Barrington Moore, Jr.

Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri

Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü

Çevirenler: Şirin Tekeli - Alâeddin Şenel

İMGE kitabevi

3. BASKI

Barrington Moore, Jr., (1913-2005) Harvard Üniversitesi Rusya Araştırmaları Merkezi kıdemli araştırma öğretim üyesiydi.

Moore'un Eserleri:
- *Soviet Politics: The Dilemma of Power* (1950)
- *Terror and Progress, USSR* (1954)
- *Political Power and Social Theory* (1958)
- *Social Origins of Dictatorship and Democracy* (1966)
- *Reflections on the Causes of Human Misery* (1973)
- *Injustice: The Social Basis of Obedience and Revolt* (1978)

Şirin Tekeli, Lausanne Üniversitesi'nde siyasal bilimler okudu. Doktorasını 1973'te İstanbul Üniversitesi'nde tamamladı. 1981'e kadar aynı üniversitede öğretim üyesiydi. Halen serbest araştırmacıdır.

Tekeli'nin Eserleri:
- *David Easton'un Sistem Teorisi* (İktisat Fakültesi Yayınları, 1976)
- *Kadın ve Siyasal-Toplumsal Hayat* (Birikim, 1982)
- *"Kadın" Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, (Cilt 5, 1983)
- *Feminizm* (A. Michel'den çeviri, Kadın Çevresi, 1984; İletişim, 1993)
- *Kadınlar İçin* (Alan, 1988)
- *Devlet, Kadın, Siyaset* (M. Koray ile, TÜSES, 1991)
- *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri* (Barrington Moore Jr.'dan çeviri, Alâeddin Şenel ile birlikte, Verso Yayınları 1989; İmge Kitabevi Yayınları, 2003, 2012)

Alâeddin Şenel, 1941'de Kütahya'da zanaatçı-işçi bir ailenin çocuğu olarak doğdu. İlk ve orta öğrenimini bu kentte, esnaf dayılarının yanında çıraklık yaparak tamamladı. AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni burslu öğrenci konumuyla 1963'te bitirdi. 1964'te bu fakültede asistan kaldı. 1968'de doktorasını verip 1980'de doçent oldu. 1983'te istifa edip 1991'e kadar yaşamını çevirileriyle kazandı. 1991'de SBF'ye geri dönüp 2001 sonunda emekli oldu. Düşünce tarihi ve insanlık tarihiyle ilgili dersler verip çeviriler yapmış olan Şenel'in, bilimsel yapıtları yanı sıra *Teleandregenos*'tan başka *Ozmos Kronos* adında bir ütopya denemesi daha bulunmaktadır.

Şenel'in Eserleri:
- *Tarihte Neler Oldu?* (Gordon Childe'dan çeviri, Mete Tunçay ile birlikte, Alan Yayınları)
- *İlkel Topluluktan Uygar Topluma* (SBF Yayınları, 1982; V Yayınları 1985, 1991; Bilim ve Sanat Yayınları, 1995, 1997, 2001)
- *Siyasal Düşünceler Tarihi* (SBF Yayınları, 1982; Teori Yayınları, 1985; kısaltılmış baskıları V Yayınları, 1991; Bilim ve Sanat Yayınları, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, gözden geçirilmiş basım, 2008)

- Irk ve Irkçılık Düşüncesi (Bilim ve Sanat Yayınları, 1984, 1993)
- *Dünya Tarihi* (William H. McNeill'den çeviri, İmge Kitabevi Yayınları, 1985, 1989, 1994, 1998, 2001, 2002, 2003)
- *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri* (Barrington Moore Jr.'dan çeviri, Şirin Tekeli ile birlikte, Verso Yayınları 1989; İmge Kitabevi Yayınları, 2003, 2012)
- *Erken Devlet* (der. H. Claessen-P. Skalnik'ten çeviri, İmge Kitabevi Yayınları, 1993)
- *Ortadoğu Mitolojisi* (S. H. Hooke'dan çeviri, İmge Kitabevi Yayınları, 1991, 1993, 1995, 2002)
- *Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi* (İmge Kitabevi Yayınları, 2006, 2009)

Kaynakça Notu

Barrington Moore, Jr., *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri: Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü*, Ankara, 2011, İmge Kitabevi Yayınları, 708 s.

Barrington Moore, Jr.

Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri

Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü

Çevirenler: Şirin Tekeli - Alâeddin Şenel

3. Baskı

İMGE kitabevi

İmge Kitabevi Yayınları
Genel Yayın Yönetmeni
Şebnem Çiler Tabakçı

ISBN 978-975-533-384-7

Özgün adı
Social Origins of Dictatorship and Democracy:
Lord and Peasant in the Making of the Modern World

© Barrington Moore, Jr., 1996
© Önsöz, Beacon Press, 1993
Türkçe yayın hakkı Akçalı Telif Hakları Ajansı aracılığı ile alınmıştır.
© İmge Kitabevi Yayınları, 2003

Tüm hakları saklıdır.
Yayıncı izni olmadan, kısmen de olsa
fotokopi, film vb. elektronik ve mekanik
yöntemlerle çoğaltılamaz.

2. Baskı: Kasım 2003
3. Baskı: Şubat 2012

Grafik Uygulama
Duysal Yaşar

Kapak Resmi
Goya'nın 1814 tarihli
"8 Mayıs 1808" adlı tablosu
Prado Müzesi, Madrid

Dizgi
Yalçın Ateş

Baskı ve Cilt
Pelin Ofset Tipa Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
İvedik Organize Matbaacılar Sitesi
558. Sok. No: 28 Yenimahalle-Ankara
Tel: (312) 395 25 80-83 • Faks: 395 25 84
www.pelinofset.com.tr
Sertifika No: 16157

İmge Kitabevi
Yayıncılık Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Konur Sok. No: 3 Kızılay 06650 Ankara
Tel: (312) 419 46 10 - 419 46 11 • Faks: (312) 425 29 87
İnternet: www.imge.com.tr • E-Posta: imge@imge.com.tr
Sertifika No: 11546

Genel Dağıtım

Ankara / Kızılay
Konur Sokak No: 17
Tel: (312) 417 50 95 - 417 50 96
Faks: (312) 425 65 32
E-Posta: imge@imge.com.tr

İstanbul / Cağaloğlu
Ankara Caddesi No: 17/A
Tel: (212) 527 40 57
Faks: (212) 527 41 45
E-Posta: paraf@paraf.com.tr

İçindekiler

(Şematik)

1993 İNGİLİZCE BASKIYA ÖNSÖZ 9
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR 17

Birinci Ayrım
KAPİTALİST DEMOKRASİNİN DEVRİME DAYANAN KÖKLERİ

I. İNGİLTERE VE ŞİDDETİN ADIM ADIM DEĞİŞMECİLİĞE KATKILARI 29
II. FRANSA'DA EVRİM VE DEVRİM 71
III. AMERİKAN İÇ SAVAŞI: SON KAPİTALİST DEVRİM 151

İkinci Ayrım
ASYA'DA ÇAĞDAŞ DÜNYAYA GEÇİŞİN ÜÇ YOLU

IV. İMPARATORLUK ÇİN'İNİN GERİLEYİŞİ VE KOMÜNİST YOLUN KÖKENLERİ 209
V. ASYA FAŞİZMİ: JAPONYA ÖRNEĞİ 283
VI. ASYA'DA DEMOKRASİ: HİNDİSTAN VE BARIŞÇI DEĞİŞMENİN BEDELİ 375

Üçüncü Ayrım
KURAMSAL UZANTILAR VE PROJEKSİYONLAR

VII. ÇAĞDAŞ TOPLUMA DEMOKRATİK GEÇİŞ YOLU 481
VIII. TEPEDEN İNME DEVRİM VE FAŞİZM 503
IX. KÖYLÜLER VE DEVRİM 525

SONSÖZ: GERİCİ VE DEVRİMCİ İMGELEM 559

EK: İSTATİSTİKLER VE TUTUCU TARİHYAZICILIĞI ÜSTÜNE BİR NOT 587

KAYNAKÇA 603

DİZİN 629

BARRINGTON MOORE'UN *TOPLUMSAL KÖKENLER*'İ VE ÖTESİ: 1960'LARDAN GÜNÜMÜZE TOPLUMSAL TARİH ÇÖZÜMLEMESİ
Georges Ross, Theda Skocpol, Tony Smith ve Judith Eisenberg Vichniac 681

İçindekiler

(Ayrıntılı)

1993 İNGİLİZCE BASKIYA ÖNSÖZ 9
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR 17

Birinci Ayrım
KAPİTALİST DEMOKRASİNİN DEVRİME DAYANAN KÖKLERİ

I. İNGİLTERE VE ŞİDDETİN ADIM ADIM DEĞİŞMECİLİĞE KATKILARI
1. Kırsal Bölgelerde Kapitalizme Geçişin Arkasında Yatan Aristokratik Dürtüler 29
2. İç Savaşın Tarımsal Boyutları 42
3. Çitleme Hareketleri ve Köylülüğün Çöküşü 48
4. Kapitalizmin Zaferi İçin Aristokratik Yönetime Başvuruş 58

II. FRANSA'DA EVRİM VE DEVRİM
1. Fransa'nın İngiltere'ye Benzemeyen Yanları ve Bunların Kökenleri 71
2. Ticarete Yönelik Tarım Karşısında Soyluların Tutumu 76
3. Mutlak Monarşi Zamanındaki Sınıf İlişkileri 89
4. Aristokratların Saldırıya Geçmesi ve Mutlakçılığın Sona Ermesi 96
5. Devrim Sırasında Köylülerin Radikalizmle İlişkisi 104
6. Devrime Karşı Çıkan Köylüler: Vendée Karşı Devrimi 129
7. Devrimci Terörün Toplumsal Sonuçları 139
8. Özet ve Sonuç 147

III. AMERİKAN İÇ SAVAŞI: SON KAPİTALİST DEVRİM
1. Plantasyon ve Fabrika: Kaçınılmaz Bir Çatışma mı? 151
2. Amerikan Kapitalist Büyümesinin Üç Biçimi 156
3. İç Savaş'ın Nedenlerini Açıklama Denemesi 175
4. Devrimci Girişim ve Başarısız Kalışı 186
5. İç Savaş'ın Anlamı 194

İkinci Ayrım
ASYA'DA ÇAĞDAŞ DÜNYAYA GEÇİŞİN ÜÇ YOLU

AVRUPA VE ASYA SİYASAL GELİŞMELERİNİ KARŞILAŞTIRMANIN SORUNLARI ÜZERİNE BİR NOT 205

IV. İMPARATORLUK ÇİN'İNİN GERİLEYİŞİ VE KOMÜNİST YOLUN KÖKENLERİ
1. Üst Sınıflar ve İmparatorluk Sistemi 209
2. Gentry ve Ticaret Dünyası 222
3. Ticarete Yönelik Tarımı Benimsemede Uğranılan Başarısızlık 226
4. İmparatorluk Sisteminin Çöküşü ve Savaş Beylerinin Yükselişi 229
5. Komintang Ara Rejimi ve Bunun Anlamı 237
6. Ayaklanma, Devrim ve Köylüler 252

V. ASYA FAŞİZMİ: JAPONYA ÖRNEĞİ
1. Tepeden İnme Devrim: Yönetici Sınıfların Eski ve Yeni Tehditlere Yanıtı 283
2. Bir Köylü Devriminin Eksikliği 311
3. Meici Çözümü: Yeni Toprakbeyleri ve Kapitalizm 333
4. Siyasal Sonuçlar: Japon Faşizminin Doğası 350

VI. ASYA'DA DEMOKRASİ: HİNDİSTAN VE BARIŞÇI DEĞİŞMENİN BEDELİ
1. Hindistan Deneyiminin Geçerlilik Derecesi 375
2. Mogul Hindistanı: Demokrasinin Önündeki Engeller 378
3. Köy Toplumu: Ayaklanmayı Önleyen Engeller 392
4. İngilizlerin 1857'ye Kadar Yol Açtıkları Değişiklikler 404
5. Pax Britannica 1857-1947: Toprakbeylerinin Cenneti miydi? 417
6. Burjuvazinin Şiddete Başvurmama Yoluyla Köylülükle Kurduğu Bağ 435
7. Köylü Şiddetinin Çapı ve Karakteri Üzerine Bir Not 443
8. Bağımsızlık ve Barışçı Değişmenin Bedeli 451

Üçüncü Ayrım
KURAMSAL UZANTILAR VE PROJEKSİYONLAR

VII. ÇAĞDAŞ TOPLUMA DEMOKRATİK GEÇİŞ YOLU 481

VIII. TEPEDEN İNME DEVRİM VE FAŞİZM 503

IX. KÖYLÜLER VE DEVRİM 525

SONSÖZ: GERİCİ VE DEVRİMCİ İMGELEM 559

EK: İSTATİSTİKLER VE TUTUCU TARİHYAZICILIĞI ÜSTÜNE BİR NOT 587

KAYNAKÇA 603

Ad Dizini 631
Kavram Dizini 643

BARRINGTON MOORE'UN *TOPLUMSAL KÖKENLER*'İ VE ÖTESİ: 1960'LARDAN GÜNÜMÜZE TOPLUMSAL TARİH ÇÖZÜMLEMESİ
Georges Ross, Theda Skocpol, Tony Smith ve Judith Eisenberg Vichniac 681

1993 İngilizce Baskıya Önsöz

Edward Friedman
James C. Scott

Bizim gibi 1967 yılında devrim konusunda birlikte ders vermeye başlayan köylülük ve politika konusunda çalışma yapan iki kişi için, 1966 yılında **"Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri**: *Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü"* adlı yapıtın yayımlanmasının uyandırdığı hoşnutluk, küçük bir kargo kültü* üyelerinin, sonunda, bekledikleri gemileri ufukta gördüklerinde duyabilecekleri sevinç kadar büyük olmuştu. Moore'un kargosu, çağdaş dünyanın yaratılmasıyla ilgili olarak, insanlık dışı olanlar da dışarıda bırakılmaksızın yapılanlar hakkında büyük önem taşıyan sorular soran, uzun soluklu ve derin düşünce ürünü bir yapıttı. Dahası, bu yapıt, söz konusu sorgulamayı, ne aradığını bilerek, malzemeyi büyük bir düşünsel alçakgönüllülükle işleyerek ve o sırada ulaşılabilecek en iyi tarihsel kaynaklara, iğneyle kuyu kazarcasına bir çaba ve dikkatle inip, bunları net bir savı destekleyecek biçimde bir araya getirip dokuyarak yapmıştı. Yapıt, ortaya yanıtlandırılması kolay olmayan sorular attı: Özgürlüğe ulaşmak için şiddete başvurmak gerekli, zorunlu muydu? Çağdaşlığa uzanan birbirinden farklı yolların insanlara yüklediği bedeller, rasyonel değerlendirmelere olanak verecek biçimde hesaplanabilir ve haklarında belirli yargılara ulaşılabilir miydi?

* Kargo kültü, Güneydoğu Pasifik adaları halkları arasında görülen, ölülerinin ruhlarının ilerideki bir tarihte teknelerle dönüp, birliklerinde yandaşları arasına yayılacak yeni tanrılar getirecekleri yolunda bir kurtuluş inancıdır (ç.n.).

Tüm ülkenin Vietnam'daki silahlı savaşıma Amerika'nın askeri karışması konusuna odaklanmış bulunduğu bir zamanda tanınmış bilim adamları, Moore'un üçüncü dünya ülkelerindeki köylü devrimleri hakkındaki bulgularına tepkilerini çok sayıda akademik ve popüler dergilerde dile getirdiler. Onların çok çeşitli yanıtlarının çoğu unutulup giderken, Moore'un yanıtlandırmayı bekleyen soruları etik ve tarihsel önemini sürdürmüştür. Dolayısıyla, Moore'un sıra dışı yapıtının dönülüp dolaşılıp okunması meyvelerini vermeyi sürdürmektedir.

Bu yapıtın, demokratik ve diktacı devletlerin geçmişten nasıl gelişerek geldiklerini sorunların ahlaksal odaklarına inerek araştıran sorularının, savlarının ve açıklamalarının her biri kalıcı değerini korumaktadır. Çağdaşı olan yazarların devrimi bir romantik girişim olarak ele alan yapıtlarının çoktan unutulup gitmiş olmalarına karşın, toplumsal gelişmenin ancak korkunç bir bedel ödenerek geldiğini gösteren karamsar vargısıyla Moore'un yapıtı, yayımlanmasından çeyrek yüzyıldan fazla bir süre geçtiği halde, çağdaş devletlerin iyi ve kötü yanlarının tarihsel kökenlerini ve gelecekte ortaya çıkabilecek iyi ve kötü gizilgüçlerini anlamak isteyen herkes için temel bir kaynak olarak kalmıştır.

Moore işe, öneminden kuşkulanılmayacak bir soruyla başlar: Çağdaş liberal demokrasiye, faşizme ve komünizme varan, birbirlerine seçenek oluşturan üç yolun tarihsel gelişmelerini karşılaştırmalı olarak açıklayabilir miyiz? Moore'un çözümlemesinin göze çarpan bir özelliği, kanıtları üzerinde düşünürken indiği derinlikle okuyucuya verdiği güvenin derecesidir. Okuyucuya düz bir kuramsal giriş, gelişme ve sonuç çizgisi sunmaz; ve de kanıtlarının hiçbir çatlağın görülmeyeceği derecede birbirini tamamladığı gibi bir izlenim yaratmaz. Geliştirdiği savlardaki (argümanlarındaki) tüm sivrilikleri, boşlukları, sıçramaları okuyucuya gösterir. Okuyucuyu, araştırmaya katılmaya, bu yolda bilgin, gizlisi saklısı bulunmayan, verici olan, bununla birlikte her şeyi önceden düşünüp taşınıp sonuca bağlamış olmayan biriyle tad alacağı bir diyaloğa çağırır. Üzerinde daha fazla sorgulamayı gerektiren yanıtlanmamış birçok soru ortaya atar.

Sömürü üzerine tartışması Moore'un diyaloğunun bu havasına iyi bir örnektir. Çoğu çağdaş toplumbilimcinin sömürüyü tümüyle öznel bir kavram olarak ele aldıklarını bilir. Ama Moore, sömürü hakkındaki öznel argumanı aklın alacağı bir şey olarak görmez: "Köylünün ürettiğinin onda dokuzunun alınması,

nasıl olur da üçte birinin alınmasından ne daha az ne daha fazla keyfi sayılabilir?" (s.544) diye sorar. Sömürünün nesnel bir olgu olduğu yolundaki anlayış (yetkin olmasa bile) daha anlamlıdır ve "hiç değilse bir açıklama olanağı sunar" (s.544). Moore'un anlayışında köylü, hem ekonomi hem ahlak konularında düşünüp yargılarda bulunabilecek yetiye sahiptir. Moore, "savaşanların, yönetenlerin ve dua edenlerin katkılarının köylü tarafından açıkça algılanması ve köylülerin bunlara karşılık, yaptıkları ödemeler ile yararlandıkları hizmetler arasında büyük bir oransızlığın bulunmamasının gerektiği" (s.545) görüşünü savunmaktadır. Bir başka deyişle Moore, bir alışveriş işleminin denkser (hakkaniyete uygun) *görünmesini* neyin sağladığını anlamak ister. Bu tür soruların yanıtlarının "her zaman önemli belirsizlik öğeleri taşıyacağını" kabul eder; bununla birlikte "aynı zamanda ortak nesnel çekirdekleri bulunur" düşüncesinde diretir (s.544). Ayakları yere sağlam basmayan ön düşüncelerle dolu kesin bir yanıt dayatmaktansa ya da elleri umarsızca iki yana açmaktansa, araştırılabilir soruların güçlüğünü göğüslemek daha iyidir.

Sömürü kavramıyla çalışmak bazılarına kafa karıştırıcı sonuçlara götürecek gibi görünürse de, sömürü, çağdaşlık (modernite) ve onun itici güçleri (dinamikleri) üzerine karşılaştırmalı bir çalışmada kullanılabilir olduğu kadar anlamı belli bir kavramdır. Moore'un sömürü tanımı, aristokratik otarşinin çöküşünü kavramada, güçlü bir bakış noktası (optik) sağlar. Aynı zamanda [sömürü hakkında] vardığı yargıların gerisindeki düşünce sürecini [okuyucuyla] paylaşma yolundaki istekliliği, hem yürekli hem de kuşkuları gidericidir. Bir okuyucu* söylenenleri inandırıcı bulmamışsa, onu arayışı daha ileri noktalara dek sürdürmeye çağırır. Gerçeği arayış, işbirliğiyle yürütülecek bir projedir. Moore, kendilerinden bir şeyler öğrendiği bilginlere olan borçlarını sayarken, okuyucuyu da, yapıtının kaldığı noktadan alıp, yapıyı sürdürüp kendisini aşmaya kışkırtır.

Moore'un çağdaşlaşma yolunda ödenen bedellerle ilgili görüşünde [değer miydi? türünden] derin bir kuşku ve karamsarlık bulunur. Alman ve Japon faşizmini ("tepeden inme devrim" olgularını) İkinci Dünya Savaşı ile sona eren bir süreç olarak ele almakla yetinecek olanların tersine Moore, her ne zaman, gele-

* İng. "reader" aynı zamanda bir konunun araştırmacısı ve bir metnin basılmasından önce okutulup görüşleri alınan kimse anlamlarına gelmektedir (ç.n.).

neksel bir devletin güçlü, ama ticarete açılmış tarımın güçsüz olduğu bir durum doğarsa, o zaman faşist, militarist başarı yolunun açıldığını görür. Faşizm belki tam da çağdaş bir olgu değildir ve de belki kökü kurutulmuş olmaktan uzaktır.

Demokrasi yoluyla kazanılmış zaferleri kutlamaktan öte bir yaklaşıma girmeyecek olanlardan farklı olarak Moore, liberal demokratik sistemin İngiltere'de, Fransa'da ve Birleşik Devletler'de yükselişine az çok kara gözlüklerle bakar. Toplumsal gelişmenin (ilerlemenin) nelere patladığının bilincinde oluşu, Moore'un, yapıtının İngiltere ile ilgili açılış bölümüne koyduğu "İngiltere ve Şiddetin Adım Adım Değişmeciliğe (Gradualizme) Katkıları" başlığında açıkça görülmektedir. Moore'a göre, demokratik kurumların yerleşmesi, "köylü sorunu" denen sorunun ortadan kaldırılmasına bağlı olmuştur. Yani, demokrasi yolunda ilerleme, her zaman Çitleme Yasaları, Orman Açma gibi çok büyük acılar yaratan süreçleri gerektirmiştir.

Demokratik kurumların kuruluşunun, en azından Magna Carta [1215] belgesine belki, hatta Atina'ya [İÖ 5. yüzyıla] dek gerilere dayanan az çok sakin, ağır, barışçı bir süreç olduğu vurgusunu yapan popüler Anglo-amerikan açıklamaların (tarihin özet biçiminin!) tersine, Moore ilgileri, çağımızda ulaşılan başarıların bedeline çeker. Demokratik özgürlüğün değerli bir başarı olduğundan en küçük bir kuşkusu yoktur. Ama "bu tür sonuçlar doğuran [yalnızca çitlemelerden olmamakla birlikte daha çok çitlemelerden kaynaklanan]* şiddetin ve baskının uzun bir zaman dilimine yayılmış olması... bize bunların üst sınıfların alt sınıflara uyguladıkları kitlesel çapta bir şiddet olgusu olduklarını unutturmamalıdır." (s.58) diye yazar. Moore bizi gerçekliğin tüm sıkıntılı karmaşıklığıyla karşı karşıya bırakır. Demokrasiyi övmekten başka bir şey yapmayanlar, onun bazı olumsuz sonuçlarını gözden kaçırmamıza yol açabilirler; oysa gözden kaçırılmazlarsa, onlardan sakınma ya da onları azaltına olanağı bulunabilirdi. Moore'un bunlardan sonra söylediği gibi "hiçbir siyasal sistem sıkı bir incelemeden kusursuz çıkamaz."[1]

---

* Bu köşeli ayraç "Önsöz"ün yazarlarınındır; ötekiler çevirmenin (ç.n.).

1 Barrington Moore, Jr., "Liberal Prospects under Soviet Socialism: A Comparative Historical Perspective" [Sovyet Sosyalizmi Altında Gerçekleşebilecek Liberal Beklentiler: Karşılaştırmalı Bir Tarihsel Perspektiften] Columbia Üniversitesi Harriman Enstitüsü, New York, 15 Kasım 1989 [sunuşu].

Moore, toplumsal gelişmenin her örnekte ve kaçınılmaz olarak çok büyük acıları gerektirdiğini görür. Durum hep böyle olacaksa ve de bu tatsız gerçekliğin birdenbire ortadan kalkmasını gerektirecek nedenler ortada görünmediğine göre, insanın pazar ekonomisiyle parlamentarizmin birlikteliğinden doğacak bir cennet sözü verenlere karşı uyanık olması ve onlardan [cenneti değil] herhangi bir geçişin yükünü kimlerin taşıyacağını sorması gerekir.

Moore'un öğrettiği en önemli ders, tek tek olayların gerçeklerinin neler olduğu değildir (şöyle ki çoğu tarihçi onun çitlemelerin kurbanlarını abarttığı inancındadır). Moore'un öğrettiği daha çok, en iyi bilgilere dayanan ahlaksal yargı ve seçimlerin yapılabilmesi için sorulacak soruların bir yolunu göstermesidir.

Moore herhangi bir toplumsal ya da siyasal düzenlemenin sürüp gitmesini [açıklanması gerekmeyen] bir veri olarak görmez. Bunun yerine *statis quo*'yu [kurulu düzeni] sürdürmek için ödenen bedellerin, her zaman, onu değiştirmenin bedelleriyle tartılıp karşılaştırılması gerektiğine inanır:

"Durağanlık *(inertia)* varsayımı, yani kültürel ve toplumsal sürekliliğin açıklama gerektirmediği düşüncesi, aslında hem kültürel hem de toplumsal sürekliliğin, her kuşakta, çoğu kez büyük acılarla ve sıkıntılarla yeniden yaratılmasının gerektiği gerçeğini gözlerden kaçırmaktadır. Bir değerler sistemini sürdürebilmek ve aktarabilmek için, insanlar yumruklanır, itilir kakılır, tutukevine yollanır, toplama kamplarına atılır, kandırılır, rüşvetle satın alınır, kahraman yapılır, gazete okumaya özendirilir, bir duvar dibine dikiltilip kurşunlanır , hatta bazen onlara sosyoloji öğretilir" (s.562).

Moore, ayrıntılarıyla ele aldığı "Fransız Devrimi'nin bedeli neydi?" sorusuna bir başka soru daha ekler: "Devrime başvurmayan bir gidişin bedeli nedir? Şiddet gerici güçlerin toplumsal temellerini oymasaydı, Fransa'da istikrarlı bir demokrasi olabilir miydi? Eğer demokrasi, önce, eski düzeni daha fazla yıkmış olsaydı, Almanya ya da İspanya 1930'ların faşizminden kaçınabilir miydi? Farklı siyasal düzenlerin farklı devrim süreçlerinin neden oldukları insanlık dışı durumlar, ancak uzun erimdeki (uzun vadedeki) sonuçlarına ve birbirlerininkine seçenek özelliklerine bakılıp karşılaştırılarak anlaşılabilir. Sorulması en zorunlu etik sorunu çözümlemek için Moore, en önemli sorunlar hakkında daha büyük sorular sorma istekliliğine sahip olunması gerektiğini öğretir.

Moore, Sovyetler Birliği üzerine uzun süren çalışmasından sonra, verilen devrimci sözlerle, yapılan insanlık dışı uygulamalar arasındaki uçurumun bilincine ermenin acısını duyar. Ancak Moore, tüm çağdaşlaşma süreçlerinin nelere malolduğu göz önüne alındığında, bugün demokrasiden yararlananlara da, durumlarından hoşnut olabilmelerini gerektirecek bir nedenin bulunmadığını bildirir.

"Bu noktada dünyanın herhangi bir yerinde halk kitlelerinin endüstri toplumu istediklerini gösteren bir kanıtın bulunmadığını; tersine, bunu istemediklerini gösteren pek çok kanıtın bulunduğunu anımsatmakta yarar var. Sonuçta, bugüne kadar gerçekleştirilmiş bütün endüstrileşme biçimleri, acımasız bir azlığın işi, tepeden inme devrimler olmuştur" (s.583).

Klasik bir yapıtın varlığının bir belirtisi de, onunla ilgili tanıtma ve yorum yazılarının, kısa sürede, hiç değilse laf kalabalığı bakımından metni aşan çaplara ulaşmasıdır. Gerçekten, *Toplumsal Kökenler* üzerine yazılmış çok geniş bir yazınla karşılaşırız. 1966 yılından beri yazılan tarihsel sosyoloji kitapları arasında, Moore'un yapıtına borçlu olmayan belki pek az kitap vardır. Yapıt hakkında, hiç değilse yayımlanmasını izleyen ilk onyıl içinde yayımlanan tanıtma ve eleştiri yazılarına rehberlik edecek bir kaynak Jonathan Weiner'in "Review of Reviews"[2] başlıklı yazısı bulunmaktadır. Moore'un tarihi yeni baştan ele alma üzerinde diretmesinin tam da zamanında takınılmış bir tutum olduğunun kanıtı, Theda Skocpol'un ve başkalarının derleyiciliğini yaptıkları yakında yayımlanacak olan* Moore'a armağan [niteliğinde] yapıtı görülebilir.

Moore'un çözümlemesini eleştiren yazarlar, onun özerk sayılabilecek devletler içindeki elitlerin aralarındaki savaşımla yeterince ilgilenmediğini ve ideolojiyle kültürün rollerine haketiklerinden daha az önem verdiğini ileri sürmektedirler. Moore gerçekten, "davranışı kültürel değerlerle açıklamak, dönüp dolaşıp başlangıç noktasına gelen döngüsel bir nitelik taşır" (s.561) savındadır. O, düşüncelerin toplumsal taşıyıcılarıyla bu taşıyıcıların çıkarları ve ilişkileri üzerinde durur. Bir Hintli kadının, kocasının cenaze ateşi üzerinde ölmeyi seçtiği gibi bir şeyi, önce

2 Jonathan Weiner, "Review of Reviews [:The Barrington Moore, Thesis and Its Critics", *History and Theory*] 15, no. 2 (1976), s. 146-175.

* Theda Skocpol (ed.), *Democracy, Revolution and History*, Ithaca ve Londra, 1999, Cornell University Press, 273 s. olarak yayınlandı (ç.n.). Bu yapıtın bir makalesi çevrilip elinizdeki kitabın sonuna eklenmiştir.

onu ölüme iten tüm baskıları ve güçleri araştırmadan söylemeyecektir. Moore'un çalışması, yalnızca, düşüncelere bir toplumsal grup üzerinde zamana göre değişmeyen, her durumda etkili olan bir güç yüklemeye direniştir. Aynı biçimde, çıkan önemli bunalımların tarihöncesinin [derin geçmişinin] nüfusta görülen eğilimlerde yattığını sanan *Longue durée* (uzun erim) tarihçilerinin düşüncelerinin tersine, Moore'un açıklamalarında, nüfusla ilgili (demografik) etmenler kesin belirleyiciler olarak görünmez. Moore'a göre efendilerle [beylerle] köylüler arasındaki ilişkilerde [farklı yerlerde ve farklı zamanlarda] görülen farklılıklar farklı sonuçlara yol açar. Çağdaşlığa giden çeşitli yolların açıklanması konusunda, kentli endüstri toplumunu yaratan süreç köylülüğü ufalar.

Toplumsal Kökenler yapıtının kimi yorumcuları, Moore'un saydığı -pazar yönelimli demokrasi, faşizm ("tepeden inme devrim") ve (bir "köylü devrimi" ardından gelen) komünizm olarak- yönetim biçimlerinin birbirleriyle karşılaştırılabilir birimler olup olmadıklarını sorgulamaktadırlar. Çin'de, eski Sovyet bloğunda, Cezayir'de, Vietnam'da ve daha başka yerlerde, daha önce tarımsal pazarı devletleştirmiş olan sosyalist yönelimli önderler, bugün o yolu bırakmış bulunduklarına göre, bugünden geriye baktığımızda, demokratik yolun başarıya ulaşabilmesi için ticarete açılmış bir tarımın gereği Moore'un bulgularında vardır. Komünist yolun başarısızlığa uğraması, kuşkusuz pazara yönelik demokrasilere, postmodern çağda yeni bir *élan* (canlılık) kazandırmıştır.

Demokrasi, Komünist Parti tarafından yönetilen birçok diktatörlüğü silip süpürdükçe, komünizm daha önce ve daha başka yerlerde faşizmi yaratan güçleri yerlerinde bırakmış olduğu için, Moore'un tarihsel karamsarlığı kendisinin, demokrasi cephesinin aptalca bir zafer sarhoşluğundan tasalanmasına yol açmıştı; öyle ki "aydınlanmacı laik rasyonalizmin bıraktığı yeri kolaylıkla antirasyonalizm, fundamentalizm ve şovence dinsel inançlar alabilir"[3] idi. İnsanın özgürleşmesi bakımından, ekonomik başarıların aynı zamanda yıkım getirici olabileceğine dikkati çekmek amacıyla Moore, on dokuzuncu yüzyıl Almanyası ve Japonyası diktatörlüklerinin ve aynı zamanda yüzyılın köle plantasyonlarına izin veren Birleşik Devletlerin ekonomik başarılarına bakılmasını ister.

3 Moore, "Liberal Prospects under Soviet Socialism", s. 28.

Dünya politikasında ve ekonomisinde son zamanlarda görülen köklü yapısal değişikliklere karşın, Moore'un metodolojisi, geleceğimiz için daha küçük bir bedel ödenebilecek bir yolu nasıl seçeceğimiz konusunda ipuçları verebilir. Moore bu konuda, yolun, çoğu kez ilerimizi göremeyecek denli karanlık olduğunu görür. Elimizdeki verilerdeki büyük boşlukların, ancak kurulacak geçici mantık köprüleriyle aşılarak geçilip ilerlenebileceğini söyleyerek, akıllı tahminlere gereksinimimiz olduğunu açıkyüreklilikle bildirir. Bilgilerimizdeki boşlukları doldurabilmek için, yordamlamayla, ne tür mantıklara ne tür kuramlara dayanabileceğimizi sorar. Bu yoldaki arayışlarında Moore, bazı noktalarda ne yapacağını bilemediğini saklamadan söyler. Yürekli, gerçekçi, hatta karamsar Moore, bilginlerin bu konudaki ahlak davalarına ellerinden geldiğince sıkı sarılmalarının gereği üzerinde önemle durur.

Daha az amaçları bulunan, bir özet kesinliği taşıyan ve daha biçimsel çaba ürünü bir bilimsel yapıt yazmak, yazarlık mesleği (profesyonellik) bakımından ne kadar kolay olurdu. *Toplumsal Kökenler* yapıtı, aslında çok küçük amaçları bulunan ve yazılan zamanın herkesin katıldığı önyargılarına uygun varsayımlarla kurulan, teknik ustalık bakımından etkileyici bir beceriklilik gösteren çoğu toplum bilimi [yapıtı] ile karşılaştırılırsa, onda görülen kesinlikten uzaklığın hiç de bir eksiklik olmadığı sonucu çıkar. Bu arada büyük önem taşıyan sorular alanında oldukça yol alındığı görülür.

Moore'un perspektifi postmodern bir dönemde faşizmin tarihsel ağırlığının artacağını mı gösteriyor? Bu sorunun yanıtı ne olursa olsun, böyle bir soruyu araştırmanın yetkin bir yolu, araştırmaya *Toplumsal Kökenler* yapıtının ulaştığı noktadan başlamaktır. Moore bu yolda, kendisini izleyen ardıllarının bulunmasını da isteyecektir. Kendi bireşiminin (sentezinin) son sözü oluşturacağı yolunda bir beklentiye hiçbir zaman girmedi. Elinizdeki karşılaştırmalı tarihsel sosyolojinin ise, hepimizi, toplumsal gelişmenin gereksiz yere ödenen insanlık dışı bedellerini azaltmak için, acı veren gerçekleri yüreklilikle göz önüne alarak göğüsleyen bir diyaloğu sürdürmeye çağırması bize yeter.

Çeviren: Alâeddin Şenel

Önsöz ve Teşekkür

Bu kitabın amacı, tarım toplumlarından (en yalın biçimiyle nüfusun çoğunluğunun geçimini topraktan sağladığı devletler olarak tanımlanan tarım toplumlarından) çağdaş endüstri toplumlarına geçiş sürecinde, toprak sahibi yukarı sınıflarla köylülerin oynadığı değişik siyasal rolleri açıklamaktır. Daha kesin olarak belirtmek gerekirse, bu kitap, söz konusu tarımsal gruplardan birisinin ya da her ikisinin, hangi tarihsel koşullar altında, Batı tipi parlamenter demokrasinin, sağ ve sol diktatörlüklerin, yani faşist ve komünist rejimlerin doğuşunda önemli bir güç durumuna gelebildiklerini ortaya çıkarma çabasının ürünüdür.

Toplumu inceleyenlerin kafasına takılan sorular, gökyüzünden sepetle inmediklerine göre, bu kitabı yazmamı gerektiren düşüncelerimi, kısaca da olsa açmam gerek. Elinizdeki kitap üzerinde en azından on yıl önce [1956'da] çalışmaya girişmeden, Rusya'nın ve Çin'in, komünistler iktidarı ele geçirdiklerinde büyük ölçüde tarım toplumları oldukları apaçık gerçeğine dayanarak, yirminci yüzyıl totaliter rejimlerinin başlıca nedenini endüstrileşmede gören tezin doğruluğundan kuşku duymaya başlamıştım. Bundan çok öncelerden beri de, siyasal sistemleri kuramsal yönden doğru olarak kavrayabilmek için, Asya toplumlarının kurumlarının ve tarihlerinin de hesaba katılması gerektiğine inanıyordum. Bu yüzden, kırsal alanda yaşayan, geçimlerini topraktan sağlayanlar arasında etkili olan siyasal akımları araştırmak ve Batı toplumları kadar Asya toplumlarını da göz

önüne almak, bana en azından verimli sonuçlara ulaştırabilecek bir strateji olarak göründü.

Kitapta ilkin (Birinci Ayrım'da) çağımızın dünyasına (modern çağa) demokratik ve kapitalist yoldan geçiş, bu değişikliğin İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıktığı biçimiyle tartışma konusu edilecektir. Kitabı ilk tasarladığım sıralarda bu ayrımı Almanya ve Rusya ile ilgili iki bölüm ekleyerek tamamlamak, böylece Avrupa'da faşizmin ve komünizmin toplumsal kökenlerinin, parlamenter demokrasilerinkinden farklı olduğunu ortaya koymak niyetindeyim. Ama bazı tasalarla, bu iki bölümü yazmaktan vazgeçtim. Bunda kısmen, bu biçimiyle bile kitabın hayli uzun olması, kısmen de ben kitabı yazarken, bu iki ülkeyle ilgili birinci sınıf çalışmaların yayımlanması ve benim bu iki ülkenin toplumsal tarihlerinin yorumuna ekleyecek fazla bir sözümün kalmaması etkili oldu. Bununla birlikte, hem karşılaştırma yapabilmek hem de Üçüncü Ayrım'daki kuramsal tartışmayı yürütebilmek için, yeri geldiğinde Almanya ve Rusya ile ilgili malzemeyi bol bol kullandım. Almanya'nın ve Rusya'nın sosyal tarihlerine bakış açımın temelini oluşturan kaynaklar, Kaynakça'da gösterilmiştir. Bu iki ülkeyle ilgili ayrıntılı çözümlemelerden vazgeçmeme karşılık kazancım (İkinci Ayrım'da) tarım sorunlarının hâlâ bütün şiddetiyle hüküm sürdüğü Japonya, Çin ve Hindistan'da faşizm, komünizm ve parlamenter demokrasinin Asyalı biçimlerinin tartışılmasına daha geniş bir yer ayırabilmem oldu. Batılı aydın okurun, bu ülkelerin tarihsel ve toplumsal yapısı hakkında oldukça az bilgi sahibi olduğunu göz önüne alarak, eleştirmenlerin, pek fazla bilgili olmadığı bir alanda fazlaca kalem oynatan yazarı hoş göreceklerini umuyorum.

Örnek olarak seçilen ülkelere bakılarak, inceleme alanının tek bir kişi tarafından gerektiği gibi ele alınamayacak kadar geniş, öte yandan anlamlı genellemelere varmaya elverişli olamayacak kadar dar olduğu eleştirisi getirilebilir. Girişimin, altından kalkılamayacak kadar büyük olduğu görüşünün ileri sürülebilmesi olasılığı karşısında, yazarın, bu görüşe yürekten katıldığı zamanların hiç de az olmadığını söylemekten başka bir diyeceği olamaz. İkinci eleştiriyi getirenler, daha küçük devletlerin, demokratik kesimde İsviçre, İskandinavya veya Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'un (Alçak Ülkeler'in) öbür yanda da komünistlerin zafer kazandığı ya da denetimi ele geçirdikleri Küba, Doğu Avrupa uyduları, Kuzey Vietnam, Kuzey Kore gibi bazı küçük

bölgelerin ihmal edildiğini öne sürebilirler. Bunları hesaba katmadan Batı demokrasisinin ya da komünizmin yükselişi üzerinde genellemeler yapmak olanağı var mıdır? Küçük batılı demokratik devletlerin ihmali, kitabın bütününde bir dereceye dek köylü-karşıtı bir eğilime yol açmaz mı? Bu karşı çıkışa kişisel olmayan bir yanıt verilebilir. Elinizdeki çalışma, birçok ülkede yaşanmış uzun bir toplumsal sürecin bazı önemli aşamaları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Söz konusu sürecin bir parçası olarak, şiddete veya başka yollara başvurularak yeni bazı toplumsal düzenlemelerin ortaya çıkması, belirli ülkeleri, yirminci yüzyılın ilk yarısının değişik anlarında siyasal alanda başı çeken ülkeler durumuna getirmiştir. İlgimizin odak noktası, dünya siyasetinde anlamlı iktidar olaylarına yol açmış olmadıkça, başka yerlerde biçimlendirilmiş kurumların yayılması ve benimsenmesi değil, siyasal iktidarın ele geçirilişindeki yeniliktir. Küçük ülkelerin, ekonomik ve siyasal bakımdan büyük ve güçlü ülkelere bağımlı olmaları gerçeği, siyasal yaşamlarına yön veren önemli nedenlerin kendi sınırları dışında bulunduğu anlamına gelir. Bunun bir anlamı da, onların yüz yüze geldikleri siyasal sorunların büyük ülkelerin sorunlarıyla karşılaştırılabilecek türden olmamasıdır. Dolayısıyla demokrasinin ve otoriteryanizmin tarihsel önkoşulları hakkında, büyük devletlerin yanı sıra küçükleri de kapsayan bir genel önerme, olasılıkla içi boş bir soyutlama olmanın ötesine gidemeyecek kadar geniş olacaktır.

Bu açıdan, belirli bazı ülkelerde tarım toplumunun geçirdiği değişmelerin çözümlenmesi, en azından daha üst düzeyde genellemeler kadar yararlı sonuçlar verir. Örneğin, İngiltere'de tarım sorunlarının çözülmesinin parlamenter demokrasinin kuruluşuna nasıl bir katkı yaptığını, Hindistan'da ise bunlardan çok değişik tarım sorunlarına bugüne dek bir çözüm bulunamamasının demokrasiyi nasıl tehdit ettiğini bilmek önemlidir. Ayrıca, ele alınan herhangi bir ülkede, daha genel kuramlara kolay kolay uymayan nedensellik bağları aramak gerekebilir. Buna karşılık, aşırı bir kuram düşkünlüğü, birliğinde her zaman kurama uyan olguları, bunların tek tek ülkelerin tarihindeki önemine bakılmaksızın abartma tehlikesini getirir. Bu nedenlerle, kitapta en geniş yeri, birkaç ülkede görülen değişmeleri yorumlamaya ayırdık.

Belirli bir ülkenin tarihini anlamaya çalışırken, karşılaştırmalı bir bakış açısı benimsemek, çok yararlı ve bazen de yepyeni

sorular sormaya yol açabilir. Böyle bir yaklaşımın başka yararları da vardır. Karşılaştırmalar, kabul edilmiş tarihsel açıklamaların geçersizliğinin ilk ipuçlarını verebilir. Karşılaştırmalı yaklaşım, aynı zamanda bizi yeni tarihsel genellemelere götürebilir. Aslında bu yaklaşımlar belli bir düşünsel sürecin parçalarıdır ve bu tür bir çalışmanın, birbirinden kopuk, ilginç bazı olayları bir araya getirmenin ötesine gitmesini sağlar. Örneğin, Hindistan köylülerinin on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllar boyunca en az Çinli köylüler kadar maddi sıkıntı içinde yaşadıkları halde, kapsamlı bir devrimci eyleme yönelemeyişlerini görmek insanı, bu iki toplumda olup bitene getirilen geleneksel açıklamalara kuşkuyla bakmaya yöneltir ve genel bazı nedenler bulma umuduyla, başka toplumlardaki köylü ayaklanmalarını hazırlayan etmenleri yakalayabilmek için uyanık olmaya iter. Ya da on dokuzuncu yüzyıl ile yirminci yüzyıl başı Almanyasında tarım ve endüstri elitleri arasında kurulan ittifakın, o çok tartışılmış "demir ile çavdarın evliliği" durumunun demokrasi üzerinde yıkıcı sonuçlar doğurduğunu öğrendikten sonra insanın, demir ile pamuk arasında kurulan benzeri bir evliliğin ABD'de İç Savaş'ın patlamasını neden önleyemediğini sorası gelir; böylece, çağdaş Batı demokrasisinin kurulmasına elverişli ve elverişsiz ittifakların belirlenmesi yolunda ileri bir adım atılmış olur. Ancak karşılaştırmalı çözümlemelerin belirli örnekler üzerinde ayrıntılı incelemeler yürütmenin yerini tutamayacağı da açıktır.

Sağlam temellere dayanan genellemeler, bir pilotun kıtayı aşarken kullanabileceği türden, geniş bir ülkenin büyük ölçekli bir haritasına benzer. Daha ayrıntılı haritaların belli bazı amaçlar için gerekli olması gibi, bu tür haritalar da belli bazı amaçlar için gereklidir. Bir ülkeyi önce şöyle bir tanımak isteyen bir kişi, tek tek bütün evlerin ya da patikaların nerede bulunduklarını bilmek istemez. Yine de, bir yeri yaya olarak keşfe çıkmışsanız (ki karşılaştırmalı inceleme yapan tarihçinin çoğu zaman yaptığı tamı tamına budur) genellikle ilk öğrendiğiniz şeyler ayrıntılardır. Bunların anlamları ve aralarındaki bağlantılar ancak yavaş yavaş ortaya çıkar. Araştırıcının, içinde uzmanların o çalılığın bir çam ormanına mı yoksa tropikal bir cangıla mı ulaşacağı konusunda kıran kırana bir kavgaya tutuşmuş oldukları çalılıklar arasında yolunu yitirdiğini düşündüğü uzun dönemler olabilir. Bu tür kapışmalardan yara bere almadan, orasını burasını çizmeden çıkması pek olanaklı değildir. Ve eğer keşfe çıktığı bu alanın bir ha-

ritasını çizecek olursa, oranın yerlilerinden biri pekâlâ onu, kendi evini ya da evinin önündeki açıklığı haritada göstermemekle suçlayabilir; böyle bir suçlama, hele araştırıcı o evde ağırlanmış ve o evde dinlenmişse, hayli üzücü bir olaydır. Araştırıcı, gezisi sonunda, oraya kendinden sonra gelecekler için, gözüne en fazla çarpan şeyleri çok kısa olarak yazıya dökmeye kalkışırsa, kendisine daha da fena çıkışılacaktır. Benim şimdi yapmaya kalkacağım şey de tamı tamına bu: Okuyucuyla birlikte keşfe çıkacağımız alanın kaba bir haritasını vermek üzere belli başlı bulgularımı, kalın çizgileriyle sunmak.

Burada ele alınan örnekler dizisinde, endüstri öncesi dünyadan çağdaş dünyaya geçişin başlıca üç tarihsel yol izlediği görülmektedir. Bunlardan ilki "burjuva devrimleri" diye adlandırılmayı hak ettiğini düşündüğüm bir süreçten geçmiştir. Bu adlandırmanın, birçok meslektaşı, taşıdığı Marksist çağrıştırma nedeniyle kızıl bir bayrak gibi öfkelendirmesi dışında, başka belirsizlikleri ve sakıncaları da vardır. Bununla birlikte, yeri geldikçe açıklanacak nedenlerle, İngiliz, Fransız ve Amerikan toplumlarının, endüstriye dayanan çağdaş demokrasiler olma yolunda ilerlerken görülen, bazı tarihçilerin Püriten Devrimi'ne (veya bir o kadar tarihçinin yeğlediği deyişle İngiliz İç Savaşı'na) bağladıkları, şiddete dayanılarak gerçekleştirilen bazı değişikliklere bu adı vermenin gerekli olduğunu düşünüyorum. Bu devrimlerin püf noktalarından biri, toplumda, bağımsız bir ekonomik tabana dayanan ve kapitalizmin demokratik biçiminin karşısında, geçmişten devralınmış engellere karşı savaş açan bir grubun ortaya çıkışıdır. Bu hareketin itici gücü büyük ölçüde kentlerin ticaret ve manufaktürle uğraşan sınıflarından gelmiş olmakla birlikte, işin içinde başka etmenler de vardır. Burjuva hareketinin edindiği dostlar, savaştığı düşmanlar, ülkeden ülkeye büyük farklılıklar göstermektedir. İncelememizin başlarında daha çok üzerinde duracağımız toprak sahibi yukarı sınıflar, ya İngiltere'de olduğu gibi kapitalist ve demokratik dalganın önemli bir gücünü oluşturdular ya da ona karşı çıktıkları yerde, devrimin ve iç savaşın çalkantıları arasında yok olup gittiler. Aynı şey köylüler için söylenebilir. Ya siyasal çabalarının ana çizgisi, kapitalizme ve siyasal demokrasiye koşut düştü ya da göz önüne alınmayabilecek kadar önemsiz bir çaba durumuna düştü. Göz önüne alınmayabilecek kadar önemsiz olduğu durumlar ise, ya kapitalizmin ilerlemesinin köylü toplumunu yıkmasının ya da bu ilerlemenin,

Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu gibi, yeni, bu yüzden gerçek anlamda bir köylülüğün var olmadığı bir toplumda görülmesinin ürünüydü.

Bu büyük devrimlerden ve iç savaşlardan geçen ilk ve tarihsel bakımdan daha eski yol, kapitalizmle Batı demokrasisinin birlikte var olmalarına, bunların bileşimine yol açtı. İkinci yol da kapitalistti, ama yirminci yüzyıl faşizmine varacaktı. Bu yolun en belirgin örnekleri Almanya ve Japonya'dır; ancak bu kitapta, daha önce belirtilen nedenlerle, yalnızca Japonya'yla ilgili ayrıntılı bir inceleme yapılmaktadır. Ben bu yola, "kapitalist ve gerici biçim" adını vereceğim. Bu yol, tepeden inme bir devrime varır. Almanya'da ve Japonya'da burjuva hareketi çok zayıftı. Hareket devrimci bir biçim alamadı; aldığı zaman da yenilgiye uğratıldı. Bu yenilgiden sonra, görece zayıf bir ticaret ve endüstri sınıfının bazı kesimleri, çağdaş endüstri toplumunun gerektirdiği siyasal ve ekonomik değişiklikleri gerçekleştirebilmek için, yarı parlamenter bir rejimin kanatları altına girerek, eski ama hâlâ egemen konumda olan, daha çok toprak sahipleri arasından gelen yönetici sınıfların durumundan hoşnutsuz öğelerine yaslandı. Bu tür bir korumayla endüstrinin hızla gelişmesi sağlanabilir. Ama varacağı nokta, kısa süren ve dengesiz bir demokrasiden sonra gelen faşizmdir. Üçüncü yol, bekleneceği gibi Rusya ve Çin örneklerinde gördüğümüz komünizmdir. Bu ülkelerin tarıma dayalı büyük bürokrasileri, önce ticaret, sonra da endüstri atılımlarını engellemekte, bundan önceki örneklerden [Almanya'dan ve Japonya'dan] daha başarılı olmuştur. Bunun yarattığı iki sonuç üzerinde durulabilir. İlk olarak, bu kentli sınıflar o kadar zayıftılar ki, Almanya'nın ve Japonya'nın izledikleri çağdaşlaşma yolunda oynadıkları "küçük ortak" rolünü bile, bu yönde bazı girişimlerde bulunulmuşsa da, üstlenememişlerdir. İkinci olarak da, çağdaşlaşma doğrultusunda çok çelimsiz adımların ötesinde bir atılımın yapılamayışı, çok büyük köylü kitlelerinin varlıklarını sürdürmelerine yol açmıştır. Çağdaş dünyanın üzerine üzerine gelişi karşısında karşılaştığı güçlükler ve baskılar altında, bu tabaka, devrimin, eski düzeni yıkacak ve bu ülkelerin çağımızın dünyasına komünistlerin önderliği altında geçmesini sağlayacak olan en büyük yıkıcı gücünü oluşturmuştur; komünist rejimin başlıca kurbanı da yine bu köylülük olacaktır.

Son olarak, Hindistan'daki çağdaşlaşma yönünde güçlü olmayan bir atılım örneğini, dördüncü genel eğilimi görmekteyiz.

Bu ülkede bugüne kadar, ister tepeden insin ister tabandan gelsin, ne kapitalist bir devrim ne de komünizme varan bir köylü devrimi gerçekleşebildi. Aynı biçimde, çağdaşlaşma eğilimi de güçlü değildi. Öte yandan, Hindistan'da Batılı demokrasinin tarihsel öngereklerinin hiç değilse bir bölümü ortaya çıkmış görünüyor. Uzunca bir zamandan beri var olan parlamenter bir rejim, salt bir görüntü olmanın hayli ötesinde bir anlam taşımakta. Çağdaşlaşma dürtüsü, Hindistan'da bütün öteki ülkelerin gerisinde kaldığı için, Hindistan örneği, söz konusu öteki ülkeler için kurulabilecek herhangi bir kuramsal modelin az çok dışında kalır. Aynı zamanda bizleri, bu tür genellemeler yaparken dikkatli olmaya yöneltir. Hindistan, özellikle köylü devrimleri anlamaya çalışılırken çok yararlı bir örnek. Çünkü hemen hiçbir köylü ayaklanması görülmeyen bu ülkede, kırsal bölgelerdeki yoksulluğun derecesi, köylü ayaklanmalarının ve devrimlerinin, hem çağdaş dünyadan bir önceki dönemde hem de daha yakın zamanlarda belirleyici bir rol oynadığı Çin'dekinden hiç de farklı değildir.

Birkaç sözcükle özetlemeye çalışırsak, biz, toprak sahibi yukarı sınıflarla köylülerin, kapitalist demokrasiyle sonuçlanan burjuva devrimlerinde, faşizmle sonuçlanan başarısız burjuva devrimlerinde ve komünizmle sonuçlanan köylü devrimlerinde oynadıkları rolü anlamaya çalışıyoruz. Toprak sahibi yukarı sınıflarla köylülerin karşısına çıkan ticarete yönelik tarıma karşı gösterdikleri çeşitli tepkiler, bu durumun doğurduğu siyasal sonucu belirleyen en önemli etmen olmuştur. Bu siyasal nitelemelerin geçerlilik derecesinin, bu hareketlerin hangi öğelerinin, çeşitli ülkelerde, çeşitli zamanlarda ne ölçüde paylaşıldığı sorununun ilerideki tartışmalarımızda aydınlatılacağını umuyorum. Ancak bir noktayı şimdiden saptamakta yarar var. Ele alınan her örnekte değişik öğelerin bir araya gelmesinden oluşan bir bileşim egemen bileşim olarak görünmekteyse de, bunun yanı sıra o ülkede, bir başka toplumda ağır basan bir özellik olarak görülebilen ikincil bileşimlerin varlığı da ayrımlanabilir. Gerçekten İngiltere'de, Fransız Devrimi'nin son dönemleri boyunca ve Napolyon Savaşları sona erene kadar, Almanya'da egemen bileşim olarak karşımıza çıkan gerici bileşimin bazı öğeleriyle; toprak sahibi eski elitlerle yükselen ticaret ve endüstri elitlerinin, kentsel ve kırsal alt sınıflara karşı kurdukları (ama zaman zaman, belli konularda önemli bir alt sınıf desteği de sağlayabilen) ittifakla kar-

şılaşırız. Aslında çeşitli öğelerin bu gerici bileşimiyle, ABD'yi de dışarıda bırakmaksızın ele aldığımız bütün toplumlarda şu ya da bu biçimde karşılaşılmaktadır. Bir başka örnek daha vermek gerekirse, Fransa'da mutlak monarşinin, ticaret yaşamı üzerinde Çarlık Rusyasındaki ve imparatorluk Çin'indeki büyük bürokratik monarşilerin yarattıkları etkiye benzer bazı sonuçlar doğurduğu söylenebilir. Bu tür gözlemler, ampirik temellere dayanan kategorilerin, tek tek örneklerin sınırlılıklarını aşan bir geçerlilik taşıyabileceklerine olan güvenimizi pekiştiriyor.

Ne var ki, daha çok özgül bir sorunun ne kadar önemli olduğu, bu tür sorunların hepsi incelenmeden kestirilemeyeceği için, tekil bir örneği onu çarpıtmadan açıklamanın gerekleriyle, genellemelere varma çabası arasında her zaman belirli bir gerilim var olacaktır. Metnin sunuluşunda belirli bir simetrinin ve zarifliğin görülmeyişinin nedeni de bu gerilimdir; bu üzücü durumu metni birkaç kez yeniden yazdığım halde gideremedim. Burada da, bilinmeyen toprakları keşfe çıkan kaşifimizle koşutluk kurmak pek yersiz kaçmayabilir: Onun görevi, ondan sonra gelecek gezginler takımı için dümdüz ve dosdoğru bir anayol açmak olamaz. Onlara rehberlik edecekse, kendisinden beklenebilecek olan şey, kendisinin ilk keşfi sırasında boşuna zaman harcamasına yol açan ileri geri gidişlerden kaçınabilmesi, yoldaşlarının çalılıkların en sık yerlerine düşmelerini önleme özenini göstermesi ve onlara rehberlik ederken, daha önce yanından geçtiği en tehlikeli uçurumlar konusunda onları uyarması olabilir. Sakar bir adım atar da kendisi bir tuzağa düşerse, yol arkadaşları arasında kendisine gülmekle kalmayacak, elini uzatıp onu yine ayakları üzerine kaldıracak biri de mutlaka çıkacaktır. Bu kitabı, doğruyu aramaya çıkmış böyle bir yoldaş takımı için yazdım.

Harvard Üniversitesi'nin Rusya Araştırmaları Merkezi bana, "zaman" gibi çok değerli bir armağan verdi. Kitabı yazışım sırasında hiçbir sabırsızlık belirtisi göstermedikleri ve yalnızca iyi niyetli bir merakla beni izledikleri için, bu kitabı yazdığım süre boyunca Merkez'in yöneticisi olan birkaç kişiye, özellikle Merkez'in müdürlerinden Prof. William L. Langer, Merle Fainsod, Abram Bergson ve müdür yardımcısı Marshall D. Shulman'a teşekkür borçluyum. Bir yığın işi gücü arasında Bayan Rose DiBenedetto sayısız elyazması sayfalarını daktiloya çekti, bir daha çekti ve bunu büyük bir şevkle yaptı.

Tüm çalışma boyunca, çok yakın dostum Herbert Marcuse, içten desteğiyle derinliğine eleştirisinin o eşsiz karışımıyla bana güç verdi. Belki de en büyük yardımı, bana en az inandığı zamanlarda oldu. Bir başka yakın dost, bugün yaşamda olmayan Profesör Otto Kirchheimer, elyazması metnin tümünü okudu ve yeterince açık olmayan bazı tezleri gün ışığına çıkardı; bunları açık duruma getirmeye çalıştım. Bütün aşamalarda Elizabeth Carol Moore'un sağladığı yardımlar öylesine önemli ve öylesine çeşitliydi ki, bunun değerini bir yazar ve aynı zamanda bir koca olan kimse anlayabilir. Her ikimiz de sık sık Widener Kitaplığı'nın görevlilerinin, özellikle Bay Foster M. Palmer'ın ve Bayan Y. T. Feng'in zekâlarından ve sakin, gösterişsiz yeteneklerinden yararlanmanın yollarını bulabildik.

Birçok meslektaş, belli konulardaki olgularla ilgili bilgileriyle ve belirli bölümler hakkındaki yorumlarıyla, beni olmayacak hatalara düşmekten kurtardı ve çok değerli önerilerde bulundu. Yazdıklarımda onları düşünmeye çağıran ve kendi uzmanlık dallarında yeni sorular sormalarına neden olan noktalar bulunduğunu söyleme yücegönüllüğünü göstermeleri, benim için paha biçilmez bir ödül oldu. Adlarını vermem, ne kadar tersini söylersem söyleyeyim, onları bir ölçüde benimle özdeşleştirecek ve bu kitaba hak etmediği bir bilimsel oydaşma izlenimi kazandırmış olacak. Bu yüzden onlara teşekkürlerimi özel olarak sundum. Burada adı geçenler kadar geçmeyenlerden de, bilim adamları topluluğu kavramının edebiyat yapmak için söylenen boş bir söz olmanın ötesinde bir anlam taşıdığını öğrendim.

Barrington Moore, Jr.

BİRİNCİ AYRIM

Kapitalist Demokrasinin Devrime Dayanan Kökleri

I

İngiltere ve Şiddetin Adım Adım Değişmeciliğe* Katkıları

1. Kırsal Bölgelerde Kapitalizme Geçişin Arkasında Yatan Aristokratik Dürtüler

Endüstri öncesi dünyadan çağdaş dünyaya geçişin öyküsünü, bu adımı ilk atan ülkelerin tarihini inceleyerek anlatmaya başlarken, akla bir soru, neredeyse kendiliğinden gelip takılır. İngiltere'de endüstrileşme süreci nasıl olup da bir dereceye dek özgür bir toplumun kurulmasıyla sonuçlanabildi? Çağımız İngilteresinin uzun zamandan beri, hele konuşma özgürlüğüne ve örgütlü siyasal muhalefete gösterilen hoşgörü bakımından özgür bir toplum, hatta ABD'den daha liberal bir toplum olduğu açıkça bilinen bir gerçek. Egemen sınıfların gösterdiği bu hoşgörüde aristokratların da payının bulunduğu aynı derecede açık. Bu duruma nasıl varıldığını açıklayan bütün önemli nedenleri saymaya çalışmak buradaki hedefimizi aşar; olaya belli bir perspektiften bakabilmek için, burada üzerinde duracağımız olası nedenlerin dışında başka bazı nedenlerin de bulunabileceğini aklımızdan çıkarmamak gerektiğini düşünsek de, bu, buradaki görevimizi aşan bir iştir. Bu bölümde üzerinde duracağımız nokta, endüstrileşmeye geçiş sürecinde kırsal sınıfların oynadıkları özel ve çok önemli rol olacak.

* Gradualizm'i "adım adım değişmecilik" ile karşıladık (ç.n.).

Araştırmamızın çevresinde döndüğü eksen, bu kitabın genel planından ve bu planın yol açtığı sorulardan doğmuş olan, soylularla köylülerin ve İngiliz toplumunun başkalarında görülmeyen bir özelliği olarak bu ikisi arasında yer alan birçok katmanın başına gelenler ise de, eldeki kanıtların incelenmesinden doğan bir başka eksenin bulunduğu görülecektir. Gerçekten, böyle bir eksenin varlığını anlamak için, İngilizlerde bulunduğu söylenen, o kendine özgü yetenek, siyasal ve ekonomik anlaşmazlıkları, barışçı, hakça ve demokratik süreçlerle çözebilme yeteneği hakkındaki yaygın kanının, bir dereceye dek bir hayal ürünü olduğunu, içinde bir mit öğesi taşıdığını kavramak için, ne uzun boylu İngiliz tarihi okumak ne de bilimsel yöntemle ilişkili standart metinlerde öngörülenin ötesinde kuşkucu olmak gerekir. Aslında bu tür kanılar tümüyle birer mit olmaktan çok, içlerinde gerçeklik payı bulunan doğrulardır. Mitleri yıkmakla yetinmek sorunlarımızı çözmez. Kaldı ki İngiliz endüstrileşmesinin öyküsünü 1750'den sonraki bir tarihten başlatan yerleşik tarihçilik anlayışı, ilgiyi İngiliz siyasal tarihinin barışçı yönlerine çekerek ve Püriten Devrim'i, yani İç Savaş dönemini geçmişin karanlığında bırakarak, özellikle on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllar Fransasına göre son derece barışçı bir tarih tablosu çizerek, bu yarı doğrunun sürüp gitmesine yardım etmektedir.[1] Oysa yalnızca bu son olguyu saptamak (İç Savaş dönemini göz önüne almak) bile, şiddet ile barışçı reform arasındaki bağın ne olduğu sorusunu sormayı gerektirir: Bu soru, öncelikle çağdaş endüstri teknolojilerine dayalı toplumlar durumuna dönüşme sürecinin bütünü için sorulmalıdır.

On yedinci yüzyılda patlak veren İngiliz İç Savaşı sırasında su yüzüne çıkan toplumsal kavgaların kökenleri, birkaç yüzyıl öncelerine dayanan karışık bir değişme süreci içinde yatar. Bu sürecin kesin olarak ne zaman başladığı söylenemeyeceği gibi, bunun bir iç savaş biçimini almasının kaçınılmaz bir sonuç ol-

1 Schweinetz, *Industrialization*, s. 6'da şöyle der: "Büyük Britanya'ya tam demokrasiyi getiren 1832 Reform Yasası ile başlayan siyasal reformlar, on dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başında yapılmıştır. Ancak bu önlemlerin başarıya ulaşmaları, *büyük ölçüde 1832 öncesindeki yıllarda anayasal ve parlamenter kurumların, yavaş ama sürekli bir evrim göstermiş olmalarından* kaynaklanmaktadır" (vurgu benim). Başka bir yerde de (s. 10-11'de) de yazar, ipin ucunu kaçırmadan çağdaşlaşma sorunlarına bulunan kapitalist ve demokratik çözümlere [öteki ülkelerce, ç.n.] yeniden başvurulması olanağının bulunmadığını öne sürmektedir ki, bu teze ben de katılıyorum.

duğu da kanıtlanamaz. Ancak sürecin niteliği yeterince açıktır. Çağdaş ve laik bir toplum, güçlü ve her yana dal budak salmış feodal ve dinsel bir düzen içinde, ağır ağır yolunu açarak ilerlemekteydi.[2] Daha kesin bir deyişle, on dördüncü yüzyıldan başlayarak, ticaretin gerek kırsal bölgelerde gerekse kentlerde giderek artan bir önem kazandığını, feodalizmin tahtından indirilerek yerini, İngiltere'nin oldukça zayıf mutlak monarşisinin aldığını gösteren birçok belirti görülüyor. Her iki gelişme, bir dereceye dek, bir uygarlık türünün gerilemesi ve bir yenisinin yükselişi sırasında zorunlu olarak ortaya çıkan endişe ve acıları yansıtan, bir dereceye dek de bu endişeleri ve acıları besleyen ve giderek keskinleşen bir din savaşı çerçevesinde yer almaktadır.

İngiltere'de yün ticareti, öteden beri yapılmaktaysa da, bu ülke ancak ortaçağın sonlarında kaliteli yün üretiminin en büyük ve en önemli kaynağı durumuna geldi.[3] Yün ticaretinin yankıları yalnız kentlerde değil, aynı zamanda ve belki daha fazla kırsal bölgelerde duyulmaktaydı ve elbette etkisini politika alanında da duyurmaktaydı. İngiliz yününün satıldığı pazarlar Kıta Avrupasında, özellikle İtalya'da ve Alçak Ülkeler'de (Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'da) olduğundan, sonunda İngiliz toplumunu yönetecek olan güçlü ticaret dürtüsünün başlangıcına gidebilmek için, gözlerimizi buralardaki ticaret kentlerinin gelişmelerine çevirmek gerek. Ancak böyle bir çözümlemeye girişmek bizi konumuzdan çok uzaklara götüreceğinden, bu çok önemli etkiyi, amacımız açısından bir ham veri olarak kabul etmekle yetinmek durumundayız. Bunun yanı sıra başka önemli gelişmeler de oluyordu. 1348-1349'da ortalığı kasıp kavuran Kara Ölüm (veba) İngiltere nüfusunda derin bir yara açmış, işgücü arzını azaltmıştı. Bundan kısa bir süre sonra Lolardy'de dinsel bir başkaldırının ilk uğursuz homurtuları duyulmaya başladı ve 1381'de bunu ciddi bir köylü ayaklanması izledi. İleride, alt sınıflar arasındaki bu kıpırdanmalar ve bu kıpırdanmaların ne anlama geldikleri üzerinde durma fırsatımız olacak.

Şimdilik dikkatimizi daha çok üst sınıflar üzerinde yoğunlaştıracağız. On dördüncü yüzyılın sonlarıyla on beşinci yüzyılın

2 Sosyal tarihçi, iktisat tarihçisi, hukuk tarihçisi ve anayasa tarihçisi feodalizmden farklı şeyler anlar; farklı bakış açıları, feodalizmin farklı yönlerini görür, farklı yönlerini gösterir. Cam'ın "Decline and Fall" adlı makalesindeki (s. 216'daki) yararlı tartışmaya bakınız.

3 Power, *Wool Trade*, s. 16.

büyük bir bölümü boyunca bu sınıfların konumunda önemli değişiklikler oluşmaktaydı. Toprak ve ona dayanan toprağı kullanma ilişkileri lordla (soyluyla) adamlarını birbirine bağlayan bir harç olmaktan büyük ölçüde çıkmıştı. Feodalizmin başka yönleri güçlerini hâlâ korumaktaydı; ama kral, uzun zamandan beri, bu ilişkiler içinde kalarak ve bunları kendi yararına kullanarak kendi iktidarını güçlendirmeye çalışıyor, bunda da az çok başarılı oluyordu. Topraktaki köklerinden kopan feodalizm, asalaklaşmıştı ve gücünü büyük senyörlerin çevirdikleri manevralar ve kralın karşı manevraları sayesinde koruyabiliyordu.[4]

Güller Savaşı* (1455-1485) sırasında, toprak sahibi aristokrasi için doğal olmaktan çok toplumsal bir yıkım niteliği taşımış olan bir savaşta uğradıkları büyük kan kaybı aristokrasiyi zayıflatırken, Tudor Hanedanı mücadeleden krallık iktidarını sağlamlaştırma sürecini başarıyla tamamlayabilecek bir güçle çıkmıştır. VIII. Henry'nin yönetimi zamanında görülen siyasal ve dinsel tasalar, tarımın ticarileştirilmesi yönünde bir başka itici gücü sağlamış olabilir. Marksist bir tarihçi, VIII. Henry'nin 1536'da ve 1539'da manastırların mülküne el koymasının, eski aristokrasinin ve onun ademimerkeziyetçi geleneklerinin harcanması pahasına, yeni ve ticari kafada toprak sahiplerinin ilerlemesine yardımcı olmuş olabileceğini ileri sürmüştür.[5] Bununla birlikte, VIII. Henry'nin yönetiminin en önemli yönünü, eski düzenin dayandığı temel direklerden biri olan kiliseyi zayıflatmasında ve bu açıdan ardıllarının (haleflerinin) ileride hayıflanacakları bir örnek oluşturmasında aramak akla daha yakın görünüyor. Tahtın harekete geçirmesine hiç de gerek duymayan bazı devinimler, derinden derine sürmekteydi ve taht da giderek onları iyi düzeni tehdit eden güçler olarak görüp karşılarına çıkmaya başlamıştı.

Yün ticaretinin süren canlılığıyla birlikte, Tudor barışı, kırsal bölgelerin ticarete yönelik, hatta kapitalist bir görünüm almasını destekleyen büyük bir itici güç yarattı. Başka bazı yapıtlar yanı sıra, R. H. Tawney'in İngiltere'nin İç Savaş öncesindeki ekonomik yaşamını inceleyen, bugüne dek aşılamayan çalışması, bu güçlerin feodal çerçeveyi, savaştan çok önce nasıl parça parça ettiğini gösteriyor:

4 Cam, "Decline and Fall", s. 218, 225, 232.

* Güller Savaşı, arması beyaz gül olan York soylu sülalesiyle, kırmızı gül olan Lancaster sülalesi ve onları destekleyerek ikiye bölünmüş soylular arası kavgalar olup, yavaş yavaş taht için yapılan bir iç savaşa dönüşmüştü (ç.n.).

5 Hill, *Puritanism*, s. 34-35.

"On beşinci yüzyılın çalkantılı günlerinde, toprak hâlâ ekonomik değerinden ayrı bir toplumsal ve askeri bir anlam taşımaktaydı; lordlar, ardları sıra sürükledikleri adamlarıyla kötü komşularını dize getirmek için her yola başvurmakta, onları gerektiğinde sopayla gerektiğinde yasayla (yasal belgelerle)* iknaya çalışmaktaydılar; o sıralarda bir senyörün toprağında çok sayıda kiracının barınması, topraktan sağlanan yüksek kazançtan daha önemliydi. Tudor disiplini ise, bir yandan senyörlerin kendilerine bağlı adam beslemelerine koyduğu katı sınırlarla, bir yandan da yönetsel yargısıyla ve aman vermez bürokrasisiyle, senyörler arası (özel) savaşlara acımasızca son vermiş ve feodalizmin kolunu kanadını kırarak, paraya egemen olmayı insanlara egemen olmaktan daha önemli duruma getirmişti... Bu [değişiklik] toprağı, siyasal görevlerin ve yükümlülüklerin temeli olarak gören ortaçağ anlayışından, onu gelir getiren bir yatırım aracı olarak gören çağdaş anlayışa geçişin bir görünümüdür. Kısacası, toprak sahipliği giderek ticarileşmektedir."[6]

Merkezi krallığın sağladığı barış ile yünün özgül biçimde bir araya gelişleri, İngiltere'yi bir yandan kapitalizme, öte yandan da bu kapitalizmi sonunda demokratik duruma getirecek

* İngilizcesindeki uyaklı *"bows and bills"* (yaylarla ve beratlarla) deyişini Türkçede böyle uyaklı bir deyişle karşılamaya çalıştık (ç.n.).

6 Tawney, *Agrarian Problem*, s. 188-189. Ayrıca Hexter, *Reappraisals*, s. 144-145'e bkz. Yazar [Hexter] burada aynı olguyu, Tawney'e, ekonomik etmenlere gereğinden fazla önem vermesine karşı yönelttiği eleştirilerden biri olarak kullanıyor. Tawney'in incelediği konuların kısa ve son zamanlarda yapılmış (çağdaş) bir değerlendirmesi için bkz. Thirsk, *Tudor Enclosures*. Çitlemenin coğrafi ve toplumsal koşullara göre çeşitlilik göstermesine dikkat çekerek yazar, Tawney'in ulaştığı aynı genel sonuçlara varmaktadır (bkz. s. 19-21). Tawney de bu farklılıkları ortaya koymaya dikkat ediyordu. Aralarındaki en önemli fark, Thirsk'ün doğal nüfus artışını en önemli etmenlerden biri olarak görmesinden kaynaklanmaktadır (s. 9). Kerridge, "Depopulation", s. 212-228'de çitlemelerle ilgili istatistiklere güvenilmemesinin gerektiğini gösteren haklı nedenler ileri sürmektedir. Bu yolda değindiği en önemli nokta, toprakları çitleyip kapatmakla suçlanan birçok kişinin sonradan aklandığı ve bu nedenle istatistiklerdeki toplamların abartılmış olduğudur. Toprakları çitle çevirenlerin Tudor zamanında bile siyasal ağırlık sahibi oldukları göz önünde bulundurulursa, bu olgu hiç de şaşırtıcı görünmeyecektir. Gerçek rakamların, durumun fazla ciddi olduğunu gösteren bir nitelik taşımamasına karşın, sorunun İngiltere'nin önemli bölgelerinde ciddi boyutlar kazandığına kuşku yok. Thirsk'ün *Tudor Enclosures* adlı yapıtının sonunda verilen kısa kaynakçada, ne Tawney'in ne de Kerridge'in adı geçmektedir.

olan bir devrime doğru sürükleyen en önemli etmenlerden birine hazırlamaktaydı. Başka devletlerde, özellikle Rusya'da ve Çin'de güçlü yöneticiler güçlerini çok geniş alanlara yayılmış ülkeleri boyundurukları altına alma yolunda kullandılar. İngiltere'de ise, yöneticilerinin bu alandaki başarılarının hayli sınırlı oluşu, bu ülkede sonunda zaferi parlamenter demokrasinin kazanması üzerinde çok önemli bir katkıda bulunmuştur. Öte yandan, tek başına ele alındığında yün ticaretiyle demokrasi arasında hiçbir zorunlu ilişki yoktur. Gerçekten, aynı dönemde İspanya'da koyun yetiştiriciliği böyle bir sonuç doğurmamıştır; herhangi bir sonuç doğurduysa o da İngiltere'dekinin tam tersi yönde olmuştur; çünkü burada göçer sürüler ve onların sahipleri, merkezileşmekte olan krallığın yerel ve ayrılıkçı eğilimlere karşı kullandığı araçlardan birisi durumuna gelmiş ve böylece köstekleyici (bunaltıcı) bir mutlak monarşinin kurulmasına katkıda bulunmuştur.[7] İngiltere'deki durumu kavramamızın anahtarını ise, on altıncı ve on yedinci yüzyıllar boyunca, ticaret yaşamının gelişmesini, gerek kentlerde gerekse kırsal bölgelerde, tümüyle olmasa da, daha çok tahta karşın gerçekleştirmesinde aramak gerekir. Nedenlerini yeri geldiğinde göreceğiz.

Koşulların zorlamasıyla, ekonomik etkinlikleri toplumun sağlığına yaptıkları etkiye göre değerlendiren ortaçağ anlayışı yıkılmaya başladı. İnsanlar tarım sorununu, halkın geçimini topraktan sağlamanın en iyi yöntemini arama sorunu olarak görmekten vazgeçerek, kapitali toprağa yatırmanın en iyi yolunu arama olarak algılamaya başladılar. Toprağı, gittikçe daha fazla satılabilen, iyiye de kötüye de kullanılabilen bir nesne, yani tek bir sözcükle belirtecek olursak, çağımızın kapitalistinin "özel mülkiyet"ine benzer bir şey olarak görmeye başladılar. Kuşkusuz feodalizmde de özel mülkiyet vardı. Ancak yeryüzünde feodalizmin geliştiği her yerde, toprak mülkiyeti birliğinde, her zaman, birçok sorumlulukları ve başka kişilere karşı çeşitli yü-

Tawney'den yarım yüzyıl sonra bile, çağdaş araştırmacılar yün ticaretiyle tarımsal değişiklikler arasındaki ilişkiyi vurgulamaktalar. Ancak on altıncı yüzyıl ortalarından başlayarak, tahıldan yüne geçme eğilimi zayıflar; toprak daha kıtlaşıp emek bollaşırken, tahıl fiyatları hızla yükselmektedir. Yün ticaretinin niteliği değişmişse de, yün fiyatlarının gidişi, arada bir büyük dalgalanmalar göstermekle birlikte, 1450'den 1650'ye kadar hızlı bir yükseliş yönünde olmuştur. Bowden, *Wool Trade*, s. xvıı'e, 6'ya ve s. 219-220'deki tabloya bakınız.

7 Klein'in, *The Mesta*, s. 351-357'de vardığı sonuç da bu.

kümlülükleri de getirmekteydi. Bu yükümlülüklerin ortadan kalkış biçimi ve bu değişiklikten kimin yararlanıp kimin zararlı çıktığı sorunu, feodalizmin egemen olduğu bütün toplumlarda ciddi siyasal pürüzler doğurmuştur. İngiltere'de bu sorunlar, gündeme erken bir tarihte geldi. Burada, Adam Smith'ten çok önce, kırsal bölgelerde yaşayan bazı gruplar, insanın öz çıkarını kollamasını ve ekonomik özgürlüğü, insan toplumunun dayandığı doğal temel olarak görmeye başladılar.[8] Ekonomik bireyciliğin esas olarak burjuvazi arasında doğduğu yolundaki yaygın kanıyı irdelerken, İç Savaş öncesi dönemde "çitleme" eylemine girişen toprak beylerinin, bu tür yıkıcı öğretilerin gelişmesine en azından burjuvazi kadar elverişli bir ortam hazırladıklarını göz ardı etmemek gerekir.

Dünyanın değişen görünümünün en çarpıcı belirtilerinden birisi de, toprak satışlarında görülen, 1580 dolaylarında başlayıp yarım yüzyıl kadar süren patlamadır. Toprağın yıllık "kiraları", birkaç onyıl önce "satış" bedeli olan miktarın üçte birine yükseldi.[9] Doğrudan doğruya tarım işlerinin yürütülmesinde kapsamlı yapısal değişiklikler olmasaydı böyle bir patlamanın hiç de ger-

8 Lipson, *Economic History*, c. II, s. lxvii-lxviii. Hexter, *Reappraisals*, s. 94-95'te, Tawney'in, "kentlilerin kırsal bölgelere gelişlerinin eski ataerkil kır ekonomisini yıkıp yerine, katı, acımasız bir burjuva ticaret düzeni ve zihniyeti getirdikleri" masalıyla, Püriten Devrim'i, burjuva devriminin kaçınılmazlığı yolundaki önceden benimsenmiş doktriner bir anlayış içine sığdırmaya çalıştığını ileri sürerek, Tawney'in söz konusu gelişmelerle ilgili çözümlemesini, hem inceliklerini vermeden hem de saptırarak yansıtmaktadır. Tawney Püriten Devrim'i hiç de Hexter'in yansıttığı gibi yorumlamış değildir. Tawney'in tüm çözümlemesi, toprak sahibi üst sınıfların, en önemli gelişme yuvalarının kentlerde oluştuğunu gördüğü ticaretin öneminin artmasının yol açtığı yeni duruma, az çok kendiliğinden denebilecek bir biçimde ayak uydurduklarını vurgulamaktadır (bkz. Tawney, *Agrarian Problem*, s. 408). Bu, birtakım yeni düşüncelere sahip kentlilerin kırsal bölgelere göçettiklerini söylemekten apayrı bir şeydir. Tawney'e yönelik eleştirisini desteklemek üzere Hexter, Tawney'in *Agrarian Problem* adlı yapıtının 177. - 200. sayfalarından ve "Rise of the Gentry" adlı denemesinden upuzun alıntılar vermektedir. Tawney'in savunduğu asıl tezin ne olduğunu görmek için "Rise of the Gentry", s. 184-186'ya bkz. Hexter'in Tawney'den yaptığı ilk alıntının ilk sayfasında (*Agrarian Problem*, s. 177'de) bile, Tawney, doktriner determinist tarihçiliğe karşı, bugüne kadar gördüğüm en açık seçik uyarılarından birini yapmıştır. Söz konusu uzun parçaları içinde, kentlilerin malikâne satın almalarından ve bunları ticaret amaçlarıyla işletmelerinden söz eden bazı cümleler bulunabilirse de, Tawney'in tezinin özü başka yerdedir.

9 Bkz. Hexter, *Reappraisals*, s. 133.

çekleşemeyeceği söylenebilir; dolayısıyla onun bu değişikliklerin bir sonucu olarak doğduğu ileri sürülebilir.

Söz konusu değişikliklerin en önemlisi "çitlemeler" *(enclosure)* idi. Bu sözcüğün de birbirinden farklı şeyleri anlatan birkaç anlamı var; ancak hepsi aynı tarihlerde görülen değişikliklerden her birinin göreli ağırlığının ne olduğunu saptamak pek kolay bir iş değildir. On altıncı yüzyılda çitlemenin aldığı en önemli biçim, "malikâne sahiplerinin ya da onların çiftçilerinin, bir malikâne halkının ortaklaşa haklara sahip oldukları topraklara veya ekilebilir boş alanlara girmeleridir."[10] Yün üretip satarak elde edilebilecek kârın ya da topraklarını bunu yapanlara kiralayarak kira gelirlerini artırmanın çekiciliğine kapılan malikâne sahibi lordlar, köylüleri serbest toprakları ekip biçme haklarından olsun, ortak topraklardan, sığırlarını otlatmak, yakacak odun toplamak vb. için yararlanma haklarından olsun yoksun bırakmak üzere, yasal ya da yarı yasal çeşitli yöntemler buldular. Bu tür çitlemelerle kapatılan toprakların gerçekte fazla olmadığı, çitlemenin en yaygın olduğu kasabalarda (kontluklarda) toplam toprakların yirmide birinden az olduğu görülürse de, bu durum, eğer durum gerçekten buysa, söz konusu bölgelerde gidişin vahim olmadığı anlamına gelmez. Böyle bir durum önemli sayılmazsa, o zaman Tawney'in de belirttiği gibi, ülkenin toplam toprakları nüfusa bölündüğünde ortaya adam başına bir buçuk akr (yarım dönüm)* dolayında bir rakam çıktığına dayanılarak, İngiltere'nin kentsel bölgelerindeki aşırı yığılmanın da çok önemli olmadığı pekâlâ öne sürülebilirdi. "Her elli malikânenin her birinden bir kiracının sürülmesiyle, tek bir malikâneden elli kiracının sürülmesi kesinlikle aynı istatistiksel sonucu verir", ama doğurdukları toplumsal sonuçlar çok farklıdır. Son olarak, bu sıralarda gündeme gelen siyasal ve toplumsal kargaşaların da gerçek bir temeli olmalıydı. "Hükümetler izledikleri yolu değiştirip, salt sorumsuzca davranışları yüzünden güçlü sınıfları kızdıracak yollara sapmayacakları gibi, kalabalık insan yığınları da salt eki-

10 Tawney, *Agrarian Problem*, s. 150. İngilizcede *"farmer"* (çiftçi) genellikle "kiracı çiftçi", yani belirli bir toprak parçasını kiralayan ve onu, kapitalinin büyüklüğüne bağlı olarak ya kendi başına ya da ücretle tuttuğu emekçilerle birlikte işleyen kişi anlamına gelir. "*Farmer*" sözcüğünün toprak sahibi için kullanıldığı durumlar enderdir. Bkz. *The Shorter Oxford English Dictionary*, "farmer" maddesi.

* *Acre*, 0,404 hektar (dönüm) tutan İngiliz alan ölçüsü birimidir (ç.n.).

lip biçilen bir toprak parçasını otlak sanmak yanılgısına düştükleri için başkaldırmazlar.[11]

Eskiden geleneksel kurallara bağlı ve bu kurallara uygun yöntemlerle ekilebilen toprakların önemli bir bölümünün giderek bireylerin keyfince kullanılmaya başlandığı açıktır. Tarımın ticarileştirilmesi, bunun yanı sıra, eskiden en kötü durumda yasa tanımaz bir tiran, en iyi durumda da zorba bir "baba" olan feodal senyörün, giderek malikânesinin maddi kaynaklarını kâr sağlamak amacıyla etkili bir biçimde işleten akıllı bir işadamına benzeyen bir toprakbeyine dönüşmesi anlamına geliyordu.[12] Bu tür tutumlar kuşkusuz on altıncı yüzyılda yeni ortaya çıkmış alışkanlıklar değildi. Aynı zamanda, İç Savaş sonrası ve on sekizinci on dokuzuncu yüzyıllarda görüleceği kadar yaygınlaşmış davranışlar da değildi. Ayrıca bu alışkanlıkların yalnızca toprak sahibi yukarı sınıflara özgü oldukları da sanılmamalı; çünkü köylülüğün üst katmanları arasına da oldukça yayılmıştı. Bu kimseler, üstte *gentry*'nin altta da daha az zengin tabakaların sınırlarıyla bir parça örtüşebilen bir tabaka olan *yeoman** sınıfını oluşturdular.[13] Bunların hepsi kendi topraklarının sahibi serbest köylü ya da toprakta çağdaş özel mülkiyet hakkından yararlanan kişiler olmamakla birlikte, hızla bu yönde ilerliyor ve kendilerini yürürlükte kalabilen son feodal yükümlülüklerden kurtarıyorlardı.[14] Ekonomik açıdan bunlar "büyük riskler alabilecek kadar birikimlerinin bulunmadığının ayrımında, kazancın, harcamak kadar tasarruf etmek demek olduğunu hiç akıllarından çıkarmayan ve kaynağı ne olursa olsun ellerine geçen her fırsatı kârlarını artırmak için kullanmaya kararlı, hırslı, saldırgan bir küçük kapitalistler grubu" idi.[15] Toprakları, sulanabilen topraklarda yirmi beş ile iki yüz akr arasında değişiyor, otlaklarda ise beş yüz, altı yüz akra kadar çıkabiliyordu. Koyun yetiştiren büyük çiftçiler, bekleneceği gibi, düşük birim maliyetlerle çalışmak ve yünlerini

11 Tawney, *Agrarian Problem*, s. 264-265, 224.

12 Tawney, *Agrarian Problem*, s. 217, 191-193.

* *Gentry*, İngiltere'de soyluluk (*nobility*) ile küçük mülk sahibi orta sınıf (*yeomanry*) arası köylü tabakasıdır; *yeoman*, kendi toprağını ekip biçen, küçük mülk sahibi tabakadır, *gentlemen* (küçük soyluluk) tabakasının bir altı konumda olup orduda genellikle piyade olarak görevlendirilirler. Zorlanarak, *gentry* "köy eşrafı", *yeomanry* "köy zenginleri" olarak çevrilebilir (ç.n.).

13 Campbell, *English Yeoman*, s. 23-27.

14 Campbell, *English Yeoman*, IV. Bölüm.

15 Campbell, *English Yeoman*, s. 104.

daha büyük bir kârlılıkla pazarlayabilmek olanağına sahip olabilmişlerse de, koyun üreticiliği *yeoman*'ler, hatta daha az gönençli köylüler arasında oldukça yaygındı.[16] Gittikçe gelişen bir pazar için tahıl üretimi de *yeoman* sınıfının önemli bir gelir kaynağıydı. Londra'ya veya büyümekte olan öteki kentlere yakın olanlar kadar, suyolu taşımacılığından yararlanabilenlerin de ötekilere karşı büyük üstünlükler sağlamış olduklarına hiç kuşku yok.[17]

Köylülerce girişilen çitleme eylemlerinin ardındaki başlıca güç *yeoman*'lerdi. Tarla açmaya yönelik bu çitlemeler, toprakbeylerinin koyun çiftliklerince girişilen çitlemelerden çok farklıydı. Bu tür çitlemeler, daha çok boş veya ortak toprakları ve sık sık da haklarını yeterince titizlikle koruyamayan toprakbeylerininkini de içine almak üzere, komşuların topraklarını tırtıklama biçimini almaktaydı. Bazı durumlarda ise, köylülerin giriştiği çitlemeler, açık tarlalarda, "şerit sistemi"* denen yöntemle dağınık küçük toprak parçalarında uygulanan tarım sistemini bırakmak ve kendi toprak parçalarını birleştirmek yolunda köylüler arasında karşılıklı anlaşmalarla yapılıyordu. *Yeoman*'ler de konumları elverdiği ölçüde geleneksel tarımsal alışkanlıklarından kurtulmak ve kârlarını artıracak yeni teknikler denemek hevesindeydiler.[18]

Karşılaştırmalı bir açıdan bakıldığında, on altıncı yüzyıl *yeoman*'lerinin on dokuzuncu yüzyıl, hatta devrim sonrası Rusyasının *kulak*'larınınkinden çok daha elverişli bir çevrede yaşadıkları da açıktı. *Yeoman*'ler genellikle İngiliz tarihinin kahramanları olarak kabul edilirken, *kulak*'lar, hem tutucuların hem de sosyalistlerin gözünde, Rusya tarihinin "kötü adam"larıydılar; öyle ki tutumlardaki bu zıtlık, farklı toplumlar hakkında ve onların çağdaş dünyaya girişte izledikleri değişik yollar üzerine çok şeyi aydınlatsa gerek.

Tarım kapitalizmi akımını başlatanlar, eski düzene karşı verilen savaşımın asıl galipleri, *yeoman*'ler arasından çıkanlar, hatta onlardan çok, toprak sahibi yukarı sınıflardan gelenlerdi. İlerlemenin yenilgiye uğrattıklarıysa, her zaman olduğu gibi sıradan köylülerdi. Ama bu sonuç, hiç de İngiliz köylülerinin özellikle

16 Campbell, *English Yeoman*, s. 102, 197-203; Bowden, *Wool Trade*, s. xv, s. 2.

17 Campbell, *English Yeoman*, s. 179, 184, 192.

* Bkz. s. 39 (ç.n.).

18 Campbell, *English Yeoman*, s. 87-91, 170, 173. Ayrıca bkz. Tawney, *Agrarian Problem*, s. 161-166.

inatçı ve tutucu olmaları veya kapitalizm ve bireycilik öncesi alışkanlıklarına, o sırada çağdaşlarının düşündükleri gibi, salt cahillikleri ve budalalıkları nedeniyle bağlı kalmaları yüzünden doğmuş değildi. Eski alışkanlıkların ayak diretmesinin bu sonuçta payının olduğu kuşkusuz; ama burada asıl sorulması gereken soru, tıpkı bu inceleme boyunca karşılaşacağımız birçok başka durumda olduğu gibi, eski alışkanlıkların niçin ayak diretikleri sorusudur. Bunun nedenini görmek pek de zor değil. İngiltere'de ortaçağ tarım sistemi, tıpkı dünyanın birçok başka yerinde olduğu gibi, her köylünün öteki köylülerin açıktaki, yani çitle çevrili olmayan alanlardaki toprakları arasına darmadağınık bir biçimde yayılmış birçok küçük toprak parçasını (şeridini) işleme temeline dayanıyordu. Sığırlar da, hasat kaldırıldıktan sonra bu tarlalarda otlatıldığından, bir bölgede hasadın az çok aynı zamanda kaldırılması, yani tarım takviminin işlerinin az çok eşgüdümlü olarak yapılması gerekiyordu. Bu düzenleme içerisinde, bireylerin belirli bir hareket esnekliği de vardı kuşkusuz;[19] ama her şeyden çok da işbirliği sağlayacak bir düzenlemeye gereksinim duyuluyordu. Bu tür bir işbirliği ise, kısa sürede sorunları çözmenin en kolay yolu olan geleneğe dönüşebilmekteydi. Her ekim mevsimi kimin, hangi toprak parçasını işleyeceğini yeniden belirlemenin, bu tür bir dağılımın yapılabildiğini görsek de, adamakıllı örgütlenme isteyen bir iş olduğunu akıldan çıkarmamalıyız. Köylülerin ek bir otlak ve yakacak kaynağı olarak gördükleri ortak topraklar konusunda büyük bir duyarlılık göstermeleri de doğaldı. Daha genel olarak da, İngiliz köylülerinin malikâne töresinin koruması altında, kendilerinden yana ve öteki ülkelerin köylülerince az çok kıskanılacak bir durum sağlamış oldukları düşünülecek olursa, bu gelenek ve töreleri, kendilerine hiç de yarar sağlayacak olmayan kapitalist dalgaların saldırılarına karşı kendilerini koruyan bir mendirek gibi görmüş olmalarına hiç şaşmamak gerek.[20]

Fakat monarşinin zaman zaman sağladığı desteklere karşın, mendirek çökmeye başladı. O günün deyişiyle, "koyunlar insanları yediler". Köylüler topraktan sürüldü; ekilip biçilen küçük toprak parçaları gibi ortak topraklar da otlak durumuna getirildi. Artık, eskiden birçok insanı beslemiş olan topraklarda otlatı-

19 Campbell, *English Yeoman*'ın G. E. Fussell'ın eski çiftçilik yöntemleriyle ilgili araştırmalarından söz eden 176. - 178. sayfalarıyla karşılaştırın.

20 Tawney, *Agrarian Problem*, s. 126, 128, 130-132.

lan sürülere tek bir çobanın bakması yetiyordu.[21] Bu değişikliklerin çapını doğru olarak ölçmek olanağına sahip olduğumuzu söyleyemeyiz; ama oldukça kapsamlı değişiklikler olduklarını duraksamadan söyleyebiliriz. Ancak Tawney'in de gözünden kaçmayan bir gerçek olarak, on altıncı yüzyılda mendireği aşabilen sular, İç Savaş'tan sonra görülen, onu yerle bir edecek olan dalgaların yanında çok önemsiz kalır.

Demek ki sonunda çağdaş ve laik bir toplum durumuna gelecek olan İngiltere'yi bu yola sürükleyen baş güçler, o dönemde daha çok, gerek kırlarda gerek kentlerde yaşayan ticaret adamlarıdır. Fransa'da olup bitenlerin tam tersine, bunlar, "babaca" bir kralın koruyucu kanatları altında kalmak yerine kendi bildikleri yolda ilerlemeyi seçmişlerdi. Kuşkusuz içlerinden bazıları zaman zaman tahtla işbirliği yapmaktan hoşlanıyorlardı; çünkü böyle bir işbirliğinden elde edilebilecek kazanç hiç de az değildi. Ama özellikle İç Savaş'ın yaklaştığı yıllarda, zengin kentlilerin, krallık tekellerine, üretimi engelledikleri gerekçesiyle, hiç değilse onların tutkularının önünde bulunan, aşılması gereken engeller oldukları düşüncesiyle karşı çıktıkları görüldü.[22] Elizabeth ve Stuart hanedanın ilk iki egemeni döneminde taht, bu eğilimlerin gerek köylüler, gerekse kentlerdeki yoksul sınıflar üzerinde doğurduğu olumsuz sonuçları biraz olsun hafifletebilmek için bazı çabalara girişti. Çünkü akıntıya kapılmış çok sayıda köylü, "iyi" düzeni bozan bir tehdit kaynağı durumuna gelmişti. O kadar ki, zaman zaman ayaklanmalar baş gösteriyordu.[23] Dikkatli bir tarihçi, krallığın izlediği politikaya "gelip geçici hayırseverlik" adını veriyor. I. Charles'ın, Parlamento'yu devre dışı bırakıp, ülkeyi Strafford ve Laud eliyle yönettiği "On Bir Yıllık Tiranlık" sırasın-

21 Tawney, *Agrarian Problem,* s. 232, 237, 240-241, 257.

22 Fransa'da bunun tersi bir durumun doğmuş olması hakkında bkz. Nef, *Industry and Goverment.* Ayrıca, ayrıcalık almış şirketlere yönelen saldırılar için bkz. Lipson, *Economic History,* c. II, s. lvii-lix.

23 Köylü ayaklanmalarına pek fazla dikkat edilmediği açık. Tawney ise onların çitleme hareketleriyle bağlantısını abartmış olabilir. Bu konuda en iyi bilgileri, Semenov, *Ogorazhivaniya* adlı yapıtın içinde, özellikle s. 349, 277, 284, 287-291, 300-304, 307, 309, 321, 324, 327. sayfalarda bulabildim. On altıncı yüzyılla sınırlı olan bu malzemede şu bilgiler bulunmaktadır: Bu yüzyılda köylülerin katıldığı üç büyük ayaklanma olmuştur: Bunlar, 1) 1536-1537 yılları arasındaki İnayet Yolunda Haç Seferi (*The Pilgrimage of Grace*) hareketi, daha çok feodal nitelikli ve krala karşı bir girişim olup, bu harekette köylüler, efendileriyle birlikte ayaklanmışlardır; 2) Ekonomik bakımdan geri bir bölgede, Devonshire ve Cornwall'da görülen ayaklanma; ve 3) Aynı

da, bu hayırseverliğe daha bir ağırlık verilmiş olabilir. Star Chamber Mahkemesi ve Court of Requests* gibi krallık kurulları, köylülerin çitlemeler yoluyla topraklarından atılmalarına karşı, ellerindeki tüm yetkiyi kullanarak koruyucu kararlar aldılar.[24]

Öte yandan taht da, bu politikayı uygulama bahanesiyle, kesilen cezalarla ceplerini doldurma çabasından kendini kurtarabilmiş değildi. Kaldı ki, bu politikayı kesin olarak uygulayacak gücü de yoktu. Fransız monarşisinden farklı olarak İngiliz tahtı, iradesini kırsal bölgelere dayatmasını sağlayabilecek, kendi etkili yönetsel ve hukuksal (adli) düzeneğini kurabilmiş değildi. Kırsal bölgelerde düzeni sağlama durumunda olanlar, genellikle *gentry*'den gelen, yani doğrudan doğruya söz konusu koruyucu önlemlerin hedefi olan kimselerdi. Bu durumda, tahtın izlediği politikanın en önemli sonucu bir kimsenin mülkünü istediği biçimde kullanma hakkına sahip olduğu görüşünü savunan ve bunun toplumsal bakımdan da yararlı olduğunu düşünen kimseleri kendisine düşman etmesi oldu. Krallığın bu politikası, kırların ve kentlerin aralarında zaten birçok birleştirici bağ bulunan kafaları ticarete yatkın öğelerinin, tahta karşı çıkan, birbirlerini destekleyen bir cephede toplanmalarına yol açtı.[25] Stuartlar'ın izledikleri tarım politikası kırsal kesimde tam bir başarısızlığa uğradı ve "son kertede dinsel dokunulmazlığa dayandığı düşünülen krallık yetkesiyle (krallık otoritesiyle) bireylerin hakları ara-

yıl Norfolk bölgesinde başgösteren, çitlemelerle ilgili olduğu yolunda ipuçları bulunan ayaklanma, Trevor-Roper, "Gentry", s. 40'da, Midland bölgesindeki köylülerin 1607'deki ayaklanmalarından, *Leveller*'lar ve *Digger*'lar terimlerinin [ilk olarak] kullanıldığı bir hareket ve İngiltere'de görülen, "katıksız köylü ayaklanması niteliği taşıyan son hareket" olarak söz ediyor. Bu ayaklanma da açıkça çitlemeleri hedef almıştı.

* Star Chamber toplantı salonunun tavanındaki yıldız süslemelerden olacak "Yıldız Meclisi" denen medeni hukuk ve ceza hukuku alanlarında çok geniş yetkileri bulunan eski bir yüksek mahkemedir. Söz konusu geniş yetkileri taht, özellikle Tudorlar tarafından desteklenen bu kurul, yüksek memurlara bazı yargıçların da eklenmesiyle mahkeme olarak toplanır, söylentilere bakarak, tanıklar dinleyerek ve bir jüriye başvurmaksızın karar alabilir, işkence uygulayabilirdi. 1641'de Uzun Parlamento tarafından kaldırılmıştır.
Court of Requests, İngiltere'de küçük alacak verecek davalarına bakan eski yerel mahkemelerdi (ç.n.).

24 Lipson, *Economic History*, c. II, s. lxv, 404-405; James, *Social Problems*, s. 79, 241-243.

25 Bu konuda yetkin bir çözümleme için Aston (ed.), *Crisis in Europe* içinde Manning, "Nobles", s. 247-269. sayfalara, özellikle 252. ve 263. sayfaya bakınız.

sındaki"[26] bir çatışma olan İç Savaş'ın hızlanmasına yardımcı oldu. Bu aşamada, artık tehlikede olan bireysel hakların kimlere ait olduğu, sözü edilen hakların kesinlikle hâlâ İngiltere nüfusunun çok büyük bir bölümünü oluşturan köylü kitlelerinin hakları olmadığı açık seçik ortaya çıkmış olsa gerek.

2. İç Savaş'ın Tarımsal Boyutları

Bu genel tarihsel bilgilerin ışığında, krala ve onun eski düzeni koruma yönündeki girişimlerine karşı çıkan ve böylelikle İç Savaş'ın çıkmasında, tek olmasa da en önemli rolü oynayan kesimin, toprak sahibi yukarı sınıflarla, daha sınırlı bir ölçüde olmak üzere, *yeoman*'ler arasından çıkan tacir kafalı öğeler olduğu tezini reddetmek için ortada bir neden bulunmasa gerek. On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda ticaretin kentlerde gösterdiği gelişme, İngiltere'nin kırsal bölgelerinin tarım ürünleri için bir pazar yaratmış ve böylece doğrudan doğruya kırsal bölgelerde ticarete yönelik ve kapitalist işletmeciliğe dayalı bir tarıma geçilmesi olanağını doğuran süreci başlatmıştır. Ticari etkilerin girişi, gittikçe daha yaygın bir alanda, tarımla uğraşan sınıflar içinde bulunan hiçbirini diğerlerinden ya da kentli gruplardan net biçimde ayırt etmek olanağı bulunmayan her grubun bu yeni koşullara değişik biçimlerde, değişik başarı derecelerinde uyum gösterdiği yeni bir durum yarattı. Pahalıya patlayan gösterişçi harcamalarda bulunma alışkanlığına sahip ve sarayla bağlantıları olan unvan sahibi aristokratların böyle bir değişikliğe ayak uydurmaları genellikle zordu. Yine de aralarından tek tük bunu başaranlar çıktı.[27] En girişimci üyelerinin bu gelişmeye en iyi ayak uydurabildiği en büyük tarım kesimi, büyük soyluların altında ve *yeoman*'lerin üstünde yer alan, o büyük ve az çok dağınık grup, yani *gentry* idi. Ama bu kimselerin başarılarının tek kaynağı tarımsal etkinlikleri değildi. Bakışlarını geleceğe çevirmiş bulunan *gentry*'nin, kentlilerin üst katmanları, yani sözcüğün benimsenen dar anla-

26 James, *Social Policy*, s. 80.

27 Tawney, "Rise of the Gentry", s. 181. Bu konuda, elinizdeki kitap baskıdayken yayımlanan, Stone'un, *Crisis of the Aristocracy* adlı, her bakımdan yetkin incelemesinin IV. bölümüne, özellikle 163. sayfasına bkz. Yazar (Stone) İngiltere'nin hızla artan zenginliği içerisinde, büyük soyluların *(peers)* payının kısa sürede büyük bir düşüş gösterdiği, mali durumlarındaki bu, mutlak değilse de göreli değişikliğin büyük önem taşıdığı sonucuna varıyor.

mıyla "burjuvazi" ile çok çeşitli kişisel ilişkileri ve iş ilişkileri vardı.[28] İşte, İngiliz kır toplumunun yapısını değiştiren o kesin tarihsel yönelişi, bir sınıf olarak *gentry* içinden gelen temsilciler gerçekleştirdiler. *Gentry* ve toprak sahibi aristokrasi arasında görülebilecek ekonomi, toplumsal yapı ve bunlara denk düşen yaşam biçimi türlerinin zıtlıkları açısından değerlendirildiğinde "toplumsal tabakalardan çok bölgesel özelliklerle ilişkili farklı ekonomi türleri arasında bir savaşımın bulunduğu söylenebilir. Artık ilerleyemez olan ya da inişe geçen pek çok *gentry* üyesi bulunduğu gibi, zamana uyabilen, mülkünden elde edilebilecek en büyük kazancı elde edebilen toprak sahipleri de vardı."[29] "Durağanlaşan" *gentry* üyeleri, bekleneceği gibi, topraktaki ekonomik durumlarını geliştirme konusunda pek girişimci olmayan ve kentlerle ticarette veya resmi işlerde yararlı ilişkiler kuramamış kişilerdi. Cromwell'in ve Püriten Devrimi'nin asıl destekçilerinin, toplumsal piramidin daha alt basamaklarından geldiklerini unutmamak koşuluyla, bu hareketin ardında yer alan radikal güçlerin bir bölümünün, *gentry*'nin "bu homurdananlar ve diş gıcırdatanlar" kesimi olduğu söylenebilir.[30] Demek ki ticaretin ve bir dereceye dek de endüstrinin etkisi altında İngiliz toplumu, geçici olarak baş role çıkaracağı aynı güçler tarafından yaratılan, gidişten hiç de hoşnut olmayan radikal güçleri oluşturacak biçimde, yukarıdan aşağıya doğru bölünmekteydi. Yeri geldiğinde göreceğimiz gibi, olayların buna benzer bir gelişme göstermeyle

28 Tawney, "Rise of the Gentry", s. 176, 187-188.

29 Tawney, "Rise of the Gentry", s. 186. Tawney'in başarısı, İngiliz toplumunun geçirmekte olduğu yapısal değişikliği kavrayıp, dikkatleri ona çekmesinde yatmaktadır; ancak dayandığı istatistik temeller belki de savının en zayıf noktasını oluşturmaktadır. Doğan yeni durumdan zarar gören unvan sahibi soyluların (*titled nobles*) sayılarını olduğu kadar ondan yararlanan *gentry*'nin sayılarını da abartmış olabilir. Tawney'in istatistik verileri kullanış yöntemiyle ilgili bir eleştiri için Cooper, "Counting of Manors", s. 377-389. sayfalarına ve elinizdeki kitabın istatistik verilerin yorumuyla ilgili "ek"ine bakınız.

30 Trevor-Roper, "Gentry", s. 8, 16, 24, 26, 31, 34, 38, 40, 42, 51. Bu konudaki savı çok sağlam olmamakla birlikte, Trevor-Roper, Cromwell ordularındaki *"mere gentry"* dediği sıradan küçük soyluların büyük bir ağırlığa sahip olduklarını gösteren birçok kanıt sunmaktadır. Trevor-Roper'ınkine benzer görüşler için bkz. Yule, *Independents*, s. 48-50, 52, 56, 61, 65, 79, 81'e özellikle Yule'ın, küçük soyluların (*lesser gentry*) Cromwell ordusunun subay Bağımsızlar'ını (*Independents*) oluşturduklarını kabul ettiği 80. sayfasına bkz. Trevor-Roper'ın tezinin keskin bir eleştirisini Zagorin, "Social Interpretation", s. 381, 383, 385, 387'de bulabilirsiniz.

sinin çağdaş Fransız, Rus ve Çin devrimleri gibi öteki önemli devrimlerde de görülebilen bir özellik olduğu söylenebilir. Bu süreçte, eski düzen yıkılırken, uzun dönemli ekonomik eğilimler nedeniyle toplumun gerilemekte olan kesimleri ön plana çıkmakta ve *ancien régime*'i (eski düzeni) yıkmak için şiddet kullanmayı gerektiren "pis işlerin" çoğunu yerine getirerek, bir dizi yeni kurumun geleceği yolu temizleyip açmaktadır.

İngiltere'de bu türden pis işlerin başında, simgesel nitelik taşıyan bir olay olarak, I. Charles'ın başının uçurulması eylemi gelir. Krala hakça davranılması istekleri daha çok ordudan gelmiştir. Ordu içindeki halk öğelerinin etkisi oldukça güçlüydü. Söz konusu baskılar, *gentry*'nin altındaki tabakadan, büyük bir olasılıkla kentli usta takımıyla köylülerden gelmekteydi.[31] Ancak kralın idam edildiği sırada, Cromwell ve subayları onları dize getirmeyi başarmış bulunuyorlardı. İdam kararını ise, aslında süngü tehdidi altındaki bir Parlamento'dan zorla çıkartmak durumunda kalınmıştı. Yine de, hiç de küçümsenmeyecek sayıda bir grup parlamenter (kırk dokuz kişi) kralı yargılamayı kabul etmemiş, idam fermanını yalnızca elli dokuz kişi imzalamıştı. Kralın öldürülmesinden yana olanlar arasında pek varlıklı olmayan *gentry*'nin, kralı yargılamayı reddedenler arasında ise daha zengin *gentry*'nin bulunduğunu gösteren belirtiler var. Ama yoksul *gentry*'den olup kralın yargılanmasına karşı çıkanlarla varlıklı *gentry*'den olup öldürülmesinden yana olanlar da vardı; ayrıca mekanik bir toplumsal çözümlemenin o günlerin siyasal duygularını doğru bir biçimde sınıflandırabileceği beklenmemeli.[32] Anayasal monarşi başka bir yoldan da kurulabilirdi. Bu yoldan kurulunca, I. Charles'ın yazgısı, geleceğe ürpertici bir anı olarak kaldı. Bu tarihten sonra hiçbir İngiliz kralı, mutlakçılığı ciddi olarak düşünmeye kalkmadı. Cromwell'in, testi kırıldıktan sonra parçaları bir araya getirmeye çabalamaktan başka hiçbir şeye benzemeyen diktatörlük kurma girişiminin, *ancien régime*'in çok daha büyük bir yıkıma uğratıldığı Fransız Devrimi'nin yarı diktatörlük dönemiyle karşılaştırılabilecek bir yanı yoktu. Aynı biçimde öteki devrimlerde pis işleri görmek üzere devreye giren köylülerle kent pleblerine karşılık, İngiliz İç Savaş'ında bu kimseler çok önemli ve simgesel nitelikli olup kısa süren bazı eylemler dışında ön plana çıkmış değillerdi.

31 Firth, *Cromwell's Army*, s. 346-360.

32 Yule, *Independents*, s. 129'daki tabloya bakınız.

Aynı toplumsal tabaka içindeki çağdaşlaşma yanlılarıyla gelenekçileri bir arada tutan pek çok bağ vardı; bunlardan biri de, her iki kesimin de "aşağılık insanlar" olarak gördükleri alt tabakalar karşısında duydukları ortak korkuydu. Bu devrim sırasında sınıfları birbirinden ayıran çizgilerin kesin olarak çizilemeyişinin nedenlerinin açıklanmasına bu tür bağlılıklar yardımcı olur. I. Charles *gentry*'yi kendi safına çekebilmek için elinden geleni yaptı. Bunda büyük ölçüde başarılı olduğunu gösteren kanıtlar var.[33] Stuartlar'ın çitlemelere karşı olmalarına karşın, zengin *gentry*'nin bir bölümünün kralın davasına arka çıkmış olması hiç de şaşırtıcı değildir. Varlık sahiplerinin, toplumsal düzeni ayakta tutan iki temel direğin, kralla kilisenin tepelenmesini gönül rahatlığıyla kabul edebileceklerini beklememek gerekir. Bu kimseler sonunda, krallığın ve kilisenin kendi gereksinimlerine daha uygun biçimleriyle geri getirilmelerini sevinçle karşılayacaklardı. Eski düzenin mülkiyet haklarını koruyan yönleriyle ilgili olarak, aynı ikircikli tutum, Amerikan İç Savaş'ında olduğu kadar, Püriten Devrim'den sonra dünyanın öteki bölgelerinde patlak veren üç büyük devrimde de su yüzüne çıktı. Buna karşılık, ayaklanmanın önderlerince benimsenip izlenen politikalar çok açık ve tutarlıydı. Ayaklanmanın önderleri, hem kralın hem de alt tabakadan radikallerin, toprakbeylerinin mülkiyet haklarına karışmasına karşı çıktılar. 1641 Temmuzunda Uzun Parlamento* krallık erkinin keyfiliğinin bir simgesi olduğu kadar, kralın çitleme hareketlerine girişen toprakbeylerine karşı kullandığı başlıca silah olan Star Chamber'ı dağıttı. Cromwell ve yoldaşları, ordunun içindeki bazı gruplardan, *Leveller*'lardan ve *Digger*'lardan gelen radikal tehditleri de büyük bir kararlılıkla ve ustalıkla uzaklaştırmayı başardılar.[34]

Püriten Devrimi'nin hiçbir aşamasında, açık bir biçimde üst ve alt tabakalar arası bir savaşım biçimini almayışını belirleyen başka etmenler de vardı. Savaşım anayasal, ekonomik ve dinsel kökenli sorunlar yumağı çevresinde yürütülmekteydi. Ancak bu sorunların ne ölçüde üst üste geldiklerini tartışmaya yer bırakmayacak biçimde çözmeye yeterli kanıtlar daha elimizde yok: Öyleyse Püritencilik akımının toplumsal temelleri çözümlenmeyi beklemektedir. Bununla birlikte, söz konusu sorunlarla ilgili

33 Zagorin, "Social Interpretation" s. 390'da bu konuyla ilgili kanıtları sıralamaktadır. Ayrıca bkz. Hardacre, *Royalists*, s. 5-6.

* Uzun Parlamento için bkz. s. 589 (dipnot 1).

34 Bkz. James, *Social Policy*, s. 117-128.

görüşlere kesin biçimlerinin farklı zamanlarda verildiğini gösteren bazı belirtiler var. Gerçekten, Devrimin dramatik olayları patlak verip insanlar ne denetleyebildikleri ne de sonuçlarını önceden kestirebildikleri olaylarla yüz yüze geldiklerinde, kısacası devrimci kutuplaşmanın ilerleme ve gerileme süreçleri içine kıstırıldıklarında, ister üst sınıftan ister alt tabakadan olsunlar, birçok insan, kendini son derece güç bir durum içinde bulmuş ve takınacağı tutumla ilgili bir karara varması hiç de kolay olmamıştır. Ancak belli kimselere olan bağlılıkları kişileri yarı yarıya bilinçsizce benimsedikleri ilkelere zıt bir yönde davranmaya yöneltebilir; ya da bunun tersi, kişiler ancak yarı yarıya bilincinde oldukları ilkelerin etkisiyle kişisel bağlılıklarına uymayan bir yönde davranabilirler.

İç savaş, ekonomik alanda toprak mülkiyetinin bir sınıf veya gruptan ötekine geçerek büyük çapta eldeğiştirmesine yol açmadı. (Bu konuda Tawney'in kesinlikle yanıldığı söylenebilir.) İç Savaş'ın toprak mülkiyeti üzerindeki etkisi olasılıkla Fransız Devrimi'ninkinden bile daha sınırlı kalmıştı. Fransız Devrimi ile ilgili çağdaş araştırmalar, daha çok da Tocqueville'in öne sürdüğü, mülk sahibi bir köylü sınıfının ortaya çıkmasının Devrim'den önce gerçekleştiği, yani göçmen soyluların (*émigré*) mülklerinin satılışıyla oluşmadığı yolundaki savını doğrular görünmektedir. İngiltere'de Parlamento takımı sürekli para sıkıntısı içindeydi ve savaşı kısmen krallık mülklerinin işletmesini üstlenerek, kısmen de bazı mülklere açıkça el koyarak finanse edebiliyordu. Bu arada kralın adamları, kralın mülklerini gerisin geriye satın almayı başarıyor, böylece kralın düşmanlarını mali yönden desteklemiş oluyorlardı. Birçok malikânenin mülkiyeti, sonradan eski sahiplerince ele geçirildi. Bu tür işlemlerle ilgili olarak Güneydoğu İngiltere'de yapılan, yazarının ulaştığı sonuçların başka yöreler için de geçerli olduğunu düşündürdüğü bir çalışma, Cromwell'in Cumhuriyet Rejimi (*Commonwealth*) sırasında satılan mülklerin dörtte üçünden çoğunun Restorasyon (krallığın yeniden kurulması) döneminde yeniden eski sahiplerinin eline geçtiğini ortaya çıkarmıştır. Dörtte birine yakın bir bölümü ise, 1660'tan önce eski sahiplerinin eline geçmiş bulunuyordu. Krallık ve kilise topraklarını satın alanların ise, yazar bu konuda istatiksel bilgi vermemekle birlikte, Restorasyon'dan sonra bu mülkleri ellerinde tutamadıkları anlaşılıyor.[35]

35 Thirsk, "Restoration Land Settlement", s. 323, 326-327.

Ancak bu kanıtı, Püriten Devrimi'nin aslında bir devrim olmadığı tezini doğrulamak üzere kullanmak doğru olmaz. Çünkü bu eylemin hukuksal ve toplumsal ilişkiler alanındaki devrimci sonuçları derin ve kalıcı olmuştur. Star Chamber'in dağıtılmasıyla köylüler, çitleme hareketinin ilerlemesini engelleyebilecek en büyük koruyucularını yitirmiş oldular. Cromwell döneminde, özellikle de büyük generaller yönetiminin son dönemlerinde, çitlemelerin doğurduğu etkileri durdurmak yolunda bazı girişimlerde bulunuldu. Ancak bunlar, bu tür çabaların son örnekleri oldular.[36] Devrimi destekleyen *gentry* üyelerinin toplumsal nitelikleri konusunda bazı kuşkular duyulabilirse de, zaferi kimin kazandığı kuşkuya hiç yer bırakmayacak kadar açıktır. "Restorasyon ile birlikte, çitleyenler, önlerindeki tüm olanaklardan yararlanarak ilerleme yoluna koyulmuş bulunuyorlardı", ama bunun bütün sonuçlarının görülebilmesi için biraz daha zaman geçmesi gerekiyordu.[37] İç Savaş, kralın erkini kırmakla, çitleme hareketine girişen toprakbeylerinin önündeki en büyük engeli kaldırmış oluyor ve aynı zamanda İngiltere'yi bir "toprakbeyleri kurulu"nun yönetimine hazırlıyordu. Bu "toprakbeyleri kurulu" sözü, on sekizinci yüzyıl Parlamentosunu, pek övücü olmasa da, oldukça doğru biçimde tanımlayan bir deyiştir.

İç Savaş'a "burjuva devrimi" diyenleri eleştirenlerin haklı olarak savundukları bir nokta, çatışmanın, siyasal erkin burjuvazinin eline geçmesiyle sonuçlanmış olmamasıdır. İleride daha ayrıntılı olarak anlatacağımız gibi, kırsal bölgelerde yaşayan üst sınıflar, yalnızca on sekizinci yüzyıl boyunca değil, [oy verme hakkına sahip olanlar çemberini genişleten] 1832 Reform Yasası'ndan sonra da yönetim aygıtını sımsıkı ellerinde tutmayı sürdürmüşlerdir. Ancak toplumsal yaşamın gerçekleri göz önünde bulundurulduğunda, bu eleştirinin çok da anlamlı olmadığı anlaşılır. Kapitalist ilişkiler kırsal bölgelere İç Savaş'tan çok önce girmiş ve buraları adamakıllı değiştirmişti. Çitleme hareketine girişen toprakbeyleri ile burjuvazi arasındaki bağlar, günün dalbudak salmış ailelerinde, birinin nerede başlayıp ötekinin nerede sona erdiğine kolay kolay karar verilemeyecek kadar yakın ve sıkıydı. Savaşımın sonunda ortaya çıkan sonuç, parlamenter demokrasi ve kapitalizm arasında kurulan, daha tamamlanmış görünmemekle birlikte çok görkemli görünen birliğin zaferiydi.

36 James, *Social Policy*, s. 118, 120, 122, 124.

37 James, *Social Policy*, s. 343.

Çağdaş bir tarihçinin dediği gibi, "aristokratik düzen (İç Savaş sonrasında da) ayakta kaldı, ama bunu yeni bir biçim alarak yapabildi; artık aristokrasinin temeli, soya değil paraya dayanıyordu. Parlamento da, gerek *Whig* (Liberal) gerek *Tory* (Muhafazakâr) kanattan toprak sahibi olan kapitalistlerin ve onların ilişki ve dostluk kurdukları, devletin artık hiç şaşmaz bir biçimde çıkarlarını kolladığı kimselerin bir aygıtı durumuna geldi."[38]

İç Savaş'ın başardığı işlerin çapını kavrayabilmek için, ayrıntılar üzerinde durmaktan kurtulup, savaş öncesiyle savaş sonrasına bir göz atmak gerekir. Kapitalist toplumun açıklanan ilkesi, kişilerin zenginliklerini artırma yolunda özel mülkiyeti hiçbir kısıtlamaya bağlı olmaksızın kullanmaları, pazar düzeneği aracılığıyla, istikrarlı bir biçimde, mutlaka tüm toplumun zenginliğinin ve mutluluğunun artmasına yol açacağı düşüncesidir. İngiltere'de bu anlayış, bu ruh, sonunda, on sekizinci yüzyılla on dokuzuncu yüzyıl başında, hem kırsal bölgelerde hem de kentlerde yaşayan ve İç Savaş'ta görülenden daha gerçek bir şiddete ve daha büyük acılara yol açmış olabilecek "yasal" ve "barışçı" yöntemlerle zafere ulaştı. Kapitalizme doğru ilk dürtüler, ortaçağın oldukça erken tarihlerinde kentlerden çıkmış olabilirse de, eski düzeni yiyip bitiren alevlerin bir uçtan öteki uca kırsal bölgelere de yayılmasına yol açan bir sonuçla, sürekli olarak kentlerden beslenerek, kentlerde olduğu kadar kırsal bölgelerde de ilerledi. Gerek kapitalist ilke, gerekse parlamenter demokrasi ilkesi, İç Savaş sırasında yerlerini aldıkları ve büyük ölçüde yenilgiye uğrattıkları ilkelere, yani politika alanında tanrı tarafından desteklenen bir yetke düşüncesine ve ekonomi alanında kişisel kâr sağlama amacından çok kullanma amacına yönelik üretim ilkesine taban tabana zıt düşüncelerdi. Ve eğer yeni ilkeler on yedinci yüzyılda eskilere üstün gelmiş olmasalardı, İngiliz toplumunun çağdaşlaşmasını on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda, "barışçı" sözü ne ölçüde gerçekten barışçı yolları anlatıyorsa o ölçüde, barışçı yoldan gerçekleştirebilmesi kolay kolay beklenemezdi.

3. Çitleme Hareketleri ve Köylülüğün Çöküşü

Devrimci şiddet, bir dereceye dek özgür bir toplumun kurulmasına, barışçı yoldan yapılan reformlar kadar yardımcı olabilir; gerçekten İngiltere'de daha barışçı bir değişiklik sürecine hazırlık olarak şiddet kullanıldı. Ancak tarihsel önem taşıyan her şid-

38 Zagorin, "English Revolution", s. 681.

det hareketinin devrim biçimini aldığı söylenemez. Bu şiddet uygulamalarının önemli bir bölümü yasallık çerçevesi içinde, hatta Batı'da anayasal demokrasiye götüren yolun öngördüğü yasallık içerisinde bile ortaya çıkabilir. İç Savaş'ı izleyen yıllarda girişilen ve erken Victoria döneminin başlarına kadar süren çitleme eylemleri işte bu tür bir şiddetin örneğiydiler.

Yarım yüzyıl önce, pek çok bilim adamı, on sekizinci yüzyılda yapılan çitleme eylemlerinin, neredeyse gücü her şeye yeten bir toprak aristokrasisinin İngiltere'de bağımsız köylülüğü ortadan kaldırmak üzere kullandığı başlıca yöntem olduğu kanısındaydı.[39] Daha sonra yapılan çalışmalar, büyük bir sabırla ve yavaş yavaş bu tezi unutturdu. Bugün bu tezi, belki birkaç Marksist bir yana bırakılırsa, meslekten tarihçilerin pek azı benimsemektedir. Bu eski yorumun ayrıntılarda pek çok yanlışa düşmüş olduğuna, ortaya attığı temel savla ilgili bazı noktalarda yeterince inandırıcı olamadığına kuşku yok. Ancak eski tarihçiler, çağdaş tartışmalarda çoğu zaman gözden kaçırılan bir noktayı, çitlemelerin, geleneksel köyde somutlaşan İngiliz köylü toplumunun tüm yapısını yıkan sonul vuruşu oluşturduğu gerçeğini çok iyi yakalamışlardı.

Az önce gördüğümüz gibi, köylü toplumu aslında İç Savaş'ın patlak vermesinden çok daha önce saldırıya uğramıştı. İç Savaş ise, toprak sahibi yukarı sınıflar tarafından haklarının çiğnenmesi karşısında köylülüğün son sığınağı olan kralı saf dışı bırakmıştı. Tudor ve Stuart bürokrasilerinin bu konuda pek etkili oldukları söylenemezse de, hiç değilse köylülüğün zararına olan bu gidişe zaman zaman set çekme çabası göstermişlerdi. Depremin son sarsıntıları olan Restorasyon'dan ve 1688 Görkemli Devrim'inden sonra İngiltere, on sekizinci yüzyılda Parlamento yönetiminde karar kıldı. Bu dönemde kralın salt göstermelik bir erke sahip olduğu hiçbir biçimde söylenemezdi, ama artık çitleme hareketinin alıp başını gitmesine "dur" demeye kalkışmadı. Parlamento ise, artık yalnızca toprakbeylerinin oluşturduğu bir kurul olmaktan öte bir şeydi; kentlerde ticaret çevreleri, nüfus değişikliklerine ayak uyduramayan kokuşmuş bir seçim sisteminden yararlanarak, dolaylı yoldan da olsa Parlamento'da bir

39 Örneğin, J. L. Hammond ve Barbara Hammond'un klasik monografileri olan *Village Labourer*'a bkz. ve Johnson, *Disappearance* ile karşılaştırınız.

dereceye dek temsil edilmekteydi.[40] Buna karşılık, köylülerin dolaysız olarak ilişkide bulundukları yerel yönetim, eskiden olduğundan çok daha sağlam bir biçimde *gentry*'nin ve unvan sahibi aristokrasinin elinde bulunuyordu. On sekizinci yüzyılın sonlarına yaklaşıldıkça, İngiliz toplumunun siyasal yapısının hücrelerini oluşturan 15.000 dolayında bucakta (*parish*) kamuoyunu ilgilendiren işlemlerin büyük bölümü, artık ortaçağ boyunca sürdürülebilmiş halka dayalı ve demokratik yönetimin en ufak bir izi bile bırakılmaksızın kapalı kapılar ardında yürütülmeye başlandı.[41]

Dahası, çitleme sürecini, sonunda Parlamento düzenlemeye kalktı. Bir toprak beyinin, Parlamento tarafından çıkarılmış karara dayanarak belli bir toprağı kapatmak üzere giriştiği çitleme işlemi, açık ve demokratik bir işlem olarak görüldü. Gerçekten, bu tür kararların alınma sürecini, başından sonuna kadar hep büyük toprak sahipleri denetliyorlardı. Örneğin, Parlamento'nun bir çitleme önerisini onaylayabilmesi için, söz konusu yörede önceden "dörtte üç ile beşte dört" arasında bir rızanın sağlanmış olması gerekiyordu. Peki ama kimin rızası alınacaktı? Bu sorunun yanıtı, halkın değil, mülk sahiplerinin rızası anlamına geliyordu. Oylar sayılmıyor, tartılıyordu. Büyük toprakları olan bir mülk sahibinin ağırlığı, küçük mülk sahiplerinin ve köy evlerinden başka mülkü olmayanların (*cottager*'ların) oluşturduğu büyük bir köy topluluğunun ağırlığını silip süpürebiliyordu.[42]

40 Namier, *England*, s. 4, 22, 25.

41 J. L. Hammond ve Barbara Hammond, *Village Labourer*, s. 16-17; Johnson, *Disappearance*, s. 132.

42 J. L. Hammond ve B. Hammond, *Village Labourer*, s. 49-50. Daha sonra yapılan bir çalışma, Hammondların Parlamento'nun çitlemeleri inceleyip karara bağlarken yan tutmasını ve yolsuzluklarını abarttıklarını ileri sürerek onlara saldırmıştır, bkz. Tate, "Members of Parliament", s. 74, 75. Bu yazar (Tate) Parlamento üyelerinin bir bölgede, Nottinghamshire Kontluğu'nda çitlemeyle ilgili başvuruları inceleyip karara bağlamak için toplanmalarından söz eden, bulabildiği her türlü kayıdı incelemiştir. Toplam 365 başvurunun % 71'inde "*sınıflı bir toplumda, belli bir sınıftan gelen kişilerin, toplumsal hiyerarşide kendilerininkinden çok farklı bir konumda bulunan kimselerin geçim yolları, malları mülkleriyle ilgili yasalar çıkarırken, ister istemez doğabilecek bazı adaletsizlikler dışında*" (vurgu benimdir) "ilgili Parlamento üyelerinin kendi özel çıkarlarını gözetmeleri nedeniyle haksızlıklar yapıldığını düşünmek için ortada herhangi bir neden bulunmamaktadır" sonucuna varmaktadır. Yazarın daha sonra "olsa olsa, toprakbeylerinden oluşan bir parlamentonun toprak sahibi bir köylü sınıfının ortadan kalkmasının ön-

Büyük toprakbeylerinin on sekizinci yüzyıl boyunca sahip oldukları bu siyasal ve ekonomik üstünlük, bir dereceye dek İç Savaş'tan çok önceden beri var olan bazı eğilimlerin, özellikle yerel ağırlığı olanların (eşrafın) yetkesinin ve Tudorlar ile Stuartlar zamanında bile bu yetkeyi denetleyebilecek güçte bir bürokratik aygıtın bulunmayışının bir sonucuydu. Doğrudan doğruya İç Savaş'ın doğurduğu sonuç ise, Fransız Devrimi'nin ortaya çıkardığı sonucun tam tersine, toprak sahibi yukarı sınıfların daha da güçlenmesi olmuştur. Püriten Devrimi sırasında toprak mülkiyetinin dağılımında pek büyük bir değişikliğin olmadığını gösteren bazı kanıtlara değinme fırsatımız olmuştu.[43] Bir başka kanıt verelim: 1640'ta, Northamptonshire ve Bedfordshire yöresinde oturan büyük ailelerin, ikisi dışında hepsini, bir yüzyıl sonra, yine bu bölgelerde yaşarken görüyoruz.[44]

Ticaret dünyasına erken bir tarihte ayak uydurabilerek, hatta yeni bir çağa doğru atılan adımlara öncülük ederek İngiliz aristokrasisi, bu değişmeye eşlik eden derin çalkantıların silip süpürmesinden kendini kurtarabildi. Burjuvaziyle toprak aristokrasisi arasındaki karşılıklı bağlılıklar, on sekizinci yüzyılda, Elizabeth ve ilk Stuartlar dönemine göre daha bir gevşemiş gibi görünmekle birlikte, aralarındaki bağlar hâlâ çok sıkıydı.[45] Sir Lewis Namier'in gösterdiği gibi, on sekizinci yüzyılda İngiliz yönetici sınıfları, Almanya'daki çağdaşlarından farklı olarak, artık "tarımla uğraşan" kimseler değillerdi; ama yarattıkları uygarlık ne kentli ne de kırsal bir uygarlığa benziyordu. Artık ne surlarla çevrili şatolarda, ne malikâne konaklarında ne de (İtalya'da olduğu gibi) kentlerdeki saraylarda yaşıyorlardı; topraklarının ortasına kurulmuş köşklerde yaşamaktaydılar.[46]

Tarihçiler arasında, 1688'den Napolyon Savaşları'nın sonuna kadarki dönemin, büyük toprak mülkiyetinin altınçağı olduğu yolunda yaygın bir görüş birliği vardır. Ülkenin önemli bölgelerinde, malikânelerin, yer yer daha küçük *gentry*'nin, ama da-

---

lenmesiyle ilgili bir davayı incelerken, kömür ocakları sahiplerinden oluşan bir parlamentonun kömür ocakları sahiplerinin varlıklarını sürdürme gereğini görüşürken olabileceği kadar yanlı davranmışlardı" demesinden okuyucu, yazarın kendi savını kendisinin yıktığı sonucunu çıkarabilecektir.

43 Thirsk'ün yukarıda sözü edilen çalışmalarına bakınız.

44 Habakkuk, "English Landownership", s. 4.

45 Habakkuk, "English Landowership", s. 17.

46 Namier, *England*, s. 16; ayrıca bkz. s. 13; aynı zamanda Goodwin (ed.), *European Nobility*'de, Habakkuk'un yazdığı, İngiltere ile ilgili 1. bölüme bkz.

ha önemlisi köylülerin harcanması pahasına, söz konusu bölge topraklarında genişlediği ve yayıldığı görüldü. Şimdiye dek tek bir tarihçi çıkıp da çitlemelerin genelde taşıdığı önemi, yani büyük toprak sahipleri köyün ortak topraklarını topraklarına katarken, çok sayıda köylünün ortak topraklar üzerindeki haklarını yitirmesinin önemini yadsımaya kalkmadı. Bu, aynı zamanda, daha çok gübre kullanımı, yeni tohumların denenmesi ve ürün çeşitlemesine gidilmesi gibi tarım tekniklerinin ilerlemeler gösterdiği bir dönemdi. Bu yeni yöntemlerin, toprağı ortaklaşa işleme kurallarına bağlı alanlarda uygulanma şansı pek yoktu; küçük, hatta orta boy çiftçilerin kolay kolay yararlanamayacakları kadar pahalıya sahip olunan tekniklerdi. Çiftliklerin çapında görülen büyümelerin büyük bir bölümü, kuşkusuz daha büyük birimlerde maliyetlerin daha düşük ve kârların daha yüksek olmasından kaynaklanıyordu.[47]

Çağın bu değişiklikleri yaşayan insanları, bunların sağladığı üstünlüklerin bilincindeydiler; hatta belki gereğinden fazla bilincindeydiler. Kırsal bölgenin kapitalisti, kentteki kapitalist gibi, kendisinin neden olduğu acıları, elde ettiği çok büyük kişisel kazancın bütün toplum için yarattığı yararlardan dem vurarak haklı göstermeye çalışmaktaydı. Bu toplumsal yarar düşüncesi ve içindeki oldukça büyük gerçek payı olmaksızın, çitlemelerin nasıl bu kadar acımasız olabildiğini anlamanın olanağı yoktur.[48]

Buraya kadar kapitalist çiftçiden hep sanki tek bir kişiymiş gibi söz ettim. Oysa gerçekte iki kişiydi: Büyük toprak sahibi ve yine "büyük" kiracı çiftçi. Büyük toprak sahibi ellerini kullanarak hiçbir iş yapmayan ve çoğu durumda işletmeyle ilgili ayrıntıları bir kâhyaya bırakan, ama ona göz kulak olmayı da pek boşlamayan bir aristokrattı. Örneğin Walpole,* devlet sorunlarıyla ilgili yazılara bakmadan önce kâhyasından gelen raporları okurdu. Büyük toprak sahiplerinin, bu aşamada kapitalist çiftçiliğin gelişmesine yaptıkları katkı daha çok hukuksal ve siyasal düzey-

47 Mingay, "Size of Farms", s. 480.

48 Çitlemelerin kurbanı olan kimselere karşı besledikleri tüm acıma duygularına karşın, J. L. Hammond ve B. Hammond, "hızını, kendisine yabancı görünen herhangi bir öneriye kuşkuyla bakan, ilkel ve atadan kalma yolları alışkanlık edinmiş küçük çiftçilerin ağır aksak köylü adımlarına uydurmak zorunda kalmak, insanı çıldırtabilecek bir şeydi" diyerek, bu noktayı çok iyi kavradıklarını göstermektedirler (bkz. *Village Labourer*, s. 36).

* Walpole (1676-1745) İngiltere'nin ilk başbakanı ve Whig partisi başkanı idi (ç.n.).

deydi; çitlemeyle toprakların kapatılmasını ayarlayan genellikle onlar oluyordu. Artık topraklarını işleyen serfleri de olmadığından, bunları genellikle büyük çiftçilere kiralamaktaydılar. Bunların pek çoğu da ücretli işçi kullanırlardı. On sekizinci yüzyılın oldukça başlarında toprak sahipleri "iyi bir malikânenin ne olması gerektiği konusunda duru bir görüşe sahiptiler. Böyle bir malikâne 200 akr ya da daha büyük bir toprağı işleyen, kiralarını düzenli olarak ödeyen ve topraklara gözleri gibi bakan büyük çiftçilere kiralanmış olmalıydı. Bu dönemde görülen belli başlı üç geliştirme yöntemi, mülklerin birleştirilmesi, sınırların çitle çevrilmesi ve yaşam boyu kiracılığın yerine, birkaç yıllık bir süre için yapılan kira sözleşmelerinin konması, bunu sağlamaya yönelikti ve bu yöntemler uygulamada çeşitli yollarla bir arada kullanılmaktaydı."[49] Büyük kiracı çiftçilerin katkısı ise, ekonomik nitelikteydi. Kiracılar istediklerini elde edebilecek kadar güçlü bir konumda olduklarından, toprak sahipleri yüksek vergilerin ödenmesine omuz vermek zorunda kalmakla birlikte, kiracıları olan çiftçilerin işletme kapitalini ender olarak sağladılar.[50] Bu durumda, konuyu yakınlarda incelemiş bir tarihçinin yargısına göre,[51] tarımsal gelişmenin gerçek öncüleri, ün yapmış, "gözünü budaktan sakınmayan" birkaç toprakbeyi değil, işte bu büyük kiracı çiftçilerle zengin bağımsız üreticilerdi.

Bu değişikliklerin hangi tarihler arasında iyice hızlandığı ve tam anlamıyla gerçekleştiği kesin olarak saptanabilecek kadar açık değil. Çitleme hareketinin büyük bir olasılıkla 1760 dolayında adamakıllı hızlanmış olduğunu söyleyebiliriz. Hareketin, en büyük hızına Napolyon Savaşları sırasında ulaştığı ve sonra da sönmeye yüz tuttuğu söylenebilir; çitlemeler, dönemin so-

49 Habakkuk, "English Landownership", s. 15. Karş. Namier, *England*, s. 15.

50 Habakkuk, "English Landownership", s. 14.

51 Arthur Young'ın *Tours* adlı yapıtından çıkardığı kanıtlara dayanan Mingay, "Size of Farmers", s. 479, 472'ye bkz. Bir başka yapıtında Mingay, yapabildiklerinde, çok daha avantajlı evlilikler yapma ve kamu fonlarına elatıp onlardan yararlanma yoluyla, mülklerine mülk katan çok büyük toprak sahiplerinin, ekonomik bakımdan mutlaka yeniliklerden, ilerlemeden yana olmayabileceklerini gösteren kanıtlar sunmaktadır. İleri tarım yöntemlerine başvurulması yönündeki itelemeler, "halka seslenen yazarlardan *(publicist)*, bağımsız üretcilerden *(country gentlemen)*, toprağa işgal yoluyla sahip olanlardan *(owner-occupiers)* ve büyük kiracı çiftçilerden" geldi. Bkz. Mingay, *Landed Society*, Ill. Bölüm ve s. 166, 171. Mingay (s. 179'da) çitleme eylemiyle toprak sahibinin ekonomik gelişmeye en büyük katkısını yaptığı görüşünü benimser.

nunda, İngiliz kırsal bölgelerinin 1832'de artık tanınamayacak duruma gelmesine yaptığı katkılardan sonra, 1832'den sonraki tarihlerde yavaşlayıp yok olmaya başlamış görünür. Yükselen yiyecek fiyatları ve belki aynı zamanda işçi sağlamada karşılaşılan güçlükler, toprakbeylerini topraklarını büyütmeye ve işletmelerini rasyonelleştirmeye hem özendiren hem de zorlayan etmenlerin başında görünüyorlar.[52]

Böylece İngiltere'nin pek çok yöresinde, büyük mülklerin daha da büyüyüp, giderek artan oranda ticaret ilkelerine göre işletilmesi, sonunda ortaçağın köylü toplumunu yıktı. Bu durumda, on sekizinci yüzyıl boyunca ve on dokuzuncu yüzyıl başında Parlamento eliyle gerçekleştirilen çitleme dalgasının, zaten uzun bir zamandan beri süren köylü mülkiyetinin çözülüş sürecine yalnızca yasal bir kılıf geçirmekten başka bir şey olmadığı, ama bunun kesin bir gerçek olmadığı akılda tutulmak koşuluyla, pekâlâ ileri sürülebilir.[53] Başka ülkelerin deneylerinden, ticaretin girmesiyle birlikte köylü toplumlarında, genellikle toprakların daha az sayıda kişinin elinde toplanması yönünde bir eğilimin başladığını biliyoruz. Bu eğilim İngiltere'de, en azından on altıncı yüzyıl gibi erken bir tarihte gözle görülür bir nitelik kazanmıştı. Gerçekten, çitleme sürecinin olanca şiddetiyle sürdüğü bir bölgenin merkezinde, toprakların % 70'i, Parlamento tarafın-

52 Ashton, *Economic History*, 40. sayfaya ve 239. sayfadaki, 1704-1800 yılları arasında buğday fiyatlarını veren tabloya bkz.; Deane ve Cole, *British Growth*'da, 1719-1835 yılları arasında parlamentodan her yıl çitleme ile ilgili kaç karar çıkarıldığını gösteren tablo için 94. sayfaya bkz (bu sayılar tek başlarına çitlemeden etkilenen çiftçilerin sayısının ve toprakların miktarının kaba bir göstergesi olmaktan öte gidemezler); Gonner, *Common Land*, s. 197; Levy, *Large and Small Holdings*, s. 10, 14, 16, 18, 19. Farklı bir bakış açısı için bkz. Johnson, *Disappearance*, s. 87, 136. Aynı zamanda Chambers, "Enclosure and Labour Supply", s. 325'teki 3 numaralı nota bkz. Küçük mülkiyetin ortadan kalkmasını 1760 öncesine götüren daha eski bir görüş (yukarıda sözü geçen Johnson'un yapıtında olduğu gibi) toprak vergisi kayıtları üzerinde yapılan incelemelere dayandırılmaktaydı. Bu tür verilere dayanmaya karşı çıkan Mingay'ın itirazları için bkz. Mingay, "Land Tax Assessments", s. 381-388.

53 Bkz. Mingay, *Landed Society*, s. 99, 180-181, 184, 186. Mingay'ın vardığı bu sonuç doğru ise, J. L. Hammond ve B. Hammond'un başlıca yanılgılarını parlamento tarafından karara bağlanan bu tür çitlemelere, hak ettiklerinden öte bir önem vermiş olmaları oluşturuyor demektir. Mingay çitlemelerin yol açtığı acıları ve çitlenen toprakların çapını azımsamaktadır; ben ise azımsanamayacak kadar büyük oldukları görüşündeyim. Mingay'ın *Landed Society* adlı yapıtının 96. - 99., 179. - 186., 268. - 269. sayfalarına bakınız.

dan çitleme kararının alınmasından çok önce, köy ekonomisinin dışına çıkarılmış durumdaydı. 1765'te endüstrinin hızla geliştiği bu bölgede, on aileden ancak üçü geçimini topraktan sağlamaktaydı. Geri kalanlar ise işçi, dokumacı ve küçük satıcıydı. Yüze yakın küçük köylü ailesinden yetmişi toplam toprakların beşte birinden azına sahipken, piramidin tepesindeki on iki seçkin aile, toprakların beşte üçünü elinde bulunduruyordu.[54] On sekizinci yüzyılın ikinci yarısından sonra çitlemelerin yoğun olduğu bölgelerin çoğunda, olasılıkla buna benzer bir durum egemendi. Hangi bölgelerin çitleme hareketinden etkilendiğini anlamak için, köy topraklarının çitlemeye uğradığı bölgelerin tarandığı bir İngiltere haritasına bakılacak olursa, ülkenin yarısından fazlasının çitlemeye uğradığı görülecektir. Bu bölgelerin de yarısında, daha çok Midlands'da ve buradan kuzeye doğru geniş bir dil gibi uzanan alanda, toprakların en az üçte biri ile yarısının, hatta yarısından fazlasının çitlemeye uğramasıyla, çitleme hareketi en geniş çapına ulaşmış görünür.[55]

Bu tür toplumsal altüst oluşlarda hep görüldüğü gibi, değişme sürecinden yenik çıkanların yazgılarının ne olduğunu saptamak oldukça zordur. Çitleme hareketi sırasında ellerinde savunulabilecek bir mülkiyet hakkının varlığını gösteren belgeler bulunanların, bulunmayanlara göre fırtınadan daha az zararla çıktıklarına kuşku yok. Ama ellerinde bir belge olsa da, küçük mülk sahiplerinin, toprakların çevresini kazıp çitle çevirmenin yol açacağı harcamalar kadar çit çekme izni almak için gerekli resmi işlemlerin yürütülmesi yolunda yapılacak harcamaların getireceği ağır yüklerle bellerini doğrultamaz duruma düştükleri görülmekteydi.[56] Mülkleri varla yok arası denecek kadar küçük olanlar, savunmaya kalkmalarını gerektirecek kadar büyük mülkiyet hakları olmadığından tarihe geçemezler. "Bu topraksız ya da topraksız sayılabilecek kadar az topraklı işçilerle, toprakların birleştirilmesi süreci sonunda ortadan kalkan küçük çiftçiler,

54 Hoskins, *Midland Peasant*, s. 217, 219, 226-227.

55 Clapham'ın *Economic History* adlı yapıtının I. cildinin 20. sayfasının yanındaki [numarasız] sayfada bulunan, 18. ve 19. yüzyıllarda köy ortak topraklarında yapılan çitlemeleri gösteren haritaya bkz. Bu harita Gonner'ın 1912'de çıkan ve istatistik verileri eleştiriye açık bir nitelik taşıyabilecek olan daha eski çalışmalarına dayanan *Common Land* adlı yapıtına yaslandırılmıştır.

56 Gonner, *Common Land*, s. 201-202, 367-369; Hoskins, *Midland Peasant*, s. 260.

çitleme hareketinin asıl kurbanları oldular ve bunları hatırda tutmak için özel bir çaba gösterilmezse, istatistik yönteminin de kurbanı olabilirler."[57] En altta yer alan bu katmanlar arasında, çitlemeden önce ekonomik ve hukuksal durumları açısından az çok bir çeşitlilik vardı. Çoğu yoksul ailelerin, örneğin "*cottager*"ların* küçük bir konutları birkaç küçük toprak parçasını ekme ve belki de birkaç inek, birkaç kaz veya domuz vb. besleme hakları vardı. İnsanlar ve hayvanlar, daha çok ortak topraklar üzerinde tanınan haklara dayanarak, genellikle zar zor yaşama olanağı bulabilmişlerdi. *Cottager*'lar, hele, ortak topraklardan yararlanabilmeleri yasalara dayanmayıp, ancak geleneksel haklar çerçevesinde sağlanabilen topraksız işçiler için tanınan bu hakkın ortadan kalkması tam anlamıyla yıkım demekti. "Hukuksal açıdan mülk sahibi görünen kimselerin ortak boş toprakların hemen hemen tümünü salt kendi kullanımları için sahiplenmeleri gittikçe büyüyen rençperler ordusunu bütün bütün proleterleşmekten koruyan settin yıkılması demekti. Bu, kuşkusuz zaten pek sağlam olmayan, yıkılmaya hazır ve derme çatma bir setti... ama yine de gerçek bir set idi. Yerini alacak hiçbir şey koymadan rençperlerin ondan yoksun edilmesi, ancak çok çalışmakla elde edebildikleri olanaklardan da yoksun kalmaları demekti."[58] Kırsal yığınların en alt tabakasını oluşturan "küçük" insanlar, böylece bir bölümünün çitlerin çekilmesi, yolların yapımı gibi işlerde ya da daha emekten tutum sağlayan makineler bulunmadığı için, elle yapılan yeni tarımsal üretim işlerinde gereksinim duyulup çalıştırılmasıyla yeni tarım işçileri ordusuna katılmalarıyla, bir bölümünün de her türlü hastalığın kol gezdiği kentlere doluşan sefil işçi ordusunun ardına takılmalarıyla yok olup gitti. Çağdaş tarihçiler, mülklerinden edilmiş *cottager*'larla topraksız rençperlerin, büyük bir bölümünün topraktan ayrılmadıklarına, ancak geride kalan "toprağın soğuramadığı (massedemediği) fazlalık" oluşturan rençperler ve *cottager*'ların endüstri işçisi durumuna geldiklerine inanma eğilimi taşıyorlar.[59] Oysa genellikle yalnızca genç, evlenmemiş kimseler ya da köy zanaatçıları yuva-

57 Chambers, "Enclosure and Labour Supply", s. 326-327. Ayrıca bkz. Hoskins, *Midland Peasant*, s. 268.

* *Cottager*, kulübe ilkelliğinde küçük köy evlerinde *(cottage)* oturup, kendisinin olan (ya da toprakbeyinin verdiği) bu ev dışında herhangi bir mülkü olmayan yoksul köylüdür (ç.n.).

58 Chambers, "Enclosure and Labour Supply", s. 336.

59 Örneğin bkz. Chambers, "Enclosure and Labour Supply", s. 332-333, 336.

larından ayrılmaya istekliydiler ve yeni endüstrinin işverenleri yalnızca bunlar gibilerini istediler. Aile sahibi orta yaşlı adamlara yeni işler öğretmek pek kolay olmadığı gibi, onların da kendilerini kırsal yaşamın bağlarından tümüyle koparabilmeleri pek kolay değildi. Toprakta kalarak "son haklarına", yani yoksullara yapılan yardımlardan yararlanma hakkına sığındılar.[60]

Leicestershire'da bir köyde, "Midlands ve güneyindeki binlerce başka köyde olduğu gibi" ortak toprakların çitlenmesi, geleneksel hakların yitirilmesi ve para ekonomisinin gerekleri yüzünden, yoksul sayısında düzenli bir artış görülmüştü; öyle ki 1832'de bu köydeki ailelerin "neredeyse yarısı sürekli olarak yoksulluk yardımıyla yaşıyor, birçoğu da aralıklı olarak yardım alıyordu." Bir yüzyıl öncesinde bu aileler, ya kendi kendine geçinebilen küçük çiftçiler ya da yaşamak için gerekeni "açık tarla" ekonomisinden sağlayabilen, durumları pek de kötü olmayan *cottager*'lar idiler.[61] Açık tarla sistemi, iyi işlediği zamanlarda, yani gereksinim duyulan maddeleri sağlamaya yeterli olduğu ölçüde, köyde görülen kabaca bir eşitliğin dayandığı temelleri oluşturuyordu. Aynı zamanda işbölümüne dayalı toplumsal ilişkiler ağını da ayakta tutmaya yardımcı oluyordu; ki köy toplumu dediğimiz şey de o tarihte *buydu*. Eskiden köylü toplumunun güçlü olduğu zamanlarda, köylüler haklarını korumak için zorlu kavgalar verebilmiş ve bunda da az çok başarılı olmuşlardı. On sekizinci yüzyılda ise, çitlemelerin ve ticaretin etkilerinin vurduğu sonul darbe üzerine bu küçük köylüler, genellikle ne direnme ne de karşı saldırıya geçme gücünü gösterebildiler.[62] Böylece, ortak toprakların ortadan kalktığı ve yeni bir ekonomik sistemin kırsal bölgelerde üstünlüğünü kabul ettirdiği sıralarda, eski köylü topluluğunun da sonunda yenik düştüğü ve çözüldüğü açıkça anlaşılıyor.[63]

60 Thompson, *Making of the Working Class*, s. 222-223.

61 Hoskins, *Midland Peasant*, s. 269-270.

62 Ashton, *Economic History*, s. 36'da ".. çok sayıda insan topraktan sürülmüş olsaydı, seslerini çıkarmadan çekip gitmezlerdi. Oysa bu dönemde tarım bölgelerinde ayaklanmaların patlak verdiğini, hatta önemli sayılabilecek herhangi bir savaşımın verildiğini gösteren hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Söz konusu gelişmeler bir sürtüşmeden başka bir şey değildi" demektedir. 1830'da patlak veren son kırsal ayaklanma için, J. L. Hammond ve B. Hammond, *Village Labourer* adlı yapıtın XI. ve XII. bölümlerine bakınız.

63 Bkz. Hoskins, *Midland Peasant*, s. 249-250, 254-255.

Geri dönülüp çitleme hareketine bir bütün olarak bakılır ve çağdaş araştırmaların ulaştığı sonuçlar göz önünde tutulursa, çitleme hareketlerinin, endüstrinin yükselişinin etkileriyle birlikte, İngiliz köylülüğünün belini, onu bundan böyle İngiliz siyasal yaşamında göz önünde bulundurulması gereken bir etmen olmaktan çıkaracak derecede büktüğü apaçık görülür. Burada tartıştığımız sorunlar açısından en önemli nokta da budur. Ayrıca "fazlalık" oluşturan köylüler bakımından, kentlerin veya fabrikanın çekiciliğinin, kendi kırsal dünyalarının iticiliğinden daha ağır basıp basmadığı sorusu pek de önemli değildi. Çünkü her iki şıkta da, sonunda köy topluluğunun geleneksel yaşamı ile karşılaştırıldığında alçalmaya ve acı çekmeye yol açacak olan seçenekler arasında kıstırılıp kalmaktaydılar. Bu tür sonuçlar doğuran şiddetin ve baskının uzun bir zaman dilimine yayılmış olması, yani bunların daha çok yasalar ve düzen çerçevesinde oluşması ve sonuçta demokrasinin daha sağlam temeller üzerinde kurulmasına katkıda bulunmuş olması, bize bunların, üst sınıfların alt sınıflara uyguladıkları kitlesel çapta bir şiddet olgusu olduklarını unutturmamalıdır.

4. Kapitalizmin Zaferi İçin Aristokratik Yönetime Başvuruş

Parlamenter demokrasinin sağlam bir biçimde yerleştiği ve bir örnekten ötekine geçerek yaygınlaştığı on dokuzuncu yüzyıl barışçı değişme çağıdır. Bu süreçte tarımsal değişmelerin rolünün ne olduğunu araştırmaya girişmeden önce bir an durup on yedinci yüzyılda görülen açık ve devrimci şiddetin, on sekizinci yüzyıla damgasını basan üstü örtülü ve yasalara dayanan, ama yine de bir şiddete başvurma sayılması gereken politikaların sağladığı on dokuzuncu yüzyıl barışçı geçişine nasıl ortam hazırladığına bir bakmalıyız. Çünkü bu ikisi arasındaki bağlantıyı koparmak, tarihsel gerçekleri saptırmak olur. Bu ilişkinin şu veya bu nedenle zorunlu ve kaçınılmaz olduğunu ileri sürmek ise, bugünü geçmişle haklı kılmaya çalışmak olur ki, böyle bir savı doğrulamanın olanağı yoktur. Sosyal tarihçinin yapabileceği tek şey, toplumun yapısında görülen, nedenleri daha ortaya konmamış olan değişiklikler arasındaki bağlantılara dikkati çekmektir.

Şiddetin egemen olduğu bir geçmişten kalan belki de en önemli miras, Parlamento'nun kralın zararına olarak güçlenmesiydi. Bir parlamentonun var olması olgusu, bir yandan yeni ortaya çıkan toplumsal öğelerin, isteklerin dile getirilebilmeleri

için içine çekilecekleri bir arena olan, bir yandan da bu gruplar arasındaki çıkar çatışmalarının barışçı bir biçimde çözümlenmesini sağlayan esnek bir kurumun bulunması anlamına geldi. Parlamento, İç Savaş'ın bir ürünü olarak, daha çok ticaret kafalı toprak sahibi yukarı sınıfın bir aracı olarak doğmuş ise de bundan ibaret değildi; daha sonraki deneyimlerin göstereceği gibi bunun çok ötesinde bir şey olabildi. Bu sınıfın, İç Savaş öncesinde tahtın şiddetle karşısında yer almasına yol açan bir ekonomik temel üzerinde yükselmiş olması, Parlamento'nun güçlenmesinde çok büyük bir rol oynadı. Bu nokta, benzer bir gelişmenin görülmediği başka toplumların deneyleriyle İngiliz deneyini karşılaştırdığımız zaman daha açık görülebilmektedir. Öte yandan *gentry*'siyle ve unvan sahibi soylularıyla, toprak sahibi yukarı sınıfın yaşamında ticari değerlerin ağırlığı doğrudan doğruya endüstrinin gelişmesinin karşısına çıkacak başka sağlam bir aristokratik muhalefetin bulunmadığı anlamına geliyordu. Öyle ki, kendi üyeleri arasından tersini söyleyen pek çok açıklamanın yapılmış olmasına karşın, toprak sahibi yukarı sınıfların en etkili kesiminin, ticaret ve endüstri kapitalizminin siyasal alanda görev alan bir öncü gücü gibi davrandığını söylemek yanlış olmaz. Bu tutumlarını on dokuzuncu yüzyılda da yeni yöntemlerle sürdüreceklerdir.

Şiddete başvurulan bir geçmişin öteki önemli sonucu köylülüğün yıkılması oldu. Bu sonuç ne kadar katı ve acımasız görünürse görünsün, köylülüğün yıkılışının barışçı demokratik değişmeye yaptığı katkının, en az Parlamento'nun güçlenmesi kadar önemli olduğu görüşünün sağlam dayanakları var. Bunun anlamı, İngiltere'de çağdaşlaşmanın, Hindistan şöyle dursun, Almanya'da ve Japonya'da bile varlığını yer yer sürdüren çok büyük bir tutucu ve gerici güçler yedek ordusuyla karşılaşmadan ilerleyebilmiş olmasıdır. Kuşkusuz bunun bir anlamı da Rusya'dakine ve Çin'dekine benzer köylü devrimlerinin İngiltere tarihinin gündeminden çıkarılmış olmasıdır.

On sekizinci yüzyıl sonuyla on dokuzuncu yüzyıl başında, parlamenter demokrasinin zaferinin kaçınılmaz olduğunu düşünmek için ortada daha herhangi bir neden yoktu. Gerçekten, o sırada, bu sözlerin ne anlama geldiği veya ufukta ne tür bir toplumun bulunduğu konusunda, oldukça bulanık düşüncelerden öte görüşlere sahip olanların sayısı pek fazla olmasa gerek. On sekizinci yüzyıl boyunca ticaret oldukça büyük denecek gelişmeler gösterdi. Bunun üzerine toprağa bağlı çıkarlarla ticarete bağlı

çıkarlar arasında ilk uyuşmazlık belirtileri ortaya çıkmaya başladı. Ticaret kesiminin etkili kişileri, hammadde ve pazar sağlanması için saldırgan bir dış politikanın geliştirilmesine uğraşırlarken, devletin başlıca gelir kaynağını topraktan alınan gelir vergilerinin (*land tax*) oluşturduğu bir çağda, bunun, vergilerin artması anlamına geleceğini gören birçok *gentry* üyesi, söz konusu çabaları kuşkuyla karşıladı. Bu sıralarda, İngiltere'nin eskimiş, modası geçmiş toplumsal yapısının, özellikle de çürümüş Parlamento'sunun gözden geçirilmesi gerektiğini savunan radikal sesler de duyulmaya başladı. Ancak on sekizinci yüzyıl politikasının, önemli sorunları gündeme getirmeyen basit bir klikler savaşımı olduğu yolundaki klişeleşmiş kaba yargı tümüyle yanlıştır. On yedinci yüzyıl boyunca karşımıza çıkmış olan eski ve yeni toplum ve uygarlık biçimleri arasındaki aynı tartışma konuları, yeni bir çağa uyarlanmış biçimleriyle, on sekizinci yüzyılda da vardı. Ama buradan giderek, Amerika'daki kolonilerin yitirilmesinden sonra İngiltere'nin yeniden bir devrimin eşiğine geldiğini söylemek durumu biraz abartmak olur.[64]

Fransız Devrimi'nin patlak vermesi, işlerin reform yoluyla düzeltilebileceğine olan tüm inancın yitirilmesine yol açtı. Daha doğrusu, XVI. Louis'nin Varennes'e kaçışının ve yakalanmasının, liberal bir geleceğe duyulan umutların yansıtıldığı "hayal perdesi"ni yırtması üzerine Devrim radikal dönemine girer girmez, İngiltere'de Devrim'e sempatiyle bakanlar gittikçe daha müşkül bir duruma düştüklerini gördüler. Oğul Pitt* reformlardan söz eden herkesi susturdu. İngiltere, Napolyon Savaşları sonuna kadar sürecek olan bir baskı dönemine girdi. Bu dönemin temel özelliği, hem kentlerdeki hem kırsal bölgelerdeki yukarı sınıfların, Fransa'daki radikalizm ve tiranlık tehlikesine ve kendi ayrıcalıklarına gelebilecek en ufak bir tehdide karşı, yurtsever ve tutucu sloganlar çevresinde safları sıkılaştırmalarıydı.[65] Ve eğer bir devrim ve

64 Plumb, *England*, s. 132. Bu yetkin inceleme, toprak ve ticaret çevreleri arasındaki çıkar çatışmasını son derece açık bir biçimde ortaya koymakta. Ayrıca, büyük mülk sahipleri ile küçük soyluların, çiftçilerin ve kentli orta sınıfın arasındaki çıkar çatışmaları için Mingay, *Landed Society*, s. 260-262 ve 265'e bkz., yazar, bu ikinci grubun yakınmalarının Amerikan [-İngiliz] savaşı sırasında en yüksek noktasına ulaştığını ileri sürmektedir.

* William Pitt (1759-1806) Chatnam Earl'ü, baba Pitt'in oğlu, 1783-1801; 1804-1806 yıllarında başbakanlık yapmış bir *Whig* politikacısıdır (ç.n.).

65 O sırada olup bitenler, 1945 sonrası komünist yayılmaya karşı Amerikalıla-

bir askeri diktatörlük tehlikesi Waterloo Savaşı ile ortadan kalkmış olmasaydı, İngiltere'nin on sekizinci yüzyıl sonunda vazgeçtiği, siyasal ve toplumsal alanda yavaş yavaş ve adım adım gerçekleştirilen reformları yeniden ele aldığını görme şansımız pek olmayacaktı. Avrupa'da kabul edilebilir rejimlerin varlığı, böylece o taraftan gelebilecek tehditlerin ortadan kalkması, İngiltere'de barışçı demokratik evrimin sürdürülebilmesinin önkoşullarından biriydi.

Gerici devrenin neden oldukça kısa sürdüğünü ve daha özgür bir toplum kurmaya yönelen hareketin, on dokuzuncu yüzyılda nasıl olup da başlayabildiğini anlayabilmek için, gözlerimizi toprak sahibi sınıfların dışında olup bitenlere çevirmemiz gerekiyor. Bu sınıflar hem ekonomik hem siyasal güçlerinin doruğuna on sekizinci yüzyılın sonlarında varmışlardı; öykülerinin bundan sonraki bölümü ise, güçlerini yitirme sürecinin oldukça ağır ilerlemesi ve dayandıkları ekonomik temelin sağlam kalması nedeniyle, zorluk çekmeden sürdürebildikleri bir savunma ve ödün verme dönemiyle ilgilidir. Sık sık başvurulan mekanik, basmakalıp eğretilemeleri (metaforları) burada kullanmak yanıltıcı olur. Kentlerdeki kapitalist öğeler "yükselmiş" iseler de, onlar yükselirken konumlarını hiç değilse daha uzun bir süre koruyacak olan toprak sahibi yukarı sınıflar "düşmüş" değildir. Napolyon Savaşları sona erdiğinde kentlerdeki daha çağdaş kapitalistler, günümüz tarihçilerinin son zamanlarda vurguladıkları gibi, oldukça gerilere giden bir geçmişe dayanan ekonomik başarılarının temelleri üzerinde yükselerek azımsanamayacak bir güce kavuşmuş bulunuyorlardı. Toprak sahibi sınıfların önderliği zamanında, ilerleyecekleri yolun büyük bir bölümü açılmış bulunuyordu. On dokuzuncu yüzyılda İngiliz kapitalistleri, endüstrileşmenin ulusal birliği kurmak, ticaretin önündeki iç gümrük duvarlarını yıkmak, türdeş bir yasal (adli) sistem oluşturmak, çağdaş bir para birimini benimsemek gibi önkoşullarını ha-

rın gösterdikleri tepkileri anımsatmaktadır. Devrim sevdasına kapılmış düşmanın niteliği hakkındaki görüşlerde aynı bulanıklık, toplumda başat konumda bulunan öğelerin bu bulanıklıktan aynı biçimde yararlanıp onu kötüye kullanmaları, işin başında devrimi desteklemiş olanlarda, dışarıdaki devrimin umutlarını boşa çıkarması üzerine görülen aynı düşkırıklığı ve aynı umutsuzluk. Daha sonraki bir bölümde, öteki geritepkici (reaksiyoner) akımlarla ilgili olarak, bu dönemi her yönüne değinerek tartışmaya çalışacağım.

zırlamak üzere Almanya'nın Prusya'ya ve onun *Junker*'lerine dayanmasına benzer yollara başvurmak zorunda kalmadılar. Siyasal düzen çoktan ussallaştırılmış, çağdaş bir devlet çoktan kurulmuş bulunuyordu. O devletten sağlanan küçük bir destekle, dünyanın tam anlamıyla kapitalistleşmiş ilk burjuvazisi olarak, yeryüzünün önemli bir kesimini, kendi ticaret bölgeleri durumuna dönüştürebildiler. Napolyon Savaşları sırasında geçici olarak bir engelle karşılaşan İngiliz endüstri kapitalizmi, ondan sonra hiçbir engelle karşılaşmadan ve daha çok barışçı yollarla, yabancı kaynakları kendine çekmek ve İngiltere'yi on dokuzuncu yüzyılda "dünyanın atölyesi" durumuna getirmek üzere dünyaya yayılabildi. İngiliz endüstrisinin önderleri, bunun dışında kalan, örneğin emek gücünün çalışma düzenine sokulması, daha ileri düzeyde bir disiplin altına alınması gibi başka görevleri de, yine devletten veya toprak aristokrasisinden aldıkları pek az bir destekle, kendileri yerine getirebildiler. İngiliz devlet aygıtının baskıcılık niteliği, İç Savaş'ın, monarşinin geçirdiği evrimle aldığı biçimin ve ordudan çok deniz kuvvetlerine dayanılmasının bir sonucu olarak, pek güçlü olmadığı için İngiliz burjuvazisi bu görevleri üstlenmek zorunda kalmıştı. Prusya'daki gibi orduya ve bürokrasiye dayanan bir monarşinin bulunmayışı ise parlamenter demokrasinin gelişmesini kolaylaştırdı.

Bütün bunlar olup biterken, toprak sahibi *gentry* ve toplum piramidinde onların üstünde yer alanlar, sımsıkı sarıldıkları siyasal erkin dizginlerini bırakmış değildiler. Kabineyi onlar dolduruyor, kırsal kesimin temsilini tekellerinde tutuyor, aynı zamanda Parlamento'da kentlerin temsilcileri olarak görünüyorlardı. Yerel düzeydeki etkileri de eskisi kadar güçlüydü. Son yıllarda bir tarihçinin belirttiği gibi, eski yönetici sınıf, on dokuzuncu yüzyıl ortalarına gelindiğinde hâlâ denetimi sıkıca elinde bulundurmaktaydı. "Siyasal sistem hâlâ büyük çapta soyluların, *gentry*'nin ve özellikle büyük mülklerin kalıtsal sahiplerinin oyuncağıydı." Bu sistemin çekirdeğini oluşturanların sayısı olasılıkla topu topu 1200 kadardı.[66]

Diğer yandan yönetici sınıfın, siyasal erkin dizginlerini, öteki sınıfların kendilerine kuvvetle meydan okudukları bir ortamda kullanmak durumunda oldukları unutulmamalı. Konumları-

66 Clark, *Victorian England*, s. 209-210, 214, 222.

nın gücünün derecesini kavrayabilmek için yalnızca "siyasal aygıt"ın resmi yönlerine, hatta resmi olmayan yönlerine bakmak, *gentry*'nin ve soyluların gerçek iktidarları hakkında yanlış bir izlenim edinmeye yol açabilir.[67] Endüstri kapitalistlerine oy hakkını tanıyan 1832 Reform Yasası, böyle bir reformun en inanmış yandaşlarını düş kırıklığına uğratmış ve en ateşli düşmanlarının korkularını yatıştırmış olsa da, Parlamento'dan geçebilmiş olması bile, burjuvazinin artık dişlerini göstermeye başladığının bir belirtisidir.[68] Aynı şey, 1846'da Tahıl Yasaları'nın (*Corn Laws*)* kaldırılmasıyla ilgili olarak da söylenebilir. Bu, toprak sahibi yukarı sınıflar için bir yıkıma yol açmadı; ama bu sınıflar böylece erklerinin sınırlarını öğrenmiş oldular.

---

67 Thompson, *Landed Society*, s. 273-280'de bu gerçeği kavramakta ve söz konusu ilişkinin 1830'dan sonra gösterdiği nitelik hakkında ayrıntılı kanıtlar sunmaktadır. Bu çok iyi çalışma, bulgularından tam anlamıyla yararlanma olanağını bulamayacağım kadar geç yayımlanmışsa da, yapıtta, elinizdeki kitapta on dokuzuncu yüzyıl gelişmeleri hakkında çizilen taslağın eksikliklerini giderecek bol malzeme sunulmaktadır.

68 Bu yasanın çıkarılmasına önderlik edenler, Londra ticaret merkezindeki (*city*'deki) mali çıkar çevreleriyle sıkı aile ve klik ilişkileri kurmuş bulunan ve endüstri bölgelerindeki fabrikalarda önemli payları olan *Whig* (Liberal) toprak aristokratlarıydı. Bu, kendine güvenen aristokrat tavırlı kimseler, doğabilecek daha büyük tehlikelerden, yani Fransa'da 1830'da görülene benzer devrimci bir patlamadan kaçınmak için reformları kabul etmeye hazır bir tutuma girmiş bulunuyorlardı. Ama gerektiğinde kaba güce başvurulmasına da karşı değildiler. İçişleri bakanı olan ve söz konusu kesimin önderliğini kişiliğinde somutlaştıran Lord Melbourne, köy rençperlerinin (1830'daki) ayaklanmasını acımasızca bastırdı; dokuz rençper asıldı, dört yüz elli yedisi sürgüne gönderildi, bir o kadarı da çeşitli hapis cezalarına çarptırıldı. Lord Melbourne, çekilen sıkıntıların hafifletilmesini sağlayacak önlemlerin alınması yolundaki istekleri geri çevirdi. Böylece *Whig* (Liberal) önderleri, İngiltere'nin mülkiyetin güven içinde bulunduğu bir ülke olma durumunu sürdürmeye niyetli olduklarını açıkça ortaya koymuş oldular. Reformdan yana ve reforma karşı güçlerin bir çözümlemesi için, Briggs, *Age of Improvement*, V. bölümüne, özellikle 237., 239., 249., 249.-250. sayfalarına bkz.; aynı zamanda Lord Cecil'in, Melbourne hakkında yazdığı akıcı ve öğretici bir yaşamöyküsü olan *Melbourne* adlı yapıtına da bakınız.

* Tahıl yasaları, on dokuzuncu yüzyılda kabul edilen ve İngiltere'ye tahıl iç alımını yasaklayan yasalardır. Bunlar, içeride tahıl fiyatlarının yükselmesinden kazançlı çıkacak tarım kesimlerinin yararınaydı. Endüstri burjuvazisi ise, içaçılım yasağının kaldırılmasını istiyordu. Çünkü böylece yiyecek maddelerinin fiyatları düşecek, endüstrici ücretleri düşük tutarak maliyetleri azaltma olanağı bulabilecekti (ç.n.).

1838-1848 yılları arasında Chartist* ajitasyon sırasında da bu hareketin amansız bir tepkiyle karşılanmasına varacak bir politika izlenmedi. İş başındaki muhafazakâr hükümetin, Kraliçe Victoria'nın ve Wellington Dükü'nün baskıları üzerine, göstericilerin üzerine asker gönderdiği, bilgi toplamak amacıyla özel mektupları açtırdığı ve ajitasyonun önderleri hakkında adli soruşturma açtığı doğrudur; ama jüri sanıklara hoşgörülü davranmıştır. Muhafazakâr hükümet, bu fırsattan yararlanarak günün radikal basınına karşı bir saldırı da başlatmıştır. Ancak bu dönemin başlarına ve sonlarına rastlayan tarihlerde iktidarda bulunan *Whig*'ler (Liberaller) çok daha ılımlıydılar. Gerçekten, *Whig*'lerin İçişleri Bakanı olan Lord John Russell, 1838 sonbaharında düzenlenen büyük Chartist mitinglere herhangi bir karışmada bulunulmasını yasaklamıştı. Hükümet uzun olmadığı söylenebilecek bazı dönemler dışında Chartistler'i pek önemsemedi. Lord Russell'ın özel notları arasında bu harekete yalnızca bir kez değinildiği görülmektedir. Kan dökülmesine yol açan tek olay ise, tarihin bir cilvesi olarak, tam da *Whig* başsavcısının hareketi "tek bir damla kan dökülmeden" ortadan kaldırdıklarını söyleyerek övünmesinden birkaç gün sonra düzenlenen bir gösteride, yirmi iki Chartist'in öldürülmesiyle sonuçlanan olaydır.[69]

Chartist hareketin şiddete başvurma yolunda bazı güçlü eğilimler gösteren bir akım olduğu göz önüne alınarak, liberal ilkelerin sınanması yolunda ağır bir sınav oluşturduğu söylenebilir. Yönetici sınıfların bu harekete karşı bir dereceye dek ılımlı bir politika izlemelerinin nedeni, belli başlı üç etmene bağlanabilir. İlkin, o sıralarda, kaba güç kullanmaya karşı belirgin bir isteksizlik kadar, halkın acılarını dindirmek için bir şeyler yapılmasının gerektiği yolunda güçlü bir akım vardı. Bu akımın kökenleri ise İngiltere'nin tarihsel deneyimine bağlanabilir; hiç değilse Püriten Devrimi'ne kadar dayandırılabilir. Russell, özgürlük idealine inanmış doktriner bir *Whig* idi ve siyasal sorunların tartışılmasına herhangi bir kısıtlama getirilmesine karşıydı.[70]

* Chartist ajitasyon: İngiltere'de daha çok işçi sınıfının desteğiyle gelişen reformcu bir hareket olup, 8 Mayıs 1838'de kabul edilen Halkın Hakları Bildirisi ile (People's Charter) belli başlı altı istekte bulunulmuştu; bunlar, yetişkin erkekler için genel oy hakkı; gizli oy, Parlamento'nun her yıl toplanması, Parlamento üyelerinin maaş almaları, seçim bölgelerinin yeniden düzenlenmesi, oy vermede mülkiyet ölçeğinin kaldırılmasıydı (ç.n.).

69 Mather, "Government and Chartists", s. 375-376, 383, 393-398.

70 Mather, "Government and Chartists", s. 374.

İkinci olarak, zaten İngiltere'de çok güçlü bir baskı aygıtı yoktu. Üçüncü olarak da, bir yandan yoksulların durumunu düzeltmek üzere çıkarılan yasalar, öte yandan ekonomik durumda görülen iyileşme, Chartistler ciddi bir tehlike durumuna gelmeden, hareketin istimini kesmiş olabilir.

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, hatta onu oldukça aşan bir süre boyunca, İngiltere'deki durum, Almanya'da görülen durumdan, aynı dönemde (ve daha sonraki tarihlerde) çok daha güçsüz bir burjuvazinin halkın gösterdiği hoşnutsuzluğa karşı kendini korumak ve çağdaşlaşmanın gerektirdiği ekonomik ve siyasal önlemleri alabilmek için aristokrasiye yaslanmak zorunda olduğu Almanya'dan son derece farklıydı. İngiltere'de çıkarları toprakta olan çevreler, kitleyi kendi davalarına çekebilmek için, halka şirin görünmek yolunda neredeyse burjuvaziyle yarışa girmişti. 1840'tan sonra da, toprak sahibi sınıf, fabrika (çalışma) yasalarının çıkarılmasını destekleyerek, fabrikatörlerin Tahıl Yasaları'na yönelttikleri saldırılara uygun bir yanıt verinenin yolunu buldu; bununla birlikte, doğrudan doğruya fabrikatörlerin arasında da çalışma saatlerinin azaltılmasını destekleyen aydın kişilerin bulunduğunu da belirtmek gerek.[71]

Görüldüğü gibi, on dokuzuncu yüzyıl İngilteresinde, demokrasinin ilerlemesine kesinkes karşı çıkılması gerektiği düşüncesi, toprak aristokrasisi içerisinde ender rastlanan, aralarında ancak küçük bir akım oluşturan bir görüştü.[72] Herr von Oldenburg auf Januschau'nun yüksek perdeden savurduğu "Prusya Kralı ve Alman İmparatoru her zaman bir teğmene 'on adam alın ve Reichtag üyelerini kurşuna dizin' diyebilmelidir."[73] sözlerini Parlamento'da ayakta alkışlayan kişilerce temsil edilen Alman tutucularının benzerlerini İngiliz tarihinde göremezsiniz.

Böyle bir sahnenin on dokuzuncu yüzyıl İngilteresi için düşünülememesinin nedenlerinden biri de, *Junker*'lerden farklı olarak İngiliz *gentry*'sinin ve soylularının sendeleyen bir ekonomiyi koltuklamak için siyasal kaldıraçlara dayanmaya pek gereksinim duymamış olmalarıdır. Tahıl Yasaları'nın kaldırılması bile, bazılarının beklediği korkunç sonuçlara yol açmamıştır. Bu değişiklik bir sonuç doğurmuşsa, o da tarımın durumunun 1850'den

71 Woodward, *Age of Reform*, s. 142.

72 Bu akımlarla ilgili bilgiler, Turberville, *House of Lords*'da, özellikle XI.-XIII. bölümlerde görülebilir.

73 Schorske, *German Social Democracy*, s. 168.

sonra daha da iyileşmesi olabilir. Fiyatların artışı sürdü; tarımsal işletme yönetimi, onu işletenler önceki onyıllarda tarım tekniklerinde sağlanan büyük gelişmelerden yararlanmaya çalıştıkça, bir kapitalist iş girişimini yönetmenin gerektirdiği niteliklere gittikçe daha çok sahip oldu. Doğal olarak bütün tarım işletmeleri bu yolda aynı derecede başarılı olmuş değildi. Bu yolda en başarılı olanlarda, toprak sahibinin sorumluluğunun büyük bir bölümünü bir adamına devretmesi oldukça yaygın bir uygulamaydı. Böylece toprak sahibi sporla, kültürle, politikayla uğraşacak zaman bulabilirken, adamının gördüğü iş giderek bir meslek durumuna geliyordu. Bununla birlikte, önemli kararları veya bunların sorumluluğunu büyük toprakbeyinin kendisi alıyor, adamına ancak günlük (rutin) işler bırakıyordu. *Gentry* arasında ise iki eğilim vardı: Bir bölümü topraklarını en iyi biçimde kendileri işletmeye çalışıyor, bir bölümü de, bu görevi, ya çoğu zaman tarım sorunlarından anlamayan kimseler olan, ya da, *gentry*'nin düşündüğü gibi, mülk sahibinin yoksullaşması pahasına servet sahibi olan kentlerde yaşayan avukatlara bırakıyordu.[74] Victoria dönemindeki genel ilerlemeden paylarını alan, burjuva ve kapitalist nitelikler edinme yolunda ilerleyen toprak sahibi yukarı sınıfların, gerek kapitalizmin gerekse demokrasinin gelişmesine karşı çıkmaları için, Kıta Avrupasındaki toprak sahiplerine göre çok daha az nedenleri vardı.

On dokuzuncu yüzyılda, daha önceki dönemlerde olduğu gibi, zengin aristokratları, *gentry*'yi iş dünyasının üst basamaklarındakileri ve serbest meslek adamlarını birbirlerinden ayıran çizgiler pek net ve pek düz değildi.[75] Sayısız örnekte söz konusu kimsenin bu kategorilerden hangisine girdiğine karar vermek son derece güçtür. Doğrudan doğruya İngiliz sınıf yapısının istatistiksel bir çözümlemesini yapmaya kalkışan herkesi yıldıran bu güçlük, söz konusu sınıf yapısını yansıtan en önemli olgulardan biridir.[76]

74 Clark, *Victorian England*, s. 216-217; Thompson, *Landed Society* adlı yapıtının VI. bölümünde, başvurulan çeşitli uygulamaları ortaya çıkarmaktadır.

75 On sekizinci yüzyılın son yıllarında, yerel siyasal erk üzerindeki tekellerine sımsıkı sarılmış bulunan eski eşraf ile yeni endüstriciler arasında şiddetli bir düşmanlığın belirtileri görüldü. Ama daha sonraki yıllarda yeni endüstriciler, genellikle barışçı yollardan, yerel eşraf içine çekilip özümlenmişlerdir. Öte yandan, büyük bir iş sahibi olmayan işadamları, günümüze dek, centilmenler çevresi içine alınmamış, dışarıda kalmışlardır.

76 1841 ve 1847 yılları arasında Parlamento'ya girenlerle ilgili olarak Clark'ın

Sayısal açıdan bakıldığında, iş çevreleriyle toprak aristokrasisinin bu iç içe geçmişliği bakımından, on dokuzuncu yüzyıl İngilteresiyle Almanyası arasında pek büyük bir fark görülmeyebilir. Hatta bunun Prusya'da daha ileri bir düzeye vardığını gösteren şaşırtıcı bazı istatistiksel kanıtlar bile vardır. Gerçekten, bir araştırmacı, 1918 öncesinde uzun yıllar boyunca Prusya Temsilciler Meclisi'nde üyelik yapmış olanların % 78'inden biraz fazlasının, avam halk (burjuvalar, *Bürgertum*) ve yeni soyluluk* kökenli olduklarını saptadığını öne sürüyor. Buna karşılık diplomasi ve kamu yöneticiliği gibi Almanya'da iktidarın kapılarını açan asıl anahtarları sunan alanlarda halk sınıflarından gelenlerin oranları, burjuvalar için % 38, yeni soylular için % 43'tür. İngiltere'de ise, 1841-1847 yılları için yapılmış parlamentoyla ilgili bir çalışma, üyelerinin ancak % 40'ının iş dünyasıyla bağlantılı kişiler olduklarını, geri kalan % 60'ının ise bu dünya ile hiçbir bağlantısının bulunmadığını ortaya çıkarmakta.[77] Bu tür kanıtların kullanılması konusunda aşılması kolay olmayan bazı teknik güçlüklerle karşılaşılmaktadır. Örneğin, değişik ülkelerle ilgili olarak toplanmış bilgi yığınları gerçekten karşılaştırılabilir bir nitelikte midir? İngiliz Parlamento'sundaki, iş dünyasıyla ilişkili % 40 oranındaki üyeyle, Prusya Temsilciler Meclisi'ndeki *Bürgertum* kökenli % 78 oranında üye aynı kefeye konabilir mi? Ben bu tür karşılaştırmaların yapılabileceğinden kuşkuluyum; böyle bir karşılaştırmanın önündeki teknik güçlükler aşılabilse bile, bu yolda fazla ilerleyebileceğimizi de sanmıyorum.

Çünkü doğrudan doğruya toplumsal akışkanlıkla (*social mobility*) ilgili nicel ölçütler, bize toplumun anatomisi ve işleyişi hakkında pek az şey söyler. Örneğin, on dokuzuncu yüzyıl Prusyasında, aristokrasiyle bağları bulunan burjuvazi üyeleri, genellikle aristokrasinin alışkanlıklarını ve dünya görüşünü benimsemekteydiler. İngiltere'de ise daha çok bunun tersi geçerliydi. İşte

Victorian England adlı yapıtında, Aydelotte tarafından yazılan, *gentry*'nin iş dünyasıyla olan çıkar ilişkileriyle ilgili ilginç "ek"e, s. 290-305'e bakınız.

* Soyluluk unvanını, daha çok toprak soylularıyla evlenme, onların mülklerinin mirasına konma, bir kamu görevi üstlenerek bu görevin gereği olarak toprak ve unvan sahibi olma ya da bu unvanı doğrudan doğruya parayla satın alma gibi yollarla sonradan kazanan kimseler (ç.n.).

77 Almanya için bkz. von Preradovich, *Führungsschichten*, s. 164; İngiltere için Clark, *Victorian England* içindeki (s. 301'deki) Aydelotte'nin yazısına bkz. Ne yazık ki Aydelotte, Avam Kamarası ile ilgili rakamları ayırarak vermemektedir; verseydi, yaratılan izlenimi büyük ölçüde değiştirebilirdi.

bu yüzdendir ki, akışkanlıkla ilgili olarak teknik bakımdan yetkin bir ölçüt bulmuş olsaydık ve bu bize İngiltere ile Prusya'da burjuvaziyle aristokrasi arasındaki geçişkenliğin az çok aynı sayısal değere ulaştığını göstermiş olsaydı bile, buradan giderek bu iki toplumun bu bakımdan aynı yapıda olduklarını söylememiz, çok büyük bir hata olurdu. İstatistikler, toplumsal tabakalar arası geçişkenliği, içerisinde oluştukları ortamın özünden yalıtlanarak verildikleri ölçüde, dikkatsiz okuyucular için yanıltıcı bir tuzaktır. Şimdilerde istatistikler moda olduğu için bu noktayı vurgulamakta yarar var. Çünkü iktidarı ellerinde bulunduran insanlar, hele geçiş aşamalarında, bu erki mutlaka içerisinden geldikleri sınıfın çıkarlarını kollamak için kullanmazlar.

İngiltere'de de ticaret ve endüstri elitlerinin, aristokrasiye özgü nitelikleri benimsemeleri doğrultusunda bir eğilim vardı. İngiltere'nin 1914 öncesini ve bir ölçüde de bu tarihten sonrasını anlatan bütün yazılar, siyasal ve toplumsal alanda önemli bir kişi olabilmek için insanların mutlaka uçsuz bucaksız çayırlara ve bir kır evine sahip olmaları gerektiği yönünde güçlü bir izlenim veriyor. Ne var ki, 1870'lerden başlayarak, toprak mülkiyeti giderek doğrudan doğruya siyasal erkin temeli olmaktan çıkıp bir statü simgesi durumuna gelmeye başladı.

Bir dereceye dek Amerikan İç Savaşı'nın sona ermesiyle, bir dereceye dek de Amerikan tahılını Avrupa'ya taşıyan buharlı gemilerin devreye girmesiyle birlikte, tarımda, toprak sahibi yukarı sınıfların dayandıkları ekonomik temelleri sarsmaya başlayan bir bunalım görüldü.[78] Aynı durum az çok Almanya'da ortaya çıkmıştır; bu yüzden İngiltere'de olup biteni Almanya ile karşılaştırarak değerlendirmek gibi öğretici bir işle bir kez daha karşı karşıyayız. Orada *Junker*'ler durumlarını korumak ve Almanya'nın başka yerlerindeki mülk sahibi köylülerle birleşik bir tarım cephesi oluşturmak üzere devleti kullanabilecek durumdaydılar. Almanya hiçbir zaman Tahıl Yasaları'nın yürürlükten kaldırılmasıyla karşılaştırılabilecek bir deneyim yaşamamıştır. Tersine, orada endüstrinin önde gelen kesimleri, demir ile çavdar evliliğine, en eksiksiz biçimine 1902 gümrük tarifesiyle ulaşacak olan bir ittifaka girdiler ve ittifak pazarlığından bir donanma yapımı parasını koparark çıktılar. *Junker*'leri, köylüleri ve endüstri çevre-

78 Thompson, *Landed Society*, s. 308-318'de bunalımın tarımla ilgili çıkar çevrelerinin çeşitli kesimleri üzerindeki etkilerinin farklı olduğunu tartışmaktadır.

lerini, emperyalizm ve gericilik etrafında bir araya getiren bu geniş ittifakın, Alman demokrasisi üzerindeki etkileri yıkım getirici olacaktır. On dokuzuncu yüzyıl sonlarının İngilteresinde ise bu tür bir ittifak oluşturulamadı. Bu ülkede emperyalist politikaların zaten çok eski bir tarihi vardı. Emperyalist politikalar İngiltere'de gelişmiş bir kapitalizmin yarattığı tümüyle yeni bir olgu olmaktan çok, serbest ticaret politikasının bir alternatifi, hatta onun bir uzantısı idi.[79] Tarımsal sorunlar alanında ise, 1874-1879 döneminin muhafazakâr hükümetleri, sorunları geçiştirici ufak tefek önlemler almakla yetinmiş; 1880'den sonra iş başına gelen liberal hükümetler de, ya işleri oluruna bırakmışlar ya da tarım çevrelerinin çıkarlarına saldırmışlardır.[80] Böylelikle tarım, az çok kendi başının çaresine bakmaya bırakılmış, ani, sözde kalan birkaç acınmanın eşliğinde, usulüne uygun olarak intihar etmesine izin verilmiştir. O sıralarda İngiliz yukarı sınıfları tarımsal temellere dayanmaktan çıkmış olmasalardı, böyle bir şeye kolay kolay göz yumulmazdı. Ne var ki, o tarihte artık ekonominin temelleri tarımdan endüstriye ve ticarete kaymış bulunuyordu. Disraeli ve ardılları, yapılacak birkaç reformla, muhafazakârlığın halkın içindeki temellerinin demokratik bir bağlamda pekâlâ korunabileceğini, hatta güçlendirilebileceğini gösterdiler. Lloyd George'un soyluluk unvanları olan toprak sahiplerine 1909 bütçesiyle yönelttiği saldırısında ve bundan doğan anayasa bunalımında görüleceği gibi, kuşkusuz ileride de verilecek savaşımlar olacaktı. Ancak, o dönemde artık tarım sorunu ve toprak aristokrasisinin iktidarı sorunu, koparılan tüm gürültüye karşın, yerini endüstri işçisinin demokratik oydaşmaya sokulmasının yollarını bulma çerçevesinde toplanan yeni sorunlara bırakmak üzere geriye çekildi.

Geriye dönüp on dokuzuncu yüzyıla baktığımızda, İngiltere'nin demokrasiye doğru ilerlemesini hangi etmenlerin sağladığını görebiliriz. Şiddetin kullanıldığı bir geçmişten kalıtılan etmenlerin rolüne daha önce değinilmişti. Az çok güçlü ve bağımsız bir parlamento, kendi ekonomik temellerine oturmuş ticaret ve endüstri çıkar çevrelerinin varlığı, ciddi bir köylü sorununun bulunmayışı öteki etmenlerin başlıcalarıdır. Başka bazı etmenlerse, doğrudan doğruya on dokuzuncu yüzyıla özgüydü. Hızla ge-

79 Gallagher ve Robinson'un, "Imperialism of Free Trade" adlı parlak makalelerinin 1. - 15. sayfalarına bakınız.

80 Clark, *Victorian England*, s. 247-249.

lişen bir endüstri kapitalizmi ortamında yöneten toprak sahibi üst sınıflar, bir yandan yeni öğeleri kendi saflarına alıp özümlerken, bir yandan da halkın desteğini alabilmek için onlarla rekabet ettiler veya hiç değilse çok iyi zamanlanmış ödünler vererek onlar karşısında kesin bir yenilgiye uğramaktan kurtuldular. Herhangi bir güçlü baskı aygıtının bulunmadığı düşünülürse, böyle bir politika izlemeleri zorunluydu. Böyle bir politika izleyebilmeleri, yönetici sınıfların ekonomik durumlarının yavaş yavaş gerilediği ve bunun pek büyük bir güçlük çekmeden, dayandıkları bir ekonomik temeli bırakıp başka bir ekonomik temele dayanmalarını kolaylaştırdığı için gerçekleşebildi. Son olarak, etkili önderlerin sorunları oldukça doğru olarak ve zamanında görüp ele almalarıyla, izlenmesi zorunlu politikalar kadar izlenebilecek politikaların benimsenmesi söz konusu politikaları gerçeklere dönüştürdü. Ilımlı ve zeki devlet adamlarının tarihteki önemini yadsımanın gereği yok. Ama onların içerisinde etkinlik gösterdikleri, büyük ölçüde onlar gibi zeki olan, ama çoğunlukla onlar kadar ılımlı olmayan insanlarca yaratılan durumları da göz önüne almak gerek.

II

Fransa'da Evrim ve Devrim

1. Fransa'nın İngiltere'ye Benzemeyen Yanları ve Bunların Kökenleri

İngiltere'de demokrasinin gelişmesini belirleyen en önemli etmenler arasında, toprak sahibi soyluların ve *gentry*'nin tahta bağımlı olmamaları; bunların, biraz da farklı ve güçlü bir ekonomik temele sahip bir kesim olan ticaret ve endüstri sınıflarının gelişmesine bir yanıt olarak ticarete yönelik tarımı benimsemeleri; köylü sorununun ortadan kalkması sayılabilir. Fransız toplumu çağdaş dünyaya bundan çok farklı bir yol izleyerek girmiştir. Fransız soyluları, daha doğrusu bu sınıfın önder kesimi, ilerlemesini kraldan bağımsızlaşarak sağlayacak yerde, kralın çevresinde, onun beslediği bir süs öğesi durumuna gelmişti. Bu gidiş on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında tersine döndürüldüyse de, sonuçta aristokrasinin yıkılması önlenemedi. Bourbon monarşisinin hüküm sürdüğü Fransa'da, İngiltere'deki gibi ticari tarıma yönelen toprak sahibi bir üst sınıf yerine, daha çok köylülerin sırtına yüklenen yükümlülükler yoluyla onlardan koparabildikleriyle yaşayan bir soylulukla karşılaşırız. Fransa'da köylü mülkiyetinin yıkılışını değil, gerek devrim öncesinde gerek devrim sonrasında bu mülkiyetin yavaş yavaş sağlamlaştığını görmekteyiz. Fransa'da ticaret ve manufaktür de İngiltere'nin gerisinde kalmıştır. Demek ki "*ancien régime*" altındaki Fransız toplumun-

da var olan belli başlı tüm yapısal değişkenler ve tarihsel eğilimler, on altıncı yüzyıldan on sekizinci yüzyıla kadar İngiltere'de görülenlerden büyük ölçüde ayrılmaktadır. On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda ortaya çıkan sonul siyasal koşullarda, bazı önemli farklılıkların yanı sıra, İngiltere ve Fransa arasında herhangi bir benzerliğin nasıl ve niçin görülebildiği, bu bölümde çözmeye çalışacağım ana bilmeceyi oluşturmaktadır. Devrim olmasaydı, büyük bir olasılıkla aralarında herhangi bir benzerlik görülmeyecekti; dolayısıyla tartışmanın odağını bu büyük olay oluşturacak.

On sekizinci yüzyılda İngiltere'deki benzerlerinin tersine, Fransız soylularının, daha çok köylülerinden topladıkları mal ya da para biçimindeki ödentilerle yaşamakta oldukları görülür. Bu farklılığın kökleri, Fransız tarihinin başlangıç günlerinin sisleri içinde kaybolabilir; bu yüzden bir amatörün o kadar eskileri karıştırması yerinde olmaz; hele büyük Fransız tarihçisi Marc Bloch'un bu konuda bir açıklama getirmekten çok, ellerini çaresizlikle iki yana açtığını düşünürsek, benim bu konuya girmem büsbütün yersiz olur. Şu kadarını söylemekle yetinelim ki, on dördüncü yüzyılın sonuyla on beşinci yüzyılda bu ilişkinin temel özelliklerinin birçoğu belirginleşmeye başlamış bulunuyordu; bunlar, boyutları oldukça küçük olan malikâne (*demesne, domen*) ile, malikânesindeki ekim dikim işlerine pek fazla ilgi göstermeyen bir senyördür. Malikâne, (senyörün bağlı olduğu) süzerenin, onun bazı topraklarını üretilecek tahılın bir bölümü karşılığında köylülerine dağıtması sonucunda küçülmüş görünüyor. Olanağını bulduğunda senyör toprağını *toptan* ve çoğu kez onu ileriki bir tarihte yeniden geri almayı umduğunu gösteren koşullarda kiraya vermeyi yeğlemektedir. Ama bu her zaman mümkün değildi. Soylu sık sık, savaş nedeniyle topağından uzaklaşmak zorundaydı ve toprağı işleyecek emekçi bulmak da her zaman pek kolay olmuyordu. Bu durumda bulunabilecek en iyi çözüm, hiç değilse çoğu kimse için en iyi çözüm olduğu söylenebilecek yol, ekip biçme yükümlülüğünü, olabildiği ölçüde geniş toprakları işleyebilen kiracılara veya daha sık olarak da, doğrudan doğruya köylülere bırakmaktı.[1] Öte yandan Fransız soyluluğu, oldukça

1 Duby, *Economie rurale*, c. II, s. 572-599. Bloch, *Histoire rurale*, c. I, s. 95-105. Bloch'dan aşağı yukarı otuz yıl kadar sonra yazan Duby'nin açıklaması (daha ayrıntılı olmakla birlikte) genellikle Bloch'unkine benzemektedir; bir farkla ki, Duby genel eğilimleri Bloch'unkinden yüz, yüz elli yıl daha sonraki bir tarihe yerleştirmektedir.

erken bir tarihte yasalarda açık seçik tanımlanan kurallarla, daha kesin bir hukuksal statü kazanmaya başlamıştı.[2]

Tam anlamıyla kristalleşmiş olmasa da, oldukça belirgin bir hukuksal statüye sahip olmaları ve köylülerden toplanan ödentilere bağımlı bulunmaları, Fransız soyluluğunu, tarihinin geri kalan döneminde İngiliz *gentry*'sinden ayıracaktır. Köylü kendini, oldukça erken bir tarihte, daha çok büyük kentlerin köylülere hayatlarını kazanmalarının bir başka yolunu sunmasının bir sonucu olarak ve kırsal kesimde emeğe olan talebin artmasından yararlanarak, efendisine kişisel bağımlılıktan kurtarabilmişti. Devrim'in patlak verdiği sıralarda köylüler, uygulamada (*de facto*) mülkiyet hakkına benzer bir hakkı ele geçirmiş bulunuyorlardı.[3]

Süreklilik gösteren bu niteliğin yanı sıra, alttan alta bazı önemli değişiklikler de oluşmaktaydı. Serflerin işledikleri büyük mülkler sisteminde, az önce değindiğimiz gibi, geçmişi on dördüncü yüzyılın ikinci yarısı kadar eski bir tarihe değin dayanabilecek bazı gelişmeler görülmekteydi. Ortaçağın sonuna doğru ve yeniçağın başlarında, özellikle altın ve gümüş arzının artmasının fiyatları yükselttiği anlaşılan on altıncı yüzyılda, senyörlerin gelirlerini etkileyen bir bunalımın yaklaşmakta olduğunu gösteren belirtiler var. Eski savaş soyluları, *noblesse d'épée* (kılıç soyluluğu) üyelerinin büyük bir bölümü bu gelişmeler nedeniyle ağır kayıplara uğradı. Ekonomik dayanaklarının böylece çökmesi, krallarla onların hizmetindeki yetenekli bakanların krallık otoritesini, doruğuna XIV. Louis'nin uzun yönetimi (1643-1715 yılları) sırasında ulaşan bir süreçle genişletebilmelerini kolaylaştırmış olabilir. Bekleneceği gibi, soylular bu yazgılarına sessizce boyun eğmediler. Bir yıkımla karşı karşıya kalınca, aralarından birçoğu, yüzgeri edip, *rantier* olmaktan vazgeçmeye ve malikânelerini yeniden kurmaya kalktı.[4] Ancak böyle bir politikaya olanak verecek temelden, örneğin İngiltere'deki yün ticaretine benzer bir olanaktan genellikle yoksundular.

Kentlerde servet yapan, sıkıntıya düşen soyluların topraklarını ele geçirmeye başlayan burjuvazi, bunda daha başarılı oldu.

2 Bloch, "Passé de la noblesse", s. 366.

3 Bloch, *Histoire rurale*, c. I, s. 120-121. Sée, *Histoire économique*, c. I, s. 125, 129 serflerin azat edilmeleri üzerinedir.

4 Duby, *Économie rurale*'a ek olarak bkz. Sée, *Histoire économique*, c. I, s. 93 ve esas olarak Bloch, *Histoire rurale*, c. I, s. 107, 111-112, 134-135, 150-153.

Bu süreç on beşinci yüzyılda başlamış ve on sekizinci yüzyıl sonuna kadar sürmüştü. Kentsel servetin kırlara akışıyla birlikte, büyük malikânelerden bir bölümünün yeniden canlandırıldığı görüldü. Fransa'nın bazı yörelerinde, toprakların yeni sahipleri, malikânelerinde yaşayıp topraklarını kâr amacıyla işletmeye başlayınca, bazı bakımlardan İngiltere'dekine benzer bir durum doğdu. Ama bu benzerlikler yüzeyseldir. Çünkü on yedinci yüzyıl Fransasında, daha sonraları da olduğu gibi kazanç, ürünün pazarda satılmasından değil, hâlâ köylülerden toplanan kiralardan sağlanıyordu. Bloch'un gözlemlediği gibi, büyük bir malikâneden elde edilebilecek servet, bir sürü küçük birimden, bir bölümü mal olarak alınan ödentilerin toplamıydı. Bu işi bir aracıya devretmek olanağı bulunuyorduysa da, en başarılı sonuç yine de dikkatli, ayrıntıya inen ve kılı kırk yaran bir yönetsel örgütlenmeyle sağlanabiliyordu.[5]

Bu, birçok bakımdan, hukukçuların arayıp bulamadıkları bir durumdu. Toplumu bir ahtapotun kolları gibi saran krallık bürokrasisinin, eski soylularla savaşımında hukukçulara gereksinimi vardı. Öte yandan, toprak edinen zengin burjuvalar da, ya kendilerine soyluluk bağışlanmasıyla ya da kendilerine bürokratik bir mevki (*ofis* veya *charge**) satın alarak daha yüksek toplumsal çevrelere tırmanıp girdiler.[6] Geçmişte yalnızca XIV. Louis'nin kendilerine bilinçli bir küçümsemeyle davranabildiği işte bu yeni soylular, *noblesse de robe* (kostüm soyluları) kralın sık sık başını ağrıtmış olsalar da, mutlakçılığın, yerel güçlerden yana eğilimlere ve eski kılıç soylularına karşı savaşımında kullandığı başlıca araçlardan biri oldular. Krallık bürokrasisinde genellikle yerinde bir seçimle işbaşına getirilmiş kimselerin bulunması, özellikle on sekizinci yüzyılda krallık denetiminin gevşediği sıralarda krallık bürokrasisine girmenin çekici yanları, malikâne işletme yolunda İngiltere'de görülene benzer herhangi bir eğilimin ortaya çıkmasını zayıflatmış olabilir.

Nedeni bu olsun olmasın, büyük malikânenin "geri dönüşü" oldukça sınırlı bir olay olarak kaldı. Zaten Fransa'da bu tür malikâneler, hiçbir zaman İngiltere'de ya da Almanya'da olduğu kadar yaygın değildi. Toprakların büyük bölümü köylülerin

5 Bloch, *Histoire rurale*, c. I, s. 142-143, 145, 149-150, c. II, s. 169-170.

* Vergi toplama amacıyla kurulan bir devlet görevi olup, Osmanlılar'daki "ikda"ya da "iltizam" sistemine benzetilebilir (ç.n.).

6 Göhring, *Feudalität*, s. 69-70.

elindeydi. Dolayısıyla malikâne, bir bütün olarak ele alındığında, büyük ve küçük birimleri yan yana barındıran bir sistemdi.[7] Fransa'da yaygın bir çitleme hareketi de görülmedi. Büyük toprak sahibinin genellikle köylü işletmelerini korumaktan yana bir tutum takındığını söyleyebiliriz; çünkü küçük köylüler, büyük mülk sahibinin varlığının dayandığı temelleri sağlamaktaydılar.[8] Bu durum, ancak on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında değişmeye başlayacaktı.

Kılıç soylularının gerilemesi de, kralın otoritesini sağlamlaştırması ve yaygınlaştırması sürecinin bir ürünüydü. On altıncı yüzyıl boyunca ve daha sonraları, kral soyluların elinden yargı görevlerinin birçoğunu aldı; topraklarından vergi ve asker toplamaya başladı; işlerine genellikle daha fazla karıştı ve onları kendi topladığı Parlamento'larına boyun eğmek zorunda bıraktı.[9] XIV. Louis'nin zamanında soylular, ya Versailles'da görkemli bir tembellik rolü oynamaktaydılar ya da taşrada sakin ve sanki bitkisel bir yaşama çekilmişlerdi. Ancak böyle bir izlenimin biraz yanıltıcı olduğu söylenebilir. Güneş Kral'ın (Fransa Kralı'nın) onları oldukça zararsız bir duruma soktuğuna kuşku yok. Ama bunu sağlayabilmek için, tahta pek yararlı olmayan yüksek bir bedel ödemesi gerekti. Aralarından birçoğuna, gelir kaynakları o tarihlerde devletinkinden çok daha geniş olan Kilise'de yüksek mevkiler sağlandı. Kilise'nin soyluların bir bölümüne göz kulak olarak krala yaptığı yardıma karşılık, kral da Kilise'yi mezhep sapkınlarına karşı korudu.[10] Bunun bir sonucu, Nantes Fermanı'nın* geri alınması oldu. Tahtın katlanması gereken ikinci bedel biçimiyse savaştı. Gerçi Louis, soyluları yönetiminin merkezinden uzaklaştırmayı başarmıştı, ama Kilise'nin yanı sıra orduyu da onlara teslim etmişti.[11] Bitmek tükenmek bilmeyen savaşlar, sarayda soylular arasında bitmek tükenmek bilmeyen bir konuşma konusuydu ve krala karşı bir bağlılık havası yaratılmasına yardımcı oldu.[12]

7 Bloch, *Histoire rurale*, c. I, s. 154.

8 Sée, *Histoire économique*, c. I, s. 395.

9 Sée, *Histoire économique*, c. I, s. 83; Sagnac, *Société française*, c. I, s. 209-210.

10 Sagnac, *Société française*, c. I, s. 32-35.

* *Nantes Fermanı*, IV. Henry zamanında çıkarılan, Protestanların inanç özgürlüğünü güvenceye aldığı ileri sürülen krallık buyruğudur (ç.n.).

11 Sagnac, *Société française*, c. I, s. 56.

12 Lavisse (ed.), *Histoire de France*, c. VII, bölüm I, s. 383 ile karşılaştırınız.

Versailles'da (Versay Sarayı'nda) izlenen zorunlu gösterişçi harcamalar sistemi, pek çok soylunun yıkımına yol açtı. Colbert'in memurlarına yaptırdığı araştırma, taşra bölgelerinde yaygın bir yoksulluğun varlığını ortaya çıkarmıştı.[13] Bu durumda, uzun süre birbirlerini karşılıklı olarak pekiştiren iki etmen olarak, mutlak monarşinin sürmesiyle ticari tarıma bir türlü geçilemeyişi arasında bir ilişki kurmak çekici görünüyor. Oldukça yakın zamanlara dek tarihçilerin anlatageldikleri, Paris'te parlak ama asalak bir yaşam süren aristokrasiyle, genellikle durağan bir tarımın egemen olduğu kırsal bölgelerdeki gururlu soyluların öyküsü, Devrim'i ve soyluluğun devrimci şiddet yoluyla ortadan kaldırılmasını hazırlayan koşulları açıklayan ipuçlarından bazılarını veriyordu. 1960'tan sonra yayımlanan bazı araştırmalar ve özellikle Amerikalı bir tarihçinin, Robert Forster'ın çalışmaları, bu alışılagelen imgeyi birden değiştiriverdi. Forster, İngiliz ve Fransız kırsal bölgelerinin çağdaşlaşmaları arasındaki yapısal farkları çok daha kesin olarak saptayabilmemiz olanağını sağlayarak, Devrim'i hazırlayan koşulları ve Devrim'in sonuçlarını anlamamız yolunda çok önemli bir katkıda bulunmuş oldu. Ticari tarımın rolü, bizim çalışmamızın ana tezi açısından da yaşamsal bir önem taşıdığından, bu noktada biraz durup durumu daha yakından incelemekte yarar var.

2. Ticarete Yönelik Tarım Karşısında Soyluların Tutumu

On yedinci yüzyılın ikinci yarısıyla on sekizinci yüzyılın ilk onyılında, ticari tarıma yöneliş bakımından, İngiltere ile karşılaştırıldığında, yalnızca soyluluk arasında değil, fakat genel olarak Fransa'da pek büyük bir atılımın görülmediğini öne süren tezin doğruluğundan kuşkulanmayı gerektirecek fazla bir nedenimiz yok. Bu sırada, İngiltere'de olduğu gibi Fransa'da da, en önemli tarım sorunu, ekmek yiyen ama buğday üretmeyen sınıfları beslemekti. Tahıl ticareti, büyük kentlere komşu yörelerde pazar için üretim yapılması yönündeki sınırlı bir gelişmenin dışında durağan bir görünümdeydi. Oralarda ise, bu gelişmeden, toprak sahibi aristokrasi değil zengin köylüler yararlanmış görünüyor.

Doğrudan Lavisse'in yazdığı bu bölüm, yazılış tarihinin eskiliğine karşın XIV. Louis dönemi Fransa'sı üzerine yazılmış olup, en aydınlatıcı bilgileri veren bir yapıt durumunu sürdürüyor.

13 Lavisse, *Histoire*, c. VII, böl. 1, s. 377.

Pazar alanları genellikle birkaç büyük kentin yakın çevresinin ve sınır bölgelerindeki birkaç dışsatım deposunun dışına taşmıyordu. Yalnızca Paris'in bu bakımdan geniş sayılabilecek bir hinterlandı vardı. Ülkenin çoğu bölgesi gereksinimini hep yakınlarındaki topraklardan sağlamaktaydı.[14]

Tahıl sorunu genel olarak, sınırlı bir bölgeden sağlanan sınırlı bir arzın denetlenmesi olarak anlaşılmaktaydı. Birkaç büyük kentin arzı kendisine çekmesi, daha çok kıtlık dönemlerinde kendini duyuran bir olguydu ve bu durumda da dengeyi bozan bir etmen olarak görülüyordu.[15] On yedinci yüzyılın ikinci yarısında ve on sekizinci yüzyılın başlarında tacirler ve onların bazı yerleşme yerlerindeki, özellikle Paris yakınlarındaki adamları, bulabildikleri bütün tahıl fazlasını satın almak için kırsal bölgeleri kapı kapı dolaşma gibi bir uygulama yoluna gittiler. Yerel arz kaynaklarını kuruttuğu gerekçesiyle büyük kızgınlıklara yol açan bu uygulama, hem örfler hem yürürlükteki yasalar çiğnenerek gelişti.[16] Bu arada zengin malikâne sahipleri, feodal ödentiler olarak topladıkları tahılı, kentlerdeki komisyoncu tacirler aracılığıyla satabiliyorduysalar da, tacirlerin daha çok zengin köylülerin elindeki tahılı satın alma yoluna gitmesi, bu köylülerin sınırlı bir pazar için soylularla rekabette oldukça başarılı olduklarının açık bir göstergesiydi.[17] On yedinci yüzyıl Fransasında, İngiltere'dekine benzer biçimde topraklarına toprak katan girişimci soylular bulunmuşsa bile, bunlar tarihçilerin gözünden kaçmıştır. Kuşkusuz böyle girişimciler vardı. Ama bunların önemli sayılabilecek sayıda olmaları pek küçük bir olasılık. On sekizinci yüzyılda, ticaretin çekicilikleri daha büyük bir önem kazandığında ise, Fransız soyluları bu gelişmeye tümüyle farklı bir tepki gösterdiler.

Yalnızca tahıl ticaretini göz önünde bulundurmak, oldukça yanıltıcı bir izlenime yol açabilmekte. Fransa'da şarap, ticari bir mal ve çok önemli bir metaydı. Öyle ki, şarabın Fransız tarımı için önemi, hatta on sekizinci yüzyıl Fransız toplumu için önemi, yünün on altıncı ve on yedinci yüzyıllar İngiltere tarımı ve toplumu için taşıdığı öneme benziyordu. İstatistiklerle çalışmaya

14 Usher, *Grain Trade*. Kitabın başına konan haritalar bu durumu 1660-1710 yılları bakımından gözler önüne sermektedir.

15 Usher, *Grain Trade*, s. 5, 11, 17.

16 Usher, *Grain Trade*, s. 20, 21, 25-26, 42-43, 101, 105-106.

17 Usher, *Grain Trade*, s. 7, 8, 16, 87, 88, 91-93.

meraklı bir tarihçi *ancien régime*'in son dönemlerinde Fransa'nın sıradan bir üretim yılı içinde ürettiği otuz milyon hektolitre dolaylarındaki şarabın, o günün ölçüleriyle bütün İngiliz ticaret filosunu doldurmaya yetecek bir kargo demek olduğunu hesaplamıştır.[18] Bir insanın, ürettiği yünün hepsini giymesinin olanaksız olması gibi, bir yıl boyunca üretebildiği şarabın hepsini içmesi de olanaksızdı. Dolayısıyla bağ yetiştirmek ya da koyun üretmek demek, bir pazara girmeye çalışmak, kralların, şansölyelerin buyruklarına bağlanmak ve onları etkilemeye uğraşmak, *beau geste* (soylu davranış) kılıç kuşanma, eli açıklık (*largesse*) ve benzeri aristokratik alışkanlıklardan çok, yeni iş yöntemleri geliştirmek, muhasebe defterleri tutmak demekti. Ne var ki, bağ yetiştirmekle koyun yetiştirmek arasındaki benzerlik burada kalır ve bağcılık asıl canalıcı değişiklikleri yaratmaya yetmez.

Gerçekten de şarap ticareti ile koyun yetiştiriciliğinin ekonomik ve siyasal sonuçları oldukça farklıdır. Galyalılar'a özgü bir tutkuyla Amerikalılar'a özgü istatistik düşkünlüğünü birleştiren tanınmış Fransız iktisat tarihçisi C. E. Labrousse, dağ gibi bir istatiktik yığınına yaslanarak, şarap ticaretinde ortaya çıkan uzun bir krizin, Fransız ekonomisinin genel olarak geri kalmasına ve Devrim'in patlak vermesine yol açan belirleyici etmen olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Varılan sonuç bana, inandırıcı olmaktan çok zorlanmış bir sonuç olarak görünüyor. Şarap ticaretindeki bunalımla Fransız endüstrisinin geri kalması arasında bir bağlantının bulunduğu gösterilebilmiş değil. Baştan yapmayı tasarladığı araştırmanın ancak küçük bir parçasını oluşturan iki yoğun çalışmasında yalnızca tarımsal sorunlar üzerinde durulmaktadır. Şarap içmenin ekonomik gerikalmışlığı giderebilecek bir çözüm olabileceğini düşünmek belki hoş bir şey, ama Labrousse'un kendisinin kanıt olarak öne sürdüğü bazı olgular, bunun on sekizinci yüzyıl Fransası için hiç de gerçekçi bir beklenti olmadığını gösteriyor. Gerçekten de Labrousse, üretilen şarabın onda dokuzunun Fransa içinde tüketildiğini tahmin etmekte. Bağcılık Fransa'nın hemen her tarafında yapılmaktadır: *Ancien régime*'in otuz iki *généralité*'sinden, yani vergi bölgesinden yalnızca kuzeydeki ve kuzeybatıdaki üçü şarap üretilmeyen bölge-

18 Labrousse, *Crise de l'economie*, c. I, s. 208. Bildiğim kadarıyla Labrousse'un yazmayı planladığı altı ciltten yalnızca ikisi yayımlanmış bulunuyor. Bu nedenle vardığı bazı genellemelerin kanıtları elimize geçememiştir.

lerdi.[19] Taşımacılığın geriliği, şarap üretiminin tüm ülkeye yayılmış olması, şarabın büyük bölümünün ülke içinde tüketilmesi; bütün bu olgular bizi şu sonuca götürüyor: Söz konusu şarabın çoğu, belki günümüzün sofralık şaraplarından çok daha kötü kaliteli sıradan şaraplar (*vin ordinaire*) idi; satışından büyük paralar kazanılabilecek, böylece ekonomiye destek olabilecek türden lüks bir mal değildi.

İyi bir ticari kâr bırakan şaraplar, o zaman da bugün olduğu gibi, Fransa'nın aynı sınırlı bölgelerinde üretilmekteydi. Suyolu taşımacılığına yakınlığı, on sekizinci yüzyılda Bordeaux limanına çok büyük bir üstünlük sağlamış olmalı. Şarapçılık bu yüzyılda Bordeaux'da ve çevresinde yaşayan çok zengin ve kafası ticarete çok yatkın bir taşra aristokrasisinin dayandığı ekonomik temelleri oluşturmaktaydı. Burada üzümler altına, altın ise, dansçı kızlardan Montesquieu'nün *Esprit de lois*'sına (*Yasaların Ruhu* yapıtına) dek uzanan çok çeşitli ve çok çekici kültür biçimlerine dönüşüyordu. (Bu seçkin filozof, şarap endüstrisiyle ilgili olarak zaman zaman, çağımızda *lobby*'ci (yasa simsarı) denilen bir kimlikte görünmüştü.)[20] Yalnızca şaraptan sağlanan kârlar, Bordeaux'da görüldüğü gibi, ancak bu kadarlık bir yarar sağlayabilirdi. Bağcılık, koyun yetiştiriciliğinin olduğu gibi bir dokuma endüstrisinin doğmasının temelini atamaz. Ne de buğday üreticiliğinin yaptığı gibi kent halkını beslemeye yarayabilir. Her ne olursa olsun, değişme dürtüsü kırsal bölgelerden değil kentlerden gelecektir. Kırlarda olup bitenlerin önem kazanması, daha çok toplumsal değişmenin endüstrinin gelişmesinin ilk aşamalarında hâlâ nüfusun ezici çoğunluğunu oluşturan kitlelere doğru yayılıp yayılmamasına bağlı olarak değişecektir.

Fransa'da bağcılık, köylülük arasında, İngiltere'de tarımın [yünün] ticarileşmesinin bir sonucu olarak doğan yaygın çitleme hareketininkine benzer değişikliklere yol açmadı. Bağcılık, özellikle yapay gübre kullanılmaya başlanmasından önce, çok sayıda ve oldukça vasıflı bir köylü emeği gerektirirken, toprak ya da araç gereç olarak gereksinim duyulan kapital miktarı pek fazla olmayan, iktisatçıların deyişiyle "emek-yoğun" bir tarım türüydü. İngiltere'de geçerli olan durum ise, neredeyse bunun tam tersiydi. Dolayısıyla on sekizinci yüzyıl Fransız kır toplumu emek-yoğun bir tarım türünün sorunlarını, köylülük açısından

19 Labrousse, *Crise de l'economie*, c. I, s. 586, 207.

20 Forster, "Noble Wine Producers", s. 19, 25, 33.

olmasa bile aristokrasi açısından başarıyla çözebilecek biçimde örgütlenmişti. Aslında gelişmiş bir şarapçılık bölgesiyle ticari etkilerin içine işleyip güçlendiği buğday üretilen bölgelerdeki toplumsal düzenlemeler arasında şaşılacak kadar az fark bulunduğundan, ayrıntıları şimdilik bir yana bırakabiliriz. Bu durumda İngiltere ile Fransa arasındaki temel fark oldukça yalındır: Fransız aristokratı köylüyü toprakta alıkoymaktaydı ve daha fazla ürün alabilmek için de feodal düzenin kaldıraçlarını kullanmaktaydı. Daha sonra bu yoldan elde ettiği ürünü pazarda satmaktaydı. Şarap söz konusu olduğunda, sahip olduğu yasal ayrıcalıklar daha da önem kazanıyordu; çünkü bu sayede, köylülerin şaraplarını getirip Bordeaux'da satmalarını, böylece soylu bir şatonun şarabıyla rekabet etmelerini önleyebilecek bir dizi olanağı vardı elinde. Şaraplarını kente getirme hakkından yoksun olan ve ürünlerinin satışını en uygun zamana kadar bekletme olanakları bulunmayan küçük üreticiler ise, ürünlerini soylu toprakbeyine satmak zorunda kaldılar.[21]

On sekizinci yüzyıl Bordeaux'sunda şaraptan edinilen büyük servetler yalnızca *noblesse de robe*'un (kostüm soylularının) elinde bulunuyordu. On sekizinci yüzyıl Fransasında *robe* ailelerinin burjuva kökenleri uzak bir geçmişte kalmış olsa da, yargı yetkisini de ellerinde tutan bu soyluların kökeni temelde burjuvaziye dayalıydı. Buna karşılık eski kılıç soyluluğunun yani *noblesse d'épée*'nin ne zenginliği ne de ünü kalmıştı. Bordeaux bölgesinde yaşayan dört yüz kadar soylu ailesinin büyük çoğunluğunu bunlar oluşturmuş görünüyor. Ne var ki Bordeaux sosyetesinde seçkin bir yere sahip olanlarının sayıları pek azdı. Büyük bir bölümü sönük bucak merkezlerinde ya da bunların çevresindeki topraklarda, kavak ağaçlarının gölgelediği şatolarında ya da gözden ırak köylerde yaşarlardı. Buğday ekilen yüz akr (kırk dönüm) kadar toprakları ve kralın bağladığı birkaç yüz *livre*'i* geçmeyen maaşları, onlara ne darlık ne de bolluk içinde sayılamayacak, ama tam anlamıyla taşralı sayılabilecek bir yaşam sağlıyordu. Çoğu ordudan emekli eski subaylar olan bucak senyörlerinin yıllık gelirleri de 3000 *livre*'i geçmiyordu ki bu, şarap bağlarının desteğiyle bolluk içinde yaşayan bir soylunun geliri yanında züğürtlük sınırına yakın bir yaşam sağlayabilecek bir

21 Forster, "Noble Wine Producers", s. 26.

* *Livre*, eski bir Fransız para birimi olup, bugün yerini "Frank"a bırakmıştır (ç.n.).

miktar olarak görünür.[22] Eski kılıç soyluluğuyla daha yeni kostüm soyluluğu arasındaki zıtlık, en azından bu bölgede göze çarpacak derecedeydi. Fransa'nın her yanında, bu bucak beylerine benzeyen pek çok soylunun bulunması gerekir. Büyük bir olasılıkla girişimcilik yeteneğinden yoksun soylular çoğunluktaydı; bana kalırsa bunlar ezici bir çoğunluk oluşturuyorlardı; ama bu noktayı kesin olarak aydınlatabilecek kanıtları daha elimize geçirebilmiş değiliz. İki kesim arasında böylesi bir zıtlığın bulunması, günümüzün sosyologlarının kafasında hemen bazı sorular uyandırmaktadır. Örneğin, kılıç soyluluğunu ticari bir başarı kazanmaktan alıkoyan yasal ya da kültürel engeller mi vardı? Vardıysa, bu gibi engellerin, Fransız aristokrasisinin ekonomik ve siyasal niteliklerinin veya büyük Devrim'in onları ezip geçmiş olması olgusunun açıklanmasında ne gibi bir yerleri vardır?

Elde bulunan, birbirini pekiştiren kanıtlar, beni bu tür sorulara çok kesin bir olumsuz yanıt vermeye, "yoktur" demeye itiyor ve ekonomik, siyasal değişmeler arasındaki ilişkiyi anlamak isteyen kimsenin, bu tür yanlış soruları sormaktan vazgeçmesi gerektiğini düşündürüyor. Gerek Marx gerek Weber, öteki noktalarda son derece değerli katkılarda bulunmuşsalar da, izleyicilerini ve özellikle bunlar arasında en kesin ve dar anlamıyla bilimsel olmaya çalışanları, bu tür soruların bazılarının yanıtlanmasında tümüyle yanlış yönlere yöneltmişlerdir. Ama gelin bu tartışmaya girişmeden önce kanıtlarımızı sergileyelim.

Kültürel ve yasal engel dediğimiz şeyler, hiç kuşku yok ki, ticarete karşı beslenen aristokratça önyargıların ve kuralların çiğnenmesi durumunda uygulanan "rütbesini düşürme", yani kendini küçültücü bir işle uğraşan bir soylunun soyluluk statüsünü yitirmesi kuralı biçiminde karşımıza çıkıyordu. Rütbe düşürmeyle ilgili yasalar, daha çok kentlerde ticaretle ve endüstriyle uğraşma durumunda uygulanıyordu. Bu yasalarla, Üçüncü Tabaka'nın zaman zaman karşı çıkmasına karşın, monarşinin aktif bir biçimde desteklediği toptan ticaret ya da uluslararası ticaret gibi büyük çaplı işlerle küçük bir perakendeci dükkânı işletmek gibi yasaklanmış ufak çaplı işler arasında bir sınır çekilmeye çalışıldı. Tarımda da soylu bir kişinin kendi topraklarının dışında, topraklarının ancak ufak bir bölümü kadar toprak işleyebilmesine izin veren ve 1661'de yenilenen kesin bir kural vardı: Tek bir

22 Forster, "Noble Wine Producers", s. 19-21.

sabanla işlenebilecek toprağın ancak dört katı kadarını işleme izni veren "dört saban" (dört *charrue*) kuralı.[23] Bu yasaları ve bunları destekleyen kamuoyunu sürdürüp yaşatan asıl güç, monarşiydi. Ne var ki, XIV. Louis zamanında bile, monarşinin bu alandaki politikası ikircikliydi ve bulanıktı. Monarşi, tahtın dekoratif bir öğesi olacak ve halkın bulunduğu, ait olduğu yerde tutulmasına yardımcı olacak gönençli bir soyluluk istedi ve soylular arasında yoksulluğun yayıldığını gösteren belirtilerle karşılaşıldığında, sık sık bundan duyduğu tasaları dile getirdi. Yine de taht, soyluluğun krallık erkine kafa tutmasına olanak verebilecek bağımsız bir ekonomik temel kazanmasını istemiyordu.

Çiftçilikten para yapmaya çalışma konusundaki önyargı olasılıkla, en üst mertebedeki soylularla, saray yaşamının [gösterişçi tüketime yönelik ç.n.] törelerinin etkisine doğrudan doğruya açık olmayanlar arasında çok daha etkiliydi. Versailles'da yorucu bir tembellik ve entrikalarla geçirilen bir yaşam, herhalde ineklere ve köylülere göz kulak olmaktan çok daha heyecan vericiydi ve böyle bir yaşam kısa sürede insanlara, çizmelerine bulaşmış gübre kokusundan rahatsız olmayı öğretmekteydi. Öte yandan pek çok aristokrat, söz konusu kurallardan, servetlerini Batı Hint Adaları'nda yaparak kaçmakta ve çoğu zaman oralarda, elde balta, zenci kölelerinin başında kendileri de çalışmaktaydı. Bir kez bellerini doğrultunca da, ver elini Versailles ya da Paris deyip, saray yaşamına katılmaktaydılar. Başka bir deyişle, yüksek bir aristokrat için ticari tarımda başarılı olmak, Fransız toplumundan bir süre için kaçınayı gerektirmekteydi.[24] On sekizinci yüzyılın ilk çeyreğinde aşağı mesleklere karşı önyargıların çok güçlü olduğu anlaşılıyor. Carré, o dönemin mektuplarından verdiği örneklerle bunu belgeler. Söz konusu örneklerden biri, baharat satan bir dükkân açan bir dükle ilgili; dük bu işi yapmakla baharatçılar loncasının düşmanlığını üzerine çekiyor ve olay duyulunca sokak çocukları "yattığı yeri pisletti" (*il a chié au lit*) diye bağırarak ardında dolaşıyorlar.[25] Yüzyıl ilerledikçe, bunun tersine bir gelişmeyle, aristokrasinin ticaret etkinliklerinde bulunmasını hoşgörüyle karşılayan güçlü bir kamuoyunun oluştuğu görülecektir. İngiltere ve İngiliz olan her şey, bu arada İngilizlerin tarım alanında uyguladıkları yeni yöntemler, yüksek çev-

23 Lavisse, *Histoire*, c. VII, böl. 1, s. 378; Carré, *Noblesse*, s. 135-138.

24 Carré, *Noblesse*, s. 140, 149, 152.

25 Carré, *Noblesse*, s. 137-138.

relerde moda olacaktı, hatta kısa bir süre için izlenen politikaları bile az çok etkileyecekti. Bu sırada soyluların ticaretle uğraşmalarının yerinde olup olmadığı konusunda yayımlanan kitapçıklarda kıran kırana bir savaş da verilmekteydi. Ticaretle uğraşmayı yasaklayan kurallardan yan çizme eğilimi gün geçtikçe yaygınlaştı. Birçok aristokrat, birtakım paravanalar, göstermelik kişiler ardına gizlenerek ticaret girişimlerine katılmaya başladı.[26]

Bütün bu olgular, kültürel ve yasal engellerin on sekizinci yüzyıl boyunca giderek daha az önem taşımaya başladığını gösteriyor. Bizi burada asıl ilgilendiren taşra soyluları açısından ise, söz konusu engellerin artık hiçbir etkisinin kalmaması. O günlere ait bir kitapçığa göre, taşra soylusu buğdayını, şarabını, hayvanlarını ya da yününü sattığında, kimse onu aşağılıkla suçlamamaktaydı.[27] Fırsatını yakaladıklarında ya da daha doğrusu baştan çıkarıldıklarında "kılıç soyluları" bile ticaret yoluyla para kazanmakta hiç de isteksizlik göstermiyorlardı. Buğday ekiminden tatlı kârlar elde etme olanağının bulunduğu Toulouse yakınlarında, eski soyluların alışkanlıkları ve örfleri öylesine işadamı yollu olmuştu ki, onları yarı burjuva kostüm soylularından ayırdetmek olanaksızlaşmıştı.[28] Genel olarak taşra soylularından söz ederken Forster şu tezi ortaya atıyor:

"Taşra soylusu, hiç de boş gezenin boş kalfası, sıkıcı ve yoksullaşmış bir *hobereau* (köy soylusu) olmayıp, daha çok aktif, kurnaz ve zengin bir toprakbeyiydi. Bu sıfatlar içi boş pohpohlamalar olmanın çok ötesinde bir anlam taşır. Çünkü söz konusu sıfatlar, bunların ardında bulunan, genellikle "burjuva" teriminin düşündürdüğü tutumluluk, disiplin, iyi işletmecilik gibi niteliklerin ürünü olan aile servetiyle ilgili bir tutumun ipuçlarını verir."[29]

Bu tür kanıtlardan açıkça anlaşılacağı gibi, yasalar ve önyargılar tek başlarına Fransız toprak aristokrasisi arasında ticarete yatkın bir anlayışın ve bir tacir gibi davranışların yayılmasına ciddi bir biçimde engel olamamıştı. Demek ki Fransız tarımının, İngiltere'ye göre geri kaldığı savını destekleyecek herhangi bir açıklama, burada değil başka yerlerde aranmalıdır.

26 Carré, *Noblesse*, s. 141-142, 145-146.
27 Carré, *Noblesse*, s. 142.
28 Forster, *Nobility of Toulouse*, s. 26-27.
29 Forster, "The Provincial Noble", s. 683.

Bu noktada, "Fransız tarımı gerçekten o kadar geri kalmış mıydı?" sorusu sorulmalıdır. Forster'ın yukarıdaki alıntıda portresini çizdiği soylu, soyunu ne ölçüde temsil ediciydi? Bu gibi sorulara bugün için ancak kesinlikten çok uzak yanıtlar verilebilir. Ticaretin tarım alanına girip yayılma derecesini gösteren bir endeks kurmak olanağı bulunsaydı ve on sekizinci yüzyıl sonu Fransasının çeşitli bölgeleri arasında bu bakımdan görülen farklılıklar bir harita üzerinde gösterilebilmiş olsaydı, bu bize kuşkusuz "tarım kapitalizmi ruhu" diyebileceğimiz bir şeyin yer yer azımsanamayacak derecede geliştiğini gösterecekti. Ancak böyle bir iş altından kalkılması büyük çabaları gerektirecek bir nitelik taşıdığı gibi, burada dile getirilen sorular açısından da, çabasına değecek sonuçlar vermeyecektir. İstatistikler tek başına, bizim daha çok niteliksel boyutla ilgili sorunumuzu çözmeye yetmeyecektir.

Kaldı ki burada bizi ilgilendiren sorun, yeni bir psikolojik tutumun ortaya çıkışıyla ve böyle bir tutumun gerisindeki nedenlerle sınırlı değildir. Weber'i izleyenler, hele açıklamalarını soyut bir başarı dürtüsü gibi bir şeye dayandıranlar, bu tür değişikliklerin ortaya çıktığı toplumsal ve siyasal bağlamın önemini atlamaktadırlar. Oysa sorun yalnızca, Fransız kır soylularının, mülklerini verimli bir biçimde işletmeye ve ürünlerini pazarda satmaya çalışıp çalışmadıkları değildir. Ne de yalnızca, kaç soylunun böyle bir tutum geliştirebildiği sorunudur. Önemli olan, bunu yaparlarken, tarım toplumunun yapısını, İngiltere'de çitleme hareketinin en güçlü duyulduğu bölgelerindekine benzer bir biçimde değiştirip değiştirmedikleridir. Bu soruya verilebilecek yanıt ise, yalın ve kesin: Hayır, değiştiremediler. Fransa'nın kırsal bölgelerinde başlayan ticari gelişmenin öncü kesimini temsil eden soylular (ticaretten değil) köylülerden daha fazla şey koparmaya çalıştılar.

Şansımızdan, elimizde Forster'ın Fransa'nın Toulouse piskoposluk bölgesi (*diocesè*) ile, ticari bakımdan en gelişmiş ve pazar için tahıl üretiminin herkesten çok soyluların işi sayıldığı bir bölgeyle ilgili ve orada soyluluğu ayrıntılı olarak inceleyen bir çalışması var. Onun bu çalışması bize, İngiltere'de hızla kalkınan *gentry* ile *gentry*'nin işadamlığı bakımından ondan hiç de geri kalmayan Fransa'daki dengi arasındaki benzerliklere ve farklılıklara oldukça kesin bir biçimde parmak basmak olanağını sağlıyor.

Güney Fransa'da ve belki de Fransa'nın düşünülenden çok daha geniş bir alanı kapsamak üzere başka yörelerinde, pazar için tahıl yetiştirme eğilimi oldukça güçlüydü. Nüfus, gerek ülke çapında gerekse yerel olarak hızla artıyordu. Bu bölgede tahıl fiyatlarında da hızlı bir artış görülmekteydi. Yerel siyasal baskılar taşımacılıkta büyük ilerlemeler sağlayarak, Toulouse'dan hayli uzak bölgelere, on sekizinci yüzyılın ölçülerine göre oldukça önemli miktarlarda tahıl satma olanaklarını yaratmıştı. Tüm bu noktalarda durum, temelde İngiltere'dekine benzemekteydi. Toulouselu soylular, az önce gördüğümüz gibi, ister kılıç soyluları ister kostüm soyluları olsunlar, yaratılışına katkıda bulundukları koşullara gözü pek İngiliz soyluları gibi ayak uydurmayı becermişlerdi.[30] Toulouselu soylunun gelirinin daha büyük bir bölümü rantlardan gelmiş olabilir. Ancak bunların önemlice bir bölümünün Languedoc Malikâneleri'nden sağlanan *rantlar* olduğu ve burası daha çok bir tarım bölgesi, ama burjuvazisi güçsüz ve geri kalmış bir bölge olduğu için, Toulouselular'ın cebine giren paranın çoğunun yine buğdaydan geldiği söylenebilir.[31]

Öte yandan Touloselu soyluların pazar için üretimi yürütüş biçimleri, İngiliz *gentry*'sininkinden tümüyle farklıydı. On altıncı yüzyılda, pazarlanabilir tahıl miktarını önemli ölçüde artıran mısırın hayvan yemi olarak üretilmeye başlanması dışında herhangi bir önemli teknik yenilik görülmedi. Tarım, ortaçağdan beri var olan aynı teknik ve toplumsal çerçeve içerisinde yürütüldü. Coğrafya etmenleri, toprak ve iklim farkları bu alanda girişilebilecek değişiklikleri önlemiş olabilirse de[32] ben, siyasal ve toplumsal etmenlerin bundan daha ağır bastığı kanısındayım. Olanlar, kaba çizgileriyle, çok basit olarak şöyle açıklanabilir: Soylular, kurulu toplumsal ve siyasal yapıyı, köylülerden daha fazla tahıl toplamak ve bunu pazarda satmak için kullandılar. Bunu yapmasalardı ve köylülerin ürettikleri tahılın bir miktarını soylulara devretme konusundaki dirençlerini kırmasalardı, kent halkı yiyecek bulamayacaktı.[33]

Bir yüzyıldan fazla bir süre sonra Çin'in ve Japonya'nın bazı bölgelerinde olanlara benzer biçimde, köylülerin toprağı ellerin-

30 Forster, *Nobility of Toulouse*, s. 47-48, 68-71. Tersi belirtilmedikçe, İngiltere ile yapılan karşılaştırmalar benimdir.

31 Forster, *Nobility of Toulouse*, s. 118-119, 115, 22-24.

32 Forster, *Nobility of Toulouse*, s. 41-42, 44, 62.

33 Bkz. Forster, *Nobility of Toulouse*, s. 66.

de tutmalarına izin verilmiş, ama buna uygulamada, ticarete yönelik tarım yapan toprak beyleri *(landlord)* durumuna gelen soylulara üründen büyük bir pay alma gücünü kazandıran bir dizi yükümlülüğün sırtlarına yüklenmesi karşılığında razı olunmuştu. İngiltere'deki durumla Fransa'daki durum arasındaki en büyük farklılık bu noktada yatmaktadır. Toulouselu soylular, Fransa'nın öteki birçok bölgesindeki soylulardan farklı olarak, toprakların neredeyse yarısına sahiptiler ve kesinlikle tarımsal kaynaklı olan gelirlerinin çok büyük bir bölümü malikânelerinden gelmekteydi. Ancak malikâneler çok küçük tarlalara bölünmüştü.[34] Köylüler işte bu küçük toprak parçaları üzerinde yaşamayı sürdürdüler. *Maître valet* (baş uşak) diye bilinen köylülere, bir kulübe, bir çift öküz, birkaç ilkel araç ve tahılla, para biçiminde yıllık bir ücret veriliyordu. Elde edilen hasadın tümü beyin ambarlarına gidiyordu. Farklılıklara dikkat etmeyen bir gözlemci, bir kulübede yaşayan ve ailesinin yardımıyla kendi küçük toprağını işleyen *maître valet*'yi sıradan bir köylü sanabilirdi. Hatta o bile kendisini bir köylü gibi görmüş olabilir. Forster bu kimsenin ailesinin çoğu örnekte kuşaklar boyunca beyin toprağını ekip biçmesinin, kendisine belli bir saygınlık kazandırdığını söyler. Bununla birlikte, sözcükleri ekonomik anlamıyla kullanarak belirtmek gerekirse, o bir ücretli rençperdir.[35] Geri kalan köylüler, toprağı bey için ortakçı olarak işlediler. Kuramda bey ve ortakçı, hasadı aralarında eşit olarak bölüşürlerdi. Uygulamada ise sözleşme, bir dereceye dek beyin bölgenin en önemli çiftlik kapitalini oluşturan çiftlik hayvanlarından aslan payını ele etme yolunda senyörlük haklarını dilediğince yorumlamasıyla, giderek beyden yana yontmaya başladı. Nüfus artışı da, köylüler arasında rekabeti kızıştırdığından, beyin yararına bir sonuç doğdu.[36]

Kuramda olduğu gibi uygulamada da *maître valet* ve ortakçı arasında önemli bir fark yoktu. Temel üretim birimi *métairie* denilen, ister ücretli işçi, ister ortakçı olsun, tek bir köylü ailesi tarafından ekilen otuz beş ile yetmiş akr (yaklaşık 20-40 dönüm) dolayında toprağı olan bir çiftlikti. Oldukça büyük, zengin köylüler söz konusu olduğunda, mülk birimi bunun üzerine çıkabilmekte ve malikâne içinde birden çok *métairie* bulunabilmekteydi. Soylu mülklerinin büyük bir çoğunluğu bu biçimde yöneltil-

34 Forster, *Nobility of Toulouse*, s. 35, 38-39, 40-41.

35 Forster, *Nobility of Toulouse*, s. 32-33, 55-56.

36 Forster, *Nobility of Toulouse*, s. 56-58, 77-87.

di. Para biçiminde rant (kira) karşılığında toprağın bir büyük çiftçiye kiralanması, yani İngiliz biçimi işletmecilik, bölgede bilenen, ama oldukça seyrek karşılaşılan bir uygulamaydı.[37]

Köylüleri, bir emek gücü olarak toprakta tutmak için kullanılan bu sistem, feodalizmden miras kalan yasal ve siyasal kurumlarca da desteklenmekteydi; ancak Toulouse piskoposluk bölgesinden sağlanan gelirlerin kaynakları bakımından bu hakların önemi fazla değildi. Yine de, örneğin senyörlere tanınan yargılama hakkı, suçlu görülen kiracı ya da yarıcı bir köylüyü borcunun geri kalanını ödemeye zorlama yolunda kullanılmaya uygundu ve soyluluğa ekonomik artıya el koyma olanağı veren bir dizi siyasal yaptırımdan birini oluşturuyordu.[38] Ancak çok geçmeden köylüler, kendilerine bu siyasal kaleleri yerle bir etme ve soyluluğa, onu sakat bırakacak vuruşu yapma gücünü kazandıracak müttefikler edineceklerdir.

İngiltere'de olanın tersine, ticari etkilerin Fransa'nın kır kesimine girip yayılması, feodal yapının temellerini sarsmış ve onu yer yer yıkmış değildi. Yapabildiği bir şey varsa o da eski düzenlemelere yeni bir canlılık kazandırmak oldu ki, bunu da, sonuçta soyluluk üzerinde yıkımlara yol açacak biçimde yaptı. Forster'ın ayrıntılı çalışmalarından çıkarılabilecek ders bu olup, aslında daha eski, klasikleşmiş kaynaklardan ve genel betimlemelerden de, eğer bunları daha ayrıntılı çözümlemelerden edinilen bir kavrayışla okuyacak olursak aynı sonuç çıkarılabilir. Şimdi Fransa'daki durumu, *ancien régime*'in sonlarına doğru bir bütün olarak gözlerimizin önünde canlandırmaya çalışırsak, göreceğimiz şey, olasılıkla bir yanda toprakta çalışan çeşitli konumlarda köylülerin varlığı, öte yanda onların ürettiği üzerinden, ya doğrudan ürün biçiminde ya da dolaylı olarak, nakit para biçiminde bir pay alan soyluların varlığı olacak. Standart betimlemeler, soylunun üretilen toplam ürüne yaptığı, iktisatçıların kullandığı terimle belirtecek olursak "işletmecilik katkısı"nı pekâlâ olduğundan daha önemsiz göstermiş olabilir. Ancak bu soylunun konumunun pek net olmadığını teslim etmek gerek. Çünkü yerel yargıçlık yetkisinin kendisine verdiği bazı hakları alıkoyup, bunlardan ekonomik amaçları yolunda yararlanabilmişse de, feodalizm zamanında siyasal düzeni ve güvenliği sağlama biçiminde yapmış olabileceği siyasal ve toplumsal görevler, giderek kralın me-

37 Forster, *Nobility of Toulouse*, s. 32-34, 40-44, 58.

38 Forster, *Nobility of Toulouse*, s. 29, 34-35.

murlarının eline geçmişti. Öte yandan daha tam bir kapitalist çiftçi durumuna gelebilmiş değildi. Aslına bakılırsa, toprak mülkiyetini elinde bulunduran kimselerin sahip oldukları şey, özünde ekonomik "artı"dan, devletin baskı aygıtı kullanılarak dayatılabilen belli bir payı isteyebilme hakkıydı. Resmi ve hukuksal açıdan her ne kadar mülkiyet hakları toprağa dayanıyorduysa ve toprak, soylunun soyluluk beratında (*terriers*) betimlenen şeydiyse de, toprağın soyluya, ancak toprağı işleyen köylülerin kendisine bir gelir sağlamaları ölçüsünde bir yararı vardı. Gerçekten, bu gelirini Fransa'nın üçte ikisiyle dörtte üçü arasındaki bölümünü oluşturan topraklarda uygulanan ortakçılık düzenlemeleri yoluyla toplayabilmekteydi. Ortakçı köylüler çoğu durumda, şansları iyi gittiğinde birkaç dönümlük topraklarının yetersiz ürününe bir şeyler ekleyebilmek için, ortakçılık temeline göre küçük toprak parçalarını kiralayabilen, küçük köylü mülkiyetine sahip köylüler (*propriétaires*) idi.[39] Genellikle toprak, kendi toprakları, ender olarak on on beş hektardan (on on beş yeni dönümden) büyük olan köylülere kiralanırdı.[40] Bazı bölgelerde de soylular, aslında mâlikaneleri hiç de büyük olmadığı halde, bir sürü feodal vergiyi toplama haklarını kullanarak köylülerden bir hayli gelir elde ettiler.[41]

Az önce anlattığımız ekonomik ilişkileri yaratan başlıca güçler, kentlerden çevreye yayılan kapitalist etkiler ve monarşinin soyluları denetim altında tutmak için uzun bir süreden beri harcadığı çabalardı. İngiltere'de olduğu gibi Fransa'da da, soyluluğun karakterini belirlemede, bir yandan ticaret ve endüstri çevreleriyle, öte yandan kralla kurulan ilişkiler önemli bir rol oynamıştı. Ve yine İngiltere'de olduğu gibi, Fransa'da da, yeni kurulmakta olan ticaret ve endüstri dünyasında takınılan tutumlar, toprak sahibi yukarı sınıflarla burjuvazinin azımsanamayacak derecede birleşmelerine yol açmıştır. Ancak, kral, soyluluk, burjuvazi olarak bu soyut değişkenler her iki toplumda aynı olsa bile, nitel özellikleri ve birbirleriyle olan ilişkileri İngilte-

39 Bkz. Lefebvre, *Études*, s. 164, 210-211; Sée, *Histoire économique*, c. I, s. 175; Bois, *Paysans de l'Ouest*, s. 432-433; burada Bois, köylü için, toprağı işlerken dayandığı hakkın niteliğinden çok, elde edilen ürünün miktarının önemli olduğu noktasında öteki bilginlerle görüş birliği içinde olduğunu önemle belirtmektedir.

40 Sée, *Histoire économique*, c. I, s. 178.

41 Göhring, *Feudalität*, s. 68.

re'dekinden çok farklıydı. İngiltere'de kırla kentin birbirleriyle karışmalarıyla doğan işbirliği daha çok krala yönelikti; yalnız İç Savaş öncesinde değil, savaşı izleyen uzunca bir dönem boyunca krala yönelik olma durumunu sürdürdü. Fransa'da ise bu kral aracılığıyla sağlanmış ve İngiltere'dekinden çok farklı siyasal ve toplumsal sonuçlar doğurmuştu.

3. Mutlak Monarşi Zamanındaki Sınıf İlişkileri

On yedinci yüzyılda, Fransız mutlak monarşisinin doruğuna vardığı sırada ticarete, endüstriye ve kent yaşamına göz atmak, on sekizinci yüzyılın burjuva ve kapitalist devrimi için gerekli gücün nereden gelebileceğini göstermeye ve Fransız Devrimi'ni burjuva ve kapitalist bir devrim olarak niteleyenlerin doktriner bir yanılgıya düşüp düşmedikleri yolunda, daha sonra daha iyi incelenecek sorunu kavramaya yetecek. On yedinci yüzyıl monarşisi zamanında Fransız burjuvazisi, İngiliz burjuvazisinin o tarihte gerçekleştirdiğinden farklı olarak, henüz ufukta görünmeyen bir endüstri kapitalizmine doğru ilerleyen, bunu yaparken kır kesimini de ardı sıra sürükleyen, dolayısıyla çağdaşlaşmanın başını çeken bir güç değildi. Tersine, hâlâ büyük ölçüde kralın gözünden düşmemeye çalışıyordu, krallığın koyduğu düzenlemelere göre yaşıyordu ve dar bir alıcı kesimi için silah ve lüks mallar üretimine yönelmiş bulunuyordu.[42] Daha büyük bir denetim derecesine ve daha yüksek bir teknoloji düzeyine varmış oldukları gerçeği bir yana bırakılırsa, özellikle askerlikle ilgili zanaatlarda, bu durum, aynı dönemin İngilteresinden çok Japonyasının son dönemlerine, hatta Ekber (Şah) günlerinin Hindistan'ına benzemektedir. Siyasal bakımdan da, yerel yönetim yaşamı, IV. Henry'nin iç barışı ve düzeni yeniden kurduğu dönemden beri giderek artan krallık denetimlerine bağımlı duruma gelmişti. *Fronde** sırasında, kısa bir süre için Bordeaux, Marseille, Lyon ve Paris'te belediyelerin yeniden canlandığı görülmüşse de, XIV. Louis, bu gözde belediyelerin (*bonnes villes*'in)** kendine karşı çıkmalarına uzun boylu göz yummak düşüncesinde değildi. Yönetimi döneminde Fransa'nın eski bölgeleri üzerindeki

42 Nef, *Industry and Government*, s. 88.

* *Fronde* için, IX. Bölümün 38. dipnotuna ekli nota, s. 552'ye bakınız (ç.n.).

** Ortaçağ kentlerinden bir senyörün değil kralın koruması altında bulunanlar (ç.n.).

krallık denetimleri hızla arttı. Kral, kentler aracılığıyla ilgili bölgeleri (eyaletleri) denetimi altında tutuyordu ve bu konuda bölgeden bölgeye birçok farklılıklar görülmekle birlikte, zaman zaman belediye seçimlerinin yapılmasına izin verse bile, belediye başkanını, ya doğrudan ya da dolaylı olarak kendisi atıyordu.[43]

Bu anlatılanlardan anlaşılacağı gibi, XIV. Louis'nin zamanında çağdaş bir toplumun temellerini atma, yani birleşik bir devlet kurma, hatta bir ölçüde kuralların kesinlik kazanması ve bunlara boyun eğme alışkanlıklarının edinilmesi yönündeki çabalar burjuvaziden çok krallık bürokrasisinden geldi. Ancak tahtın gerçek niyeti çağdaş bir devletin temellerini atmak değildi. O sıralarda tahtın Fransız siyasal yaşamındaki asıl işlevi düzeni korumak, ekonomiye göz kulak olmak ve kralın izlediği savaş ve görkem politikalarının gerektirdiği kaynakları sağlayabilmek üzere Fransız toplumundan ne koparabilirse onu koparmaktı. Bu konuda kesin hesaplar yapılmamakla birlikte, savaş politikası görkem politikasından çok daha pahalıya patlıyordu. Bu işlerin yerine getirilmesinde XIV. Louis zamanının merkezi bürokrasisinin, yirminci yüzyıl devletlerinin kamu yönetimi aygıtlarından çok daha az etkili olduğunu söylemeye gerek bile yok.

Fransız krallığının kamu yönetimi aygıtı, Çarlık Rusyası, Mogul Hindistan'ı ve imparatorluk Çin'i gibi başka tarımsal bürokrasileri de zor durumda bırakan bazı güçlüklerle yüz yüzeydi. Endüstri öncesi toplumlarda, bürokrasi üyelerinin tahta gerçekten bağlılıklarını güvence altına alabilecek bir maaşın ödenmesini sağlayacak ekonomik fazlayı ("artı"yı) yaratmak ve toplamak, hemen hemen olanaksız denecek kadar zor bir işti. Elbette maaş dışında başka ödeme yolları, örneğin belirli toprakların gelirlerinin devlet memurlarına ayrılması veya Çin'de başvurulan, resmi statünün gerektirdiği gelir düzeyiyle kralın verdiği maaş arasındaki farkın rüşvet veya erki kötüye kullanma (suistimal) yoluyla kapatılmasına izin verilmesi gibi karşılama yöntemleri de vardı. Ancak bu gibi dolaylı ödeme yollarının, merkezin denetimini zayıflatmak ve sömürüyü, halkın tepkisini uyandıracak ölçülere vardırmak gibi tehlikeleri vardır. Fransız monarşisi bu soruna, bürokratik mevkileri satarak çözüm getirmeye çalıştı. Bu uygulama Fransa'ya özgü olmamakla birlikte, Fransız krallarının bu yola başvurmalarının çapı ve uygulamanın, krallık bürokrasisinin her yerine girmekle kalmayıp tüm Fransız toplumunun ka-

43 Sagnac, *Société française*, c. I, s. 46, 63.

rakterini etkileyen bir nitelik kazanması, Fransa'yı öteki ülkelerden kesin bir biçimde ayıran özelliği oluşturur. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllar Fransa toplumu, bize bazı bilim adamlarının tipik olarak Batılı, bazılarının tipik olarak Doğulu saydıkları, birbirleriyle çatışan özellikleri olan feodalizmin, burjuvazinin ve bürokrasinin ilginç bir karışımını sunar. Devlet memurluklarının ("*ofis*"lerin) satılışı, ticaret dönemi kurumlarıyla ticaret öncesi kurumların bu karışımını yansıttığı gibi, bunları bağdaştırma yolunda gösterilen bir çabayı da dile getirmektedir.

Devlet memurluklarının satılması, uzunca bir süre için siyasal yönden akıllıca bir yöntem oldu. Bu yöntem, burjuvaziye krallık bürokrasisine girme yolunu açtığı ölçüde, krallığın bu sınıftan müttefikler edinmesini sağlıyordu.[44] Belki de bu, Fransa'ya özgü koşullar altında, kralın erkini güçlendirmekte, eski soyluluğu bir kıyıya itmekte ve çağdaş bir devletin temellerini atma söz konusu olduğunda feodalizmden gelen engelleri aşmakta başvurulması zorunlu bir yöntemdi. Ayrıca kral açısından bakıldığında, hem önemli bir gelir kaynağı oluşturuyordu hem de ucuz bir kamu yönetimi yöntemiydi; ne var ki, her iki niteliğin de tüm olarak Fransa'nın yararına işlediği söylenemez.[45]

Aynı zamanda bu yöntemin yapısında saklı bulunan, zamanın ilerlemesiyle önemi de artan bazı özürleri vardı. Bir devlet memurluğunun satılması, uygulamada, o mevkinin babadan oğula geçen bir özel mülk durumuna gelmesi demekti. Böyle olunca da kral, giderek kendine bağımlı olan görevliler üzerindeki denetimini yitirmeye başladı. IV. Henry'nin yönetimi sırasında, ünlü 1604 *"paulette"*i* memurluk sahiplerine, bir vergi ödeme karşılığında eksiksiz bir mülkiyet hakkını verdi ve böylece bürokratik mevkilerin bir mülke dönüşmesi onaylanmış oldu. Bu durumun yarattığı sorunlara bir çözüm getirmek üzere kralların başvurdukları tipik yöntem, bazı memurların yaptıklarını gözetim altında tutmak üzere yeni memurluklar, müfettişlikler yaratmaktı.[46] Ancak bu mevkiler bile zamanla dolaylı yollardan satılır duruma geldi.[47]

44 Bkz. Göhring, *Ämterkäuflichkeit*, s. 291.

45 Kesin rakamları elde etme olanağı yok. Ama bu konuda Göhring'in on yedinci yüzyıl sonu için *Ämterkäuflichkeit*, s. 232, 260'da yaptığı tahminlere bakabilirsiniz.

* Toprağın sahibi sayılma hakkı yaratan vergi ödeme süresi (ç.n.).

46 Göhring, *Ämterkäuflichkeit*, s. 290.

47 Göhring, *Ämterkäuflichkeit*, s. 301.

Önceleri, bir devlet memurluğu satın alınarak elde edilen soyluluk statüsü, bunu satın alan kişi ile sınırlıydı. Sonraları babadan oğula geçer oldu. XIV. Louis zamanında kalıtsal soyluluk bağışlanabilmesi için bir memurluğun üç kuşak boyunca aynı ailenin elinde bulunmasının gerektiği kuralı ortadan kalktı. Yüksek memurluklarda nasıl olsa aynı ailenin elinde bulunma eğilimi görüldüğünden, bu değişiklik daha çok simgesel bir anlam taşıyordu.[48] Burjuvaların mülk edinme eğilimleri, krallık bürokrasisi tarafından büyük ölçüde doyurulurken, siyasal konularda bağımsız davranma yolunda duyabilecekleri herhangi bir istek, burjuvanın bir aristokrata dönüştürülmesiyle köreltilmiş oldu. İşin bu yönü, sonraları monarşinin kendini ve Fransız toplumunu gittikçe şiddetlenen sorunları çözebilecek biçimde yeni koşullara uyarlama gücünü büyük ölçüde sınırlayacaktı.

Mutlakçılık en yüksek noktasına ulaştığı zaman, sistemin çelişkileri ve tutarsızlıkları da gözle görülür duruma gelmiş bulunuyordu. Elinde "gökten her istediğinde yağan kudret helvası" bulunmasaydı; yani devlet memurluklarını satma yoluna gidilmeseydi, XIV. Louis olasılıkla para bulmak için Zümreler Meclisi (*Estates Généraux*) yoluyla ulusun rızasını almak zorunda kalacaktı.[49] Dolayısıyla kralın, aristokrasinin ve bir parlamentonun etkili denetiminden bağımsız davranabilme olanağının temelinde memurlukların satışı yatmaktaydı. Kralın mutlakçılığının başlıca kaynağı buydu.

Memurlukların satılması, aynı zamanda kralın bağımsızlığının temellerini de oydu. Gerçekten, kendisine toplum içinde kimsenin karşı koyamadığı, böyle bir şeyin düşünülmesinin bile söz konusu olmadığı Avrupa'nın en güçlü kralının, tarihçilere, buyruklarına hiç de uyulmayan, bu yüzden boyun eğmemezliği (itaatsizliği) son derece normal bir şeymiş gibi karşılamak zorunda kalan bir kral olarak görünüşü gibi garip bir paradoksun temelinde bu durum yatmaktadır.[50]

48 Göhring, *Ämterkäuflichkeit*, s. 293-294.

49 Lavisse, *Histoire*, c. VII, böl. 1, s. 369.

50 Lavisse, *Histoire*, c. VII, böl. 1, s. 367; Sagnac, *Société française*, c. I, s. 61'de, XIV. Lois'nin, onun adına hareket eden ve ona karşı sorumlu olan otuz kadar memuru bulunduğuna işaret etmektedir. Oysa aynı tarihte, Göhring'e göre belki on yedi milyonluk bir toplum olan Fransa'da kırk altı bin dolayında memur bulunmaktaydı; bkz. *Ämterkäuflichkeit*, s. 262.

Monarşinin gelişmesinin ilk aşamalarında memurlukların satılışı, burjuvaziyi kralın feodalizme karşı yürüttüğü savaşıma katılmaya yöneltmişse de, bu yola başvurulmasının sürmesi, bunun aynı zamanda burjuvaziye feodal nitelikler kazandırdığını, gittikçe daha açık olarak gözler önüne serdi. 1665'te memurlukların satışına son verilmesi önerisini Colbert, memurlukların elden ele geçmesine bağlanan paranın, gerçek anlamda ticarete yatırılabileceği ve devletin bundan daha kazançlı çıkabileceği görüşüyle destekledi. Ayrıca, memurlukların satışına bağlanan para miktarının, krallık ülkesinin tüm topraklarının toplam değerine ulaştığını da ileri sürdü.[51] Colbert'in bu savında kuşkusuz abartma payı vardı. Ama bu sistemin, ticarette ve endüstride kullanılabilecek enerjiyi ve kaynakları başka yöne kaydırdığı savı hiç de yanlış değildi. Dahası, memurlukların satılışı, halk kökenli burjuvalara bir soyluluk payesi vermekle ve sonra da yaptıklarını yakından denetleyebilme olanağını ortadan kaldırmakla, memurlar arasında mesleksel bir kimlik duygusu yaratılmasına, dışardan gelen etkilere karşı dayanıklılık kazanmalarına ve bir tür birlik duygusunun (*esprit de corps*) oluşmasına yardımcı oldu. Memurlukları ellerinde tutanlar, kendilerini kralın baskılarından korumak için omuz omuza verdiler; yerel çıkarların, kazanılmış ayrıcalıkların inatçı savunucuları durumuna geldiler.

Bu gidişin en açık görülebileceği yer "*parlament*"lerdi. Bu yargı organları, yargı organlarının her yerde, yirminci yüzyıl Amerika'sında bile, ele geçirdiklerini bildiğimiz yetkileri ele geçirerek kamu yönetimi alanında büyük bir erke sahip oldu. Ortaçağda *parlament*'ler, kralın soyluluğa karşı kullandığı başlıca silahlardan birini sağlamıştı. *Fronde* döneminde ve sonrasında, mutlak despotizme karşı özgürlüğün sığınabildiği başlıca siper olmuştu. On sekizinci yüzyılda ise, gericiliğin ve ayrıcalıkların kalesi, "çağın reformcu ruhunun boşuna kafasını çarpıp durduğu çetin bir engel"[52] durumuna gelmişti. Krala karşı yürütülen bu savaşımda, başka meslek kuruluşları da *parlament*'lerin yanında yerlerini aldı. Martin Göhring'in bu sorunlarla ilgili olup, bugün klasikleşmiş sayılan çalışmasına göre, monarşiyi deviren son vuruş onlardan geldi.[53]

51 Lavisse, *Histoire*, c. VII, böl. 1, s. 361-362.

52 Cobban, *Parlements of France*, s. 72.

53 Göhring, *Ämterkäuflichkeit*, s. 306.

Bu savaşımın bir aşamasında XV. Louis'nin ve şansölyesi Maupeou'nun memurlukların satışına ve yargıçların satın alınabilirliklerine bir son verme girişimleri sırasında başlarına gelenleri, incelediğimiz sorunu daha iyi aydınlatacağı düşüncesiyle anlatmakta yarar var. 1771'de, XV. Louis'nin ölümünden kısa bir süre önce başvurulan bu girişim, çok geçmeden büyük bir muhalefetle karşılaştı. Soyluların önderliğini yaptıkları muhalefet, insanların doğal haklarından, bireyin özgürlüğünden, siyasal özgürlükten hatta toplum sözleşmesinden dem vurdu. Voltaire yapılan sahtekârlığı anladı ve Maupeou'ya arka çıktı. Voltaire zaten yalnızca Calas'a* eziyet etmekle kalmamış, kendisi gibi yazarlara çok çektirmiş olan *parlament*'lerden nefret ederdi.[54]

Bu olay sırasında gördüğümüz gibi, devrimci sloganların gerici bir davanın savunulmasında kullanılmasının önemini gözden kaçırıp, bunu bencil ayrıcalıklarını haklı göstermek için her türlü kanıta başvurma eğiliminin bir örneği saymak hata olur. Bu yolda Montesquieu gibi büyük bir kafanın bile, memurlukların satılmasını ünlü "güçler dengesi" kuramının bir parçası olarak savunduğunu anımsatmak yeter. Göhring'in belirttiği gibi bireyin, mülkiyetin ve özgürlüğün dokunulmazlığıyla ilgili düşünceler, bu somut tarihsel durumdan güç almıştı.[55] Bu, gerici ayrıcalıklarına sımsıkı sarılan inatçı bir aristokrasinin, devrimci düşüncelerin harekete geçirilmesine yardımcı olmasının, ne ilk ne de son örneğiydi. Yine de söz konusu bağlamda, Fransız toplumunun on sekizinci yüzyılın sonlarındaki karakterini oluşturan bürokratik, feodal ve kapitalist özelliklerin iç içe geçmesi olgusunu, devrimci düşüncelerin böyle bir bağlamda ortaya atılması kadar çarpıcı biçimde aydınlatan bir başka örnek bulmak pek kolay olmayacaktır.

XV. Louis öldüğü sırada Maupeou'nun reformu başarıyla sonuçlanacakmış gibi görünüyordu.[56] XVI. Louis tahta 1774'te çıktı. Tahta çıkar çıkmaz yaptığı ilk işlerden biri de, Maupeou'nun yaptıklarına son vermek ve *status quo*'ya geri dönmek ol-

---

* Calas (1698-1762), Toulouselu bir tacir olup *parlament* tarafından, Protestanlığa geçmesini önlemek istediği oğlunu öldürmekle yok yere suçlanarak ölüm cezasına çarptırılmıştı; Voltaire'in, 1765'teki savunması üzerine (ölümünden sonra) aklanmış, onuru geri verilmiştir (ç.n.).

54 Lavisse, *Histoire*, c. VIII, böl. 2, s. 397-401. Bu bölümü H. Carré yazmıştır.

55 Göhring, *Amterkäuflichkeit*, s. 309-310.

56 Lavisse, *Histoire*, c. VIII, böl. 2, s. 402.

du. İşte bu, birçok tarihçiyi, bu arada hatta sosyalist Jaurès'yi bile, güçlü bir kral belki Devrim'i önleyebilir ve Fransa'nın çağdaşlaşmasını barışçı yollardan sağlayabilirdi gibi bir görüşe sahip olmaya yönelten çarpıcı olgulardan biriydi.[57] Önleyebilir miydi? sorusunu yanıtlamak olanağı bulunmamakla birlikte, bu soru üzerinde düşünmek, insanı bazı canalıcı noktaları gün ışığına çıkaran başka sorular sormaya zorluyor. Monarşinin önünde, diyelim XIV. Louis'nin öldüğü 1715'te, tam olarak hangi gerçekleşebilir seçenekler bulunmaktaydı? Hangi siyasal gelişme doğrultuları tarihin daha önceki gidişinin önünü kapatmış bulunuyordu?

Fransız toplumunun, İngiltere benzeri, kentli burjuvaları andıran bir toprakbeyleri parlamentosu yaratabilmesi olası değildi. Çünkü Fransız monarşisinin gelişmesi, toprak sahibi yukarı sınıfların siyasal sorumluluklarının büyük bir bölümünü ellerinden almış ve burjuvazinin gelişme eğiliminin büyük bir bölümünü kendi amaçlarına uygun hedeflere yöneltmişti. Ancak monarşinin önündeki tek zorunlu çıkış yolu bu değildi. Tahtın önündeki gerçekleştirilebilir seçenekleri görebilmek daha zor bir iş. Açık olan şey, kral herhangi bir biçimde çok aktif bir politika izlemeye kalksaydı, yeni baştan etkili bir yönetim aygıtı ve yenileştirilmiş bir bürokrasi kurmak zorunda kalacaktı. Bu ise, memurlukların satılmasına ve adaletin parayla satın alınabilmesine bir son verilmesi ve vergi sisteminde, vergi yükünü daha eşit biçimde dağıtacak, vergi gelirlerini daha etkili biçimde toplayacak bir reform yapılması anlamına gelecekti. Bu, aynı zamanda, pahalıya patlayan savaş ve görkem politikalarını, hiç değilse bir süre için askıya almayı gerektirecekti. Ayrıca, ticaretin önündeki güçlü iç engellerin kaldırılması ve on sekizinci yüzyıl sonlarına doğru bağımsız olarak belirli bir canlılık göstermeye başlayan ticaretin ve endüstrinin gelişmesine fırsat vermek için, hukuk sisteminin büyük ölçüde çağdaşlaştırılması gerekiyordu. Colbert'ten Turgot'ya birçok seçkin devlet adamı, böyle bir programın büyük bir bölümünü önermiş bulunuyordu. Bu yüzden monarşinin bunları başaramamış olmasını açıklamak yolunda o günün entelektüel iklimi içerisinde ağırlık sahibi kişilerden hiçbirinin sorunun nereden kaynaklandığını göremediğini ileri süren savların üzerinde durmamızın gerekmediğini hemen söyleyebiliriz. Çünkü söz ko-

57 Jaurès, *Histoire socialiste*, c. VI, s. 37. Ayrıca Bkz. Mathiez, *Révolution française*, c. I, s. 18, 21'de, benzeri bir görüşü, ama Jaurès kadar kesin olmayan bir deyişle dile getirmektedir.

nusu bu kimseler sorunun kaynağını çok açık olarak görmekteydiler. Dolayısıyla, yerleşik çıkarlardan gelecek güçlü bir direnmeyle karşılaşılacağı apaçıktı. Yine de bu tür engellerin aşılmaz olduğunu ileri sürmek kolay olmayacak. Gerçekten, bu güçlüklerin bir IV. Henry'nin Fransız birliğini kurarken karşılaştığı zorluklardan daha çetin olduğu söylenebilir mi?

Şimdilik bu tür düşüncelerin bizi nereye yönelttiklerini göstermek yeter. Fransa pekâlâ Almanya ve Japonya örneği tutucu bir çağdaşlaşma yolu izlemiş olabilirdi. Ancak böyle bir yol izlenmiş olsaydı, bu durumda, elinizdeki kitabın ileriki bölümlerinde yavaş yavaş ortaya konacak olan nedenlerle, demokrasinin karşısına dikilecek olan engeller daha büyük olabilirdi. Bunlar bir yana, monarşi tutarlı bir politika izleyemedi ve varlığını koruyamadı. Bu sonuca gelinmesinde tarımsal sorunların çok önemli bir rolü olmuştu.

4. Aristokratların Saldırıya Geçmesi ve Mutlakçılığın Sona Ermesi

On sekizinci yüzyılın son yarısında, Fransa'nın kırsal bölgeleri hem senyörlerden gelen bir tepkiye tanık oldu hem de kısa süreli, sınırlı bir çitleme akımı deneyimini yaşadı. Bunlardan birincisine feodal bir tepki demek yanıltıcı olur. Çünkü olan şey, bu bölümün başlarında da gördüğümüz gibi, ticari ve kapitalist uygulamaların feodal yöntemler yoluyla tarıma sızmasıydı. Buna benzer gelişmeler uzun bir süreden beri oluşmaktaydı; ancak on sekizinci yüzyılın sonunda daha da yaygınlaştıkları görüldü. Ticari ve kapitalist ilişkilerin tarıma girişinin aldığı biçimlerden biri de, feodal haklara ve ödentilere uyulmasına pek önem verilmemeye başlanmış olan yörelerde, bunlara yeniden sahip çıkılmasıydı. Bazı iktisat tarihçileri, bu gelişmelerin kökeninde, feodal beylerin nakit para gereksinimlerinin giderek artmasının bulunduğu kanısındadırlar.[58] Bu yöndeki baskıların çoğunun, yakın bir dönemde soyluluk payesine erişip, mülklerine daha az patriarkal, daha çok ticari bir tutumla yaklaşan, mülk yönetimini sıkılaştıran, eski feodal haklardan yararlanan ve olanağını bulduğunda bunlara yenilerini katan kesimlerden geldiği söylenebilir.[59] Eski uygulamaların canlandırılışının ekonomik yönü, top-

58 Sée, *Histoire économique*, c. I, s. 189.

59 Göhring, *Feudalität*, s. 72-73.

rakbeylerinin köylülerin ürettiği üründen, bunları satmak üzere, daha büyük bir pay alma çabalarına bağlanabilir. Köylülerin elindeki toprağın denetimini ele almak, önem sırasında ürüne el koymaktan sonra geliyordu. Tarımsal kaynaklı gelirler arasında ayni olarak ödenen feodal ödentiler, bir dereceye dek, bunların elde edilen ürünün dolaysız bir oranı olarak saptanmış olması nedeniyle en yüksek geliri sağladılar.[60]

Ne var ki, salt ekonomik yönler üzerinde durmak asıl önemli noktayı gözden kaçırmak olur. Yukarıdaki sayfalarda birçok kez belirtildiği gibi, mutlak krallığın düzenlemeleriyle birlikte feodal düzenlemeler, Fransız toprak aristokrasisinin köylülerin elinden bir ekonomik "artı" almasını sağlayan siyasal düzenekleri oluşturmaktaydı. Bu siyasal düzenekler (mekanizmalar) olmaksızın kırsal bölgelerdeki ekonomik sistemi çalıştırma olanağı yoktu. "Ayrıcalıklar" dediğimiz şeyin somut anlamı da budur. Ayrıcalıklar, Fransız aristokrasisini, "artı"yı elde etmek için başka yollar bulmuş olan İngiliz toprak sahibi yukarı sınıflardan ayıran başlıca özellikti. Bu nokta aynı zamanda, basite indirgenmiş herhangi bir Marksizm anlayışının, ekonomik altyapının, siyasal üstyapıyı neredeyse otomatik olarak belirlediğini ileri süren herhangi bir anlayışın bizi yanılgıya sürükleyebileceğini gösterir. Çünkü burada siyasal düzenek belirleyiciydi ve az sonra göreceğimiz gibi, Devrim sırasında köylüler, her zaman göstermedikleri bir içgüdüyle, bu düzeneğin kaldıraçlarını ve çarklarını kırıp dökmeye giriştiklerinde sağlam bir siyasal içgüdü örneği ortaya koymuş olacaklardı. Söz konusu kaldıraçların ve çarkların onarılamayacak bir biçimde dağıtılmasına yardım ederek, *ancien régime*'in yıkılmasına önemli bir katkıda bulunmuş oldular. Senyörlerin tepkisinin anlamı da, bana kalırsa, bu siyasal değişiklere sağladığı ivmede aranmalıdır.

Çitleme hareketi, tarımda bundan çok daha açık bir kapitalist "yapısal değişiklik" (transformasyon) yoluydu. Bu hareket, daha çok Caux'un çevresindeki topraklarda olmak üzere, belki tekstil endüstrilerinin hem kentlerde hem kırsal bölgelerde geliş-

60 Labrousse, *Mouvement des prix*, s. 378, 381-382, 420-421. Labrousse'un genel eğilim hakkında olasılıkla doğru bir tanıda (teşhiste) bulunmuş olduğunu düşünmekle birlikte, kullandığı istatistiklerin bu eğilimi doğru bir biçimde ölçtükleri konusunda kuşkulu olduğum için, hesaplarını özetle vermeyi gerekli görmedim. Forster'ın, konunun özüne ilişkin bulguları da Labrousse'un sonuçlarını doğrular niteliktedir.

tiği Normandiya dışında, hiçbir yerde İngiltere'deki kadar gelişememişse de, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında güçlenmeye başladı.[61] Demek ki çitleme hareketi Fransa'da da İngiltere'de olduğu gibi, bir dereceye dek, gelişen ticaretin yarattığı bir sonuçtu. Fakat Fransa'da bu hareket, gündemde kaldığı sürece, daha çok hükümet politikalarına ve salonlarda yapılan entelektüel tartışmalara konu olmuştur; oysa İngiltere'de *gentry* arasında, kendiliğinden gelişen bir hareket olarak görülmüştü. Bir süre için fizyokratlar,* krallığın öndegelen memurlarından bazılarının dikkatini çekmeyi başardılar ve çitleme politikasının kısa bir süre desteklendiği görüldü.[62] Ama hükümet, direnmeyle karşılaşınca geri adım attı. Bu yöndeki hevesler 1771'e doğru söndü. Ürkeklik, *ancien régime*'in son günlerine dek süren en belirgin niteliğiydi.[63] Fizyokratların saldırısı ise daha uzun sürdü. Gerçi onlar da uzunca bir süre feodalizme saldırmaya cesaret edemediler. Ama 1776'da Turgot'nun bakanlığı döneminde bakanın dostu ve sekreteri olan Boncerf, hiç değilse bir sonraki kuşağın, feodal ödentilerin mali yükünden kurtarılması doğrultusunda bir öneri getirdi.[64]

Kısacası kapitalizm, senyörlerin tepkisi sonucu, feodal görünümler içinde, feodalizme yönelen bir saldırı biçiminde ya da "ilerleme" ve "akıl" sancakları altında resmi çevrelerin destekleyip koruduğu çitlemeler yoluyla, bulabildiği her açıktan girerek Fransa'nın kırsal bölgelerine sızmaktaydı. Kapitalizmin buralara daha büyük bir hızla yayılabilmesi için Devrim'in alacağı önlemlerin, hatta daha sonra atılacak adımların beklenmesi gerekliydi. Örneğin, köylünün ortaklaşa yararlandığı ortak otlaklarla ilgili bazı haklar 1889'dan önce kaldırılamayacaktı.[65]

Kapitalizmin sınırlı bir sızması, ne tarım alanında devrimci değişikliklere yol açmış ne de köylülüğü ortadan kaldırabilmişse de, gelişme biçimi, köylülerin *ancien régime*'e karşı besledikleri düşmanlığı körükleyip kısa sürede artırıcı bir etki yarattı. Köylüler, feodal ödentilerin artırılmasını ve kurnaz avukatların yardı-

61 Bloch, *Histoire rurale*, c. I, s. 210, 212.

* Fizyokratlar, ulusal zenginliğin tarımda yaratıldığını ileri süren ekonomi okulunun (Say, Quesnay gibi) üyeleridir (ç.n.).

62 Bloch, "Individualisme agraire", s. 350, 354-356, 360; Göhring, *Feudalität*, s. 76, 80.

63 Bloch, *Histoire rurale*, c. I, s. 226; Bloch, "Individualisme agraire", s. 381.

64 Göhring, *Feudalität*, s. 92.

65 Bloch, "Individualisme agraire", s. 549-550.

mıyla bazı eski ödentilerin canlandırılmasını öfkeyle karşıladılar. Daha da önemlisi, hükümetin çitlemelere göz kırpması, köylüleri monarşinin karşısına geçirdi. 1789 yılına ait, pek çok köy (komün) "defter"inde (*cahiers*)* ısrarla, eski düzene geri dönülmesi ve çitleme kararnamelerinin kaldırılması istenmekteydi.[66] Bu gelişmelerin sonucu, "Üçüncü Zümre"in, yani halk sınıflarının kendi içinde bütünleştirilmesinden, pek çok köylüyle kentlilerin bir bölümünün eski düzene karşı daha sert bir muhalefete itilmesinden başka bir şey olmadı. İşte bu eğilimler, Avrupa'nın en zengin köylülüğünün niçin devrimin belli başlı güçlerinden biri durumuna geldiğinin açıklanmasına yardımcı olmaktadır.

Kostüm soylularının üst katmanları, *parlament*'ler kanalıyla senyörlerin tepkisini desteklediler, hatta bu tepkinin daha da şiddetlenmesine neden oldular. Önceleri, yukarıda değindiğimiz gibi, krallık bürokrasisi, ticaretten elde edilen zenginlikleri kralın davasına çekme çabası içindeydi. Ancak bunun bir sonucu olarak, burjuvazinin küçük ama etkili bir kesimi, bireye tanınan mülkiyet hakkı olarak görülen ayrıcalıkların ateşli savunucuları durumuna getirilmiş oldu. Burada da kapitalistçe düşünme ve davranma biçimlerinin, eski düzenin gözeneklerinden içeri sızdığı görülmekteydi. On sekizinci yüzyıl boyunca bu eğilimler sürdü ve giderek şiddetlendi. Daha 1715 gibi erken bir tarihte, yargı görevini üstlenmiş kimselerden oluşan yeni "yargı soyluları"nın kendilerini kabul ettirdiklerini, onları öteki soylulardan ayıran duvarların giderek yıkıldığını ve gerçekten Fransa'nın çok geçmeden, hem kraldan hem de halktan gelebilecek saldırılara karşı tek bir ayrıcalıklılar takımını savunan bir soyluluğun oluşmasına tanık olacağını gösteren belirtiler vardı. 1730'lara doğru eski ve yeni soyluların birleşmesi gözle görülür duruma gelmişti.[67] Eski soyluların krala etkili bir biçimde kafa tutmalarını sağlayacak hiçbir kurumsal dayanakları olmadığı, buna karşılık yeni gruplar bağımsız mahkemeler sisteminde böyle bir dayanak bulabildikleri için, eski soylu tabakaları, siyasal amaçları uğruna yeni soyluları bir zümre olarak tanımak zorunda kaldılar. İki kesimin yaşam biçimleri de gittikçe daha çok birbirine benzediğinden, bu bakımdan karşılaşılan güçlükler de giderek azaldı.[68]

---

* Devrim sırasında halkın yakınma ve dileklerinin yer aldığı "şikâyetname"lere *cahiers de dolérance*, kısaca *cahiers* denirdi (ç.n.).

66 Göhring, *Feudalität*, s. 82-84, 96. Lefebvre, *Études*, s. 255-257.

67 Ford, *Robe and Sword*, s. 199-201.

68 Ford, *Robe and Sword*, s. 250-251 ve XI. bölüm.

XVI. Louis zamanında kralın yargı aygıtı, avam kökenli zenginlerin, reformlara karşı çıkan çevrelerin odak merkezini oluşturan *establishment* kesimine devşirilmesini sağlayan başlıca kanaldı. 1774-1789 döneminde meclise giren ve 1790'da hâlâ işbaşında olan 943 *parlamentaire*'den en az 394'ü, yani % 42 gibi önemli bir bölümü, elde ettikleri yeni mevkiler nedeniyle soylu sınıftan sayılan ama aslında avam (*roturier*) kökenli olan kimselerdi.[69]

Az önce sözünü ettiğimiz, birlikte davranmak üzere kurulan ittifakın pazarlığı sırasında, eski soyluluk bazı kilit mevkileri kendi elinde tutmayı başarmıştı. *Ancien régim*'in sonlarına doğru, para gücünün karşısına giderek daha fazla engel çıkarılmaya başlandı. Bu bakımdan yüksek memurluklar ve ordu, para gücünün erişebildiği sınırın ötesinde kalan, eski soyluluğun kendisine sakladığı mevkilerdi.[70] 1780'lerde, aristokratlar ittifakının yarattığı birlik, Maupeou ile Turgot'nun yıkımına neden olmuş, ülkenin bütün piskoposluk bölgelerini yeniden ele geçirmiş, ordunun üst kademe görevlerinde "dört kuşak geriye giden soyluluk"* kuralını dayatmış ve monarşiyi ürkek ve sonunda ayrıcalıklı kesimlerin çıkarlarına karşı son derece kuruntulu bir tutuma itmişti.[71]

Pek çok burjuvanın bu şekilde soyluluk içine alınıp eritilmiş olması, Devrim ile ilgili alışılagelen bir açıklamanın, yani Devrim'in başlıca nedenlerinden birinin Fransız aristokrasisinin kapalı, aynı tarihlerde İngiltere'de geçerli olan sınıflar arasındaki esnek sınırlara ve üst katmanlara kolayca girebilme olanağına göre az çok kapalı bir zümre olduğu görüşüne dayandırılan açıklamanın geçerliliğine koyu bir gölge düşürür. Az önce tartıştığımız gerçekler ışığında, iki toplum arasındaki farkın daha çok hukuksal formalite (biçim) düzeyinde ortaya çıktığı söylenebilir. Gerçekte, uygulamada, on sekizinci yüzyıl Fransasında, soyluluk statüsüne geçebilmek, aynı dönemin İngilteresine göre hiç de daha büyük engellerin aşılmasını gerektirmiş olmayabilir. Bu ko-

69 Ford, *Robe and Sword*, s. 145-146'da, Jean Egret'nin bu sayıları aldığımız bir yazısını tartışmaktadır.

70 Göhring, *Feudalität*, s. 74. Bu sorun daha ayrıntılı çalışmaların yapılmasını gerektirmektedir. Göhring, yargıçları da (magistrate) bu kategoriye sokuyor. Fakat bir önceki dipnotta değinilen, Ford'un Egret'den aktardığı kanıtlar bu tutumun doğruluğundan kuşkulanmamıza yol açmaktadır.

* *Quarte quartiers de noblesse* (ç.n.).

71 Ford, *Robe and Sword*, s. vii.

nuda elimizde yeterli istatistiksel bilgi yok. Ama burada, bir kez daha nicel (sayısal) ölçümlerin önemli nitel farkları kavramamıza yetmeyeceği bir sorunla karşı karşıya bulunuyoruz. Daha önce belirtildiği gibi, yukarıya doğru [dikey] hareketlilik ve üst katmanlarla bütünleşme olayının içinde oluştuğu durumun, tüm olarak ele alındığında, iki toplumda birbirinden çok değişik olduğu görülecektir. İngiltere'de bu bütünleşme, büyük ölçüde kralın etki alanı dışında ve krala karşı gerçekleşmişti. Çitlemeyle topraklarını büyüten toprakbeyleri, kralın, köylülerinin işlerine burnunu sokmasını istemediler. Aynı biçimde kentli zenginler de, tahtın, kârlı iş olanaklarını, seçilmiş birkaç gözdeye ayrılacak özel tekelleri durumuna getirmesini istemediler. İngiltere'de bu sınıfların önemli kesimleri, ömrünü tamamlamış feodalizmin ya da mutlak monarşinin miras bıraktığı silahlıktan siyasal silahları almaya istekli olmadıkları gibi, bu silahlara gereksinimleri de yoktu. Fransa'da ise monarşi, halktan gelme insanları, feodal korunmaya muhtaç toprakbeyleri durumuna dönüştürdü. Böylece onları, ayrıcalıkların yılmaz bekçileri, zaman zaman girişmeyi denediği reformların en büyük düşmanları durumuna getirmiş oldu. Üstelik bunu, kendilerini eski düzenle özdeşleştirmeyen burjuvazinin bazı kesimlerini bile kendine düşman edecek biçimde yaptı.

Bu arada söz konusu burjuvalar da gittikçe güçleniyorlardı. Bugüne değin bunlar, tarihçilerin ve sosyologların ilgisini soylularla köylüler kadar çekebilmiş değiller.[72] Yine de burada yürüttüğümüz çözümleme açısından yeterince aydınlatılmış birkaç önemli noktanın ortaya konduğu söylenebilir. Temelde yüzyıl, ticaret ve endüstri açısından büyük bir ekonomik ilerleme çağı olmuştu. Özellikle dış ticarette, hatta İngiltere'de olduğundan bile hızlı bir artış gerçekleşti.[73] Rejimin son yıllarıyla ilgili olarak yazarlar arasında görüş ayrılıkları vardır. Fiyatlar üzerinde ayrıntılı bir çalışma yapmış olan C. E. Labrousse, 1778'den sonraki

72 Bu tutumdan ayrılan bir örnek, Barber'ın *Bourgeoisie in Eighteenth Century France* adlı yapıtıdır. Ancak burada da ekonomik temeller üzerinde yeterince durulmamaktadır.

73 Labrousse, *Crise de l'economie*, s. xxvii, xxviii, xlviii'de yazar, on sekizinci yüzyılın son otuz yılında dış ticaretin, ülkeye getirilen koloni ürünlerinin, özellikle şekerin ve kahvenin dışsatıma çıkarılmasına dayalı olmadığına dikkat çekiyor. Ayrıca bkz. Sée, *Histoire économique*, c. II, s. xiv-xv; daha fazla ayrıntı için yazarın *Evolution commerciale* adlı yapıtına, s. 245-249'a bakınız.

dönemi, endüstri kadar tarımı da etkisi altına alan geniş çaplı bir ekonomik bunalım dönemi olarak görmektedir.[74] Onunkinden daha eski tarihli bir çalışmada Henri Sée ise, eski düzenin son yirmi yılını, büyük endüstrinin atağa kalktığı bir dönem olarak anlatmaktadır; bununla birlikte Manş Denizi'nin öteki yakasındaki rakibine göre çok geri bir noktadan yola çıkmış olduğu için Fransa, Devrim patlak verdiği sırada İngiltere'nin çok gerisindeydi demektedir.[75] Hükümet on sekizinci yüzyıl boyunca, endüstriyle ilgili çok önemli düzenlemeler yapmıştı. Ancak bir sürü kararnamenin çıkarılmış olması, bunların pek etkili olmadıklarını göstermektedir. Yüzyılın ikinci yarısında, bu alandaki hükümet denetimleri gevşemeye başladı.[76] Demek ki ticaret ve daha sınırlı bir ölçüde de endüstri, ticaret ve üretim üzerindeki eski sınırlamaların kaldırılmasını gerektirecek biçimde toplumsal temellerini genişletmekteydi.

Turgot bu güçlerin bir sözcüsü gibi çalıştı. Göreve, aydınlanmış despotizme, hem endüstride hem de tarımda üretim ve değişim (mübadele) özgürlüğüne tam anlamıyla inanan biri olarak başladı. Yapmaya çalıştığı reformlara ve bunların yol açtığı muhalefete bir göz atıldığında, kapitalizmin klasik biçiminin, yani kapitalizm öncesi kurumlara yaslanmadan, salt özel mülkiyete ve serbest rekabete dayanan kapitalizmin ardındaki güçlerin çapı hakkında bir fikir edinmemize yardımcı olur. Yalnızca bir bölümü uygulamaya konan programında, vergi sisteminde yapılacak bir reform, tahıl ticaretinin (13 Eylül 1774 kararnamesiyle yürürlüğe konmuş olan) serbestleştirilmesi, angaryanın (*corvée*) önlenmesi, loncaların ortadan kaldırılması ve işçilerin iş seçme serbestliğinin tanınması yer alıyordu.[77] Turgot'nun izlediği politika, tahıl ticaretinin serbest bırakılmasıyla yükselen yiyecek maddeleri fiyatlarının tedirgin ettiği küçük yiyecek tüketicilerinin yönetime düşman olmalarına yol açtı. Ülkenin her tarafında ayaklanmalar baş gösterdi; hatta bazı isyancılar, Versailles Sarayı'nın avlusunu ele geçirerek, Terör Dönemi'nin en şiddetli olduğu Devrim günlerinin yaratacağı sorunları önceden haber verircesine, fırıncıların ekmek fiyatlarını düşürmeye zorlanmasını istediler. XVI. Louis bu isteğe boyun eğmemeye kararlı bir tutum takındı; ama bu olay

74 Labrousse, *Crise de l'economie*, s. xxxii, xxxiv.

75 Sée *Evolution commerciale*, s. 303-305.

76 Sée, *Histoire économique*, c. I, s. 348, 351; Labrousse, *Crise*, s. 1.

77 Lavisse, *Histoire*, c. IX, böl. 1, s. 28, 43, 45.

Turgot'nun saraydaki saygınlığını sarstı.[78] Modası çoktan geçmiş türden denetim altındaki bir ekonominin, yani üretimin artırılmasından çok iyiliksever bir otoritenin gereksinim maddelerinin yoksullara "hakça" dağıtılmasının sağlanmasına önem veren bir ekonominin hâlâ halkın büyük bir desteğine sahip olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Temelini köylülerin alt katmanlarıyla, kentli plebler, yani ünlü *sans-culotte*'lar (Baldırıçıplaklar) arasında bulan bu duygu, Devrim sırasında alınacak önlemlerin de başlıca kaynağını oluşturacaktır. Bunlara ek olarak Turgot'nun önerileri, bürokrasinin yetkilerini kötüye kullanmaya yatkın niteliklerinden yararlanarak çıkar sağlayan sermaye (finans) çevreleriyle, Fransız endüstrisini, özellikle pamuklu dokuma ve demir çelik endüstrilerini yabancı rekabete karşı korumayı ya da endüstri için gerekli hammaddelerin dışsatımını yasaklamayı reddetmesine kızan manufaktür sahiplerinin muhalefetine neden oldu.[79]

Turgot'nun karşısına dikilen bu çıkar ittifakı, feodalizmin bir türlü sökülüp atılamayan kösteklerini kırıp yerine mülkiyete ve serbest rekabete dayalı herhangi bir düzeni kurmak isteyen çevrelerin, on sekizinci yüzyıl boyunca güçlerini artırmış olsalar bile, Devrim'in hemen öncesinde Fransız toplumunun başat öğeleri olmaktan çok uzakta bulunduklarını gösteren başka bir belirtidir. Bu yüzden, Devrim'i, en basit anlamıyla burjuva ve kapitalist bir devrim olarak nitelemek tümüyle yanıltıcıdır. Fransa'da karşımıza çıktığı biçimiyle kapitalizm, özellikle kırsal bölgelerde olmak üzere daha çok feodal bir maske takındı. Devlet memurluklarının satılmasının ve senyörlerin tepkisinin gösterdiği gibi, var olan sistemin içinde kalarak mülkiyet hakları istemek yolunda güçlü bir istek vardı. Devrim'in büyük sosyalist tarihçisi Jaurès'nin de, zorunlu sonuçları çıkarmaya çalışmadan gözlemlediği gibi kapitalizm, onu ayrıcalıklı sınıfların önemli kesimleri kadar köylülerin de monarşiye cephe almalarına yol açacak biçimde eğip bükerek *ancien régime*'in her yanına işlemiştir. Devrim'in ardındaki Baldırıçıplaklar'dan ve bir kısım köylüden gelen radikal destek, açık ve sürekli bir kapitalizm düşmanı (anti kapitalist) nitelik taşımaktaydı. Zengin köylüler, ileride göreceğimiz gibi, bu radikal kapitalizm düşmanlığının varabileceği yerlerin sınırlarını çizdiler. Böylece, özel mülkiyetin ardındaki eski kös-

78 Lavisse, *Histoire*, c. IX, böl. 1, s. 32. Olayların daha sonraki gelişmesiyle ilgili olarak bkz. Mathiez, *Vie chère*.

79 Lavisse, *Histoire*, c. IX, böl. 1, s. 40.

teklerinden kurtulmuş güçler, hem kentlerde hem de kırsal bölgelerde önemli zaferler kazandılar. Kapitalistler bu zaferleri kazanabilmek için, sık sık can düşmanlarının yardımını istediler.

5. Devrim Sırasında Köylülerin Radikalizmle İlişkisi

Buraya kadarki tartışmada ağır basan sınıflar arasında görülen, hem değişmelere karşı direnmenin hem de değişme isteklerinin kaynakları ve bu eğilimlerin zamanla artmasının nedenleri üzerinde durmaya çalıştık. Devrim'in kendisini çözümlerken ise olgular, odak noktamızın, ilgiyi alt sınıflar üzerinde yoğunlaştıracak biçimde kaydırılmasını gerektirmektedir. Monarşi, kurumlarla ve kişilerle ilgili nedenlerden ötürü, daha önceki bölümlerde ele aldığımız, toplumu bölücü güçlerin denetiminden gittikçe artan derecelerde kaçmalarını önleyemeyince, Fransız toplumu tepeden tırnağa parçalanmaya başladı. Çöküş, alt sınıflar arasında açığa dökülmeyen yakınmaları artırdı ve bu yakınmaların su yüzüne çıkmasına neden oldu. Elimizde söz konusu yakınmaların bir süredir içten içe kaynamakta olduğunu gösteren ipuçları var. Zaman zaman kentlerin küçük insanlarının da katıldığı köylü ayaklanmaları, on yedinci yüzyılla ilgili kayıtları doldurur. Fransa'nın değişik yerlerinde 1639, 1662, 1664, 1670, 1674'te ve 1675'te köylü ayaklanmaları olmuştu.[80] Ancak halkın hoşnutsuzluğu tek başına bir devrim yapamaz. Bu hoşnutsuzluğun Devrim'den hemen önce artıp artmadığını tam olarak bilemiyoruz ama büyük bir olasılıkla arttığını söyleyebiliyoruz. Artmış olsun olmasın, halkın sıkıntıları ve yakınmaları ancak daha güçlü gruplarınkiyle, kısa bir süre için bile olsa birleştiğinde, krallığın ateş, kan ve barut içinde yerle bir edilmesine katkıda bulunabilecektir.

Mutlak monarşinin parlak günlerini inceleyen çalışmalarda daha önceki ayaklanmaların nedenlerine ve köylü dünyasının niteliklerine, Fransa nüfusunun çok büyük bir çoğunluğunu oluşturan kesimlerin sorunlarına ancak belli belirsiz değinilmiştir.[81] Söz konusu yapıtlarda, Devrim'e yaklaşıldıkça, köylü toplumu-

80 Sée, *Histoire économique*, c. I, s. 214-215; Sagnac, *Société française*, c. I, s. 139-143. Porchnev'in *Soulèvements populaires*'inde bol malzeme var.

81 Örneğin bkz. Goubert, *Beauvais*. Bu yapıt daha çok tek bir bölgeyle ilgili istatistik bilgiler verdiğinden, kurumların işleyişi yönünden pek yararlı değildir.

nun içinde bulunduğu durumun ana çizgilerinin oldukça belirgin biçimde ortaya konduğu noktaya varılana dek sorunun ayrıntılarına inilir. İngiltere'dekine benzer bir ticaret devriminin görünmediği ya da Prusya'da ve de Rusya'da birbirinden çok farklı nedenlerle ortaya çıkan malikâneye geri dönüşe benzer bir tepkinin görülmediği Fransa'da, birçok köylü aslında küçük mülk sahibi olmuştu. Daha sonraki bir tarihte Rusya'da ortaya çıkacak benzerlerine "*kulak*"lar denen bu palazlanmış köylülerin (*coqs de paroisse*) sayısı hakkında kesin rakamlar vermek olanağı bulunmamakla birlikte, bunların oldukça önemli ve çok etkili bir azınlık oluşturdukları kesin olarak söylenebilir. Onların altında, kesin çizgilerle birbirlerinden ayrılmış olmaksızın sıralanan, ufacık bir toprak parçası (*lopin de terre*) olanlardan, hiç toprağı olmayıp hayatlarını tarım işçisi olarak kazananlara kadar uzanan kesimlerden oluşan büyük bir köylü çoğunluğu bulunuyordu. Öyle ki insan, yeterli toprağı olmayan ve hiç toprağı bulunmayan köylülerin sayısında son iki yüzyıl boyunca yavaş yavaş, ama düzenli bir artış olduğu izlenimine varıyor; ancak bu bir izlenim olmanın ötesine gitmiyor. Lefebvre, 1789'lara gelindiğinde, kırsal alandaki mülk sahiplerinin büyük çoğunluğunun, geçimlerini sağlamaya yeterli toprağının bulunmadığını, dolayısıyla ya başkalarının topraklarında çalışmak ya da ek birtakım işler bulmak zorunda olduklarını ileri sürüyor. Bunu doğrulayacak, genel durumu yansıtan sayısal bilgiler yine elimizde yok. Ancak ülkenin birçok bölgesinde, tek bir parça bile toprağı bulunmayan ailelerin köylü nüfus içindeki oranı % 20 ile % 70 gibi çok yüksek rakamlar arasında değişmiş olabilir.[82]

Yoksul köylüler arasında daha çok iki büyük isteğin dile getirildiği görülebilir. Birincisi, bu köylüler, hiç toprakları yoksa, belki her şeyden çok bir parça toprak, bir parça toprakları varsa, biraz daha büyük bir toprak istemekteydiler. İkinci olarak da, köy topluluğunun küçük köylülerden yana işleyen belli bazı geleneklerinin yok olup gitmesinden korkuyor, bunlara dokunulmamasını istiyorlardı. Yoksul köylülerin her konuda köy topluluğuna (köy komününe) saygılı oldukları söylenemez. Gerçekten, Devrim sırasında köyün ortak topraklarının bölüşülmesi durumunda, kendilerine de bir parça toprak düşeceği olasılığını görür gibi olduklarında, bunu sağlamak için kıyametleri kopardılar.

82 Lefebvre, *Études*, s. 209-212.

Ortak toprakların parçalanmasına karşı çıkıp bunu önleyenler, çoğu zaman, çiftliklerini işletmekte kullandıkları çeki hayvanlarını ortak topraklarda otlatanlar yalnızca kendileri oldukları için, daha çok zengin köylüler oldular.[83] Öte yandan bazı kolektivist uygulamalar yoksul köylüler için önem taşıyordu. Bunlar arasında en değer verileni *vaine pâture** (boş toprakları kullanma) hakkıydı. Çitleme yönünde güçlü bir akımın bulunmaması nedeniyle, bu hak ekilip biçilen topraklarda Fransa'nın çoğu bölgesinde uygulanan, eski açık tarla sisteminin bir parçasıydı. Ekilip biçilen tarlalar, çevrelerini bir barınaklar kümesinin sardığı şeritler biçiminde toprak parçaları olarak uzanıyordu. Tüm bu toprak parçalarında, tarım takviminin her yaprağında, Fransa'da *assolement forcé*** Almanca konuşulan ülkelerde *Flurzwang* denen bir uygulamayla aynı günde aynı işlerin yapılması gerekiyordu. Hasat bir kez kaldırıldı mı, Bloch'ın parlak bir deyişle belirttiği gibi, mülk sahibinin hakları uykuya dalar ve sürüler çit çekilmemiş tarlalarda serbestçe dolaşırdı. Bu tarihlerde yerine göre bir senyörün, bütün olarak köy topluluğunun veya zengin bir köylünün mülkü olan ve hayvan yemi yetiştirmek için kullanılan çayırlarda olmak üzere birçok yörede buna benzer şöyle bir düzenleme vardı: Ot biçilip devşirildikten sonra çayıra sürülerin salınmasına ve sığırların otlakta biten ikinci sürgünleri (*regain*) yemelerine izin verilirdi. Ortak toprakların büyük bir bölümünden yararlanmaları önlenebilen yoksul köylüler için *vaine pâture* hakkı çok önemliydi. Bu kimselerin, çoğu zaman atları ve sabanları bulunmasa da, ya etini yemek ya da biraz nakit para elde etmek üzere besledikleri bir inekleri ya da koyunları ve birkaç keçileri bulunabilirdi. Ayrıca onlar için, belirlenmiş günlerde, toprak sahiplerinin kaygılı bakışları altında, tarlalardaki, hasat sonu yerde kalmış başakları toplama*** hakkıyla, yoksul köylü kala-

83 Cobban, *Social Interpretation*, s. 112-117'de, yoksul köylülerin genellikle ortak toprakların bölüşülmesine karşı çıktıkları yolundaki yaygın yanlış görüşü düzeltmektedir.

* *Vaine pâture obligatoire*, hasat sonrası tarlalarda hayvanları otlatma hakkı ve bu hak kullanılabilen topraklar (ç.n.).

** Zorunlu ekim (ç.n.).

*** Söz konusu hak, *Kitabı Mukaddes*'e de geçmiş olup çok eski bir geçmişe dayanmaktadır; bkz. "Levililer", 23.22: "Ve diyarınızın mahsülünü biçtiğiniz zaman, kendi tarlanın köşelerini büsbütün biçmeyeceksin ve mahsülün düşen başaklarını devşirmeyeceksin; onları yoksul için, ve garip için bırakacaksın; ben Allahınız Rab'im" (ç.n.).

balıklarının ormanlardan, yakacak elde etmek ve hayvan otlatmak için yararlanma hakları da büyük bir önem taşımaktaydı.[84]

Bu durumun siyasal sonucu, köylülüğün kendi içinde bölünmesi ve köylü topluluğunun belirgin biçimde dağılmaya yüz tutması oldu. Yoksul köylüler, dünyanın pek çok başka yerinde olduğu gibi Fransa'da da, çağdaşlaşmayı sağlayan güçlerin, anımsanabilen en eski zamanlardan beri, köy içindeki işbölümünü belirleyen ve onlara da küçük dünyalarında alçakgönüllü, ama belirli bir yer ayıran eski köy toplumunu parça parça etmesinin asıl kurbanları oldular. Çok çeşitli tipleri olan Fransız köyleri, çağdaşlaşmadan, genellikle İngiliz köylerine göre, çeşitli nedenlerle, hem daha geç etkilenmiş hem de daha az acı çekmiş olmakla birlikte, on sekizinci yüzyılın sonuna yaklaşıldığında, Fransız köy toplumu da çağdaşlaşmanın açık bir saldırısına uğramış bulunuyordu.[85] Kırsal bölgelerde yaşayan yoksulların bu durumu, aralarından pek çoğunu aşırı eşitlikçi kuramları savunmaya yöneltti. Onlara göre çağdaşlaşma daha çok zengin köylülerin, Devrim sırasında yönetimin el koymasıyla bölüşülebilecek duruma düşmüş toprakları da içererek, toprakları bölüşmelerine engel olmaları ve toprakta daha çağdaş mülkiyet biçimlerine yönelmenin bir uzantısı olarak, onları hasat sonu yerlerdeki başakları toplama hakkına ve otlak haklarına sınırlamalar getirerek, açlığa mahkûm etmeleri anlamına geliyordu. Devrim'in doruğuna çıkıldığı sırada, kentlerdeki ve kır kesimindeki radikal eğilimler el ele verdi; öyle ki bu olgu, Fransız Devrimi'nin, daha önce İngiltere'de olanla karşılaştırıldığında çok daha derin ve şiddetli olmasını açıklamaya yardım edebilir. Ortada, bazen kentlerdeki ve başkentteki devrimle buluşarak, bazen de ona karşı çıkarak bir

84 Kolektif etkinliklerin duru bir genel betimlemesi ve bunlara yönelen saldırılara gösterilen direniş hakkında bkz. Bloch, "Individualisme agraire", özellikle s. 330-332, 523-527: Bu son bölümde (s. 523-527'de) Bloch, yoksulların köyün ortak topraklarının bölüştürülmesi konusundaki tutumlarının yerel koşullara göre değişmekle birlikte, yaygın olmayan çitlemelerle ortak hakların ellerinden alınması yolundaki gelişmelerin onları genellikle tedirgin ettiğini belirtiyor. Ayrıca Lefebvre'in, *Paysans du Nord*'da ortak haklar için s. 72-114 ve bunların devrim sırasında yeniden canlandırılışı için s. 424-430'da yazdıklarına bkz. Lefebvre'in olgulara ilişkin kanıtları da aynı genel gidişi göstermektedir: Yoksul köylüler genellikle köyün ortak topraklarının bölüşülmesinden yanaydılar ama, öteki ortak haklara dokunulmamasını istiyorlardı.

85 Bu gidişi tek bir bölgede, ayrıntılarıyla izlemek için Saint Jacob'un *Paysans de la Bourgogne* adlı yetkin yapıtına, özellikle 435.-573. sayfalarına bkz.

yol tutturmuş giden tek bir köylü devrimi yoktu. Biri köylü aristokrasisinin, ötekisi daha çeşitli öğeleri içeren köylü çoğunluğun olmak üzere, her biri kendi yolunda giden ve zaman zaman kentlerdeki devrimci dalgalarla birleşip, zaman zaman onlara karşı çıkan, en azından iki köylü devrimi yaşanmaktaydı.

Köylülüğün üst katmanlarının durumuna gelince, bunların hoşnutsuzluğunun, iki arada bir derecede kalmış konumlarından kaynaklandığına az çok kesin gözüyle bakılabilir; çünkü bunlar toprağı kullanma hakkına sahip olmakla birlikte toprağın sahibi değildiler.[86] Çok iyi bilindiği gibi, Fransız köylülüğü, en azından onun üst katmanları, toplumsal ve hukuksal konumları bakımından, Kıta Avrupasının öteki herhangi bir büyük ülkesinde görülenden daha az baskı ve kısıtlama altındaydı. Köylülerin birçoğu özgür kişi konumundaydı. *Cahier*'lerin (şikâyetnamelerin)* sayfalarındaki yansımalarına göz atabildiğimiz kadarıyla isteklerinin daha çok feodal sistemin, özellikle eski düzenin son yıllarında yeniden artma eğilimi gösteren keyfi yönlerinin ortadan kaldırılması olduğunu görebiliriz. Burjuvazininkinin taban tabana zıddı olan bir tutumla, soyluluğun toplumsal konumuna ve özel ayrıcalıklarına saldırmadılar. Tersine, sık sık bunları tanıdıklarını açıkça dile getirdiler;[87] ki bu da soyluluğun ayrıcalıklarıyla kendi sorunları arasında o ya da bu türden genel bir bağlantının bulunduğunu anlayamadıklarını gösteren bir olgudur. Anlaşılan, böyle bir bağın varlığını kavrayabilmeleri ve 1789'da eylemci bir devrimci güç durumuna gelebilmeleri için, köylülerin ciddi bazı şoklar yaşamaları gerekecekti. Söz konusu şokların gelişi fazla gecikmeyecektir.

Bu yönde ilk ivme *Etats Généraux*'nun toplanmasından az önce ve hemen sonra, soyluluğun giriştiği eylemlerden ve kralın bunlar karşısındaki kararsız davranışından geldi. Kuşkusuz köylüler, oyların tabakalara (zümrelere) göre verilmesinin mi, yoksa oy hakkı tanınan kimselerin tek tek oy kullanmalarının mı uygun olacağı gibi, nüfusun öteki kesimlerini şiddetli tartışmalara ve eylemlere kışkırtan sorunları ne anlayabiliyorlar ne de umursuyorlardı. Aynı biçimde, Bourbon maliyesinin sallantıda oluşu ve iflasın eşiğine gelişi de onları pek fazla ilgilendirmemekteydi. Vergi yükünün çeşitli tabakalara nasıl dağıtılacağı sorunu da on-

86 Göhring, *Feudalität*, s. 57-58, 60.

* Bkz. s. 99n.

87 Göhring, *Feudalität*, s. 115-116.

ları fazla heyecanlandırmış olmasa gerek; köylülüğü ilgilendiren, *kendi* köyünde, *kendi* payına ne kadar vergi düşeceğiydi ; ki bu da, yöreden yöreye uzmanların dışında kimsenin neyin ne olduğunu anlayamayacağı derecede değişiyordu.[88] Öte yandan bütün bu sorunların okumuş kentlilerin büyük bölümünü yakından ilgilendirdiği ve harekete geçirdiği kesin olarak söylenebilir. Soylular, feodal geri dönüş denilen dönemde yapmaya çalıştıklarının doğal bir uzantısı olarak *Etats Généraux* düzeneklerini işleterek devleti ele geçirmeye çalışıyorlardı. Bu gibi konularda kimseyle uzlaşmaya istekli olmamaları, o tarihe kadar soylu ve ruhban sınıftan olanlar dışındaki herkes için kullanılan, hukuksal bir etiket olmanın dışında hiçbir anlamı bulunmayan *Tiers Etat*'yı* (üçüncü tabakayı) siyasal konularda tek bir kafa gibi düşünen bir topluluk durumuna soktu.

Devrim'in ilk evrelerinde göze çarpan roller üstlenen zengin, özellikle de liberal soyluların birçoğu önemli ödünler vermeye oldukça hazırdı. Hatta tarım sorunlarıyla ilgili olarak, köylüyü en fazla ezen feodal hakların bazılarından, karşılığında herhangi bir tazminat bile almadan vazgeçmeye razıydılar. *Tiers Etat*'yı geçici de olsa kendi içinde birleştiren gerici baskılar, bunlardan değil, büyük ölçüde feodal ödentilerle yaşayan ve feodal haklarını yitirdiklerinde zararları tazmin edilse bile, işlerini halktan kimseler gibi yürütme olanakları bulunmayan, bunu beceremeyecek olan, dolayısıyla feodal haklarından vazgeçmeyi kabul etmeyen küçük, kırsal senyörler kalabalığından gelmiş olsa gerek.[89]

Köylülerin uyanmasına yol açan öteki etkiler daha rastlantısaldı. Fransız hükümeti, 1786'da İngiliz manufaktür ürünleri üzerine koyduğu gümrükleri önemli ölçüde düşürdü; bu durumda pek çok kişi işsiz kaldı. Aynı zamanda bazı yörelerde, köylülerin tarımın yanı sıra yaptıkları işlerin azalmasına ya da ortadan kalkmasına yol açarak, köylüleri de etkiledi. 1787'de çıkarılan bir kararnameyle, tahıl ticaretiyle ilgili kısıtlamalar, bu arada üreticileri, tahıllarını yerel pazara götürmek zorunda bırakan kı-

88 Vergilendirmenin eski düzen yönetimi sırasındaki baskıcı niteliği hakkındaki kalıplaşmış açıklamalarda abartma payı bulunabilir. Goubert, *Beauvais*, s. 152'de sistemin, incelediği bölgede temelde hakça olduğunu vurguluyor.

* Soylu ve ruhban tabakalarından olmayan, onların "dışında" kalan "üçüncü tabaka", "ötekiler" anlamında "halk" sınıflarını belirtmede kullanılıyor (ç.n.).

89 Lefebvre, *Études*, s. 258.

sıtlama da kaldırıldı. 1788 sonbaharında ise, hasat beklenenin feci şekilde gerisinde kaldı. Onu izleyen kış alışılmadık derecede sert geçerken, ilkbaharda şiddetli fırtınalar ve seller bastırdı.[90] 1789 yazına gelindiğinde doğal afetler, siyasal belirsizlikler ve kaygılarla birleşince, Fransa'nın pek çok yerinde panik başladı, bir dizi köylü ayaklanması patlak verdi.

Köylülüğün radikal potansiyeli kendini göstermeye başladı. *Grande Peur* (Büyük Korku) adı altında toplanan karışıklıklar, Fransa'nın değişik yerlerinde değişik biçimler aldıysa da, hemen her yerde su yüzüne çıkan tutum, feodalizme karşı çıkıştı. Köylüler, ayaklanmadıkları yerlerde bile, feodal yükümlülüklerini yerine getirmeyi reddettiler.[91] Ortalıkta her türlü söylenti, inanılmaz bir hızla dolaşıyordu; tümüyle temelsiz olmayan bir aristokratik komplo korkusu, köylülerin kentlerdeki yoksul sınıfların yardımına koşmalarını kolaylaştırdı. Merkezi hükümetin otoritesi zayıfladıkça, Fransa'nın küçük kentlerden ve topluluklardan oluşan bir mozayığa benzeyecek biçimde parçalanmak üzere olduğu düşünüldü. Kamu düzeninin yıkılması, burjuvazi arasındaki güçlü ve saygın yurttaşların, liberal soyluları bağırlarına basmalarına yol açtı. Öte yandan, yoksul sınıflar, onlara pek güvenmediler ve saflarına sokmamaya çalıştılar. Böylece paniğin egemen olduğu yerlerin, hem kentlerin hem de kırların, orta büyüklükte mal mülk sahipleri, aristokrasinin entrikası sonucu ortalığa salındığına inanılan eşkıyalardan ve haydutlardan kendilerini koruyabilmek için yerel savunma grupları oluşturdular.[92]

Öte yandan, gerçek tarım [köylü] ayaklanmalarının ve *Jacquerie*'lerin* görüldüğü yerlerde *Grande Peur* yaşanmadı.[93] Bu yörelerde yürüyüşe geçen köylünün *kendisi* eşkıya olmuştu. Onların eşkıya hayalleri görmek gereksinimleri olmadığı gibi, kendilerini aristokratın aracı olarak görmeleri olanağı da yoktu. İpini koparan köylü şiddeti, burjuvaziyi, özellikle feodal hakların da herhangi bir başka mülkiyet biçimi kadar kutsal olduğuna inanan burjuvaları ürküttü ve onları soyluların kollarına atılma-

90 Lefebvre, *Grande Peur*, s. 13-14; Göhring, *Feudalität*, s. 129.

91 Lefebvre, *Grande Peur*, s. 119.

92 Lefebvre, *Grande Peur*, s. 30, 31, 103-105, 109, 157-158.

* Fransa'da ortaçağ boyunca, feodal beylere karşı köylülerin (Türkçedeki "Mernetler"inkine benzer anlamıyla Jacques'ların) giriştikleri (Osmanlı tarihindeki "Celali ayaklanmaları"nı andıran) ayaklanmalarına verilen genel ad (ç.n.).

93 Lefebvre, *Grande Peur*, s. 165-167, 246.

ya itti. Bastille'e yapılan saldırıdan sonra, bazı yörelerin, örneğin ayaklanmaların çok şiddetli olduğu Alsace gibi bölgelerin burjuvaları, ayaklanmaları bastırmak yolunda, ayrıcalıklı sınıflarla candan ve gönülden işbirliği yaptılar.[94]

O sırada devrim, devrimden kaygı duyan ve devrime son vermek isteyen toplumsal güçlerin harekete geçmesine neden olmuş bulunuyordu. Karşı devrimin önderliğini yaptığı söylenebilecek çevrelerin odağı Paris'te bulunuyor ve kralı etkisi altında tutuyordu. Bir an için devrimin başarıya ulaşması olanağı ortadan kalkmış göründü. 11 Temmuz 1789'da Necker hemen görevinden alındı ve Fransa dışına sürgün edildi. Soylular, yanlarına din adamları temsilcilerini ve kırk yedi soyluyu da alarak, bir kurucu meclisi resmen kurmuş bulunan *Tiers Etat*'nın (Üçüncü Tabaka'nın) zaferini kabul etmeyi hiç de düşünmediklerini gösteren belirtiler veriyorlardı. Paris'in çevresinde asker birlikleri toplanmaktaydı. Kırsal bölgeler, az önce ele aldığımız nedenlerle, tam bir kaynaşma durumundaydı. Ortalıkta açlık tehlikesi belirmişti. Kralın bir darbe hazırlığı içinde olduğundan kuşkulanılıyordu. Kurucu Meclis, çok kötü şeylerin olacağı bekleyişi içindeydi. Bu sırada patlak veren bir halk ayaklanması, ılımlı devrim hareketini, yenilgiyi kabul etme durumundan kurtardı ve onu daha ileri adımlar atmaya zorladı. Aslında Paris halkının [Kurucu] Meclis'i kurtarma gibi bir niyeti yoktu; onu "can havli" ile ve bir tür "nefsi savunma" tepkisinin bir sonucu olarak kurtardı. *Grande Peur*'ün (Büyük Korku'nun) ilk belirtisi olarak o günlerde insanlar sürekli bir panik içindeydi. Paris'in Krallık askeri birlikleri ve "eşkıyalar" tarafından sarıldığını gören ve kentin bombalanarak, kendilerinin yağmacıların ellerine bırakılmasından korkan yurttaş kitleleri barikatlar kurdular ve Invalides'den* 32.000 tüfek alarak silahlanmaya başladılar. On Dört Temmuz sabahı, daha fazla silah bulmak için Bastille'e yürüdüler ve bu yürüyüş, keyfi otoritenin bu ünlü simgesinin yerle bir edilmesiyle son buldu.[95]

Bastille'in ele geçirilişi ve onu izleyen, halkın giriştiği kısa süreli öç alma eylemleri sırasında, Lefebvre'in belirttiği gibi, Fransız Devrimi'nin içindeki radikal öğenin belli başlı özellikleri

94 Lefebvre, *Grande Peur*, s. 56, 139.

* Invalides, Paris'in eski eğitim alanı (Chaps de Mars) yakınında bulunan kışla olup, bugün askeri müze olarak kullanılmaktadır (ç.n.).

95 Lefebvre, *Révolution française*, s. 125-126, 134-135.

ortaya çıkmıştı bile: Bunlar, karşı devrimci darbelerden korku, kitlelerin, daha çok da yoksul zanaatçılardan ve gündelikçilerden oluşan kitlelerin kendilerini korumayı amaçlayan ayaklanmaları ve düşmanlarını cezalandırma, yok etme istekleriydi.[96]

Bu özellikler, Devrim'in, halkın devreye girdiği her büyük aşamasında yeniden göründü. Çok iyi bilindiği gibi, Devrim, soylulardan gelen bir saldırıyla başlamış, ilerledikçe daha radikalleşmiştir. Devrimin ilerleyişi sırasında burjuvazinin giderek daha radikal kesimleri iktidara gelmiş ve Robespierre'in 9 Termidor tarihinde, yani 27 Temmuz 1794'te düşürülmesinden az öncesine kadar, her biri bir öncekinden daha radikal olan politikalar izlenmiştir. Tutucu güçler (elbette her biri bir öncekinden daha az tutucu olan ve ondan farklı gruplardan oluşan tutucu güçler) her keresinde devrimi durdurmaya çalıştıkça, tabandan gelen yeni bir radikal saldırı onları devrim yolunda daha ileri gitmeye itmiştir. Bu sola kayma sürecinin belli başlı aşamalarını, üç büyük halk ayaklanmasının başgösterdiği üç ünlü gün (*Journée*) simgelemektedir. Bunlardan birincisi, 1789 yılının 14 Temmuzunda Bastille'in basıldığı gündü. İkincisi, 1792 yılının 10 Ağustosunda Tuileries Sarayı'nın ele geçirildiği gündür ki, bu olay XVI. Louis'nin idamına dek varan süreci başlatmıştı. 31 Mayıs 1793'te patlak veren üçüncü ayaklanma benzeri, ama daha ciddi koşullarda doğmuş ve terör yöntemiyle Robespierre'in kısa süreli üstünlüğüne yol açan olaylar zincirinin bir halkasını oluşturdu. Bu dalgalardan her birinin arkasındaki baş itici gücü Parisli "Baldırıçıplak" (*sans-culottes*) takımı sağladı. Her dalga, başarısını kır kesiminin aktif desteğini alabildiği sürece sürdürebildi. Bu destek kalktığı, Baldırıçıplaklar'ın istekleriyle, mülk sahibi köylülerin istekleri çatıştığında radikal devrimi iteleyen güç yavaş yavaş azalmış, böyle olunca radikal devrimin destekleyicilerinin kentlerdeki kalıntıları kolaylıkla ezilebilmiştir.

Dolayısıyla, Devrim'in başta gelen sürükleyici gücü olmamakla birlikte, köylülüğün, Devrim'in yazgısını belirleyen güç olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ayrıca, başta gelen sürükleyici bir rol oynamamakla birlikte, köylülüğün çok önemli bir güç olduğu söylenebilir; geri dönüp bakıldığında, Devrim'in en önemli ve en kalıcı başarısını oluşturan olayın gerçekleştirilmesinde, yani feodalizmin yerle bir edilmesinde en büyük rolü oynayan güçlerden biri olarak görünür.

96 Lefebvre, *Révolution française*, s. 133.

Öyküyü özetlersek, Bastille'in alınışı, somut bir siyasal ya da askeri zafer olmaktan çok sembolik anlamda önemliydi. Feodalizme bundan birkaç hafta sonra, ünlü 4 Ağustos 1789 gecesi indirilen öldürücü vuruşun, bundan çok daha önemli bir olay olduğu ve az önce belirtildiği gibi, kökeninin doğrudan doğruya köylüler arasındaki huzursuzluğa bağlanabileceği söylenebilir. Kurucu Meclis çok nazik bir konumdaydı. Üyeleri daha çok bir halk ayaklanması tarafından (tutukevlerinden) kurtarılan düzen ve hukuk adamlarıydı. Genellikle, azımsanamayacak mal mülk sahipleri olan bu adamların, köylülerin kopardığı gürültüye papuç bırakmaya pek niyetleri yoktu. Kralın ve düzeni sağlamak yolunda krallık aygıtından geride kalabilen güçlerin safına geçecek olsalar, aristokrasinin içindeki ödünvermez öğelerin çıkarlarına ve Devrim'de atılan adımların geri alınmasına hizmet edeceklerdi. Bu durumda bir azınlık, Kurucu Meclis'teki çeşitli menevralarıyla kararnameleri geçirmeyi becerebildi.

Bildiri'nin metni, Meclis'in feodalizmi tümüyle yıktığını ileri sürerek başlamakla birlikte, bu bir abartmaydı. Toprağa dayalı feodal ödentilerin ortadan kaldırılışı, tazminat ödenmesi koşuluna bağlanmıştı; ki bu, söz konusu hakların daha uzunca bir süre yürürlükte kalacağı anlamına gelebilirdi. Ayrıca, feodalizmin, içinde onursal ayrıcalıkların da bulunduğu öteki kalıntıları da daha ortadan kaldırılmış değildi. Feodal yapının bu tür kalıntılarının temizlenmesi işinin çoğu, ancak Devrim'in daha ileriki ve daha radikal evrelerinde çıkarılan yasalarla gerçekleştirildi. Böylece Devrim, de Tocqueville'in vurguladığı gibi, mutlak monarşinin başlattığı işi sürdürmüş oluyordu. Bununla birlikte Meclis, yasa önünde eşitlik ilkesi, kişiye bağlı feodal yükümlülüklere (bu kez tazminatsız olarak) son verilmesi, cezalarda eşitlik ilkesi, herkesin kamu hizmetlerine kabul edilebilirliği kuralı, devlet memurluklarının satılmasının kaldırılması ve rahipler için kesilen *onda bir* (*tithe*, öşür) vergisinin (gene tazminatsız olarak) kaldırılması tasarılarına olumlu oy verdi. Bütün bunlar, bu ünlü olayın sonuçlarının "*Ancien Régime*'in ölüm fermanı"nı imzaladığı savını haklı çıkarmaya yeter.[97]

97 Lefebvre, *Révolution française*, s. 140-141. Bu arada devrimin önderlerinin köylüler arasındaki geleneksel uygulamalara son verme konusunda oldukça dikkatli davrandıklarını belirtmekte yarar var. Örneğin Kurucu Meclis "zorunlu ekim" (*assolement forcé*) yani bir köyün her üyesini tarlalarını öteki köylülerle aynı anda sürmek, ekmek ve ekini aynı anda kaldırmak zo-

Bununla birlikte, bir noktanın vurgulanmasında yarar var: "Eski düzenin ölüm fermanı"nın imzalanması, yürekten gelen ve kendiliğinden bir hareketle gerçekleştirilen bir eylem değildi. Meclis, kafasına doğrultulmuş ve halk arasında çıkabilecek karışıklıklar biçimini alan bir tabancanın tehdidi altında çalışıyordu.[98] Bu yüzden üst sınıfların ödün vermeye hazır oldukları yolunda belirtiler gösterdikleri bir sırada, bu gibi olayları bağlamlarından koparark ele almak ve devrimci radikalizmin gereksiz olduğunu ileri sürmek gerçek durumu tümüyle çarpıtmak olacaktır.

Devrimin ikinci radikal evresi de yeni bir reaksiyon (geriye dönüş) tehlikesinin kışkırtmasıyla başladı. Aynı yollardan bu kez daha yoğun geçildi. Kralın Varennes'den (20-25 Haziran 1791'de) önlenen kaçma girişimi, Devrim'in, İngiltere'deki gibi anayasacı (meşruti) bir monarşiye ve üst sınıfların yönetimine varıp bu noktada durabilmesi yolunda ortada herhangi bir olasılık vardıysa bile, onu da ortadan kaldırdı. 1792 baharında savaş patladı. Aralarında ticaretle ve deniz ulaştırmacılığıyla uğraşanların büyük bir orana ulaştığı Gironde* önderleri, birtakım maddi hesapların yanı sıra, devrimci inançları çevreye yaymak düşüncesiyle savaş yolunu tuttular. Lafayette ise, savaşı, bunlarınkinin tam zıddı bir düşünceyle, yani düzeni yeniden kurmak için kullanmak istedi. Bir askeri darbe tehlikesi gerçekten vardı.[99] 1791 Kasım'ından başlayarak, kırsal kesimin birçok yöresinde, yoğun bir kıtlık yaşanmaktayken, tahıl dışsatımının sürmesini protesto eden halk ayaklanmaları başgösterdi. Aslına bakılırsa, tahıl Fransa'da dışarıdakinden daha pahalıya satılabilirken ülke dışına yollanması düşüncesi gerçekten saçmaydı. Ayaklanmalar fazla bir

runda bırakan uygulamayı 5 Haziran 1791'e kadar kaldıramadı. O tarihte de bunu, dolaylı bir yoldan, mülk sahibini yetiştireceği ürünü seçmede serbest bırakan kararnameyle yaptı. Buna karşılık, ne Kurucu Meclis ne de Konvansiyon Meclisi *vaine pâture obligatoire* uygulamasını, yani hasad kaldırılır kaldırılmaz sürülerin bu topraklara salıverilmesi hakkını kaldırabildi. Bkz. Bloch, "Individualisme agraire", s. 544-545.

98 Bkz. Lefebvre, *Grande Peur*, s. 246-247'de ve *Révolution française*, s. 113, 119. 4 Ağustos ödünleriyle ilgili olarak Marat şunları yazmıştı: "Alevler içindeki şatolarının yarattığı aydınlığın yardımıyla, özgürlüklerini zaten güç yoluyla elde etmiş insanları zincirle kendilerine bağlı tutma ayrıcalıklarından bir yücegönüllülük gösterisiyle vazgeçtiklerini bildirdiler."

* Gironde, Fransa'nın bir bölgesi olup, bu bölgenin milletvekilleri devrimin sağ kanat siyasal çizgisini benimseyen Jirondenler'i oluşturdular (ç.n.).

99 Lefebvre, *Révolution française*, s. 225, 227-228, 243.

zorlukla karşılaşılmadan bastırılmışsa da, heyecanın ne kadar yükseldiğini ve düzensizliğin ne kadar yayıldığını gösterir. Gittikçe artan enflasyon ise, kentli yoksulları perişan etti.[100] Askeri başarıların durup yenilgilerin başlaması, zaten oldukça yüklü olan havanın daha da elektriklenmesine yol açtı. Bu boğucu havaya son veren vuruş, yani 10 Ağustos 1792'de Tuileries'nin ele geçirilişi ve ünlü İsviçreli Askerler Koruma Birliği'nin kılıçtan geçirilmesi olayı da, yine Paris halkının, daha çok yoksul zanaatçılarla gündelikçi vb. kimselerin işiydi.[101] Olayların merkezi Paris olmakla birlikte, radikal akımlar taşra bölgelerinin aktif desteğini gördü. Marsilya'dan Paris'teki yoldaşlarına yardıma gelen Jakobin taburlarının yolda söyledikleri, Rouget de Lisle'in bestelediği savaş ve ayaklanma şarkısı *Marsaillaise* işte bu ortamın bir ürünüydü. 10 Ağustos ayaklanması, 14 Temmuzdan farklı olarak salt Parislilerin yarattığı bir olay değil, ulusal bir başkaldırmaydı.[102]

Bunun ulusal politikadaki sonucu, Yasama Meclisi'nin fiilen görevden çekilmesi ve yerini Ekim 1791'de açılan Kurucu Meclis'e bırakması, XVI. Louis'nin ancak 1792'nin sonunda başlayabilen yargılanışı oldu; daha dolaysız sonucu ise, 1792 Eylül katliamlarında halkın giriştiği öç alma eylemleriydi. Bu katliamlar, kitle eylemlerinde her zaman görüldüğü gibi kendiliğinden bir hareket biçiminde başladı. Kıyıda bekleyen bir kalabalık, muhafızların gözetiminde götürülmekte olan bir grup tutukluyu ele geçirip hemen orada öldürdü. Daha sonra katliam tutukevlerine yayıldı. Bu katliam sırasında, büyük çoğunluğu sıradan hırsızlar, fahişeler, dolandırıcılar ve dilenciler olmak üzere 1100-1400 arasında kişi yaşamını yitirdi. Öldürülenlerin ancak dörtte birine yakınını rahipler, soylular ya da herhangi bir nedenle "siyasal" sayılabilecek suçlardan tutuklu olanlar oluşturuyordu.[103] Benzeri sahneler Fransa'nın başka kent ve kasabalarında da yaşandı. Katliamların önemi, daha çok halkın öç alma dürtüsünün ne kadar kör ve akıldışı olduğunu ortaya koymalarında yatmaktadır.

100 Mathiez, *Vie chère*, s. 59, 71, özellikle s. 67; Lefebvre, *Révolution française*, s. 241.

101 Rudé'nin *Crowd* adlı yapıtı, Devrim'in büyük "günler"ini (*journées*) yaratan Parisli kalabalıkların bileşimi hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir.

102 Lefebvre, *Révolution française*, s. 246.

103 Rudé, *Crowd*, s. 109-110.

Bunların bir bakıma haberciliğini yaptıkları, Devrim'in bir sonraki evresinde gündeme gelecek olan Terör ise, doğurduğu sonuçlara bakılırsa, daha örgütlü, daha az kapris ürünü bir hareketti.

1791-1792'deki ayaklanmaların bir sonucu olarak köylüler, 1792 yazında önemli kazançlar elde ettiler. 25 Ağustosta feodal ödentiler kaldırıldı. Kaldırılmalarının karşılığı olarak tazminat, ancak toprak sahibi o toprakla birlikte verilen soyluluk beratını gösterebilirse ödenecekti. Aynı ayın 28'inde çıkarılan bir kararla, toprakbeylerinin el koydukları köyün ortak toprakları, köylülere geri verildi. Bir başka kararname de, *émigré*'lerin (Fransa'dan ayrılan soylu "göçmenlerin") el konulan mülklerini, küçük parçalar biçiminde satışa sunmakla, kırsal proletaryanın toprak edinmesini kolaylaştırdı. Paris'te de Komün (belediye yönetimi) işsizleri, surların onarımı işinde çalıştırmak üzere işe aldı.[104] Bu önlemlerle hükümet, sıkıntı içindeki çok küçük toprak sahibi ya da topraksız köylü çoğunluğunun isteklerinin bir bölümünü karşılama girişiminde bulunarak, onları devrimin çıkarlarına bağlama yolunda çaba gösterdi. Ancak hükümetin bu gibi kararları alırken çok da gönüllü olduğu söylenemezdi. Paris'teki devrim hükümeti, komünal toprakların ve *émigré*'lerin topraklarının küçük köylüler arasında bölüştürülmesiyle ilgili yaşamsal önem taşıyan girişimi destekledi ve bu yolda gerekeni yaptı. Ama sonuç, zenginlerle yoksullar arasındaki bölünmenin daha da keskinleşmesi oldu. Bu kararın ayağa kaldırdığı zengin köylüler, topraksız köylülere mülk verilmesinin *loi agraire* ("tarım yasası") ile aynı şey demek olduğunu, bununsa mülkiyet komünizminden başka bir anlama gelmeyeceğini ileri sürdüler.[105]

104 Lefebvre, *Révolution française*, s. 254.

105 Cobban, *Social Interpretation*, s. 115. Ayrıca, söz konusu yasaların ayrıntıları için bkz. Bourgin (ed.), *Partage des biens communeaux*, s. xvii. Tarım Komitesi Başkanı'nın yaptığı konuşma (s. 337-373'te) özel mülkiyet ve köyün ortak topraklarının *à l'anglaise* (İngiliz tarzı) ortadan kaldırılmasıyla tarımda gerçekleştirileceği umulan ilerlemeye ilişkin kapitalist anlayış ile yoksulların isteklerini bağdaştırma yönünde bir çabayı dile getirmektedir. Başkan bir noktada, "*Cependant, Messieurs, si le droit de propriété est sacré, la cause du pauvre l'est aussi*" (Ancak Beyler, mülkiyet hakkı kutsalsa, yoksulların davası da aynı derecede kutsaldır) demekteydi (s. 360). Bourgin'de yayımlanan pek çok bildiriye ve dilekçeye göz attığımda, Cobban'ın köylü istekleriyle ilgili yorumunun doğru, buna karşılık yoksulların ortak toprakların paylaşılmasına karşı çıktıkları yolundaki yaygın görüşün yanlış olduğu kanısına vardım.

Bu arada hükümetin gösterdiği kararsızlık, köylüler arasındaki radikal görüşlerin yayılmasını hızlandırdı. Köylü radikalizminin düşmanları, bu düşüncelerin tümünü, ürkütücü *loi agraire* adı altında topluyorlardı. Mülkiyet eşitliği en fazla yoksul köylülere çekici görünmüş olsa gerek. Ama yoksul köylüler arasında, devrimci önderlerin, devrimin bir sonraki ve en radikal döneminde bile bağlı kaldıkları özel mülkiyet anlayışları çerçevesini aşan düşünceler de vardı. Bunlar Hıristiyanlığa dayanan düşüncelerle kolektivist düşüncelerin bir karışımıydı. Yalnızca belgeler yeterli olmadığı için değil, aynı zamanda şiddetle bastırıldıkları için, bu düşüncelerin köylüler arasındaki yankısının derecesini kestirebilmek hiç de kolay değildir. Radikallerden nefret eden Carnot, 7 Ekim 1792'de Bordeaux'dan gönderdiği bir yazıda *loi agraire* düşüncesinin her yana korku saldığını söylerken, kuşkusuz durumu biraz abartmakdaydı.[106] Ama köylü radikalizminin otoriteleri ürküttüğü kesin. Konvansiyon'da yaptığı ateşli bir konuşmada Barère, kırsal bölgelerde yaşayanların kafalarına, mülkiyete yönelen en küçük bir saldırının bile hoşgörüyle karşılanamayacağının iyice sokulması için gerekenin yapılmasını istiyordu. Ertesi gün, 18 Mart 1793'te Konvansiyon *loi agraire*'i övmenin ölümle cezalandırılacağını karara bağladı.[107] Yine de bu düşüncelerin içeriğiyle ilgili olarak günümüze, bunların yoksul köylülerin gereksinimlerine uygun olduğunu ve gereksinimlerinden bazılarını karşıladığını söylememize yetecek kadar bilgi kalabildi. Dolayısıyla, bu yeraltı radikal akımını incelerken oldukça dikkatli olmak gerekmektedir.

İlk radikal saldırı, az önce 10 Ağustos 1792 ayaklanmasına yol açan nedenlerden biri olduğunu söylediğimiz tahıl dışsatımı iddiaları yüzünden ortaya çıkan kargaşayla bağlantılı bir hareket olarak doğdu. Söz konusu kargaşalar ortamında, Beauce yöresinden Étampesli bir zengin derici (dabağ) çevredeki köylerin köylülerince öldürüldü. Haber bir anda Fransa'nın her yanında duyuldu ve tüm ülkeyi sarstı; gömülmesi ulusal bir törene dönüştürüldü. Ne var ki aynı yörede Jakoben bir köy papazı (*curé*) olan Pierre Dolivier, bu duygusallık gösterilerine karşı çıkma yürekliliğini göstererek, 1792 Mayısında Yasama Meclisi'ne verdiği dilekçede, öldürülen kişinin zengin ve açgözlü biri olduğunu ile-

106 Guérin, *Lutte de classes*, c. I, s. 350'de aktarılmıştır.

107 Soreau'nun "Révolution française et le proletariat rural" adlı makalesinde (s. 121-122'de) Barère'in konuşmasından uzun bir alıntı bulunmaktadır.

ri sürüyor, tahıl spekülasyonuna karıştığını ima ediyor ve öldürülmeyi hakettiğini söylüyordu. Dolivier bu yolda, yalnız yoksullar ve açlar düşünülerek fiyatların denetlenmesini istemekle kalmıyor, aynı zamanda doğrudan doğruya mülkiyet hakkına da saldırıyordu: "*La nation seule est véritablement propriétaire de son terrain*"[108]* Mathiez, haklı olarak dikkatimizi Dolivier'nin düşüncelerindeki geçmişten kalma niteliğe çeker. XIV. Louis uyruklarının mülklerinin efendisi olduğunu ileri sürmüştü. Dolivier'nin deyişinde kralın yerine ulus konmuş oluyordu. Öte yandan Dolivier'nin ve izleyicilerinin sözlerinde günümüzün okuruna son derece çağdaş gelebilecek bir yan da vardı: Devlet, yurttaşlarının çoğunluğunu oluşturan talihsiz insanların açlıktan ölmelerini önlemek için bir şeyler yapmak zorundadır ve bu yükümlülük, mülkiyetle ilgili bencil hakların ve çıkarların korunmasından önce gelir.

Çileden çıkmış köylülerin şiddet eylemini savunarak ve mülkiyete saldırarak Dolivier, mecliste bir şok yarattı. Ancak Robespierre bu (Jakoben) papaza arka çıkan bir konuşma yaptı. Bu konuşma, daha sonra Terör dönemindeki davranışının hem bir habercisiydi hem de bir bakıma onunla çelişiyordu. Söz konusu konuşmada Robespierre, tüm burjuva sınıfını, Devrim'i soylularla rahiplerin yerini almanın bir yolundan başka hiçbir şey olarak görmeyen ve edinilmiş zenginlikleri, ayrıcalıklı sınıfların soylu doğuşa bağlı hakları savundukları kadar bağnazca savunan açgözlü bir sınıf olarak suçladı.[109] Görüldüğü gibi uç radikallerin düşünceleri, Robespierre'in temsil ettiği ve çıkarlarını dile getirdiği küçük mülk sahiplerinin düşüncelerinden pek de farklı değildi.

Tuileries'nin ele geçirilişinden sonra benzeri görüşler, Fransa'nın başka yerlerinde de su yüzüne çıktı ve bazı yerlerde onları uygulamaya koymak için, genellikle başarılı olmayan denemelere girişildi. Başka bir *curé*, papazlık bölgesinin köylülerine, "*Les biens vont être communs, il n'y aura qu'une cave, qu'un grenier ou chacun prendra tout ce que lui sera nécessaire*** dedi. Kilise toplu-

108 Aktaran, Mathiez, *Vie chère*, s. 73.

* Ülke topraklarının gerçek sahibi yalnızca ulustur" (ç.n.).

109 Dolivier'nin öyküsü hakkında Mathiez'in *Vie chère* adlı yapıtına, öldürülme olayıyla ilgili olarak s. 66'ya, Dolivier'nin kendisiyle ilgili olarak s. 72-76'ya bakınız.

** Mallar ortak olacak, tek bir şarap mahzeni, tek bir tahıl ambarı bulunacak ve herkes oradan gereksinimini karşılayacak kadarını alacak (ç.n.).

luğuna, gereksinimleri olduğu kadar malı çekebilecekleri ortak mağazalar kurmalarını, böylece parayı ortadan kaldırmalarını öğütledi. Bu bağlamda, enflasyon sonucu fiyatların başını alıp gitmesi yüzünden köylülüğün bir bölümünün, kendi topraklarında ürettiklerinden çok daha fazla yiyecek tüketir duruma geldiğini anımsatmakta yarar var. Topraksız köylüler ise kuşkusuz kendi yiyeceklerini üretecek olanaklardan hepten yoksundular. Başka bir yerde, bu kez bir kentli, Lyons kentinin bir sakini, gereksinim maddelerinin millileştirilmesi için ayrıntılı bir sistem geliştirmiş ve bu çalışmasını yayımlamıştı. Buna göre devlet, hasadı sabit fiyatlarla satın alacak, daha sonra köylüleri pazar dalgalanmalarına karşı koruma güvencesi vererek, tahılı "bolluk ambarları" (*greniers d'abondence*) denecek yerlerde depolayacak, ayrıca ekmeği de yine değişmeyen bir fiyattan dağıtacaktı. Önerdiği şey, üretim yetersizliğinden çok üretim fazlasına çözüm getirmek amacına yönelik de olsa, daha yakın zamanlarda ortaya atılan "tanzim siloları" (*ever-normal granery*) önerisini anımsatmaktadır.

Bir başka, bu kez çok daha dinsel nitelikte bir kitapçık, gururlu zenginler üzerine Yehova'nın lanetinin yağmasını diliyor* ve onun adına "Frankların tarım yasası" dediği şeyden dem vuruyordu. Püriten Devrimi sırasındaki İngiliz radikalleri gibi bu kitapçığın yazarı da, gözlerini efsaneleştirilmiş bir geçmişe çevirerek, Galyalılar'ın ve Cermenler'in topraklarını her yıl yeniden bölüştürdüklerini kanıtlamaya çalışıyordu.[110]

Bütün bu radikal tarım protestolarının hepsinde bazı ortak temaların bulunduğu hemen göze çarpıyor. Hepsi özel mülkiyetin ya tümüyle ortadan kaldırılmasını ya da eşitlikçi bir anlayışla çok sıkı bir biçimde sınırlandırılmasını istiyordu. İkinci olarak da, pazar düzeneğinin etkilerinden kurtulmak için, tahılın depolanacağı ambarlar, yerel planda ürünlerin serbestçe bölüşülmesi ya da daha gelişmiş bir örgütlenişle *greniers d'abondance* (bolluk

* *Kitabı Mukaddes*'te, "Eski Ahit" (Tevrat) bölümünde, İsrailoğullarının tanrısı Yehova, zaman zaman Amos gibi peygamberlerin ağzından (örneğin bkz. "Amos Kitabı" 5.12'de) yoksulların hakkını yiyen zenginlere ateş püskürür (ç.n.).

110 Mathiez, *Vie chère*, s. 90-94. Yazarın Ceasar ve Tacitus'tan yaptığı alıntılar, kendisinin bir köylü olması olasılığının çok düşük olduğunu gösterir niteliktedir. Öte yandan, köylüler arasında hâlâ geçerli olan (örneğin *vaine pâture* gibi) eşitlikçi *uygulamaların* ve bunlara yöneltilen saldırıların, söz konusu eşitlikçi uygulamaları haklı göstermek yolunda tarihteki örnekleri araştırmaya yönelinmesi yönünde bir dürtü oluşturduğu açıkça anlaşılıyor.

ambarları) gibi önlemlerin alınmasını öneriyorlardı. Kentliler ise, zorunlu gereksinim maddelerini insanlardan esirgeyen açgözlülere karşı giyotini işletmeye çok daha yatkındılar.[111] Daha sonra ortaya çıkacak bazı bölünmelerin tohumları işte burada yatmaktaydı. Şimdilik, tarımsal radikalizmin, o günün çalkantılı koşullarına bir yanıt olmanın ötesinde, kapitalizmin kırsal kesime girişine duyulan bir tepkiyi de dile getirdiğini saptamakla yetinelim. Bütün bu düşüncelerin boy hedefi, pazar düzeneğini kullanarak zenginleşenlerdir. Halkın gereksinim duyduğu temel maddelerin çok pahalı olduğu ve çok zor bulunabildikleri anlaşılıyor. Yoksul köylülerin yanı sıra, o kadar yoksul olmayanlar da, bu basit düşünceler çevresinde kentlerdeki Baldırıçıplaklar ile birleşmekteydiler. Radikal devrim bu grupların çıkarlarını aynı noktada birleştirdiği ölçüde, özel mülkiyet ve insan hakları adına yapılan devrimin suyunu ısıtacak bir tehdit oluşturmaktaydı. Öte yandan 14 Temmuz ve 4 Ağustos 1789 olaylarında gördüğümüz gibi, burjuva devriminin radikal devrimin yardımına da gereksinimi vardı. Belli bir noktaya kadar bu iki devrim, daha doğrusu çok sayıda eğilimin birbirlerinden kesin olarak ayırt edilebilen iki çizgi yaratacak biçimde birleşmesinden oluşan bu iki akım, bir noktaya dek el ele ilerleyebildi ve birbirlerini karşılıklı güçlendirdi. Ancak mülkiyet konusundaki bağdaşmaz tutumları nedeniyle, aralarında temel bir uzlaşmazlık, mülk sahipleriyle mülksüzlerin uyuşmazlığı söz konusuydu.[112] Bu eğilim kendi içinde bölündüğünde ve mülk sahiplerinin artık onların yardımına gereksinimi kalmadığında Devrim hızını yitirecekti. Radikallerle mülk sahiplerinin son olarak bir kez daha birleşmeleri ve ayrılışları, Devrim'in üçüncü evresinde ele almamız gereken süreci oluşturur.

---

111 Mathiez, *Vie chère*, s. 91-92.

112 Fransız tarihinin o günlerindeki kentli Baldırıçıplaklar için Guérin'in *Lutte de classes*'ta yaptığı gibi "proletarya" ya da "proto-proletarya" demek, bana çok yanıltıcı geliyor. Her türlü radikal iteklemeler daha çok tarih sahnesini dolduruveren birçok tabakadan birden geliyordu; çağdaş devrimlerin hepsinde karşılaşılan bu tipik olguyu ileride yeri gelince ortaya koyacağımı umuyorum. Yerine daha sağlam bir yorum getirmeden, Guérin'i bu yanlış kavrayışı nedeniyle eleştirmek moda oldu. Bu tür eleştirileri çapsız buluyorum ve Guérin'e çok şey borçlu olduğumu burada açıkça belirtmek isterim. Onun kitabı ve elbette Mathiez'in *Vie chère* adlı kitabı olmasaydı bu sayfaları yazamazdım.

Radikal atılımların sonuncusu, daha öncekiler gibi, Paris'te, 1793'ün Mayıs ayı sonunda baş gösteren bir halk ayaklanmasıyla başladı. Bu da ötekiler gibi, gerçek bir tehlike karşısında açılan bir cezalandırma kampanyası biçimini aldı. General Dumouriez, Avusturyalılara yenik düşmesinden sonra, Mart'ta saf değiştirmiş, Devrim'e ihanet etmişti. Paris üzerine yürümek, XVII. Louis'yi tahta çıkarmak ve 1791 Anayasası'nı yeniden yürürlüğe koymak üzere, Avusturyalılar ile bir ateşkes antlaşması yaptı.[113] O sırada Vendée'de krallık yanlısı bir ayaklanma başgöstermişti. Marsilya Baldırıçıplaklar'a, Lyon Jakobenler'e karşı girişilen ayaklanmalara uğramış ve devrimcilerin denetiminden çıkmıştı.[114] Mayıs ayaklanması da kendiliğinden bir patlama değil, çok iyi hazırlanmış bir planın sonucuydu; "Devrim'in" en iyi örgütlenmiş "*journée*"si (günü) burjuvazinin Robespierre'in başı çektiği radikal kanadının, Gironde (Jirondenler) üzerinde üstünlük kurmasını sağladı.[115]

Bu arada, kırsal kesimde birbirinden bağımsız, dağınık bazı tarımsal radikalizm adaları oluşmaya başladığı hemen aynı tarihlerde, Parisli yoksulların radikalizmi ortaya dökülme yolları bulabilmişti. Jirondenlerin izledikleri yiyecek fiyatlarını devrim ve savaş ortasında arz ve talep düzeneğiyle doğal düzeylerini bulmaları için serbest bırakma politikası, Parisli küçük zanaatçıları, gündelikçileri, işçileri ve kentin nüfusunu her gün değişen, ne olduğu belirsiz öğelerini, yani tek sözcükle Baldırıçıplakları ittiği ortak yoksullukta birleştirmiş oldu. Enflasyon durumu daha da ağırlaştırdı; gerçekten enflasyon, savaş giderlerinin yoksulların sırtına yüklenmesinin bir yoluydu.[116] 1793'ün Ocak ayında, Jirondenlerin önderleri bile artık buğday fiyatının kendi başına bırakılamayacağını itiraf etmek zorunda kaldılar.[117]

İşte Jacques Roux ve "gözüdönmüşler" (*enragés*), böyle bir ortamda Paris halkının dikkatlerini üzerlerinde toplamaya başladılar. Düşünceleri, az önce tartıştığımız tarım kesimi radikallerininkinden de basitti ve iki öneride özetlenebilecek nitelikteydi: 1) Ticaret serbestliği karaborsacıların işine yaramış ve

113 Lefebvre, *Révolution française*, s. 334.

114 Lefebvre, *Révolution française*, s. 340.

115 Lefebvre, *Révolution française*, s. 340-342.

116 Mathiez'in *Vie chère*, s. 613'te belirttiği gibi, *assignat*'nın sürekli değer yitirmesi (enflasyon) Devrim'in rahipler ve *émigré*'ler kadar, küçük insanlara da yüklediği bir bedel oluyordu.

117 Mathiez, *Vie chère*, s. 113.

yoksulların acılarını artırmıştır. 2) Spekülasyona (karaborsaya) son verilmesi için zora başvurulması gerekmektedir. Ayrıca onların düşünceleri de (tarım radikallerininki gibi) azımsanamayacak derecede geçmişe dönük bir renk taşımaktaydı. Öyle ki, 1793 Haziranında Jacques Roux, doğrudan doğruya Konvansiyon meclisinin kürsüsüne çıkıp, *ancien régime* zamanında sürülen yaşamın rahatlığını, halkın adına yapıldığı söylenen devrim sırasında halkın içine düştüğü sıkıntılarla karşılaştırdı. Konuşmasını, paternalist (babaca, korumacı) düzenlemelerin, yoksulları temel gereksinim maddelerine değerlerinin üç katı para ödemekten kurtardığı günlerin geride kalışına hayıflandığını açıkça belirterek sürdürdü. Ne var ki, buna bir program denebilirse, Roux'nun programı bundan ileri gitmiyordu. Ancak bunları söylemek bile mülkiyet hakkına ve bütünüyle Devrim'in meşruluğuna saldırmak demekti, onun için de bir cesaret işiydi.[118]

Öyleyse bu sırada kırsal ve kentsel radikaller, Devrim'den yararlanan zenginlere ve pazar düzeneğinin serbestçe işlemesine karşı ortak bir düşmanlık beslemekteydiler. Kırsal ve kentsel radikalizmlerin birbiriyle bağdaşan hedefler peşinde koştuklarını gösteren bir başka kanıt da, Mathiez'in 31 Mayıs 1793 ayaklanmasını anlatırken değindiği anlamlı bir ayrıntıda bulunabilir. Birkaç ay önce, seksen üç eyaletin *fédéré*'lerinin* temsilcileri Paris'e gelmişlerdi. Jironden önderler, bu grubu, Paris Yerel Yönetimi'ne (Paris Komünü'ne) ve Montanyarlara** karşı kullanmayı umarlarken, temsilciler "gözüdönmüşler"in (*enragés*) etkisi altına girdiler.[119] Jirondenlerin kendi amaçları için kullanmayı umdukları bu taşralıların bu tür düşüncelere kapılmaları, o sırada kapitalizm düşmanı radikalizmin genel olarak güçlenmiş olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

118 Mathiez, *Vie chère* s. 212, 218'de bu açıklamalarını Roux'dan yaptığı birçok alıntıya dayandırmaktadır. Baldırıçıplaklar'ın toplumsal bileşimiyle ve amaçlarıyla ilgili daha ayrıntılı bir çözümleme için bkz. Soboul, *Sans-culottes* özellikle II. bölüm.

* Fransız Devrimi sırasında kurulan siyasal "kulüp"lerin birleşerek oluşturdukları, varlıklarını 1792-1815 yılları arasında sürdüren "federasyonlar"ın üyesi olan kulüplere "*fedére*" denmekteydi (ç.n.).

** Fransız Devrimi sırasında kurulan, demokratik dünya görüşleriyle tanınan, devrimin doruğunda (1793-1794) iktidarı denetleyen fraksiyon. "Dağlılar" anlamına gelen adlarını meclisin gerisindeki yüksek sıralarda oturmalarından almışlardı. Küçük burjuvaları ve "Baldırıçıplaklar"ı temsil ettiler (ç.n.).

119 Mathiez, *Vie chère*, s. 120-121.

Olasılıkla bu nedenle, 31 Mayıs 1793 ayaklanmasından hemen sonra Montanyarlar köylülere önemli bazı ödünler vermenin gerekli olduğu sonucuna vardılar. 3 Haziranda *émigré*'lere ait mülklerin küçük birimler biçiminde ve bedeli on yılda ödenecek şekilde satışa çıkarılmasıyla; 10 Haziranda (uygulanıp uygulanmadığını bilmediğimiz bir kararnameyle) köy ortak topraklarının istenildiğinde köylüler arasında bölüşülmesine izin verilmesiyle ve 17 Temmuzda da senyörlük haklarından arda kalan bütün ayrıcalıkların tazminat ödenmeksizin kaldırılmasıyla ilgili kararnameleri kabul ettiler.[120] Bu ayaklanmanın ve onun çevresinde gelişen olayların anlamını özetlemek gerekirse, burjuva devriminin, radikallerden gelen baskının etkisiyle çok belirgin biçimde sola kayarken (2 Haziran 1793'te otuz bir Jironden temsilcisinin tutuklanmasında gözler önüne serilen bir tutumla) ılımlıları dağılmak zorunda bırakırken, kentli radikallerle köylülerin, başıbozuk birliklerin ilerlemesine benzese bile, hâlâ yan yana yürüdükleri söylenebilir.

Devrim'in hem en kahramanca günlerinin hem de en umutsuz çırpınmalarının yaşandığı evresini, Terör yönetimi dönemini ve Kamu Güvenliği Komitesi diktatörlüğünü, yeni bir ordunun kurulmasını, Fransa'ya karşı birleşen devletlerin ordularının Ren'in ötesine püskürtülmelerini ve Vendée'deki karşı devrimin bastırılışını gerçekleştirme olanağı bu halk ayaklanmasının desteğiyle sağlandı. Yirminci yüzyıl ölçütlerine vurulursa, Kamu Güvenliği Komitesi'nin diktatörlüğünün pek derme çatma ve ilkel olduğu kolaylıkla söylenebilir. Ama o günün iletişim ve ulaşım teknikleri, ekonomiyi merkezden denetleme seçeneğini verecek düzeyde değildi. Halkın tükettiği maddeleri ulus çapında tayına (karneye) bağlamak yolunda herhangi bir önleme girişilmedi.[121] Yiyecek maddelerinin tayına bağlanması başarısının gösterilememesi, sonunda kentli Baldırıçıplaklar'ın Robespierre'i yeterince desteklememelerinin başlıca nedenlerinden biridir. Tarım cephesindeyse, Komite'nin önündeki en önemli sorunlar, ilkin ordulara, ikinci olarak Paris'e ve büyük kentlere tahıl ulaştırmaktı; en son olarak da, tahılın ürün fazlası olan yerlerden arz yetersizliği bulunan yerlere gönderilmesini sağlamaktı. İşin bu yönü (fazlanın aktarılması) eski düzeni uzun süre uğraştırmış

120 Lefebvre, *Révolution française*, s. 344; Cobban, *Social Interpretation*, s. 117.

121 Lefebvre, *Paysans du Nord*, s. 647. Komite'nin uyguladığı denetleme programının çok yetkin bir genel değerlendirmesi için bkz. Mathiez, *Vie chère*, III. kesim, III. bölüm.

bir güçlüğün yeni koşullar, devrim koşulları içindeki uzantısıydı. Bu sorunları çözebilmek için devrim yönetimi ürüne el koyma ve fiyat denetimleri yollarına başvurdu. Çoğu durumda el-koyma, tahılın yakın bir eyalete (*département*) ya da yakın çevrede etkinlik gösteren bir orduya aktarılması anlamına geliyordu.[122] Çeşitli kamu yönetimi kurumlarının yetki alanları konusunda çıkan çatışmalar zaten karmaşık olan yönetim sisteminin işleyişini daha da aksatmaktaydı. Kamu Güvenliği Komitesi temsilcileri, sık sık Paris'in ve Devrim'in çıkarlarından çok yerel çıkarların yanında yer aldılar.[123] Ama tüm bu direnmelere ve kesmekeşe karşın, sistem çalıştırıldı: Kentlere ve ordulara yiyecek sağlandı, Devrim kurtarıldı ve açlık önlendi. Yurtseverliğin ve Devrim'in gerekleri, ekonomide liberalizmin coşkulu yandaşları olan önderlerin kuramsal tasalarına ağır bastı.[124]

Bu tür inançlara karşın, olağanüstü durumun yarattığı baskı, yer yer sosyalist bir yön alan ve yirminci yüzyılın kolektif çiftliklerinin öncüleri olarak önem taşıyan birtakım denemelere yol açtı. Ortada, kentleri beslemek için *émigré*'lerden el konarak alınan büyük malikânelerin ulusal çiftliklere veya o ya da bu tür komünal girişimlere dönüştürüleceği söylentileri dolaşıyordu.[125] 23 Ağustos 1793'te ilan edilen *levée en masse*'nin, yani ulusal seferberliğin bir uzantısı olarak hükümet elkonmuş malikâneleri işletenlerin, elde edilen bütün ürünü, tahıl ambarlarına ya da "bolluk ambarları"na göndermelerini kararlaştırdı. Böylece hükümet, olasılıkla pek bilincinde olmadan ve özel olarak yapmayı istemeden, tarım radikalizminin temel kavramlarından birini uygulamaya koymuş bulunuyordu. Ancak bu deneme başarısızlıkla sonuçlandı.[126]

Kendi gereksinimlerinin çok üzerinde bir "fazla" üreten zengin köylüler, Kamu Güvenliği Komitesi'nin denetimlerinden en fazla etkilenen ve bunlara en fazla direnen kesimi oluşturuyorlardı. Din adamlarının konumunu saptayan dinsel olmayan bir yasa "Rahiplerin Sivil Temel Yasası" getirildiği zaman, 1790 gibi erken bir tarihte, rahiplere karşı (anti klerikal) yasaların çıkarılışı, bazı köylüleri tedirgin etmişse de, çok sayıda zengin

122 Mathiez, *Vie chère*, s. 479.
123 Mathiez, *Vie chère*, s. 464-470, 477.
124 Mathiez, *Vie chère*, s. 483-484.
125 Mathiez, *Vie chère*, s. 436, ayrıca bkz. s. 423-425.
126 Mathiez, *Vie chère*, s. 462, 464.

köylüyü Devrim'e karşı bir tutuma iten asıl etmen, yiyecek maddelerinin sağlanmasıyla ilgili olarak 1793-1794'te alınan olağanüstü durum önlemleriydi. Üretici kimlikleriyle köylüler, fiyat denetimi sisteminden kaçabiliyorlardı. Bunu becermek pek zor değildi; gizli satışları önlemek için gösterilen çabaya karşın, bu tür satışların pek tehlikesi yoktu. Eski düzende olduğu gibi ürünü pazara getirmek zorunda değillerdi.[127] Ancak denetimden kaçış yollarını önlemek ve kendisinin en zorunlu gereksinimlerini karşılamak üzere, hükümet, sistemin vidalarını adamakıllı sıktı. Köylülerin ailelerinin gereksinimleriyle tohumluk için gereken miktarı alıkoymalarına izin verilip ürünün gerisine el kondu; ancak bu, köylülerin ellerine fırsat geçtiğinde rahatlıkla kendilerinden yana yontabilecekleri bir düzenlemeydi. Konvansiyon Meclisi çok geçmeden, 25 Brumaire'de (15 Kasım 1793'te) "aile payı" (*réserve familiale*) ayrılmasını da yasakladı.[128] Köylerde hükümetin tahıl bulmak ve onun satışının yasal kanallardan ve yasal olarak belirlenmiş fiyatlar üzerinden yapılmasını zorlamak yolundaki girişimini, giyotine gönderme tehdidiyle ve belki köyün rahibine karşı alınan bazı açık önlemlerle desteklemesi, bunların hiç de savaş nedeniyle başvurulan geçici önlemler olmadığını gösteriyordu. Devrim'in radikal evresi, kısa sürmüş ve ancak yer yer uygulanmış da olsa, birçok yerde açıktan açığa zengin köylülere karşı yöneltilen bir saldırı biçimini aldı.[129] Belki işin en kötüsü, kırsal bölgelerde bu uygulamayı yürüten kimselerin, çoğu zaman Krallık yönetiminden ve vergi toplayıcılarından çok daha acımasız davranan, bazen devrim ordularından birinin desteğine dayanan kentliler, yani dışarıdan gelen "yabancılar" olmalarıydı. "Halk terörü"nün en yüksek noktasına çıktığı dönemde, yani 15 Eylül 1793'te alınan *maximum général* kararından 24 Mart 1794'te Hérbert'in ve öteki Baldırıçıplak önderleri-

127 Lefebvre, *Paysans du Nord*, s. 648, 671. Lefebvre'in elindeki bilgiler yalnızca kuzey bölgesiyle ilgiliyse de, aynı koşulların öteki pek çok bölgede de egemen olmuş olması olasılığı büyük.

128 Mathiez, *Vie chère*, s. 471. Burada ve başka yerlerde ayraç içinde verilen tarihler, Gregoryen takviminde Devrim takvimine denk düşen günleri göstermekte ve Soboul'un *Sans-culottes*, s. 1159-1160'ta verdiği, kolaylık sağlayan tablolardan yararlanarak yaptığım hesaplara dayanmaktadır. Devrim'in tarihçilerinin, günleri yıl belirtmeksizin vermek, belirttikleri durumlarda ise yalnız devrim takvimini kullanmak gibi rahatsız edici bir alışkanlıkları var; ki bu da yanlışlık yapma olasılığını artırıyor.

129 Lefebvre, *Paysans du Nord*, s. 846-847.

nin idam edilmelerine kadar geçen sürede, hükümet, amaçları düşmanla savaşmaktan çok tahıl toplamak olan devrim "ordular"ının kurulmasına izin vermişti.[130]

Radikal evreyle ilgili açık ve kesin gerçek, kentli Baldırıçıplaklar'ın Jakoben önderleri, sonunda Devrim'i kurtaran politikaları benimsemeye itebilmeleri; ama bunun köylülerin Devrim'in aleyhine çevrilmesi pahasına gerçekleştirilmiş olmasıdır. Paris'teki hükümet, zengin köylülere karşı yoksul köylü kitlesine dayanabilmiş olsaydı radikal evre daha da ileri gidebilirdi. Ancak hükümetin fiyat denetimlerini uygulama kapasitesinin ve istekliliğinin sınırlılığı, köylülerin zengin ve yoksul köylüler olarak bölünmesinin gerçekleşmesini önleyen etmenlerden biri oldu. Yükselen fiyatlar, özellikle satacak çok az şeyleri olan küçük toprak sahipleriyle, yiyeceklerinin hiç değilse bir bölümünü satın almak zorunda olan tarım işçilerinin yaşam koşullarını ağırlaştırdı. Tavan fiyatları uygulamasının çiğnenmesinden en çok zarar gören bunlar oldu. Lefebvre'in Kuzey Fransa ile ilgili ayrıntılı ve derin çalışmasının gösterdiği gibi, ücretler ekmek fiyatlarından daha hızlı arttığı için, durumları bir süre için dayanılamayacak derecede kötüleşmedi. Ancak 1793'ün sonuna gelindiğinde, bu gruplar, Lefebvre'in görüşünce kentli yoksullarınkinden daha zor bir duruma düştüler.[131] Söz konusu koşullar başka yörelerin kırsal kesimlerinde de egemen olduğu ölçüde, bu gruplar Devrim'e radikal destek sağlayan güçler olmaktan çıktılar ve böylece kırsal radikalizmin kaynakları kurumuş oldu.

Robespierre ve Saint-Just'ün 1794 Martında Baldırıçıplak önderlerinin idamından hemen önce önerdikleri önlemlerde yoksul köylülere ödün vererek hükümetlerini güçlendirmeye gerek duyduklarını gösteren bazı belirtiler sezilebiliyor. Böyle bir gereksinim duymuş olsunlar ya da olmasınlar, bu sırada getirdikleri "Ventôse Kararnameleri" diye bilinen önerilerinin[132] siyasal bir manevranın ötesinde bir anlam taşıyıp taşımadığı sorunu bu-

130 Guérin, *Lutte de classes*, c. I, s. 166-168, 189-191. Cobb'a göre (*Armées révolutionnaires* c. II, s. 403'te) bu ordulara en fazla, tahıl üreten bölgelerde karşı koyulmuştur. Başka bölgelerde ise genellikle halk tarafından karaborsacılara, zengin tacirlere ve zengin çiftçilere karşı adaleti sağlayan güçler olarak görülüp sevinçle karşılanmışlardır. Ancak Cobb'un ana bilgi kaynakları, doğrudan doğruya köylülerden çok, küçük kentlerdeki (kasabalardaki) halkın tepkileriyle ilgilidir.

131 Lefebvre, *Paysans du Nord*, s. 673, 678, 651-652, 702.

132 Bkz. Lefebvre, *Questions agraires*, s. 1-3, 43-45.

gün bile tartışılan bir konudur. Söz konusu kararnamelerle ilgili olaylar, Robespierre'in ve Saint-Just'ün köylülerin sorunları hakkında pek az şey bildikleri ve önerilerinin, devrimin önderlerinin, genel içeriğini bilmeleri gereken köylü dilekçelerinde dile getirilen istekleri karşılamaktan çok uzak olduğunu ortaya koymaktadır.[133] Ventôse Kararnameleri'nde görülenden daha fazlasını yapmak istemiş olsalar bile Robespierre'in ve Saint-Just'ün elinde manevra yapabilecekleri son derece küçük bir alan vardı. *Emigré*'lerin el konulan mülklerinin toprakları, yoksulların gereksinimini karşılamaya yetmeyecekti. Elde bulunduğu kadarını bölerek küçük topraklı ya da topraksız köylü kitlesine uygun koşullarda dağıtmak ise, "*assignat*"nın değerini daha da düşürecekti.[134] Yoksul köylülerin dile getirdikleri isteklerini, burjuva ve kapitalist devrimin tekerine çomak sokmadan karşılamak pek kolay bir iş değildi ve belki de olanaksızdı. Gerçekten, bu ılımlı öneriler bile Konvansiyon Meclisi'nde ve doğrudan doğruya Kamu Güvenliği Komitesi'nde güçlü bir muhalefetle karşılaştı ve sonuçta kabul edilmedi.

Görüldüğü gibi, radikal evrede kentli Baldırıçıplaklar'ın gereksinimleriyle ve özlemleriyle, kırsal kesimin tüm gruplarının çıkarları arasında, sonunda dolaysız ve açık bir çatışma ortaya çıktı. Bunun başlıca belirtisi, kırsal kesimle kentler arasındaki mal değişiminin azalması, özellikle kentin mal sağlama olanaklarının kötüleşmesi oldu; ki bu sorunun ileride Rus Devrimi'nin izleyeceği yollar ve ulaşacağı noktalar üzerinde etkileri olacaktı. 1793-1794 kışında, Baldırıçıplak örgütlerinin kırsal kesime düzenledikleri yağma akınlarına tepki olarak köylülerin giderek daha az ürün satmaya başlamalarıyla, Parisli Baldırıçıplaklar'ın durumları hızla kötüleşti.[135] Hébert'nin mahkemesi sırasında yapılan bir hükümet soruşturması, köylülerin Paris'e artık yiyecek maddesi getirmemelerinin nedeninin, birtakım insanların köye gidip, oradan ürünü sabit fiyatların üstünde fiyatlarla satın almaları olduğunu ortaya çıkardı. Kuşkusuz bu kaçamaktan ancak parası olan Parisliler yararlanabiliyorlardı. Öte yandan köylüler de, gereksinim duydukları malları bulamadıklarından, Paris'e

133 Lefebvre, *Questions agraires*, s. 57, 129.

134 Lefebvre, *Questions agraires*, s. 55. Ayrıca gene Lefebvre'in *Paysans du Nord* adlı yapıtına, s. 915'e bakınız.

135 Lefebvre, *Révolution française*, s. 373-374; Soboul, *Sans-culottes*, s. 1029.

gitmenin hiçbir yararı olmadığını söyleyerek yakınıyorlardı.[136] Bu durum salt Paris'e özgü de değildi. Fransa'nın öteki bölgelerinde de kentler kendilerini yabancılara kapatırken, köy tacirleri oralardan gereksinimlerini sağlayamadıklarını gördüler.[137]

Marksist tarihçiler, radikal devrimin başarısızlığını ve Robespierre'in dramatik düşüşünü, burjuva devriminin Parisli Baldırıçıplaklar'ın isteklerini karşılayamamasına bağlamaktadırlar.[138] Bu açıklama kısmen yanıltıcı olmakla birlikte, bana metafizik ve tek yanlı gelmiyor. Bunalım sırasında Baldırıçıplaklar'ın Robespierre'in yardımına koşmadıkları, başkaları onları ayaklandırmaya çalışmış olsa da, Robespierre'in de onlardan yardım istemediği doğrudur. Robespierre'in düşüşünün yakın nedeninin, Baldırıçıplaklar'ın ondan soğumaları olduğu açıkça görülüyor. Robespierre kitle desteğini yitirmişti. Ama bu kitle desteği neden uçup gitmişti? Bu noktada bir burjuva devrimiyle radikal bir devrim arasındaki çatışmadan söz etmek, sorunu durulaştırmaz, bulandırır. Robespierre ve Kamu Güvenliği Komitesi, özel mülkiyet uğruna yapılan bir devrimin çok ilerisine gitmeye son derece istekli olduklarını göstermişlerdi. Asıl zorluk, bu politikanın, askeri zaferin kazanılmasını sağlamakta oldukça işe yaramakla birlikte, kır kesimiyle kentli yoksulları doğrudan bir çatışma noktasına getirmesinde, kentli yoksulların durumunu düzelteceğine büsbütün kötüleştirmesinde yatıyordu.

Gerçekten, Baldırıçıplaklar'ın devrimci coşkusu *(élan)* Robespierre'in idamıyla uçup gitmedi. Thermidor'dan ve geri kalan ekonomik denetimlerin gevşetilmesinden sonra, Parisli yoksulların maddi durumları, olsa olsa ancak daha kötüye gitmiş olabilirdi. 1795 baharında bu durumlarına, belki de 14 Temmuz 1789, 10 Ağustos 1792 ve 31 Mayıs 1793 gibi devrimin büyük "gün"lerinde görülenden daha şiddetli ayaklanmalarla tepki gösterdiler. Kalabalık, Konvansiyon salonunu bastı, üyelerinden birini öldürdü ve başını bir mızrağın ucuna geçirdi.[139] Ama bu kez, devrimci halkın öfkesi hiçbir sonuç doğurmadı. Kır kesimi Paris'in ardı sıra yürümeyi kabul etmedi. Ortada Devrim hükümetinin radikalizme ödün vermesi için herhangi bir neden de

136 Mathiez, *Vie chère*, s. 557.

137 Lefebvre, *Paysans du Nord*, s. 652-672.

138 Guérin, *Lutte de classes*, c. II, bölüm XIV; Soboul, *Sans-culottes*, s. 1025-1035'de bu konuda daha somuttur ve sorunu daha derinliğine incelemiştir.

139 Guérin, *Lutte de classes*, c. II, s. 330-331.

yoktu. Kral yollarının önünden çekilmişti, soyluluğun da aynı yolun yolcusu olduğu anlaşılıyordu ve devrim orduları sınırlarda zafer kazanmış bulunuyorlardı. Dolayısıyla düzenden ve mülkiyetten yana güçler artık orduyu Baldırıçıplaklar'ın son güçlü başkaldırışına karşı kullanabilirlerdi (bu, ordunun bir halk ayaklanmasına karşı ilk kez kullanılışı olacaktı) ve gerçekten kullandılar da.[140] Ayaklanmanın ezilmesinden sonra gelen baskı "Beyaz Terör" dönemini başlattı. Kent ne kadar radikal olursa olsun, köylülerin yardımı olmadan hiçbir şey yapamazdı. Böylece radikal devrim sona erdi.

6. Devrime Karşı Çıkan Köylüler: Vendée Karşı Devrimi

Bu radikal ivmenin Devrim üzerinde doğurduğu genel sonuçları incelemeye geçmeden önce, ünlü Vendée karşı devriminde ortaya çıkan şiddetli köylü direnişi üzerinde biraz durmakta yarar var. Vendée ayaklanması bir süre alttan alta kaynadıktan sonra su yüzüne çıkarak, 1793 Martında tam bir sıcak savaşa dönüştü; bu savaş, kesintilerle 1796'ya kadar sürdü. Vendée ayaklanmasının çok daha az şiddetli benzerleri daha sonraki siyasal bunalımlar sırasında, Napoléon'un 1815'teki düşüşünün ardından, 1832'deki kötü planlanmış Lejitimist (Meşruiyetçi) ayaklanmada da görüldü. Vendée'deki karşı devrim, geniş anlamıyla "sol"a karşı yöneltilmiş tek büyük köylü ayaklanması olması nedeniyle, günümüzde özellikle "buruk" bir konu olarak görülmektedir. İsyancılar "Kralımız ve İyi Rahiplerimiz, Çok Yaşa!", "Kralımızı, Rahiplerimizi İsteriz!"[141] çığlıkları atarak dövüştüler. Kendiliğinden gelişen bu eylemler sırasında, köylülerin soylu önderleri aralarına kabul etmiş olmalarına karşın, sloganlarında soyluların da geri dönüşlerini istemiş olmamaları önemsiz bir ayrıntı olmasa gerek. Olaylara biraz daha yakından bakıldığında, ilk bakışta tutucu görünen bu köylü devriminin paradoksunu yakalama olanağı bulunur. Karşı devrimin en büyük güç kaynağı antikapitalist olması, Vendée çevresindeki kasabalarda yaşayan tacirlerle ve manufaktür sahipleriyle, yöreye doğrudan Vendée'nin merkezine girecek kadar dağılmış tacirlere ve manufaktür sahiplerine karşı yönelmiş bulunmasıydı. Yöreye sızmaya başlayan kapitaliz-

140 Guérin, *Lutte de classes*, c. II, s. 331-338; Lefebvre, *Révolution française*, s. 426-428.

141 Tilly, *Vendée*, s. 317.

me şiddetle karşı çıkması bakımından, Vendée karşı devrimi, yirminci yüzyıldaki komünist zaferlerin öncesinde, Rusya'da ve Çin'de eski düzenleri parçalayan halk güçlerinin en büyük öğesini oluşturan büyük köylü ayaklanmalarına benzemektedir.

Bu ayaklanmanın, doğal olarak hem Fransa'ya özgü yanları, hem de Marksist antikapitalizmin yön verdiği hareketlerin ortaya çıktıkları tarihten önceki bir çağa ait olmasından gelen özgül yönleri vardı. Az önce gördüğümüz gibi kapitalizm düşmanlığı, Fransız kırsal kesiminde oldukça güçlü bir eğilimdi. Bu eğilimin, Vendée'de gerçek bir karşı devrim biçiminde patlak vermesine olanak tanıyan ve onu bu yönde destekleyen etmenler nelerdi?

Bu soruya yanıt verebilmek için, iki bilim adamı, Vendée'deki Fransız toplumunun, hemen Vendée'ye komşu ve Devrim'in ana akımına katılmış yörelerden farklarını ortaya çıkarmak üzere kapsamlı araştırmalar yaptı.[142] Söz konusu araştırmalar, gerçekten bu iki bölge arasında önemli farkların bulunduğunu son derece inandırıcı bir biçimde ortaya koydu. Karşı devrimci yöre ticari tarımın girmediği bir bölgeydi. Burada köylüler (başka yerlerde olduğu gibi) tipik bir biçimde şerit şerit bölünmüş açık tarlalarla çevrilmiş köylerde değil, ya birbirinden hayli uzak, tek tek çiftliklerde ya da çevresi çitle çevrilmiş toprak parçalarını işleyen dağınık mezralarda yaşıyorlardı. Tarım teknikleri durağandı. Toprakların yarısından fazlası, işletmelerinin başında bulunmayan soylu toprak sahiplerinindi. Komşu "Yurtsever" ve devrimci yörelerdeyse, ticari etkiler güçlüydü, ama ticaret ilişkileri varlığını eski, toplu köy, açık tarla sistemiyle yan yana sürdürüyordu. Buralardaki soyluların, sayıları daha fazla, ama ağırlıkları daha azdı.

Bugün elde bulunan bilgiler ise, Vendée toplumunun oldukça eksiksiz bir portresini çizmeye ve buranın çevresindeki Devrim'e sadık yörelerden ayrıldığı yanları saptamaya olanak verecek niteliktedir. Ancak toplumsal yapıda ortaya konan bu farklar, sorunumuza bir yanıt sağlayabilecek mi? Bu konuda ciddi kuşkularım var. Konuyla ilgili olarak elimizde bulunan yazın (li-

142 Tilly, *Vendée* ve Bois, *Paysans de l'Ouest*. Tilly'nin kitabı, güney Anjou'daki karşı devrimci ve "Yurtsever" bölgeler arasındaki farklılıklar konusunda yoğunlaşıyor; Bois ise, Sartha *département*'ındaki aynı farklılıklar üzerinde duruyor. Her ikisi de tarihsel ve sosyolojik yaklaşımları bağdaştıran çalışmalar.

teratür) söz konusu toplumsal yapıların birbirleriyle ilişkilerinde herhangi bir çatışmanın bulunduğunu ortaya koymuş olsaydı, o zaman sorumuza bir yanıt getirebilirdi. Örneğin, ticarete daha açık yörelerin giderek artan miktarda toprağa gereksinim duyduklarını ve yavaş yavaş Vendée topraklarına girmeye başladıklarını gösteren bazı kanıtlar bulunmuş olsaydı, er ya da geç bu iki toplum arasında şiddetli bir savaşımın başgöstermesinin kaçınılmaz olduğuna inanmamız kolaylaşırdı. Ama Vendée sorununu inceleyenler, aslında bu tür kanıtlar ardına düşmüş kimseler değildir. Vendée ile ilgili yazının ortaya çıkardığı gerçek, Vendée ile komşu yöreler arasındaki farklılıkların ve bir çatışmanın varlığıdır. Ancak bu ikisi arasındaki bağlantı, yani özgül toplum biçimleriyle, Vendée'de bir karşı devrimci patlama biçimindeki siyasal olgu arasındaki ilişki, hiç değilse bana hayli karanlık görünüyor.[143] Bir sonraki bölümde, Amerikan İç Savaşı'nda plantasyon köleliği ve endüstri kapitalizmi arasındaki bağlantıyı anlamaya çalışırken de, daha büyük çaplı olmak üzere benzeri bir sorunla karşılaşacağız. Çünkü toplumsal ve ekonomik farklılıklar tek başlarına alındıklarında çatışmayı hiçbir zaman açıklayamazlar.

Vendée olayına genel bir bakış, hemen yörenin toplumsal eğilimleriyle karşı devrimci ayaklanma arasındaki ilişki hakkında iki olası bağlantının kurulabileceğini göstermektedir. İlkin, Fransa'nın bu bölgesinde soyluluğun köylülerin sırtına yüklediği yükün başka yerlerden daha hafif olmasını beklemek doğaldır. İkinci olarak, aynı biçimde, gerek Vendée bölgesinde gerekse Vendée'yi az çok etkilemiş olabilecek komşu bölgelerde, ticaretin ve manufaktürün gelişmesinin, bu bağlamda kentlileri saldırgan davranmaya yöneltecek bir biçimde gerçekleşmiş olması beklenebilir. Elimizdeki kanıtlar bu varsayımlardan ne birincisi-

143 Bois, *Paysans de l'Ouest* (III. Kitap'ta) toplumsal farklılıklarla siyasal davranışları, Tilly'nin yaptığından çok daha açık biçimde ilişkilendirmeye çalışıyor. Gene de "*personnalité sociale de la paysannerie*" (köylülüğün toplumsal kimliği) denilen şeyin doğurduğu kesin siyasal sonuçların ne olduğu bilmece olarak kalıyor. Burada ve başka yerlerde çok zahmetli araştırmalar yapanların sonunda ulaştıkları sonuçların yalnızca mantıksal boşluklarına değinmek gibi ucuz bir eleştiri yoluna sapmayacağım. Başkalarının araştırmalarından (onları özetlemenin ve yinelemenin ötesinde) yararlanmanın gerçek yolu, er ya da geç onların açık yanıtlarının ötesine giden sorular sormayı gerektirir. Bu tür sorular, ancak onlar böylesine büyük emekler gerektiren araştırmaları gerçekleştirebildikleri için sorulabilmektedir.

ni ne ikincisini destekleyecek niteliktedir. Aslında kanıtlar daha çok bu varsayımların tersini destekler yöndedir.

Bütün kaynaklar, Vendée'nin Fransa'nın öteki bölgelerinden yalıtlanmışlığını, Fransa'yı etkisi altına alan belli başlı çağdaşlaştırıcı güçlere uzaklığını ve bu güçlerin giremeyeceği bir kale niteliği taşıdığını gösterdiğine göre, monarşiden, ticaret akımlarından, ticaretin toplumun her yanına sızması ve bunun yol açtığı toplumsal huzursuzluklar biçimindeki genel düşünceden gidilerek bir açıklamaya varılamayacağı hemen anlaşılır. Elbette Vendée bölgesinin orta göbeğinde bulunan kasabalarda, oraya buraya dağılmış olan ve bölgenin dışındaki pazarlara gönderilen ince keten dokumalar üreten bir dokuma endüstrisinin varlığını görmezlikten gelemeyiz. Ayrıca, 1789'dan birkaç yıl önce, dokuma endüstrisinde çıkan yoğun bir bunalım, dokumacıları fena vurmuştu. Bu yüzden bazı dokumacıların koyu bir burjuva düşmanı kesildiklerini gösteren bazı ipuçları da vardır. Bununla birlikte dokumacılarla ilgili kanıtlar yer yer bulanık, yer yer de çelişkilidir.[144] Dahası, dokumacılarla halkın çoğunluğunu oluşturan köylüler arasında hemen hemen hiçbir bağlantı yoktu. Fransa'nın başka yörelerinden farklı olarak Vendée'de köylüler, ek bir kazanç sağlama çabasıyla zanaatçılığa da el atmış değildiler. Vendéeli biri, ya köylü ya da dokumacıydı. Ticarete dayalı ekonomi, Vendée'deki durumuyla, genellikle kırsal ekonominin yanı sıra ve onunla herhangi bir alanda fazla bir ilişkisi olmadan varlığını sürdürüyordu. Bu bölgeyle ilgili olarak, kırsal alanın burjuvalarca sömürüldüğü savında bulunmak, elimizdeki kanıtları istediğimiz yöne çekip tanınmayacak derecede çarpıtmak olur. Böyle bir ilişki, kentli bazı zengin burjuva ailelerinin bir miktar toprak almasından öteye gitmedi. Gerçekten Vendée'nin bazı yörelerinde bu yolla oldukça geniş topraklar elde edilmişti.[145] Ne var ki, benzeri bir süreç Fransa'nın birçok bölgesinde de görülmüştü, ama oralarda bir karşı devrime yol açmamıştı. Kısacası, devrimin patlamasından önce, köylülerle kentliler arasındaki ilişkiler, 1793'ün kanlı olaylarını açıklamak bakımından bize pek az ipucu verebiliyor. Devrim'den sonraki ilişkilerse apayrı bir öyküdür.

Senyörlük rejiminin köylüler üzerindeki yükünün derecesini saptamak daha güç. Fransa'nın bu bölgesinde soylular, top-

144 Tilly, *Vendée*, s. 136-137, 219-224; Bois, *Paysans de l'Ouest*, s. 620-621.

145 Tilly, *Vendée*, s. 54, 55, 71, 81, 144; Bois, *Paysans de l'Ouest*, s. 628-629.

rakların büyük bölümüne sahiptiler; bu miktar karşı devrimin odağını oluşturan yörelerde % 60 dolaylarında bir oranla aslan payını aldıkları söylenebilecek bir noktaya ulaşıyordu.[146] Soyluların pek azı topraklarında yaşamaktaydı. Çağdaş araştırmalar, köylülerin arasında yaşayan, onların kaba köy yaşamını paylaşan aristokratlara duydukları bağlılığın, köylüleri karşı devrimin bayrağını açmaya yönelttiği biçimindeki görüşü çürüttü.[147] Soylular gelirlerini, topraklarını köylülere kiralayarak elde etmekteydiler. Birçok soylu, bu gibi işler için tam zaman çalışan burjuva aracıları tutmaktaydı. Ancak Fransa'nın öteki birçok bölgesinde de görüldüğü anımsanırsa, bu olgunun burjuvaziye karşı beslenen büyük düşmanlığın nedeni olması pek beklenemez. Kiraların *ancien régime*'in son yıllarında artıp artmadığı biraz karanlıkta kalan bir nokta. Her ne kadar malikânelerinden uzakta yaşayan soyluların daha çok sabit bir gelir sahibi olmakla ilgilendikleri söylenirse de, kendilerini gösteriş harcamalarına, işletmelerinin başında durmayan öteki bölgelerin soylularından daha az kaptırmış olmaları için ortada herhangi bir neden bulunmamaktadır. Öte yandan senyörlerin feodalizme dönüş yönündeki tutumlarının ve eski rejimin son günlerine doğru geçim koşullarında genel bir sıkıntının belirtileri var.[148]

Elimizdeki bir kanıt, Vendée'de köylülerin sırtındaki yükün, başka yerlerdekinden daha hafif olabileceğini gösteren bir ipucu sayılabilir. 1789'un *cahier*'lerinde (şikâyetnamelerinde) karşı devrimci yörelerde, komşu bölgelerinkine göre dar anlamda "feodal" sorunlardan daha az yakınmayla karşılaşılıyor. Öte yandan Tilly'nin gözünden kaçmayan bir durumla bu olgu, soyluların ayrıcalıkları konusunda eleştirel bir tutum takınanların *cahier*'lerin yazılmasıyla sonuçlanan kamuya açık tartışmalarda pek fazla ağırlıklarının bulunmadığını göstermekten öte bir anlama gelmeyebilir. Başka bir deyişle, bu kimseler toprakbeyinin ve adamlarının gözleri üzerindeyken eleştirici konuşmalar yapmayı göz önüne alamamış olabilirler. Kaldı ki, eski rejimin bu yönüyle ve bununla sıkı ilişkili öteki yönleriyle ilgili pek çok eleştiri *vardı* ki, "şikâyet defterleri", yerel sıkıntılarla ilgili eleştiriler bakımından göze görülür boşlukları nedeniyle, bunların hiçbirini

146 Tilly, *Vendée*, s. 74-75.
147 Tilly, *Vendée*, s. 77, 119-120.
148 Tilly, *Vendée*, s. 122-123, 125, 131.

yansıtmamıştır. Vendée bölgesi defterlerinde, bütün sıradan yakınmaların karşımıza çıktığı görülür.[149]

Demek ki buraya kadar karşı devrimci yörelerde tarımsal ilişkilerin, köylülerin sırtına, hiç değilse dar ekonomik anlamıyla daha hafif yükler yüklediğini gösteren pek az belirtiyle karşılaşmış bulunuyoruz. Yukarıda belirttiğimiz gibi, genellikle eski yazarların bulunduğunu ileri sürerek vurguladıkları bir büyük farklılığın, soyluların köylüleri arasında yaşadıkları ve onlarla aynı kültürel dünyayı paylaştıkları varsayımının ise, efsaneden öte bir şey olmadığı ortaya çıkmış bulunuyor. Bütün bunlara karşın, karşı devrimci bölgelerde tarımsal ilişkilerin başka yerlerden ayrıldığı bir yönü vardı ki, bu noktadaki farklılığı, açıklamalarımızda ağırlıklı bir yere aday olmasını sağlayacak derecede büyüktür.

Köylülerin oldukça büyük köylerde yaşayıp köyü çevreleyen ve şeritler biçiminde uzanan tarlaları işledikleri Devrim'e bağlı, Yurtsever komşu kırsal bölgelerin tersine olarak, karşı devrimci bölgenin orta göbeğinde çitlenmiş topraklar bulunuyordu. Tek tek çiftlikler sisteminin Devrim patlak verdiği sırada hiç kimsenin ne zaman kurulduğunu anımsayamayacağı kadar eski bir tarihten beri yerleşik düzenin parçasını oluşturduğu açık olmakla birlikte, incelediğim yapıtlarda çitlemelerin ne zaman ve niçin ortaya çıktığını açıklayan bilgiler yok. Köylüler, genellikle yirmi ile kırk hektar arasında değişen, aralarında daha küçükleri de bulunmakla birlikte, Fransa ölçülerine göre oldukça büyük olan çiftliklerini soylulardan kiraladılar. Kendi gereksinimleri için ektikleri geçimlik çavdar, genellikle başlıca üründü. Kira anlaşmaları beş, yedi ya da dokuz yıllık süreler için yapılırdı. Ayrıca, toprağın sahibi değil, yalnızca kiracıları oldukları halde, kırsal kesimdeki siyasal havayı yönlendirme durumunda olduklarını tahmin edebileceğimiz büyük çiftçiler bu anlaşmaları kolaylıkla yenileyebiliyorlardı. Öyle ki, çoğu zaman işledikleri toprakların birkaç kuşaktan beri aynı ailenin elinde bulunduğu görülmekteydi.[150]

Bu olgunun siyasal anlamı bence, kısa bir süre sonra karşı devrimci olacak yörelerde önde gelen köylülerin toprakta özel mülkiyetin bazı önemli faydalarından daha o tarihte yararlanmakta oluşlarıdır. Toprağı ne zaman sürecekleri, tohumu ne za-

149 Tilly, *Vendée*, s. 177-183.

150 Tilly, *Vendée*, s. 67-68, 114-115, 121, 125.

man atacakları, ekini ne zaman kaldıracakları ya da ürün devşirildikten sonra sürülerin ne zaman tarlaya salınacağı gibi konularda köyün ortak kararlarına bağlı değildiler. Bu kararların hepsini, toprağı işleyen kiracı köylünün kendisi veriyordu. Ve eğer iyi bir kiracı olduğunu gösterirse toprağı çocuklarına geçiyordu. Vendée köylüsüyle ilgili söylenegelen inatçı bireycilik ve başına buyrukluk yakıştırmaları, ilgili kaynaklardan edinilen bir basmakalıp düşünce, boş bir önyargı (bir stereotip) olmasa gerek; çünkü neredeyse özel mülke yaklaşmış işletme biçiminde dağınık evler olarak yerleşme düzeni gibi öğeleriyle, bu kırsal bölgenin toplumsal düzenine kök salmış dayanakları vardı. Gerçekten, bazı durumlarda bir köylü, uzun süre komşularını göremeyebiliyordu.[151] Dışarıdan sınırsız bir özel mülkiyet hakkı adına yapılan bir devrim dalgası gelip, bu köylülere, artık soylulara kira ödemelerinin gerekmeyeceğini söyleseydi, bunu candan gönülden desteklerlerdi demek akla ters düşmez. Köylüler böyle bir devrimden başka ne bekleyebilirlerdi ki? Şurasını da belirtmekte yarar var: Bu köylülerin altında, patlak vermiş olan bir devrimin hep sola doğru itelenmesine yardım eden, proleterleşmenin eşiğinde bir tarım işçisi kesimi yoktu.[152] Öte yandan devrim, onların ödedikleri kiraları kaldırmayı başaramadığı gibi, köylerden, eski düzen yönetiminde ödediklerinden daha fazla vergi almaya kalksaydı neler olabilirdi? Devrim bir de burjuvaların önemli miktarda toprak ele geçirmelerine yol açmışsa neler olurdu? Son olarak, Devrim köylü toplumuna toptan bir saldırı biçimini almışsa, köylülerin buna tepkisiz kalmaları beklenebilir miydi?

İşte Vendée'de bunlar oldu.

Kiralar bir "burjuva" mülkiyet biçimiydi ve kiraların alınması karşı devrime kadar, hatta belki ondan sonra da sürdü. Devrimin para birimi *assignat*'nın değeri düştüğü zaman, toprakbeyleri kiralarını mal olarak istediler; öyle ki, böylece kiraları yükseltebilmiş de olabilirler. Dar anlamda "feodal" yükümlülüklerin ortadan kaldırılması da, köylülere pek yardımcı olmuş görünmüyor. Ondalık (öşür) vergisi kaldırıldığında, toprakbeyleri hemen kiralarda aynı oranda bir artış yaptılar.[153] Devrim yönetimi, *ancien régime*'in aldığından çok daha fazla vergi aldı. Bu yük kuramda toprakbeyinin sırtına binmesi gerekiyordu; ama uygu-

151 Bkz. Bois, *Paysans de l'Ouest*, s. 610-617.

152 Tilly, *Vendée*, s. 79.

153 Bois, *Paysans de l'Ouest*, s. 628, 633; Tilly, *Vendée*, s. 201.

lamada yükü kiracılarına yükledikleri yolunda belirtiler var.[154] Bununla birlikte, Devrim'in vergi politikasının karşı devrimin en belirleyici nedeni olduğu düşünülmemeli; çünkü Fransa'nın hemen her yerinde aşağı yukarı aynı şeyler olmuştu. Vendée'nin kendine özgü koşullarında en büyük rahatsızlık, rahiplere yöneltilen saldırılardan kaynaklandı: Çünkü rahipler, aynı zamanda hem ekonomik, hem siyasal hem de toplumsal alanlarda girişilen genel bir saldırının hedeflerinden birini oluşturmuşlardı.

Saldırının bir evresi, Vendée'de yerel yönetimin, 1790'da, zorunlu olarak yeniden düzenlenmesi biçiminde görüldü. Bu düzenlemenin en önemli sonucu, yerel topluluğun (komünün) sözcüsü olarak seçimle belirlenen yeni bir memurun, yani belediye başkanının getirilmesi oldu. Birçok yörede bölge halkı, bu göreve bölgenin rahibini (*curé*'yi) seçerek anlamlı bir biçimde tepki gösterdi. Köy, mahalle, bölge papazları (*curé*'ler) birbirlerinden yalıtlanmış denecek kadar birbirlerinden uzak çiftlik evlerinden ve dağınık mezralardan oluşan bu toplumun, seyrek ilişkiler ağının odağında bir konumda bulundukları için yörenin "doğal" önderleriydiler. Köylülerin her gün dirsek teması içinde yaşadıkları herhangi bir başka köyden çok farklı olarak Vendée' de dinsel olaylar, onları bir araya getiren önemli fırsatlar sunuyordu. Bu yörede yaşayan bir kır kesimi adamının üyesi olabileceği her türlü kurum, okul, tarikat, kilisenin mütevelli heyeti, hayır kurumları ve elbette doğrudan doğruya kilise dinle ilgili kuruluşlardı. Senyörün hayır işleri için verdiği parayı alıp nerelerde kullanılacağını da bölge papazı (*curé*) belirlerdi. Komünün iç işlerinde son sözü söyleyen kişi aslında oydu ve bu konumunu sürdürüyordu.[155] Vendée'li köylülerin karşı devrim sırasında papazlarının ardından gitmelerini, onların özel dinsel duygularına bağlamak, olaya yanlış açıdan yaklaşmak olur. Söz konusu duyguların burada, başka yerlerden daha güçlü olduğu söylenebilir. Bu kabul edilirse, o zaman din duygularını bu kadar canlı tutan şeyin, bu kendine özgü kırsal toplumda *curé*'nin çok özel bir rol oynamasından ve birçok insanın, oldukça açık nedenlerle, yapılmasını istediği iyi şeyleri onun yerine getirmesinden başka ne olduğu sorulabilir? Dolayısıyla *curé*'ye indirilen bir darbe, kırsal toplumun orta direğine yapılan bir saldırı demekti.

154 Bois, *Paysans de l'Ouest*, s. 632-633.

155 Tilly, *Vendée*, s. 103-110, 155; Bois, *Paysans de l'Ouest*, 614-615.

Devrim'in en önemli saldırısı, kilise malına mülküne el konulması ve papazların "Rahiplerin Sivil Temel Yasası" gereğince, Fransa'nın yeni hükümetine bağlılık yemini etmek zorunda bırakılması biçimini aldı. Fransa'nın Vendée yöresinde bu kararların etkisi, 1790'larda, yani komünlere saldırılarla aynı zamanda duyulmaya başlandı. Kilise mülklerinin satışa çıkarılması, bunların önemli bir bölümünün burjuvazinin eline geçmesine yol açtı. Zengin köylüler de bu mülklerden satın almak için girişimde bulundular, ama açık artırmaları kazanamadılar. Söz konusu toprakları satın alanların bir bölümü dışarıdan gelme kimseler değil, yerli tacirler, noterler ve devlet memurları gibi Devrim'in genel reformlarını kendi kırsal topluluklarına uyarlamaktan sorumlu kişilerdi.[156] Toprakların ele geçirilişi çok önemli bir olay olmakla birlikte, bunun karşı devrimin belirleyici nedenini oluşturduğuna inanmamız için ortada herhangi bir neden bulunmamaktadır. Vendée yöresi topluluklarının odak noktasında bulunan köy ve bölge papazı (*curé*) önemli bir adam olmakla birlikte, genellikle yalnızca kiliseye ödenen ondalık (öşür, *tithe*) vergisiyle yaşardı.[157] Dolayısıyla kilise mallarına el konulması sonucu, köylülerin gözü önünde çok geniş ve ulaşılabilir toprakların el değiştirdiğini düşünmek yanlış olur.

Köylüleri asıl rahatsız eden nokta, köy papazından devrim hükümetine bağlılık yemini etmesinin istenmesi ve bunu reddederse, yerine dışarıdan gelme birini atama çabalarıydı. Bağlılık yemini bu yörede 1791'de uygulandı. Sonradan karşı devrimin belli başlı merkezleri olacak yerleşimlerde *curé*'lerin tümüne yakını bu yemini etmeyi reddettiler; buna karşılık, komşu "Yurtsever" yörelerde *curé*'lerin yarısından azı yemin etmeyi reddetmişti.[158] Yemin etmiş olanlar ve etmeyenlerin yerine dışarıdan yollanan yeni rahipler, çok geçmeden kendilerini, mallarına ve canlarına yönelik (fizik) tehlikeler altında, en iyi durumda ise düşmanca bir halkın ortasında, tek başlarına bırakılmış, yalıtlanmış buldular. Öte yandan yöre halkı, akın akın, bazen kapatılmış ve terkedilmiş kiliselerde, ama çoğu zaman ve giderek daha çok olmak üzere ahırlarda, ambarlarda ve tarlalarda, açıklık yerlede,

156 Tilly, *Vendée*, s. 232, ayrıca s. 206, 211-212; ve Bois, *Paysans de l'Ouest*, s. 650. Bois'nin incelediği yörede, bu mülkler için yapılan savaşımı *dışarıdan gelme* burjuvalar kazanmışlardı.

157 Tilly, *Vendée*, s. 105.

158 Tilly, *Vendée*, s. 238, 240'daki haritalara bakınız.

yani bölgenin "Yurtsever"lerinin kendilerini bulamayacağı neresi varsa orada yapılan gizli ayinlere katılmaya başladı. Gizli ayinlerin özelliği, bunların çok daha içten ve coşkulu geçmesiydi.[159] Yasal düzenden kopuş da tam burada oldu. O güne kadar olduğu gibi kabul edilegelen bir dünyanın toplumu, tek bir vuruşla karşı devrim dünyasının eline teslim edilivermişti. 1793'te zorunlu askerlik yasasının uygulanmaya çalışılması, Vendée'deki patlamaya hazır durumu tutuşturacak kıvılcımı ateşlemekten başka işe yaramadı. Böylece öykümüzün sonuna gelmiş olduk.

Karşı devrimlerde ve iç savaşlarda olduğu gibi, devrimlerde de, insanların birden, o zamana kadar tüm yaşamları boyunca bildikleri ve benimsedikleri bir dünyadan geri dönülmez bir biçimde koptuklarını anladıkları yaşamsal önem taşıyan bir noktaya gelinir. Farklı sınıflar ve farklı kişiler yeni ve ürkütücü bir gerçekle yüz yüze gelmelerine yol açacak bu anlık aydınlanmayı, kurulu düzenin çöküş sürecinin birbirini izleyen farklı noktalarında yaşarlar. Ayrıca bu süreçte, bir sarayın ele geçirilişi, bir kralın kellesinin koparılması ya da akıntının tersine bir gidişle bir diktatörün devrilmesi gibi, bir daha benzeri yaşanamayacak öyle anlar vardır ki, bir kez yaşandıktan sonra geriye dönüşü yoktur. Bu eylemlerle işlenen yeni bir suç, yeni bir meşruluğun temeli durumuna gelir. Halkın en kalabalık bölümleri, yeni bir toplumsal düzenin bütünleyici parçalarından biri olur.

Vendée karşı devriminde de, genellikle bir köy ya da komün ölçeğinde kalmış olsa bile, şiddete dayanan öteki toplumsal altüst oluşların bu özellikleri görülmektedir. Daha çok Vendée olayına özgü görünen eşsiz özellik, kırsal kesimde toplumsal örgütlenmenin, yasal ve benimsenmiş bir düzenken, kolaylıkla bir ayaklanmanın dayanağı olma durumuna dönüşebilmesidir. İlgili yazında, bir sonraki çağda komünistlerin sınama ve yanılma yoluyla amaçlarına uydurmayı öğrenecekleri, eski toplumun hangi yöne gideceklerini bilmeyen kitlelere dönüşecek biçimde parçalanmasına, devrimci kalabalıkların ve bunlarla bağlantılı olarak yeni devrimci örgütlerin ve yeni dayanışma biçimlerinin temellerinin atılmasına benzer hiçbir belirtiyi çıkaramadım. Buna karşılık, birçok özelliği bakımından Vendée karşı devrimi, kapitalizmin çağdaş toplumun eşiğindeki köylü toplumlarını etkisi altına aldığı zaman ortaya çıkacak gelişmeleri aydınlatmaktadır. (İç)

159 Tilly, *Vendée*, s. 252-257.

Savaştan önce geçen olaylarda aradığımız şeylerle ilgili asıl dersler bulunduğu için, asıl savaşın öyküsünü anlatabiliriz. Bu konuda karşı devrimin bastırılışının, Fransız devrim dramının iç sahnede girişilen en kanlı sayfalarından birini oluşturduğunu belirtmek yeter. Bunun ayrıntısı üzerinde durmaktansa, Devrim'de ödenen çok büyük ve çok trajik bedel olduğu ileri sürülen, içinde köylülerin köylülerden aldıkları öcün de bulunduğu devrimci terörün genel değerlendirmesine geçelim.

7. Devrimci Terörün Toplumsal Sonuçları

Fransız Devrimi'nin Terör deneyi ve genel olarak Fransız Devrimi, Batı siyasal düşüncesinin siyasal şiddetin her türlüsü karşısında irkilen etkili bir akımına büyük bir hız kazandırdı. Bugün bile pek çok okumuş insan Terör'ü, halk sürüsünün kurbanlarını seçerken hiçbir ayrım yapmayan karanlık güçlerden beslenen bir patlaması, sonra kör bir nefretin ve aşırılığın ortaya dökülüşü, daha doğrusu yirminci yüzyılın totaliter akımlarının temelinde yatan özel bir ütopyacı kafa yapısının ortaya çıkış biçimi olarak görüyor olmalı. Şimdi bu yorumun çarpıtılmış bir karikatürden başka bir şey olmadığını göstermeye çalışacağım.

Her karikatürde olduğu gibi bu anlayışta da doğruya yakın bazı öğeler vardır; zaten bunlar olmasa yaratılan imgenin gerçeklikle bağlantısı kurulamazdı. Eylül katliamlarının, daha çok kitle ayaklanması patlak verdiği sırada rastlantıyla tutukevinde bulunan kişilerden oluşan kurbanlarının da gösterdiği gibi, halkın birikmiş öfkesi, önüne kim çıkarsa ondan öç almaya yönelen anlık şiddet patlamaları biçimini alabiliyordu. Ancak yapılacak serinkanlı bir çözümleme, olayın dehşetinden etkilenerek bu noktaya takılıp kalmadan bunun nedenlerini görmeye çalışmalıdır. Bu olaylar toplumsal düzenin en altında yer alan halk yığınlarının durumunun gittikçe kötüleşmesinin ve üzerlerindeki baskıların tarihiyle, o günlerin bunları daha da ağırlaştıran koşullarını da açıkça yansıtmaktadır. Eylül katliamlarında yapılan kötülükleri anlatmak, ama bu patlamaya yol açan dehşet verici olayları unutmak, partizanca bir oyuna gelmek olur. Bu açıdan bakıldığında olaylarda anlaşılamayacak hiçbir giz yoktur. Bir başka açıdan bakıldığında ise olay giz doludur. İleride, özellikle Hindistan'ı ele aldığımızda çok açık bir biçimde göreceğimiz gibi, çekilen acıların yoğunluğu her zaman ve zorunlu olarak devrimci patlamala-

ra yol açmamakta, her zaman devrimci bir durum yaratmamaktadır. Ama bu sorunu daha sonra ele alacağız. Şimdilik, halkın çaresizliğinin ve öfkesinin, içinde bulundukları koşullara gösterdikleri, beklenebilecek tepkiler olduğunu söyleyebiliriz.

Terör'ün, izlenen politikanın etkili bir aracı durumuna gelebilmesi, yani bazı önemli siyasal sonuçlar doğurabilmesi için, halktan gelen iteklemelerin bir ölçüde rasyonel ve merkezi bir denetim altına alınabilmesi gerekir. Ele aldığımız somut durumda, bu iteleme daha çok Baldırıçıplaklar'dan gelmişti. Giyotine başvurulması çağrıları, işin ta başında bile, salt öfke ürünü istekler değildi; ardında başka şeyler vardı. Bu istek, halkın içine düştüğü sözcüklerle anlatılamayacak derecede büyük yoksulluğa yol açan pazar düzeneklerine karşı bir protesto ve zengin karaborsacıları istif ettikleri malları ortaya çıkarmaya zorlamanın ilkel bir yoluydu. Yoksul köylülerin durumları ve öne sürdükleri istekler, bir süre için, kentli yoksullarınınkiyle koşutluk göstermişse de, köylüler hiç de 1793-1794 örgütlü Terör'ünün ardındaki önemli güçlerden birini oluşturmuyorlardı. Köylü şiddeti, Fransız Devrimi'nde, özellikle feodal uygulamaları yerle bir etmeyi sağlayarak çok önemli bir rol oynamışsa da, bu etkisi daha çok Devrim'in erken evreleri için söz konusudur.

Durum değişince halktan ve bürokrasiden gelen desteklerin yer yer bütünleştikleri, yer yer birbirleriyle çeliştikleri görülmüştür. Olanlar, özünde Robespierre'in ve Motanyarlar'ın, kitlesel çapta uygulanan Terör'ü de içine almak üzere Baldırıçıplaklar'ın programının büyük bölümünü benimseyip onu kendi amaçları için kullanmaları, fakat zamanı gelince de bu silahı halk güçlerinin ellerinden alıp onlara karşı yöneltmeleridir.[160] Sonuç genellikle beklendiği gibi oldu. Ayrıntılı araştırmalar, Terör'ün esas olarak karşı devrimci güçlere karşı kullanıldığını ve karşı devrimin güçlü olduğu yerlerde son derece acımasız olduğunu göstermektedir.[161] Kuşkusuz buna uymayan bazı durumlar da vardı ve bazı haksızlıklar yapılmıştı. Ama belli başlı özelliklerine bakıldı-

160 Guérin, *Lutte de classes* adlı kitabında bu öyküyü kapsamlı ayrıntılarına girerek veriyor.

161 Greer, *Incidence of the Terror*. Kitabın hemen başına konan iki Fransa haritası, öykünün bu yönünü son derece çarpıcı bir açıklıkla ortaya koyuyor. Bu haritalardan biri, büyük askeri operasyonlara yol açan iç savaşın yarattığı tehlikeli karışıklıklar içinde bulunmayan *département*'ları farklı, karşı devrim ve istilaların egemen olduğu bölgeleri farklı taramalarla veriyor.

ğında, Terör'ün hiç de çılgınca bir kan dökme zevkiyle yapılmış bir olay olmadığı görülmektedir.

Fransa içinde karşı devrimci güçler, birbirlerinden farklı iki coğrafi bölgede, Vendée'de ve Lyon, Marseilles (Marsilya), Toulon ve Bordeaux gibi ticaret ve liman kentlerinde üstlenmişlerdi. Karşı devrimin bu iki odağı arasındaki zıtlık, Devrim'in toplumsal karakterine de ışık tutuyor. Vendée, Fransa'nın ticaretin ve çağdaş etkilerin en az girdiği bölgesiydi; güney kentleriyse, bu ilişkilerin en fazla geliştiği bölgelerdi. Bekleneceği gibi Devrim'e en çok kurbanı Vendée verdi. Güneyde, özellikle ipekli dokuma endüstrisinin zanaatçılarının belini bükeceği ve çağdaş proletaryanın ilk filizlerini vereceği noktaya dek geliştiği Lyon'da, durum bunun tam tersiydi. Güney Fransa'nın büyük bir bölümünde, kentlerde yaşayıp ticaretle uğraşan zengin çevreler, Jirondenleri ve federalist akımı, monarşinin yeniden kurulması için bir öncü güç olarak kullanmayı düşünen soylularla ve rahiplerle işbirliği yapma yolunda güçlü bir eğilim gösterdiler. Devrim radikalleştikçe, bu kentlerin çoğunda, bir o yanın bir öteki yanın ağır bastığı bir savaşım başladı. Lyon, Marseilles, Toulon ve Bordeaux, ayrıcalıklı zümrelerle ittifak kuran ve Devrim'e karşı çıkan zenginlerin denetimi altına girdi. Devrim'in bu kentleri yeniden ele geçirmesi, yerel koşullara ve öne çıkan kimselerin kişiliklerine göre değişik biçimler aldı; bu, Bordeaux'da barışçı bir yolla sağlandı; Lyon'da ise şiddetli kapışmalar görüldü ve daha sonra Lyon, terörün en kanlı bir biçimde bastırıldığı yerlerden biri oldu.[162] Ancak gerek Vendée'deki gerekse liman kentlerindeki idamlar "kızıl terör"ün bütünü içinde oldukça küçük bir yer tutmaktadır. Devrimin yetkilileri tarafından yürütülen idamlarda 17.000'e yakın kurban verildi. Tutukevlerinden

İkinci haritada ise idam olaylarının sıklığı gösterilmekte ve burada da ondan az idam olan *département*'larla yüzden fazla idam görülenler ayrı ayrı taranmış bulunmakta. Anlaşılması güç olmayan nedenlerle Paris'i dışarıda tutarsak, bu iki haritanın birbirlerine son derece benzedikleri görülecektir. Karşı devrimle idam olayları arasındaki bu bağlantı, bana göre Greer'in ana tezini oluşturan Fransız toplumundaki bölünmenin dikine olduğu ve Terör'ün sınıf savaşının bir aracı olmadığı görüşüne karşı ileri sürülebilecek güçlü bir kanıttır; ki bu sorun "Ek"imizde daha eksiksiz olarak tartışılmaktadır.

162 Bkz. Greer, *Incidence of the Terror*, s. 7, 101-103, 30, 36, 120. Greer, toplumsal ve ekonomik yapıyla ilgili bir dizi değerli yerel monografiye dayanmaktadır.

ölüsü çıkan veya başka nedenlerle ölen ve yine Devrim'in gerçek kurbanları sayılmaları gereken kimselerin sayısını bilmiyoruz. Greer, devrimci baskı ve şiddetin doğrudan etkileri sonucunda toplam 35.000 ile 40.000 dolayında insanın yaşamını yitirmiş olabileceği tahmininde bulunmaktadır ki, Lefebvre, sayının biraz daha yüksek olmakla birlikte, bunu oldukça akla yakın bir tahmin olarak görmektedir.[163] Bu kan gölünün bazı trajik ve adaletsiz yönlerinin bulunduğunu hiçbir ciddi düşünür inkâr edemez. Yine de olayı değerlendirirken, kendine tepki olarak bu sonucu doğuran toplumsal düzenin de baskıcı yanlarının bulunduğunu hatırdan çıkarmamak gerekir. Toplumun egemen düzeninde, gereksiz yere ölenler ve öldürülenler, her zaman trajik ve uzun bir liste oluştururlar. Bu bakımdan *ancien régime* yönetiminde önlenebilir kıtlıklar ya da adaletsizlikler sonucu olan ölümlerin oranını hesaplama olanağı bulunabilseydi, bu, pek çok şeyi aydınlatabilirdi. Böyle bir hesaplama yapılmadan da, bu oranın Greer'in verdiği 40.000 ölü rakamının, yine Greer'in yaptığı nüfusla ilgili tahminde verdiği 24 milyon (dolaylarında) sayısına bölünmesiyle ortaya çıkan on binde 16 oranının çok altında olması hiç de olası görünmüyor.[164] Bu oranın çok daha yüksek olacağını tahmin ediyorum. Bu sayılar tartışmaya açıktır; ama sayıların bizi götürdüğü sonuç, tartışmaya çok daha az açıktır. "Normal" denen zamanlarda olanları unutup, devrimde başvurulan şiddetin korkunçluğunu yineleyip durmak partizanca bir ikiyüzlülükten başka bir şey değildir.

Bununla birlikte, bu birbirlerinden acımasız istatistikleri terazinin kefelerine koyarak karşılaştırma çabasında insanlık dışı bir yan gören okura hak vermiyor değiliz. Kaldı ki istatistikler kusursuz olsaydı bile, en önemli ve çözülmesi en güç soruların bazılarına yanıt bulamayacaktı. Örneğin, Devrim'in döktüğü kanlar ve uyguladığı terör zorunlu muydu? Herhangi bir sonuç sağladı mı? Sağladıysa bu neydi? Şimdi bu sorularla ilgili birkaç yorum yaparak konuyu kapatalım.

Radikal devrim, büyük ölçüde burjuva devrimine gösterilen bir tepki olduğuna göre, özel mülkiyet ve insan hakları için yapılan devrimin ayrılmaz bir parçasıydı. Baldırıçıplaklar'ın devrimi, içindeki kapitalizm düşmanı öğeler ve yoksul köylülerin protes-

163 Greer, *Incidence of the Terror*, s. 26-27, 37; Lefebvre, *Révolution française*, s. 404-405.

164 Greer, *Incidence of the Terror*, s. 109.

toları, *ancien régime*'in son dönemleriyle, doğrudan doğruya Devrim sırasında kapitalist ilişkilerin ekonomiye girip yaygınlaşmasından kaynaklanan güçlüklere gösterilen bir tepkiyi dile getiriyordu. Radikalleri bir aşırılar çetesi ile liberal ve burjuva devriminin üzerinde oluşan bir ur gibi görmek, elimizdeki kanıtları hiç göz önüne almaksızın, gerçeklerden oldukça uzaklaşmak olur. Çünkü bu devrimlerden biri olmadan diğeri olamazdı. Radikallerden gelen baskılar olmasaydı, burjuva devriminin yolunda bu kadar ilerleyemeyeceği gerçeği son derece açık. Daha önce gördüğümüz gibi, çeşitli tarihlerde dönemin tutucuları, Devrim'i bulunduğu noktada durdurmak için birçok girişimde bulunmuşlardı.

Şiddete karşı çıkan demokratik muhalifler, hemen, "zaten asıl trajedi de bunu başaramamalarıydı" diyebilirler. Bu ılımlı yaklaşımı savunanların mantığını sonuna dek sürdürerek, tutucular bu girişimlerinde başarılı olabilselerdi ve Fransız devrimi 1689'daki İngiliz devrimci atağının gerçekleştirmeyi başardığı uzlaşmayla sonuçlanabilseydi, demokrasinin Fransa'da, İngiltere'de olduğu gibi yavaş yavaş kurulup gelişebileceği, böylece Fransa'nın, gereksiz yere kan dökülmesinden ve daha sonra görülen ayaklanmalardan kurtulmuş olabileceği söylenebilir. Bu savın, son kertede kanıtlanabilir olmamakla birlikte, üzerinde ciddi biçimde düşünmeyi hak eden bir görüş olduğu bir gerçek. Buna karşı ileri sürülebilecek ana savı, daha önce ayrıntılı olarak anlattık: Fransa'da bu gelişmelere yol açan toplumsal yapı, İngiltere'ninkinden temelden farklıydı; dolayısıyla, İngiltere'nin on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda yaşadığı barışçı yapısal değişikliği, aslında hiç de barışçı yollardan gerçekleştirmediğini gördüğümüz transformasyonu olasılık dışında bırakmıştı.

Kısacası Fransa, çağdaş dünyaya demokratik bir kapıdan girmek için, şiddete başvurmak ve radikal yönlerini de içererek devrimin alevleri arasından geçmek zorunda kalacaktı; ki bu, kolay kolay yadsınamayacak bir gerçektir. Bu konuda ne söylenirse söylensin, ikisi (Fransa ve Devrim) arasındaki bağlantı bana herhangi bir tarih araştırmasıyla ortaya çıkarılabilecek kadar kesin, ama farklı anlayışlardan tarihçiler bulundukça tartışması da sürecek kadar kesin görünüyor. Varılan böyle bir sonucu kabul eden kişiye haklı olarak ikinci bir soru sorulacaktır: Bütün bu kan denizinin ve şiddetin, demokratik kurumlara elle tutulur gözle görülür ne gibi bir katkısı olmuştur?

Fransız Devrimi'nde şiddetin, adım adım demokratikleşmeye (*democratic gradualism*) katkıda bulunduğu görüşü, şiddetin İngiliz Püriten Devrimi'ndeki katkısı konusundaki kadar güçlü savunulamaz. Tek başına Napolyon Savaşları bile böyle bir yorumu çürütmeye yeterlidir. Bir başka örnek olarak, yirminci yüzyıl Fransasını inceleyenlerin Devrim'in açtığı yaraların Fransız siyasal kurumlarının istikrarsızlığının başlıca nedenlerinden birini oluşturduğu yolundaki yorumlarına değinebiliriz. Fransız toplumunda Devrim'in yol açtığı bazı değişikliklerin, sonunda, her şeye karşın parlamenter demokrasinin gelişmesine yaradığı görülmektedir.

Devrim, birbirleriyle kenetlenmiş bütün bir aristokratik ayrıcalıklar düzenini, monarşiden, toprak aristokrasisinden ve senyörlük haklarından oluşan karmaşık birliği, yani *ancien régime*'in özünü, bir daha belini doğrultamayacak biçimde yaraladı. Devrim söz konusu düzene öldürücü darbeyi, özel mülkiyet ve yasa önünde eşitlik adına vurdu. Dolayısıyla, Devrim'in en büyük itici gücünün burjuvalar ve başlıca sonucunun kapitalizm olduğunu yadsımak, incir çekirdeğini doldurmayacak bir tartışmaya girişmek olur. Bunun bir burjuva devrimi olduğu görüşünde tartışmaya açık nokta, bir ticaret ve endüstri çevresinin on sekizinci yüzyılın son çeyreğinde, bir endüstriyel genişleme dönemini başlatabilmek yolunda, daha çok kendi çabalarıyla feodal köstekleri söküp atabilmesine yetecek bir ekonomik güce ulaştığı yolunda ileri sürülebilecek görüşlerle ilgilidir. Tez bu biçimiyle konduğunda, söz konusu çevrelerin tek başlarına sahip oldukları ağırlığı gereğinden fazla göstermektedir. Çünkü olaya karışan bütün güçlerin yarattıkları sonul ürüne, özel mülkiyete dayalı bir ekonomik sistemle, yasa önünde eşitliğe dayalı bir siyasal sistemin, yani Batılı parlamenter demokrasilerin temel özelliklerinin zaferine katkıları olmuştu ve bu genel gelişmede Devrim'in son derece önemli bir rol oynadığı görüşü çok bildik, ama aynı ölçüde karşı çıkılması güç doğruları dile getirmektedir.

Restorasyon döneminde, Bourbonlar'ın yeniden iktidara gelip, bir Bourbon kralının, 1815'ten 1830'a kadar on beş yıl süreyle yeniden tahtta kaldığı ve eski toprak sahibi aristokrasinin yitirdiklerinin büyük bölümünü geçici olarak geri aldığı doğrudur. Bazı araştırmacıların tahmini, aristokrasinin, Devrim sırasında yitirdiği toprak biçimindeki mülklerinin yarısına yakınını yeni-

den ele geçirdiği yolundadır. Aristokratlar, kuşkusuz Fransa'nın başat, daha doğrusu tek siyasal grubuydu. Zaten yıkılmalarının nedeni de bu oldu. İktidarı *haute bourgeoisie* ile (yüksek burjuvalarla) paylaşacak ya da onları kendilerine müttefik yapacak yerde düşman etmeleri, 1830 devriminin önemli bir nedeniydi. Bu noktada eski aristokrasi, politika arenasındaki birlik içinde ve etkili bir siyasal grup olma durumunu yitirdi; bu tarihten sonra, sahip olduğu oldukça büyük toplumsal saygınlığı, uzun bir süre sürdürmüş olması bu gerçeği değiştirmez.[165]

Bu kitapta ortaya atılan sorular açısından, toprak sahibi aristokrasinin siyasal erkininin yıkılması, Fransa'nın çağdaşmaşma süreci içinde en önemli etkiler yaratan olguyu oluşturur. Bu da son kertede, tümüyle olmasa da büyük ölçüde, Fransız soylularının gittikçe ticarileşen bir toplumda tarım sorununa gösterdikleri tepkide izlenebilir. Mutlak monarşi, kendini bağımsız bir ekonomik temele dayandıramayan bir aristokrasiyi evcilleştirebilmiş ve denetimi altına alabilmişti. Devrim ise, de Tocqueville'in günümüzden çok önceki bir tarihte kavradığı gibi, Bourbonlar'ın başlattığı işi tamamlamıştır. Aristokratların ortadan kaldırılmasının doğurduğu sonuç, gelişmiş bir endüstrinin etkisi altında faşizme dönüşme yolunda güçlü bir eğilim gösteren sağ otoriter rejimlerin onsuz yapamadıkları toplumsal temellerinden birinin yok edilmiş olmasıydı. Böylesine geniş açılı bir perspektiften bakıldığında, Fransız Devrimi, endüstri öncesi özellikler taşımayan bir ticari tarımın gelişmesinin yerini alıp onun işlevlerini bir dereceye dek gören bir ikame ya da onun yerine başvurulan tarihsel bir seçenek olarak görünmektedir. Burjuva devriminin gerisindeki güçlerin yetersiz kaldıkları ya da başarısız oldukları öteki büyük ülkelerde doğan sonuç, ya faşizm ya da komünizm olmaktadır. Böyle bir sonuca yol açan başlıca nedenlerden birini ortadan kaldırmasıyla, toprak sahibi bir aristokrasinin varlığını çağımıza dek sürdürebilmesini önlemesiyle ve bunu on sekizinci yüzyıl sonunda gerçekleştirmesiyle, Fransız Devrimi, Fransa'da parlamenter demokrasinin kurulmasına çok büyük bir katkıda bulunmuş oldu.

Böylece, toprak sahibi aristokrasinin ortadan kaldırılması açısından bakıldığında, Devrim'in katkısının, hem olumlu hem de sonucu belirleyici bir nitelik taşıdığı görülür. Ancak toprak

165 Bkz. Lhomme, *Grande bourgeoisie*, s. 17-27.

sahibi aristokrasiyi yok eden aynı süreçler, öte yandan küçük köylü mülkiyetini yaratıyordu. Bu açıdan bakıldığında, Devrim'in doğurduğu sonuçlar daha bulanık, daha ikircikli dir. Lefebvre köylü mülkiyetinin kaynağının, kilisenin ve yurtdışına göçmüş soyluların (*émigre*'lerin) el konulan topraklarının satılışı *olmadığını*, geçmişinin Fransız tarihinin çok daha eski dönemlerine dayandığını anımsatır. Gerçekten, Devrim sırasında köylü mülkiyetinde de yerel planda önemli görülebilecek artışlar olmuşsa da, satışlardan yararlananlar genellikle burjuvalardı.[166] Bunun yanı sıra, "köylü aristokrasisi"* de Devrim'den yararlanan bir başka kesim oldu. Ancak ürünlerin hükümete teslim edilmesi zorunluluğu olayı, tahıl fiyatlarına bir tavan saptanması girişimi ve Devrim'in radikal evresinde küçük toprak sahipleriyle tarım işçilerine cesaret verilmesi gibi önlemler, köylülüğün üst katmanlarını Cumhuriyete kesin bir biçimde karşı çıkmaya yöneltti. Bu, Devrim'in uzun yıllar çok zararlı sonuçlar doğuran bir mirası olarak kalacaktı.[167]

Elimizde on dokuzuncu, hatta yirminci yüzyıldaki köylü toplumlarıyla ilgili olarak, on sekizinci yüzyıl ile ilgili bilgilerden çok daha az güvenilir bilgiler var.[168] Bu bilgilerin, yine de şu genellemeleri büyük ölçüde destekler nitelikte olduğunu söyleyebiliriz: İlk olarak, zengin ve etkili köylülerin demokrasi diye bir dertleri yoktu. Onların tek istediği mülkiyet haklarının ve köylerindeki toplumsal konumlarının etkili biçimde güvenceye alınmasıydı. Bu istekler, somut olarak *vente des biens nationaux*** yoluyla elde edilen mülklere, aristokratlardan ya da mülkiyetin yeniden bölüşülmesini gündeme getiren radikal düşüncelerden gelebilecek her türlü ciddi saldırıya karşı güvence verilmesi demekti. İkinci olarak, kapitalist endüstrinin gelişmesini sürdürme-

166 Lefebvre, *Études*, s. 232, 237, 239, 242.

* Soylu olmayıp, sonradan bir "aristokrasi" oluşturabilecek derecede büyük topraklara sahip olmuş köylüler amaçlanıyor; tırnaklı vurgular, bizim (ç.n.).

167 Lefebvre, *Paysans du Nord*, s. 911-912, 915-916.

168 Bunu izleyen genellemelerde, daha çok Lefebvre'in yazdıklarıyla Augé-Laribé'nin *Politique agricole*; Hunter'ın *Peasantry and Crisis in France* kitaplarına ve Wright'ın iki aydınlatıcı makalesine, "Agrarian Syndicalism in Postwar France" ve "Catholics and Peasantry in France" adlı yazılarına dayanılmıştır. Bu konuda daha yakın bir dönemde ileri sürülen görüşler için bkz. Wright, *Rural Revolution in France*.

** Ulusal malların satışı (ç.n.).

si, pazar için üretim alanında üstünlüğü başkalarına kaptırmış bulunan küçük köylü mülkiyetinin temellerini oyma eğilimi gösteriyordu. Köylülerin sözcüleri, sık sık alışveriş koşullarının zararlarına işlediğinden yakınmaktaydılar. Bu nedenlerin çeşitli ortak etkisiyle, köylü mülkiyeti zıt yönlerde sonuçlar doğurabildi: Köylü mülkiyeti, bir yandan, hem kapitalizm dönemi hem de kapitalizm öncesi aristokratik biçimleriyle büyük mülkiyete yönelik bir tehdit kaynağı, bir yandan da büyük mülkiyeti koruyacak olan dış destek olarak görünür. Yirminci yüzyılda köylülerin Fransız Komünist Partisi'ni destekledikleri yerlerde, bu ikircikli durum en kesin biçimde ortaya çıkar.

Aslında bu, gerçekte olmaktan çok görünüşte bir paradokstur. Çünkü kapitalizm öncesine ait bir grup olarak köylüler, sık sık kapitalizm düşmanı güçlü eğilimler gösterirler. İncelemenin ileriki bölümlerinde bu eğilimlerin hangi koşullar altında gerici, hangi koşullarda ilerici biçimler aldığını göstermeye çalışacağım.

8. Özet ve Sonuç

Fransız Devrimi'nin kökenleri, izlediği seyir ve doğurduğu sonuçlar konusunda, benim saptayabildiğim kadarıyla altı çizilmesi gereken temel mesaj, *ancien régime*'in şiddet yoluyla yıkılmasının Fransa'nın demokrasiye doğru giden yolda attığı çok önemli bir adım olduğudur. Fransa'da demokrasinin karşılaştığı engeller, İngiltere'nin karşılaştıklarından farklı olduğu için, bu adımın Fransa için yaşamsal bir önem taşıdığını vurgulamak gerek. Fransız toplumu, içindeki bazı burjuva öğeleri de barındıran İngiliz tarzı bir toprakbeyleri parlamentosu yaratmadı. Yaratamazdı da. Fransa'da Devrim öncesinin eğilimleri, üst sınıfları, demokrasinin yolunu açan güçler olmaları şöyle dursun, liberal demokrasinin düşmanı durumuna getirmişti. Dolayısıyla, Fransa'da demokrasinin sonunda zafere ulaşması için, bazı kurumların yolunun önünden kaldırılmaları gerekiyordu. Böyle bir ilişkinin bulunduğunu ileri sürmek, Fransız tarihinin sonunda mutlaka liberal demokrasiye varacağı ya da Devrim'in, şöyle ya da böyle kaçınılmaz olduğu savında bulunmak anlamına gelmez. Tersine, ortada bütün sürecin, kendini olandan çok daha farklı bir biçimde ortaya koyabileceğini gösteren ve bu nedenle, olayların demokrasiye varan bir yönde gelişmesinde Devrim'in kesin bir rol oynadığı görüşünü benimsemeyi destekleyen dayanaklar bulunmaktadır.

Fransa'da mutlak monarşinin koşulları altında toprak sahibi üst sınıflar, kapitalizmin ülkeye girip yavaş yavaş yayılması karşısında, kendilerini bu gelişmelere, köylülerin sırtındaki yükü artırarak ayak uydurdular; ama bunu yaparken köylülerin de, mülkiyetin *de facto* (fiili) sahipliğine yakın bir duruma girmelerine yol açtılar. On sekizinci yüzyıl ortalarına kadar, Fransız toplumunun çağdaşlaşma yolunda ilerlemesi, taht kanalıyla gerçekleştirilen bir süreç oldu. Bu sürecin bir parçası olarak, burjuvaziyle soylular arasında İngiltere'dekinden çok farklı bir birleşme gelişti. Bu birleşme, monarşiye karşı girişilen bir işbirliğinden çok monarşi kanalıyla gerçekleşti ve doğru olmamakla birlikte, durumu iyi özetleyen kestirme bir deyişten yararlanarak belirtirsek, feodal beylerin burjuvalaşmasından çok önemli bir kesimiyle "burjuvazinin feodalleşmesi" sonucuna yol açtı. Bu gelişmenin sonul sonucu, kralın hareket serbestliğinin, toplumdaki hangi kesimlerin hangi yükleri taşıyacağına karar verme olanaklarının büyük ölçüde sınırlandırılması oldu. Devrim'i başlatan temel etmenin, sınıflar ya da gruplar arasında olağanüstü şiddetli bir çıkar çatışmasından çok, bu sınırlılığa bir de XVI. Louis'nin karakter zayıflıklarının eklenmesi olduğunu ileri sürüyorum. Devrim olmasaydı, soylularla burjuvazi arasındaki bu birleşip bütünleşme sürebilir ve Fransa'yı, ana çizgileriyle Almanya'da ve Japonya'da olanlara benzer bir gelişmeyle, tutucu bir çağdaşlaşmanın tepeden inmeci biçimine götürebilirdi.

Ancak Devrim bu olasılığı önlemiş oldu. Fransız Devrim'i daha önce ekonomik erkin yüksek komuta noktalarını ele geçirmiş bir burjuvazinin, siyasal iktidara el koyması biçimindeki dar anlamıyla bir burjuva devrimi değildi. Burjuvazinin safları arasında bu role hazırlanan bir grup da vardı; ama mutlak monarşinin daha önceki tarihlerde yaptıkları, bu grubun söz konusu işi daha çok kendi gücüyle başarabilmesini sağlayacak derecede güçlenmesini önlemişti. Gelişmeler bu yönde değil, burjuvazinin çeşitli kesimlerinin, iktidara, düzenin ve krallığın yıkılmasının ortalığa salıverdiği kentli plebler arasında güçlenen radikal akımların sırtında yükselmesini sağlayacak yolda ilerledi. Bu radikal güçler aynı zamanda Devrim'in geriye götürülmesine ya da söz konusu burjuva kesimlerin Devrim'i kendilerine uygun gelen bir aşamada durdurmalarına da engel oldular. Bu arada köylüler, bu noktada daha çok köylülerin üst katmanı, içinde bulunulan durumdan, senyörlük sistemini yıkmaya zorlama yolunda

yararlandı; senyörlük sisteminin ortadan kaldırılması, devrimin en önemli başarısını oluşturdu. Küçük mülkiyet ile geriye dönük kolektivist amaçların çelişkili karışımına sahip olan kır ve kent radikalizm akımları, Devrim'in en radikal evrelerine ulaşıncaya dek ve bu evreler boyunca, bir süre el ele gidebildiler. Ancak yoksul kentlilere ve devrim ordularına yiyecek sağlama zorunluluğu, hali vakti oldukça yerinde köylülerin çıkarlarına ters düştü. Köylülerin artan direnişi, Parisli Baldırıçıplakları yiyeceksiz bıraktı, dolayısıyla Robespierre'in halk desteğini yitirmesine yol açtı ve radikal devrimin sona ermesine neden oldu. Burjuva devrimini Baldırıçıplaklar yaptı, köylüler bu devrimin tam nereye kadar gidebileceğini belirledi. Öte yandan Devrim'in sonuna dek götürülemeyişi, kökleri on sekizinci yüzyıl sonlarının Fransız toplum yapısına dek kolaylıkla izlenebilen bu eksiklik, Fransız toplumunda gerçek anlamda bir kapitalist demokrasinin kurulabilmesinin çok uzun bir zaman alacağını gösteriyordu.

III

Amerikan İç Savaşı: Son Kapitalist Devrim

1. Plantasyon ve Fabrika: Kaçınılmaz Bir Çatışma mı?

Çağdaş kapitalist demokrasiye geçerken Amerika'nın izlediği yolla, İngiltere'nin ve Fransa'nın yolları arasındaki başlıca farklar, Amerika'nın bu yola daha geç girmesinden kaynaklanmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri, ister feodal ister bürokratik biçiminde olsun, karmaşık ve yerleşik bir tarım toplumunu parçalama sorunuyla karşılaşmadı. Bu ülkede ticari tarım, Virginia tütün plantasyonlarında olduğu gibi başlangıçtan beri önemliydi ve Amerikan toplumu yerleştikçe hızla egemen konuma yükseldi. Amerikan tarihinde, ticari tarım öncesi bir toprak sahibi aristokrasi ile kral arasındaki siyasal savaşım yaşanmadı. Ne de Amerikan toplumunda herhangi bir zaman Asya'dakilerle ve Avrupa'dakilerle karşılaştırılabilecek büyüklükte bir köylü sınıfı oluşmuştu.[1] Bu nedenlerle, Amerikan tarihinde, yirminci yüzyılın Rus ve Çin devrimlerine benzer herhangi bir devrim görül-

1 Benzeri birçok terim gibi "köylülük" de, doğrudan doğruya toplumsal gerçekliğin sınırlarına gidildikçe, farklılıkların azalmaya başlaması nedeniyle mutlak bir kesinlikte tanımlanamaz. Köylülüğün ayırıcı özelliklerinin başlıcalarını, geçmişte toprak sahibi yukarı sınıflarla, yasalarla tanınmış ve uygulanan, ama köylünün hareket esnekliğini tümden yadsımayan bir bağımlılık ilişkisi içinde bulunmuş olma, kesin kültürel farklılıklar ve azımsanamayacak bir ölçüde toprağa *de facto* (fiilen) sahip olma oluşturmaktadır. Böyle olunca, haklı olarak günümüzde Güney eyaletlerindeki yarıcı Siyah çiftçilerin Amerikan toplumunun bir köylü sınıfını oluşturdukları söylenebilir.

mediği gibi, Püriten Devrimiyle, Fransız Devrimiyle karşılaştırılabilecek bir devrimin bulunmadığı ileri sürülebilir. Ne var ki, bizim tarihimizde de iki büyük silahlı ayaklanma olmuştur: Amerikan Devrimi [Amerikan Bağımsızlık Savaşı] ve İç Savaş; ki bunlardan ikincisi, tarihin o güne kadar gördüğü en kanlı çatışmalardan biriydi. Bu olaylardan ikisinin de, ABD'nin yirminci yüzyıl ortalarında dünyanın önde gelen endüstri kapitalizmi demokrasisi oluşunu etkileyen önemli etmenler oldukları çok açık. İç Savaş, genellikle Amerikan tarihinin tarım ve endüstri dönemlerini birbirinden ayıran bir şiddet olayı olarak ele alınır. Dolayısıyla, bu bölümde, İç Savaş'ın nedenlerini ve sonuçlarını, onun eski toplumsal yapıdan şiddete başvurularak gerçekleştirilen ve siyasal demokrasinin kurulmasına yol açan bir kopuş olup olmadığını, bu bakımdan da Püriten Devrimle ve Fransız Devrimiyle karşılaştırılabilecek bir nitelik taşıyıp taşımadığını tartışacağım. Daha genel olarak da, Amerikan İç Savaşı'nın, keyfi bir başlangıç noktası olarak aldığım Almanya'da on altıncı yüzyılda patlak veren köylü ayaklanmalarıyla başlayıp, Püriten Devrim ile Fransız ve Rus devrimleriyle sürecek, Çin Devrimi'nde ve günümüzün savaşımlarında doruğuna ulaşacak olan tarihin belli başlı ayaklanmaları dizisi içinde nereye yerleştirebileceğini gösterebileceğimi sanıyorum.

Uzun süren duraksamalardan (tereddütlerden) sonra vardığım sonuç, Amerikan İç Savaşı'nın, haklı olarak "kentli kapitalist demokrasi" ya da "burjuva kapitalist demokrasisi" denebilecek bir akımın devrimci saldırılar dizisinin sonuncusu olduğudur. Hemen belirtilmesi gereken bir nokta, Güney'deki plantasyon köleciliğinin, endüstri kapitalizminin gelişmesini köstekleyen bir nitelik taşımadığıdır. Dahası, bunun tam tersine, plantasyon köleciliğinin Amerikan endüstrisini, büyümesinin erken evrelerinde desteklediği söylenebilir. Ancak kölecilik, siyasal ve sosyal demokrasinin önünde bir engeldi. Böyle bir yorumun tartışmaya açık bazı noktaları vardır. Bunlardan, eldeki kanıtların niteliğinden [yetersizliğinden] kaynaklananları, çözümleme ilerledikçe tartışmak daha doğru olur. Ötekiler ise, daha derinde yatmaktadır ve bölümün sonunda göstereceğim gibi, ortaya ne tür yeni kanıtlar çıkarılırsa çıkarılsın giderilemeyecek bulanıklıklardır.

Gerek okurların gerek yazarın zaman ve yer ayırmakla ilgili sorunları göz önüne alınırsa, Amerikan Devrimi'nin gelişmesini

birkaç kısa yorumla yetinerek geçiştirmeyi gerektiren nesnel nedenlerin bulunduğu görülecektir. Toplumun yapısında herhangi bir temel değişikliğe yol açmadığından, Amerikan Devrimi'nin "devrim" olarak nitelenmeyi hak edip etmediği bile sorulabilir. Daha yüce bazı davalar elbette gündeme getirilmiş olmakla birlikte, Amerikan devrimi temelde İngiltere'deki ve Amerika'daki ticaretle uğraşan çıkar çevreleri arasındaki bir çatışmaydı. Amerika'nın "sömürgeciliğe karşı" yapılan bir devrim geçirdiği savı, iyi bir propaganda malzemesi oluşturabilir, ama kötü bir tarihçilik ve kötü bir sosyoloji yapmak olur. Yirminci yüzyılın sömürgeciliğe karşı devrimlerinin ayırıcı özelliği, azımsanamayacak derecede sosyalist öğeler taşıyan yeni bir toplum biçimini kurma yönünde gösterilen çabalardır. Yabancı boyunduruğunu kırmak, bu amaca ulaşmanın bir aracıdır. Amerikan Devrimi'nde radikal eğilimler, genellikle su yüzüne çıkma fırsatı bulamamıştır. Devrim'in en önemli sonucu, kolonilerin tek bir siyasal birim içinde birleşmesi ve bu birliğin İngiltere'den ayrılması yolunda ilerlenmesini sağlamasıdır.

Amerikan Devrimi'nin, zaman zaman ödün vermeye ve uzlaşmaya yatkınlık yolunda Amerikan (ya da bazen Anglosakson) dehası denilen şeyin iyi bir örneğini oluşturduğu söylenir. Bu konudaki kayıtlar üzerinde boydan boya kanlı bir yara açmış olan İç Savaş, söz konusu uzlaşma dehasının bir örneği olarak gösterilemeyecektir. İç Savaş neden oldu? Nasıl oldu da, o göklere çıkarılan özelliğimiz, görüş ayrılıklarımızı bir çözüme bağlama yeteneğimiz bu noktada iflas etti? İnsanın [doğasının] kötülüğü ve Roma'nın düşüşü sorununun St. Augustinus'un kafasını kurcalaması gibi,* bu da, Amerikan tarihçilerinin üzerinde düşünmekten uzun süredir kendilerini kurtaramadıkları bir sorundur. Yapılan tartışmaların çoğunun gerisinde, hak verilse de, daha çok rahatsızlıktan kaynaklanan bir ilginin yattığı söylenebilir. Tartışma, bir ara bu savaşın kaçınılabilir olup olmadığı çevresinde dönmüştür. Ancak günümüzün tarihçilerinin sorunun bu biçimde ortaya konuluşundan rahatsız olmaya başladıkları görül-

* Hıristiyan teologlarından St. Augustinus (354-430) Roma'nın barbarların eline düşüşünü, Hıristiyanlığa geçilince tanrıların Roma'yı terk etmeleriyle açıklayan çoktanrıcı görüşlere karşı çıkarak, bunun nedenini "ilk günah"a (insan doğasına ve onun ürünü olan yer devletinin kurulmasına) dek gerilere dayandırmıştı (ç.n.).

mektedir. İki taraf da dövüşmeden boyun eğmeye razı olsalardı savaş çıkmayacaktı gibi bir düşünceye dayandığı için bu tartışmalar günümüzün birçok tarihçisine [olgularla ilgili değil] tümüyle semantik [sözlerle ilgili] bir sorun olarak görünmektedir.[2] Onu semantik bir sorun olarak görmek asıl yanıtlanması gereken sorudan kaçmaktan başka bir işe yaramamaktadır. İç Savaş'ın taraflarından ne biri ne de diğeri, ya da her ikisi, neden karşı tarafa boyun eğmek istemedi?

Soruyu bu kadar psikolojik olmayan bir biçime sokarak sormak, olayın kavranmasına yardımcı olabilir: Kuzey ve Güney toplumları arasında bir çatışma var mıydı? Bu sorunun anlamı, tüm boyutlarıyla, onu bu noktada kuramsal tartışmalarla yanıtlamaya çalışmaktan çok, belli olgulara dayandırılarak yanıtlamaya çalışıldığında ortaya çıkacaktır. Bu soruyla, aslında köleliğe dayalı bir plantasyon ekonomisini yürütmenin kurumsal gerekliliklerıyle, kapitalist bir endüstri sistemini işletebilmenin kurumsal gerekliliklerinin herhangi bir noktada ciddi bir biçimde çatışıp çatışmadığını sormaktayız. Bu gerekliliklerin gerçekte neler olduğunun, tıpkı bir biyoloji bilgininin, herhangi bir canlı organizmanın varlığını sürdürebilmesi ve yaşamda kalabilmesi için gereksinim duyduğu belli özel besin türleri, nemlilik oranı ve benzeri koşulların neler olduğunu ortaya çıkarabilmesine benzer biçimde, hiç değilse ilke düzeyinde nesnel olarak keşfedilebileceğini sanıyorum. Plantasyon köleciliğinin ve erken endüstri kapitalizminin var olabilmesinin gereklerinin ya da zorunlu yapısal koşullarının, salt ekonomik düzenlemelerle sınırlı olmayıp, bunun çok ötesine geçtiği ve siyasal kurumlar alanını kesinlikle çok yakından ilgilendirdiği açık olsa gerek. Köleci toplumların siyasal kurumları, özgür emeğe dayalı toplumlarınkinden farklı-

2 Donald'ın, Randall ve Donald, *Civil War* adlı yapıtlarına yazdığı önsöz, s. vı. Tümüyle belgelere ve yetkin bir kaynakçaya dayanan bu genel inceleme, tarihçilerin olaya bakışının bugün geldiği noktayı aydınlatmada çok yararlı bir rehberlik hizmeti görmektedir. Geçmişte yapılan tartışmaların aydınlatıcı bir genel dökümü için bkz. Beale, "Causes of the Civil War" (1946). Stampp, *Causes of the Civil War* (1959) ise, savaşın nedenleriyle ilgili olarak o çağın ve çağımızın tarih yazılarının aydınlatıcı bir koleksiyonunu sunmaktadır. Editör olarak kitaba yazdığı önsözde (s. vı'da) Stampp, on iki yıldan fazla bir süre önce Beale'in yaptığı gözlemi, çağımızın tarihçilerinin çoğu kez savaş sırasında ortaya atılmış partizanca görüşleri yinelemekle yetinmeleri durumunda, tartışmanın sonuçsuz kalacağı görüşünü bir kez daha ileri sürüyor.

dır. Öyle de olsa, temel sorumuza dönerek, "birbirleriyle savaşmak zorunda kalmalarına yol açacak herhangi bir neden var mıydı?" diye sormalıyız.

İşe, kölecilikle görünüşte özgür ücretli emeğe dayalı kapitalist sistem arasında, doğaları gereği zorunlu bir çatışma bulunduğunu kabul eden genel bir görüşle başlanabilir. Böyle bir çatışma, daha sonra öykünün yaşamsal önem taşıyan noktası durumuna gelecekse de, söz konusu görüş Amerikan İç Savaşı örneğini açıklayabilecek bir genel önerme niteliği taşımamaktadır. Birazdan görüleceği gibi, köle emeğiyle üretilen pamuğun, yalnız Amerikan kapitalizminin değil, İngiliz kapitalizminin gelişmesinde de kesin bir rolü olmuştu. Kapitalistler, onlardan aldıkları belli ürünleri işleyip, bunları onlara geri satarak bir kâr elde edebildikleri sürece, kölecilik yoluyla üretilmiş malları almaktan herhangi bir rahatsızlık duymadılar. Dar anlamıyla ekonomik açıdan ele alındığında, plantasyon köleciliğiyle ücretli emek arasında, çatışmalara yol açması kadar, alışveriş bağlantıları ve onu tamamlayan siyasal ilişkilerin kurulması olanaklarının yaratılması bakımından herhangi bir fark yoktur. Dolayısıyla, sorduğumuz soruya, geçici olarak "hayır" yanıtını verebiliriz: Kuzey ile Güney'in iç savaşa girişmelerini zorunlu kılan hiçbir soyut, genel neden yoktu diyebiliriz. Öyleyse devreye özgür olmayan emeğe dayalı bir tarım toplumuyla, yükselen bir endüstri kapitalizmi arasındaki uyumu önleyecek özel bazı tarihsel koşulların girmesi gerekiyordu.

Bu özel koşulların neler olabilecekleri yolunda bir ipucu bulabilmek için, bu iki alt toplum tipinin daha geniş bir siyasal birim içinde ve uyum içinde bulunabildikleri bir başka duruma göz atmakta yarar var. Böyle bir uyum olanağını neyin yarattığını bilebilirsek, onu olanaksız kılan koşulların neler olabileceği hakkında bir şeyler öğrenebiliriz. Almanya dosyasına bakmanın bu kez de yardımcı ve yol gösterici olduğunu görüyoruz. On dokuzuncu yüzyıl Almanyasının tarihi, ileri bir endüstrinin, oldukça baskıcı bir emek sistemiyle pekâlâ uyum içinde bulunabileceğini açıkça gösteriyor. Elbette, Alman *Junker*'i gerçek anlamda bir köle sahibi değildi. Almanya da bir Birleşik Devletler değildi. Öyleyse aralarındaki temel farklar nereden kaynaklanıyordu? *Junker*'ler, bağımsız köylüleri kendi kanatları altına almayı becermiş ve endüstri işçilerini, baskı ve babacanlık karışımı bir tutumla bulundukları yerde tutmak için kendilerinin desteğini al-

maktan pek hoşnut olan büyük endüstrinin bazı kesimleriyle bir ittifak kurmayı başarmışlardı. Bunun uzun evredeki sonucu, Almanya'da demokrasinin ölümcül bir yara alması oldu.

Alman deneyimi, Kuzey ile Güney arasındaki çatışma bir uzlaşmayla sonuçlandırılabilmiş olsaydı, Birleşik Devletler'in daha sonraki demokratik gelişmesinin zararına olacaktı diye düşünmemize yol açacak niteliktedir; ki bildiğim kadarıyla, bugüne dek hiçbir revizyonist tarihçi* böyle bir olasılık üzerinde durmamıştır. Bu olasılık, aynı zamanda sorunun yanıtını nerede ararsak yol alabileceğimizi de gösteriyor. Kuzeyli kapitalistlerin, Birleşik Devletler'de endüstri kapitalizmini kurmak ve sağlamlaştırmak için Güneyli "Junkerler"in desteğine neden gereksinimleri yoktu? Birleşik Devletler'de, Almanya'da var olan siyasal ve ekonomik ara halkalar mı eksikti? Amerikan toplumunda başka ve örneğin Almanya'daki köylülerin yerini alan bağımsız çiftçiler gibi farklı gruplar mı vardı? Amerika örneğinde ana grupların ittifakları nerelerde, nasıl kurulmuştu? Bu sorular üzerine, Amerikan sahnesini daha yakından incelemenin zamanı gelmiş demektir.

2. *Amerikan Kapitalist Büyümesinin Üç Biçimi*

1860'lara doğru Birleşik Devletler'de, ülkenin farklı bölgelerinde, birbirinden çok farklı üç toplum biçimi gelişmiş bulunuyordu: Bunlar, pamuk üreticisi olan Güney, bir özgür çiftçiler ülkesi olan Batı ve hızla endüstrileşen Kuzeydoğuydu.

Birleşik Devletler'de görülen bölünmelerin ve işbirliklerinin her zaman bu farklılaşma çizgilerini izlediği asla söylenemez. Hamilton ve Jefferson günlerinden beri, tarımcılarla kentlerin ticaret ve mali çevreleri arasında, toplumu bir o yana bir bu yana çekme doğrultusunda bir çekişmenin sürüp gittiği kesin. Ülkenin Batı'ya doğru genişlemesi, Başkan Jackson döneminde, 1830'larda, tarım demokrasisi ilkelerinin, yani uygulamada merkezi otoritenin asgari bir düzeyde tutulmasının ve alacaklılara karşı borçluları kayırma eğiliminin, bir süre için, Alexander Ha-

* Kuşkusuz buradaki "revizyonist tarihçi" terimi, geçmişi yeni standartlarla yeniden araştırıp kuran anlamıyla "revizyonist" kavramından yararlanılarak, tarihi, bu örnekte Amerika'nın geçmişini, eski tarihçilerin gelenekleşmiş yorumlarının dışına çıkarak açıklamaya çalışan kimseler anlamında kullanılmakta (ç.n.).

milton'un temsil ettiği ilkeler üzerinde geçici olmayan bir zafer kazanmış gibi görünmesine yol açtı. Bununla birlikte, tarım demokrasisi, doğrudan doğruya Jackson'un başkanlığı zamanında bile bazı ciddi güçlüklerle karşı karşıya bulunuyordu. Birbirleriyle sımsıkı bağlantılı iki gelişme, Kuzeydoğu endüstri kapitalizminin daha da gelişmesi ve Güney'in pamuğu için bir dışsatım pazarı oluşturması onu yıkacaktı.

Pamuğun Güney için taşıdığı önem bilinmekle birlikte, onun bir bütün olarak kapitalist gelişme bakımından taşıdığı önem o kadar bilinmez. Pamuk ticaretinin, Amerikan ekonomisinin büyüme hızı üzerinde, 1815 ile 1860 arasında kesin bir etkisi oldu. Ta 1830 dolaylarına değin, ülkedeki manufaktür alanında görülen gelişmenin en önemli nedeni pamuktu.[3] 1830 dolaylarında iç tüketimin eski önemi azalmadığı halde, pamuk dışsatımı ülkenin en göze çarpan özelliklerinden biri durumuna geldi.[4]

1849'a gelindiğinde, daha çok İngiltere'ye olmak üzere, üretilen pamuğun % 64'ü dışarıya gönderiliyordu.[5] 1840'tan İç Savaş yıllarına değin, Britanya tüm pamuk dışalımlarının beşte dördünü Güney eyaletlerinden sağlamıştı.[6] Bütün bunların gösterdiği gibi, köleciliğe dayalı plantasyon hiç de endüstri kapitalizminin çağdaş bir kamburu görünümünde değildi. Tersine, bu sistemin bütünleyici bir parçası ve genel olarak o toplumun önde gelen güç kaynaklarından biriydi.

Güney toplumunda plantasyon ve köle sahipleri çok küçük bir azınlık oluşturuyorlardı. 1850'de köle kullanılan bölgelerde yaşayan toplam altı milyon dolayındaki beyaz nüfus içinde köle sahiplerinin sayısı 350.000'den az olabilir.[7] Köle kullananlar, aile üyeleriyle birlikte, beyaz nüfusun olsa olsa dörtte birini oluşturabilirlerdi. Bu grup içinde de, küçük bir azınlık, kölelerin büyük bir bölümüne sahipti. 1860 yılı için yapılan bir hesaplamada, beyazların % 7'sinin, Siyah kölelerin dörtte üçüne yakın bir bölümüne sahip oldukları ileri sürülmektedir.[8] Bunlar, ayrıca en iyi toprakların yanı sıra, siyasal denetimin odak noktalarını da ele geçirmiş bulunuyorlardı.[9]

3 North, *Economic Growth*, s. 67, 167, 189.
4 North, *Economic Growth*, s. 194.
5 Gates, *Farmer's Age*, s. 152.
6 Randall ve Donald, *Civil War*, s. 36.
7 Randall ve Donald, *Civil War*, s. 67.
8 Hacker tarafından *Triumph of American Capitalism*, s. 288'de aktarılmıştır.
9 Gates, *Farmer's Age*, s. 151, 152.

Bu plantasyon sahibi elitin gerisinde, topraklarını sahip oldukları az sayıda köleyle işleten çiftçilerden, kölesi bulunmayan çok sayıda küçük toprak sahibine ve en altta yer alan, yaptıkları tarım, terk edilmiş, sahipsiz toprak parçalarında çapayla mısır ekmenin ötesine gitmeyen, uzak bölgelerin yoksul Beyazlarına doğru, birbiri ardına sıralanan insanlar yaşıyordu. Yoksul Beyazlar pazar ekonomisinin dışındaydılar; küçük çiftçilerin pek çoğu, pazarla, onun ancak kıyısında yer alacak kadar ilişki içindeydi.[10] Hali vakti daha yerinde olan çiftçiler ise, birkaç Siyah* daha edinip büyük bir toprak üzerinde bir plantasyon sahibi olmanın özlemi içindeydiler. Eski Güney'in "*yeoman*"lerini** ve basit halkını demokratik bir toplumsal düzenin temeli olarak gösterip ülküleştirmeye çalışan, bu yolda bir ekol oluşturacak çoklukta Güneyli tarihçilerin, tümüyle palavra olduğuna inandığım yazılarına karşın,[11] bu ara grupların ağırlığı Jackson döneminden sonra azalmış olmalı. Her çağda ve her ülkede gericiler, liberaller ve radikaller kırsal bölgelerin küçük insanlarının kendi kuramlarına uygun portrelerini çizmişlerdir. Güneyli tarihçilerin bu görüşlerinin gerisinde yatan asıl üzerinde durulması gereken gerçek, Güneyli küçük çiftçilerin genellikle büyük plantasyon sahiplerinin siyasal önderliğini kabullenmiş olduklarıdır. Marksizmden etkilenmiş yazarlar, Beyaz kast içindeki bu birliğin, küçük çiftçilerin gerçek ekonomik çıkarlarına ters düştüğünü, Beyazları aralarında dayanışmaya yönelten nedenin yalnızca Siyahlar karşısında duyulan korku olduğunu ileri sürmektedirler. Bu, olmayacak bir şey değilse de, bazı kuşkulara açık bir açıklamadır. Küçük mülk sahipleri, pek çok durumda görünürde başka bir almaşık yoksa ve kendilerinin de büyük mülk sahibi olabilme şansları varsa büyük toprak sahiplerinin önderliğini benimserler.

Plantasyon köleciliği Güney yaşamının egemen olgusu olduğundan, bunun Kuzey ile ciddi bir sürtüşmeye yol açıp açmadığını anlamak için sistemin işleyişini incelemek gerekir. Önce ilk elde bırakılması gereken bir görüşü ele alalım. O tarihte köleciliğin kendi iç nedenleriyle yok olmak üzere olduğu görüşü kesinlikle doğru değildir. Bu yüzden savaşın "gereksiz" olduğunu,

10 North, *Economic Growth*, s. 130.

* Türkçe çevirinin 1. ve 2. baskılarında kullanılan (Arapça'da "Doğu Afrika"ya verilen "Zinc" adından gelen "Zenci" yerine "Siyah" benimsendi (ç.n.)

** Bak. s. 37n (ç.n.).

11 Owsley, *Plain Folk*, s. 138-142. Bu çalışma beni, anlamlı siyasal ve ekonomik sorunların hemen hepsini gözden kaçırmayı başaran folklorumsu bir sosyolojinin örneği olarak, çok etkilemiştir.

yani savaşın doğurduğu sonuçlar nasıl olsa er veya geç barışçı yollarla elde edilebilecekti, dolayısıyla taraflar arasında gerçek bir çatışma nedeni bulunmuyordu görüşünü ileri süren savın anlaşılır yanı yoktur. Kölelik Amerikan toplumundan kaldırılacakdıysa, onu yok etmek için silahlı güce başvurmak zorunluydu.

Bu soruya ilişkin en geçerli kanıtları, İç Savaş sırasında siyahların barışçı yoldan azat edilmelerinin neredeyse aşılmaz zorluklarla karşılaştığı Kuzey'de bulabiliyoruz. Lincoln, eski köle sahiplerine tazminat ödenmesini öngören ılımlı bir azatlık modelini uygulamaya koymaya çalıştığında, Birlik (Union) üyesi köle kullanan bölgelerdeki devletler (eyaletler) binbir dereden su getirerek, bu işi yokuşa sürmek için ellerinden geleni yaptılar ve sonunda Lincoln, planı geri almak zorunda kaldı.[12] Oysa çok iyi bilindiği gibi (1 Ocak 1863) Azatlık Ilanı, Birlik içindeki köleci devletleri ve Güney'in birlik sınırları içinde kalan bölgelerini uygulama alanı dışında bırakıyordu. Birlik bir başka deyişle, köleleri, zamanın bir İngiliz gözlemcisinin (Bertrand Russell'ın dedelerinden Earl Russell'ın) deyişiyle, yalnızca "Birleşik Devletler otoritelerinin üzerinde herhangi bir yetkilerini kullanamayacağı" yörelerde azat etmekteydi.[13] Barışçı yoldan azat etme Kuzey'de böylesine zorluklarla karşılaştıysa Güney'de karşılaşabileceği güçlüklerin herhangi bir açıklamayı gerektirmeyecek kadar büyük olacağını söylemek bile fazladır.

Bu saptamalar, insanı kuvvetle, köleciliğin ekonomik bakımdan kârlı olduğu sonucuna itiyor. Yakın bir tarihte yayımlanmış bir monografinin yazarı da, köleciliğin Güney'de ayak diretmesinin başlıca nedeninin ekonomik kârlılığı olduğunu inandırıcı bir biçimde ortaya koyuyor. Güneylilerin kölecilik işlemlerinde para kaybettikleri savlarını ise, Güney'in sözcülerinin kölelik için, sonradan beyaz adamın uygarlığı yayma yükümlülüğü biçimini alacak olan, daha yüce bir ahlaksal temele dayandırma çabalarında kullandıkları rasyonalizasyonların bir parçası olarak görüp bir yana itmektedir. Güneyliler kendilerini açgözlü *yankee*'lere benzeteceğinden, köleciliği daha kaba ekonomik çıkarlara dayandırmaktan utandıklarından, köleciliğin hem köleye hem de efendiye yarar sağlayan doğal bir toplum biçimi olduğunu savunmayı yeğlemektedirler.[14] Daha yakın bir dönemde, eski çalış-

12 Randall ve Donald, *Civil War*, s. 374, 375.

13 Randall ve Donald, *Civil War*, s. 380, 381.

14 Stampp, *Peculiar Institution*, özellikle IX. bölümü.

maların dayandığı kanıtları, yani daha çok ilk plantasyonların etkinlikleriyle ilgili eksik ve belli yerlerle sınırlı muhasebe kayıtlarını yeterli bulmayan iki iktisatçı, daha genel istatistiksel bilgileri inceleyerek bu soruya bir yanıt bulmaya çalıştılar. Köleciliğin başka girişimlerden daha az mı daha çok mu kârlı olduğunu ortaya çıkarmak için, ortalama köle fiyatları, en çok kullanılan ticaret senetlerinin* faiz oranları, köle beslemenin maliyeti, tarlada çalışan kişi başına elde edilen birim ürün miktarları, pamuğun pazarlama giderleri, pamuk fiyatları gibi olgularla ilgili istatistikleri topladılar. Sağlanan istatistiklerin, işlenmemiş durumlarıyla güvenilirlikleri ve temsil güçleri konusunda biraz kuşkuya düşmüşsem de, vardıkları sonuçlar, başkalarının bulgularıyla aynı doğrultuda ve böyle bir yaklaşımla gerçekliğe ne kadar yaklaşılabilirse o ölçüde yaklaşmış görünüyor. Onlar da araştırmalarından, plantasyon köleciliğinin kazanç getirdiği, üstelik pamuk ve benzeri uzmanlaşmış tarım ürünleri [endüstri bitkileri] üretimine elverişli bölgelerde geliştirilen etkili bir sistem olduğu sonucunu çıkarıyorlar. Bu arada Güney'in daha az verimli bölgeleri de köle üretmekte ve fazlasını endüstri bitkileri üreten belli başlı bölgelere göndermekteydiler.[15]

Plantasyon köleciliğinin bir bütün olarak para getiren bir iş olduğunu bilmek önemlidir, ama yeterli değildir. Plantasyon sahipliğinde, tarihten tarihe yerden yere göre, farklılıkların görülmesi, doğurduğu siyasal sonuçlar bakımından daha önemli. Plantasyon köleciliği savaş patladığı sırada Güney'in aşağı bölgelerinin bir özelliği durumuna gelmiş bulunuyordu. Ama daha çok ortaya çıkan büyük ölçekli işletmelerde büyük bir üstünlüğü olmaması nedeniyle, 1850'ye varmadan tütün plantasyonlarında görünmez olmuştu. Maryland, Kentucky ve Missouri'de "plantasyon" terimi bile, İç Savaş öncesinde kullanılmaz olmuştu.[16] 1850 dolaylarında büyük parsalar daha çok tarıma yeni açılan bakir bölgelerden toplanacaktı. Önceleri bu vurgunlar, Alabama ve Mississippi'de vuruluyordu; 1840'tan sonra bu tür olanakları Texas sağladı. Bakir topraklarda bile para yapmanın en kestirme yolu, toprağı gücü tükenmeden satıp başka yere göçmekti.[17]

* *Prime commercial paper* (ç.n.).

15 Conrad ve Meyer, "Economics of Slavery", s. 95-130; yazarların genel tezi için özellikle bkz. s. 97.

16 Nevins, *Ordeal*, c. I, s. 423.

17 Gates, *Farmer's Age*, s. 143; Gray, *Agriculture in Southern United States*, II. cildin XXXVII. ve XXXVIII. bölümlerinde daha ayrıntılıdır.

Plantasyon köleciliği, Güney'den Batı'ya doğru göç edişi oranında ciddi bir siyasal sorun yarattı. Batı'nın geniş bir bölümü daha yerleşime açılmamıştı ya da yerleşmeler hâlâ çok seyrekti. Pamuk üretiminin iklim ve toprak yönünden belirli sınırlılıklarının bulunmasına karşın, o sıralarda kimse bu sınırlılıkların neler olduğunu tam bilmiyordu. Kölecilik yayılacak olursa, halkı köle olan devletlerle, özgür olan devletler arasındaki denge bozulabilecekti; ki bu, ancak köleci bir toplumla köleci olmayan bir toplum arasındaki farkın daha önce herhangi bir sorun yaratmadığı durumlar için geçerli bir saptamadır. Köleci bir devlet olan Missouri'nin Birlik'e girişini halkı özgür bir devlet olan Maine'ınkiyle dengeleyen Missouri Uzlaşması ile bir anlaşmaya varılmışsa da, 1820'de bile sorun ivedi çözümü gerektirecek dereceye ulaşmış bulunuyordu. 1820'den sonra aralarla patlak verdi. Her keresinde ağırbaşlı bir devlet adamlığına yaraşır siyasal pazarlıklarla soruna kalıcı bir çözüm bulunduğu umulurken, kısa bir süre sonra uyuşmazlığın yeniden patlak verdiği görüldü. Daha devlet durumuna gelmemiş ve yerleşime kısmen açılmış topraklardaki kölecilik sorununun, savaşın patlak vermesinde büyük bir rol oynadığı söylendi. Durumun belirginlikten yoksun oluşu da, büyük olasılıkla, ekonomik çatışmaları her türlü ölçünün ötesine taşacak derecede büyüttü.

Plantasyon ekonomisinin bir yerden başka bir yere göç etme eğilimi başka bakımlardan da önemliydi. Eski Güney'de pamuk üretimi gerilemeye yüz tutunca, duruma köle yetiştirerek [köle satıcısı olarak] ayak uydurma yolunda bir eğilim görüldü. Bunun ne kadar yaygın olduğunu belirlemek güç. Ancak talebi karşılamaya yetecek boyutlara ulaşmadığının açıkça görüldüğünü söyleyebilmemize yetecek belirtiler var. 1840'lardan savaşın başlamasına değin, köle fiyatları oldukça sürekli bir artış gösterdi. Pamuk fiyatı da artma eğilimindeydi; ama pamuk fiyatının artışında çok daha belirgin dalgalanmalar görülüyordu. 1857 mali paniğinden sonra, köle fiyatları hızla yükselmeyi sürdürürken pamuk fiyatları düştü.[18] Ülkeye yasal yollardan köle sokulamıyordu; bu engelin çokca etkili olduğu anlaşılıyor. Köle ticareti-

18 Phillips, *Life and Labour*, s. 177'deki tablo ve Conrad ve Meyer'in "Economics of Slavery", s. 115-118'de yer alan, emek gücünün aşırı bir kapital değeri kazandığı (*overcapitalization*) savıyla ilgili tartışmaya bkz. Conrad ve Meyer'in çürütmeye çalıştıkları Phillips'in tezinde ileri sürüldüğü gibi, plantasyon sahipleri kendi kazdıkları kuyuya düşmüş olmasalar bile, birçok

nin yeniden serbest bırakılması konusunda, Güney ile yapılan, düşmanlıkların patlak vermesinden az önce oldukça şiddetlenen görüşmelerle birlikte bu kanıtlar, plantasyon sisteminin ciddi bir işgücü kıtlığıyla karşı karşıya bulunduğunu doğrular yöndedir. Ne kadar ciddiydi? Bunu söylemek çok güç. Kapitalistlerin hemen her zaman, işgücünün ileride kıtlaşabileceği kaygısını taşıdıkları göz önünde bulundurulursa, Güneylilerin bu konudaki sızlanmalarını biraz kuşkuyla karşılamak yerinde olur. Plantasyon sisteminin, Kuzey'in Güney'i ekonomik açıdan boğma girişimi nedeniyle, yok olmak üzere olduğu savları hiç de inandırıcı değil.

Buraya kadar ele aldığımız, plantasyon ekonomisinin gerekliliklerinin endüstrileşmiş Kuzey ile ekonomik çatışmanın bir kaynağı olduğu savları pek inandırıcı görünmüyor. Plantasyon sahibi de eninde sonunda bir kapitalist değil miydi? Nevins, haklı olarak, "büyük bir plantasyonu işletmek, önemli noktalarda benzeştiği çağdaş bir fabrikayı yönetmek kadar karmaşık bir işti. El yordamı yöntemlerine göz yumulamazdı; burada da sürekli bir planlama ve işi dikkatle izleme gerekliydi"[19] görüşündedir. Öyleyse plantasyon sahibi, "Kuzey'deki aynı derecede hesapçı kapitalist biraderiyle uyum içinde bulunamaz mıydı?" sorusu akla gelmektedir. Tek sorun, dar anlamda ekonomik çıkar hesaplarının yapılması olsaydı, bence bu olanak gerçekten bulunabilirdi. Max Weber darılmasın ama, dünyaya muhasebe ve kâr zarar dengesi yönünden yaklaşan akılcı ve hesapçı bir bakış açısı, bazıları başka konularda birbirleriyle çatışabilen çok çeşitli toplumlarda bulunabilir.[20] Daha önce Fransız soyluluğu incelenirken de belirtildiği gibi, bu tür bir dünya görüşü kendi başına bir endüstri devrimini başlatmaya yeterli değildir. Gerçekten, kentsel büyümenin, New Orleans ve Charleston gibi birkaç ticaret merkezi dışında, ülkenin öteki bölgelerinin çok gerisinde kaldığı Güney'de de başlatamadı. Öyleyse, Güney'de kapitalist bir uygarlık vardı, ama bunun bir burjuva uygarlığı olduğu söy-

---

plantasyoncunun artan emek maliyetleriyle karşı karşıya bulunduğu açıkça anlaşılıyor ve Conrad ve Meyer de bunu yadsımıyorlar. O yıllarda ortaya atılan bazı görüşler için ayrıca bkz. Nevins, *Ordeal*, c. I, s. 480.

19 Nevins, *Ordeal*, c. I, s. 438.

20 Nevins'in plantasyon betimlemesi, yazının kullanılmamış olması farkına karşın ortaçağ İngiliz malikânesinde geçerli olan muhasebe yöntemleriyle büyük benzerlik gösteriyor. Bennett, *Life on the English Manor*, s. 186-192, özellikle s. 191'deki canlı betimlemeye bakınız.

lenemezdi. Kent yaşamına dayanmadığı apaçık. Güney'in plantasyoncuları, Avrupa burjuvazisinin, aristokrasinin ülkeyi yönetme haklarına karşı çıktığı zaman yaptığı gibi, soya dayalı statü kavramına meydan okuyacak yerde, kalıtsal ayrıcalıkların savunmasını üstlendiler. Ortada gerçek bir farklılık ve gerçek bir çatışma vardı.

Bütün insanların eşit yaratıldıkları anlayışı, Güneylilerin çoğunluğunun günlük yaşam deneyleriyle, doğrudan kendilerinin haklı ve yerinde buldukları için yarattıkları olgularla çelişiyordu. Kuzeylilerin yönelttikleri eleştirilerin baskısı altında ve dünya genelinde köleciliğin yok olması doğrultusundaki eğilimlere karşı Güneyliler, bir dizi oluşturacak çoklukta öğretilere dayandırılan savunmalar türettiler. Amerikan ve Fransız devrimlerinde dile getirilen burjuva özgürlük anlayışları, Güney sisteminin belkemiğine, yani köle mülkiyetine vurdukları için, Güney'de son derece yıkıcı öğretiler durumuna geldi. Yirminci yüzyılda yaşayan bir Kuzeylinin, Güneyli bir plantasyoncunun neler hissetmiş olabileceğini kafasında canlandırabilmesi için büyük çaba göstermesi gerekir. Bunu anlaması için, belki de kendine, 1960'larda Sovyetler Birliği haritada Kanada'nın bulunduğu yerde olsaydı ve gün geçtikçe güçlenseydi, bir Amerikalı işadamının neler hissedebileceğini sorması uygun olur. Bir adım daha gidip, bir de Komünist devin kendi sisteminin doğruluğuyla ilgili olarak, sınırın ötesinden, doğru yolda olduğunu söyleyip durmasının (Amerikan hükümeti bu propagandanın gerçekte izlenen politikayı yansıtmadığını ileri sürse de) yaratacağı etkileri ve bu ülkenin Amerikan sistemine sürekli saldırıp ajanlar gönderdiğini düşünsün. Güneyliler arasındaki bu öfkenin ve kaygının yalnızca kavgacı bir azınlığın dile getirdiği duygular olduğu sanılmasın. Farklı kesimler arasında bir uzlaşmaya varılması için yaptığı çağrıda, Güneyli ılımlıların en ünlü sözcüsü Henry Clay'ın sık sık gönderme yapılan şu sözleri durumu açıklamaktadır: "Siz Kuzeyliler soruna güvenlik içinde ve kendinize güvenerek bakarken, sözünü ettiğim yangın köleci devletleri kasıp kavuruyor... öyleyse biz terazimizin bir kefesine duyguları, yalnızca duyguları yığmış durumdayız; öteki kefesindeyse, mülkiyet, toplumsal doku, hayat ve hayatı yaşanmaya değer, mutlu kılacak her şey var."[21]

21 Nevins, *Ordeal*, c. I, s. 267'de aktarılan biçimiyle.

Endüstri kapitalizmi Kuzey'de kök saldıkça, ağzı laf yapan Güneyliler, toplumlarında bulabildikleri incelik, kibarlık, kültürlülük ve Kuzeylilere yüklenen gözün paradan başka bir şeyi görmemesine karşı, çeşitli şeylere değer veren bir dünya görüşü gibi aristokratik, endüstri öncesi özellikleri ortaya çıkarıp, önemlerini vurgulamak gereğini duyarak bakışlarını kendilerine yönelttiler. İç Savaş'tan kısa bir süre önce, Amerika'nın başlıca zenginlik kaynağı olan pamuğu Güney'in ürettiği, Kuzey'in de bunun üzerinden bir haraç topladığı inancı yaygınlaştı. Nevins'in belirttiği gibi, bu düşünceler endüstri ve ticaret kârlarının aslında topraktan sağlanmış kazançlar olduğu sonucuna varılması bakımından fizyokratların öğretilerine koşutluk göstermektedir.[22] Endüstrileşme yaygınlaştıkça bu tür görüşlerin her yerde boy attıkları, hatta zaman zaman endüstrileşmenin görülmediği yerlerde de az çok yayıldıkları görüldü. Ticari tarımın, ticaret öncesi toplum aşamasındaki yerlerde yayılmaya başlaması, Atinalılar'ın Sparta'ya karşı ya da son dönem Cumhuriyet Romasının daha eski günlerinde bulunduğuna inanılan erdemlere karşı besledikleri hayranlık gibi, geçmişe yönelik çeşitli romantik nostalji (özlem) biçimleri türetir.

Güneylilerin kendi durumlarını haklı gösterme (rasyonalizasyon) çabalarında, azımsanamayacak bir doğruluk payı vardı. Yoksa kimsenin bunlara inanması beklenemezdi. Kuzey ile Güney'in uygarlıkları arasında gerçekten de ileri sürülen türden farklar bulunmaktaydı. Kuzeyliler Güney'in ürettiği pamuğu pazarlayarak büyük kâr sağlamışlardı. Güney'in kendini haklı gösterme yolunda ileri sürdüğü düşüncelerin çok daha büyük bölümünün apaçık yutturmacalar olduğuna kuşku yok. Plantasyon aristokrasisinin kendinde gördüğü aristokratik ve ticaret öncesi ya da ticaret karşıtı erdemler, kesinlikle kölecilikten elde edilen ticaret kârlarına dayanıyordu. Neyin doğru neyin uydurma olduğunu gösterecek sınırı çizmek çok güç, belki de olanaksız. Bu, amacımız açısından gerekli de değil. Aslına bakılırsa, bu sınırı çekme çabası, bazı önemli ilişkilerin gözden kaçırılmasına neden olarak görüş ufkumuzu bulandırabilir. Savaşın ardında yatan temel etmenlerin ekonomik nedenler olduğunu söylemek, tıpkı savaşın esas olarak kölecilik konusundaki ahlaksal görüş farklılıklarının bir sonucu olduğunu söylemek kadar olanaksızdır.

22 Nevins, *Emergence of Lincoln*, c. I, s. 218.

Ahlak sorunları üzerindeki uzlaşmazlıklar ekonomik farklılıklardan kaynaklanmaktaydı. Kölecilik, her iki yanda, duyguları en fazla ayağa kaldıran bir ahlak sorunuydu. Kölecilik konusundaki düşünceler arasında dolaysız çatışmalar hesaba katılmazsa, savaşa götüren olaylar ve savaşın kendisi hepten anlaşılmaz duruma gelmektedir. Öte yandan, ülkenin başka yerlerindeki ekonomik etmenlerin, birbirleriyle çatışan ülkülere sahip olan farklı toplumsal yapıları yaratması gibi, bunların Güney'de de bir köle ekonomisini ortaya çıkardığı gün gibi açıktır.

Böyle bir görüşü savunmak, yalnızca iki bölge arasındaki farklılık olgusunun her nasılsa savaşı kaçınılmaz kıldığı anlamına gelmez. Güney'de olsun, Kuzey'de olsun pek çok insan ya köleciliği umursamıyor, ya da umursamıyormuş gibi davranıyordu. Nevins bu konuda işi, 1859 seçiminin, savaşın hemen eşiğindeki bir tarihte, halkın üçte ikisinin hâlâ hem radikal kölecilik yanlısı hem aşırı kölecilik karşıtı düşüncelere karşı olduğunu ortaya koyduğunu söylemeye dek götürür.[23] Bu tahmini, tarafsızların gücünü biraz abartsa da, İç Savaş'ın insanı serinkanlılıkla düşünmeye çağıran yanlarından biri de, bu kavgaya kayıtsız kamuoyunun, savaşı önlemek için herhangi bir adım atmada yetersiz kalışıdır. Beard gibi zeki tarihçileri, köleciliğin bir sorun olarak önemini kuşkuyla karşılamaya iten de, kamuoyunun önemli bir bölümünün bu kayıtsızlığıydı. Ben bunun bir yanılgı, hem de çok ciddi bir yanılgı olduğunu düşünüyorum. Bununla birlikte, ılımlılığın başarısız kalıp ılımlıların dağılışının, öykünün anahtarını, Güneylilere yakın düşünenlerin değerli açıklamalar getirdikleri bir yanını oluşturduğu açıktır. Savaşın patlaması olasılığını da içinde barındıran bir durumun ortaya çıkarılabilmesi için, ülkenin Güney dışında kalan bölgelerinde de önemli değişmelerin görülmüş olması gerekiyordu.

1830'larda doğrudan doğruya Kuzey kapitalizminin gelişmesinin ardında yatan başlıca itici güç, daha önce de gördüğümüz gibi pamuktan geliyordu. 1830'u izleyen on yıl içinde, endüstrinin büyüme hızı, Kuzeydoğu'yu bir manufaktür bölgesi yapacak kadar arttı. Bu genişleme, Amerikan ekonomisinin tek bir endüstri bitkisine bağımlılığına son verdi. Geçmişte Güney'e gerekli besin maddelerinin çoğunu sağlamış olan ve bunu sürdüren Kuzeydoğu'nun ve Batı'nın, Güney'e olan bağımlılıkları aza-

23 Nevins, *Emergence of Lincoln*, c. II, s. 68.

lırken, bu iki yörenin birbirlerine bağımlılıkları arttı. Pamuk, Kuzey ekonomisi için önemli olmayı sürdürdü, ama ona egemen olmaktan çıktı.[24] 1860'ta Kuzey'deki manufaktür dallarından elde edilen ürün değerleriyle ölçüldüğünde, pamuk (işleme) hâlâ ikinci sırada yer alıyordu. Öte yandan bu yıllarda Kuzey'de üretilen endüstri ürünleri, genellikle küçük fabrikalarda üretilmekle birlikte çok çeşitlendi. Elde edilen çıktının büyük bir bölümü, tarımla uğraşanların, un değirmenciliği malları, kereste, çizme ve ayakkabı, erkek giyimi, demir, deri, yünlü dokuma malları, içki ve makine gibi gereksinmelerini karşılayabiliyordu.[25] Birazdan göreceğimiz gibi, Kuzeydoğu'da üretilen bu endüstri ürünlerinin çoğu, ülkenin hızla gelişen Batı bölgeleriyle yapılan mal değişimine yöneltildi.

Kuzey'in Güneylilerin pamuğuna bağımlılığının azalması ve aralarında bazı ekonomik uyumsuzlukların çıkması egemen eğilimler olmakla birlikte, üzerinde durulması gereken başka gelişmeler de vardı. Yalnızca bölünme yönünde etkili olan eğilimleri vurgulamak doğru olmaz. Plantasyon ekonomisiyle ilişkilerinde Kuzeydoğu, finansman, taşımacılık, sigorta, pazarlama gibi hizmetler sunmaktaydı.[26] Dışsatıma yollanan pamuğun büyük bölümü, en önemlisi New York olmak üzere Kuzey limanlarından yükleniyordu. Böylece Güneyliler gelirlerinin önemli bir bölümünü, pamuğu pazarlamak için gereken hizmetleri satın almaları, plantasyona gereken, ama Güney'de üretilmeyen malları sağlamaları ya da zengin plantasyoncuların sıcaktan kaçarak tatillerini geçirmeleri gibi hiç de küçümsenemeyecek bir kalem oluşturan gereksinimlerini karşılamak için hep Kuzey'de harcamış oluyorlardı; ki bu başlı başına bir çatışma konusuydu. Ayrıca hem Kuzey hem de Batı, Güney'e yapılmış (mamül) mallar ve yiyecek satmayı sürdürmekteydi. 1850'li yıllar, Mississippi ırmağında çalışan buharlı gemilerle yapılan ticaretin en canlı olduğu dönemdi.[27] Hepsinden önemlisi, New England'daki pamuklu dokuma fabrikalarının verimliliği, dış ülkelerdeki rakiplerininkine göre, 1820 ile savaşın başlaması arasında geçen sürede hayli artmıştı. Bu fabrikalar 1830'dan başlayarak Birleşik Devletler'e dışsatım pazarlarına girmelerini sağlayacak gücü kazandırdı.[28] Bu

24 North, *Economic Growth*, s. 204-206.
25 North, *Economic Growth*, s. 159-160.
26 North, *Economic Growth*, s. 68.
27 North, *Economic Growth*, s. 103.
28 North, *Economic Growth*, s. 161.

yöndeki eğilim biraz daha güçlü olsaydı, Kuzey'le Güney'in çıkarları iyice yakınlaşabilirdi ve böylece savaş da çıkmayabilirdi. Ne var ki, Kuzeyli iş çevreleri bir kurtuluş savaşının, hatta Birlik uğruna yapılacak bir savaşın ateşli savunucuları olmaktan çok uzaktılar. Kuzeyli endüstricilerin siyasal tutumlarını ve siyasal etkinliklerini hakkıyla ele alan bir inceleme hâlâ yazılmayı bekliyor.[29] Ancak Kuzeyli endüstrilerin federal hükümetin kaldıraçlarını salt ekonomik çıkarları doğrultusunda harekete geçirmekten başka dertlerinin olmadığı sonucuna varan düşüncelerle oynamak bizi gerçekten uzaklaştıracağa benziyor.

Kuzeybatı kapitalizminin herhangi bir hükümetten beklediği şey, özel mülkiyetin korunması ve yasallaştırılmasıydı. Bununla birlikte, Güneyli plantasyon ve köle sahiplerinin mülkiyet kurumunu tehdit eden kimseler olarak görülebilmeleri için, son derece özel bazı koşulların bir araya gelmesi gerekti. Kuzeyli kapitalistlerin bir beklentileri de, kapital birikimi sürecinde ve pazar ekonomisinin işletilişinde bir parça hükümet desteğinden yararlanmak; daha kesin ve somut olarak belirtmek gerekirse, bazı gümrük korumalarının sağlanması, bir ulaşım ağının kurulmasında kendilerine yardım edilmesi, demiryollarıyla ilgili olarak patlak veren büyük skandalların birçoğu daha ileriki tarihlerde gündeme gelecekse de, o tarihlerde bile bazı etik kurallara sıkı sıkıya uyulduğunda yapılamayacak yardımların yapılması, sağlam bir para sisteminin benimsenmesi ve merkezi bir banka sisteminin kurulmasıydı. En aklı başında Kuzeyli önderler, her şeyden çok devlet (eyalet) ve bölge sınırları tarafından engellenip, bir de onlarla uğraşmadan iş yapabilmeyi istiyorlardı. Toplumun başka kesimleri gibi onlar da geniş bir ülkenin vatandaşı olmaktan gurur duyuyorlardı ve bazı üye devletlerin birlikten çekilmesinin yarattığı sonul bunalımla karşı karşıya kaldıklarında, Balkanlaşmış [küçük devletlere bölünmüş] bir Amerika olasılığına karşı çıkıyorlardı.[30]

---

29 Fransız burjuvazisinin, burjuva devrimi öncesindeki durumu konusunda olduğu gibi, burada da gündemdeki yaşamsal siyasal ve ekonomik sorunlarla ilgili tek bir yetkin monografiyle karşılaşamadım. Foner'in *Business and Slavery* kitabı, kendi çapında çok yararlı, ama New Yorklu iş çevrelerinin Güney ile kurdukları sıkı ilişkiler konusunda yoğunlaştığından, genel bir çözümlemede dayanılabilecek bir yapıt değil. Yazarı tanınmış bir Marksist; ama bu çalışmasında dogmatizmden oldukça uzak görünüyor. Pennsylvania ve Massachusetts'in endüstri çıkar çevrelerinin de incelenmesi gerek; ama bu konuda da yeterli bir çalışma yok.

30 "Birlik" ile ilgili duygular ve düşünceler konusunda bkz. Nevins, *Ordeal*, c. II, s. 242; ve aynı konuda o yıllarda yayımlanan gazete editörlerinin yazı-

En fazla gürültü koparan ekonomik sorun gümrük tarifeleriydi. Amerikan endüstrisi 1846'dan sonra, oldukça düşük gümrük tarifeleri yürürlükteyken hatırı sayılır bir ilerleme gerçekleştirdiğinden, Kuzeylilerin gümrük tarifelerinin yükseltilmesini istemeleri, Güneylilerin de buna karşı çıkmaları, ilk bakışta sahte bir sorunla, insanların aslında başka bir şeye kızıp deliye dönerek, incir çekirdeğini doldurmayan bir sorun üzerinde kavga ettiklerinde ortaya çıkan türden bir durumla karşı karşıyaymışız gibi bir izlenim doğurmaktadır. Kuzeyin endüstrileri hızla gelişiyorsa, siyasal korumaya gereksinim duymalarının ne gibi bir gerekçesi olabilirdi? Bu soru sorulur sorulmaz, insan, Güney'in, Kuzey'in endüstrisinin ilerlemesi üzerinde bir tür veto yetkisi kullanmaya çalıştığı yolundaki tüm savın geçerliliğinden kuşkulanmaktan kendini alamaz. Olayların zaman içindeki sıralanmasına daha yakından bakmak, ortadaki giz perdesini büyük ölçüde kaldırabilecekse de, bu konunun, başka bazı önemli olgular ortaya konduktan sonra yeniden dönülüp tartışılması gerekir. 1850'den sonra endüstride son derece hızlı bir büyüme görüldü. Ama [iç] savaştan önceki onyılın ortalarına doğru, demir ve dokuma gibi bazı dallarda ciddi güçlüklerle karşılaşılmaya başlandı. 1854 sonunda dünyanın bütün pazarlarında demir stokları birikmişti ve Amerikan fabrikalarının çoğu kapanmak durumunda kaldı. Dokuma alanında [İngiltere'de], Lancashire, düşük fiyatlı ürünleri [Amerika'daki] New England'daki fabrikalardan daha ucuza üretmenin yolunu bulmuştu; 1846 ile 1856 arasında renkli pamuklu basma dışalımı 13 milyon yardadan* 114 milyon yardaya, pamuklu bez (Amerikan bezi) dışalımı ise, 10 milyondan 90 milyon yardaya çıktı. 1857'de ciddi bir finansman bunalımı başgösterdi. O yıl kabul edilen ve Güneylilerin baskılarını yansıtan gümrük tarifesi, bunalımı atlatacak bir rahatlık getiremediği gibi, gerçekte bu iki daldaki gümrükleri daha da düşürmüştü.[31] Bu olaylar, bir dereceye dek refah dönemi sayılabilecek yılların ardından geldiği için, Kuzey'in endüstri çevrelerinde büyük bir öfkeye yol açtı.

---

larındaki (başyazılardaki) görüşler için bkz. Stampp, *Causes of Civil War*, s. 49-54. Buffalo'da çıkan *Courier* gazetesinden yapılan 27 Nisan 1861 tarihli olup (s. 52-53'te) verilen alıntılar, özellikle, ileride faşizmin kullanacağı dili andıran "protofaşist" dil yönünden ilginçtir.

* Bir yarda 91,44 cm. tutmaktadır (ç.n.).

31 Nevins, *Emergence of Lincoln*, c. I, s. 225-226. Savaşın nedenleri hakkında

Kuzeyli kapitalistlerin gereksinim duydukları bir başka şey de, ödeyebilecekleri ücretle çalışmayı kabul edecek oldukça bol bir işgücünün bulunmasıydı. Bu, son derece dikenli bir konuydu. Batı'da sahipsiz toprakların varlığı, işçileri oraya çeken bir etki yaratıyordu; hiç değilse pek çok kişi bu kanıdaydı. Gerçekten, Jackson'un kurduğu sistemin başlıca amaçlarından biri de, plantasyon sahipleriyle "makinistler", yani işçiler ve özgür çiftçiler arasında, Kuzey'deki finans ve endüstri devlerine karşı tek vücut olarak çıkabilecek, işlerliği olan bir ittifak olagelmişti. Bu durumda gerekli işgücü nereden getirilecekti? Kuzeyli kapital, bu ekonomik ve siyasal kuşatmayı nasıl kırabilecekti? Sonunda Kuzeyli ekonomik ve siyasal önderler, Batılı çiftçileri Güney'den koparacak ve kendi davalarına bağlayacak çözümü buldular. Batı'nın ekonomik ve toplumsal yapısında oluşan önemli değişmeler, ittifaklarda böyle bir değişkenliğin gerçekleşmesini sağlayacak olanakları yaratmıştı. Bunları az sonra daha yakından incelememiz gerekecek. Ama taşıdıkları önemi hemen kavrayabiliriz. Kuzeyli kapitalistler, bu yeni eğilimleri kullanarak işçileri ait oldukları yerde tutabilmek için, Güneyli "Junker'ler"e yaslanma gereğinden kendilerini kurtarabildiler. Sahneyi silahlı çatışmaya hazırlayan ve savaşan tarafları, bu badireden, insan özgürlüğü adına kısmi bir zaferle çıkması olanağını yaratacak biçimde birbirlerine kışkırtan etmenlerin başında bu eğilimler geliyordu.

Bugün Ortabatı (Midwest) diye bilinen, ama o sıralarda yalnızca "Batı" olarak adlandırılan bölgeler, Napolyon Savaşları'nın sona ermesiyle İç Savaş'ın başlaması arasında geçen sürede, "öncüler"in (*pioneers*)* yerleşim alanları olmaktan çıkarak pazar için üretim yapan çiftçilerin ülkesi durumuna geldi. Gerçekten de öncülerin zorlu yaşam koşullarına katlanan insanlardan pek çoğu bu yaşam biçimini, övgü düzme hevesini de başkalarına devrederek hızla geride bırakmış görünürler. Elde ettikleri, satabilecekleri bir parça ürün fazlasıyla, ancak birkaç gerekli maddeyi ve yaşamlarını renklendiren çok daha az sayıda ufak tefek öte-

yaptığı sonul değerlendirmede Nevins, gümrük tarifelerinin ve genel olarak ekonomik etmenlerin rolünü olduğundan daha az göstermektedir. Bkz. Nevins, *Emergence of Lincoln*, c. II, s. 465-466. Bu konu üzerinde ileride daha fazla duracağım; ama şimdiden, hiç değilse tarifelerle ilgili olarak ileri sürdüğü görüşlerin bana çelişkili göründüğünü belirtmek isterim.

* Amerikan tarihinde, Batı'ya göçüp buralardaki (Kızılderililerden alınan) boş topraklara yerleşerek, Amerikan yaşam biçiminin tohumlarını atan gruplara verilen addır (ç.n.).

beriyi alabildikleri günler çok gerilerde kalmıştı. Bu ürün fazlası, 1830'lara kadar, o bölgedeki daha bir uzmanlaşmış ekonomiyi beslemek üzere Güney'e gönderiliyordu; ki bu daha sonra da süren, ama Doğu pazarının önemi arttıkça eski anlamını yitirmeye yüz tutacak bir eğilimdi.[32] On dokuzuncu yüzyılın başında, yüzyılın üçte birini kapsayan bir süre boyunca büyük ölçüde kendi olanaklarına yaslanma durumunda bulunan küçük bağımsız çiftçiler, o sıralarda, toprak alım satımında büyük çaplı spekülasyonlara girişmiş olan, böyle bir işe girişmemişse bile, Batı'nın isteklerine ve gereksinimlerine kayıtsız kalan Washingtonlu politikacıların kamu toprakları üzerindeki denetimini kırmak ve bu denetimi ele geçirmek için sabırsızlanır olmuşlardı. Bunun için bazen, onları Birlik'e bağlayan gevşek bağların koparılması pahasına bile olsa yerel planda özerkliklerini kazanmaya çalışıyorlardı.[33] Andrew Jackson'un Doğu'nun servet kalelerine yönelttiği saldırıyı sempatiyle karşıladılar; o sırada ülkeyi yöneten ve yüzeysel bir bakışla bir plebler koalisyonu olarak görünen koalisyonun bir kanadını da onlar oluşturdular.

Doğu'da manufaktürün gelişmesi ve bunun sonucunda Batı'nın tahılıyla etine yönelik effektif talebin artması bu durumu değiştirdi. Batı'ya doğru yayılmanın 1816-1818, 1832-1836, 1846-1847'de ve 1850-1856'da dalgalar halinde sürmesi buğdayın, mısırın ve onlardan elde edilen ürünlerin kârlılığının artışını yansıtmaktaydı.[34] 1830'lu yıllardan başlayarak, Batı ürünlerinin Doğu'nun kıyı şeridine gönderildiği yollarda yavaş yavaş gelişen bir değişiklik oldu. "Taşımacılık Devrimi", yani kanalların ve demiryollarının ortaya çıkışı, yüklerin dağlardan aşılarak ulaştırılmasının karşısındaki sorunları çözerek Batı'nın çiftlik ürünlerine yeni bir çıkış kapısı açmıştı. Batı'nın Güney ile olan ticareti, mutlak değerlerle gerilemediği gibi, bir miktar artmış olsa da, ticaret oranlarının değişmesi Batı'nın Kuzey'e yaklaşmasına yardımcı oldu.[35]

Çiftlik ürünlerine yönelik talep, zamanla toplumsal yapıyı ve psikolojik tutumları, bölgeler arasında yeni bir ittifak kurulması olanağını yaratacak derecede değiştirdi. Başlangıçta Kuzeydoğu'nun ayırıcı özelliğini oluşturan bireyci, küçük ölçekli bir kapitalist olma tutkusu, giderek Batılı çiftçilerin egemen üst kat-

32 North, *Economic Growth*, s. 143, 67-68, 102.

33 C. A. Beard ve M. R. Beard, *American Civilitazion*, c. I, s. 535-536.

34 North, *Economic Growth*, s. 136 ve 137'deki tablo.

35 North, *Economic Growth*, s. 103, 140-141.

manına da yayıldı. O günün teknolojik koşullarında ailece işletilen çiftlik (aile işletmesi) buğday, mısır, domuz gibi pazarlanabilir ürünlerin üretilmesine uygun bir toplumsal düzenekti.[36] "Hızlı taşımacılık, çiftlik ürünlerini Doğu pazarlarına götürüp karşılığında peşin nakit para getirdikçe" ve "demiryolları, artan nüfus ve iyi yollar toprakların değerini artırdıkça, kaba kütüklerden yapılma kulübelerin yerini ahşap ve tuğla evler almaya başladı; derin bir siyasal önem taşıyan bir gelişmeyle refah, eski 'kolay yoldan para yapma' hırsını azalttı ve bankalara karşı duyulan eski düşmanlığı yatıştırdı. Sonunda, dağların ötesinden, başarılı çiftçilerin, yoksul beyazların ah vah'larını bastıran şarkıları duyulmaya başlandı..."[37] Bu gelişmenin bir başka sonucu, köleciliğe karşı çıkan duyguların yayılması ve derinleşmesi oldu; ki bu duygunun kaynağı, Batı topraklarında başarılı bir ticari girişim biçimi olarak aile çiftçiliğinin kök salmasına değin götürülebilir.[38] Köle emeği kullanmadan işletilen aile çiftliklerinin, ticari bir işletmeden çok geçimlik bir nitelik taşımış olsalar da, Güney'de de çok yaygın olduğu düşünülürse, bu konuda da karşımızda çözülmesi gereken sorunların bulunduğu görülecektir. Her ne olursa olsun, plantasyonun etki alanı dışında gelişen ve emek gücü bakımından daha çok aile üyelerine dayanan Batı'nın çiftlik sisteminin, köleliğe dayalı işletmelerde oldukça büyük bir rekabet korkusu yarattığı açık.[39]

Bir zamanlar Kuzeyli plütokrasiye (zenginler yönetimine) karşı Batılı çiftçileri müttefikleri olarak bağırlarına basan Güneyli plantasyoncular, on dokuzuncu yüzyılın ortalarına rastlayan tarihlere varılmadan, bağımsız çiftçiliğin yaygınlaşmasını köleci-

36 North, *Economic Growth*, s. 154.

37 Beard ve Beard, *American Civilization*, c. I, s. 638. Nevins, *Ordeal*, c. II, V. ve VI. bölümlerde az çok aynı öykü anlatılmaktadır.

38 1847'de Köleliğin Kaldırılması Dernekleri'nin (Abolition Societies) dağılımını gösteren (Nevins, *Ordeal*, c. I, s. 141'de bulunan) bir harita bunların, Ohio, Indiana, Illinois gibi eyaletlerde neredeyse Massachusetts'deki kadar sık olduğunu açıklamakta.

39 Bkz. Nevins, *Ordeal*, c. II, s. 123. Seward'ın, New York'un kırsal kesimlerinden gördüğü (Nevins, *Ordeal*, c. I, s. 347'de anlatılan) desteğin gücüne bakılırsa, ortada aynı duygunun Doğulu çiftçiler arasında da yaygın olduğundan kuşkulanmayı gerektirecek bir nedenin bulunmadığı söylenebilir. [Seward (1801-1872) New York senatörlüğü ve valiliği yapmış, Whig (liberal) ve Cumhuriyetçi partilerde kölecilik karşıtı kanadın önderliğini, 1861-1869 yılları arasında Lincoln'ün Dışişleri Bakanlığını üstlenmiş bir Amerikan politikacısıdır (ç.n.).]

liğe ve kendi sistemlerine yönelik bir tehdit olarak görmeye başladılar. Batı topraklarını bölerek uygun koşullarla küçük çiftçilere dağıtma yolundaki ilk öneriler, bu kararın göçe ve işgücü kaybına yol açacağından korkan Doğu'nun deniz kıyısında uzanan bölgelerini, hatta aralarında Kuzey Carolina gibi birkaç Güney eyaletini de bu öneriyi getirenlere düşman etmişti. Sahipsiz toprakların yerleşmeye açılışını destekleme doğrultusundaki girişimler Güneybatı'dan gelmişti. Ticari çiftçilerin Batı bölgelerinde yerleşik bir nitelik kazanması bu ittifakları değiştirdi. Pek çok Güneyli, bölgeyi "köleliğin kaldırılması yanlısı kılabilecek"* olan çiftçilere toprak verilmesi gibi "radikal" görüşleri desteklemekten yan çizmeye başladı.[40] Senato'daki plantasyoncu çıkar çevreleri 1852 "Çiftçilik Yasası"nın** çıkarılmasını engellediler. Bundan sekiz yıl sonra, Başkan Buchanan da, yasanın geçmesini önleyemeyen hemen bütün Güneyli Kongre üyelerinin sevinçle karşıladıkları bir kararla, benzeri bir önlemi veto etti.[41]

Batı'nın tarım toplumunda görülen bu değişikliklere Kuzey'de gösterilen tepki daha karmaşıktı. Kuzeyli fabrika sahipleri, başka bir şey düşünülmeden her isteyene toprak verilmesine pek taraftar değildiler; çünkü böyle yapılırsa, fabrika kapılarına birikip iş isteyen kimselerin sayısında azalma olabilirdi. Güneylilerin Batı'ya besledikleri düşmanlık, Kuzey'e, çiftçilerle ittifak kurma fırsatını veriyordu, ama Kuzeyliler böyle bir fırsatın doğduğunu kavramakta geciktiler. Söz konusu koalisyon, ülke çapında seçmen çoğunluğu karşı olduğu halde, Lincoln'un Beyaz Saray'a getirilmesine yardımcı olan Cumhuriyetçi partinin 1860 seçim platformu gibi çok geç bir tarihten önce siyasal bir güce dönüşemedi. İki taraf arasındaki yakınlaşma, işadamlarından çok politikacılarla gazetecilerin çabaları sonunda gerçekleşmiş görünüyor. Batı topraklarını küçük çiftçilerin yerleşmesine açma önerisi, mülk sahipleriyle diploma sahiplerinin çıkarlarını savunmayı üstlenmiş bir partiye, özellikle kentli işçiler arasında olmak üzere bir kitle desteği kazanma amacıyla kullanılabilecek bir yolu açtı.[42]

* İngilizcesi *"abolitionize"* (ç.n.).

40 Zahler, *Eastern Workingmen*, s. 178-179, 188, özellikle s. 179'daki not 1.

** *Homestead Bill* (ç.n.).

41 Beard ve Beard, *American Civilization*, c. I, s. 691-692. Kongre'deki tutumlarla ilgili daha ayrıntılı bilgi için Zahler, *Eastern Workingmen*, IX. bölüme bakınız.

42 Zahler, *Eastern Workingmen*, s. 178.

Pazarlığın özü açık ve basitti: İş çevreleri, çiftçilerin, endüstride çalışan işçi çevrelerinde de popüler olan toprak isteklerini destekleyecekler, onlar da karşılığında daha yüksek gümrük tarifelerine destek sağlayacaklardı. "İstediğiniz çiftlik için oy verin - istediğiniz gümrük tarifesi için oy verin!" çığlıkları, 1860'ta Cumhuriyetçilerin seçim kampanyalarının sloganı oldu.[43] Böylece bir "demir ile çavdar evliliği" bir kez daha Almanya'daki endüstrici-*Junker* yakınlaşmasını anımsatırcasına kurulmuş oluyordu; ancak burada evliliğin taraflarından birini, toprak sahibi aristokrasi yerine Batı'daki aile işletmesine dayalı çiftçiler oluşturduğu için, evliliğin siyasal sonuçları da Almanya'dakinin yüz seksen derece tersi oldu. İç Savaş boyunca bile bu evliliğe karşı çıkmalar ve boşanma istekleri eksik olmadı. 1861'de küçük çiftçilerin bir savunucusu olan C. J. Vallandigham, hâlâ "plantasyoncu Güney, Kuzey ve özellikle Batı demokrasisinin doğal müttefikidir" görüşünü öne sürebiliyordu; çünkü ona göre Güney halkı tarımcı bir halktı.[44]

Ancak bunlar, artık geçmişte kalmış seslerdi. İttifakın yenilenmesi olanağını yaratan şey ise, Batılı kırsal toplumun niteliğinde görülen değişikliklerin yanı sıra, Kuzeydoğu'daki endüstri gelişmesinin özel koşullarıydı. Sahipsiz toprakların varlığı, Amerikan kapitalizminin başlangıç aşamalarında kapitalistlerle işçiler arasındaki ilişkilerin, öteki ülkelerde görülenlere benzemeyen anlamında eşsiz bir yola girmesini sağladı; oysa Avrupa'da söz konusu aşamaya damgasını vuran olgu, şiddete dayanan radikal akımların gelişmesi olmuştu. Burada, Avrupa'da olsa sendikalar kurmaya ve devrimci programlar geliştirmeye yönelebilecek olan enerji, her çalışana, istese de istemese de parasız olarak bir çiftlik kazandıracak modellerin geliştirilmesinde harcandı. Bu tür öneriler, o zaman yaşamış insanlardan bazılarına yıkıcı, düzen bozucu düşünceler olarak göründü.[45] Ancak Batı'ya doğru göçün doğurduğu gerçek etki, mülkiyete duyulan ilgiyi yaygınlaştırarak rekabetçi ve bireyci erken kapitalizm güçlerini sağlamlaştırma yönünde oldu. Beard, Cumhuriyetçilerin ulusal toprakları

43 Beard ve Beard, *American Civilization*, c. I, s. 692. Daha önceleri Doğu'da geçerli olan anlayışta görülen önemli bir değişikliği yansıtan bu yakınlaşmanın arkaplanıyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Zahler, *Eastern Workingmen*, s. 185; Nevins, *Emergence of Lincoln*, c. I, s. 445.

44 Beard ve Beard, *American Civilization*, c. I, s. 677.

45 Beard ve Beard, *American Civilization*, c. I, s. 648-649.

aç proletaryanın önüne, sosyalist akımı arka plana itecek sonuçlar doğuracak olan bir davranışla "ekmekten ve sirklerden daha anlamlı bir karşılıksız armağan" gibi attığını söylerken gereğinden parlak bir dil kullanır.[46] Çünkü önlerinde bütün bunların gerçekleşmesine yetecek zaman bile kalmamıştı. Gerçekten, birkaç satır sonra kendisi de doğrudan doğruya İç Savaş'ın radikalizme doğru kayışı durdurduğunu söylüyor. Ayrıca, Batı topraklarının Doğulu işçi sınıfına İç Savaş'tan önce ne kadar yarar sağlayabileceği de, yanıtı hayli ortada görünen bir sorudur. Spekülatörler daha o tarihlerde bile en büyük parsaları ele geçirmeye başlamış bulunuyorlardı. Öte yandan, Doğu kentlerindeki gerçek yoksulların, maden ocağını ve fabrikadaki tezgâhını bırakıp ufak bir çiftlik almak, onu işleyebilmek üzere en basitinden bir iki araçla donatmak istese ve çiftliği, başkalarının kârlı bir biçimde işletebilmelerine bakarak onların deneyimlerinden yararlanmayı düşünse bile, bir çiftliği kârlı bir biçimde işletmek üzere Batı'ya gitmesi bir hayaldi.

Bütün bu sınırlılıklara karşın, Turner'in yeni yerleşmeye açılan uzak sınır bölgelerinin Amerikan demokrasisi açısından büyük önem taşıdığını öne süren ünlü savında önemli bir gerçek payının bulunduğunu teslim etmek gerek. Bu gerçek payı, yerleşmeye açık Batı'nın, toplumsal sınıflar ve coğrafi bölgeler arasında, geçici de olsa yeni ittifaklar kurulması yolunda sağladığı olanaklarda aranmalıdır. Kuzey'in endüstrisiyle özgür çiftçileri arasında kurulan bağ, hiç değilse bir süre için, gelişen endüstrinin yarattığı sorunlara klasik gerici çözümün getirilmesini önlemiştir. Böyle bir gruplaşma, Kuzeyli endüstricilerle Güneyli plantasyoncular arasında kölelere, küçük çiftçilere, endüstri işçilerine karşı kurulabilirdi. Üstelik bu hiç de soyut bir fantezi değildir. İç Savaş öncesinde olayları bu yönde hızlandırmaya çalışan odaklar vardı ve İç Savaş sonrası Yeniden İnşa (*Reconstruction*) döneminin kapanmasından günümüze dek, Amerikan politika sahnesinin en belirgin özelliklerinden birini oluşturagelmektedir. On dokuzuncu yüzyıl ortalarının Amerikan toplumunun içinde bulunduğu koşullarda, bulunabilecek herhangi bir barışçı çözümün, ılımlığın, sağduyunun ve demokratik sürecin herhangi bir zaferi kaçınılmaz olarak gerici bir çözüm olmak zorundaydı.[47] Ayrıca bu tür çözümler, bir kimse, bundan yüzyıl önce, Ku-

46 Beard ve Beard, *American Civilization*, c. I, s. 751.

47 Elkins, *Slavery*, s. 194-197'de, Latin Amerika'nın deneyiminden çıkardığı

zeylilerle Güneylilerin, kölecilikten vazgeçip siyahları Amerikan toplumuna katmaya hazır oldukları gibi bir düşünceyi ciddiye almaya kalkmadıkça, Siyahların harcanması pahasına bulunacak çözümler olmak zorundaydı ve sonunda da olan buydu. Kuzey'in endüstrisiyle Batılı çiftçilerin arasında, birdenbire gündemde görülmüş olsa da, uzun zamandan beri hazırlanan yakınlaşmanın, ülkenin ekonomik ve siyasal sorunlarının egemen ekonomik tabakalar yararına olarak açıkça gerici (reaksiyoner) biçimde çözülmesinin bir süre için engellenmesinde önemli bir katkısı oldu. Aynı nedenlerle ülkeyi bir iç savaşın eşiğine getirdi.

3. *İç Savaşın Nedenlerini Açıklama Denemesi*

1860'ta Amerikan toplumundaki başlıca toplumsal grupların saflaşmaları, savaşın karakterinin ya da su yüzüne çıkabilen ve çıkamayan sorunların, daha açık söylersek, savaşın neyle ilgili olduğunun açıklanmasında çok yararlı ipuçları vermektedir. Bu saflaşma, *eğer* bir savaş çıkarsa bunun neye benzeyebileceğini pek güzel göstermekteydi; ama tek başına bu saflaşmaya bakarak savaşın gerçekte neden çıktığını anlamak o kadar kolay değildir. İlgili olguların bazılarını gözden geçirmiş olduğumuza göre, şimdi Kuzey ile Güney arasında, durumun doğası gereği ölümcül bir çatışma bulunup bulunmadığı sorusunu daha rahat tartışma olanağına kavuşmuş durumdayız.

Artık her iki sistemin ekonomik gerekliliklerini, 1) kapital gereklilikleri, 2) işgücü gereklilikleri ve 3) ürün pazarlamasıyla ilgili gereklilikler olarak bir bir ele alarak sırayla gözden geçirebiliriz.

Bu nokta tartışmaya bir parça açık olmakla birlikte, plantasyon ekonomisinin içinde yayılmacılık yönünde kesin bir baskının varlığı ortaya konabilir. Büyük kârların elde edilebilmesi, bakir toprakların tarıma açılmasını gerektiriyordu. Böylece, kapital gereklilikleri bakımından sistem bir baskıyla karşı karşıyaydı. Buna koşut olarak, işgücü arzında da darboğazın bulunduğunu gösteren belirtiler var. Köle sayısının artması sisteme çok yardım-

sonuçlara dayanarak, köleciliği kan dökmeden ortadan kaldırma olanağını sağlayabilecek bir "önkoşullar listesi" sunuyor; ki bunlar, köleleri Hıristiyanlaştırmak, köle ailesinin kutsallığını korumak, kölenin serbest zamanını, özgürlüğünü satın almasını sağlayacak parayı biriktirmek amacıyla kullanmasına [ek işlerde çalışmasına] izin vermektir. Ancak bu önlemler bana hâlâ oldukça gerici, kölecilik bağlamında bir tür "tokenizm" ["andaçcılık", yani simgesel çapta reformculuk - ç.n.] olarak görünüyor.

cı olacaktı. Son olarak, sistemin bütününün işler durumda olabilmesi için, daha sınırlı bir ölçüde olmak üzere pamuğun ve öteki endüstri bitkilerinin uluslararası pazarda daha iyi bir fiyat bulmaları gerekiyordu.

Kuzey endüstrisi, kapital oluşumunun genel giderleri diyebileceğimiz konuda ve bir yük taşıma sistemi, bir gümrük tarifesi, borçluların ve genel olarak küçük insanların haksız avantajlar elde etmelerini önleyecek sağlam bir para birimi gibi öğelerden oluşan elverişli bir kurumsal çerçeve yaratılması için, belirli bir miktarda hükümet desteğini gerektirmekteydi. (Öte yandan, fiyatları yukarı doğru çekecek bir parça enflasyon eğilimi, o sıralarda bugün olduğundan daha iyi karşılanabilecekti.) İşgücü yönünden, endüstrinin resmen ücret karşılığı çalışan özgür emekçilere gereksinimi vardı; ancak endüstrinin ürettiği malların satın alınması için birilerinin cebinde paranın bulunmasının gerektiği dışında, fabrika sisteminde özgür emeğin neden mutlaka kölelikten avantajlı olacağını kanıtlamak pek kolay değildir. Yine de, özgür emeğin üstünlüğü konusunda malların satılmasıyla ilgili saptama yeterli olabilir. Son olarak, büyüyen bir endüstri elbette genişleyen bir pazar isteyecekti; ki o günlerde bile pazar, genişlemesini büyük ölçüde tarım kesimine borçluydu. Bu pazarın önemli bir bölümünü Batı donatıyordu ve bu yüzden, bu basit model çerçevesinde Batı hiç değilse [pazarı donatan endüstri bölgesi olarak] Kuzey'in bir parçası olarak görülebilir.

Modeli, çatışmaları vurgulayacak biçimde biraz çarpıtmış olduğum halde, temel ekonomik gerekliliklerle ilgili bu çözümlemeye bakarak, iki sistem arasında gerçekten ciddi, yapısal ya da "ölümcül" bir çatışmanın bulunduğunu söylemek oldukça güç. Burada, İç Savaş'ın revizyonist tarihçilerinin haklı olarak belirttikleri gibi, herhangi bir büyük devlette de birçok çıkar çatışmasının bulunacağını anımsamak zorundayız. Birçok haksızlığın ve baskının yanı sıra itişme kakışma, kavga ve zora başvurma, insan toplumlarının yazılı tarih boyunca karşılaşılan sıradan yazgısı olagelmiştir. Dolayısıyla bu gibi olgulara, İç Savaş gibi büyük bir karışıklığın tam öncesinde ışık tutup, bunları savaşın kesin nedenleri olarak görmek tümüyle yanıltıcı bir yaklaşımdır. Bir kez daha belirtelim, asıl yapılması gereken, durumun doğası gereği bir uzlaşma olanağının bulunmadığını göstermektir. Buraya kadar yürüttüğümüz çözümlemede durumun böyle olmadığı anlaşılıyor. Bu doğrultuda söylenebilecek tek şey, köleciliğin ya-

yıldığı alanın genişlemesinin, Batı'nın özgür üreticilerini güç durumda bırakmış olabileceğidir. Herhangi bir çiftçilik türünün yayılabileceği alan, iklim ve coğrafya tarafından belirlenmiştiyse de, nerelere yayılmasının elverişli olmayacağını kimse denemeden kesin olarak bilemezdi. Ancak bu etmen de tek başına savaşı açıklamaya yeterli değildir. Yalnızca bu sorunlarla karşılaşılmış olunsaydı, Kuzey'in endüstrisi, kendine herhangi bir başka yerde bir pazar açılmasında olacağı gibi, Batı'da bir plantasyon pazarının kurulmasından da mutlu olabilecek, çatışmaya yol açan pürüzler büyük bir olasılıkla giderilebilecekti. Çıkabilecek çatışmayla ya da gerçek bir çatışmayla ilgili öteki noktalar bu kadar önemli görünmüyor. Kuzeylilerin kapital oluşumu alanında gerek duydukları düzenlemeler, ülke içindeki gelişmenin sağlanması yolundaki istekleri, bir gümrük tarifesi vb. alanlarda gereksinim duyup yapmak istedikleri şeyler, Güney ekonomisine, onu çökertecek kadar ağır yükler yükleyen bir tehdit olarak görünmez. Hiç kuşkusuz bu, sayıları oldukça fazla, [kârlılık ile yokolma sınırında bulunan] marjinal plantasyoncuyu sarsacağı için oldukça önemli bir etmendi. Ama Güney toplumu gerçekten marjinal plantasyonculardan daha başarılı plantasyoncular tarafından yönetiliyorduysa ya da bu etki önemli olmakla birlikte yaşamsal ağırlıkta olmamışsa, bir alışveriş ve anlaşma uğruna, bu "küçük balıklar"ın yutulup kurban edilmelerine göz yumulabilirdi. Köle emeğiyle özgür emeği karşı karşıya getiren sorunda, bunlar coğrafi olarak birbirinden ayrılmış bölgelerde bulunduklarından, gerçek anlamda "ekonomik" bir çatışma söz konusu değildi. Bu konuda ele geçirebildiğim bütün yorumlar, Kuzeyli işçilerin köleliğin kaldırılması davasında ya ılımlı bir tutum takındıklarını ya da bu davaya karşı çıktıklarını göstermektedir.

Batı'daki özgür çiftçilerle plantasyon sistemi arasındaki çatışmaya ek olarak, salt ekonomik koşullar açısından bakıldığında ileri sürülebilecek en güçlü sav olan ayrılık seçeneğinin, Güney açısından hiç de akıldışı bir öneri olmadığı görüşü, daha çok Güney'in, Kuzey'in ona sunabileceği şeylere büyük bir gereksinimi bulunmadığı düşünülürse, hiç de akıl almaz bir öneri olarak görünmez. Kısa vadede Kuzey, o sırada almakta olduğundan daha fazla pamuk satın alamazdı. Kuzey'in Güney'e sağlayabileceği en önemli şey, köle ticaretini yeniden başlatması olabilirdi. Ortada Küba'nın köle sağlanmak üzere ele geçirileceği, hatta bu doğrultuda gerisi gelmeyen bazı eylemlere girişildiği yolunda söy-

lentiler dolaşıyordu. Oldukça yakın zamanlarda tanık olduğumuz benzeri girişimlerin gösterdiği gibi, farklı koşullar altında, böyle bir adım ülkenin her yanında büyük onayla karşılanabilirdi.* Anlaşılan o sırada bunu yapmak, hem gerçekleştirilmesi güç, hem de siyasal bakımdan uygun olmayan bir iş olarak görülmüştü.

Özetlemek gerekirse, dar anlamda ekonomik sorunlar, büyük bir olasılıkla görüşmeyle ve pazarlıkla çözülebilecek şeylerdi. Öyleyse savaş niye çıktı? Neyin kavgası idi? Az sonra temelde yatan nedenlerin her şeye karşın ekonomik davalar olduklarını göstermeye çalışacak olmakla birlikte, dar anlamda ekonomik açıklamaların görünürde yetersiz kalmaları, tarihçileri başka bazı açıklamalar aramaya itti. İlgili yazında söz konusu soruya bu yolda başlıca üç yanıtın verildiği görülebilir. Bunlardan birine göre İç Savaş, temelde kölecilik çevresinde dönen ahlaksal bir çatışmaydı. Güney'de ve Kuzey'de halkın etkili ve geniş kesimleri kölecilikten yana ya da köleciliğe karşı radikal bir tutum almayı reddettiklerine göre, bu açıklama pek çok güçlükle karşılaşmaktadır; ki bunlar, Beard'ın ve başkalarının ekonomik nedenler arayarak aşmaya çalıştıkları türden güçlüklerdir. İkinci yanıt, *bütün* sorunların pekâlâ pazarlıkla çözülebileceğini, ama siyaset adamlarının ahmaklıklarının, hem Kuzey'in hem Güney'in halkının büyük bölümünün istemediği bir savaşın patlak vermesine yol açtığını söyleyerek, her iki güçlüğü (hem ekonomik hem ahlaksal açıklamaların önündeki güçlükleri) aşmaya çalışmaktadır. Üçüncü yanıt ise, bu düşünce çizgisini daha öteye götürmekte ve Amerikan toplumunda oydaşmayı (konsensusu) sağlama durumundaki siyasal aygıtların iflasını ve savaşın patlamasına nasıl yol açtığını inceleyerek bir açıklama getirmektedir. Ancak bu çizgideki tarihçilerin çoğu zaman kendilerini ahlaksal nedenlere dayalı açıklamaya geri dönmekten kurtaramadıkları görülmektedir.[48]

* Yazar burada 1962 Küba bunalımına göndermede bulunuyor olabilir (ç.n.).

48 Nevins, bir yandan insanların çoğunun ahlak sorunlarına kayıtsız kaldığını saptarken, bir yandan da bunların insanların davranışlarında taşıdığı önemi vurgulamaktadır; ve görebildiğim kadarıyla, bu paradoksu çözmek için doğrudan bir çaba da harcamıyor. Genel açıklamaları hakkında bkz. Nevins, *Emergence of Lincoln*, c. II, s. 462-471; yaygın barış isteği konusunda bkz. s. 63-68. Ancak Nevins bu paradoksu çözmede işe yarayacak oldukça fazla olgusal malzeme vermektedir. Politikacıların sorumlu olduklarını öne süren sayın en açık anlatımlarından biri için, Randall'ın, *Lincoln the Liberal Statesman* yapıtından Stampp'ın, *Causes of the Civil War* kitabına alınan s. 83-87'deki parçaya bkz. Nichols, *Disruption of American Democracy* ve Craven,

Daha çok ekonomik etmenler üzerinde durarı da içine alarak, bu açıklamalardan her biri, kendilerini destekleyen çok sayıda olguya dayandırılabilir. Her birinde bir parça doğruluk payı vardır. Böyle bir gözleme ulaşılması üzerine incelemeye son vermek, entelektüel kaosla yetinmek olur. Yapılması gereken, her birindeki doğruluk payları arasındaki bağlantıları kurmak, söz konusu doğruların birbirleriyle ilişkilerini ve önem derecelerini kavrayabilmek için toplumun bütününe bakmaya çalışmaktır. Böyle bir çabanın sonunun gelmeyeceği, keşfedilecek bağlantıların da ancak kısmi doğrular olacağı görüşü böyle bir çabadan vazgeçmeyi gerektirmemelidir.

Ekonomik etmenlere geri dönersek; bunları geleneksel olarak siyasal, ahlaksal, toplumsal vb. adlar altında toplanan başka etmenlerden ayırarak ele almak, zaman zaman gerekli olsa bile, bizi yanlış yollara yöneltir. Aynı şekilde, olayları anlaşılır bir biçimde sunabilmek için, sorunları tek tek alıp, genel olarak kölecilik, özerk topraklardaki biçimiyle kölecilik, gümrükler, para birimi, demiryolları ve iç yapıda görülen öteki gelişmeler, Kuzey'in Güney'den kopardığı ileri sürülen haraç gibi bir dizi olguyu bölerek incelemek de gerekmektedir. Öte yandan, onları böyle ayrı kategorilerde toplamak üzere bölmek, betimlemelerin yansıttıkları gerçekliği de bir dereceye dek saptırmış olur; çünkü tek tek insanlar bu olayların hepsini aynı anda yaşarlar ve bir sorun konusunda kayıtsız kalabilen bir kimse başka bir konuda coşkuya kapılabilir. Farklı sorunlar arasındaki bağlantılar gözle görülür duruma geldikçe, sorunlar üzerinde düşünüp konuşan insanların kaygılanmaya başladıkları görüldü. Her tekil sorun pazarlık konusu olabilse de, ki olabileceği tartışmalıdır, hepsinin bir arada ve bir bütün olarak pazarlığa konması neredeyse olanaksızdı. Ancak bu sorunların hepsi bir bütün oluşturuyordu ve çağın insanlarının sayıları az olmayan bir bölümü de bunları, birer bütün oluşturan toplumların görünümleri oldukları için bir bütün olarak algıladılar.

Şimdi çözümlemeye, bu bakış açısını akılda tutarak yeniden girişelim. Amerika'nın toplumsal yapısı, on dokuzuncu yüzyıl boyunca, her şeyden önce, ekonomik ve coğrafi nedenlerle farklı

Growth of Southern Nationalism, üçüncü savın iki farklı biçimini sunmaktadırlar. Kuşkusuz hiçbir yazar, belli bir açıklamayla ilgili olarak, o savın saf biçimini, yani bir hukukçu görüşü türünden saf bir sunuşunu yapmamaktadır. Bu, bir vurgulama, ama güçlü bir vurgulama sorunudur.

yönlerde gelişmişti. Güney'de, plantasyon köleciliğine dayalı bir tarım toplumu ortaya çıkarken, Kuzeydoğu'da endüstri kapitalizmi kuruldu ve Batı'daki aile emeği kullanan çiftçiliğe dayalı toplumla bağlantılar kurdu. Batı ile birlikte Kuzey, değerleri Güney'in değerleriyle gittikçe daha fazla çatışan bir toplum ve kültür yarattılar. Aralarındaki ayrılığın odak noktasında kölecilik vardı. Dolayısıyla, ahlaksal sorunların sonucu belirleyen önemi konusunda, Nevins ile anlaşabiliriz. Ancak bu sorunları, onları yaratan ve besleyen ekonomik yapılar olmaksızın anlamak olanaksızdır. Eğer Güney'de de köleciliğin kaldırılmasından yana (abolisyonist) görüşler ortaya çıkmış ve yaygınlaşmış olsaydı, o zaman ahlaksal tasaları kendi başına etkili, bağımsız bir etmen olarak ele almamızı haklı kılacak nedenlere sahip olabilirdik.

Federal hükümet aygıtlarının bu toplumlardan hangisini desteklemek üzere kullanılacağı temel sorunu, gittikçe daha büyük bir önem kazandı. Koparılan yaygarayı hak ettirecek kadar önemli görünmeyen gümrük tarifeleri gibi sorunların ya da Güneylilerin öne sürdükleri, Kuzey'in Güney'i haraca bağladığı savının ısrarla ileri sürülmesinin ardında saklı amaç buydu. Aynı biçimde, köleciliğin özerk topraklara yayılmasını yaşamsal bir sorun durumuna getiren şey, merkezi siyasal erkin kimin tarafından destekleneceği yolunda verilen kavgaydı. Siyasal önderler, Birlik'e köleci ya da özgürcü [köleci olmayan] bir eyaletin daha alınmasının, dengeyi bunlardan birinden ya da ötekinden yana bozacağını biliyorlardı. Batı'daki topraklara kısmen yerleşilmiş ya da hiç yerleşilmemiş olunmasından kaynaklanan belirsizlik, bir uzlaşmaya varma konusundaki güçlükleri adamakıllı artırıyordu. Her iki tarafın siyasal önderleri için, karşı tarafın avantajlarını artırabilecek adımlara ya da önlemlere karşı çok dikkatli olma gereği gittikçe daha fazla duyuluyordu. İşte böyle geniş bir bağlamda ele alındığında, Güneylilerin Kuzey'in gelişmesini veto etmeye kalkıştıkları savı, önemli bir savaş nedeni olarak anlam kazanır.

Böyle bir bakış açısı, sanırım aynı zamanda revizyonistlerin, İç Savaş'ın esas olarak "politikacılar"ın, hatta (politikacı ve ajitatör terimlerini olumsuz anlamlarıyla almama koşuluyla) "kışkırtıcılar"ın savaşı olduğu yolundaki savlarının da hakkını verebilmektedir. İleri bir işbölümüne dayalı karmaşık bir toplumda ve özellikle parlamenter bir demokraside toplumdaki iktidar paylaşımını etkileyen olaylara karşı uyanık ve duyarlı olmak, önce po-

litikacılara ve gazetecilere, sonra bu kadar ağır olmamak üzere,din adamlarına düşen zorunlu bir görevdir. Bu kimseler aynı zamanda, toplumun yapısını değiştirme konusunda olduğu kadar, durumu olduğu gibi koruyup sürdürme konusunda da iyi kötü görüşler oluşturan kişilerdir. Başkaları hayatlarını kazanma işiyle uğraşırken, onların işi doğabilecek (potansiyel) değişikliklere duyarlı ve hazır bulunmak olduğu için, demokratik bir sistemin özelliklerinden biri de, politikacıların çoğunlukla yaygaracı olmaları ve ayrılıkları derinleştirmeleridir. Çağımızın demokratik siyaset adamının rolü, en azından görünüşte, kendi içinde çelişkili (paradoksal) bir roldür. Politikacı siyasal sorunlar karşısında, insanların çoğunun bu sorunlarla tasalanmamaları için tasalanıp bir şeyler yapmaya çalışır. Aynı nedenle de, sık sık kamuoyunu gerçek ya da hayali tehlikeler konusunda uyarıp harekete geçirme gereğini duyar.

Bu noktadan bakıldığında da, çağdaş kamuoyunun savaşa doğru sürüklenişi durdurmadaki başarısızlığını anlamak kolaylaşmaktadır. Kuzey'de olsun Güney'de olsun, ılımlı kamuoyunun çekirdeğini önemli kişiler oluşturmaktaydı. Bu adamlar, olağan zamanlarda kendi toplumlarının önderleri ve çağımızın kamuoyu araştırmacısının rahatlıkla "kanaat önderi" diye nitelendireceği kimselerdi. Var olan düzenden yarar sağlayan ve daha çok para kazanmakla ilgilenen kimseler olarak, durum ne olursa olsun, yapılması çok güç olan yapısal reformları gerçekleştirmeye çalışmaktan çok kölecilik sorununu bastırmayı yeğlediler. 1850'de varılan Clay-Webster Uzlaşması, bu grubun bir zaferiydi. Bu uzlaşma Kuzey'de, bu ülkeye kaçıp sığınmış kölelerin geri gönderilmesiyle ilgili olarak daha sıkı yasalar çıkarılmasını ve Birlik'e birkaç yeni devletin alınmasını öngörüyordu; ki bunlar, özgürcü* bir devlet olan California ile, ilerde, Birlik'e kabul sırasında, köleci olup olmayacakları kendi anayasalarındaki maddelere bağlı olarak ortaya çıkacak olan New Mexico ve Utah idi.[49]

* İngilizce metinde, Birlik'in köleci olan devletleri için *"slave state"* köleliği tanımayan devletlerine *free state* deyişi kullanılıyor; bunların olduğu gibi "köle devlet" ve "özgür devlet" biçiminde çevrilmesinin Türkçe dil duygusuna uygun düşmeyeceği düşüncesiyle, "köleci devlet" ve "köleci"ye karşı "özgürcü devlet" olarak ya da "köleci olmayan devlet" biçiminde çevirdik (ç.n.).

49 Clay-Webster Uzlaşması'nı Güney'de destekleyen toplumsal gruplaşmalarla ilgili olarak, Nevins, *Ordeal*, c. 1, s. 315, 357, 366, 375. sayfalara bkz. Nevins 357. sayfada ise şöyle diyor: "En büyük grup... hem Güney'in haklarına, hem de Birlik'e inanan; ama bunların bağdaştırılabileceğini uman ılımlı-

Köleciliği gün ışığına çıkarma ve yeni bir çözüm arama yolundaki herhangi bir girişim, bu grupların pek çoğunun ılımlılıktan ayrılmalarına yol açtı. Senatör Stephen A. Douglas'ın 1850 Uzlaşması'nı, üstünden yalnızca dört yıl geçmişken, özerk topraklardaki kölecilik sorununu gündeme getirerek bozmasının etkisi bu yolda oldu. Bu konuda, özerk topraklara yerleşenlerin kendilerinin şu ya da bu yönde karar vermelerini öngören Kansas-Nebreska Yasası'nı önererek, Senatör Douglas, Kuzeyli kamuoyunun geniş kesimlerinin, hiç değilse o sırada, ılımlı görüşlerden, köleliğin kaldırılmasını savunmaya yakın görüşlere kaymalarına neden oldu. Güney'de ise kendisine ancak ılımlı bir destek bulabildi.[50]

Ilımlılar, çoğu kimsenin demokrasinin işleyebilmesi için insanlarda bulunması gerektiğini düşündüğü uzlaşmaya yatkınlık,

lardan oluşuyordu." Başka bir deyişle bu gruptakiler ne yardan geçiyorlardı ve serden. Genel tepkiler ile Kuzey'in gösterdiği tepki konusunda bkz. Nevins, *Ordeal,* c. I, s. 346, 293-294, 348. Kuzey'deki belli bazı iş çevrelerinin tepkilerini ele alan bir inceleme için, Foner, *Business and Slavery,* 2.-4. bölümlere bkz. Kaçak köleler sorununun hem Kuzey'de hem de Güney'de yol açtığı ilginin, bu bölgelerde böyle bir sorunla karşılaşma olasılığının en düşük olduğu devletlerde en uç noktasına vardığı görülüyordu. Ancak bu tezle ilgili kanıtları verenler de Clay ve Webster'in kendileri. Bak. Nevins, *Ordeal,* c. I, s. 384.

50 Douglas'ın önerisinin Kuzey'de ve Güney'de uyandırdığı tepkilerle ilgili olarak bkz. Nevins, *Ordeal,* c. II, s. 121, 126-127, 133-135, 152-154, 156-157. Douglas'a sempatiyle yaklaşan bir değerlendirmeyi Craven, *Coming of the Civil War*'da, özellikle s. 325-331, 392-393'te bulabilirsiniz. Kansas-Nebraska olayıyla ilgili olarak Craven, ahlaksız Kuzeyli politikacıların köleciliği sahte bir sorun olarak körükledikleri savını sağlam kanıtlara dayandırarak savunuyor. Lincoln-Douglas tartışmalarıyla ilgili olarak da, Lincoln'ün kendisinin ahlak konularındaki saklanması olanaksız ikirciklerinin, Douglas'ı bu konulara hepten ilgisizmiş gibi gösterdiğini ileri sürüyor. Bu, Nevins'in değerlendirmesinin taban tabana zıddıdır. Douglas'ın, Kansas-Nebraska yasa tasarısıyla kölecilik konusunu yeniden gündeme getirişini yorumlarken Nevins (*Ordeal,* c. II, s. 108'de) şöyle diyor: "Ülkeler tayfunun kamçıladığı bir okyanus gibi kabarırken, Douglas pek şaşırmış görünüyordu. Tarihin karşısına çıkan her şeyi silip süpüren dalgalar gibi gelen güçlerinin moral güçler olduğu gerçeği, ahlak sorunlarında fazla duyarlı olmayan kimselerin her zaman gözden kaçırdıkları bir şeydir." Nevins'in bu sözleri, bir tarihçinin yorumundan çok bir diploma töreni söylevini andırıyor. Başarılı siyasal önderler, birbirleriyle çatışan ahlaksal güçlerle başedebilme çabalarında, ahlak alanında ikircikli olmak zorundadırlar. Kendilerinden sonra gelen tarihçiler, kazanan politikacıları ahlak kahramanları yaparlar. Nevins ender olarak bu tür anlamsızlıklara saplanıp kalan biridir.

hasmının görüşlerini kavrayabilme ve olgulara pragmatik açıdan yaklaşma gibi sıradan erdemlere sahip kimselerdi. Öğretilere bağlı olanların karşıtıydılar. Bütün bu erdemlerin sonucuysa, olgularla yüzleşmekten kaçınmaları oldu. Kölecilik sorununu gündemin dışında tutmaya çalışarak ılımlılar, olguların derininde yatan durumun yol açtığı olaylar dizisini etkileyebilme ve denetim altına alabilme olanağını bulamadılar.[51] "Kanayan Kansas" üzerinde koparılan kavga, 1857 mali paniği, John Brown'ın köle ayaklanmasının başına geçmek uğruna harcadığı hem gülünç hem acıklı çabalar ve başka pek çok sorunla ilgili bunalımlar, üyelerinin gittikçe daha örgütsüz ve ne yapacaklarını bilmedikleri durumlara düşmelerine yol açarak, ılımlılar grubunun sahip olduğu ağırlığı yitirmesine vardı. Sorunları inatla görmezlikten

51 1858-1859 kışında, Güney'de Nevins'in, *Emergence of Lincoln*, c. II, s. 59'da "kölecilik sorununu bir yana bırakacak, her türlü ayrılıkçılığı kınayacak, federe devlet içinde kapsamlı bir gelişme programını kabul ettirmeye çalışacak, yapıcı temellere dayanarak demokratları devirecek, tutucu, ulusal [federal] birlik davasının bayrağını yükselten bir parti" olarak nitelediği partinin kuruluş hazırlıkları tamamlandı. Parti, etkili kişileri, önde gelen siyaset adamlarını, gazetecileri yanına çekmişti ve köleci büyük çiftçilere karşı görünüp, küçük çiftçilere seslenmeyi denedi; ama bunda pek başarılı olamadı. Son evrede, artık olaylara, Birlik'ten ayrılıkçılar yön vermeye başladıklarında, buna baş muhalefetin Kuzey ile doğrudan ticaret ilişkileri bulunan kimselerden, yani Güney limanlarındaki tacirlerden ve serbest meslek adamlarıyla küçük çiftçilerden geldiği anlaşılmaktadır. Bkz. Nevins, *Emergence of Lincoln*, c. II, s. 322, 323, 324, 326. New York'un iş çevreleri hop oturup hop kalkıyorlardı. 1850 Uzlaşması'nı şiddetle savunmuş, sonra, Douglas'ın Kansas-Nebraska yasa tasarısı ile ilgili olarak kölecilik sorununu yeniden gündeme getiren eylemi sırasında, neredeyse köleciliğin kaldırılması görüşüne dönmüş; kısa bir süre sonra yeniden bunun tam tersi bir tutum içine girmişlerdi. Foner'ın (*Business and Slavery*, s. 138'de) belirttiği gibi, "1850'den beri New Yorklu tacirlerin büyük çoğunluğu, 'politikacılar ve fanatikler', çatışma konularını kurcalamayı bırakırlarsa bölge çıkarları ardında savaşımın kendisini hemen düzeltebileceği gibi [gerçek dünyasıyla ilişkisini hemen tümüyle koparmış] bir düşe göre davrandılar." Bu sorunları yatıştırma çabası, onların bakış açılarının değişmeyen yönlerinden biriydi. *Herald* gazetesi (Foner, *Business and Slavery*, s. 140-141'de belirttiğine göre) "Zenci [İngilizce metinde "zenci" anlamına gelen *"negro"* değil, zencileri aşağılayıcı bir deyiş olan *"nigger"* sözcüğü kullanılmış - ç.n.] sorunu yerini, sağlam para, sağlam kredi ve ülkedeki bütün ticaret ve iş çevrelerinin gereksinim duyduğu güven sorunu gibi daha yüksek davalara bırakmalıdır" uyarısını yapmaktaydı. Kuzeyli ve Güneyli ılımlılar hiç değilse bu platformda anlaşılabilirlerdi. Ki bu zamanla üzerinde anlaşılacak olan, İç Savaş'ın ve kötü sonuçlarının ortadan kaldırılmasını sağlayan platform oldu.

gelerek çözmeye çalışan pratik yaklaşımın, sık sık ve övgüyle, Anglosaksonlar'ın ılımlılıklarının özü olarak görülen tutumun hiçbir biçimde işe yaramadığı ortaya çıktı. Gerçekçi bir çözümleme yapılmamışsa ve bir program yoksa, belirli bir tutum, belli bir kafa yapısı, çoğunluğun sahip olduğu nitelikleri oluştursalar bile demokrasiyi işletmeye yeterli olamamaktadır. Tek başına oydaşma (konsensus) fazla bir anlam taşımaz; önemli olan neyin üzerinde oydaşmaya varıldığıdır.

Son olarak, savaşın nedenlerini ve anlamını ortaya çıkarabilmek için, bir bütün olarak Amerikan toplumunu kavramaya çalıştığımızda, akılda tutulması gereken bir nokta da, anlaşmazlığın kaynaklarını araştırma çabasının, ister istemez, sorunun önemli bir bölümünün gözden kaçmasına yol açması olduğunu belirtmeliyiz. Uzun bir süre devam etmiş herhangi bir siyasal birlik içinde, mutlaka birliği besleyen nedenler bulunacaktır. İnsanların, aralarındaki kaçınılmaz ayrılıkları uzlaştırmaya çalışmalarının nedenleri olmalıdır. Tarihte iki farklı bölgenin birbirlerinin tam zıddı ilkelere dayalı ekonomik sistemler geliştirdikleri halde, her iki bölgede de gerçek bir otoriteye sahip bir merkezi hükümet altında yaşamayı sürdürdüklerini gösteren bir örnek bulmak çok güçtür. Aklıma tek bir örnek bile gelmiyor.[52] Böyle bir durumda bölücü eğilimleri etkisiz kılmak için çok büyük birleştirici güçler bulunmalıdır. İç Savaş baş gösterdiği için, birleştirici güçlerin zayıflığını gerçekte olduğundan fazla abartma tehlikesi bulunmakla birlikte, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında birleştirici güçler oldukça zayıf görünmektedir.

Bir ülkenin farklı kesimleri arasında bağlar yaratabilecek etmenlerin başında kuşkusuz ticaret gelir. Güney'in pamuğunun esas olarak İngiltere'ye gitmesi olgusu, bu bakımdan çok önemli bir göstergeydi. Bu Güney'in Kuzey ile bağlantısının aynı ölçüde zayıf olduğu anlamına gelir. Savaş sırasında İngilizlerin Güneylilerin davasından yana bir tutum takındıkları çok iyi bilinmektedir. Birliğin bozulmasında, yine de ticaretin etkisine gereğinden fazla ağırlık tanımak doğru olmaz. Daha önce belirtildiği gibi, Kuzey'deki fabrikalar giderek daha çok pamuk kullanmaya başlamışlardı. 1857 ekonomik bunalımından sonra Batı pazarı hızla daraldığında, New Yorklu tacirler, bir süre için Güney ile bağ-

52 Buna verilebilecek en iyi örnek, İngiliz Uluslar Topluluğu olabilir. Son elli yıl içerisinde, Topluluk'un bağımsız birimler olarak parçalanması yukarıdaki genellemeyi doğrulamaktadır.

lantılarına daha fazla ağırlık verdiler.[53] Kısacası, ticarette durum değişmekteydi; savaş önlenebilseydi, öncelikle ekonomik nedenler üzerinde duran tarihçiler, bu duruma uygun açıklamalar bulmakta pek zorlanmayacaklardı.

Ticaret ilişkilerindeki bu değişmeye karşın, pamuğun Güney'i İngiltere'ye, Kuzey'e olduğundan çok daha fazla bağlıyor olması olgusu önemli olmakla birlikte, bu durumun doğmasında pamuk dışındaki iki etmen pamuktan daha önemli olabilir. Bunlardan birine, Kuzey'de kapitalist endüstri mülkiyetine yönelik herhangi bir güçlü radikal işçi sınıfı tehdidinin bulunmayışına daha önce değinildi. İkinci olarak, Birleşik Devletler'in güçlü yabancı düşmanları yoktu. Bu bakımdan durumu, Almanya'nın ve Japonya'nın karşı karşıya bulundukları durumdan farklıydı: Almanya 1871'de, Japonya 1868'de, Birleşik Devletler'inkinden kısa bir süre sonra, kendilerine özgü çağdaşlaşma yollarının yarattığı bunalımdan geçtiler. Yukarıda sayılan nedenlerin bir araya gelmesi sonucu, Amerika'da tarım ve endüstri elitleri arasında gerçekleştirilen bu tipik tutucu uzlaşmanın gerisinde onu destekleyecek büyük bir güç bulunmuyordu. Kuzeyli fabrika sahipleriyle Güneyli köle sahiplerini mülkiyetin kutsallığı bayrağı altında bir araya getirebilecek nedenler azdı.

Bu söylediklerimizi iki cümleye sığdırmaya çalışırsak, savaşın asıl nedenlerinin, kölecilik konusundaki tutumları birbiriyle bağdaşmayan farklı (gene de kapitalist) uygarlıkların kurulmasına yol açan farklı ekonomik sistemlerde bulunabileceği söylenebilir. Kuzey'in kapitalizmiyle Batı'nın çiftçiliği arasındaki bağlantı, bir süre için, kentli ve kırsal elitler arasında kurulan tipik gerici koalisyona, yani savaşı engelleyebilecek olan tek uzlaşmaya (ve sonunda savaşı sona erdirecek olan uzlaşmaya) gerek görülmemesine yardımcı oldu. Söz konusu uzlaşmaya varılmasını son derece güçleştiren iki etmen daha vardı. Batı'nın geleceğinin belirsiz görünmesi merkezdeki iktidar bölüşümünü de belirsizleştirmiş, böylece karşılıklı olarak beslenen güvensizlikleri ve suçlamaları güçlendirerek olduğundan daha büyükmüş gibi göstermeye katkıda bulunmuştu. İkinci olarak, az önce değinildiği gibi, Amerikan toplumundaki belli başlı birleştirici güçler, gelişmekte olsalar da, o sırada hâlâ oldukça zayıftılar.

53 Foner, *Business and Slavery*, s. 143.

İç Savaş'ın kendisi üzerinde, hele en önemli siyasal olaydan, Azatlık İlanı'ndan daha önce söz ettiğimize göre, birkaç cümlelik bir değinme ötesinde durmamıza gerek yok. Savaş, Amerikan toplumunda ağır basan sınıfların kesin olarak ikiye bölündüğü gerçeğini, İngiltere'de Püriten Devrimi ya da Fransa'da Fransız Devrimi sırasında görülenden daha açık olarak yansıttı. Bu iki büyük altüst oluş sırasında egemen sınıflar içinde ortaya çıkan bölünmeler, alt tabakalardan gelen radikal eğilimlerin su yüzüne çıkmasına, Fransa'da, İngiltere'de görülenden çok daha fazla olmak üzere olanak verdi. Amerikan İç Savaşı'nda bunlarla karşılaştırılabilecek boyutlarda bir radikal yükseliş olmadı.

Bunun nedenlerini, en azından kaba çizgileriyle ortaya koymak fazla güç olmasa gerek: Amerikan kentleri, Avrupa'daki benzerleri gibi bunalmış zanaatçılar ve olası "baldırıçıplaklar" ile dolu değildi. Batı'daki [boş] toprakların varlığı, patlama gizilgücünü, dolaylı yoldan da olsa azaltıyordu. İkinci olarak, Amerika'da bir köylü ayaklanmasının patlak vermesinin maddi temelleri yoktu. Toplumsal tabakaların en altında yer alan köylülerin yerini, burada daha çok Güney'deki siyah köleler almıştı. Ne var ki köleler, ya başkaldırabilecek durumda değildiler ya da başkaldırmak düşüncesinde değildiler. Amacımız açısından, bunların hangisinin söz konusu olduğu önemli değil. Zaman zaman köle ayaklanmaları baş göstermişse de, herhangi bir siyasal sonuç doğuramamıştı. Bu kanattan hiçbir devrimci ivme gelmedi.[54]

Devrimci sayılabilecek yolda tek dürtü, yani toplumun yerleşik düzenini güçle değiştirme yolunda tek girişim Kuzey kapitalizminden geldi. "Radikal Cumhuriyetçiler" diye bilinen grup içinde köleliğin kaldırılması idealleri ile manufaktür çevrelerinin çıkarları kısa bir süre için, daha sonra kuru gürültü ve kötüye kullanmalar içinde sönüp gidecek bir devrim kıvılcımını tutuşturmak üzere birleşti. Radikaller, savaş sırasında Lincoln'ün safları arasındaki baş belası olarak görünmüşlerse de, Lincoln, daha çok Güneylilerin mülkiyet haklarına herhangi bir ciddi saldırıda bulunmayarak Birlik'i sürdürme temeline dayanan bir politikayla, savaşı başarılı bir askeri sonuca ulaştırmayı bildi. Radi-

54 Tanınmış Marksist bilgin Aptheker, bu örnekleri, *American Negro Slave Revolts* adlı kitabında, XV. bölümünde sıralamaktadır.

kal Cumhuriyetçiler savaşı izleyen üç yıl, 1865-1868 arası gibi kısa bir süre için, zaferi kazanan Kuzey'de iktidarı ele geçirdiler ve plantasyon sistemiyle, köleciliğin kalıntılarına karşı saldırıya geçtiler.

Bu grubun önderleri savaşı, ilerici kapitalizmle köleciliğe dayanan gerici tarım toplumu arasındaki devrimci bir savaşım olarak görüyorlardı. Kuzey ile Güney arasındaki çatışmanın böyle bir nitelik taşıdığını kabul etsek bile, buna ilişkin en önemli çatışmanın savaştan sonra gündeme geldiği ve Radikal Cumhuriyetçiler'in eseri olduğu söylenebilir. Olaya yüz yıl sonrasının perspektifinden bakıldığında, Radikal Cumhuriyetçiler tarihin kesin olarak burjuva ve kesin olarak kapitalist son devriminin ateşini tutuşturan, feodal toprakbeylerine başkaldırmaya başlayan ortaçağ kentlilerinin son ardılları olarak görünürler. İç Savaş'tan günümüze dek görülen devrimci hareketler, artık her örnekte ya kapitalizm düşmanı, ya da kapitalizmi desteklemek üzere yapıldıklarında ise, faşist ve karşı devrimci olacaklardı.

Bu küçük Cumhuriyetçi takımı, köleciliğin kaldırılmasını isteyen ideologlarla "Sahipsiz Toprak Radikalleri"nden* köleciliğin "yıkılmakta olan baron ve serf, soylu ve köle dünyasının çağdışı bir kalıntısı" olduğu düşüncesini aldılar. Doğrudan doğruya İç Savaş ise, Güney'i, "konuşma özgürlüğü, çalışma özgürlüğü, okullar ve oy sandıkları" temeline dayalı demokratik ve ilerici Kuzey'inkine benzer bir toplum olarak yeniden kurmak için, çağdışı kalmış bu baskıcı düzeni kökünden söküp atma fırsatı olarak görüyorlardı. Radikal Cumhuriyetçiler'in Temsilciler Meclisi'ndeki önderi Thaddeus Stevens, kamuoyuna verdiği demeçler daha ılımlı olmakla birlikte, ortağı olan avukata yazdığı özel mektuplarında, bütün bir yıl boyunca, ülkenin iktidarda "savaşı radikal bir devrim olarak görüp, kurumlarımızı ona göre yeniden biçimlendirebilecek derecede kavrama yeteneğine ve medeni cesarete sahip" birini (yani Lincoln'den başka birini) görmeye gereksinim duyduğuna "... ve bu kavrayışın ve yürekliliğin kölelerin azat edilmeleri kadar Güney'deki halkın başka yerlere yerleştirilmesini, ayrıca Kıta'nın yarısına yeni topluluklа-

* Free Soil Radicals: 1848-1854 yılları arasında ortaya çıkıp üçüncü parti durumuna yükselen, başlıca amacı köleliğin Meksika'dan alınan yeni topraklara yayılmasını önlemek olan, kölelik sorununun yarattığı bunalım kendini aşan bir nitelik kazanınca, üyeleri Cumhuriyetçi Parti'ye katılarak ortadan kalkan Free Soil Party yandaşları (ç.n.).

rın yerleştirilmesini" içereceğini yazdı. Bu hareketin ardında yatan, onu şamatacılıktan başka bir şey olmamaktan kurtaran güç, Kuzeyli toplumun canalıcı kesimlerinin çıkarlarıyla çakışmasıydı.[55] Bu çıkarlardan biri Pennsylvania'daki daha emekleme aşamasında bulunan demir ve çelik endüstrisiydi. Diğeri, demiryollarıyla ilgili bir dizi çıkardı. Stevens, bir kongre üyesi olarak her iki grup için de aracılık yapmış ve bu hizmetleri karşılığında o günün siyaset ahlakına pek ters düşmeyen bir tutumla para ödülleri almıştı.[56] Radikal Cumhuriyetçiler Kuzeyli işçi kesiminden de oldukça büyük bir destek gördüler. Kuzeyli işçiler, Siyahların rekabetinden korktukları ve New Englandlı köleciliğin kaldırılması yanlılarını (abolisyonistleri) fabrika sahiplerinin ikiyüzlü temsilcileri olarak gördükleri için, köleliğin kaldırılması propagandasına karşı oldukça soğuk bir tutum takınmış olsalar bile, Radikaller'in gümrük koruması ve enflasyona uğramış Kuzey parasının dolaşımdan çekilmesi politikasında hızlı gidilmemesini savunan politikacılarını candan destekliyorlardı.[57] Mali ve ticari çıkar çevreleriyse, Radikaller'i pek tutmuyorlardı. Savaştan sonra, ilke sahibi radikaller "Kuzeyli plütokrasi"ye karşı çıkan bir tutum aldılar.[58]

Görüldüğü gibi, radikal saldırı, plantasyon sistemine yöneltilen birleşik bir kapitalist saldırı niteliğini taşımaktan çok uzaktı. Güçlerinin en yüksek noktasında, işçilerin endüstricilerin ve bazı demiryolu çıkar çevrelerinin bir araya gelmelerinden oluşmuşlardı. Yine de Radikal saldırıyı girişimci, hatta ilerici kapitalist bir adım olarak nitelemek pek hatalı olmaz; çünkü hareket, sonradan, Veblen'in Amerikan toplumunda sevdiğini söylediği belli başlı yaratıcı (ve para canlısı) güçleri yanına çekmiş, Veblen'in sevmediği, paralarını "yaparak" değil "satarak" kazanan züppe finans çevreleriniyse ürkütmüştü. Söz konusu çevrelerin bu Radikaller birliği Thaddeus Stevens'in ve arkadaşlarının kişiliğinde, hem ustaca bir siyasal önderlik becerisine, hem de genel bir strateji çizebilmenin gerektireceği kadarlık düşünsel yetene-

55 Shortreed'in yetkin çalışması olan "The Antislavery Radicals" adlı makalesinden, 65. - 87. sayfalara, özellikle tırnak içinde verdiğimiz deyişlerin alındığı 68. - 69. ve 77. sayfalara bakınız.

56 Current, *Old Thad Stevens*, s. 226-227, 312, 315-316.

57 Bkz. Rayback, "American Workingman and Antislavery Crusade", s. 152-163.

58 Sharkley, *Money, Class and Party*, s. 281-282, 287-289.

ğe sahip kimseleri buldu. Radikaller, toplumun nereye gittiği ve bu olgudan nasıl yararlanabilecekleri konusunda şunları söylüyorlardı: Onlara göre İç Savaş, en azından potansiyel olarak bir devrimdi. Askeri zafer ve ardından, gizlemeye pek gerek duymadıkları bir sevinçle karşıladıkları Lincoln'ün öldürülmesi, onlara kısa bir süre için, bu potansiyeli gerçek bir devrime dönüştürmeyi deneme fırsatını verdi.

Thaddeus Stevens, günlük politikanın yürütülmesinin önderliğini yapması yanı sıra, ülkenin içinde bulunduğu durumla ilgili çözümlemelerde de bulundu. Stratejisi özünde, federal yönetim aygıtını, sözcülüğünü yaptığı grupların yararına olarak ele geçirmeye yönelikti. Bunun için de, plantasyoncuların eski tip önderliğinin Kongre'ye geri dönüp bu gelişmeyi düş kırıklığına uğratmasını önleme yolunda Güney toplumunu değiştirmek gerekiyordu. İşte bu gerçekten, savaşın içinde, küçük de olsa devrimci bir eğilim doğdu. Stevens'in, sorunun ne olduğunu kavramasına ve geçerli bir çözüm önermesine yetecek kadar sosyolojik kavrayışı olduğu gibi, bu denemeye girişmesine olanak verecek kadar yürekliliği de vardı.

1865'te yaptığı konuşmalarda Stevens, genel kamu oyuna ve Kongre'ye şaşılacak derecede tutarlı bir çözümleme ve bir eylem programı sundu. Buna göre Güney'e, Birlik'ten şu ya da bu nedenle ayrılmış olup geriye dönüşleri sevinçle karşılanacak devletler gibi değil, fethedilmiş bir halk olarak davranılması gerekiyordu. "Kurumlarının, hem siyasal düzeydeki hem yerel kamu yönetimi düzeyindeki temelleri hem de toplumsal temelleri *mutlaka* yerle bir edilmeli ve *yeniden yaratılmalıdır;* yoksa akan kanlarımız ve harcanan paralarımız boşa gitmiş olacaktır. Bunu sağlamanın tek yolu da onlara fethedilmiş bir halk gibi davranmak ve fethedilmiş bir halk olarak tutmaktır."[59] Stevens ayrıca "Anayasa, ilk kurucularının amaçladıklarını gerçekleştirecek ve böylece Birlik partisinin hep üstün bir konumda kalmasını sağlayacak biçimde değiştirilene dek"[60] onların Birlik'e dönmelerine izin verilmemesi gerektiğini ileri sürdü; ki burada "Birlik partisi" sözüyle anlatmak istediği Cumhuriyetçiler idi.

Stevens, Güneyli devletlerin, o çağın tepeden inme devrim anlayışını ele veren ve sonradan tarihte benzeri pek çok durum-

59 Stevens'in, Lancaster ve Pennsylvania'da yaptığı 6 Eylül 1865 Konuşması; Current, *Old Thad Stevens*, s. 215'te verilen biçiminden.

60 [Stevens], *Reconstruction, Speech, December 18, 1865*, s. 5.

da kullanılan bir deyimle "yeniden kurulması" yoluna gidilmezse, Güneylilerin Kuzey'i kolayca ezip geçebileceklerini, böylece Güney'e, savaşı yitirmiş olmasına karşın barıştan kazançlı çıkma olanağını vereceğini düşünüp bunu açıkça söyledi.[61]

Bu düşüncelerden, Güney toplumunu baştan aşağı yeniden kurmayı hedefleyen bir program çıktı. Stevens, "yapılacak işlem (Güneyli) soyluları sürgüne göndermeyi gerektirse bile", iki yüz akr'dan büyük malikânelerin ellerinden alınarak (istirdat edilerek) plantasyon sahiplerinin erkini kırmak istedi. Stevens, bazı istatistikler vererek, bu yolla federal hükümetin her bir Siyah ailesine kırk akr dolaylarında bir toprak dağıtabilmesine yetecek toprağı ele geçirebileceğini ileri sürdü.[62] Yeni özgür bırakılmış Siyahların gerçekleşmeyecek bir düş (bir ütopya) olduğu düşünülen umutlarıyla alay etmek için, o günlerde sık sık kullanılan sloganlardan biri "kırk akr ve bir katır" idi. Oysa, ne Radikal Cumhuriyetçiler ne de Stevens ütopyacıydılar. Kapsamlı bir toprak reformu isteği, plantasyoncuların erkini başka hiçbir önlemin kıramayacağının bilincine varmış bir gerçekçiliği yansıtıyordu. O sıralarda plantasyoncular, eski erklerinin önemli bir bölümünü başka yollardan ele geçirmek üzere, kolları sıvayıp işe girişmişlerdi bile; Siyahların ekonomik bakımdan çaresizliklerinden yararlanarak bunu gerçekleştirmeleri güç olmadı. Radikaller, hiç değilse içlerinden bazıları, tüm bunları çok iyi görmekteydiler. Öte yandan, eski plantasyonları bölerek küçük çiftlikler biçiminde Siyahlara dağıtmanın, yapılamayacak bir iş olmadığını gösteren belirtiler vardı. 1864'te ve 1865'te Kuzeyli askeri yetkililer, işsiz güçsüz kalmış binlerce Siyahın karşılaştığı sorunlara çözüm bulmak üzere, bu doğrultuda iki deneye girişmiş, el konmuş ve terk edilmiş toprakları 40.000'i aşkın Siyaha dağıtmışlardı; öyle ki bu topraklarda yaptıkları küçük çiftçilikte, Siyahların, Başkan Johnson'un malikâneleri eski beyaz sahiplerine geri verme kararını almasına değin hayli başarılı oldukları söylenebilir.[63] Bununla birlikte, köleciliğin Siyahlara ender olarak işlerini küçük tarım kapitalistleri olarak yürütmelerini sağlayacak bir deney kazandırmış olacağı söylenebilir. Stevens bunun farkındaydı ve Siyahların daha uzun bir süre Kongre'deki dostla-

61 [Stevens], *Reconstruction, Speech, December 18, 1865*, s. 5.

62 Stevens'in 6 Eylül 1865 konuşması; Current, *Old Thad Stevens*, s. 215'te bulunmaktadır.

63 Stampp, *The Era of Reconstruction 1865-1877*, s. 123, 125-126.

rının kollamasına gereksinimlerinin olacağını biliyordu. Ayrıca, Siyahların asgari bir ekonomik güvenceye ve oy hakkını da içermek üzere, asgari siyasal haklara kavuşmadıkları sürece, ne kendilerine ne de Kuzey'in çıkarlarına bir hayırlarının dokunabileceğini de görmekteydi.[64]

Tek bir cümlede özetlersek, savaş sonrası "yeniden inşa" konusunda Radikallerin çözümü, Kuzey'in askeri gücünü kullanarak, plantasyon aristokrasisini yıkma ve Siyahlara mülkiyet ve seçme haklarını tanıyarak, kapitalist demokrasinin bir kopyasını kurma hedefine yönelikti. O günün Güney'inde geçerli olan koşullar göz önüne alındığında bu, gerçekten de devrimci bir çözümdü. Bundan bir yıl sonraki Siyahlara vatandaşlık hakkı tanınması hareketinin bundan fazlasını beklemediği, hatta ekonomik hakların sessiz geçiştirildiğine bakılırsa, bu kadarını bile gündeme getirmediği bir gerçek. Zamanın ötesinde olmak devrimcilikse, Stevens bir devrimciydi. Zencilere sempati besleyen Kuzeyliler bile, Stevens'in önerilerinden ürktüklerini saklayamadılar. *New York Tribune*'un uzun süre köleliğin kaldırılması davasını desteklemiş yazıişleri müdürü Horace Greeley, Stevens'in 6 Eylül 1865 konuşmasına yanıt olarak, "... Güneylilerin mülkiyetine yönelik herhangi bir savaşı kınıyoruz... çünkü zengin Güneyliler sınıfı, cahil ve kaba beyazlara göre daha aydınlanmış ve daha insancıl olduklarından, Siyahlara* daha az düşmanca davranmaktadırlar" diyordu.[65] Greeley'in tutumu, Kuzeyli ve Güneyli Siyahlar arasındaki ayrılıkları tarihe gömdükleri zaman ve bir başka uzlaşmayla, Siyahları özgürlük savaşımlarında başlarının çaresine bakmaları yolunda yalnız bıraktıklarında görülecekleri bir ipucunu veriyordu.

64 "Eski köleci devletlerde (halkın, özgürlerin oluşturduğu 'özgürcü devletler'den söz etmiyorum) oy hakları olmayacaksa [eski] kölelerin kölecilik ilişkileri içinde bırakılmalarının onlar için daha hayırlı olacağına inanıyorum." *Reconstruction, Speech, December, 8, 1865*, s. 6, 8.

65 *New York Tribune*'ün 12 Eylül 1865 tarihli sayısından, Current tarafından, *Old Thad Stevens*'de s. 216-217'de aktarılmıştır. Greeley, Stevens'i ayrıca, bu söylevinde oy hakkıyla ilgili herhangi bir program önerisi getirmediği için de eleştiriyordu. Stevens, daha çok Massachusetts senatörü Charles Summer'ın baskılarının bir ürünü olarak, daha sonraki bir söylevinde, söz konusu eleştirinin etkisiyle bu konuyu açıklığa kavuşturacaktı. Radikal saflardaki görüş ayrılıklarını anlatmaya girişmeyip, hareketin en etkili olduğu dönemde, onun günlük stratejisini belirleyen ve grubun en devrimci kişisi olan Stevens üzerinde durmayı yeğledim.

* İngilizce metinde burada "blacks", öteki yerlerde "Negroes" (ç.n.).

Dolayısıyla Radikaller'in, daha kesin olarak belirtmek gerekirse programlarındaki radikal önlemlerin, Kuzey'in mülkiyet çıkarlarıyla çatıştığı andan başlayarak çok geçmeden yenilgiye uğramasına hiç şaşmamak gerek. Radikaller, 1867 yeniden inşa yasalarına, daha ılımlı Cumhuriyetçiler istemeyince, mülklere el koymayla ilgili maddeleri sokmayı başaramadılar. Temsilciler Meclisi'nde Stevens'in "40 akr" önlemi, yalnızca 37 oy alabildi.[66] Etkili Kuzeyli çevreler, ne mülkiyete ne Asi'lerin (Güneylilerin) mülkiyetine açıkça bir saldırıyı, kapitalist demokrasi adına bile hoşgörecek bir havadaydılar. *Nation* gazetesi, "Zenginlerin topraklarının topraksızlar arasında bölüştürülmesi... siyasal, toplumsal sistemimizin bütününe, altından, özgürlüğümüzü yitirmeden kolay kolay kalkamayacağımız bir darbe indirecektir" uyarısında bulundu. Toprak reformunda uğranılan bu canalıcı başarısızlık, Radikal programı yüreğinden vurdu. Toprak reformu olmadan programın gerisi, yorumlayanın bakış açısına göre, uyutucu ya da insanı çileden çıkaran modeller olmanın ötesine gidemezdi. Yine de bu başarısızlığın, Güneyli beyaz toprak sahipleriyle, mülk sahibi öteki çıkar çevrelerinin üstünlüğüne varacak yolun önündeki bütün engelleri kaldırdığını söylemek bir abartma sayılabilir.[67] Çünkü Radikaller, aslında hiçbir zaman bu yolu kapatmamışlardı. Bu noktada uğradıkları yenilgi, Amerikan toplumunun, devrimci atakların önüne çektiği sınırları göstermeye yaradı.

Topraklara el konup bölüştürülmesi söz konusu olmayınca, plantasyon sistemi, yeni bir emek sistemi uygulayarak yeniden toparlandı. Önceleri ücretli emek kullanma yolunda bazı girişimlerde bulunuldu; ama bunlar, hiç değilse bir dereceye dek, Siyahların, ücretlerini işlerin durgun olduğu aylarda çekip, pamuğun toplanmasının gerektiği mevsimde ortalıktan kaybolmaları nedeniyle başarısız kaldı. Böylece, her yerde, plantasyoncuya işgücü üzerinde daha büyük bir denetim olanağı sağlayan ortakçılık sistemine geçildiği görüldü. Bu değişiklik çok anlamlıydı. İleride, yeri geldiğinde göreceğimiz gibi, ortakçılık, Asya'nın pekçok bölgesinde, köylülerden "artı"yı siyasal yöntemler yerine ekonomik yöntemlerle çekip almanın yoluydu; ne var ki, başka durumlarda da genellikle ekonomik yöntemleri desteklemek için

66 Current, *Old Thad Stevens*, s. 233.

67 Stampp'ın, *Reconstruction*, s. 128-130'daki yetkin değerlendirmesine bkz.; *Nation*'dan yapılan alıntı s. 130'dadır.

siyasal yöntemlere gerek duyulduğunu da unutmamak gerek. Bu yüzden daha önceden köylülüğün bulunmadığı Amerika'da da, özünde Asya'dakine benzer biçimlerin ortaya çıkışını görmek öğreticidir.

Benzeri yöntemlere Çin'de ve başka yerlerde de başvurulduğu görülmekle birlikte, kırsal kesimdeki tacirlerin Amerika'daki duruma kendine özgü bir yerellik kazandırdığı söylenebilir. Kırsal tacir* [aracı-tefeci] denen kişi, çoğu zaman büyük bir plantasyonun sahibiydi. Kiracıya ve ortakçıya, günlük gereksinimlerini karşılaması için, bakkaliye malları biçiminde avans verir, ama bu mallara olağan perakende fiyatın çok üzerinde fiyatlar uygulayıp çalışanları (borçlandırarak) denetim altına alırdı. Kiracılar ve ortakçılar, kredileri bulunmadığı için ve genellikle nakit para sıkıntısı içinde bulundukları için başka bir dükkândan alışveriş yapamazlardı.[68] Böylece pek çok Siyah için, bu yeni bağımlılık köleliğin bağımlılığının yerini aldı. Bu değişikliğin herhangi bir gelişmeye yol açmışsa bile, ne kadar gerçek bir gelişme yarattığını söylemek son derece güç. Ancak plantasyon sahiplerinin bu yeni sistemle çok çok zenginleştiklerini ileri sürmek doğru olmaz. Bankacı plantasyoncuyu, plantasyoncu da ortakçıyı, hemen satılıp paraya çevrilebilecek ürünler yetiştirmek için sıkıştırdıklarından, yeni sistemin başlıca sonucu, Güney'in eskiden olduğundan daha fazla, tek ürün ekonomisi durumuna gelmesi oldu.[69]

İkisi arasında herhangi bir yalın neden sonuç ilişkisinden çok, birbirlerini besleyerek ekonomik toparlanma siyasal toparlanmayla el ele gitti. Burada, Güney'in savaş öncesi yönetici gruplarının yerini alanların, siyasal durumlarını sağlamlaştırma uğruna çevirdikleri dümenleri ve yaptıkları dönüşleri anlatmamıza gerek yok; bununla birlikte, bugün "beyaz işbirlikçiler" olarak niteleyebileceğimiz, o günlerde "*scalawags*"** ("satılmışlar") denen kimselerin içinde pek çok plantasyoncunun, tacirlerin

* *Country merchant* (ç.n.).

68 Bu durumun canlı bir betimlemesi için bkz. Shannon, *American Farmers' Movements*, s. 53.

69 Randall ve Donald, *Civil War*, s. 549-551.

** "Küçük cılız hayvan, işe yaramaz adam, haylaz, yaramaz kimse" anlamlarına gelen *scalawag* sözcüğü, Amerikan tarihinde Kuzey'in değerlerini benimseyen Cumhuriyetçi Güneyliler ile ilgili olarak "satılmış, gözünü hırs bürümüş, kurnaz vb." anlamlarında olumsuz bir deyim olarak kullanılmaktadır (ç.n.).

hatta endüstri önderlerinin bulunduğunu belirtmekte yarar var.[70] Kuşkulu olmakla birlikte, belki yalnızca içlerindeki en iyilerin karşı çıktıkları bir durumla, Siyahların "ait oldukları" yerde tutulması ve beyazların toplumdaki her bakımdan üstünlüklerinin yeniden kurulması için oldukça fazla şiddete başvuruldu.[71] Bu arada endüstriciler ile demiryolcuların Güney yönetimindeki ağırlıkları giderek artıyordu.[72] Kısacası, Kuzey'de olduğu gibi Güney'de de, ılımlı tutumlu zenginler erki, yetkiyi ve ağırlığı yeniden ele geçiriyorlardı. Sahne, daha önce savaşta birbirlerinin karşısında yer almış olan aynı tip Güneyliler ile Kuzeyliler arasında bir ittifakın kurulmasına hazırlanıyordu. Söz konusu ittifak, geçerliliği tartışmalı Hayes-Tilden seçimlerinde, Cumhuriyetçi Hayes'in, Güney'deki Kuzeyli işgalinin son kalıntılarını kaldırması koşuluyla göreve getirilmesi üzerine, tartışmanın [Hayes-Tilden Uzlaşması ile] çözüme bağlandığı 1867'de resmen kuruldu. Batı'da radikal tarımcıların (çiftçilerin) ve Doğu'da radikal işçilerin yaylım ateşi altındaki Kuzey'in servet, mülkiyet ve ayrıcalık sahiplerinin partisi, mülksüz ve ezilen emekçi Siyah sınıfının haklarını kolluyor gibi görünmekten de vazgeçmeye hazır bir konuma geldi.[73] Güneyli "Junker'ler"in köle sahibi olmaktan çıktıkları ve kentin iş dünyasının davranışlarının büyük bir bölümünü benimsedikleri, Kuzeyli kapitalistlerin ise, radikal hoşnutsuzluk homurtularıyla yüz yüze geldikleri bir dönemde, tutucular arasında başvurulan klasik koalisyon olanakları doğdu. Böylece, "İkinci Amerikan Devrimi"ni tasfiye eden Thermidor sökün etti.

5. *İç Savaş'ın Anlamı*

İç savaş bir devrim miydi? Elbette halkın kendini ezenlere karşı ayaklanması anlamında bir devrim değildi. İç Savaş'ın anlamını saptamak, onu bugün hâlâ yaratılması sürüp giden bir tarihin içine yerleştirebilmek, nedenlerini ve izlediği seyri açıklamak kadar güç bir iştir. Devrimin bir anlamı da, siyasal kurumların toplumun yeni bir yön almasına olanak verecek biçimde şiddet yo-

70 Randall ve Donald, *Civil War*, s. 627-629'da bu manevralar anlatılmaktadır.

71 Randall ve Donald, *Civil War*, s. 680-685.

72 Woodward, *Reunion and Reaction*, s. 42-43. Bu yapıtın II. bölümünde tüm bir ılımlı toparlanma sürecinin birinci sınıf bir çözümlemesi yapılmaktadır.

73 Woodward, *Reunion and Reaction*, s. 36-37.

luyla yıkılmasıdır. İç Savaş'tan sonra, endüstri kapitalizmi dev adımlarıyla ilerlemeye başladı. İç Savaş için, "İkinci Amerikan Devrimi" sözünü ortaya attığında Charles Beard'ın kafasında bu olgunun yattığı anlaşılıyor. Ancak endüstri kapitalizminin böyle patlarcasına gelişmesi İç Savaş'ın bir sonucu muydu? Ve "devrim" sözcüğü olabilecek en tutucu çağrışımla ele alındığında, İç Savaş'ın insan özgürlüğüne yaptığı katkıya ne demeli? Bu konudaki belirsizliği, (federe) devletlere herhangi bir insanı yaşamından, özgürlüğünden ya da mülkünden etmeyi yasaklayan "On Dördüncü Değişiklik"in* tarihi ortaya koyuyor. Eğitim görmüş herkesin çok iyi bildiği gibi On Dördüncü Değişiklik, Siyahlar korumada pek az işe yararken şirketlerin korunmasında büyük yararı oldu. Beard'ın söz konusu değişiklik taslağını kaleme alanların asıl amacının da bu olduğu yolundaki savı bazılarınca reddedildi.[74] Değişikliği hazırlayanların amaçlarının böyle olup olmadığını tartışmanın kendi başına fazla bir önemi yok. Ama böyle bir sonuç doğurduğundan da kimse kuşku edemez. İç Savaş'ın değerlendirilmesi, son kertede, Amerikan toplumundaki özgürlüğün derecesine ve ileri endüstri toplumunun kurumlarıyla İç Savaş arasındaki ilişkinin yorumlanış biçimine bağlıdır. Ne var ki bu sorunları tartışmaya, başlı başına bu konuya ayrılmış bir kitap bile yetmeyecektir. Onun için bu konuda birkaç önemli görüşe değinmekle yetineceğim.

Kuzeylilerin kazandığı zaferle birlikte ve bu zaferin ardından, bazı çok önemli siyasal değişiklikler görüldü. Bu değişiklikler, federal hükümetin, mülkiyeti, özellikle büyük mülkiyeti koruma çevresinde ördüğü siperler ve *Kutsal Kitap* içindeki "Zengin olana daha da verilecektir" hükmünü yerine getiren bir kurum durumuna gelmesi olarak özetlenebilir. Bu siperlerden ilki, doğrudan doğruya Birlik'in korunmasıydı; ki bu, savaştan sonra Batı da Birlik'e katıldığından, yeryüzünün en geniş iç pazarlarından birinin kurulması demekti. Bu aynı zamanda, ülke tarihinde o zamana değin bilinen en yüksek gümrük tarifeleriyle korunan bir pazardı.[75] Mülkiyet, On Dördüncü Değişiklik ile, sağlıksız

* Amerikan anayasasında yapılan on dördüncü değişiklik (ç.n.).

74 Randall ve Donald, *Civil War*, s. 583; ayrıca bu konudaki yazınla ilgili bir değerlendirme için 783.-784. sayfalara bakınız.

75 1861'de kabul edilen Morrill Tariff [gümrük] yasası tarifelerin yukarıya doğru tırmanışa geçmesine varacak yolun başında atılmış adımdır. Bu tarife, ortalama gümrük oranlarını, gümrüğe tabi malların değerinin % 20'sin-

eğilimler taşıyan bazı federe hükümetlere karşı güvenceye kavuşturuldu. Aynı biçimde, ulusal para sisteminin kurulmasıyla ve madeni parayla ödeme esasının benimsenmesiyle, paranın da sağlam bir temele oturması sağlanmıştı. Bu önlemlerin, bir zamanlar sanıldığı gibi Batılı çiftçilere büyük bir zarar vermiş olduğu görüşü tartışmalıdır; öte yandan, savaş sırasında ve savaştan sonra bir süre için işlerinin oldukça iyi gittiğini gösteren belirtiler var.[76] Bu önlemlerden zarar görmüş de olsalar, kendilerine Batı'daki kamu topraklarının (1862 Çiftlik Yasası ile) açılışıyla bu zararlarını azaltacak bazı olanaklar sunulmuştu; ne var ki bu alanda da federal hükümet, az önce aktardığımız *Kutsal Kitap* hükmüne uygun davranan bir kurum durumuna gelmişti. Demiryollarına çok büyük ihsanlarda bulunuldu ve kamu topraklarının dağıtılması, madencilikten ve kerestecilikten büyük zenginliklerin edinilmesinin temelini oluşturdu. Son olarak, alınan önlemlerin sonucunda işgücünün azalmasıyla karşılaşılabilecek olan endüstriye sağlanan bir telafi olanağı olarak federal hükümet, 1864 Göç Yasaları ile göç kapılarını açık tutmayı sürdürdü. Beard'ın dediği gibi, Federalistler'in* ve *Whig*'lerin iki kuşak boyunca elde etmeye çalıştıkları her şey, hatta daha fazlası, dört yıl gibi kısa bir süre içinde kazanılmıştı.[77] "Dört kısa yıl" elbette sözün gelişi olarak söylenen bir abartmadır; çünkü bu önlemlerin bir bölümü Yeniden İnşa (1865-1876) döneminde alınmıştı ve madeni para esasının uygulanmaya konması ancak 1879'da gerçekleşti. Ama Yeniden İnşa, kesinlikle sürüp giden bir kavganın bir parçasını oluşturduğundan bu nokta çok da önemli değildir. Geriye bakılıp yapılanlar, 1860'taki plantasyoncular prog-

---

den % 47'sine çıkarıyordu; böylece gümrükler 1860'a göre iki katından fazla arttı. Başlangıçta savaş dönemi Birlik hazinesine gelir sağlamak amacıyla hazırlanan yasa, korumacılığı, Amerikan iktisat politikalarının vazgeçilmez bir öğesi durumuna gelecek biçimde yerleştirdi. Daha sonraki 1883, 1890, 1894 ve 1897 yasaları daha büyük korumalar sundu. Bak. Davis ve başkaları, *American Economic History*, s. 322-323.

76 Sharkey, *Money, Class and Party*, s. 284-285, 303.

* "Federalistler" ile, Amerikan kolonileri arasında federal bir birliğin kurulup, federal bir anayasanın kabul edilmesi için uğraşıp, bağımsızlık sırasında güçlü bir ulusal merkezi hükümetten yana olan ve Federalist Parti'yi kuranlar, destekleyenler anlatıyor (ç.n.).

77 Beard ve Beard, *American Civilization*, c. II, s. 105; burada özetlenen önlemlerle ilgili bir inceleme için 105. - 115. sayfalara bkz; ayrıca benzeri, ama bazı bakımlardan daha özlü bir çözümleme için de bkz. Hacker, *Triumph of American Capitalism*, s. 385-397.

ramıyla kölecileğin federal hükümet tarafından dayatılması, gümrük vergilerinin düşük tutulması, vergi yükünü artıracak yatırımlardan ve sübvansiyonlardan kaçınılması, federe devletlerce kurulacak bir banka ve para sisteminin reddi[78] istekleriyle karşılaştırıldığında, endüstri kapitalizminin, plantasyon ekonomisinin önüne diktiği engelleri aşarak bir zafer kazandığı ve böyle bir zaferin ancak kan ve barutla elde edilebileceği savı gerçekten çok inandırıcı görünmektedir.

Daha derinliğine düşünüldüğünde, bu inancın büyük bölümü inandırıcılığını yitirebilir. Bu konuda Beard'ın konumunun da ikircikli olduğunu vurgulamakta yarar var. Gerçekten, Kuzey kapitalizminin az önce özetlediğimiz zaferlerini anlattıktan sonra Beard, "İkinci Amerikan Devrimi'nin buraya kadar saydığımız belli başlı ekonomik sonuçları, pekâlâ silahlı bir çatışma olmadan da sağlanabilirdi..."[79] demektedir. Beard'ın görüşleri bizi, birinci sınıf bir tarihçinin sorunlara, düşünceleri kışkırtıcı yazılarıyla ışık tuttuğu ölçüde ilgilendiriyor; kişisel görüşleri tartışma konumuz değil. İç Savaş'ın kapitalist endüstri demokrasisinin kazandığı devrimci bir zafer olduğu, savaşın bu zaferin kazanılmasında zorunlu olduğu savına karşı birbiriyle ilintili üç görüş ileri sürülebilir. İlk olarak, İç Savaş ile endüstri kapitalizminin iç savaş sonrası elde ettiği zafer arasında gerçek bir bağlantının bulunmadığı söylenebilir; böyle bir bağın varlığında direnmek, *post hoc, ergo propter hoc** yanılgısına düşmek olarak görülebilir. İkinci olarak, bu değişikliklerin ekonomik büyümenin olağan süreçleri içinde zaten kendiliklerinden oluşmakta oldukları, dolayısıyla ortaya çıkmaları için İç Savaş'ın hiç de gerekli olmadığı söylenebilir.[80] Son olarak,

78 Beard ve Beard, *American Civilization*, c. II, s. 29.

79 Beard ve Beard, *American Civilization*, c. II, s. 115.

* Skolastik düşünüşte, zaman içinde daha önce gelen bir olayı, aralarındaki nedensellik bağlantısını araştırmadan, daha sonra gelen bir olayın nedeni olarak görme hatasına dikkati çeken "ardından geldi demek onun yüzünden" anlamına gelen, "mademki önden geldi, demek ki ondan geldi" olarak özdeyiş biçimine sokarak çevirebileceğimiz Latince bir deyiş (ç.n.).

80 Cochran, "Did the Civil War Retarted Industrialization?," s. 148-160; bana hem bu görüşün hem de bir önceki görüşün bir benzeri olarak görünmekte. Bu görüşü, İç Savaş'ın endüstride büyümeyi geçici olarak durdurduğunu, yalnızca istatistiklere dayanarak göstermenin ötesine pek gitmediği için inandırıcı bulmuyorum. Kurumlarda görülen, sorunun odağında yer aldığını düşündüğüm değişmeler (kurumsal değişmeler) sorununa ise ancak şöyle bir değinmekle yetiniyor.

bu bölümün başlarında daha enine boyuna tartıştığımız kanıtların ışığında, Kuzey ve Güney ekonomilerinin aslında gerçek bir rekabet içinde bulunmadıkları; iyimser bir yorumla birbirlerini tamamlar nitelikte oldukları, kötümser bir yorumla da, Güney'in pamuğunun çoğunu İngiltere'ye satması gibi konjonktürel (rastlantısal) bazı koşullar sonucu birbirlerine gerektiği gibi ayak uyduramadıkları savunulabilir.

Eğer plantasyonun egemen olduğu Güney toplumunun kapitalist endüstri demokrasisinin kurulmasını önleyen aşılmaz bir engel oluşturduğunu gösterebilme olanağı bulunabilseydi, bütün bu görüşlere doyurucu bir yanıt verilebilirdi. Eldeki kanıtlar, plantasyon köleciliğinin, en azından insanların eşitliği ilkesini, hiç değilse sınırlı bir fırsat eşitliği ve insan özgürlüğü hedeflerini içeren herhangi bir demokrasi anlayışının önünde bir engel oluşturduğunu açıkça gösteriyor. Ancak, bu kanıtlar aynı biçimde, plantasyon köleciliğinin endüstri kapitalizmi önünde bir engel oluşturduğunu göstermeye yetmiyor. Karşılaştırmalı yaklaşım da, endüstri kapitalizminin pekâlâ bu demokratik amaçları benimsemeyen, savunmayan ya da daha ihtiyatlı bir deyişle, bu amaçlara ancak ikinci sırada yer verilen toplumlarda kurulabildiğini gösteriyor. 1945'ten önceki Almanya ve Japonya bu savın belli başlı örnekleridir.

Gördüğümüz gibi bu tartışma bizi yeniden iki farklı uygarlık, Güney'deki uygarlıkla Kuzey ile Batı'daki uygarlık arasındaki uyumsuzluklara ve siyasal sorunlara geri götürüyor. Emeği baskı altında tutan tarımsal sistemler, özellikle de plantasyon köleciliği, belli bir tarihsel aşamada, kapitalizmin belirli bir türü önünde, daha kesin bir terim bulunamadığı sürece "rekabetçi demokratik kapitalizm" denebilecek bir düzen önünde siyasal bir engel oluşturmaktadır. Kölecilik, gerçekten, Püriten Devrim'in, Amerikan Devrimi'nin ve Fransız Devrimi'nin mirascısı olan bir toplumda bir tehdit ve bir engel oluşturuyordu. Güney toplumu, insanın değerinin temelini sağlam bir biçimde kalıtsal konuma dayandırmıştı. Batı ile birlikte Kuzey ise, değişme süreci içinde olmakla birlikte, hâlâ fırsat eşitliği anlayışına bağlılığını sürdürüyordu. Her iki toplumda bu idealler, onlara güçlerinin ve çekiciliklerinin büyük bölümünü kazandıran ekonomik düzenlemelerin yansımalarıydı. Tek bir siyasal birim içinde, hem kalıtsal konum hem de fırsat eşitliği amaçlarını gerçekleştirebilecek siyasal ve toplumsal kurumları geliştirme olanağı, sanırım

durumun doğası gereği yoktu. Birbirlerinden coğrafi uzaklıkları daha fazla olsaydı, örneğin Güney bir koloni ülkesi olsaydı, o zaman sorunun çözülmesi, elbette zencilerin harcanması pahasına büyük ölçüde kolaylaşacaktı.

Doğan bütün belirsiz sonuçlarına karşın, Kuzey'in kazandığı zaferin, Güneyin kazanabileceği bir zaferle karşılaştırıldığında özgürlükten yana bir siyasal zafer olduğu, üzerinde daha fazla tartışmayı gerektirmeyecek kadar açık görünüyor. Bunu anlamak için, on dokuzuncu yüzyıl ortasında Güney'in plantasyon sisteminin Batı'ya da yerleşmesi ve Kuzeydoğu'yu sarması durumunda nelerin olabileceğini düşünmek bile yeterlidir. Eğer böyle bir durum doğsaydı, Birleşik Devletler, yüzyılımızın çağdaşlaşma süreci içinde bulunan, latifundiya ekonomisine, egemen bir antidemokratik aristokrasiye ve siyasal demokrasiyi zorlayabilecek güçten yoksun ve bunu istemeyen, güçsüz, bağımlı bir ticaret ve endüstri sınıfına sahip ülkeleriyle aynı durumda olacaktı. Kaba çizgileriyle ortaya konduğunda, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında tarımın ticarete daha az yönelik olması dışında, Rusya'daki durum buydu. Bu durumda, şu ya da bu türden radikal bir patlamanın baş göstermesi ya da uzun süreler boyunca yarı gerici bir diktatörlüğün kurulması olasılığı, bütün eksiklikleri ve kusurlarıyla bir siyasal demokrasinin kurulmasından daha büyük olacaktı.

Köleciliğin yerle bir edilmesi, en azından İngiliz İç Savaşı'nda ya da Fransız Devrimi'nde mutlak monarşinin yıkılması kadar önemli bir adımdı ve daha ileri gidilebilmesinin yaşamsal bir gereğiydi. Bu şiddetli ayaklanmalardaki gibi, bizim İç Savaş'ımızda da, elde edilen en önemli sonuçlar sözcüğün geniş anlamıyla siyasaldı. Amerika'da Savaş'tan sonra kuşaklar, bu siyasal çerçevenin içini, halkın yaşam düzeyini, kendi yazgılarını kendilerinin karar vermelerini sağlayacak maddi olanakları vererek, belirli bir insan onuru kavramıyla bağdaşır bir düzeye yükseltmeye çalışan bir ekonomik içerikle doldurmaya girişeceklerdi. Sonradan Rusya'da ve Çin'de yapılan devrimler de, bugüne dek araçların amaçları büyük ölçüde yutup çarpıtmış olmasına karşın aynı amaca yönelikti. Amerikan İç Savaşı'nın doğru bir yorumunun, ancak böyle bir bağlama yerleştirilerek yapılabileceğine inanıyorum.

Federal hükümetin köleciliği yürürlükte tutma yükümlülüğünden kurtarılmış olması, bu bakımdan azımsanamayacak bir

adımdır. Bu engel aşılamasaydı, karşılaşılacak durumu, örneğin daha sonraki yıllarda örgütlü işçilerin, siyasal ve yasal olarak tanınma çabalarında karşılaşabilecekleri güçlükleri bir düşünün. İç Savaş'ın sona ermesinden sonra verilen özgürlüğün anlamlarını ve sınırlarını genişletmeye yönelik savaşımların engellerle karşılaşmalarının nedeni de, büyük ölçüde 1865'te kazanılan zaferin her alanda kazanılmış bir zafer olmaması ve ondan sonra Kuzey'in ve Güney'in mülk sahibi çevreleri arasında tutucu bir koalisyon kurma eğilimlerinin ortaya çıkmasıdır. Bu eksiklik, endüstri kapitalizminin yapısında vardır. Güney'de eski baskı yöntemlerinin çoğu, yeni ve daha çok salt ekonomik giysiler altında geri gelirken, endüstri kapitalizmi büyüyüp yaygınlaştıkça, burada olsun Birleşik Devletler'in geri kalan bölgelerinde olsun yeni baskı biçimleri ortaya çıktı. Federal hükümet, artık kaçak kölelerle ilgili yasaları uygulamak durumunda olmamakla birlikte, bu yeni baskı biçimlerine, ya göz yumdu ya da bunları uygulama aracı durumuna geldi.

Siyahlar söz konusu olduğunda, federal hükümet, ancak çok yakın bir tarihte bunun tersi bir yönde harekete geçti. Bu satırların yazıldığı sırada [1965 dolaylarında] Birleşik Devletler, Siyahların vatandaşlık hakları *(civil rights)* ile ilgili ve zaman zaman parlayıp, zaman zaman hafifleyerek daha yıllarca süreceği anlaşılan sert bir savaşımın ortasında bulunuyor. Ve bu savaşım, yalnızca Siyahların haklarıyla sınırlı değil; onu aşan pek çok yanı var. Amerikan tarihinin kendine özgü gelişmesinin ürünü olarak, Amerika'nın en alt sınıflarının çekirdeğini koyu derili insanlar oluşturuyor. Siyahlar Amerikan toplumunun, hoşnutsuzluğunu açıktan açığa belirten kesimlerinin başında geldiklerinden, bugün için dünyanın en güçlü kapitalist demokrasisinin niteliğini değiştirme yönündeki çabaların beslendiği neredeyse tek potansiyel kaynağı oluşturuyorlar. Bu potansiyel herhangi bir sonuca ulaşabilir mi; bölünüp dağılır mı yoksa öteki hoşnutsuz kesimlerle birleşerek önemli sonuçlar elde edebilir mi? gibi sorular, burada yanıtlanamayacak apayrı bir öykünün konusunu oluşturmakta.

Siyahlarla onların beyaz müttefiklerinin savaşımı, temelde çağdaş kapitalist demokrasinin amaçladığı ve bugüne değin hiçbir toplumun üstesinden gelemediği soylu hedeflere erişme yeteneğiyle ilgilidir. Burada, İç Savaş'ı yorumlama ve değerlendirme konusunda son bir belirsizlik noktasına varmış oluruz. Belirsiz-

lik ile tarih boyunca birçok kereler karşılaşılmıştır. İki özgür toplumun, aralarında iki bin yıldan fazla bir zaman farkı bulunan iki ünlü siyasal önderinin (Perikles'in ve Lincoln'un) ideallerini, şehitleri için verdikleri söylevlerde dile getirmeyi seçmiş olmaları bir rastlantı olmasa gerek. Söyledikleri ve büyük bir olasılıkla umdukları şeyler yanı sıra, neler yaptıklarını ve yaşamları sırasında nelerin olduğunu saptamaya çalışan eleştirel bir tarihçi için, Perikles de Lincoln da kesin kişilikleri saptanamayan kişiler olarak görünürler. Dile getirdikleri şeyler için verilen kavga bitmiş değildir ve insanlığın yeryüzünden silinip gitmesine dek sürebilir. Tarihin belirsizliklerini çözmek için gittikçe daha derinlere inen kimse, sonunda bu belirsizliklerin, bu ikirciklerin, tarihin olup bitmiş, geçmişte kalmış olguları kadar, kendinde ve çevresindeki insanlarda da bulunduğunu görmeye başlar. Biz de, ister istemez, bu olayların gelgitinin tam ortasında bulunuyoruz ve geçmişin gelecek için taşıyacağı anlamı belirlemekte, bireyler olarak ne kadar ufak ve önemsiz görünürse görünsün bize düşen bir rolümüz oluyor.

İKİNCİ AYRIM

Asya'da Çağdaş Dünyaya Geçişin Üç Yolu

Avrupa ve Asya Siyasal Gelişmelerini Karşılaştırmanın Sorunları Üzerine Bir Not

Çok da uzak olmayan bir geçmişte, birçok aklı başında düşünürün, çağdaş endüstri toplumları dünyasına tek bir anayoldan geçilerek varıldığına ve bu yolun toplumu kapitalizme ve siyasal demokrasiye götürdüğüne inandıkları bir dönem yaşandı. Bu tek yönlü gelişme kavramını benimseyen anlayıştan arta kalan derin izlere, bugün de yalnız Marksist kuramda değil, onun yanı sıra ekonomik kalkınmayla ilgili Batılı yazında da rastlanmakla birlikte, son elli yılda yaşananlar bu anlayışı kökünden sarsmış bulunuyor. Batı demokrasisi ortaya çıkabilecek sonuçlardan yalnızca biridir ve özgül tarihsel koşulların bir ürünüdür. Bundan önceki üç bölümde tartıştığımız devrimler ve iç savaşlar, liberal demokrasiye yönelen sürecin önemli birer parçasıydı. Az önce gördüğümüz gibi İngiltere'de, Fransa'da ve Birleşik Devletler'de kapitalist demokrasinin kurulmasıyla sonuçlanan genel gelişme çizgisi içinde de çarpıcı farklılıklar vardı. Ancak çağdaş endüstri toplumlarının ortaya çıkışında görülen farklılıklar, demokratik toplumlar ailesi içinde görülenlerden çok daha fazladır. Alman tarihi faşizmle noktalanan başka bir gelişme tarihinin, Rusya tarihi de üçüncü bir tipin varlığını ortaya koymaktadır. Bu üç biçimin günün birinde aynı noktada buluşmaları olasılığını incelemeden hemen bir kıyıya itmek hiç de doğru bir tutum olmaz; çünkü bütün endüstri toplumlarının birbirine benzeyen ve onları tarım toplumlarından ayıran yanları vardır. Bununla birlikte,

dönüp geçmişi değerlendirmek için seçilen tüm öteki gözlem noktaları gibi bunun da keyfi olduğu düşüncesini saklı tutarak, geçmişi yirminci yüzyılın 1960'lı yıllarından oluşan onyılından bakarak değerlendirecek olursak, demokratik olmayan, hatta antidemokratik olan yollarla da pekâlâ çağdaşlaşabilindiği olgusunun, tarihsel gerçekliğin bir parçasını oluşturduğunu görürüz.

Bu tezin sonraki bölümlerde açıklık kazanacak nedenlerle, faşizmden çok komünizmde noktalanan çağdaşlaşma biçimleri için daha geçerli olduğu düşünülebilir. Bunu, ancak ileride aydınlatabileceğimiz için, burada üzerinde durabileceğimiz bir sorun değildir. Her türlü kuşkunun ötesinde olan gerçek, birbirinden çok farklı yollar izleyerek de olsa, Almanya'nın da Rusya'nın da güçlü endüstri devletleri olmayı başarmış olmalarıdır. Prusya'nın önderliği altında Almanya, on dokuzuncu yüzyılda, tepeden inme bir endüstri devrimini gerçekleştirebildi. Almanya'da burjuva devrimi yönünde görülen, ama devrimci bir burjuvazinin varlığının ürünü olmayan küçük bir eğilim de 1848'de söndü. Almanya'nın 1918'de uğradığı yenilgi bile, endüstri öncesi toplumsal sistemin belli başlı özelliklerini ortadan kaldıramadı. Bunun, kaçınılmaz olmasa da, olası sonucu faşizmdi. Rusya'ya gelince, 1914 öncesinin çağdaşlaşma eğilimi, Almanya'dakinden çok daha az etkili olmuştu. Burada, herkesin bildiği gibi, başlıca yıkıcı gücünü köylülerden alan bir devrim, tepeden inme bir endüstri devriminin aldığı komünist bir biçimin önündeki yolu açmak üzere, 1917'de bile daha çok tarımsal bir nitelik taşıyan eski yönetici sınıfları yıktı.

Tüm bu bildik olgular demokrasi, faşizm ve komünizm, aynı zamanda diktatörlük, totaliteryanizm, feodalizm, bürokrasi gibi sözcüklerin Avrupa tarihi bağlamında ortaya çıktıklarını gösterme amacımıza yardımcı olmaktadır. Bunlar, tanınmayacak bir duruma getirilecek kadar çarpıtılmadan Asya siyasal kurumlarına uygulanabilir mi? Bu aşamada, tarihsel terimlerin bir bağlamdan başka bağlama ve bir ülkeden bir başka ülkeye aktarılıp aktarılamayacağı konusuyla ilgili genel sorun hakkında, belli bir aktarılabilirlik derecesi kabul edilmedikçe, tarih tartışmasının birbiriyle hiçbir bağı olmayan dönemleri betimleme anlamsızlığına indirgeneceğini saptamanın ötesinde bir tutum takınma zorunluluğu bulunmamaktadır. Bu gibi sorular, dar anlamda felsefi bir düzlemde sorulduklarında, tarihte gerçekten ne olduğunu anlamaya çalışmak yerine, yorucu sözcük oyunlarıyla uğraşmaya

yol açan kısır ve çözümsüz sorular durumuna düşer. Oysa bence, yüzeysel tarihsel benzerliklerle anlamlı tarihsel benzerlikleri birbirinden ayırmaya yardım edecek nesnel ölçütler vardır ve bunlarla ilgili birkaç şey söylemek daha yararlı olabilir.

Yüzeysel veya rastlantısal benzerlikler, öteki anlamlı olgularla ilişkisi olmayan ya da gerçek durumun yanlış biçimde kavranmasına yol açan benzerliklerdir. Örneğin General de Gaulle ile XIV. Louis'nin siyasal üsluplarının benzerliğini, diyelim saygı kurallarını geçerli kılmakta, işi bunlara bir tören önemi vermeye kadar vardırmalarını vurgulayan bir yazar, eğer bunu şaka olsun diye yapmıyorsa, yanıltıcı saçmalıklar öne sürüyordur. Çünkü iktidarlarının farklı toplumsal temellere yaslanması ve Fransız toplumunun on yedinci yüzyıldaki durumuyla yirminci yüzyıldaki durumunun farklılığı, bu tür yüzeysel benzerliklerden çok daha anlamlıdır.[1] Öte yandan, eğer 1945 öncesinde hem Almanya'da hem Japonya'da, yapıları ve kökenleri benzer ve birbirlerine nesnel olarak bağlı bir dizi kurumsal uygulamanın bulunduğunu saptamışsak, haklı olarak bu karmaşık olguya, her iki örnekte "faşizm" adını verebiliriz. Demokrasi ve komünizm kavramlarını da böyle kullanabiliriz. Olgular arasında kurulacak bu tür bağlantıların doğası ampirik araştırmalarla ortaya çıkarılmalıdır. Komünizm, faşizm ya da parlamenter demokrasi, tek başına ele alındıklarında, büyük bir olasılıkla Çin'in, Japonya'nın ve Hindistan'ın en önemli siyasal özelliklerinin doyurucu bir açıklamasını vermeye yetmeyecektir. Tanınabilecek (bildik) olaylar dizisinden hiçbirine uymayan belli bazı nedensellik zincirlerinin açıklanmasına geniş bir yer ayırmak gerekebilir. Batılı toplumları incelerken de aynı şeyi yapmıştık. Asya'yı ele alırken bundan farklı bir tutum takınmamız için ortada hiçbir neden yok.

1 Eğer de Gaulle ile XIV. Louis arasındaki benzerliklerin gerçekten daha derin ve anlamlı bir bağlantının belirtisi ve sonucu olduğu kanıtlanabilseydi, söz konusu benzerlikler zaten yüzeysel olmaktan çıkardı. Hemen böyle bir kanıtlama olanağının bulunmadığı söylenemez. Dil sürçmelerinin önemi, Freud bunların ciddi insan sorunlarıyla olan ilişkisini ortaya çıkarana dek hafife alınmıştı. Bir kez daha vurgulanması gereken nokta, bu gibi sorunların, ancak olguların derinliğine incelenmesiyle sonuçlandırılabileceğidir.

IV

İmparatorluk Çin'inin Gerileyişi ve Komünist Yolun Kökenleri

1. Üst Sınıflar ve İmparatorluk Sistemi

Çok çok eskilerde Çin'de bir felsefeciler okulu vardı; bu felsefeciler "adların düzeltilmesi" isteğinde bulunmalarını gerektiren bir öğretiye bağlıydılar. Söz konusu filozofların, siyasal ve toplumsal bilgeliğin, şeyleri doğru adlandırmakla başlayacağına inandıkları anlaşılıyor. Bugün Çin'i inceleyenler de benzeri bir çaba içindeler; bu yolda "*gentry*", "feodalizm" ve "bürokrasi" gibi adlarla oynuyorlar. Söz konusu terminoloji tartışmasının ardında yatan ve bizim araştırmamızın başlangıç noktasını oluşturması gereken asıl sorun şu: Nüfusunun büyük çoğunluğunu çiftçilerin oluşturduğu bu toplumda, üst sınıflar toprakla ne gibi bir bağlantı içindeydiler? Erkleri ve yetkeleri, son kertede toprak mülkiyetini denetimlerine geçirmiş olmalarına mı dayanıyordu yoksa bürokratik makamları, neredeyse tekellerine almış olmalarının bir sonucu muydu? Erklerinin kaynağında bu ikisinin bir bileşimi vardıysa, bu bileşimin ayırıcı özelliği neydi? Tartışmada çağdaş siyasal uzantıları olacak birçok nokta bulunduğundan, İmparatorluk Çin toplumunun gerçekte nasıl işlediğini doğru olarak kavrayabilmek umuduyla, önce bunları açığa çıkarmakta yarar var.

Bazı batılı bilginler, Çin İmparatorluğu'nun bürokratik niteliğini vurgulamakta, buna karşılık imparatorluk hizmetiyle top-

rak mülkiyeti arasındaki bağlantıyı önemli bulmamaktadırlar. Böyle bir yorum, bir yandan Marksistlerin siyasal erkin kaynağını ekonomik erkte arama çabalarını eleştirmeye, bir yandan da, çağdaş komünist devletleri, geçmişte var olduğu öne sürülen bir Doğu despotizmine geri dönüş olarak görüp eleştirmeye yaramaktadır.[1] Buna karşılık Marksistler, özellikle Çin komünistleri, İmparatorluk evresini, hatta Komintang dönemini bile, toprağın büyük bölümünün gelirlerini daha çok toprak kirasından elde eden toprakbeylerinin elinde bulunması anlamında, feodalizmin bir biçimi olarak görürler.[2] Bürokratik karakterini önemli bulmayarak Marksistler, kendi uygulamalarıyla olan rahatsız edici benzerlikleri gizlemekteler. Feodalizm diye bir şey varsa bile, onun belirleyici (karakteristik) özelliklerini saptamak, bürokrasinin özelliklerini saptamak kadar, bir bakıma ondan daha güçtür. İmparatorluk Çin'inde vasallık sistemi yoktu ve askeri hizmet karşılığı yapılan toprak bağışları ise son derece sınırlıydı. Bununla birlikte Marksistler, toprak ağalığı konusunda diretmekte, ileride göreceğimiz gibi yerden göğe kadar haklıdırlar. Kısacası, bana kalırsa, Batılı bilginler, toprak sahipliğiyle siyasal görevler arasındaki bağı umutsuzca yadsımaya çalışırken, Marksistler de, aynı derecede umutsuzca, böyle bir bağın varlığını kanıtlamaya çalışıyorlar.

Pekiyi, bu ikisi arasında *nasıl* bir ilişki vardı? Çin toplumunun, son büyük hanedan olan Mançular (1644-1911) dönemindeki ayırıcı özellikleri nelerdi? Bu yapısal özellikler, Çin'in yirminci yüzyıl ortasında komünistlerin zaferiyle noktalanacak daha sonraki gelişme çizgisine nasıl bir yön verdi? İmparatorluk sistemi yıkıldığında, parlamenter bir demokrasi kurma yönünde

1 Bu savın en iyi bilinen örneği, Wittfogel'in *Oriental Despotism* adlı [1957 tarihli] yapıtıdır.

2 Çin komünistlerinin tarihsel yorumlarını doğrudan incelemiş değilim. Bu konuda yapılmış bir inceleme için bkz. Feuerwerker, "China's History in Marxian Dress", s. 323-353. Ben burada ele alınan sorunlarla ilgili Rus kaynaklarını hayal kırıcı buldum. Çok sıkı bir araştırmaya karşın, Mançu dönemiyle ilgili olarak, aşağıda belirteceğim, ciddiye alınmaya değer birkaç makale dışında hemen hiçbir çalışmaya rastlayamadım; pek yakından incelediğimiz 1911-1949 dönemiyle ilgili olarak Rusların yaptığı çalışmalar bana, Çin Sovyeti bölgesinde olsun, Milliyetçi bölgede olsun, kırsal kesimde olup bitenlerden habersizlikleri Batılıların çalışmalarındakinden daha az görünmedi. Ayrıca yan tutan yaklaşımları hiç de bizimkilerden daha az aptallaştırıcı değildi.

güçlü bir eğilimin görülmeyişini, Çin'in toprak sahibi yukarı sınıflarının hangi özellikleriyle açıklayabiliriz?

Elimizde pek çok yazarın görüş birliğine varabildiği ve araştırmamızın ilk adımlarını atarken dayanabileceğimiz birkaç basit gerçek var. Her şeyden önce inceleyeceğimiz öykünün başlamasından çok yıllar önce, Çin devlet düzeni çalkantılar içinde bir toprak aristokrasisi sorununu çözmüş bulunuyordu. Bu çok büyük yapısal değişikliğin nasıl gerçekleştiği, imparatora, aristokrasiye karşı verdiği savaşta yardımcı olan bürokrasinin devşirilmesinde kullanılan ünlü sınav sisteminin rolü dışında bizi pek ilgilendirmiyor. Bu sınav sistemi, lS 907'de sona eren T'ang hanedanı döneminde yürürlükteydi. Onu izleyen Sung hanedanı zamanında ise, eski aristokrasiden geriye pek fazla bir şey kalmamıştı.[3] Yok edilen bu aristokrasinin "feodal" olup olmadığı, Çin toplumunun Ch'inler (Ç'in Hanedanı) döneminde, lÔ üçüncü yüzyıldaki ilk birleştirilişinden önceki erken evrelerinin "feodal" sıfatını hak edip etmediği, bizi ilgilendirmiyor.[4]

Buna karşılık, Mançu çağı boyunca yani sinologlar arasında daha çok bilindiği adıyla Ç'ing* hanedanı döneminde, toprak sahibi aristokrasinin, merkezileşmiş kamu yönetimi görüntüsü ardında varlığını sürdürüp sürdürmediği çok daha dikkatle incelenmesi gereken bir konudur. Zengin bir toprak sahipleri sınıfının bulunduğunu herkes kabul edecekse de, zenginlerle hali vakti yerinde olanlar arasındaki sınırın tam nerede çekilebileceği bir takım sorunlar çıkaracaktır. Aynı biçimde, bu dönemde Çin'de bir "memurlar ve bilginler" sınıfının var olduğu konusunda da yaygın bir görüş birliği bulunmakta ve akademik mürekkep yalamış olanlarla olmayanları birbirinden ayıracak kesin çizgiler var olmakla birlikte, bu grup içinde memurlarla bilginleri ayıran çizginin çekilmesinde sorunlar çıkacaktır. Bu iki grubun, yer yer örtüşmekle birlikte tümüyle özdeş olmadıkları konusunda da görüş birliği vardır. Herhangi bir akademik sıfat taşımayan az çok zengin toprakbeyleri bulunduğu gibi, toprak mülkiyetine sahip olmayıp akademik sıfata sahip olanlar da var-

3 Franke'nin, *Reform and Abolition of Examination System* adlı kitabında sınav sisteminin kısa ve yararlı bir tarihçesi verilmektedir. Buradaki bilgileri bu kitabın 7. sayfasından aldım.

4 Wittfogel'in tezlerine genelinde karşı çıkan bir çalışma için bkz. Eberhard, *Conquerors and Rulers*.

* Ç'in ve Ç'ing hanedanları birbirine karıştırılmamalı (ç.n.).

dı. İki grup arasındaki örtüşmenin derecesini kesin olarak bilmeye ise olanak yoktur.[5]

Ne var ki, uzmanlar arasında görüş birliğine varılan noktalarla yetinip ötesini araştırmamak, asıl önemli sorunların karanlıkta kalmasına yol açar. Her iki gruba girenlerin, hem toprakbeyi hem de memur ya da bilgin olanların kesin oranı hakkında bilgimiz olsaydı bile, çok fazla bir şey öğrenmiş olmayacaktık. Gerçekten, hiçbir fizyolojist, insan bedeninin yüzde kaçının kemik yüzde kaçının kas olduğunu bilmekle yetinmez. Bedenin etkinlikleri sırasında kemiklerin ve kasların birlikte nasıl çalıştıklarını bilmek ister. Toprak mülkiyeti, akademik dereceler ve siyasal görevler arasındaki bağlantıları anlayabilmek için de, bu tür bilgilere gereksinim vardır.

Çin'de bütün bunları birbirine bağlayan (mekanizma) aileydi; daha doğrusu baba soy çizgisini izleyen soy grubuydu. Tarımsal bakımdan daha verimli bölgelerin, özellikle Güney'in daha geniş olan soy grubu "klan" olarak adlandırılır. Bir toplumsal düzenek olarak aile şöyle işlemekteydi: İmparatorluğa yapılan hizmet karşılığında elde edilen zenginlikler, çağdaş döneme değin süregelen bir uygulamayla, toprağa yatırılıyordu. Erkek bu mülkü soy grubu yararına biriktiriyordu. Buna karşılık, soylu bir geçmişi olduğunu ileri süren her aile, bu savını, akademik sıfat sahibi bir üyeye sahip olarak ya da ileride bir memurluk makamı elde edip, onu ailesinin maddi çıkarları yolunda kullanacağını, boş olmayan bir umutla bekleyerek besleyip, yetiştireceği, gelecekte akademik sıfat sahibi olabilecek biriyle desteklemek zorundaydı. Bu bilgin (akademik sıfat sahibi kişi) imparatorluk bürokrasisinde edindiği mevkiyle, ailenin servetinde kendine yapılan destek nedeniyle azalan miktarı tamamlayarak ya da aile servetini daha da artırarak soyunun statüsünü sağlama almış ve böylece çember tamamlanmış oluyordu. Klan düzeneği de aynı biçimde işlemekteydi; bir farkla ki, daha geniş bir grup olduğu için, içinde çok sayıda sıradan köylü (çiftçi) bulunuyordu. Resmi görevler, kuramda yeteneği ve hırsı olan en basit bir köylüye de açık olmakla birlikte, halk arasında eğitimi yaygınlaştıran hiçbir sistem bulunmadığından, öğrencilerin uzun yıllar alan eğitim çalışmaları sırasında genellikle zengin bir ailenin desteğine yaslanmaları gerekti. Bazen zengin bir aile, kendi çocukları

5 Bir sonraki dipnotta belirtilen kaynaklara ek olarak bkz. Chang, *Income*, s. 125, 142, 146.

akademik yönden umut verici değilse, yoksul kökenden gelen parlak bir oğlan çocuğunu desteklerdi. Bütün bunlardan anlaşılacağı gibi, memurluk ve zenginlik arasında soy grupları kanalından kurulan bağlantı, Çin toplumunun öndegelen özelliklerinden biriydi. Bu nedenlerle, bu bilgin-memur ve toprak sahibi üst sınıfın bir *gentry* olduğunu söylemek yanlış olmaz.[6] Bunlardan her birini ayrı ayrı ele alarak daha yakından inceleyecek olursak, aralarındaki bağlantıların başka bazı önemli yönlerinin bulunduğu da görülecektir.

İncelemeye, toprakbeyinin rolünün, memurunkinden daha az mı daha çok mu önemli olduğu yolunda herhangi bir varsayımda bulunmaksızın, önce toprakbeyinden başlayabiliriz. Burada karşımıza ilk olarak, toprakbeyinin, feodal zorunluluklar altında olmayan köylülerin kendisi için çalışmalarını sağlamayı

6 Bkz. Balázs. "Aspects significatifs", s. 81, 84-85. Burada ele aldığımız sorunlar açısından bu çözümleyici deneme vazgeçilmez bir çalışmadır. Klanla ilgili bazı bilgiler Liu'nün, *Clan Rules* adlı kitabında, s. 110, 129, 140'ta bulunabilir. Ayrıca bkz. Chang, *Chinese Gentry*, s. 186 ve yine onun *income* adlı yapıtı, s. 42.

"Gentry" teriminin Çin yukarı sınıfları için kullanılması, Batıda birçok yoğun tartışmaya yol açmıştır. Terimi, taşıdığı batılı ve özellikle İngiliz çağrışımlar nedeniyle reddetme yanlısı olanların haklı bazı gerekçeleri varsa da, terim gerek Rusya'daki gerekse Çin'deki yukarı sınıfları anlatmak üzere yaygın biçimde kullanıma girdikten sonra, bunu tartışma konusu etmek bilgiçlik taslamak olur. Terimin Çin ile ilgili olarak kullanılmasına yöneltilen karşı çıkışlar için bkz. Ho, *Ladder of Success*, s. 40.

Akademik sıfat sahipliğiyle toprak sahipliğini birbirinden ayırmaya çalışan belli bir *gentry* tanımı için bkz. Chang, *Gentry*. Freedman'ın *Pacific Affairs*, c. XXIX, s. 78-80'de yayımlanan incelemesi, tanımı yalnızca akademik sıfat sahipleriyle sınıflamanın güçlüklerine dikkat çekmektedir. Ho, *Ladder of Success*, s. 38-41'de akademik dereceleri satın alanlarla, akademik sıfatın alt derecelerine sahip bulunanların statüleri gibi yaşamsal önem taşıyan sorunlarda Chang'dan ayrılmaktadır. Ancak akademik statüyle ilgili olarak çok az bilgisi bulunduğundan, kitabı, burada gündeme getirdiğimiz sorunlar açısından bize çok az yardımcı olmaktadır. Serveti toplumsal hareketliliğin bir yönü olarak ele aldığı bölümler ise, topraktan edinilen servet hakkında hiçbir şey söylemeyen [bizim açımızdan] ikincil bir sorun olan ticarete dayalı servetle ilgilidir.

Bu ve benzeri konularda, bu bölümün ilk taslaklarından biriyle ilgili olarak ayrıntılı yazılı yorumlarını ileten Owen Lattimore'a çok şey borçluyum. Bunlardan beni sorunun derinine iniş derecesiyle etkileyen birkaçını, birçok başka kaynağı inceledikten sonra, neredeyse sözcüğü sözcüğüne (*verbatim*) metnime almak durumunda kaldım. Başka yerlerdeki kanıtlar, burada savunduğum görüşten çok farklı bir yöne işaret eder göründüklerinden, kullanılması adet olan "bu görüşlerdeki yanlışların tüm sorumluluğu benimdir" türü bir deyiş, burada tam da gerçek durumu yansıtmaktadır.

nasıl becerebildiği sorusu çıkmaktadır. Elimizde ayrıntılı bilgilerin bulunmamasına ve konunun bugüne değin bilim adamlarınca ele alınmamış olmasına karşın, bu soruya verilebilecek genel yanıt bellidir: Toprakbeyleri bunu, ana çizgileri bakımından çağdaş kapitalizmde yapılanlardan hiç de farklı olmayan kiracılık anlaşmalarıyla sağlamaktaydılar. Kiracılık bölgeden bölgeye bazı değişiklikler göstermekle birlikte, özünde bir ortakçılık biçimi, hiç değilse on dokuzuncu yüzyılın başında, kiralanmış işgücüyle desteklenen bir ortakçılık biçimiydi.[7] Kuşkusuz bazı bölgelerde, bazı bölgelere göre çok daha önemli bir kişi olan toprakbeyi ortaya toprağını koyarken köylüler de emeği sağladılar. Ürün ikisi arasında paylaşıldı. Ancak toprakbeyinin toprağı "üretmesi", köylünün emek "üretmesi"ne pek benzemediği için, burada imparatorluk bürokrasisinin ne gibi hizmetlerde bulunduğunu ortaya çıkarmaya yarayan iyi bir ipucu bulmuş oluyoruz: Toprakbeyinin toprak üzerindeki denetimini imparatorluk bürokrasisi güvence altına almaktaydı.[8] Kendi adına akademik bir kültür edinmek gibi bir savı bulunmayan, ama bu konuda oğluyla ilgili

7 Bu konuda yapılmış herhangi bir monografi çalışmasına rastlayamadım. Kısa bir coğrafi ve tarihsel değerlendirme için, Ho'nun *Population* adlı kitabının 217-226. sayfalarına bakılabilir. Ayrıca Chang, *Income*, s. 127'ye; Hsiao, *Rural China*, s. 384, 385, 389'a bkz. Hsiao, çoğu yerel coğrafya elkitaplarından derlenmiş çok geniş bir malzeme yığınını taramış, ayıklamış ve olabildiğince çok sayıda metni doğrudan aktarıp, bunları olabildiğince az yorumdan geçirerek belirli bir düzene koymuştur. Bunun insanda yarattığı etki, Amerikan politikasının karanlık yanlarıyla ilgili olarak gazetelerden ve gezi notlarından derlenmiş bir kupür dosyasının yaratacağı etkiyle hemen hemen aynıdır. Bu tür malzemenin genellikle toplumun biraz karanlık yanlarını, hak ettiğinden büyük bir önemle yansıttığı anımsanırsa; temel aksaklıklar, dikkatli bir gezginin zaman zaman oraya buraya serpiştirdiği değinmeleri dışında, doğrudan pek dile getirilemese bile, böyle bir kitap son derece yararlıdır; hele sistemin gerçek işleyişini saklamaya yarayan, geçerliliği kuşkulu istatistikler toplama girişimlerinden çok daha fazla yararlıdır. Gerçekten, Hsiao'nunki gibi bir kitabın, sosyolog için, yazarı ne kadar dürüst ve ne kadar zeki olursa olsun, olguları bir tezin süzgecinden geçirerek veren pek çok parlak monografiden daha geçerli olduğu savunulabilir. Ama bunun gibi birçok kitap okumak zorunda kalmanın bir tür cehennem azabına dönüşeceğini de belirtmeden edemiyorum.

8 Bir Sovyet araştırmacısı olan Khokhlov, "Agrarnye otnosheniya", s. 110'da, 1812 dolaylarında ekilip biçilen toprakların % 80'inin üst sınıfların, geri kalan % 20'sinin ise köylülerin elinde olduğunu ileri sürmektedir. Rakamlar tartışılabilir bir nitelik taşımaktaysa da, aslan payının birinci grubun elinde olduğuna kuşku yok.

umutlar besleyebilen zengin bir köylü de başka herhangi bir köylü gibi tarlada çalışmaktaydı. Buna karşılık, bilginler elleriyle çalışmazlardı. Hem bilgin hem toprakbeyi olan bu kimseler, İngiltere'deki ve Almanya'daki benzerlerinden (hatta Rusya'daki ve Fransa'daki *bazı* benzerlerinden) farklı olarak, kırsal bölgelerde yaşamakla birlikte gerçek tarım işlerine, hatta yapılanları denetleme biçiminde bile katılmış görünmezler.[9] Toplumsal konumları, yeri geldiğinde göreceğimiz Japon derebeyinin konumunun taban tabana zıddıydı. Çin ile Japonya'nın zamanımızdaki siyasal yazgıları kadar, geçmişteki yazgıları arasındaki farklılıkların pek çoğunun kökleri bu konudaki farklılığa bağlanabilir.

Kaynaklarda oldukça büyük miktarlarda pirinç alışverişine ilişkin kayıtlarla sık sık karşılaşmakla birlikte, yaygın olan ilişki kalıbının, toprakbeyinin payını, paradan çok (Güney'de pirinç, Kuzey'de buğday ve öteki tahıllar olarak) tahıl biçiminde aldığı bir ortaklık olduğunu kabul etmek güvenli bir çıkarsama olur. İmparator bile, uyruklarından tahıl toplayan bir üst toprakbeyiydi.[10] İmparatorluk sisteminin ayni toplamaya böylesine büyük çapta dayalı olduğu bir yerde, bu sistemin başka alanlarda da yaygın olduğundan emin olabiliriz. Zengin bir toprakbeyi, kira olarak topladığı bütün pirinci yiyemeyeceğine göre, fazlasının bir bölümünü elbette satacaktı. Ama bu onun ikincil önemde bir işiydi ve hiç de çok büyük kazançlar sağladığı bir iş değildi.

9 Bu izlenimin, söz konusu olgu hakkında herhangi bir bilginin bulunmamasından kaynaklandığı düşünülebilir. Ancak daha önce değindiğimiz, Chang'ın *Income*, s. 127'de verdiği soyağacı (şecere) bu toprakbeylerinin yönetim sorumluluğu üstlenmekten kaçındıkları görüşünü tartışmadan benimsemektedir. Kol işlerine karşı takınılan tutumlar, akademik sıfat sahibi birinin, bir köylüye, herhangi bir zaman belli bir işin nasıl yapılacağını göstermiş olması olasılığını son derece azaltmaktadır. Aşağıda değinileceği gibi, zengin toprakbeyinin "ekonomik" katkısı, bölgesi için hükümetten bir şeyler koparmakla sınırlıydı.

10 Mançu hanedanının parlak günlerinde tahıl, hükümet "junk"larıyla [yassı dipli, dikdörtgen büyük yelkenli Çin tekneleriyle] piramitlerle karşılaştırılabilecek bir mühendislik harikası olan "Büyük Kanal" yoluyla getirildi. Pek çok bilgin-memurun ve İmparatorluğun askeri birliklerinin bir bölümüyle, imparatorluk sarayının beslenmesi büyük ölçüde Junkların yıllık seferlerine bağlıydı. Hinton'un *Grain Tribute System* adlı yapıtına, özellikle 5. ve 97. sayfalarına bkz. Bu sistemle, Fransa'da, mutlak monarşinin buna denk düşen evresinde, Paris kentinin tahıl gereksiniminin karşılanması arasında ilgi çekici bir zıtlık vardır. Paris'teki sistem büyük ölçüde örgütsüzdü; yasaların ve etkili bir kamu yönetimi denetiminin dışındaydı ve hemen tümüyle para ekonomisinin, para kazanma hırsına tanıdığı özendirmelerle işliyordu.

Böyle bir düzenleme altında, kısaca "aşırı nüfus birikimi" (*overpopulation*) denen şeyin, toprakbeylerinin çıkarına olduğu kesin. Köylülerin sayısının fazlalığı, toprakbeylerinin kiraları yükseltmelerine olanak verdi. Aç bir köylü, işleyebileceği bir toprak parçası ele geçirebilmek için beye ürünün yarısını vermeye hazırsa, ondan daha aç bir başka köylü, kirayı bundan biraz daha artıracak biçimde pazarlığa hazır olacaktı. Toprak sahibiyle kiracı köylüler arasındaki ilişki kuşkusuz böyle bir rekabetle sınırlı değildi. Hem gelenek görenek, hem de toprakbeyinin kiracılarının niteliğiyle ilgili tasaları, onun mengeneyi olanaklarının elverdiği ölçüde fazla sıkıştırmasını engelledi. Yine de toprakbeyinin elinin altında hiç değilse geleceğin kiracıları olabilecek çok sayıda köylünün bulunması, toprak sahibi kiracı arasındaki ilişkinin belirleyici etmenlerinden biriydi.

Burada üzerinde önemle durulması gereken iki özellikle karşılaşırız. Nüfus baskısı, düzeni koruyan, toprakbeyinin mülkiyet haklarını güvence altına alan ve kiralarını toplamasını sağlayan güçlü bir hükümet var olduğu sürece, toprakbeyinin işine gelebilirdi. Bunları sağlamak ise İmparatorluk bürokrasisinin işiydi. Dolayısıyla aşırı nüfus birikimi, salt topraklarla insan arasındaki basit bir aritmetik oran değildi; Japonya'da ve Hindistan'da olduğu gibi, Çin'de de özgül ekonomik ve siyasal nedenleri vardı. İkinci olarak, bu kurumsal nedenlerin geçmişi, Batı etkilerinin görüldüğü tarihlerden çok eskilere gitmekteydi. Nüfus artışının Çin toplumunca kurulmuş bentleri aşıp bütün sistemi silip süpürebilecek noktalara varması konusunda imparatorluğun kapıldığı kaygı kendini on sekizinci yüzyılın ikinci çeyreği gibi erken bir tarihte duyurmaya başlamıştı.[11] Demek ki toprak üzerindeki nüfus baskısı, bazı Marksistlerin ileri sürdükleri gibi, salt Batı'nın etkisinin, yani endüstrileşmenin önlenmesinin, yerli el zanaatlarının yıkıma uğramasının ve bunların bir sonucu olarak topraklar üzerinde halkın geçimini sağlamak için taşıyabileceğinin ötesinde insan yığılmasının ürünü değildi. Bütün bu nedenlerin de kuşkusuz etkisi oldu; daha önce var olan baskıyı daha da artırdı. Ama farklı biçimleriyle gelişmelerinin farklı aşamalarında Japonya'da ve Hindistan'da da karşılaşacağımız asalak toprakbeyi, Çin'de Batı etkisinden önce ortaya çıkmış bulunuyordu.

11 Ho, *Population*, s. 266-268; bazı aydınlatıcı metinler Lee, *Economic History*, s. 416, 417, 419, 420'de çevrilmiş bulunuyor.

Toprakbeyi, daha önce de belirttiğimiz gibi, mülkiyet haklarının güvence altına alınmasının ve kiralarını ürün ya da para olarak toplayabilmesinin sağlanması için, İmparatorluk bürokrasisine yaslanmaktaydı.[12] Bürokrasi onun amaçlarına bunun dışında birçok başka yollardan da yardımcı oldu. Toprakbeyi, kiracılarının iyi ürün alabilmelerini sağlayabilmek yolunda sulamanın doğru dürüst yapılmasıyla yakından ilgiliydi. Onun için yerel toprakbeyi aileleri, hükümetin kanallar vb. su denetleme sistemleri kurması için, hükümete sürekli baskı yapıyorlardı; bu yoldaki baskılarının etkili olabilmesiyse, aile üyelerinden hiç değilse birinin akademik bir sıfata sahip olmasını ve bu sıfatın olanak verdiği resmi ilişkileri kurabilmesini gerektiriyordu.[13] Ağırlığından yararlanarak resmi makamlar üzerinde yaptığı etki, bazı ülkelerde, toprakbeyinin yıllık tarım işlerinin evreleri üzerindeki doğrudan denetiminin yerini alarak, toprakbeyinin ekonomiye yaptığı başlıca katkı olarak görünür. Bölge (eyalet) düzeyinde gündeme gelen daha kapsamlı projeler ise, il çapında etkili toprakbeyleri kliklerinin işiydi. İmparatorluk çapındaki projelerle de, bunlardan daha güçlü ve ulusal bir bakış açısına sahip olan klikler ilgilenirlerdi. Owen Lattimore'un belirttiği gibi, her bir imparatorluk projesinin ardında güçlü bir vezir ve her bir vezirin ardında güçlü bir toprakbeyleri grubu bulunurdu. Kanımca bu olgular, su denetimi ve Doğu bürokrasisi kavramlarını doğru bir perspektiften görmeye yardımcı olmaktadır.[14] İkinci olarak, en büyük maddi ödülleri, doğrudan toprağın kendisinden çok bürokrasi sağlardı.[15] Ailenin soyluluk titrinin ve mülklerinin en

12 Ayrıntılı bilgi için bkz. Hsiao, *Rural China*, s. 386-395.

13 Hsiao, *Rural China*, s. 284-287, 292. Ayrıca bkz. Ch'ü, *Local Government*, bölüm X.

14 Bkz. Lattimore, "Industrial Impact on China", s. 106-107. Chang, *Income*, s. 49'da, Lattimore'unkinden çok farklı bir bakış açısına göre yazmakla birlikte, o da sulama çalışmalarının kökeninde yerel güçlerin bulunduğuna değinir.

15 Chang'ın *Income*'da savunduğu ana fikir budur. En büyük vurguların bürokrasi içinde gerçekleştirildiği gerçeği, toprak mülkiyetinin *gentry*'nin asıl ekonomik temelini oluşturması olgusuyla çelişmez; çünkü bu parsalar, Chang'ın da belirttiği gibi çok büyük bir gruba gidiyordu. Gerçekten, aynı genelleme, Tudor ve Stuart dönemleri İngiltere'si için de geçerlidir. Kitabının 147. sayfasında Chang, on dokuzuncu yüzyılda *gentry*'nin ancak küçük bir bölümünün asıl gelir kaynağını toprağın oluşturduğunu öne sürmektedir. Chang'ın verileri, *gentry'nin bir bütün olarak elde ettiği gelirin*, küçük *bir oranının*, toprakların kirasından geldiğini ortaya koymaktadır, ki

büyük erkek kardeşe geçmesi [gibi Avrupa feodalliğinde görülen *primogeniture*] kuralının bulunmadığı bir durumda, zengin bir aile, mirasın çocuklar arasında eşit olarak paylaşılması sonucu, kendini birkaç kuşak içinde pekâlâ darlığa düşmüş bulabilirdi. Bu talihsizliği önlemenin başlıca yolu, akademik eğilimleri olan birini bürokrasiye sokabilmekti. Ailenin, resmen yasadışı sayılan, ama toplumca benimsenmiş yollarla zenginleşen bu üyesi, ailenin zenginliğine yeni zenginlikler katabilirdi. Yatırım amacıyla toprak satın alma, resmi dairelerdeki kariyerin sonunda [emeklilikte] buraya çekilme oldukça yaygın bir uygulamaydı. Böylece bürokrasi, hem köylülerden hem de birazdan haklarında daha çok şey öğreneceğimiz kentte yaşayanlardan olmak üzere, ekonomik fazlayı ("artı"yı) çekip almanın almaşık bir yolunu oluşturmaktaydı. Her ne kadar bunlardan biri olmadan diğerinin var olması olanağı yoksa da, bürokrasi genellikle toprak mülkiyeti sahipliğinden daha güçlü ve daha etkili bir araç durumuna gelmiş görünüyor. Toprak zenginliği bürokrasiden kaynaklandı ve varlığını korumak için ona yaslandı. Burada, basite indirilmiş bir Marksist bakış açısını eleştirenlerin elinde sağlam bir dayanak noktası bulunmaktadır. Son olarak, Konfüçyüsçü öğretinin ve sınav sisteminin, ailesinden biri ya da evlatlık edindiği parlak bir genç, akademik bir sıfat kazanmayı becerebildiği sürece, toprakbeylerinin hiç değilse kendi gözlerinde, ayrıcalıklı bir toplumsal statüde bulunmalarını ve elleriyle çalışmaktan kurtulmuş olmalarını meşrulaştırdığını söyleyebiliriz.

Başlıca kalemlerine daha önce değindiğimiz sulama projelerinin oluşturduğu bayındırlık işlerine ek olarak, İmparatorluk bürokrasisinin uygulamadaki asıl görevi, barışı korumak ve vergileri toplamaktı; ki bu etkinlikleri zamanla yerlerini, başka uy-

---

bu, tümüyle farklı bir olaydır. *Gentry*'nin ne kadarının toprakbeyi olmadığını gösteren sayısal bilgi bulamadım. Olasılıkla en alt katmanında, Ho'nun gerçek *gentry* saymadığı *şeng-yüan* rütbesindekiler arasında, çok sayıda topraksız kişi vardı. Chang (tablo 41, s. 329'da) kiradan elde edilen gelirlerin *gentry*'nin toplam geliri içinde % 34 ile % 29 arasında bir oranda bulunduğu sonucuna varıyor, ki bu da oldukça önemli bir miktardır. Ayrıca, Chang'ın da dikkatle belirttiği gibi söz konusu istatistikler güvenilir olmaktan uzaktır.

Oran gerçekte ne olursa olsun, sorun teknik ve bir ölçüde ikincil sayılabilecek bir noktayla ilgilidir. Toprak mülkiyetini elinde tutanların, haklarını sağlama almak için bürokrasiye gereksinimleri vardı ve toprak mülkiyeti çoğu zaman bürokratik bir kariyerin ürünüydü.

garlıklarda da yaşamı yukarı sınıflar arasında yaşanır kılan kitaplara, resim yapmaya, şiir yazmaya, sevgililerle gönül eğlendirmeye ve benzeri uğraşlara bıraktı. Batılıların, on dokuzuncu yüzyıl ortasında dönemsel olarak başgösteren gerileme alanlarından birinde, Çin'e ciddi olarak el atmalarından önce, bu ülkede barışı koruma, daha çok bir iç sorundu.[16] Yabancı tehdidi genellikle periyodik olarak gündeme gelen barbar fetihleriyle sınırlıydı. Barbarlar yeterince toprak ele geçirip yeni hanedan biçiminde Çin'in başına yerleştikten sonra, kendilerini kurulu toplumsal düzene uyarlıyorlardı. Çin yöneticileri, İmparatorluk çağı boyunca, kendileriyle az çok eşit koşullara sahip başka yöneticilerle sürekli bir askeri rekabet içinde bulunma sorunuyla yüz yüze kalmadılar. Dolayısıyla, toplumun kaynaklarının önemli bir bölümünü yutan düzenli ve sürekli bir ordu bulunmadığı gibi, ne de böyle bir ordu, Fransa'da ve ondan daha fazla Prusya'da görülene benzer biçimde devletin gelişmesine damgasını bastı. Aynı biçimde, gerileme döneminde Avrupa'dakine benzer bazı gelişmelerle karşılaşılmışsa da, Çin'de iç barışın güçlü baronların dizginlenerek sağlanması gibi bir sorun da söz konusu değildi. Çin'de iç barışın korunması, daha çok köylülerin, kaçmak zorunda bırakılacak ve böylece haydutluğa başlayacak ya da üst sınıfların durumlarından hoşnut olmayan öğelerince yönetilen bir ayaklanmaya katılmalarına yol açacak kadar sıkılıp sularının çıkarılmamasına bağlıydı.

Sömürünün, köylülerin kaldıramayacakları böyle bir düzeye vardırılmasını engelleyecek herhangi bir düzeneğin bulunmayışı, sistemin temel yapısal zayıflıklarından birini oluşturmuş olmalı. Vergilerin hakça ve etkili bir biçimde toplanması hanedanın çıkarınaydı. Ama bunu sağlayabilmek için elinde pek fazla olanak bu-

16 Hanedanın gelişme ve gerileme evrelerini tartışmak yazarın yetki alanını aşmaktadır. Çağdaş sinologlar, Çin tarihinin temelde iki bin yıl boyunca hiç değişmeden sürdüğü görüşünü yadsıma ve bunu bizim bu ülke hakkındaki bilgisizliğimizin yol açtığı bir yanılsama olarak görme eğilimindedirler. Bununla birlikte, uzman olmayan birine, Avrupa ile karşılaştırıldığında, Çin uygarlığının büyük ölçüde durağan olduğu son derece açık bir gerçek olarak görünür. Çin'de, Batı'da birbirini izleyen kent devleti, dünya imparatorluğu, feodalizm, mutlak monarşi ve çağdaş endüstri toplumu aşamalarıyla karşılaştırılabilecek ne gibi değişiklikler görüyoruz? Örneğin mimarlığı ele alalım: Çin'de zaman içinde Parthenon'dan Chartres Katedrali'ne, Versailles sarayına ve gökdelenlere uzanan değişikliğe benzer bir değişiklik olmuş mudur?

lunmadığı gibi, pek az personel vardı. Öte yandan sistem, tek tek memurları, ellerinden geldiğince kendi ceplerini doldurmaya özendiriciydi; öyle ki bu yolda, mesleklerine zarar verebilecek bir skandala neden olmaktan kaçınma noktasına varana dek yapmayacakları yoktu. Bu konuyu daha yakından incelemekte yarar var.

Herhangi bir endüstri öncesi toplumda, büyük çaplı bir bürokrasi kurma girişimi, kısa süre sonra memurların üstlerine bağımlı kalmalarını sağlayacak maaşları ödeyebilmeye yetecek kaynakların halktan toplanması gibi çok büyük bir güçlükle karşılaşır. Yöneticilerin bu güçlüğü aşmak için buldukları yolların tüm toplumsal yapıda son derece büyük etkisi olur. Fransız çözümü, görevlerin satılması; Rus çözümü, Rusya topraklarının uçsuz bucaksız genişliğine uygun olarak, çarlık kamu yönetiminde gördükleri hizmete karşılık memurlara, üzerindeki serfleriyle birlikte malikâneler bağışlamaktı. Çin çözümü ise, görevi yarı gizli yarı açık kötüye kullanmalarına (suistimallerine) izin vermekti. Max Weber incelemesinde bir memurun yasadışı gelirinin, olağan maaşının dört katına ulaştığı yolunda yapılan bir tahmine yer vermektedir; günümüzün bir araştırıcısıysa, maaşın on altı ile on dokuz katı gibi çok daha yüksek bir rakam öne sürüyor.[17] Bu yollardan elde edilen gelirlerin gerçek miktarı, olasılıkla tarihin gizlerinden biri olarak kalacak; burada bunun büyük miktarlara ulaştığı yolunda verilen güvencelerle yetinebiliriz.

Doğal olarak bu uygulama, merkezden yapılan, tarihin bir döneminden bir başka dönemine büyük farklılıklar gösteren denetimin etkisini büyük ölçüde azaltıyordu. Merdivenin en alt basamağında yer alan ve bir *hsien*'i, yani, genellikle çevresi surlarla çevrili bir kent ile onu çevreleyen kırsal yöreleri yönetmekle görevlendirilen memur, kuramsal olarak en az 20.000 kişilik, çoğu zaman bundan daha kalabalık bir nüfusu yönetiyordu.[18] Yörede gelip geçici olduğundan, genellikle üç yıl kaldığından, yerel koşulları yakından tanımasına pek olanak yoktu. Herhangi bir şey yapabilmesi için, yerel eşrafın, yani toprak sahibi bilginler olarak, her şeye karşın "kendi türünden insan" olan önemli kimselerin olurunun ve desteğinin alınması gerekliydi. Köylüler ile doğrudan ilişkisinin hemen hemen hiç olmadığı söylenebilir. Sınavlara katılma haklarından edilip, durumlarını o yoldan düzelt-

17 Weber, "Konfuzianismus und Taoismus" c. I, s. 344; Chang, *Income*, s. 30, 42.

18 Ch'ü, *Local Government*, s. 2.

me olanaklarından yoksun bırakılmış, aşağı sınıftan kimselerin oluşturduğu, merkezi yönetimin yerel kamu yönetimi biriminin (*yamen*'in) tellalları, vergi toplamanın ayak işlerini yaparlarken *kendi* paylarını da bu yoldan sağladılar.[19] Toplumun kaynaklarından çekilenlerin, topluma gerisin geri verilen hizmetlerden fazla olması gibi kesinlikle nesnel bir anlama gelmek üzere, sistemin son derece sömürücü olduğunu söylemek hiç de yanlış değildir. Öte yandan, her şeye karşın sistemin işleyebilmesi için sömürücü olmasının kaçınılmazlığından ötürü, nüfusun en alt katmanlarını, sorunlarını kendi bildikleri yollardan çözmeye bırakmak zorunluluğu doğmuştu. Onların günlük yaşamını, çağdaş totaliter rejimlerin yaptıkları, hatta uzun süren ulusal olağanüstü durum boyunca sözde demokratik rejimlerin, daha sınırlı bir ölçüde yapmaya çalıştıkları gibi, yeniden düzenlemenin hiçbir biçimde olanağı yoktu. Birazdan tartışacağımız gibi, halkın yaşamını denetim altına almak yolunda sonuçsuz kalacağı belli bazı girişimlerde bulunuldu. Ama halk üzerinde, savsaklamanın ve bencilliğin ötesine giden ve kitlesel boyutlar kazanan zulüm yöntemlerinin bile bile uygulanması sistemin taşıyabileceğinin ötesindeydi.[20]

Sistemin sonul çöküş sancılarıyla ilişkili daha özgül sorunları incelemeye geçmeden önce, bir dereceye dek Japonya ile yapılabilecek karşılaştırmalarla, Çin'in bir yapısal özelliğine daha değinmek gerekecek. Sınav sistemi, özellikle son dönemlerde, sistemin kaldıramayacağı kadar çok sayıda bürokrat olmaya aday kişi yaratmıştı.[21] Resmi mertebeler sisteminin en altında, avam bir geçiş grubu oluşturan, çok sayıda, akademik sıfat almaya aday kişi (*şeng-yüan*) bulunmaktaydı. Bunların sıradan *gentry* sayılmalarının mı sayılmamalarının mı uygun olacağı, uzmanlar arasında tartışmalara yol açmaktadır. Ayrıcalıklar merdiveninin en altında bulunmalarından kaynaklanan güç durumda olmaları, insana on dokuzuncu yüzyıl Japonyasında *samuray*'lığın alt mertebelerinde bulunanları anımsatmaktadır. Her ikisi de kurulu düzene karşı çıkan çevrelerin odağındaki öğelerden birini oluş-

19 Ch'ü, *Local Government*, bölüm IV ve s. 137.

20 Bu noktayı fazla ilerilere götürmemek gerekiyor. Tehdit edildiklerinde Çinliler de başkaları gibi bireysel olarak ya da topluca teröre başvurmaktan hiç çekinmiyorlardı. Benim karşılaştığım cezalardan biri, insanın yağda diri diri kızartılmasıydı. Batılılar Çin ile ilk karşılaşmalarında Çin'i idealleştirmişlerdir; onların bu tutumuna gösterilen öğretici bir tepki için ayrıca bkz. DeGroot, *Sectarianism and Religious Persecutions*.

21 Ho, *Ladder of Success*, s. 220-221.

turdu. Ancak Japonya'da bu grupta yer alan önemli bir azınlık çağdaşlaşma yönündeki hareketin itici gücünün büyük bir bölümünü sağlarken, Çin'de bu enerji, daha çok egemen düzenin sınırlarını zorlamayan verimsiz başkaldırılarla ve ayaklanmalarla kendini tüketmiştir.[22] Kuşkusuz böyle bir sonucun doğmasında, bir dereceye dek sınav sisteminin yükselme eğilimlerini bastırıcı etkisinin de rolü olmuştu. Yine de bunun asıl nedenleri çok daha derinlerde yatıyordu. Bu kimseler, Çin toplumunun çağdaşlaşma trenini, kendini ona yavaş yavaş uyarlayarak yakalayabilmesi için çok geç kaldığı anlaşıldığı zaman çağdaşlaşmayla ilgilenmeye başlamışlardı. Şimdi bu büyük sorunun daha yakın bir dönemde ortaya çıkan bazı yanlarını ele almaya geçebiliriz.

2. *Gentry ve Ticaret Dünyası*

Çin İmparatorluk toplumu, zaman zaman o yönde bazı adımlar atılmış olsa da, hiçbir zaman Batı Avrupa'da feodalizmin son aşamalarında ortaya çıkan, ticaretle ve manufaktürle uğraşan kentli sınıfla karşılaştırılabilecek bir sınıf yaratamadı. Bu farklılığın en açık nedenlerinden birinin, İmparatorluk yönetiminin ülkeyi birleştirmedeki başarısı olduğu ileri sürülebilir. Avrupa'da, Papa ile İmparator ve krallar ile soylular arasındaki çatışmalar, kentlerdeki tacirlerin, geleneksel tarım toplumunun kabuğunu kırmalarına izin vermişti; çünkü tacirler, bu çok yönlü rekabet içinde değerli bir güç kaynağı oluşturmaktaydılar. Avrupa'da tacirlerin geleneksel toplumun kabuğunu kırmayı ilk kez, feodal sistemin genellikle daha zayıf olduğu İtalya'da başardıklarını belirtmekte yarar var.[23] Çin sınav sisteminin ise, hırslı bireyleri ticarete atılmaktan alıkoyan caydırıcı bir etkisi oldu. Olayın bu yanı, özellikle on beşinci yüzyılda ticareti geliştirmek üzere yapılan, sonuçsuz kalan bir atılımda göze çarpmaktadır. Bir Fransız tarihçi, işi, bu dönemde toplumun en önemli sınıfı olma yolunda *gentry* ile yarışan bir "büyük mali burjuvazi"nin varlığından söz etmeye dek vardırıyor; ama ardından, yeni burjuvazinin çocuklarını sınavlara katılmaya yönlendirdiğini eklemesi anlamlıdır.[24] Başka bir tarihçiyse, matbaanın yaygınlaşmasının, manda-

22 Hsiao, *Rural China*, s. 448, 450, 473, 479; Ho, *Ladder of Success*, s. 35-36.

23 Bkz. on üçüncü yüzyılın sonlarındaki siyasal etmenlerin zekice bir değerlendirmesini yapan, Pirenne, *Histoire économique*, s. 365-372. *Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, İletişim, 2009.

24 Maspéro ve Escarra, *Institutions de la Chine*, s. 131.

rinliğin kendini göstermek isteyen yeni öğeleri [tutkulu kişileri, grupları] kendi içine çekip özümleme yeteneğini artırmış olabileceği yolunda ilginç bir sav ortaya atmakta. Matbaa bazı küçük tacirlerin resmi bir görev almalarını sağlamaya yetecek bir edebi kültür edinmelerine olanak verdi. Sınavlara katılmanın yol açtığı giderler, önemli bir engel oluşturmayı sürdürmekle birlikte, resmi görevlere giriş az çok kolaylaşmıştı. Bu tarihçi, İmparatorluk hizmetlerinin çekiciliğini gösteren bazı ilginç kanıtlar da vermekte. Örneğin söz konusu tacirlerden bir bölümü, kendilerini hadım ettirerek, saray hadımı [haremağası] olmaya ve böylece tahta yakın bir konuma gelmeye çalışmışlardı. Kendilerini hadım ettiren bu kişilerin özel bir avantajı, onların (saraydaki akademik sıfatlı memurların başlıca rakibi durumunda olan) sıradan hadımların edinmeleri yasaklanan eğitimi hadım olmadan önce elde etmiş olmalarıydı.[25]

Biraz daha araştırdığımızda, para kazanmaya yönelik etkinliklerin, yüksek bir toplumsal konuma tırmanmanın toplumca benimsenen bir başka temelini sağladığı ve saygınlık kazanmanın bir başka yolunu oluşturduğu ölçüde bilgin memurların konumunu sarsacak bir tehdit anlamına geleceği kolaylıkla görülecektir. İstendiği kadar Konfüçyüsçü konuşmalarda bulunulsun, istendiği kadar "savurganlığı yasaklayan" yasalar çıkarılsın, bunların çok para kazanan bir insanın, yaşamın tatlı yanlarını ve bu arada azımsanamayacak derecede saygınlığı satın alabileceği yalın gerçeğini uzun süre gizlemesi beklenemezdi. Bu durumun alıp başını gitmesine izin verilseydi, onca çabayla edinilen klasik kültür, modası geçmiş ve işe yaramaz bir duruma düşecekti. Bu kültürler ve değerler sistemleri çatışmasının gerisinde ve temelinde güçlü maddi çıkarlar yatıyordu. Gelenek, tek başına ticareti önleyebilecek ağırlıkta bir engel değildi; istenirse pekâlâ Konfüçyüsçü klasik yazılarda ticareti haklı kılan gerekçeler bulunabilirdi.[26] Böyle bir yola başvurulmuş olunsun olunmasın, *gentry*, durumun denetiminden çıkmaması için kısa dönem önlemleri almayı düşünemeyecek kadar akılsız değildi. Gerçekten, gerekli önlemleri alarak, ticaretten elde edilen kârlara el koymak üzere ticareti vergilendirdiler. Ya da ticareti bir devlet tekeli durumuna getirerek, bu tekelin en kazançlı mevkilerini kendilerine ayırdılar. Tuz ticareti en önemli tekeldi. Resmi görevliler sömürücü

25 Eberhard, *Chinas Geschichte*, s. 280-282.

26 Chang, *Income*, s. 154-155.

bir tutum içindeydiler. Ticaret de, toprak gibi, kültürlü yukarı sınıfın yararına olarak dağıtılması gereken bir şeydi. İmparatorluk bürokrasisinin, kaynakları halktan yöneticilere pompalayan bir araç gibi kullanıldığını, yöneticilerin ise, ayrıcalıklarını tehdit eden her türlü gelişmeyi denetim altında tutmaya büyük özen gösterdiklerini bir kez de bu örnekte görüyoruz.

İmparatorluk aygıtında, on sekizinci yüzyıl sona ermeden görülebilen gerilemeyle birlikte, ticarete yönelen çevreleri özümseme ve denetleme yeteneği de, ister istemez azaldı. İmparatorluk sistemi eski gücünü korumuş olsaydı bile, temellerini oyan yeni güçlere direnmesi pek kolay olmayacaktı. Çünkü önlerinde, birinin açgözlüğünü ötekinin hırsının sınırlamasından başka bir engel bulunmayan bu güçlerin ardından, Batı'nın askeri ve diplomatik saldırısı geldi. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, bilgin-memurların geleneksel yöntemleri kıyı kentlerinde çözülmüş bulunuyordu. Buralarda klasik eğitim görmüş olanların erklerini ve toplumsal konumlarını eskisi gibi güven içinde sürdüremedikleri, yeni, iki başlı (melez) bir toplum oluşmuştu bile.[27] Afyon Savaşı'nın 1842'de sona ermesinden sonra, kompradorlar* Çin'in antlaşma kapsamına giren bütün limanlarında hızla yayılmaya başladılar. Bu adamlar, çökmekte olan Çin resmi makamlarıyla yabancı tacirler arasında çok yönlü bir aracılık işini üstlendiler. Konumları belirsizdi. Karanlık yollardan, kültürlü ve rahat bir yaşam sürmelerini sağlayacak büyük servetler biriktirebildiler. Öte yandan, pek çok Çinli onları, Çin toplumunun temellerini yıkmakta olan yabancı şeytanların uşakları olarak suçladı.[28] Bu tarihten sonra, Çin'in toplumsal ve diplomatik tarihinin büyük bir bölümü Çinlilerin bu ikili yapıyı denetimleri altına alma çabalarının; büyük devletlerinse bu yapıyı, kendi ticari ve siyasal çıkarlarının ülkeye sızmasına açılan bir kapısı olarak tutmak üzere gösterdikleri çabaların tarihi oldu.

Çin endüstrisi, 1860'larda, kendi alçakgönüllü adımlarını atmaya başladığında, bunu çağdaş teknolojiyi Çin'i Batı'dan ayırma amaçları yolunda kullanmayı uman taşra *gentry*'sinin kanatları-

27 Bu sürecin tümü hakkında bkz. Lattimore, "Industrial Impact".

* *Comprodores* "aracı" anlamına gelen İspanyolca bir sözcük olup emperyalist devletlerle işbirliğine giren yerlileri nitelemede "işbirlikçi hain" anlamında da kullanılır (ç.n.).

28 Wright, *Last Stand of Chinese Conservatism*, s. 84, 146-147; Levy ve Shih, *Chinese Business Class*, s. 24.

nın her şeyi kapsayan gölgesi altında başarabildi. Askeri sorunlar ön plandaydı ve kurulan ilk fabrikalar, silah fabrikaları, tersaneler vb. salt askeri amaçlara yönelikti. İlk bakışta bu durum, yöneticilerin öncelikle erklerini pekiştirecek endüstri biçimleriyle ilgilenmeleri bakımından, yüzeysel olarak Batı sosyal tarihinin merkantilist evresini anımsatmaktadır. Ancak iki durum arasındaki farklar, benzerliklerden çok daha önemlidir. Avrupa'da hükümetler güçlüydü ve gün geçtikçe daha güçleniyordu. Çin'de ise, Mançu hanedanı güçsüzdü. Ayrıca, ticaret ve endüstri öğesi yabancı olduğu ve büyük ölçüde İmparatorluğun denetimi dışında kaldığı için, Colbert'inkine benzer bir merkantilist politika izlenmesi de olanak dışıydı. Endüstrileşme yönündeki Çin kökenli zorlamanın başlıca kaynağı siyasal erkin taşradaki odaklarından gelmekte, İmparatorluk hükümetinin bundaki rolü çok sınırlı kalmaktaydı.[29] Dolayısıyla endüstrileşme, toplumu birleştirici olmaktan çok, bölücü, yıkıcı bir etkendi. Ticaretle ve endüstriyle uğraşan öğelerin, gerçek erk kimdeyse ondan yana dönmeleri beklenebilirdi. Gerçek erk kralın elindeyse ne âlâ, onun gücüne güç katacaklardı; yerel bir görevlideyse, bunun tersi olacaktı. Marksistler, Batılı emperyalistlerin Çin endüstrisinin boğazını sıkıp gelişmesini engelledikleri savına gereğinden fazla ağırlık verirler (Hindistan milliyetçileri de bu günah keçisini pek severler). Oysa endüstri daha önce tümüyle yerli çevrelerce boğulmak istenmiş olmasaydı bunların hiçbiri gerçekleşemezdi.

Çin işadamları sınıfının, resmi çevrelerin etkisinden ve egemenliğinden sıyrılmaları yolunda bazı kesin belirtileri, 1910'dan önce göremiyoruz.[30] Geçenlerde yapılan bir çalışma hatta Çin ticaretinin on dokuzuncu yüzyılın sonunda yabancılara olan bağımlılığından kurtulma yolunda oldukça ilerlediği izlenimini vermektedir.[31] Yine de ekonominin kilit noktaları, daha uzunca bir süre yabancıların elinde kalacaktı. Yerli ticaret ve endüstri atılımı tüm olarak güçsüzlüğünü sürdürdü. İmparatorluk rejimi son bulduğunda, Çin'de 20.000 kadar "fabrika" bulunduğu söylenir. Bunlardan yalnız 363'ü mekanik güç kullanıyordu. Geri kalanı ise, insan ya da hayvan gücüyle çalıştırılmaktaydı.[32]

29 Feuerwerker, *China's Early Industrialization*, c. I, s. 12-13; Levy ve Shih, *Chinese Business Class*, s. 27, 29.

30 Levy ve Shih, *Chinese Business Class*, s. 50.

31 Allen ve Donnithorne, *Western Enterprise*, s. 37, 49.

32 Feuerwerker, *China's Early Industrialization*, s. 5.

Demek ki Çin, çağımıza Rusya gibi, küçük ve siyasal bakımdan bağımlı bir orta sınıfla girmişti. Bu tabaka, Batı Avrupa'da olduğu gibi kendi bağımsız ideolojisini oluşturamadı. Bununla birlikte, mandarinler devleti çökertmede ve onun yerini almak üzere yeni siyasal gruplaşmalar oluşturmada önemli bir rol oynadılar. Bu sınıfın kıyı boyunca güçlenmesiyle, İmparatorluğun bölgesel satraplıklara bölünmesinin aynı zamana rastlaması, ileride savaş beylerinin (kabaca 1911-1927 yılları arasına düşen) en parlak dönemlerinde, hatta Komintang dönemine sarkacak yıllarda görülecek "burjuva" ve militarist rollerin bir araya gelişinin ilk habercisi olmuştur. Bu genel gelişmenin erken tarihlerde görülen örneklerinden biri (1870-1895 arasında) yirmi beş yıl süreyle "İmparatorluğun kuzey yarısında dış ilişkileri tekelden denetlemeye, deniz yoluyla gelen malların gümrük gelirlerine el koymaya, silah üretimini tekeline almaya ve askeri güçler üzerinde eksiksiz bir denetim kurmaya yönelen Li Hung-çang'ın izlediği politikaydı.[33] Ayrıca, zamanla *gentry*'nin (ardılları sonradan düpedüz savaş beyleri olacak bu sınıfın) bazı kesimleriyle, ticaretle, finansla ve endüstriyle uğraşan kentli önderlerin birbiriyle iyice kaynaştıkları görüldü.[34] Komintang'ın en önemli toplumsal tabanını bu kaynaşmanın yarattığı kitle oluşturdu; ki Komintang da aslında, İmparatorluk sisteminin özünü, yani toprakbeyliğinin siyasal etkenliğini, Çin'e özgü bir gangsterlikle sahte Konfüçyüsçü ideolojinin birleştirilmesiyle yeniden diriltmeye çalışan, ileride daha ayrıntılı olarak tartışacağımız Batı faşizmiyle ilginç benzerlikler gösteren bir girişimdi. Bu birleşme, büyük ölçüde, *gentry*'nin tarımda endüstri-öncesi biçimlerden ticari biçimlere geçişi sağlamakta başarısız kalması yüzünden doğmuştu. Şimdi dikkatimizi bu başarısızlığın nedenleri üzerine yönelteceğiz.

3. Ticarete Yönelik Tarımı Benimsemede Uğranılan Başarısızlık

Tarım alanında bile olsa, sistemli bir biçimde kâr ardında koşmanın, boş zamana sahip olup bunu geleneksel kültürel uğraşılarla değerlendirmeyi yücelten Konfüçyüsçü idealle bağdaşmadığı yolundaki kültürel ve psikolojik açıklama, daha ilk adımlarında bazı güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bence Batı bilginliği, Çin'in

33 Feuerwerker, *China's Early Industrialization*, s. 13 ile karşılaştırınız.

34 Levy ve Shih, *Chinese Business Class*, s. 50; Lang, *Chinese Family*, s. 97.

üst sınıflarının Batılı "barbarlara"* karşı takındıkları küçümseyici tutumun önemini abartmıştır. Bir önceki başlık altında değinildiği gibi, Çin *gentry*'si Batı'nın teknik uygarlığını, hatta toplumsal alışkanlıklarından bazılarını edinme olanağını ele geçirdiğinde, birçok kişi bu olanaklardan duraksamaksızın yararlanmıştı. Batı etkilerinin duyulmaya başlandığı ilk evreleri hakkında yazarken, dikkatli bir bilim adamı, "1894 öncesi dönemin göze çarpan bir evresinin özelliği, endüstriyel ve mekanik girişimlerin, devlet görevlileri sınıfınca, yani Batıda genellikle son derece tutucu kimselerden oluştuğu düşünülen bir sınıfça başlatılması oldu" demekte.[35] Daha yakın bir dönemde yapılmış bir çalışmanın yazarıysa, 1890'ların ciddi Çinli düşünürleri arasında, Batı teknolojisinin, neredeyse Çin'in ekonomik geriliğine çözüm getirecek "her derde deva" olarak görüldüğünü söylemekte.[36] Teknik ilerlemenin önüne kültürel bir engel çıkmışsa bile, bu, hiç de aşılamayacak kadar yüksek bir engel olarak görünmez. Çin yukarı sınıfları, askerlik ve endüstri amaçlarıyla teknolojiye oldukça büyük bir ilgi gösterdiklerine göre, tüm yaşam biçimlerinin merkezinde yer alan tarım alanında teknolojiye çok daha büyük bir ilgi göstermiş olmaları beklenebilir. Ticarete yönelik tarımda ileri bir teknoloji yerleşmiş olsaydı, bu tür bir açıklamanın yerinde olacağından hiçbir kuşkumuz olmazdı. Ne var ki, tarımda ne yapılması gerektiğine ilişkin görüşten öte geçmeyen kuraldışı birkaç örnekle karşılaşmamız dışında, tarım teknolojisine böyle bir ilgi göstermediklerini görüyoruz.[37]

Daha doyurucu bir açıklama, çağdaş dünyanın etkisini duyurmaya başladığı sırada, Çin'de geçerli olan maddi ve siyasal koşulların incelenmesine dayanılarak yapılabilir. Çin'de kentler bulunmakla birlikte, pazar için yapılan rasyonel temellere dayandırılan bir üretimi harekete geçirebilecek az çok yaygın ve giderek artan bir refah düzeyine sahip sayısı hızla çoğalan bir kentli nüfus yoktu. Daha sonraki bir tarihte görülen duruma dayanılarak, bir kasabaya ya da kente yakın olmanın, daha çok küçük köylülerin yetiştirdikleri sebzeyi ve meyveyi kendi elleriyle

---

* Çinliler, Batı sınırlarında yaşayan göçebe topluluklar kadar Batılı endüstri ülkelerinin insanlarını da barbar olarak görüyorlardı; aynı anlayışı Japonlar da benimsemişlerdi, bkz. s. 292 (ç.n.).

35 Cameron, *Reform Movement*, s. 11.

36 Feuerwerker, *China's Early Industrialization*, s. 37.

37 Feuerwerker, *China's Early Industrialization*, s. 34.

pazara götürüp satabilmelerine olanak veren bostan tarımının gelişmesine yardımcı olduğu yargısına varılabilir. Hanedanın güçlü olduğu erken dönemlerde, güdülen İmparatorluk politikası, büyük toprakları bulunan malikânelerin oluşumuna karşı çıkmış olabilir. Ama on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, bu tür büyük mülkler İmparatorluğun birçok bölgesinde egemen mülk biçimine gelmiş bulunuyordu.[38] Kesin bir sonuca ulaşılabilmesi için bundan öte araştırmalar gerekmekle birlikte, bir büyük malikânenin, genellikle küçük mülklerin (toprakların) bir araya getirilmesinden başka bir şey olmadığı, yani mülk sahibine toplam olarak daha büyük bir kira ödeyen çok sayıda köylüden oluştuğu görülmekteydi.

Bu noktada sorunun özüne yaklaşmış bulunuyoruz. Çin'de toprak beyi kiracı ilişkisi, köylüden ekonomik fazlayı ("artı"yı) çekip alarak, bunu, uygarlığın nimetlerine dönüştürme aracıydı. Köylünün bu ilişkiden eline neyin geçip neyin geçmediği, sorunun, şimdilik bir yana bırakabileceğimiz önemli bir yönüdür. Büyük bir kent pazarının yokluğunda, bu ilişki biçiminin değişmesi için ortada bir neden bulunmadığı gibi, daha önemlisi, bunu değiştirebilme olanağı da yoktu. İmparatorluk yönetimi altında hırslı ve enerjik kişiler, ailelerinin mülküne yeni mülkler katabilmek için kendilerine bürokratik bir mevki sağlama yoluna gittiler.

Çin tarımının, on dokuzuncu yüzyılın son dönemleriyle yirminci yüzyılın başlarında tümüyle durağan olduğu sanılmamalı. Kent yaşamının canlanmasının, tarım kesiminde bir bölümü daha önce dikkatimizi çekmiş olan, bir bölümüyse ileride dikkatimizi çekecek olan önemli etkileri görüldü. Şu anda dikkatimizi bunlardan biri üzerinde toplamak gerekiyor. Teknolojinin basit, emeğin bol olduğu koşullarda, Çinli bir toprak sahibinin, pazar için üretim yapabilmek için çiftliğindeki üretimi rasyonelleştirmesine hiç gerek yoktu. Çiftliği bir kentin yakınında ise, yerinden kıpırdamasına bile gerek olmadan, toprağını köylülere kiraya çıkarması ve köylülerin toprak kiralayabilmek için aralarında giriştikleri rekabetin, kendisinin göstereceği çok düşük bir çabayla gelirini artırmasını beklemesi, çok daha basit bir işti. Aynı biçimde, daha zengin kentliler de toprakta kolaylıkla

38 Jamieson ve başkaları, "Tenure of Land in China", s. 100'de Kiangsu'da dev mülklerin varlığından söz ederler. Khokhlov ise, "Agrarnye otnosheniya", s. 110'da, on dokuzuncu yüzyılın başlangıcında bu mülklerin Çin'in her yanında yaygınlaştığını ileri sürmektedir.

kârlı bir yatırım olanağı bulabildiler. Bu sürecin ekonomik anlamı, kentlere yakın yörelerde, toprağının başında durmayan [kentte yaşayan] toprakbeylerinin (*absentee landlords*) çoğalmasıydı. Sosyolojik açıdan bu süreç, eski *gentry*'nin bazı kesimleriyle kent zenginlerinin yer yer birbirleriyle kaynaşmasına katkıda bulundu. Ancak bu durum, köylüleri çalıştırmanın ve onlardan kira toplamanın siyasal yolları bulunduğu sürece istikrarlı olabilirdi. Pek de uzak sayılmayacak bir gelecekte bu sorunun çözümsüz olduğu görülecekti.

Demek ki, Çin *gentry*'sinin doğasında, çağdaş dünyaya ayak uydurmasını önleyen herhangi bir uyumsuzluk görülmemektedir. Asıl önemli nokta, bu tarihsel koşullarda, el altında, kullanılabilecek başka almaşıkların bulunması, dolayısıyla onları modern çağa ayak uydurmaya zorlayacak özendiricilerin bulunmamasıydı. Hatta uzun bir süre böyle bir çabayı haklı kılabilecek bir pazarın varlığından bile söz edilemezdi. Pazarın ortaya çıktığı yerlerde ve tarihlerde ise, bu gelişme, *gentry*'yi tarımsal girişimciden çok, *rant* geliriyle geçinen ve siyasal bağlantıları olan kimselere dönüştürdü; çok küçük bir azınlık tarım alanında girişimci durumuna gelme yolunda harekete geçti. Ne var ki, bu azınlık, güçlü bir tarihsel eğilimin başını çekiyordu. Karşı karşıya oldukları koşullar düşünülürse, bunu yapmasalardı ne yapabilirlerdi sorusunu yanıtlamak çok güç. Herhangi bir yönetici sınıfın gerileyişinin yazgısında olduğu gibi, tarihin hiç de en sevimsiz yönetici sınıflarından biri olmayan Çin *gentry*'sinin yazgısı da, kendine özgü bir trajedi yaşamaktan başka bir şey olamazdı.

4. İmparatorluk Sisteminin Çöküşü ve Savaş Beylerinin Yükselişi

Avrupa'nın önde gelen ülkelerinin hepsinde soylularla taht arasındaki savaşım, çok uzun bir süre boyunca politikanın alacağı yönü belirleyen öğelerden biri olmuştur. Tarihin belli bir aşamasında, Alman tarihçilerinin "*stände*" dedikleri, aralarında oldukça büyük bir ortak kimlik duygusu (*corporate identity*) bulunan ve başka gruplara, özellikle tahta karşı kıskançlıkla savundukları resmen tanınmış ayrıcalıklara sahip olan statü gruplarının Avrupa'nın hemen her yerinde, hatta Rusya'da bile oluştukları görülür. Çağdaşlaşmanın başlaması, bu savaşımı, başladığı yerdeki durumuna ve başlangıç tarihine göre çeşitli biçimlerde etkiledi.

İngiltere'de parlamenter demokrasinin gelişmesinden yana işleyen bu sürecin, Kıta Avrupasında, çoğu yerde belli bir aşamada aristokratik liberal bir muhalefetin ortaya çıkmasına karşın, parlamenter demokrasinin gelişmesine o kadar yararlı olmadığı, hatta genellikle zararlı olduğu söylenebilir.

Tartışma konusu ettiğimiz dönemde, Çin'de toprak sahibi yukarı sınıfların imparatorluk düzenine karşı, ilkeli ve kayda değer bir muhalefet yaptıkları söylenemez. Kuşkusuz, Çin'de de Batı'nın parlamenterizmle ilgili kavramlarını bir düşünsel oyun malzemesi olarak benimseyen tek tük kişiler vardı; ama kökleri ülke koşullarında yatan ciddi bir siyasal muhalefet hareketi oluşmadı. Oysa ortada bu tür bir gelişmeye uygun koşullar da vardı. Çin'in kamu yöneticileri sınıfı (ki bundan toprak sahibi olsun olmasın akademik sıfatı bulunanları amaçlıyorum) güçlü bir ortak kimlik duygusuna sahip oldukları gibi, gerek İmparatorca gerek halkın geniş kesimlerince yaygın biçimde tanınan ayrıcalıklara ve dokunulmazlıklara sahiptiler.[39] Avrupa'da feodalizm altında aristokratlar, kimi tarihçilerin parlamenter demokrasiye varan itilerin önemli bir bölümünü oluşturduğunu düşündükleri kurumlar olan ayrıcalıkları, dokunulmazlıkları ve ortak kimlik duygusunu yaratmışlardı. Çin'de ise, bu tür bir itici güç büyük engellerle karşılaştı. Çin toplumunda toprak mülkiyetinin, kendisini kazançlı kılan siyasal düzenekten bağımsız, ayrı bir siyasal iktidarın temellerinin atılmasına yardımcı olması kolay kolay beklenemezdi. İmparatorluk sistemi, mülkiyeti kazançlı kılan bir yol olmakla kalmıyor, aynı zamanda mülkiyeti elde etmenin de bir yolunu oluşturuyordu.

Koşulların genellikle liberal bir aristokratik muhalefetin ortaya çıkmasına engel olması olgusu, yepyeni bir tarihsel meydan okumayla karşılaşıldığında, Çin'in buna verebileceği yanıtın esnekliğini azalttı; bu olgu, aynı zamanda ilk kez Çin'de karşımıza çıkan bir durumu, merkezi hükümetin neredeyse toptan çözülüşünü de açıklamaya yardım etmektedir. Düzenin dayandığı temelleri oluşturan özelliklerinin birçoğunun varlığını yıllardır sürdürdüğü bir rejim, Batı'nın vuruşlarının etkisiyle, yüzyıldan kısa bir süre içinde paramparça oldu.

---

39 Ch'ü, *Local Government*, s. 173-175'te bunun kısa, ama iyi bir özeti bulunmaktadır. Ho, *Ladder of Success*, s. 99'da ise, aynı sınav adaylarının birbirlerine "kardeş" dediklerini ve bu varsayımsal akrabalık ilişkisinin çoğu kez sonraki kuşağa da geçirildiğini ileri sürüyor.

Bilindiği gibi Rusya'da, az çok benzeri baskılarla karşılaşıldığında, merkezi hükümetin fiilen ortadan kalktığı kısa bir dönem yaşanmıştı. Ama olaya temel toplumsal eğilimler perspektifinden bakıldığında, Rusya'da bu çöküş döneminin gerici bir evre olmanın ötesine gitmediği görülmektedir. Çin'de ise, anarşiye yakın bir görünüm sunan bu son dönem çok daha uzun sürdü. Bu dönemin en azından, Cumhuriyet'in 1911'de ilan edilmesiyle başlayıp, Komintang'ın 1927'de kazandığı resmi zafere kadar sürdüğü söylenebilir. Çin deneyiminin, az sonra daha ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi, zayıf bir reaksiyon (geriye dönüş) evresini başlatmış olması da Rus deneyiminden farklı bir gelişmeydi; çünkü Rusya'da geri dönüş, çöküşün öncesinde değil sonrasında gündeme gelmişti. Bu bölümde söz konusu çözülüşün nedenlerinden bazılarına değinip, dikkati üst tabakanın, eski yapının yıkılıp parça parça tepesine dökülürken kendini kurtarmayı nasıl becerebildiğine çekmeye çalışacağım.

Yönetiminin son yarım yüzyılında Mançu hükümeti ciddi bir ikilemle karşı karşıya kalmıştı. Bir yandan içteki ayaklanmaları bastırmak, dıştaki düşmana karşı koyabilmek için daha fazla gelire gereksinimi vardı; öte yandan *gentry*'nin ayrıcalıklar sistemini bütünüyle yıkmadan bu geliri elde edebilecek durumda değildi. Gelirin istenen düzeye çıkabilmesi, ticaretin ve endüstrinin desteklenmesini gerektiriyordu. Ancak gümrüklerin yabancılarca yönetilmesi, böyle bir politikanın izlenmesini daha da güçleştirmekteydi. Hükümetin gelirlerinin artırılması, aynı zamanda etkili bir vergilendirme sisteminin kurulmasını ve memurların, hükümetin uyruklarından topladığı vergiden aslan payını cebe atma alışkanlıklarına son verilmesini gerektiriyordu. Böylece hükümet, *gentry*'nin en önemli gelir kaynağını kesmek ve *gentry* ile gittikçe daha iyi rekabet edecek olan sınıfı desteklemek zorunda kalacaktı. Hükümetin, kendisi *gentry*'ye dayandığı sürece, böyle bir yol izlemesi hiç olası değildi.[40] Bismarck gibi kurnaz ve güçlü bir yönetici, rejime daha büyük yararlar, daha sağlam temeller kazandırma umudu yolunda, dayandığı tabakaların önemli bir bölümünün kendinden soğumasını göze alabilirdi. Böyle bir kuman kazanmak, bir devlet adamına, tarih ders kitaplarında baş köşenin verilmesini sağlayıp, bütün politikacıların başvurduğu

40 Bkz. Wright, *Last Stand*, s. 184-190; Cameron, *Reform Movement*, s. 163; Morse, *Trade and Administration*'da IV. bölüm ise, özellikle okunmaya değer bir nitelik taşır.

"tarihin yargısı" denen olguyu yaratır. Ne var ki, hiçbir yönetici kendisine asıl desteği sağlayanları bir kıyıya itivermeyi göze alamaz ve onlardan siyasal bir intihar eyleminde bulunmalarını isteyemez.

On dokuzuncu yüzyıl Çin'inde içinde bulunulan koşullar altında başarılı bir reformun gerçekleştirilmesinin pek olası görünmediğini söylemek, hükümetin bu yönde hiçbir çaba göstermediği anlamına gelmez. Gerçekten ne hükümet ne de *gentry* kendilerini tarihin akıntısına bırakmışlardı. Bazı reform girişimlerinde bulunuldu; ki bu girişimlerin başarısız kalışı, yöneticilerin karşı karşıya bulundukları engellerin ne kadar büyük olduğunun ortaya çıkarılmasına yardımcı olmaktadır.

Bu reform girişimlerinin en güçlüsü ve en kararlısı, Mary C. Wright'ın aydınlatıcı monografisinde anlatılan 1862'den 1874'e kadar sürmüş bulunan "T'ung-çih Restorasyonu" diye bilinen çabaydı. Söz konusu harekete öncülük eden seçkin devlet memurları, karşı karşıya bulundukları içte ayaklanma ve dıştan saldırı sorunlarını, gözlerini büyük bir kararlılıkla geçmişe çevirmiş gerici bir politikayla göğüslemeye çalıştılar. İzledikleri politikanın başlıca amaçlarından biri, *gentry*'nin konumunu sağlamlaştırmaktı. Yasal ve ekonomik ayrıcalıklara titizlikle saygı gösterdiler; devrimlerin toprağa ilişkin hakları altüst ettiği yerlerde *status quo ante* (devrim öncesinde geçerli olan) toprak tapularını hak sahiplerine geri verdiler ve daha çok toprak beylerini rahatlatmak amacıyla vergi yükünü azalttılar. Ticareti ve her türlü alışveriş ilişkisini, düzenli bir tarım toplumuna yapışan "asalak bir ur" olarak görüp öyle davrandılar.[41] Hiçbir biçimde toplumlarının ekonomik ve toplumsal sorunlarından tümüyle habersiz oldukları söylenemeyecek olan bu kimseler, "doğru" olanı yapmaya en uygun, "doğru" karakterli, "doğru" adamı seçme sorunu biçiminde, daha çok etik terimlerle konuştular: ki buradaki "doğru" da, bekleneceği gibi, Konfüçyüsçü felsefeye göre tanımlanmıştı. Geleneksel retoriğe böylesine bir geri dönüş genellikle, yönetici sınıfın kendini köşeye sıkışmış bulduğu dönemlerde olur. Tung-çih Restorasyonu, o an için başarılı olmuşsa da, bu başarı, belki de Çin toplumunda çağdaş dünyaya ayak uydurmak için yapılması gereken köklü değişikliklere en fazla karşı çıkan kesimleri geçici bir süre için güçlendirerek sonul çöküşü hızlan-

41 Wright, *Last Stand*, s. 129, 167.

dırıcı bir etki yapmış olabilir. Böylece Restorasyon dönemi devlet adamları, eski gücüne kavuşturmak istedikleri sınıfın ve kurumların şiddet yoluyla yıkılmalarına [dolaylı olarak] katkıda bulunmuş olabilirler.

Yirminci yüzyılın ilk yıllarında Dul İmparatoriçe* tarafından yapılan, aceleye getirilmiş reformların niteliği bunlardan farklıydı ve bu reformlar sorunun bir başka yönünü ortaya koymaktadır. İmparatoriçenin eğitim sistemini çağdaşlaştırma ve sınav sistemini ortadan kaldırma girişimlerine değinmekle yetineceğiz. Bunların ardından, 1906'ta, tahtın anayasal yönetim ilkesine bağlılığının ilanı geldi; ancak bu ilke, ülke buna hazır duruma gelene kadar uygulanmaya konmayacaktı. Bunun yanı sıra İmparatoriçe, bürokraside reform önerdi ve bu yönde bazı enerjik girişimlerde bulundu. Planlarının inatçı bir muhalefetle karşılaşması üzerine, Büyük Kurul'daki altı bakandan dördünü görevden alarak bu işi yapmakta ne kadar kararlı olduğunu gösterdi.[42] Önceleri huysuz, son derece gerici ve usta bir entrikacı olan İmparatoriçe'nin bu davranışlarının gülünç bulunacak derecede taban tabana zıddı bir tutumla gösterdiği enerjik reformcu çıkışı herhangi bir sonuca ulaşamamışsa da, yapılanları anlamsız bir jest olarak görüp bıyık altından gülerek bir yana itmek, bazı olguları açıklayıcı ipuçları veren bir dönemi yanlış yorumlamak olur. İmparatoriçe'nin davranışlarının biçimi, onun asıl amacının, kabaca Almanya'dakine ve Japonya'dakine benzeyen güçlü bir merkezi bürokratik yönetim kurarak, bunu doğrudan kendi kişisel denetimi altına almak olduğunu kuvvetle gösteriyor.[43]

Burada bizi asıl ilgilendiren nokta, Çin'de bu tip bir rejimin toplumsal temellerinin eksikliğidir; bu temeller Rusya'da da eksikti; ama Çin'de Rusya'dan daha eksikti. Bu tür rejimlerin temeldeki özelliği, İtalya ve İspanya deneyimlerinin de gösterdiği gibi siyasal yönden hâlâ çok güçlü, ama ekonomik durumu sallantıda olan eski tarımsal yönetici sınıfların bazı kesimleriyle, bir parça ekonomik güç elde edebilmiş olan, ama siyasal ve toplumsal yönlerden aynı ölçüde güçlü olmayan, yeni yeni doğan ticaret ve endüstri eliti arasında kurulan ittifaktı. Çin'de o tarihlerde

* İngilizce metinde "Dowager Empress": ölen kocası yerine tahta geçen imparatoriçe (ç.n.).

42 Cameron, *Reform*, s. 103, 105. Bland ve Backhouse, *China*, s. 431-432.

43 Bu konuda ileri sürülen daha başka kanıtlar için İmparatoriçe'nin 21 Ocak 1901 tarihli kararnamesine bkz.; Bland ve Backhouse, *China*, s. 419-423'te özellikle 432'de aktarılmıştır.

ticaretle uğraşan, Çin'in yerlisi olan kentli gruplar, bu tür bir ittifaka yararlı olabilecek kadar güçlü değildiler. Böyle bir gerici çözüm denemesinin az çok başarı umudu verebilecek biçimde yeni sözcülerince, yani Komintang tarafından yürütülebilmesi için çeyrek yüzyıl kadar bir sürenin daha geçmesi gerekti.

Buna olanak veren ortam, *gentry*'nin niteliğinde ve konumunda önemli değişikliklerin oluştuğu on dokuzuncu yüzyılın son otuz beş yılında hazırlandı. Konfüçyüsçü bilgin ideali ve onunla birlikte Çin'deki geleneksel statü sisteminin bütünü, Çin toplumunda bilgin-memurun rolünün ve taşıdığı önemin maddi dayanaklarının sürekli zayıflamasına koşut olarak parçalanıp yok oldu. Hükümetin içinde bulunduğu ek gelir sağlama gereksinimiyle, *gentry*'nin konumunu sarsına korkusu arasında iki arada bir derede kalmanın yarattığı biçimsiz duruma daha önce değinme olanağını bulmuştuk. Bu açmazdan kurtulmak için enine boyuna düşünülmeden başvurulan kestirme yolların rejimin sonul çöküşüne katkıları oldu.

Taiping Ayaklanması'nın (1850-1866) Çin'in pek çok bölgesini yıkıntıya çevirmesinden sonra hükümet, daha fazla gelir elde etmek için devlet hizmetine arka kapıdan giriş yollarını genişleterek, daha çok kişinin belli mertebelere olağan sınav sisteminden geçerek değil, bunları satın alarak gelmesine izin verdi.[44] Bu yolla giren yeni ve zengin memurların, hiyerarşiyi bozmadıysalar da, sınav sisteminin saygınlığına gölge düşürerek, eski rejimin dayanaklarından birini büyük hasara uğrattığı kesin. Sınav sistemini, becerilerinin artık işe yaramadığından, modasının geçtiğinden korkan geleneksel bilginleri yönetime düşman etmekten başka bir sonuç doğurmayan çağdaşlaştırma girişimlerinin ardından, 1905'te sistem resmen kaldırıldı. Ancak yerine konabilecek başka bir yöntem de bulunamadığından, sistem kendi ivmesiyle varlığını birkaç yıl daha sürdürdü.

Bilgin memurun geleneksel rolünü yerine getirme olanakları azalıp hükümetin erki zayıfladığı için, *gentry*, 1949'daki komünist zaferine değin sürecek kaosun ve insanların hiçbir sonuca ulaşmaksızın birbirlerini yediği uzayıp giden bir savaşın habercisi olacak bir tutumla, yerel işleri gittikçe daha fazla denetime almaya başladı. Ülkenin birçok bölgesinde *gentry* açıktan açı-

44 Chang, *Chinese Gentry*, s. 111, 141; "başıbozuk alayları"nın değerlendirilmesi için bkz. Ho, *Ladder of Success*, s. 38-41.

ğa kendi vergisini kendi toplamaya ve başkalarının vergilerini merkezi hükümete ödemelerine engel olmaya başladı.[45] İmparatorluk hükümetinin, dükkân sahipleriyle gezginci tacirlerden alınan ünlü *likin* vergisini koyması parçalanma eğilimlerini daha da şiddetlendirdi. Bu vergi, Taiping Ayaklanması nedeniyle, vergilerin geleneksel yöntemlerle toplanamaz duruma gelmesi üzerine, gereksinim duyulan fonları sağlayabilmek için başvurulan bir olağanüstü durum önlemiydi. Restorasyon döneminin birçok önderinin, *likin*'i topraktan alınan daha ağır vergilere yeğlemesine şaşmamak gerek.[46] Vergilerin denetimi İmparatorluk hükümetinin elinden çıkarken, verginin kendisi de, giderek savaşbeyleri döneminin önörneği olan yeni bölgesel otoritelerin kendilerini ekonomik bir tabana dayandırmalarına yardım etmek üzere varlığını sürdürdü.[47]

Mançu hanedanının 1911'de sona ermesi ve 1912'de Cumhuriyet'in ilanı, gerçek iktidarı, onu en az on beş yıl süreyle bırakmayacak olan yerel satrapların* ele geçirmiş olmaları gerçeğine anayasal bir kılıf geçirmenin ötesinde bir anlam taşımıyordu. Bu dönemde, eskiden *gentry* üyesi olan kişilerin önemli bir bölümü, ya kendileri savaşbeyi olarak ya da tek tek savaşçılarla ittifak kurarak iktidarı ellerinden bırakmama savaşımı verdiler. Böylece eskiden kendilerine meşruluk kazandırmış olan bütün bir toplumsal ve kültürel aygıt, onarılamayacak biçimde paramparça edilmiş oldu. Bu yerel satrapların ardılları savaşbeyi olmaksızın birer derebeyi ya da gansgster (haydut) olacaklar veya İmparatorluk döneminden beri, görünürdeki ilişkilerin altında hep var olan bir eğilime uygun olarak derebeylikle haydutluğu kişiliklerinde birleştireceklerdi.

Toprak beyi ile haydut savaş beyi arasında bir ortakyaşam (simbiyosis) ilişkisi vardı. Bu ilişki en açık biçimde, bu dönemde de köylüleri kırsal kesimdeki elitleri beslemeye zorlamanın başlıca yolu olmayı sürdüren, emek ve ürün biçiminde toplanan

45 Chang, *Chinese Gentry*, s. 46, 66, 70.

46 Wright, *Last Stand*, s. 168-169.

47 Beal, *Origin of Likin*, s. 41-44; Chang, *Chinese Gentry*, s. 69 ile karşılaştırın.

* Pers İmparatoru "Büyük Kral", fethettiği ülkelerde yerel yönetimin başına genellikle, kendine bağladığı eski yöneticiyi ya da eski yönetici ailelerden birini bırakırdı. Farsça'da "ülke korucusu" anlamına gelen sözcükle "Satrap" adı verilen bu yöneticiler, imparatorluk zayıfladığında, doğal olarak bağımsızlaşma eğilimi gösterirlerdi. Yazar bu adı Çin'in yerel yöneticilerinin bağımsızlık eğilimini dile getirmek için kullanmış olmalı (ç.n.).

vergilerin, yani yükümlülükler sisteminin işleyişinde görülür. Tacirler de burada, Komintang yönetimi altında ticaretle uğraşan gruplarla toprakbeyleri arasında kurulacak bir ittifakın ilk belirtileri olarak üstlerine düşen rolü oynadılar. Askeri yükümlülükler, kuramsal düzeyde, topraktan alınan vergiler üzerine dayandırılmış bulunuyordu. Sistem oldukça esnekti; bu esneklik bir zamanlar İmparatorluk memurlarının ve "meşru" sömürünün de bir sınırının olmasını öngören gelenekleşmiş kuralların sağladığı korunma olanaklarının çoğunu durumunda uzunca bir süredir görülen kötüleşmeyle yitirmiş olan köylülerin zararına işlemekteydi. Önceleri iki *kati** olan un vergisi iki buçuk *kati*'ye, üç *kati* olan saman vergisi altı *kati*'ye ve dört araba on altı arabaya dek vb. çıkabiliyordu. Tahıl tacirleri vergi toplayıcılarıyla danışıklı dövüş içinde ve genellikle toprak sahiplerinin adamları gibi davranarak, fiyatlar uygunken ödemede bulunup sonra fiyatları yükselterek, sabit fiyatlarla pazar fiyatları arasındaki farkı aralarında kırışıp fazladan bir kâr elde edebildiler. Bazen askeri birliklerin bir bölgeden ayrılmasından sonra bile [o birliği beslemek amacıyla konmuş olan] tahıl toplamalarının sürekli bir vergi durumuna getirildiği görülebiliyordu. Çoğu zaman kendileri de birer savaşçı olan büyük toprak sahipleri, genellikle kendi vergilerini de kiracılarına ödettiler.[48] Bu bilginin alındığı kaynakların köylülerin katlanmak zorunda kaldıkları acıları abartmış olabileceğinden kuşku etmiyor değilim; ama insanların yol açtığı bu acıların korkunç boyutlara ulaştığına hiç kuşkum yok.

Köylülerin durumunu, daha uygun bir yerde tartışmak üzere, şimdilik bir yana bırakarak savaş beyleri döneminin daha genel bazı özellikleri üzerinde durabiliriz. Yükümlülükler sistemi, mandarinlik döneminde *gentry*'nin politikayla ilişkisinin bir uzantısını oluştururken, onun kanalıyla sağlanan siyasal erk, ekonomik erk yaratıp ekonomik erki destekledi; ve ekonomik erk de yeniden siyasal erki yarattı. Merkezi hükümetin ortadan kalkmasıyla, toprak sahibi üst sınıf, bazı ciddi yaralar bereler almış olsa da, eski düzen, eski tas eski hamam sürmesine olanak

---

* *Kati* (Ing. *catty*) Çin'de, Kore'de ve Güneydoğu Asya'da kullanılan, genellikle 600 grama eşdeğer bir ağırlık birimidir (ç.n.).

48 *Agrarian China*, s. 101-109. Bu bilginin alındığı [birçok Çinli yazarın katkıda bulunduğu yapıt içindeki] makale 1931'de yayımlanmıştır. Bu çalışmalardan birçoğu ilkel bir Marksist yanlılık taşımalarına karşın, hakkında çok az bilinen bir dönemle ilgili yararlı bir kaynak oluşturmaktadırlar.

veren başlıca düzeneklerinden birini yitirmiş oldu. Konunun bazı yetkililerine bakılırsa, eski çağlarda *gentry* ile köylüler arasında yeni bir *modus vivendi* (geçici uzlaşma) oluştuğunda ve iş başına yeni ve güçlü bir hanedan geldiğinde, toplumun bunalımı atlatmayı başardığı görülmüştü. Yirminci yüzyılda ise, sahneye yeni güçler çıkmıştı ve eski yönetici sınıfın ardılları, sonunda başarılı olmasalar da kendilerine yeni müttefikler aramaya yöneleceklerdi. Başına gelenleri görmenin sırası gelmiş olan Komintang'ın öyküsü böyle bir girişimin ürünüdür.

5. Komintang Ara Rejimi ve Bunun Anlamı

1920'lere doğru ticaret ve endüstri çıkar çevreleri, hem yabancılara olan bağımlılıklarının hem de tarım çıkar çevrelerine boyun eğme durumlarının sürmesi nedeniyle, Batı Avrupa'daki benzerlerinden çok farklı bir rol oynamak zorunda kalsalar da, Çin siyasal ve toplumsal yaşamının etkili bir öğesi olmuşlardı. Bu arada, az sonra daha ayrıntılı olarak anlatılacağı gibi, liman kentleri yakınındaki sayıları az olan, ama siyasal ağırlıkları az olmayan bir toprakbeyleri kesimi de bu sınıfla karışmaya başlamış ve *rant* ile geçinir olmuştu. Aynı yıllarda kentli işçiler de, şiddetle esen bir fırtına gibi tarih sahnesinde boy göstermiş bulunuyorlardı.

Komintang bu ortamda harekete geçti. İktidara yükselişinin öyküsü o kadar sık anlatılmıştır ki, burada bir kez daha ayrıntısına girerek anlatmanın gereği yok.[49] Komintang üzerindeki görüş ayrılıklarından doğan tartışmalar daha tam olarak açıklığa kavuşturulamamış olmakla birlikte, amacımız açısından asıl önem taşıyan noktalar, aşağıda belirtileceği gibi ortaya çıkmış görünüyor.

Yerli komünistlerden ve Sovyetlerden alınan önemli bir destek sayesinde Komintang, Güney'deki üssünden başlayarak 1927 sonunda Çin'in büyük bir bölümünü denetimine geçirdi. O tarihe kadar başarısını daha çok köylüler ve işçiler arasındaki hoşnutsuzluk dalgalarını iyi kullanmasına ve bunları körüklemesine borçluydu. Böylece Komintang'ın toplumsal programı onu savaş-

49 Holcombe, *Chinese Revolution* bu konuda yapılan öncü çalışmalardan biridir. Isaacs'ın, *Tragedy of the [Chinese] Revolution* adlı kitabı bence en iyi genel değerlendirmedir. Schwartz'ın, *Chinese Communism* ve Brandt'ın, *Stalin's Failure* adlı yapıtları, bu dönemdeki Rus ve Çin komünist eylemleriyle ilgili ek bilgiler vermektedir.

beylerinden ayırmış ve ona savaşbeyleri karşısında bir üstünlük sağlamış oldu. Bir süre için, Komintang'ın askeri gücünün savaşbeylerininkini ezerek, Çin'i devrimci bir program çevresinde birleştirebileceği yolunda büyük umutlar beslendi.

Ancak ülke resmen birleştirilmişse de, gerçekte bu hedefe ulaşılamadı. Komintang'ın kısmi başarısı, ulusçu bir birleşme programının geçici olarak bir araya getirdiği farklı öğeler arasındaki gizli çatışmaları su yüzüne çıkardı. Askeri birliklere subay olarak katılmış olan, bu birliklerin subay gücünü sağlayan toprak sahibi yukarı sınıflar, köylülerin denetimlerinden çıkabileceğinin kaygısıyla gittikçe daha fazla tedirginleştiler. Olayların cilvesine bakın ki, Çin komünistleri de bu aşamada, biraz da Moskova'nın iteklemesiyle, ulusal devrimin toplumsal devrime göre öncelik taşıdığı gerekçesiyle *gentry*'nin ardıllarına arka çıktılar.[50] Kentli tacirlerle, para ticaretiyle uğraşanların rolü bundan daha bulanıktı.[51] Ancak onların da sol kanadın programını benimsemiş bir Komintang zaferinin getirebileceği sonuçlar karşısında *gentry*'den daha hoşnut olmaları için ortada hiçbir neden yoktu.

Bu koşullarda, askeri güçlerin önemli bir bölümünün denetimini sımsıkı elinde tutan Çang Kay-şek, entrika içinde entrika çevirerek ve bir dizi askeri darbeyle, kendini devrimden koparmayı becerebildi. Devrimci güçlerden bu kopuş sürecinin sonuna doğru Çang, klasik bir burjuvazi-tarımcı ittifakından beklenebileceği üzere işçilerin üzerine yürüdü. 12 Nisan 1927'de, Çang'ın ajanları, olay yerinde bulunan, içlerinde Fransız, İngiliz ve Japon polislerinin ve askeri birliklerinin de bulunduğu öteki güçlerle birlikte, işçilere, aydınlara ve komünistlere yakın olmakla suçlanan öteki kimselere karşı kitlesel bir kıyımı (katliamı) gerçekleştirdiler.[52] Bununla birlikte, ne Çang ne de askeri aygıtı bu ittifakın bir maşasıydı. Çang aynı zamanda, doğrudan doğruya kapitalist öğelere karşı saldırıya geçerek hapis ya da idam tehdidi altında, mal varlıklarına el koydu, onlardan zorla borç aldı.[53]

50 Brandt, *Stalin's Failure*, s. 106-107, 125.

51 Bir gazeteci, Çang'ın, yeni hükümetinin kesinlikle antikomünist olacağını anlamaları üzerine para vermeyi kabul eden Şangay'ın önde gelen tacirlerinden ve bankacılarından yüklü bir mali destek sözü aldığını ileri sürmektedir, bkz. Berkov, *Strong Man of China*, s. 64.

52 Isaacs, *Tragedy of the [Chinese] Revolution*, bölüm II. Yabancı birliklerin rolü, s. 180'de anlatılmaktadır.

53 Isaacs, *Tragedy of the [Chinese] Revolution*, s. 181.

Çang'ın zaferi Çin politikasında yeni bir sayfa açtı. Komintang sözde kalmayan bir tutumla siyasal ve tarımsal reformlardan önce gerçekleştirilmesini zorunlu gördüğü ulusal birliğin kurulmasına öncelik verdi. Bu öncelik uygulamada tarım sorununa askeri güç kullanılarak bir çözüm bulunması, eşkıyalığın ve komünizmin yok edilmesi anlamına geldi. Bunun daha işin başında, çıkışının olmadığı anlaşılabilecek umutsuz bir girişim olduğunun görülebileceğini söylemek fazla iddialı olur. Çağdaşlaşmanın gerici yönetimlerin kanadı altında gerçekleştiği ve bunun Almanya'da görüldüğü gibi Japonya'da da büyük boyutlara ulaşan baskı yöntemleriyle sağlanabildiği, üstelik Almanya'nın çağdaşlaşma sırasında aynı zamanda ulusal birliği sağlama göreviyle karşı karşıya kaldığı biliniyor. Yine de Çin'in yüz yüze olduğu sorunlar bunlardan çok daha çetindi.

Sorunun tarımsal yönlerini az çok ayrıntılarına girerek bir bir ele almak, çok geçmeden veri boşluklarının neden olacağı çıkmazlara düşülmesine yol açar; özellikle hiç güvenilir istatistik bulunmayışı nedeniyle bu alanda Çin örneğinde karşılaşılan boşluklar, bu kitapta ele alınan diğer ülkelerininkinden fazladır. Bununla birlikte, sorunun ana çizgileri oldukça belirgin. Değinilmesi gereken ilk nokta, Çin'de bulunmayan bir niteliğin saptanması olacak. Çin, belli bazı bölgeleri dışında, Birinci Dünya Savaşı sonrasında, dev büyüklükte latifundiyalara sahip aristokratlar sınıfının yoksul köylüleri ve topraksız rençper kitlelerini sömürdüğü bir ülke değildi. Ancak bu olguyu ön plana çıkarmak [ile yetinmek] bu ülkede gerçekte olup bitenlerle ilgili imgeyi adamakıllı çarpıtmak olur. Gittikçe gelişen ticaretin ve endüstrinin etkisi altında, Çin düzenli bir biçimde toprağı başında durmayan, zenginlik dereceleri arasındaki fark gittikçe artan toprak sahiplerinden oluşan bir sisteme doğru gidiyordu. Bu değişiklik en belirgin biçimde kıyı bölgelerinde, özellikle büyük kentlerin yakınında göze çarpıyordu. İç kesimlerdeki birçok bölgede de kiracılıkla ilgili sorunlar çok ağırlaşmıştı; ancak bunlar, yeni güçlerin yarattığı sonuçlardan çok, buralarda eskiden beri süregelen uygulamalar olarak görünür.[54] Çin tarımında büyük çapta insan emeği kullanıldığı, buna karşılık pahalı araç gereç ve hayvan kullanımına çok az başvurulduğu; yalnızca Kuzey'de az

54 Tawney, *Land and Labour*, bu konuyu benzerlerinden çok daha iyi inceleyen bir yapıttır. Buck, *Land Utilization* adlı yapıtta, yazarın yönetimi altında toplanmış bazı yararlı istatistikler vardır.

sayıda zengin ailenin atlarının bulunduğu o kadar iyi bilinen bir olgudur ki, burada yeniden üzerinde durmak gerekmez. Tawney bu noktayı da, her zaman olduğu gibi o akıcı yazış biçimiyle, Çin tarımının ayırıcı özelliğinin, "yerde tutumluluk, malzemede tutumluluk, araç gereçte tutumluluk, yemde tutumluluk, yakacakta tutumluluk [işe yaramaz gibi görünen] artık maddelerin kullanılmasında tutumluluk, büyük bir sorumsuzlukla, toprakların harap olmasına yol açacak derecede talan edilen ormanlar ve toplumsal alışkanlıklarının bol bol ürettiği ve bolluğun ucuzlattığı insan emeği dışında, her şeyde tutumluluk"[55] olduğunu gözlemlemiş, siyasal ve toplumsal bağlamına yerleştirmişti.

Çin'de bir ayrıcalıklı feodal malikâneler geleneği bulunmadığı için, toprak beyiyle kiracısı arasındaki ilişkide, bir iş sözleşmesinin işi sağlama bağlayan öğelerine benzer öğeler vardı. Yine de bu, çok belirgin olarak yerel törelerin damgasını taşıyan endüstri öncesi bir sözleşmeydi. Dolayısıyla, kiracılık denen istatistiksel kategori içine birbirinden çok farklı durumlar girmekteydi. Toprak satın alırken ağır borçlar altına girmiş bazı toprakbeylerinin durumu birçok kiracınınkinden daha kötü olabilirdi. Öte yandan toprağı kiralayanlar, ya hali vakti yerinde, bir kıyıya koydukları birikmiş nakit paraları ve araç gereçleri bulunan kişilerdi ya da çok az toprağı bulunan veya hiç toprağı bulunmayan, talihinin biraz kötü gitmesi durumunda kendilerini köleliğe yakın koşullar içinde bulabilecek yoksul köylülerdi.[56]

Bu tür saptamalar, toprakbeyi ve köylü gibi özgül terimleri herhangi bir genel toplumsal sınıf kavramına bağlamanın ne kadar güç olduğunu göstermektedir. Ancak buradan giderek istatistiksel bilgiler sınırlarını açık seçik çizmeye olanak vermediği için, toplumsal sınıflardan söz edilemeyeceği gibi bunun tam tersi bir yanılgının kurbanı olmamaya çalışmak gerek. Kır kesiminde patlamaya hazır bir sınıf savaşımının ne ölçüde var olduğu, yeri geldiğinde ele alacağımız çok daha karmaşık bir sorundur.

Burada okurun dikkatine sunulmaya değer birkaç istatistiksel hesaplama üzerinde durmakta yarar var. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinin sonunda, Çin'de toprak hemen tümüyle özel mülk olmuştu. Devlet ise toprakların ancak % 7 dolaylarındaki bir bölümünü elinde bulunduruyordu. Geri kalan % 93'ün hemen hepsi

55 Tawney, *Land and Labour*, s. 48.

56 Tawney, *Land and Labour*, s. 63, 65; China-U.S. Agricultural Mission (Çin-ABD Tarım Misyonu), *Report*, s. 53; *Agrarian China*, s. 59.

bireylerin elindeydi. Bunların yaklaşık dörtte üçünün sahibi, doğrudan doğruya toprağı işleyen çiftçilerdi, dörtte biri kadarı ise kiralanmaktaydı.[57] İlk bakışta bu sayılar kiracılığın ciddi bir sorun oluşturmadığı izlenimini doğurabilir. Ancak istatistikler bölge bölge ele alındığında ortaya bambaşka bir durum çıkmaktadır. Eldeki en güvenilir tahmine göre, Kuzey'in buğday yetiştirilen bölgelerinde toprakların sekizde yedisi sahiplerince işletilmekteydi.[58] Geride kalan topraklardaki kiracılık, su baskını ve kuraklık tehlikesinin yüksek olduğu bölgelerde, kiracılarca genellikle yeğlenen bir yöntemle, ürünün bir bölümünü kira olarak ödemek (ortakçılık) biçimini almaktaydı.[59] Komünistler'in Kuzey'in birçok bölgesinde kazanacakları mevzileri göz önüne aldığımda, bu istatistiklerin doğruluğundan kuşkuya düşmekle birlikte, elimden böyle bir sorunun varlığına değinmekten öte bir şey gelmiyor. Bir kaynağa göre, sonradan Komünistler'in denetimine geçen Kuzeydoğu Çin'in belli bir yöresinde, toprak beyliği hem toplumsal yapının derinliklerine kök salmıştı, hem de hızla güçlendiği açıkça görülüyordu.[60] Güney'de, özellikle pirinç yetiştirilen yörelerde ise, toprakbeyi çok daha önemli bir kişiydi. Pirinç bölgesinin bütününde, toprakların beşte üçü, hâlâ onu işleyen köylünün mülkiyetinde bulunmakla birlikte, birçok ilde işlenmek üzere kiralanan toprakların oranı % 40'a, hatta daha yüksek bir rakama ulaşıyordu.[61] Büyük kentlerin yakınında, toprağı işleyen kişinin onun sahibi olması gerçekten ender rastlanan bir durumdu. Buraların 1920'lerin sonlarının (belki de çok daha öncesinin) tipik kişiliği, kirasını daha çok nakit olarak toplayan ve toprağının başında durmayan toprak beyi olmuştu.[62] Bu

57 Buck, *Land Utilization*, s. 9; China-U.S. Agricultural Misson, *Report*, s. 17 ile karşılaştırınız.

58 Buck, *Land Utilization*, s. 194.

59 China-U.S. Agricultural Mission, *Report*, s. 55.

60 D. Crook ve I. Crook, *Revolution in a Chinese Village*, s. 3, 12, 13, 27-28. Komünist yönetimce görevlendirilen bir Kanadalı ve bir İngiliz tarafından gerçekleştirilen bu araştırmanın bir üstünlüğü, Komintang yönetiminin kötü yanlarını sergilemekten pek çekinmemesidir. Yazarlarının, bilimsel nesnellik ölçütlerine bağlı kalmalarına ve kitabın hiçbir bakımdan komünizm propagandası olmamasına karşın, Crook ve Crook bende, yakın geçmişte köylerdeki durumla ilgili olarak Komünistlerin benimsediği bakış açısını eleştirisiz benimsedikleri izlenimini bıraktılar.

61 Buck, *Land Utilization*, s. 194, 195'teki harita.

62 Tawney, *Land and Labour*, s. 37, 38; China-U.S. Agricultural Mission, *Report*, s. 55.

haritanın bize anlattığı bildik bir öykü: Ticaretin yarattığı etkilerin köylü mülkiyetini kemirdiği ve servetin, eski yönetici sınıfın bazı kesimleriyle kentlerdeki hızla yükselen yeni öğelerin birbirleriyle karışmasıyla oluşan yeni bir toplumsal formasyonun elinde toplandığı bir toplum.

Bu bileşim Komintang'ın temelindeki başlıca toplumsal dayanağı oluşturduğundan, Komintang'ın izlediği tarım politikası da *status quo*'yu (durumu) korumayı ya da onarmayı amaçlıyordu. Buna ek olarak *de facto* (olgular düzeyinde) bağımsız bir komünist rakibin bulunması, kutuplaşmaya yol açıp Komintang politikasının daha da gerici ve baskıcı bir tutuma girmesine neden oldu. Komintang'a sempatiyle bakan Amerikalı bir bilim adamı şu genel değerlendirmeyi yapmaktadır: "Komünistler zaman zaman patlak vermiş gelip geçici fanatik köylü ayaklanmalarının ardılları (halefleri) gibi davranıyorlar; Ulusal Hükümet ve Komintang ise, egemen mandarinlerin ardılları gibi."[63] Bu değerlendirme elbette olan biten her şeyi dile getirmekten uzak, yine de doğrı bir değerlendirme. Başka bir yerde, aynı bilim adamı, yerinde yaptığı gözlemlere dayanarak şunları yazmakta:

"(Komintang)... kırsal kesimde sınıf savaşını körüklemediği için eski sınıf ilişkileri sürüyor. Gerek Parti gerek Hükümet, her zaman etkili ya da içten olmayan bir tutumla da olsa, birtakım toprak reformu programları yürütmeye çalışıyorlar... Komintang, yaygın ortakçılık, topraksızlaşma, tefecilik ve kırsal despotizm olaylarına hoşgörü gösterdi; çünkü iktidara geldiğinde bunlar zaten vardı; ve o özellikle, ulusal bir hükümet, çağdaş bir ordu, yeterli bir bütçe kurmaya, afyon, eşkıyalık ve Komünistler gibi tehlikeli kötülüklerin kökünü kazımaya uğraşıyordu..."[64]

Bu alıntıda görüldüğü üzere, yazar Komintang'ın izlediği politikanın nedenleri olarak gösterdiği gerekçeleri kurcalamadan olduğu gibi kabul ediyor. Yine de bu bölüm, Komintang'a dost bir tanığın ağzından, Komintang politikasının kırsal kesimdeki *status quo*'yu sürdürmek olduğunun itiraf edilmesi bakımından önemlidir; *status quo*'yu korumak ise, bir tür sınıf savaşından başka bir şey değildir.

Komintang'ın tarımsal ilişkileri düzenlemeye yönelik ciddi bir eylem yapmaktaki yeteneksizliği, bu alanda hiçbir düzelme-

63 Linebarger, *China of Chiang*, s. 233.

64 Linebarger, *China of Chiang*, s. 147-148.

nin olmadığı anlamına gelmez. Zaman zaman köylülüğün koşullarını iyileştirmeyi amaçlayan bazı kararnameler çıkarılmış ve açıklamalarda bulunulmuştur.[65] Szechuan gibi bazı bölgelerde, savaşbeylerinin zora dayanarak aldıkları vergilerin, yaptıkları işlerin yerini Komintang'ın yönetimi aldıkça köylülerin durumu gerçekten iyileşmiş olabilir.[66] Bir Amerikan resmi raporuna bakılırsa, birçok bölgede toprakbeyleri, bir çiftliğin toplam üretiminin ortalama üçte birini alıyorlardı; ki bu bir dönem için gerek Komünistler'in gerek Komintang'ın benimsedikleri yasada saptadıkları tavan olan % 37,5'in biraz altında bir miktar demektir.[67] Liberal öğeler "siyasal açıdan zararsız" olarak kaldıkları sürece, hoşgörüyle karşılanan kırsal bölgelerin yeniden kalkındırılması gibi durumu yavaş yavaş düzeltecek reform çabalarını geliştirebildi. Bu "yeniden inşa" (*reconstruction*) hareketinin amacı, "sınıf yapısında devrimci bir değişikliğe gitmeden, tüm topluluğu daha iyi bir noktaya getirmekti."[68] Buna benzer bir başka girişim de, Çin tarihinde aydınların ilk olarak bilinçli bir tutumla halka gittikleri, 400.000 insanın yaşadığı bir kuzey bölgesi olan Ting Hsien'deki "toplumsal laboratuvar" deneyimiydi.[69]

Gerek dostça gerek düşmanca tanıklıklardan ortaya çıkan en açık sonuç, Komintang reformlarının elitlerin yerel yaşam üzerinde kurdukları denetimi ortadan kaldırma yolunda atılan bir iki adımdan öte gitmedikleri ölçüde göstermelik olduklarıdır. Komintang'ın iktidarda kalması söz konusu değildi. Linebarger kadar Komintang'a dostça yaklaşan bir gözlemci bile, "pek çok *hsien** (ilçe) zengin tutucuların vergilerini ödemekten kaçınabilmelerine, hükümet kaynaklarını çalmalarına ve doğrudan doğruya çiftçilerin kurdukları örgütleri bastırmalarına izin veren yerel iktidar aygıtlarının denetimi altınadır" demektedir.[70] Çin'in çok

65 Bunların bir bölümü Lamb, *Agrarian Movement*, s. 45-46, 78-79'da özetlenmiştir.

66 Linebarger, *China of Chiang*, s. 222.

67 China-U.S. Agricultural Mission, *Report*, s. 56. Komintang'ın çıkardığı söz konusu yasaların tarihi belirtilmemiştir.

68 Linebarger, *China of Chiang*, s. 220-221. Tırnak içindeki nitelemeler Linebarger'ındır.

69 Linebarger, *China of Chiang*, s. 218-219. Ayrıca bu toplulukla ilgili olarak Gamble'in hazırladığı *Ting Hsien* raporuna bkz. Bu araştırmada söz konusu topluluğun toplumsal yapısının, istatistik yığınlarının ardında kolay kolay görülebilecek bir durumda olmadığını belirtmek gerek.

* *Hsien* için bkz. s. 220 (ç.n.).

70 Linebarger, *China of Chiang*, s. 220.

geniş bir bölümünde, imparatorluk rejiminin sona ermesi, toprak sahibi yukarı sınıfların siyasal ve ekonomik rollerinde köklü bir değişiklik yaratamadı. Komintang'ın gevşek bir biçimde birleşmiş satraplıkları altında da, eskiden Mançular ve savaşbeyleri dönemlerinde olduğu gibi davranmayı sürdürdüler. Komintang'a eleştirel yaklaşan kaynaklar bu noktayı çok daha açık biçimde ortaya koymaktalar. Komingtang'ın 1937'de çıkardığı, amacı köylü çiftliklerini desteklemek olan toprak yasasında bir değişikliği tartışırken, Çinli bir yazar, köyde siyasal erkin eski *gentry*'nin elinde kaldığı gözleminde bulunur. "Dolayısıyla bu beylerden, köylülerin sırtına yükledikleri ekonomik yükü azaltmaya yönelen yeni yasanın kira politikasını, az da olsa içtenlikle uygulamaya koymalarını beklemek hayaldir" diye yazar.[71] Aynı biçimde, yerel yönetimle ilgili bir araştırmada da, çoğu ilde, seçim kurallarının, *hsien* düzeyinde uygulamaya konulmadığını, bunun yalnızca o sırada hüküm süren karışıklık ortamının değil, aynı zamanda hükümetin gerek yerel gerek daha üst düzey görevlilerinin seçilme kurallarını baltalama çabalarının ürünü olduğunu ortaya koymaktaydı.[72] Bir başka kaynağa göre toprakbeyleri, kira indirimi konusunda ısrar eden kiracılarını, sık sık komünistlikle suçlayarak korkuttular; çünkü böyle bir suçlama nedeniyle tutuklanabilirlerdi.[73]

Durumun, her yerde oradan buradan alınmış bu eleştirilerin düşündürdüğü kadar kötü olmadığı kesinlikle söylenebilir. Bu eleştirilerin 1930'ların başıyla ortaları arasında yayımlanabilmiş olması bile anlamlıdır; hele Çang'ın birkaç yıl önce kanlı bir baskı uyguladığı anımsanırsa oldukça anlamlıdır. Çin topluluklarının bu dönemdeki durumlarıyla ilgili antropolojik araştırmalar pek çok yerde patriarkal tutumların ve kurumların sömürünün daha ileri boyutlara varmasını önleyen bir fren işlevi görerek sürdüğü yolunda ipuçları vermektedir. Ama bu araştırmalar, aynı tablonun bir başka ayrıntısını vererek, eski *gentry* yönetiminin yerel düzeyde sürdüğünü de ortaya koymakta. Komintang'ın tarım politikasının eski düzeni korumaya yönelik bir çabadan başka bir şey olmadığı sonucunu bu araştırmalar da doğrulamaktadır.

71 *Agrarian China*, s. 155'te, 1937'de yayımlanmış bir makaleyi aktarmaktadır.

72 Bu uygulamanın ilginç bir evresi için bkz. Shen, "Local Government", s. 190-191, 193.

73 *Agrarian China*, s. 147. Sözü geçen makalenin aslı 1932'de yayımlanmıştır.

Eski kurumların Komintang döneminde de varlıklarını sürdürmeleri ve bunun çapı, bölgeden bölgeye önemli farklılıklar gösterdi. Daha önce de belirtildiği gibi bu bölgesel farklılıklar, tarihsel gelişmenin birbirini izleyen aşamalarını yansıtmaktadır. İç bölgelerin bazı uzak köylerinde, Batılıların gözüne inanılmayacak kadar düşük görünen bir yaşam standardı egemen iken önde gelen birkaç aile, klasik eğitim görmüş *gentry* idealinin gerisinde kalmış olsalar da, bedensel çalışmadan kurtulmuş olmak ve bazı örneklerde afyonun yardımıyla bile olsa, aylak sınıfın haz felsefesini sürdürmek gibi bazı özelliklerini taşıyabiliyordu.[74] Iskalanın öbür ucunda, eski *gentry*'nin neredeyse hiç bir izinin kalmadığı, ama onların yerini, toprağın yüzeyinin "sahipliğini" onu işleyenlere bırakarak, toprak altının üçte ikisinin mülkiyetini ele geçirmiş bulunan, toprağı başında durmayan kentli toprakbeylerinin yaşadığı bir büyük kentin yakınındaki bir başka köy vardı.[75] Yine de, Komünistler'in iktidarı ele geçirmelerinden az önce incelenen Nanking yakınlarındaki bir köyde, eski yönetici sınıfın ve yöneticilik konumunu sağlayan eski yöntemlerden bazılarının varlığını sürdürdüğü çok daha açık bir biçimde görülür. Burada "beyefendi" statüsü zengin toprakbeylerinin sahip olduğu bir konumdu. Ancak burada da, toprakbeyi gücünü, yerel garnizon onu kanatları altına alabildiği sürece gösterebiliyordu; ki bu durum, dönemin anlamlı özelliklerinden biriydi. Ülkenin kentlerdeki polis gücünün erişemediği uzaklıktaki sınır bölgeleriyse, "toprak beyine karşı geldiler ve kira ödemediler."[76] Bu olgular bize, Komintang yönetiminin ikinci yarısında, askeri birlikler, burjuvazi ve zengin toprak beyleri ya da "yeni *gentry*" arasındaki gerçek ilişkiler hakkında pek çok şey öğretiyor.[77]

74 Somut bir örnek için bkz. Fei ve Chang, *Earthbound China*, s. 19, 81-84, 92.

75 Fei'nin 1930'larda gerçekleştirdiği öncü çalışması olan *Peasant Life* adlı yapıtının 9.-10., 185., 191. sayfalarına bkz. Toprak üzerindeki çifte sahipliğin önemi konusunda Fei, Tawney'in *Land and Labour*, s. 36-38'deki görüşlerine katılıyor.

76 Fried, *Fabric of Chinese Society*, s. 7, 17, 101, 196.

77 Eski yönetici sınıfın yeni koşullarda varlığını sürdürdüğü konusunda daha fazla bilgi için bkz. M. C. Yang, *Chinese Village*, s. 1, 183-186. Canton yakınlarındaki bir başka köyde, C. K. Yang'ın, *Village in Transition*, s. 19'da verdiği bilgilere göre, geleneksel eğitim görmüş tek bir işsiz öğretmen vardı. Büyük toprak beyleri kentte yaşadılar ve tarımsal çalışmalara hiç katılmadılar.

Toprak sahibi eski üst sınıfların varlıklarını sürdürdüklerini ve siyasal önemlerini koruduklarını gösteren diğer kanıtlar ise, Komintang'ın Japonya ile yapılan savaş öncesinde ve savaş sırasında izlediği strateji politikalarından çıkarılabilir. Komintang yönetimi altında ticaret ve endüstri çıkar çevrelerinin önemli bir ilerleme gösteremediklerini biliyoruz. İlk bakışta bu olgunun nedeninin Japon ablukası ve işgali olduğu düşünülebilir. Abluka ancak 1937'de başladığına göre tek neden bu olamaz. Bir başka önemli etmenin Çin'in bir endüstri ülkesi olma yolunda görülen yapısal değişikliklere tarımcıların gösterdikleri karşı çıkış olduğu görülmektedir. Marksistlere en ufak bir sempati beslemeyen bir askeri tarihçi, savaşın başlamasından önce, Çin'in yerli endüstri kurmak yerine, mutlaka edinilmesi gerektiği düşünülen her türlü araç gereci dışalım yoluyla sağlamayı yeğlediğini söylemektedir.[78] Aynı biçimde, savaş alanlarında izlenen taktikler de, Liu bu apaçık sonuca varmış olmasa da, Çin'in toplumsal yapısını yansıtmaktaydı. Üstün silahların yokluğunda Çin, askerlerden, ülkenin savunulmasında yürekli davranmalarını isteyerek, büyük köylü kitlelerinin insan gücünü kullanmakla yetindi. Bu, "ölüme meydan okuma" tutumu, çok büyük sayıda ölüye ve yaralıya patladı. Yalnız 1940 yılındaki çarpışmalarda Çinlilerin askeri birliklerinin % 28'ini yitirdikleri söylenmektedir. Aynı kaynakta yapılan hesaplara göre, savaşın sekiz yılı boyunca silah altında tutulan sapasağlam erkeklerden % 23'ü yaralanmış ya da ölmüştür.[79] Bu söylenenlere, endüstrileşme öncesi herhangi bir toplumun aynı durumla karşılaştığında, aşağı yukarı aynı acıları tadabileceği ileri sürülerek karşı çıkılabilir. Ama ben böyle bir karşı çıkışın, büyük ölçüde *gentry*'nin ardıllarının siyasal denetimin dizginlerini ellerinde tutmaları nedeniyle Çin'in endüstri toplumuna geçemediği gibi çok önemli bir noktayı gözden kaçırdığını sanıyorum.

Şimdi odak noktamızı kaydırıp, Komintang rejimine bir de karşılaştırmalı kurumlar tarihi perspektifinden bakalım. Sahip olduğumuzdan daha ayrıntılı bilginin elimizin altında bulunmuş olmasını istesek de, üzerinde durduğumuz ayrıntıları [şimdilik] bir yana bırakırsak, Komintang yönetiminin yirmi yılının, Avrupa'da endüstrileşmeye gösterilen, önemli totaliterci özellikler ta-

78 Liu, *Military History*, s. 155.
79 Liu, *Military History*, s. 145.

şıyan gerici tepki evresinin temel niteliklerinden bazılarına sahip olduğunu görürüz. Daha önce de gördüğümüz gibi, Komintang'ın dayandığı asıl toplumsal tabanı, bir koalisyon, belki daha doğru bir deyişle, *gentry*'nin ardıllarıyla kentlerdeki ticaret, finans ve endüstri çevreleri arasında kurulan bir "düşman kardeşler" işbirliği oluşturmaktaydı. Komintang, şiddet araçlarını tekelinde tutarak, bu koalisyonu bir araya getiren bir halka işlevi gördü. Şiddeti tekelinde tutması aynı zamanda ona, kentli kapitalist kesime şantaj yapma ve hükümet aygıtını hem doğrudan hem de dolaylı olarak istediği gibi kullanma olanağını verdi. Her iki açıdan Komintang, Hitler'in Nazi partisine benzemekteydi.

Bununla birlikte, Komintang ile Avrupa'daki benzerleri arasında, hem toplumsal tabanı hem tarihsel koşulları bakımından önemli farklılıklar da vardı. Bu farklılıklar Çin'deki gerici evrenin görece güçsüzlüğünün açıklanmasına yardımcı olur. Söz konusu farklılıkların en göze çarpanı, Çin'de endüstrinin üzerinde yükseleceği güçlü bir temelin bulunmayışıydı. Buna bağlı olarak kapitalist öğeler de son derece zayıftı. Japonya'nın, Çin'in kıyı kentlerini işgal etmesinin, bu [kapitalist] grubun etkisini daha da azalttığını düşünmek yanlış olmasa gerek. Son olarak Japon istilasının, milliyetçi duyguları harekete geçirmekle birlikte, Çin'deki gerici dönemin Almanya, İtalya ve Japonya faşizmlerinde görülen dışa yayılma evresine geçmesini de etkili bir biçimde önlediği söylenebilir. Bütün bu nedenlerle, Çin'in gerici ve önfaşist (proto faşist) aşaması, Almanya'nın ve İtalya'nın buna denk düşen aşamalarından çok, tarımsal elitin tepedeki konumunu sürdürebildiği ama saldırgan bir dış politika izleyemediği Franco İspanya'sının söz konusu evresine benzemektedir.

Çin'deki gerici dönemle Avrupa'dakiler arasında en şaşırtıcı benzerlikler, gerçeklikten uzaklaşmama tasalarının [izlenen politikadaki kadar] ağır basmadığı öğretiler alanında ortaya çıkmaktadır. İktidarı almasından önceki devrimci aşamasında Komintang, kendini Taiping Ayaklanmasıyla özdeşleştirmişti. İktidarı ele geçirdikten ve Çang Kay-şek'in gerçek önder olarak sivrilmesinden sonra parti, bunun taban tabana zıddı bir tutumla, kendini İmparatorluk sistemiyle ve bu sistemin 1862-1874 Restorasyonu sırasında elde ettiği apaçık başarıyla özdeşleştirdi.[80] Öyle ki bu, tam da İtalyan faşizminin ilk dönemlerindeki tutumunu

80 Wright, *Last Stand*, s. 300. Komintang öğretisinin salt Çinli öğeleriyle ilgili derinliğine bir çözümleme için bkz. 301-302.

anımsatan bir savrulma örneğiydi. Zaferden sonra Komintang öğretisi, Konfüçyüsçülükten alınma öğelerle, Batı liberal düşüncesinden alınan kırıntıların garip bir karışımı durumuna geldi. Batı liberal düşüncesi, çok iyi bilindiği gibi Çin'e, hareketin en saygı gören öncüsü olarak kalan Sun Yat-sen'in etkisiyle girmişti. Avrupa faşizmiyle olan benzerlikler daha çok Çang Kay-şek'in ya da onun öğreti ağırlıklı açıklamalarını kaleme alanların birbirinden farklı öğeleri bir araya getirme kalıbından ve birini ya da diğerini vurgulama eğilimlerinden kaynaklanmaktadır.

Çin sorunlarına konulan temel tanı (teşhis) 1911 devriminden sonra işlerin, Çin halkının doğru düşünmemesi nedeniyle kötüye gittiğiydi ve yarı Konfüçyüsçü bir ahlakla, felsefi yavanlıklara yaslandırılmıştı. 1943'te Çang, Çinliler'in çoğunun, Sun Yat-sen'in derin felsefi önermesi olan "anlamak güçtür; yapmak kolaydır" sözünde yatan gerçek bilgeliği kavrayamadıklarını ve hâlâ "anlamak kolaydır, yapmak güçtür" diye düşündüklerini ileri sürdü. Bu tanıdaki somut öğe, yalnızca Çinlilerin yabancıların egemenliğinin ve Çin'e dayatılan eşitlik ilkesine dayanmayan antlaşmaların ülkeye verdikleri zararla Mançu hanedanının güçsüzlüğüyle ve yozlaşmasıyla ilgili birkaç yorumu anlamamalarıyla ilişkiliydi.[81] Çin'i içinde bulunduğu kötü duruma düşüren toplumsal ve ekonomik etmenlere ise hemen hiç değinilmiyordu. Çünkü bunları açık yüreklilikle gün ışığına çıkarmak, yukarı sınıf desteğini yitirmek gibi büyük bir tehlikeye yol açabilirdi. İşte içinde bulunulan durumla ilgili herhangi bir gerçekçi çözümlemeden yoksun olması ve bu eksikliğin bazı nedenleri yüzünden, Komintang öğretisi Avrupa faşizmini anımsatmaktadır.

Aynı şey Komintang'ın gelecekte yapılması gereken şeylerle ilgili tasarıları için de söylenebilir. Çang'ın öteki anlamları yanı sıra, tarım sorununu dile getirmek için de kullandığı sloganı deyiş olan "Halkın Geçimi" sorununun taşıdığı önem hakkında, yarı resmi kitabının orasına burasına serpiştirilmiş, ancak üç beş görüş bulunmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, gerçekte sorunun çözümü için pek az şey yapılmış, hatta pek az şeyin yapılması önerilmiştir. Bunun yanı sıra bir de endüstrileşmeyle ilgili on yıllık bir plan vardı; ama bu planın da büyük bir bölümü sözde kaldı. Endüstrileşmeye değil, yukarıdan aşağıya dayatılan ahlaka ve moralle ilgili reforma önem verildi; ne var ki bu re-

81 Chiang Kai-shek, *China's Destiny*, I. ve II. bölümler.

form anlayışının da herhangi bir toplumsal içeriği yoktu. Söz konusu tanı da, eylem planı da, Çang Kay-şek'in şu sözlerinde özetlenmiş bulunmaktadır:

"Yukarıda söylenenlerden anlaşıldığı gibi, ulusal yeniden inşanın anahtarı toplumsal yaşamımızın değiştirilmesinde aranmalıdır; toplumsal yaşamımızın değiştirilmesi ise düşgücüne, güçlü bir iradeye sahip olan, ahlaksal inançlara ve sorumluluk duygusuna sahip bulunan, bilgelikleriyle ve çabalarıyla halka kent, bölge, eyalet ya da tüm ülke çapında önderlik edecek ve halkı alışana dek eskiden farklı olduğunun farkına varmadan yürüteceği yeni bir yola sokacak önderlerin bulunmasına bağlıdır. Gene, daha önce belirttiğim gibi, ulusal ve toplumsal yeniden kalkınma, ülkenin her yanında gençler, başkalarının yapmaya cesaret edemediklerini yaparlarsa ve başkalarının katlanamadıklarına katlanırlarsa kolaylıkla tamamlanacaktır..."[82]

Görüldüğü gibi burada, Konfüçyüsçü düşüncenin başkalarının iyiliğine çalışan "seçkin kişi" kuramı, koşulların zorlamasıyla askeri ve "kahramanca" bir nitelik kazanmıştır. Bu iki öğenin bir araya gelmesi olgusu, Batı faşizminden tanıdığımız, yabancımız olmayan bir durumdur.

Söz konusu kahraman elitizminin alması gerektiği düşünülen örgütsel biçimin, doğrudan doğruya Komintang partisi olduğunu görünce aralarındaki benzerlikler daha da artmaktadır. Yine de ikisi arasında önemli bir fark vardır. Komintang silahlanmış ulus kavramına daha yakındı. Herkesin Komintang ideallerinin gücünün ve önderlerinin davranışlarıyla ortaya koydukları örneğin önünde aynı coşkulara kapılması bekleniyordu. Her ne kadar ulusun her kesimini içine alacak bir parti düşüncesi Sun Yat-sen'e kadar götürülebilirse de, bu örgüt anlayışının taktik bir üstünlüğe sahip olduğu görülmüştü. Çang, komünistlerin kendi örgütüne katılabilecekleri umuduyla, kapıyı açık tutmaya özen gösteriyordu.[83] Ne var ki, gerçekte Komintang, Avrupa'nın gerek sağ gerek sol totaliter partileri gibi, halkın ancak çok küçük bir azınlığınca desteklenen bir parti olarak kaldı.[84]

Söz konusu ahlak ve moral reformun açıklanan amacı ve onu ete kemiğe büründürecek örgütsel biçimi elbette askeri erk-

82 Chiang Kai-shek, *China's Destiny*, s. 212.

83 Chiang Kai-shek, *China's Destiny*, s. 212-216, 219-221, 233.

84 Linebarger, *China of Chiang*, s. 141-142'de resmi verilerin bulunmaması karşısında, parti üyelerinin iki milyon kadar olduğu tahmininde bulunuyor.

ti. Askeri erk ise, ulusun savunulmasını ve ulusal birliğin kurulmasını sağlayacaktı. Çang, herhangi bir reformun yapılabilmesinin önkoşulu olarak gördüğü askeri reformu her keresinde gündemin başına koydu. Çang'ın bu bakış açısını haklı kılmak üzere öne sürdüğü başlıca gerekçeler kesinkes totaliter bir nitelik taşır. Çang, Rousseau'nun ve Fransız Devrimi'nin, Çin için bir model oluşturamayacağını, çünkü o sırada Avrupalıların özgür olmadıklarını, oysa bugün Çin'de fazlasıyla özgürlük bulunduğunu söyleyen Sun Yat-sen'in görüşünü aktarır. Hem Çang'ın hem Sun Yat-sen'in pek sevdikleri bir benzetmeyle Çinliler, yabancı emperyalizminin kolaylıkla ele geçirebileceği "gevşek bir kum yığını" gibi beklemekteydiler. "Yabancı baskısına direnebilmek için" diye sürdürür Çang, doğrudan doğruya Sun Yat-sen'den yaptığı alıntıyı, "kendimizi 'bireysel özgürlük' düşüncesinden kurtarmalı ve kumla çimentonun karışımından oluşan sağlam kitle gibi, güçlü bir dayanışma içinde tek bir beden olarak birleşmeliyiz." Çang bu birliğin nasıl gerçekleştirileceğini şöyle anlatır:

"Başka bir deyişle, eğer Çunguya [yani Çin] ulusu, ulusal savunma amacıyla kaya gibi sağlam bir birlik oluşturacaksa, bireylerin gevşek bir kum yığınının kum taneleriymiş gibi aşırı özgürlüklerden yararlanamayacakları kendiliğinden anlaşılır. Daha somut olarak söylersek, Çin'in bu savaşta ve savaş sonrası dönemde, dünyanın öteki bağımsız ve özgür uluslarıyla birlikte sonul zaferi kazanabilmesi, sürekli dünya barışının kurulması ve insanlığın özgürleşmesine katkıda bulunabilmesi için, kendini güçlü bir ulusal savunma kalesi durumuna getirmesi gerekir. Dolayısıyla... bireysel özgürlüğün fazlasına... ne savaş süresince ne de savaş sonrası dönemde izin verilir."[85]

Çang Kay-şek'in formülleştirdiği biçimiyle Komintang öğretisinin bu kısa özetinde üç nokta göze çarpmaktadır. Birincisi, Çin'in sorunlarıyla baş etmeye olanak verecek herhangi bir ekonomik ve toplumsal programın hiçbir izine rastlanmaması, hatta son derece belirgin bir tutumla, bu sorunların varlığına değinmeme inceliğinin gösterilmesidir. "Siyasal vasilik" ve demokrasiye hazırlama konusu da boş bir edebiyattan başka bir şey değildir. Gerçekte izlenen politikaysa, var olan toplumsal ilişkilere olabildiğince dokunmamak yolundaydı. Böyle bir politika, halkın göze kestirilen herhangi bir kesimine şantaj yapılmasını ve

85 Chiang Kai-shek, *China's Destiny*, s. 208.

partiye destek olmaya zorlanmalarını da içeriyordu. Amerika kentlerindeki gangsterler de, aslında sırtlarını dayamış oldukları kurulu toplumsal düzeni sarsmak gibi herhangi bir ciddi girişimde bulunmaksızın aynı şeyi yaparlar. İkinci noktanın, belli toplumsal ve siyasal hedeflerin bulunmayışını, dayandığı toplumsal temeller uzun süredir giderek artan bir hızla aşınan geleneksel idealleri canlandırma yolunda gösterilen inceliksiz girişimlerle gizleme çabası olduğu söylenebilir. Profesör Mary C. Wright *The Last Stand of Chinese Conservatism* adlı kitabında, bu noktayı birçok somut kanıta dayandırarak sağlam bir biçimde ortaya koyduğu için, bize burada geçmişin yurtsever saptırmayla ülküleştirilmesinin, Batı faşizminin "alameti farikası", onun en büyük ayıplarından biri olduğunu anımsatmaktan başka bir şey kalmıyor. Komintang'ın öğretisinin dikkati çeken üçüncü ve son özelliği, sorunlarını askeri güç yoluyla çözme çabasıydı ki, bu da yine Avrupa faşizminin başta gelen özelliklerinden biridir.

Bu üç noktayı vurgulamak, Komintang'ın Avrupa faşizminden ya da daha önceki gerici akımlardan hiçbir farkının bulunmadığı anlamını gelmez. Tarihte özdeşlik hiçbir zaman görülmediği gibi burada da görülmez. Açıklamaya çalıştığımız şey, bu benzerliklerin yalnız Çin'i anlamak için değil, onun yanı sıra genel olarak totaliter akımların dinamiklerini anlamak bakımından önem taşıyan, birbirleriyle ilişkili bir bütün oluşturmaları olgusudur. Başka bir deyişle, burada karşı karşıya bulunduğumuz durum, Çin'de o kadar belirgin olmayıp Avrupa'daki çok daha belirgin örneklerini anımsatan rastlantısal benzerlikler demeti değildir. Bunlar karmaşık, tek bir bütün oluşturarak, bir süre için hem Avrupa'da hem de Çin'de siyasal, toplumsal ve düşünsel ortama damgalarını vurmuş olan etmenlerdir.

Komintang'ın Çin'i bu gerici yoldan çağdaş bir devlete götürme girişimleri, tam bir fiyaskoyla sonuçlandı. Rusya'da görülen, benzeri ama geleceği çok daha parlak görünen bir girişim de başarısızlığa uğramıştı. Her iki ülkede bu başarısızlık, komünist zaferlerinin hem habercileri oldu hem de bu zaferlerin yakın nedenlerini oluşturdu. Komünistler, Rusya'da birinci sınıf bir endüstri gücü yaratmayı başardılar; Çin'de ise bunu başarıp başaramadıkları hâlâ kesin olarak söylenemiyor. Yine her iki örnekte, köylülerin başkaldırışı ve ayaklanması, bu ülkelerin kapitalizmin gerici ya da demokratik türleri yerine, komünist bir yoldan çağ-

daşlaşmaya yönelmesini belirleyen katkıları yaptı. Çin'de bu katkı, Rusya'da olduğundan da önemliydi. Öyleyse şimdi, artık toplumsal yapıda gerçekleştirilen çok büyük dönüşümlerde köylülerin oynadıkları rolü incelemeye geçebiliriz.

6. Ayaklanma, Devrim ve Köylüler

Çin'de sık sık köylü ayaklanmalarının başgösterdiği bilinmektedir. Fitzgerald, Çin'in 1900 öncesindeki uzun tarihi boyunca patlak veren altı önemli ayaklanmaya değinmektedir.[86] Bunların yanı sıra, büyümeden bastırılan ya da yerel düzeyde kalan pek çok başka ayaklanma olmuştur. Burada tartışmayı daha çok Mançu hanedanın son dönemleriyle sınırlandırarak, çağımız öncesi Çin toplumunun köylü ayaklanmalarına niçin yatkın olduğunu açıklayan belli başlı nedenlere değinmeye çalışacağım. Ele alacağımız etmenlerden bazıları, daha önceki hanedanlar zamanında da işlemiş olabilir; ancak bu, hem elinizdeki çalışmanın hem de yazarın uzmanlık alanının dışında kalan bir noktadır. Her şeyden önce altı çizilmesi gereken olgu, bunların devrim değil ayaklanma olmalarıdır; yani toplumun temel yapısında bir değişiklik yaratmış olmamalarıdır. İkinci olarak, öteden beri var olan bu yapısal zayıflığın, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda, ticaretin ve endüstrinin etkisiyle ortaya çıkan yeni baskılar altında gerçek bir devrimin yapılmasını nasıl kolaylaştırdığını göstermeye çalışacağım. Çin'de olup bitenler, Hindistan'la, çağımız öncesi tarihinde köylü ayaklanmalarının oldukça ender görüldüğü ve hiçbir etki yaratamadığı, buna karşılık, çağdaşlaşmanın, köylülerini en az Çin köylüleri kadar çok ve Çin köylülerininki kadar uzun bir süre boyunca yoksullaştırdığı Hindistan ile önemli sonuçlar çıkarmaya elverişli bir zıtlık gösterir. Japonya ile Çin arasındaki zıtlık ise, bundan daha az çarpıcı olsa bile daha az aydınlatıcı değildir. Japonya'da yöneticiler, çağdaşlaşma süreci içinde köylüleri ayaklanmaya yönelten eğilimlerin ortaya çıkmasını, bir dereceye dek Japon köylü toplumunun Çin'dekinden farklı ilkelere göre örgütlenmiş olmasından yararlanarak denetleyebildiler. Bu yoldaki başarıları, Japonya'yı, daha sonra Almanya'da olduğu gibi, sonu faşizme varan gerici bir çağdaşlaşma yoluna sokabilmelerini de sağladı.

86 Fitzgerald, *Revolution in China*, s. 13.

Çin'de köylülüğü tartışmaya geçmeden önce, on dokuzuncu yüzyılda Çin siyasal yapısının, köylülerle, ancak oldukça dolaylı bir bağlantısı bulunan, daha çok toprak beylerinden ve memurlardan oluşan yönetici tabakanın karakterinin ve örgütlenme biçiminin bir sonucu olduğu düşünülebilecek bazı zayıflıklar gösterdiğini anımsatmakta yarar var. Çin toplumunun bu kesiminin çağdaş ticaret ve endüstri dünyasına genellikle ayak uyduramayışının nedenlerinden bazılarına daha önce değinmiştim. Bunların yanı sıra, geleneksel Çin'in siyasal düzeneğinin başka bir bozukluğunun da bulunduğunu gösteren belirtiler var. *Gentry*'nin, toprakbeyleri olarak bölgelerinde yetkelerini (otoritelerini) köylülere dayatabilmeleri için, güçlü İmparatorluk sistemine yaslanması gerekiyordu. Öte yandan, İmparatorluk sistemini güçlendirmek için başvurulması gereken eylemler, yerel *gentry*'nin kısa vadeli çıkarlarıyla çelişiyordu. Paylarına düşen vergileri ödeme konusunda çok isteksiz davrandılar ve genellikle yerel işlerin kendi yöntemleriyle yürütülmesini istediler.[87] Bu durumda merkezi hükümetin bölge düzeyindeki yöneticisinin yapabileceği fazla bir şey yoktu. Kötüye kullanmalar (suistimaller) çoğalıp merkezi hükümetin bölgedeki varlığı silikleştikçe, merkezkaç etkiler de bir kısır döngü yaratabilecek biçimde güçlendi.

Şu sırada ele aldığımız sorun açısından bakıldığında, en önemli yapısal bozuklukları, köylülüğü yukarı sınıflara ve egemen düzene bağlayan halkaların birçok noktasında görülen zayıflıklar oluşturuyordu. Daha önce de belirtildiği gibi *gentry* üyelerinin, yıllık tarım işlerinin yürütülmesinde herhangi bir rolleri yoktu; hatta köylü topluluğunun meşru önderleri olarak görülmelerini sağlayabilecek denetleme rolünü bile oynamıyorlardı. Gerçekten, Çin'de toprak sahibi olan bir beyefendiyle, soyluluk sıfatı bulunmayan herhangi bir zengin toprakbeyi arasındaki başlıca farklardan biri, beyefendinin herhangi bir el işine bulaşmaması, kendisini bilginliğe ve sanatlara adamasıydı. Kuşkusuz *gentry*, bölgesi topraklarının daha iyi sulanması için hükümetle görüşmelerde bulunur, pazarlık yapardı. Bunun, sonuçları köylülerin gözünden kaçmayacak bir işlev olduğunu bilip, *gentry*'nin, köylüler için çok büyük işler yaptığı izlenimi yaratmak için her türlü çabayı harcamış olacağından kuşku duymasak da, bu iş, doğası gereği sürekli ya da sık sık yinelenen bir et-

87 Hsiao, *Rural China*, s. 125-127.

kinlik değildi. Herhangi bir yörede yapılabilecek sulama kanallarının bir sınırı vardı. Ayrıca merkezi hükümetin, hatta pek çok yerel yöneticinin elinin altında bulunup bu işe ayırabileceği kaynaklar azalınca, eski sulama sistemlerini işler durumda tutmak zorlaştı, yeni sulama kanalları açmak ise büsbütün olanaksızlaştı.

Gentry'nin konumunu meşru gösterecek başka ne gibi ekonomik katkılarının olabileceği düşünüldüğünde, akla yıllık tarım işleri döngüsünün değişik işlemlerinin ne zaman yapılması gerektiğini belirlemek bakımından, zorunlu bir bilgi dalı olan astronominin *gentry*'nin denetimi altında bulunduğu gerçeği geliyor. Bu noktanın daha derinliğine incelenmesi gerekmekle ve genel olarak köylülerle *gentry* arasındaki ilişki konusunda daha fazla ve daha sağlam bilgilere gereksinim duyulmakla birlikte, söz konusu tekelin on dokuzuncu yüzyılda artık önemini yitirmiş olduğunu düşünmemiz için ortada pek çok neden var.[88] Kaldı ki köylüler, her zaman kendi pratik deneyimlerinden yola çıkarak, yıllık tarım işleri döngüsünün her yanı hakkında zengin bir bilgi birikimi edinirler. Farklı ürün cinslerinin ekilip dikilmesinin en uygun zamanı, nereye ekilip ne zaman biçilip kaldırılmasının uygun olacağını çok iyi bilirler. Gerçekten bu, köylünün deneyimlerinin öylesine derinliklerinden beslenen bir bilgidir ve çoğu köylü için onlardan uzaklaşmanın riski o kadar büyüktür ki, çağımızın hükümetleri, köylülere alışageldikleri yolları değiştirmeleri gerektiğini anlatmakta büyük güçlüklerle karşılaşır. Onun için, büyük bir olasılıkla, köylülerin uygulamalarını astronomların bilgilerine uydurmalarından çok, astronomlar ellerindeki her türlü bilgiyi köylülerin sürdürmekte oldukları uygulamaya uydurmuşlardır ve çağdaş dönemde de köylülere uyulması zorunlu gibi görünen hiçbir öneride bulunmamışlardır.

Öyleyse hükümet köylüler için ne yaptı? Çağdaş Batılı sosyologlar, hükümetin onlar için hiçbir şey yapmadığı yanıtını, böyle bir şey olamaz düşüncesiyle, bir kıyıya itmeye pek yatkındırlar, ama bence doğru yanıt budur. Onların düşünceleri, uzun bir süre var olagelen herhangi bir kurumun, o kurumun içinde yaşayanlara tümüyle zararlı olamayacağı gibi (bana yığınla tarih-

88 Belki de bu kuşku bütün çağlar için geçerli, bkz. Eberhard, *Conquerors and Rulers*, s. 22-23. Bir dereceye dek kırsal kesimdeki toplumsal denetim sorunlarıyla ilgili olabilecek önemli önemsiz her türlü bilgiyi topladığı için son derece değerli bir çalışma olan Hsiao'nun *Rural China* adlı yapıtında bu özelliğe hiç değinilmiyor.

sel ve çağdaş gerçeklikten ilişkisini koparmış, ayakları havada bir düşünce olarak görünen) bir görüşe dayanmaktadır ve bu nedenle söz konusu kurumun yerine getirmesi gereken "işlevi" bulmak üzere umutsuz denebilecek bir çaba harcamaktadırlar. Herhangi bir bilimsel araştırmada, bilinçli ya da bilinçsiz olarak benimsenen varsayımların, soruların sorulmalarını nasıl belirlediğini irdelemenin ya da yöntem tartışmasına girmenin yeri burası değil. Ama bence, geniş insan yığınlarının ve özellikle köylülerin, yarar zarar dengesine bakmadan ve onun yerine daha iyi bir sistem koyma olanağının bulunup bulunmadığını kesinlikle düşünmeksizin, günlük sıradan yaşamlarını tehdit eden bir tehlikeyle karşılaşmadıkça ve böyle bir tehlikeyle karşılaşmalarına dek, içinde yaşadıkları toplumsal düzeni benimsediklerini düşünmek daha gerçekçi bir tutum olsa gerek. Dolayısıyla, çarkları arasında ezildikleri bir toplumu benimsemeleri hiç de olmayacak bir şey değildir.

Buna İmparatorluk bürokrasisinin, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda olduğu gibi iyi çalıştığı dönemlerde, o sırada Avrupa'nın pek çok yerinde uygulananlardan çok daha ileride bulunan nesnel bir adalet standardı tutturmuş olarak hukuku ve düzeni egemen kıldığı söylenerek karşı çıkılabilir. Bütün bunlar doğrudur. Ancak adaletin uygulanmasıyla hukukun ve düzenin egemen kılınmasının köylülere pek fazla bir yararı olmadı. Kuramsal olarak, kuşkusuz işlenen suçlar, adam öldürmeler, hırsızlıklar, soygunlar, zina, adam kaçırma gibi olaylar her dönemde ilçe yöneticisine* bildirilebilirdi. Hatta bir ilçe yöneticisi, mahkemenin toplanmasını istediklerini göstermenin bir yolu olarak, halkın *yamen*'indeki çanı çalmasına izin verecek kadar ileri gitmişti. "Çiftçilerin işlerinin başlarından aşkın olduğu mevsim" mahkemede hiçbir hukuk davasına bakılmayan aylar olarak ayrılmıştı.[89] Bu gibi olgular, yargıçların halkın yaşamında önemli rollerinin olduğu izlenimini verebilir. Ama daha dikkatle bakıldığında, durumun hiç de böyle olmadığı hemen görülecektir. Çünkü ilçe yöneticisi, ufak tefek sorunlarla ilgili olsa bile, birkaç bin kişiye adalet dağıtmakla yükümlüydü. *Yamen*'i (yerel hükümet binası) bir bölgenin merkez ilçesi görevi gören, çevresi surlarla çevrili bir kasabada bulunurdu. Normal koşullarda, köylü-

* Ing. *magistrate:* merkezi yönetimin, o bölgedeki adalet işlerini de yöneten en yüksek temsilcisi (ç.n.).

89 Ch'ü, *Local Government*, s. 118-119.

lerle doğrudan hiçbir ilişkisi olmazdı.[90] Eğer köylüyle bir ilişkisi olursa da, bu halkın en alt katmanlarından gelme, suçlularla içli dışlı ve halkla büyük ölçüde bir sömürü ilişkisi içinde bulunan "devlet tellalları" kanalından kurulurdu. Arada sırada köylüler arasında görülen adam öldürme olayları, ilçe yöneticisinin dikkatini çekmiş olmalı. Bunun dışında halkla ilişkilerinin çok az olduğu besbelli. Köylülerin, aile ve klan içinde düzeni korumak ve adaleti sağlamak için, kafalarına uygun kendi yolları yöntemleri vardı. Yağmacıları ve eşkıyayı ürünlerinden uzak tutması dışında İmparatorluk aygıtına pek gereksinimleri yoktu. Öte yandan, eşkıyalığın köylüleri tehdit eder boyutlarda yaygınlaşması olgusu, büyük ölçüde, resmi makamların sömürücülüğünün bir ürünüydü. On dokuzuncu yüzyılda İmparatorluk bürokrasisi, (izlediği politika köylü ayaklanmalarının patlak vermesine katkıda bulunduğu ölçüde), Çin'in büyük bir bölümünde düzenin "d"sini bile sağlayamayacak duruma düştü.

Buraya kadarki tartışmayı özetlersek, eldeki kanıtların, hükümetin ve yukarı sınıfların, köylülerin yaşam biçimlerinin vazgeçilmez bir öğesi olarak gördükleri herhangi bir işlevi yerine getirmedikleri sonucunu kuvvetle doğrular nitelikte olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, yöneticilerle yönetilenler arasındaki bağ, herhangi bir güç karşısında, herhangi bir [ek] yük altında kopabilecek derecede zayıf ve büyük ölçüde yapaydı.

Bu bağın yapay niteliğini onarmak üzere İmparatorluk rejimi üç yol denedi. Bunlardan biri, yetersiz ürün alındığı yıllarda, halka dağıtılmak üzere tahılın depolandığı yerel ambarlar ya da imparatorluk merkezinde bulunan ambarlardı. Köylü ayaklanmalarının tek nedeni, yeri gelince olanca açıklığıyla göstereceğimiz gibi, açlık olmasa da, yöneticiler, açlıkla köylü ayaklanmaları arasında bir ilişki bulunduğunu görmekte güçlük çekmediler. Ne var ki bu kamu ambarları sistemi, on dokuzuncu yüzyılda, yani bunlara en fazla gereksinim duyulan bir dönemde çökmüş ve çoğu kullanılmaz olmuştu. Bunun başlıca nedeni, *gentry* ile zengin toprak beylerinin, tahılı hükümete satmakta ya da bedelsiz vermekte kısa vadede herhangi bir yarar görmemiş olmaları olsa gerek. Üstelik kıtlık zamanları, elinde tahıl bulunduranların asıl büyük vurgunları vurabilecekleri dönemlerdi.[91] Hükümetin

90 Ch'ü, *Local Government*, s. 116, 151.

91 Hsiao, *Rural China*, V. bölümde sistemin işleyişinin ayrıntıları verilmektedir.

başvurduğu ikinci yol, çağdaş totaliter yöntemlere benzeyen ve bunlardan çok önce uygulanan, birbirini karşılıklı gözetleme yöntemi olan ünlü *pao-çia* sistemidir. Her on hane, başında üyelerinin davranışını hükümete rapor etmekle görevli bir şefin bulunduğu bir *pao*'da toplandı. Bu *pao*'lardan, sayıları dönemden döneme değişen birkaçı, benzer sorumlulukları olan benzeri gruplar içine alındı; bu gruplar da daha üst gruplarda toplandı; ve böylece alttan üste yükselen bir hiyerarşi oluşturdular. Sistemin hedefi, hükümetin gözetleme ve denetleme gücünü, bölge yöneticisinin altındaki düzeylere kadar yaymaktı. Çin üzerinde çalışan çağdaş araştırmacılar, *pao* sisteminin son derece etkisiz kaldığı kanısındadırlar.[92] Karşılıklı gözetleme yöntemi zamanla vergi toplamayla iç içe geçmişti, ki bu da köylülerin hiç de hoşnut olacakları bir şey değildi. Böyle bir düzenlemenin etkili olabilmesi için, pek çok yerde pek çok sıradan insanın, hem sistemden hiç de imrenilecek bir konum olmayan ihbarcılık rolünü oynamayı kabul etmelerini sağlayacak çapta çıkar elde etmeleri hem de bu insanların çevrelerinde olup biten hakkında bilgi edinebilmeleri için halk arasında yeterince saygın konumda kişiler olmaları gerekiyordu. Mançu Çin'inde bu koşulların pek kolay kolay bir araya gelemediği sonucuna varmak yanlış olmasa gerek. Denenen üçüncü yol ise, çağımızın totaliter uygulamalarını anımsatan, halka belli aralıklarla Konfüçyüsü ahlak hakkında dersler verme sistemi olan *hsiang-yüeh* idi. Bu uygulamaya on yedinci yüzyılda başlandığı anlaşılmaktadır. Birçok İmparator bu işi çok ciddiye almıştır. Ancak halkın bunları pek ciddiye almadığını, hatta yapılan konuşmaları işe yaramaz saçmalıklar olarak gördüğünü gösteren birçok kanıt var elimizde. Sistem 1865 gibi geç bir tarihe kadar sürdürülmekle birlikte, zamanla yozlaşarak, ne bu dersleri vermekle görevlendirilen memurların ne de onları dinlemek zorunda olan halkın ciddiye aldığı, içi boş bir biçimciliğe (formalizme) dönüşmüştür.[93]

Bu toplumun refahını sağlama politikalarının, polis gözetiminin ve halka öğreti aşılama sistemlerinin toplamı, çağımızın totaliter uygulamalarının habercisi ve totaliterliğin yapısının kavranmasına yardımcı bir örnek oluşturur. Bana öyle geliyor ki bunlar, totaliter bir bütün oluşturan belli başlı özelliklerin çağımızın öncesi bir dünyada da var olduğunu, kuşkuya yer bırak-

92 Ch'ü, *Local Government*, s. 151-152; Hsiao, *Rural China*, s. 26-30, 43-49, 55.
93 Hsiao, *Rural China*, bölüm VI.

mayacak biçimde gösteriyor. Ancak çağdaş teknolojinin totaliterlik araçlarını çok daha etkili kılmasından ve çağrılarına kulak verilmesini sağlayan yeni biçimler yaratmasından önceki dönemin tarım toplumlarında, bu totaliter bütün, etkisiz bir embriyon olmanın ötesine pek gidemedi.

Köylülerle yukarı sınıflar arasındaki dördüncü bir bağ, köylüleri, kurulu düzene bağlamakta, öteki yöntemlerden çok daha etkili olmuş görünen "klan" idi. Okurun anımsayabileceği gibi klan, ortak bir atanın soyundan geldiğine inanan insanlar grubuydu. Klanın işleri *gentry* üyelerince yürütülmüş olmakla birlikte, içinde çok sayıda köylü öğesi de vardı. Klanın, bütün üyelerinin bir araya geldiği ve ortak birime üyeliklerini göze görünür yollarla yeniden onayladıkları renkli törenlerde herkesin, sesli olarak yinelediği belli davranış kuralları vardı. Klan aracılığıyla, örneğin yaşlılara ve atalara saygı gibi Konfüçyüsü düşüncelerin belli bir bölümü köylülerin kafasına sokulmaktaydı. Hiç değilse, köylü toplumunun yapısıyla uyumlu düşüncelerin köylünün kafasına sokulduğu söylenebilir. Yaşa gösterilen saygı da, hiç kuşkusuz, toplumsal değişmenin çok yavaş olduğu bir dünyada birikmiş deneyimlerin taşıdığı değerden ötürü bunlardan biriydi. Burada, köylü tutuculuğunu yaratan güçlerin en önemlilerinden birini gözlemleyebiliriz. Klanın başlıca ekonomik temelini, üyelerinin ortaklaşa sahiplendikleri atalardan kalan, törensel bir değer taşıyan toprak oluşturmaktaydı. Toprak klanın yoksul üyelerine yürürlükteki pazar fiyatından daha düşük bir fiyatla kiralanabiliyordu. Bazı örneklerde yine bu topraklar, klanın yoksul ama yetenekli üyelerinin klasik eğitim alabilmelerini, memurluk yaşamına geçebilmelerini ve böylece klanın ortak kaynaklarını artırabilmelerini sağlayacak araçlara dönüşüyordu. Klanların güçlü olduğu, özellikle bütün sakinlerinin tek bir klan oluşturduğu köylerin, başka köylerden çok daha büyük bir birlik ve dayanışma gösteren birimler oluşturdukları belirtilir. Kuzey'de de bulunmakla birlikte, klanlar, tarıma daha elverişli olan Güney'de çok daha güçlüydüler ve genellikle tarıma dayanan büyük zenginliklerin sahibiydiler; başka bir deyişle, klan genel olarak tarımsal zenginlikle birlikte var olan bir olguydu.[94] Demek ki her yerde klan yoktu. Öte yandan klan, "baba soy çizgisi"ni izleyen (*patrilineal*) baba ocağında, baba evinde oturan (*patrilocal*) ve özellikle yukarı sınıflarda ataerkil (*patriarchal*) özellikler

94 Bkz. Hsiao, *Rural China*, s. 326-329 ve Liu, *Clan Rules*.

taşıyan yerel soy grubunun genişlemiş biçiminden başka bir şey değildi. Bu yüzden, Çin'in klanların pek ön plana çıkmadığı başka bölgelerinde içinde hem *gentry* hem de köylü aileleri bulunan ve klanda görülen aynı amaca, yani yönetenlerle yönetilenleri birbirine bağlama amacına hizmet eden çok sayıda küçük soy grubunun bulunduğunu kabul etmek güvenilir bir varsayım olarak görünüyor.

Çin toplumunda klanın ve baba soy çizgisini izleyen soy grubunun genellikle toplumun yukarı ve alt tabakalarını birbirine bağlayan tek önemli bağ olarak göründüğü söylenebilir. Bu yönüyle önemi göz ardı edilemez; ama birazdan görüleceği gibi, klan aslında iki yanı da keskin bir bıçağa benzemekteydi; çünkü aynı zamanda ayaklanan grupları bir arada tutan en güçlü bağ görevini de görmekteydi. Köylü ayaklanmalarına aynı ölçüde açık olan Rusya dışındaki öteki toplumlara göre, Çin'de yöneten ile yönetilen arasındaki bağın genellikle zayıflığı, en azından Mançu dönemi için oldukça büyük bir kesinlikle saptanmış bir olgu olarak görünür; öyle ki bu olgunun, Çin toplumunun salgın hastalığı durumuna gelen köylü ayaklanmalarının nedenlerini büyük ölçüde açıkladığını söyleyebilirim. Ama acaba Çin politikasının dikkati çeken bu niteliğinin nedenleri arasında köylü topluluğunun bazı yapısal özellikleri de var mıydı?

Bu noktada, Mançu dönemine ilişkin olarak elimizde pek az doğrudan bilgi bulunuyor. Yine de çağdaş Çin köylüleri, içlerinde çağdaş etkilerin girmediği iç kesimlerdeki bazı köylerde bulunan topluluklarla ilgili olarak birçok antropoloğun yaptığı iyi alan araştırmaları var. Bunlara dayanarak ve içlerindeki açıkça yakın dönemin etkisini taşıyan olguları ayırıp bir yana bırakarak, daha önceki dönem hakkında bazı çıkarsamalarda bulunabiliriz.

Her yerde olduğu gibi Çin'de de kırsal toplumun ana hücresini oluşturan Çin köyünün üyeleri arasında, Hindistan, Japonya köylerine, hatta Avrupa'nın birçok yerindeki köylere oranla dayanışmanın yetersiz olduğu bir gerçek. Çin köylerinde çok sayıda üyenin aralarında dayanışma duyguları ve alışkanlıkları yaratacak biçimde ortak görevleri yerine getirmek üzere bir araya gelip birlikte çalışmalarını sağlayan fırsatlar çok daha seyrekti.[95] Çin köyü, örneğin herkesin herkese karşı alttan alta süren bir sa-

95 Bu ilişkiyle ilgili genel bir çözümleme için bkz. Homans, *The Human Group.* [George C. Homans, *İnsan Grubu,* çev. O. Onaran - B. Oran - Ü. Oskay, Ankara, 1971, TODAİE Yayınları, 356 s.]

vaşım içinde olduğu çağdaş Güney İtalya köylerinden çok daha az atomlarına ayrılmış durumda olmakla birlikte, canlı bir bütün olarak işleyen bir topluluk olmaktan çok, çok sayıda köylü ailesinin konutlarının toplandığı bir yerleşim alanı olma niteliğini taşıyordu.[96] Sun Yat-sen'in ve Çang Kay-şek'in ağızlarından düşürmedikeri, Çin toplumunun "gevşek bir kum yığını"na benzediği yolundaki sözleri, boş bir siyasal tekerleme olmayıp gerçek bir durumu dile getirmektedir.

Köydeki başlıca ekonomik üretim (ve aynı zamanda tüketim) birimi bir adamdan, karısından ve çocuklarından oluşan "hane" [İng. *household*] idi.[97] Seçkin bir antropolog olan Fei, pirinç tarlasının işlenmesinde çapa kullanılmasının, pek çok etkinliği son derece bireyci bir iş durumuna getirdiğini ileri sürmüştür. "Grup çalışmaları bir araya gelmiş kimselerin tek başlarına çalışmalarının toplamından başka bir şeye yaramıyordu. Böyle bir çalışma verimliliği de pek fazla artırmıyordu."[98] Buğday yetiştirilen Kuzey hakkında elimizde bu kadar ayrıntılı bilgi yoksa da, orada da temelde, küçük ve dağınık toprak parçalarında, aynı biçimde yoğun emek kullanımının ve aynı tip köy toplumunun egemen olduğu biliniyor.[99] Dolayısıyla, kullanılan teknolojinin [çapanın] işbirliği uygulamalarının pek gelişmemesinin tek nedenini oluşturmuş olması çok küçük bir olasılıktır.

Çin köyünde bazı işbirliği biçimleri vardı; ve bunlar hakkında kaynaklarda karşılaşılan kısa açıklamalarda, daha fazla işbirliğinin bulunmayışını açıklayan ipuçları da bulunmaktadır. Pirinç tarımında verimliliğin en üst düzeye çıkarılması, fidelerin tarlaya aktarılması sırasında ve daha sonra hasat zamanında çok sayıda el emeği kullanılmasını gerektiriyordu. Yeri geldiğinde Japon köyünde bu sorunu çözmek için ne kadar etkili bir örgütlenmeye gidildiğini, buna karşılık Hindistan'ın önemli bir bölümünde bugün bile süren ne kadar verimsiz bir yol izlendiğini

96 Bkz. Banfield, *Moral Basis of a Backward Society*.

97 Bkz. Lang, *Chinese Family*, s. 17, 138-141, 155; ticaretin etkisi altındaki yörelerde aileyle [İng. *"family"*] ilgili olarak bkz. Fei, *Peasant Life*, bölüm III ve s. 169-171; Yang, *Village in Transition*, s. 32, 37, 91-92.

98 Fei, *Peasant Life*, s. 170, 172 ve bir çalışma grubu olarak ailenin *(family)* eşgüdüm içinde bir işbirliğini gerçekleştirdiğinin görüldüğü pirinç ekimiyle ilgili canlı bir betimleme için bkz. s. 162-163.

99 Gamble, *Ting Hsien*, istatistiklerle dolu bir çalışma; Crook ve Crook'un *Revolution in a Chinese Village* adlı yapıtları, özellikle 1.-5. sayfaları çok daha aydınlatıcı.

göreceğiz. Çinlilerin bu gereksinimi karşılamak üzere kullandıkları farklı yollar vardı. Örneğin fidelerin dikilme günlerini farklı günlere yayarak ve böylece ürünün her yerde aynı anda olgunlaşmasını önleyerek, yakınlarına yardıma [imeceye] gidebilecekleri zaman aralıkları bırakmak yoluyla emek takası bunlardan biriydi. En çok yeğlenen emek takası, akrabalık grupları içinde yapılanlardı.[100] Tarımın yıllık işler döngüsünün yaşamsal anlarında akrabalar yeterince el emeği sağlayamazlarsa, dışarıdan ücretle emek kiralanırdı. Kiralanan emek fazlası üç kaynaktan gelmekteydi. Bunlardan biri, aynı yerin, kendi ailelerinin geçimini sağlamaya yetmeyecek kadar az toprağı bulunan köylüleriydi.[101] Böyle bir grubun varlığı, yeterince toprağı bulunan köylülerin diğerlerini, egemen toplumsal ve siyasal düzenin çerçevesi içinde, kendileri için çalışmaya zorlayabilmelerine olanak vermekteydi. İkinci bir emek kaynağını, hiç toprağı bulunmayanlar, üçüncü kaynağı da, daha yoksul ve uzak yörelerden gelen, oralarda topraklarının yetersizliği yüzünden kıt kanaat geçinmeyi bile beceremeyen erkekler oluşturmaktaydı. 1930'ların ortaları kadar geç bir tarihe dek, ordan oraya sürüklenen, çok düşük ücretlerle çalışmayı kabul edebilen ve böylece yerel ücret düzeylerini düşüren çok sayıda ve farklı etnik kökenden göçmen işçilere ("avare canlar", "sandal halkı" denen kimselere) rastlanmaktaydı. Zaman zaman, başka bir bölgeden gelen bu topraksız Çinlilerden birkaçının köye yerleştiği de olurdu, ama herhangi bir klanın üyesi olmayan ve ufacık bir toprağı bile bulunmayan bu adamlar, ancak yalnız başlarına, köy yaşamının olağan akışının dışında yaşayabilirlerdi.[102]

Anlatılan bu durumun sonucu olarak, emek bol olduğu ve bir emek fazlalığı bulunduğu sürece, Çin köylerinde herhangi bir grup içinde gerçekleştirilen ekonomik işbirliğinin, süreklilik göstermeyişine ya da Hindistan'da kast sistemi olarak, Japonya'da da başka bir biçim altında, varlığını bugün bile sürdüren kurumsal bir temele oturmayışına şaşırmamak gerekir. Günümüz Çin'inden önceki tarihlerde Çin'de emek takasıyla ya da bunun dışında

100 Fei ve Chang, *Earthbound China*, s. 36, 144, 64-65; Yang, *Village in Transition*, s. 265.

101 Fei ve Chang, *Earthbound China*, s. 299; burada yazarlar, ailelerinin geçimini topraktan sağlayamayan çiftçilerin oranının, incelenen dört köyde yaklaşık % 70'e ulaştığını saptamaktadırlar. Ayrıca geri kalmış bir köyde ek emek kaynakları için aynı yapıtın 60.-63. sayfalarına bakınız.

102 Fei ve Chang, *Earthbound China*, s. 58-62; Yang, *Village in Transition*, s. 11, 51-52, 101, 149.

emek kiralanmasıyla ilgili düzenlemeler değişken, kuralları olmayan, geçici olan ve büyük bir sorun olarak görülmeyen işlerdendi. Bu söylediklerimiz pirinç yetiştirilen Güney için olduğu kadar Kuzey için de geçerliydi.[103] Yakın akrabalar arasında bile emek takası her yıl yeniden görüşülüp karara bağlanırdı ve toprak sahipleri, işin en yoğun olduğu dönemlerde, fazladan işgücünü en düşük ücretten kiralayabilmek için, son ana kadar beklemeyi göze alabilirlerdi.

Sık sık gündeme gelen ve işbirliği gerektiren tek etkinlik, su kaynaklarından yararlanılmasının bir düzene konulmasıydı. Ama bu da ortak bir işte birlikte çalışmaktan çok, kıt bir kaynağı paylaşma sorunuydu ve sık sık köy içinde ya da birkaç köy arasında çatışmaların çıkmasına neden olurdu.[104] Yine Japonya ile ve günümüz öncesi Avrupa ile büyük bir zıtlık gösterecek biçimde, tarımın yıllık işleri döngüsüyle ilgili en önemli kararlar [köy topluluğunca değil] tek tek hanelerce alınırdı. Çin'de, Avrupa köy topluluğunda tüm köy topraklarının kışın ne zaman herkese açık, ortak yararlanılan topraklar niteliği taşıyacak bir otlak durumuna getirileceğine ve toprak parçalarının, şeritler biçiminde uzanan tarlaların sürülüp ekilmesi için, ne zaman yeniden kişisel sorumluluğa bırakılacağına karar verilen *Flurzwang* denen uygulamaya az çok benzeyen hiçbir düzenleme yoktu. Çin'de de mülkler, köyün kapsadığı alanın her yanına dağılmış toprak parçalarından (şeritlerden) oluşuyordu. Ancak fazla hayvan bulunmayışı ve toprak üzerindeki yoğun nüfus baskısı, söz konusu Avrupa geleneğine benzeyen bir uygulamanın, buğday yetiştirilen Kuzey'de bile ortaya çıkmasını engellemişti. Rusya'nın ve Japonya'nın geçmişiyle ilgilenen tarihçilerin, bu ülkelere özgü köy dayanışmasını yaratmada, vergilerin ortak sorumluluk konusu oluşunun önemini vurguladıkları göz önüne alınırsa, Çin'de imparatorluk sisteminde de vergilerin ödenmesinde ortak sorumluluk kuralının dayatıldığı gerçeğine dikkat çekmekte yarar var.[105] Ne var ki, daha yakın dönemlerle ilgili bazı kanıtlara bakılırsa, bu yoldaki Çin sistemi o ülkelerinkine benzer bir sonuç doğurmamıştır. Vergilendirme uygulamalarının birlik ve bütünlük içindeki köy topluluklarının oluşmasında önemli bir etmen ol-

103 Bkz. Crook ve Crook, *Revolution in a Chinese Village*, s. 63; Gamble, *Ting Hsien*, s. 221-222.

104 Hsiao, *Rural China*, s. 419.

105 Hsiao, *Rural China*, s. 60, 84-86, 96 ve özellikle s. 100.

duklarına kuşku bulunmamakla birlikte, tek başına böyle köy toplulukları oluşturmaya yetmez. Daha önce gördüğümüz gibi, İmparatorluk, kendi amaçları için, köylüler arasında *pao-çia* uygulamasıyla bir dayanışma yaratmaya çalışmıştı. Ancak genellikle benimsenen bir görüşle, *pao-çia*'nın Çin'de başarılı olmaması, buna karşılık Çin modeline dayandırılan benzeri bir düzenlemenin Japonya'da çok daha başarılı olması, İmparatorluk döneminin geleneksel Çin köylerinde birlik ve bütünlüğün çok zayıf olduğu savını destekler niteliktedir. Köy topluluğunda rastlantı ürünü bilinçsiz bir bireyciliğin ve en alt düzeyde kalan bir işbirliğinin bulunduğu görüşünün, oldukça yakın dönemleri inceleyen antropologların çalışmalarına yaslanmak zorunda kalınması nedeniyle, az çok abartılmış bir izlenim olması çok olasıdır. Yine de köy yaşamının İmparatorluk dönemindeki yapısının temel kalıplarının, daha yakın zamanlarda gözlemlenen kalıplarından temelden farklı olması hiç de olası görünmüyor. Ortakçılık sistemi ve yukarı sınıfların kendini belli sanat ve bilginlik türlerine yönelik boş zaman uğraşlarına adamış olması, dolayısıyla doğrudan denetlemek zorunda bile kalmadığı bir emek gücüne gereksinim duyması, bütün bunlar, burada kalın çizgileriyle vermeye çalıştığımız düzenlemelere kabaca benzeyen bir durumun varlığını göstermektedir. Demek ki, yukarı sınıfların siyasal gereksinimleriyle tarımsal uygulamalar yan yana gelerek, köylü bireyciliğiyle emek fazlası ikilisini üretmiş, bu da oldukça atomlaşmış bir köylü toplumunun doğmasına yol açmıştır.

Bu gözlemlerden yola çıkarak, Çin köyünün tarihinin herhangi bir aşamasında, herkesin herkese karşı küçük çaplı bir savaş verdiği bir yer olduğu anlamının çıkarılabileceğini söylemek istemiyorum. Sınırlı da olsa bir köy topluluğu duygusu vardı. Az çok her köyün bir tapınağı ve köyün yerli halkından olan herkesin katılabildiği pek çok bayramı vardı. Ayrıca, bölgenin tanınmış kişilerinin oluşturduğu oligarşi, köyde oturanlar arasındaki anlaşmazlıkları çözmek ve birbirlerine yakın yaşayan herhangi bir grubun içinde ortaya çıkan saldırganlıklardan kavgaların patlak vermesini önleyen, genellikle etkili olan yollara sahip bulunuyordu. Bu topluluk duygusunun bir belirtisi de, pek çok köyün, köy dışından kişileri kendilerinden saymama konusunda takındığı katı tutumdu. Bunun nedeni, ona buna dağıtılacak kadar bol toprağının bulunmaması gibi yalın bir gerçekti.

Bu gerçekte, Çin toplumunun bir başka temel ilkesiyle, bir kimsenin köyün tam üyesi olabilmesi için mutlaka toprak sahibi olmasının gerektiği ilkesiyle tanışmış oluruz. Daha önce klanın etkinliklerini yerine getirmesinin toprağa ne kadar bağlı olduğunu görmüştük. Aynı şey, daha küçük ölçekte aile için de geçerliydi. Ekonomik üretimin ana birimi aile olduğundan, belli bir toprak parçası üzerinde yerleşme, ister istemez, ardından güçlü ve istikrarlı akrabalık bağlarını getirmekteydi.[106] Konfüçyüsçü ahlakın öngördüğü, küçüklerin aile büyüklerine göstermesi gereken saygıyla ilgili tüm kurallar, mülkiyet olmadan var olamazdı; ve gerçekten, yoksul köylüler arasında bu kurala çok az uyulmaktaydı. Hatta bu köylülerin aile yaşamını sürdürmesi bile çoğu zaman olanaksızdı. Uzun süre Batı toplumlarında egemen olmuş olan durumun tersine, Çin'de yoksul köylülerin daha az sayıda çocukları vardı ve elbette bunların pek azı erginliğe erişebilecek yaşa dek yaşayabiliyordu.[107] Pek çok yoksul köylü evlenemiyordu. Çağdaş Çin köylerinde bile "meyvesiz ağaç" olarak nitelenen evlenemeyecek kadar yoksul çok sayıda bekâr erkek vardı. Bunlar, "yaşamları aile odağı çevresinde dönen köylülerin gözünde, hem alaya alınan hem de acınan insanlardı."[108] Ve elbette, çocuklarını, özellikle kızlarını, ama zaman zaman da oğullarını satanlar yoksullardı; çünkü onları büyütme olanaklarından yoksundular.

Durum, kısaca "mülkiyet yoksa aile de olmaz, din de olmaz" sözüyle dile getirilebilir mi? Böyle bir deyiş fazla ileri gitmek olur. Çin köyünde, topraksız tarım işçisine de, ne kadar sınırlı ve güvensiz olursa olsun bir yer vardı; çünkü daha yaygın olan durum, yeterli toprağı bulunmayan köylülerin kıt kanaat geçinmelerini sağlayacak kaynakları elde etmek için, daha zengin komşularının işinde çalışmalarıydı. Bununla birlikte, Çin toplumunun milyonlarca ailesini, ataerkil ahlakın bir arada tuttuğu yolunda, bilginler arasında yayılmış eski anlayış, büyük ölçüde saçma ve geçersizdir. Bu ataerkil imge, pek çok köylünün erişemeyeceği kadar pahalıya patlayan aristokratik bir idealdi. Köylüler arasında yaşadığı ölçüde bu ideal, köylü ailesi içinde,

106 Yang, *Village in Transition*, s. 80, 91-92.

107 Yang, *Village in Transition*, s. 17, 19. Bir Kuzey Çin köyünde genellikle aynı durumun var olduğunu görmek için ayrıca bkz. Crook ve Crook, *Revolution in a Chinese Village*, s. 7-11.

108 Yang, *Village in Transition*, s. 51.

acımasız yaşam koşullarının dayattığı aile boyu zorbalığa bir gerekçe oluşturmanın ötesinde bir işe yaramıyordu. Çinli köylü ailesi bu ideale [ataerkil bağlara] patlamaya hazır bir gizilgüç yüklemişti; ki zamanı geldiğinde, bu barut fıçısının fitilini komünistler ateşleyeceklerdi.[109]

Özetlemek gerekirse, Çin köylü toplumunun birlik ve bütünlüğü, öteki köylü toplumlarınınkinden çok daha az görünmekte ve bunun, büyük ölçüde, toprak mülkiyetinin buna elverişli olduğu açıklamasına bağlanabileceği ortaya çıkmaktadır. Hindistan'da, yine bekleneceği gibi, kast sistemi topraksız rençperlerin sığınabileceği bir çatı sağlamış ve onları köy içindeki işbölümüne bağlamış olmaktan öte, sistemin işlemesini sağlayacak yaptırımları da, daha dolaylı bir yoldan mülkiyete dayandırmıştır. Bu tür farklılıkların siyasal öneminin değerlendirilmesi, karşımıza çözülmesi gerekecek çetin sorunlar çıkaracak niteliktedir; özellikle Rusya'da, köylülerin aralarında güçlü dayanışma kurumları oluşturmalarına karşılık, köylü ayaklanmalarının çarlık toplumunun yapısının bir öğesini oluşturacak boyuta ulaştıkları anımsanırsa, ne demek istediğimiz daha iyi anlaşılır. Kuşkusuz, köylü ayaklanmalarını besleyen ve bu ayaklanmalara ayakbağı olan dayanışma biçimleri vardı; ki bu nokta, tartışmasının daha sonraya ertelenmesi uygun olacak daha kapsamlı bir sorunu oluşturur.

Köylü toplumunun yapısı ve köylülükle yukarı sınıfları birbirine bağlayan halkaların zayıflığı, Çin'in, köylü ayaklanmalarına hedef olması kadar, bu ayaklanmaların karşılaştığı engelleri ve sınırlılıkları da açıklamaya yardımcı olmakta. Bu nitelikler, Çin toplumunun temellerinde beliren, on dokuzuncu yüzyıl boyunca ve yirminci yüzyıla girildiğinde yoksulluğun Çin'in pek çok bölgesini baskısı altına almasıyla giderek görünür bir biçim alan çatlakların nerelerde olduğunu göstermektedir. Yapıyı birlik içinde tutan bağlantılar sonunda kopacaktı. Köylüler evlerini barklarını bırakacak, oradan oraya başıboş dolaşmaya başlayacak ve haydutlara dönüşeceklerdi. Daha sonra da savaş beyi ordularına yazılacaklardı. Çin toplumu tek bir kıvılcımla tutuşabilecek bir barut fıçısına benzeyecek biçimde, yıkılmış insan tortularından oluşan, ayaklanmaya hazır büyük kitleler yaratabilecek bir

109 Gerek kentlerdeki gerek kırsal kesimdeki geleneksel aile sistemi içinde gençlerle kadınların duydukları oldukça yoğun hoşnutsuzluk için bkz. Yang, *Chinese Family*, s. 192-193, 201.

duruma gelmişti. Ancak ayaklanma, var olan toplumsal bağların kopmasından öte şeyleri, aynı zamanda yeni dayanışma ve bağlılık biçimlerinin geliştirilmesini de gerektirir. Ne var ki bu, köylülerin aile ve klan sınırları ötesinde birbirleriyle işbirliği yapma alışkanlıkları bulunmadığı için, Çin'de gerçekleştirilmesi hiç de kolay olmayan bir işti. Hele yeni bir toplum kurma savıyla yapılan bir devrim söz konusu olduğunda bu görev daha da güçleşmekteydi. Doğrudan Çin'de olan bitenlerden kaynaklanmayan bazı rastlantısal koşullar yardımcı olmasaydı, Komünistler böyle bir sorunu hiçbir zaman çözemeyebilirlerdi. Şiddetin, İmparatorluk döneminin son yıllarında ve daha sonra aldığı somut biçimlerin incelenmesi, ister istemez genel gözlemler düzeyindeki bu düşüncelerin daha bir anlam kazanmasına yardımcı olacaktır.

"Normal" kabul edilen zamanlarda bile İmparatorluk sisteminin kırsal alanlarda barışı ve düzeni korumadaki beceriksizliği, buralarda yaşayan halkı daha iyi bir terim bulamadığımız için "çetecilik" olarak adlandırabileceğimiz olgunun kurbanı, siyasal sistemi değiştirmek, hatta eski yöneticilerin yerine yeni bir yöneticiler takımını koymak gibi en küçük bir tasarı olmadan, hiçbir ayrım gözetmeksizin herkese karşı şiddet kullananların elinde oyuncak etmişti. Soyguncuyu yoksulun dostu gibi gösteren romantikleştirme çabalarının karşısında*, en az resmi yorumlar kadar dikkatli olmak gerekir. Tipik bir davranışla bölge halkı, salt kendilerini rahat bırakmalarını sağlayabilmek için bile haydutlarla pazarlık yapmaktaydı. Yerel *gentry*'nin önderlerinin sık sık haydutlarla iyi ilişkiler içinde oldukları görüldü. Haydutluğu meslek edinmiş, hatta bunu babadan oğula aktaran haydutlar vardı.[110] Bu kadarında şaşılacak bir yan olmayabilir. Çünkü yasa ve düzen güçlerinin zayıfladığı her yerde çeteciliğin boy atması olasılığı vardır. Avrupa feodalizmi de temelde, topluma dönüşen ve şovalyelik gibi kavramlardan yararlanarak saygınlık kazanan bir çetecilikti. Feodalizmin, Roma yönetim sisteminin çöküşüyle bunun yıkıntıları üzerinde yükselmiş olmasının gösterdiği gibi, başkalarının sırtından, onları kurban ederek sağlanan bu "kendi kendine yardım" biçimi, ilkece sağlam bir bürokratik sistemin işleyişinden farklı, onun tam tersine bir yol tutturan bir düzenektir. Bürokrasinin varlığını sürdürebilmesi için, insanları kur-

* Yazar, Eric Hobsbawm'ın haydutlukla ilgili çalışmalarına ve yorumlarına gönderme yapıyor olsa gerek (ç.n.).

110 Hsiao, *Rural China*, s. 430, 456, 462, 465.

ban etme tekelini elinde bulundurması ve bunu, Çin'de Konfüçyüsçülüğün sağladığı türden, rasyonel bir ilkeye dayandırarak yapması gerekir. İmparatorluk sistemi çözülüp, yerini geçici olarak gevşek Komintang yönetimi altında birleşmiş savaş beylerinin satraplıklarına bırakınca, tüm sistem giderek "çetecilik"* özellikleri kazandı ve halka her geçen gün biraz daha sevimsiz gelmeye başladı.

Mançular zamanında salt çapul amacıyla başvurulan haydutlukla örgütlü ayaklanma arasındaki sınır çizgisi oldukça inceydi. Bir ayaklanmadan söz edebilmek için Çin kırlarındaki toplumsal yapı içinde hiç de güç bir şey olmayan bir işin başarılarak, köylerden insanların söz konusu harekete düzenli bir biçimde katılarak bu hareketi beslemelerinin sağlanmasının yeterli olduğu düşünülmemelidir. Bu, başlangıç için bir zorunluluk olabilir. Ama bunun yanı sıra başka özellikler taşımadığı sürece, haydutluğun düzenli bir beslenme kaynağını oluşturmanın ötesine gidemez. Bir ayaklanmanın ciddi bir tehdit oluşturabilmesi için, hareketin hükümet denetiminden kurtarılmış, bağımsız bir toprak parçası üzerinde üslenmesi ve bu toprağın sürekli genişletilmesi gerekir. Böyle bir üssün ele geçirilmesi ise, bu topraklar üzerinde bulunan bütün köylerin, eski bağlılıklarını bırakıp tüm olarak saf değiştirmelerini gerektirir. Çin'de bu, içlerinde o yerde yaşayan *gentry*'nin de bulunduğu, bölgenin tanınmış kimselerinin köylülere daha iyi koşullar önermeleri yanı sıra, ayaklananlarla işbirliğine razı edilmeleri anlamına geldi.

Ne yazık ki elimizde, 1850'lerin büyük Taiping Ayaklanması ile ilgili olarak, toplumsal yapı sorunlarına duyarlı bir bilim adamınca yazılmış doğru dürüst bir monografi yok. Bununla birlikte, geçici bir süre Taiping isyancılarıyla da işbirliği yapan Nien Ayaklanması (1853-1868) ile ilgili aydınlatıcı bir çalışma var. Bu monografi bize, on dokuzuncu yüzyılda patlak veren geleneksel köylü ayaklanmalarının bazı nedenlerini ve sınırlılıklarını kavrama olanağı veriyor. Onun için, bu olayla ilgili bir iki noktaya değinmekte yarar var.

On dokuzuncu yüzyılın öteki ayaklanmaları gibi Nien Ayaklanması da İmparatorluğun gerileyişinin bir ürünüydü ve bu gerileme sürecini daha da yoğunlaştırıp hızlandırmaya yaradı. Zaman zaman pek çok köylünün, evini barkını bırakıp yolla-

* İng. "gangsterism": "banditry"yi ise "haydutluk" ile karşıladık (ç.n.).

ra dökülmesine yol açan seller gibi doğal afetlerin daha da dayanılmaz kıldığı açlık ve kötü yönetim, bu tür ayaklanmaların yakın nedenlerindendi. Kaldı ki, sellerin salt bir doğal afet gibi görülmemesi de gerekiyor; çünkü kökenlerinde, kanalları ve ırmakları denetim içinde tutan sistemin bakımının her yerde savsaklanması gibi siyasal ve toplumsal nedenler vardı.[111] İmparatorluk hükümeti yerel toplulukları çapulculara karşı koruyamadığı için yerel topluluklar yerel savunma işlerini üstlenip, halka vergiler yüklediler ve yönetimi ele geçirdiler. Nien bölgesinde ayaklanan halk köylerinin çevresine surlar ördü. Bu noktada gizli dernekler, köylüler arasında kavgalar çıktığında, köyün savunmasına yardım etme bahanesiyle önemli bir rol oynadı. Bu arada *gentry*, bölgesel askeri güçlerin denetimini ele geçirdi. Merkezi hükümet açık bir başkaldırı içinde bulunan yerel askeri birliklere karşı, öteki yerel birlikleri kullanmak zorunda kaldı; yerel askeri birliklerle yaptığı bu tür uzlaşmalar, sonunda erkinin ve yetkesinin daha da zayıflamasına yol açıyordu. Gizli dernekler ve *gentry*'nin denetimindeki askeri birlikler biçimindeki bu iki etmen, söz konusu ayaklanmaları basit bir haydutluk olmaktan çıkardı.[112]

Nien isyancıları, surlarla çevrilmiş, yani zaten büyük ölçüde merkezi hükümetin otoritesi dışına çıkmış köyleri ele geçirerek denetimleri altındaki üslerini genişlettiler. Yerli eşrafı, kendileriyle işbirliğine yanaştıkları sürece iktidarlarına dokunmayarak kendileriyle işbirliği yapmaya razı ettiler; öyle ki bu, sıradan bir tutum durumuna gelmiş görünür. Bir bölgede hâlâ hükümete sadık yöneticiler kalmışsa, bunlar herkesin önünde açıkça aşağılanmaktaydı. Ayaklanma örgütünün temelini klanın oluşturduğunu belirtmekte yarar var. Yalnızca zengin ve etkili (nüfuzlu) aileler, arkalarında kendilerinin ayaklanmaya katılmasını istenir kılan destek ve yandaşlar bulmaktaydılar. Ama klanları önemli kılan tek neden bu değildi; köylülerin ayaklanmanın önderlerine tutkuyla bağlı olmalarının temelinde yatan olgu klana bağlılıktı.[113] İsyancılar, daha çok yerleşik toplumsal örgütlenmenin içinde hareket etmekle birlikte, basit bir ekonomik ve toplumsal

111 Bu noktada, aynı zamanda, Sarı Irmak'ın yatağının değiştirilmesiyle ilgili olarak bkz. Hinton, *Grain Tribute*, s. 16-23.

112 Chiang, *Nien Rebellion*, s. v-vii, 17, 32. Renville Lund'un önsözü özellikle yararlı.

113 Chiang, *Nien Rebellion*, s. 38-42, 48, 113.

programları da vardı. Açlıktan kırılan halka yardımın, onların bağlılığını kazanmalarının anahtarını oluşturduğunu kavramışlardı. Yörelerinde buğday ve arpa ekimine önem verdiler. Denetim altında tuttukları bölgenin sınır boylarında hasadı ele geçirme yolunda yapılan kavgalar, savaş etkinliklerinin önemli bir kalemini oluşturdu.[114] Olasılıkla "Taipinglerin" (Taiping ayaklanmasının) etkisi altında kalarak, ürünün eşit olarak paylaşılmasını öngören ve büyük toprak sahiplerinin otoritesini sınırlandıran kaba bir toprak reformu uyguladılar.[115]

Burada, geleneksel bir sistem içinde kalkışılan bir ayaklanmanın, Komünistlerin güç de olsa üstesinden gelmeyi başaracakları sınırlılıklarıyla karşılaşıyoruz. *Gentry*'nin ayaklanmaya katılması, hatta önderliği üstlenmesi, gerçek anlamda bir değişiklik yapma olanağını sınırlamaktaydı. Bunun yanı sıra doğrudan doğruya Nien sistemi de, yiyecek kaynaklarını başka yörelere düzenlenen baskınlarla sağlayan, dolayısıyla buraların halkını kendisine düşman eden, daha çok yağmacılığa dayanan bir rejimdi.[116] Bu da kendi zararına işleyen bir durumdu. Buna bakarak yerel grupların hepsinin kendilerini isyancılarla özdeşleştirmemelerinin nedenini anlamak güç olmasa gerek. Bunlardan bazıları "tarafsız savunma" ilkesini izledi; bazıları ise, İmparatorluk saflarında dövüşmeyi bile yeğledi.[117] Taiping olayında da buna benzer etmenlerin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Başlangıçta pek çok yörenin halkı, onların İmparatorluk yöneticilerinden daha iyi olduklarını düşünmekteydi. Ama sonradan, isyancılar durumu gerçekten düzeltmeyi başaramayınca ve belki de hükümete karşı yürüttükleri kavga sırasında halkın ürününe el koymada [hükümet adamlarından] daha acımasız davrandıkları için, halk desteğinin büyük bölümünü yitirdiler.[118]

İmparatorluk güçleri, uzunca bir süre, Nien isyancılarına karşı, yığma toprak surları, hiçbir olumlu sonuca ulaşmayan bir çabayla, yıkmaya çalışarak, tümüyle askeri nitelikli bir politika izlediler. Ama sonunda, Çin koşullarında bir Bismarck olmaya aday görünen, ama bunu başaramayan, büyük imparatorluk veziri Tseng Kuo-fan, isyancıların taktiklerini benimseyerek, onları

114 Chiang, *Nien Rebellion*, s. 41.
115 Chiang, *Nien Rebellion*, s. 37.
116 Chiang, *Nien Rebellion*, s. vii, xii, xiii.
117 Chiang, *Nien Rebellion*, s. 90.
118 Hsiao, *Rural China*, s. 183, 200-201, 483-484.

yenmeyi başardı. O da yerel önderlerle işbirliği yaptı ve hedeflerine onların kanalıyla ulaşmaya çalıştı; köylülere, tarlalarını ekip biçmelerine destek olma ve uzayıp giden kargaşalardan bıkıp usandıkları sırada barış gibi somut yararlar sundu. Kavganın sonlarına doğru, hükümetin askeri kuvvetlerine katılındığında para kazanma ve yiyecek bulma umudu, pek çok isyancıyı teslim olmaya ikna etti.[119] Böylece, 1852-1853 kışında patlak veren ayaklanma 1868'de sona erdi. Üzerinde durduğumuz noktalar açısından, Nien Ayaklanması'nın en fazla göze çarpan özelliklerinden biri, gerek isyancıların gerekse imparatorluk yetkililerinin, yerel toplumsal yapıyı, az çok aynı kolaylıklarla ya da aynı güçlüklerle karşılaşarak yönlendirip kullanabilmeleriydi. "Örgütlenme silahları"nın ise sonucu pek belirleyici olmadığı görülüyor. Çok daha belirleyici olan nokta, köylülerin sıkıntıları ve yakınmalarıydı. Her iki tarafın da kendilerine başvurduğuna kuşku bulunmayan köylülerin karşı tarafa olan bağlılıklarını koparıp kendilerine bağlama yolunda harcadıkları çabalar sonucunda taraf değiştirmeleri, ayaklanmanın hem başlamasını hem de sona ermesini belirleyen etmen oldu.

Demek ki, geleneksel Çin toplumunun yapısı, hem ayaklanmayı kışkırtmakta hem de bu yolda herhangi bir sonuca varılmasının önüne aşılması güç sınırlar koymaktaydı. Ayaklanma bir hanedanın devrilmesi sonucunu doğurabilirdi; ki bu durumda, bir Çin kaynağının dediği gibi, daha sonrasının tarihçileri olanların üzerine bir sünger çekebilirdi.[120] Ya da ayaklanma, halkı daha kötü ezen bir baskı biçimini alabilir ve bu durumda, İmparatorluk güçlerinin denetimi ele geçiriyormuş izlenimini vermeleri üzerine, isyan yangını yavaş yavaş sönüp giderdi. Ancak çağdaş dünyanın etkileri, toplumun daha önce aşınmaya başlamış olan üstyapısının çatlaklarını derinleştirerek üstyapıyı yiyip bitirdiği zaman, gerçek bir devrimci girişimde bulunma olanağı doğmuş oldu. Öyleyse şimdi, çağdaş dünyaya girişin, bu toplumsal yapının temelini oluşturan köylülere neler yaptığını görmeye çalışalım.

On dokuzuncu yüzyıl boyunca, köylülerin ekonomik durumunda, çeşitli alanlarda görülen, ama şaşmaz bir biçimde gerileme belirtileri olan değişikliklerle karşılaşırız: Bunlar, toprakların ekip biçmekten vazgeçme, sulama sistemlerinin durumunun kötüleşmesi, tarım kesiminde gittikçe artan bir işsizlik gibi olay-

119 Chiang, *Nien Rebellion*, s. 101-107, 116-117.

120 Bkz. Hsiao, *Rural China*, s. 484.

lardı. Köylülerin durumunun imparatorluğun hemen her yerinde olasılıkla her yerden çok Kuzey illerinde kötüye gittiğini gösteren belirtiler bulunmakla birlikte, Çin'de bölgeden bölgeye görülen farklılıklar, herhangi bir genellemede bulunmaya olanak vermeyen kuraldışı durumlar doğurur. Bazı illerde zenginlik ve bolluk varlığını sürdürürken, öteki bazıları kıtlıktan kıvranmakta ya da kıtlığa yakın koşullar içinde yaşamaktaydı.[121] Köylülerin yetersiz kaynaklarına önemli bir katkısı bulunan ve yıllık tarım işleri döngüsünün ölü mevsimlerinde doğan emek fazlasını değerlendirmenin bir yolu olan köy elzanaatları, Batı'nın ucuz dokumaları karşısında ağır yaralar aldı. Yakın dönemlere kadar yapılagelen sıradan değerlendirmelerde, bu olgu üzerinde çok, belki de gereğinden çok durulmuştur. Köylülerin zamanla bunların yerine yapılacak başka işler bulmuş olabilecekleri düşünülebilir: Çağdaş Çin köyleriyle ilgili antropolojik çalışmalarda sık sık zanaat uğraşlarının köylülerin geçimine küçük, ama yaşamsal bir katkıda bulunduğu vurgulanmaktadır.[122] Yine de, Batı endüstri ürünlerinin etkisinin, pek çok bölgede bir süre için çok ağır biçimde duyulduğu kesin. Yayılması, Batılılar ve daha sonraki bir tarihte Japonlar tarafından desteklenen afyon çekme alışkanlığı da, moral bozukluğunun yaygınlaşmasına olduğu kadar, durumu düzeltme yolunda herhangi bir çözüm aramakta görülen isteksizliğe yol açtı.

Bu arada kıyı kentlerinin yakınındaki ve büyük ırmakların kıyılarındaki yerel köy pazarları, büyük kent pazarlarının gelişmesi karşısında gerilemeye, pazar ekonomisinin etkileri kırsal yörelerde gittikçe derinlere işlemeye başladı. Bir kurum olarak pazar ve para ekonomisi Çin'de çok eskiden beri vardı. Dolayısıyla, söz konusu değişiklikler hiç bilinmeyen yepyeni bir şey getirmiyordu. 1930'lu yıllarda üretilen ürünün büyük bölümü, hâlâ bölgenin pazaryeri olan kasabaya, olsa olsa bölge kentine (*hsien*'e) götürülüyor, onun ötesindeki bir uzaklığa götürülmüyordu.[123] Yine de, pazar ekonomisinin önemi daha önceki bir dönemde Avrupa tarihinde görülenlere benzer biçimde, toplumsal ve siyasal eklemlenmede kopukluklara yol açacak derecede artmıştı. Pazar düzeneği daha etkili ve merkezden örgütlendiri-

121 Hsiao, *Rural China*, s. 396-407, özellikle 397.

122 Crook ve Crook, *Revolution in a Chinese Village*, s. 4; Fei ve Chang, *Earthbound China*, s. 173-177.

123 Buck, *Land Utilization*, s. 349.

lip yönlendirilen bir kurum olma yolunda geliştikçe, köylü bunun gerisinde kalmış ve pazarlık gücü azalmıştı. Bir köşede birikmiş parası bulunmayan, ancak topraklarını en alt geçim düzeyinin kıyısında işleten köylü, ürününü genellikle fiyatların düşme eğilimi içinde olduğu hasat döneminin hemen ardından satmak zorundaydı. Beklenebileceği gibi, taşıma ve depolama kolaylıklarının yetersiz olduğu Çin'de, fiyatlarda mevsimden mevsime şiddetli dalgalanmalar olmaktaydı. Köylünün bu acıklı durumu, genellikle toprakbeyiyle ittifak içindeki tacirlerin ve spekülatörlerin (karaborsacıların) işine geliyordu. Tacirlerin mali kaynakları daha boldu, bilgi kaynakları daha genişti ve başkalarıyla birlikte davranma olanakları köylülerinkinden fazlaydı. Zaman zaman sabit fiyatlar saptayan, üyelerinin aralarında fiyatları yükseltecek yarışmalara girmelerini yasaklayan bir lonca biçiminde örgütlendikleri olurdu. Bu koşullar altında, tacirin köylüyle giriştiği pazarlıktan ve alışverişten, genellikle kazançlı çıkmasında şaşılacak bir yan olmasa gerek.[124]

Köylüler borçlandıklarında, çoğu zaman çok yüksek faizler ödeyerek para bulmaktaydılar. Borçlarını ödeyemediklerinde, topraklarının tapusunu bir toprak sahibine devretmek zorunda kalıyorlar ve aynı topraklar üzerinde, az mı çok mu kalacakları belli olmadan çalışıyorlardı. Bütün bu süreçlerin ağırlığı, en fazla kıyı illerinde duyulmaktaydı. Buralarda 1927'de bir köylü ayaklanması patlak verdi; ve bu ayaklanmayı inceleyen tarihçi Harold Isaacs'a göre, uzun saçlı Taipingliler zamanından beri görülen en büyük ayaklanmaydı.[125]

Mülkiyet ile toplumsal birlik ve bütünlük arasındaki bağlantının ışığında, belki tartıştığımız değişikliklerin en önemli yanı, köyde toplumsal hiyerarşinin en altında yer alan ve sistemle bütünleşemeyen (marjinal) bir köylü kitlesinin ortaya çıkmasıydı. Çinli yazarlarca o tarihlerde yapılan çalışmalar, bunların, köyde yaşayanların yarısını ya da yarıdan fazlasını oluşturduklarını göstermektedir.[126] On dokuzuncu yüzyıla göre bunların sayısında bir artış olmuşsa, bu artışın ne boyutlarda olduğunu bil-

124 Tawney, *Land and Labour*, s. 56-57.

125 Isaacs, *Tragedy of the Chinese Revolution*, s. 221; kıyı bölgelerinde bunun toplumsal değişmeyle olan ilişkisi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Tawney, *Land and Labour*, s. 74; Lang, *Chinese Family*, s. 64, 178.

126 Bkz. Yang, *Village in Transition*, s. 61-62, 41, 44-45; Fei ve Chang, *Eartbound China*, s. 299, 300.

memize bugün için olanak yok. Buna karşılık, patlamaya hazır bir potansiyel taşıdıkları oldukça açık.[127] Bu köylüler, yalnızca açlığın sınırında yaşamaları nedeniyle, fizik anlamıyla değil, aynı zamanda mallarının mülklerinin azalmasının egemen düzenle olan bağlarını zayıflatması nedeniyle, toplumsal anlamıyla da "marjinal" idiler.

Gerçekten, köyle olan bağlantıları, olasılıkla, antropolojik araştırmalara dayanılarak çıkartılabilecek olandan daha zayıftı; çünkü bu araştırmalar, ancak yasanın, düzenin ve istikrarın korunabildiği bölgelerde yapılabilmekteydi. Oysa bölgenin çok geniş bir bölümü ya eyleme dönüşen bir devrimin doğum sancıları içindeydi ya da haydut denetimi altındaydı. Demek ki 1927'de başlayan ve 1949'da komünist zaferiyle hedefine ulaşan devrimin kitle tabanı yeterli toprağı olmayan köylülerdi. Ne Çin'de ne de Rusya'da, İspanya'da, Küba'da ve birçok başka yerde pek çok kırsal altüst oluşun kaynağını oluşturan çağdaş kapitalist latifundiya* işletmelerinde çalışan çok büyük bir tarım proletaryasının varlığından söz edilebilir. Buradaki durum, 1789'da Fransa'da görülen pek çok topraksız köylünün bulunduğu, kırsal kesimdeki devrimi köylülüğün üst katmanlarının başlattığı, ama devrimin mülkiyet haklarının onaylanmasından ve feodal kalıntıların temizlenmesinden ötelere gitme belirtileri göstermesi üzerine onu frenlemeye çalıştıkları durumdan da farklıydı.

Yoksulluk ve sömürünün kitlesel boyutlara varması, tek başına devrimci bir durum yaratmaya yetmez. Bunun yanı sıra, adaletsizliğin toplumsal yapıdan kaynaklandığı inancının yayılması da gerekir; bir başka deyişle, sistemin kurbanlarından yeni yeni şeyler istemesinden ya da bir başka nedenle, kendilerinden öteden beri istenen şeylerin herhangi bir haklı temele dayanmadığı duygusuna kapılmaları gerekir. Çin'de üst sınıfların zayıflaması, devrim ortamının bu çok gerekli öğesini sağladı. *Gentry* artık varlık nedenini *(raison d'être)* yitirmiş ve düpedüz tefecitoprakbeylerine dönüşmüştü. Sınav sisteminin sonu, *gentry*'nin

127 İmparatorluğun bu konudaki korkularıyla ilgili olarak bkz. Hsiao, *Rural China*, s. 395-396, 687-688 (not 84).

* Çağdaş dillere, Latince *Latifundium* sözcüğünün çoğulu olan *latifundia* sözcüğünden geçen bu kavram, Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerinden beri bilinen ve çağımızda İtalya, İspanya ve Latin Amerika ülkeleri gibi yerlerde görülen, köle çalıştırılan eski çağlardaki ve çağdaş kolonilerdeki benzerlerinden (plantasyonlardan) farklı olarak kapitalist çiftliklerdir (ç.n.).

meşruluğunun ve onu destekleyen Konfüçyüsçü sistemin de sonunu ilan etti. Köylülerin geçmişte herhangi bir zaman sistemin meşruluğunu kabul edip etmedikleri pek açık değildir. Max Weber'in belirttiği gibi, kitlelerin benimsediği din, daha çok gereksinimlerine daha uygun olan Taoizm ile sihir karışımı bir inançtı. Bununla birlikte, Konfüçyüsçü düşüncelerin bazıları, klan kanalıyla köylüler arasına da yayılmıştı. Ne olursa olsun, eski yönetici sınıfların köylüler karşısında kendilerine güvenmelerini sağlayan "kendine saygı" duyguları büyük ölçüde yok olup gitmişti. Eski yönetici tabakanın çöküşüyle bıraktığı boşluğu haraçla, çetecilikle ve benzeri işlerle geçinen kimselerden oluşan, karanlık işler çeviren bir elitin çeşitli türleri doldurdu. Güçlü bir merkezi iktidarın yokluğunda, özel şiddet tırmanışa geçti ve toprakbeylerinin köylülük üzerindeki baskısını sürdürebilmesinin başlıca aracı oldu. Birçok toprakbeyi, kendini daha güvende duyduğu kentlere göç etti. Kırsal alanda kalanlar, yaşadıkları yeri bir tür kaleye çevirdiler; alacaklarını ve kiralarını silah zoruyla toplamaya başladılar.[128] Kuşkusuz bütün toprak beyleri böyle değildi; hatta küçük bir azınlığının böyle davranmış olması hiç de olasılık dışı değil; bununla birlikte, antropolojik değerlendirmelere bakılarak, böyle davrananların olasılıkla bölgenin en güçlü ve en etkili kişileri oldukları söylenebilir. Çıplak ve kaba bir sömürü ilişkisinin yanı sıra, ataerkil ilişkiler de sürüp gitti. Ve bu durum, Çin'in birçok bölgesini patlama noktasına getirerek Komünistlere iktidara gelme şansını verecek kadar yaygındı. Hindistan'da yukarı sınıfların durumunun, bugüne değin hiçbir zaman Çin'dekiyle karşılaştırılabilecek kadar kötüleşmediğini belirtmekte yarar var.

Devrimci bir durumun var olduğunu söylemek, barut fıçısının kendiliğinden patlamak üzere olduğu anlamına gelmez. Devrimlerin ve ayaklanmaların "dış odaklardan buyruk alan kışkırtıcılar" tarafından başlatıldığı yolunda yarı gerçek tutucu savlar, Çin verilerince büyük ölçüde desteklenmektedir; ne var ki bu yarı gerçek, kışkırtıcıların içinde etkili olabildikleri koşulları göz ardı ettiği için bir yalana dönüşür. Köy yaşamıyla ilgili çeşitli incelemelerde, köylülerin güçlü bir örgütlenme hazırlığı içinde olduklarına ya da sorunlarına kendi başlarına çözüm bulmak üzere bir şey yaptıklarına ilişkin bir ipucu bulamadım. Antropolojik

128 Yang, *Village in Transition*, bölüm VII; Crook ve Crook, *Revolution in a Chinese Village*, bölüm II.

alan araştırmalarının ortaya koyduğu zengin bulgular, Komünistlerin sahnede görünmelerinden önce köylülerin açık bir başkaldırı içinde oldukları görüşünü doğrulamıyor.[129] Durumu katlanılmaz bulanlar, büyük bir olasılıkla, birçok örnekte haydutlara, savaşbeyleri ordularına ve daha sonraları, düzenli bir biçimde büyümekte olan Komünist güçlere katılmak üzere köylerinden ayrıldılar. Köyün eski çevresinde, içinde bir şeyler yapmak için kendiliğinden ortaya çıkan pek az girişim görüldü. Mançu döneminde olduğu gibi, köylülerin var olan toplumsal yapıya karşı eyleme geçebilmeleri için, dışardan birilerinin önderliğine gereksinimleri vardı. İş köyün kendisine kalmış olsaydı, içinde bulunduğu durum, kötüleşme yolunda hemen kesinlikle, bir sonraki kıtlık sırasında köy halkının çoğunun açlıktan ölmesine değin gidebilirdi. Tarihte birçok kez olan tam da budur.

Bu gözlemler, hiçbir biçimde Çin köylülerinin doğaları gereği birer aptal ya da girişkenlikten ve yüreklilikten yoksun oldukları anlamına gelmez. Devrimci orduların davranışı, propaganda ve devrimci kahramanlık edebiyatı payları çıkarıldığında bile, bunun tam tersini göstermektedir. Söz konusu gözlemler, yalnızca,birçok yörede son ana kadar eski düzenin ahtapotumsu kollarının bireyi, tek başına hareket etmekten, hatta çoğu kez böyle bir şeyi düşünebilmekten alıkoyacak biçimde sarıp kuşattığını göstermektedir. Çin köyünün daha önce başka bir bağlamda tartıştığımız niteliği olan birlik ve bütünlükten yoksunluğu komünist bölgelere kaçmak üzere kendilerine katılan yeni yeni taraftarlar akınını sürekli tutma yeteneğini vererek Komünistler'e yardımcı olmuş olabilir. Bu, belki aynı zamanda eski köy yapısını kolaylıkla yıkıp değiştirme görevini de görmüştür. Herhangi bir sağlam değerlendirmede bulunabilmek için, elimizde bulunandan daha kesin bilgiler gerekir. Sendelemeye başlamış olsa da, eski düzen köyün tek başına kendiliğinden girişeceği eylemlerle yok edilemezdi. Bu durum, bilindiği gibi çağımızın bütün büyük devrimlerinde böyle olmuştur.

129 Komintang'ın gözetimi altında ve barış hüküm süren yörelerde yapılan antropolojik araştırmalar, David Crook ve Isabel Crook'un yaptıkları çalışma dışında, burada tartışmanın yersiz düşeceği metodolojik bazı önyargılarla pekişen yapısal bir yanlılık taşımaktadırlar. Söz konusu araştırmaları bu nedenle beğenmesek de, Komünistlerin Japon işgali öncesinde pek çok bölgede tutunamayışları gibi başka kanıtlarla da onaylanan bulgularının önemini görmezlikten gelemeyiz.

Toplumda yaygın rahatsızlıkların ve çözülüşün görüldüğü bu sahneye Çin Komünist Partisi'nin girişi bile, tek başına köklü bir değişiklik sağlamaya yeterli değildi. Parti 1921'de kurulmuştu. On üç yıl sonra Komünistler o zamana değin tutundukları Kiangsi'deki başlıca mevzilerini bırakıp, buradan çok uzaktaki Yenan'a doğru ünlü "Uzun Yürüyüş"ü başlatmak zorunda kaldılar. Bazı tarihçilerin yargısına göre, o sırada yazgılarının en karanlık noktasında bulunuyorlardı. Sağlayabildikleri tek başarı, varlıklarını sürdürmek, yok olmamak için gösterdikleri büyük inattı; öyle ki Çang, 1930-1933 yılları arasında giriştiği beş büyük askeri saldırı sonunda bile köklerini kurutamamıştı. Buna karşılık Komünistler de, üslerini oluşturan toprakları genişletememiş, yakın denetimleri altındaki bölgelerin dışındaki yerlerde etkilerini pek artıramamışlardı.

Komünistlerin bu tarihe kadarki başarısızlıkları, bir ölçüde benimsedikleri yanlış strateji ile açıklanabilir. 1926'ya dek, devrimci hareketin köylü tabanına oturtulup, onları bu yolda kullanmak gibi bir düşünceyle ciddi olarak ilgilendikleri söylenemez.[130] Çang Kay-şek ile bağını kopardıktan sonra bile parti, iktidarı kentlerde giriştiği, kanlı yıkımlarla (felaketlerle) sonuçlanan proletarya ayaklanmalarıyla ele geçirmeye çalışmaktaydı. Marksist ortodoksluğun bu ilkesinden vazgeçilmesi ve Mao'nun köylülüğe yaslanma stratejisinin benimsenmesi, başarıya ulaşmanın atılması gereken ilk zorunlu adımını oluşturdu, ama başarıya ulaşılması için başka şeyler de gerekliydi.[131] Örneğin hali vakti yerinde köylülere karşı daha yumuşak bir tutum takınılması bunlardan biriydi; ki çok daha önce bu doğrultuda bazı adımlar atılmış olsa bile, bu politikanın benimsenmesi için 1942'yi beklemek gerekecekti.[132] Bütün bu değişiklikler önemli olmakla birlikte, öyle görünüyor ki, yalnızca bunlar Çin Komünistlerinin devrimci bir zafer kazanmalarına yetmeyecekti. Sonucu belirleyen etmen, Japon istilası ve bu yabancı istilacının işgal politikası oldu.

130 Ch'en, *Mao*, s. 107-108.

131 Schwartz, *Chinese Communism*; bu strateji ve vurgu değişikliğinin tarihinin ana çizgilerini ilk olarak (bkz. s. 190'da) ortaya çıkarması nedeniyle övülmeye değer.

132 Bazı önemli dönüm noktaları için bkz. Ch'en, *Mao*, s. 162; Brandt ve başkaları, *Documentary History*, s. 39-40, 224-226, 275-285. Özellikle bu kargaşa yıllarında bu konuda alınan kararlarla, uygulamada yapılan şeylerin birbirini pek tutmadığını anımsamakta yarar var.

Japon işgali karşısında Komintang yöneticileri ve toprakbeyleri, kırsal alandan ayrılıp köylüleri kendi olanaklarıyla baş başa bırakarak kentlere yerleştiler. İkinci olarak, Japon ordularının zaman zaman giriştikleri temizlik ve katliam kampanyaları, köylüleri kenetlenmiş bir kitle olmaya yöneltti. Yani Japonlar, Komünistler hesabına eski elitlerin saf dışı bırakılması ve ezilenler arasında dayanışma bağlarının kurulması olarak iki devrimci görevi yerine getirmiş oldular.[133] İlk bakışta paradoksal görünen bu sonucu kuvvetle destekleyen, bunların yapılmadığı durumlarda Komünistlerin başarıya ulaşamadıklarını gösteren tersten kanıtlar var. Japonların ya da onların kukla rejimlerinin, köylülere belirli bir güvenlik verebildikleri yerlerde, gerilla örgütlerinin fazla bir yol alamadıkları görülmekteydi. Gerçekten, Komünistler, Japon ordularını doğrudan doğruya karşılarında görmemiş bölgelerde gerilla üsleri kurmayı başaramadılar.[134]

Japonların katkısı çok önemli olmakla birlikte, bunu doğru bir perspektiften algılamak gerekir. Çarpışan bu iki düşman arasında belirli bir işbirliği bulunduğuna bakıp, Japonlar ile Komünistlerin şeytanca düşünülmüş bir fesat içinde buluştuklarını düşünmek aptallık olur. Koşullar Komünistlerden yanaydı; onlar da bu avantajlarını *hem* Japonlara *hem de* düşmanla işbirliği yapma yönünde güçlü eğilimler gösteren ve bekleneceği gibi, savaşın sonunda toplumsal bir devrime yol açmasını hiç istemeyen Komintang'a karşı kullandılar.[135] Savaş devrimci durumu olgunlaştırdı ve gündemin başına geçirdi. Çin toplumu ve politikası açısından bakıldığında savaş bir rastlantıydı. Ancak dünyadaki ekonomik ve politik güçlerin tüm olarak etkileşimi açısından bakıldığında hiç de bir rastlantı değildi. Tıpkı bazı tarihçilerin Birinci Dünya Savaşı'nın rastlantısal bir sonucu gibi görme eğiliminde oldukları Rusya'daki Bolşevik zaferinde olduğu gibi, tarihi, tarihçinin üstesinden gelebileceği alanlara ayırarak çözümleme zorunluluğu, sonradan bu kısmi çözümlemeler asıl bağlamlarına oturtulmazsa, tarihçiyi yanıltıcı sonuçlara, hatta yanlış bazı yarı doğrulara götürebilir.

Bu bölümü, Komünistlerin eski düzenin kalıntılarını yıkmak için köy içinde var olan bölünme çizgilerini (ayrılıkları) nasıl kullandıklarıyla ilgili birkaç yorumla bitirebiliriz. Şansımız-

133 Johnson, *Peasant Nationalism*, özellikle, s. 70, 110, 48-60, 116-117.

134 Johnson, *Peasant Nationalism*, s. 66-67, 146.

135 Johnson, *Peasant Nationalism*, s. 120.

dan, elimizde Komünistlerin iktidarı ele geçirdikleri dönemde yapılmış ve bu sürecin birbirini izleyen aşamalarını ve zorluklarını gösteren, biri Kuzey'deki diğeri Güney'deki iki farklı köyle ilgili iki iyi çalışma var.

Kuzey'deki köy, Komünistlerin ayaklarını basabilecekleri bir eşik ele geçirip, kendi toplumsal savaşımlarıyla Japonlara karşı yürütülen milliyetçi direnmeyi birleştirebildikleri Şansi-Hopeh-Şantung-Honan Sınır Bölgesi'nde yer alıyordu. Yöredeki Komintang erkinin artıklarını da içine alan zengin öğeler, mülklerini korumak için kendilerini Japonlar ile özdeşleştirdiklerinden, Komünistler o sırada oldukça ılımlı toplumsal programlarını yabancı baskısına direnişle birleştirerek önemli bir avantaj elde ettiler. Köyde var olan siyasal yapının yerine, adım adım kendi siyasal örgütlerini geçirmeyi başardılar. Bunu, çok sayıdaki yoksul köylüye bazı yararlar sağlayıp, bunun yükünü zengin köylülere yükleyen bir programla birleştirerek başardılar. Söz konusu program öncelikle eskiden doğrudan Komintang'ın ceplerine inen vergileri kaldırdı ve artçı birlikleri örgütlendirmenin getirdiği yeni yüklere herkesin kabaca ödeme gücü oranında katılmasını öngördü. Yeni slogan, "Serveti olanlar servetle, emeği olanlar emekle katılmalı" idi. Japonlar köye bir vergi koyma tehdidinde bulunduklarında, gelişmelerde dönüm noktası oluşturan ciddi bir bunalım başgösterdi. Verginin, Japonların öngördüğü gibi tek bir rakam olarak mı, yoksa asıl yükü zenginlere yükleyen Komünist sisteme göre mi ödeneceği sorusunu ortaya atmakla Komünistler, önce köyde derin bir zenginler-yoksullar bölünmesi yarattılar. Bu arada Komünistler köylülere tahıllarını mağaralarda saklayıp bölgeyi boşaltmaya hazır olmayı da önermekteydiler. Zenginler buna uymayınca, kendilerini Japonların gelip bütün tahıllarına el koymaları olasılığıyla karşı karşıya bulduler. Böylece onlar da Komünistlerin önerisine uydular. Bu olayın önemi, Komünistlerin nasıl, daha önceki devrimcilerin yaptığı gibi, bütün bir köy halkını ya da bütün bir bölgeyi kendi saflarına geçmeye ve kendi yöntemlerini kabule zorladıklarını, ayrıca Japonların Komünistlerin çevresinde yeni bir dayanışmanın oluşmasına nasıl yardımcı olduklarını göstermesinde yatmaktadır. Ancak Komünistler bunun çok ötesine gittiler. Zaman zaman eski ve kötü bir ün kazanmış önderlik yollarını da kullanmakla birlikte, yoksul köylüler, hatta Çin toplumunun en ezilmiş grubunu oluşturan kadınlar arasında yeni örgütler kurdular.

Her şeyden önemlisi, bir kooperatifin kuruluşuyla ya da birçok başka yoldan, örneğini gösterdikleri yerel kendi kendine yeterlilik programlarında köylülere, boyun eğmeye ve açlıktan kırılmaya seçenek oluşturacak somut öneriler getiriyorlardı. Geniş kapsamlı sayılabilecek herhangi bir toprak reformu daha bir süre bekleyebilecek bir şeydi. Zamanı gelince de, işbirlikçilerden ve eskiden köylüleri ezenlerden öç alma eylemleriyle birlikte yürütüldü. Bu köyde olup bitenlerin okunması, gerek Japonlara direnişin gerekse Komünistlerin Komintang'ı yenerek kazandıkları zaferin ardında yatan devrimci soluğu *(élan)* anlamayı kolaylaştırmaktadır.[136]

Bundan birkaç yıl sonra Komünist devrim, Canton yakınlarındaki küçük bir köy olan Nançing'e Japonlara karşı direnişe yardım biçiminde değil, fakat tepeden inme geldi. Geri çekilen Milliyetçi askerlerin İnci Irmağı üzerindeki çelik köprüyü havaya uçururlarken duyulan patlama, köyün pencerelerini sarstı ve eski yönetimin düşüşünü ilan etti. Bu olaydan birkaç gün sonra, baştan ayağa silahlı Komünist askeri bölükleri köye girerek, bir önceki siyasal düzenin sona erdiğini bildiren ve eski yönetimin personelinin görevlerini ve ellerindeki belgeleri yeni personele devredene kadar işlerinin başında kalmalarını buyuran bildiriler astılar. Hiç de olaylı geçmeyen on ayın sonunda, köye, toprak reformu yapmakla görevli kadrolar geldi; bunlar, on dokuz yirmi yaşlarında, kentli burjuva kökenlerini "kirli gri üniformaları ve köylülerin yaşam biçimine bilinçli olarak öykünme (taklit) çabaları ardında" gizlemeye çalışan üç erkek bir kadındı.[137]

Bu süreç bir kez başladıktan sonra, eski düzeni yıkmaya ve yeni bir düzen kurmaya doğru, hepsi hükümetin istekleri yönünde atılan adımlar hızla birbirini izledi. Yapılanların özünde toprağı zenginlerin elinden çekip almak ve yoksullara vermek vardı. "Genel strateji, yoksul köylüleri, tarım işçilerini (rençperleri) ve orta boy çiftçileri birleştirmek ve toprakbeylerini yalnız başlarına bırakacak biçimde zengin köylü kesimini yansızlaştırmaktı."[138] Ancak elde edilen sonuç, genel bir belirsizlik havası-

136 Crook ve Crook, *Revolution in a Chinese Village*, 1.-V. bölümler ve özellikle s. 31-37.

137 Yang, *Village in Transition*, s. 167, 134. Bu, Crook ve Crook'un çalışmalarından çok daha zengin ve eksiksiz bir monografidir. Aynı zamanda oldukça nesneldir ve belki de köy yaşamıyla ilgili monografilerin en iyisidir.

138 Yang, *Village in Transition*, s. 133.

nın doğması oldu; reformdan doğrudan doğruya yararlananların başında gelen yoksul köylüler bile, öteki köylüler gibi tüm bu değişikliklerin uzun ömürlü olacağından kuşkuluydular. Daha önceleri iki kutup, zengin, sömürücü ve acımasız bir toprakbeyi ile kiracıları arasında bastırılmış bir nefret bulunuyordu. Yeni düzen zamanında bütün köy, sistemli bir biçimde yeni bölünmelere uğramış ve bunlardan her biri başka birinin karşısında yer aldığı kompartmanlara ayrılmıştı.[139]

Bu sürecin, hem Komünistlerden önceki dönemin işleyişine hem de komünistlerin taktiklerine ışık tuttuğu için, üzerinde özel olarak durulması gereken bir yanı daha var. Toprak, bir bütün olarak aileye değil, yaşa ve cinsiyete bakılmaksızın, ailenin bütün üyelerine eşit pay esasına göre dağıtıldı. Böylece Komünistler, toprak mülkiyetiyle akrabalık arasındaki bağı hiçe sayarak köyü ta temelinden parçaladılar. Akrabalık bağlarının ekonomik temelini yıkarak ya da en azından çok zayıflatarak sınıf çizgisinde olduğu kadar yaş ve cinsiyet çizgisinde oluşan derin düşmanlıkların önünü açmış oldular. Onların bunu yapmasına kadar, köylülerin toprakbeylerine, kiracıların kira toplayanlara, kurbanların yerel zorbalara karşı savaşımı, açıktan açığa yapılan amansız bir kavga durumuna gelmemişti. Bu birbirlerini suçlayan tarafların sonuncusu, yaşlılara karşı çıkan gençlerdi. Burada bile şiddet su yüzüne çıkmakta gecikmedi.[140]

Komünist rejim, köy ile ulusal hükümet arasında yeni bir bağ kurdu. Her köylü, günlük yaşamının ulusal bir siyasal erke bağlı olduğunu açıkça anladı. Bu yeni bağ sayesinde Komünistler, C. K. Yang'ın tahminlerine göre, köyden daha önce rantla geçinen toprak beyinin ve Komintang'ın çekip alabildiklerinden çok daha fazlasını alabildiler. Aynı zamanda köylülere yüklenen yeni ve eskisinden daha ağır yükler, eskiden olduğundan çok daha eşit olarak dağıtıldı.[141] Bütün bu değişiklikler geçiciydi ve bir geçiş dönemine özgüydü. Eski düzeni yıkmak, hükümetle yeni bağlar kurmak, köylülerden daha fazla kaynak elde etmek, ancak birbirleriyle rekabet içindeki silahlanmış devletlerden oluşan bir dünyada çözülmesi gereken temel sorun olan, ülkenin her yanında ekonomik çıktıyı artırma sorununu çözmek yolunda atılmış ilk adımlardan olabilirdi. Öykünün bu yanı bu kitabın sı-

139 Yang, *Village in Transition*, s. 145.

140 Yang, *Village in Transition*, s. 178-179.

141 Yang, *Village in Transition*, s. 174-175, 158-159.

nırlarını aşıyor. Çin'de, sonunda eski düzeni çökerten dinamiti, Rusya'daki gibi, hatta Rusya'da görülenden çok köylüler sağladı. Köylüler, bir kez daha, amansız terör yöntemleriyle, kendini tarihin köylülüğün ortadan kalkacağı düşünülen evresine ulaşmaya adamış bir partinin zaferinin gerisindeki en büyük itici gücü sunmuş oluyorlardı.

V

Asya Faşizmi: Japonya Örneği

1. Tepeden İnme Devrim: Yönetici Sınıfların Eski ve Yeni Tehditlere Yanıtı

On yedinci yüzyıl içinde Japonya'da, Çin'de ve Rusya'da uzayıp giden iç kargaşa ve savaş dönemlerine bir son veren yeni hükümetler iş başına geçti. Rusya'da ve Çin'de barışın ve düzenin kuruluşu, doruğuna köylü devrimlerinde ulaşacak olan çok uzun bir sürecin, tarihte başlangıçtan ne ölçüde söz edilebilirse o ölçüde bir başlangıcı oldu. Bu iki ülkede, tarımsal temellere dayanan bürokrasiler ("tarımcı bürokrasiler") bağımsız bir tacirler ve imalatçılar sınıfının gelişmesini engelledi. Gerçeği biraz basitleştirme pahasına, bu ülkelerde bir burjuva devriminin gerçekleşmeyişinin bir köylü devrimine, köylü devriminin de totaliterci yoldan gerçekleştirilen bir çağdaşlaşmaya yol açtığını söyleyebiliriz. Japonya'nın gelişmesiyse, Rusya'dan ve Çin'den farklı, daha çok Almanya'nınkine benzeyen bir yol izledi. Ticari etkiler tarıma dayanan düzenin temellerini oymuşsa da, bu ülkede, Almanya'daki duruma benzer biçimde başarılı bir burjuva devrimi olduğu söylenebilecek herhangi bir gelişme görülmedi. Ve Japonlar köylü hoşnutsuzluğunun dizginlerini ele geçirip, yönünü saptırarak bir köylü devrimini önleyebildiler. Bu gelişmelerin ulaştığı sonuç, kendini yirminci yüzyılda 1930'ların sonunda Avrupa faşizmine son derece benzeyen bir olguda ortaya koydu.

Çağdaşlaşmanın Japonya'da izlediği yolla, Rusya ve Çin'de izlediği yolun böylesine farklı olması ne ile açıklanabilir? Yapılabilecek açıklamalardan biri olarak akla hemen feodalizm geliyor. Rusya'nın ve Çin'in gerçekte bir feodalizm döneminden geçtiği kuşkuludur; bilginler arasında tartışma konusu edilen feodalizmin gerçekten yaşandığı söylenebilse bile, bu, söz konusu ülkelerin tarihlerinin uzak geçmişinde kalmış zayıf bir anı durumundadır. Feodalizmin Japonya'da aldığı biçimse, varlığını on dokuzuncu yüzyılın içlerine dek güçlü bir biçimde sürdürdü. Japonya'nın aynı zamanda yirminci yüzyılın üçüncü onyılında, Asya'nın oldukça büyük bir endüstri gücüne sahip tek ülkesi olduğu göz önüne alınırsa sorunu çözecek anahtarın feodalizm olduğu varsayımı, tarihin geniş bir kesintinin daha düzenli ve daha akla yakın olarak açıklanmasına yardımcı olacağı için çekici görünmektedir.[1] Japonya'da feodalizm, eski yönetici sınıfın bir kesiminin kendisini egemen düzenden koparıp endüstri yolunda ilerlemenin sağlanabilmesi için, gerekli toplumsal değişikliklere olanak veren tepeden inme bir devrimi yürütebilmesine yardımcı olduğu ölçüde açıklamanın önemli bir öğesini oluşturur. Bununla birlikte, bunun olanaklı olduğunu ve çağdaşlaşma sürecinin Japonya'da var olan biçimiyle feodalizmle nasıl bir ilişki içinde bulunduğunu yuvarlak olmayan açıklamalarla ortaya koymak gerek.

1 Avrupa ve Japon feodalizmi arasındaki benzerlikler ve farklılıklar üzerinde son zamanlarda yapılan bir tartışma için bkz. Hall, "Feudalism in Japan", s. 15-51. Japon feodalizminin özellikleriyle onun sonunda Batı uygulamalarını benimsemesinin birbiriyle ilişkili iki olgu olduğu, oryantalistler arasında oldukça yaygın bir görüşse de, söz konusu ilişkinin niteliği hakkında ayrıntılı açıklamalar yapan herhangi bir inceleme bulamadım. Edwin O. Reischauer (Coulburn ed., *Feudalism in History* adlı yapıtın içindeki) aydınlatıcı denemesinin sonunda (s. 46-48'de) Japon feodalizminin, Japonya'nın çağdaş toplumsal kurumlara geçişini kolaylaştırmış olabileceğini ileri sürdüğü birçok özelliğini saymaktadır. Bunlardan biri olan güçlü bir ulusal bilinçlilik, bana feodalizmin tam tersi bir nitelikmiş gibi geliyor. Bir başkası, kapitalist girişimin feodalizm içinde bağımsız gelişmesi de, feodalizmin doğal bir ürünü olmaktan çok, antifeodal kurumların gelişmesinin bir belirtisidir. Bununla birlikte Japon örneği, kapitalizmin feodal sistem içinde, tanıma dayalı bir bürokrasi düzeninde görülebilenden çok daha kolaylıkla tutunabileceği savını desteklemektedir. Reischauer'ın söz konusu listesi, Japon feodalizminin değil, *tüm olarak* Japonya'nın tarihsel deneyiminin mirasını özetlemektedir.

Söz konusu yapısal değişmenin (transformasyonun) hem açıklanmasında hem de nedenlerinin ortaya konmasında, bugün sahip olduğumuz tarihsel bakış açımızın sınırlılıklarını aklımızdan çıkarmamak temel bir önem taşımaktadır. Günümüzden bir yüzyıl sonra, belki de bu tarihten çok daha önce, Japon toplumsal devriminin ve endüstri devriminin tam bir devrim olmaması, özellikle 1868 İmparatorluk Restorasyonu'nun son derece sınırlı bir "devrim" olması Japon trajedisinin özü olarak görülebilir. Burada, çağımızın tarihçilerinin, Bismarck'ın Avrupa'da eski ve yeni öğeleri bir araya getirmekteki başarısından çok da emin olmadıklarını anımsatmakta yarar var. Çağdaş Çin toplumuna gelince, birçok güçlüğe ve tersliğe karşın ileriye yönelik bir hareket içinde olduğunu gösteren belirtiler vermektedir. Sovyetlerin yaptığı yanlışlardan çıkaracağı derslerle Çin, pekâlâ Rusya'yı geçebilir. Olayların gelecekte alacağı doğrultuyu bilmenin olanağı yok. Ama bu yolda, hiç değilse kendi deneyimlerimizi veri olarak almak gibi bir dar görüşlülükten kaçınabiliriz. Japonya'nın, çağdaş dünyanın meydan okuması karşısında takındığı tutumu bir başarı, Çin'inkini bir başarısızlık olarak görmek aptallıktır.

Bu yanılgılara düşmemeye bakarak, çağdaşlık öncesi (premodern) Japon toplumunun hangi özelliklerinin, Japonya'nın çağdaşlaşma yolunda ilerlemesinde önemli bir rol oynadığını ortaya çıkarmaya çalışalım. Eski düzen yıprandıkça, yapısında hem dikey hem yatay çatlaklar belirdi; öyle görünüyor ki bunların ikisi de aynı derecede önemli olgulardı. Ayrıca, Batı feodalizmiyle Japon feodalizmi arasında önemli ayrılıklar bulunmaktaydı. Bu kadarını söylemek, son derece soyut bir şey ileri sürmüş olmaktan öte gitmez; bu gözlemlerin gerçekte ne anlama geldiğini görebilmek için, söz konusu toplumun belli bir dönem içinde somut olarak nasıl işlediğini araştırmak gerek.

Japonya tarihinin en ünlü yöneticilerinden biri olan Tokugava Ieyasu, 1600 yılında Sekigahara savaşında elde ettiği zaferle, "savaşan derebeyleri" dönemini kapatıp bir iç barış dönemini başlattı. Tarihçilerce "Tokugava Şoganlığı" olarak bilinen bu rejimin resmi siyasal varlığı, İmparatorluğun 1868 yılında yeniden kurulmasına (restorasyonuna) dek sürdü.[2] Şoganlık yönetiminin

2 Bu konuda yetkin bir genel betimleme Sansom, *Short Cultural History* yapıtının XXI. bölümünde bulunmaktadır. Aynı zamanda onun *Western World and Japan* adlı yapıtının IX. bölümüne bkz. Daha özgül noktalarla ilgili kaynaklar, bundan sonraki dipnotlarında verilecektir.

en önem verdiği siyasal düşünce, durağan nitelikte olup, barışın ve düzenin sürdürülmesiydi. Toplum, kesin çizgilerle, yöneten ve yönetilen biçiminde bölünmüştü. Yönetilenler, daha çok yöneten savaşçı sınıflarca, genellikle toprağı işleyecek ve yararlandıkları vergileri ödeyecek birer araç olarak görülen çiftçilerdi.[3] Köylüler bu yaptıklarının karşılığı olarak sistemin iyi çalıştığı zamanlarda, hiç değilse bir parça ekonomik güvenlikten ve siyasal adaletten yararlandılar. Savurganlığı şiddetle yasaklayan kararnamelerden, Japonya'nın dış dünyayla ilişkilerini, 1639 yılından Commodore Perry'nin 1854'te Japon kıyılarına demirleyişine dek uzanan dönemde hemen tümüyle kesmesine dek varan çeşitli yollarla, yöneticiler, egemen düzenin temellerini oyabilecek her türlü etkiyi ellerinden geldiğince önleyip bastırmaya çalıştılar. Kentlerdeki, yeri gelince ele alacağımız tacirler, bu düzeni sarsan ve yöneticileri tasalandıran kaynakların en önemlilerinden biri durumuna geldiler.

Yönetici gruplar arasında önemli mertebe farklılıkları vardı. İmparator, saygınlığını (prestijini) sonunda başkalarının kullanabilecekleri gerçek erke dönüştürebilmekten başka bir gücü bulunmayan, kıyıya itilmiş, gölge gibi bir kişilikten başka bir şey değildi. *Şogan* Avrupa'nın erken tarihlerinin merkezi erkin denetiminden kopmuş feodal gruplarından çok, *Roi Soleil* (Fransa'nın Güneş Kralı) mutlak monarşisininkine benzeyen bir sistemde yetkenin dizginlerini elinde tutan kimseydi. Tokugava ailesinin birçok dal ve doğrudan doğruya kendisine bağlı vasallarıyla birlikte, *Şogan*, ülkenin tarım topraklarının dörtte biriyle beşte biri arasındaki bir bölümüne sahip olup gelir kaynaklarının büyük bölümünü bu topraklardan sağlıyordu.[4] Denetimi altındaki toprakları yönetebilmek için, kendilerine düzenli maaş ödenen kırk dolayında memur atamıştı.[5] Böylece, aynı tarihlerde Batı Avrupa'da da görüldüğü gibi, Japon feodalizminin içine güçlü bir bürokratik etki işlemiş bulunuyordu.

Tokugava yetke sistemi içindeki bazı noktalar incelenmeye değer bir nitelik göstermektedir. Bu yetke sistemi her şeyden önce, büyük fiefleri birbirlerine karşı kullanmanın önem kazandığı yerlerde ve durumlarda, dağınık feodal birimler üzerinde bir

3 Asakawa, "Notes on Village Government, I", s. 260, 278.

4 Allen, *Short Economic History*, s. 10.

5 Asakawa, "Notes on Village Government, I", s. 261.

parça merkezi bürokratik yetke kurma girişimini temsil ediyordu. İkinci olarak, bu dağınıklığın hiçbir zaman tümüyle ötesinden gelinememişti. On dokuzuncu yüzyılın ortasında Tokugava yönetim aygıtı gittikçe artan güçlüklerle karşılaşmaya başladığında, siyasal sistemde görülen dikey çatlaklardan en önemli bazılarının, Tokugava sisteminin 1600 yılında sıvadığı çatlaklar olduğu görüldü.

Mertebeler sırasında *Şogan*'ın hemen altında ve doğrudan doğruya *Şogan*'a bağlı olan büyük [feodal] beyler, yani *daymyo* vardı.[6] 1614'te 194 *daymyo* vardı ve 1868 Restorasyon'unun eşiğinde sayıları ancak 266'ya ulaşmış bulunuyordu. Kayıtlarda, 1868'de en büyük fief'in 1.022.700 *koku* pirinç üretebilecek genişlikte olduğunun belirtildiğini görüyoruz. Ortalama bir fief ise yılda 70.000 *koku* üretecek büyüklükteydi.[7]

Daymyo'nun altında *samuray*, yani aralarında büyük erk ve zenginlik farklılıkları bulunan savaşçılar yer alıyordu.[8] Sayılarının, aile üyeleriyle birlikte 2.000.000 kişi kadar, bir başka deyişle, İmparatorluğun, Restorasyon'un eşiğindeki toplam nüfusunun altıda biri dolaylarında olduğu hesaplanır.[9] *Samuray* resmen *daymyo*'nun hizmetinde olan savaşçılardı ve onlardan pirinç olarak yıllık maaş alıyordu. Tokugava Şoganlığı, onları [kendisine bağlı] maaşlı görevliler durumuna getirerek, kırsal bölgelerdeki bağımsız erk temelleriyle bağlantılarını kesmiş ve Şoganlık öncesi dönemin başlıca siyasal istikrarsızlık kaynaklarından birini, bu tek darbeyle ortadan kaldırmıştı.[10] Şoganlık aynı zamanda barışı dayatarak, *Samuray*'ı Japon toplumunda yerine getirebile-

6 *Daymyo*'lar, Tokugava hanedanıyla olan akrabalık durumlarına göre üç grupta sınıflandırılmış bulunuyorlardı. Bu konudaki tartışma için bkz. Craig, *Choshu*, s. 17-21.

7 Asakawa, "Notes on Village Government, II", s. 160. Bir *koku*, 5,2 Amerikan kilesinden biraz eksik bir miktar [yaklaşık 180 desimetre küp=180 litre] tutar. Kayıtlarda bir fiefin 70.000 *koku* pirinç yetiştirebilecek büyüklükte olduğunun gösterilmiş olması, onun derebeyinin eline yılda bu miktarın geçtiği anlamına gelmez; yalnızca, söz konusu toprağın kuramsal olarak bu miktarda pirinç üretebilecek çapta olduğunu gösterir. Bu konuda, Ramming, "Wirtschaftliche Lage der Samurai", s. 4'e bkz. Daha fazla ayrıntı, özellikle yüksek ve düşük vergi oranlarının bölgelere göre dağılımı ve bunun siyasal sonuçları için bkz. Beasley, "Feudal Revenue", s. 255-271.

8 *Samuray*'ın bu farklılıklarla ilgili bölümleri hakkında daha fazla ayrıntı için bkz. Ramming, "Wirtschaftliche Lage der Samurai", s. 4, 5.

9 Allen, *Short Economic History*, s. 11.

10 Smith, *Agrarian Origins*, s. 1.

ceği herhangi bir işlevden yoksun bıraktı ve sonuçta kendisinin yıkılmasında en önemli rolü oynayacak olan bir grubun, yoksullaşmış *samuray* grubunun yaratılmasına katkıda bulunmuş oldu.

Askerlerin barış zamanlarında kendi topraklarını ekip biçtikleri günler çok geride kalmıştı. 1587 gibi erken bir tarihte, Tokugava rejiminin kurulmasına yardım etmiş büyük general Hideyoşi, tüm çiftçilerin silahlarını teslim etmek zorunda olduklarını bildirmişti. Bu önlem, yalnızca silahlı bir köylülüğün yaratabileceği tehlikeleri saf dışı etmeye değil, aynı zamanda sınıf farklarını daha netleştirip istikrar kazandırma amacına yönelikti.[11] Kılıç kuşanmak, zamanla bir *samuray* ile zengin bir köylüyü birbirinden ayıran en büyük farklılık durumuna geldi.[12]

Şogan'ın sarayında bulunmadığı zamanlarda *daymyo*, yani [*samuray*'ın bağlı bulunduğu] üst bey, hizmetine girmiş kimseler olan *samuray* ile birlikte bir kale kentte yaşadı. Pek az köy böyle bir kale kentten yirmi milden daha uzakta bulunuyordu.[13] Kale kentler, savaşçı sınıfın, yaşamlarını sağlayan "ekonomik artı"yı vergiler biçiminde köylülerden çekmelerine olanak veren yerel merkezlerdi. Vergileri toplayan kamu yönetimi örgütü, özünde iki tür memurdan oluşuyordu: Bunlar, kalede ya da kalenin yanındaki kentte bulunan bürolarda çalışan memurlarla, doğrudan doğruya fief topraklarına dağılmış olan memurlardı.[14] Sistem, hiç değilse barış dönemlerinde, pek az güce başvurularak yürütülebiliyordu.

Fiefler içinde büyük timar sahipleri erklerini akıllarının estiği yönde kullandılar. Ama *Şogan*'ın onayı olmadan, yeni kaleler dikemez, para basamaz, savaş gemileri yaptıramaz ve evlilik anlaşmaları düzenleyemezlerdi. Fieflerin (timar topraklarının) ayrı birimler olarak varlıklarını zaman içinde sürdürebildikleri, 1664'te "Saray Dışındaki Sülaleler" olarak adlandırılan on altı büyük sülaleden on altısının da fieflerini feodalizmin 1871'de resmen ortadan kaldırıldığı tarihe dek yönetebilmiş olmalarından anlaşılıyor. Kuşkusuz *Şogan* önceleri topraklara geniş çapta el koyup, birinden alıp diğerine vererek, fieflerin yerel işlerine büyük bir rahatlıkla karışmıştı. On yedinci yüzyılın ortasından, yani sistemin oturduğu ve *Şogan*'ın konumunun sağlam görün-

11 Sansom, *Short Cultural History*, s. 430.
12 Smith, *Agrarian Origins*, s. 179
13 Smith, *Agrarian Origins*, s. 68.
14 Smith, *Agrarian Origins*, s. 202.

düğü tarihten sonra başa geçen *Şogan*'lar daha dikkatli bir politika izlediler ve bir fiefin içişlerine daha seyrek karışıldığı görüldü.[15] Tokugava Şoganlığı'nın kurduğu rejim, ana çizgileriyle böyle idi. Gördüğümüz gibi, bu oldukça merkezileşmiş ve sıkıca denetim altında tutulan bir feodalizm türü idi; öyle ki, eski yazarlardan biri onun bir "polis devleti"[16] olduğunu söyler; polis devleti nitelemesi kuşkusuz 1900 yılına, Hitler'den ve Stalin'den sonraki dönemlerden çok daha uygun düşmektedir. Bugün böyle bir nitelemenin Tokugava rejimine uygun olduğunu söylemesek de, Tokugava sisteminin, kuramda ve eylemde, çağdaş Batı uygarlığının tanıdığına benzer bir özgür toplumun gelişebileceği bir düzen olmadığını söyleyebiliriz. Daha önceki Japon feodalizmi de, feodalizmin Batı'da özgür bir toplumun gelişmesine önemli katkılarda bulunan türünün özelliklerine sahip değildi. Süzeren ile vasalı birbirine bağlayan "sözleşme" öğesi, Japon feodalizminde son derece zayıftı; öte yandan, bir üst mertebedekilere bağlılığa ve görev anlayışına çok büyük önem verildi.[17] Batı'da yapılan, Japonya'nın bu konuda Avrupa'dan farklılığıyla ilgili tartışmalar, Japon feodal bağının Avrupa'daki benzerlerinden daha ilkel, daha az nesnel ve daha az rasyonel görünmesine yol açtı. Bu bağ, daha çok yazısız göreneklere ve törensel kurallara dayalıydı, Japon toplumunda son derece geniş bir kullanma alanı olan varsayımsal bir akrabalık ilişkisi niteliği taşıyordu ve tarafların bireysel görevleriyle haklarının neler olduğunu belirtmede, yazılı ya da sözlü sözleşmelere Avrupa'da görülenden çok daha az yer veriliyordu.[18] Bu yönde görülen yerli eğilimler, daha sonra, neredeyse bir kurulu din konumuna yükselecek olan Konfüçyüsçü felsefenin gerileyişiyle daha büyük bir güç kazandı.

1854'te Commodore Perry'nin gemileri göründüğünde, Tokugava sistemi büyük bir gerileme içindeydi. Eski düzenin gerilemesi yanı sıra, tarım kökenli elitin ayrıcalıklarını koruma çabaları, daha o tarihte, sonunda 1914'te Pearl Harbour'da meşum bombalarını atana dek gelişecek olan bir rejimin toplumsal güçlerinden bazılarının doğmasına yol açmış bulunuyordu.

Bu gerilemeyi ve yeniden doğuşu yaratan etmenler sayıca çok ve karmaşıktı. Bunların niteliklerinin kesin olarak ortaya ko-

15 Murdoch, *History of Japan*, c. III, s. 20-22.

16 Fukuda, *Gesellchaftliche und Wirtschaftliche Entwickelung*, bölüm IV.

17 Sansom, *History of Japan*, c. I, s. 359-360, 368.

18 Hall, "Feudalism in Japan", s. 33-34.

nulup göreli önemlerinin saptanması, uzmanlar arasında daha uzunca bir süre tartışma konusu edileceğe benzer. Bununla birlikte, amaçlarımız bakımından söz konusu etmenlerin, temelde barış ve lüks olarak ikiye indirgenebileceğini söylemek fazla yanıltıcı olmayabilir. Barış, yalnızca kasaba ve kentlerde değil, aynı zamanda kırsal bölgelerde de boy gösterecek olan ticari bir yaşam biçimine olanak verdi. Sıkı bir denetim altında tutulmalarına karşın, ticaretin etkileri feodal yapının büyük bir bölümünü aşınmaya uğrattı. Tokugava sisteminin, karşılaştırmalı tarihçiye, Çin'in merkezi tarımcı bürokrasisiyle, ortaçağ Avrupasının çok daha gevşek feodalizminin arasında bir yerde yer aldığını düşündürmesi gibi, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl Japon toplumunun, ticaretin bölücü ve yıkıcı etkilerine dayanabilme gücü de, bu iki uç durumun arasında bir noktada görünmektedir.

Barış ve lüks, büyük ölçüde Tokugava devletinin merkezinden doğup yayılan etkilerdi. XIV. Louis'nin soylularını Versailles'da kalmaya zorlamasına benzer biçimde, *Şogan* da, *daymyo*'nun yılın belli dönemlerini başkent Edo'da geçirmelerini istedi.[19] Bu uygulamalar, her iki örnekte bir noktaya dek benzer sonuçlar doğurdu. Çeşitli lüks gösterilerini destekleyerek *Şogan,* soyluların konumunu zayıflattı ve aynı zamanda kentlerde ticaretle uğraşan sınıfların gelişmesini hızlandırmış oldu. Hem memleketlerinde hem Edo'da ev açıp sürdürmek zorunda kalmaları *daymyo*'nun harcamalarını artırdı. Başkente yerleşmeleri ve kendileriyle geniş bir grup oluşturan yandaşlarının (maiyetinin) yol giderleri için, para basma hakkı tanınmadığı halde para harcamak zorunda kaldılar. Bu giderler birçok fiefin bütçesine ağır yükler getirdi. Yaptıkları bu harcamaları karşılayabilmek için *daymyo,* genellikle topraklarında yetiştirilen gereksinim fazlası pirinci ve öteki yerel ürünleri, tacirlerin hizmetlerinden yararlanarak pazarlara göndermek zorunda kaldı.[20] Ve feodal aristokrat genellikle, borç almak için tacire bağımlı duruma düşerken, buna karşılık tacir de, siyasal korunmaya kavuşabilmek için *daymyo*'ya bağlandı.

Samuray'ın *daymyo*'ya bağlı olan ekonomik konumunun, Tokugava dönemi sırasında, özellikle dönemin ortalarından sonra kötüleştiği anlaşılıyor. Bununla birlikte, elimizde bu görüşü

19 Bu başkent Edo'da yaşama zorunluluğu, 1862'ye dek gevşemeksizin sürdü; o tarihte bırakılmasıysa, Tokugava erkinin yakında sona ereceğinin belirtisi oldu. Bkz. Murdoch, *History of Japan,* c. III, s. 723.

20 Sheldon, *Merchant Class,* s. 18.

onaylayacak kanıtlar yok. *Daymyo*'nun kendi harcamalarını karşılayabilme çabasında başvurduğu yollardan biri *Samuray* maaşlarında kesinti yapmaktı.[21] *Samuray*'ın maaşlarında kesinti olanağı, ancak Tokugava rejimi zamanında doğabildi. *Şogan*'ın sağladığı barışın ve kendilerine tanıdığı yetkinin verdiği güvenlikle *daymyo,* artık sırtını eskisi gibi vasallarına dayamak zorunda değildi, dolayısıyla onlardan böyle bir özveride bulunmalarını isteyebildi.

Samuray'ın ekonomik durumu gerçekte ne olursa olsun, bu tarihlerde Japon toplumunda sahip oldukları statünün gerilemekte olduğuna kuşku yok. Bir *Samuray*'a pirinç olarak verilen iyi bir gelir, savaşçının yaşamının ancak maddi temellerini sağlayabilirdi. Tokugava'nın dayattığı barış ortamı içinde, savaşçının yerine getirebileceği, önemi herkesce tanınan bir toplumsal işlevi kalmadı. Bu arada, tacirlerin zenginliğine dayanan öteki saygınlık biçimleri, savaşçılık erdemleriyle yarışmaya başlamış bulunuyordu. Yerini daha herhangi bir yeni ahlak anlayışı almış olmamakla birlikte, eski ahlak anlayışının temelleri oyulmaya başlanmıştı. Bu değişikliklerin belirtileri, on sekizinci yüzyılın başları gibi erken bir tarihte kendilerini göstermeye başlamış bulunuyordu.

Ticaret öğelerinin saldırıları yanı sıra, savaşçılar olarak işlevlerini yitirmiş olmalarının etkisi, birçok *samuray*'ı hem psikolojik hem fizik anlamda boşluğa iterek bağlılıklarını zorlu bir sınavdan geçirmekteydi. Bir on dokuzuncu yüzyıl başları yazarının, "*samuray*'lar efendilerini en büyük düşman olarak görüp onlardan nefret etmektedirler" sözünü edebi bir abartma olarak görsek bile, maaşlarında yapılan kesintilerin, yaygın bir kırgınlığa yol açtığına kesin gözüyle bakabiliriz.[22] Sorunları daha da çetinleştiren bir gelişmeyle, savaşçıların ticaretin herhangi bir biçimiyle uğraşmaları yasaklandı. Birçokları iki yakalarını bir araya getirebilmek için kaçamak yollarla bu yasaklamadan kurtulabilmişse de, bu yolla kazanmış olabilecekleri zenginliğin, *samuray* olarak duyacakları güvenlik duygusuna pek yararı dokunmuş olmasa gerek.[23]

21 Ramming, "Wirtschaftliche Lage der Samurai", s. 34-35'te bazı ayrıntılar verilmektedir.

22 Ramming, "Wirtschaftliche Lage der Samurai", s. 7.

23 Bkz. Sheldon, *Merchant Class,* s. 32; Ramming, "Wirtschaftliche Lage der Samurai", s. 10

Bunun sonucunda, birçok savaşçı efendilerine bağlılıklarına son verip, birer *ronin*, yani efendisiz avare insan durumuna gelip, Tokugava rejiminin sonlarında ortaya çıkan kavgalarda payı olan, herhangi bir şiddet eylemine girmeye hazır bir grup oluşturdu. İmparatorluğun 1868 Restorasyon'unda anahtar rolü oynamış fief olan Çōşū fiefi, *ronin*'lerin en büyük sığınağıydı.[24] "Barbar" Batılılara yeni limanların açılmasına, "o zaman barbarların püskürtülmesi davası yitirilmiş olur... sol eteği sağın üstüne katlamak, sayfanın enlemesine yazmak ve insanı sinir eden takvimlerini kullanmak zorunda kalırız."[25] diye karşı çıktılar. Böylece *samuray*'ın alt katmanları serseri mayına dönüştü; çeşitli gerici amaçlar güden kimselerin yararlanabileceği, ama kesinlikle İngiliz ve Fransız türü bir devrimin yararlanamayacağı bir "lumpenaristokrasi" oluşturdu. İmparatorluğun Restorasyonu çevresinde dönen, yaşamsal önem taşıyan savaşların bazılarında bunlar, her iki safta eşit derecede yer aldılar.[26] Yabancı tehdidi ve üst yönetimin siyasal becerikliliği olmasaydı, savaşçı sınıfın konumunu kökünden değiştiren *pax Tokugava* (Tokugava barışı) ürünü olarak ortaya çıkan her an patlamaya hazır bu güç, Japon toplumunu çatlak yerlerinden parçalayıp yeniden feodal anarşiye dönülmesine yol açabilirdi.

Eski düzeni aşındıran etkilerin, sonul değilse bile yakın kaynağı tacirler (*çōnin*) oldu. Tacirlerin Japon toplumunda oynadıkları rol, Yahudilerin ortaçağ Avrupasının sonlarında özellikle İspanya'da oynadıkları role birçok bakımdan benzerlik göstermektedir. Savaşçı aristokrasiyle tacirler arasındaki ilişkiyi en genel terimlerle "düşmanca bir ortakyaşam" (simbiyotik antagonizm) olarak niteleyebiliriz. *Daymyo* ve *samuray*, köylülerin ürettikleri pirinci ve öteki tarım ürünlerini nakit paraya dönüştürebilmek ve bu parayla aristokratik bir yaşam biçimi sürdürebilmek için gereken temel şeylerle bir sürü süsü püsü edinebilme uğruna tacirlere bağımlıydılar. Öte yandan tacirler de, savaşçının ahlak kitabına göre genellikle insanı alçaltıcı ve asalak bir yaşam biçimi olarak görülen ticaretle uğraşırken, siyasal hoşgörü görebilmek ve korunabilmek için savaşçı aristokratlara bağımlıydılar. Tacirler, feodal sınırlamalardan kurtulma yollarını aramaksızın, hatta böyle bir şeye girişmeye bile kalkmaksızın, bu ilişki

24 Murdoch, *History of Japan*, c. III, s. 737.

25 Murdoch, *History of Japan*, c. III, s. 720'de aktarılmıştır.

26 Craig, "The Restoration Movement", s. 187-197, özellikle 190-191.

içindeki konumlarını, dönemin sonunda savaşçı aristokrasisiyle aralarındaki ortaklığın ağır basan yanını oluşturacak noktaya varana dek büyük ölçüde geliştirdiler.

Bu durumun bir sonucu, Tokugava düzeninin sağladığı istikrarın en büyük dayanağı olan, sınıfları birbirinden ayıran aşılmaz duvarların yıkılmaya başlaması yönünde ciddi belirtilerin görülmesi oldu. Savaşçılar tacir oldular, tacirler de savaşçı. Bu eğilimin dönem boyunca artıp artmadığını bilmiyoruz, ama genel nedenlere dayanarak artmış olacağını söyleyebiliriz.[27] On dokuzuncu yüzyıl başlarında, 250 ailelik bir tacir grubundan 48'inin, yani neredeyse beşte birinin ataları *samuray*'dı. Yoksullaşan *samuray*'lar, en büyük oğlanlarını zaman zaman bir yana itip, zengin bir tacirin oğlunu mirasçıları olarak evlat edindiler. On sekizinci yüzyılın başlarında Şogan Yoşimune, *samuray* statüsünün satılmasını yasakladıysa da, söz konusu yasak çok geçmeden uyulmayan "ölü" bir karara dönüştü.[28]

Feodal yöneticiler, on sekizinci yüzyılın başlarına dek, tacirlerin iktidarları için bir tehlike oluşturabileceklerini kavrayamadılar. Bu tarihten sonra ise, tacirlerin ekonomik gelişmelerinin soluğunun kesilmesine karşın iş işten geçmiş bulunuyordu.[29] Gerçekten, son zamanlardaki yazılar, eğer Batı savaş gemileri Japon sahnesine uğursuz çıkışlarını yapmamış olsalardı, feodal yöneticilerin bu tehlikeyi daha uzunca bir süre için önleyebilecek ve Tokugava döneminin başlarında görülenden hayli farklı olsa da, tacirlerle aralarında o ya da bu türden bir denge kurabilecek durumda oldukları izlenimini vermektedir.[30] Her ne olursa olsun, feodal aristokrasinin elinde tacirlere karşı kullanabileceği ve kullandığı, mallarına doğrudan el koyma (müsadere), zorla borç alma (ki Tokugava rejiminin sonlarına doğru gittikçe sık başvurulan bir silah durumuna gelecekti) ve borçlarını ödememe gibi birçok silah vardı. Bu önlemlerin, özellikle tacirlerin mallarına el konmasının sonucu, dönemin ikinci yarısında tacirleri borç vermede daha isteksiz kılmaktan başka bir şey olma-

27 Sheldon, *Merchant Class*, s. 6'da, Tokugava rejiminin ilk yıllarında *samuray* soyundan gelen çok sayıda tacir bulunduğunu ve işlerinde çok başarılı olduklarını söylemektedir.

28 Honjo, *Social and Economic History*, s. 204-205.

29 Sheldon, *Merchant Class*, s. 165.

30 Bu bağlamda, Dore ve Sheldon'un arasındaki, *Journal of Asian Studies*, c. XVIII, s. 507-508'deki ve c. XIX, s. 238-239'daki tartışma yol göstericidir.

dı.[31] Aristokrasinin tümü olmasa bile büyük bir bölümü, bu tür borçlanmalara gitmek zorunda olduğundan, tacirlerin ezilmesinin olanağı yoktu.

Birçok tacirin, soyluluğun bazı kesimlerini zaman zaman soluk alamayacak derecede sıkıştırmış olması, soylular arasında Japon toplumunun ağzı laf yapan öteki kesimleri arasında, anlaşılması güç olmayan kırgınlık yarattı. Aynı tarihlerde Avrupa'da görülen fizyokratik düşünceleri ve daha sonraki tarihte karşılaşılan Yahudi düşmanlığını anımsatırcasına, bazı Japon düşünürleri, yalnızca soyluların ve köylülerin toplumun yararlı üyeleri oldukları görüşünü ileri sürdüler: "Tacirler ise, hiç de önemli olmayan işlerle uğraşırlar... kendilerini yıkıma uğratmaları durumunda hükümetin onları kurtarmaya çalışmaması gerekir."[32] Daha önce belirtildiği gibi, *Şogan* hükümeti, bu ve benzeri düşünceleri zaman zaman uygulamaya koymaya çalıştı. Çökmekte olan bir aristokrasiyle doğmakta olan bir ticari çıkar çevresi arasındaki bu kapışmada, ileride Japon türü faşizmde son derece göze çarpacak bir biçim kazanan kapitalizm düşmanı görüşün ilk belirtilerini yakalayabiliriz.

Feodal aristokrasiyle tacirler arasındaki çatışma, daha sonra ortaya çıkacak gelişmelerin arkaplanının çok önemli bir yönünü oluşturmakla birlikte, sorunun yalnızca bu yönü üzerinde durmak son derece yanıltıcı olur. Batı Avrupa'dan farklı olarak Japonya'da, "Şart"larında çevrelerindeki toprakların sahibi feodal otoritelerden siyasal ve hukuksal bağımsızlıkları somut terimlerle dile getirilmiş, kendi kendini yöneten (özerk) kentler gelişmedi. Tokugava rejiminin başlangıç evrelerinde, bu yolda umut veren bazı gelişmelerin görüldüğü kuşkusuz. Ama rejimin, bir tür merkezi feodalizm biçiminde yerleştikçe, bu gibi eğilimlerin gelişmesini önlediği görüldü. Bazı kaynaklardaki adıyla bu "yeniden feodalleşme" (refeodalizasyon) tacirleri feodal düzenin sınırları içinde tutmaya özen gösteren kesin ve sert kısıtlamalar getirdi ve böylece yöneticiler tacirlerin topluma herhangi bir zarar veremeyeceklerini düşündüler.[33] Ülkenin, 1633-1641 yılları arasında çıkarılan kararnamelerle dışa kapatılışı, yabancı ilişkilerin ve yabancı rekabetin kızıştırıcı etkilerini ortadan kaldırarak tacirlerin girişimlerini kısıtlayıcı sonuçlar doğurdu.[34] Daha önce

31 Sheldon, *Merchant Class*, s. 119, 122-123.

32 Sheldon tarafından, *Merchant Class*, s. 105'te aktarılmıştır.

33 Sheldon, *Merchant Class*, s. 8, 25, 37.

34 Sheldon, *Merchant Class*, s. 20-24.

de değinildiği gibi, ticaretin gelişmesini sağlayan ana itici güç, *pax Tokugava* koşullarının sağlanmasından yüz yıl kadar bir süre geçtiğinde büyük ölçüde zayıflamış bulunuyordu. Bu tarihten sonra, ticaret girişiminin meyvelerinden yararlanılması yönünde bir durulma ve iş yaşamının denenmiş, başarısı kanıtlanmış yöntemlerine sarılma eğilimi görüldü.

Amaçlarımız bakımından, Tokugava yöneticilerinin, tacirler üzerinde siyasal denetim kurmak için geliştirdikleri araçları ayrıntısına girerek tartışmak gerekli değildir. Bu denetim düzeneklerinin, özellikle ilk dönemlerde, hayli etkili olduğunu ve bunun bir sonucu olarak tacirlerin ekonomik erki ellerine geçirme yolunda "neredeyse bir yeraltı hareketi"[35] biçiminde ilerlemek durumunda kaldıklarını belirtmek yeter. Tacirin gazabının bir *daymyo*'yu korkudan titrettiği durumlar yaşanmış olsa bile, bu siyasal denetimler Japon tacirini toplumun boyun eğen bir siması yaptı.

Kuşkusuz durum bölgeden bölgeye önemli farklılıklar gösteriyordu. Osaka tacirleri başkent Edo'nun tacirlerinden çok daha az boyun eğmişlik içindeydiler.[36] Ve dönemin sonlarında, taşra tacirleri, malları ve pazar olanakları bakımından, feodal ilişkilere eski kent tekelcilerinden daha az bağımlı oldular.[37]

Bazı sanat türlerinde ve yaşamın keyiflerinde tacirlerin, Batı'da Püritenlik öncesi tacir kültürünün bazı yönlerini anımsatırcasına, kendine özgü toplumsal özellikler ve farklı zevkler geliştirdikleri de doğrudur. Fakat çiçeklenmesinin doruğuna on sekizinci yüzyılın başında ulaşan bu tacir kültürü, tek başına Tokugava düzeni için ciddi bir tehlike oluşturacak nitelikte değildi.[38] Hoşgörüyle karşılanan bu serbestlikler, daha çok başkentin belli bir bölgesiyle sınırlı olup temelde bir güvenlik sübabı işlevi gördü. Herhangi bir etkileri olmuşsa, o da "eski düzen"i yıkmaktan çok korumak yönünde oldu.[39]

Tokugava döneminin Japon tacirleri, tüm bu nedenlerle, feodal ahlak anlayışının etkisi altındaydılar. Geleneksel dünya görüşüne karşı çıkabilecek herhangi bir düşünsel tutum geliştirmeyi hiçbir biçimde başaramadılar. E. Herbert Norman, çeşitli yazı

35 Sheldon, *Merchant Class*, s. 32-36.
36 Sheldon, *Merchant Class*, s. 88, 92, 108.
37 Sheldon, *Merchant Class*, s. 163.
38 Sheldon, *Merchant Class*, s. 99.
39 Norman, "Ando Shoeki", s. 75.

türlerini, "herhangi bir yazarın Japon feodalizminin en baskıcı yönlerine, toplumsal katılığına, düşünsel alandaki karanlıkçılığına, skolastik kısırlığına, insan değerlerini ayaklar altına almasına ve dış dünyaya taşralı bakışına karşı, kararlı ve derinliğine bir eleştiri geliştirip geliştirmediğini anlamak"[40] için taradı. Kroniklerde ve edebi yazılarda feodal baskının acımasızlıklarından duyulan tiksintiyi dile getiren, oraya buraya serpiştirilmiş birçok deyişe rastladıysa da, sistemin tümüne cepheden saldıran tek bir etkili yazar bile bulamadı.[41] Japon tacirler sınıfının, Batı'da türetilene benzer bir eleştirel düşünsel bakış açısı geliştirmede başarısız kalmasının, psikolojik etmenlerle ya da Japon değerler sisteminin kendine özgü etkinliğiyle açıklanabileceği kanısında değilim.[42] Bu tür açıklamalar, mantıksal bakımdan afyonun etkilerinin, onun "uyuşturucu" özelliklerinin ürünü olduğu yolundaki ünlü açıklamadan farksızdır. Bu açıklamalar temeldeki soruya, söz konusu bakış açısının *niçin* yaygınlık kazandığı, nerede ve ne zaman egemen bakış açısı durumuna geldiği sorusuna yanıt vermez. Bu sorunun karşılığı, Japon tacir sınıfının on yedinci yüzyıldan başlayarak içinde geliştiği koşullarla ilgili tarihsel bir yanıt olabilir. Ülkenin dünyadan yalıtlanmışlığının, savaşçı ve tacir sınıflar arasındaki ortakyaşam ilişkilerinin ve savaşçılar sınıfının uzun süren siyasal egemenliğinin, tacirlerin ufkunun sınırlılığına getirilebilecek herhangi bir açıklamanın temel öğelerini oluşturacakları söylenebilir.

Tacir kasalarına akan zenginliğin büyük bir bölümü, başlangıçta köylülerden, savaşçı aristokrasi kanalıyla çekilip aktarılıyordu. Japon köylülerinin Rus ve Çin köylüleri çapında bir devrimci güç durumuna gelmelerini engelleyen etmenleri eninde sonunda tartışmak zorunda kalacağız. Şimdilik tartışmayı, egemen sınıfların kavradıkları ve kendi çıkarlarına dokunan biçimiyle köylü sorunuyla sınırlayacağız.

40 Norman, "Ando Shoeki", s. 2.

41 Norman sonunda, on sekizinci yüzyılın başlarında yaşamış, yaşamında ve öldükten sonra herhangi bir etki yaratmamış, tek başına kalmış bir düşünür olan tabib Ando Şoeki'yi oldukça ayrıntılı bir biçimde yorumlama yolunu seçer. Ando Şoeki'nin hiçbir zaman yayımlanmamış olan başlıca yapıtı, feodalizme karşı eleştirel bir nitelik taşımakla birlikte, çağın Japon toplumunun "burjuva" bakış açısının bir eleştirisi olmaktan çok, tarımcı bir ilkelciliğin (primitivizmin) ütopyacı havasını taşımaktadır. Bkz. "Ando Shoeki", bölüm I ve s. 100-110, 224-226, 242-243.

42 Böyle bir yorum için bkz. Bellah, *Tokugawa Religion*.

Öyleyse, köylü kitlesinin, ödediği vergilerle, herhangi bir tarımcı devlette genellikle olduğu gibi, nüfusun geri kalan bölümünü beslediği söylenebilir. Savaşçı aristokrasisi içinde ağzı laf yapan çevreler, bu olguya dayanarak, köylülerin sağlıklı bir toplumun temelini oluşturduklarını ileri sürdüler; buradaki "sağlıklı" sözüyle kuşkusuz *samuray*'ın egemen olduğu bir toplum anlatılmak istenmekteydi. Ticaret çevrelerinin tehdidi karşısında kalan tarımcı bir aristokrasinin tipik retoriğidir bu. Köylüye beslenen hayranlık, dolaylı olarak tacirleri eleştirmenin bir yoluydu. Sık sık aktarılan "köylü susam gibidir; ne kadar sıkarsan o kadar fazla verir" biçimindeki uyaklı sinik dizeler, *samuray*'ın köylülükle asıl ilişkisini, gerçeğe oldukça yakın bir biçimde betimlemektedir.[43] Sir George Sansom'un ince bir alayla belirttiği gibi, Tokugava yönetiminin tarıma büyük bir saygısı vardı, ama tarımcılara hiç saygısı yoktu.

1860'lı yılların başlarında, köylü sorunu çağdaş bir ordu yaratma sorunuyla iç içe girmişti. Bu soruna bulunan çözüm, yalnızca egemen bir devlet olarak Japonya'nın bağımsızlığını değil, aynı zamanda doğrudan doğruya Japon toplumunun karakterini etkiledi. Sorunun özünde, hükümetin, Japonya'yı yabancı düşmana karşı savunabilmek için köylüleri silahlandırıp silahlandırmamaya karar vermek zorunda kalması yatmaktaydı. 1863'te yönetimin yüksek memurlarından böyle bir adım atmanın doğru olup olmadığı konusunda görüş istendi. Verilen yanıtlardan alıntılar, başlıca iki tasalarının bulunduğunu göstermektedir: Fieflerdeki *daymyo* silahlarını Tokugava hükümetine çevirebilirdi ve doğrudan doğruya köylüler, kurulu düzene karşı bir tehlike kaynağı durumuna gelebilirlerdi.[44] Sonradan her iki korkunun da haklı olduğu ortaya çıktı.

Doğrudan doğruya *Şogan*'ın denetimi altındaki bölgelerde, yetkililerin köylüler üzerindeki denetimi, bu bölgelerin uzağındaki bazı yerlerde, özellikle Çöşü'de görülenden daha zayıftı. Çünkü doğrudan Tokugava'ya bağlı olan bu bölgelerde, ticaret etkilerinin ülkeye yayıldıkları odakları oluşturan Edo ve Osaka gibi büyük kentler bulunuyordu. Öte yandan Çöşü önderleri, ustaca geliştirilmiş bir bütçe ve vergi sistemiyle, mali bağımsızlıklarını koruyup Osaka tefecilerinin ve tacirlerinin eline düşmekten kaçınabildiler. Çöşü'de köylü tabanı ve geleneksel feodal

43 Ramming, "Wirtschaftliche Lage der Samurai", s. 28.

44 Norman, *Soldier and Peasant*, s. 73.

bağlar, kısmen bu nedenle, görece güçlü kaldı.[45] Çöşü'de çok daha eski tarihlerde (1831-1836 arasındaki yıllarda) oldukça şiddetli köylü ayaklanmaları görülmüşse de, 1864'te yabancı gemilerin Çöşü kalesini bombalaması üzerine fief içindeki önemli çevreler, Batı doğrultusunda reformlara girişmenin artık zorunlu olduğunu kavradılar ve köylülerin bile silahlandırılması gerektiğini ileri sürdüler. Çöşü'de [köylülerden oluşan] bu birimlerin kurulmasıyla, İmparatorluk yanlısı güçler önemli bir üs kazanmış oldular.[46]

Japonya'nın öteki bölgelerinde köylüler, Restorasyon akımına, feodalizm düşmanı, hatta belli belirsiz "devrimci" öğeleri kattılar. Tokugava döneminin son yıllarına, azımsanamayacak derecelerde feodalizm düşmanı tonlar taşıyan birçok köylü ayaklanması damgasını vurmuştur. Bu ayaklanmaların kesin siyasal amaçlar taşımadıkları ortadaysa da, yöneticilere yönelik bir tehlike oluşturdukları söylenebilir. Söz konusu ayaklanmalar üzerine yazılan ayrıntılı monografilerde, tüm dönem boyunca görülen bu tür bin dolayındaki olaydan çoğunun, köylülerle onları denetleyen yönetici sınıfı karşı karşıya getirdiği yazılıdır. Ayaklanmaların tarihleriyle ilgili bir tablo, Tokugava döneminin sonraki yıllarında, yani 1772-1867 arasında, ayaklanmaların sıklaşması yönünde hızlı bir gidişin olduğunu göstermektedir.[47] İmparatorluk orduları, Restorasyon sırasında çıkan askeri çatışmalarda, zaman zaman köylü ayaklanmalarından yardım gördüler. Örneğin Eçigo bölgesinde, 60.000 silahlı köylü, Tokugava birliklerinin komutanını ablukaya aldı. Yine başka bölgelerde İmparatorluk birliklerinin komutanları çağdaş "siyasal savaş" yöntemlerini anımsatan yollarla köylülerin feodalizm düşmanı duygularından yararlandılar. Bir örnekte:

"Bir komutan, 'Tsando'ya Barışı Getiren Başkomutan' göze çarpacak yerlere duyurular asıp, bura köylerindeki köylülere ve tacirlere bildiriler göndererek, onları İmparatorluk ordusunun bölge karargâhlarına gelerek, eski Tokugava kamu yöneticilerinin yaptıkları zorbalıkları ve gösterdikleri acımasızlıkları açıklayan suçlamalarda bulunmaya çağırdı. Bu duyuru ve bildiriler, özellikle, en yoksullara, öksüzlere, dullara ve feodal yetkililerce kovuşturmaya uğramışlara sesleniyordu. Bütün şikâyetlerin dik-

45 Craig, *Choshu*, bölüm II, s. 355-356.

46 Craig, *Choshu*, s. 55-58, 135, 201-203, 278-279.

47 Borton, *Peasant Uprisings*, s. 17, 18, 207.

katle ve anlayışla dinleneceği sözü verildiği gibi, suçlu memurlara da gerekli cezanın uygulanacağı belirtildi."[48]

Bu belli belirsiz devrimci tutum, kuşkusuz köylülerin devrime yaptıkları tek katkı değildi. Köylüler, Restorasyon kavgalarında, çeşitli nedenlerle her iki safta da çarpışmışlardı. Daha sonra göreceğimiz gibi, yalnızca köylüler arasında değil, aynı zamanda İmparatorun öteki destekleyicileri arasında, katıksız ve efsanesel bir feodal geçmişin geri getirilmesini isteyen güçlü bir gerici eğilim de vardı. Çeşitli eğilimlerin bu karışımı, Meici Restorasyonu'na, her kalıba girebilecek (Proteusçu)* bir nitelik ve doğurduğu yakın sonuçları söz konusu olduğunda belirsiz bir karakter kazandırdı.

Okuyucu bu noktada Restorasyon'un, hiçbir biçimde katıksız bir sınıf savaşımı bildiğim kadarıyla tek bir Batılı yazarca ileri sürülmüş olmasa da, bazı Japon yazarlarının söyledikleri gibi bir burjuva devrimi olmadığını anlamış olmalı. Ayrıca bazı yönlerine bakılırsa, merkezi otoriteyle fiefler arasında verilen eski moda bir feodal savaşım özelliği taşıyordu.[49] Ve *Şogan*'a karşı savaşıma önderlik eden fiefler, yalnızca Çöşü değil, aynı zamanda hakkında pek az şey bildiğimiz "Japonya'nın Prusyası" olan Satsuma fiefi, geleneksel tarım toplumunun ve feodal bağlılıkların öteki fiefl ere göre, çok daha güçlü kaldıkları yerlerdi.[50]

Bazı büyük fieflerden belirgin bir farklılıkla, Tokugava maliyesinin, dönemin sonlarına doğru gittikçe daha zayıf düştüğü görüldü; ve bu, birçok tarihçinin yargısına göre, Şoganlığın sonul çöküşüne katkıda bulundu. Ancak bir "*ancien régime*"de (eski düzende) genellikle görüldüğü gibi, bu mali güçlükler, daha derindeki nedenlerin belirtilerinden başka bir şey değildi. Dış

48 Norman, *Soldier and Peasant*, s. 38-39.

* Proteus, Homeros destanlarından *Odysseia*'da sözü geçen, deniz tanrısı Poseidon'un bekçisi olan, pusuya düşürülmeden denizin sırlarını vermeyen, yakalanınca da kaçmak için aslan, ağaç, bitki gibi çeşitli hayvan ve bitki biçimlerine giren tanrısal varlıktır (ç.n.).

49 Tokugava döneminin son evresinin fiefleri hakkında yazan bir Fransız bilgini, *Şogan*'ın otoritesine, kesin olarak garnizonlara yakın bölgelerde boyun eğildiğini Edo'dan uzaklaşıldıkça bağımsızlık ve başına buyrukluk (partikularizm) eğiliminin de arttığını ileri sürdü. Bkz. Courant, "Clans Japonais", s. 43.

50 Geleneksel tarım sistemi hakkında bkz. Norman, *Soldier and Peasant*, s. 58-65. Satsuma, köylülerle *samuray* arasında bir konumda bulunan köy soyluları ve Tokugava dönemi öncesi günlerinin bir kalıntısı olan *goşi*'lerin ülkesiydi.

tehlike, *Şogan*'ın gelir kaynakları bulma gereksiniminin ve Çöşü önderlerine değilse de, Tokugava yöneticilerine bir tehdit gibi görünen ordu kurma gereğinin kendini gün geçtikçe daha şiddetli duyurmasına yol açtı. Altın yumurta yumurtlayan tavuk boğazlanmaksızın tacirler daha fazla sıkıştırılamazdı. Bu durumda, elde bulunan öteki tek kaynak, sırtına yüklenenlerin ağırlığı altında gittikçe daha büyük tedirginlik belirtileri gösteren köylülerdi.

Toplumsal birlikte görülen bu çatlaklar ve sorunlar, Restorasyon'un arkaplanını oluşturmuşsa da, 1860'tan başlayarak gelişip Restorasyon'a varan olaylar dizisinde, büyük ölçüde arka planda kaldılar. Varlığını her zaman duyuran silahlı bir yabancı müdahalesi, Restorasyon'un, birbirleriyle çelişkili birçok grubunun çok çeşitli nedenlerle destekleyebildiği simgesel bir eylem durumuna gelmesine yardımcı oldu. Tek başına Restorasyon pek belirleyici bir etmen olmadığı gibi, Japon toplumunu nasıl bir geleceğe yönelttiğini gösteren belirtiler daha bir süre açıklık kazanamadı. Restorasyon sırasında görülen savaşımlar, birbirlerinden farklılıkları açıklıkla belirlenmiş bir çıkar grupları çatışması niteliği göstermedi. Bu nedenlerle, söz konusu yılların öyküsü bir Batılıya, yalnızca karmakarışık, amaçsız, şaşırtıcı bir entrikalar ağı olarak görünür. Böyle görünmesinin nedeninin, kesinlikle yönetici sınıf içindeki baş aktörlerin ne istedikleri konusunda genellikle anlaşmış bulunmaları; yani yabancıların sürülüp atılmaları ve *status quo*'ya olabildiğince az dokunulması yolunda görüş birliğine varmaları olduğunu ileri süreceğim. Standartlaşmış bir açıklamaya göre,[51] İmparator en son ana dek, Şoganlık kanalıyla "uç" ve "düzene aykırı" öğelere, kısaca uzaktan yakından devrimci bir değişikliği çağrıştıran her şeye karşı çıkmak istedi.

Dolayısıyla şu soru gündeme geldi: Köpeği uyandıracak çanı kim çalacak? Rekabetin çoğu, böyle bir davranış gösterilebilirse, bu yürek isteyen eylemin itibarını kimin toplayabileceği çevresinde döndü. Bu savaşımda, Şoganlığın sırtında, siyasal sorumluluk gibi çok büyük bir dezavantaj vardı. Şoganlık, barbarları belli bir tarihe kadar sürüp atmak gibi yerine getirilemeyeceği önceden az çok belli olan bir söz verip, sözünü yerine getirmediğinde, bu konudaki yetersizliği açıkça ortaya çıktı. *Şogan*'ın hasımları ise, doğal olarak "politika üstü" bir kişilik çevresinde toplanma eğilimi gösterdiler. *Şogan*'ın sonul yenilgisinde, başa-

51 Bkz. Murdoch, *History of Japan*, c. III, s. 733.

rılması olanaksız koşullar içinde taşıdığı siyasal sorumluluğun payı herhangi bir başka etmenden az değildi.[52]

Bu noktada Restorasyon'un hangi genel koşulların bir ürünü olarak doğduğunu saptamanın yararı dokunabilir. En önemli neden, feodal yapının, ticaretin öneminin artmasının etkisiyle, bir dereceye dek aşınmaya uğraması olduğuna; ticaretin yükselişinin ise, barışın ve düzenin sağlanmasından beslendiğine inanıyorum. Bu aşınma, yabancıların ülke topraklarına girmeleriyle birlikte, Restorasyon'un çözülme yolunda atılmış önemli bir adımı oluşturacağı sorunları yarattı. Bulunan çözümün siyasal bakımdan gerici yönleri, büyük ölçüde İmparatorluk [Restorasyon] akımının kendisine çektiği grupların niteliğiyle açıklanabilir. Bu gruplardan biri, soyluluğun İmparatorluk sarayındaki kesimiydi. Bir başkası, feodal kurumların özellikle güçlü göründüğü fieflerde yaşayan, gelişmelerden pek etkilenmeyen az sayıda fief sahibinden oluşuyordu. Kendi efendilerinden soğumuş, ama bir bütün olarak feodal toplumdan kopmamış olan *samuray* da, İmparatorluk güçlerine önemli bir katkıda bulundu. Ticaretle uğraşan öğeler arasında, karşı karşıya kaldıkları rekabeti artıracağı için, ülkenin [yabancılara] açılması düşüncesine düşman kesilen eski kafalı tutucu tacirler bulunuyordu. *Mitsui** çıkarlarını savunanlar cephenin her iki yanında bulunmakla birlikte, genel olarak tacirler, doğrudan doğruya savaşımda aktif bir rol almadılar.[53] Feodal kurumlara karşı tutumun belirtilerine ancak çiftçiler arasında rastlanabilmekteydi ama onlar arasında da genel bir eğilim olmaktan uzaktı. Restorasyon'un öğreti alanında, geleneksel sembolizmin ve daha çok Konfüçyüsçü sembolizmin sancağı altında toplandığı söylenebilir. Daha önce gördüğümüz gibi, eski düzen, düşünsel alanda doğrudan bir meydan okumayla, hele ticaretle ilgili çıkar çevrelerinden kaynaklanan bir meydan okumayla hiç karşılaşmadı.

Restorasyon'u destekleyen gruplar düşünüldüğünde, insanı şaşırtan, yeni hükümetin bu kadar az şey yapması değil, bu kadar fazla şey yapabilmiş olmasıdır. Az sonra göreceğimiz gibi, Meici hükümeti olarak bilinen (1868-1912 yılları arasında işba-

52 Belli başlı olayların bir anlatımı için bkz. Craig, *Choshu*, bölüm IX ve Murdoch, *History of Japan*, c. III, XVIII.-XIX. bölümler.

* Mitsui Holding Company, Japonya'nın en büyük kartellerinden (bkz. s. 361'de sözü edilen *zaybatsu*'lardan) biri (ç.n.).

53 Sheldon, *Merchant Class*, s. 162, 172.

şında olan) yeni rejim, Japonya'yı çağdaş bir endüstri toplumuna benzetecek yeni biçimini verme yolunda önemli adımlar attı. Daha çok feodal bir devrim niteliği taşıyan bu hareketi, birçoğu şaşmaz biçimde ilerici özellik gösteren bir programı uygulamaya iten nedenler neydi? Bu nedenleri bulmak güç değil ve birçok Japon tarihçisi de bunları vurgulamış bulunuyor. Yönetici sınıfın karakterinde bir değişme görüldü; ama bu, olasılıkla birincil önem taşıyan bir etmen değildi. Japon toplumunda yatay çatlaklar ve bölünmeler kadar dikey çatlakların da görülmesi, tarımla uğraşan yönetici sınıfın bir kesiminin kendisini Tokugava sisteminden koparıp tepeden inme bir devrimi dayatabilmesine olanak verdi. Bu bağlamda yabancı tehdidinin belirleyici bir etmen oluşturduğu söylenebilir. Bu tehdidin birleştirici etkisiyle, yeni hükümet, küçük bir elit kesimin ayrıcalıklarına dokunmadan, ötekilerine yüklenme olanakları yaratacak ve ulusun varlığını sürdürmesini sağlayacak yolda davranabildi.

1868'den başlayarak Japonya'nın, büyük ölçüde eski rejim sırasında sahip olduğu olanakları yitirmekte olan *samuray* kaynaklarından devşirilmiş yeni yöneticileri, kendilerini iki büyük sorunla karşı karşıya buldular. Bunlardan birincisi, çağdaş bir merkezi devlet kurmaktı. Diğeri, endüstriye dayalı çağdaş bir ekonomi yaratmaktı. Japonya bağımsız bir devlet olarak yaşayacaksa, her ikisinin de gerçekleştirilmesi gerekliydi. Bu iki sorunun çözümü, feodal toplumun sökülüp yerine çağdaş bir toplumun dikilmesini gerektiriyordu.

Hiç değilse, olayları olup bittikten sonra geriye dönüp değerlendirmenin avantajlarına ve dezavantajlarına sahip olan sosyal tarihçiye sorun böyle görünüyor. Sorunun o çağın insanlarına da böyle görünmüş olması çok küçük bir olasılık. Birçoğu akıma, feodal toplumun yeni ve daha iyi bir türünü yaratmak umuduyla, "İmparatoru eski saygınlığına kavuşturmak, Barbarları sürüp çıkarmak" için katıldı. Bizim sorunu ortaya koyuş biçimimizse, hem gereğinden fazla soyut hem de gereğinden fazla somuttur. Restorasyonu ve Meici yönetiminin ilk yıllarını destekleyen kimselerin, genellikle *herhangi bir* çağdaş devletin kurulmasını istemiş olmayıp, yönetici sınıfın *ancien régime* zamanında yararlandığı üstünlüklerden olabildiğince fazlasını sağlayacak bir devlet istedikleri ve bunun için belli bir ödün (uygulamada hayli büyük olacağı daha sonra anlaşılacak bir ödün) vermenin gerektiğini gördükleri yoksa her şeylerini yitirebilecekleri olgusu göz önüne

alınırsa, sorunu formülleştirmemiz gereğinden fazla soyut görünür. Üzerinde anlaşmaya varılmış bir çağdaşlaşma programının var olduğu izlenimini vermesi ölçüsünde de, fazlasıyla somuttur. Erken Meici Japonyasının önderleri, Rus Marksistleri gibi siyasal sorumluluğu üstlenmek üzere ileri atılmış öğretisel toplum kuramcıları değillerdi. Bununla birlikte, onların bu niteliklerini akıldan çıkarmaksızın, Meici önderlerinin önlerindeki görev kavramını ele almamız, dönemin önemli olgularını ayıklayıp çıkarmamız, bunların sonuçlarını ve birbirleriyle ilişkilerini kavramamıza yardımcı olacaktır.

Etkili bir merkezi hükümet kurma yolunda çok önemli bir adım, 1689'un martında, Batı'daki büyük Çöşü, Satsuma, Hizen ve Tosa fieflerinin topraklarını "gönüllü olarak" tahta sunarken, aynı zamanda "tek bir merkezi yönetici organ ve hiçbir biçimde sınırlanmaması gereken tek bir evrensel otorite olmalı" çağrısında bulunmalarıyla atıldı. Bu, son derece kritik bir an olmalı. Restorasyon, pekâlâ erkin feodal sistem içinde yeniden bölüştürülmesinden öteye gitmeyebilirdi.

Öyleyse önde gelen bu fiefler böyle bir adımı niçin attılar? Bunda bazı tarihçilerin ileri sürdükleri gibi, yücegönüllülüğün ve uzakgörüşlülüğün bir payı olabilirse de, ben bu etmenlerin fazla bir ağırlığının olduğu kanısında değilim. Bu adımın atılmasından önce her yerde yürütülen görüşmelerle, sonul bir çözüm niteliği taşımasa da, *daymyo*'ya gelir kaynaklarının yarısını alıkoymalarına izin verilmiş olması olgusu çok daha önemli olabilir.[54] Belki bundan da önemlisi, bu fieflerin böyle bir adımı atmamaları durumunda, taşra önderlerinden o ya da bu grubun, Tokugava'nın çizmelerini ayağına geçirmek üzere harekete geçmesinden korkmalarıydı. Doğrudan Satsuma fiefliğinin kendisi, o sıralarda tam da bu tür istekler beslemekteydi.[55] Bir başka deyişle, siyasal erk için birbirleriyle yarışanlar arasındaki rekabet, henüz oldukça zayıf olan merkezi otoritenin eline kullanabileceği bir koz vermişti.

54 Sansom, *Western World and Japan*, s. 323-324, 327-328.

55 Sansom, *Western World and Japan*, s. 324'te, ünlü 1868 Yemin Koşulu'nun, Japonya'da meclislerin kurulmasını ve açık tartışmayı öngören bu ilk "anayasal" belgenin, "yükselen demokratik duygulara verilen bir ödün değil, tek bir feodal grubun yükselişini önleme önlemi" olduğunu söyleyerek aydınlatıcı bir genel yorumda bulunmaktadır.

O tarihlerde hükümet, elde ettiği yeni güçlerini sınamaya hazır değildi ve eski feodal yöneticileri bulundukları yerlerde vali unvanıyla İmparatorluk temsilcisi olarak görevlendirdi. Bununla birlikte, yalnızca iki yıl sonra, 1871 yılının ağustos ayında, kısa bir kararnameyle, feodal toprakların, merkezi hükümetin yönetimi altındaki yerel kamu yönetim birimleri (iller) yapıldıklarını ilan ederek son adımı atmış oldu. Bundan kısa bir süre sonra, Tokugava yöntemlerini andıran bir davranışla, tüm eski *daymyo*'nun mülklerini bırakıp aileleriyle birlikte başkente yerleşmelerini buyurdu. Başvurulan bu yolun Tokugava yöntemleriyle benzerliği, rastlantıdan öte bir anlam taşımaktaydı.[56] Tokugava'lar, 1600 yılında elde ettikleri zaferle çağdaş merkezi devletin temellerini atmışlardı. Meici yönetimi bu süreci tamamladı.

Hükümet, siyasal bakımdan konumunu sağlamlaştırırken, etkileri tam olarak çok daha sonraki tarihlerde duyulacak bir dizi önlem aldı. Bunların genel anlamı, kişilerin ve malların bir yerden bir yere serbestçe gidebilmeleri önündeki feodal engellerin kaldırılması ve böylece kapitalist yoldan gelişmenin önünün açılmasıydı. 1869'da hükümet, toplumsal sınıfların yasalar karşısında eşitliğini ilan etti; ticaretin ve ulaştırmanın önündeki bölgesel duvarları kaldırdı; insanları topraklarında istedikleri ürünü ekip biçmekte serbest bıraktı; bireylerin toprakta mülkiyet haklarına sahip olmalarına izin verdi.[57] Gerçi toprak, daha Tokugava zamanında feodal kösteklerden kurtulmaya başlamıştı, ama şimdi herhangi bir nesne gibi alınıp satılabilen bir "mal" niteliği kazanmaktaydı ve yeri gelince tartışacağımız gibi, bunun toplumun geri kalan kesimleri için önemli sonuçları oldu.

Bütün bu yapısal değişikliklerin tümüyle barışçı yollardan ve bir halk devrimi yerine üstten dayatılarak yürütülebilmesi için, eski düzenin, hiç değilse önemli öğelerine oldukça büyük bir tazminatın ödenmesi gerekiyordu. 1869'da hükümet, fiefler in devredilmeleri durumunda *daymyo*'ya gelir kaynaklarının yarısını vermeyi taahhüt etmişti. Ama bu cömertlik sürdürülemezdi. Hükümetin manevra alanı geniş değildi. 1871 yılında, antlaşmaların ek gelir kaynaklarının yaratılmasına olanak verecek biçimde gözden geçirilmesi girişimi başarıya ulaşamadı. Hükümet,

56 Sansom, *Western World and Japan*, s. 326.

57 Allen, *Short Economic History*, s. 27. Norman, *Japan's Emergence*, s. 137'ye göre, toprağın satışının hukukça yasaklanmış olması durumu 1872'ye dek kaldırılmamıştı.

1876 yılında *daymyo*'nun gelir kaynaklarında ve *samuray* maaşlarında indirimde bulunma gereğini duydu. En önemsiz kesimleri dışında *daymyo*'ya genellikle oldukça kayırıcı bir işlem yapılmışsa da, küçük feodal şefler ve *samuray*'ın çoğunluğu maaşlarında büyük kesintiyle karşılaştı.[58] Gerçekten, yeni yönetim, kendisini destekleyenler arasından ancak az sayıda kimseyi cömertçe ödüllendirebilmişti. Öte yandan Meici'ler, eski düzeni deviren güçlerin önemli bir kaynağını oluşturmuş bulunan, düzenden hoşnutsuz *samuray*'ı benimsememe gereğini duydu.

Samuray maaşlarının azaltılması, bu yönde öteden beri gelişen bir eğilimin son noktasıydı. Gerçekten, Meici yönetimi, gördüğümüz gibi, Tokugava döneminde işlemeye başlamış olan *samuray*'ı yoketme sürecini tamamlamaktan başka bir şey yapmamıştı. Japonya'da çağdaşlaşma hareketi, yönetici sınıfın herhangi bir kesiminin devrimci yoldan ortadan kaldırılmasını içermedi. Tersine üç yüzyıl süren uzun bir can çekişme süreci yaşandı. Kendilerine, herhangi bir hak ya da bağışıklık sağlanmayan "eski *samuray*" anlamına gelen *şizoku* gibi boş bir unvan taşımalarına izin verilmişse de, *samuray*, üstün toplumsal konumunu yasalar karşısında eşitliğin ilanıyla yitirmiş oldu. Zaten savaşçılar olarak işlevlerinin çoğunu, daha önce *pax Tokugava* zamanında yitirmiş bulunuyorlardı. 1873 yılında zorunlu askere alma uygulamasının getirilmesi, bu alanda geriye kalan hemen bütün ayrıcalıklarını ortadan kaldırmış oldu. Son olarak, toprakta özel mülkiyet haklarının tanınması, Sansom'un belirttiği gibi, feodal onur ve ayrıcalığı canevinden vurdu; çünkü feodal toplum, "toprağın köylülerce işlenmesi, feodal bey tarafından sahiplenilmesi" ilkesine dayanıyordu.[59]

Bütün bunlar, hiç de *samuray*'ın Restorasyon'u desteklemek karşılığında elde etmeyi umduğu şeyler değildi. Tokugava rejiminin yıkılmasında rol alan pek çok *samuray*, böyle bir davranışı, feodal düzeni yıkmaktan çok kendi yararına değiştirmek düşüncesiyle göstermiş olmalı.[60] Dolayısıyla, izlediği politikaların anlamı ve önemi ortaya çıkmaya başladıktan sonra, feodal güçlerin ayaklanıp yeni rejime saldırınalarına şaşmamak gerek. 1877

58 Sansom, *Western World and Japan*, s. 327-328. Sorunun ekonomik yönleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Allen, *Short Economic History*, s. 34-37. Bu nokta üzerinde ileride daha fazla durulacak.

59 Sansom, *Western World and Japan*, s. 330.

60 Scalapino, *Democracy*, s. 36.

Satsuma Ayaklanması eski düzenin son kanlı çırpınışıydı. Bu son direnişin bir parçası ve aslında sönen feodalizmin doğrudan bir ürünü olarak, Japonya'nın ilk örgütlü "liberal" akımı ortaya çıktı. Akımın başını çekenler ve ortaya çıkış zamanı bakımından, bundan daha talihsiz bir seçim olamazdı.[61]

Satsuma Ayaklanması'nın bastırılmasından sonra, Meici hükümeti iktidar koltuğuna sağlam bir biçimde yerleşti. Dokuz yıllık bir süre içinde feodal sistemi yıkıp yerine çağdaş toplumun temel çatısını çatmayı başardı. Bu, gerçekten, tepeden dayatılan ve on sekizinci yüzyılda Fransa'da ya da yirminci yüzyılda Rusya'da ve Çin'de görülen solcu devrimlerle karşılaştırıldığında, şiddete oldukça az başvurularak gerçekleştirilmiş bir devrimdi. Bu, nasıl değerlendirilirse değerlendirilsin, büyük fieflerin birbirlerine rakip çıktıkları bir ortamda, büyük bir dikkatle at oynatmak zorunda olan, 1873 sonrasına dek kendisine ait bir ordusu bulunmayan ve Sansom'un belirttiği gibi siyasal ve toplumsal anatomisini gözden geçirip düzeltmekten çok, ister istemez varlığını sürdürme tasaları içinde bulunan bir hükümet için gerçekten büyük bir başarıydı.

Meici'nin bu başarısında birçok etmenin katkısı vardı. Yeni yöneticiler ellerine geçirdikleri fırsatları, kendi çıkarları yönünde akıllıca kullanmışlardı. Gördüğümüz gibi, *daymyo*'ya büyük maddi ödünler verdiler ve *samuray*'ı kendilerine düşman etme riskini bundan sonra aldılar. *Samuray* maaşlarında kesintilere gelince, o sıradaki kaynakların onlara bundan başka bir şey yapmaya olanak verecek nitelikte olmadığı anlaşılıyor. Ve yabancılarla zamanından önce bir savaşa girişmekten kaçındılar. Tarihsel nedenselliğin daha derin bir düzeyine inildiğinde, savaşçıların toplum üzerindeki egemenliklerinin dayandığı temellerin,

61 "Liberal" kaynakların arkaplanlarının ayrıntıları için bkz. Ike, *Beginnings of Political Democracy*, s. 55-58, 61, 65; Scalapino, *Democracy*, s. 44-49 ve sonuç bölümünde ele alacağım *ciyuto* (liberal parti) hareketinin, "liberal" hareket ile ilişkili kaynakları için bkz. s. 57-58. Bazı aydınlatıcı olgular ise, Norman, *Japan's Emergence*, s. 85-86, 174-175'te ve Sansom, *Western World and Japan*, s. 333'te bulunmaktadır. Birçok Japon için Batı liberalizmi, Batının sihirinin bir parçasını oluşturan, Japonya'nın da ele geçirip güçlü bir ülke olduğunda barbarları yenmeyi umut edebileceği ateşli silahlara benzer bir şey olarak görülüyordu. Demokrasi, gözlerinde daha çok, bugün "totaliter konsensus" dediğimiz şeye ulaşılabilecek bir teknikti. Bunlarla, karşı ayaklanma ve komünizmin ilişkisi hakkındaki bazı Amerikan düşünceleri arasında ilginç koşutluklar bulunmaktadır.

daha önce, Tokugava rejiminin izlediği politikalarla oyularak, yolun merkezi bir devlete hazırlandığı ve bunun, herhangi bir büyük devrimci gizilgücün oluşmasına yol açmadan başarıldığı görülür. Böylece Meici rejiminin, daha önceki eğilimlerin bir uzantısı olduğu ve açıklamalarımızın geri kalan bölümünde görüleceği gibi, daha önceki toplumsal yapının büyük bir bölümünün yıkılmadan bırakıldığı söylenebilir. Son olarak, İmparatorluk kurumu, birçok Japonya tarihçisinin vurguladığı gibi, temelden tutucu güçlerin çevresinde toplanacakları bir odak ve içinde bazı gerekli düzeltmelerin yapılabileceği meşruiyetin sürekliliğini sağlayan bir çerçeve görevi gördü.

Çözümlemeyi daha ileri noktalara götürmeden, bu bölümün başında ileri sürülen, feodalizmin çağımızın Japonyasının, Rusyasının ve Çin'in birbirlerinden farklı yazgılarını belirleyen anahtar önem taşıyan bir etmen olduğu görüşü üzerinde yeniden düşünmek üzere durabiliriz. Bu noktada, çeşitli toplumlardaki toplumsal yapı özellikleri arasındaki farklılıkların son derece önemli olmakla birlikte, önde gelen değişkenlerden yalnızca birini oluşturduğu açıkça görülebilecek bir nitelik kazanmış olmalı. Bunun yanı sıra, çağdaşlaşma öncesi dönemin kurumlarının yıkılmasında ve çağdaş döneme uyarlanmasında zamanlama ve dış koşul farklılıkları da vardı. Japonya'nın Batı ile karşılaşmasının oldukça ani olduğu söylenebilir. Japon toplumunun önderlerinden birçoğu, Batı silahlarının ve teknolojisinin apaçık üstünlüğünü kavramakta gecikmediler. Ulusal varlığın sürdürülmesi sorunu ve onu savunmak için gerekli adımların atılması zorunluluğu şaşılacak bir hızla gündemin başına geçti. Yalınlık adına Çin ile sınırlı tutabileceğimiz bir ilk karşılaştırmada, Çin'in önceleri Batı'dan üstün göründüğünü belirtmeliyiz. Çin yöneticileri uzunca bir süre, Batı uygarlığının temsilcilerine kibarca bir merak ve küçümsemeyle bakabildiler. Bir dereceye dek bu nedenle, Batılılar zamanla Çin topraklarında [ileride ülkenin içlerine yayılmakta kullanabilecekleri] küçümsenemeyecek bir eşik elde edebildiler. İmparatorluk sisteminin Batıya karşı koymadaki yetersizliği, ancak yavaş yavaş anlaşılabildi. Yaşamsal anlarda, Taiping Ayaklanması'nda olduğu gibi Batı'nın, Mançu Hanedanı'nı iç düşmanlarına karşı destekleme yolunu seçmiş olması, yöneticilerin kendilerini tehdit eden asıl tehlikenin ne olduğunu anlayıp uyanmalarını geciktiren bir etmen oldu. Önemli çevreler bu tehlikenin iyice ayrımına vardıkları zaman, diyelim Bokser

Ayaklanması sırasında ise, hanedanın çöküşü artık durdurulamayacak kadar ileri bir noktaya varmış bulunuyordu.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında karşılaşılan dış ve iç sorunlarla etkili bir biçimde baş edebilmek için, Çin bürokrasisi, ticaretin gelişmesini desteklemek ve vergi tabanını genişletmek zorunluluğunu duymuş olabilir. Ama böyle bir politika, bilginmemur egemenliğinin ve dayandığı durağan tarım düzeninin temellerini tümden oyacaktı. Dolayısıyla, bunun yerine memurlar ve önde gelen aileler, merkezi aygıt çökerken yerel kaynakları ele geçirdiler. Daha önceki tarihlerin İmparatorluk bürokrasisinin yerini, yirminci yüzyılın başlarında bölgesel savaşbeyleri aldı.

Bu savaşbeylerinden biri, ötekilerini kendisine boyun eğdirip, endüstride bir dereceye kadar çağdaşlaşmayı sağlayacak, siyasal bakımdan gerici bir evreyi başlatmak üzere, Çin'i yeniden birleştirebilirdi diye düşünmek akla ters düşmez. Çang Kay-şek bir ara bunu başarıyormuş gibi göründü. Eğer böyle bir şey olsaydı, tarihçiler bugün Çin ile Japonya arasındaki farklılıklardan çok benzerlikler üzerinde duruyor olacaklardı. Böyle bir durumda, toplumun bir kesiminin, yönetimi ele geçirmek ve çağdaşlaşmanın tutucu bir yolunu başlatmak üzere kendini öteki kesimlerden ayırması bakımından, iki toplum arasında önemli bir koşutluk oluşacaktı.

Ama oyunu yitiren bir kumarbazın söyleyebileceği gibi, böyle bir olasılık "kartlarda" gerçekten var mıydı? Bu soruya kesin bir yanıt verilemez. Yine de böyle bir olasılığa karşı çalışan önemli etmenlerin bulunduğu söylenebilir. Çin bürokrasisiyle Japon feodalizmi arasındaki farklılıkların yanı sıra, daha önce belirtildiği gibi zamanlama etmeni vardı. Çang, Çin'e birliği dayatmaya kalktığında, saldırgan ve yayılınacı Japonya'ya karşı çıkmak zorunda kalmıştı. Öte yandan, iç toplumsal durumlar arasındaki farklılıklara dönecek olursak, *mandarin* ile *samuray*'ın, son derece farklı tarihsel deneyimlerin ürünü olan iki kişiliğin, karakterleri ve dünya görüşleri birbirinin zıddıydı. "Beyefendi-bilgin-memur"un [*mandarin*'in] barışçı ideali, çağdaş dünya karşısında gittikçe daha yetersiz kalmaya başladı. Japonya'daki savaşçı idealinin yazgısı ise, tümüyle farklı oldu. Yönetici sınıflar, eski parlak günlerine yeniden kavuşmanın yollarını arıyorlardı. Feodal onur anlayışının çağdışı kalmış bazı kavramlarını bırakabilirlerse, çağdaş teknolojiden pek de yabancısı olmadıkları savaşçı yöntemlerle yararlanmanın bir yolunu bulabilirlerdi. Satsu-

ma Ayaklanması'nın gösterdiği gibi, feodal romantizmi bir yana bırakmak pek kolay değildi. Ama bırakılamayacak bir şey de değildi; ve bırakıldı da. Buna karşılık, çağdaş teknoloji, klasik eğitimle yetişmiş Çinli bilgin-memurun ne işine yarayabilirdi ki? Ona, barış içinde tutmak açısından insanlara nasıl davranılması gerektiğini gösteren bilgiler veremezdi; olsa olsa, sistemi yozlaştıran bir rüşvet kaynağı sağlayabilir ya da bir oyuncak ve eğlence aracı olarak hizmet edebilirdi. Memurun bakış açısından değerlendirildiğinde, çağdaş teknoloji onun köylüleri için de pek istenebilecek bir şey değildi; çünkü onları tembel ve dikbaşlı kimseler durumuna sokabilirdi.

Böylece, Japonya'daki feodal askeri gelenek, uzun vadede yıkıcı sonuçlar doğurabilecekse de, işin başında endüstrileşmenin gerici türünün üzerinde yükseleceği temelleri döşemiş oldu. Çağdaşlık öncesi (premodern) Çin toplumunda ve kültüründe, Japon türü bir askeri yurtseverliğin gelişebilmesine olanak verecek ortam pek yoktu, hatta hiç yoktu. Çang Kay-şek'in gerici ulusçuluğu, Japon ulusçuluğu yanında, cılız ve sulandırılmış bir ulusçuluk olarak görünür. Çin'de, ancak çağdaş kurumlar komünist imgeye göre oluşturulmaya başlandığı zaman güçlü bir görev duygusu kendini gösterecektir.

Dahası, Tokugava hükümetinin gerçekleştirdiği merkezileşmeye karşın, Japonya'daki feodal birimler ayrı kimliklerini bırakmamış ve bundan yararlanmayı sürdürmüşlerdi. Japon fiefleri, Tokugava siyasal sisteminden kopsalar bile, varlıklarını oldukça büyük bir başarıyla sürdürebilecek bağımsız hücrelerdi. Fief sahiplerinin, *pax Tokugava*'dan sağladıkları, aristokratik ayrıcalıklardan barış içinde yararlanma olanağıydı. Sistem birdenbire ve tüm olarak tehlikeye girince, fieflerden birkaçının kendilerini sistemden koparıp bir *coup d'état* (hükümet darbesi) gerçekleştirmeleri güç olmadı. Dolayısıyla İmparatorluk Restorasyonu başarılı bir *Fronde* hareketinin bazı özelliklerini gösterdi. Ama bundan daha iyi bir benzerlik ve bundan neredeyse elli yıl önce adı "İmparatorluk Almanyası ve Endüstri Devrimi" olarak çevrilebilecek kitabında Thorstein Veblen'in yakaladığı koşutluk, Japonya İmparatorluk Restorasyonuyla Prusya arasında görülecektir. Bu iki ülke arasında, yeri gelince tartışacağımız çok önemli farklılıklar bulunmakla birlikte, temeldeki benzerlik izlenen politikaların tüm olarak yirminci yüzyılın ortasında yıkım getirici bir sona varmalarında olduğu kadar, toprak sahibi aris-

tokrasinin bir kesiminin bu tabakanın en gerici üyelerinin karşısına çıkmalarına karşın, öteki ülkelere yetişebilmeleri için endüstrileşmeyi gerçekleştirmelerinde yatmaktadır. Güçlü bir bürokratik hiyerarşiye sahip olan feodal geleneklerin varlıklarını sürdürmeleri, hem Almanya'da hem Japonya'da görülen bir olgudur. Bu özellik onları, feodalizmin, ya yenilgiye uğratılıp yok edildiği ya da zaten bulunmadığı ve çağdaşlaşmanın hem erken hem demokratik eğilimlerle başladığı, yani özünde burjuva devrimine uyan ve bir burjuva devriminin tüm niteliklerini gösteren gelişmelerin görüldüğü ülkeler olan İngiltere, Fransa ve Birleşik Devletler'den ayırmaktadır. Almanya ve Japonya, bu bakımdan, feodal siyasal düzenlerden çok tarımcı bürokrasiler olan Rusya'dan ve Çin'den de ayrılır.

Dolayısıyla, Japon toplumunu çağdaş dünyaya geçiren yolu açan kapının anahtarı, feodalizmin kendisinde, hele herhangi bir somut biçiminden soyutlanmış genel bir kategori olarak feodalizmde aranamaz. Bu konuda feodalizm etmenine, bir de ayrı bir etmen olarak "zamanlama" eklenmelidir. İkinci olarak, söz konusu geçişi olanaklı kılan şeyin, Japonya'nın oldukça güçlü bürokratik öğeler taşıyan kendine özgü feodalizmi olduğu unutulmamalı. Japon feodalizminin karakteristik tutkalı, serbestçe seçilerek saptanan sözleşme ilişkilerinden çok, statüye ve askeri bağlılığa verilen büyük önemdir; ki bu, Batı türünde özgür kurumların gerisindeki kaynaklardan birinin Japonya'da bulunmaması anlamına gelir. Ve gene, Japon yönetim biçimindeki bürokratik öğe, tipik ürünü olarak eski düzene meydan okuyabilecek nitelikten yoksun uysal ve korkak bir burjuvazi yarattı. Ciddi bir düşünsel meydan okumanın bulunmayışının nedenleri, Japon tarihinin derinlerinde yatmakla birlikte, bu da aynı olgunun bir parçasıdır. Batı burjuva devrimlerini yaratan türden düşünsel ve toplumsal meydan okumalar, ya çok cılızdı ya da hiç yoktu. Son olarak ve belki de hepsinden önemli olarak, geçiş süreci boyunca ve endüstri toplumuna geçildikten sonra da, egemen sınıflar, köylüler arasından çıkan düzeni bozucu güçleri denetleyebilmişler ve dağıtabilmişlerdir. Japonya'da bir burjuva devrimi olmadığı gibi, bir köylü devrimi de olmadı. Köylülüğün uysal bir kitleye nasıl dönüşebildiğini ve bunun hangi koşullarda gerçekleşebildiğini anlamak bundan sonraki işimiz olacak.

Japonya'da, tarım toplumundan endüstri toplumuna geçiş sırasında bir köylü devriminin görülmeyişinin, birbirleriyle bağlantılı üç nedeni olabilir. Önce Tokugava vergi sistemi, çıktılarını (üretimlerini) artırabilecek kadar enerjik, çalışkan köylülere gittikçe artan bir ürün fazlasını bırakabilecek bir sistem olarak görünüyor; bu vergi sisteminin, böylece Tokugava yönetiminin son dönemlerinde başlayan ve Meici yönetimi zamanında da süren üretim artışını itici bir etkisi olmuştur. İkincisi, Çin ile büyük bir zıtlık gösteren Japon kır toplumunda, köylü topluluğuyla bağlı oldukları feodal üstbey arasında, daha sonraki tarihlerde ise feodal beyin yerini alan toprakbeyiyle köylü topluluğu arasında sıkı bir bağlantı vardı. Ayrıca ve yine (bilgilerimizin daha derme çatma olduğu) Çin'deki durumun zıddına olarak Japon köylü topluluğu, gerçekten sıkıntı içinde bulunanlarla, ileride sıkıntıya düşebileceklerin toplumdan kopmalarını önleyip, onları *status quo*'da birleştiren güçlü bir toplumsal denetim sistemi kurmuştu. Bu, Tokugava yönetiminin son dönemlerinde egemen olan mülkiyet, toprak kiralama ve miras sistemiyle etkili olan özel bir işbölümü sayesinde ortaya çıktı. Üçüncü olarak, sözü edilen bütün bu kurumların, gerek eski düzenden devralınan gerekse çağdaş topluma uygun olarak benimsenen baskıcı düzeneklerin yardımıyla, ticarete yönelik tarıma uyarlanma yeteneğine sahip oldukları görüldü. Bu geçişte en önemli öğe, üyelerini büyük ölçüde köylüler arasından devşiren ve devlet ile kır topluluğunun geleneksel düzeneklerini, köylülerden aldığı pirinci pazarda satmak üzere kullanan yeni bir toprakbeyleri sınıfının doğmasıydı. Bunun dışında, eski feodal düzenlemelerin bırakılıp, toprakta kiracılık yöntemine geçişin de, toplumsal merdivenin en alt basamaklarındaki köylülere bazı yararları dokundu. Ve en son olarak da, geçmişten eski düzeni devralarak, bir köylü ekonomisini, faşizm pahasına, endüstri toplumuna aşılamanın pekâlâ mümkün olduğu görülmüştür.

Ne var ki, bu geçiş kolay olmadı. Egemen sınıfların bu işi başarıp başaramayacakları belli olmayan günler yaşandı. Köylülerin şiddete başvurarak gösterdikleri karşı çıkışlar hiç de az değildi. Günümüzün Batılı tarihçileri, çok çeşitli nedenlerle, köylü hoşnutsuzluğunun önemini küçültme eğilimindedirler. Dolayısıyla, kırsal bölgelerdeki toplumsal eğilimlerin ve ilişkilerin ay-

rıntısına girmeden önce, elimizdeki kanıtların doğruluk derecesini araştırmak akıllıca bir tutum olacak. Bunu hemen şimdi yapmak, sonucun kaçınılmazlığı sanısına kapılmayı önlemeye yardımcı olacaktır. Bana bir burjuva devrimi olanağı, hemen hemen hiç söz konusu değildi gibi geliyor. Bir köylü devriminin başgösterme olasılığının bulunduğuna inanmak içinse ortada bundan daha az neden var.

Tokugava döneminin son yıllarının özelliği, daha önce gördüğümüz gibi, köylülerin şiddete başvurdukları sayısız başkaldırının olmasıydı. Ayaklanmaların birçoğunun patlak vermesine yol açan nesnel koşulların saptanması olanağı pek bulunmadığı gibi, kişilerin bu ayaklanmalara katılmalarına yol açan motifleri ortaya çıkarma olanağı daha da azdır; bununla birlikte, ticari etkilerin bazı çevrelere verdiği zararların, bu sonucun doğmasında önemli bir rolünün bulunduğunu gösterecek kanıtlar var. Birçok şiddete başvurma olayının hedefi tacirlerdi. Örneğin, birkaç yıl art arda kötü ürün alınmasından sonra gelen 1783-1787 yılları arasında, batı illerindeki köylüler, kendilerine veresiye mal ve borç para verip ödeyemediklerinde topraklarını ele geçiren tacirlere karşı ayaklandılar. Köylüler, zaman zaman da egemen sınıfın temsilcileri olarak vergileri toplayan, çiftçilerin aleyhine ihbarcılık yapan ve bir pay da kendilerine koparabilmek için vergileri yüksek tutan köy memurlarına karşı ayaklanmışlardı.[62] Ve gene, 1823'te Tokugava mülklerinden birinde, 100.000 çiftçi, pirinç tacirleriyle işbirliği yapan yerel kamu yönetimi görevlisinin görevini kötüye kullanması nedeniyle ayaklanmıştı. Buna benzer bir başka büyük ayaklanmanın yakın nedeni, yerel memurların, fiyatların yükselmesi isteğiyle, kötü ürün alınması için dua etmeleri ve ejder tanrıyı öfkelendirip ürüne zarar verdirmeye çalışmaları olarak görünür.[63] Tokugava döneminin daha başlarında, yani on sekizinci yüzyıl ortasında, kiracılık anlaşmazlıklarından söz edildiğini görmekteyiz;[64] ki bu, Restorasyon'dan sonra çok daha önem kazanacak bir çatışma türüdür.

Köylülerin başvurdukları tek silah açık şiddet değildi. Bazıları, Rus köylülerinin yaptıkları gibi, el kaldırarak oy verme diye bir şey duymalarından çok önce, "ayaklarıyla oy kullandılar";*

62 Borton, *Peasant Uprisings*, s. 18-19.

63 Borton, *Peasant Uprisings*, s. 27-28.

64 Borton, *Peasant Uprisings*, s. 31, 32.

* Köylülerin bağlı bulundukları köyden kaçma yolunda bir seçim yaptıkları belirtiliyor (ç.n.).

bununla birlikte, Japonya'da kaçma olanakları Rusya'dakinden çok daha azdı. Bazı bölgelerde bu uygulama bir ya da birkaç köyün, yaşadıkları yerden *en masse* (kitle olarak) ayrılmaları biçiminde gelişti; ki bu, Japon köylerindeki dayanışmanın anlamlı bir göstergesidir. Komşu fief ya da komşu il topraklarına geçip, buranın beyine topraklarında kalmalarına izin vermesi için başvurdular. Borton'a göre, çoğunluğu Şikoku'dan olmak üzere, bu tür yüz altı ayrılmanın olduğunu gösteren kayıtlar var.[65]

Borton'un sunduğu kanıtlar, ticaret ilişkilerinin kırsal bölgelerin feodal örgütlenişini bozucu etkilerinin, yönetici grup için gitgide ağırlaşan sorunlar yarattığını son derece açık olarak göstermektedir. Köylülerin şiddet eylemlerinin başlıca üç doğrultuda geliştiği görüldü: Bunlar, bağlı bulunulan feodal beye karşı çıkma, tacire karşı çıkma ve yeni yeni doğmakta olan toprak beyine* karşı çıkma idi. Bu üç kurum birbiri içine girdiği ölçüde köylü hareketinin tehlikesi arttı. Meici hükümetinin fırtınayı savuşturabilmesinin nedenlerinden biri, İmparatorluk akımının en önemli üssü olan büyük Çōşū fiefinde feodal bey, tacir ve toprakbeyinin üst üste binmesi eğiliminin, öteki bölgelere göre daha zayıf kalması olabilir.

Restorasyonu izleyen günlerde, söz konusu tehlike tırmanmasını bir süre daha sürdürdü. Köylülere (tapınak mülkleri dışında) tüm devlet topraklarının bölünüp dağıtılacağı sözü verilmişti. Köylüler çok geçmeden verilen bu sözün yerine getirilmeyeceğini ve bellerini büken vergi yükünün azaltılmayacağını anladılar. Yani rejimin kendilerine hiçbir şey veremeyeceği apaçık göründü. Köylü ayaklanmalarının şiddeti, 1873'te, toprakbeyinin sorunlarını incelerken ilerde üzerinde daha fazla duracağımız yeni toprak vergisinin konduğu yıl en yüksek noktasına ulaştı.[66] Meici yönetiminin ilk onyılında iki yüzden fazla köylü ayaklanması görüldü; ki bu rakam, Tokugava yönetimi zamanında herhangi bir onyılda görülen köylü ayaklanmalarının sayısından çok fazlaydı. Köylü ayaklanmalarını pek abartacak biri olmayan T.C. Smith, "çağdaş dönemde Japonya hiçbir zaman toplumsal devrime bu kadar yaklaşmamıştı" der.[67]

65 Borton, *Peasant Uprisings*, s. 31.

* Feodal beyden farklı olarak (bkz. s. 327) büyük toprak sahibi (ç.n.).

66 Norman, *Japan's Emergence*, s. 71-72.

67 T. C. Smith, *Political Change*, s. 30.

Söz konusu onyılda, köylü akımının ağır basan teması, kapitalist ilişkilerin kırsal bölgelere girişiyle köylünün her zaman gösterdiği tepkiyi yansıtan "toprak kiralarına, tefeciliğe ve aşırı vergilendirmeye karşı inatçı düşmanlık" idi.[68] Bu gerici (reaksiyoner) tepki, Japonya'da çok belirgindi. Birçok *samuray*, köylü psikolojisini tanımanın verdiği olanaklardan yararlanmakta gecikmedi; hatta bazıları, hükümete karşı ayaklanan köylülerin başına geçtiler. İlerde göreceğimiz üzere, *samuray*, Restorasyon'dan en fazla zarar gören kimse olduğu için böyle bir şey olanaklıydı. Köylü ayaklanmalarına *samuray*'ın önderlik ettiği yerlerde bu, köylü akımının etkili bir güç durumuna gelmesinin engellenmesine katkıda bulundu.

1877'de yapılan vergi indirimi, köylü ayaklanmaları dalgasının ilkini ve en tehlikelisini sona erdiren olay oldu.[69] 1884-1885'te patlak veren ikinci ayaklanma, daha çok Tokyo'nun kuzeyindeki, ham ipek üretimi ve dokuma endüstrisiyle ünlü dağlık bölgelerle sınırlı kalan yerel bir olaydı. Eve iş verme sistemiyle çalıştırılan köylü haneleri, gelirlerinin büyük bir bölümünü bu kaynaklardan sağlıyordu. Japonya'nın erken "liberal" akımı olan *ciyuto*'nun dağılmasından sonra, bu akımın bazı önderlerinin dönekliğinin düşkırıklığına uğrattığı ve ardı arkası kesilmeyen ekonomik sıkıntıların harekete geçirdiği yerel yandaşları, açıktan açığa başkaldırdılar.[70] Bunlardan Çiçibu adlı ildeki başkaldırı, küçük çaplı bir iç savaşı andıracak derecede şiddetliydi ve halktan geniş çapta bir ilgi gördükten sonra, bastırılabilmesi, ordunun ve jandarmanın oldukça büyük çaba göstermelerini gerektirdi. Aynı nitelikte ve aynı zamanda patlak veren birçok ayaklanmadan birinde, devrimci sloganlar atılıp vergi indirimi ve askere alma yasasının değiştirilmesi gibi somut amaçlarla bildiriler dağıtılmıştı. Daha ilginç, bu grup kendisine "yurtseverler derneği" (*Aykoku Seyrişa*, yani Yurtsever Doğruluk Derneği) adını vermekteydi. Ancak hükümet, her yerde ayaklanmaları bastırmayı başardı. Ayaklanmaların doğurduğu en önemli sonuç, kırsal bölgelerdeki az çok refah içinde yaşayan öğelerle, yani yeni toprak beyleriyle köylülüğün yoksul kesimleri arasındaki ayrılığın derinleşmesi oldu.

68 Norman, *Japan's Emergence*, s. 75 ile karşılaştırınız.

69 Norman, *Japan's Emergence*, s. 72, 75.

70 Ike, *Beginnings of Political Democracy*, s. 164. Ayaklanmanın genel bir öyküsü için aynı yapıtın XIV. bölümüne bakınız.

Ayaklanmaların bastırılmasından az sonra, 1889'da, hükümet oy verme hakkını, salt varlıklılara tanıyarak güven içinde tutan yeni bir anayasa benimsedi. Elli milyon dolayındaki nüfus içinde yalnızca 460.000 kişiye seçme ve seçilme hakları tanındı.[71] Kırsal radikalizm, Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda toprağın kiralanma koşulları üzerine çıkan kavgalara dek, bir daha ciddi bir sorun oluşturmadı.

Yukarıda tartışılan köylü ayaklanmaları, çağdaşlık öncesi tarım sisteminden yeni bir sisteme geçişe, tek tük denebilecek direnmelerden öte bir karşı çıkışın varlığını belgelendirmektedir. Bunlar kırsal bölgelerde kapitalizme ve ticarete yönelik çiftçiliğe geçişin bilinen güçlüklerinden birçoğunu yansıtmaktadır. Acaba Japonya'da neden daha ciddi bir biçim almadı? Bu soruya bir yanıt verilebilmesi için, kırsal toplumu ve geçirdiği değişiklikleri daha yakından incelemek gerek.

Herhangi bir tarım toplumunda görüldüğü gibi, Japonya'da da köylüler, üst sınıfları besleyen ekonomik artının çoğunu yaratırken, bu artıyı çekme yolları, yöntemleri, hemen tüm siyasal ve toplumsal sorunların çekirdeğini oluşturmaktaydı. Yaşlı kuşağın tanınmış bir tarihçisi olan Profesör Asakawa, Tokugava yönetimi sırasında, köydeki kamu yönetiminin ilk sorununun vergilerin toplanması olduğunu saptamıştı. "Köye ilişkin yasalarda vergilendirme konusuna, dolaylı ya da dolaysız olarak değinmeyen pek az madde vardı; feodal yönetim yapısının ve ulusal refahın, bu temel sorunun çözümünden derin bir biçimde etkilenmeyen pek az yanı vardı".[72] Japon köyünün değişik tarihçileri ve çağdaş gözlemcileri etkilemiş sıkı dokulu bir karaktere sahip olmasının nedeni, büyük ölçüde feodal vergilendirme sistemiyle açıklanabilir. Aynı zamanda feodal yapısı, köylüleri sımsıkı yöneticilerine bağlamaktaydı.

En önemli vergi, kişi olarak her köylüye değil, her mülkün resmen saptanan üretim kapasitesine göre yüklenen toprak vergisiydi. İlgili devlet dairesinin gözünde köylü, bir mülkün vermesi gereken miktardaki ürününü üretecek araçtı.[73] Son zamanlara dek, Japonya konusunda otorite olan yazarlar, genellikle Tokugava döneminin feodal beylerinin, *Şogan*'ın başkentinde ve başka yerlerde yaptıkları büyük harcamaların baskısıyla, köy ka-

71 Ike, *Beginnings of Political Democracy*, s. 188.

72 Asakawa, "Notes on Village Government, I", s. 269.

73 Asakawa, "Notes on Village Government, I", s. 277.

mu yönetimi makinesini, köylüden gittikçe daha büyük bir "artı" çekmek yolunda kullandıklarına inanıyorlardı.[74] Çeşitli bölgelere dağılmış birçok köyde vergilendirme olayıyla ilgili olarak yapılan ayrıntılı araştırmalar, böyle bir olasılığın söz konusu olmadığını ortaya koydu. Vergiler yoluyla alınan miktar az çok sabit kalırken, köylünün gerçekleştirdiği tarımsal üretimde verimliliğin belirgin bir biçimde artmış olduğu görülüyor. Bunun sonucu, köylülerin eline daha büyük bir miktarın bırakılması olmuştur.[75]

Uygulanan vergilendirme sistemi, topraklarının çıktısını artıramayan çiftçileri cezalandırmış, verimliliklerini artıranların ise yararına işlemiştir. Vergi sisteminin işleyişinin ayrıntıları açık olarak ortaya konabilmiş değilse de, her çiftlikten, her yıl ürünün değişmeyen belli bir bölümünü alan bir vergilendirme sisteminin böyle bir sonuç doğuracağını anlamak güç olmasa gerek. Japon köylerinin, toprak beyinin, tek tek tarlaların vereceği yıllık ürün miktarını saptamasıyla köye tek bir kalem olarak yüklenen vergiyi aralarında nasıl bölüştüklerini kesin olarak bilmiyoruz. Ama vergi sisteminin çıktıyı artırmayı özendirici olduğunu gösteren oldukça güçlü kanıtlar var.[76] Ayrıca, Rus köyünde gördüğümüze benzer bir uygulamayla, mülklerin ve mülke bağlı yükümlülüklerin belli aralarla yeniden bölüştürüldüğünü gösteren bir ipucu yok. Bu durumda, herhangi bir bilinçli amacın ürünü olmaksızın, Tokugava vergi sisteminin ve tarım politikasının, hem yönetici sınıflar hem de doğrudan doğruya köylüler tarafından "güçlünün sırtına binen" bir sistem olarak işletildiğini söyleyebiliriz.

Ayrıca Japon toplumunun yapısı, köylüler arasında devrimci bir gizilgücün birikmesine bazı sınırlar koyabilecek nitelikteydi. Bu etmenlerden bazıları Tokugava vergi toplama sisteminin işleyişinde de görülebilir. Savaşçıların, ilk Tokugava yöneticileri tarafından topraktan koparılmaları, köylünün hükümete karşı mali yükümlülüklerinin, bağlı bulunduğu feodal beye ödenecek kişisel ödentilerden çok, hükümete ödenen vergi görünümünü alması anlamına gelir. Bu dönemde gelişigüzel uygulamalar yoktu ve daha öncelerinin kişiye borçlu olunan angarya yükümlülükleri, yavaş yavaş kamusal angarya biçimine sokuldu.[77] Bu ka-

74 Norman, *Japan's Emergence*, s. 21 ile karşılaştırınız.

75 Smith, "Land Tax", s. 3-19, özellikle s. 5-6, 8, 10.

76 Smith, "Land Tax", s. 4, 10, 11.

77 Asakawa, "Notes on Village Government, 1", s. 277.

mu yükümlülükleri sisteminin doğuşu, büyük bir olasılıkla, köylünün bağlılığının feodal üstbeyden, Meici reformuyla böyle davranılmasının zamanı gelince, devlete yönetilmesine yardımcı oldu.

Köylülerin tepesine, insanlardan üstün ve kişiye bağlı olmayan (gayri şahsi) bir "devlet" yerleştiren bu bürokratik özelliklerin yanı sıra, Tokugava yönetimi, yönetici savaşçılar sınıfının vantuzlarını köylü toplumuna yapıştırabilmelerini sağlayan çok önemli bazı feodal ve paternalistik özellikleri alıkoydu.

Vergi toplamak ve köy yaşamının paternalistik (babaca) denetim sistemlerini güçlendirmek için Tokugava yöneticileri, köy kamu yönetiminde "*pao*" olarak bilinen eski Çin sistemini canlandırdılar. Köy hanelerini, üyelerinin davranışlarından sorumlu tutulan küçük gruplar içinde toplama biçimindeki bu yöntem, Çin'de hiçbir zaman fazla başarı kazanamamıştı. Söz konusu yöntem, Japonya'da, Çin'den birçok şeyin alındığı "büyük dönem" olan yedinci yüzyıldan beri biliniyordu; ancak ilk Tokugava yöneticilerinin onu ele geçirip ülkelerinin tüm kır ve kent halkına dayatmalarına dek, geçmişin can çekişen kalıntısından başka bir şey değildi. Asakawa, bir köyün, ayrıcalık durumu ve statüsü ne olursa olsun her sakininin, bu beş kişilik gruplardan birinin üyesi olmasının buyrulduğunu ve bu buyruğun da büyük ölçüde yerine getirildiğini ileri sürer. Beş kişilik grup, genellikle, birbirine yakın yaşayan ailelerin üyelerinden, onlara bağlı kimselerden ve topraklarının kiracılarından oluşan hanelerin aile başkanlarından kuruluydu.[78] On yedinci yüzyılın ortalarından başlayarak beş kişilik grupların, efendinin buyruklarına uyacaklarına yemin etmeleri ve bu buyrukları olabildiğince sık ve hemen hemen verildikleri biçimiyle yinelemeleri geleneği yerleşti.[79]

Beşli grup uygulaması, kamu uyarılarıyla, yani köylerde ilan tahtalarına, köylülerin iyi davranışlarda bulunmalarını öğütleyen "dikkat" bildirileri asma yoluyla desteklendi. Çağdaş yazında Japon köylüsünün, neredeyse tek başına bu kamu uyarılarının barışı ve düzeni koruyup sürdürmeye yetmesini sağlayacak kadar otoriteye boyun eğmeye yatkın olduğu yolunda deyişlerle karşılaşılır. Göstermeye çalıştığım gibi, düzene uyma eğiliminin birçok güçlü nedenleri vardı, ama bu, içinde çok ciddi kargaşa

78 Asakawa, "Notes on Village Government, I", s. 267.
79 Asakawa, "Notes on Village Government, I", s. 268.

dönemlerini de barındıran bir "düzen" idi. Bununla birlikte, sözü edilen "doğal" düzen yatkınlığı izlenimini değiştirebilecek bir nitelik taşıdığı için, bu tür mesajlar taşıyan parçalardan birine göz atmakta yarar var. Aldığımız, on yedinci yüzyıl ortasından kalma örnekte Buda'nın adı geçmekteyse de, parça aslında tam bir Konfüçyüsçü hava taşıyor:

"Anana babana bir evladın davranması gerektiği biçimde davran. Bir evlada yakışan davranmanın birinci ilkesi, sağlığına dikkat etmektir. İçmekten, kavga etmekten kaçınır ve kardeşini sever, ağabeyinin dediklerini yaparsan, bu, ananın babanın çok hoşuna gidecektir. Bu ilkeye uyarsan sofuların ve Buda'nın iyilikleri üzerinde olacaktır; o zaman doğru yolu tutturabileceksin ve topraklarından iyi ürün alabileceksin. Ama eğer dikbaşlı ve tembel olursan yoksullaşırsın, elinde avucunda bir şeyin kalmaz ve sonunda hırsızlığa başvurursun. O zaman da yasa yakana yapışır, seni ipe bağlar ve kafese koyar, belki de seni asar. Eğer böyle bir şey olursa, ananın babanın ne kadar üzüleceğini düşün! Ayrıca senin işlediğin suç nedeniyle, eşin, çocukların ve kardeşlerin de cezalandırılmış olacaklar."

Bu öğüt, iyi davranışlarda bulunmanın kazandıracağı maddi ödüllerle sürmekte ve şu "öğretici" açıklamayla sona ermektedir:

"Gerçekten, vergilerini düzenli olarak ödediği sürece, çiftçi dünyanın en güvenli yaşamına sahiptir. Öyleyse yukarıdaki öğüdü hiçbir zaman aklından çıkarma."[80]

Beşli grup ve öteki yöntemler kanalıyla, tüm köy halkı her hanenin davranışlarıyla yakından ilgilenme durumuna sokuldu. Evlenme, evlatlık edinme, varis olma ve miras alma sıkı bir denetim altındaydı. Köylülerden birbirlerinin davranışlarını izlemeleri, aralarındaki tartışmaları olabildiğince karşılıklı uzlaşma yoluyla çözüme bağlamaları beklendi. Köylülerin ateşli silah edinmeleri, kılıç taşımaları, Konfüçyüsçü klasik metinleri incelemeleri ve yeni dinlere girmeleri kesinlikle yasaklanmıştı.[81]

Resmi denetimin bir başka yolu, köy muhtarı kanalıyla sağlanıyordu. Çoğu köyde, köy muhtarlığı görevi, aile başkanlığıyla birlikte babadan oğula geçiyor ya da köyün önde gelen aileleri arasında sırayla yürütülüyordu.[82] Muhtarın yörenin beyince ya da onun memurunca atanması da oldukça yaygın bir uygula-

80 Takizawa, *Penetration of Money Economy*, s. 118'de aktarılmıştır.

81 Asakawa, "Notes on Village Government, 1", s. 275.

82 Smith, *Agrarian Origins*, s. 58.

maydı.[83] Köy muhtarının seçildiği durumla, yalnızca ticaretin etkileri altında kalan ve geleneksel yapının dağılmaya başladığı yerlerde karşılaşılıyordu.[84]

Yörenin beyi, Tokugava zamanında, köydeki küçük oligarşinin şefi olan muhtarın erkini ve saygınlığını artırıp desteklemek için elinden geleni yaptı. Muhtarın erki, özünde, köylüler arasındaki yaygın kanıların ustaca kullanılmasına dayalıydı. Herhangi bir bunalımda, muhtar, kendini bu yaygın görüşten ayırmaktan çok, sonuç hemen kesinlikle ölümü anlamına gelse bile beye karşı köyün yanında yer alırdı. Ancak böyle durumlar enderdi. Muhtar genellikle beyin çıkarlarını, o ya da bu tür bir oylaşma (konsensus) ile ya da ortak çıkar düşüncesi yoluyla, köyün önde gelen kişilerinin çıkarlarıyla uzlaştıran biriydi.[85]

Japon köyü, Rusya'nın *sobornost*'unu* anımsatan bir oybirliği saplantısı taşırdı. Genel görüşten ya da davranıştan herhangi bir sapma olmaması için, kişisel olaylara kamusal bir nitelik yüklenirdi. Gizli yapılan herhangi bir şey hemen kuşku uyandırdığından, bir başka köydeki biriyle özel bir iş yürütme durumunda olan kimse, bunu köyün muhtarı kanalıyla yürütme zorunda kalabiliyordu. Dedikodu, dışlama, bir adamın evinin kapısının önünde toplanıp hep birlikte tavalara kapkacağa vurarak gürültü çıkarma, hatta köyden kovma (ki bu o kimsenin çok geçmeden açlıktan ölmesi ya da yasal olmayan yollara başvurarak başının belaya girmesi sonucunu verebilecek biçimde, öteki insanlarla ilişkisinin koparılması anlamına gelirdi) gibi yollar, çağdaş Batılı aydınların yakındıklarından çok daha katı bir uyumun ve benzerliğin (konformitenin) yaratılmasına yardımcı oldu. Muhtar, herhangi bir önemli sorunda, ancak köyün öteki öndegelen kişileriyle dikkatli bir görüş alışverişiyle topluluğun o konudaki duygu ve düşüncelerini öğrendikten sonra kendi görüşünü açıklardı. Köylüler, herhangi bir görüş ayrılığına düşmemek için büyük çaba göstermiş olmalılar. Smith, İkinci Dünya Savaşı gibi yakın tarihlere dek, köy meclisinin kararların oybirli-

83 Asakawa, "Notes on Village Government, II", s. 167.

84 Smith, *Agrarian Origins*, s. 58.

85 Smith, *Agrarian Origins*, s. 59-60.

* *Sobornost;* Homiyakov gibi bazı Rus düşünürlerinin, Katolik ve Protestan Avrupa topluluklarından farklı olarak, Ortodoks kilisesinde ve toplumunda bulunduğunu düşündükleri baskıya, çıkara dayanmayan türden bir "özgür birlik"tir (ç.n.).

giyle alınmasını sağlamak için, resmi köy toplantısından bir gün önce özel olarak toplanma göreneği olan bir köyden söz eder. Benzer biçimde, Tokugava zamanında bir muhtar, bir sınır anlaşmazlığında uzlaşmaya ulaşılabilmesi için ilgili yanları bir araya getirecek, ancak uzlaşmaya varıldıktan, çözüme ulaşıldıktan sonra bir "buyruk" çıkaracaktır.[86]

Japon köyündeki dayanışmanın dış kaynaklarından başlıcasını, siyasal ve toplumsal denetim yollarıyla desteklenen vergi sistemi oluşturdu. Köy dayanışmasının bunlar kadar önemli bazı iç kaynakları da vardı: Her şeyden önce ekonomik işbirliği sistemi ve bununla iyice iç içe geçen akrabalık yükümlülükleri ve miras kuralları.

Toprakların kolektif olarak ekilip biçildiğini gösteren herhangi bir ipucu bulunmamakla birlikte, toprak köye aitti ve köy, bu toprakları sürmek gibi herkese tanınmayan bir hakkı yalnızca kendi üyelerine tanımıştı.[87] Köyün ailelerine yakacak, hayvan yemi, gübre olarak kullanılan çürümüş yaprak birikintileri ve yapı malzemesi köyün ortak topraklarından sağlanırdı. Bunlar, Avrupa'daki ortak topraklardan farklı olarak, daha çok yoksul köylülerin yararlanabilecekleri yedek topraklar olmayıp köyün zengin ailelerinin doğrudan denetimi altındaydı.[88] Aynı biçimde, pirinç yetiştirmek için gerekli suyun tahsisi, tüm köy için yaşamsal önem taşıyan bir sorundu. Sulama sorunları önemli olmakla birlikte, tek başına Japon köylerinin ünlü dayanışma biçimini yaratmaya yetecek kadar büyük bir etmen oluşturmuş görünmez. Çin'de köylerdeki sulama etkinliklerinin, kayda değer bir dayanışma yaratmadığını gördük. Tokugava zamanında bile Japon pirinç tarımı, ilkbahar dikimi için kalabalık ve iyi örgütlenmiş bir işgücü gerektiriyordu. Pirinç doğrudan doğruya tarlalara ekilmiyor; önce özel tarhlara ekilen tohumlardan elde edilen fideler, sonra tarlalara dikiliyordu. Fidelerin herhangi bir zarara uğramaması için, bu işin çok kısa bir zaman dilimi içinde yapılması gerekiyordu.

Tarlaların, bu fidelerin tutabilmesine uygun olarak ve her yeri aynı kıvamda balçıkla kaplı duruma gelecek biçimde işlenip hazırlanabilmesi için, çok büyük miktarlarda su gerekliydi. Buna yetecek kadar su aynı anda ancak birkaç tarlaya verilebileceğin-

86 Smith, *Agrarian Origins*, s. 60-64.

87 Smith, *Agrarian Origins*, s. 36.

88 Smith, *Agrarian Origins*, s. 24, 42, 182-183.

den, herhangi bir tarlada fidelerin dikilmesi süresini birkaç saate indirebilmek üzere, tarlalara suyun sel gibi akıtılması ve tarlalarda birbiri ardına dikime geçilmesi zorunluluğu vardı. Dikimi, eldeki bu kısa zaman süresi içinde yapabilmek için, bir ailenin üyelerinin sağlayabileceğinden çok daha kalabalık bir işgücü gerekiyordu.[89]

Japon köylüleri, pirinç yetiştirme mevsiminde en şiddetli noktasına ulaşan, ama yalnızca bu ürünün yetiştirilmesiyle sınırlı olmayan yeterli emek gücü sağlama sorununa, akrabalık ve miras sistemiyle ve bu sistemi yarı akrabalık, hatta gerek duyulduğunda "sözde akrabalık"* yollarıyla genişleterek çözüm buldular. On yedinci yüzyıl köylerinin çoğunda bir mülk ya da birkaç mülk, köyün öteki mülklerinden çok daha büyüktü. Bu büyük mülklerin işletilmesi için gerekli emek gücünün bir bölümü, genç kuşakları evlendikten sonra da evde tutma ve aynı soydan gelen kimseleri aile içinde alıkoyma yollarıyla aile, küçük mülkler üzerinde yaşayan sıradan ailelerin büyüklüğünü aşacak biçimde genişletilerek sağlandı. Ailenin yeterli genişlikte olmaması gibi sık karşılaşılan durumlarda, büyük mülklerin sahipleri genellikle iki yola başvurdular. Bazı yerlerde *nago* denilen, başka yerlerde çok çeşitli başka adlar alan kimselere, büyük mülkün işlenmesi için yapacakları hizmet karşılığında, küçük mülkler ve ayrı barınaklar verdiler. Öteki yöntem, hizmetçiliği çocuklarıyla birlikte kuşaktan kuşağa aktaran (*genin* ya da *fuday* adları verilen) kalıtsal hizmetçilerin kullanılmasıydı.[90]

Hem kendilerine emekleri karşılığında küçük mülkler verilenlere hem de kalıtsal hizmetçilere, büyük ölçüde katıldıkları ailenin dalları tarafından izlenen davranış biçimleri benimsetildi. Ekonomik ilişkileri, dereceleri farklı olsa bile nitelikçe aynıydı. Bu bilgileri edindiğimiz ana otorite olan Smith, söz konusu küçük mülk sahiplerini ayrı bir sınıf olarak ele almanın yol açabileceği yanlışlar konusunda bizi uyarmaktadır. Bunlar yalnızca biçimsel, hukuksal anlamda farklı bir kategorilerdi. Ekonomik ve toplumsal bakımdan konumları, asıl ailenin dallarını oluşturan üyelerin konumuna yakındı.[91]

89 Bu özet, hemen hemen noktasına virgülüne dek Smith, *Agrarian Origins*, s. 50-51'den alındı. Salt teknik sorunların birçoğu, varlıklarını olduğu gibi günümüzün Japonyasında da sürdürmekte. Beardsley ve başkaları, *Village Japan*, 7. bölüme bakınız.

* İng. *pseudo - kinship* (ç.n.).

90 Smith, *Agrarian Origins*, s. 8-11.

91 Smith, *Agrarian Origins*, s. 46, 49.

Görüldüğü gibi çağdaşlık öncesi dönemin Japonyasının köyü, özerk çiftlikler topluluğu değildi. Tersine, bazısı küçük, bazısı büyük birbirlerine karşılıklı bağımlı çiftliklerin topluluğuydu. Büyük mülk, küçük mülklerin zaman zaman alıp kullanabildikleri araç, hayvan, tohum, ot, saman, gübre vb. nesnelerin biriktiği bir kapital deposu niteliği taşırdı. Buna karşılık küçük mülkler emek sağlarlardı.[92] Mülkiyet söz konusu olduğunda, kapital ve emek biçimlerindeki ayrılık ve kapitalle emeğin üretim süreci içinde bir araya getirilmesi, kapitalist endüstri dünyasındaki durumla bazı benzerlikler göstermekteydi. Japonya'nın her bölgesinden alınan yüz dolayındaki köyün, on yedinci yüzyıla ait defterleri üzerinde yapılan bir çalışma, bu köylerin çoğunda, ekilip biçilen toprakların % 40'ı ile % 80'ini oluşturan mülklerin sahiplerinin, çiftlik araç ve gereçlerine sahip olmadıklarını göstermektedir.[93] Öte yandan, büyük mülklerin sahipleriyle, bunlara emek sağlayanlar arasındaki "babaca" (paternalistik) ilişki ve "sözde akrabalık" ilişkileri, köyde bir sınıf çatışmasının çıkmasını önlemeye yardımcı oldu. Küçük mülk sahiplerinin genellikle kendilerine ayrılan verimsiz topraklarda pirinç yetiştiremeyişlerinden çıkarılabileceği gibi, sistemin sömürücü bazı yönleri bulunmakla birlikte,[94] büyük mülk sahiplerinin erki tekellerinde tuttukları yolunda bir sav ileri sürmek kolay olmayacak. Güç zamanlarda büyük mülk sahipleri, kendilerine bağlanmış, kendileri kadar şanslı olmayan insanlara yardım etmek zorundaydılar. Ayrıca pirinç üretiminin en civcivli zamanlarında emek gücünü sağlayanların, büyük mülk sahiplerinin yardım çağrılarını geri çevirebilme olanakları, böyle bir geri çevirme için, köyün kamuoyu karşısında savunulabilmesini sağlayacak çok güçlü nedenlerin bulunması gerekmiş olsa bile, onların eline önemli bir yaptırım gücü sunmuş olmalı.[95]

Çağdaşlık öncesi Japon köyüyle ilgili tablonun bu taslağının tamamlanabilmesi için, mülkiyet ve miras üzerine birkaç şey daha ekleyelim. Gördüğümüz gibi, çiftlik araç gereçlerinden yoksun ve ek geçim kaynakları bulmak için emek güçlerini sunmak durumunda olan küçük mülk sahipleri, bir aileyi beslemeye yetmeyecek kadar küçük toprakları işlemekteydiler.[96] Büyük

92 Smith, *Agrarian Origins*, s. 50.
93 Smith, *Agrarian Origins*, s. 42.
94 Smith, *Agrarian Origins*, s. 25-26.
95 Smith, *Agrarian Origins*, s. 51.
96 Smith, *Agrarian Origins*, s. 48.

mülklere gelince, mülkün mirasçılar arasında bölüşülmesi olanağı vardıysa da, aile başkanlığının bölüştürülmesinin olanağının bulunmadığını görüyoruz. Miras sisteminde, ailenin dallarına aşırı bir eliaçıklık gösterilmesine karşı çıkan köy kamuoyu yaptırımıyla desteklenen eşitsiz bir dağıtım ilkesi yürürlükteydi. Bu eşitsiz bölüşümün temelinde yatan mantık, ailenin ana dalının "fazla" üyeleri besleme yükümlülüğünden kurtarılmasıydı. Toprakların çoğunu kendine saklayarak ve ailenin "fazla" üyelerini küçük toprak parçaları üzerine yerleştirerek, ailenin ana dalı, kendisine yetecek büyüklükte mülk ve onu işletmeye yetecek çoklukta emek kaynağı sağlayabilmekteydi.[97]

Tokugava yönetiminin son zamanlarındaki köylü toplumunun, ne gibi siyasal sonuçlar doğurabileceği açıkça görülüyor. Azımsanamayacak derecedeki kargaşa içindeki bu yıllarda dört dörtlük bir köylü devriminin yokluğu, toprak mülkleri arasındaki kaba eşitliğin bir sonucu olarak açıklanamaz. Asıl neden, bundan çok, mülksüzleri mülke sahip olanlara bağlayarak istikrarı sürdürmeye yardımcı olan bir dizi bağın varlığıydı. Çağdaşlık öncesinin Japon köy topluluğu, gerçek ya da gizli sıkıntılar içindeki bireyleri topluluk içinde tutmaya ve denetlemeye yarayan son derece güçlü bir düzeneğe sahip olduğunu kanıtlayacak bir dizi ipucu vermektedir. Ayrıca, bağlı olunan üstbey ile köylüler arasında resmi ve resmi olmayan denetim kanalları da çok etkili görünmektedir. Bey, iradesinin, isteğinin ne yönde olduğunu bildirebilmekte ve köylüler açıkça tanınan belli yollarla, bu isteğe uymaya ne ölçüde hazır olduklarını gösteren davranışlarda bulunabilmekteydiler. Öyle ki insan, Tokugava toplumunun, iyi çalıştığı zamanlarda, etki sahibi önderlerden ve onların peşinden giden izleyici gruplarından çıkıp, yukarıdan aşağıya yayılan ve halkaları tepeden tabana dek her noktada ataerkil ve kişisel bağlarla bağlı bulunan bir dizi zincirden oluştuğu ve bu bağlantının üst konumdakilerin alttakileri nereye dek zorlayabileceklerini bilmelerini sağlayan bir nitelikte olduğu izlenimine varabilir. Herhangi bir istikrarlı hiyerarşide aynı özellik görülmekle birlikte, bu düzenlenişin salt feodal bir nitelik taşıyan bir yanı da vardı kuşkusuz.

Çağdaşlık öncesi Japon köyünün toplumsal yapısının kilittaşı, emek kapital değiş tokuşunun, pazarın kişisel ilişkilere da-

97 Smith, *Agrarian Origins*, s. 37-40, 42-45.

yanmayan düzeneği yerine akrabalık gibi daha kişisel ilişkiler yoluyla gerçekleştirilmesiydi. Pazarın ortaya çıkışı, bu ilişkileri, izlerinin daha sonraki köylü toplumlarında, hatta günümüze kadar sürmesine karşın, değiştirdi. Dolayısıyla, bundan sonra araştırmamız gereken nokta, pazarın ya da daha genel olarak ticarete yönelik tarımın etkilerini ve özellikle Tokugava yıllarında bile duyulmaya başlayan bu yapısal değişikliğin yarattığı siyasal sonuçları izleyip incelemektir.

Tokugava döneminin ikinci yarısı, tarım tekniklerinde çok büyük gelişmelerin görüldüğü yıllar oldu. 1700'den sonra aynı tarihlerde İngiltere'de görülen gelişmelere şaşılacak bir koşutlukla, tarım üzerine gerçek anlamda bilimsel kitapçıklar görünmeye başladı. Bunlarda, Konfüçyüsçü bir düşünce olan doğayla uyum öğretisine törensel birkaç değinişten sonra, hemen doğanın yollarını geliştirmeye yönelik son derece pratik konulara geçiliyordu. Bu kitapçıklarda ortaya konan bilgilerin köylülere kadar inebildiğini gösteren açık kanıtlar var. Söz konusu kitapçıkların harekete geçirmeyi amaçladıkları şey, "çıkar" idi; ama bireyin değil ailenin çıkarıydı. Toplumun ya da devletin refahına seslenmek gibi bir amaçlarıysa hiç yoktu.[98]

Sağlanan teknik gelişmeleri, ayrıntısına girerek gözden geçirmek, bizi asıl konumuz olan siyasal değişme olgusundan çok uzaklaştırır. Bunlardan, sulama alanında görülen, çeltik kullanmayı artıran ve daha fazla pirinç ürünü alınmasını sağlayan gelişmeler, dağlık bölgelerden toplanıp tarlalara atılarak gübre niyetine toprağa karıştırılan otların yerine ticari gübrelerin kullanılması ve pirinç kapçıklarını, eski yöntemden on katı daha hızlı çıkardığı söylenen yeni bir yöntemin bulunuşuna değinmek yeterlidir.[99] Amacımız bakımından asıl önemlisi, bu değişikliklerin, Amerikan tarımını son yüzyılda baştan aşağı değiştiren daha çarpıcı bir mekanik devrimin etkilerinin taban tabana zıddına bir sonuç doğurarak, Japon tarımında grup olarak çalışma gereksinimini azaltacağına artırmış olmasıdır. Ticari gübre ve daha geliştirilmiş bir kapçık çıkarma (çeltik) aracı gibi teknik gelişmeler, ekim ve hasad zamanlarının iş yoğunluğunu hafifletmiş olmakla birlikte, Japonlar, bir yılda çift ürün almanın çeşitli yollarını benimsedikleri için toplam iş yükü azalmadı. Yeni ürünlerin en çok çalışmayı gerektiren zamanları, olabildiğince, eski ürü-

98 Smith, *Agrarian Origins*, s. 87-88, 92.

99 Smith, *Agrarian Origins*, s. 97-102.

nün durağan dönemlerine rastlayacak biçimde ayarlanmaya çalışıldı. Bunun genel sonucu, daha fazla işi yıla daha eşit olarak yaymak oldu.[100]

Bir dereceye dek tarımsal üretimin artması nedeniyle, ürünlerin pazar kanalıyla değişimi, kırsal bölgelere gittikçe daha fazla yayıldı. Aynı biçimde para kullanımı da, paranın kendisi çok eskilerden beri bilinmekle birlikte (on beşinci yüzyılda bir Kore elçisinin, dilencilerin ve fahişelerin paradan başka bir şey kabul etmeyeceklerini yazmasının da gösterdiği gibi) yayılmaya başladı. Tokugava döneminin sonlarında, on günlük aralarla düzenli olarak kurulan pazarlarla, ülkenin her yerinde, hatta en uzak ve geri bölgelerinde bile karşılaşılabiliyordu.[101] Köylülerin büyük ölçüde "kendine yeterli" yaşamının Meici döneminin ortalarına kadar sürdüğünü gösteren kanıtlar bulunmakla birlikte,[102] Japonya'nın, Çin'den farklı olarak, on sekizinci yüzyıl kadar erken bir tarihte, kendi kendine, çağdaş bir devlet olma yolunda oldukça önemli adımlar atmaya başladığı açık. Çin ile aralarındaki bu farklılık, büyük ölçüde Japonya'da *pax Tokugava* koşullarının, bu tarihlerde Çin'de görülen, gerileme sürecine girmiş olan Mançu hanedanı zamanındaki kargaşaların tam zıddı bir ortam yaratmış olmasıyla açıklanabilir.

Bu arada, ekonomide görülen gelişmelerin, küçük uydu mülklerle çevrili geleneksel büyük mülk sisteminin değişmesi ve onun yerini aile çiftlikleriyle toprak beyi-kiracı gruplarının alması yolunda önemli etkileri oldu. Bu değişikliğin temeldeki nedeni, kırsal emek eksikliğinin gittikçe şiddetlenmesidir. Kırsal bölgelerde ticaretin ve endüstrinin gelişmesi, büyük mülk sahiplerinin kendilerine bağımlı küçük mülk sahiplerine, onları kentlerin çekimine karşı ellerinden kaçırmamak için daha fazla toprak vermek zorunda kalmaları anlamına gelmekteydi. Öte yandan, küçük mülk sahiplerinin (*nago*) eline, el zanaatlarında gittikçe daha fazla para kazanma fırsatı geçmekteydi. Eski emek biçimlerinin yerini ücretli emek almaya başladı. Bağımlı küçük mülk sahibi, bir hukuksal kategori olarak kırsal alandan silinip yok oldu; ekonomik ve toplumsal bir gerçeklik olarak yokoluşu daha ağır bir süreçle gerçekleşti. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına varıldığında, geride bu sınıfın ancak kalıntıları kalmıştı. Genel gi-

100 Smith, *Agrarian Origins*, s. 101-102, 142-143.

101 Smith, *Agrarian Origins*, s. 72-73.

102 Smith, *Agrarian Origins*, s. 72.

diş, bağımlı küçük mülk sahiplerinin, birkaçı mülk sahibine, çoğu da kiracı çiftçiye dönüşerek bağımsız aile konumuna yükselmeleri yönündeydi.[103]

Büyük mülk sahibinin aile dışından sağlamak durumunda kaldığı emeğin öteki büyük kaynağını oluşturan kalıtsal hizmetçilerle ilgili benzeri bir süreç, benzeri sonuçlara yol açtı. Bu alanda da pazar ekonomisinin etkisi, kırsal emekçiyi geleneksel ve ailesel ilişkilerin bağından çözmek yönünde oldu. Gerçi eski hizmetçi sonunda bağımsız bir konuma yükselemedi, yükseldiyse bile bu büyük bir bağımsızlık olmadı o başka. Ücret "sözleşmesi", borçlarla öylesine karmaşık bir durum almıştı ki, eski hizmetçiyi uzun bir süre bağımlı durumda tutabilecek bir nitelik taşıyordu. Bununla birlikte emek kıtlığı, daha çok rençperden (tarım işçisinden) yana işledi. Tokugava döneminin sonlarına doğru, ücretli emek kullanmak oldukça yaygın bir uygulama oldu. Emeğin kıtlığı fiyatını yükseltti ve emekçiyi geleneksel sınırlamalardan kurtardı. Böylece küçük mülk işleyicisinin ve kalıtsal hizmetçinin ekonomik konumlarında görülen yavaş gelişme, kiracı çiftçilerin ortaya çıkışını hızlandırdı.[104]

On sekizinci yüzyılın ortasında, kiracı çiftçilik sistemine geçiş güçlü bir eğilim durumuna geldi.[105] Büyük mülk sahipleri, bundan yarım yüzyıl öncesinden beri, hangi biçimiyle olursa olsun, emeğin fiyatının yüksekliğinin büyük mülkleri başarıyla işletme olanağını ortadan kaldırdığını anlamış bulunuyorlardı. On sekizinci yüzyılın ortasından sonra, emeğin maliyeti yükselmesini sürdürdüğü gibi, on dokuzuncu yüzyıl ortasında yalnızca ücret kazancıyla bir aileyi az çok geçindirebilecek duruma geldiklerini gören birçok ücretli işçi, genellikle kendilerine en çok gereksinim duyulan zamanlarda olmak üzere, haber bile vermeden ortadan yok olarak toprak sahiplerinin işinde çalışmaktan yan çizmeye başladı. Bu koşullar, daha önceleri küçük bağımlı çiftçi olan kiracılarca ekilip biçilen aile boyu çiftliklerden yana işlemekteydi.[106] Büyük mülkleri, kiracı çiftçilerce baş edilebilir küçük birimlere dönüştüren büyük toprak sahipleri, topraktan sağladıkları kazançlarını sürdürebildiler. Artık gübrelemenin ve ekip biçmenin öteki giderlerinin gittikçe artan yükünü, kiracı

103 Smith, *Agrarian Origins*, s. 33, 34, 83, 133, 134, 137.
104 Smith, *Agrarian Origins*, s. 108-118, 120, 123.
105 Smith, *Agrarian Origins*, s. 5, 132.
106 Smith, *Agrarian Origins*, s. 127, 131-132, 124.

çiftçiler yüklenmek zorundaydılar. Bu yükü, yaşam düzeylerini düşürmek ve kazançlarını ticaretin ve endüstrinin gelişmesinden yararlanarak zanaatçılık uğraşlarıyla artırmak biçiminde iki yoldan omuzlayabildiler.[107]

Dolayısıyla, tüm bu gelişmelerin sonul ürünü, büyük mülklerin ortadan kalkması değil, onların işletilme yöntemlerinin değişmesi, aileye ve onun genişletilmiş biçimlerine dayalı bir sistemden, kiracılık sistemine geçilmesi oldu. Ekilip biçilen birim küçülürken, sahip olunan mülkte, ya bir değişiklik olmadı ya da olduysa, bu mülkün daha da büyümesi yönünde oldu. Büyük mülklerin elden çıkarılması şöyle dursun, Smith'in belirttiğine göre, sahipleri, sorunlarının çözümünü kiracılıkta bulduktan sonra, mülklerini büyük ölçüde genişlettiler.[108] Ticarete yönelik tarımın gelişmesinin bir ürünü olarak, aristokrasi arasından gelenlerden çok köylüler arasından gelenlerce oluşturulmuş görünen bir toprak beyleri sınıfının ortaya çıkmasıyla, paternalistik ilişkilerin yerini, toprak beyi ile kiracı arasındaki toplumsal patlamalara yol açabilecek ilişkiler aldı. Bu ilişkilerin yarattığı yeni sorunlar, bilindiği gibi Japon toplumunun yakasını uzun süre bırakmadı.

Öteki ülkelerin deneyimi göz önüne alındığında beklenece-ği gibi, yeni ticari ilişkiler, toprağın gittikçe daha az sayıda kimsenin elinde toplanması ve köylü topluluğu içindeki aile ağırlıklı eski ilişkilerin çözülmesi yönünde bazı eğilimler yarattı.[109] Bununla birlikte, Japonya bakımından önemli olan nokta, bu eğilimlerin fazla ileri gitmemiş olmasıdır. Ticarete yönelik tarımın sorunlarına bir çözüm olarak kiracı çiftçiliğin ortaya çıkmasından sonra, mülkiyet ilişkileri hemen hemen bir yüzyıl boyunca pek az değişiklik geçirdi. Köylülerin mülksüzleştirilmesi yolunda başlangıçta birkaç belirti görülmüşse de, böyle bir mülksüzleşme gerçekleşmedi. Aynı biçimde köylüler, Japon toplumunda egemen sınıfları mülklerinden edecek bir konuma yükselemediler. Bununla birlikte, ticari ilişkilerin tarıma girmesi, on dokuzuncu yüzyıl ortalarında eski düzen için tehlikeli bir durum yarattı ve Meici yönetimine ciddi sorunlarla dolu bir miras bıraktı.

Japonya'nın Meici döneminin başlangıcında bir endüstri toplumu olma yolunda attığı ilk adımlar, toplumun tabanını

107 Smith, *Agrarian Origins*, s. 127-131.
108 Smith, *Agrarian Origins*, s. 126, 131, 141.
109 Smith, *Agrarian Origins*, s. 145-146, 149, 157-163.

oluşturan nüfustan daha fazla kaynak çekmeyi amaçlayan bildik yöntemlerdi. Sovyet Rusya'da olduğu gibi, Japonya'da da, Marksistlerin "ilksel kapitalist birikim" dedikleri, bir tarım toplumundan endüstri toplumuna atlamaya yetecek kapitalin toplanmasının bedelini daha çok köylüler ödediler. Ancak büyük ölçüde Meici yönetiminin endüstrileşmeyi gerçekleştirme sorumluluğunu farklı kesimlere vermesi nedeniyle Japon deneyimi, Sovyet deneyiminin taban tabana zıddı bir yönde gelişti.

Yeni hükümetin düzenli ve güvenilir gelir kaynaklarına gereksinimi vardı. 1873'te kabul edilen Toprak Vergisi Yasası, bu yolda seçilen, belki içinde bulunulan koşullarda ekonomik ve siyasal bakımdan uygulanabilir olan tek yoldu. Hükümetin gelirlerinin büyük bölümünü köylüler sağladı.[110] Endüstrileşmenin ilk adımlarından çoğunu (yaptıklarını birkaç yıl sonra özel girişime devretmek üzere) hükümet attığı için, endüstrinin gelişmesinin başlangıç evrelerinin yükünü köylüler çekti. Öte yandan, konunun çağdaş uzmanlarına göre Meici toprak vergisi, Tokugava döneminin vergilerinden daha büyük bir yük getirmemişti. Yeni yönetim vergi yükünü yeni kanallara yöneltmekle yetindi ve böylece kırsal kesimdeki yaşam düzeyini düşürmeden çağdaşlaşma hedeflerine ulaşabildi.[111] Bunu yapmak, kırsal alandaki verim artışının Tokugava döneminde olduğu gibi sürmesi sayesinde olanaklıydı.[112] Söz konusu verimlilik artışı, Japon tarihinin bu kitapta tartışılan döneminin büyük bir bölümü boyunca sürecekti. Alınan yıllık ürün miktarlarının, 1880'den 1940'a kadar ikiye katlandığı hesaplanmıştır.[113] Bu olgulara dayanılarak, endüstrileşmenin devrimci olmayan yollardan gerçekleştirilebileceği yolunda iyimser sonuçlar çıkarmakta acele edilmemeli. Japonya, tarımsal yapısını çağdaşlaştıramamanın bedelini ödediği gibi, bunu, Japon ordusunun Çin üzerine yürümesi ve Japon bombalarının Amerikan gemilerinin üzerine yağması sırasında öteki ülkeler de ödediler.

110 Smith, *Political Change*, s. 25'e göre, hükümetin 1868-1880 yılları arasındaki sıradan gelirlerinin % 78 dolaylarındaki bir bölümü toprak vergisinden sağlandı. Aynı kaynağın 73.-82. sayfalarına bakınız.

111 Smith, *Agrarian Origins*, s. 211.

112 Bazı ayrıntılar için bkz. Morris, "Problem of the Peasant Agriculturist", s. 361-362.

113 Dore, *Land Reform*, s. 19.

Endüstrileşmenin köylülere etkisine gelince, yarattığı ilk ekonomik sonuç, Tokugava yönetimi sırasında ortaya çıkmış olan bazı eğilimlerin daha da hızlanması oldu. Köylüler toprak vergisini ödeyebilmek için nakit para bulmak zorunda kaldılar ve böylece pazarın cilvelerine ve çoğu örnekte, köyün öndegelen toprak sahibi olan tefeciye, daha fazla bağımlı duruma düştüler. Pek çok köylü borca battı ve çiftliğini yitirdi. Bunların ne kadar oldukları uzmanlar arasında tartışma konusudur. Yeni rejim köylülere mülkiyet hakkını tanımışsa da, gerçek hesaplaşmada genellikle küçük adam zararlı çıktı; çünkü devlet memurları kadar köy muhtarının kişiliğinde somutlaşan "yasa", mülk sahibine arka çıkarken, küçük adamın yaslanacağı anılarından ve sözel geleneğinden başka bir şeyi yoktu.[114] Tüm bu etmenler, kiracı çiftçinin ve küçük mülk sahibinin harcanması pahasına, toprak beyinin konumunun güçlenmesine yardım etti. Bunlar, aynı zamanda, güçlü ve sağlam olana dayanma geleneğinin sürmesini sağladı; ki bu, köyün söz konusu eylemlere direnişinin niçin başarısızlığa uğradığını açıklayan nedenlerden birini oluşturabilir.[115]

Meici hükümetinin çıkardığı yasalar ve ekonomik etmenlerin işleyişi, o yönde bazı eğilimlerin görülmüş olmasına karşın, köylünün toptan mülksüzleştirilmesine yol açmadı. Söz konusu

114 Köylülerin de Japonya'nın yerli elzanaatlarının yıkılmasından zarar görüp görmedikleri daha ortaya konabilmiş değil. Birçok Batılı bilginin bugünkü görüşü, büyük aksaklıklarla karşılaşılabilmiş olunabilse de, kırsal bölgelerin ürünlerinin, özellikle çayın, ipeğin ve pirincin dışsatımının artması, karşılaşılan kayıpları aşacak kazançlar sağlamıştır biçiminde. Smith, *Political Change,* s. 26-31'i, Morris, "Problem of the Peasant Agriculturist", s. 366 ile karşılaştırınız.

115 Bkz. Norman, *Japan's Emergence,* s. 138-144, ve Norman'ın bu görüşünün eleştirisi için, Morris, "Problem of the Peasant Agriculturist", s. 357-370. Norman'ın, köylülerin pazar ekonomisinin etkilerine gittikçe daha açık bir duruma gelmelerinin bir sonucu olarak içine düştükleri sıkıntılar tablosunu biraz abartılmış bulmakla birlikte, Morris'in köylülerin pek az sıkıntılarının bulunduğunu ya da hiçbir sıkıntılarının bulunmadığını göstermek için öne sürdüğü istatistiklerin sağlıklı olduğundan kuşkuluyum. Yaptığı hesaplamalar, şu tartışma götürür varsayımlara dayanmaktadır: 1) artan verimliliğin bölüşülmesi daha önceki dönemde olduğu gibi sürdü (s. 362) ve 2) bu tarihlerde para ekonomisi kırsal bölgelerde tam anlamıyla egemen olmuştu (bkz. s.360, 364 ki bu, o tarihlerde yaşayanların, gözlemleriyle çatışan bir varsayımdır). Aşağıda da belirtileceği gibi, sonuçta Norman, köylülerin yaygın biçimde mülksüzleştirilmesinden söz edilemeyeceğini kabul etmektedir.

etmenler bu alanda bir sonuç yarattıysa, tam tersine, toprakbeyinin güçlendirilmesi ve yasallaştırılmasının yanı sıra, ister kiracı ister mülk sahibi olsun köylünün işlediği küçük toprak parçası üzerindeki haklarının tanınması (meşrulaştırılması) yönünde oldu. Kentlere büyük bir "huruç" hareketi olmadığı gibi, ekilip biçilen toprak birimlerinin birleştirilmesi ya da büyümesi biçiminde önemli bir gelişme de görülmedi.[116]

Meici yönetiminin izlediği politika, erki herhangi bir başka sınıfa bırakma gibi bir düşüncesinin olmaması anlamında "tutucu" idi. Ama çağımızın yetkili yazarları, bu yönetimin çoğu kez feodal ayrıcalıkları kaldırıp, köylüleri tutucu bir siyasal yapı içine alma yolunu izlemesi anlamında, "devrimci" olduğu görüşündedirler. Bu yönde atılmış çok önemli bir adım, zorunlu askerlik uygulamasının (1872-1873 yıllarında) benimsenmesiydi.[117] Bir başka adım, 1890'da çıkarılan İmparatorluk Buyruğu ile genel ve zorunlu eğitim sisteminin kurulmasıydı. 1894'te okul yaşında bulunan çocukların % 61,7'si ilkokula gitmekteydi; yeni yüzyılın ilk yıllarındaysa hepsi gidiyordu. Japon çocukları, okuma ve yazma gibi temel becerilerin yanı sıra, beyinlerine yüksek dozda yurtseverlik aşılanan bir eğitimden geçirildiler.[118] Böylece, devrimci özellikler, hükümetin, aydın Japonlara güçlü bir ulusal devlet yaratılması için gerekli görülen uygarlık öğelerini Batı'dan alma politikasının bir parçasını oluşturuyordu. Devrimci ve tutucu özellikler arasındaki çelişki, gerçek olmaktan çok görünürdeydi. Japon önderleri arasında, bekleneceği gibi, bu amaca ulaşılması için neyin gerekli olup neyin olmadığı konusunda sert tartışmalar yapılmaktaydı. Küçük bir azınlık, Batıya özgü yolları, herhangi bir amacın aracı olarak değil, kendi başına taşıdıkları değerler yüzünden benimseyecek kadar ileri gitti. Ancak bu tür tartışmalara ve görüş ayrılıklarına fazla önem vermek yanıltıcıdır. Japonya bağımsız bir çağdaş devlet olacaksa, hiç değilse çağdaş makineleri kullanabilmesine yetecek kadar okuyup yazabi-

116 Norman, *Japan's Emergence*, s. 149, 153.

117 Bu sorunun bütünü hakkında bkz. Norman, *Soldier and Peasant*. Bu yapıt, Sansom'un yapıta yazdığı "sunuş"ta (s. xı'de) belirttiği gibi, Tokugava yönetiminin son dönemlerinin ve Meici yönetiminin başlarının köylü ayaklanmalarını, zorunlu askerlik uygulamasının getirilmesiyle denetim altına alınan "gelişmekte olan feodalizm karşıtı ve demokratik bir devrim" olarak nitelemesi, ayaklanmalara, elimizdeki kanıtların desteklemediği bir siyasal amaç yüklemekteyse de, bu konuda yazılmış en aydınlatıcı monografidir.

118 Scalapino, *Democracy*, s. 295-298.

len bir halka ve dışta düşmanla savaşacak, içerde düzeni koruyacak bir orduya gereksinimi olacaktı. Bu yolda izlenen bir politikanın devrimci olduğu pek söylenemez.

Öyleyse özetle Meici yönetiminin izlediği politika, köylüleri bir kapitalist birikim kaynağı olarak kullanmaktan başka bir şey değildi. Bu ise, köylü ekonomisini ticaretin etkilerine daha fazla açmayı ve bunun yol açtığı bazı gerilimleri, köylüleri birlik ve bütünlük içinde bir siyasal yapının içine çekme yolundaki çabalarla gidermeyi gerektirmekteydi. Feodalizmden, tepeden dayatılan bir uygulamayla kurtulmak, kendi başına bir amaç ya da politika olmaktan çok başka amaçların aracıydı.

Gelişmelere tüm olarak göz atacak olursak, bunların devrimci bir başkaldırma olmadan gerçekleştirilebilmelerinin nedenlerinden bazılarını daha açık ve daha somut olarak görebiliriz. Tarımsal verimliliğin sürekli artması, çağdaş topluma geçişin tüm yükünün altından kalkılabilmesinde yaşamsal bir rol oynadı. Elbette tarımsal verimliliğin artışının da nedenlerini açıklamak gerekir; ki en iyisi bunu bundan sonraki bölüme bırakmak. Ama tarımda verimliliğin artışının sonuçlarından biri, kentlerde, Fransız Devrimi'nin en hızlı döneminde olduğu gibi, köylü radikalliğiyle işbirliği yapan pleb müttefikleri yaratacak büyük bir açlığın görülmemesi oldu. Kentlerde, daha ılımlı köylü isteklerinin eski düzeni yıkma yolunda birleşebileceği feodalizm düşmanı herhangi bir güçlü burjuva akımı da yoktu. Pazar ekonomisinin gelişi, daha çok kiracı konumunda kalsalar bile, köylülerin yoksul kesimlerinin toprak edinmelerini sağladı. Öte yandan, eskisinden daha büyük bir toprak parçasını fiilen elde tutmak, toplumsal istikrarı sağlayıcı etki yapmış olmalı.

Yeni toprak beylerinin çıkarları, doğmakta olan kapitalizmden yanaydı ve bu az sonra tartışılacağı gibi oldukça açık bir gerçekti. Bu grup, büyük ölçüde Tokugava döneminin sonlarına doğru gittikçe göze çarpmaya başlayan ve bazı tarihçilere göre Restorasyon akımına önemli bir katkıda bulunmuş olan zengin köylüler arasından yükselen kimselerden oluşmuştu. Toprak beyleri durumuna gelmekle, köy seçkinlerinin bir kesimi, köylülük içinden çekilip siyasal bakımdan tehlikeli olmaktan çıkarıldılar. Buna ek olarak, bunların oldukça büyük bir bölümü, ticaret işlerine girişmişti ve dolayısıyla eski düzende yapılan önemli değişikliklere karşı değillerdi. Ama genel olarak mülk sahibi zengin köylülerin de Japon köyünün oligarşik yapısını yıkmak

gibi bir istekleri yoktu; çünkü böyle bir yapıdan en çok yararlananlar kendileriydi. Gerçekten, Meici yönetimi altında, daha yoksul köylüler ve kiracılar radikal istekler öne sürmeye başlar başlamaz, zengin köylüler onların karşısında yer aldılar.[119] Demek ki, Japon kırsal toplumu, bu tarihsel bağlamda, herhangi bir kapitalizm düşmanı başkaldırıya ve yeni toplumsal eğilimlere karşı çıkışlara karşı, bazı önemli siperlere sahip bulunuyordu.

Bu aşamada, kapitalizm düşmanlığının "aşırılık"larına karşı bazı önemli siperler bulunduğu gibi, aşırı feodalizm düşmanlığına karşı siperler de alıkonmuştu. Feodal etkilerin, birbirlerini karşılıklı gözeten beşli gruplar *[pao]* sistemi ve köy muhtarı kanalıyla Japon köyüne dal budak salması, bu açıdan çok anlamlıydı. Feodalizm düşmanlığının etkilerini frenleyen bu güçler, tehlikeli bir öfke birikimine de yol açabilirlerdi; ve gerçekten, feodal etkilerin, yeni gelişen ticari etkilerle birleşerek baskıcı bir ittifak oluşturdukları, dolayısıyla köylülerin her iki dünyanın en katı yanlarına katlanmak durumunda bırakıldıkları yerlerde (İmparatorluk akımının üssü olan Çöşü dışında) böyle bir sonuç doğurdu.

Hâlâ azımsanamayacak bir canlılığı olan bir feodal sistemle, yavaş yavaş onun temellerini oyan ticari etkiler arasındaki çatışma, Meici hükümetine belirli bir manevra alanı sağlıyordu. Kuşkusuz bir fırsatını yakalayıp köylü ayaklanmalarının elebaşılığını üstlendiğinde *samuray* bir tehlike kaynağıydı. Ama Meici Hanedanı, buna karşı dengeleyici bir güç olarak çıkardığı zorunlu askerlik uygulamasıyla oluşan köylü ordusunu kullanarak, feodalizm düşmanı duyguları, yeni yönetimin karşılaştığı en büyük tehlike olan Satsuma Ayaklanmasının bastırılışında görüldüğü gibi lehine çevirmeyi başardı. Zaman zaman ha gitti ha gidiyor denebilecek durumlara düşmekle birlikte hükümet, hem düşmanları hem müttefikleri arasındaki bölünmelerden yararlanarak, güç durumlardan kurtulup varlığını sürdürmeyi ve kendini sağlama almayı becerdi.

Pek çok köylünün, yabancıların büyük bir tehlike oluşturduklarının bilincine ermiş oldukları söylenemezse de, yabancı tehlikesi olayların akışı içinde önemli bir rol oynadı ve tutucu bir sonuca ulaşılmasına katkıda bulundu. Japon toplumu içindeki devrimci güçler, tek başlarına çağdaşlaşmanın önündeki en-

119 Zengin köylülerin Restorasyon'dan önceki ve sonraki rolleri hakkında derin bir inceleme için bkz. Smith, "Landlords and Rural Capitalists".

gelleri sökûp atabilecek kadar güçlü değildi. Ancak önderler güçlü bir devlet yaratarak kendi iktidarlarını korumak için çağdaşlaşma önlemlerine başvurduklarında, devrimci güçler bu tür önlemleri destekleyen sınırlı bir temel oluşturabilirdi, gerçekten oluşturdu da.

3. Meici Çözümü: Yeni Toprak Beyleri ve Kapitalizm

Meici dönemi (1868-1912 arası) yönetici sınıflar açısından da, güçlü bir çağdaş devlet yaratmak çabasıyla, feodal ve kapitalist öğelerin yan yana işe koyuldukları yıllar oldu. Burada, ta Tokugava döneminde başlamış bir süreçle feodal üst beyin yerini ticarete yönelik tarım yapan toprak beyinin alışının siyasal anlamı üzerinde duracağız. Böyle bir değişikliğin nasıl gerçekleştiğini, yöneticilerin çağdaş dünyaya ayak uydurmaları anlamında daha genel bir arkaplanı göz önüne alarak ve yeni, farklı toplumsal formasyonların, eski egemen grupların yerini ne ölçüde aldıklarına bakarak anlayabiliriz. Bu noktada yüksek aristokrasi, yani *daymyo* ile sıradan *samuray*'ın doğaları arasındaki kesin farkı görmek önemlidir.

Tüm yetkili yazarlar, Meici yönetiminin 1876'da *daymyo* ile "hesaplaşmasının" bir hata sayılabilecek kadar cömertçe olduğu görüşünde birleşirler. Daha önce gördüğümüz gibi bu önlem, bir yandan *daymyo*'nun yeni yönetime bağlılığını sağlarken, öte yandan *daymyo*'yu eski ekonomik dayanağından etti. Ama aynı zamanda, en büyük feodal beylerden bazılarına egemen finans oligarşisinin üyeleri olma olanağını da verdi. Bu yolla sağlanan fonlar, kapitalist endüstrinin geliştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır.[120] 1880'de ulusal bankalardaki hisse senetlerinin % 44'ünden biraz fazlası, çoğu eski *daymyo* ve imparatorluk sarayının üyeleri *(kuge)* olan bu yeni soylulara aitti.[121] Ticarete, endüstriye ve bankacılığa böyle bir geçişi gerçekleştirenlerin sayıları fazla değildi ama önemleri büyüktü. Onlar, Tokugava zamanında tacirlerle ve tacirler kanalıyla iş görmek zorunda kalmışlarken, şimdi artık eski tacir sınıfını bir kıyıya itebilecek bir güce kavuşmuşlardı.[122]

120 Norman, *Japan's Emergence*, 96; Reischauer, *Japan*, s. 68.

121 Norman, *Japan's Emergence*, s. 100.

122 Scalapino, *Democracy*, s. 93.

Daymyo'nun çok küçük bir bölümüyse, tarıma döndü. Birikmiş emekli maaşlarıyla Hokkaydo'da, çok ucuz fiyatlarla geniş devlet topraklarını satın alabildiler ve büyük toprak beyleri olabildiler.[123] Ama bunların sayısı bir elin parmaklarıyla sayılacak kadardı. Tokugava ve Meici hesaplaşmalarının yol açtığı eğilimlerin sonucunda, Japonya çağdaş dünyaya, kalabalık ve güçlü bir aristokratlar grubundan yoksun olarak girdi. Daha kesin bir deyişle, 1880 dolaylarından sonra Japonya'nın bir büyük *Junker*'ler sınıfı (çok sayıda küçükleri bulunmakla birlikte) Burke'ün benzetmesiyle, sahibi olduğu pirinç tarlalarını ulu çınarlarının dallarıyla gölgeleyebilen bir sınıf yoktu. Ama sayıları az da olsa onların benzerlerine, neredeyse bir kalem darbesiyle bir yüzyıl ileriye sıçratarak, İngiliz kömür ve bira baronlarının biraderleri olma olanağı sağlandı. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında, tahtı kuşatan çevre, feodal ayrıcalıklardan vazgeçmeleri karşılığında kapitalistlere dönüştürülen eski feodal beylerden, az sayıda eski tacir aileden ve alt tabakalardan yükselmiş birkaç karun gibi yeni zengin tacir aileden oluşuyordu. Bu sırada, kırsal bölgelerde de yeni ve kalabalık bir toprak sahibi üst sınıf yükselmekteydi; ki az sonra onlara değinmemiz gerekecek. Bunların kendilerini yeni Japon toplumunun "orta sınıfı" olarak nitelemeleri anlamlıdır.[124]

Eski üst sınıflardan *daymyo*, 1872 yılında, toplam sayıları 268 olduğu söylenen son derece küçük bir gruptu. Buna karşılık, *samuray*'ın nüfusu, iki milyonun biraz altındaydı; yani 1870 nüfusunun % 5'i ile % 6'sı arasında bir orana ulaşan çok geniş bir kesimi oluşturuyordu.[125] Onların yazgısı hiç de *daymyo*'nunki kadar parlak olmadı; bu yazgı açıkça, çok büyük bir bölümünün yıkımına yol açtı. Meici rejimi, *samuray*'ın toplumsal, ekonomik ve siyasal ayrıcalıklarını silip süpürdü. 1880'de *samuray*'ın, ulusal bankalardaki hisse senetlerinin üçte birinden biraz azının sahibi olduğuna bakılırsa,[126] hükümetten istekleri-

123 Norman, *Japan's Emergence*, s. 99.

124 Smith, "Landlords' Sons in the Business Elite", s. 98.

125 Norman, *Japan's Emergence*, s. 81'de, Japon kaynaklarına dayanarak. Taeuber, *Population of Japan*, s. 28'de "1886 yılı için çeşitli kayıtlardan yapılan derlemeler, toplam nüfusun % 5'inin soylulardan, yani *samuray*'dan ve bu grubun aile üyelerinden oluştuğunu göstermektedir" diye yazmakta, ama mutlak bir sayı vermemektedir.

126 Norman, *Japan's Emergence*, s. 100.

nin sembolik bir tazminattan öte bir şey verilmeden tasfiye edildiği görüşünün pek yerinde olmadığı söylenebilir.[127] Kendilerine 1876'da verilen devlet tahvillerinden sağladıkları toplam gelirin, Tokugava dönemi sonunda pirinç olarak ödenen maaşlarının değerinin üçte biri kadar olduğu hesaplandı.[128]

Yüksek çevrelerdeki kişiler, Herbert Spencer'in [zayıfların ayıklanmasından yana sosyal Darwinci] düşüncelerini benimseseler de, hükümet eli kolu bağlı oturup *samuray*'ı kendi geçimini sağlamaya ya da açlıktan ölmeye terk edemezdi. Hiç değilse bunu kamuya açıkça bildirdiği bir politika olarak benimseyemezdi. Ne var ki, onlara sürekli nafaka vermeye yetecek gücü de yoktu. Smith, endüstrileşme programının gerisindeki itici gücün önemli bir bölümünü *samuray* için bir şeyler yapma zorunluluğunun oluşturduğunu ileri sürmektedir.[129] Hükümet aynı zamanda, *Samuray*'ın yeni toprakları tarıma açmasını desteklemek ve bir iş kurmak için kendilerine borç vermek gibi daha özgül önlemler aldı. İzlenen bu politikaları ayrıntısına inerek inceleyen bir bilgine göre, söz konusu politikalar gerçek bir çözüm bulmada başarısız kaldı.[130]

Eldeki kanıtlar, olmasını istediğimiz kadar sağlam değilse de, *samuray* kitlesinin iş dünyasından, cennete girmişcesine hoşnut olmadığı gösteriyor. Küçük bir bölümünün iş ve politika dünyasında zengin ve güçlü duruma geldiği kuşkusuz. Ama birçoğu, toplumsal yapıda tutunabilecekleri herhangi bir dala sarılıp, ellerinden ne geliyorsa onu yaptı ve bu arada, polis, komiser, subay, öğretmen, avukat, gazeteci, hatta jinrinka (çek çek) çekicisi ve adi hırsız oldu.[131] Başlarına gelenler hakkında bir ipucunu, o çağın bir siyasal kuramcısının (Ueki Emori) yazılarında buluyoruz: Bu yazar, seçme ve seçilme haklarının belli bir mülke sahip olma koşuluna bağlanmasını, bu tür koşulların, kendisine göre, siyasal yaşama en uygun sınıf olan *samuray*'ın çoğunu bu haklardan yoksun kılacağı için karşı çıkmıştı.[132]

127 Karş. Smith, *Political Change*, s. 31.

128 Bkz. Smith, *Political Change*, s. 32.

129 Smith, *Political Change*, s. 33-34.

130 Harootunian, "Economic Rehabilitation of the Samurai", s. 435, 443-444.

131 Norman, *Japan's Emergence*, s. 75 (not 70); Scalapino, *Democracy*, s. 95 (not 3).

132 Ike, *Beginnings of Political Democracy*, s. 131, 134.

Tablo 1
JAPONYA'DA 1887 YILINDA TOPRAK VERGİSİ ÖDEMELERİ*

	Toplam kişi sayısı	10 yen toprak vergisi ödeyenlerin sayısı	vergi ödeyenlere oranı
Eski *samuray*	1.954.669	35.926	0,018
Avam halk	37.105.091	846.370	0,023

* *Kaynak*: La Mazelière, *Japon*, c. V, s. 135-136'dan alınan rakamlara göre hesaplanmıştır. Yalnızca rakamlar göz önüne alındığında, 10 yen toprak vergisi ödeyen eski *samuray*'ın oranının düşük görülmesinin, pek çoğunun 10 yenin üzerinde vergi ödemesi olgusunun ürünü olduğu düşünülebilir. Ama öteki bilgilerimiz açısından değerlendirildiğinde bu, hiç de olası görünmüyor.

Samuray toprakta, ender olarak iş dünyasında kazandığından fazla başarı kazandı. Tahvillerini alıp geleceklerini çiftçilikte arayanların çoğu, köylülerle aşık atmaya uygun kimseler olmadıklarını anladı.[133] On dokuzuncu yüzyılda Batı'dan yeni dönmüş, bir şeyler yapmak için yerinde duramayan eski *samuray* tarafından yönetilen büyük ölçekli çiftçilik deneyimleri görülmüşse de, bunların çoğu başarısızlıkla sonuçlandı.[134] Bu kimselerin başına gelenler hakkında öteki ipuçları, 1887 toprak vergisi rakamlarında (Tablo 1'de) bulunabilir; bu tablo aynı zamanda, Restorasyon'dan yirmi yıl kadar sonraya rastlayan bir tarihte eski *samuray*'ın (*şizoko*'nun) ve avam halkın (*heymin*'in) toplam sayılarını vermektedir. Daha önceki bir tarih için iki milyona yakın bir rakamın verildiğine bakılırsa, eski *samuray* konumunda olduklarını ileri süren kimselerin sayılarında önemli bir azalma görülmemiştir.

Öykü, büyük bir *samuray* kitlesinin tarımda ve endüstride başarısızlığa uğramasıyla bitmez. Tokugava yönetimi zamanında, toprağa yalnızca *daymyo* sahip değildi. *Samuray*'ın yüksek tabakasının da fiefleri vardı.[135] Tokugava döneminin sonunda,

133 Smith, *Political Change*, s. 32.

134 Dore, *Land Reform*, s. 18. Aynı zamanda bkz. Harootunian, "Economic Rehabilitation of the Samurai", s. 435-439.

135 La Mazelière, *Japon*, c. V, s. 108-109'da *daymyo* yanı sıra savaşçı soyluluğun toprağı olan çeşitli kesimlerinin bir listesini vermektedir. Craig, "Restoration Movement", s. 190'da bir *samuray*'ın 16.000 *koku*'luk genişlikte, birçok *daymyo*'nun fiefinden daha geniş bir fiefinin olduğunu yazmaktadır.

bunların sayısının ne kadar olduğu ve ellerinde ne kadar toprak bulunduğu saptayamadığım olgulardır. Olasılıkla, ne sayıları çok fazlaydı ne de ellerindeki toprak pek genişti. Restorasyon hesaplaşması sırasında mülklerinden edildikleri yolunda bir şey duymuyoruz. Dolayısıyla, bu küçük grup, varlığını, yeni tarımcı elitin bir kesimini oluşturmak üzere Meici döneminde de sürdürmüş olabilir. İmparatorluk mülkleri geçmişle kurulan bir başka bağı oluşturdu.

Bu kayıtlara karşın, Japonya'nın çağımıza, feodal zamanlardan devralınan bir büyük mülkler sistemi bulunmaksızın girdiği sonucuna varabiliriz. Daha ileriki bir tarihte görülen büyük eşitsizlikler başka nedenlerden doğmuştu. Japonya'nın çağdaş toprak beyleri sınıfı, Tokugava döneminde köylü ekonomisinde başlamış olan değişikliklerin bir sonucu olarak, büyük ölçüde köylüler içinden çıkmış görünüyor. Tokugava rejimi, her endüstrileşen ülkede er ya da geç görülen bir ayırma işlemiyle, yönetici sınıfın büyük kesiminin toprakla doğrudan bağlantısını koparark çağdaş dünyaya geçme yolunda önemli bir adımı atmış bulunuyordu. Bu önemli noktalarda Japon toplumu çağımıza, İngiltere'nin ya da Almanya'nın tarım çağından devraldıklarından daha az kalıntıyla girdi.

Meici yönetiminin erken evrelerinde gerçekleştirilen reformlar, tarım alanında ticaret ilişkilerinin gelişmesinin önünde duran son engelleri de kaldırdı. Tarım alanında, Tokugava döneminin ikinci yarısından beri görülen verim artışı bu eğilimini sürdürdü. 1880 ile 1914 yılları arasında kırsal bölgeler, pirinç talebinde görülen, nüfusun artmasından doğan artışın küçük bir bölümü dışındaki kısmını karşılayabildi. 1914'ten az önce, yiyecek ve içecek dışalımları bir bütün olarak, 1880'li yılların başında bunların toplam dışalımlara oranından daha küçük bir oranını oluşturuyordu. Bu başarının ancak bir bölümü, ekilip biçilen toprak alanında görülen bir artışın ürünüydü. Çoğu tarım yöntemlerindeki gelişmelerden ve daha yoğun bir tarıma geçişten kaynaklanıyordu.[136] Bununla birlikte, Japon tarımının, Çin tarımı gibi küçük çiftçi mülkleri biçiminde küçük parçalara bölünmüşlüğü, makinelerin yaygın denebilecek bir çapta kullanılmasını uzun süre engelledi; öyle ki bu olanak, ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ufukta görülebildi.

136 Allen, *Short Economic History*, s. 57-58, 88. Daha aydınlatıcı istatistik değerlendirmeler ve tartışmalar, Ohkawa ve Rosovsky, "Role of Agriculture", s. 43-67'de bulunmaktadır.

Aynı zamanda, Japon tarımının, dünya pazarlarına gittikçe daha fazla girmesiyle ticaretin etkileri arttı. 1880'li yılların başlarında, Japonya'nın başlıca dışsatım malları, ham ipek, çay ve pirinçti; bunlar arasında ipek, ötekilerden kat kat önemliydi.[137] 1873'te yapılan vergi sistemi reformu, ticari etkilerin yayılmasını daha da hızlandırdı. Konan yeni vergiyi ödeyebilmek için toprak sahibi ya da kiracı, pirincini paraya dönüştürmek zorundaydı.[138]

Toprağın satın alınmasını önleyen engeller ortadan kaldırıldığından, birçok toprak el değiştirdi ve toprak mülkiyetinin gittikçe daha az sayıda kişinin elinde toplanması yolunda bir eğilim görüldü. Yine de, İngiltere'den farklı olarak Japonya'da, köylülerin yaygın bir mülksüzleştirilme sürecine uğratıldıkları, kentlere sürülerek büyük kapitalist mülkler yaratıldığı söylenemez. Tersine, Japon toplumunun koşullarında, ticarileşmenin önündeki settin kapaklarının açılması, toprak beylerinden (Batı ölçütlerine göre daha çok "küçük toprak beyleri" sayılabilecek kimselerden) kiracılardan ve bağımsız mülk sahiplerinden oluşan bir sisteme yönelmiş olan daha önceki eğilimi hızlandırdı.

Japon tarımının, Meici Restorasyonu ile Birinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği yıllar arasında, endüstri toplumuna başarılı bir uyarlanma olarak görülebilecek bir gelişme gösterdiğini haklı olarak söyleyebiliriz; söz konusu gelişmenin, dar anlamda ekonomik terimlerle değerlendirildiğinde ise, kesinlikle büyük bir başarı olduğunu kabul etmek zorundayız. Savaştan sonra, bu başarının içinde saklı bazı eksiklikler, bazı kusurlar ortaya çıktı. Bunların daha önce kazanılan başarıların bedelini oluşturduklarını unutmamak gerekirse de, şimdilik bu kusurlar üzerinde durmayabiliriz. Elde edilen sonuç, tarım alanındaki toplumsal ilişkilerde, ne şiddete başvurularak ne de barışçı yollardan gerçekleştirilen herhangi bir devrim kanalıyla kazanıldığından özellikle dikkat çekicidir. Hindistan'ın on beş yıldan uzun bir süredir aynı sonucu elde etmeye çabaladığı, ama bugüne dek oldukça sınırlı bir başarı sağladığı göz önüne alınırsa, Japonya'nın kazandığı başarının nedenlerinin neler olabileceğini dikkatle araştırmak için biraz zaman ayırmamız gerekir. Birkaç rakam bu başarının büyüklüğü hakkında kaba bir fikir edinmemize yetecek. 1955'lerde, Hindistan'da hektar başına kaç kile pirinç alındığına bakılarak

137 Allen, *Short Economic History*, s. 87. İpekböcekçiliğinde görülen gerilemenin köylüler üzerindeki etkileri için 442.-444. sayfalarımıza bakınız.

138 Norman, *Japan's Emergence*, s. 161.

yapılan ölçmeye göre verimlilik, Japonya'nın 1868-1878 yılları arasındaki verimliliği dolaylarında, yani 60 kileden fazla, 70 kileden azdır; olasılıkla 60 kileye daha yakın bir rakamdır. 1902'de Japonya'nın verimliliği, hektar başına 74 kileyi biraz aşan bir noktaya, 1917'de neredeyse 90 kileye yükseldi; ki bu, verimlilikte, yarım yüzyıl içinde, genellikle düzenli olarak sağlanan % 50 oranında bir artış demektir.[139]

Buna ek olarak verilebilecek bir başka istatistik bilgi, Japonların ekonomik mucizenin bu ilk örneklerinden birini nasıl becerdikleri konusunda birçok şeyi açıklamaktadır. İlgili istatistiklere güvenebilirsek, toprakbeyi, 1878-1917 yılları arasında, köylülerin yetiştirdiği ürünün % 58 ile % 68 arasında değişen oranını ayni toprak kirası olarak almış ve bunun büyük bir bölümünü satmıştır.[140] Toprak beyi elinde nakit paranın bulunmasını istemiş ya da nakit paraya sahip olmak zorunda kalmıştır. Bunu nasıl sağladığı bellidir: Köylülerin yetiştirdiği pirinci ele geçirmek ve onu pazarda satmak için, elinde bulunan birçok hukuksal ve toplumsal yolu kullanmıştır.

Köylülerin daha sıkı ve daha verimli çalıştırılmasında toprakbeyinin rolünün tam olarak ne olduğu konusunun ayrıntıları pek açık değil. R. P. Dore'a göre, Japonya'nın çoğu köylü kökenli olan yeni toprak beyleri, kiracılarını çıktıyı büyük ölçüde artıran teknik yenilikleri kabul etmeye razı etmişlerdir.[141] Profesör Dore'a duyduğum saygıya karşın, toprak beyinin bu kadar aktif bir rol oynadığından kuşkuluyum. Profesör Dore'un bir başka yerde belirttiği gibi, köylüler kendi çıkarları için tarım yöntemlerini geliştirmek yolunda büyük çaba gösteriyorlardı ve böyle bir çaba göstermelerini gerektirecek nedenleri vardı. Ayrıca, toprak beyleri elde ettikleri kazançların bir bölümünü, gelişmiş teknikleri benimsemeleri için onları yüreklendirmek üzere kiracılarına geri vermiş olabilirler. Bu yolla geri verdikleri bölümün ne kadar olduğunu, doğru bir biçimde saptamak, olanaklarımızın dışında bir iş olsa gerek; bu konudaki açıklamalar bulanıktır ve bu miktarın çok küçük olduğunu söylememize neden olan genel sözler niteliğinde kalmaktadır. Bununla birlikte, bu miktar, yaşamsal önem taşıyan bir fark yaratacak büyüklükte de olmuş olabilir. Kendilerine sağlanan böyle bir destek olmaksızın, köylülerin

139 Ohkawa ve Rosovsky, "Role of Agriculture", s. 45 (tablo 1), s. 65.

140 Ohkawa ve Rosovsky, "Role of Agriculture", Tablo 6, s. 52.

141 Dore, "Agricultural Improvement", s. 69-91.

çıktıklarını nasıl artırabileceklerini gösteren bilgilere kayıtsız kaldıklarını okuyoruz.[142]

Söz konusu gelişmenin ekonomik özendiriciler olmadan gerçekleştirilemeyeceğini kabul etsek bile, ekonomik özendiriciler tek başına bu gelişmeyi açıklamaya yetmez. Köylü topluluğunun kendine özgü yapısı nedeniyle, çıktının nasıl artırılabileceği konusundaki bilgilerin, pirinç tarlalarındaki köylülere kadar yayılabildiğini düşünebiliriz. Daha önce gördüğümüz gibi bu köylü topluluğu, birbirine sımsıkı bağlanmış, sıkı dokulu bir toplumdu ve aynı zamanda Hindistan ve Çin köylü topluluklarından farklı olarak, doğrudan doğruya bağlı bulunulan efendiden gelecek etkileri benimsemeye son derece hazır bir toplumdu. Bu yapıda yukarıdan gelen yenilik isteklerinin köylüye ulaşmasını ve ulaşılması çok güç hedefler olmadıkça köylüden (olumlu) bir tepki alınmasını sağlayabilen kurumsal kanallar vardı. Bu son nokta, üzerinde durulmayı gerektiren bir önem taşır. Dore'un belirttiği gibi "... ürün artışının büyük bir bölümü, ticari gübre kullanılmasında görülen artışla açıklanabilir; ki bu, artışın bir yeniliğin değil, köylülerin çoğunun daha önce yaptıkları şeyi daha fazla yapmalarının ürünü olduğunu söylemek anlamına gelir."[143]

Toprağı kirayla işletme sistemi bir kez yerleşince, onun bellibaşlı özelliklerinden bazıları İkinci Dünya Savaşı'na kadar (ve belki de savaş sırasında) önemli bir değişiklik göstermeden sürdü. Gerçekten, 1903'te ekilip biçilen toprakların % 45,5'i kiracı çiftçilerce işleniyordu; geçen süre içinde önemli dalgalanmalar gösterdiği yolunda herhangi bir belirti bulunmaksızın, bu rakam, 1938'de % 46,5 oldu.[144] Kiracılık sisteminde önemli bir değişiklik görülmediği gibi, mülklerin büyüklükleri ve toprak mülkiyetinin dağılımı konularında da herhangi bir belirgin değişiklik olmadı. 1910 yılında, ellerinde bir *ço* ya da daha küçük toprak parçası bulunan, toprak sahiplerinin % 73 kadarını oluşturan bölümü, toplam toprakların yaklaşık % 23'üne sahipken, toprak sahiplerinin % 1'inden azını oluşturan bölümü, toplam

142 Ohkawa ve Rosovsky, "Role of Agriculture", s. 52 (not 15); Dore, "Agricultural Improvement", s. 81-82.

143 Dore, "Agricultural Improvement", s. 89. Geleneksel toplumsal yapının bu yolda kullanılışı hakkında aynı zamanda bkz. s. 77-78.

144 Takekoshi, "Land Tenure", s. 118; Nasu, *Aspects of Japanese Agriculture*, s. 11 (tablo 15).

toprakların neredeyse beşte birine sahipti. 1938'de, toprakların belli ellerde toplanma eğilimi biraz arttı: Bir *ço* ya da daha az toprağa sahip olanların % 74 kadarını oluşturanlar, toprakların dörtte birine sahip olurken, toprak sahiplerinin % 1 kadarı, toplam toprakların dörtte birinden biraz fazlasının sahibi durumuna geldi.[145]

Kapitalizmin gelişi, kuşkusuz Japon tarımında ne bir devrime ne de çözülmeye yol açtı. Tersine, eldeki kanıtlar, başlarda geçirilen ağırca bir sarsıntıyı, uzun süren bir denge durumunun izlediğini göstermektedir. Yeni sistemin anahtarı toprak beyiydi. Geniş anlamda toplumsal ve siyasal yönlerde ne tür bir adamdı toprak beyi? Bilindiği gibi, "toprak beyi" Japonya'nın yeni büyük toprak sahipleri kesimini tam olarak nitelemeye elverişli olmayacak kadar geniş kapsamlı bir terim olmakla birlikte, elimizdeki kanıtların niteliği bizi bu terimi kullanmak zorunda bırakmaktadır.[146] Bu terimin içine sıradan köylüden fazla bir farkı olmayan bir kimseden, topraklarının genişliği 1.000 *ço*'nun, (yaklaşık 2450 akr yani 1000 hektar) üzerinde olan dört dev mülk sahibine kadar herhangi bir kimse girebilir. Güvenilir bir yazara göre, İngilizcede "*landlord*" (toprak beyi) teriminin dile getirdiği toplumsal konuma sahip olabilmek için 5 *ço*'dan büyük toprağı olup bunu kiraya veren yirmi sekiz bin dolayında insan vardı. Bunlardan üç bin kadarı, 50 *ço*'nun üzerinde toprağa sahip olan, gerçekten büyük toprak beyi sayılacak kimselerdi.[147]

Yeni rejim zamanında kırsal bölgelerdeki anahtar kişi olarak toprak beyinin siyasal rolünü anlamaya çalışan, konunun uzmanı olmayan biri, herhalde önceleri çok şaşıracaktır. Buraya dek yararlanageldiğim kaynaklardaki kayıtlar, onların on sekizinci yüzyıl İngilteresinin girişimci toprak beyine benzer bir kişiliğe sahip, güçlü ve esas olarak ekonomik fırsatların peşinde koşan kimseler olduklarını gösteren yönde. Bunun yanı sıra, ilgili yazında kapitalizme ayak uydurmanın asalakça yöntemleri üzerinde duran daha eski bir görüşün süregeldiğini de görüyoruz.[148] Bu iki eğilimi, az sonra ileri süreceğim biçimde uzlaştır-

145 Bkz. Nasu, *Aspects of Japanese Agriculture*, s. 11 (tablo 13 ve 14). Bu tablolardaki bazı sıra toplamları doğru sonuç vermemektedir; dolayısıyla, yaklaşık sonuçlara varmak dışında, güvenilebilecek rakamlar değildir.

146 Yakın zamanlara kadar Japon ve Batı yazılarında egemen olan bu radikal geleneğin eleştirisi sorununun özet bir değerlendirmesi için bkz. Dore, "Meiji Landlord", s. 343-355.

147 Dore, *Land Reform*, s. 29.

148 Karş. Nasu, *Aspects of Japanese Agriculture*, s. 130-131; Norman, *Japan's Emergence*, s. 150-151.

mak olanağı varsa da, bunu yapmadan önce, bu asalakça ayak uydurma savını ileri sürenlerin kanıtlarını ele alıp incelemekte yarar var.

Bu yolda ileri sürülen savın özü basit olup, dikkati toprak beyinin durumunun bazı önemli yönlerine çekmektedir. Meici Restorasyonu'nun yarattığı siyasal ve ekonomik koşullarda, birçok Japon toprak beyi, yeni teknikler kullanan kırsal kapitalist olma gibi bir zorunluluk altında kalmadı. Artan nüfusun toprak üzerinde yarattığı baskı zamanla kiraları yükseltti. Çin'de olduğu gibi Japonya'da da, nüfus artışının, Batı etkisinden önce başladığını gösteren açık belirtiler var. Dolaylı kanıtlar, on yedinci yüzyılda, yani Tokugava Şoganlığı'nın barışı ve düzeni yerleştirmesinden sonra, nüfusta % 40'a yakın bir artışın olabileceğini göstermektedir.[149] Barışın ve düzenin sağladığı yararlardan nüfusun her kesimi eşit derecede yararlanmış değildir. Hem endüstri öncesi çağda hem de çağımızda, Japonya'nın nüfus "fazla"sı, egemen sınıfların çok büyük yararlar sağladıkları özgül bir tarihsel konuma göre "fazla" bir nüfustu. Daha sonra endüstriciler de kırsal bölgelerdeki uçsuz bucaksız insan gücü deposunun kentlerdeki ücretler üzerindeki baskısından yararlandılar.

Bir başka deyişle, yeni toprak beyinin ve onu besleyen "fazla" nüfusun yaratılmasında siyasal etmenlerin de rolü olmuştur. Söz konusu durum yavaş yavaş geliştiğinden, çeşitli eğilimlerdeki tarihçilerin asalaklığın göze çarpacak dereceye ulaştığı tarih üzerinde görüş birliğine varamayıp tartışmalarında şaşılacak bir yan yok. Bu tarih, ne olursa olsun İngiliz gezgini Scott'un gözlemlediği gibi, asalak toprak beyi 1915'te kırsal bölgelerin egemen siması durumuna gelmiş bulunuyordu.[150] Burada, siyasal alandaki önemli kilometre taşlarının ilk örnekleri sayılabilecek gelişmelere değinmekle yetineceğim.

Toprak vergisi yasasında 1873'te yapılan değişiklikler, toprak beyinin mülkiyet haklarını, çoğu durumda köylülerin zararına olarak sağlama aldı.[151] Mülkiyet hakkının güvence altına alınması, tek başına değerlendirildiğinde, asalak rantçının doğmasının gerekli bir koşulu olmakla birlikte kesinlikle yeterli koşulu değildi. Bazı yorumlara göre, 1884 toprak yasasıyla getirilen de-

149 Taeuber, *Population of Japan*, s. 20.

150 Scott, *Foundations of Japan*, s. 261, Scott, Birinci Dünya Savaşı sırasında Japonya'nın kırsal bölgelerinin pek çok yerine gitmişti.

151 Norman, *Japan's Emergence*, s. 138-139.

gişiklik, toprak vergisinin yüzyılın en yüksek enflasyon dönemi boyunca artırılmayıp sabit tutulmasını sağladığı için daha büyük bir önem taşır. Böylece yiyecek talebinin yükselişinin ve ekonomide görülen genel gelişmenin bir ürünü olarak toprak beyinin gelirleri artarken, büyük gider kalemlerinden biri değişmeden kalacaktı. Değişmenin bir başka belirtisi, Japon Diyetinin, 1890'daki ilk oturumunda toprak beylerinin Liberal Parti içinde gösterdikleri etkinliklerde yakalanabilir. Bu sırada toprak beyleri, toprak vergisine bir darbe vurmak istiyorlardı, ve bu amaca ulaşabilmek için, tarıma yapılan devlet desteklerinden (sübvansiyonlardan) vazgeçmeye hazırdılar; sübvansiyonların toprak beylerine sağladığı yarar tarıma sağladığından çok daha azdı.[152]

Yeni rantçı kesimin, köylüden feodal atalarının sağdığından daha büyük bir artı sağıp sağamadığı belli değil. Sağdığı artı, yeni rejimin toprak beyinin çıkarlarına etkili bir biçimde hizmet ettiğine inanmamızı sağlayacak nitelikte bir kanıttır. Çağımızın bir bilgini, erken kapitalizmin Japon tarımcılarını içine düşürdüğü güçlükler hakkındaki eski yanlış izlenimleri düzeltmeye kalktığında, toprak beyinin, 1873 ile 1885 yılları arasında topraktan elde edilen ürünlerin beşte üçü ile üçte ikisi arasında bir bölümünü aldığını hesaplayarak artının önemini ortaya koydu.[153]

Daha sonraki tarihler için oradan buradan elde edilen bilgiler, sonradan yapılan kurumsal değişikliklerin çok önemli olmadığını göstermektedir. 1937 dolaylarında Japon toprak beyleri, daha çok kiracılarının kendilerine yaptıkları ayni ödemelerden sağladıkları ürünlerinin % 85'ini satıyorlardı. Para değeriyle ölçüldüğünde, pirinç tarlalarının kiraları, Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda % 50'den fazla artmış bulunuyordu.[154] İki dünya savaşı arası dönemde geçerli olan sistem altında, kiracı elde ettiği ürünün yarısını toprak beyine vermekteydi. Tüm kapitalini kendisi sağladığına göre, kiracının ödediği pay karşılığında elde ettiği, yalnızca toprağı kullanma hakkıydı.[155] 1929 yılından başlayarak bir kiracılık yasası çıkarma girişimleri görüldü. Bu yolda çok küçük bazı gelişmeler sağlandı. Ama toprak beyleri gerçek reform sayılabilecek herhangi bir girişimi önleyebildiler.[156] Ta-

152 Dore, "Meiji Landlord", s. 352, 351.
153 Morris, "Problem of the Peasant Agriculturist", s. 359 (Tablo II).
154 Ladejinsky, "Farm Tenancy", s. 431, 435.
155 Ladejinsky, "Farm Tenancy", s. 435.
156 Ladejinsky, "Farm Tenancy", s. 443-444.

rımsal durumun siyasal uzantılarını ileride bir başka açıdan daha enine boyuna incelememiz gerekiyorsa da, burada, Japon toprak beylerinin çıkarlarını korumak için geliştirdikleri düşünme biçimine kısaca değinebiliriz. Bu düşünce, bekleneceği gibi, özünde birbirleriyle çatışan ekonomik çıkarların gerçekliğini yadsıyabilmek için ulusçu geleneklere, faşizmin başlıca öğelerinden birine dayanıyordu. Toprak Sahipleri Derneği'nin 1926'da çıkardığı aşağıdaki bildiri, İmparatorluk ve *samuray* sırmalarının nasıl belli bazı ekonomik çıkarlara hizmet ettiğini gösterdiği gibi, bunların nasıl kolaylıkla faşist demagojiye dönüşebildiğini de ortaya koymaktadır:

"Ulusumuzun, egemen ile uyruklarının bir bütün oluşturdukları görkemli geleneklerini anımsatarak ve ulusumuzun tarihte gösterdiği büyük ilerlemelerin nedenleri üzerinde düşünerek, kapital ile emek arasındaki uyumlu ilişkilere önem verelim ve özellikle de toprak sahipleriyle kiracılar arasındaki barışı geliştirip böylece tarımla uğraşan köylerimizin ilerlemelerine katkıda bulunalım. Ortalıkta yangın bulunmadığı halde yangın çanlarını çılgınca çalan ve kiracı çiftçileri toprak sahiplerine karşı düşmanlığa kışkırtarak sınıf savaşını körükleyen kimseler ne tür iblislerdir ki böyle bir şeyi yapabiliyorlar? Bu kötü maksatların karşısına çıkılmazsa, ulusal varlığımızın başına neler gelir bir düşünün... Dolayısıyla bizler, aynı düşüncelere sahip olanlarla, bu yolda bir kamuoyu oluşturmak ve daha uygun bir ulusal politikanın benimsenmesini sağlamak için işbirliği yapmaya kararlıyız."[157]

Az önce gözden geçirdiğimiz kanıtlar, kırsal üst sınıfların ticaretin ve endüstrinin yükselişine ayak uydurmaları olgusu içinde baskıcı bir öğenin varlığını son derece açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Öyle ki, tek sözcükle (*tout court*) asalaklıktan çok, bu baskıcı öğenin aradığımız asıl anahtar olduğunu ileri süreceğim. Bu bakış açısından bakıldığında çalışkanlığa, tutumluluğa, ekonomik yeteneklere dayandırılan kanıtlar sorunu önemini yitirir.[158] Başarılı olma yolunda psikolojik bir dürtüden söz

157 Ladejinsky tarafından "Farm Tenancy", s. 441-442'de aktarılmıştır.

158 Bu bağlamda Smith, "Landlords' Sons in the Business Elite", s. 102-105'e bkz; bu sayfalarda yazar, çocuklarını eğitme olanaklarına, sıkı çalışmanın erdemlerine inanma ve onları toplumsal merdivenin üst basamaklarına çıkarma tutkusuna sahip oldukları için toprak beyleri sınıfının iş dünyası önderlerine nüfus içindeki oranlarının ötesinde bir katkıda bulunduğunu ileri sürmektedir.

etmek, bu gücün kendisini nasıl ortaya koyduğunu bilmediğimiz sürece hiçbir şeyi açıklamaz. On dokuzuncu yüzyıl sonlarında Japon toplumu, on sekizinci yüzyılda İngiltere'yi görmüş yabancı gezginleri son derece etkilemiş toprak beylerine benzeyen, Japon türü girişimci toprak beylerini yaratmış olabilir. Ne var ki, Japon toprak beyinin devletle ilişkileri, neredeyse İngiltere'dekinin tam tersiydi. İngiliz küçük soyluları (*squire*) devleti, mülk sahibi köylüleri topraklarından sürmek ve az sayıda kiracıyı alıkoymak amacıyla kullandılar. Japon küçük soyluları onları topraktan sürüp çıkarmadılar; tersine, geçmişten getirdikleri bazı levyelerle birlikte, devleti, köylülerden rant sızdırmak ve ürünü açık pazarda satmak amacı yolunda kullandılar. Bu durumda Japon toprak beyinin, sosyolojik bakımdan on yedinci yüzyıl İngiliz centilmeninden çok, aynı tarihlerin ticarete açılan Toulouse soylusuna benzediği söylenebilir.

Fransa'daki gelişmelerle karşılaştırıldığında, Japon toprak beyine yüklenen bu yakıştırma bile fazla görünebilir. On sekizinci yüzyılda bu gelişmeler, hâlâ düşünsel ve toplumsal bakımdan ileriye gidişin bir parçasını oluşturuyordu. Japonya'da çağdaş dünyanın gelişi, tarımsal üretimde artışı da beraberinde getirdi; ama bu artış, daha çok pirinci, kapitalist ve feodal düzeneklerin karışımı bir yolla köylülerden çeken bir küçük mülk sahipleri sınıfı yaratmak yoluyla gerçekleştirildi. Japonya'da köylüler, Çin'de ve Hindistan'da zaman zaman görülen kıtlıklarda olduğu gibi, fiziksel varlığı sürdürme sınırının altına itilmiş olmamakla birlikte, çok büyük sayılarda köylü bu sınırda geçinmek durumunda kaldı. Yol açtığı bu sonuçlar karşılığında yeni toprak beyleri sınıfı, Japon toplumuna ne gibi bir katkıda bulundu? Yaptıkları hakkında eldeki kayıtları değerlendirdiğimde, eski yöneticilere oranla ne güzel sanatlara ne de kırsal yörelerin güvenliğine bir katkıda bulunduklarını söyleyebilirim; yobazca önfaşist duygulardan öte hiçbir katkıda bulunmuş görünmüyorlar. Topluma sağladığı büyük yararların çok fazla sözünü eden bir sınıf, genellikle uygarlığın önünde tehlike oluşturacak bir yola girmiş demektir.

Kendisi ekonomik gelişmenin öncülerinden biri olmayan, dolayısıyla toplumsal konumunu sürdürebilmek için büyük dozda baskıya başvuran toprak sahibi bir yukarı sınıf, çağımızda kapitalist ilerlemenin kentlerdeki öncüleriyle yüzleşmek gibi hoş olmayan bir görevi üstlenmek durumundadır. Burjuva dürtüsü-

nün Japonya'daki gibi zayıf olduğu yerlerde, kapitalizmin önderleri, düzenin kurulup istikrarın sağlanmasında, tutucu kırsal bölgelerin katkılarını memnunlukla karşılayabilirler. Uygulamada bu, aslında kapitalist öğelerin kendilerine özgü yeni baskı biçimleri geliştirebilecek kadar güçlü olmadıkları anlamına gelir. Meici Restorasyonu yeni dünyaya varacak yolu açtığında, kentlerde ticaretle uğraşan sınıfların elleri kolları genellikle eski loncalar sistemiyle, gereğinden fazla bağlı bulunuyordu ve bakış açıları, karşılarına çıkan yeni olanaklardan yararlanabilmelerine izin vermeyecek kadar dardı. Bununla birlikte, küçük bir bölümü, zamanın savaşımlarının yarattığı önemli olanakları gördü ve bu uzakgörüşlülüğü sayesinde, daha sonra Japonya'nın en önemli ve en güçlü ticaret grubunu, ünlü *zaybatsu* topluluğunu oluşturdu.

Meici yönetiminin erken dönemlerinde, ekonomik gelişme yönünde baş dürtü, hiç değilse resmen, o sıralarda tarım soyluluğunun yeni bir kanadının elinde bulunan hükümetten ve Tokugava'lar döneminde pek çok şeyini yitirmenin acısını çekmiş, oraya buraya dağılmış *samuray* kökenli, yetenekli ve enerjik kimselerden geldi. İş dünyası bağımlı bir konumda olma durumunu sürdürdü. Ekonomik bakımdan iş dünyası, Japonya'ya yabancı baskısına karşı koyabilecek (ve geleceğin fetihlerini gerçekleştirebilecek) çağdaş bir taban kazandıracağı, karışıklık içindeki köylülüğe iş olanakları yaratacağı umuduyla kendini destekleyen hükümete yaslanıyordu.[159] Dolayısıyla, çağdaş dönemin ilk yıllarından başlayarak, tarım ve ticaret çıkarları, içte avam halkı bulunduğu yerde tutabilmek, dışta Japonya'ya askeri görkem kazandırabilmek için el ele verdiler.

159 Smith, *Political Change*, s. 31'de bu ikinci nokta üzerinde durmaktadır. "Zengin ülke-güçlü ordu" sloganı, ulusçu yönleri Brown, *Nationalism in Japan*, bölüm V'te vurgulanan ekonomik reformun karakterini ve ipuçlarını açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Dışta fetih düşüncesi, baştan beri önemli devlet adamlarının kafasındaydı. Yukarıda da belirtildiği gibi, sorun reformun mu yoksa fetihlerin mi önce gelmesinin gerektiği noktasında toplanıyordu. Çağdaş Japon ordusunun kurucularından biri olan Yamagata Arimoto, 1871'de öfkeli *samuray* grubunun önderi olan Saigo'ya zamanın yeterince olgunlaşmadığını söyledi: "Ordumuz şu anda yeniden örgütlendirilme sürecinin ortalarında bulunuyor; ama bir iki yıl sonra, askeri sistemin temelleri atılmış olacak ve olasılıkla o zaman, kıtaya bir ordu göndermenin önünde hiçbir engel kalmayacak." Bkz. Ike, *Beginnings of Political Democracy*, s. 51.

Meici yönetiminin daha ileriki yıllarında bile, işadamları sınıfının konumu, toplumsal ve siyasal bakımdan hâlâ Japonya'yı yöneten elitin, ekonomik kökleri çağdaş endüstri dünyası içine kadar ulaşabilmiş olsa bile, kültürel kökleri tarımcı bir geçmişe dayanan elitin altındaydı. Toplumda, işadamlarını aşağı gören tutum sürmekteydi. İşadamları, kamu görevlileri karşısında saygılı ve bir kusur işlemişçesine bir tutum takınmayı sürdürdüler. Kamu önünde açıktan açığa politikayla uğraşmaktan kaçınarak, etkili bir özel siyasal ilişkiler ağı kurdular. İşadamları dünyasıyla politika dünyasının gereksinimlerini uzlaştıran başlıca düzenek rüşvetti. Ticaret düşmanı aristokratik tutumlara karşı hâlâ savaş verilirken, işadamları politikacılardan düşman edinmekten kaçınmayı ve onlardan yararlanmayı daha akıllı bir davranış olarak gördüler.[160]

Japon kapitalizmi, Birinci Dünya Savaşı'nın endüstrinin gelişme hızını zorladığı yıllarına dek kendine gelemedi. 1913 ile 1920 arasında, işlenmiş çelik çıktısı 255 bin tondan 533 bin tona sıçradı. Elektrik üretim kapasitesi, aynı dönem içinde 504.000 kilovattan 1.214.000 kilovata yükselerek iki katından fazla artış gösterdi.[161] Bu ataktan sonra bile, Japon kapitalist endüstrisi Almanya'nın, İngiltere'nin ya da Birleşik Devletler'in ulaştığı noktaya ulaşabilmiş değildi. İki dünya savaşı arasındaki dönemin Japon ekonomisi daha çok "küçük fabrika sistemi" olarak nitelendirilebilir; gerçekten bu ekonomi, hâlâ etkileri hemen her Japon hanesine dolaylı ya da dolaysız yoldan giren birkaç büyük firmanın egemen olduğu, geniş ölçüde bir köylü ve zanaatçı sistemiydi.[162] *Zaybatsu* erkinin doruğuna, 1929'da büyük ekonomik bunalımdan az önce ulaştı. Fonlar sağlayarak, teknik danışmanlık yaparak ve pazar üzerindeki güçlerini kullanarak, bu etkilerini en küçük tarım ürünlerine ve genel olarak küçük ölçekli girişimlere dek yaydı.[163]

Endüstricilerle tarımcıları, çağdaş dönemin büyük bir bölümü süresince karşı karşıya bırakan başlıca somut sorun, pirinç fiyatıydı. Endüstriciler işçileri için pirinç fiyatının ucuz olmasını istediler ve pirince, daha çok toprak beylerine yarayabilecek yüksek desteklerin sağlanmasını önlemek için hükümet üzerin-

160 Scalapino, *Democracy*, s. 251, 253, 258, 262.

161 Allen, *Short Economic History*, s. 107.

162 Karş. Ike, *Beginnings of Political Democracy*, s. 212'deki yorum.

163 Allen, *Short Economic History*, s. 128.

de etkili bir baskı uyguladılar.[164] Pirinçte ekili birim alan başına alınan ürünün ve toplam üretim miktarının artması sürmüşse de, yirminci yüzyıla girildikten sonra, Japonya kendi halkını beslemeye yetecek kadar üretim yapamayarak dışalıma başvurmak zorunda kaldı. 1925'ten sonra dışalımlar, ülke içi pirinç üretiminin altıda biriyle beşte biri arasında bir noktaya ulaştı. Dışalımlara karşın, kişi başına pirinç tüketimi düzenli olarak düştü.[165] Meici döneminin kısa vadeli başarılarının daha karanlık öbür yüzü, bu tarihte kendini göstermeye başlamış bulunuyordu.

İşadamlarıyla tarımcıları birbirlerine düşüren bir başka sorun vergilerdi. Öyle ki, 1923'te endüstriciler, endüstriden alınan vergilerin hepten kaldırılmasını öneren bir yasa tasarısı sunacak kadar ileri gittiler; bu girişimleri tarımsal çıkar çevrelerinin direnmesiyle karşılaştı.[166] Yine 1932'de, Diyet'te "rant çıkarlarıyla kâr çıkarları arasında" o sıralarda Japonya endüstrisini ve tarımını kasıp kavuran şiddetli krizin keskinleştirdiği bir sorunla, çiftlik kurtarma programının çapıyla ilgili bir kavga çıktı. Kavgayı iş çevreleri kazandı. Bunun sonucu, Japon politikasını elinde tutan gevşek toprak beyi-endüstrici koalisyonunda gerginliğin, hiç değilse geçici olarak artması oldu.[167]

Bu çatışmalar, çağdaşlaşmanın oldukça yakın evrelerinde Japon ve Alman toplumları arasında görülen önemli yapısal farklılıkların ortaya konmasına yardımcı olacak niteliktedir. Japonya'da, on dokuzuncu yüzyıl sonları Almanyasının en üst *Junker* elitine benzer herhangi bir grup bulunmadığından, ünlü "demir ile çavdarın evliliği"ne benzer açık bir anlaşmaya ve 1901'de bu evliliğin gerdekle noktalanmasını temsil eden, endüstricileri hoşnut etmek için donanmanın gücünün artırılmasıyla tarımcıları hoşnut etmek için tahıl dışalımına gümrük vergileri konmasını eşleştiren uzlaşmaya benzer bir şey görülmedi. Tersine, daha önce de gördüğümüz gibi pirinç dışalımı arttı; bununla birlikte, alı-

164 Dore, *Land Reform*, s. 99.

165 Allen, *Short Economic History*, s. 201 (Tablo X). Allen'ın rakamları ancak 1937 yılına kadar gelmektedir. Ohkawa ve Rosovsky, "Role of Agriculture", s. 54 (Tablo 8) ve s. 57'ye (Tablo 12) göre, aynı eğilimler en az 1942'ye kadar sürmüştür.

166 Tanin ve Yohan, *Militarism and Fascism*, s. 137. Bu, bir Sovyet çalışmasının çevirisidir; ama dogmatiklikten az çok uzak bir çalışma olup, ciddi olarak ele alınması gereken bir kaynaktır. Başlıca kusuru, "sınıf savaşımının keskinleşmesi" hakkındaki desteksiz iyimserliğidir.

167 Tanin ve Yohan, *Militarism and Fascism*, s. 155-157.

nan bu pirincin çoğunun Japonya'nın doğrudan siyasal denetimi altındaki bölgelerden geldiğini belirtmekte yarar var. Bu iki ülkenin toplumsal yapıları arasındaki farklılığın bir başka sonucu, köylerdeki küçük toprak beyleri arasında güçlü kökleri olan kapitalizm düşmanı radikalliğin, daha doğrusu sahte bir radikalizmin, Japon türü faşizmin en önemli öğelerinden birini oluşturmasına karşılık, bunun Almanya'da ikinci önemde bir akım olmaktan öteye geçememesidir.

Japon endüstri ve tarım çıkarları arasındaki bu çatışmalara, içinde bulundukları perspektife yerleştirerek bakmak gerek. İş dünyasını toprak beyinden ayıran güçler, onları birleştiren bağlar kadar önemli değildi. Bundan sonraki bölümde göreceğimiz gibi, zorda kalınınca kapitalizm düşmanı radikalizmin kurban edilmesi gerekti. Meici toprak sorunu çözümü de, endüstrileşme programı da, temelde hem tarım hem ticaret çıkarlarına uygundu. İç politikada, herhangi bir başarılı halk hareketinin, hem toprak beylerinin hem endüstricilerin ekonomik ve siyasal çıkarlarına karşı yaratabileceği tehlike, tarım ve endüstri çıkar çevrelerini birleştirmişti. Dış politika alanında, yabancıların ülkeyi bölmeleri tehlikesi, yani Hindistan'ın ve Çin'in başına gelenlerin kendi başlarına da gelebilmesi olasılığıyla dış pazarlar ve görkem kazanmanın çekiciliği, onları birlik içinde tutuyordu. İş çevrelerinin Japonya'nın daha aktif bir dış politika izleyebilmesine olanak verecek araçları sağlayacak kadar güçlenmesiyle, bu birliğin doğurabileceği sonuçlar daha görünür ve daha tehlikeli bir biçim aldı.

İş ve tarım çevrelerinin niçin yalnızca iç politikada baskı, dış politikada yayılma programında uyuşabildiklerini sormak yerinde bir tutum olur. Belki *yapabilecekleri* başka şeyler de olabilirdi. Siyasal intihar tehlikesi taşıyor olsa da, böyle bir şeyin bulunduğuna inanıyorum. İşçilerin ve köylülerin yaşam düzeyini yükseltmek ve bir iç pazar yaratmak, yukarı sınıflar açısından tehlikeli bir girişim olurdu. Böyle bir şey, fabrikada sahip oldukları yetkenin temelini ve kâr getirici düzeneklerin en önemlilerinden birini oluşturan sömürücü paternalizmi tehlikeye atardı.

Böyle bir şeyin, toprak beyleri için doğuracağı sonuçlar ise daha da ciddi olabilecekti. Gerçek bir siyasal demokraside gönençli bir köylülük onları rantlarından edebilirdi. Bu ise tüm konumlarını yitirmeleri anlamına gelebilecekti.

Japon türü totaliterciliğin bu açıklamasına, Japon değerler sisteminin sürekliliği öğesini, özellikle *samuray* savaşçı geleneği-

ni eklemek isteyenler çıkabilir. Bu türden bir süreklilik kuşkusuz vardı. Ama daha önce geleneğin niçin sürdüğünün açıklanması gerekir. İnsan duyguları, salt kendi içlerindeki gücün verdiği hızla varlıklarını sürdüremez. Her kuşağa yeniden aşılanmaları ve onları az çok akla yatkın, uygun gösteren toplumsal yapılarla canlı tutulmaları gerekir. Kendi başına "savaşçı ruhu" içinde, yirminci yüzyılda Japonya'yı, dışta fetih içte baskı yönünde dürtebilecek herhangi bir şey yoktur. Tokugavalar'ın 1600 yılında kazandıkları zafer feodal savaşçının sonu demek oldu. Yaklaşık üç yüzyıl boyunca *Şogan* pek fazla zorlanmadan o çok değerli savaşçı ruhunu, kılıcının ucunu barış ve lüksle körelterek denetim altında tutabilmişti. Japonlar, önce (1894-1895 Çin-Japon savaşında görüldüğü gibi) deneme niteliğinde ve bir dereceye dek kendilerini savunma düşüncesiyle emperyalist oyuna başladıklarında ve sonunda bu oyunu ciddiye aldıklarında, *samuray* geleneği ve imparatorluk kültü, yukarıda ana çizgileriyle ortaya konan çıkarlar kümesini akla ve ahlaka uygun gösterip aklamaya yaradı.

Öyleyse içte baskı dışta fetih, en genel deyişiyle Japonya'da tarıma dayalı sistemin yıkılıp endüstrinin yükselmesinin başlıca sonuçlarıydı. Ayrıntılı bir siyasal tarih açıklamasına girişmeden, bu siyasal sonuca, biraz daha somut ayrıntısına girerek bir göz atabiliriz.

4. Siyasal Sonuçlar: Japon Faşizminin Doğası

Japonya'nın Restorasyon'dan günümüze uzanan siyasal tarihi, amaçlarımız açısından üç ana evreye bölünebilir. Birincisi, tarımcı liberalizmin yenilgisinin damgasını vurduğu, 1889'da yazılı bir anayasanın ve parlamenter demokrasinin bazı dış süslerinin benimsenmesiyle sona eren evredir. İkinci ana evre, bu sistemin getirdiği engelleri yıkıp geçmeye çalışan demokratik güçlerin yenilgisiyle sona erer; ki sonuç 1930'ların ilk yıllarında büyük ekonomik krizin başlamasıyla tüm açıklığıyla ortaya çıkar. 1930'ların yenilgisi üçüncü evreyi, bir savaş ekonomisi ve Japon türü sağcı totaliter rejim evresini başlatır. Kuşkusuz böyle bir bölüşün keyfi yanları vardır. Ama dikkatimizin önemli gelişmeler üzerinde odaklaşmasına yardım ederse amacına hizmet etmiş olacaktır.

Anımsanacağı gibi, "liberal" hareket, Meici Restorasyonunun doğurduğu sonuçların düşkırıklığına uğrattığı *samuray*'ın

feodal ve şovenist tepkisinden doğdu. Hareketin başını çekenlerin bu niteliklerine karşın, halkın politikaya hem oy verme hem tartışma bakımından, Meici hükümetinin tanımaya hazır olduğundan daha geniş çapta katılmasından yana olduğu için, bu hareketin kendini "liberal" olarak adlandırmak istemesi tümüyle dayanıksız değildi.

"Özgürlük ve halkın hakları" sloganı altında toplanan ve Liberal Parti'yi (*Ciyuto*) kuran grup, ekonomik bakımdan, Meici aristokratlarının ve finans oligarşisinin egemenliğine karşı küçük toprak beylerinin protestosundan beslenerek gelişmiş görünür. Norman, bu grubun bazı liberal eğilimlerini, 1870'lerde birçok toprak beyinin aynı zamanda ticaretle uğraşan ve pirinç rakısı (saki), fasulye püresi benzeri yiyecek ve içecekler üreten küçük çaplı kapitalistler olmalarına vermektedir.[168] Norman'ın saki'cilik ve demokrasi arasında bulunduğunu ileri sürdüğü bu bağlantının varlığından oldukça kuşkuluyum ve bunun, Norman'ın ince eleyip sık dokumadan Avrupa ile koşutluklar aramaya, Marksist kategorileri pek eleştirmeden uygulamaya kalktığı ender konulardan biri olduğuna inanıyorum. Japon demokratik hareketinin, 1870'li ve 1880'li yıllarda uğradığı yenilgi, zayıf bir tacirler sınıfının, işçilerin elinden kurtulmak için kendini feodal aristokrasinin kollarına atıp, Marx'ın deyişiyle, para yapma hakkını korumak için yönetme hakkından vazgeçmeye razı olduğu bir durumun sonucu değildi. Japonya, Almanya değildi; hiç değilse o sırada daha Almanya'laşmamıştı.

Meici yöneticilerinin bakış açısından bakıldığında, Japonya'nın sorununun kırsal bölgelerdeki yukarı sınıfların yeni düzenle uzlaştırılması olduğunu görürüz.[169] Meici yönetimi, ağır endüstri ve denizcilik, askeri ikmal endüstrilerini kurmak istiyordu; ki bunların hepsi toprak üzerine daha ağır vergilerin yüklenmesi demekti. Nitekim, *Ciyuto*'nun 1881'deki açılış toplantısında donanmanın artan harcamaları adına konan vergilere karşı çıkıldı.[170] Öteki grupların, özellikle hükümetin içinde temsilcileri bulunan grupların Restorasyon'un kaymağını topladıklarını düşünen bir grup olarak *Ciyuto*, kendisini destekleyecek tabanı, çiftçi katmanına kadar inerek genişletmeye çalıştı. Ancak toprakbeyleri büyük toprak çıkarlarıyla çelişen radikal köylü istekleriy-

168 Norman, *Japan's Emergence*, s. 169-170.

169 Karş. Ike, *Beginnings of Political Democracy*, s. 173.

170 Scalapino, *Democracy*, s. 101.

le karşılaşır karşılaşmaz, *Ciyuto* bölündü ve yıkıldı. Günü için az çok solcu sayılabilecek bir parti olan *Ciyuto,* o sırada hiç de olanaklı olmayan bir girişimle, gerçekten radikal bir gruba dönüşmeye razı olmaktansa, 1884'te kendini dağıttı.

Japonya'nın ilk örgütlü siyasal liberalizm serüveni böylece bitti. Hareket, onun köylülüğü kışkırttığını anlar anlamaz gemiyi terk edecek olan toprak beyleri arasında yayılmıştı. Dolayısıyla bu hareket, bazı yazarların ileri sürdükleri gibi,[171] hiçbir anlamda ticaretle uğraşan kentli sınıfların, "burjuva demokrasisi" kurma amacını taşıyan bir girişimleri, hatta bu yolda ölü doğmuş bir girişimleri değildi.

Bununla birlikte, kısa süren "liberal" çalkantı sırasında, Meici yönetimi baskıcı önlemlere başvurmakta duraksamadı. 1880 gibi erken bir tarihte, siyasal partilerin doğuşunun ilk belirtileri görülür görülmez, "hiç bir siyasal dernek... yaptığı konuşmaları ve tartışmaları kamuya duyuramaz, temsilciler göndererek ya da bildiriler çıkarıp dağıtarak halkı saflarına katılmaya çağıramaz; ya da öteki benzeri derneklerle birleşemez ve haberleşemez"[172] buyruğunu çıkardı. Ancak bu kararın hemen ardından *Ciyuto*'nun giriştiği etkinlikler, yasanın sıkı bir biçimde uygulanmadığını gösterdi. Hükümet açısından 1884-1885 köylü ayaklanmaları, kuşkusuz çok daha önemliydi. Bunlardan bazıları, daha önce gördüğümüz gibi küçük çaplı bir iç savaş niteliği almışsa da, birbirleriyle eşgüdüm içinde değillerdi ve çok geçmeden başarısızlığa uğrayacaklardı. Hükümet, kurduğu yeni polis gücüne ve zorunlu askerlik uygulamasıyla yarattığı orduya dayanarak bu ayaklanmaları oldukça kolaylıkla bastırabildi.[173]

1885'te *Ciyuto*'nun dağılmasını izleyen yılda, ekonomik durum düzelmeye başladı. Zaman, hükümetten yana göründü. Ancak siyasal etkinliğin canlanmaya başladığını gösteren belirtiler ortaya çıkar çıkmaz, hükümet yangını söndürmek için bir kez daha baskıya başvurdu; 25 Aralık 1887 tarihli Barışı Koruma Yasası, başkanlığını Meici yönetiminin son döneminin en güçlü kişisi olan General Yamagata'nın yaptığı, Metropoliten Polis Bürosu şefi ve öteki yetkililerden oluşan bir kurulca hazırlandı. Yasanın belli başlı maddeleriyle polise, İmparatorluk Sarayı'nın yedi

171 Bu konuda bir görüş edinmek için bkz. Scalapino, *Democracy,* s. 96-107 ve Ike, *Beginnings of Political Democracy,* s. 68-71, 88-89, 107-110.

172 Scalapino, *Democracy,* s. 65'te aktarılmıştır.

173 Bkz. Ike, *Beginnings of Political Democracy,* bölüm XIV.

mil kadar yakınındaki çevrede yaşayanları "halkın huzurunu bozacak şeyler tasarlıyor" oldukları yolunda bir yargıya varılması durumunda, her kim olurlarsa olsunlar, buradan uzaklaştırabilme yetkisi verildi. Bu madde General Yamagata'ya, içlerinde hemen tüm muhalefet önderlerinin bulunduğu beş yüz kadar kişiyi zorla uzaklaştırma olanağını verdi. Polise daha önce direnen her kim olursa olsun öldürülmesi yolunda gizli emir verilmişti. Bununla birlikte hiç değilse bir muhalif sima, Goto Şociro, kırsal bölgelerin her yanında yaptığı konuşmalarını, anayasanın yürürlüğe konmasından birkaç gün sonra Ulaştırma Bakanlığı'nın kendisine önerilmesiyle etkili bir biçimde susturulmasına dek sürdürdü.[174]

Hükümetin izlediği stratejinin belli başlı özellikleri bu tabloda açıkça görülebilmektedir. Bu strateji, açıktan açığa polis baskısıyla, egemen grubun konumunu tehlikeye atmadan bazı hoşnutsuzlukların giderilmesini amaçlayan politikaların birlikte kullanılması ve son olarak, önderlerine Meici bürokrasisi içinde çekici mevkiler önererek, muhalefetin başsız bırakılmasıydı. Belki uygulanmasına ilişkin ayrıntılardaki ve kamuya yapılan açıklamaların retoriğindeki bazı biçem özellikleri dışında, izlenen bu politikada insanın doğrudan Japon kültürüne bağlayabileceği hiçbir yan yok. İzlenen politikanın, kabaca benzeri koşullar içinde bulunan herhangi bir akıllı ve tutucu yönetici takımından beklenebilecek bir içerik taşıdığından da kuşku edilemez.

Bu politika o an için başarılı oldu. Çağdaşlaşmaya demokratik yoldan ulaşmaya kararlı, enerjik ve birleşmiş bir muhalefete, diyelim kabaca İngiliz biçimi bir muhalefete karşı başarılı olabileceği söylenemezdi, ama Japon toplumunun o sırada içinde bulunduğu kendine özgü koşullar altında, böyle bir muhalefetin ortaya çıkması da beklenemezdi. Endüstri işçilerinden oluşan işçi sınıfı yeni yeni doğmaktaydı; köylüler, bir muhalefet kaynağı oluşturmakla birlikte, oldukça zayıf ve bölünmüş durumdaydılar; ticaretle uğraşan sınıflarsa, kendilerini feodal aristokrasinin denetiminden kurtarabilmiş değillerdi. 1889'da yukarıdan bağışlanan anayasa böyle bir siyasal güçler dengesini yansıtmaktaydı. İmparatorluk meşruluğunun damgasını taşıması da, anayasanın istikrar kazanmasına yardımcı oldu.

İç politika incelemesini, ayrıntısına girerek Birinci Dünya Savaşı yılları için sürdürmeye gerek yok. Çok iyi bilindiği gibi,

174 Ike, *Beginnings of Political Democray*, s. 181, 185-187.

Diyet'in, devlet kesesini denetleme yetkileri, yeni anayasayla büyük ölçüde kısıtlandı. Ordu, olağanüstü yetkilere sahip olmakla birlikte, bu gücünün kaynağını, tahta yakınlığıyla açıklamaktan çok, tahta yakınlığını, ordunun Japon toplumu içindeki gücüyle açıklamak gerek. Seçim sonuçlarıyla genellikle oynanabildiği için, hükümetler, seçimi yitirdikleri için değil aristokratlardan, bürokratlardan ve askerlerden oluşan elitin önemli kesimlerinden birinin güvenini yitirdiklerinde istifa etmekteydiler.[175] İto'nun 1901'de istifa etmesi, oligarşinin sivil kanadının çökmesi anlamına geldi. İto'nun 1909'da bir suikastle öldürülmesinden sonraysa, asker Yamagata öldüğü 1922 yılına dek Japon politikasına egemen oldu.[176]

Amacımız açısından daha önemlisi, parlamenter yönetim konusundaki sınırlı coşkuların sönüp gitmesinden sonra, toprak beylerinin ilgisini çekmeye başlayan bazı düşünce akımlarıdır. *Nohon-şugi,* (sözcük sözcük çevrildiğinde "tarım temel izm'dir" anlamına gelen) adıyla bilinen, 1914'e kadar gelişmesini sürdüren akım, Şinto ulusçuluğunun, Japonların başka uluslara tanınmamış bir misyonla görevlendirildikleri inancının ve Batılıların fizyokratik düşüncelere benzetebilecekleri düşüncelerin garip bir karışımıydı. Bu karışımda göze çarpan öğeler, "kır yaşamının tinsel değerlerine gizemci bir inanç... Japon aile sisteminin ve paternalizminin güzelliklerini didaktik (eğitici) amaçlarla vurgulama ve tutumluluk, sofuluk, sıkı çalışma, katlanış (tevekkül) ile, insanın kendisini bir göreve adaması gibi... 'toprak beyinin paternalistik didaktik' nitelikli geleneksel öğretilerini oluşturan erdemlerdi.[177]

Köylü erdemlerinin, özellikle tarımla uğraşan üst sınıfın yararına olanlarının yurtseverce duygularla yüceltilmeleri, ticari etkinliklerin saldırısına uğramış tarım toplumlarında görülen tipik bir özelliktir. Japonya'da tarım sorunlarının, varlıklarını endüstri döneminde de sürdürmeleri, bu gerici yurtseverliği öteki ülkelerde görülenden daha önemli kıldı. *Nohon-şugi,* bu yoldaki daha geniş bir akımın bir evresinden başka bir şey değildi. Söz konusu akımın ilk örnekleri, Tokugava döneminin önde gelen düşünürleri arasında görülebilir; *Nohon-şugi*'den sonraki tarihsel ardılları ise, 1930'ların totaliter rejiminin hızlanmasına yardımcı

175 Scalapino, *Democracy,* s. 206; Reischauer, *Japan,* s. 98.

176 Reischauer, *Japan,* s. 121, 125.

177 Dore, *Land Reform,* s. 56-57.

olan aşırıcı "genç subaylar" hareketinin ateşli taraftarlarının suikastlerinde ve darbe girişimlerinde görülebilir.[178]

Meici döneminin ilk onyıllarında, *Nohon-şugi,* Japonya'nın tekilliği üzerinde önemle durmasına karşın, geniş ölçekli kapitalist çiftçiliğin Japonya'ya sokulması hareketinde belli bir rol oynadı. Daha önce de gördüğümüz gibi, bu girişim, Japon toprak beyleri için topraklarını kendileri işlemektense, küçük parçalar biçiminde kiraya vermenin daha kârlı olması nedeniyle, hiçbir sonuç vermedi.[179]

Nohon-şugi akımının köylülere karşı tutumu da, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce bürokratik çevrelerde görülen genel görüşlerle, hatta endüstri çevrelerinin görüşleriyle çakıştığı için somut sonuçlar yaratamamışsa da, kapitalist çiftliklerle ilgili tutumundan daha önemlidir. Akımın yandaşları, küçük köylülerin sayısında, hatta yarım *ço* toprağı olan, acınacak durumda bulunan köylülerin sayısında bile herhangi bir azalmanın, üzüntüyle karşılanması gereken bir durum olacağı görüşündeydiler. *Nohon-şugi* bilginlerinin "dekanı", 1914'te yaptığı ateşli bir konuşmada köylülerin gazoz, şemsiye, takunya satın almaya başlamalarıyla ve gençlerin Sherlock Holmes şapkaları giymeye kalkmalarıyla, ahlak bozukluğunun kırsal bölgelere kadar sızdığından söz etti. Bugün bu Japon malı Albay Blimp* karşısında gülüp geçebiliriz. Ama o günlerde, hükümetin ve endüstricilerin, bu düşünceyi desteklemelerini gerektiren nedenleri vardı. İstikrarlı köylü ailelerinin uysal askerler sağladığını ve bunun da yıkıcılığa karşı en iyi siperi oluşturduğunu düşünmekteydiler. Çok kalabalık olmaları ise, ücretlerin düşük kalmasını sağlayarak, Japonya'nın dışarıya mal satmasına ve bir endüstri ülkesi olmanın temellerini atmasına yardım ediyordu.[180]

Burada bir kez daha, tarımcılarla endüstricileri birbirlerine bağlayan maddi çıkar bağlarını görebiliyoruz. Bu çıkarlar karşısında *Nohon-şugi*'nin, hiç değilse "normal" sayılan Japon yurtseverliğinden ve İmparator tapıncından pek de farklı bir tutum içinde olmayan ılımlı kanatlarının meşrulaştırıcı ve aklayıcı bir

178 Dore, *Land Reform*, s. 57.

179 Dore, *Land Reform*, s. 58-59.

* Albay Blimp, ünlü İngiliz liberal karikatürcüsü Sir David Low (1891-1963) tarafından yaratılan, faşizme ve baskıya karşı karikatürlerinde kullandığı, şişman, pos bıyıklı, kibirli, her türlü yeniliğe karşı çıkan İngiliz muhafazakârı tipidir (ç.n.).

180 Dore, *Land Reform*, s. 60-61.

işlev gördükleri söylenebilir. Günümüzde, bu düşünceleri ciddiye alma yolunda eğilimler bulunduğu düşünülürse, bunların rasyonalizasyondan (bir çıkarı haklı göstermeye çalışan düşüncelerden) öte bir şey olmadıklarını bir kez daha belirtmek gerek.[181] İzlenen politika üzerindeki etkileri sıfırdı. Sıra bu duygusal ahlakçılık çabalarının konusu olan köylüler ve kiracı çiftçiler için somut şeyler yapmaya gelince, Diyet'teki toprakbeyi çıkarları bu tür girişimleri hemen durdurdu. 1898 Medeni Yasa'sı, onlar için önemli olan konularda kiracıları bir ölçüde koruyan maddeler getirmekle birlikte, uygulama, kiraya verilen toprakların % 1'iyle sınırlandırıldı. Dore'un ulaştığı sonuçta belirttiği gibi, "sıradan kiracıların büyük çoğunluğuna hiçbir korunma sağlanmadı."[182]

Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda, Japon toplumunun güçler dengesi, kırsal seçkinlerin zararına olarak değişti. Savaş, Japon endüstrisini gelişmeye zorlayıcı bir dönem işlevi gördü ve 1920'ler, hem Japon demokrasisinin hem de iş çevrelerinin Japon politikası üzerindeki etkisinin doruğuna ulaştığı yıllar oldu. General Yamagata 1922'de öldü. Bunu izleyen yıllarda, erk, görünür biçimde militaristlerin elinden ticaretle uğraşan sınıfların ve Diyet'in eline geçmeye başladı.[183] Siyasal iklimdeki değişmenin bir belirtisi, 1922'de yapılan Donanma'nın Silahsızlandırılmasıyla ilgili Washington anlaşmasından sonra endüstri çevrelerinin denetimindeki bazı Japon gazetelerinin "orduyu politikaya bulaştırmayın" sloganını ortaya atacak kadar ileri gitmelerinde görülür.[184] Bazı araştırmacılar, parlamentonun ağırlığının en yüksek noktasına 1930 Londra Deniz Antlaşması'nın parlamento tarafından onaylandığı tarihte ulaştığı görüşündedir.[185] Ne var ki, ekonomik bunalım (depresyon) tüm bu umutlara son verdi.

İş çevrelerinin güçlenmesiyle parlamenter demokrasi arasındaki bağlantı kadar, ekonomik bunalımla anayasal demokrasiye ulaşma çabalarının başarısızlığa uğraması arasındaki ilişki de önemli olmakla birlikte, ikisi de durumun özünü ortaya koyamaz. Ekonomik bunalım, yalnızca ağır bir zafiyet içindeki ya-

181 Karş. Benedict, *Chrysanthemum and the Sword* (*Krizantem ve Kılıç*, İş Bankası Ya., 1966). Dürüstlüğün bir gereği olarak, Japon tarihini derinliğine inceleyene dek [bu düşünceleri] ciddiye aldığımı itiraf etmeliyim.

182 Dore, *Land Reform*, s. 64.

183 Allen, *Short Economic History*, s. 99.

184 Tanin ve Yohan, *Militarism and Fascism*, s. 176.

185 Örneğin bkz. Colegrove, *Militarism in Japan*, s. 23-24.

pıya indirilen bir *coup de grâce* (ölümcül darbe) oldu. Japon kapitalizminden ancak kayrılan bir avuç kimse yararlanmışken, kötü etkilerinden hemen herkes payını aldı.[186] Sağladığı maddi kazançların, kapitalist demokrasinin sürmesinden yana kitlesel bir destek yaratacak biçimde bölüşümünü gerçekleştiremediği gibi, içinde bulunulan koşullarda bunu gerçekleştirmesi de beklenemezdi. Kapitalizmin devlete yaslanma biçimleri, tarihin bir döneminden ötekine farklılık göstermişse de, ürettiklerini satın alan ve pazarlarını koruyan bir kurum olarak devlete bağımlılığı hiçbir zaman sarsılmamıştır. Kapitalist bir düzende, güçlü bir pazarın bulunmaması, iş çevreleri başka yollardan kâr sağlayabildiği sürece, kendiliğinden bu durumu sürdüren güçler yaratır. Son olarak, oldukça farklı koşullar içinde gelişen Japon kapitalizmi hiçbir zaman on dokuzuncu yüzyıl Avrupasında, ticaret ve manufaktür çevrelerinde görüldüğü gibi demokratik düşüncelerin taşıyıcısı olmamıştır.

Bu görece demokratik evrede, toprak beyi çıkarları, gerileme yolunda bazı belirtiler göstermişse de, siyasal bakımdan güçlü, ticaret ve endüstri çevrelerinin hesaba katmak zorunda oldukları bir etmen olarak kaldılar. 1928'de erkeklere genel oy hakkı tanınana dek, kırsal bölgelerin toprak beyleri, Diyet'teki her iki büyük partinin oylarının çoğunluğunu denetleme durumundaydılar.[187] 1920'li yıllarda, tarımsal çıkar çevreleri aynı zamanda, çeşitli önfaşist ve kapitalizm düşmanı hareketlerin ardında da yer alıyorlardı. Bu hareketleri devlet memurlarının da az çok desteklemeleri, hatta içinde yer almaları, gelecek için hiç de iyi bir belirti değildi. Ancak o sıralarda, ne tarım kökenli yurtsever aşırılık, ne de bunun kentlerdeki karşılığı olan hareket, önemli sayılabilecek bir kitle desteği sağlayabilmiş durumdaydı.[188]

186 Japonya'yı incelemiş olan Batı bilginlerinin bu teze katılacaklarını sanmıyorum. Bunlardan sorunu kendileriyle tartıştıklarım, demokratik ve antidemokratik olabilirlikler arasındaki dengenin burada belirtilenden de fazla birbirine yakın olduğu görüşündeydiler. Bu tahminin, konuşmalara ve siyasal mekaniklere hak ettiklerinden daha fazla ağırlık verdiği kanısındayım. Japonya, demokratik atılımın bazı öğelerinden, ekonomik gücü hem üyeleri arasında oldukça yaygın biçimde dağıtmış, hem de bu gücü üyelerinin hükümete ve öteki toplumsal formasyonlara (sınıflara ve gruplara) karşı önemli ölçüde bağımsız davranmalarını sağlamaya yetecek boyuta varmış bir endüstri kesimi gibi asal bir öngereğinden yoksundu. Bununla birlikte, sorun daha büyük bir dikkatle incelenmeyi haketmektedir.

187 Scalapino, *Democracy*, s. 283; Dore, *Land Reform*, s. 86.

188 Scalapino, *Democracy*, s.353, 357, 360, 362.

Bununla birlikte, yurtsever aşırılık, bu dönemde bile önemli bir siyasal güçtü. Birinci Dünya Savaşı'nı hemen izleyen yıllar, gerek kırsal gerek kentsel radikalizmin yükseliş dönemi oldu ve hareket zaman zaman şiddete başvurulan biçimler aldı. Yurtsever örgütler, kiracı köylülerin ve işçilerin grevlerini kırarken, kiralık kabadayılar sendikaları ve liberal gazeteleri bastılar.[189] Hükümet de Eğitim Bakanlığı'nın açtığı, daha çok öğrencilere yönelik bir kampanyayla, "tehlikeli düşünceler"e karşı harekete geçti. 1925 yılının Nisan ayında hükümet (hedefi 1887 yasasından çok daha belirgin olan) Barışı Koruma Yasası'nı kabul etti; yasa devlet düzenini değiştirmeyi amaçlayan ve özel mülkiyete karşı çıkan derneklere katılanlara hapis cezası getiriyordu. Bu yasayla Japonya'da kitlesel tutuklamalar politikası başlatılmış oldu.[190]

1923'te olan bir olay, yurtsever aşırılığın zamanın siyasal havasını nasıl zehirlediğini gösteren bir ipucu vermekte. O yılın Eylülünde karşılaşılan Tokyo depremi, çoğu sosyalist binlerce Tokyolu'nun tutuklanmasında bahane olarak kullanıldı. Bir Jandarma yüzbaşısı, tanınmış bir işçi önderini, karısını ve yedi yaşındaki yeğenini, kendi elleriyle boğdu. Askeri mahkemeye verilip on yıl hapis cezasına çarptırılmışsa da, birçok aşırı gazete kendisini ulusal kahraman ilan etti.[191] Kısmen hükümetin yönetip denetlediği, kısmen örgütsüz ve "kendiliğinden" harekete geçen bu terör aygıtları, bazı yazarların neredeyse sözbirliği etmişcesine üstlerine "feodal bağlılık" duygularıyla bağlı olduklarını ileri sürdükleri kalabalık kitleleri hizada tutmak için başvurulması gerekli araçlar olarak görünüyorlar.

1930'lu yılların başlarında, var olan biçimiyle Japon parlamenter demokrasisi, Büyük Ekonomik Bunalım'ın son darbesiyle çökmeye başladı. Ne var ki çöküşü, Weimar Cumhuriyeti'ninki kadar dramatik olmadı. Japon siyasal tarihinde, demokratik ve otoriter evreler arasına keskin bir çizgi çekmek, Alman tarihindeki kadar kolay değildir.[192] Tarihçilerin sık sık kullandıkları sınır çizgilerinden biri, 1931 yılında Mançurya'nın işgal edilmesidir. Bu olay, Japon hükümetinin dış politikada 1930 Londra Deniz Konferansı'ndaki konumunun tersine çevrildiğini

189 Reischauer, *Japan*, s. 138, 140.

190 Reischauer, *Japan*, s. 143-144.

191 Reischauer, *Japan*, s. 140-141.

192 Almanya için Weimar Cumhuriyeti'nin öyküsüne, son özgür seçimlerin yapıldığı yıl olan 1932'de *finis* ("son") sözcüğü konabilir.

gösteren bir işarettir. İç politikada Başbakan İnukay'ın uğradığı suikastte öldürülmesi ve radikal sağın 1932 yılının 15 Mayısında darbe girişiminde bulunması, Japonya uzmanlarının, sivil politikacıların egemenlik döneminin sonunu gösteren işaretler olarak aldıkları olaylardır.[193] İnukay'ın öldürülmesi, aynı zamanda, çağımızın Japon politikasının karakteri hakkında pek çok şeyi aydınlattığı için, ana çizgileriyle kısaca incelenmeye değer.

1932 Yılında, bir Budist rahibin önderliğini yaptığı küçük bir genç köylüler grubu, Japonya'nın tarımsal sefaletinden sorumlu olan "yönetici zümre" üyelerini öldürmek için ant içti. İş ve politika dünyasından kimselerden oluşan bir liste hazırlandıktan sonra, grubun her üyesi kurayla kurbanını seçti. Nifakın ortaya çıkarılmasından önce öldürülenler arasında (9 Şubat'ta öldürülen) Eski Maliye Bakanı İnoue ve Mitsui'nin baş yöneticisi (5 Mart'ta öldürülen) Baron Dan bulunuyordu. Genç bahriye ve harbiye öğrencileri arasında, bu görevi sürdürmeye hazır takımlar (çeteler) çıktı ve bunlar, "Japonya'yı yıkılmaktan kurtarmak" savıyla, 15 Mayıs 1932 tarihinde *zaybatsu*'ya, siyasal partilere ve tahtın çevresindeki bazı kimselere saldırdılar. Çetelerden biri İnukay'ı vurdu; ötekiler saray memurlarına Metropoliten polisine, Japonya Merkez Bankası'na saldırdı.[194]

Bu olaylar, açık bir faşizmden çok, yarı askeri bir diktatörlük dönemini başlattı. Dört yıl sonra, 1936'da, Japonya'da serbest denebilecek seçimler yapıldı. Kimliğini gizlemeyen radikal sağ grup, ancak dört yüz bin oy ve Diyet'te altı sandalye alabilirken, işçi partisi *(Şakay Tayşuto)* daha önce aldığı oyları iki katına çıkararak, Diyet'te on sekiz sandalye kazandı. Beklenmedik bir sonuçla en çok oy (4.456.250 oy ve 205 sandalye) alan partinin (*Minseyto*'nun) kullandığı sloganlar arasında "Parlamenter hükümetin mi, faşizmin mi gelmesini istiyorsunuz?" vardı. Seçim sonuçlarının halkın demokrasiyi onayladığı anlamına gelmediği açıktı: Oy kullanmayanların sayısı, özellikle kentlerde her zamankinden yüksekti ve bu, politikaya ve politikacılara karşı yaygın bir tiksintinin varlığını göstermektedir. Bu seçim aynı zamanda yurtsever radikalizmin seçmenlerden destek görmediğini ortaya koydu.

Radikalizmin karşısına çıkarılan bu engele ordunun bir bölümü, Japon tarihinde "26 Şubat Olayı" olarak bilinen bir başka

193 Reischauer, *Japan*, s. 157; Scalapino, *Democracy*, s. 243.

194 Scalapino, *Democracy*, s. 369-370.

darbe girişimiyle tepki gösterdi. Birçok yüksek memur öldürüldü. Ayaklananlar, kentin bir kesiminde barikat kurup burayı üç gün ellerinde tuttular ve amaçlarını açıklayan kitapçıklar çıkardılar: Bunlar, eski yönetici zümrelerin yıkılması ve Japonya'nın "yeni düzen" olarak niteledikleri bir yönetimle kurtarılmasıydı. Ordunun yüksek kademeleri, düzeni kuvvet kullanarak yeniden sağlamaya istekli değildiler. Sonunda başkaldıranlar, İmparatorun kişisel buyruğu, güvendikleri birinin arabulucu olarak atanması ve büyük bir birliğin kendilerine karşı harekete geçmesi üzerine teslim oldular. Japonya, Satsuma Ayaklanması'ndan beri en büyük iç politika bunalımından kurtulmuş oldu, eğer buna kurtulmak denirse.[195]

26 Şubat (1936) Olayı, incelememiz gerekmeyen ve rejimin totaliter bir görünüm kazanmasını sağlayan, hepsi de 1938-1940 yılları arasında görülecek olan daha ileri siyasal manevralara bir başlangıçtı. Olayların derinliğine inen bir Japon çözümlemesine göre, bu darbe girişimi, özde kapitalizm düşmanı ve halka dayalı sağ ya da "tabandan gelme faşizm" hareketinin, "tepeden inme faşizme" kurban edildiğini gösteriyordu; buna, yüksek devlet memurlarının faşizmden kullanabilecekleri öğeleri alıp, halkçı öğeleri bir yana attıkları "saygın faşizm" denebilecek bir girişim adına "tabandan gelme faşizmin" yenilgiye uğratılması da denebilir. "Saygın faşizm" bundan sonra dev adımlarla ilerlemeye başladı.[196] Ulusal seferberlik ilan edildi; radikaller tutuklandı; siyasal partiler kapatılıp dağıtıldı ve yerlerine İmparatorluk Yönetimini Destekleme Derneği adıyla, Batı totaliter partilerinin oldukça başarısız bir kopyası kondu. Bundan az sonra Japonya, Komintern Düşmanı Üçlü İttifak'a katıldı ve tüm sendikalar dağıtılıp, yerlerine, "endüstri yoluyla ulusa hizmet" amacını güden bir dernek kuruldu.[197] Böylece 1940 sonunda Japonya, Avrupa faşizminin belli başlı görünür özelliklerini taşıyan bir rejime geçmiş oldu.

Totaliter kılıf, Almanya'da olduğu gibi Japonya'da da, birbirleriyle rekabet durumundaki birçok çıkar grubunun itişip kakışmasını gizlemekteydi. İki ülkede de sağ kanat radikalleri, gerçek iktidarı hiçbir zaman ellerine geçiremediler; ama Japonya'da onları iktidardan uzak tutmak için kanlı bir temizlik bile gerek-

195 Scalapino, *Democracy*, s. 381-383.

196 Bkz. Maruyama, *Thought and Behavior*, s. 66-67.

197 Reischauer, *Japan*, s. 186; Scalapino, *Democracy*, s. 388-389; Cohen, *Japan's Economy*, s. 30, not 62.

medi. Japonya'da ekonomi üzerindeki merkezi denetim, Almanya'dakinden de gülünç bir aldatmaca olarak görünür.[198]

Japonya'nın büyük iş çevreleri, yurtseverliğin kârların önüne geçirilmesi girişimlerine başarıyla direndiler. Tüm askeri hegemonya ve faşizm dönemi boyunca iş çevrelerine son derece elverişli koşullar sunuldu. Endüstrinin çıktısı, 1930'daki altı milyar yen düzeyinden, 1941'de otuz milyar yene yükseldi. Hafif endüstriyle ağır endüstrinin birbirlerine göre durumları tersine çevrildi. 1930'da ağır endüstri, endüstrideki toplam çıktının yalnızca % 38'ini sağlarken, bu oran 1942'de % 73 oldu.[199] *Zaybatsu,** görünüşte hükümet denetimine boyun eğerek, tüm endüstri üzerinde neredeyse tam bir denetim kurabildi.[200] Dört büyük *zaybatsu* firması olan Mitsui, Mitsubişi, Sumitomo ve Yasuda, 1930'da ancak sekiz yüz yetmiş beş milyon (yen) toplam malvarlığına sahip iken, İkinci Dünya Savaşı'ndan, üç milyar yen'in üzerinde bir malvarlığıyla çıktılar.[201]

Zaybatsu için kapitalizm düşmanlığı, aslında küçük bir pürüzden öte bir anlam taşımıyordu; ve onu da 1936'dan sonraki tarihlerde, kasalarını dolduran, içteki baskı, dıştaki yayılma politikaları karşılığında ödenen küçük bir bedel olarak görüp denetimine aldı. Ordunun ve yurtseverlerin, siyasal programlarını yürütebilmeleri için, büyük endüstriye gereksinimlerinin olmasına karşılık, büyük iş çevrelerinin faşizme, yurtseverliğe,** İmparatora tapınma kültüne ve orduya gereksinimleri vardı. Tarımcı radikaller, işte bunu göremediler ya da görmek istemediler. Özellikle *Nohon-şugi* kuramlarının etkisi altında kalmış olan tarımcı radikaller, kendilerini umutsuz bir açmazın karşısında buldular. Bu çevrelerde belirgin bir anarşist sapma ve bazılarında bireysel

198 Bazı ayrıntılar için bkz. Cohen, *Japan's Economy*, s. 58-59.

199 Cohen, *Japan's Economy*, s. 1.

* *Zaybatsu*, Japonya'da son derece dalbudak salmış olan ve büyük ailelerin egemenliği altında bulunan endüstri, ticaret, bankacılık alanlarına el atmış, ülke politikasını denetleyen, birbirleriyle sınırlı rekabet içinde (kartel oluşturmuş) az sayıda şirkete verilen addır (ç.n.).

200 Cohen, *Japan's Economy*, s. 59.

201 Cohen, *Japan's Economy*, s. 101. *Zaybatsu*'ların daha bir yakınlık duyularak ele alınışı için bkz. Lockwood, *Economic Development*, s. 563-571. Yine de Lockwood'un elindeki kanıtlar "Sonuç olarak *Zaybatsu*'lar yaratılmasına yardımcı oldukları sistemin kurbanı oldular" savını destekler görünmüyor.

** İng. *"patriotism"*; yazar kendilerine verdikleri "yurtsever" adına uyarak bu terimi kullanıyor olsa gerek; söz konusu olan sağcı "ulusculuk"tur; bu, önceki ve sonraki "yurtsever" sözcüklerinin bu niteliği unutulmamalı (ç.n.).

terör eylemlerine karşı romantik bir inanç vardı.[202] Baş temaları, plütokrasiye [zenginler yönetimine] ve plütokratların uşakları olarak gördükleri geleneksel askeri elite karşı büyük düşmanlıktı. Ama bunların yerine, ülküleştirilmiş biçimiyle Japon köylü topluluğu dışında koyabilecekleri hiçbir şeyleri yoktu. Tarımcı radikal düşünceler, çağdaş bir endüstri toplumu tarafından yürütülen yayılmacı politikanın gereklerine kesinkes ters düştüğü için, daha ortodoks elitler, söz konusu düşüncelerin bazılarını halk desteği sağlamak için alırken, gerisini ellerinin tersiyle itmekte pek zorlanmadılar. Radikal Naziler'in 1934 "Kanlı Temizlik"inde ortadan kaldırılmalarıyla Almanya'da da, daha ani bir hareketle ve şiddete başvurularak da olsa aynı şey yapılmıştı.

Japonya'daki tarım kökenli sağ radikalizmin ve İmparatora çılgınca tapınma kültünün doğasındaki bazı sınırlılıklar, öyküyü ordu safından bakarak kısaca incelersek daha açık görülecektir. 1920 ile 1927 arasında askeri okullara girenlerin % 30 kadarını küçük toprak sahiplerinin, zengin çiftçilerin ve kentli küçük burjuvazinin oğulları oluşturdu. Bu tarihlerde yedek subayların, köylülerin toprak beyleriyle sürtüşmelerinde, çok kez köylülerin yanında yer aldıkları görüldü.[203] Böylece, eskisinden farklı bir toplumsal kökenden gelen ve eskisinden farklı bir dünya görüşüne sahip olan yeni bir grup, ordunun eski, daha aristokratik önderliğinin yerini almaya başlamıştı. 1930'larda, ordunun finans karunlarından ve saray kliğinden "bağımsız" olması düşüncesinin önde gelen savunucularından biri olan General Araki'yi, onların baş sözcüsü olarak görüyoruz.[204] Bu radikal görüşleriyle tutarlı olarak grubun üyelerinin birçoğu, ordunun modernleştirilmesine, ekonomik planlamaya verilen yeni ağırlığa ve daha ileri bir teknolojinin benimsenmesine karşı çıktılar.[205] Araki'nin 1932'de yaptığı tarımın desteklenmesinden söz eden konuşması, endüstriciler arasında paniğe yol açtı. Ama bu erken tarihte bile Araki takındığı tutumun yol açtığı güçlüklerle karşılaşınca, çok geçmeden ağız değiştirdi ve Japon köylüsünün çağın baştan çıkarıcı çekiciliklerinin etkisiyle tembelleştiğinden söz etmeye başla-

202 Storry, *The Double Patriots*, s. 96-100; Tsunoda ve başkaları, *Sources of Japanese Tradition*, s. 769-784'de bu yazılardan bazı örnekler verilmektedir.

203 Tanin ve Yohan, *Militarism and Fascism*, s. 180, 204.

204 Tanin ve Yohan, *Militarism and Fascism*, s. 182-183.

205 Crowley, "Japanese Army Factionalism", s. 325. 26 Şubat olayı, ordudaki radikallerin uğradıkları kesin yenilginin işaretidir.

dı.[206] 1930'lu yıllarda, savaşın yol açtığı "ekonomik patlama" sırasında, endüstricilerin elde ettikleri [yüksek] kazançlar, gene, tarımsal bağları olan muhalif ordu grubunu rahatsız ederek, Savaş Bakanı'nın 1940'da istifasına yol açtı.[207] Hatta ordu bu yolda Japon endüstricilerinin çevirdikleri dolaplardan özgür olabileceğini umduğu Mançurya'da, kendine yeterli bir operasyon üssü kurmaya kalktı. Mançurya, Kvantung Ordusu'nun, bölgeyi kendi başına endüstrileştiremeyeceğini, Japon endüstri çevrelerinin yardımından yararlanmak zorunda kalacağını kabul etmek durumunda kalmasına kadar, tarımsal yanı ağır basan bir ülke olarak kaldı. Ordunun bu konuda dersini alıp, Mançurya'da endüstri çevrelerinin desteğinin ordu ile iş dünyası arasında daha sıkı bir işbirliğine yol açmasına dek Kuzey Çin işgal edilemedi.[208]

Ordunun, çağdaş dünyanın gereklerinden kaçma yolunda gösterdiği bu garip davranış, Japon tarımsal sağcı öğretisinin dişe dokunur bir yanının bulunmadığını ve son kertede büyük iş çevrelerine bağımlı olduğunu canlı bir biçimde göstermektedir. Japon emperyalizminin sunduğu *modus vivendi* (geçici anlaşma) çerçevesinde, tarımcı ve küçük burjuva yurtseverlerinin, kapitalizm düşmanlığından sloganda olmasa bile uygulamada vazgeçmeleri, büyük iş çevrelerinin onlara ödettiği bedeldi.

Japon türü faşizmde ordu, Hitler yönetimi zamanındaki Almanya ordusundan daha farklı toplumsal güçleri temsil etti ve farklı bir siyasal rol oynadı. Almanya'da ordu, geleneksel elitin Nazilere sempati besleyen kesimlerinin sığındıkları bir yerdi. 1944 yılında, savaşın yitirildiğinin anlaşıldığı bir tarihte, Hitler'e karşı girişilen başarısız suikast dışında, ordu daha çok, Hitler'in komutasında edilgin bir araçtı. Generaller, Hitler'in verdiği buyrukların doğurabileceği sonuçları düşünüp dehşete düşmüş ve homurdanmış olabilirler, ama Hitler ne buyurmuşsa yerine getirmekten de geri durmamışlardır. Japonya'da ordu, kırsal kesimden ve kentlerdeki *zaybatsu*'ya kızgın küçük işadamlarından gelen baskılara çok daha duyarlıydı. Aralarındaki bu farklılığın kökenleri, büyük ölçüde Japon ve Alman toplumlarının arasındaki farklılıklara dek izlenebilir. Japonya, Almanya'ya göre geriydi ve tarım kesimi Almanya'nınkinden çok daha önemliydi. Dolayısıyla, Japon askeri önderliği bu istekleri elinin tersiyle kolaylıkla

206 Tanin ve Yohan, *Militarism and Fascism*, s. 198-200.
207 Cohen, *Japan's Economy*, s. 29.
208 Cohen, *Japan's Economy*, s. 37-42.

bir kıyıya itemezdi. Aynı nedenlerle, Japon ordusunun bazı kesimlerinin, Alman ordusunun tam zıddı bir davranışla, siyaset arenasına girerek *coups d'état* (darbe) girişimlerinde bulunduklarını görürüz.

Japon faşizmi, Alman faşizminden, hatta Mussolini İtalyasından, birçok bakımdan farklıydı. İktidarı bir atakla ele geçiriş, daha önceki anayasal demokrasiyle açık bir kopuş, Roma Yürüyüşü'ne benzer bir girişim görülmedi; bunların görülmeyişi, bir dereceye dek Weimar Cumhuriyeti ile karşılaştırılabilecek bir demokratik dönemin yaşanmamış olmasından kaynaklanıyordu. Faşizm Japonya'da çok daha "doğal" olarak doğdu; yani kendine uygun asal öğeleri, Japon kurumlarında Alman toplumunda bulduğundan çok daha kolaylıkla buldu. Japonya'da pleb kökenli bir *Führer* ya da *Duçe* çıkmadı. Ama onun yerine, İmparator, hemen aynı biçimde, ulusal bir simge hizmeti gördü. Japonya'da gerçekten etkili tek bir kitle partisi de yoktu. İmparatorluk Yönetimini Destekleme Derneği daha çok bunun ikinci sınıf bir kopyasıydı. Son olarak, Japon hükümeti, Hitler'in Yahudilere yaptığı türden, halkın belli bir kesimine karşı kitlesel bir terör ve yoketme politikası izlemedi. Bu farklılıklar da Japonya'nın görece geriliğinin ürünü olabilir. Japonya'da bağlılık ve boyun eğme sorunu, büyük ölçüde halkın "kendiliğinden" duygularına bel bağlayan terörün akıllıca kullanılması ve geleneksel simgelere seslenilerek çözülebilirdi. Endüstrileşmenin erken aşamalarında ortaya çıkan ve geleneksel Avrupa inançlarını kemiren laik, rasyonalist akımlar, Japonya'ya dışarıdan getirilmişti ve hiçbir zaman kökleşememişti. Japon endüstrisinin hızlanmaya başladığı tarihlerde, söz konusu akımlar, çıktıkları ülkelerde de ilk hızlarını çoktan yitirmiş bulunuyordu. Bu durumda Japonlar, hem gelişmenin ekonomik sorunlarını hem de gelişmenin yarattığı siyasal sorunları göğüsleyebilmek için, kültürlerindeki ve toplumsal yapılarındaki geleneksel öğelere yaslanmak zorunda kaldılar.

Tüm bu farklılıklar göz önüne alındığında bile, Japonya ve Almanya faşizmleri arasındaki benzerliklerin hiç de yüzeysel olmadığı görülür. Almanya da, Japonya da endüstri dünyasına girmekte geç kalmıştı. Her iki ülkede, politikalarının belkemiğini içte baskının, dışta yayılmanın oluşturduğu rejimler doğdu. Her iki örnekte de, bu siyasal programın dayandığı asıl toplumsal taban, zayıf bir konumdan başlayıp gittikçe güçlenen ticaret ve endüstri elitiyle kırsal bölgelerin geleneksel yönetici sınıflarıydı ve

köylülerle endüstri işçilerinin karşısına dikilmekteydiler. Son olarak, her iki örnekte de kapitalizmin ilerlemesi karşısında, küçük burjuvaların ve köylülerin güç duruma düşmelerinden beslenen bir sağcı radikalizm ortaya çıktı. Bu sağ kanat radikalizmi, her iki ülkenin baskıcı rejimlerine, söylem düzeyinde kullandıkları, ama uygulamada kâr ve "etkililik" adına rahatlıkla harcadıkları sloganlar kazandırmıştı.

Japonya'daki otoriter ve faşist gelişmelerle ilgili olarak geride, değinmemiz gereken tek bir önemli sorun kaldı: Köylülerin bu gelişmelere herhangi bir katkısı oldu mu, olduysa o nedir? Bazı yazarların ileri sürdükleri gibi köylüler, fanatik bir ulusçulukla yurtseverliğin beslendiği ana kaynaklardan birini mi oluşturuyorlardı?

Bu sorulara yanıt ararken, Japon köylülerini birinci ve ikinci dünya savaşları arasındaki yıllarda etkileyen belli başlı etmenleri gözden geçirmekte yarar var. Bu dönemin Japon tarım yaşamının standartlaşmış açıklamalarında üç nokta göze çarpmakta. Birincisi, toprak kiralama sistemini değiştirmek yolunda yerli girişimlerin başarısızlığa uğramasıdır. İkincisi, ipeğin Japonya'nın kır ekonomisinde gittikçe artan bir önem kazanmasıdır. Üçüncüsü, Büyük Ekonomik Bunalım'ın etkisidir. Bu etmenlerin hepsi birden göz önüne alındığında, Meici sonrası dönemin genel gidişinin, Japon köylüsünü dünya pazarının acımasızlığına bırakmak yönünde olduğu söylenebilir.

Belli başlı özelliklerini daha önce ele aldığımıza göre, toprak kiralama sistemi üzerinde uzun boylu durmaya gerek yok. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından, kırsal bölgelere bir toprak beyi-kiracı sürtüşmeleri dalgası yayıldı. 1922 yılında, kentlerdeki işçi akımı içinde çalışmakta olan ılımlı sosyalistler, ulusal çaptaki ilk kiracı çiftçiler sendikasını kurdular. Bunu izleyen beş yılda, toprak beyleriyle kiracıları arasında sayısız çatışmanın çıktığı görüldü. Ne var ki, istatistiklere güvenilecek olursak, 1934 ve 1935 yıllarında daha büyük bir uyuşmazlık dalgası gelecekse de, hareket 1928'de hızını yitirmeye başladı. Bu tarihten sonra hareketin iyice tavsadığı anlaşılıyor. Görebildiğim kadarıyla, bu yenilginin nedenleri, hiç değilse Batılı bilginlerce, gereğince incelenebilmiş değildir. Bununla birlikte, yenilginin belli başlı nedenleri oldukça açık. Japon köyünde gerçek bir sınıf savaşı hiçbir zaman tutunamadı. Köyün geçmişten miras kalan yapısından kaynaklanan, toprak beyinin etkisi, köy yaşamının en

ufak hücresine dek işlemişti. Ayrıca, tek tek kiracı çiftçilere, her zaman sorunlarına kişisel bir çözüm bulma şansı varmış gibi geliyordu. Bu nedenlerle, toprak kiralama sistemi üzerindeki savaşım, kırlardaki, Meici çözümünden doğmuş yetke sisteminde önemli bir değişiklik yaratmadı.[209]

İpek, Japon köylüleri için önemli bir ek gelir kaynağıydı, hatta bazıları için asıl geçim uğraşısını oluşturuyordu. İpekböcekçiliği, şiddetle gereksinim duyulan nakit parayı sağladığı gibi, ürün çeşitlendirmenin yarattığı belli bir güvenceyi de getiriyordu. 1930'lu yıllarda, ipekböcekçiliğiyle uğraşan, toplam köylülerin % 40'ını oluşturan, iki milyon dolayında çiftçi vardı. Japon çiftçisi kozaları iplikçiye satıyor, iplikçiyi ise, çoğu durumda Yokohama'daki ya da Kobe'deki bir komisyoncu tacir finanse ediyordu. İplikçi ondan aldığı krediye büyük bir faiz ödemekteydi ve avans olarak aldığı para karşılığında ham ipeği siparişi veren o komisyoncu tacire göndermek zorundaydı. Alınan borçların tutarı o kadar fazlaydı ki, komisyoncu tacir ham ipek satışları üzerinde neredeyse tam bir denetim kurmuştu. Köylüye gelince, iplikçinin komisyoncunun elinde olması gibi, o da iplikçinin elinde, onun acımasına kalmış durumdaydı. İpekböceği kozası yetiştirme, ailece yapılan bir iş olduğundan, aile reisine başka tarım işleri yapma olanağı vermekteydi. Böylece ipekböcekçiliği (serikültür) bu işle uğraşan ailelerin gelirini artırdı.[210] Bununla birlikte, yürürlükteki pazar örgütlenmesi sayesinde, kentlerdeki büyük firmalar, ipekböcekçiliğinden sağlanan kazancın büyük bölümünü kendilerine çekebildiler. İşte bu durum, köylünün kapitalizme düşman olmasına yol açmaktaydı.

Büyük Ekonomik Bunalım, hem pirinci hem de ipeği kötü vurdu. 1927-1930 arası pirinçte bol ürün alınan yıllardı. Fiyatları fena düştü.[211] Kiracı çiftçiler, toprak kirasını genellikle pirinç olarak öderken, toprakbeyleri ürünlerinin % 85'ini pazarladıkları için, bu düşüş toprak beylerini (ve belki aynı zamanda toprağını kendi ekip biçen büyük çiftçileri) kiracı çiftçilerden fazla etkilemiş olmalı.[212] Amerika'nın gönencinin yıkılması üzerine ipek fi-

209 Bazı ayrıntılar için bkz. Dore, *Land Reform*, s. 29; daha fazla bilgi ise, Totten, "Labor and Agrarian Disputes", s. 192-200'de ve bu yapıtın 203. sayfasındaki Tablo 2'de bulunmaktadır.

210 Matsui, "Silk Industry", s. 52-57. Aynı zamanda bkz. Allen, *Short Economic History*, s. 64-65, 110.

211 Allen, *Short Economic History*, s. 109.

212 Ladejinsky, "Japanese Farm Tenancy", s. 431.

yatlarında görülen düşüşse, Japon köylüsünü çok daha doğrudan etkiledi. 1930 yılında ham ipek fiyatları yarı yarıya düştü. İpek dışsatımları bu yılda, değer olarak, bir önceki yılın ancak % 53'üne ulaşabildi. Pek çok köylü yıkıldı. Bazı yazarlar kır ekonomisine art arda indirilen bu darbelerle, aynı tarihlerde, "liberal hükümet"in devrilmesi ve siyasal erkin askeri saldırganlıktan yana olanların eline geçmesi arasında bağlantı görürler. Bu nedensellik zincirlerini birbirine bağlayan halkanın, komutanlığını ekonomik durumları aşırı ulusçu çağrılara kulak vermelerine yol açacak denli bozulmuş *küçük burjuva* öğelerin, neferliğini köylü erlerin yaptığı ordu olduğu düşünülmektedir.[213]

Bu kuram, durumu, öyle sanıyorum ki çok büyük yanlışlara yol açacak biçimde, gereğinden fazla basitleştirmektedir. Köylülük arasından aşırı ulusçu (hipernasyonalist) akımlara herhangi ateşli bir desteğin verildiğini gösteren kanıtlar pek yok.[214] *Nohon-şugi* gibi akımlarda dile getirilen gelenekçi yurtseverliğin tarımcı kolu, daha çok bir kasaba ve toprakbeyi hareketi olup köylülerin çıkarlarına *karşı* yönelmişti ve amacı köylüyü tutumlu, durumuna razı yapmak, tek sözcükle bulunduğu yerde tutmaktı. Aşırı tarımsal yurtsevercilik (süperpatriyotizm) akımı, olsa olsa kendi topraklarını ekip biçen gönençli köylülere çekici gelmiş olabilir; çünkü bunlar, kendilerini pirinç satıcısı olarak, söz konusu düşünceleri konumlarını, tutumlarını haklı göstermeye uygun bulan toprak beyleri gibi görüyor, kendilerini onlarla özdeşleştiriyorlardı.

Kuşkusuz köylülerin içinde bulundukları durumun, özellikle ipek ticaretinden gelen etkilerin, onları kolaylıkla kapitalizm düşmanı düşüncelere yöneltebileceği başka yanları da vardı. Köylüler arasında, kapitalizm düşmanı (antikapitalist) duyguların, öteki etmenlerle bir araya geldiklerinde, onları kırsal seçkinlerin önderliğini izlemeye yöneltecek kadar güç kazanması olasılığı yüksek. Köylülerin, genelde Japon faşizmine ya da bu noktada "ulusçu aşırılık" denebilecek akıma daha çok edilgin bir katkıları oldu. Askere alınan köylüler, ordunun uysal erlerinin büyük kesimini oluşturdukları gibi, sivil yaşamda çok geniş bir

213 Karş. Allen, *Short Economic History*, s. 98-99, 111.

214 Böyle bir akım, Başbakan Inukay'ın Mayıs 1932'de yapılan bir suikastte öldürülmesi olayına karıştı. Ancak kırsal bölgelerde büyük kitlelerce desteklenen Inukay'ın kendisiydi. Bkz. Borton, *Japan Since 1931*, s. 21-22 ve Beardsley ve başkaları, *Village Japan*, s. 431-435.

apolitik (yani tutucu) ve boyun eğen halk kitlesi oluşturdular; ki bunların, Japonya'da politikanın gidişi üzerinde belirleyici bir etkisi oldu.

Buyrukları, neyi buyurduklarına bakmaksızın, böyle apolitik ve uysal bir tutumla yerine getirme yalnızca bir insan psikolojisi sorunu değildir. Böyle bir davranışa yol açan kafa yapısı (mantalite) en az Batı'da hâlâ hayranlık uyandıran kendine güvenen kafa yapısı kadar somut tarihsel koşulların ürünüdür. Ayrıca Japon örneğinin, herhangi bir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde kanıtladığı gibi, bu edilgin tutum hiç de ileri endüstriciliğin bir ürünü olmak zorunda değildir. Belli koşullarda köylü toplumlarında da görülebilir.

Japonya'da bu koşullar, Japon köyünün, Tokugava döneminin sonlarıyla Meici döneminin başlarındaki biçimiyle geçmişten miras alınan ve daha yakın tarihlerin ekonomik gelişmeleriyle desteklenen yapısında somutlaşmıştı. Toprak beyi, köylü topluluğunun rakipsiz önderi olarak kaldı. Köyün bu yapısının eline verdiği olanaklarla, yerel işlerini istediğince yönlendirebilme fırsatı bulabildi. Aynı biçimde köy kendisine siyasal bir taban sağlamakta ve toprak beyi bu tabana dayanarak amaçlarını ulusal politika sahnesine aktarabilmekte, orada başka amaçların meydan okumasıyla karşılaşarak daha önce tartıştığımız ulusal uzlaşmanın bir parçasını oluşturabilmekteydi. Öyleyse köylülerin toprak beyinin bu kadar fazla etkisi altında kalmalarının nedenlerini biraz daha yakından incelemekte yarar var.

Amerikalılar tarafından toprak reformunun yapıldığı tarihe dek, Japon köyünün en belirgin özellikleri, zenginlerin egemenliği altında bulunması ve çatışmaların açıktan açığa sürdürülmesinin hoş karşılanmamasıydı.[215] Köyde yetkenin (otoritenin) ana

215 Burada çetin bir terminoloji sorunuyla karşı karşıyayız. Amerikan deneyiminde Japonya'nın "*buraku*"suna benzer bir şey yoktur. *Buraku*, tüm üyeleri birbirleriyle tanışık, genellikle yüzün altında evden oluşan bir topluluktur. Topraklarının sınırı çok kesin değildir; ama üyeleri arasında, kesin çizgileriyle belirlenmiş bir toplumsal birime ait olma duygusu çok güçlüdür. *Mura* ise, daha geniş bir birim olup, üyeleri birbirlerini kişisel olarak tanımayabilirler; bununla birlikte *mura*, hukuksal bakımdan Japonya'nın en küçük kamu yönetimi birimidir. Bir *mura* içinde genellikle birkaç *buraku* bulunur. R. P. Dore, *buraku*'yu çoğu zaman "*hamlet*" (mezra) sözcüğüyle çevirip, "köy" sözcüğünü genellikle, ondan daha büyük olan kamu yönetimi birimi *[mura]* için kullanır. *Agrarian Origins* adlı yapıtında yalnızca daha eski tarihlerin Japon kır topluluğuyla uğraşan T. C. Smith için böyle bir

kaynağı toprak mülkiyetini elinde bulundurmaktı. Toprak sahiplerinin yarattığı ilişkiler, devletçe gerektiğinde kaba güçle desteklenmekteydi. Aynı zamanda yaşa, geleneğe, göreneğe gösterilen saygıyla biraz yumuşatılıp, daha dayanılır kılınıyorlardı. Köyde yaşayan büyük toprakbeyleri, yetkilerini perde arkasından kullanıp, günlük işleri yönlendirmeyi zaman zaman başkalarına bıraktıysalar da, köyün işlerini toprakbeyleri yoluna koyarlardı. Kiracı çiftçiler de, zaman zaman köyün yönetilmesinde ufak tefek roller oynamış olabilirler.[216] Pek çok köyde ya da köyü aşan genişlikteki pek çok bölgede, birbirleriyle kız alıp veren toprak beyi ailelerinin oluşturduğu ve espirili bir deyişle "öpüşenler çemberi"* diye adlandırılan küçük bir çevre, yörenin yerel işlerinin yürütülmesinde söz sahibiydi.[217] *Mura*** içindeki maaşlı görevlere genellikle küçük toprak beyleri getirilir, böylece topraktan gelen sınırlı kiraya ek bir gelir katmaları sağlanırdı.[218]

Belki ancak çok ender durumlarda, toprak beyi, kiracının geçim kaynağını [toprağı] canı istediğinde geri alabiliyordu ya da böylesine sert bir eyleme, ancak ender durumlarda başvurmuş olmalı diyelim.[219] Ancak toprak beyi, kiracısının geçim olanakları üzerindeki gücünü, sürekli olarak hem kiracıya hem de başkalarına duyurmanın yüzlerce ince yolunu bulmuştu. Toprağını kiracının elinden almak, köylünün bağlı bulunduğu üstleriyle ilişkilerini düzenleyen ince saygı kuralları kodunun sonul yaptırımıydı. Kiracı çiftçi "toprak beyinin yüzünün aldığı rengi" büyük bir dikkatle izlerdi. Bu gözlemi yapan R. P. Dore, toprak beyinin yetkisinin karanlık yüzünü abartmak şöyle dursun, olduğundan da hafif yansıtacak biridir. Bununla birlikte, Dore bile köylünün gösterdiği saygının bilinçli bir çıkar hesabından ve ekonomik bağımlılık biçimindeki acımasız gerçekliğe dayanan apaçık korkudan kaynaklandığı sonucuna varmaktadır.[220] Böyle-

sorun söz konusu değildir; "köy" sözcüğünü [yönetsel değil] doğal toplumsal birim için kullanır. Dolayısıyla "köy" sözcüğünü ("*mura*"dan söz edildiği bağlamında açıkça belirtilen) birkaç durumda *mura*, bunun dışında her zaman *buraku* için kullandım. Beardsley ve başkaları, *Village Japan*, s. 3-5'e ve daha ayrıntılı bilgi için bu yapıta ekli "sözlük"e bakınız.

216 Dore, *Land Reform*, s. 325.

* İngilizcesi "*kissing ring*" (ç.n.).

217 Dore, *Land Reform*, s. 330.

** Bkz. not 215 (ç.n.).

218 Dore, *Land Reform*, s. 337.

219 Karş. Dore, *Land Reform*, s. 373.

220 Dore, *Land Reform*, s. 371-372.

ce, Japonya'yı gezen birçok Amerikalı'yı ülkelerindekinden farklı ve ülkelerindekinin zıddı bir uygulama olarak büyüleyen ince saygı kuralları kodunun temelinde, hiç değilse kırsal kesimde, korkunun ve bağımlılığın yattığı söylenebilir. Bu tür konukların, Birleşik Devletler'deki dostça gösterilerin çoğunun gerisinde yatan düşmanlığın ayrımında oldukları, ama Japon kibarlığının tarihsel kökenlerini ve bugünkü anlamını gözden kaçırdıkları söylenebilir. Japonya'da, Amerikalılar tarafından yapılan toprak reformunun ve başka nedenlerin bir sonucu olarak, ekonomik bağımlılık ilişkilerinin ortadan kalktığı yerlerde, geleneksel statü ve saygı yapısı darmadağın oldu.[221] Köydeki oligarşinin ve Japon kibarlık kodunun, ekonomik temellere dayandığından kuşkulanma eğiliminde olan varsa, bu kurumların hangi koşullarda silinip gittiğini incelemesi, o kimseye bu iki olgu arasındaki bağlantıyı inandırıcı biçimde gösterebilecektir.

Büyük mülklerle, çevrelerindeki küçük mülklerin oluşturduğu uydu sistemi, toprağı kiralayarak işletme yolunun bulunması ve buna meydan okuyacak herhangi bir gücün doğmaması nedeniyle kendini pazar ekonomisine uyarlayabildiği içindir ki, çok yakın zamanlara dek varlığını sürdürdü. Japon köyünün dayanışma, "uyum" ve açıktan açığa yapılan çatışmalardan kaçınılması (daha doğrusu çatışmaların bastırılması) gibi özellikleri de, feodal geçmişin az çok başarıyla çağımıza uyarlanabilmiş mirasıdır. Çağımızdan önce köyde bu dayanışma, feodal beyin vergilendirme ve paternalistik gözetim politikaları kadar, köylüler arasındaki ekonomik işbirliğinden doğmuştu. Bu iki etmen de, çağdaş biçimleriyle, iki dünya savaşı arasında etkili olmayı sürdürdü ve bugün bile sürdürmekte. Daha fazla ayrıntıya inmeden, pazar ekonomisinin köy içinde yayılmayı sürdürmesinin, eski ilişkileri zorladığını, ama bugüne dek ciddi denebilecek derecede değiştirmediğini söylemekle yetinelim.[222]

Oldukça gevşek biçimde "politika" diye adlandırılabilecek eylemler alanında da köy dayanışmasını sürdürmek üzere pek çok etmen işbaşında bulunuyordu. "Büyük" davalar, yani zengin

221 Dore, *Land Reform*, s. 367.

222 Bu bölümde, daha önceki sayfalarda anlatılmış olan uygulamaların bazı ayrıntıları için bkz. Embree, *Suye Mure*, bölüm IV. Ancak Embree toplumsal sınıflar ve politika konularında pek aydınlatıcı değildir; ayrıca ekim biçim uygulamaları hakkında daha fazla bilgi için, Beardsley ve başkaları *Village Japan*'a özellikle, 151. sayfaya, Dore, *Land Reform*, s. 352-353'e bakınız.

ile yoksulun karşı tarafları oluşturduğu davalar, Tokugava zamanında yerel düzeyde karara bağlanan sorunlar olmadığı gibi, çağdaş dönemde de yerel düzeyde kararlaştırılmadı.[223] Yalnızca yerel topluluğu ilgilendiren "küçük" davalar ise, herhangi bir akademik kurul toplantısına katılmış bir kimsenin yabancısı olmayan yollardan ele alındı. Bunlara "sıkıcı ve kişinin gücünü tüketici görüşmelerle uzlaşmaya ulaşma" gibi ortak bir ad verilebilir. Burada olasılıkla, bazı sosyologların hâlâ büyük bir tutkuyla ortaya koymaya çalıştıkları evrensel bir davranış biçimi ya da bir toplumsal davranış yasası karşısındayız. İzlenen yöntem, temelde, herhangi bir görüşü olanların, görüşlerini bir bütün olarak grubun bir kararın kolektif sorumluluğunu üstlenmeye hazır duruma gelmesine dek hiç durmadan dile getirmelerine izin verilmesidir. Belki başka yerlerde de olduğu gibi, Japonya'da gerçek tartışmalar, hem açık yürekliliği hem kabul edilebilir bir uzlaşma olanağını artırabilecek bir yol tutturarak, insanların gözünden uzakta yapılır. Bu sistem, bir kimsenin görüşlerinin rasyonel temele dayanmasından çok, görüş sahibi kişinin söz konusu düşüncelere bağlılık derecesine önem verir. Aynı zamanda bu birbirinin zıddı görüşlerin açığa vurulmasına yardımcı olduğu ölçüde demokratik bir yoldur. Zıt görüşlerin çatışması, ancak birbirlerine karşı çıkan tarafların tartışma kurulu odasının dışında aşağı yukarı eşit oldukları durumlarda olanaklıdır. Birden çok önde gelen ailenin bulunduğu çağdaş Japon köylerinde, bu seçkinler grubu içinde, yine kesinlikle yerel nitelikli davalar üzerinde olduğunu anımsatarak şiddetli tartışmalar yapıldığını söyleyebiliriz. Demokrasinin erdemleriyle ilgili olarak herhangi bir yerli geleneğin bulunmamasına karşın, Japonya demokrasinin bazı kurumsal özelliklerini kendi topraklarında üretip geliştirmiş görünüyor.[224] Japonya'dan biçimsel olarak daha demokratik görülen ülkelerin, Japonya'nın demokrasiyi en az işe yaradığı yerde en etkili biçimde geliştirdiğini söyleme durumunda hiç olmadıkları açıktır.

Japonya'nın yakın tarihinin totaliter evresi sırasında köy, köylü toplumuna sızma ve denetleme teknikleri bakımından şa-

223 Dore, *Land Reform*, s. 338, 341.

224 Köydeki politika hakkında bkz. Dore, *Land Reform*, bölüm XIII ve Beardsley ve başkaları, *Village Japan*, 12. ve 13. bölümler ve özellikle s. 354-385. Dore'un açıklamaları 1945'ten önceki siyasal davranışın kökenlerine büyük bir ışık tutmaktadır.

şırtıcı biçimde Tokugava yöntemlerini anımsatan yollarla ulusal yapı içine alındı. İki dönemin yöntemleri arasında doğrudan bir tarihsel sürekliliğin bulunup bulunmadığı kaynaklarda açık değildir.[225] Böyle bir süreklilik bulunmamış olsa bile, bu düzenlemeler Japon feodalizminin bazı özelliklerinin yirminci yüzyıl totaliter kurumlarıyla kolaylıkla bağdaşabilecek durumda olduklarını gösterir.

Okuyucu, insanları karşılıklı olarak birbirlerinden sorumlu tutmak amacıyla kurulan eski "beşli" Tokugava örgütlerini [*pao*] anımsayacaktır. Bu örgütlenme, büyük ölçüde, köylülere iyi davranışlarda bulunmaları öğütleri verilen kamu ilanlarıyla desteklenmekteydi. 1930'dan sonra, hükümet tarafından, her birinin başında bir başkanın bulunduğu komşuluk grupları örgütlendi. Dore, bu sistemin, tepedeki resmi makamlarla birlikte, merkezi hükümete, yukarıdan aşağıya doğru birbirleriyle yüz yüze ilişki kuran insanlardan oluşan bir komuta hiyerarşisi yoluyla, her bir eve ulaşmayı olanaklı kılan bir yöntem sağladığı gözleminde bulunur. İçişleri Bakanlığı'ndan çıkarılan buyruklar, dolaştırılan bir ilan tahtası aracılığıyla tek tek her haneye indirildi. Önemli sorunlar söz konusu olduğunda, buyruğun kendisine ulaştığını göstermek için, her hane sahibi buyruğa mührünü vurmak zorundaydı. Bu yöntem, kırsal bölgelerde yaşayan halkı tayınlama, denetim altındaki tahılın toplanması, savaş tahvillerinin dağıtılması ve genel kemer sıkma önlemlerinin alınması gibi amaçlar için etkili bir biçimde örgütlemenin yolu olarak kullanıldı. Amerikan işgal yetkilileri, üst makamlardan alta yayılan iletişimi kaldırmışlarsa da, yerel örgütler, yerine getirilmesi gereken yerel işlevleri bulunduğu için, var olmayı sürdürdü. Varlıklarını sürdürdükleri ve haberlerin köylülerin görmezlikten gelebilecekleri ilan tahtalarından daha etkili olarak yayılmasını sağlayabildikleri için, çok geçmeden haberlerin yayılması işlevini de üstlendiler.[226]

Japon köyünün on yedinci yüzyıldan bugüne uzanan geçmişine dönüp bakıldığında, tarihçinin gözüne çarpan en büyük özelliğin, köyün özelliklerindeki süreklilik olduğu görülür. Oligarşik

225 Embree, *Suye Mura*, s. 34-35'te böyle bir sürekliliğin bulunduğunu ileri sürmektedir.

226 Dore, *Land Reform*, s. 355.

yapı, iç dayanışma ve üstteki yetkiliyle etkili dikey bağlar gibi özelliklerin hepsi, pek az değişikliğe uğrayarak pazar için çağdaş üretime geçiş döneminde de varlıklarını sürdürdü. Ne var ki, tarihsel sürekliliğin kendisi hiçbir şeyi açıklamadığı gibi, özellikle kendi dışında değişen bu kadar çok şey varsa, asıl açıklanması gereken şey olur. Böyle bir açıklamanın özünün, toprak beylerinin, eski köy yapısının büyük bölümünü, bu yapı topluluğun tepesinde kalmalarını sağlamaya yetecek "artı"yı alıp pazarlamalarına olanak verdiği için sürdürmelerinde yattığını ileri süreceğim. Aynı olanağı bulamayanlar, sahte bir tarım radikalizmine yandaş sağlayan kaynağı oluşturdular. Toprak beylerinin gereksinim duydukları tek kurumsal değişiklik, sözde akrabalık ilişkilerinin yerine kiracılık ilişkilerinin konmasıydı. Tüm bunlar, ancak yaşanan olayların gösterdiği gibi, verimliliğin geleneksel yöntemlerle büyük ölçüde artırılabildiği bir pirinç tarımında gerçekleşebilirdi. On sekizinci yüzyılın İngiliz toprak beylerinden, on altıncı yüzyıl Alman *Junker*'inden ve de yirminci yüzyıl Rus komünistlerinden farklı olarak Japon yönetici sınıfları, var olan köylü toplumunu yıkmadan, tuttukları yolda ilerleyebileceklerini gördüler. Geleneksel toplumsal yapı içinde yapılanlar beklenen sonuçları vermemiş olsaydı, Japon toprak beyi, köyü korumaya öteki ülkelerin toprak beylerinden hiç de daha hevesli olmazdı diye düşünüyorum.

Japon siyasal ve toplumsal kurumlarının kapitalist ilkelere uyarlanabilme yeteneği, Japonya'ya çağdaş tarih sahnesine devrim yoluyla girmenin bedelinden kaçınma olanağını verdi. Japonya, bir ölçüde başlangıçta böyle bir felaketi yaşamaktan kurtulabildiği içindir ki, sonradan faşizmin ve yenilginin tuzağına düştü. Kabaca aynı nedenlerle, Almanya'nın başına da benzeri şeyler geldi. Çağdaş dünyaya devrim kapısından geçerek girmekten kaçınmanın bedeli çok yüksek oldu. Devrimci olmayan yol Hindistan'a da pahalıya patladı. Hindistan'da oyun daha en gerilimli noktasına ulaşmış değil; senaryo ve oyuncular farklı. Yine de, şimdiye dek incelediğimiz örneklerden çıkarılabilecek dersler, bu oyunun ne anlama geldiğinin anlaşılmasında yararlı olabilir.

VI

Asya'da Demokrasi: Hindistan ve Barışçı Değişmenin Bedeli

1. Hindistan Deneyiminin Geçerlilik Derecesi

"Hindistan'da iki ayrı dünya yan yana yaşar" biçimindeki beylik söz hiç de yanlış görünmüyor. Ekonomik bakımdan endüstri öncesi çağda bulunuyor. Endüstri devriminin buraya kadar tartıştığımız iki kapitalist türünden hiçbirini geçirmediği gibi, komünist devrim yolundan da geçmiş değil. Tarihinde, ne bir burjuva devrimi ne tepeden inme bir tutucu devrim ne de bir köylü devrimi oldu. Yine de, siyasal bakımdan, çağdaş dünyanın bir üyesi. Nehru'nun öldüğü 1964 yılında, ülkede on yedi yıldır siyasal demokrasi yaşanmaktaydı. Bu, kusursuz olmasa da, göstermelik bir demokrasiden öte bir şeydi. 1947'de bağımsızlığın kazanılmasından beri, işlerliği olan bir parlamenter sistem, bağımsız bir yargı ve iktidar partisinin ülkenin önemli bir bölümünde yenilgiyi kabul edebileceği kadar serbest genel seçimler, ordu üzerinde sivil denetim, kendisine tanınan çok geniş biçimsel yetkileri son derece sınırlı olarak kullanan bir devlet başkanı gibi öğeleriyle, temel liberal özgürlüklerin hepsi var.[1] Burada bir paradoksla karşılaşırız; ancak bu, yalnızca yüzeysel bir paradokstur. Hindistan hükümetinin karşı karşıya kaldığı korkunç sorunların, doğrudan doğruya endüstri devrimi geçirmemiş bir Asya ül-

1 Brecher, *Nehru*, s. 638.

kesi olmasından kaynaklandığının anlaşılmasına dek, hem bir Asya ülkesi olan hem de endüstri devrimi geçirmemiş bulunan bir ülkede, siyasal demokrasinin varlığı insana garip gelebilir. Bu bölümde elimden geldiği kadar açıklamaya çalışacağım öykü de budur: Çağdaş dünyaya adım atmanın Hindistan'da neden siyasal ve ekonomik altüst oluşlara yol açmadığı ve daha kısa olarak, bu sürecin günümüzün Hindistan toplumuna bıraktığı miras.

Hindistan'ın başından geçenler, tek başına pek çok ders çıkarılabilecek bir öykü olduğu gibi, hem bu kitapta hem başka kitaplarda ileri sürülen kuramlara, özellikle Batı Avrupa'nın ve Birleşik Devletler'in Asya ülkelerinden son derece farklı tarihsel deneyimlerin ürünü olarak ortaya atılan demokrasi kuramlarına, hem bir meydan okuyucu hem de onların hangi noktalarda geçerli olup hangi noktalarda geçerli olmadıklarını irdeleme olanağını verecek bir nitelik taşımaktadır. Hindistan'da çağdaşlaşmanın önündeki engeller özellikle güçlü olabildikleri için, öteki ülkelerin bu tür engelleri aşabilmelerini hangi etmenlerin sağladığını anlamamız kolaylaşır. Ancak yorum yanlışlarına düşmemek için, öykünün daha sona ermediğini bir kez daha belirtmekte yarar var. Hindistan toplumunun çağdaşlaştırılması ve de demokratik özgürlüklerin bugünkü durumlarıyla veya daha da genişletilerek sürdürülmesi olanağının bulunup bulunmadığını ancak zaman gösterecek.

Konuya girerken, okuyucu öyküyü, benim onu yavaş yavaş kavrayışıma koşut olarak dinlemeyi yararlı bulabilir. Kraliçe I. Elizabeth çağında, Hindistan'ı ele geçiren Müslüman fatihler, Hindistan alt kıtasının büyük bölümünde, bizden önceki ve ağızları bizler kadar sütten yanmamış bilginler kuşağının "Doğu despotizmi" diyebilecekleri türden bir düzen kurmuşlardı. Siyasal demokrasiye ve bir tacirler sınıfının gelişmesine elverişsiz, Çin'de görülenden çok daha ilkel bir sistem oluşuna bakarak, bugün onu "tarıma dayalı bürokrasi" ya da "Asya türü mutlak monarşi" olarak nitelememiz gerekmektedir. Ne aristokratların ayrıcalıkları ne burjuvaların hakları, özgürlükleri Mogul yönetimini tehdit edebilecek durumdaydı. Ne de köylü sınıfı içinde, egemen toplum düzeninden ekonomik ya da siyasal bir kopuşu sağlayabilecek herhangi bir güç gelişmekteydi. Bir dereceye dek Hindistan Mogul vergi toplama sisteminden, bir dereceye dek de kast sistemi yoluyla örgütlenmiş köylü toplumunun kendine özgü yapısından kaynaklı, çok geniş topraklar üzerinde çok uyu-

şuk ve verimsiz bir tarım yürütülmekteydi. Köy topluluğunun yerel düzeyinde, her türlü toplumsal etkinliği, sözcüğün gerçek anlamında beşikten mezara, hatta ölüm ötesine dek düzenleyen bir çerçeve sağlayan kast, merkezi yönetimi büyük ölçüde gereksiz kılmaktaydı. Bu nedenle, köylü muhalefetinin Çin'de görüldüğü gibi geniş yığınları harekete geçiren köylü ayaklanmaları biçimini alabilmesi olasılığı pek yoktu. Yenilikler ve karşı çıkışlar, yeni kastların ve alt kastların oluşturulmasıyla, toplumun yapısında herhangi bir değişikliğe yol açmadan özümlenebiliyordu. Nitel değişme yönünde herhangi bir güçlü eğilimin yokluğunda, Mogul sistemi, vergi toplama sisteminin yol açtığı gittikçe artan sömürü mekanizmasının bir sonucu olarak, olduğu gibi çöktü. Bu çöküş Avrupalılara on sekizinci yüzyılda Hindistan'a girerken üs olarak kullanacakları bir toprak parçası edinme şansını verdi.

Demek ki, İngiliz fethinden önceki Hint toplumunun yapısında, çağdaşlaşmanın karşısına dikilebilecek güçlü engeller bulunuyordu. Öteki engeller bu fethin bir sonucu olarak su yüzüne çıktı. On sekizinci yüzyılın sonlarında ve on dokuzuncu yüzyılın ilk bölümünde, İngilizler, zanaatçı kastlarına zarar verebilecek dokumalar yanı sıra, yeni vergi ve toprak sistemleri getirdiler. İngilizler ayrıca, Hint din adamlarının geleneksel ayrıcalıklarına bir tehdit oluşturan Batının bilimsel kültürünü de tüm kurumlarıyla gözler önüne serdiler. Bunlara gösterilen tepki, gerici bir galeyan ve İngilizleri Hindistan'dan sürme yolunda başarısız bir çaba olan 1857'deki Askeri Ayaklanma biçiminde ortaya döküldü. Getirilen hukukun ve düzenin, konan vergilerin ve nüfus artışının daha derin ve uzun vadeli etkisi, asalak bir toprak beyleri sınıfının doğuşunda görüldü. Tarımın verimsiz olmasına karşın, köylüler azımsanamayacak bir ekonomik artı yaratmaktaydılar. İngilizlerin varlığı, Askeri Ayaklanma'nın başarısızlığa uğraması ve Hint toplumunun karakteri, Japonya'nın geri kalmışlığa karşı bulduğu çözümü, yani yerli elitin, bu artıyı endüstrinin üzerinde gelişeceği temellerin atılmasında kullanan yeni bir kesimin yönetimi seçeneğini geçersiz kıldı. Bunun yerine Hindistan'da, bu artıyı yabancı fatihler, toprak beyleri ve tefeciler kullanıp çarçur ettiler. Bu yüzden, ekonomik durgunluk, İngiliz yönetimi dönemi boyunca, hatta günümüze dek sürdü.

Öte yandan İngiliz varlığı, toprak sahibi seçkinlerle güçsüz bir burjuvazinin tipik gerici koalisyonunu engellemiş ve İngiliz

kültürel etkilerinin izini taşıyan siyasal demokrasinin kurulmasına önemli bir katkıda bulunmuş oldu. İngiliz otoritesi sırtını büyük ölçüde toprak sahibi yukarı sınıflara dayadı. Yerli burjuvazi, özellikle manufaktürle uğraşanlar ise, kendilerini İngilizlerin izledikleri politikaların kıskacında duyarak, koruma altına alınmış bir Hindistan pazarını sömürmenin yollarını aradı. Ulusçu akım gelişip kendine bir kitle tabanı aradığında, Gandi şiddete başvurmama, karşılıklı güven ve Hint köy toplumunun yüceltilmesi öğretisi kanalıyla, burjuvazinin güçlü kesimleriyle köylülüğü birleştiren halkayı oluşturdu. Edilgin direniş (pasif mukavemet) güçsüz düşmüş İngiliz imparatorluğunu Hindistan'dan çekilmeye zorlayabilmişse de, burjuvazinin güçlü kesimleriyle köylülük arasında sağlanan bu ittifaktan ve öteki nedenlerden dolayı, ulusçu akım devrimci bir biçim alamadı. Bu güçler ortaya gerçekten siyasal bir demokrasi koydular; ama bu, Hindistan'ın toplumsal yapısını çağdaşlaştırma yolunda fazla bir şey yapamayan bir demokrasi oldu. Bu yüzden, açlık bugün [1960'lı yıllarda] bile pusuda beklemektedir.

İşte az sonra anlatmaya başlayacağımız öykünün, her türlü karmaşık ve çelişkili yanları bir yana atılıp ayrıntıları, ortada kaba bir çıplaklık kalana dek ayıklanmış biçimi budur. Hindistan'ı benden çok daha fazla inceleyen yazarlar, bu giriş niteliğindeki taslağın, Hindistan tarihini pek yansıtmadığını düşünebilirler. Umudum, belki de kuruntum, birazdan sunacağım kanıtların öyküyü daha inandırıcı kılacağı yönünde.

2. *Mogul Hindistanı: Demokrasinin Önündeki Engeller*

Batı'nın etkisi altına girmesinden önce Hindistan'ı ele geçiren bir dizi fatihin sonuncusu, Büyük Moğol önderi Cengiz Han'ın izleyicilerinden büyük bir kola verilen adla "Mogullar" idi. On altıncı yüzyılın başlarında, Mogulların ilk öncüleri Hindistan'ı istila etti. Mogullar erklerinin doruğuna Kraliçe I. Elizabeth ile aynı çağda yaşamış olan Ekber (1556-1605) yönetimi zamanında ulaştılar; daha sonraki yöneticiler de denetimleri altındaki toprakları genişlettiler. Açıklamalarımızı başlatabileceğimiz uygun bir tarih olan on altıncı yüzyılın sonunda, bu İslam hanedanı, Hindistan Yarımadası'nda, Bombay'ın biraz kuzeyinden geçirilecek doğu-batı yönündeki bir çizgiye dek yayılmıştı ve Hindistan

topraklarının aslan payını elinde tutuyordu. Bu çizginin güneyinde kalan Hindu krallıkları bağımsızlıklarını korudular. Mogullar yönetimlerini Hindu koşullarına uyarladıklarından, Hindular ile aralarında, olsa olsa Mogul topraklarının daha iyi yönetilmesi dışında pek bir fark kalmadı.[2]

İyi bilinen bir betimlemeye göre, geleneksel Hindistan siyasal sisteminin temel özellikleri, ülkeyi yöneten bir egemen, tahtı destekleyen bir ordu ve her ikisinin giderlerini karşılayan bir köylülüktü.[3] Hint toplumunun gerçeğe uygun bir biçimde kavranabilmesi için bu üçlüye bir de kast kavramının eklenmesi gerekir. Şimdilik kast sistemini, halkın, erkeklerin, din adamlığı, savaşçılık, zanaatçılık, çiftçilik gibi toplumsal işlevlerden birinde uzmanlaştığı kalıtsal ve endogam (içten evlenen) gruplar biçiminde örgütlenmesi olarak tanımlayabiliriz. Dinsel anlamda murdarlık (kirlenme) ile ilgili inançlar, toplumun, kuramda bu birinden ötekine geçilmesi olanaksız, hiyerarşik olarak sıralanmış kompartmanlara ayrılmışlığını sürdüren yaptırımı oluşturuyordu.[4] Kast, Hint toplumunun hücresini oluşturan ve güçlü bir yöneticinin bulunmadığı her yerde ve her zaman toplumun çözülmesiyle, ortaya çıkma eğilimi gösteren temel birimi olan köy topluluğunu örgütlemeye yaramaktaydı, bugün de aynı işe yaramaktadır.

2 Moreland, *India at Death of Akbar*, s. 6.

3 Moreland, *Agrarian System*, s. xi.

4 Moreland'ın Mogul toplumu ile ilgili ayrıntılı betimlemelerinde, yüzyıllardan beri olduğu gibi, o tarihlerde de gelişmesini sürdürmekte olan kast sistemi hakkında söyleyeceği pek az şeyinin bulunması biraz garip görünüyor. Bunun nedeni, Moreland'ın betimlemelerini Mogul kamu yönetimi belgelerine ve o çağın gezginlerinin yazdıklarına göre kurmak zorunda kalması olabilir. Bu iki kaynaktaki açıklamalardan hiçbirinde, kastın içinde işbölümünün temeli olarak yaşayan bir gerçeklik durumunda görüldüğü köy topluluğu üzerinde yeterince durulmaz. Bir kişi, kastın işleyiş yolları hakkında hemen hiçbir bilgi sahibi olmadan, vergi toplayabilir, asker toplayabilir ya da bir yabancı ise ticaretle uğraşabilirdi. Ekber'in bakanı Ebul Fazl [Ebu Fazıl] tarafından derlenen, Mogul ülkesinin genel bir betimlemesini sunan *Ain-i Akbari*'de, kastın sözü birçok kez geçer; ama buralarda kast daha çok bir garabet olarak anılır. Habib, *Agrarian System'de* (1963) baştan aşağı soyluların rolü ve onların köylü ayaklanmalarıyla bağlantıları olmak üzere, birçok önemli noktada Moreland'ı düzeltip ondan daha geniş bilgiler vermektedir. Öteki noktalarda ise Moreland'ın çözümlemelerini onaylamaktadır. Bu kaynakta da Moreland'ın ettiğinden fazla sözü edilmiş olsa bile kasta şöyle bir değinilip geçilmektedir.

Kast tarafından örgütlenen köy topluluklarından oluşan bu kurumsal bütün, ödediği vergilerle, yöneticinin başlıca dayanağı olan orduyu besleyerek zamana kafa tutan bir yapı olduğunu gösterdi. Bu yapının İngiliz yönetimi boyunca Hindistan siyasal sisteminin karakteristik özelliğini oluşturduğu görüldü. Bağımsızlıktan ve Nehru'dan sonra bile, Mogul sisteminin çoğu öğesi olduğu gibi durmaktaydı.

Mogul döneminin siyasal ve toplumsal sistemi özünde, olanakları ve güçleri arasında büyük farklılıklar bulunan heterojen bir yerli şefler topluluğu üzerine dayatılmış bir tarım bürokrasisiydi. On sekizinci yüzyılda Mogul otoritesi zayıflayınca, bu sistem daha gevşek biçimlerine dönüştü. Ekber ve onu izleyen güçlü yöneticiler zamanında, taçtan bağımsız ulusal çapta bir toprak aristokrasisi yoktu; bu en azından kuramda, büyük ölçüde de uygulamada geçerli olan bir durumdu. Mogul yöneticileri, yerli şefleri Mogul bürokratik sistemi içine almayı bir ölçüde başarmış olsalar da, şefler oldukça geniş bir bağımsızlıktan yararlanmaktaydılar. Yerli şefin konumunu az sonra daha ayrıntılı olarak ele almamız gerekecek. Ama genel olarak, Moreland'ın dediği gibi, "bağımsızlık başkaldırmayla eşanlamlıydı ve bir soylu yönetici, iktidardaki gücün ya uşağı ya da düşmanı olmak durumundaydı."[5] Ulusal aristokrasinin zayıflığı, on yedinci yüzyıl Hindistan'ının önemli bir özelliğiydi; ve bu özellik, görüldüğü öteki ülkelerde olduğu gibi, burada da parlamenter demokrasinin yerli koşulların ürünü olarak gelişmesini engelledi. Parlamenter kurumlar, geç bir tarihte yabancı ülkelerden alınarak benimsenecekti.

Toprak, kuramda ve büyük ölçüde uygulamada, yöneticinin elinde olup yönetici onu istediği gibi kullanabilirdi. Hatta, ev yapmak için küçük parseller dışında parayla satın alınamazdı.[6] Olağan uygulama, bir memura, bir köyün ya da daha geniş bir bölgenin gelirlerinin, Mogul İmparatorluk Kamu Hizmeti (*Civil Service*) içindeki hizmetlerinin karşılığı olarak bırakılmasıydı. Böyle bir sistem, vergi toplamada bilinen özürleri taşıdığı için, Ekber'in hoşuna gitmedi. Kendisine bir bölgenin gelirleri bırakılan kişi, köylüleri sömürmenin çekiciliğine kapılabilir ve aynı

5 Moreland, *India at Death of Akbar*, s. 63.

6 Moreland, *India at Death of Akbar*, s. 256. Bununla birlikte, toprak üzerinde sahip olunan haklar, Habib, *Agrarian System*, s. 154'e göre, alınıp satılabiliyordu.

zamanda söz konusu topraklarda kendi siyasal erkini dayandırabileceği bir bölgesel taban edinebilirdi. Dolayısıyla Ekber, toprak tahsisleri sisteminin yerine, kamu görevlilerine düzenli olarak ödeme yapılmasını öngören bir sistem getirmeye kalktı. Daha sonra ele alınacak nedenlerle bu çaba başarısız kaldı.[7]

Gene kuramda, bir kamu görevinin babadan oğula geçmesi diye bir şey yoktu ve her kuşak yeni bir başlangıç yapmak zorundaydı. Bir makam sahibinin ölmesi durumunda servet hazineye geri dönmekteydi. Mogulların yenip, yeni rejime bağlı kalmaları koşuluyla otoritelerine dokunmadıkları yerel yöneticiler olan Hindu şefler, bu kuralın dışında kalan tek örneği oluşturuyordu; fatihler arasında da birkaç soylu aile varlığını sürdürebildi. Bununla birlikte, ölenin edinilmiş mallarına el koyma (istirdat) yoluna sık sık başvurulması, servet birikiminin rastlantılara kalmasına yol açmaktaydı.[8]

Bir memurluk görevine bağlı olarak verilen topraklar üzerinde mülkiyet hakkının kazanılmasını önleme yolundaki bu çabalara ek olarak, Hindistan siyasal sistemi başka bürokratik özellikler de gösteriyordu. Görevler derecelendirilmiş ve bu görevlere gelebilmek için sahip olunması gereken nitelikler, en ince ayrıntısına dek imparator tarafından saptanmıştı. İmparatorluk Kamu Hizmeti'ne kabul edildikten sonra, bir kimsenin göreve atanması kendisine askeri bir rütbe verilerek yapılırdı. Sonra kendisinden, rütbesine uygun olarak belli sayıda atlı ve yaya asker sağlaması istenirdi.[9] Ne var ki Mogul bürokrasisi, çağdaş toplumlarda ortak bir özellik olarak görülen, bürokrasinin otoritesini korumaya yönelik bazı kurumları geliştiremedi. Terfiler kurallara bağlanmamıştı, göreve uygunluk sınavları, belli bir görevi yapabilme yeteneğine sahip olunup olunmadığını araştırma diye bir şey yoktu. Anlaşılan Ekber, memurları yükseltirken, rütbelerini indirirken ya da görevden alırken, neredeyse tümüyle sezgisiyle karakterleri anlama yetisine dayanmıştı. Günün en ünlü edebiyat adamı, kendisine verilen askeri operasyonları yürütme görevini üstün başarıyla tamamlarken, bir başka edebiyatçı uzun yıllar sarayda yaşadıktan sonra sınırdaki birliklere komuta

7 Moreland, *India at Death of Akbar*, s. 67 ve yine Moreland'ın *Agrarian System* adlı yapıtı, s. 9-10.

8 Moreland, *India at Death of Akbar*, s. 71, 263; Moreland ve Chatterjee, *Short History*, s. 211-212.

9 Moreland, *India at Death of Akbar*, s. 65.

ederken ölmüştür.[10] Mançu hanedanı döneminin Çin kamu yönetimi örgütüyle karşılaştırıldığında, Ekber'in sistemi oldukça ilkel kalır. Bilindiği gibi Çinliler de aşırı uzmanlaşma anlayışına açıkça karşı çıkmışlardı; öte yandan Çin tarihinden, az önce sözü edilen durumlara benzer çeşitli karyer örnekleri de kolaylıkla bulunup çıkarılabilir. Yine de Çin sınav sistemi, çağımızın bürokratik uygulamalarına, Ekber'in gelişigüzel göreve alma ve yükseltme yöntemlerinden kesinlikle çok daha yakındır. Sınav sisteminden daha önemli bir farklılık, Çin'in bürokratik makamlarda mülkiyet haklarının gelişmesini önlemede gösterdiği büyük başarıda yatar. Yeri gelince göreceğimiz gibi, Mogullar daha sonraki bir tarihte, bu noktada başarısızlığa uğradılar.

Servet biriktirmenin tehlikesi ve onu vasiyetle başkalarına geçirme yolunun önüne konan engeller, gösterişe yönelik harcamalara büyük bir hız kazandırdı. "Yığma" değil "savurma" zamanın egemen özelliğiydi. Hindistan'ı gezenleri bugün bile şaşırtan ve Mogul dönemi Hindistan'ını gören Avrupalı gezginlerde derin izler bırakan sefilliğin bağrından yükselen görkemin temelinde bu olgu yatsa gerek. İmparator'un görkemi, saray çevresinin kendisini izleyeceği örneği oluşturdu.[11] Saray debdebesi, zenginlik kaynaklarının imparatorun adamlarının elinde birikmesi gibi istenmeyen bir sonucun engellenmesine yardımcı olan bir yöntemdi; bununla birlikte, ileride göreceğimiz gibi, yönetici açısından bazı bahtsız sonuçlar da doğurdu. Saraylılar, ahırları için evlerinin (belki mücevher dışında) herhangi bir giderinden fazla para harcadılar. Spor ve kumar başını aldı yürüdü.[12] İnsan emeğinin bolluğu, varlığını çağımıza dek sürdüren bir geleneğe, çok sayıda hizmetçi beslemeye yol açtı. Sıradan bir filin dört bakıcısı vardı ve bu sayı, imparatorun kullanması için seçilen hayvanlarda yediye kadar çıkıyordu. Son imparatorlardan biri, kendisine armağan olarak İngiltere'den getirilen köpeklerden her birine dört bakıcı ayırmıştı.[13]

Altta kalan halkın yarattığı ekonomik artının büyük bölümünü toplayıp gösterişçi tüketime dönüştürerek Mogul yöneticileri, bir süre için iktidarlarına yönelebilecek bir aristokratik saldırı tehlikesini önleyebildiler. Ama "artı"nın böyle kullanılışı,

10 Moreland, *India at Death of Akbar*, s. 69-71.
11 Moreland, *India at Death of Akbar*, s. 257.
12 Moreland, *India at Death of Akbar*, s. 259.
13 Moreland, *India at Death of Akbar*, s. 88-89.

ekonomik gelişme olanaklarını, daha doğrusu tarımsal düzenle bağı koparıp yeni bir toplum yaratabilecek türden ekonomik gelişme olanaklarını ciddi olarak sınırladı.[14] Marksistlerin ve Hintli ulusçuların genellikle İngiliz emperyalizminin devreye girip, tarımsal sistemin kösteklerini tam da aşma noktasına gelmiş olan Hindistan toplumunun bu yöndeki olası gelişmelerini baltaladığını ve çarpıttığını ileri sürdükleri düşünülürse, bu noktayı vurgulamakta yarar var. Elimizde bulunan kanıtlar onların vardığı bu sonucu değil, bunun tam zıddı bir savı, on yedinci yüzyıl Hint toplumunun bir dış etki olmaksızın kendi başına ne kapitalizmin ne de parlamenter demokrasinin doğabileceği koşullara sahip olduğu savını desteklemektedir.

Vardığımız bu sonuç, dikkatimizi kentlere yöneltip, kentlerde bir Hint burjuvazisini yaratacak tohumların bulunup bulunmadığına baktığımızda göreceğimiz şeylerle de desteklenmektedir. Kentlerde burjuvazinin tohumu sayılabilecek öğeler, hatta sosyal tarihçinin çok tartışılmış efsanesi olan Protestan etiğine benzer bir dünya görüşünün bazı ipuçları bile vardı. Bir on yedinci yüzyıl Fransız gezgini, Tavernier, bir bankerler ve komisyoncular kastı olan Banianlar hakkında şunları söylemektedir:

"Bu kastın üyeleri, ticarette öylesine kurnaz ve beceriklidirler ki... en kurnaz Yahudileri bile ceplerinden çıkarabilirler. Çocuklarını daha küçükten tembellikten kaçınmayı alıştırırlar ve bizim genellikle yaptığımız gibi, sokaklarda oyun oynayarak zaman harcamalarına izin vermeyip onlara aritmetik öğretirler... Her zaman kendilerini ticaret alanında eğitip yetiştiren ve hiçbir şeyi aynı zamanda onlara anlatıp açıklamadan yapmayan babalarının yanındadırlar... Herhangi biri kendilerine öfkelenirse, sabırla dinlerler ve o kimsenin öfkesinin geçebileceğini umdukları dört beş gün ortalıkta görünmemeye çalışırlar."[15]

Ne var ki, o tarihlerde kentler de vardı. O günlerin Avrupalı gezginleri, Agra'dan, Lahor'dan, Delhi'den ve Vijayanager'den, zamanın Roma, Paris ve Konstantinopolis (İstanbul) gibi büyük kentleri kadar gelişmiş kentler olarak söz ederler.[16] Ancak Hindistan'daki bu kentler, varlıklarını daha çok alışverişe ve ticarete borçlu olan yerler değildi. Daha çok siyasal, bir dereceye dek de dinsel merkezlerdi. Buralardaki satıcıların ve tacirlerin faz'la bir

14 Moreland'ın *India at Death of Akbar*'da, s. 73'te açıkça gördüğü gibi.

15 Tavernier, *Travels in India*, c. II, s. 144.

16 Moreland, *India at Death of Akbar*, s. 13.

önemleri yoktu. Fransız gezgini Bernier, Delhi'de "orta tabakadan insan yoktur. Bir kimse toplumun en yüksek tabakasından değilse, sefillik içinde yaşamak zorundadır" der.[17] Kuşkusuz o sırada, dış ticaret alanındaki kazançların çoğunun Portekizlilerin eline geçmiş olmasına karşın, dış ticaretle uğraşan Hintli tacirler bile vardı.[18] Burada, Avrupa emperyalizminin çağdaşlaşma yönündeki eğilimleri boğduğu yolundaki savı destekleyen bir olguyla karşılaşırız; ancak bu bana böyle bir sonuca varmaya yetecek bir kanıt olmaktan uzak görünüyor. Tacirlerin yanı sıra, daha çok zenginlere lüks mallar yapan zanaatçılar da vardı.[19]

Ticaretin önündeki en büyük engeller siyasal ve toplumsal nitelikteydi. Bunlardan bazıları, aynı dönemin yolda uğranılan soygunların, küçümsenmelerin ve yüksek transit (geçiş) vergilerinin yabancısı olmayan Avrupasında görülenlerden belki daha kötü değildi.[20] Ama bazıları daha kötüydü. Mogul hukuk sistemi, Avrupa'nınkinden geriydi. Bir sözleşmeye uyulmasını sağlamak ya da bir alacağını alabilmek isteyen tacir, avukatlık diye bir meslek bulunmadığı için davasını bir avukata veremezdi. Kişisel ve keyfi özelliklerle dolu bir adalet sisteminde, davasını doğrudan doğruya kendisi açıp yürütmek zorundaydı. Rüşvet neredeyse evrenseldi.[21]

Bunlardan da önemlisi, İmparatorun, memurlarından olduğu gibi zengin tacirden de, ölür ölmez sahip olduğu bu dünya mallarının istenmesi yolunda bir uygulamanın bulunmasıydı. Moreland, son "Büyük Mogul"* olan (1707'de ölen) Evrenzib'in bir mektubundan, gezgin Bernier'nin bulup sakladığı bir parçayı aktarır:

"Bir Omralı (soylu) ya da zengin bir tacir, son nefesini verir vermez, hatta bazen yaşam kıvılcımı uçup gitmeden önce kasalarını mühürlemeyi, hane halkı hizmetçilerini ya da görevlilerini, tüm mülkü, hatta en küçük mücevhere dek, eksiksiz olarak açıklayana kadar hapiste tutmayı ve dövmeyi adet edinmiş bulunuyoruz. Bu uygulamanın yararlı yanlarının bulunduğuna kuşku yok; ama haksız ve acımasız olduğunu yadsıyabilir miyiz?"[22]

17 Moreland, *India at Death of Akbar*, s. 26'da aktarılmıştır.

18 Moreland, *India at Death of Akbar*, s. 239.

19 Moreland, *India at Death of Akbar*, s. 160, 184, 187.

20 Moreland, *India at Death of Akbar*, s. 41. Aynı zamanda bkz. Habib, *Agrarian System*, bölüm II.

21 Moreland, *India at Death of Akbar*, s. 35-36.

* Mogul imparatorunun titri (ç.n.).

22 Moreland, *From Akbar to Aurangzeb*, s. 277-278.

Bu uygulamaya belki her ölüm olayında başvurulmuyordu. Yine de Moreland'ın ince bir alayla ortaya koyduğu gibi, tacirin ölümü nedeniyle işleri zaten geçici bir belirsizlik durumuna girmişken, bir de görünürdeki tüm kapitaline hemen el konulmak istenmesi tehlikesiyle karşı karşıya gelmek ticarete zarar vermiş olmalı.[23] İnsan, imparatorun vicdanlı bir davranışla, insanın doğal çöküş sürecini hızlandırmaktan her zaman kaçınıp kaçınmadığını da merak ediyor; çünkü bu işi hızlandırmanın sonucu, onun için çok mutlu bir olay olabilecekti. Tacirler topluluğu içinde kulaktan kulağa dolaştığını düşünebileceğimiz bu tür tasalar ticaretin gelişmesini de engellemiş olmalı.

Hindistan'da siyasal otoritelerin tacirlere karşı tutumları, genel olarak aynı tarihlerde Avrupa'da görülen, çobanın sürüsüne karşı davranışına benzer bir tutum olmaktan çok, örümceğin sineğe karşı davranışına yakın görünür. Mogulların en aydını olan Ekber'in bile bir Colbert'i* yoktu. Hindu yönetimi altındaki bölgelerde durum bundan daha kötü olsa gerek. Bir kentin valisi gibi yerel otoriteler de, zenginliklerini hızla edinme ve hızla harcama baskısı altında kalmakla birlikte, zaman zaman farklı bir görüşe sahip bulunmuş olabilirler. Her şeyin göz önüne alındığında, bir tür barışın ve düzenin kurulmasıyla, ticari etkilerin, tarım düzeninin temellerini, Japonya'da görüldüğü kadar oyabilecek bir durum yaratmaya yetmediği sonucuna varmanın yanlış olmayacağı inancındayım. Mogul sistemi, Japonya'dakine benzer bir durum yaratamayacak kadar yağmacıydı; böyle olmasının nedeni, (sonraki yöneticilerin bazıları, belki de sıkıntıdan ve umutsuzluktan ayyaş ve kana susamış kimseler olsalar da) Mogul yöneticilerinin ve memurlarının, insan olarak mutlaka kötü kimseler olmaları değil sistemin yöneticiyi ve hizmetçilerini, genellikle yalnızca hırsa ve tamaha dayanan davranışlarla sonuca ulaşabildikleri bir durumla karşı karşıya getirmiş olmasıdır. Bu yağmacılık özelliği, zamanla, Mogul sistemini tehlikeli biçimde zayıflattı. On sekizinci yüzyılda, Mogul rejimi, küçük Avrupa birlikleri (ki daha çok birbirleriyle savaşa girmiş birlikler) karşısında çöktü ve sonunda büyük Mogul'un İngilizler'den maaş alan biri duru-

23 Moreland, *From Akbar to Aurangzeb*, s. 280.

* Jean Babtiste Colbert (1619-1683), XIV. Louis'in danışmanı ve bakanı olup yeni endüstrilerin kurulmasını, ticaretin gelişmesini sağlamış, maliye reformu yapmış ve Fransız donanmasını kurmuştur; ayrıca sanat, bilim ve edebiyatı da koruyup desteklemiştir (ç.n.).

muna düştüğü noktaya gelindi. Mogul bürokrasisiyle köylülük arasındaki ilişkilerin incelenmesi, bu durumun nedenlerinden bazılarını ortaya koymaktadır.

Mogul fethinden önce Hindu sistemi, köylülerin ürünlerinden krala bir pay ödedikleri; kralın göreneğin, hukukun ve olanakların sınırları içinde bu payın miktarı kadar, kimlere yüklenip nasıl toplanacağına karar verdiği bir sistemdi. Mogullar bu düzenlemeyi, biraz da kendi geleneklerine uygun olması nedeniyle alıp, üzerinde çok küçük değişiklikler yaparak benimsediler.[24] Mogul kamu yönetimi ideali, özellikle Ekber zamanında, köylüyle devlet arasında doğrudan bir ilişki gerektiriyordu. İdeal durumda, gelirlerin saptanmasının da toplanmasının da, topladıklarının hesabını tüm ayrıntılarıyla vermek zorunda olan memurlar kanalıyla merkezden denetlenmesi söz konusuydu.[25] Kısa dönemler ve küçük sayılabilecek bazı bölgeler dışında, Mogul yöneticileri bu ideali hiçbir zaman gerçekleştiremediler. Böyle bir ideali uygulamaya koymak, imparatorun doğrudan denetimi altında geniş bir maaşlı memur ordusu kurmayı gerektirecekti. Böyle bir düzenleme, tıpkı çarların becerebildiğinin ötesinde olduğu gibi, bu tarım toplumunun maddi olanaklarının ve insan kaynaklarının da çok ötesinde görünüyor.

İmparatorluk memurlarına, krallık hazinesinden doğrudan bir nakit ödemede bulunmak yerine, uygulamada kullanılan en genel yöntem, belli bir bölgede üretilen ürünler üzerinden alınan krallık payının memura bırakılması (iltizam) idi. Bunun yanı sıra, belirlenmiş vergileri ilgililere yüklemeye ve onlardan toplamaya yetecek yürütme yetkisi de verilmekteydi. Bu bölge, tüm bir il olabilirdi ya da bir köyden daha geniş olmayabilirdi; toplanabilecek vergi miktarı da, askeri birlikler beslemenin veya başka hizmetin görülmesinin karşılığı olarak görülürdü. Mogul döneminde, imparatorluğun çok büyük bölümü, bazen kapladığı toprakların sekizde yedisini tutacak kadar büyük bölümü, kendisine yetki devredilen bu tür kimselerin elindeydi.[26] Gelirlerin toplanmasına ek olarak bu düzenleme, aynı zamanda orduya asker toplamanın bir yolu olarak kullanıldı. Mogul bürokrasisinin en temel iki görevini yerine getiren bu tek tip memur takımı, aynı zamanda barışı ve düzeni korumaktan sorumluydu.[27]

24 Moreland, *Agrarian System*, s. 5-6.
25 Moreland, *India at Death of Akbar*, s. 33.
26 Moreland, *Agrarian System*, s. 9-10, 93.
27 Moreland, *India at Death of Akbar*, s. 31.

Bu temel kalıbın, ayrıntılarını rahatlıkla atlayabileceğimiz sayısız yerel uygulama biçimleri vardı. Moreland'ın belirttiği gibi, Ekber'in rejimi fazlasıyla el yordamına dayanan bir yönetimdi. "Boyun eğdirilen ve uygun bir gelir ödemek üzere kendisiyle anlaşılan bir şefin ya da rajanın, genellikle eski otorite makamında kalmasına izin verilir; dikbaşlı ve asi olan öldürülür, hapsedilir ya da sürülür ve toprakları merkezin doğrudan denetimi altına alınırdı." Bununla birlikte, uygulamanın bir yönü, daha sonrası için taşıdığı önem bakımından üzerinde durulmaya değer. Mogul imparatorları, her yer için olmasa da, genellikle yerli otoriteler kanalıyla yönetip onlar kanalıyla vergilendirme gereğini duydular. Bu aracıların genel adı *zemindar* idi.

Zemindar'lık uygulaması da, bu terimin farklı anlamlarda kullanılışı da büyük karışıklıklara yol açabilecek dalgalanmalar gösterdi. Aralarındaki ayrım çizgisi bazen pek net olmasa da, *zemindar*'ları, merkezi otoriteden bağımsızlık derecelerine göre, iki büyük gruba ayırmak olanaklı. Ülkenin birçok yerinde, birbiri ardı sıra gelen fetihler, fatih kastın üyelerinin, kendilerine belli bir bölgenin köylülerinden alınan gelirleri toplama hakkı tanıyıp bu hakkı yerleştirmelerine yol açmıştı. Kendilerine ait silahlı hizmetçi bölükleri bulunan yerel aristokratların kaleleri, kırsal alanın birçok yerine dağılmıştı. Bu tür *zemindar*'ların Mogul vergi toplama sisteminde kabul edilmiş bir yerleri bulunmamakla birlikte, normal olarak kendilerinden, üzerlerinde benzeri haklara sahip olduklarını ileri sürdükleri yerlere göre vergi ödemeleri istendi. Böylece, Mogul bürokrasisinin vergi toplama yetkisi yanı sıra, onların vergi toplama hakları da varlığını sürdürdü. *Zemindar*'ların hakları, çağdaş şirketlerin çıkardıkları tahvil ve hisse senetlerinin gelirleri üzerinde sahip olunan haklara çok benzeyen bir uygulamayla, başkalarına, toptan ya da bölünerek satılabilmekte, mirasla geçirilebilmekteydi. Mogul yetkilileri, doğal olarak otoritelerine bu üstü örtülü meydan okumaya karşı çıktılar ve *zemindar*'ları kendi hizmetlerine almak için ellerinden geleni yaptılar.

Mogul öğretisine göre, imparatorluk hükümeti *zemindar*'lık haklarını istediğinden geri alıp istediğine verebilirdi. Bunu gerçekte ne ölçüde yapabildiklerini bilmiyoruz. Öteki *zemindar*'lar grubu ise, neredeyse bağımsız şefler durumundaydılar. Vergilerini ödedikleri sürece kendilerine karışılmazdı. En zengin ve nüfusu en kalabalık bölgeler (aralarında *zemindar*'ların az çok başa-

nıyla imparatorluk memurları arasına alındığı yerlerin de bulunduğu bölgeler) imparatorluğun doğrudan denetimi altında olmakla birlikte, şeflerin ve küçük prensliklerin denetimi altındaki topraklar hiç de az değildi.[28]

Görüldüğü gibi imparatorluk, büyüklük ve bağımlılık dereceleri çok çeşitli, ama hepsi de imparatorluğa vergi ödemek zorunda olan yerel despotluklardan oluşmaktaydı.[29] Küçük *zemindar*'lar bir dizi yerel aristokrasiler oluşturdular. Tahta yakın ailelerden, yenilip fethedilmiş uyruklar olmalarıyla ayrılan bu küçük *zemindar*'lar, bölgelerine aşırı derecede bağlı ve o yüzden, kendi aralarında, İngiliz aristokrasisinin mutlak krallığa hem meydan okuyabilmesine hem de onun yerini alabilmesine olanak veren birlik ve bütünlükten uzak olmalarına karşın belirleyici türden bir siyasal rol oynadılar.[30] İmparatorluk sistemi gerileyip daha baskıcı oldukça, küçüğüyle büyüğüyle *zemindar*'lar köylü ayaklanmalarının çevresinde toplandıkları odağı oluşturdular. Köylülerle yerli seçkinler, Hindistan'ı kendi başına, ayakları üzerinde durabilecek bir siyasal birim durumuna getiremediler. Ama yabancıların hatalarını cezalandırıp konumlarını savunamaz bir duruma sokabildiler. Köylülerin Mogul yönetimi zamanında yaptıkları buydu; İngiliz yönetimi zamanında, edindikleri yeni müttefikleriyle onlara yaptıkları bu oldu; benzeri eğilimler, yirminci yüzyılın üçüncü çeyreğinde hâlâ açıkça kendini göstermekte.

"*Zemindar*", Hint toplumunun toprakta bir özel mülkiyet sistemine sahip olup olmadığı konusundaki çok daha büyük bir sorunun odağında yer alan bir terimdir. Sorunun zamanla insanlar arasındaki, herkesin kendisine yiyecek, barınak ve uygarlığın araç gereçlerini sağlamak için kullandığı maddi nesneleri yöneten ilişkilerin neler olduğu sorusuna dayandığı anlaşıldı. Toprak söz konusu olduğunda, bu soruyu hiç değilse ana çizgileriyle yanıtlamak güç değil. O tarihlerde toprak, çoğu durumda onu işleme çabasının gösterilmesi karşılığında sahip olunabilecek derecede boldu. Böyle olunca, yöneticiler açısından sorun, köylülerin bu toprakları ekip biçmelerini sağlamaktı. İmparatorluğun bir uyruğu toprağı işgal etmişse, yöneticiye korunması karşılığında, toplam üründen bir pay ödemesi istendi. Mogul kamu yö-

28 Habib, *Agrarian System*, s. 154, 160, 165, 170, 174, 180, 183, 189.

29 Habib, *Agrarian System*, s. 184.

30 Karş. Habib, *Agrarian System*, s. 165-167.

netimi kuramında ve uygulamasında, uyrıkların toprağı ekip biçme görevi üzerinde önemle durulur. Moreland, yerel bir yöneticinin, bir köy muhtarını, toprağını ekmediği için kendi eliyle ikiye böldüğü bir olaydan söz eder.[31] Bu, uç bir örnek olsa da, temeldeki sorunun ne olduğunu açıklamaktadır. Özel sahiplik hakları, kesinlikle kamusal nitelikteki toprakları ekip biçme görevine bağlıdır ve bu görevden türetilmiştir. Bu olgu, tümüyle değişmiş koşullar altında bile, toprakla ilgili toplumsal ilişkileri günümüze dek etkileyegelmiştir.

Mogul politikası, kamu yönetimi sistemini büyük bir mali sıkıntı içine soktu. Ekber'in ardılı Cihangir (1605-1627) Hindu uyruklarıyla uzlaşmaya çalışmış ve imparatorluğu genişletmeye kalkışmamışsa da, Şah Cihan (1627-1658) aralarında Taç Mahal'in ve yapılması yedi yıl tutan, yapımında kullanılan malzeme için bir milyon sterlinden fazla para harcanan Tavus Taht'ın da bulunduğu sayısız yapıt yükselterek bir görkem politikası izledi. Ayrıca, fazla aşırıya kaçmasa da, Hindulara karşı bir ayırım politikası izlemeye de başladı.[32] Evrenzib (1658-1707) ise, hem Hindulara karşı geniş çaplı bir baskı politikası yürüttü hem de pahalıya patlayan ve sonuçta yıkıcı olan savaşlarla imparatorluğu genişletti. Daha fazla toprağın daha fazla gelir kaynağı anlamına gelmesiyle ilişkili olabilecek bu görkem ve ülke topraklarını genişletme politikaları, imparatorluğun yapısındaki zayıflığın su yüzüne çıkmasına yol açtı.

İmparator bir bölgenin yönetimiyle görevli bir vekili uzunca bir süre yerinde bırakmışsa, kendine bağlı bu kimselerin, bir gelir kaynağı ve iktidarlarını dayandıracakları bir temel edinmeleri sonucunda üzerlerindeki denetimini yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktaydı. Öte yandan, yönetici bu görevlileri sık sık bir bölgeden alıp bir başka bölgeye verirse, bu kez, kendine bağlı bu kimseler, bulundukları yerlerdeki köylülerden kalacakları kısa süre içinde olabildiğince fazla koparma derdine düşebiliyorlardı. Bu durumda tarım gerileyecek, buna bağlı olarak sonuçta imparatorluk gelirleri azalacaktı. Dolayısıyla sonunda merkezi otoritenin bölgelerle olan bağları gevşeyecek ve imparator, sık sık yer değiştirmeler yoluyla sürdürmek istediği denetimini yine de yitirecekti. İmparatorun, bu iki yoldan hangisini iz-

31 Moreland, *India at Death of Akbar*, s. 96-97; aynı zamanda onun *Agrarian System* adlı kitabının xı. - xıı. sayfalarına bakınız.

32 Moreland ve Chatterjee, *Short History*, s. 241, 242.

lemiş olursa olsun, uzun vadede kaybetmeye mahkûm olduğu bir gelecekle karşı karşıya kalacağı anlaşılıyor. Bu iki olanaktan, az önce kaba çizgileriyle anlatılan ikincisi, gerçekte olanlara oldukça yakın bir tahmin.

Cihangir dönemi kadar erken bir tarihte, atamalarda sık sık değişiklik yapılmasından ötürü, tarımsal istikrarsızlıktan söz edildiğini duyuyoruz.[33] On yedinci yüzyılın ortasında Hindistan'ı gezmiş olan Bernier, kitabında yakından tanıdığı memurların ağzından sık sık gönderme yapılan şu yorumu dile getirir:

"Bu toprakların ihmal edilmiş durumunu kafalarımıza niçin takalım? Ve onun semereli olması için paramızı ve zamanımızı niçin harcayalım? Ondan bir anda yoksun edilebiliriz ve böylece çabalarımızın ne bizlere ne de çocuklarımıza bir yararı olur. Köylü açlıktan ölecek ya da toprağı bırakıp kaçacak olsa da, başka bir yere gitmemiz buyurulduğunda onu çorak bir çöl gibi bıraksak da, bu topraklardan sızdırabileceğimiz kadar parayı sızdırmaya bakalım."[34]

Bernier durumu abartmış olsa da, elimizde onun Mogul yönetiminin baş kusuruna parmak bastığını gösteren başka pek çok kanıt var.

Öteki gezginlerin tanıklığı kadar, Bernier'nin tanıklığı da, Evrenzib'in buyruklarından çıkardığımız duruma çok iyi uymaktadır. Bu gezginlerin hepsi, bir yandan köylülerin ağır vergiler ve sıkı bir disiplin altında ezildikleri, bir yandan da Mogul yönetimi altındaki bölgelerin dışına kaçtıkları için sayılarının azaldığı bir tablo çizerler.[35] Köylüler kaçınca, oraya atanmış vekilin gelirleri ister istemez düşecekti. Kısa ve belirsiz bir memurluk süresi için bir bölgede bulunan vekil, bölgede kalıp çalışmayı sürdürenlerin üzerindeki baskıyı artırarak, kaçanlar nedeniyle uğradığı kayıpların bir bölümünü onlardan çıkarmaya çalışacaktır. Böylece süreç, baskı arttıkça kaçanların da artmasıyla ağırlaşan bir biçim almaktaydı. Mogul sistemi, köylüleri, koşulların biraz daha iyi olma eğilimi gösterdiği bağımsız şeflerin kollarına attı. Bernier'nin köylülerin böyle bağımsız bölgelerde daha az ezildikleri yolundaki açıklaması birçok bağımsız kaynakça onaylanmakta. Mogul bürokrasisiyle eşitsiz bir yarışmaya girişmiş olan

33 Moreland, *Agrarian System*, s. 130.

34 Moreland, *Agrarian System*, s. 205'te aktarılmıştır.

35 Habib, *Agrarian System*, IX. bölüm. Aynı zamanda bkz. Moreland, *Agrarian System*, s. 147; Moreland, *From Akbar to Aurangzeb*, s. 202.

küçük *zemindar*'lar da köylülere iyi davranmayı kendi yararlarına buldular. Böylece, Mogullar'ın kökünü kurutamadıkları bağımsız yetke odakları, köylü ayaklanmalarının çevresinde toplandıkları merkezler oldu. Mogul iktidarının doruk noktasında bulunduğu zamanlarda bile, ayaklanmalar, oldukça sık patlak vermekteydi.[36] Mogul bürokrasisi daha baskıcı oldukça, rüşvete, suistimale daha çok başvurmaya başladıkça isyanlar da daha ciddileşti. Pek çok bölgede köylüler hükümete ödemeleri gereken yıllık vergiyi ödemeyi reddettiler; silaha sarıldılar ve yağmaya giriştiler. Köylülere önderlik eden şefler, uyruklarının durumunu iyileştirmeye niyetli değildiler. İçlerinden birinin, avam halk hakkında, "para onlara yaramaz, bir lokma yiyecek ver, bir de tokat at yeter"[37] dediği söylenir. Bununla birlikte, ataerkil bağlar ve kast bağlılıkları yanı sıra, belki apaçık bir umutsuzluk nedeniyle, köylüler kendilerini isteyerek izlediler. Gerçekten, ataerkil bağlılıkları, sekter dinsel tutumlardaki yenilik arayışları, egemen düzenin adaletsizliklerine ve kanlı öç ve yağma eylemlerine yekten karşı çıkışları içeren çelişkili davranışlarıyla, gerileyen Mogul sistemi döneminin köylü hareketleri, son derece ilkel ticaret ilişkilerinin baskıcı bir tarım düzenine sızmaya başladığı aynı genel koşullar içinde bulunan bütün öteki köylü hareketleriyle benzerlikler gösterir.[38]

On sekizinci yüzyıl ortasında, Mogul bürokratik egemenliği çökerek sık sık birbirleriyle savaşan küçük krallıklar sistemine dönüştü. İngilizler burunlarını Hindistan'ın kırsal bölgelerine iyice sokmaya başladıklarında karşılaştıkları durum buydu.

Dönüp kayıtlara bir göz atıldığında, Mogul sisteminin dinamiklerinin, ne Batı modeli bir siyasal demokrasinin gelişmesine, ne de Batı modeli bir ekonomik büyümeye elverişli olduğu sonucuna kolaylıkla ulaşılabilir; hatta böyle bir sonuca ulaşmak fazlasıyla kolay bile olur. Mogul sisteminde krala karşı bağımsızlığını ve ayrıcalıklarını korurken, siyasal birliği de sürdürebilen bir aristokrasi yoktu. Tersine, bağımsızlıkları (ona da bağımsızlık denebilirse) ardı sıra anarşiyi getirdi. Aynı biçimde, burjuva denebilecek kesimin de dayanacağı bağımsız bir tabanı yoktu. Bu iki özellik, gücü azaldıkça daha da saldırganlaşan ve köylüleri

36 Habib, *Agrarian System*, s. 335-336.

37 Habib, *Agrarian System*, s. 90-91'de aktarılmıştır; aynı zamanda bkz. s. 350-351.

38 Bkz. Habib, *Agrarian System*, s. 338-351.

ezip ayaklanmaya zorlayarak, Hindistan alt kıtasını, daha önce de genellikle olduğu gibi, birbirleriyle savaşan, böylelikle yeni bir yabancı fethine hazır lokmaya dönüştüren bir sürü parçalanmış birimin bulunduğu bir ülke yapan yağmacı bir bürokrasiyle yan yana bulunuyordu.

3. Köy Toplumu: Ayaklanmayı Önleyen Engeller

Üst sınıflar ile, siyasal kurumların niteliği Hindistan'da, on altıncı yüzyıldan on sekizinci yüzyıla uzanan dönemde, Avrupa'nın bazı bölgelerinde görülen, kapitalizm ve siyasal demokrasi doğrultusundaki ekonomik ve siyasal gelişmeye benzer bir hareketin niçin görülmediğinin bazı ipuçlarını verdi. Köylülerin Hint toplumundaki yerinin daha yakından incelenmesi, bu bakımdan son derece önemli iki özelliğin daha ortaya konmasına yardımcı olacaktır: Bunlar, Çin'deki ve Japonya'daki bostancılık benzeri köylü tarımıyla olabilecek en kesin karşıtlık içindeki geri bir tarım ve Hint köylüsünün apaçık görünen siyasal uysallığıdır. Bu uysallığa uymayan, ayrı bir bölümde tartışılması daha uygun olan bazı kuraldışı (istisnai) durumlarla karşılaşılmışsa da, köylü ayaklanmaları, Hindistan'da hiçbir zaman, Çin'de ulaştıklarına benzer bir önem kazanamamıştır.

Hindistan'ın büyük bir bölümünde yetiştirilen ürün türleri ve yetiştirilme biçimleri bakımından, Ekber zamanıyla günümüz arasında önemli benzerlikler vardır. Bengal'de pirinç önde gelen üründü. Kuzey Hindistan'da genel olarak tahıllar, akdarı türleri ve baklagiller yetiştirilirdi. Dakka'da *covar* (ki akdarının ya da süpürge darısının bir türü olup *cuar* diye de söylenir) ve pamuk yetiştirilirken, güneyde yine pirinç ve akdarı türleri en çok yetiştirilen ürünlerdi.[39] İyi bir ürünün alınması, bugün olduğu gibi, o zaman da yıllık Muson yağmurlarına bağlıydı. Hindistan hakkındaki standart yapıtlarda çok sık karşılaşılan bir değerlendirmeye göre, tarım ülkenin büyük bir bölümünde yağmurla oynanan bir kumardır. Sulama, İngilizlerin gelmesinden önce bile, tarımı bir kumar olmaktan çıkaran bir etki yapmaktaydıysa da, ülkenin her yerinde sulama yapma olanağı yoktu. Musonların yetersizliği, zaman zaman büyük kıtlıklara yol açtı. Bu tür kıtlıklarla yalnızca uzak geçmişte değil, İngiliz yönetimi döneminde de birçok

39 Moreland, *India at Death of Akbar*, s. 102, 104. Daha ayrıntılı bir inceleme, Habib, *Agrarian System*, bölüm I'de bulunmaktadır.

kez karşılaşıldı. Son büyük kıtlık 1945'te oldu. Doğa güçlerine ilişkin belirsizliğin Hindistan köylüsünü edilgin kıldığı ve yoğun tarıma geçilmesini engellediği sık sık ileri sürülmüştür. Benim bu konuda ciddi kuşkularım var. Çin de en az Hindistan kadar bu tür kıtlıklarla yüzleşen bir ülkeydi; ama Çin köylüleri, çok eski tarihlerden beri, çalışkanlıkları ve özenli tarımları yüzünden herkesin övgüsüne konu olmuşlardır.

Buna karşılık, ilk İngiliz yorumlarında etnosantrik eğilimlerin oldukça büyük bir yer tuttuğu göz önüne alınsa bile, Hindistan'daki tarım yöntemleri, kaynakları boşa harcayan ve verimi düşük uygulamalar olarak görünür. Teknoloji de, az çok durağan görünmektedir. Tarım araç ve tekniklerinde, Ekber zamanından yirminci yüzyılın başlarına kadar önemli bir değişiklik olmamıştır.[40] En önemli tarım aracı, o gün olduğu gibi bugün de, öküzle çekilen hafif sabandır. O yüzden inek bir güç, besin (elbette et olarak değil) ve yakacak kaynağının yanı sıra, dinsel tapınma nesnesi de olagelmiştir.[41] Pirinç yetiştirmenin üstünlükleri, on dokuzuncu yüzyılın başlarında ve büyük bir olasılıkla daha önceleri, hiç değilse bazı bölgelerde biliniyordu. Ne var ki, Japonya'nın tersine, işin örgütlenişi öylesine geriydi ki, çiftçiler pirinçten yeterince yararlanamadılar. Sonunda, "dikim mevsiminin ilk ayında, ürünün ancak yarısı dikilebildi" diye yazar Buchanan, 1809-1810'da, Bengal'in kuzeydoğu köşesindeki bir bölge hakkındaki yazısında ve [bu ilk ayın dikimi için] "son derece verimli oldu; geri kalanın sekizde beşi ikinci ayda dikilebildi ve şöyle böyle bir ürün verdi; üçüncü ayda dikilebilen sekizde üç ise, öylesine zavallı bir ürün verdi ki, bu uygulamanın ekonomik

40 Moreland, *India at Death of Akbar*, s. 105-106.

41 O'Malley, *Popular Hinduism*, s. 15'te çağımızın bir Hintli yazarının yapıtında bulunan, ineklere karşı tutumla ilgili şu parçayı aktarır: "İnek, tüm hayvanların en kutsalıdır... sidiği de dışkısı da kutsaldır... fışkırttığı su, kutsal suların en iyisi olduğu için, akıp gitmesine izin vermemek gerekir; öyle ki bu su, günahları yok edip, değdiği her şeyi kutsal kılar; öte yandan hiçbir şey inek dışkısı kadar arındırıcı olamaz. Bir ineğin kutsal sidiğini ya da dışkısını bırakarak onurlandırmak alçakgönüllülüğünü gösterdiği herhangi bir yer, ondan sonra sonsuza dek kutsal bir yer olarak kalır." İnek dışkısının yakıt olarak kullanılması, başka yakacakların bol bol bulunduğu yerlerde de görülen bir uygulama olduğuna göre, yalnızca odun kıtlığına bağlanamaz, bkz. Buchanan, *Bhagalpur*, s. 445. İnek mayısının ağır ağır ve bir kararda yandığı pek az gözetmeyi gerektirdiği göz önüne alınırsa, günümüze dek yaygın olarak kullanılmasında, pratik alandaki bu üstünlüklerinin de büyük bir payı bulunabilir.

bakımdan kötü olduğu sonucuna varmak kaçınılmazdı; ama başka türlü davranılsaydı, halk ayaklanacaktı" diye ekler.[42]

Zamanın tarım uygulamalarının ayrıntılarını veren az sayıda kaynaktan biri olan Buchanan, ayrıca çiftçilerin bu bölgede, ürün değiştirme (dönüşümlü ekim) yerine genellikle aynı tarlaya birkaç ürünü karışık olarak ektiklerini söylemektedir. Ekilen ürünlerin hiçbiri iyi yetişmese de, hiçbirinden ürün alınamaması ender bir durum olacağından, bu, kaba bir sigorta biçimiydi.[43] Ganj Irmağı kıyısındaki bir başka bölgede, yine Japon uygulamasının tam tersine, çok miktarda tohumu, daha önce toprağı ekime hazırlamadan, kuru toprak üzerine serpmek herkesce başvurulan bir uygulamaydı; Buchanan bu uygulamayı az önce sözü edilen yerde de görmüştür.[44] Buchanan'ın raporlarının her yerinde, Mogullar yönetimi sırasındaki durum hakkında ilk Fransız saptamalarında da görülen, aynı düşük verimlilik ve etkililikten uzak bir tarım temasıyla karşılaşırız.

Toprağın görece bolluğu, İngilizler'den önceki Hindistan tarihinin büyük bir bölümünde karşılaşılan olguların, gerek güçsüz tarım yöntemlerinin gerekse köylü muhalefetinin niteliğinin önemli bir nedenini oluşturmuş bulunabilir. Birçok yerde toprak boldu ve onu işleyecek kaynaklara sahip insanları bekliyordu. Köylüler, daha önce gördüğümüz gibi, baskıcı bir yöneticiye, genellikle kitle olarak o bölgeden kaçarak tepki göstermekteydiler. Bize daha yakın bir dönemin bir otoritesinin sözleriyle, kaçmak "kıtlık ya da ezilme karşısında gösterilen ilk tepki" idi.[45] Ezilmenin ve toprak bolluğunun bu yoldan birbirlerini etkileyerek yarattıkları sonuç, Mogul yönetiminin son dönemleriyle İngiliz yönetiminin ilk dönemleri hakkındaki yazılarda sık sık sözü edilen

42 Buchanan, *Purnea*, s. 345. Buchanan bir doktor ve Hintlilerin kendisine her söylediklerini olduğu gibi alıp kabul etmeyen, olanağını bulduğunda söylenenlerin doğruluk derecelerini, başka olgularla karşılaştırarak araştıran, dikkatli bir gözlemciydi. Aynı zamanda kendisini ulusal önyargıların kaba biçimlerinden kurtarmış biriydi. Hem Kuzey hem Güney Hindistan'ın çeşitli bölgelerinde yaptığı ayrıntılı gözlemlere büyük bir güven duyulur. Tam adı Francis Hamilton Buchanan idi; yapıtlarından bazıları "Francis Buchanan Hamilton" adıyla yayımlanmış olsa gerek.

43 Buchanan, *Purnea*, s. 343.

44 Buchanan, *Bhagalpur*, s. 410-412.

45 Habib, *Agrarian System*, s. 117; aynı zamanda bkz. Moreland, *Agrarian System*, s. xii, 161-163, 165, 169, 171. Ancak ormanlık bir bölgeye kaçışta, toprağın tarıma açılması yolunda çok büyük güçlüklerle karşılaşılıyordu. Bu konuda bkz. Baden-Powell, *Village Community*, s. 50-51.

ekilip biçilmeyen ve kötü ekilip biçilen çok geniş toprakların varlığı olgusunu oldukça iyi açıklamaktadır. Bu açıklama, çok önemli olmakla birlikte yeterli değildir. Hindistan'ın Batı Ganj ovası gibi bazı bölümleri, Ekber zamanında, yirminci yüzyılın ilk onyıllarında olduğu kadar kalabalık bir halkı barındırmış olabilir. Ayrıca tarım, ülkenin birçok bölgesinde toprak kıtlaştıktan sonra da zavallı durumunu sürdürmüştür. Bu olgular, insanı, tarımda görülen düşük verimlilikte, toprakla ilgili toplumsal düzenlemelerin de önemli bir rol oynamış olabileceğini düşünmeye götürür.

Bunlardan biri olan Hint vergi sistemine daha önce değinmiştik. Japon köylüsü gibi Hint köylüsü de, yönetici sınıflara, daha çok bir gelir kaynağı olarak görünüyordu. Japonya'da topraktan alınan verginin köylüye, çalışkan köylünün elinde bir "artı"nın kalmasına olanak veren sabit bir yük yüklediğini gördük. Mogul ve Hint vergilendirmesi ise, esas olarak ürünün değişmez bir "oranı" biçimindeydi. Dolayısıyla Hindistan'da köylü ne kadar çok üretirse, vergi toplayıcısına o kadar çok vergi ödemek zorundaydı. Ayrıca, Mogul iltizam sisteminin yapısında, mültezimi, köylüleri olabildiğince sıkıştırıp vergi sızdırmaya iten bir yan vardı. Bu farkların iki ülkenin köylüsünün farklı karakterlere sahip olmasında belirleyici bir rol oynamış olması büyük bir olasılık. Söz konusu durumun, Hindistan'da çok eski zamanlardan beri süregeldiğini biliyoruz. Muhtar ya da bazı bölgelerde köyün ileri gelenlerinden oluşan bir kurul, işlenecek toprakları ve her birine düşen vergi payını köyün sakinleri arasında dağıtarak genellikle bir vergi toplayıcısı gibi davranırdı. Muhtar ya da bu kurul, Japonya'daki sisteme benzer bir biçimde, yetkililerle köy arasında bir tampon işlevi de görmekle birlikte, Hindistan'da üst beyin köy içinde olup bitenleri denetlemeye çalışma eğilimi çok daha düşüktü. Barışı ve düzeni koruyup sürdürme işi, köy vergisini ödediği sürece, hemen tümüyle köyün ileri gelenlerine ve muhtara bırakılmaktaydı.[46]

Hint köylü topluluğunda çalışmanın örgütlenmesi de, ürün düzeyinin düşüklüğünü açıklayabilecek biçimde, Japonya'dakinden farklıydı. Hindistan'da bu alanda karşımıza, az sonra daha etraflıca incelememiz gereken kast sistemi çıkar. Şimdilik, Ja-

46 Spear, *Twilight of the Mughuls*, s. 123-124; Moreland, *Agrarian System*, s. 162, 203; Baden-Powell, *Village Community*, s. 13, 23-24; Habib, *Agrarian System*, s. 185.

pon sisteminin, Tokugava yönetiminin geç dönemlerinde değişmeye başlamadan önce, daha çok sözde akrabalık ilişkilerine dayandığını anımsamakla yetinelim. Hindistan'da, bundan farklı olarak, toprağa sahip olan kastlarla, pek az toprağı olan ya da hiç toprağı bulunmayan kastlar arasında, yiyecek karşılığında emek ve hizmet değişimine dayanan bir sistem vardı. Çağdaş kiralık emek sistemine daha yakın olmakla birlikte, Hindistan düzenlemesi de, görenekle ve kabaca geleneksel duygular diyebileceğimiz şeyle desteklenmişti. Dolayısıyla, bir yandan üstün yanlarını almaksızın, hem duygusal bağlılıklara dayanan geleneksel sistemlerin hem çağdaş sistemlerin bazı olumsuz yanlarına sahipti; bir yandan da hem işbölümünde doğabilecek değişmeleri hem de işbölümünün belli bir işe yoğun olarak uygulanmasını engellemekteydi. Böyle bir eğilimin varlığı açık görünse de, kastın gerçek yaşamda belli bir esnekliğe sahip olduğu göz önüne alındığında, bu yorumu daha ileri noktalara götürmek doğru olmaz. Bu sistemde, çağdaş sistemlere benzer bir denetim gerçekleştirebilmek kolay değildi. Çünkü Hintli rençperler, kast sisteminin en alt basamağında yer alıyorlardı ve onlara verilen "dokunulmazlar"* adının da gösterdiği gibi, büyük ölçüde köy topluluğunun dışında bırakılmışlardı. Çeşitli kastlara bölünmüş oldukları için dokunulmazlar, çağdaş anlamda grevin ne olduğunu bilmiyorlardı, ama çağdaş bir otoritenin deyimiyle "işi sulandırmanın ne anlama geldiğinin farkındaydılar."[47] Uyuşuk bir tarım yürütülmesinin nedenlerinden biri buydu. Bir başka nedeni de, yukarı kastların genellikle, işçilerin başına dikilip, onları kullandıkları yöntemleri geliştirmeye zorlamaktansa, kendilerini daha az sıkıntıya sokup, işçilerini daha az denetleyerek, daha az kazanmayı yeğlemiş olmaları olgusudur.

Kast sorununa ve yarattığı siyasal sonuçlara girmeden önce, birkaç noktada uyarıda bulunmak gerek. Kast sistemi, en azından bütün uzantılarıyla yalnızca Hint uygarlığına özgüdür. Bu nedenle, Hint toplumuna özgü görünen başka her şeyi kast ile açıklamanın çekiciliği çok güçlüdür. Ama elbette bu doğru olmaz. Örneğin eski çalışmalarda, kast din savaşlarının görülmeyişini açıklamada kullanılmıştır. Ne var ki, eski günlerde Hindulaların İslamlığın yayılmasına gösterdikleri tepki bir yana, çağımızda kast ortadan kalkmadığı halde, din savaşları korkunç boyutlar

* İngilizcesi "*Untouchable*" (ç.n.).

47 Spear, *Twilight of the Mughuls*, s. 120.

kazandı. Kast ve kast öğretilerinin önemli bir parçasını oluşturan reenkarnasyon (ruhgöçü) kuramı, Hint köylülerinin siyasal alandaki gözle görülür yumuşak başlılığını ve çağdaş dönemde devrimci ayaklanmaların güçsüzlüğünü açıklamakta da kullanıldı. Ne var ki, daha önce gördüğümüz gibi ayaklanmalar, Mogul sistemini çökerten güçlerden birini oluşturmuştu. Daha sonraki tarihlerde de benzeri hareketler görülmemiş şeyler değildi. Yine de boyun eğmeye yatkınlık görüşünü destekleyen kanıtlar ağır basmaktadır. Kastın böyle bir davranışın yaratılıp yaşatılmasında rolünün bulunduğu görüşünü yadsımanın anlamını görmüyorum. Sorun bundan çok edilgin kabullenmeyi yaratan mekanizmanın kavranmasıdır.

Bu konuda standartlaşmış açıklama az çok şöyle gelişmektedir: Reenkarnasyon kuramına göre, bu yaşamda kastının davranış kurallarının gereklerine uyan bir kişi, dünyaya bir dahaki gelişinde daha yüksek bir kastın üyesi olarak doğacaktı. Şimdiki yaşamdaki boyun eğicilik bir sonraki yaşamda toplumsal merdivenin bir üst basamağına yükseltilmekle ödüllendirilecekti. Böyle bir açıklama, sıradan Hintli köylülerin, kentli rahipler sınıfının ileri sürdüğü rasyonalizasyonları kabul edip benimsediklerine inanmamızı gerektirmektedir. Brahmanlar bu yolda az çok başarılı olmuş olabilirler. Ama bu, öykünün ancak bir bölümünü oluşturabilir. Köylülerin Brahmanlara karşı tutumları ortaya çıkarılabildiği ölçüde, köylünün Brahman'ı, iyi ve istenir olan her şeyin modeli olarak edilgince ve tüm yüreğiyle benimsemediğini açıkça göstermektedir. Hintli köylülerin, insanüstü güçler alanında tekel kurmuş olan bu kimselere karşı tutumları, çoğu Fransız köylüsünün Katolik rahibe karşı tutumuna benzer bir biçimde hayranlık, korku ve düşmanlığın bir karışımı olarak görünür. Bir Kuzey Hindistan atasözü, "bu dünyada üç kan emici vardır" diye başlar, "pire, tahtakurusu ve Brahman"[48] diye sona erer. Brahman'a, köye yaptığı hizmetlerin karşılığı olarak ödemede bulunduğuna göre, böyle bir düşmanlığı gerektirecek yeterli nedenler var demektir. "Çiftçi hasadını, Brahman'a bir töven yapması için ödemede bulunmaksızın kaldıramaz; bir esnaf, Brahman'a ödemede bulunmaksızın yeni bir işe başlayamaz; bir balıkçı, bir töven yaptırıp bir ödemede bulunmaksızın... ne yeni bir kayık yapmaya başlayabilir ne de balığa çıkabilir."[49] Dinsel

48 O'Malley, *Popular Hinduism*, s. 190-191.

49 Kaye, *Sepoy War*, c. 1, s. 182-183.

olmayan yaptırımlar da kuşkusuz kast sisteminin bir parçasıydı. Ve genel olarak biliyoruz ki, insan tutum ve inançları, onları yaratan yaptırımlar ve durumlar sürmedikçe ya da gerçeği daha kabaca koyarsak, insanlar onlardan bir şeyler elde etmedikçe varlıklarını sürdüremez. Kastı gerçekten kavramak istiyorsak, onun bu somut destekleri üzerinde durmamızın gerektiği ortada.

Bunlardan birincisi, geçmişte toprak sahipliğiydi, bugün de hâlâ toprak sahipliğidir. Brahman'ın evrensel üstünlüğü, bugün kast sisteminin işleyişindeki olgulara uymadığı gibi, olasılıkla yüzyıllardır uymayan, rahiplerce uydurulmuş bir masaldır. Çağdaş Hindistan köylerinde, ekonomik bakımdan egemen grup aynı zamanda egemen kasttır. Egemen grup bir köyde Brahmanlar, bir başkasında bir köylü kastı olabilir. Tepede Brahmanların bulunduğu yerde bile, üstün konumları, din adamı işlevlerinden değil, ekonomik işlevlerinden ileri gelmektedir.[50] Böylece kastın, eskiden de, bugün olduğu gibi, dayandığı bir ekonomik temelinin, bunun yanı sıra bir de dinsel açıklamasının bulunduğunu görüyoruz; ancak ekonomik temel ile dinsel açıklama arasındaki uygunluğun uzun zamandır tam örtüşmekten uzak olduğunu biliyoruz. Belli bir bölgede toprak sahibi olan kast en üstün kasttır; çünkü kastın gerçekliği, ancak belli bir yerde doğurduğu sonuçlarla sınırlıdır. Kastın çağdaş durumuna bakarak geçmişteki durumunu açıklamaya çalışmak, kuşkusuz pek güvenilir bir yol değildir. İngiliz etkisi kendisini yaygın biçimde göstermeden önce ve toprağın bugünün ölçülerine göre bol olduğu daha eski dönemlerde, kastın ekonomik temelleri belki bugünkü kadar çıplak gözle görülür durumda değildi. Bununla birlikte, o tarihlerde de ekonomik bir temeli vardı. Elimizdeki kanıtlar, daha eski tarihlerde bile, en yüksek kastların genellikle en iyi toprakları ellerinde bulundurduklarını ve aşağı kastların emeğini istedikleri gibi kullanabildiklerini gösterecek kadar açıktır.[51]

50 Brahmanların on sekizinci yüzyılın sonlarında ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında çalışmakta bulundukları işlerin ne kadar çeşitli olduğunu görmek için Papaz Dubois'nın *Hindu Manners* adlı kitabının I. cildinin 295. sayfasına, daha sonraki tarihler için Senart, *Caste*, s. 35-36'ya bakınız.

51 Örneğin bkz. Buchanan, *Purnea*, s. 360, 429-430, 439. Bailey, *Caste and the Economic Frontier* adlı yapıtında, daha eski zamanlarda, Orissa'nın bu bölümünde birbirleriyle akraba savaşçı ailelerin tarım işlerini gören kast dışı sığıntı [Parya] aileleri bulunduğunu bildirir. Papaz Dubois, *Hindu Manners*, c. I, s. 55, 57, 58'de, kast dışı kimseler arasında kölelik sınırında bir

Kast kurallarının uygulanmasını sağlayan başlıca resmi araç, belli bir bölgede bulunan tüm köylerdeki her bir kastın üyeleri arasından seçilen küçük bir grup önderden oluşan "kast kurulu" idi ve bugün de bu kast kuruludur. Hindistan'ın bazı bölgelerinde bu kurullar arasında bir hiyerarşi sıralaması vardır. Kurul yalnızca kendi kastının üyelerinin davranışlarını denetler. Bir kast kuruluna bağlı olan bölgenin genişliğinin, eskiden, ulaşımın daha güç olması nedeniyle, bugünkünden daha küçük olması beklenir. Her kastın bir kurulunun olduğunu söylemek de her zaman doğru değildir. Bu bakımdan, yerel koşullara bağlı olarak bir bölgeden ötekine oldukça büyük değişiklikler vardır. Bir kastı, Hindistan'ın bütününde temsil eden kurul diye bir şeyin bulunmadığını belirtmenin de yararı var.[52] Kast kendisini, kesinlikle yerel düzeyde ortaya koyar. Ama köyde bile, kastın bir sistem olarak uygulanmasını sağlayan, yani aşağı kastların üyelerinin yukarı kastların üyelerine gerekli saygıyı gösterip göstermediklerine bakmakla görevli olan herhangi bir merkezi örgüt yoktur. Aşağı kastlar kendi kendilerini disiplin altına almıştır. Aşağı kastların üyeleri, toplumsal düzende kendilerine ayrılan yeri kabul etmeyi öğrenmek zorundadırlar. Bu bakımdan aşağı kastların önderlerinin yerine getirmeleri gereken bazı önemli görevlerin bulunduğu açıktır. Bu görevlerini yerine getirdiklerinde

serflik biçiminin bulunduğunu belirtir; ama bu tür serfliğin kendi yaşadığı dönemde ender karşılaşılır duruma geldiğini söyler.

Patel, *Agricultural Laborers in Modern India and Pakistan*, s. 9'da, geleneksel Hindistan topluluğunda tarım işçileri (rençperler) olarak ayrı bir sınıfın bulunmadığını ileri sürmektedir. Bu yoldaki baş kanıtını Campbell, *Modern India*, s. 65'ten ve Sir Thomas Munro'nun, bir Hintli tarafından yapılmış çağdaş bir çalışmadan alınmış sözünden çıkarmaktadır. Bu savın, İngiliz yönetimi öncesi dönemi ülküleştirme (idealize etme) yolundaki Hint ulusçu eğilimini temsil ettiğini sanıyorum. Buchahan, Güney Hindistan'ın birçok bölgesinde tarım işçileriyle karşılaştı. Bkz. Buchanan, *Journey from Madras*, c. I, s. 124; c. II, s. 217, 315; c. III, s. 398, 454-455. Köleler, Buchanan'ın gezisinin bir bölümünde, *Journey from Madras*, cilt III, s. 398'de belirtildiği gibi, o yerde bulunmayışları özel olarak dikkatini çekecek kadar yaygındılar. Ayrı bir sınıf olarak tarım işçilerinin sözünün, üç kuzey bölgesiyle ilgili ayrıntılı yazılarında sık sık geçtiğini görürüz, bkz. *Purnea*, s. 119, 123, 162-164, 409, 429, 433, 443-446; *Bhagalpur*, s. 193, 423, 460, 468; *Shahabad*, s. 343 ve bulmakta güçlük çekmeyeceğim öteki sayfalar. Bu sorunla ilgili olarak aynı zamanda bkz. Moreland, *India at Death of Akbar*, s. 90-91, 112-114; Habib, *Agrarian System*, s. 120.

52 Kast kurullarının, genellikle yerel durumla ilgili birçok ayrıntılı incelemede anlatıldığı görülür. Aynı zamanda bkz. Blunt, "Economic Aspect of the Caste System", Mukerjee, *Economic Problems*, c. I içinde s. 69.

onlara çok somut ödüller verilirdi. Bazen rençperlerin bağlı bulundukları kasttan, rençper ücretleri üzerinden komisyonlar aldıkları gibi, kast kurallarının çiğnenmesi durumunda ceza ödemeleri söz konusuydu.[53]

Kast disiplinini ağır bir biçimde çiğnemenin cezası boykottu; yani köy topluluğunun sağladığı olanakların o kimseden esirgenmesiydi. Bireyin hemen tümüyle bu olanaklara bağımlı olduğu, yoldaşları arasında örgütlü bir işbirliğinin bulunduğu bir toplumda, böyle bir ceza gerçekten korkunçtu. Çağdaş dünyaya girilmesiyle bu tür yaptırımların etkisinin nasıl azalmaya yüz tuttuğunu yeri gelince göreceğiz.

Bu sistemin aslında ayakta tuttuğu şey neydi? Kastın hizmet ettiği şeyin yerel planda işbölümünün sağlanması ve yetkeyle erkin bu yerel işbölümüne denk düşecek biçimde dağıtılması olduğu besbelli. Ancak kast sisteminin bundan fazla şeyler yaptığı da anlaşılıyor. İngiliz yönetiminden önceki Hint toplumunda ve bugün bile kırsal kesimin birçok bölgesinde, belli bir kastta doğmuş olmak, bireyin tüm yaşamını belirler; sözcüğün gerçek anlamında ana rahmine düşmesinin öncesinden, ölümünden sonrasına dek varlığının tüm evrelerini etkilerdi. Ebeveynin eş olarak kimleri seçeceklerini, doğan çocukların nasıl bir eğitimle yetiştirileceklerini, çocukların evlenirken eş olarak seçecekleri kimselerin kimler olabileceğini, söz konusu erkeğin ya da kadının tutmaları meşru olan işlerin türünü, kendilerine uygun düşecek dinsel törenleri, yiyeceği, giyeceği, küçük ve büyük abdestin nasıl yapılacağını (ki bunlar çok önemliydi) gösteren kuralları, günlük yaşamın en ince ayrıntılarına kadar nasıl davranılması gerektiğini kast belirler ve tüm bunlar "tiksinme" kavramı çerçevesinde örgütlenirdi.[54]

Bu evrensel gözetim ve öğreti aşılama (endoktrinasyon) söz konusu olmasa, aşağı kastların kast örgütünün merkezden örgütlenmiş yaptırımlarına gerek olmadan kastı nasıl ve niçin kabul ettiklerini anlamak güçleşirdi. Bana öyle geliyor ki, toplumun gözeneklerine işlemiş ve Batılıların geniş ve gevşek anlamıyla bile ekonomik ve siyasal saydıkları alanların ötesine yayılmış olması olgusu kastın özünü oluşturmaktadır. Çok çeşitli uygarlıklardan insanların "yapay" ayrımlar, yani rasyonel bir işbölümünün ya da otoritenin rasyonel olarak örgütlenmesinin ge-

53 Buchanan, *Bhagalpur*, s. 281-282.

54 Bkz. Hutton, *Caste*, s. 79.

reklerinden kaynaklanmayan ayrımlar yaratma eğiliminde oldukları görülmüştür; rasyonel sözcüğünü, burada herhangi bir belli görevi, grubun varlığını sürdürmesini sağlayabilecek biçimde yerine getirmek için, etkili bir toplumsal mekanizma sağlamak gibi son derece sınırlı bir anlamda kullanıyorum. Batı toplumunda, çocukların her zaman oldukça incelmiş bazı yapay ayrımlar geliştirdikleri görülür. Aristokratlar da, yönetme zorunluluklarından kurtulduklarında aynı şeyi yaparlar. Öte yandan, belli bir görevi yerine getirme gereği yapay ayrımları geçersiz kılabilir: Savaş alanındaki askeri nezaket kuralları, karargâhtakinden çok daha inceliksizdir. Bazı en "ilkel" toplumlarda son derece gelişmiş olan bu katı kural düşkünlüğü eğiliminin nedenini anlamak kolay değildir.[55] Kanıtlayabilecek durumda olmamakla birlikte, insan doyumunun zamana en çok dayanan ve kendine en çok dayanılan kaynaklarından birinin, öteki insanlara acı vermek olduğunu ve yapay ayrımların sonul nedenini bunun oluşturduğunu sanıyorum.

Kökleri ne olursa olsun, Hindistan'da kastın son derece çeşitli insan etkinliklerini örgütlemeye yardımcı olması olgusunun, derin siyasal sonuçlar doğurduğunu ileri süreceğim. Sınırları iyice belli bir bölgede yaşamı etkili biçimde düzenleyen bir sistem olarak kast, ulusal çapta politika sorunlarına kayıtsızdır. Köyün üzerindeki hükümet, genellikle bir yabancı kanalıyla dayatılan bir fazlalık olup bir gereklilik değildi; dünyanın değişmesiyle birlikte değiştirilmesi gereken bir şey değil, sabırla katlanılması gereken bir şeydi. Her şeyi kastın yoluna koyduğu köyde gerçekten yapacağı bir şey olmadığından, hükümet, özellikle yağmacı bir kuruluş olarak görülmüş olmalı. Düzeni korumak için hükümete gerek yoktu. Sulama sistemlerinin bakımındaki rolü, Marx'ın izniyle,* son derece önemsizdi.[56] Sulama işleri de büyük ölçüde yerel olaylardı. Merkezi devlet konusunda Çin ile Hindistan arasındaki yapısal farklılık son derece çarpıcıdır. Çin'de toplumun birlik ve bütünlüğünü imparatorluk bürokrasisi sağlardı ve köylüler uzayıp giden bir yıkımla karşılaştıklarında değiştirilmesi gerekli görülen şey oydu. Zıtlığı bu biçimde ortaya koymak, yine de yüzeysel bir yaklaşımın ötesine gitmez. Çin'de

55 Bkz. Lévi-Strauss, *Pensée sauvage*, s. 117-119.

* Bkz. Karl Marx - Friedrich Engels, *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, çev. Mihri Belli, Ankara, 1967, Sol Yayınları, s. 110-111 ve s. 158n (ç.n.).

56 Habib, *Agrarian System*, s. 256.

yerel *gentry*'nin, yerel ve ulusal çapta sahip olduğu konumunu borçlu olduğu ekonomik artıyı köylülerden çeken bir mekanizma olarak imparatorluk bürokrasisine gereksinimi vardı. Hindistan'da ise, yerel planda böyle bir düzenlemeye gerek yoktu. Kast kuralları onun yerini almıştı. Var olduğu yerlerde *zemindar*, yerel düzende toplumca benimsenen bir yer elde etmişti. Köylüden istediği parayı koparabilmek için merkezi hükümetin yardımına gereksinimi yoktu. Böylece, Çin ve Hint sistemlerinin farklı karakterleri, bu ülkelerde köylü muhalefetinin farklı biçimler alacağı anlamına geldi. Çin'de asıl sorun, "kötü" hükümetin yerine, iş başına aynı nitelikte, ama daha "iyi" bir hükümeti getirmekti; Hindistan'da ise, daha çok, köylerin üzerlerindeki hükümetten tümüyle kurtulmaya yönelikti. Ve Hindistan için, genellikle, olayların gelişmesini hızlandıran şu ya da bu yönde bir itici gücün varlığından çok, toplumun karakterinin ülkeye dayattığı genel bir gidişten söz edebiliriz. Hükümete zaman zaman direnildiği olmuşsa da, genellikle ortada direnilecek önemde bir hükümet yoktu.

Kast, insan davranışlarının çok geniş bir bölümünü kapsadığı için, Hint toplumunda aynı zamanda, kurulu düzene karşı oluşan muhalefetin yeni bir kast biçimini alması yönünde güçlü bir eğilim vardı. Suçluların oluşturdukları kastlar örneğinde, özellikle İngilizcedeki *thug* (haydut) sözcüğünün adından alındığı, on dokuzuncu yüzyılın birinci yarısında İngilizlerin başına bela kesilen Tag'lar kastında bu durum, son derece açık olarak görülür.[57] Aynı biçimde, kast kendisini bütün ağırlığıyla dinsel törenlerde ortaya koyduğuna göre, kastın ezici yanlarına karşı muhalefet, sistem tarafından, olasılıkla yeni bir kast biçimine sokularak özümlenecektir. Bunun böyle olması, bir ölçüde, Hindistan'da Roma Katolik Kilisesi'ninkine benzer bir dinsel hiyerarşinin bulunmayışının ürünüdür; gerçekten, Hindistan'da açık bir hedef oluşturacak, sınırları iyi çizilmiş herhangi bir dinsel ortodoksluk yoktu. Demek ki kast, somut dışavurumunda, ilkeleri son derece dayanıklı ve olağanüstü esnek, yenilikleri, yeni bir hücre yaratarak sindirebilen, yerel düzeyde eşgüdümlenmiş dev bir toplumsal hücreler kitlesiydi; bugün de aynı nitelikleri taşı-

57 Bu haydut kastı, ülkeye yayılmış olarak, varlığını oldukça yakın zamanlara kadar sürdürdü ve bildiğim kadar Tag'ların birçoğu varlıklarını hâlâ sürdürmekte. Çağdaş bir yazarın onlar hakkındaki ilginç görüşleri için bkz. Blunt, *Caste System of Northern India*, s. 158.

yor. "İslamlar", hatta "Avrupalılar" kastlarının oluşmasında görüldüğü gibi, yabancı fatihleri bekleyen yazgı da, yeni bir kastta toplanarak sistem içine alınmaları oldu. İslamlar ve Avrupalılar da, hiç de böyle bir niyet ve amaçlarının bulunmamasına karşın, ve tiksinme sıralamasındaki yerleri siyasal erk sıralamasındakinin tam tersi olmasa da ayrı bir kast oldular. Bir yerlerde, İngiliz yönetiminin başlarında, iyi Hinduların bir İngiliz ile görüştükten sonra, uğradıkları murdarlığı temizlemek için, baştan aşağı yıkanma adeti edindiklerini okumuştum.

Bununla birlikte, doğrudan doğruya hiyerarşik sistemin kendisine, üstü örtülü biçimde bile olsa karşı çıkılmasına çok seyrek rastlanıldı. İngiliz yönetimi zamanında ve büyük bir olasılıkla daha önceleri de daha sık rastlanılan olgu, üyelerini, uygun (örneğin Brahmanlara yakışan) yiyeceği, mesleği ve evlenme biçimini benimsemeye ikna ederek, bir kastın bir bütün olarak saygı ve tiksinme merdiveninin bir üst basamağına tırmanma savaşımı vermesiydi. Dulları yakabilme (*sati* uygulaması) bir kastın bu savaşımı kazanıp en üst mertebeye eriştiğinin en kesin belirtisiydi. Yukarı kastlarca konan normlara sıkı sıkıya uymayı ve disiplini gerektiren bir yoldan, bir tür yukarıya doğru kolektif mobilite olanağı sağlayan Hint toplumu, siyasal muhalefet olasılığını daha da sınırlamaktaydı. Yani sistem, insanların topluma karşı sahip oldukları bireysel haklara değil, bireyin kasta karşı görevlerine önem vermekteydi. Topluma karşı sahip olunabilecek haklar yalnızca grup hakları, yani kast hakları olma eğilimindeydi.[58] Kurbanlarının, kişisel aşağılanmışlığı gönüllü kabul edişleriyle ve düşmanlığın yöneltilebileceği belli bir hedefin, katlanılan sefaletten sorumlu tutulacak belli bir makamın bulunmayışıyla Hint kast sistemi, çağdaş bir Batılıya, Kafka'nın gördüğü biçimiyle, dünyanın acayip şekilde çarpıtılmış bir karikatürü gibi görünür. Bu olumsuz özellikler, bir dereceye dek, İngiliz fethinin Hint toplumuna getirdiği çarpıklıkların sonucu olabilir. Böyle bile olsalar, İngilizlerin ortaklıkta görünmelerinden önce var olan özelliklerin çarpıtılmış biçimleridir ve geçmişten getirilen bu özelliklerin sonradan çekilen acılardaki payı büyüktür.

Özetlemek gerekirse, hiç değilse geçici ve deneme niteliğinde bir görüş olarak, emeğin kırsal bölgelerdeki örgütlenme biçimlerinden biri olarak kastın, tarımdaki geriliğin tek nedeni ol-

58 Karş. Brown, "Traditions of Leadership", Park ve Tinker (eds.), *Leadership and Political Institutions* içinde, s. 7.

mamakla birlikte, önemli nedenlerinden biri olduğunu ileri süreceğim. Ayrıca, yetkenin yerel topluluklardaki örgütlenme biçimi olan kastın, siyasal birliği engellediği çok daha açık biçimde görülmektedir. Hint toplumu doğrudan doğruya bu esnekliği yüzünden, köklü toplumsal değişmeleri çok zorlaştırmıştır. Yine de böyle bir toplumsal değişme olanağı tümüyle ortadan kalkmış değildi. Gerçekten, Mogulların yerini alan yeni fatihler, ne kendilerinin ne de başkalarının ileride nasıl bir meyve vereceğini bilmedikleri tohumlar ekeceklerdir.

4. İngilizlerin 1857'ye Kadar Yol Açtıkları Değişiklikler

İngilizlerin Hint toplumu üzerindeki etkisi, üç yüzyıldan fazla bir süre boyunca, sürekli olarak işleyen birörnek bir nedenin sonucuymuş gibi ele alınamaz. İngiliz toplumu da, Hindistan'a giden İngilizlerin karakteri de, I. Elizabeth çağından yirminci yüzyıla kadar çok büyük değişiklikler geçirmiştir. En önemli değişikliklerden bazıları, kabaca 1750-1850 tarihleri arasındaki yüzyılda görüldü. On sekizinci yüzyılın ortasında İngilizler, hâlâ Majestelerinin Doğu Hindistan Kumpanyası kanalıyla yürütmekte oldukları ticaretle ve yağmalamayla uğraşıyorlardı ve Hindistan topraklarının ancak küçük bir bölümünü denetimleri altında bulunduruyorlardı. On dokuzuncu yüzyılın ortasında, adil ve dürüst davranma geleneğiyle övünen gururlu bir bürokrasi kanalıyla, Hindistan'ın asıl yöneticileri durumuna gelmiş bulunuyorlardı. Bürokrasi hakkındaki çağdaş sosyoloji kuramları açısından bakıldığında, tarihsel hammaddeler, bir yanda korsanlardan kolay kolay ayırt edilemeyecek kimselerin oluşturduğu bir tacirler kumpanyası, öte yanda Hindistan'ı dolduran bir sürü Doğu despotluğu gibi, hiç de umut verici şeyler değilken böyle bir değişmenin nasıl olabildiğini anlamak neredeyse olanaksız. Bu sosyolojik ve tarihsel paradoksu bir adım daha götürmekte hiçbir sakınca yok: Umut verici olmaktan aynı derecede uzak bu iki öğenin birleşmesinden, sonunda haklı gerekçelerle, bir demokrasi olduğunu savunan bir devlet doğabildi!

Bu garip karışımın İngiliz öğesinde görülen gelişmelerin seyri, çok kaba çizgileriyle şöyleydi: İngilizler I. Elizabeth zamanında, Hindistan'a serüven, devlet çıkarı, ticaret ve yağma gibi, o sıralarda geleneksel Hıristiyan ortaçağ uygarlığının çöküşü ve çok daha laik bir uygarlığın doğuşuyla açığa çıkan enerji patla-

masından gerçekten ayrı düşünülemeyecek olan nedenlerle ve amaçlarla geldiler. Hindistan'dan büyük servetler edinebileceği anlaşılmakla birlikte, çok geçmeden bunun için Hindistan topraklarında bir üsse sahip olmak gerektiği ortaya çıktı. Baharat ya da çivit satın almak isteyen birinin, onu akla yakın bir fiyatla alabilmesinin tek yolu, orada, malı fiyatların düştüğü hasat zamanında pazarlık yaparak alabilecek ve bir gemi gelinceye dek depolayacak bir adamını bırakmasıydı. İngilizler, bu tür nedenlerle kurdukları depo ve kalelerden, ülkenin daha içlerine uzanıp çivit, haşhaş, jüt satın aldılar ve bunların ticaretini yapabilmek için fiyatları denetlemeye başladılar. Yerel otoritelerin davranışları düzensiz ve nasıl olacağı önceden kestirilemeyen bir nitelikte olduğu için, gerçek iktidarın kimi öğelerini ele geçirme eğilimi de belirdi. Bu sıralarda, daha önce gördüğümüz gibi, Mogul sistemi tam bir gerileme süreci içindeydi. Clive'in, Arcot'ta 1751'de kazandığı zaferden sonra, Büyük Mogul seyirlik bir kişi, bir kukla durumuna düştü; Clive'in, Plassey'de 1757'de kazandığı zafer ise, Fransızların Hindistan'da egemenlik kurma umutlarına son verdi. İngilizlerin imparatorluğu ele geçirişlerinde, bilinçli bir karardan çok savunma öğesi etkili oldu: Portekizliler ve Fransızlar, İngilizleri, Hindistan'dan sürüp çıkarmak için yerli yöneticilerle entrikalar çeviriyorlardı. Buna İngilizler karşı saldırılarla yanıt verdiler. Ele geçirdikleri üs niteliğindeki toprakları genişletirken, fethettikleri egemenlerin gelir kaynaklarına el koydular; böylece, fethedilmelerinin bedelini de büyük ölçüde Hintlilere ödettiler. Daha geniş toprakların sorumluluğunu üstlendikçe, kendilerine yavaş yavaş, yağmacı tacirler yerine, ellerinin altındaki çok küçük birliklerle düzeni kurmaya çalışan, barıştan yana yöneticiler görünümü verdiler. Ele geçirilen toprakların yönetim sorumluluğunun üstlenilmesi, özünde tüm sürecin anahtarını verir ve İngilizlerin kuşkusuz İngiliz adalet anlayışına bazı şeyler borçlu olan, ama aynı zamanda Ekber'in siyasal düzenlemelerine şaşırtıcı benzerlikler gösteren yöntemlerle, bürokrasiye dönüşmelerini açıklar.[59] Ekber'in siyasal düzenlemeleriyle İngilizlerinki arasındaki bu benzerlikler günümüze dek sürmüştür.

59 Yukarıda kaba çizgileriyle taslağı verilen sürecin tümü için bkz. Woodruff, *Founders*, I. kesim ve II. kesimin 1. bölümü. Bu inceleme, yaşamöyküsel olmakla, hatta öykü anlatırcasına yazılmış bulunmakla birlikte, son derece iyi bir kaynak olup, konunun ana noktaları sayfalar ilerledikçe ortaya çık-

İşte kaba bir taslak durumunda sunulmuş olsa da, İngilizlerin korsanlıktan bürokrasiye evrim geçirmeleri böyle oldu. Bunun Hint toplumu için birbiriyle bağlantılı üç sonucu doğdu: Bunlardan birincisi kırsal bölgelere, yasanın ve düzenin, düzenli vergilerin ve mülkiyetin girmesiyle, ölü doğacak bir tarımın ticarileştirilmesi girişiminin ilk adımlarının atılması; ikincisi, kırsal zanaatların kısmen yıkılması; ve son olarak, üçüncüsü, 1857 askeri ayaklanmasıyla İngiliz boyunduruğundan kurtulma yolunda başarısız kalan bir girişimdi. Bu üç süreç, sonradan günümüze dek olup biteceklerin içinde gelişecekleri ana çerçeveyi oluşturdu.

Bu karşılıklı bağlantıları çözmeye vergilerden başlayalım. On sekizinci yüzyılın sonunda, çok çabuk zengin olmak ve bu zenginliği İngiltere'ye aktarmak düşüncesi sorumlu İngiliz memurları arasında büyük ölçüde ortadan kalkmış bulunuyordu. Yerleşik bir yönetim kurma çabalarının ardında, ülkenin kanını olabildiğince emme gibi bir niyetlerinin bulunduğunu gösteren herhangi bir belirti yok. Bununla birlikte, onları en çok ilgilendiren şey, Ekber'in ilgilendiği şeyin aynısı, yani tehlikeli olabilecek bir huzursuzluğa yol açmadan, hükümetlerini besleyecek gelir kaynağına sahip olmaktı. Çok geçmeden, Hindistan'ın kısa bir süre içinde, yeni bir İngiltere ve İngiliz malları için dev bir pazar olabileceğini düşünenler çıktı. Ama Hindistan'daki İngilizler arasında böyle düşünenler çok azdı. Hindistan'da tutunabilmelerini sağlayacak oldukça geniş bir bölge elde ettikten sonra, İngilizlerin bu ülkede kalışlarının asıl nedeninin ticaretle ilgili amaçlar olduğu söylenemez. Asıl neden çok daha basitti. Bildiğim kadarıyla hiçbir zaman ciddi olarak düşünmedikleri geri çekilmek, yenilmeden yenilgiyi kabul etmek olacaktı. Ve eğer kalacaklarsa, kalmalarını sağlayacak bir olanak bulmak zorundaydılar, ki bu da vergi toplamak demekti.

Vergilerin nasıl yüklenip nasıl toplanacağı konusuyla ilgili olarak alınan kararlar, Hindistan işlerini araştıranlar tarafından, ilk bakışta oldukça garip görünen *settlements* (çözümler) adı altında toplanmıştır. Bununla birlikte hükümet, gelirlerin nasıl topla-

maktadır. *Cambridge History of India*, c. V, s. 141-180, bu konuda zaman zaman yararlı ek ayrıntılar veren, ama izlenmesi kolay olmayan bir kaynaktır. Spear, *Twilight of the Mughuls*, daha çok, Delhi yakınlarındaki bölgelerin on sekizinci yüzyıl sonlarının durumu üzerinde duran birinci sınıf bir çözümlemedir.

nacağıyla ilgili kararların, bir sürü karışık sorunu, bölgenin yerli halkının işlerini barış içinde sürdürebilecekleri biçimde "çözme" girişimleri olduğu düşünülürse, terimin gerçekten tam yerine oturduğu söylenebilir. Gerçekte ulaşılan "çözümler", Hint toplumunun yapısı ve belli bir bölgenin o sıradaki siyasal durumu kadar, İngiliz politikasının ve ön yargılarının* ürünü oldu. Sonucu belirleyen tüm bu etmenler, bölgeden bölgeye ve zaman içinde büyük değişiklikler gösterdi.[60] On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısıyla yirminci yüzyılın ilk yarısı içinde daha önemli ekonomik ve toplumsal eğilimler ortaya çıktığı ve bu farklılıkların çoğu İngiliz işgallerinin birleştirici etkisi altında gittikçe azalıp önemini yitirdiği için bunları ayrıntılarıyla incelemeye gerek yok. Bu araştırma için önemli olan, bunların Hindistan'daki toplumsal gelişmelerin genel doğrultusu içindeki yerleridir. Çok özet olarak "çözümler" hukukun ve düzenin ve bunlarla bağlantılı olarak mülkiyet haklarının dayatılmasıyla, asalak toprak ağalığı sorununu adamakıllı ağırlaştıran bütün bir kırsal gelişme sürecini başlatan hareket noktasını oluşturdu. Daha önemlisi, "çözümler"in, yabancının, toprak beyinin ve tefecinin köylüden ekonomik artıyı çekebilmelerini sağlayan, ama bunun endüstrinin gelişmesini gerçekleştirecek yatırımlarda kullanılmasını sağlamayan, böylece Japonya'nın çağdaş dünyaya girişine benzer bir yolu izleme olanağını ortadan kaldıran bir siyasal ve ekonomik sistemin temelini oluşturmalarıdır. Kuşkusuz bu yolda başka engeller de vardı ve belki de Hindistan'ın çağdaş dünyaya girmesini sağlayabilecek başka yollar da bulunabilirdi. Fakat İngiliz kamu yönetimiyle Hindistan kır toplumunun bir araya gelmesinden doğan tarım sistemi, Japon seçeneğini kesin olarak bir kıyıya itmeye yetti.

* "*Prejiduce*"den farklı olarak "*preconception*" kullanılmış; bu farkı Türkçe'deki *prejudice* için kullanılan "önyargı"dan farklı olarak "ön yargı" biçiminde ayrı yazarak vermeye çalıştık (ç.n.).

60 Söz konusu İngiliz ön yargılarının ayrıntılı bir çözümlemesi için bkz. Stokes, *English Utilitarians*, II. kesim. Baden-Powell, on dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru, bir hükümet gelirlerini toplama sistemi sunma görevini, İngiliz kamu yöneticilerine uygun düşecek biçimin ne olacağı konusunda pek az bilgiye sahip olarak üstlendiğinde, bu görevinde yararlanmasına pek uygun olmayan üç kalın cilt buldu. Bkz. Baden-Powell, *Land Systems*. Aşağıdaki taslağı çizerken daha çok bu yapıtı izledim. Stokes, *English Utilitarians*, s. 105'te, Baden-Powell'in zaman zaman İngilizlerin izlediği yolların uygulamaya ilişkin (ampirik) yönlerine fazla ağırlık verdiğini ileri sürer; konu hakkında sağlam bir yargıda bulunmaya yeterli bilgiye sahip olmaksızın, Stokes'ın incelemelerinde, İngiliz kuramının etkisine gereğinden fazla ağırlık tanıdığını söyleyebilirim.

Söz konusu "çözümler"in birincisi ve tarihsel bakımdan en önemlisi, aynı zamanda "*zemindari* çözümü" olarak bilinen, 1793'te Bengal'de yürürlüğe konan "Kalıcı Çözüm" (*Permanent Settlement*) idi. Bu, İngilizler açısından, anlamakta güçlük çektikleri karmaşık yerli vergilendirme sisteminin sağladığı gelirleri alıkoyma, ama onu yürütmenin güçlüklerinden kurtulma girişimiydi. Aynı zamanda o sırada İngiliz kırsal bölgelerinde, "ilerleme" öğesi olarak öneminin doruk noktasında bulunan girişimci toprak beyini Hint toplumuna sokmayı amaçlayan garip bir çabaydı. Bu "çözüm"ün Hint toplumu açısından önemli özelliğiyse, daha önce gördüğümüz gibi, yöneticiyle köylüler arasında aracılık işlevi gören yerli vergi toplayıcısı olan *zemindar*'dan yararlanan Mogul kamu yönetimi uygulamasının benimsenmiş olmasıydı. Mogul sistemi, iyi çalıştığı zamanlarda, bir *zemindar*, hiç değilse resmen, vergisini topladığı mülkün sahibi değildi. Sistem gerileyince, az çok yirminci yüzyıl Çin savaş beyinin yaptığına benzer biçimde, toprağın *de facto* (fiili) sahipliğini ele geçirdi. İngiliz Genel Valisi Lord Cornwallis, *zemindar*'ın kişiliğinde, Mogullar zamanında yapıldığı gibi, elinde neyi var neyi yok hepsini alacak biçimde vergilendirilmeyeceği güvencesi verilirse, toprakları açıp zengin bir tarım başlatabilecek girişimci İngiliz toprak beyine benzeyen bir toplumsal örneği gördüğünü sandı. İngilizlerin bu "çözüm"ü "kalıcı çözüm" olarak görmekte diretmelerinin nedeni buydu. Yeni yönetim altında *zemindar*'a, kalıcı olacağı umudunu veren bir mülkiyet hakkı tanındı. *Zemindar* aynı zamanda, Mogullar döneminde olduğu gibi, bir vergi toplayıcısı olmayı sürdürdü. "Kalıcı Çözüm"ün maddelerine göre İngilizler, *zemindar*'ın kiracı köylülerden topladığının onda dokuzunu elinden alıp, geride kalan onda birini "çektiği zahmetin ve sorumluluğun"[61] karşılığı olarak ona bıraktılar. "Kalıcı Çözüm", hukuksal iskeletinin, insan yapısı çoğu kurumdan fazla (1951'e dek) ayakta kalmasıyla, kendisine verilen adı hak ettiğini göstermişse de, doğurduğu sonuçlar, kurucularının beslediği umutlara göre büyük bir düşkırıklığı oldu. İngilizler, önceleri vergi yüklerini çok yüksek tuttular ve saptanan gelirleri getiremeyen *zemindar*'ları kovdular. Bunun sonucunda birçok *zemindar* topraklarını yitirdi; yerlerini bugün "işbirlikçi" diyebileceğimiz kimseler

61 Baden-Powell, *Land Systems*, c. I, s. 401-402, 432-433; Griffiths, *British Impact on India*, s. 170-171. Gopal, *Permanent Settlement in Bengal*, s. 17-18. Habib, *Agrarian System*'de Bengal'deki yerel Mogul uygulamaları arasında, bunlara büyük benzerlikler gösteren örneklere işaret eder.

aldı. İngilizler arasında bunlar için "saygıdeğer yerliler" sıfatı kullanılmaya başlandı. On dokuzuncu yüzyılın ortasında, yani Sepoy* Ayaklanması'ndan az önce, "kalıcı çözüm" uygulanan yerlerin önemli bir bölümünde toprakların % 40 kadarı bu yolla el değiştirmiş bulunuyordu.[62] Askeri Ayaklanma'nın *(Mutiny)* önemli nedenlerinden birini *zemindar*'ların mülklerinden edilmesi oluştururken, *zemindar*'ların yerini alanlar İngiliz iktidarının cankurtaran simidi oldular. Ama bunlardan pek çoğu da, on dokuzuncu yüzyıl boyunca nüfusta görülen artışın toprak kiralarını yükseltmesi, buna karşılık toprak sahiplerinin vergi yüklerinin sabit kalması sonucunda asalak toprak beylerine dönüştüler.

Bengal'de, "Kalıcı Çözüm" bölgesinde izlenen İngiliz politikasının, asalak toprak ağalığı yönünde var olan eğilimi "yalnızca" hızlandırdığı gözden kaçırılmamalı. Gerçekten, bu yeni toplumsal türü [sınıfı] izlenen İngiliz politikası yaratmış değildir. Bengal'in 1794 yılındaki durumuyla ilgili çok öğretici bir rapor, Hint tarım toplumunun karşı karşıya bulunduğu temel hastalıkların (yirminci yüzyılın betimlemelerinde de üzerinde önemle durulacak hastalıkların) hepsinin İngiliz yönetiminden önce var olduklarını açıkça gösteriyor.[63] Söz konusu hastalıklar, uyuşuk toprak beyleri, aynı toprak üzerinde birden çok kiracı çiftçi tabakalarının bulunması** ve bir mülksüz rençperler sınıfının varlığıydı. Kalabalık nüfuslu ırmak vadilerinde, pazar ekonomisi bu sorunları biraz daha şiddetlendirmişti. Ama pazardan uzak iç bölgelerde, söz konusu sorunlar o kadar şiddetli değildi. Buralarda vergi toplayıcı memur henüz toprak beyine dönüşmüş değildi. Buchanan'ın, Madras'ın bir ucundan öteki ucuna yaptığı gezisini anlatan üç ciltlik kitapta, toprak beyinin yerlilerin ya da İngilizlerin gözünde bir asalak olarak görülmeye başlandığının herhangi bir belirtisiyle karşılaşmadım. Yalnızca, hafif bir borç sorunuyla karşılaştım. Bazı bölgelerde tarım işçileri (rençperler), hatta köleler bulunmakla birlikte, tarımsal bir proletaryanın varlığından söz etmeni nolanağı yoktur.[64]

* Avrupa yöntemleriyle yetiştirilmiş olup İngilizlerin Hindistan ordusunda görev yapan yerli asker (ç.n.).

62 Cohn, "Initial British Impact on India", s. 424-431.

63 Sir Henry Thomas Colebrooke, *Remarks on the Husbandry and Internal Commerce of Bengal*, s. 30, 64, 92-93, 96-97.

** Kiraladığı toprağı başkalarına kiralayarak geçinen kiracılar ["zincirleme kiracılık"] için, bkz. s. 426 (ç.n.).

64 Bkz. Buchanan, *Journey from Madras*, pazarlar ve ticaret için: c. I, s. 19, 39, 40,265-266; c. II, s. 452, 459; üstbeyler [*overlords*] için: c. I, s. 2-3, 124,

Güney Hindistan, ülkenin öteki "çözüm" türünün geniş çapta egemen olduğu bölgesidir. Bu çözüm, hükümet gelirleri aracılarla değil, doğrudan köylülerden toplandığından (çiftçi anlamına gelen *riyot* sözcüğünden türetilen, farklı şekillerde de okunabilen bir terimle) *riyotvari* olarak bilinir.

Bu yöntem bazı bölgelerde Mogullar tarafından da uygulanmıştı. "Kalıcı Çözüm" uygulamasının verdiği kötü sonuç, yüksek dozda bir paternalizm (babaca korumacılık) ve bunlara ek olarak güçlü bir köylülüğün istenirliğiyle kendi toprak beyinin asalak bir nitelik taşıdığı savı gibi özellikle Ricardo'nun rant kuramında dile getirilen İngilizlere özgü düşünceler, vergi hadlerini sabitleştirmekten kaçınmanın yanı sıra *riyotvari* uygulamasının doğmasına yardımcı oldu. Bana daha önemli görünen olgu, modelin 1812'de uygulanmaya konduğu Madras bölgesinde, kendileriyle bir "çözüm"e varılacak *zemindar*'ların bulunmamasıdır. Böyle bir durumun doğmasının en büyük nedeni, bu bölgedeki yerel şeflerin, İngilizlere karşı çıkma yanlışını yapmış olmalarıdır; bu yüzden İngilizler, aralarından birkaçına maaş bağlayıp geri kalanlarını ortadan kaldırdılar.[65] Yaptığımız inceleme açısından, "*riyotvari* çözümü"nün en önemli yanı, olumsuz bir sonuç doğurmuş olmasıdır: Kuzeyde olduğu gibi Güney Hindistan'ın birçok bölgesinde de, ileride büyük bir sorun yaratacak olan asalak bir toprak ağalığını önleyememiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, çözümün çeşitli biçimleri arasındaki farklılıklar üzerinde, o çağın yazınında ve daha yakın tarihlerde yapılmış açıklamalarda uzun boylu durulmaktaysa da, mülkiyet güvencesiyle nüfus artışının etkilerini duyurmaya başlamasıyla, bu farklılıklar çok geçmeden ortadan kalkmaya yüz tuttu.

Öyleyse, İngiliz egemenliğinin Hindistan'a verdiği, alt kıtanın köylerinde yavaş yavaş mayalanmakta olan değişiklikleri harekete geçiren ilk armağanın barış ve mülkiyet olduğu söylenebilir. İkinci armağan, İngiltere'nin endüstri devriminin ürünüydü: 1814'ten 1830'a kadar Hindistan'ın kırsal bölgelerinin büyük bir bölümüne sel gibi akan ve yerli elzanaatlarının bir dalını kıran dokumalar. Bu yıkımın acısını en çok çekenler, üstün kaliteli do-

298; c. II, s. 67, 187-188, 213, 296, 477; c. III, s. 88 ve "dizin"e *ganda* maddesine; köylüler ve toprak için: c. I, s. 271; c. II, s. 309; c. III, s. 34, 385, 427-428. Bu açıklamaların bulunduğu yapıtı 1807 yılında basılmıştı.

65 *Cambridge History of India*, c. V, s. 473, 463; Baden-Powell, *Land Systems*, c. III, s. 11, 19, 22.

kumalar üreten kasaba ve kent dokumacılarıyla, özellikle Madras bölgesinde olmak üzere, pazar için yapılan dokumalarda uzmanlaşmış olan bazı köylerdi. Yerel kullanım için kaba mallar yapan köy dokumacıları o kadar fazla etkilenmediler. İngiliz dokumalarının gelişinin, kasaba dokumacılarını toprağa geri dönmeye zorlamak ve kentlerde çalışma olanaklarını azaltmak gibi dolaylı etkileri de oldu.[66] Dokuma dışalımı Hint toplumunu en kötü biçimde 1830'lu yıllarda etkilemiş görünürse de, dışalım on dokuzuncu yüzyıl sonuna dek sürdü. Hindistan işleriyle görevli İngiliz memurları, Hindistan'ın çıkarlarını büyük bir çabayla, ama hiçbir sonuç alamadan savundular.[67] İşin hoş yanı, bu İngiliz görevlilerinin, bir Hintli memur ve bilgin olan Romeş Dutt tarafından derlenen açıklamaları, Hindistan'ın, İngilizlerin bencil nedenlerle tarımcı toplum durumuna düşürdükleri manufaktür aşamasında bir ülke olduğu yolundaki, Hindistan ulusçularının ve Marksistlerin birlikte savundukları tezin kaynağını oluşturmuştur. Söz konusu tez, bu kaba biçimiyle saçmadır. Elzanaatları yıkılmıştı; ama bunlar, çağdaş anlamda manufaktür olmadıkları gibi, Hindistan, elzanaatlarının hızla geliştiği o tarihte bile, tarımsal yanı çok ağır basan bir ülkeydi. Ayrıca elzanaatlarının yıkılması, çağdaş tekelci kapitalizmin doğuşundan çok daha önce başlamıştı. Ancak söz konusu tezi iyice incelemeden böylece bir kıyıya itivermek de doğru olmaz. Anlatılanlardan yanıltıcı kuramsal sonuçlar çıkarılmış olsa da, çekilen acılar hiç de abartılmış değildi. Ve yeri gelince göreceğimiz gibi, İngilizlerin Hindistan'da endüstrinin gelişmesine karşı çıkmış oldukları da doğruluk payı olan bir saptamadır.

Hint kır toplumu (ki Hint toplumunun büyük bölümü kırlarda yaşadığına göre bu "Hint toplumu" demektir) vergilerle ve dokumalarla, Askeri Ayaklanma'nın *(Mutiny)* çoğu çağdaş tarihçiye hiç de beklenmedik bir şey olarak görünmemesine yol açan yeterince darbe yemişti. Yine de bunlar, az önce çok kısa olarak anlatılanlarla sona ermedi. Ayaklanma'nın patlak vermesinin en önemli nedenleri arasında, diğerleriyle aynı doğrultuda etkili

66 Gadgil, *Industrial Evolution*, s. 37, 43, 45; Anstey, *Economic Development*, s. 146, 205, 208; Raju, *Economic Conditions in Madras*, s. 164, 175, 177, 181. Aynı zamanda bkz. Dutt, *India in the Victorian Age*'de, özellikle s. 101, 105-106, 108, 112'de bugün çoğu ele geçirilemeyecek nitelikte, son derece ilginç somut malzemeler bulunmaktadır.

67 Dutt, *India in the Victorian Age*'deki ve Woodruff, *Guardians*, s. 91'deki malzemelere bakınız.

olan bazı başka darbeler de bulunmaktaydı. Hindistan'ın kuzey ve batı bölgelerinde, 1933'te "*zemindari* çözümü" ile "*riyotvari* çözümü" arasında bir çözüm olan bir başka "toprak sorunu çözümü" uygulanmaya kondu. Bu çözüm, olanak bulunduğu yerlerde, toprak beylerinden çok, birlik oluşturmuş (*corporate*) köy gruplarını, hükümete karşı vergi gelirlerinin toplanmasında ortak sorumluluk altına sokmuştu.[68] Oudh devletinde (eyaletinde) de benzeri olaylar görüldü. Burada İngilizler, köylerden vergileri toplayan ve topladıklarıyla yerli hükümete verdikleri arasındaki farkla geçinen bir tür mültezim olan yerel toprak sahibi seçkinleri devre dışı bıraktı. Oudh aynı zamanda, Bengal ordusunun askerlerini sağladığı, insan kaynağı yönünden zengin bir merkezdi; ve bu askerler, İngilizlerin ülkelerini ilhak ettiklerini öğrendiklerinde büyük bir darbe yediler.[69] Ayaklanmanın patlak vermesine yol açan neden de, yeni tüfeklerin, kasten, askerlerin domuz ve inek yağıyla yağlanmış kartuşları ısırmalarını gerektirecek silahlar olarak seçildiği yolundaki ünlü "yağlı kartuş söylentisi" oldu.

Oudh'da toprak sahibi seçkinlerin ortadan kaldırılmaları, öteki olgularla birlikte, birçok yazarı, Askeri Ayaklanma'nın ana nedeninin toprak sahibi seçkinlerin kızdırılması olduğu görüşünü savunmaya ve Askeri Ayaklanma'dan önce izlenen reformcu, köylü yanlısı İngiliz politikasıyla, İngiliz yönetiminin, Askeri Ayaklanma'dan sonra izlediği toprak sahibi seçkinleri kayıran daha tutucu politikayı karşılaştırmaya götürdü.[70] Bu da, abartılmış bir yarı doğrunun, daha önemli ve daha kapsamlı bir doğrunun görülmesini engellemesinin bir başka örneğini oluşturmakta. İngiliz politikasında, gerek nedenler gerek sonuçlar bakımından bu yorumun ortaya koyduğundan çok daha büyük bir süreklilik görülür. Köylülere karşı "babaca" (kollayıcı) bir tutum, güçlü ve basit halkın, iktidarlarını dayandırdıkları kaynağı ve onu haklı

68 Baden-Powell, *Land Systems*, c. II, s. 21; aynı zamanda bkz. Woodruff, *Founders*, s. 293-298, 301.

69 Chattopadhyaya, *Sepoy Mutiny*, s. 94-95. Metcalf'in "Influence of the Mutiny" adlı yazısı son derece aydınlatıcı bir makaledir; bununla birlikte, yazarın, İngilizlerin Askeri Ayaklanma'dan önce ve sonra izledikleri politikaların arasındaki farklara gereğinden fazla ağırlık verdiğini düşünüyorum.

70 Bu tezin çağdaş bir yazıda başarılı bir biçimde ileri sürülüşü için bkz. Metcalf, "Influence of the Mutiny"; toprak sahibi yukarı sınıfların kızgınlığının Askeri Ayaklanma'ya yol açtığı görüşünün iyi sunulmuş eski bir biçimi için bkz. Kaye, *Sepoy War*, IV. bölüm.

gösterecek nedeni oluşturabileceği, oluşturması gerektiği yolundaki romantik ve kendinden yana yontan düşünce, köylülerin bundan yararlandıkları kuşkulu olsa da, işgal boyunca İngiliz politikasının güçlü bir temasını oluşturdu.

Kırsal bölgelerdeki sınıf ilişkileri çok önemli olmakla birlikte, daha geniş bir arkaplan içine yerleştirilmedikçe herhangi bir şeyi açıklamıyor. Tarımın içinde bulunduğu koşullar, özellikle Hindistan'da, birlikte tek bir kurumsal bütün oluşturdukları ölçüde, kasttan ve dinden ayrı ele alınamaz. Hindistan toplumunda, Askeri Ayaklanma'nın ortaya çıkardığı en önemli bölünme, derin bir biçimde küstürülmüş, bu arada bazı maddi çıkarlardan da olmuş ortodoks tutumlular ile İngiliz politikasının kendilerine bir şeyler kazandırdığı, hiç değilse çıkarlarına fazla dokunmadığı ılımlılar arasındaydı. Bu bölünmenin taraflarını, ne yalnızca din ne de hatta maddi çıkarlar belirliyordu. Her iki yanda da çok sayıda Hindu ve Müslüman vardı.[71] Ve Oudh'da köylüler, İngilizlerin haklarını çiğnemesine karşı birleşik bir muhalefet cephesi oluşturmak üzere eski efendileriyle birlikte ayaklandılar. Bu durumda İngilizler, *ne yapmış* ya da *yapmaya çalışmış* olurlarsa olsunlar (ve daha önce gördüğümüz gibi çeşitli yerlerde ve çeşitli zamanlarda son derece farklı şeyler yapmışlardı) ancak arı kovanına çomak sokmak anlamına gelebilirdi sonucuna varmak kaçınılmaz oluyor. Komutaları altında küçük birlikler bulunan fatihler olarak, mutlaka gerekli olanı yapmakla yetinip bunun ötesine gitmemeye çalıştılar. Söz konusu bölgede Askeri Ayaklanma'dan önce giriştikleri "reformlar", yapılabilecek olanların en azıydı.

Daha derin bir nedensellik düzleminde, Askeri Ayaklanma, ticarete ve endüstriye verdiği önem, nesneler dünyasına karşı laik ve bilimsel tutumu, bir işe adam alırken, soydan devralınan konumdan çok kanıtlanabilir beceriye verdiği önem ile Batının girişinin, Hint toplumu için nasıl büyük bir tehlike yarattığını

71 Chattopadhyaya, *Sepoy Mutiny*, s. 100-101. Bazı eski İngiliz yazarları, Askeri Ayaklanma'nın asıl suçunu Müslümanlara yüklemişler, hatta, Mogul İmparatorluğu'nun yeniden kurulması yolunda girişilen son bir çaba olarak görmüşlerdir. Bu, kargaşa niteliği gösteren ve bazı bölgelerde içten bir ayaklanma ve kendiliğinden bir başkaldırma biçimindeki bir harekete, belli bir amaç ve plan yüklemektir. Bununla birlikte, Askeri Ayaklanma'nın daha çok Kuzey Hindistan'daki İslam bölgesiyle sınırlı kaldığını yadsıyamayız. Askeri Ayaklanma'nın başlıca odaklarını gösteren ilginç harita için, Chattopadhyaya, *Sepoy Mutiny*, s. 28'in karşısındaki sayfaya; yazarın bu konuyu ele alışı için s. 150-153'e bakınız.

göstermektedir. Bu nitelikler, tek başlarına ve hepsi birlikte, kast odağı çevresinde ve kastın dinsel yaptırımlarına dayandırılarak örgütlenmiş olan bir tarım uygarlığıyla uyuşabilecek şeyler değildi. İngilizler oldukça temkinli hareket etmişlerdi. Hindistan'da bulunan İngilizler, yalnızca ticaretin yolunda gitmesini, kendi varlıklarını sürdürecek maddi desteklerin bulunmasını ya da Hint göreneklerinin, İngiliz vicdanını derinden incittiği birkaç noktada düzeltilmesini sağlayacak reformlarla yetindiler; kendi toplumsal yapılarını bir bütün olarak (*en bloc*) dayatarak başlarına bela açmak gibi bir düşünceleri pek yoktu.

İngiliz vicdanını inciten söz konusu göreneklerden biri *sati* denen (*sutti* olarak da söylenen) kocası ölür ölmez eşin, yakılarak ya da başka yollarla öldürülmesi geleneğiydi. Bu gelenek birçok İngilizi isyan ettirdi. Bengal'de genellikle dul kadın, "çoğu zaman kokuşmaya başlamış cesede bağlanır ve kavrulmuş, sakatlanmış kurbanın, yanmış iplerden kurtulmaya çalışması durumunda onu gerisin geriye itmek için iki yanında ellerinde sopalarla adamlar beklerdi."[72] *Sati* olaylarının çoğunda, hiç değilse on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda görülenlerin çoğunluğunda, kadın alevler arasına korku ve dehşet içinde girerdi. Ünlü bir İngiliz memurunun, 1840'larda *sati*'nin ulusal bir görenek olduğunu ileri süren Brahmanlara, "Benim ulusumun da bir göreneği vardır. Erkekler bir kadını canlı canlı yaktıklarına onları asarız... Öyleyse siz de, biz de ulusal göreneklerimize göre ne yapılması gerekiyorsa onu yapalım"[73] yanıtını verdiği bilinmektedir. Böyle bir görenek, günümüzün tüm kültürlerin eşit değerde olduğu inancına bağlı insanları için bile, bu inancı sınamanın iyi bir yolu olabilir. İngilizler uzunca bir süre, yerlilerin düşmanlığını körükleme korkusuyla *sati*'ye, ancak arada sırada karşı çıkmakla yetindiler. *Sati*, İngiliz denetimi altındaki belli başlı bölgelerde 1829'a kadar resmen kaldırılmadı.[74] Bu tarihte kaldırılmasıyla, görenek tümüyle sona ermediği gibi, bugün de tümüyle ortadan kalkmış değil. Hindistan'ı bilenler, bana *sati* uygulamasının bugün bile arada sırada görüldüğünü söylediler.

72 Woodruff, *Founders*, s. 255.

73 Woodruff, *Founders*, s. 327'de, bu sözü, 1843'de Sind'i fetheden Sir Charles Napier'in söylediği yazılıdır.

74 Woodruff, *Founders*, s. 257. Anlaşılan hoşgörülü Ekber de bu görenekten hoşlanmıyordu ve aynı nedenle o da karışmaktan kaçındı; Woodruff bu sayfada, Ekber'in "erkeklerin karılarını kendilerini kurban etmeleri yoluyla kurtuluşlarını sağlayarak yüceltmeleri anlaşılır şey değil" dediğini yazmaktadır.

Dinlere karşı izlenen resmi İngiliz politikaları, birbirine zıt karakterlere sahip olmalarına karşın, Hindu olsun Müslüman olsun ortodoksları alarma geçirmeye yetti. (Yeri gelmişken, sınırlı bir ampirik bilimin bile, yerli zanaatların hem kaynağını hem yaptırım gücünü oluşturan ve zanaatları uygulamaları karşılığında zanaatçıların kendilerine ödemede bulundukları din adamlarının çıkarlarını tehlikeye atacağını anımsatmakta yarar var.) İngiliz yönetimi bir yandan camilerin ve tapınakların bakımı için her yıl büyük miktarlara ulaşan paralar harcarken, öte yandan da Hıristiyan misyonerlik örgütlerine izin verdi, hatta bazı yerel örneklerde onları büyük ölçüde destekledi. Misyoner örgütleri, 1852 yılında ancak dört yüz kırk üç misyonere sahip olmakla birlikte yirmi iki şubelerinin ve üç yüz on üç istasyonlarının bulunduğunu ileri sürerler.[75] Misyonerlerin açtıkları, kızlara yerli dilde okuyup yazmayı öğretmeye çalışan okullar, bu tür becerilerin kadınların entrikalarını artırabileceği ve okumayı, yazmayı öğrenen herhangi bir kadının dul kalacağı yolunda korkular yarattı.[76] Dulların yakılışına gösterilen tepkilerin yanı sıra bu tür kanıtlar, Hintlilerin İngilizlere duydukları nefretin önemli nedenlerinden birinin, Avrupalıların değişik yollardan, erkeklerin cinsel ve kişisel ayrıcalıklarına karışmaları olduğunu ortaya koyuyor. Söz konusu ayrıcalıklara Hindu uygarlığında büyük önem veriliyordu; yaşlı kadınların aileye ilişkin birçok durumda egemen konumda olmaları bu ayrıcalıklarla çelişen bir olgu değildi. Ayrıca, İngilizlerin ordu cezaevleri ve Askeri Ayaklanma'dan az önce kullanılmaya başlanan demiryolundaki günlük etkinliklerinin bir gereği olarak öne sürdükleri istekler, onların Hindu toplumunun belkemiğini oluşturan kast sistemini yıkmak düşüncesinde oldukları yolunda korkulara yol açtı. Hinduların bu gibi konularda gösterdikleri duyarlılıkların, gerek o günlerde gerekse bugün, ne kadar derin olduğunu söyleyebilmek oldukça güç. Yine de kastların herhangi bir soruna yol açmadan birbirleriyle karıştıklarını gösteren bazı örnekler, o sırada Batılıların bu tür duyguların önemini gözlerinde büyütmüş olabileceklerini gösteriyor.[77] Her halde kesin olan şey, bir bütün olarak İngiliz

75 Chattopadhyaya, *Sepoy Mutiny*, s. 37.

76 Chattopadhyaya, *Sepoy Mutiny*, s. 33-34.

77 Tutukevlerinde farklı kastlar için ayrı mutfak uygulamasının kaldırılması hakkında bkz. Kaye, *Sepoy War*, c. I, s. 195-196; Madras ve Bombay ordularında sıradan askerlere kast önyargıları dışında davranılması hakkında

müdahalesinin, kibritin çakılmasıyla yangına dönüşecek kadar patlamaya hazır bir durum yarattığıdır.

Askeri Ayaklanma'nın, bir ölçüde bir dizi kendiliğinden patlak veren olay niteliği taşıması nedeniyle, İngilizler bu yangını atlatabildiler. Birçok bölgede, özellikle orta Hindistan'da, ayaklanmaya hazır bekleyen halkın yerli otoritelerce dizginlendiği anlaşılıyor. Yerli prenslerden bazılarının, yani eski seçkinlerle, İngiliz koruması altında palazlanan yeni seçkinlerin, birlikte İngilizlere yardımcı olan başlıca toplumsal güçleri oluşturdukları görülüyor. Özellikle kuzey eyaletlerinde ve Oudh'da ise, köylülerin duyarlılığı, kitlesel bir ayaklanma yaratmak üzere egemen sınıfların duyarlılıklarıyla birleşti.[78] Askeri Ayaklanma'nın temelinde, İngiliz fethinden önce de bulunduğu ileri sürülen ülküleştirilmiş bir *status quo*'yu yeniden canlandırma girişimi vardı. Bu anlamda, kesinkes gerici bir ayaklanmaydı. Halktan yaygın bir destek bulabilmiş olması böyle bir değerlendirmeyle çelişkili görülebilirse de, o zamanın koşulları düşünülürse, bu görüşü destekler niteliktedir.[79]

İngilizlerin Hindistan'da fatihler ve yeni uygarlığın başlıca taşıyıcıları olarak bulundukları düşünülürse, Askeri Ayaklanma'nın farklı bir nitelik taşıması beklenemezdi. Ayaklanma'nın yenilgiye uğraması, Hindistan'ın Japonya çizgisinde bir gelişme gösterme umudunu ortadan kaldırdı. Yenilgiye uğramasaydı bile, böyle bir umut, üzerinde ciddi olarak durmayı hak ettirmeyecek kadar uzaktı. Bunun nedeni hiç de yabancıların Hindistan'da çok sağlam bir yer edinmiş olmaları değildi. İngilizlerin sürülüp atılmaları olasılığı saçma bir düşünce değildir. Sorunun özü, Hindistan'ın o sıralarda içinde bulunduğu koşullarda, yabancı varlığının ancak gerici bir çözümü dayatabilir olmasıydı. Hindistan, Japonya'da olduğu gibi, köylülerden aldıkları bir parça destekle, rejime karşı çıkan aristokratların yönetimi altında birleştirilemeyecek kadar büyük, bölünmüş ve amorftu. Toplum, uzun yüzyıllar boyunca merkezi otoriteyi gereksiz, belki de özünde yağmacı ve asalak duruma düşürecek yönde gelişmişti. Hindis-

bkz. Chattopadhyaya, *Sepoy Mutiny*, s. 37. Ama bu son kaynakta (s. 103'te) verilen, ayaklananların amaçlarını açıkladıkları bildiriye de bakınız.

78 Chattopadhyaya, *Sepoy Mutiny*, s. 95-97, 159-160.

79 Bunun tam tersi bir yorum olması yanı sıra, halk öğelerini ortaya çıkarma gibi bir üstünlüğü bulunan bir yorum için bkz. Chaudhuri, *Civil Rebellion in the Indian Mutinies*, bölüm VI.

tan koşullarında, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında, rejime karşıt aristokratlarla köylüler, ancak çağdaşlaşmaya karşı besledikleri derin nefret duygusuyla birlikte hareket edebilirlerdi. Japonya'da olduğu gibi çağdaşlaşmayı, yabancıları kovmak için bir araç olarak kullanmaları olanaksızdı. İngilizlerin kovulabilmeleri için doksan yılın daha geçmesi gerekti. Bu süre içinde devreye yeni etmenler girdiyse de, İngilizleri kovma çabasında gerici öğelerin ağırlığı değişmedi; bir endüstri toplumu olma yolundaki daha sonraki çabaları ciddi biçimde tehlikeye atacak kadar güçlü kaldı.

5. Pax Britannica 1857-1947: Toprak Beylerinin Cenneti miydi?

Askeri Ayaklanma'yı bastırdıktan sonra İngilizler, Hindistan'a neredeyse bir yüzyıl süren bir hukuk ve düzen dönemi dayatıp, siyasal birliğe oldukça yakın bir görünüm sunabildiler. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, sayıları artıp yoğunlaşan siyasal rahatsızlıklar görülmüş ve sonuç olarak tam bir birliğe ulaşılamamıştır. Bu kayıtlara karşın, 1857-1947 yılları Hindistan'da, dünyanın geri kalan bölgelerindeki tarihle en büyük zıtlığı göstererek bir barış dönemi oldu.

Bu barışın bedelinin ne olduğu başka bir konu. Hukuk ve düzen politikası, ayrıcalıkları fazla geniş olmayanları içerse de, asıl ayrıcalıklı kesimlerin yararınadır. Hindistan'da İngilizlerin izlediği politika da, yavaş yavaş başka ve daha derinde yatan güçleri harekete geçirmekle birlikte böyle bir sonuç doğurdu. İngiliz yönetimi, ülkenin her yerinde değil, ama pek çok yerinde, kırsal bölgelerdeki yukarı sınıflara, yerli prenslere ve büyük toprak sahiplerine dayandı. Önemli prenslerin saraylarında, "dış" ilişkileri denetleyen, ama içişlerine olabildiğince az karışan bir İngiliz danışman bulunurdu. Kendi denetimleri altındaki bölgelerde İngilizler, Askeri Ayaklanma'dan sonra, daha çok hangi güçler öne çıkmışsa onlarla çalıştılar.[80]

Kırsal bölgelerde yukarı sınıflara dayanma eğiliminin yarattığı çok önemli bazı siyasal sonuçlar, ileride daha ayrıntılı açıklamalarda bulunmamızı gerektirecek nitelikte olmakla birlikte, burada da vurgulanmayı hak eden önemdedir. Bu eğilim, on dokuzuncu yüzyılda yavaş yavaş biçimlenmeye başlayan ve ticaret-

80 Yerel koşulların ürünü olan bazı aydınlatıcı zıtlıklar için bkz. Metcalf, "Struggle over Land Tenure", s. 295-308.

le, serbest mesleklerle uğraşanların oluşturduğu yeni Hindistan burjuvazisini yönetimden soğuttu. İngiliz varlığı, toprak sahibi yukarı sınıfları, yeni doğmakta olan güçsüz kentli önderlerden ayırarak, Alman ve Japon modeline uygun tipik gerici koalisyonun oluşmasını engellemiş oldu. Bunun, parlamenter demokrasinin Hindistan topraklarında tutunabilmesine kesin bir katkı yaptığı, hiç değilse İngiliz düşüncelerinin Hintli serbest meslek adamlarının oluşturdukları sınıflar kanalıyla özümlenmesi kadar önemli olduğu sonucuna varılabilir. Bazı elverişli yapısal koşullar bulunmasa, düşünceler laf ebeliğinden öte bir rol oynayamazdı. Son olarak, İngiliz varlığının, Hindistan burjuvazisini, bir kitle tabanı oluşturabilmek için köylülerle uzlaşmaya ittiği söylenebilir. Bu ilginç adımın nasıl atıldığını ve doğurduğu sonuçlardan bazılarını bir sonraki bölümde göreceğiz.

Hukuk ve düzene ek olarak, İngilizler Hint toplumuna, on dokuzuncu yüzyılda demiryollarını getirdiler ve azımsanamayacak miktarda sulama sistemi kurdular. Böylece ticari tarımın ve endüstrinin büyümesinin en önemli öngerekleri gerçekleşmiş gibi görünüyordu. Ne var ki, dağ doğura doğura fare doğurdu. Niçin? Buna verilebilecek yanıtın en önemli bölümünün, *pax Britannica*'nın ("İngiliz Barışı"nın) toprak beyine ve bu tarihte ona katılan tefeciye, kırsal bölgelerde yaratılan ve Japonya'da endüstrileşmenin ilk acılı adımlarının atılmasında kullanılan toplumsal artıyı ceplerine indirme olanağını sağlamasından başka bir şey olmadığını sanıyorum. Yabancı fatihler olan İngilizler, Hindistan'da bir endüstri devrimi gerçekleştirmek için bulunmuyorlardı. Kırsal kesime Japon ya da Sovyet modeli vergiler koymak da onların işi değildi. Böyle olunca, Anglosaksonların hukuka dayalı adalet düzeninin sağladığı koruyucu şemsiye altında, Japonya'dakinden çok daha kötü bir asalak toprak ağalığı ortaya çıktı.

Tüm günahı İngilizlerin sırtına yüklemek kuşkusuz saçma olur. Bir önceki bölümde incelendiği gibi, hastalığın Hindistan'ın kendi toplumsal yapısında ve geleneklerinde var olduğunu gösterecek birçok kanıt var. İki yüzyıllık İngiliz işgali, toprak ağalığının Hint toplumunun her yanına yayılıp daha derinlere kök salmasına izin vermekten öte bir şey yapmadı. Daha doğrusu, *pax Britannica*'nın yaptığı, nüfusun artması ve böylece toprak için rekabetin kızışmasıyla kiraların yükselmesine izin vermekti. Mülkiyet haklarının İngiliz mahkemelerinde ileri sürülebilecek biçimde yeni bir hukuksal ve siyasal çerçeve içine oturtulması,

toprak beyine verilen yeni silahlardan biri olmakla birlikte o, gelirini artırmak için, bu silahlardan çok, hiç değilse oldukça yakın tarihlere dek, kast ve köy örgütü gibi geleneksel kurumların yaptırımlarına başvurmuştur.

Hindistan'ın uzun süren gerikalmışlığının nedenlerini açıklayan karmaşık tarihsel nedensellik halkaları arasında, kırsal bölgelerden ekonomik artıyı çekmede başvurulan bu özel yöntemin ve dolayısıyla devletin bu artıyı endüstrinin gelişmesine yönelt mede başarısız kalışının, sık sık öne sürülen, kast sisteminin işleyişi, ona bağlı kültürel geleneklerin uyuşukluğu, girişimcilik yeteneğinin kıtlığı ve benzeri öteki açıklamalardan daha önemli olduğunu ileri süreceğim. Bu tür etmenler de söz konusu sonucun doğmasında kendilerine düşeni yapmış olmakla birlikte, bunları, "artı"yı yukarıda anlatılan biçimde çeken yönetimin türevleri olarak görmemizi gerektiren nedenler bulunmaktadır. Öyle ki, kastın çok daha güçlü olduğu kırsal bölgelerde, yerel koşulların ürünü olarak daha iyi işleyen bir pazar ekonomisine geçme yönünde bazı kıpırdanmaların olduğu yerlerde kastın çökme belirtileri gösterişine tanık olunmuştur. Kast sistemi, genellikle köy seçkinlerinin en üst katmanlarınca, kendi yararlarına olduğu için ve az önce belirtilen nedenlerle sürdürülmüş görünüyor. Tüm bunları yeri gelince göstermeye çalışacağım.

Çok kaba çizgileriyle verildiğinde, bu yorum oldukça inandırıcı görünebilir. Ancak birbirleriyle çelişen derme çatma kanıtların ayrıntılarına inildiğinde, önünüzde yalnızca iki yol vardır: Ya birbirlerine pek uymayan olgular kargaşası içinde kesinlik duygusu eriyip gidecektir ya da kişi doğru olmak için fazlasıyla pürüzsüz görünen yolu doğrulayan kanıtları seçmek durumunda kalacaktır. Bu durumda, hiçbir yazarın elinde, gerçek bir kuşkucuyu ikna edebilecek fazla bir şey yoktur. Bununla birlikte, Hindistan tarihinin bu dönemiyle ilgili incelemenin bir noktasında, asalak toprak beylerinin Hint ulusçularla yarı Marksist yazarlar tarafından uydurulmuş bir toplumsal kategori olabileceği kuşkusuna kapıldığımı belirtmem gerek. Kendimi onların gerçekten yaşamış olduklarına inandırmam için, önemlilerini şimdi sıralamaya çalışacağım birçok kanıt bulmam gerekti.

Hindistan'ın tarımda, ticarete yönelik herhangi bir yapısal değişiklik geçirmediği yolundaki genellemeye uymayan bazı kuraldışı durumların işin başında tartışılmasında yarar var. Her ne

kadar Hindistan, sonunda ekonomik bakımdan ileri ülkeler için hammadde üreten bir plantasyon kolonisine dönüştüyse de, on dokuzuncu yüzyılda ve daha önceleri bu yönde bazı adımlar atılmıştı. Hintliler oldukça eski tarihlerden beri pamuk tarımıyla uğraşmaktaydılar. Jüt (Hint keneviri) yerel kullanım için yetiştirilmekteydi ve bu ürün on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde ticari bir mal durumuna geldi. Çay (daha çok Assam bölgesinde) karabiber ve çivit bu listenin öteki kalemleriydi. Bunların yetiştirilmesinde, doğrudan doğruya plantasyon tarımına çok yakın bir üretimden, küçük üreticilere avans verilerek ısmarlamadan yeni "eve iş verme" sistemine *(putting-out system)* dek uzanan çeşitli yöntemler kullanıldı.[81]

Bu işle uğraşanların sayıları ve bölgeler bakımından, yarı plantasyon ekonomisi fazla büyümedi. Büyüseydi, siyasal demokrasinin kurulması aşılması olanaksız engellerle karşılaşabilirdi. Amerika'nın Güney'ini inceledikten sonra, bu nokta üzerinde daha fazla açıklamada bulunmak gerekmez. Plantasyon sisteminin Hindistan'da egemen konuma yükselememesini, yabancı rekabetiyle coğrafi ve toplumsal etmenlerin ortak etkileri oldukça iyi açıklamaktadır. Hint pamuğu Amerikan pamuğuyla rekabet edebilecek durumda değildi; bizim İç Savaşımız öncesinde, yerli dokumacılığın gerilemesi bu sonucu yaratmış olabilir; ama bu kesin değildir. Sentetik boyaların bulunuşu, çivit ticaretini yıktı. Jüt yalnızca bir bölgede, Bengal ve Assam'da yetiştirilmekteydi; ama öteki bölgelerde de yetiştirilebilmiş olması akılda tutulması gereken bir olgu. Asıl sınırlama toplumsal engellerle ilgili görünüyor. Eve iş verme sistemi, tarımda, çok sayıda küçük üreticinin uygulamalarını denetlemek kolay olmadığından, pek etkili bir yöntem olmamıştır. Öte yandan köle ya da yarı köle emeği kullanan gerçek bir plantasyon sistemi, daha etkili bir baskı aygıtı gerektirmekteydi. Belli bir büyüklükteki böyle bir baskı aygıtını yaratmak, gerek İngilizlerin gerek Hintlilerin altından kalkamayacakları bir işti ve zaman geçtikçe daha da altından kalkılamayacak bir duruma geldi.

81 Karabiberle ilgili ilginç bir tartışma için bkz. Buchanan, *Journey from Madras*, c. II, s. 455, 465-466; Gadgil, *Industrial Evolution*, s. 48-50'de çivit ve plantasyon sisteminin öteki yönleri ele alınmakta. Anstey, *Economic Development*, s. 115'te her yönüyle plantasyon niteliği gösteren işletmelerin genellikle Avrupalıların elinde olduğunu söylemekte.

İngiliz otoritesi sağlam bir biçimde yerleştikçe, toprak, dünyanın benzeri koşullar içindeki öteki herhangi bir yerinde olduğu gibi, meta özelliklerinden bazılarına sahip olmaya başladı. Pazarlarda satılmak üzere sürekli üretilebilen kap kacak gibi bir nesne durumuna gelmemekle birlikte, en azından alınıp satılabilir olmuştu. Parayla ölçülebilir bir değer kazandı ve mülkiyetin güvence altına alındığı koşullarda, nüfusun artıp toprak üzerindeki baskısının çoğalmasıyla, bu değer oldukça düzenli bir artma eğilimi gösterdi. Bu artış, Askeri Ayaklanma'dan az sonra, dikkatli gözlemcilerin gözünden kaçmayacak derecede belirgin bir biçim almıştı. Toprak fiyatlarının yükselmesi sürecinin Askeri Ayaklanma'dan oldukça önceki tarihlerde başladığını gösteren bazı sağlam göstergeler de var elimizde. 1880 Kıtlık Komisyonu, bu tarihten önceki yirmi yıl içinde, toprak fiyatlarının Hindistan'ın her yanında artış süreci içinde olduğunu gösteren kanıtların bulunduğunu ileri sürdü.[82] Sir Malcolm Darling, bu noktayı aydınlatan, daha çok Pencap ile ilgili bazı çarpıcı rakamlar verir; ama bu sürecin Hindistan'ın her yerinde etkili olduğu unutulmamalıdır. Akr'ı (0,4 hektarı, yaklaşık yarım dönümü) 1866'da 10 rupi dolayında olan toprak, 1921-1926 yılları arasında akr'ı ortalama 238 rupiye satılmaktaydı. Büyük Ekonomik Bunalım yıllarında fiyat artışlarında bir duraklama görülmüş, söz konusu rakam 1940'ta ancak 241 rupiye ulaşabilmiştir. 1862-1863'te toprağın satış fiyatı, vergi getirisinin yedi yıllık tutarına ulaştığı için hükümet kendisini başarılı sayıp kutlamıştı. 1930'da söz konusu rakam 261 rupi oldu.[83]

Pazar ekonomisinin bu kısmi girişi ve toprak fiyatlarının yükselişi, kendisiyle tanışmamızın zamanı gelmiş olan, kırsal bölgelerin önemli siması tefecinin rolünde değişikliklere yol açtı. Tefeci öteden beri vardı ve İngiliz otoritesinin yarattığı yeni

82 Great Britain [Büyük Britanya Hükümeti], *Report of Famine Commission 1880*, c. II, s. 125. Great Britain, *Report of Commission on Agriculture in India 1928*'de s. 9'da, bu yükselişin 1837-1838 kıtlığı kadar erken bir tarihte görünür biçim aldığı belirtilir. Nüfus artışıyla ilgili sayımlardan sağlanacak kanıtlar, 1871'de yapılan ilk nüfus sayımından sonraki tarihler için elimize geçmeye başlar; ama nüfus artışının daha önce başladığı hemen hemen kesin. Onar yıllık arayla artışı veren bir tablo, 1921'e dek (ama on yıllık aralar içinde) önemli artışlar olduğunu göstermektedir. 1921'den sonra nüfus artışı düzenli ve hızlı bir biçim alır, bkz. Davis, *Population of India and Pakistan*, s. 26, 28.

83 Darling, *Punjab Peasant*, s. 208.

bir olgu değildi. İngiliz yönetimi öncesi Hint köyünde, ekonomik değişimlerin pek az para kullanımıyla ya da hiç para kullanılmaksızın gerçekleştirildiğini gösteren ipuçları var. Zanaatçılar kastı, bugün bile, ülkenin birçok yerinde, hizmetlerinin karşılığını, ürün üzerinden saptanan belli bir pay biçiminde almaktadır. Öte yandan, Ekber günlerinde ve kuşkusuz ondan çok daha önceleri bile, vergilerin büyük ölçüde nakit para olarak ödendiğini biliyoruz. İşte, tefeci köy ekonomisine bu noktada girmiştir. Tefeci çoğu örnekte (ama her zaman değil) belli, özel bir kastın üyesiydi. Birçok çiftçinin, ürününü hasattan sonra düşük fiyattan satıp, daha sonra yiyeceksiz kalınca yüksek fiyatlarla satın almak zorunda kaldığı yolundaki yakınmalar, Mogullar zamanında da bilinen bir şeydi.[84] Tefecinin geleneksel ekonomi içinde iki yararlı işlevi vardı. Birincisi, kıtlık ve bolluk dönemleri arasındaki dengeyi kuran, kaba bir terazi olarak gördüğü işlevdi. Şiddetli kıtlık durumları dışında köylü, ambarlarının dibi göründüğünde, borç tahıl almak için tefeciye gidebiliyordu. İkinci olarak tefeci, köylünün vergilerini ödemek için paraya gereksinimi olduğunda başvurduğu geleneksel nakit para kaynağı işlevini görmekteydi.[85] Elbette bu görevleri karşılıksız yapmıyordu. Öte yandan, geleneksel köy topluluğu, sömürüye daha sonraki koşullarda etkisi azalan bazı sınırlar koymuştu.[86] Aynı zamanda, üyeleri birbirlerine sımsıkı bağlanmış köy topluluğunun geleneksel yaptırımları, alınan borcun ödenmesini güvence altına alıp tefeciye, pek az resmi güvence isteyerek, önemli miktarlarda borç verebilme olanağını sağlamaktaydı.[87] Bu durumun, bir bütün olarak, en azından ilgililerin hepsi tarafından oldukça kabul edilebilir bulunduğu söylenebilir; bu konuda Hindu geleneğinde, faiz almaya karşı, Batı'daki düşmanlığın görülmediğini belirtmekte yarar var.

İngilizlerin sahneye çıkmalarından önce, tefecilerin gözü, genellikle bol olan ve birileri ekip biçmedikçe değeri yüksek olmayan toprakta değil, köylünün ürünündeydi. Bu durum, on do-

84 Moreland, *India at Death of Akbar*, s. 111-112; Moreland, *Agrarian System*, s. 11, 126; Moreland, *From Akbar to Aurangzeb*, s. 304. Darling, *Punjab Peasant*, s. 168-169'da, tefecinin İngiliz yönetimi öncesinde önemli biri sayıldığı birçok bölgenin adını verir.

85 Darling, *Punjab Peasant*, s. 6-7.

86 Darling, *Punjab Peasant*, s. xxiii, 170.

87 Darling, *Punjab Peasant*, s. 6-7, 167.

kuzuncu yüzyılın ikinci yarısının ortalarına dek, yani toprak fiyatlarının yükselmeye başladığı ve Askeri Ayaklanma'nın güçlendirdiği, İngilizlerin kırsal bölgelerde varlıklı ve önde gelen kimselere yaslanmalarıyla el ele giden mülkiyeti mahkemeler kanalıyla koruma eğiliminin yerleştiği döneme kadar sürdü.[88] Bu noktada tefeci taktiğini değiştirip, köylüyü tarlasından çıkarmadan, ama toprağı kendisi için işlemek ve kendine düzenli bir gelir sağlamak üzere çalıştıracak biçimde orada alıkoyarak, doğrudan doğruya toprağın sahipliğini ele geçirmeye çalıştı.[89]

Bu uygulama, 1860-1880 yılları arasındaki dönemde en yüksek noktasına ulaştı. 1879'da çıkarılan Dekkan Tarımı Kurtarma Yasası (Deccan* Agricultural Relief Act) toprağın el değiştirmesine olanak veren hakları sınırlama ve köylüyü koruma yolunda ilk girişim oldu. Yüzyılın geri kalan yıllarında, Hindistan'ın öteki bölgelerinde benzeri yasalar çıkarıldı. Alınan önlemlerin en önemlisi, toprağın çiftçilikle uğraşmayan kastlardan kişilere, bir başka deyişle tefecilere devredilmesinin yasaklanması oldu. Bunun yarattığı en önemli sonuç ise, köylülerin kullanabilecekleri zaten sınırlı olan kredi kaynaklarının daha da azalması ve çiftçilikle uğraşan kastlar içinde, talihsiz komşularına borç verebilen bir zengin köylüler sınıfının gelişmesinin özendirilmesi oldu.[90] Toprağın ne oranda onu işleyen köylünün elinden çıkıp tefecilerin veya zengin köylülerin eline geçtiğini gösteren istatistikler bulunmamaktaysa da, 1880 Kıtlık Raporu'ndan, sorunun o tarihte bile ciddi boyutlara ulaştığı ve daha sonraki yıllarda uzun süre kendini duyuracak bir biçim aldığı açıkça anlaşılmaktadır.[91] Ülkenin çoğu bölgesinde tefeci çiftçilikle uğraşmayan bir kasttandır ve Pencap'ta, nüfusun Müslüman kesiminden çok Hindu kesiminden gelir. Uzunca bir süre, tipik tefeci köy bakkalıydı. Böyle olunca, toprak mülkiyetinin el değiştirmesi, doğrudan doğruya tarım sisteminde fazla bir değişikliğe yol açmadı. Toprağı daha önce de ekip biçen köylü onu işlemeyi sürdürerek, ürettiği "artı"yı, bazı bölgelerde aldığı borçların faizi olarak vermek

88 Metcalf, "British and the Moneylender", s. 295-307.

89 Darling, *Punjab Peasant*, s. 180; Gadgil, *Industrial Evolution*, s. 166.

* Dakka kentiyle karıştırılmasın; Dekkan bir yerel prenslikti (ç.n.).

90 Anstey, *Economic Development*, s. 186-187; Gadgil, *Industrial Evolution*, s. 30-31, 164; Darling, *Punjab Peasant*, s. 191, 197; India [Hindistan Hükümeti] *Report of Famine Inquiry Commission, 1945*, s. 294.

91 Great Britain, *Report of Famine Commission 1880*, c. II, s. 130.

yerine, yüksek toprak kirası biçiminde ödemeye başladı.[92] Bu eğilim, çok yakın zamanlara dek sürdü. Yararlanabileceğimiz rakamlar bulunmamakla birlikte, yetkin gözlemciler, toprağın onu işleyenlerin elinden çıkması yolundaki bu eğilimin Büyük Ekonomik Bunalım sırasında da sürdüğü ve İkinci Dünya Savaşı sırasındaki gönenç yıllarında, hiç değilse geçici olarak durdurulabildiği görüşündedirler.[93]

Dolayısıyla, sınırlı çağdaşlaşmanın doğurduğu başlıca sonuçlardan biri, tarımdan elde edilen ekonomik artının yeni ellere geçmesi olmuştur. Pencap bölgesinde, 1920'li yılların sonlarında alınan borçların faizleri tarımsal kesimde çalışan nüfus başına yılda 104 rupi'yi buluyordu; ki aynı tarihlerde tarımdan elde edilen vergi geliri adam başına 4 rupi idi.[94] Söz konusu borcun tümü tefecilere borçlanılmış değildi; azımsanamayacak bir bölümünü zengin köylülerden alınan borçlar oluşturuyordu. 1920'li yıllarda, gelir vergisi ödeyen dört kişiden birini tefeciler oluşturmakla birlikte,[95] onların da bolluk ve lüks içinde yüzdükleri söylenemez. Ne kadar kaba olursa olsun bu rakamlar, Hint köylüsünün hiç de fena sayılmayacak bir "artı" ürettiğini ve bu artının devlete gitmediği gerçeğini ortaya koymaktadır. Hint köylüsü ilkel kapitalist birikimin çoğu yükünü çekmekteyken, Hint toplumu bu birikimin hiçbir meyvesinden yararlanamadı.

Toprağın tefecilerin eline geçmesi, üretim birimlerinin birleştirilmesi gibi bir sonuç doğurmadı. Hindistan, önemli sayılabilecek bir çitleme deneyimi yaşamadı. Tarımda günümüze dek son derece geri yöntemler ve araçlar kullanılageldi. *Deşi* adı verilen yerli saban ve öteki tarım araçları, yetkili bir Hintli yazarın, İkinci Dünya Savaşı'ndan az sonra yazdığına göre, özünde bin yıldır önemli bir değişiklik göstermemişti.[96] Hint tarımının en belirgin özelliği, üretimi yapılan belli başlı ürünlerin çoğunda, dönüm başına alınan ürün miktarının dünyanın öteki ülkelerine göre her zaman düşük olmasıdır. Yetiştirilen en önemli ürünler, bugün de pirinç ve buğdaydır ve pirinç buğdaydan çok daha

92 Karş. Gadgil, *Industrial Evolution*, s. 166.

93 India, *Report of Famine Inquiry Commission 1945*, s. 271.

94 Darling, *Punjab Peasant*, s. 20; aynı zamanda bkz. s. 218-222.

95 Great Britain, *Report of Commission on Agriculture in India 1928*, s. 442.

96 Thirumalai, *Postwar Agricultural Problems*, s. 178. Bu biraz sert bir yargı olarak görünüyor. Tek bir köyde görülen, bazıları son derece önemli teknik yeniliklerin bir listesi için Lewis'in, *Village Life* adlı yapıtına bakınız.

önemlidir. 1945 yılında bu iki tahıl, yiyecek ürünlerine ayrılan toprakların neredeyse yarısını kapsarken, dönüm başına alınan ürün miktarı, bunlarda, öteki ürünlerden çok daha yüksekti.[97] Herhangi önemli bir teknik devrimin görülmediği bir durumda, çiftçilerin çoğu ürünlerinin hiç değilse bir bölümünü satıyor olsalar da, yetiştirilen ürünlerin çok büyük bir bölümünü, yirminci yüzyılda bile geçimlik ürünlerin oluşturmasına şaşmamak gerek.[98]

Bu noktada, bir bütün olarak Hindistan'dan söz etmeyi bir yana bırakıp kısaca da olsa, toprak beyliğinin* ülkenin çeşitli bölgelerindeki gelişmesini ve tipik özelliklerini tartışmak uygun olacak. Konuya, daha önce gördüğümüz gibi, sorunun belli başlı yanlarının İngiliz etkisinin tam anlamıyla duyulmasından daha önce kendini gösterdiği yer olan Bengal ile girelim. Bu bölgeyle ilgili bilgilerimiz bize, ilkin, bazen toprak beyinin yerine getirdiği ekonomik görevlerin bulunduğunu; ikinci olarak, asalaklığın doğrudan doğruya köylülüğün katmanlarına dek yayıldığını göstererek, asalak toprak beyi imgesini hem genişletmekte hem de asalak toprak beyliğinin çeşitli biçimlerinin bulunduğunu göstermektedir.

Bengal *zemindar*'larının 1800 dolaylarında, ülkenin büyük bir bölümünü kapsayan yabanıl toprakların temizlenerek tarıma açılması gibi zaman zaman çok çetin olabilen bir işte rolleri oldu. Toprakların temizlenmesini, daha çok köylülere çeşitli baskıları uygulayarak sağladılar. Örneğin, kira almaktan vazgeçerek az çok yabanıl bir yaşam süren kabileleri, boş topraklara yerleştirip buraları temizleyerek tarıma açmaya zorladılar. Toprak tarıma açılır açılmaz *zemindar*, bu kiracıları oradan çıkarıp kendisine oldukça çekici kiralar ödemeye hazır daha becerikli kiracıları yerleştirmenin hukuksal yollarını buldu. Bu ve kiracılara özel vergiler yükleme gibi öteki yollarla *zemindar*'ın, kira oranlarını, 1800-1850 arasında iki kat artırdığı söylenir. 1850 dolaylarından sonra, *zemindar*'lar gittikçe salt vergi toplayıcıları durumuna gelerek, ekilip biçilen toprakların genişletilmesi ve tarımın geliştirilmesi yönünde pek az şey yapar oldular.[99]

97 India, *Report of Famine Inquiry Commission 1945*, s. 288.

98 Anstey, *Economic Development*, s. 154.

* Ing. *"Landlordism"; "Landlord"* ise "toprak beyi" biçiminde çevrildi (ç.n.).

99 India, *Census 1951*, c. IV, kesim I A, s. 445-446.

Askeri Ayaklanma sırasında, "Kalıcı Çözüm"e dayanan köylü hakları, günümüzün bir araştırmacısına göre gönüllü kiracılık konumuna düştükleri noktaya dek geriledi. Askeri Ayaklanma'dan az sonra, İngilizler bu soruna bir çözüm getirmek için, bazı, girişimlerde bulundular. Bengal Askeri Ayaklanma'dan fazla bir zarar görmediği, dolayısıyla burada, daha o tarihlerde bile sağlam bir biçimde yerleşmiş toprak beyleri sınıfıyla uzlaşma zorunluluğu duyulmadığı için İngilizler bunu yapabildiler.[100] 1859 gibi erken tarihlerden başlayarak, bir dizi kiracılık sözleşmesiyle İngilizler, kiracı köylülere bir parça güvenlik sağlamaya çalıştılar. Benzeri yasalar Hindistan'ın başka bölgelerinde de uygulanmaya kondu. Alınan en önemli önlem, bir toprak parçasını on iki yıl boyunca kesintisiz olarak ekip biçmenin, o toprağı elde tutma (zilyedlik) hakkının temeli olarak kabul edilmesi, böylece söz konusu kişinin topraktan çıkarılmaya karşı korunmasıydı. Toprak beyleri bu önleme, genellikle kiracılarını on iki yıllık süre dolmadan topraklarından çıkararak karşılık verdiler. Ayrıca, çıkarılan yeni yasalar, kiracılık haklarının da, öteki mülkiyet hakları gibi devredilebileceğini kabul ediyordu. Bu hakkın uygulandığı yerlerde, toprak üzerindeki rekabet, kiracının kiraladığı toprakları başkalarına kiralaması biçimindeki [zincirleme kiracılık] uygulamaları artırdı. Her köylünün kiraladığı toprak parçasını, kendisi işlemektense bir başkasına kiralamayı daha kazançlı bulmasıyla, çok sayıda köylü kira gelirleriyle geçinen küçük rantiyelere dönüştü.[101] Hükümetin aldığı ("Kalıcı Çözüm" ile sınırları belirlenmiş olan) vergilerle, toprak kiralamak isteyenler arası rekabetin toprak üzerindeki baskısı sonunda yükselen toprak kiraları arasındaki fark arttıkça, toprağı kiralayanlar, onların kiracıları, ve de bu sonuncuların kiracıları biçiminde uzayıp giden kiracılık zinciri, Bengal'in bazı bölgelerinde akıl almaz boyutlara ulaştı.

Toprak kiralama sistemiyle ilgili eski yazın, toprak vergisini hükümete ödeyen toprak beyiyle söz konusu toprağı gerçekten işleyen kiracı arasındaki aracı halkaların sayısının arttığı yerlerde, kira yükünün daha ağır olduğu yolunda bir izlenim vermektedir. Ancak bu doğru değildir. Aracı halkaların fazlalığı, aslında

100 Metcalf, "Struggle over Land Tenure", s. 299. Aşağıda belirtilen nedenlerle, Metcalf'ın olumlu etkilerle ilgili saptamasının fazla iyimser olduğunu düşünüyorum.

101 Mukerjee, *Economic Problems*, c. I, s. 221-223, 227-228, 230.

toprağı işleyen kiracının ödediği kirayla toprak beyinin ödediği devlet geliri, yani toprak vergisi arasındaki farkın büyük olmasından kaynaklanır.[102] 1940'lı yıllarda, Bengal Toprak Gelirleri Komisyonu, kiracı halkalarının çok fazla olduğu yerlerde ödenen kiraların, Hindistan'ın öteki birçok bölgesinde ödenenlerden daha az olduğunu saptadı. Komisyon, hatta "Bengal'de kiraların indirilmesinden çok artırılmasını gerektiren haklı nedenler bulunduğu"[103] yolunda bir sonuca varacak kadar ileri gitti. Bu son nokta üzerinde çeşitli görüşler ileri sürülebilir. Ama bir nokta açık olarak ortaya çıkmış durumdadır. Ekonomik "artı"nın tümü, birçok yerde yalnızca zengin rantiyenin cebine gitmiyordu. Tersine, topraktaki rekabet, bu "artı"nın, büyük çoğunluğunu zenginlikle hiçbir ilişkisi bulunmayan kimselerin oluşturduğu pek çok kişi arasında bölüşülmesine yol açmıştı. Hindistan sayım yetkililerinin de gözünden kaçmadığı gibi, Hindistan'ın kırsal toprakbeyi, mutlaka kirayla yaşayan zengin ve rahat içinde biri değildi. En alt geçim düzeyinde yaşayan, yine de hiçbir ekonomik katkıda bulunmayan biri de olabilirdi.[104] Topraktan gelen kiralarla yaşayanlar arasında, herhalde çok sayıda, topraklarını kendileri işleyemeyecek durumda olup, başkalarına kiralayan dul kadınlar, yetişkin oğulları bulunmayan güçten düşmüş ya da sakat toprak sahipleri de bulunmaktaydı.[105] Bazı bölgelerde, toprağı başında durmayan toprak beyleri arasında köy uşakları, ayakkabı onarıcıları, berberler, çamaşırcılar, marangozlar ve benzeri işler yapanlar bile bulunabiliyordu.[106] Bu çeşitli gruplar içine giren "yoksul toprak beyleri"nin sayısının ne kadar olduğunu hesaplayabilmemize olanak verecek veriler var mı bilmiyorum. Ama bunların sayılarının, zengin rantiyeleri kat kat aştığı kuşkusuz. Öte yandan toprak beylerinin hepsini tam anlamıyla asalak saymak, ne ekonomik anlamda ne de mesleklerdeki etkinlikleriyle daha geniş anlamda, topluma herhangi bir katkılarının bulunmadığını söylemek doğru olur.

Sorunun nesnel bir değerlendirmesini yapmak için, asalak toprak beyliğiyle ilgili teze getirilen tüm bu düzeltmeleri göz önüne almak gerek. Ama aynı zamanda, nesnel olmaya çabala-

102 India, *Report of Famine Inquiry Commission 1945*, s. 282.
103 India, *Report of Famine Inquiry Commission 1945*, s. 278.
104 India, *Census 1951*, c. VI, kesim I A, s. 355.
105 India, *Census 1951*, c. IX, kesim I A, s. 121-122.
106 India, *Census 1951*, c. IX, kesim I A, s. 119.

yan bir bilim adamının bu düzeltmelerin ne anlama geldiği konusunda çok dikkatli olması gerekir. Gerçekte sunulan verilerdeki boşluklar ve verilere uymayan kuraldışı örnekler gösterilerek, *status quo*'ya yöneltilen eleştirilerin geçiştirilmesini amaç edinmiş güçlü bir eğilim vardır; ve işi, ortada hiçbir gerçek sorun bulunmadığını ya da bunun tam bir hayal ürünü olduğunu söylemeye dek götürebilmektedir. Buradaki örnekte, asalak toprak beyliğinin gerçek bir sorun olduğu açıkça ortadadır. Toprak beyliğinin koruyucu şemsiyesi altında, acınacak geçim düzeylerine ek bir kazanç sağlamayı becerebilen yoksulların sayısı, yapısında savurganlık bulunan ve ekonomik gelişmeyi engelleyen bir toplumsal kurumu savunmayı hakettirecek bir durum değildir. Aynı biçimde, yoksul toprak beylerinin sayısının zenginlerinkini kat kat aşması olgusu ve bu kesim içindeki gelir dağılımını gösteren istatistiklerin bulunmayışı, toprak beylerinin elde ettiği toplam gelirin aslan payının, küçük ve zengin bir gruba gittiği yolundaki güçlü olasılığı azaltmaz.

Şimdi de, İngilizler'in *riyotvari* "çözümleri" ile, vergileri aracılarla değil, doğrudan doğruya köylülerden topladıkları Güney Hindistan'daki gelişmelere bir göz atalım.

Bu işe, on dokuzuncu yüzyılın son on yılında Madras Başkanlık Bölgesi'ndeki* duruma, yani kabaca doksan yıl önce Buchanan'ın baştan başa dolaştığı yerlere denk düşen bölgeye, İngiliz kamu hizmetinde *(civil service)* görev almış ilk Hintli memurlardan biri olan ve Kayıt Genel Müfettişi olarak 1893'te, bu tarihten önceki kırk yıl içinde Madras'da doğan gelişmeler hakkında bir *Memorandum* yazan kişinin gözlemlerinden yola çıkarak girişebiliriz.[107] Yazarın, varlığından yararlananlardan biri olduğu İngiliz yönetimi altında ne kadar büyük bir ilerleme sağlandığını göstermek gibi bir tasası olmakla birlikte, aklı başında ve bilgin bir memur olduğu açıkça anlaşılıyor. Çizdiği tablo, yoksul bir köylü kitlesine dayanarak kaynaklarını kavgalar ve zevk sefa yaşamı içinde çarçur eden, küçük ve son derece zengin bir toprak sahipleri elitinin varlığını gösterir. Madras Başkanlık Bölgesi'nin 90 milyon akr tutan topraklarından 27,5 milyon akr'ı, yani bölgenin tüm topraklarının üçte biriyle dörtte biri arasındaki bir bölümü, 849 *zemindar*'ın elindeydi. On beş *zemindar*'dan her bi-

* Bengal Körfezi kıyısında bulunan ve İngiliz yönetiminin merkez edindiği büyük bir yönetsel bölgenin adı *Madras Presidency*'dir (ç.n.).

107 Raghavaiyangar'ın, *Madras* adlı yapıtına bakınız.

rinin elindeyse yaklaşık yarımşar milyon akr toprak vardı. Bunların altında, toprağı *riyotvari* sistemiyle işleyen 4.600.000 mülk sahibi köylü bulunuyordu.[108] Söz konusu kitabın yazarı, bir köylü ailesinin, başkaları için çalışma yoluna başvurmaksızın, geçimliğini çıkarabilmesi için sekiz akr dolayında bir toprağın gerektiğini hesaplar.[109] Köylü ailelerden beşte birinden biraz azı (% 17,5'lik bölümü) bu standardın altındaydı ve geçinebilmek için başkalarına çalışmak zorundaydı; ortalama mülk ise 3,5 akr'dan biraz büyüktü.[110] Toprak vergisi gelirlerine dayanan bu rakamların da dikkatle kullanılması gerekir. Ama bunların ortaya koyduğu genel tabloya karşı çıkmak için ortada bir neden görmüyorum. Bengal'de olduğu gibi, eski toprak sahibi ailelerin bir bölümü, mülklerini, 1830-1850 arasındaki düşük tahıl fiyatları döneminde vergilerini ödeyemedikleri için yitirdiler. Bu durumdan kuşkusuz başkaları kârlı çıktı.[111] Raghavaiyangar'ın 1893 Madras *Memorandum*'u ile Buchanan'ın on dokuzuncu yüzyılın başlarında çizdiği tablonun karşılaştırılması, İngiliz yönetiminin en büyük etkilerinin köylüler arasında topraksızlığın artması ve küçük, son derece zengin ve tembel bir toprak beyleri sınıfının doğması yönünde olduğu sonucuna götürür.

Aşağı yukarı aynı tarihlerde Bombay'da, Hindistan'ın öteki bölgelerinde bulunanlarla karşılaştırılabilecek büyüklükte toprakları olan *zemindar*'ların bulunmadığı söylenir. Kırsal bölgelerde yaşayan halkın çoğu toprak vergisini hükümete ödeyen köylülerdi. Öte yandan, 1880 "Kıtlık Raporu"nun yazarları, birçok köylünün topraklarını başkalarına kiralayarak geçimlerini, aldıkları kiralarla devlete ödedikleri vergi arasındaki farkla sağlaması yolunda bir eğilimin varlığından söz ederler.[112] Bu kanıt da, artık yabancımız olmayan bir durumun bazı özelliklerinin artan nüfus, toprağa artan talep ve köylüler arasından bir toprak beyi rantiyeler sınıfının doğuşu olgularının el ele gittiğini gösteriyor. Kiracı çiftçiler sorunu da çok geçmeden boy gösterecektir. Bombay ile Madras'ın bazı bölgeleri gibi *riyotvari* uygulanan yerlerde yaşayan ve topraklarını bir başka kiracıdan kiralayan çiftçiler, İngiliz işgalinin sonlarına yakın bir tarihe dek hukuksal korun-

108 Raghavaiyangar, *Madras*, s. 132, 134.
109 Raghavaiyangar, *Madras*, s. 135-136.
110 Raghavaiyangar, *Madras*, s. 137, 135.
111 Raghavaiyangar, *Madras*, s. 133.
112 Great Britain, *Report of Famine Commission 1880*, c. II, s. 123.

madan yoksun kaldılar. Geleneksel hakları koruma yolundaki çabalar 1939'da başlar.[113] 1951'de toprak beyleri sorununu olduğundan daha önemsiz gösterme resmi politika olmuştu. Bununla birlikte, 1951 sayımının yazarları yer yer ilginç ayrıntılar da vererek, Bombay kentine komşu topraklarda bir büyük toprak beyleri sınıfının varlığından söz ederler. Tarımdan kira geliri alanlardan neredeyse üçte biri, geçimlerini sağlayabilmek için ek bir iş bulmak zorundaydılar. Her iki olgu da, belki Çin'in liman kentlerine benzer bir biçimde, toprak beyliği ile kentli ticaret çıkar çevreleri arasında sıkı bir ilişkinin varlığını göstermektedir.[114]

Bu bölgesel incelemeyi, Pencap'ın bir bölgesine, bugünkü Pakistan'ın bir bölümünü oluşturan, buğday yetiştirilen bir bölgeye gözatarak bitirebiliriz. Pencap, savaşçı bir geçmişe (ama çok uzakta kaldığı anlaşılan bir geçmişe) sahip olmalarına karşın, birinci sınıf çiftçilerden oluşan bir köylü kastı olan Jatların ülkesi olması bakımından öğreticidir. Pencap, aynı zamanda İngilizlerin erken bir tarihte büyük çapta sulamayı başlattıkları bir bölgedir. 1920'lerdeki durumu anlatırken, yetkin ve Hintlilere sevgiyle yaklaşan bir gözlemci olan Sir Malcolm Darling, toprak beylerinin İndüs vadisi boyunca yoğunlaştıklarını söyler. Ekilip biçilen toprakların % 40 kadarı onların elindeydi.[115] Bu gözlemi, 1945 Kıtlık Komisyonu'nun toprak sahiplerinin % 2,4'lük bir bölümünün bölgenin toplam topraklarının % 38'ini ellerinde tuttukları yolundaki açıklamalarına uymaktadır.[116] Bu toprak beyleri, genel olarak savurgan, yalnızca sporla ve kiralarıyla ilgilenip mülklerini geliştirmeye hiç ilgi göstermeyen kimseler olarak tanımlanırlar.[117] 1880'li yıllarda İngilizler, büyük bir sulama projesiyle, gerçekten çölü bahçeye dönüştürüp buraya çeşitli büyüklüklerdeki toprakları işleyen köylülerle, aralarına serpiştirilmiş birkaç büyük topraklı köylü yerleştirdiler. İngilizler (Cornwallis gibileri)* bu daha büyük topraklılar grubunun, toprak sahibi *gentry*'ye dönüşeceklerini ummuşlardı; ama onlar toprağın

113 Mukerjee, *Economic Problems*, c. I, s. 223; Gadgil, *Industrial Evolution*, s. IX.

114 India, *Census 1951*, c. IV, kesim I, s. 16, 60.

115 Darling, *Punjab Peasant*, s. 98.

116 Great Britain, *Report of Famine Inquiry Commission 1945*, s. 442.

117 Darling, *Punjab Peasant*, s. 99, 109-110, 257.

* Charles Cornwallis (1738-1805) İngiliz generali olup iki kez Hindistan genel valiliği yapmıştır (ç.n.).

başında durmayan mülk sahiplerine dönüştüler ve denemenin bu yanı başarısızlıkla sonuçlandı.[118] Bununla birlikte, tablo tümüyle karanlık değildi. Darling bir yerde, kasabalardan gelmiş, kafaları ilerlemeye ve ticarete yatkın toprak beylerinden söz eder. Bunlar, İngilizlerin izledikleri politikalarla çoğu yerde varlıklarını korumaya çalıştıkları geleneksel toprak sahibi kastlardan gelen kimseler değildi.[119] Hindistan'ın öteki bölgelerinde, toprakların geleneksel elitin elinden çıkıp başkalarının eline geçtiği hakkındaki bilgilerimizle birlikte bu ipucu, bu ülke tarımında, şu ya da bu tür bir kapitalist devrim başlamış olabileceği olasılığını tümüyle bir kıyıya itmemek gerektiğini göstermektedir. Bu noktanın sonuçlarını hemen ele almak yerine, Nehru döneminde girişilen gönüllü tarım devrimiyle birlikte ele almak üzere ileriye bırakmak uygun olur.

Bu bölgesel incelemenin gösterdiği gibi, İngiliz işgalinin en açık sonuçlarından biri, *riyotvari* ve *zemindari* uygulama bölgeleri arasındaki farkların yavaş yavaş ortadan kalkmasıydı. Bu sistemlerin göreli üstünlükleriyle ilgili ateşli tartışmalar, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden önce kiracılık sorunlarının gittikçe yaygınlaşması üzerine büyük ölçüde kesildi. Konunun uzmanlarından birine göre, köyün iç yapısında bile bu sistemlere bağlanabilecek farklılıklar çok azalmıştı.[120] İki dünya savaşı arası dönemde de, bu iki sistemden birinin ötekinden daha etkili olduğunu gösteren herhangi bir açık ipucu yoktur.[121]

İstatistik kanıtlar tek başlarına, İngiliz yönetimi sırasında kiracı çiftçilerin sayısının artıp artmadığı yolunda bir yargıya varılmasına izin verecek nitelikte değil. Bu konuda başlıca güçlük, bir köylünün genellikle, bir toprak parçasının sahibi, bir ya da birden çok tarlanın ise kiracısı olmasından kaynaklanmaktadır. İstatistiklerin derlenmesinde izlenen yöntemlerin, zaman içinde farklılıklar göstermesi nedeniyle, elde edilen sonuçlar büyük dalgalanmalar göstermekte ve gerçek durumu tümüyle yanlış yansıtabilmektedir. 1931 yılına kadar kiracıların sayısının artmakta

118 Darling, *Punjab Peasant*, s. 48.

119 Darling, *Punjab Peasant*, s. 157-158; İngiliz politikasının gerisindeki düşünce için aynı zamanda E. D. Maclagan'ın yapıta yazdığı önsöze bakınız.

120 Gadgil, *Industrial Evolution*, s. 63; Thirumalai, *Postwar Agricultural Problems*, s. 131; Great Britain, *Report of Famine Inquiry Commission 1945*, s. 258.

121 India, *Report of Famine Inquiry Commission 1945*, s. 265.

olduğunu gösteren bazı belirtiler var. Nüfusta tartışma götürmeyen bir artışın ve toprak kiralamak için yoğun bir rekabetin varlığı düşünülürse, kiracı çiftçilerin sayısının artmış olması da olağan görülmeli. 1951'de yapılan bir sonraki sayım, kiracı sayısında şaşırtıcı azalma gösterir ki, bu büyük bir olasılıkla, kiracı ve toprak sahibi tanımlarında yapılan değişikliğin ürünü olup ciddi bir kanıt sayılamaz.[122] Öte yandan, ulusçu yazarların ileri sürme eğiliminde oldukları üzere, kiracıların maddi durumunun, İngiliz yönetimi döneminde gerilediği görüşüne de kuşkuya yer bırakmayacak kadar kesin bir olgu gözüyle bakılamaz. Kiracılık ilişkisinin varlığı tek başına bir kanıt değildir; çünkü benzeri bir ilişki daha önce de yaygın biçimde vardı. Bir kez daha en önemli olgunun nüfus artışı olduğunu görüyoruz. Tarımda önemli denebilecek çapta teknik gelişmenin görülmeyişi olgusuyla birlikte ele alındığında, bu olguyu, kiracı köylülerin ekonomik durumlarında gerileme olduğunu gösteren güçlü bir kanıt olarak kabul edebiliriz.

Pazar ekonomisinin önem kazanmasıyla, İngilizlerin getirdiği yeni yasallığın, toprak mülkiyetinin gittikçe daha az sayıda kimsenin elinde toplanması sürecini ne ölçüde harekete geçirdiğini gösterecek herhangi bir doğru istatistik ölçü bulma olanağımız da yok. Hindistan'ın birçok bölgesinde, büyük mülkler İngilizlerin gelmesinden önce de yaygındı. İngilizlerin Hindistan'dan ayrıldıklarında hayli azalmış oldukları söylenir.[123] Bir bütün olarak Hindistan hakkındaki tek istatistiksel bilgi, 1953-1954'te yapılan bir araştırmadan sağlanmaktadır. Ancak o tarihlerde, *zemindari* sistemi ortadan kaldırılmakta olduğundan (ileride göreceğimiz gibi bu her bölgeyi kapsamaktan ve eksiksiz olmaktan uzak bir uygulamaydı) bir kimsenin elinde tuttuğu toprakların büyüklüğünü, memurlardan gizlemekte önemli çıkarları bulunduğundan, söz konusu araştırmanın, toprakların İngiliz yönetimi sonundaki yoğunlaşma derecesini olduğundan daha düşük göstermesi beklenir. Bununla birlikte bu araştırmanın ulaştığı belli başlı sonuçlar göz atmaya değer niteliktedir. Hindistan'ın kırsal bölgelerindeki hanelerin beşte biri dolaylarındaki bir bölümünün, yani 14 ile 15 milyon arasındaki ailenin hiç toprağı yok-

122 İlgili rakamların verildiği Thirumalai, *Postwar Agricultural Problems*, s. 133'te konu çok güzel tartışılmaktadır. Aynı zamanda ayrıntılı bir çözümleme için bkz. D. Thorner ve A. Thorner, *Land and Labour*, bölüm X.

123 India, *Report of Famine Inquiry Commission 1945*, s. 258.

tu. Kırsal hanelerin yarısının toprağı, bir akr'dan [yarım dönümden] azdı. Bunlar, toplam toprakların ancak % 2'sinin sahibiydiler. Toplumsal skalanın öteki ucunda, tüm yerleşme bölgelerinde, kırsal hanelerin en yüksek % 10'luk diliminin, toplam topraklarının neredeyse % 48'ine sahip olduklarını görürüz. Ancak büyük toprak sahipleri, diyelim ki toprakları 40 akr'ın üzerinde olanlar, toplam toprakların yalnızca beşte birini ellerinde tutuyorlardı.[124] Bu durumda ortaya çıkan tablo, kırsal bölgelerde yaşayan nüfusun yarısı dolaylarındaki bölümünü oluşturan çok geniş bir kırsal proletaryanın, nüfusun sekizde birini aşmayan küçük bir zengin köylüler sınıfının ve çok küçük bir seçkinler tabakasının varlığını göstermektedir.

İngilizlerin etkisiyle kırsal bölgelerin toplumsal yapısında gerçekleşen en büyük değişikliğin, kırsal proletaryanın boyutlarındaki artış olduğu görülüyor. Bu tabakanın büyük bölümü, ya topraksız ya da kendilerini sıkıca toprak beyine bağlamaya yetecek, küçücük bir toprak parçasına sahip olan tarım işçilerinden oluşur. Bu grubun ne ölçüde büyüdüğünü söylemek, bir sayımdan ötekine sınıflandırma yöntemlerinde görülen değişikliklerin karşılaştırma yapmayı riskli bir iş durumuna sokması nedeniyle, olanaksız. Bu güçlükleri aşmaya çalışan bir bilgin, tarım işçilerinin oranının, 1891'de % 13 dolaylarından, 1931'de % 38 dolaylarına yükseldiği, bu tarihten sonra ise, mülk sahiplerinde Hindistan nüfusunun artışına koşut olarak görülen düşüşün çiftlik büyüklüklerini aile emeğiyle kolaylıkla işlenebilir duruma getirmesi nedeniyle, az çok aynı düzeyde kaldığı sonucuna varmakta.[125]

Hindistan'da topraksızlar ve topraksız sayılabilecek kadar az topraklı kimseler, köylülerin topluca topraksızlaştırılmasıyla ortaya çıkmış değildir. Ama bunların umutsuzluk derecesinde

124 India, *National Sample Survey, Report on Land Holdings*, s. iv, 16; bkz. aynı zamanda s. 14-15'deki Tablo 4.3 ve Tablo 4.4.

125 Patel, *Agricultural Labourers*, s. 7-8, 14-15. India, *Agricultural Labour Inquiry*, c. I, s. 19'da, kırlarda yaşayan ailelerin üçte biri dolaylarındaki bölümünün tarım işçileri (rençperler) oldukları ve bunların yarısının toprağının bulunmadığı bildirilmektedir. Thorner ve Thorner, *Land and Labour*, XIII. bölümünde söz konusu araştırmanın (*Labour Inquiry*) toplumsal gerçekleri hemen tümüyle bir yana bırakıp, yalnızca örnekleme teknikleri üzerinde odaklaşmasından giderek veri toplama yöntemlerine oldukça büyük eleştiriler yöneltmektedir. Bu durumda, sınıflandırmaların ve ayrıntılı çözümlemelerin yararı olmamakta, yararı olması şöyle dursun, son derece yanıltıcı olması bakımından zararı bulunmaktadır.

yoksul oldukları tartışma götürmeyecek bir gerçek. Uttar Pradeş'in bir bölgesinde tarım işçileri olarak çalışan, kast dışı insanlar (paryalar) arasında, hayvanların dışkılarındaki sindirilmemiş tahılları toplayıp yıkayarak yemek öteden beri yadırganmayan bir görenektir. Anlaşılan bu uygulama tiksinilecek bir şey olarak görülmemektedir ve bu bölge halkının beşte biri dolayındaki bölümünün bu çareye başvurdukları söylenir.[126] Kuşkusuz bu bir uç örnektir. Bununla birlikte, barışçı koşullar altında, uygar insanın ne denli aşağılanabildiğini gösteren bir örnek olarak anlamlıdır. Ortalama durum da oldukça kötüdür.

Kırsal proletarya hakkındaki bu genellemeler, kaba olmakla birlikte incelememizde kendileriyle ilgili olarak yapılan yorumların yüküne dayanacak kadar sağlam görünmektedir. Hindistan'ın kırsal bölgelerinde yaşayan en alt tabakaların tarihi, ivedilikle araştırılması gereken pek çok boşluğu bulunan karanlıkta kalmış bir tarihtir. Burada alt tabakanın doğrudan doğruya *pax Britannica*'nın ürünü olmadığını bir kez daha belirtmekte yarar var. Hatta onların işverenleriyle olan ilişkilerinin, İngiliz yönetimi döneminde köklü bir değişiklik geçirdiği savı bile kolay kolay ileri sürülemez.[127]

Hindistan kırsal toplumunun (ve kentlerde yaşayan toplumun) aşağı tabakalarının içinde bulunduğu bu yürekler acısı durum, tartışmamızın başlangıcında ortaya attığımız ana soruya geri dönmeyi gerektiriyor. Hint köylüleri, son iki yüzyıl içinde, Çin köylüleri kadar büyük bir maddi sıkıntı çekmişlerse de, Hindistan'da bugüne dek tek bir köylü devrimi bile olmadı. Bunun olası nedenlerinden bazıları, Batı müdahalesinden önceki toplumsal yapıları arasındaki farklılıklar kadar, iki ülke üzerindeki Batı etkisinin zamanlama ve nitelik farklılıklarından da hemen anlaşılabilir. Şiddet, bu tür sıkıntılara gösterilen tepkilerin, şimdiye dek gördüğümüz kadarıyla, çok küçük bir bölümünü oluşturmakla birlikte tepkilerden biriydi. Neden daha fazla şiddete başvurulmadığını açıklamak için, Hint ulusçu akımının doğasını ve arada sırada patlak veren şiddet hareketlerinin niteliklerini incelemek gerek.

126 Nair, *Blossoms in the Dust*, s. 83'te, Uygulamalı Ekonomik Araştırma Ulusal Kurumu'nun (National Council of Applied Economic Research) verilerini aktarmaktadır.

127 Erkence bir tarihle ilgili değerli gözlemler için bkz. Buchanan, *Purnea*, s. 443; Buchanan, *Bhagalpur*, s. 193, 460, 468.

6. *Burjuvazinin Şiddete Başvurmama Yoluyla Köylülükle Kurduğu Bağ*

Daha önce yaptığımız açıklamalarda, ticaretin gelişmesinin önünde, Hint toplumsal yapısından gelen ve Avrupalıların gelmesinden önce var olan, mülkiyetin güvencesizliği ve mülk birikimini önleyen etmenler, gösterişçi lüks tüketime pirim verilmesi ve kast sistemi gibi bazı engeller bulunduğunu belirtmiştik. Yine de ticaretten yana ve ona karşıt güçler dengesi tümüyle olumsuz değildi. Başka yerlerde lüksün sık sık belirli ticaret biçimlerini teşvik ettiği görüldü. Hindistan'da da kuşkusuz ticaret etkinlikleri vardı, hatta bankacılık ileri bir gelişme noktasına ulaşmıştı.[128] Bununla birlikte iç ticaret, Hindistan'ın geleneksel tarım toplumunu yıkacak bir çözücü etki yapamayacaktı. Ticaret ve endüstri devriminin yaşanmamış olması, çok sınırlı olarak, İngiliz işgaline, onun dokuma tezgâhlarını yıkmasına ve kendi ticari çıkarlarıyla rekabet edebilecek dallara karşı olumsuz bir tutum takınmasına bağlanabilir. Öte yandan İngilizler, çağdaş bir yerli işadamları sınıfının doğuşunu önlemede, hiç de başarılı olamadılar. Kaldı ki, bu doğrultuda fazla bir çaba gösterdikleri de söylenemez.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru, ulaştırma alanında sağlanan gelişmelerin, daha geniş pazarlara girişin yanı sıra, makine dışalımına olanak vermesiyle yerli endüstriler, özellikle pamuk ve jüt endüstrisi önem kazanmaya başladı.[129] 1880'lerde, Hindistan'da çağdaş ve öteki sınıfların uzantısı olmayan bir tacirler ve endüstriciler sınıfı oluşmuştu. Bunun yanı sıra, bir de sesini duyurabilen bir serbest meslek sınıfı vardı. İngiliz hukuk sistemi ve İngiliz bürokrasisi, hukuk alanında yetenekli ve hırslı kimselere, toplumca kabul edilen bir yükseliş kapısı açtığından, avukatlar, Hindistan sahnesine çıkan çağdaş burjuvazinin ilk ve en önemli üyeleri oldular.[130] Büyük bir olasılıkla hukuk aynı zamanda Brahman yetke geleneğine ve metafizik düşünüşüne de uygundu. Kırk yıl kadar sonra, resmi İngiliz konukları, konaklarını Bombay'ın Malabar Tepesi'ne kondurmuş Hintli ticaret prenslerinden övgüyle söz edip, Kalkuta yakınlarındaki Jüt fabrikala-

128 Kısa, ama derin bir deneme için bkz. Lamb, "The Indian Merchant", Singer (ed.), *Traditional India* içinde s. 25-35.

129 Anstey, *Economic Development*, s. 208.

130 Daha fazla ayrıntı için bkz. Misra, *Middle Classes*, bölüm XI.

nıyla Bombay'ın pamuk fabrikalarında yatan kapitalin çoğunun onlara ait olduğunu anlatırlar.[131]

İngiltere ile olan bağların yararlılığı konusundaki kuşkular, bu çevrede doğdu. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'deki ticaret çevreleri, Hindistan'daki yerli tacirlerin rekabetinden korktular. Hintli tacirler de, serbest ticaretin kendi gelişme olanaklarını dizginlediğini hissettiler. Uzun bir süre koruma, devlet sübvansiyonu ve Hindistan pazarlarını tekelci bir biçimde sömürme olanağını elde etmeye çalıştılar.[132] Böylece, 1857'den sonra, İngiliz yönetiminden en büyük yararı sağlayan, Hindistan'ın toprak sahibi elitiyle, İngiltere ile olan bağlar içinde boğulduklarını hisseden ticaret sınıfları arasında bir kopma oldu. Bu kopma Bağımsızlık'a dek sürecekti.

Söz konusu kopmanın çok önemli siyasal sonuçları oldu. Başka yerlerde, toprak sahibi seçkinlerin etkili bölümleriyle, yükselmekte olan, ama henüz güçlü olmayan ticaret sınıfı arasında kurulan ittifakın, ekonomik gelişmenin gerici siyasal evresini yaratan en önemli etmen olduğunu görmüştük. Hindistan'da İngilizlerin varlığı, böyle bir koalisyonu önledi ve böylece parlamenter demokrasinin kurulmasına önemli bir katkıda bulundu.

Ama öykü burada bitmedi. Ticaretle uğraşan sınıflar aynı zamanda ulusçu akım yolu köylülükle bağlantı kurmuşlardı. Nüfusun en gelişmiş kesimiyle en geri kalmış kesimi arasındaki bu paradoksal bağlantıyı kavrayabilmek için, ulusçu akımın tarihindeki bazı dönüm noktalarını kısaca tartışmak ve Gandi'nin yazılarını ve konuşmalarını dikkatle incelemek gerekir. Bu bağlantının pürüzsüz olmadığı ve aralarında bazı sürtüşmelerin olduğu yeri gelince açıkça görülecektir.

Hint Ulusal Kongresi [Kongre Partisi] ve Hindistan Ticaret Odası, aynı yılda, 1885'te kuruldu. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna dek, Kongre, "İngilizce konuşan aydınların yılda bir kez yaptıkları utangaç bir toplantı"dan başka bir şey değildi. Daha sonraları, başka güçlerin ticaret çevrelerini geri plana itebildiği bazı kısa dönemler olduysa da, işadamları çevresiyle bağlantı, Kogre'nin takındığı durumu belirleyen en önemli etki kaynağı olarak kaldı.[133] Örneğin, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, B. G.

131 Great Britain, *Report of Indian Statutory Commission*, c. I, s. 23.

132 Gadgil, *Business Communities*, s. IX. Belli başlı ekonomik olgular Misra, *Middle Classes*, bölüm VIII'de bulunabilir.

133 Gadgil, *Business Communities*, s. 30, 66; Brecher, *Nehru*, s. 52. Önceleri

Tilak, Hindistan'ın tarihsel geçmişinden güç ve esin almaya çalışan, yerli değerlerden yana, şiddete dayalı bir gerici akımın önderi oldu. Şiddete başvurulmasının nedeni, bir ölçüde Kongre'nin kibar, ama etkili olmaktan uzak dilekçe yönteminin yol açtığı yaygın düşkırıklığıydı. 1906'da, Tilak'ın etkisiyle Kongre, *Svarac* denen ve o sırada "kendi kendini yöneten İngiliz kolonilerini de içine alan bir yönetim sistemi"[134] olarak tanımlanan bir hedef benimsedi. Çok daha sonraki bir dönemde, bir başka radikallik biçimi, bu kez sosyalizmden esinlenen bir akım 1931'de benimsenen, Kongre'nin ılımlı sosyalist ve demokrat bir program üzerinde görüş birliğine vardığını gösteren Karaçi Temel Haklar Önergesi'nde görüldüğü gibi Kongre'nin resmi tutumunu etkileyecekti.[135] Siyasal sorumluluğun söz konusu olmadığı bir durumda, bu öğreti nöbetlerinin etkisi sınırlı kalırken, iş çevrelerinin Kogre içindeki ağırlığı süreklilik gösterdi. Daha önemlisi, İngiliz fatihlerin varlığının, iç çatışmaları yumuşatıp, Batılılaşmış ve ılımlı radikal aydınlardan, işadamları topluluğuna ve oradan da köylülüğün siyasal bakımdan aktif bölümlerine dek uzanan kesimler arasında belli bir birliği dayatmış olmasıdır.

Kongre, köylülere, ancak Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden, Kongre'nin 1920 Nagpur toplantısında açıkça kabul edilen Gandi'nin ulusçu akım içinde egemen kişi konuma yükselişinden sonra ulaşabildi. Bu noktada, Hint Ulusal Kongresi, bir yukarı sınıflar kulübü olmaktan çıkarak kitle örgütü olma yoluna girdi. Ertesi yıl Kongre üyeleri, tıpkı Rus Narodniklerinin 1870'lerde yaptıkları gibi köylülere yöneldiler.[136] Bu tarihten ölümüne dek Gandi, Batılılaşmış aydınlardan, tacirlerle endüstricilerden ve toprağı ekip biçen sıradan insanlardan oluşan garip bir karışım olan Hint ulusçu akımının tartışmasız önderi olarak kaldı. Gandi'nin birbirleriyle çatışan böylesine farklı çıkar gruplarını bir arada tutabilmesini sağlayan neydi?

Gandi'nin şiddete başvurmama programı, Nehru gibi aydınlara, o zamana kadar hiçbir işe yaramadığı aynı derece anlaşılmış olan iki politikanın, Tilak'ın izlediği türden bir şiddet politikasıyla, Kongre'nin ilk yıllarında izlenen sönük bir anayasacılık

toprak sahibi çıkar çevreleri de Kongre'de önemli bir gruptular, bkz. Misra, *Middle Classes*, s. 353.

134 Majumdar ve başkaları, *Advanced History*, s. 895, 928, 981.

135 Brecher, *Nehru*, s. 176-177.

136 Brecher, *Nehru*, s. 72, 76.

politikasının çıkmazlarından kurtaracak bir çıkış kapısı olarak görüldü.[137] Gandi, Hindu kültüründe ses veren bir tele dokunmuş ve bunu Hint toplumunun içindeki yerleşik çıkarları tehdit etmeden, tüm ülkeyi İngilizlere karşı harekete geçirecek biçimde yapmıştı. Toprak sahibi yukarı sınıflar bile, Gandi'den korksalar da, az sonra göreceğimiz gibi, doğrudan doğruya karşı çıkılan hedefler arasına konulmuş değildi. Programında herhangi bir ekonomik radikalizm öğesinin bulunmaması, Gandi'nin bilinçli olarak Makyavelci bir seçim yapmasının ürünü olmasa gerek. Araştırmamızın amaçları açısından, onu bu tutuma yönelten kişisel nedenler önemli değil. Önemli ve açıklayıcı olan, Gandi'nin ciltler tutan yazılarında ve konuşmalarında ortaya konan programdır. Temel düşüncelerinin ana çizgileri, aktif önderliğe başlamasından, yaşamının sonuna dek hemen hiç değişmedi.

Programının iki ana teması, bağımsızlık (*Svarac*) amacı ve bazen "pasif direnme" olarak da adlandırılan şiddete başvurmaksızın işbirliğinden kaçınma (*Satyagraha*) yöntemi, okumuş Batılıların çok iyi bildikleri şeylerdir. Gandi'nin programının daha az bilinen yanı, ünlü dokuma çıkrığında simgelenen ve *Svadeşi* terimiyle dile getirilen toplumsal ve ekonomik içeriğidir. 1916'da Gandi, bu terimi şöyle tanımlıyordu:

"*Svadeşi*, içimizdeki, bizi yakın çevremizdekileri kullanıp, onlara hizmet etmekle sınırlayan, daha uzaktakileri dışlamamızı sağlayan ruhtur. Öyle ki, din alanında bu kuralın gereklerini yerine getirmem için, kendimi atalarımın diniyle sınırlamam gerekir. Bu, en yakınımdaki dinsel çevreyi kullanmam demektir. Eğer onu kusurlu bulursam, kusurlarından arındırarak ona yardımcı olmam gerekir. Politika alanında, yerli kurumları kullanmam ve kanıtlanmış özürlerine çare bularak onlara hizmet etmem gerekir. Ekonomi alanında ise, en yakın komşularımca üretilen şeyleri kullanmam ve eksik olan yanlarında görebildiğim noktalarda onları tamamlayarak ve daha etkili yaparak bu endüstrilere hizmet etmem gerekir..."

"*Svadeşi* öğretisini izlersek, gereksinimlerimiz için gerekli maddeleri sağlayabilecek komşular bulmak ve onlara, bunun yollarını bilmedikleri durumlarda, onların da sağlıklı bir uğraşıya gereksinimleri olduğu düşüncesiyle, bunların nasıl yapılacağını öğretmek, sizin olduğu kadar benim de görevimdir. O zaman

137 Brecher, *Nehru*, s. 75.

Hindistan'ın her köyü, yalnızca o yerlerde üretilmeyen zorunlu gereksinim mallarını öteki köylerden, değişim yoluyla sağlayarak, neredeyse tümüyle kendi kendini besleyen ve kendi yağıyla kavrulan birer birim durumuna gelecek. Bu, akla pek yatkın görünmeyebilir. Ama Hindistan da akla yatkın olmayan bir ülkedir. Merhametli bir Müslümanın içecek temiz su sunmaya hazır olduğu bir durumda, bir kimsenin boğazının susuzluktan kuruyacağı noktaya dek direnmesi akla yatkın bir davranış değildir. Yine de binlerce Hindu, bir Müslüman evden su içmektense, susuzluktan ölmeyi yeğlemektedirler."[138]

Gandi'nin yapmaya çalıştığı, paryalık (dokunulmazlık) gibi insanı apaçık aşağılayan ve baskıcı olan özelliklerinin bazılarından arındırılmış biçimiyle Hint köy topluluğuna, yani ülküleştirilmiş geçmişe dönmektir[139]

Gandi'nin mülkiyet hakkındaki "mütevellilik" (İng. *trusteeship*) kavramıyla dile getirilen görüşleri, *Svadeşi* kavramıyla sıkıca ilişkiliydi. Bunu Mahatma'nın kendi sözleriyle anlatmasına izin vermek yerinde olur:

"Ya miras yoluyla ya da ticaret ve endüstri yoluyla oldukça büyük bir zenginliğe sahip olduğumu varsaysak, bu zenginliğin tümünün bana ait olmadığını, bana ait olan şeyin, milyonlarca başka insanın yararlandığından daha iyi olmayan onurlu bir geçim hakkı olduğunu bilmem gerek. Zenginliğin gerisi topluluğundur ve topluluğun iyiliği için kullanılması gerekir. Ben bu kuramı, *zemindar*'ların ve yönetici şeflerin ellerindeki mülklerle ilgili olarak ülkenin önüne sosyalist kuram konduğunda geliştirdim. Sosyalistler bu ayrıcalıklı sınıfları ortadan kaldıracaklar. Ben ise hırslarını ve mülkiyet duygularını yenmelerini ve onca zenginliklerine karşın, ekmeklerini alınlarının teriyle kazananların düzeyine inmelerini isterim. Rençperlerin, zengin adamın mülküne, rençperin *kendi* mülküne, yani çalışma gücüne sahip olmasından daha az sahip olduğunu bilmesi gerek."[140]

Son aktardığımız görüş, 1939'da bir gazete makalesinde açıklanmıştır. Bundan beş yıl kadar önce, kendisine, şiddete baş-

138 [Gandhi], *Speeches and Writings of Mahatma Gandhi*, s. 336-337, 341-342.

139 Gandhi, 1933 yılına dek, tüm gücünü paryalığın ortadan kaldırılmasına yöneltmiş değildi; bu tarihte yönelttiğinde, bunun halkın ilgisini politika sorunlarından bu alana döndüreceğini uman İngilizlerce iyi karşılandı, bkz. Nanda, *Mahatma Gandhi*, s. 355.

140 [Gandhi], *Economic and Industrial Life*, c. I, s. 119.

vurmama ilkesiyle uyuşur görünmeyen özel mülkiyeti niçin hoşgördüğü sorulmuştu. Buna verdiği yanıt, para kazanan, ama kazançlarını gönüllü olarak insanlığın yararına kullanmayanlara belirli ödünler vermek gerektiği olmuştu. Öyleyse özel mülkiyet yerine niçin devlet mülkiyetini savunmadığı sorusuyla daha da sıkıştırıldığında, yanıtı, devlet mülkiyetinin özel mülkiyetten iyi olmakla birlikte, şiddete başvurmama açısından karşı çıkılabilecek yanlarının bulunduğu oldu. "Benim gerçek inancım odur ki" diye ekledi, "devlet, kapitalizmi şiddet yoluyla ortadan kaldırırsa, kendisi şiddet şeytanının eline düşecek ve şiddetin üstesinden gelme başarısını hiçbir zaman gösteremeyecektir."[141]

Kuşkusuz bu anlayışta, mülk sahiplerini, hatta kendisine karşı genellikle düşmanlık beslemiş olan toprak sahibi aristokrasiyi dehşete düşürecek bir nokta pek yoktur. Bu bakış açısına sonuna kadar bağlı kalan Gandi, 1938'de "faşizme benzeyen bir şey olacaktır" dediği[142] köylü hareketini, şiddete başvurduğu için kınamıştı. Ortaya çıkarabildiğim kadarıyla, Gandi'nin mülkiyet konusunda gittiği en ileri nokta, 1946'da *zemindar*'ların mülklerine el konulması gerektiği görüşünü dile getirmesi ve bütün Kongre üyelerinin birer melek olmadığını söyleyip üstü örtülü bir tehditte bulunarak, bağımsızlığını kazanmış bir Hindistan'ın *zemindar*'ları ortadan kaldırabilecek adaletsiz ellere düşebileceğini ima etmesidir. Bu sözleri söylerken bile Kongre'nin adaletli davranacağını umduğunu belirtip "yoksa yapabileceği tüm iyilikler göz açıp kapayana kadar yok olabilir"[143] diye eklemekte gecikmedi.

Svadeşi kavramından anlaşılabileceği gibi, Gandi'nin programının gerisindeki başlıca itici güç, köye dayalı geleneksel Hindistan'ın yeniden canlandırılması düşüncesiydi. Gandi'nin yüreği gerçekten köylülerden yanaydı ve hareketine en coşkulu desteği verenler köylülerdi. 1933 yılında belirttiği gibi:

"Yalnızca milyonlarca köylünün içinde bulunduğu koşullara bakarak düşünebilirim; mutluluğumu yalnızca içlerindeki en yoksulların mutluluğuna bağlayabilirim ve ancak onlar yaşayabiliyorsa ben de yaşamak isterim. Benim son derece saf kafam, kendimle birlikte oradan oraya taşıyabildiğim ve güçlük çekme-

141 [Gandhi], *Economic and Industrial Life*, c. I, s. 123.

142 [Gandhi], *Economic and Industrial Life*, c. III, s. 178, 180; aynı zamanda bu yapıtın III. cildinin 189. sayfasında bulunan 1934'te söylediği sözlere bakınız.

143 [Gandhi], *Economic and Industrial Life*, c. III, s. 190-191.

den imal edebildiğim küçük dokuma çıkrığının küçük iğinden öteye gidemez."[144]

Gandi'ye köyü yükseltme görevi, tüm grupların üzerinde görüş birliğine varıp işbirliği yapabilecekleri, siyasal olmayan bir iş olarak görünmekteydi.[145] Köy Hindistanını sürdürmenin, Hindistan nüfusunun büyük kitlelerini sefillik, cahillik ve hastalık dolu bir yaşama mahkûm etmek anlamına geleceğini anlayamadı. Endüstrileşmenin birliğinde yalnızca materyalizmi ve şiddeti getireceğine inanıyordu. İngilizler onun gözünde çağdaş uygarlığın, nefret edilmekten çok acınması gereken kurbanlarıydı.[146]

Köylü yaşamının geriye dönük biçimde ülküleştirilişinde genellikle görüldüğü gibi, Gandi'nin köy sevgisi, kent düşmanı, hatta kapitalizm düşmanı tonlar taşıyordu. Hindistan deneyimi göz önüne alındığında, böyle bir bakış açısının dayandığı gerçek bir temelin bulunduğu görülür. Hindistan köy elzanaatlarının, özellikle dokumacılığın, İngiliz fabrika mallarıyla yıkıldığı yollu açıklamalar, Gandi'yi derinden etkilemişti. 1922 yılında İngilizlerin Hindistan'a hukuk devletinin yararlarını getirdikleri savına da şiddetle karşı çıktı. Gandi'ye göre hukuk, kaba sömürüyü gizleyen bir kılıftan başka bir şey değildi. Rakamlarla yapılan hiçbir hokkabazlık, "köylerimde çıplak gözün görebildiği canlı iskeletleri gizleyemez. İnsanlığa karşı işlenen, belki tarihte benzeri olmayan böyle bir suçun hesabını, eğer yukarıda tanrı varsa, İngilizlerin ve Hindistan'ın kent halklarının da ona vermeleri gerektiğinden hiç kuşkum yok"[147] demekteydi. Öteki konuşmalarının birçoğunda da bu temayı işledi. Köyü yükseltmeyi, daha çok "kentlerin köylülerden acımasızca ve düşüncesizce kapıp kaçtıkları şeylerin geri verilmesini sağlayacak onurlu bir girişim" olarak gördü.[148] Makineleşme, işleri yapacak yeterince işçi bulunamadığı durumlar için iyi bir şeydi, bunun tersi durumda kötüydü. "Garip bir düşünce gibi görünürse de, her fabrikanın genellikle köylüler için bir tehlike oluşturduğu bir gerçektir" demişti.[149]

144 [Gandhi], *Economic and Industrial Life*, c. II, s. 157.
145 [Gandhi], *Economic and Industrial Life*, c. II, s. 162.
146 Nanda, *Mahatma Gandhi*, s. 188.
147 [Gandhi], *Speeches and Writings*, s. 699-700.
148 [Gandhi], *Economic and Industrial Life*, c. II, s. 159.
149 [Gandhi], *Economic and Industrial Life*, c. II, s. 160. Aynı zamanda bkz. c. II, s. 163.

Bu tür düşünceler, ulusçu akımın zengin destekleyicilerine sevimli görünmüş olmasa gerek. Zengin tacirler, paryaların Gandi'nin *aşram*'ına* kabul edilmeleri[150] karşısında dehşete düşerlerken, Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Alımedabad grevinde işçileri desteklemiş olması ise, başkalarını kendisine düşman etmiş olabilir.[151] Kentli zengin sınıflar, ulusçu akımın beslendiği kaynaklardan birini oluştururlarken, Gandi'nin kendilerinden yana birçok yatıştırıcı açıklamalarda bulunduğu toprak sahibi aristokratların bu akıma karşı genellikle düşmanca bir tutum içinde bulunmaları, ilk bakışta çelişkili bir durum olarak görünebilir.

Svadeşi'nin, yani yerel özerklik programının tümünün, aslında bir "Hintli malı al" öğretisi olduğu ve İngiliz mallarının rekabetini kırmaya yaradığı anımsanırsa, bu çelişkinin bir bölümünün aslında bir çelişki olmadığı anlaşılır. Ayrıca, zengin sınıflar açısından bakıldığında, Gandi'nin emeğin onuruyla ilgili öğretisinin yararlı yanlarının bulunduğu görülür. Gandi siyasal grevlere, şiddete başvurmama ve işbirliği yapmama çerçevesi dışında kaldığı için karşı çıkmıştı. 1921 yılında "işçilerin ülkenin siyasal durumunu kavramalarına ve ülkenin ortak yararları için çalışmaya hazır olmalarına dek, işçileri siyasal amaçlar uğruna kullanmanın son derece tehlikeli bir şey olduğunu anlamak için fazla kafa yormak gerekmez" demişti.[152] Ekonomik amaçlı grevler için bile, "bir greve girişmeden bin kez düşünmek gerekir" görüşünü savunmaktaydı. Ve işçiler daha iyi örgütlenip daha iyi eğitildikçe, uyuşmazlıklarda arabuluculuk ilkesinin grevlerin yerini alacağını umuyordu.[153] Bu düşünceleri, Kongre'nin güçlü Sürekli Komite'sinin Haziran 1934'te çıkardığı özel mülkiyete el konması ve sınıf savaşı gibi sosyalist düşünceleri kınayan bir bildiride dile getirildi.[154]

Böylece Gandi'nin öğretilerinin, köylü radikalizminin bazı tipik izlerini taşımasına karşın, kentli zengin sınıfların değirmenine su taşıdığı görülür. Düşünceleri bir yandan (Hindistan'da az sayıda aydının benimsediği, onların dışında pek yayılmayan)

* Tekke (ç.n.).

150 Nanda, *Mahatma Gandhi*, s. 135.

151 Nanda, *Mahatma Gandhi*, s. 165.

152 [Gandhi], *Speeches and Writings*, s. 1049-1050.

153 [Gandhi], *Speeches and Writings*, s. 1048.

154 Brecher, *Nehru*, s. 202.

Batı'nın radikal düşünceleriyle etkili bir rekabete girişip kitlelerin bağımsızlık hareketine çekilmesine yardımcı olup harekete güç ve etkililik kazandırırken, bir yandan da hareketin mülk sahipleri için bir tehlike oluşturmayan güvenli bir çizgide tutulmasına yardımcı oldu.

Gandi temelde, Hint köylüsünün ve köy zanaatçılarının sözcüsüydü. Bu grubun Gandi'nin çağrısına verdikleri coşkulu yanıtlarla ilgili pek çok kanıt var. Bundan sonraki bölümde göreceğimiz gibi, bu grubun geniş kesimleri, eski sıkıntılarının üstüne bir de kapitalizmin devreye girmesinin yol açtığı acılara katlanıyorlardı. Böylece, Japonya'da Genç Subaylar Hareketi'nde ve aşırı yurtseverlik (ulusçuluk) akımlarında belli bir çıkış yolu bulan öfkeler, Hindistan'da, Gandi'nin etkisiyle ulusçuluğun değişik bir türünde oldukça farklı bir çıkış yolu buldu. Bununla birlikte, bu iki çıkış yolu arasındaki benzerlikler, en az farklılıkları kadar önemlidir. İkisi de, iyi toplum modelleri için gözlerini ülküleştirilmiş bir geçmişe çevirmişti. İkisi de çağdaş dünyanın sorunlarını anlayabilmekte yetersiz kalıyordu. Gandi söz konusu olduğunda, bu yargı biraz sert kaçmış görünebilir. Çağdaş endüstri toplumunun saldığı dehşetten rahatsız olan birçok Batılı liberal, Gandi'yi, özellikle şiddete başvurmama üzerinde önemle durması nedeniyle sevimli bir kişilik olarak görmüştür. Bana bu sevgi, çağdaş liberalizmin rahatsızlığı (*malaise*) ve Batı toplumunun karşı karşıya kaldığı sorunları çözmedeki başarısızlığının bir kanıtından başka bir şey olarak görünmüyor. Kesin olan bir şey varsa o da, çağdaş teknolojinin geldiği yerde kalacağı ve çok geçmeden dünyanın geri kalan her yanına yayılacağıdır. Belki aynı derecede kesin olan bir başka nokta da, iyi toplum hangi biçimi alırsa alsın (eğer günün birinde böyle bir toplum kurulursa) bunun hiçbir zaman Gandi'nin dokuma çıkrığında simgelenen yerel zanaatçıya dayalı, kendi kendine yeterli Hint köyü olmayacağıdır.

7. *Köylü Şiddetinin Çapı ve Karakteri Üzerine Bir Not*

İngiliz işgali altında sınıf ilişkilerinin aldığı biçim ve ulusal önderlerin karakterleri, ulusçu akıma, köylüler arasındaki devrimci eğilimlerin sürdürülmesine yardımcı olan kiyetist (*quietist*)* bir yön verdi. Bunun yanı sıra başka etmenler, özellikle köylülerin

* 17. yüzyıl İspanyol papazı Michael Molines tarafından kurulan aşırı ase-

aşağı katmanlarının hem kast hem dil çizgisinde bölünmüş hem de geleneksel kurallarla olsun küçük mülklerle olsun, egemen düzene bağlanmış olmaları da önemliydi. Yine de İngilizlerin, yönetimleri altında ve bağımsızlığa geçiş süreci içinde, kargaşaları en aza indirme isteklerinin ve Gandi'nin parlak ününün altında gizlediği şiddet eylemleri görüldü. Geçtiğimiz iki yüzyıl boyunca, Hint köylüsü hiç de bir zamanlar sanıldığı kadar uysal davranmış değildir. Köylülerin örgütlü şiddet eylemlerine hangi koşullarda başvurduklarının incelenmesi, bugün elimizin altında bulunan kaynaklarla gerçekleştirilmesi hiç de kolay bir iş olmamakla birlikte, bu tür olayların doğmasını genel olarak engelleyen etmenlerin aydınlatılmasına yardımcı olabilir.

Hindistan'da, Plassey Savaşı'ndan [1757'den] sonra, İngiliz egemenliğinin kurulmasıyla Askeri Ayaklanma'nın [1857'de] sona ermesi arasında görülen köylü ayaklanmaları incelendiğinde, bazı aydınlatıcı ipuçlarıyla karşılaşılacaktır. Bir Hintli bilgin kısa bir süre önce, bu yüzyıl boyunca ortaya çıkan her tür iç kargaşayla ilgili yığınla malzemeyi derleyip bir araya getirmek gibi çok yararlı bir iş gerçekleştirdi. Bunlar arasında çok sayıda köylünün efendilerine karşı çıktıkları oldukça açık bir biçimde belirgin on olay gösterilebilir. Bunlardan en az beşi, ya köylüler arasında görülen İslam hareketleridir ya da yörenin yerli sakinleri arasında patlak veren çatışmalarla ilgili oldukları için, incelediğimiz sorunun dışında kalır.[155] Köylü ayaklanması olaylarının

tizm yanlısı ve derin düşüncelere çekilmekten yana bir mezhebin öğretisidir. Insanın sürekli tanrıyı düşünerek, dış koşulların, istek ve duyguların tutsaklığından tümüyle kurtulabileceğini ileri sürmektedir; ki benzeri düşüncelerle bazı İslam ve Hindu mezheplerinde de karşılaşılmaktadır (ç.n.).

155 Chaudhuri, *Civil Disturbances*. Bu yapıtın dizinindeki "*peasantry*" (köylüler) ve "*peasant movements*" (köylü hareketleri) maddelerine bkz. Yapıtın 28. sayfasının 2. notunda, Bengal'de görülen sekiz olayın listesi verilmiştir. Bu notlardan 14, 15, 18, 22, 23, Hindu olmayan gruplarla ilgilidir. Bengal dışında iki olay daha vardır; en büyük olaylardan bazıları için bkz. s. 141, 172. Hindistan ile ilgili bilgilerim, hangi olayların Hindu toplumsal koşullarını yansıtıp hangilerinin yansıtmadıkları yolunda kesin bir yargıda bulunmama yetecek derecede ayrıntılara inmiyor; çünkü İslamlık, genellikle Hindu kurumları üzerinde ince bir cila durumundadır. Öte yandan, tüm insanların eşitliğini öğreten, yerlici bir Islamcı akım (14 numaralı olay olarak sıralanan Vahabiler) incelediğimiz sorunla ilgili görünmez. Ulusçu olmaktan çok toplumcu açıdan radikal bir bakış açısından yapılmış çok daha kısa bir çalışma, Natarajan, *Peasant Uprisings in India*'dır. Natarajan, dört büyük ayaklanma dizisi hakkında bilgi toplamıştır; bunlar: 1) Hindu olmayan bir yerli grubun 1855-1856'daki Santal Ayaklanması; 2) Plantasyon

sayısı ve çapı, kuşkusuz Çin'deki benzeri olayların yanında son derece sönük görünmektedir. Bununla birlikte, incelendiklerinde bazı önemli noktalar su yüzüne çıkar. Burada ele alacağımız ayaklanmalar oldukça büyük çaplı eylemlerdi. Tüm bu örneklerde, köylülerin ekonomik sıkıntıları son derece belirgindi. Bir ayaklanma, bir kadastro işleminin yapılması beklenirken çıktı; öteki bazı ayaklanmalarda, öfkeden çılgına dönmüş köylülerin, zorbalıklarından çok çektikleri Brahman kastından vergi memurlarını astıklarını öğreniyoruz. Başka bazı olaylarda da, Hindu köylüler Müslüman vergi toplayıcılarına karşı ayaklandılar.[156] Bu son örnekte, yüzlerce kişilik asi takımları ortalığa dökülüp kırsal bölgeleri yağmaladılar ve o sırada sağlam bir biçimde yerleşmiş bulunmayan hükümete karşı bir süredir kendileriyle birlikte davranan yörenin sakinlerini de arkalarına taktılar. Üzerinde durulmaya değer bir başka nokta, ayaklanma sırasında oluşan dayanışmanın, hiç değilse geçici bir süre için, kast sınırlarını aşabilmiş olması ve bu yolda köylülerle zanaatçılar, köylülerle köy hizmetçileri kastları arasındaki eski keskin ayrım çizgilerini aşabilecek kadar ileri gidilmesidir. Bir olayda sütçüler, yağcılar ve demirciler birleştiler; bir başka olayda berberler, aralarında tefecilerin hizmetçilerinin de bulunduğu ev hizmetçileriyle birlik olup ayaklandılar.[157] Hint köyünün bölünmüşlüğü, anlaşılan yıkıcı eylemlere karşı her zaman engel oluşturmuyor. Eldeki kanıtlardan çıkarılacak genel bir dersi özetlersek, Hint köylülerinin hakça (adil) olan ve olmayan yönetim hakkında son derece kesin düşüncelerinin bulunduğu; ekonomik sıkıntıların bu yumuşak başlı halkı bile yerel çapta ayaklanmalara itebildiği ve son olarak, bu tür ayaklanmalarda köylülerle sıkı bağları olan geleneksel önderlerin de bir rolünün bulunduğu sonucuna varabiliriz.

Pax Britannica'nın son evrelerinde, özellikle Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarını izleyen, toplumun eski rayına oturmadığı

ekonomisiyle ilişkili özel bir olay olarak 1860 Çivit Yetiştiricileri Grevi; 3) Sıradan Hindu köylülerin katıldığı tek ayaklanma olarak görülen 1875 Marathra Başkaldırmaları ya da Dekkan Ayaklanmaları olarak bilinen olay; ve 4) 1836 yılından 1896 yılına kadar uzanan bir süre içine yayılan, Müslüman çiftçilerin, bağlı bulundukları Hindu beylerine karşı bir dizi ayaklanma olan Moplah Ayaklanmalarıdır. Bu küçük kitap yararlı olmakla birlikte, Hindu köylülerinin radikal bir ayaklanma geleneğinin varlığını gösterme girişiminde başarısız kalmaktadır.

156 Chaudhuri, *Civil Disturbances*, s. 172, 141, 65-66.

157 Natarajan, *Peasant Uprisings in India*, s. 23, 26, 58.

yıllarda, genellikle bunlara benzer ayaklanmaların patlak vermiş olması büyük bir olasılık. Bununla birlikte, bu evredeki şiddet özünde devrimci değildi. Devrimci bir öğe vardıysa bile, bu az sonra ele almamız gereken din savaşıyla örtülmüştü. Yine de bir bölgede Haydarabad'da, için için kaynayan hoşnutsuzluk, İngilizlerin çekilişi sırasında çıkan kargaşalar arasında, kısa bir süre için açık bir devrimci yangına dönüştü. Genel durumu aydınlatan kuraldışı bir örnek olarak, Haydarabad'daki ayaklanma daha ayrıntılı bir incelemeyi gerektirir.

Bağımsızlık'tan önce Haydarabad, yerel prenslerce yönetilen en büyük ve en güçlü eyaletlerden biri olduğu gibi, Hindistan'ın İslam yönetimi günlerinden devralınan siyasal ve toplumsal yapının az çok değişmeden korunduğu bir bölgesiydi.[158] Bölgenin alt tabakalarını oluşturan halkın % 80 dolaylarındaki bölümü Hindu idi.[159] Hindistan'ın öteki bölgelerinden belki biraz geri olabilirse de, Haydarabad'daki köylülerin durumunun ülkenin birçok başka bölgesinden kayda değer derecede kötü olduğunu gösteren bir kanıta sahip değiliz. Ayrıntılı betimlemeler, işlenen toprakların, Hindistan'ın öteki bölgelerinde olduğu gibi çok küçük parçalara bölünmüş olduğunu, yoğun bir nüfus baskısının bulunduğunu, yiyecek yetiştirilen bölgelerde, 1939-1940'da adam başına belki ancak 1,15 akr'lık (yaklaşık yarım dönümlük) toprağın düştüğünü ve borçlanma sorunlarının varlığını, sefalet koşullarında yaşayan çok sayıda tarım işçisinin nüfusun neredeyse % 40'ını oluşturduğunu ortaya koyuyor.[160] Borç yüzünden kölelik [borç köleliği] noktasına düşmüş bazı tarım işçilerinin durumu, belki Hindistan'ın öteki bölgelerinde görülenden daha kötüydü.[161] Bununla birlikte, genel olarak buna benzer durumların görülebildiği öteki birçok bölgede, başkaldırma görülmemişti. Üstelik ayaklanma, yörenin toprak kiralama sorunlarının görece daha az şiddetli olduğu bölgesinde patlak verdi.[162] Bu bölgeye, Telingana'ya da ayaklanma komünistlerin oldukça zengin bir toprak sahipleri kastı içinde tutunabildikleri komşu Adhra'dan sıçramıştı.[163]

158 Smith, "Hyderabad", s. 28-31'de iyi bir genel betimleme bulunmaktadır.
159 Qureshi, *Hyderabad*, c. I, s. 30.
160 Qureshi, *Hyderabad*, c. I, s. 39, 61, 67.
161 Qureshi, *Hyderabad*, c. I, s. 72.
162 Qureshi, *Hyderabad*, c. I, s. 133-134. Bu bölge, Telengana, Tilangana olarak da söylenen Telingana idi.
163 Smith, "Hyderabad", s. 32; Harrison, *India*, s. 162.

Komünistler, Haydarabad'ın Telingana bölgesi köylüleri arasında 1940'ta çalışmaya başladılar. Şaşırtıcı bir başarı kazandılar. Özellikle Madras sınırı boyunca uzanan bölgelerde, 1943-1944'te, köyler birbiri ardına bağlı bulundukları toprak beylerinin buyruklarına uymamaya, angaryaya çağrıldıklarında gitmemeye, kiralarını ve vergilerini ödememeye başladılar.[164]

Haydarabad Nizamı'nın, yeni Hindistan birliğine katılmamak için çevirdiği manevralar sonucunda kargaşanın artması ve otoritenin bir süre için yıkılması, Komünistlere yeni bir fırsat daha verdi. Bu tarihlerde, yani 1947 sonları ya da 1948 başlarında, en az iki bin köyün "kurtarılmış" olduğunu ileri sürüyorlardı. Köy sovyetleri yerden mantar gibi bitip geniş bir bölgenin denetimini ellerine geçirdiler. Komünistler, kısa bir süre için, toprak beyi ve polis denetimini kırdılar, toprak dağıttılar, borçları sildiler ve düşmanlarını klasik yoldan temizlediler. Akademik bir gözlemci, bu durumdan "Çin dışında tüm Asya'da görülen en büyük ve kısa bir süre için belki de en etkili olan köylü ayaklanması" diye söz etmişti.[165] Haydarabad Nizamı, Komünistler ile faşist benzeri çetelerde örgütlenmiş gerici Müslüman Rufaileri, topraklarının Hindistan birliği içine alınmasını engellemek için kullandı. 13 Eylül 1948'de Haydarabad'a giren Hint ordusu, ülkeyi bir haftadan daha kısa bir süre içinde ele geçirdi. Ne var ki, yoğun asker ve polis operasyonları, binlerce kişinin yargısız tutuklanması ve Telingana'da Komünistlerin önderlik ettiği köylü ayaklanmasını bastırmak amacıyla önderlerin yakalandıkları yerlerde vurulmaları "aylar" aldı.[166]

Haydarabad'daki başarısız devrimden çıkarılacak ilk ders, neyin doğru olmadığıyla ilgilidir. Hint köylü toplumunun kast ve benzeri ayırt edici özelliklerinin ayaklanmaya karşı etkili bir engel oluşturduğu görüşü, apaçık görülüyor ki yanlıştır. Hint köylüleri arasında devrimci bir gizilgüç (potansiyel) *vardır*. İkinci olarak, insanı alçaltıcı maddi koşullar, tek başlarına bir ayaklanmayı başlatamaz, ona neden olamazlar; ama ayaklanma yönündeki genel gizilgüce katkıları olur, o başka. Elde, köylülerin maddi durumlarının ayaklanmanın patlak verdiği yerlerde daha kötü olduğunu gösteren kanıtlar olmadığı gibi, bunun tersini gösteren kanıtlar var. Komünistlerin tutunup yerleşebilmelerine

164 Smith, "Hyderabad", s. 33.

165 Bkz. Smith, "Hyderabad", s. 33-40.

166 Smith, "Hyderabad", s. 45-47.

değilse bile, otoritelerini geçici bir süre için yayabilmelerine olanak veren olgu, tepedeki siyasal otoritenin çökmüş olmasıydı. Geçmişte görülen kırsal ayaklanmaların öngereklerini de benzeri koşullar oluşturmuştu. Haydarabad'da 1947 ve 1948'de siyasal iktidarın çöküşü, başka bölgelerde görülmeyen ve geçici bir olaydı. Daha sonra başka yerlerde böyle iktidar boşlukları doğmuş olsaydı, oralarda da kolayca komünist yönetim adacıkları su yüzüne çıkabilirdi.

Hindistan'da devrimci aşırıcılık, bugüne dek, ayağını, çok da sağlam olmayan bir biçimde yere basmanın ötesine pek geçmeyen ve sınırlı kalan bir etki alanına sahip olabilmiş bir akımdır.[167] Nehru'nun ölümüne ve sonrasına dek, merkezi hükümet, komünizmi, devrimci görünüm kazandığı anda ezebilecek, reformcu olduğunda hukuksal sınırlar içinde tutabilecek güçteydi. Bunun niçin böyle olduğunu anlamak için, yeniden geçmişe dönelim ve kayıtlara bir göz atalım.

İngiliz yönetimi öncesi çağlarda, daha önce de belirttiğim gibi kast kurumu, yerel topluluğu merkezi hükümetin işlevlerini yerine getirebilecek biçimde örgütleyerek, merkezi hükümeti, işler kötü gittiğinde değiştirilmesi gereken bir şey olmaktan çok, bir fazlalık durumuna düşürmüştü. Kast aynı zamanda birçok ırktan, dilden ve dinden oluşan son derece parçalanmış bir toplumu aynı toprak parçası üzerinde birlikte yaşayabilmesini sağlayacak biçimde örgütlemenin bir yoluydu. Bu parçalanmışlık, belli bazı bölgelerde bir miktar aşılabilmiş olsa da, geniş çaplı bir ayaklanmanın önünde gerçek bir engel oluşturmuş olmalı. Ayrıca kast, hiyerarşik boyun eğmeyi güçlendiren bir sistemdi. Bir insana gündelik yaşamın binlerce küçük olayıyla haddini bildirirseniz, sonunda haddini bilen biri olur çıkar. Kastların geleneksel kuralları, geçmişin işe yaramaz kalıntıları değildir; belirli siyasal sonuçlar da doğurur. Sonuç olarak Sanskritleştirme* yoluyla, ama geleneksel sistemin çerçevesi dışına çıkmadan, bir tür kolektif yukarıya doğru hareketlilik de sağlamaktaydı ve bu, sistemin güvenlik sübabıydı. Tüm bu noktalarda Hint toplumu, İmparatorluk Çin'inden kesinkes ayrılmaktadır.

167 Ayrıntılar için, Overstreet ve Windmiller, *Communism in India*'ya bakınız. Bu kalın kitap, ne yazık ki komünizmin, Hindistan'ın toplumsal eğilimleriyle bağlantısını kurmada fazla başarılı değildir.

* Hindu Sanskrit dili ve kültürü etkisi altına alma (ç.n.).

Bu etmenler, İngiliz yönetimi sırasında sınırlı bir çağdaşlaşma sürecinin başlamasıyla, güçleri azalarak bile olsa, kırsal bölgelerde etkilerini sürdürdü. Çağdaşlaşmada izlenen yol da, birçok bakımdan istikrardan yana etkili oldu. Askeri Ayaklanma bunalımı, radikal hareketlerin gerici özlemleri nasıl devrime dönüştürebileceklerini öğrenmelerinden önce olmuştu; bu ayaklanmayı o yönde kullanabilirler miydi, kullanamazlar mıydı? Burası oldukça belirsizdir. Ulusçu hareket köylülere ulaştığında, daha önce incelediğimiz nedenlerle, güçlü yatıştırıcı eğilimler edinmiş bulunuyordu. Siyasal erkin Hintlilere devredilmesinin yöneticiler arasında herhangi bir gerçek bunalım çıkmadan gerçekleştirilmesi, yöneticileri arasında bunalım çıkan Haydarabad'da ise başarısız bir devrime yol açması oldukça anlamlıdır.

İşin, benim yapabildiğimden daha geniş bir açıklamayı hak eden bir yönü daha var. Çağdaş dünyanın girişiyle ortaya çıkan ve biriken düşmanlıklardan birçoğu, çıkış yolunu belki de Hindular ile Müslümanlar arasındaki topluluk savaşlarının dehşetinde buldu. Bu olgunun önemini anlamak için, Pakistan'ın "Bölünme"si ve Bağımsızlık'ı ile ilgili ayaklanmalarda öldürülenlerin tahminen iki yüz bin kişi olduğunu, her iki devletten on iki milyon kadar insanın karşı tarafa kaçtığının söylendiğini anımsatmak yeter.[168] İki din arasındaki düşmanlık, kuşkusuz, Hindistan'ın uzun tarihi boyunca zaman zaman şiddete başvurulan biçimler almıştı. Bunlar daha çok, Müslüman yöneticilerin Hindu uyruklarını, zor yoluyla İslamlığa geçirme çabalarının sonucu olarak görünür. Yirminci yüzyıldaki dinsel çatışmaların ve fanatikliğin niteliği farklıdır. Bu hareketler daha çok yirminci yüzyıla özgü olduğu bilinen "yerlicilik" (*nativizm*) olgusuna benzemektedir. Dünyanın birçok bölgesinde, yerleşik kültür, halkın bir bölümünü tehdit eden bir biçimde aşınmaya başladığında, kendini tehdit altında duyan halk, geleneksel yaşam biçimine artan bir tutkuyla sarılarak ve onu yücelterek tepki gösterir. Söz konusu yüceltmenin genellikle, tarihsel gerçeklikle ancak yüzeysel bir bağlantısı vardır. Anlaşılan Hindistan'da da buna benzer bir şey oldu ve bu eğilim, bugüne dek yapılanlardan çok daha ayrıntılı araştırmaları gerektirmektedir. Hindistan'ın çok belirgin olmayan bir gerici evreden geçmesinde topluluk duygularının payı olmuştur. Aslında topluluk duyguları söz konusu gericiliğin en

168 Mellor, *India Since Partition*, s. 45.

kötü yönünü oluşturdu. Ama bu duygular, hiç değilse Hindistan Cumhuriyeti ve onun önderleri bakımından, kesinlikle resmi olmayan ve hükümet karşıtı eğilimlerdi. Her zaman saygıyla anılacak bir tutumla, gerek Gandi gerek Nehru, topluluklar arası şiddete ellerindeki tüm güçlerle karşı çıktılar. Din savaşı devrimin yerini almış olabilir. Bu savaş aynı zamanda, Hindistan toplumunun, yalnızca devrimci radikalliğin değil, *her türlü* etkili siyasal eylemin karşısında bir engel oluşturan "parçalanmışlığı"nın aşırı bir dışavurumundan başka bir şey değildir. Böyle bir radikalliğin erişmek istediği doğal hedefin paryalar ve kırsal proletarya olması gerektiği düşünülebilir. Sanskritleşme yönündeki eğilime ek olarak, radikalizm, burada başka engellerle de karşılaşır. Devrimciler, barışçı bir söylemle bile olsa, kırsal proletaryaya, küçük ve orta köylüler kitlesini kendilerine düşman etmeden seslenemezler. Her ne olursa olsun, bir devrimci hareket için asıl sorun, tüm köyleri ve bölgeleri *status quo*'dan koparmaktır, ki bu Hindistan'da sınırlı bir yerel tabanın ötesinde başarılması pek kolay olmayan bir iştir. Komünistler bazı bölgelerde çekiciliklerini, dine ve bölge bağlarına dayandırabilmişlerdi ve dayandırırlar da. Başka bölgelerdeyse bunun yanı sıra kastlar arası kavgalardan yararlanma yolunu denediler.[169] Yerel ve bölücü duygulara seslenmek, bazen iyi bir devrimci taktiktir. Ama yerel hoşnutsuzlukları daha geniş bir politika içine alıp eritmenin zamanı geldiğinde, bu küçük düşmanlıklar, küçük çekişmelerin şamatası içinde birbirlerini sıfırlamaktan öte bir işe yaramayabilir. Devrimler, önemsiz bölgesel düşüncelerle değil, tüm insanlığa seslenen büyük ideallerle yapılır.

Hindistan'a özgü koşullardan bağımsız nedenlerden dolayı, hızla taktik değiştirme sorunu ve ister Rusya ister Çin olsun yabancı bir hükümetle özdeşleşme, bugün herhangi bir devrimci geleneğe sahip olduğu ileri sürülebilecek tek grubun karşısındaki çetin engellerdir. Hepsinden önemlisi, Nehru rejiminin yanında olan güçler arasında köylülüğün üst tabakalarının da bulunmasıdır. Düzen güçlerinin elinde, tümü geçmişin mirası olmakla birlikte güçlü kartlar vardır; ve bunlar, Hindistan'ın siyasal önderleri, bazıları bugünden Hindistan'ın kırsal bölgelerinin geleceğini biçimlendirmeye başlamış bulunan, alttan alta işleyen akımları, hem harekete geçirip hem de denetlemedikçe, değerleri düzenli olarak düşecek kartlardır. Bunların nasıl bir sonuç vere-

169 Harrison, *India*, s. 222-223'te buna güzel bir örnek vermekte.

ceği önceden kestirilebilir nitelikte olmamakla birlikte, nelerin yapılıp nelerin yapılmadığının nedenlerini incelemek, sorunun kendisini anlama olanağı verebilir.

8. Bağımsızlık ve Barışçı Değişmenin Bedeli

İngilizlerin ülkeden sürüldükleri tarihte, 1947'de, bir kısır döngü kendini Hint toplumuna iyice yerleştirmiş bulunuyordu. Kaynaklar harekete geçirilemediği ve bir endüstri kesiminin kurulması için bir araya getirilemediği için, endüstrileşme yolunda ancak son derece küçük bir ivme vardı. Kent, verimliliği harekete geçirmek ya da kırsal toplumun yapısında değişiklik yaratmak üzere kollarını kırsal bölgelere atmış olmadığından, tarım durağandı ve etkililikten uzaktı. Aynı nedenle, kırsal bölgelerde endüstrinin geliştirilmesinde kullanılabilecek kaynaklar yaratılamıyordu. Tersine, toprak beyleri ve tefeciler, üretilebilen "artı"ya el koyuyor ve daha çok üretimle ilgisi olmayan amaçlarda kullanıyorlardı.

Bir kısır döngüden söz etmek, durumun umutsuz olduğu yolunda bir anlam taşıyabilir. Ama durum o kadar umutsuz değildir. Yakın dönemde endüstrileşmiş öteki ülkelerin deneyimlerinin gösterdiği gibi, bu kısır döngüyü kırabilecek bir politika vardır. Sorun ve yanıtı, özüne indirgendiğinde çok basittir. Bunun yolu, toprakla uğraşan halkı verimliliği artırmaya ikna etmek ve aynı zamanda, böylece yaratılan "artı"nın büyük bir bölümünü bir endüstri toplumu kurmak için almak üzere, ekonomik özendiricilerle siyasal zorlamanın birlikte kullanılmasıdır. Bu sorunun gerisinde toplumu yapılması gerekli değişikliklere zorlama yeteneğine ve acımasızlığına sahip bir sınıfın doğmuş olup olmaması gibi siyasal bir sorun yatmaktadır. İngiltere'nin köy eşrafı, Japonya'nın bürokratlara dönüşebilmiş, düzene karşı aristokratları vardı. Az önce az çok ayrıntılarıyla incelenen nedenlerle, Hindistan bu bakımdan oldukça yoksuldu.

Konunun derinine inmeden önce, değişme yolunda güçlü bir ivmenin bulunmadığını söylerken belki bir psikolojizme ve olguların *niçin* öyle olduklarını araştırmadan oldukları gibi kabul etme tutumuna karşı bir kez daha uyarıda bulunmak gerek. Şimdilik konuyu kırsal bölgelerle sınırlayabiliriz. Bir dereceye dek daha iyi bir terim bulamadığımızdan, toprak beyine "asalak" sıfatını yakıştırmıştık. Bu, toprak beyinin her yerde, köşesinde oturup kiraların akmasını beklemekten başka bir şey yapmadığı

anlamına gelmez; yaptığı genellikle o olsa bile, böyle bir anlama gelmez. Aktif ve çalışkan bireyler olan pek çok toprak beyi vardı. Bunlar en az örnek bir "Protestan kapitalist"* kadar girişimcilik yeteneğine ve başarı tutkusuna sahip olduklarını gösterdiler. Ne var ki, Hint toplumunun çerçevesinde, yeniliklere böylesine açık yetenekler, isteklerine, baskıcı sistemin levyelerini kullanarak ulaşmaktan öte gidemezler. Toprak beyi, bazen İngiliz mahkemelerine, bazen köyün siyasal ve toplumsal yapısının sağladığı düzeneklere başvurarak, kiracılarını sıkıştıracak çeşitli yollar bulabilir.[170] Sorunun böyle bir yetenek eksikliğinden kaynaklanmadığını göstermek için, *sistem içinde* kalarak başvurulan bir sürü yenilik örneğini sıralamak güç değil. Girişimcilik yeteneğine sahip olanlar, herhangi bir büyük grup içinde azınlık oluştursalar gerek. Sorun, bu yeteneğin önünü açmak ve aynı zamanda, onu daha büyük toplumsal amaçlara yöneltecek biçimde denetlemek sorunudur. Söz konusu yeteneğin ortaya dökülmesini sağlayacak uygun durumun yaratılması, en geniş anlamıyla bir "siyasal" sorundur.

Kırsal bölgelerde yenilikçi yeteneklerin eksikliği diye bir engel olmadığı gibi kaynak eksikliği engeli de yoktu. Yerli kaynaklar gizilgüç olarak vardı. Bunun böyle olduğunu görmek için, bir antropoloğun gözlerinden tek bir köye bakmamız yetebilir:

"Gopalpur çiftçisi tarımsal işlemlerini, ancak çok zengin bir ülkenin altından kalkabileceği bir davranışla yürütür. Uygun miktarda, kaliteli ve filizlenme yeteneği bilinen tohum kullanmak yerine, çiftçi, savurganlık derecesinde bol ve tohumluk için özel olarak seçilmemiş, sınanmamış tohum atar. Tarladaki yeni sürgünleri koruyamayarak, fidelerini ister istemez her türlü kurtla kuşla ve çevreden gelen yabanıl hayvanlarla paylaşır. Hayvanlardan ya da bitki artıklarından elde ettiği gübresini, güneşten ve yağmurdan koruma diye bir derde düşmeden kapısının önüne yığar. Hasadını yaptığı ürününü dikkatle ambarlara yerleştirecek yerde, evinde çömlek kaplara doldurur; daha kötüsü, doğrudan doğruya kaba biçimde yapılmış taş zeminler üzerine yığıverir. Farelerin yiyemediğini de kurtlar ve tahıl bitleri delik deşik edip kırıntılara dönüştürür."[171]

* Çok çalışıp yalın yaşamadan (dolayısıyla tasarruf ve yatırımdan) yana olan Protestan etiğini benimseyen kapitalistin girişimciliği; M. Weber'in kategorisi anıştırılıyor (ç.n.).

170 Neale, *Economic Change*, s. 204-205'te bunun bazı canlı örnekleri bulunmaktadır.

171 Beals, *Gopalpur*, s. 78.

Her köy bu kadar kötü olmamakla, bazıları daha iyi bazıları bundan da kötü olmakla birlikte, Bağımsızlık'tan bu yana geçen on yedi yıldan sonra, Hindistan'daki genel durum bundan farklı değildir. Hindistan'da beş yüz binden fazla köy vardır. Örnek aldığımız köydeki durumu birkaç yüz bin ile çarparsanız, yalnızca köylülerin tarım işlerini yürütme biçimlerinin değiştirilmesiyle elde edilebilecek potansiyel kaynakların çapı anlaşılacaktır.

Köylüler eski uygulamalarını, birileri onlara değiştirmelerini söyledi diye değiştirmeyeceklerdir. Gerçekten, öteden beri yapılan şey budur. Davranışlarını değiştirmeleri isteniyorsa, halkın toprakla ilgili olarak içinde bulunduğu koşulların değiştirilmesi gerekir. Ve eğer bu koşullar daha değiştirilmemişse, ki genellikle değiştirilmiş değildir, bunun bazı siyasal nedenleri olmalı. Tartışmanın bu son adımında, bize düşen görev, bu nedenleri bulup çıkarmak, değişmenin karşısındaki engelleri saptamak ve bu engelleri aşabilmek için el altında hangi güçlerin bulunabileceğini ortaya koymaktır. Yapılması gereken, ileriye dönük kehanetlerde bulunmak değil, sorunun olası çözüm yollarını önermek ve hiçbir çözüm getirmemenin bedelini de içine almak üzere, bunların maliyetini saptamak için sorunu çözümlemektir.

Bu işe, 1947'de Bağımsızlık döneminin başında, ulusal politika sahnesinde olup bitenlere ve bir bütün olarak Hint toplumunda etkinlik gösteren güçlere göz atarak başlamak en iyisi. İngiliz işgali, Nehru gibi sosyalizme eğilimli aydınlardan bu tür düşünceleri tehlikeli bulan oturaklı işadamlarından, hepsi de bünyesinde çağdaş bir politikacıdan çok, geleneksel bir kutsal Hintlinin özelliklerini taşıyan, Gandi'nin yeni yeni uyandırdığı köylü tabanına dayanan ve çok çeşitli düşünceleri ustaca dile getiren gazetecilerden, politikacılardan, avukatlardan oluşan bir muhalefet hareketinin, yani Kongre Partisi'nin doğmasına yol açmıştı. Endüstride çalışan işçi sınıfı çok küçüktü ve o zamana kadar politikada herhangi bir önemli rol oynamış değildi. Herkesin, yanlış görünen her şeyin nedeni olarak gösterebildiği İngiliz yönetimine karşı yürütülen ortak muhalefet, bu grupların ağzı laf yapan önderleri arasındaki çatışmaların unutulmasını sağlamış ve onlara birlikte çalışma alışkanlığını kazandırmış bulunuyordu. Ortak düşman ortadan çekilir çekilmez, bu çatışmalar su yüzüne çıktı. Bununla birlikte, endüstri işçileri veya köylüler arasında herhangi bir güçlü radikal hareket bulunmadığı için, tutucu öğeler, Hindistan'ı, çıkarlarını henüz ciddi olarak tehdit

etmiş olmayan ılımlı bir yolda ilerletmekte, bugüne dek fazla bir güçlükle karşılaşmadı.

Bağımsızlıktan hemen sonra izlenecek ekonomik politikanın ne olacağı konusunda verilen kavgalar, ılımlıların niçin bu kadar güçlü olageldikleri sorusunu aydınlatan bazı ipuçları vermektedir. Sardar Vallabhhai J. Patel'in desteğinde işadamları topluluğu, yiyecek ve öteki temel tüketim maddeleri üzerindeki fiyat denetim sistemine karşı başarılı bir saldırıya geçtiler. Hükümet denetimleri kaldırınca, çok yüksek bir enflasyonla karşılaşıldı. Fiyatlar birkaç ayda % 30 kadar yükseldi. Gelirleri "normal" koşullarda ancak en zorunlu gereksinim maddelerini almaya yeten milyonlarca insanın büyük sıkıntılara düşmesi üzerine, hükümet fiyat denetimlerini yeniden getirdi. Hindistan'ı, Pakistan'ın "Ayrılma"sından [1947'den] 1950'deki ölümüne dek yöneten "ikili yönetim" (*duumvirate*) içindeki ikiliden biri Patel (ötekisi Nehru) idi. Patel, işadamlarının bir sözcüsü olduğu kadar, tarım reformları ve laiklik tehlikelerine karşı kendilerini korumasını bekleyen toprak beylerinin ve ortodoks Hinduların da önderiydi. Bu tarihlerde Gandi politikaya, ancak çok temel ahlak ilkelerinin tehlikeye düştüğünü sezdiği zaman karışıyordu. Fiyat denetlemesinin yol açtığı tartışma bunlardan biriydi. Gandi'nin müdahalesi, terazinin kefesini denetimlerin kaldırılmasından yana görüşün ağır basması yönünde etkiledi. Böylece, milyonlarca insanı ilgilendiren yaşamsal önemde ve Bağımsızlık'tan sonra çıkan ilk büyük davada, köylü kitlelerinin önderi, anlamlı biçimde, tutucuları desteklemiş oldu.[172] Bir sürü küçük düşmanlıklar, küçük çekişmelerin şamatası içinde, birbirlerini sıfırlamaktan öte bir işe yaramayabilir. Devrimler, önemsiz bölgesel düşüncelerle değil, tüm insanlığa seslenen büyük ideallerle yapılır.*

Hızla taktik değiştirme sorunu (Hindistan'a özgü koşullardan bağımsız nedenlerle) ister Rusya ister Çin olsun yabancı bir hükümetle özdeşleşme, bugün herhangi bir devrimci geleneğe sahip olduğu ileri sürülebilecek tek grubun karşısındaki çetin engellerdir. Hepsinden önemlisi, Nehru rejiminin yanında olan güçler arasında köylülüğün üst tabakalarının da bulunmasıdır. Düzen güçlerinin elinde, tümü geçmişin mirası olmakla birlikte, güçlü kartlar vardır; ve bunlar, Hindistan'ın siyasal önderleri, ba-

172 Fiyat denetiminin kaldırılması öyküsü için bkz. Brecher, *Nehru*, s. 509-510; ikili yönetim ve Patel'in karakteri hakkında bkz. s. 390, 395.

* Bu görüş s. 450'de aynı biçimde verilmişti; bir sonraki paragraf da öyle (ç.n.).

zıları bugünden Hindistan'ın kırsal bölgelerinin geleceğini biçimlendirmeye başlamış bulunan, alttan alta işleyen akımları, hem harekete geçirip hem de denetlemedikçe, değerleri düzenli olarak düşecek kartlardır. Bunların nasıl bir sonuç vereceği önceden kestirilebilir nitelikte olmamakla birlikte, nelerin yapılıp nelerin yapılamadığının nedenlerini incelemek, sorunun kendisini anlama olanağı verebilir.

Gandi 1948'de öldürüldü, Sardar Patel 1950'de öldü. Nehru, bir dizi parlamenter ve perde arkası manevralarla, bir yıl içinde, kendisini Kongre Partisi'nin ve ülkenin tartışmasız önderi durumuna getirmeyi başardı. En sonunda Hindistan ilerlemeye, hiç değilse sorunlarının ciddi biçimde üstüne yürümeye hazır bir konuma gelmişti. Başkanlığını Nehru'nun yaptığı Planlama Kurulu, Mart 1950'de kuruldu; Birinci Beş Yıllık Plan 1951'de başladı ve onu, kesintisiz olarak ikinci ve üçüncü beş yıllık planlar izledi. Bununla birlikte, hükümet, "sosyalist toplum"[173] modeline bağlılığını ancak 1955'te açıkladı.

Sosyalizm hakkında pek çok (işadamları topluluğunu ciddi biçimde rahatsız edecek kadar çok) söz edilmiş olmakla birlikte, aslında pek az şey yapıldı. 1961 yılında merkezi hükümet atom enerjisi, elektronik, lokomotif, uçak, elektrikli araç gereç, makine, antibiyotikler gibi çok çeşitli alanlarda birçok şirket kurmuştu; eyalet hükümetleri de başka birçok şirketin sahibiydi ya da yardım ediyordu. Ama ülke endüstrisinde özel girişimin payı hâlâ çok büyüktü. Üçüncü Beş Yıllık Plan'ın metnine göre hükümet, kamu kesiminin imalattaki payını, 1961'de% 2'nin altında kalan orandan, yaklaşık dörtte bire çıkarmayı umuyordu. Bununla birlikte, yatırım fonlarında aslan payı ulaştırmaya ve iletişime, bir başka deyişle özel sektör endüstricilerinin gereksinim duyduğu hizmetlerin yaratılmasına ayrılmıştı.[174] Böyle bir politikanın mutlaka yanlış olması gerekmez. Ama Hint deneyimini sosyalizmin bir türü olarak görmek ciddi bir hata olsa gerek. Endüstride kuşkusuz ilerlemeler sağlandı. Bu konuda, endüstri malları üretimi endeksinin, 1956'da yüz olarak alındığında, 1963'te 158,2'ye yükseldiğini, yani yarıdan fazla arttığını ve kişi başına gelirin, 1951'den 1961'e kadar yılda % 2 dolaylarında yavaş, ama nüfus artışının yeterince önünde bir artış gösterdiğini

173 Brecher, *Nehru*, s. 432-436, 520, 528-530.

174 India, Planning Commission [Hindistan Planlama Kurulu], *Third Five Year Plan*, s. 14, 23.

ortaya koyan çıplak istatistik verileri vermekten öte bir saptamaya girişmeyeceğim.[175] Bu tür rakamların büyük ölçüde el yordamıyla hesaplandığını söylemek bilinen bir şeyi yinelemek olacak. Ve bugüne kadar sağlanan ilerlemeler, büyük ölçüde kapitalistlerin yönetimi altında gerçekleştirildi.

Tarım alanında da, izlenen politikaların ana çizgileri, Ekber ve İngiliz yönetimlerinden kalma egemen sistemin çerçevesi dışına çıkmaksızın üretimi artırmak oldu. Nehru dönemi tarım politikasının dikkati çeken iki boyutu, toprak ağalığı sorununu çözme çabası ve köylülerin çıktısını, Topluluk Kalkınması* Programı yoluyla artırma girişimiydi.

Hindistan'ın bağımsızlığını kazanmasından kısa bir süre sonra hükümet, öteden beri tartışılan *zemindar*'lar sorununa cepheden saldırıya geçti. *Zemindar*, daha önce gördüğümüz gibi, yalnızca bir toprak beyi değil, hükümet ile toprağı gerçekte işleyen arasında aracı olan bir vergi toplayıcısıydı. *Zemindar* sisteminin kaldırılmasındaki amaç, hiçbir biçimde sosyalist bir tarım biçimini getirmek değil, toprağın gerçek işleyicisini ekip biçtiği toprağa bağlayarak ve kendisinden aşırı kira bedeli alınmasını, zorunlu çalıştırmayı (angaryaya koşulmasını) ve öteki kötüye kullanmaları engelleyerek küçük köylü üretimini desteklemekti.[176] Bu politika doğrultusunda çıkarılacak yasalar, yeni cumhuriyetin yerel devletlerine bırakıldı. Yerel koşullar arasındaki çok büyük farklılıklar, böyle davranılmasını haklı gösteren nedenlerden birini oluşturur. Öte yandan, sorunun çözümünü yerel devletlere bırakmak, güçlü yerel çıkar gruplarının bu yasaları istedikleri yönde biçimlendirebilme olanaklarını artırmış oldu. Gerçekten bu çevreler, çok geçmeden söz konusu reformun meşruluğunu tartışmaya başladılar. Bunun yol açtığı gecikmeler tehlikeli olmaya başlayınca, merkezi hükümet reform sürecini hızlandırmak için anayasada değişiklik yaptı.[177] 1961 yılında resmi kaynakların, aracıların, birkaç küçük adacık dışında, tüm ülkede kaldırıldığını ileri sürebilecekleri bir noktaya gelindi. Daha önce aracılar, Hindistan'ın ekilip biçilen topraklarının yaklaşık % 43'ünden büyük bir bölümü üzerinde bazı haklara sahip bulunurlarken, bu oranın, 1961'de % 8,5 dolaylarına düştüğü

175 *Far Eastern Economic Review, 1964 Yearbook*, s. 174, 168, 1962-1963 yılı tahminlerine göre, kişi başına gelirde küçük bir düşüş görülmüştür.

* *"Community Development"* Türkçede "toplum kalkınması" olarak biliniyor (ç.n.).

176 Patel, *Indian Land Problem*, s. 402.

177 *Patel, Indian Land Problem*, s. 477.

ileri sürüldü.[178] Durumun yakından incelenmesi, bu istatistiklerle kırsal bölgelerin toplumsal gerçekliğinin, birbirini tutmadığı yolunda büyük bir kuşkuya düşmemize yol açar.

Kestirmeden *zemindar*'ların ortadan kaldırıldığından söz etmek son derece yanıltıcıdır. Birçok yerel devlette hükümetler, *zemindar*'lar toprakları başında yaşayıp onu işleyen kişi oldukları sürece, ellerinde bulundurabilecekleri toprakların büyüklüğüne herhangi bir sınır koymuş değildir. Bunun amacı, daha verimli işletilen büyük çiftliklerin bölünmesini önlemek gibi övülecek bir düşünce olmakla birlikte, Hindistan'da büyük çiftçilerin, etkili bir biçimde yönetilen bir tarım işletmesi birimi olmaktan çok, birçok küçük çiftçiye kiraya verilerek işletilen bir büyük mülk olduğunu unutmamak gerek. Öte yandan büyük işletme politikasının birçok bölgede doğurduğu sonuç, *zemindar*'ların aralarında çok eskilerden beri bulundukları toprakları işleyenlerin de bulunduğu kiracılarını, topraktan çıkarıp, toprakları, kendi aile çiftliklerine katmak yolunda bir kampanya başlatmaları oldu. Yargılarını ölçüp biçmeden vermeyen bir araştırmacı, varılan sonucun, Hindistan'ın daha önceki tarihinde görülmemiş bir çapta mülksüzleştirme olduğunu söylemektedir.[179] Hatta Üçüncü Beş Yıllık Plan'ın metni bile, toprak beylerinin, gönüllü teslim maddelerinden yararlanarak kiracılarını çıkarmış olmaları nedeniyle, toprak kiracılığı yasalarının etkisinin umulandan az olduğunu teslim etmektedir. İlgili değişikliğin başlatılmasından on yıldan fazla bir sürenin geçmiş olmasına karşın, 1963 yılının sonuna kadar sorunun çözümünde yol alan devletler, Hindistan haritasının orasına burasına serpiştirilmiş noktalar olarak görünüyorlar.[180] Yerinde yapılan gözlemler ve yerel araştırmalar, pek az değişikliğin gerçekleştiğini göstermektedir. Daniel Thorner, 1960 yılında, "özünde, hatırı sayılır kimselerin elinde çok fazla toprak bulunmakta ve bu kimseler söz konusu toprakları, kendileri adına işlemeleri için başkalarını kullanmaktadırlar"[181] sonucuna varmaktadır.

178 Bkz. *Times of Indian Yearbook, 1960-1961*, s. 102.

179 Patel, *Indian Land Problem*, s. 478-479.

180 India, Planning Commission, *Third Five Year Plan*, s. 224-225. *Far Eastern Economic Review*, (November 7, 1963) s. 294'te toprak reformu alanında ilerleme görülmemesi nedeniyle Planlama Kurulu'nun yerel devletleri sürekli olarak eleştirmek durumunda kaldığı belirtiliyor.

181 Thorner ve Thorner, *Land and Labour*, s. 5. Aynı zamanda yazarın ilk Topluluk Kalkınması Projesi'nin Etavah pilot bölge uygulaması hakkında birinci elden aydınlatıcı gözlemleri için bkz. s. 4.

Bununla birlikte, kırsal bölgelerde hatırı sayılır kimseler, kendilerini hiç de eskisi gibi güven içinde duymamaktadırlar. Hükümet aygıtı, artık İngiliz yönetimi sırasında olduğu kadar yanlarında değildir. Gerçeği olabildiğince yansıtan bir görüş olarak, büyüklerin eskisi kadar büyük olmadıklarını ve Nehru döneminin toprak kiracılığıyla ilgili yasaların, başlıca sonucu küçük toprak beylerini ve zengin köylüleri (ki bu ikisi genellikle sonunda aynı şeye varır) Hindistan'ın kırsal kesimlerinin başat kişisi durumuna yükseltmek olan genel politikanın önemli bir öğesini oluşturduğunu ileri süreceğim.[182] Bu izlenimim, 1953-1954'te, yani aracıların neredeyse tümüyle ortadan kaldırılmak üzere olduğunun söylendiği bir zamanda yapılan, toprak mülkiyeti dağılımı araştırmasının sonuçları tarafından desteklenmektedir. Bu tür istatistikler Hindistan'da, daha önce belirtilen nedenlerle hiç de güvenilir değildir. Ama toplam toprakların yarısı dolayındaki bölümünün, tarımsal nüfusun sekizde birinden azının elinde bulunduğu yolundaki genel sonuç pek yanıltıcı görünmüyor.[183] Resmi tarım politikasının eşitlikçiliği, sonuçlarından çok nutuklarda belirginleşmektedir. Bu yargı, şimdi ele alacağımız Topluluk Kalkınması Programı için de aynı derecede geçerlidir.

Topluluk Kalkınması Programı'nın düşünsel ve kurumsal öncülerinin Marksist sosyalizmle uzaktan yakından ilişkisi yoktur. Önemli öğelerinden biri, Gandi'nin uygar insana en uygun topluluk diye gördüğü Hint köyünün ülküleştirilmiş biçimine beslediği inançtır. İkinci öğesi, tarımsal yayılma servisimizle Amerikan deneyimidir. Üçüncüsü, İngiliz paternalizminin (devletin babaca gözetiminin) etkisi, daha somut olarak belirtmek gerekirse, "köy kalkındırma" akımları olmuştur. Bu son öğe bana ötekilerinden daha önemli görünüyor. Uygulamaya konduğu ölçek gibi işin çok önemli bir yönü bir yana bırakılırsa, Topluluk Kalkınması Programı'nda, F. L. Brayne'nin, *The Remaking of Village India*[184] adlı kitabı gibi kaynaklarda ya da Sir Malcolm Darling'in yazılarında denenip öğütlenenler dışında önemli hiçbir şey bulamadım.

182 Krş. Neale, *Economic Change*, s. 257.

183 Bu rakamlar, Mitra, "Tax Burden", Braibanti ve Spengler (eds.), *Administration and Economic Development*, s. 299'da verilmiştir.

184 Brayne, *The Remaking of Village India*, ikinci baskı, Oxford, 1929.

Topluluk Kalkınması Programı'nın beslendiği bu acayip kaynaklar, Program'ın odağındaki öğretileri oluşturan iki temel düşüncenin doğmasına yol açmıştır. Birincisi, Hint köylüsünün ekonomik gelişmeyi isteyeceği ve bunun üstünlükleri kendilerine gösterilir gösterilmez, ekonomik gelişmeyi kendi çabalarıyla yürüteceği düşüncesidir. Öteki düşünce, değişikliklerin demokratik yollardan gerçekleştirilmesinin gerektiği ve bu yollardan gerçekleştirileceği, yani herkes için daha iyi bir yaşamın planlanmasına şu ya da bu yoldan katılabilecek olan Hint köylüsünün, çok sevilen ve çok kullanılan bir deyişle "duyduğu gereksinimleri"ne yanıt olarak gerçekleştirileceğidir. Program'ın hazırlık tartışmalarının çoğunda, elde yeni ve hayli bulanık tanımlanmış toplumsal idealler uğruna kullanılabilecek uçsuz bucaksız bir halk enerjisi ve coşku kaynağının bulunduğu varsayımı benimsenmişti.

Uygulamanın başlangıcındaki bu "hava" kadar, sonunda yarattığı düşkırıklıkları da, on dokuzuncu yüzyıl Rus aydınlarının "halka gidiş" akımını anımsatmaktadır. Hindistan Topluluk Kalkınması ve Kooperatifler Bakanı, bir keresinde, asıl amacın ekonomik gelişme olmadığını söyleyecek kadar ileri gitti:

"Bir topluluk kalkınması projesi, tarımda ve endüstride daha yüksek bir verimliliğe kavuşmayı, daha iyi yollara, daha iyi evlere, daha fazla okula ve hastaneye sahip olmayı hedef almaz. Bunlardan hiçbiri projenin ulaşmak istediği amacı oluşturmaz. Bir topluluk projesi için, birden çok değil tek bir amaç vardır; bu tek ve parçalara ayrılamayacak amaç, daha iyi yaşamaktır".[185]

Olaylar, köylülerin büyük bir bölümünün, kendilerinden olmayan, dıştan gelenlerin getirdikleri yeni tarım yöntemlerini benimsemeye hiç de istekli olmadıklarını, bürokratik plancıların hemen sonuç alınmasında direttikleri bir sırada, demokratik ikna yolunun son derece ağır ve etkisiz bir yönteme dönüştüğünü gösterecekti. Bu güçlükler, Nehru hükümetinin sımsıkı bağlandığı demokratik reform açmazının çekirdeğini oluşturur.

Topluluk Kalkınması Programı 1952'de yürütülmeye başlandı; dolayısıyla bu satırların yazıldığı sıralarda aradan on iki yıl geçmiş bulunuyor. 1963'ün ikinci yarısında basın, kalkınma bloklarının (yani topluluk kalkınması projelerinin uygulandığı bölgelerin) Hindistan'ın neredeyse bütününü kapsadığını duyu-

185 Dey, "Community Projects in Action", Park ve Tinker (eds.), *Leadership and Political Institutions*, s. 348. Bu deneme, bir bütün olarak resmi makamların, Topluluk Kalkınması Programı ile ilgili gerçeklere uymayan yüceltmeci tutumları hakkında iyi bir örnektir.

ruyordu.[186] Kongre Partisi, 1959'un başlarında, kolektivizmin değiştirilmiş bir biçiminin, gelecekte ulaşılacak hedef olarak alındığı yolunda bir karar çıkarmışsa da, bu kararın uygulanması yönünde hiçbir şey yapılmadı.[187] Topluluk Kalkınması Programı politikası, uygulamada kırsal bölgelerin toplumsal yapısında herhangi bir değişiklik yapma konusuna büyük ihtiyatla yaklaşmıştır. İşin başlangıcında, programı yürütmek üzere köylülerle ilişkiye girecek memurlara verilen resmi yönergede, köydeki kasttan, mülkiyet ilişkilerinden ve insangücü "fazla"sından, bir başka deyişle gerçek sorunların hiç birinden söz edilmemişti.[188] Bu noktalarda herhangi bir değişme belirtisiyle karşılaşmadım. Değişiklik yolunda gösterilen çabaların çoğu, köy kurullarının (*pançayat*) desteklenmesi yoluyla, köy demokrasisinin canlandırılıp yeniden işlerlik kazandırılmasına yönelikti. Ülkenin bazı bölgelerinde bu çabalar, eski toprak beylerinin, hatta köy elitinin yetkisinin zayıflatılmasında etkili oldu. Ama bu yolda fazla ileriye gidilmedi. Köy demokrasisi özünde, çağdaş koşullar altında herhangi bir geçerliliği olmayan romantik Gandici nostaljinin bir parçasıydı. Çağdaşlık öncesi Hint köyü, herhalde küçük bir cumhuriyet olduğu kadar küçük bir tiranlıktı da; çağdaş Hint köyü ise, herhalde demeye bile gerek yok, kesinlikle öyle. Köyleri, mülkiyet ilişkilerine ilişmeden demokratlaştırmak tümüyle saçma bir düşüncedir. (Öte yandan toprağın yeniden bölüştürülmesinin de, tek başına soruna yanıt olmadığı, açıklamayı gereksiz kadar açık.) Son olarak, gerçek değişme kaynaklarının, köylünün yazgısını belirleyen etmenlerin köy sınırlarının ötesinde oldukları söylenebilir. Köylüler, oy sandığı kanalıyla ve devlet üzerinde, ulusal politika üzerinde yaptıkları baskılar yoluyla bu sorunlarla ilgili bir şeyler yapabilirler. Ama köy politikası çerçevesinde yapabilecekleri hiçbir şey yoktur. Her ne olursa olsun, Program'ın büyük güçlüklerle karşılaşmaya başlamasından ve belli aralarla yapılan değerlendirmelerden birinde ikincil önemde bazı eleştirilerin getirilmesinden sonra, en Gan-

186 *Times of India*, November 27, 1963.

187 "Nagpur Kararı" olarak bilinen bu karara göre, "geleceğin tarım biçimi, toprakların ortak işlenmek üzere hamur edileceği, köylülerin mülkiyet haklarını sürdürecekleri ve net üründen topraklarıyla orantılı bir pay alacakları kooperatif ortak çiftçilik olacaktır." Topraksız rençperlere de, belirtilmeyen miktarda bir pay verilecekti. Kararın *Congress Bulletin*, January-February 1959, s. 22-23'teki metnine bakınız.

188 Bkz. Dube, *India's Changing Villages*, s. 22.

dici memurlardan bazıları bile, bağımsız köy cumhuriyetleri anlayışına açıktan açığa karşı çıkıp yukarıdan aşağıya daha sıkı bir denetimi savunmaya başladılar.[189]

Program'ın içeriği değişmeden, yukarıdan yapılacak daha sıkı bir denetimle fazla bir şey elde edileceğe benzemiyor. Program'ın içeriği, uygulamada, toplumsal yapıda ve köylülerin daha iyi yöntemleri benimsemelerini engelleyen genel koşullarda herhangi bir değişiklik yapmaktan kaçınarak, kaynakları ve teknikleri, bürokratik işlemler yoluyla köylünün ayağına getirmekten başka bir şey değildir. Topluluk Kalkınması politikasındaki temel kusur, kanımca burada yatmaktadır. Ne Topluluk Kalkınması Program'ında ne de toprak reformu programlarında, tarımda var olan ve yaratılabilecek olan "artı"nın, sonunda köylülerin de yararına olacak biçimde, ekonomik gelişme amacıyla kullanılması için herhangi bir adım atılmış değildir. Gerçekten, tanınmış bir Hintli iktisatçı, hükümetin tarıma, ondan aldığından çok daha fazla harcama yaptığını hesapladı![190]

Bu görüşü ileri sürmek, mutlaka Nehru hükümetinin, köylülük üzerinde Stalinci bir baskı uygulaması gerektiğini savunmak anlamına gelmez. O kadar ileri gitmek gerekmez. Demokratik bir çerçeve içinde, bundan daha büyük bir başarı elde etmenin olanağı vardı. Yukarıdaki görüş daha çok şu anlama gelir: Reformcu bir söylem perdesi ve bürokratik bir dostlar alışverişte görsün tutumu altında, eski kurumların varlıklarını sürdürmelerine ses çıkarmayarak, Nehru hükümeti, 1) tarımsal "artı"nın eskisi gibi çarçur edilmesine izin verdi; 2) köylülerin ürettikleri yiyecek maddelerinin kentlere getirilmesini sağlayacak bir pazar ekonomisi ya da onun yerine işlerliği olan bir sistem kurmada başarısız kaldı; ve 3) bu nedenlerle tarımsal verimliliği artıramadı; yani kırsal bölgelerde var olan çok büyük "artı" potansiyeline el atamadı. Dobra dobra konuşmak gerekirse, Nehru'nun tarım politikası tam anlamıyla iflas etti. Böyle acımasız bir yargının kanıtlarla desteklenmesi ve açıklanması gerekir.

Topluluk Kalkınması Programı'nın harekete geçirilmesinden yedi yıl sonra, resmi bir raporda, Hindistan'ın yiyecek üretiminin dörtte üçten büyük bir bölümünün hiçbir zaman pazara

189 Tinker, "The Village in the Framework of Development", Braibanti ve Spengler (eds.), *Administration and Economic Development* içinde s. 116-117. Aynı zamanda bkz. Retzlaff, *Case Study of Panchayats*, özellikle s. 43, 72, 110.

190 Mitra, "Tax Burden", s. 295.

ulaşamadığı ileri sürülebiliyordu.[191] Köylülerin kullandıkları kredilerin % 85'i, hâlâ tefecilerden ve "öteki kişiler" diye anılan, olasılıkla daha iyi durumda olan köylülerden sağlanıyordu. Daha önce de olduğu gibi, pazara ulaşabilen tahılı, genellikle hasat zamanının çok düşük fiyatlarıyla yerel tacirler satın almaktaydılar. Çiftçiler hâlâ yetersiz kredilere çok yüksek faizler ödüyorlardı ve bu paraların çoğu, hâlâ çeyiz gibi geleneksel gösteriş harcamalarını karşılamaya gidiyordu. Kooperatifler, çiftçilerin kullandıkları toplam tarım kredilerinin ancak % 10'undan biraz küçük bir bölümünü dağıtmaktaydı.[192] Borç verme yöntemleri tefecilerinkinden daha ağır işleyen ve daha karmaşık olan kooperatiflere, köy işlerine burnunu sokan bürokratik nitelikte yabancılar gözüyle bakılıp öfke duyulduğundan, tefeci, köy yaşamının olağan bir özelliği olarak varlığını sürdürdü.

Tablo 2
HİNDİSTAN'IN KAYITLARA GEÇMİŞ PİRİNÇ ÜRETİMİ*

Yıllar	alınan ürün (bin ton olarak)	Yıllar	alınan ürün (bin ton olarak)
1948-1949	22.597	1956-1957	28.282
1949-1950	23.170	1957-1958	24.821
1950-1951	20.251	1958-1959	29.721
1951-1952	20.964	1959-1960	30.831
1952-1953	22.537	1960-1961	33.700
1953-1954	27.769	1961-1962	33.600
1954-1955	24.821	1962-1963	32.500
1955-1956	27.122	tahmindir	ya da 31.000

* *Kaynaklar:* 1948-1957 yılları için bkz. India, *Statistical Abstract*, 1957-1958, s. 437; 1958-1961 için: *Times of India Yearbook, 1960-1961*, s. 113 ve *1962-1963*, s. 282; 1961-1963 için: *Far Eastern Economic Review*, November 7, 1963, s. 294; 1962-1963 yılı düşük tahmin rakamları *Far Eastern Economic Review, 1964 Yearbook*, s. 174'ten alınmıştır.

191 India [Hindistan Hükümeti], *Report of Food Crisis*, s. 98. Thorner ve Thorner, *Land and Labour*, VIII. bölümde, bu "*Rapor*"u, tarımda durumun çok kötü olduğu yolunda tehlike çanları çalarak, olanca gücünü endüstrinin geliştirilmesine vermiş olan hükümetin dikkatlerini yeniden tarıma çekme amacıyla çevrilivermiş bir siyasal manevra olarak görüp bir yana itmektedir. Rapor, bence sorunun özüne inmemekle birlikte, karamsar gözlemlerinin haklılığı, daha sonraki gelişmelerle anlaşılmış bulunuyor; raporda aynı zamanda olgularla ilgili birçok önemli noktaya değinilmekte.

192 India, *Report of Food Crisis*, s. 6, 85, 71.

Canalıcı zayıflık, yiyecek maddeleri üretiminde son derece önemsiz bir artışın sağlanabilmiş olmasında yatmaktadır. Bunun nedenlerini daha yakından incelemeden önce, istatistik kanıtların bazılarını gözden geçirmekte yarar var. Çıktı ve ürün rakamları güvenilir olmaktan uzaksalar da, anlattıkları şey o kadar açıktır ki, genel yorumun değişmesini gerektirecek kadar büyük hata payı taşıyor olamaz. Tablo 2'de Hindistan'ın 1948'den 1963'e kadar uzanan yıllar içinde kayıtlara geçmiş pirinç çıktısı verilmektedir. En önemli yiyecek ürününü oluşturduğundan, yalnızca pirinç üzerinde durmamız yeterli olabilir. Rakamları 1963'ten ötelere taşımamız da gerekmez. Bu tarihte hiç değilse potansiyel bir bunalımla karşı karşıya bulunulduğunu hemen herkes bilmekteydi. Burada üzerine eğildiğimiz sorun, üretim artışındaki başarısızlığın, durmadan değişen durumlara bağlı olan çapını ölçmek değil, nedenlerini saptamaktır.

Topluluk Kalkınması Programı'nın 1956'da nüfusun dörtte birine bile ulaşması beklenmiyordu; 1959'da, kırsal bölgelerde yaşayanların % 61 dolaylarındaki bölümüne ulaşmış bulunuyordu. 1963'te, nüfusun hemen hemen tümünün uygulamadan etkilendiği sanılıyordu.[193] Bu kronolojiye göre, Program çıktıyı artırmada etkili olmuş olmalıydı, 1954-1955'te bu etkisinin ilk belirtilerini ve bu tarihten sonra, çıktılarda az çok düzenli ve hızlanan bir artışı görürdük. Çıktıda bir parça artış görülmüşse de, bu, sözünü ettiğimiz türden bir artış değildir. 1953-1954 tarım yılı ile 1954-1955 yılı arasında üç milyon tona yakın bir düşüş olmuştur; 1956-1957 tarım yılı ile 1957-1958 yılı arasında görülen bir başka düşüş ise, neredeyse üç buçuk milyon tonu bulmuştur; 1960'tan sonra çıktı düzenli bir azalma eğilimi göstermekte ve bir başka büyük düşüşün görüldüğü 1962-1963 tarım yılında düşüş en alt düzeye inmektedir. 1963'ün ekim ayında, Kalküta'daki ayaktakımı pirinç isteyerek ayaklanmıştır. Daha önceki çıktı, nüfus artışıyla ancak başedebilecek miktarda olmuştu. 1962-1963 tarım yılında alınan kötü hasat, kişi başına yiyecek tüketiminin % 2 oranında düştüğü bildirildiğine göre, aradaki ufak farkı silip süpürmüştür.[194]

193 Dube, *India's Changing Villages*, s. 12; *Times of India Yearbook 1960-1961*, s. 264; *Times of India*, November 27, 1963.

194 U.S Department of Agriculture [ABD Tarım Bakanlığı], *Foreign Agriculture*, February 10, 1964, s. 7.

Kısacası Hindistan tarımı bugün [1966'da] Ekber zamanında neyse ve Curzon zamanında ne olmakta devam ediyorsa o noktada durmaktadır: Kötü bir hasadın milyonlarca insanın yıkımı anlamına geldiği, yağmurla oynanan bir kumardır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında, bu, artık coğrafyayla, maddi olanaklarla ilgili olmaktan çok daha fazla toplumsal ve siyasal bir sorundur. Topluluk Kalkınması Programı'nın yöneticilerinin de sezdikleri gibi, iklimin etkilerini büyük ölçüde azaltabilecek kaynaklar ve olanaklar, hatta yerel düzeyde bile vardır. Ama bunların harekete geçirilmeleri, teknik bir devrim olduğu kadar toplumsal bir devrim anlamına gelecektir. Oysa bugüne kadar sağlanabilen gelişme, eğer buna gelişme diyeceksek, böyle bir devrimle değil, daha çok eski verimsiz sistemin, ülkenin yeni ve olasılıkla marjinal sayılabilecek bölgelerine yayılması yoluyla sağlanmıştır.

Gelişmenin bu yönde olduğunu gösteren pek çok kanıt var. Bunlardan oldukça şaşırtıcı bazıları, hektar başına verim istatistiklerinde bulunabilir. Her ne olursa olsun, bu rakamlar, verimlilikteki değişmeler hakkında toplam çıktıyla ilgili istatistiklerden daha iyi bir fikir verir. Bu tür rakamlar aynı zamanda bize, İngiliz rejimiyle bugünkü rejim altındaki durumun bir karşılaştırmasını yapma olanağını verir. Ancak ürün miktarlarının tahmininde İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana kullanılan yöntemlerde sağlanan gelişmeler nedeniyle, rakamlara çok kesin bir anlam yüklememek gerekir.[195] Tablo 3'te Hindistan'da ve Japonya'da, bazı yıllarda elde edilen çeltikle ilgili veriler sunulmuş bulunuyor. Hindistan ile ilgili rakamlarda, savaş öncesi döneme ait olanlar Burma'yı içine almamaktadır.

195 Bu noktayı daha eksiksiz biçimde tartışan bir kaynak için bkz. "Food Statistics in India", *Studies in Agricultural Economics*, c. III, s. 8-11.

Tablo 3
HİNDİSTAN'IN VE JAPONYA'NIN ÇELTİK (KAPÇIKLI PİRİNÇ) ÜRETİMİ*

	Hektar başına alınan ürün (100 kg ile çarpılacak)	
	Hindistan	Japonya
1927-1928 / 1931-1932	14,4	35,4
1932-1933	14,1	34,7
1933-1934	13,8	41,8
1934-1935	13,9	30,6
1935-1936	12,3	33,6
1936-1937	14,5	39,3
1937-1938	13,9	38,6
1948-1949 / 1952-1953	11,1	40,0
1957-1958	11,8	44,3
1958-1959	14,0	46,2
1959-1960	14,1	47,5
1960-1961	15,3	48,6
1961-1962	15,1	47,0

* *Kaynak:* 1927-1938 yılları için: *Annuaire international de statistique agricole 1937-1938* (Roma, 1938) Tablo 77, s. 279; 1948-1962 yılları için: Food and Agricultural Organizationof the United Nations [B.M., FAO], *Production Yearbook 1960*, c. XIV, s. 50 ve aynı kaynak 1962 yıllığı, cilt XVI, s. 50.

Yukarıdaki rakamlar, her şeyi yoruma gerek bırakmayacak kadar açıkça göstermektedir. Yeni rejim altında bile, Hindistan'ın verimliliği 1920'li yılların sonlarıyla 1930'lu yılların başlarının düzeyi çevresinde dönüp durmaktadır. Çok daha yüksek bir noktada başladığı halde, Japonya'da, son yıllarda düzenli bir artış görülmektedir. Verimlilik düzeyi Hindistan'ın üç katı dolaylarındadır. Bu kadar büyük bir fark, tek başına iklimle açıklanamaz.

Hindistan'ın verim düşüklüğünü açıklamada ağır basan, daha önce ele almış olduğumuz kurumsal etmenler, köyün dışında bulunmakla birlikte, onları daha iyi anlayabilmek için, bu etmenlerin köyün içine nasıl yansıyıp nasıl işlediklerini görmek yararlı, hatta zorunludur. Ayrıca ulusal ortalamalar bazı çok önemli olguları gizlemektedir. Bazı bölgelerde belirgin gelişmeler olmuştur. Engellerin neler olduğunu anlamak istiyorsak, bazı

yerlerde gelişmeler görülürken, bazı yerlerde niçin görülmediğini araştırmak gerekir. Bu etmenleri, önce Hindistan'ın üretimin oldukça belirgin bir biçimde arttığı bir bölgesini ele alıp inceleyerek ve sonra köy topluluğunun orada bile ekonomik ilerlemeleri engelleyen yönlerini gözden geçirerek ortaya koymaya çalışacağım.

Madras, Hindistan haritasında, dönüm başına alınan pirinç ürünlerinin % 16 ile % 17 arasında arttığı söylenen parlak bölgelerden birini oluşturur.[196] Bu sonucun doğmasında ne gibi etmenlerin payının bulunduğuna bakarsak, resmi öğretilerle taban tabana zıt bir görüşe ulaşırız. Ekilip biçilen toprakların alanı bakımından, Madras'da en önemli ürün, çeltikliklerde yetiştirilen pirinçtir. Madras eyaletinde ekilip biçilen toprakların üçte biri kadarı, toplam 14,27 milyon akr'dan 4,5 milyon akr'ı sulanan topraklardır. 1952-1959 yılları arasında ancak 344 bin akr sulama altına alınabildiğinden,[197] söz konusu verim artışının ana nedeni sulama alanında sağlanan ilerlemeler olamaz. Aradığımız asıl yanıt, Madras'ın kapitalist tarıma geçişte, öteki bölgelerden çok daha ileri noktalara ulaşması olarak görünür.

Bu değişikliğin nedenlerine, çok önemli sonuçlar doğurduğu için, hiç değilse şöyle bir değinip geçmek gerekir. On dokuzuncu yüzyılın sonunda, toprakların köylülerin elinden çıkması yönündeki eğilim, Madras'da gözden kaçmayacak bir noktaya vardı ve ülkenin öteki bölgelerinde olduğu gibi, burada da, resmi makamları kaygılandırmaya başladı. Bununla birlikte, Madras'da tefeciliği meslek edinmiş çok insan yoktu. Onların yerine, söz konusu gereksinim, bir çiftçinin ötekisine borç para vermesiyle karşılanmaktaydı. Dahası, çiftçilerle kentli tacir sınıfları arasındaki ayrım çizgisi kesin değildi. Tacirler topraktaki mülklerini korumuş ve sulanan pirinç tarlaları satın alarak onları genişletmişlerdi. Bu yöndeki eğilimler, Bağımsızlık'tan sonra çıkarılan yasalarla da hızlanmış görünüyor. 1956 Adil Kira Yasası, aynı zamanda ücretlerde bir yükseltmeye gidilmediğinden, toprağını ortakçılık (*sharecropping*) esasına göre kiraya veren orta boy toprak beylerinin, mülklerini, ücretli emek kullanarak doğrudan kendilerinin işlettikleri bir üretime geçmelerine yol açtı.[198] Bunun sonucu, en iyi pirinç bölgeleri olan deltalarda top-

196 India, *Report of Food Crisis*, s. 180.

197 *Madras in Maps and Pictures*, s. 41-42.

198 Dupuis, *Madras*, s. 130-131, 144-145.

rakların az sayıda kimsenin elinde toplanması oldu. Bu durum, toprağın mülkiyetini elinde tutan bir azınlığı, proleterleşmiş bir rençperler çoğunluğuyla karşı karşıya getirdi. Hali vakti yerinde bir mülk sahibi, toprağı kendisi ekip biçmese de, ücretle tuttuğu emekçileri gerektiği gibi denetleyerek, gübreyi iyi kullanarak ve başka önlemlerle, bölgede hektar başına alınan ortalama 17 *quintal* (1 kental 100 kg tutmaktadır) yerine 27 *quintal*'a kadar yükselen bir ürün alabilmekteydi.[199]

Böylece verimlilik artışının, hiç değilse bu bölgede, kapitalizmin bölgeye girmeye başlamasının ürünü olduğu apaçık görülmektedir. Söz konusu artış, hükümetin köylülüğün yukarı katmanlarını kayırma politikasının ürünü değildir. Kapitalizmin girişinin, tarım işçileri ve küçük çiftçiler arasında yarattığı sonuçları da, beklenebilecek şeyler oldu: Kongre Partisi'nin yarattığı düşkırıklığının ve gerginliğin yanı sıra Komünistlere beslenen sempatinin çoğalması.

Çok sayıda köy araştırmasından alınacak geniş bir örneklem (ki Hindistan'ın kırsal bölgelerinde sınırsız bir çeşitlilik bulunduğuna yürekten inananları susturmanın en iyi yolu budur) genellikle Madras'da görülenden daha az olmakla birlikte, kapitalizmin kırsal bölgelere girmekte olduğu yolundaki genel izlenimi doğrulamaktadır.[200] Antropologlar ülkenin çeşitli bölgelerindeki, çağdaşlaşmanın çeşitli basamaklarındaki çok çeşitli köyü incelemiş bulunuyorlar. Çağdaşlaşmış köyleri gerikalmış köylerle karşılaştırmaya kalkmak gibi, aynı bölgedeki birbirine yakın

199 Dupuis, *Madras*, s. 125, 132, 151-152.

200 Örneğin bkz. Tinker, "The Village in the Framework of Economic Development", Braibanti ve Spengler (eds.), *Administration and Economic Development* içinde, s. 94-133; ekonomik sorunlardan çok siyasal sorunları ele almakla birlikte, Topluluk Kalkınması Programı raporlarının değerlendirilmesi üzerine son zamanlarda yapılmış kısa ve iyi bir incelemedir. Dumont, *Terres vivantes*, son derece değerli, ama öyküsel (episodik, sorunun özüne inmeyen) bir kaynaktır. Epstein, *Economic Development and Social Change*, örnek bir olayı ele alan çalışmaların belki en yararlısıdır. Öteki değerli kaynaklar arasında, Mayer ve başkaları, *Pilot Project India*, çağdaş türde ilk çabadır; Marriott'un derlediği *Village India*'dan başka yerlerde söz etmiştik; Mayer, *Caste and Kinship*; Lewis, *Village Life in Northern India*; Dube, *Indian Village* ve Dube, *India's Changing Villages*, erken aşamalarda yapılan, ama sorunları son derece iyi açıklayan iki kaynaktır. Singer (ed.), *Traditional India*, ve Srinivas, *Caste in Modern India*, daha genel, ama aynı zamanda bazı önemli noktaları ortaya çıkaran çalışmalardır.

iki köyde, zaten çok iyi bir biçimde yapılmış olan bir şeyi yeniden yapmaktansa,[201] çağdaşlaşmada karşılaşılan büyük engellerden her birini çözümlemeye ve olanağı bulunan yerlerde bunların nasıl aşılabileceğini belli bazı örnekler üzerinde göstermeye çalışacağım.

Topluluk Kalkınması Programı'nın dayandığı varsayım, anımsanacağı gibi, Hint köylüsünün özgür iradesiyle ve kendisinin "duyduğu gereksinimler" nedeniyle, teknik gelişmeler ona sunulur sunulmaz, bunları hemen benimseyeceğiydi. Karşılaşılacak sorunların büyük bir bölümü, teknik bilgilerin köye ağır hareket eden ve köyün dışından gelme ve yerel koşulları hiç bilmeyen kimselerden oluşan bir bürokrasi tarafından sunulmasından kaynaklandı. Eğer Program, demokratik eğilimini, *pançayat* reformundan çok, sorunun bu yönünde bir şeyler yapmaya yöneltmiş olsaydı, alınan sonuçlar belki daha iyi olurdu. Bugünkü durumda özerk köy ile hükümet arasındaki eski kopukluk varlığını olduğu gibi sürdürüyor.

Hükümetin köylere gönderdiği adamlar hakkında bir raporda şöyle denmektedir: "Köy düzeyinde çalışma yapan bu kimselerin elleri gevşek ve yumuşaktır. Günleri gelişme raporları yazmakla ve üstlerinden birinin beklenmedik bir ziyarete gelebileceği güne hazır olmak için dairesine çeki düzen vermekle geçer." Söz konusu raporda ele alınan hükümet görevlisi, köylülerden gübre kullanmayı denemelerini istemişti. Köylüler bu öğüdü öylesine hevesle uyguladılar ki ürünler kuruyup yok oldu. Ertesi yıl, hâlâ dost olan aynı köylüler, sulama amacıyla yapılmış boş bir çukura buğday ekme öğüdünü de kabul ettiler. Ürünü küf sardı. Bunun üzerine küfü yokedeceğiz diye köylüler, Alman malı pahalı bir ilaç püskürtme aracını bozdular. Sonunda hükümet memurları, köylülerin umutsuz derecede ahmak ve tembel oldukları sonucuna vardılar. Geleneksel yolların dışına çıkmanın bedelini ödeyemeyecek durumdaki köylüler, modanın geçmesinden sonra ise, iyi kötü bir sonuç vereceğini bildikleri yöntemlerine bağlı kaldılar.[202] Bu tür olaylarla ilgili birçok örnek verilebilir. Yalnızca bir örnek daha vermekle yetineceğim; bu örneği, Birleşmiş Milletler ekibiyle Hindistan'a giden, ama yapılanların gösterişe yönelik olması üzerine duyduğu tiksintiyle ekipten ayrılan ve Hint köylerinin tozuna çamuruna kendi başına bulan-

201 Epstein, *Economic Development and Social Change.*

202 Beals, *Gopalpur*, s. 79, 82.

maya karar veren sağduyulu bir Fransız ziraat mühendisi olan Rene Dumont'un iğneleyici kitabından alacağım. Bir keresinde kendisine, büyük bir gururla, Hindistan için rekor sayılabilecek bir düzeyde ürün alınan, ama verimi sıradan Japon tarlalarının veriminin % 40 altında bulunan, pirinç tarlalarının "kaymak tabakası" denebilecek bir bölge gösterilir. Hintliler başka birçok yerde yaptıkları gibi burada da Japon yöntemlerini sokmayı denemişlerdir. Ne var ki Japon yöntemini parça parça almak çıkar yol değildir. Yalnızca Japonlar gibi ekip biçmeyi değil, su kaynaklarının özenle düzenlenmesini ve uygun toprak koşullarının bulunmasını da gerektiriyordu. İstenen sonuçların alınabilmesi için yerel farklılıkların göz önünde bulundurulması ve belirli uyarlamaların yapılması gerekiyordu. Ama burada "her şey tarla yerine kâğıt üzerinde" yapılmıştı. Dumont buna, her bölge için özgül öğütler içermesi beklenen gelişme planlarının, tüm ülkede birbirinin aynı olduğunu kızgınlığını gizlemeye gerek duymadan ekler.[203]

Teknolojinin yerel koşullara uygun olduğu durumlarda ve işe yaradığının gösterilebildiği yerlerde ise, köylüler genellikle bunları hızla benimseyeceklerdir. Bir köyde köylüler, o sırada bölgeyi kasıp kavuran ölümcül bir salgın hastalık olan sığır vebasına karşı, hayvanlarını aşılatmak yerine sürüp uzaklaştırdılar. Gösterilen yoğun çabalara karşın, ancak kırk yedi sığır aşılanabildi. Aşılanan sığırlar kurtulup, sığır vebası, aşılanmayan iki yüz dolayındaki sığırın ölümüne yol açınca, bu bölgede köylülerin aşılamaya karşı tutumlarında şaşılacak derecede büyük bir değişiklik görüldü.[204]

Bu örnekte bürokrasi, "duyulan gereksinim" ile ilgili bir hizmeti yapabilecek durumda olduğu ve yaptığı için yenilik bölgeye adımını atabilmişti. Ama her zaman böyle olmuyordu. Herhangi bir toplumda "duyulan gereksinimler" büyük ölçüde kişilerin özgül toplumsal durumlarının ve yetiştirilmelerinin ürünüdür. Bu gereksinimler doğa vergisi değil, toplumca yaratılmış şeylerdir. "Normal" oldukları sanılan gereksinimlerin aslında ne olduklarını anlayabilmek için, derin bir araştırma yapmak ve gerilerinde nelerin yattığını görmek gerekir. Böyle bir çaba gösterildiğinde, Hindistan köyünde "duyulan gereksinimler"in geri-

203 Dumont, *Terres vivantes*, s. 144-145; aynı zamanda bkz. s. 124-127.

204 Singh, "Impact of Community Development", Park ve Tinker (eds.), *Leadership and Political Institutions*, s. 361-365.

sinde, kendi aralarında kavga eden, ama kast ve köyün geleneksel siyasal yapısı yoluyla ortak egemenliklerini sürdüren köy oligarklarının küçük tiranlıklarının yattığı gerçeğine varılır. Sıradan köylülerin yeni yolları benimsemekte gösterdikleri isteksizliğin gerisinde, bazı güçlü ve yerleşik çıkarlar yatmaktadır. Bunlar özünde, köylülerden emek ya da mal biçiminde aldıkları ödentileri yitirecek olan egemen kastların korkularıdır. Dumont, son derece ilkel araç gereçlerle ve yılın büyük bir bölümünde boş olan, kullanılmayan insan emeğinden yararlanılarak, küçük su depolarına dayalı geleneksel sulama sisteminin bir düzene sokulabileceğine dikkat çekmektedir. Bu yolla, tahminine göre, Hindistan'ın yiyecek sorununun büyük bir bölümünü çözebilecek verimlilikte toprak kazanılabilecektir. Öyleyse neden hiçbir şey yapılmıyor? Çünkü köyleri yöneten mülk sahipleri, bu su depoları yoluyla elde edilebilecek yeni toprakların, toprak kiralarını düşürmesinden ve paryaları emeklerinin değerini pazarlık konusu edebilecek bir konuma yükseltmesinden korkmaktadırlar.[205] Hindistan'ın kültürel geleneklerinin direnci, kast düzeninin yüzlerce yıllık geçmişinden aldığı güç ve köylülerin duyarsızlığı hakkındaki bitmek tükenmek bilmeyen konuşmalar, bunlara eklenen yeni demokrasi nutuklarıyla birlikte, söz konusu çıkarları gizleyen kalın bir sis tabakası oluşturmaktadır.[206]

Kırsal kesimde yaşayanların aşağı tabakaları, yani Hindistan nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan bölümü için, gereksinimlerin ve tutkuların sınırlandırılması, bize son derece bunaltıcı görünen koşulların kabullenilmesi ve "dışardan gelme"lere karşı ihtiyatlı bir kuşkuculuğun sürmesi, içinde bulunulan koşullara karşı geliştirilmiş, anlaşılamayacak yanı bulunmayan gerçekçi tepkilerdir. Küçük bir yıkımın bile, onu kıyısında bulunduğu uçurumdan aşağı yuvarlayabileceği derecede yoksul olan bir çiftçinin, bürokrasinin verdiği, işin önemli ayrıntılarına dikkat edilmemesi nedeniyle başarısızlığa uğrayan yeni tarım yön-

205 Dumont, *Terres vivantes*, s. 139; Beals, *Gopalpur*, s. 79'da, zenginlerin, yanlarına sığınmış kimselerin durumunun düzeltilmesinden pek büyük bir çıkarlarının olmayacağını söylemektedir. Hindistan'daki bu durum, Meici Japonyasının ilk evrelerinde görülen durumun taban tabana zıddıdır.

206 Bir egemenlik aracı olarak kast konusunda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Gough, "Social Structure of a Tanjore Village", Marriott (ed.), *Village India* içinde, s. 36-52. Kastın bu işlevi hemen tüm ilgili yazılarda az çok ortaya çıkarsa da, en iyi ve en özet açıklamanın Gough'un bu yazısında yapıldığını düşünüyorum.

temleriyle ilgili öğütlerini izlemesi aptallık olurdu. Aynı biçimde, ondan sağlanacak gelişmelerin büyük bir bölümünden yerel oligarkların yararlanacağı işler için büyük çabalar göstermesi, işe coşkuyla sarılması da beklenmemelidir. Böyle bir durumda, köylünün "duyduğu gereksinim" göze görünmemektedir. Pek çok bölgede, Topluluk Kalkınması Programı, kasırga gibi gelip hemen herkesin kendisiyle ilgilenilmesinden hoşlanması nedeniyle bir parça yerel coşku yarattıktan sonra, geldiği gibi giderken, bölgeyle ilgili olarak resmi kayıtlara yoğun uygulama sonrası aşamaya geçildiği bilgisi düşüldükten sonra köy kendi başına bırakıldı. Bunun üzerine birçok köy, kendi eski alışkanlıklarına döndü. Yetkililer heveslerini aldıktan sonra dünya eskisi gibi dönmeyi sürdürebilirdi.

Bu engellerin hiçbirisi, ne topluluğun ne de tek tek kişilerin baş edemeyecekleri, aşamayacakları şeyler olmadıkları gibi, çözümleri yolunda birey toplumu, toplum bireyi destekler. Bu görüşün en iyi kanıtı, durum uygun olduğunda köylülerin bunları aşabilmeleridir. Köylüler genellikle, geleneksel toplumsal düzenin yeni koşullar içinde işleyebilecek bölümlerini yeni koşullara uydururlar.[207] Buna karşılık köylüler, işe yaramadıkları açıkça görülen şeylere hemen sırt çevirirler. Konuya ışık tutan bir çalışma, sulamanın, büyük çapta şeker kamışı üretiminin sokulmasını sağladığı bir köyle, suyun getirilemediği onun yakınındaki bir köyün durumunun karşılaştırılmasıdır. Sulanan bölgelerde köylüler, şeker kamışına geçmekte, bunun çalışma alışkanlıklarının baştan sona yeniden örgütlendirilmesini gerektirmesine karşın duraksamadılar. Gerçekten yazar, oldukça akla yakın bir görüşle, işlerin baştan sona yeniden örgütlendirilmesinin, bir bölümünün yeniden örgütlendirilmesinden daha kolay olabileceğini ileri sürmektedir. Tarlalarda çalışmanın aşağılık bir iş olduğu yolundaki kast önyargılarına karşın, köylüler, şeker kamışı yetiştirmek için gerekli işgücünün yarısı dolaylarındaki bölümünü hane halkın-

207 Kast bile demokrasiyle uzlaşabilir. Bak. Rudolph ve Rudolph, "Political Role of India's Caste Associations", s. 5-22'de kast derneklerinin okuryazar olmayan köylülüğü demokrasi arenasına çekmeye yarayan bir düzenek sağlayabileceğini ileri sürer. Kastın olumsuz yanı, geleneksel Hint uzlaşma anlayışının gerici ve ütopyacı özellikleri ve bunların ekonomik gelişmede köyün yaratıcı eylemlerde bulunma olanağını hangi yollardan sınırladıkları hakkında, Rudolph'un daha karamsar bir denemesi olan, Rudolph, "Consensus and Conflict" adlı makalesine, özellikle 396.-397. sayfalara bakınız.

dan karşıladılar. Tüm bunlar daha çok o yörede bulunan şeker fabrikasının, yetiştirilen kamışları düzenli olarak satın alabileceği bir pazar olanağı sunması nedeniyle gerçekleşebildi. Aynı bölgede pirinç tarımı son derece düşük verimlilik düzeyinde kaldı. Hiç kimse Japon yöntemlerine yönelmedi. Pirinç için bölgedeki pazarlama olanakları ya çok sınırlıydı ya da hiç yoktu. Şeker kamışı gibi bir ticari ürünün yetiştirilmeye başlanmasının, böylece para ekonomisine geçişin, köy yaşamının genel yapısı üzerinde küçük denebilecek bazı değişiklikler yarattığını söylemekte de yarar var. Köylüler, eskiye göre çok daha gönençli olmalarına karşın köylü kaldılar. Çalışma alışkanlıklarında bazı değişikliklerin olmasına karşın, kast ve geleneksel sistem genellikle bu geçişe engel oluşturmadı. Bu köyün yakınındaki, suyun ulaşamadığı köyde ise, durum tümüyle farklıydı. Burada köylüler, çevrelerindeki bölgelerin ekonomik düzeyinde görülen gelişmeden yararlanabilmek için, onların çok çeşitli gereksinimlerini karşılamaya yönelik işlerle uğraşmak zorunda kaldılar. Böyle olunca, sulanamayan köyde geleneksel düzen çok daha fazla çözüldü. Bu karşılaştırmadan çıkan en açık sonuç, tüm bölgede sulamadan önce genellikle aynı olan köylü toplumunun, dışarıdan gelen itici etkiler altında ne kadar çeşitli uyum olanaklarına sahip olduğunu göstermesidir. Yörede, yetiştirilen ürün için iyi bir pazar bulunmamış olsaydı, sulama bile bu elverişli koşulları yaratamayacaktı.[208] Hindistan'ın başka bölgelerinde, sulama sistemleri, köylülerin bunlardan yararlanmamaları nedeniyle hızla bozuldu.

Pazar ekonomisinin az önce anlattığımız biçimde girişi, bu ekonomiye geçişin önüne dikildiği varsayılan önyargıların bırakılmasına yardımcı olması bakımından öğretici bir örnektir. Ancak bu örnek para ekonomisinin tipik giriş biçimini vermez. Çok daha yaygın olan durum, ötekilerinden daha girişimci küçük toprak beylerinin ve köylülerin, ya ürünlerini o yörede satarak ya da yakın bir kasabada ek iş kurma olanağını bularak ticaret etkinliklerine katılma yolunda güçlü bir eğilim göstermeleridir. Bu, bir dereceye dek, en büyük yararları zengin köylülere akan Topluluk Kalkınması Programı'nın doğurduğu, önceden amaçlanmamış bir sonuçtur.[209] Bu bakımdan günümüz [1960'lar]

208 Epstein, *Economic Development and Social Change*; şeker kamışı hakkında, s. 30, 31, 34, 35, 53; pirinç ve zıtlıklar üstüne, s. 63-65; "susuz" köy ve genel farklılıklar için "sonuç" bölümüne bakınız.

209 Tinker, "Village, in the Framework of Development", Braibanti ve Speng-

Hindistan'ı, NEP* günlerinin Sovyet Rusyası ile bazı güçlü benzerlikler göstermektedir. Burada da küçük servetler edinmek için, sistemde bulabildikleri her türlü açığı kullanan enerjik küçük insanların telaş ve koşuşturmalarıyla karşılaşırız. Bu da geleneksel düzenin esnekliğinin bir başka göstergesidir. Kast boykotları** bugün eskiden olduğundan daha etkisizdir; çünkü sıradan bir köylünün bile, ekonomik takasların yapıldığı kapalı bir sisteme bağımlı olmak yerine, parayla hizmetler satın alması olanağı vardır. Boykotun gerilemesiyle, kast sistemi en önemli yaptırımlarından birini yitirmektedir.

Küçük toprak beylerinin ve hali vakti yerinde köylülerin, rupi avı için giriştikleri bu kovalamacaların yüreklendirici yönleri vardır. Eski toplumun çarklarını işletmeye alternatif kârlı bir yolun bulunduğu yerde, bundan yararlanacak birçok hırslı köylünün çıktığını göstermesi bunlardan biridir. Bu, çok kaba biçimde on dokuzuncu yüzyıl başı Fransız modelini izleyerek Hindistan'ın ticari tarıma geçişinin yolu olabilir. Çağdaş teknoloji de, yoğun köylü tarımının kişiyi körelten ve belini büken yönlerinin ortadan kaldırılmasını sağlayabilir. Ama bunun siyasal tehlikeleri vardır. Hindistan'da kırsal proletarya, egemen düzene kast yükümlülükleriyle ve mendil kadarcık bir toprak parçasıyla bağlıdır. Gelecekte görülecek değişikliklerin yönü, Japonya'da olduğu gibi ataerkil bağların değiştirilmiş biçimlerinden çok, geleneksel bağların daha da çözülmesi ve ücretli emeğe geçiş doğrultusunda olacağa benziyor. Şu andaki gidiş sürerse, geleneksel bağlar daha da zayıflayabilecektir. Bugünden komünist kışkırtmaların azımsanamayacak bir yanıt bulabildiği kentlerdeki gecekondulara çok büyük bir göç başlamış durumda. Kırsal alanda yaşanan bu NEP benzeri yapısal değişikliğin ortaya saldığı yüzer işçi kitlesine toplumda yerleştirilecek bir yer bulunamazsa, bunun siyasal sonuçları pekâlâ toplumsal patlamalar biçimini alabilir.

Köyü inceledikten sonra, sorunun tümü hakkında sonul bir perspektife sahip olmaya çalışırsak, haklı olarak bu sürüp giden

---

ler (eds.), *Administration and Economic Development* içinde, s. 130-131'de bu olguya ve onun yarattığı bazı sonuçlara oldukça büyük bir açıklık getirmekte.

* NEP [New Economic Policy], Sovyet Rusya'da, tarım alanında verimliliği artırmak amacıyla 1921'de getirilen ve köylülere sınırlı bir özel girişim olanağı veren, zenginleşmiş köylüler olan "kulak"ların türemesi üzerine 1929'da kaldırılan "Yeni Ekonomi Politikası" (ç.n.).

** Bir kast üyesinin dışlanması; bkz. s. 400 (ç.n.).

durağanlığın ve doğrudan doğruya gelişmeyi durduran sürecin kendisinin temelindeki nedenlerin ne olduğunu sorabiliriz. Akla en yakın nedenin açıkça pazar ekonomisinin kırsal bölgelerin iç çeperlerine dek işleyerek köylüleri çıktılarında hızlı bir yükseliş sağlama yeteneğine sahip olduklarını gösterdikleri yeni bir durumla karşı karşıya getirmekteki başarısızlık olduğu görülüyor. Köy toplumunun yapısı, dış koşulların değişmesiyle değişebilen, ancak ikincil önemde bir engel oluşturmakta. Yerel direnmeler üzerinde durmak, kırsal alanı incelemek için ardı arkası gelmeyen antropolog ekipleri göndermek, dikkati zorluğun asıl kaynaklarından, yani Delhi'de hükümet politikasını saptayan çevrelerden başka yerlere kaydırmak olur. Bu noktaya birazdan döneceğim. Pazar ekonomisinin zayıflığının ardında, tarımsal alanda yaratılan kaynakları endüstrinin kurulmasına yöneltmede gösterilen başarısızlık yatmaktadır. Öteki ülkelere göz atarak bu yolda bir adım daha gidersek, Hindistan'daki tarihsel gelişmenin, tarımsal "artı"nın endüstrinin gelişme sürecini başlatacak biçimde yeniden yönlendirilmesinde çıkarı bulunan bir sınıf yaratamadığı görülür. Ulusçu akım, halktan aldığı desteği köylülüğe borçluydu ve Gandi sayesinde, onun ideolojisini içselleştirmişti. Sosyolojik bir çözümlemenin götürebileceği en ileri noktada söylenebilecek şeyler bunlar. Ama benim kişisel kuşkum, bunun gereğinden fazla zorlandığı, elde edilen sonuçta ise kişisel olarak Nehru'nun büyük sorumluluğunun bulunduğu yönünde. Koşullar ve nesnel güçlükler üzerinde gereğinden fazla durmak, insanı büyük siyasal önderlerin, bu tür engellere karşın önemli değişiklikleri gerçekleştirilebilen kimseler oldukları gerçeğini unutma hatasına götürür. Nehru çok güçlü bir siyasal önderdi. Önünde çok büyük bir manevra alanının bulunduğunu yadsımak saçma olur. Böyle olmasına karşın, sorunların en önemlisinde izlediği politika laf ebeliğinden ve yan çizmekten başka bir şey olmadı. Bir şeyler yapmak yerine yapıyor görünmek yoluna gitti. Hiç değilse bu noktada, Hindistan demokrasisinin, pek de tek başına olmadığı söylenmeli.

Böyle bir değerlendirmeye tepki olarak, Batılı liberal gözlemci, neredeyse otomatik olarak, Hindistan tarım politikasının, hatta bir bütün olarak ekonomi politikasının, lafla peynir gemisi yürütmekten pek farklı olmamasına karşılık, hiç değilse komünist çağdaşlaşma yolunun acımasızlıklarının yaşanmadığını söy-

leyecektir. Ardından da, demokrasi hatırına çağdaşlaşma hızından bir parça özveride bulunmak gerekir diye ekleyecektir.

Bu rahatlık verici genelleme, izlenen *fastina lente* (ağır ve emin adımlarla ilerleme) politikasının bedelinin, Hindistan'ın içinde bulunduğu durumda, insanların korkunç acılar çekmesi sonucunu verdiğini görmezlikten gelmektedir. Bu acıları istatistiğin kuru rakamlarıyla ölçmek olanaksızdır. Ama birkaç rakam bunların çapı hakkında bir fikir verebilir. 1924 ve 1926 yıllarında Hindistan Tıp Araştırmacıları Genel Konferansı, Hindistan'da her yıl, yalnızca önlenebilir bulaşıcı hastalıklardan beş ile altı milyon arasında insanın öldüğünü tahmin ediyordu.[210] 1943 kıtlığından sonra, Bengal Kıtlık Komisyonu, "Kıtlığın ve onun ardından gelen salgın hastalıkların doğrudan ürünü olarak" bir buçuk milyon insanın öldüğü sonucuna vardı.[211] Sonucun bu kadar acı olmasında, savaş zamanı kargaşalarının payı olmuşsa da, açlık temelde Hint toplumunun yapısının bir ürünüydü.[212] Ölenlerin uzayıp giden listesi yalnızca, yaşamak için çıplak biyolojik gereksinimleri sağlayabilenlerle sağlayamayanları birbirinden ayıran çizginin altına düşenlerden oluşmaktadır. Bu tür rakamlar bize söz konusu çizginin üstünde kalarak yaşayan milyonlarca insanın içinde yüzdüğü hastalık, sefillik, pislik ve dinsel inançlar yoluyla sürdürülen kara cahillik hakkında hiçbir şey söylemiyor. Nüfusun artma eğilimi de, gelişme yolunda hızla ilerlenmedikçe, kitlesel çapta ölüm tehlikesinin arka planda gizlenmiş olarak hep var olacağı anlamına geliyor.

Bunlara ek olarak demokrasi, insanın bu dünyadaki yazgısını belirlemede rasyonel bir yaratık olarak anlamlı bir rol oynama olanağına sahip olması demekse, demokrasinin Hindistan'ın kırsal kesiminde henüz var olmadığını söylemeliyiz. Hint köyü, daha demokratik bir toplumun maddi ve düşünsel öngereklerini edinebilmiş değil. *Pançayat*'ın "canlandırılması", daha önce de belirttiğim gibi, romantik bir söylem olmanın ötesine gitmiyor. Gerçek, Topluluk Kalkınması Programı'nın yukarıdan aşağıya dayatılmış olmasıdır. Bu kuruluşta çalışanlar da, demokratik idealizmlerinin büyük bölümünden vazgeçme eğilimi göstererek,

210 Great Britain, *Report of Commission on Agriculture in India 1928*, s. 481'de aktarılmış bulunmaktadır.

211 India, *Census 1951*, c. V, kesim I A, s. 80'de aktarılmıştır.

212 Bir İngilizin bakış açısından, açlığın gerisindeki nedenlerle ilgili iyi bir açıklama için bkz. Woodruff, *Guardians*, s. 333-337.

demokratik sürecin "çok ağır" olduğu sonucuna vardılar ve çabalarını, çoğu kez kompost (çürümüş bitkisel atık) gübre çukurlarının sayısı gibi üstlerini doyuracak sığ istatistikler düzeyinde kalan "sonuçlar" almaya yönelttiler.

Program'ın üstten dayatılmış olmasının, tek başına kötü bir şey olduğu söylenemez. Önemli olan programların içeriğidir. Bürokrasinin önderliği, soyutta, ancak insanların yaşadıkları tarihin bir sonucu olarak, ne kadar cahil ya da ne kadar acımasız olduklarına bakılmaksızın, yaşamlarına bildikleri gibi yön vermelerine herhangi bir biçimde karışılmasını dışlayan bir demokrasi anlayışına dayanılarak eleştirilebilir. Bu biçimci demokrasi anlayışına bağlı olan herhangi biri, Hint köylülüğünün geniş kesimlerinin ekonomik gelişmeyi istemediği olgusunu kabul etmek zorunda kalacaktır. Ekonomik gelişmeyi, daha önce anlatmaya çalıştığım nedenlerle, istememektedirler. Biçimsel bir demokrasi anlayışı açısından bakıldığında, onunla tutarlı olabilecek tek program, her türlü programı bir yana bırakıp Hint köylülerini, açlıktan ölene dek pislik ve hastalık batağı içinde yuvarlanmaya bırakmaktır. Bu sonuçlar, ne tür olursa olsun, herhangi bir demokrasi kuramcısının hoşuna gidebilecek şeyler değildir.

Daha gerçekçi politikalar, kullanılan dıştan karışma türlerine ve bu türlerden birinin değil de ötekinin kullanılmasının bedelinin ne olduğuna bakılarak gruplandırılabilir. Bunlardan herhangi birinin ileride bugünkü bölünme çizgileri doğrultusunda parçalanma eğilimi gösteren Hint devleti tarafından kabul edilip edilmeyeceği tartışması, girmek niteyinde olmadığım sorunlardan bir başkası.

Uygulanmakta olan politika, ana çizgileriyle sürdürülürse, daha çok köylülüğün üst katmanlarının ticarete yönelik küçük çiftçilik biçimlerine yönelmeleriyle sağlanan çok düşük bir gelişme hızına varılacağını kestirebiliriz. Bunun beraberinde getireceği tehlikeye daha önce değinildi: kentsel ve kırsal proletaryanın giderek artan bir hızla şişmesi. Hindistan'da radikal bir politika değişikliğinin önünde çok büyük güçlükler bulunmakla birlikte, bu politika da belki zamanla kendi antitezini yaratacaktır.

Demokratik açıdan çok daha istenir olan yol, hükümetin var olan söz konusu eğilimleri dizginleyip kendi amaçları doğrultusunda kullanmasıdır. Bu, Gandici öğretilerin bir yana bırakılması (ki bu, şimdi iktidara gelmekte olan yeni yöneticiler kuşağı tarafından yapılamayacak bir şey olmasa gerek) böylece kır-

sal alandaki yukarı tabakanın elinin kolunun serbest bırakılması, ama kazançlarının vergilendirilip pazar ve kredi düzeneklerinin, tefecileri ortadan kaldıracak biçimde örgütlenmesi anlamına gelir. Hükümet, bu yolla, tarımda bugün yaratılan "artı"yı çekmekte ve daha büyük bir artının yaratılmasını özendirmekte başarılı olursa, kendi kaynaklarına dayanarak endüstri için çok daha fazla şey yapabilecektir. Endüstri geliştikçe, kırsal bölgelerin salıverdiği emek fazlasının çoğunu emebilecek ve pazar ekonomisinin, git gide hızlanan bir süreç içinde yaygınlaşmasını sağlayabilecektir. Teknolojiyi ve çağdaş kaynakları köylünün ayağına götürme çabaları, işte o zaman meyvelerini vermeye başlayacaktır.[213]

Üçüncü olasılık, az çok komünist modele yaklaşan bir biçimde, zor yoluna daha geniş çapta başvurmak olabilir. Böyle bir yol Hindistan'da denenebilse bile, işe yaraması hiç de olası görünmüyor. Hindistan'ın bugün içinde bulunduğu koşullarda, ne kadar akıllı, kendini adamış ya da acımasız olursa olsun, hiçbir siyasal önderliğin, daha uzunca bir süre devrimci bir tarım politikası uygulayabilmesi olanaklı görünmüyor. Ülkenin çeşitliliği ve kolay kolay bir kalıba sokulamayan amorf (yığınsal) durgun yapısı, yavaş yavaş değişmekle birlikte hâlâ sürmektedir. Kast ve gelenek barikatlarına karşı yalnızca bir kolektifleştirme programını on dört dilde dayatmanın yol açabileceği yönetsel ve siyasal sorunlar bile bu tartışmayı sürdürmeyi anlamsız kılacak kadar dehşet vericidir.

Öyleyse tek bir siyasal seçenek gerçekten umut verici görünüyor; ama bu seçeneğin ileride mutlaka benimsenecek yol olacağı gibi bir kehanette bulunmadığımızı bir kez daha belirtelim. Ayrıca, herhangi bir değişiklik yaratılacaksa, her durumda içinde belli bir zorlama öğesinin gerekli olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Hint köylüsüne bir bardak suda ya da bir kase kumda, bol miktarda yiyecek üretme gücünü verebilecek teknik bir mucize olmadığına göre, emeğin çok daha verimli biçimde kullanılması, teknik gelişmelerin köye sokulması ve kentlerde yaşayan

213 Bu, varlığı Hindistan'ın tarım sorunlarını inceleyen bazı araştırıcılarca görülmüş bir sorundur. Örneğin bkz. Khan, "Resource Mobilization from Agriculture and Economic Development in Agriculture", s. 42-54 ve konunun teknik düzeyde ekonomik ayrıntıları hatırına siyasal yönleri sessizce geçiştirilmiş ise de, Mitra, "Tax Burden", Braibanti ve Spengler (eds.), *Administration and Economic Development*, s. 281-303.

insanlara yiyecek ulaştırılmasının yollarının bulunması gerekiyor. Bunun için, ister Japonya'yı bile içine alan üstü örtülü biçimiyle kapitalist modelde, ister daha dolaysız biçimiyle sosyalist modelde görüldüğü gibi olsun, kitlesel çapta bir zorlamaya başvurmak bir zorunluluk olarak görünüyor. Sorunun acıklı yanı, ister sosyalistlerin ister kapitalistlerin yönetimi altında olsun, çağdaşlaşmanın en ağır bedelini yoksulların ödemeleridir. Bu bedeli ödetmeyi haklı gösterebilecek tek şey, buna başvurulmazsa durumlarının daha da kötüleşeceği gerçeğidir. Durum böyle olunca, karşı karşıya kalınan ikilem gerçekten acımasızdır. Bu ikilemle yüzleşme sorumluluğunu taşıyanlara karşı derin bir sempati besleyebiliriz. Böyle bir ikilemin varlığını yadsımaksa, hem aydın sorumluluğuna sığmaz, hem de siyasal sorumsuzluğun dik âlâsıdır.

ÜÇÜNCÜ AYRIM

Kuramsal Uzantılar ve Projeksiyonlar

VII

Çağdaş Topluma Demokratik Geçiş Yolu

Yaptığımız incelemelerden sonra varmış bulunduğumuz noktada sahip olduğumuz perspektiften bakarak, çağdaş dünyaya götüren üç yolu tek tek ele alıp her birinin en önemli özelliklerini, ana çizgileriyle belirtecek duruma gelmiş bulunuyoruz. Bu üç yolun en eskisi, Püriten Devrim, Fransız Devrimi ve Amerikan İç Savaşı gibi bir dizi devrim sonunda, kapitalizm ile parlamenter demokrasiyi bir araya getirmiştir. Bu bölümün ileriki sayfalarında tartışılacak olan bazı görüşlerimi saklı tutarak, ona "burjuva devrimi" yolu adını veriyorum; bu, İngiltere, Fransa ve Birleşik Devletler'in başlangıç noktasında birbirlerinden derin farklılıklar gösteren toplumlarının, tarihin birbirini izleyen aşamalarında girdikleri yoldur.

İkinci yol da kapitalist olmakla birlikte, güçlü bir devrimci dürtüden yoksun olduğu ölçüde, en aşırısı faşizm olan gerici siyasal yönetim biçimlerinden geçmektedir. Burada, Almanya'da ve Japonya'da tepeden inme bir devrimle endüstrinin geliştirilmesinin sağlanabildiğini vurgulamak gerek. Üçüncüsü de, bilindiği gibi, komünist yoldur. Rusya'da ve Çin'de, başka kaynakların yanı sıra, kökeninde asıl köylülerin yer aldıkları devrimler, çağdaş dünyaya komünist bir yol izlenerek geçme olanağını yarattı. Son olarak, 1960'lı yıllar döneminin ortalarında, Hindistan, ağır aksak çağdaş bir endüstri toplumu olma yoluna girdi. Bu ülke, ne bir burjuva devrimi geçirdi ne tepeden inme bir tutucu devrim yaşadı, ne de şimdiye dek komünist devrim deneyimine

girişti. Hindistan, Nehru yönetimi zamanında denenmeye kalkıldığı gibi, yeni bir yol bulmak üzere, öteki üç yolun bedeli olarak ödenen korkunç acılardan kaçınmayı becerebilecek mi yoksa durağanlığın, farklı da olsa aynı derecede korkunç acılarının bataklığına mı saplanacak sorusu, Nehru'nun ardıllarının önünde dağ gibi durmakta.

Bu üç yol, Batı biçimi bir demokrasiye varan burjuva devrimleri, tepeden inip faşizme varan tutucu devrimler ve komünizme varan köylü devrimleri, küçük bir olasılıkla da olsa, birbirlerine seçenek oluşturan ve aralarından seçim yapılabilecek yollardır. Ama daha çok, tarihin birbirini izleyen evreleri olarak görünür. Tek başlarına ele alındıklarında, birbirlerini sınırlı belirleme ilişkisi vardır. Bir ülkenin çağdaşlaşmak için seçtiği yöntemler, Veblen'in bugün moda olan "gerikalmışlığın avantajları" terimini ortaya atarken kavradığı gibi, aynı yola daha sonra giren öteki ülkeler için, çağdaşlaşma sorununun boyutlarını değiştirir. İngiltere'nin tarihin daha önceki bir evresinde gerçekleştirdiği demokratik çağdaşlaşma olmasaydı, Almanya'da ve Japonya'da benimsenen gerici yöntemler, kolay kolay gerçekleşemezdi. Dünya hem kapitalist hem gerici deneyimlerden geçmemiş olsaydı, komünist yöntem belki hiç ortaya çıkamayacak, çıksa bile tümüyle farklı bir şey olacaktı. Bu durumda, Hindistan'ın çekingenliğini, büyük ölçüde, dünyanın daha önceki tarihsel deneyiminin bu her üç yoluna karşı olumsuz eleştirel bir tepki olarak görmek, hatta bu bakımdan onu sempatiyle karşılamak güç olmasa gerek. Endüstri toplumlarının kurulmasında bazı ortak sorunlarla karşılaşılmışsa da, her toplumun üstesinden gelmeye çalıştığı durum sürekli değişmiştir. Her büyük siyasal "tür"ün tarihsel önkoşulları ötekilerinden büyük farklılıklar gösterir.

Her belli başlı siyasal sistem türü içinde, belki de en çarpıcı olarak demokratik tür içinde, önemli benzerlikler kadar büyük farklılıklar vardır. Bu bölümde, tarım kesiminin, Batı demokrasisinin gelişmesine katkıda bulunmuş olan bazı toplumsal özelliklerini çözümlerken, hem bu benzerliklerin hem de farklılıkların hakkını vermeye çalışacağız. Demokrasi tanımlamalarının insanı gerçek sorunlardan uzaklaştırıp incir çekirdeğini doldurmayacak tartışmalara götürücü bir yanı olsa da, bir önceki oldukça gözalıcı cümlenin tam olarak ne anlama geldiğini bir kez daha açıklığa çıkarmakta yarar var. Bu satırların yazarı, bir demokrasinin gelişmesini, birbirleriyle sımsıkı bağlantılı üç şeyin: 1) keyfi yöne-

ticilerin denetlenmesi, 2) keyfi kurallar yerine, adil ve rasyonel kuralların konması, 3) bu kuralların oluşturulmasında tabandaki halkın da bir pay edinmesi için, öteden beri süren ve daha hiçbir biçimde tamamlanmış bulunmayan bir savaşım olarak görmektedir. Birinci özelliğin en dramatik olan, ama hiç de en az önemli olmayan yönü, kralların kellelerinin uçurulması olmuştur. Hukuk devletini kurma, yasama organının siyasal erkini yerleştirme ve daha sonra, devleti toplumun refahı için çalışan bir aygıt olarak kullanma, öteki iki hedefin bildik ve ünlü yönlerini oluşturmaktadır.

Çağdaşlık öncesi toplumların, çağdaşlaşma öncesinde geçirdikleri evrelerin ayrıntılı olarak incelenmesi, elinizdeki çalışmanın kapsamına girmemekle birlikte, farklı başlangıç noktaları sorunu üzerinde kısaca da olsa durmakta yarar var. Tarım toplumları arasında bazılarında daha sonra parlamenter demokrasinin kurulmasını kolaylaştıran, başkalarında ise bu yolda başarılı olmayı güçleştiren ya da tümüyle olanaksızlaştıran başlangıç noktalarında olmalarına yol açan yapısal farklılıklar var mıdır? Başlangıç noktasının, çağdaşlaşmanın daha sonra alacağı yolu tümüyle belirlemediği kesin. On dördüncü yüzyıl Prusya toplumu, Batı Avrupa ülkelerinde parlamenter demokrasinin atası olan özelliklerin birçoğuna sahip bulunuyordu. Prusya'nın ve sonunda Alman toplumunun gelişme yönünün büyük ölçüde farklılaşmasında rolü olan önemli değişiklikler, daha sonraki iki yüzyıl içinde görüldü. Ancak başlangıç noktası, tek başına belirleyici etmen olmasa bile, bazı başlangıç koşulları demokratik gelişmelere, ötekilerinden daha elverişli olabilir.

Batı feodalizminin, onu, demokratik olanaklardan yana işlemesi bakımından öteki toplumlardan ayıran bazı kurumlara sahip olduğu savı, bu bakımdan iyi bir örnek olarak ele alınıp incelenebilir. Bu tez, bilim adamları arasında bugün de canlı bir tartışma konusu oluşturmakla birlikte, Alman tarihçisi Otto Hintze, feodal toplumun toplumsal tabakaları (*stände*) ile ilgili tartışmasında, teze inanılırlık kazandırma yolundaki en önemli katkıyı yapmış görünür.[1] Amaçlarımız açısından, bu tezin en

1 Bkz. Hintze, *Staat und Verfassung*, c. I içinde "Weltgeschichtliche Bedingungen der Repräsentativverfassung (1931)", s. 140-185; "Typologie der ständischen Verfassungen des Abendlandes (1930)", s. 120-139; ayrıca "Wesen und Verbreitung des Feudalismus (1929)", s. 84-119. Bu düşüncelerden bazılarını güncelleştirmek için bak. Coulborn (ed.), *Feudalism*, (1956).

önemli yönü, bazı grupların ve kişilerin, yöneticinin erki dışında kaldıkları, dokunulmaz oldukları anlayışının gelişmesi yanı sıra, adil olmayan yetkeye direnme hakkı kavramıdır. Feodal vasallık ilişkilerinden kaynaklanan ve özgür kişilerce, özgürce girişilen bir karşılıklı yükümlülük olarak anlaşılan "sözleşme" kavramıyla birlikte bu düşünceler ve uygulamalar kümesi, Avrupa ortaçağ toplumundan çağdaş Batı'nın özgür toplum anlayışına geçen yaşamsal önemde bir miras oluşturur.

Böyle bir düşünce ve davranış kümesi, yalnızca Batı Avrupa'da ortaya çıktı. Parlamenter demokrasiye önemli bir ivme kazandıran, gereğinden fazla ve gereğinden az krallık erki arasındaki hassas denge yalnızca orada var oldu. Başka yerlerde de, Batı Avrupa'daki bazı özelliklerin benzerlerine rastlanır gerçi; ama bunlarda ya çok önemli bir öğenin bulunmadığı ya da bulunan öğeler arasında, Batı Avrupa'daki hassas oranın görülmediği söylenebilir. Rus toplumu da bir malikâne (*sosloviy*) sistemi geliştirmişti. Ne var ki Korkunç İvan bağımsız soyluluğun belini kırdı. Soylular ayrıcalıklarını yeniden elde etmek için, Büyük Petro'nun demir pençesinden kurtulunmasından sonra bir girişimde bulundular; ama bu girişim, ayrıcalıkların, onlara denk düşen sorumluluklar üstlenilmeden ya da yönetme sürecinde bir tabaka olarak temsil edilme hakkı sağlanmadan kazanılmasıyla sonuçlandı. Bürokratik Çin'de "Gök Tanrı'nın Buyruğu" gibi, haksız baskıya direnmeye bir parça meşruluk kazandırabilen bir kavram yaratılmıştı; ama onun yanında, bilgin memurların, kuramda değilse de uygulamada, sınırlı çapta yarattıklarına benzer ve bürokratik yönetim biçiminin temel ilkesine karşı çıkan güçlü bir "zümre dokunulmazlığı" kavramı yaratılamadı. Feodalizm Japonya'da da görülmüştü; ama bu üstlere ve Tanrısal yöneticiye güçlü bir bağlılığa büyük önem veren bir feodalizmdi. Kuramsal eşitler arası karşılıklı yükümlülük kavramından yoksundu. Hint kast sisteminde, dokunulmazlık ve zümre ayrıcalıkları yönünde güçlü eğilimlerin bulunduğu söylenebilir; ama orada da özgür sözleşme kuramı ya da uygulaması yoktur.

Bu farklılıklara, Marx'ın birkaç gelişigüzel gözlemiyle başlayan ve Wittfogel'in, polemiğe açık nitelikte, su kaynaklarının denetimine dayanan "doğu despotizmi" kavramında doruğuna ulaşan, tek bir kapsayıcı açıklama bulma girişimleri pek başarılı olamadı. Bu, söz konusu girişimlerin yanlış yönlere sapmış olduğu anlamına gelmez. Su kaynaklarının denetimi fazlasıyla sınırlı bir

kavramdır. Geleneksel despotluklar, merkezi erkin çok çeşitli görevler yapabildiği ya da tüm toplumun işleyişiyle ilgili asal etkinlikleri denetleyebildiği her yerde çıkabilir. Geçmiş çağlarda bir hükümetin, tüm olarak toplum için hangi görevin asal nitelik taşıdığının tanımını da veren durumlar yaratıp, bunu tabandaki halkın edilgince benimsemesini sağlayabilmesi olanağı bugünkünden çok daha azdı. Dolayısıyla, asal görevlerin toplumun hangi organınca yerine getirildiğine bakılması gerektiği varsayımını, endüstri öncesi toplumlarda izleyip araştırmak, çağdaş toplumlarda izlemek kadar tehlikeli olmayabilir. Öte yandan, bir toplumun işbölümünü örgütlendirip, toplumsal dayanışmayı sürdürdüğü araç olan siyasal düzenin seçiminde, bir zamanlar sanıldığından çok daha geniş bir seçenekler yelpazesi bulunsa gerek. Genelde birbirlerine benzeyen tarım teknolojilerinin altında, belirleyici düzeyi köy topluluğu, feodal fief, hatta belli bir bölge temelinde örgütlenmiş ilkel bir bürokrasi oluşturabilir.

Başlangıç noktasındaki çeşitliliklerle ilgili bu kısa değerlendirmeden sonra, doğrudan doğruya çağdaşlaşma sürecini incelemeye başlayabiliriz. Burada bir nokta, son derece açık olarak göze çarpmakta. Mutlak monarşinin ya da daha genel bir deyişle endüstri çağı öncesi dönemlerin bürokratik yönetiminin varlığını çağımıza dek sürdürmekte ayak diretmesi, demokrasinin Batı türüne elverişli olmayan koşulları yaratmıştır. Çin'in, Rusya'nın ve Almanya'nın farklı doğrultularda gelişen tarihleri, bu noktada birleşmektedir. Herhangi bir açıklamasını yapmaya kalkmayacağım şaşırtıcı bir durum, gevşek bir deyişle "mutlak monarşiler" ya da "tarımcı bürokrasiler" diye adlandırabileceğimiz güçlü merkezi hükümetlerin, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda, bu araştırmada ele aldığımız (Birleşik Devletler dışındaki) belli başlı ülkelerin hepsinde, İngiltere'de, Fransa'da, Almanya'nın Prusya bölümünde, Rusya'da, Çin'de, Japonya'da ve Hindistan'da yerleşmiş bulunmasıdır. Gerisindeki nedenler ne olursa olsun, bu olgunun kendisi rastgele seçilmiş de olsa, üzerinde çağdaşlaşmanın ilk tuğlalarının yerleştirilmesine uygun bir temel oluşturduğu söylenebilir. Mutlak monarşilerin varlıklarını sürdürmekte direnmeleri elverişsiz koşullar yaratmışsa da, monarşinin güçlü kurumları, çağdaşlaşmanın ilk aşamalarında, soyluluğun yarattığı kargaşanın denetlenmesi bakımından son derece yararlı bir işlev görmüştür. Demokrasi, çapulcu baronların talan ve yağmasının sürüp gitmesi durumunda gelişip serpilemezdi.

Modern çağın erken evrelerinde de, çağdaş demokrasinin en önemli önkoşulu, taht ile soyluluk arasında, krallık erkinin ağır basınakla birlikte, soyluluğa oldukça geniş bir bağımsızlık alanı bıraktığı, belli bir dengenin kurulması olmuştur. Bağımsız bir soyluluğun, demokrasinin gelişmesinin asal bir öğesini oluşturduğu yolundaki çoğulcu görüş, olgusal düzeyde sağlam bir tarihsel temele dayanmaktadır. Bu tez, karşılaştırmalı araştırma alanında, böyle bir öğenin Ekber Hindistanında ve Mançu Çininde bulunmayışı olgusuyla, daha doğrusu, bu ülkelerde soyluluğun gerçekte sahip olduğu göreli bağımsızlığa kabul edilebilir ve meşru bir statü kazandırmakta başarısızlığa uğranması olgusuyla desteklenmektedir. Söz konusu bağımsızlığın nasıl kotarıldığı da aynı derece önemlidir. Bu bakımdan doğrulayıcı kanıtların elde edildiği en klasik yer *(locus classicus)* olan İngiltere'de Güller Savaşı, toprak sahibi aristokrasiyi darmadağın ederek, Fransa'dakinden çok daha ılımlı bir mutlak krallık biçiminin kurulmasını kolaylaştırmıştır. Liberal ve çoğulcu gelenek açısından çok değerli olan böylesi bir dengenin, çağımızın liberallerinin genellikle kabul etmedikleri bir şiddetin ve zaman zaman başvurulan devrim yöntemlerinin meyvesi olduğunu anımsamak yerinde olur.

Bu noktada, kalabalık ve siyasal bakımdan güçlü bir kentliler sınıfının bulunmadığı bir durumda, toprak sahibi aristokrasi, krallık denetiminden kurtulmaya çalışırsa ne olacağı sorusu akla gelebilir. Soruyu daha gevşek bir biçime sokarsak, bir burjuva devriminin olmadığı koşullarda, soyluluk özgürlüğünü kazanmaya kalkarsa ne olabilir? Bu durumda, Batı türünde bir demokrasiye son derece elverişsiz bir sonucun doğacağını rahatlıkla söyleyebileceğimizi sanıyorum. Rusya'da, on sekizinci yüzyılda, çarlığın hizmetindeki memurlar soyluluğu, kendini çarlığa karşı yükümlülüklerinden kurtarırken, serfler üzerindeki erkini olduğu kadar, elinde tuttuğu mülkleri de alıkoymayı, hatta artırmayı becerebilmişti. Tüm bunlar demokrasiye hiç de uygun olmayan gelişmelerdi. Alman tarihi, bazı bakımlardan, Rus tarihinden çok daha aydınlatıcıdır. Bu ülkede soyluluk, Büyük Elektör'e karşı savaşımının büyük bölümünü kentlerden ayrı olarak yürüttü. Bu tarihlerde Alman aristokratlarının ileri sürdükleri isteklerin birçoğu, İngiltere'de ileri sürülen isteklere benzemektedir: Hükümette, özellikle hükümetin gelir sağlama yolları konusunda söz hakkına sahip olmak. Ama bu isteklerin sonucu parlamenter de-

mokrasi olmadı. Kentlilerin ortaçağ sonlarında Güney ve Batı Almanya'daki canlanış döneminden sonra gerilemelerini izleyen yıllar boyunca hep güçsüz kalmaları, Alman tarihinin değişmeyen özelliklerinden birini oluşturmuştur.

Kanıtları çoğaltmaya ve aynı doğrultudaki Asya örneklerini tartışmaya girmeden, parlamenter demokrasinin gelişmesinde, güçlü ve bağımsız bir kentli sınıfının varlığının, onsuz edilemez bir öğe oluşturduğu yolundaki Marksist sav ile büyük ölçüde görüş birliği içinde olduğumuzu belirtmekle yetinelim. Burjuva yoksa demokrasi de olmaz. Dikkatimizi yalnızca tarım kesimi üzerinde yoğunlaştırırsak, başrolü oynayan aktörü sahnede göremeyiz. Bununla birlikte, kırsal alandaki aktörler de dikkatle incelenmeyi hakedecek kadar önemli bir rol oynamışlardır. Ve eğer tarihi kahramanlara ve kötü adamlara dayanarak yazmaya kalksaydık -ki bu, bu satırların yazarının karşı çıktığı bir tutumdur- kötü kalpli totaliterin kırsal bölgede yaşadığını ve kentlerin demokrasi kahramanının kırlarda zaman zaman önemli müttefiklerinin görüldüğünü söylerdik.

Örneğin İngiltere'de durum, böyleydi. Mutlakçılık, Fransa'da, Almanya'nın büyük bir kesiminde ve Rusya'da gittikçe güçlenirken, ilk büyük düzenlemeyle, onu yerleştirme girişiminin çok daha güçsüz olduğu İngiltere topraklarında karşılaştı. Böyle bir durumun doğması, büyük ölçüde İngiliz toprak aristokrasisinin erken bir tarihte ticaretle ilgili nitelikler kazanmaya başlamış olmasındandı. Daha sonraki siyasal gelişmenin yönünü etkileyen en önemli belirleyiciler arasında, toprak sahibi aristokrasinin ticarete yönelik tarıma geçmiş olup olmaması ve eğer geçmişse, bu ticarileşmenin aldığı biçimle ilgili etmenler bulunmaktadır.

Bu gelişmeyi belli başlı dönüm noktalarını ele alıp karşılaştırmalı bir perspektiften kavramaya çalışalım. Avrupa ortaçağ sistemi, feodal beyin toprağının "demesne" adı verilen belli bir bölümünü köylülerin, feodal beyin kendilerini koruması ve adalet dağıtması karşılığında, onun için ekip biçtikleri bir sistemdi; feodal beyin dağıttığı adalet, kuşkusuz demir pençeli ve çoğu kez kendi maddi çıkarlarından yana yontan bir elin adaletiydi. Köylüler, feodal beyin toprağının bir başka bölümünü, kendi yiyecek gereksinimlerini karşılayan ürünler yetiştirmekte kullanırlardı ve barınakları bu toprak üzerinde bulunuyordu. Genellikle ormandan, akarsuların geçtiği topraklardan ve çayırlardan olu-

şan bir üçüncü bölümüyse, köyün ortak toprakları *(commons)* olarak biliniyordu ve bu topraklar, hem feodal bey hem köylüleri için, değerli bir yakacak kaynağı, av alanı ve otlak hizmeti görürdü. Bir dereceye dek feodal beye gerekli emek kaynağını sağlamak için olsa gerek, köylüler çeşitli yollarla toprağa bağlanmışlardı. Ortaçağ tarım ekonomisinde pazarın, hatta bir zamanlar sanıldığından çok öncelerden başlayarak önemli bir rol oynadığı doğrudur. Yine de, daha sonraki çağlardan farklı olarak, feodal bey ile köylüleri, gereksinimlerinin büyük bölümünü yerel kaynaklardan, yerel becerilerle sağlayabilen, büyük ölçüde kendine yeterli bir topluluk oluşturuyorlardı. Sayısız yerel çeşitlilikleriyle bu sistem, Avrupa'nın çok geniş bölgelerinin egemen düzeniydi. Çin'de böyle bir sistem görülmedi. Feodal Japonya bu düzene güçlü benzerlikler gösterdi; Hindistan'ın bazı bölgelerinde de bu sisteme benzer düzenlemelerle karşılaşılabilir.

Kentlerde ticaretin gelişmesinin ve mutlak monarkların vergi isteklerinin yarattığı sonuçlar arasında, feodal üstbeyin gittikçe daha fazla nakit para gereksinimi duymaya başlaması da vardır. Avrupa'nın farklı bölgelerinde bu gereksinime başlıca üç yoldan çözüm arandığı görüldü. İngiliz toprak aristokrasisi, köylülerini kendi başlarının çaresine bakmakta özgür bırakmayı da içeren bir tür ticari çiftçiliğe geçti. Fransız toprak sahibi eliti, genellikle köylüleri toprağın *de facto* (fiili) sahibi olarak bıraktı. Ticarete yöneldikleri bölgelerde soylular nakit gereksinimlerini, köylüleri üründen bir pay vermeye zorlayıp onu pazarda satarak gerçekleştirdiler. Doğu Avrupa soylularının bu gereksinime buldukları çözüm, malikâne sistemine geri dönmek yolunda gerici bir tepki biçimini aldı. Doğu Almanya'da *Junker*'ler, tahıl yetiştirip dışa satmak için, daha önce özgür konumda olan köylüleri serf durumuna indirdiler; Rusya'da, ekonomik nedenlerden çok siyasal nedenlerle benzeri bir yola başvuruldu. Ancak on dokuzuncu yüzyıldadır ki, tahıl dışsatımı Rusya'nın ekonomik ve siyasal görünümünün belli başlı özelliklerinden birini oluşturdu.

İngiltere'de toprak sahibi aristokratların ticarete yönelik tarıma geçişi, soyluların tahta olan bağlılıklarından geriye kalanın çoğunu ortadan kaldırıp, Stuart hanedanının mutlak monarşi yönündeki beceriksiz girişimlerine karşı büyük bir düşmanlık duymalarına neden oldu. Aynı biçimde, İngiltere'de ticari tarımın aldığı Doğu Almanya'dakinden farklı biçim, kentlerle oldukça büyük bir çıkar birliğinin doğmasına yol açtı. Her iki et-

men, İç Savaş'ın ve parlamento yanını tutanların sonul zaferi kazanmasının önemli nedenleri arasındaydı. Bu etmenlerin etkileri önemini sürdürdü ve on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda eklenen yeni etmenlerle, daha da güçlendi.

İngiliz deneyimini ötekilerin yanına koyarsak, bu durumun yarattığı sonuçlar çok daha açık olarak görülecektir. Kabaca, İngiltere'ninkinden başka iki olasılığın daha bulunduğu söylenebilir. İlkin, toprak sahibi yukarı sınıflar arasında ticarete yönelme itileri zayıf olabilir. Bunun böyle olduğu yerlerde doğan sonuç, çok büyük bir köylü kitlesinin varlığını sürdürmesi olacaktır; ki bu da, en iyi durumda, demokrasinin önüne çözülmesi gereken dev gibi bir sorunun dikilmesi, en kötü durumda, komünist diktatörlüğe varacak bir köylü devrimi için gerekli birikimin oluşmasıdır. İkinci olasılık, toprak sahibi yukarı sınıfın, işgücünü toprakta tutmak ve böylece ticarete yönelik tarıma geçebilmek için, çok çeşitli siyasal ve toplumsal kaldıraçları kullanması olabilir. Azımsanamayacak bir endüstri gelişmesiyle bir araya geldikte, bu yol olasılıkla faşizm olarak tanıdığımız sonuca varacaktır.

Faşist hükümetlerin yaratılmasında toprak sahibi yukarı sınıfların oynadıkları rol, bundan sonraki bölümde tartışılacak. Burada yalnızca 1) ticari tarımın biçiminin, doğrudan doğruya tarımın ticarileşmesi kadar önemli olduğunu 2) ticari tarıma uygun biçimlerin zaman içinde erken bir tarihte yerleşmesindeki başarısızlığın, çağdaş demokratik kurumlara varacak bir başka yolu açık tuttuğunu belirtmekle yetineceğiz. Her iki özellik hem Fransız hem Amerikan tarihinde açıkça görülür. Fransa'nın bazı bölgelerinde ticari tarım genellikle köylü toplumunu olduğu gibi bıraktı, ama köylülerden çok şey alarak sonuçta devrimci güçlere katkıda bulunmuş oldu. Fransa'nın çoğu bölgesindeyse, soyluluk arasında, onları ticari tarıma yöneltecek dürtüler İngiltere'dekine göre zayıftı. Ne var ki, Fransız Devrimi aristokrasiyi kanatları kırpılmış kuşa çevirdi ve böylece parlamenter demokrasiye varacak yolu açmış oldu. Birleşik Devletler'de plantasyon köleliği, kapitalist gelişmenin önemli bir yönünü oluşturdu. Öte yandan, kölelik, ılımlı bir deyişle bile demokrasiye elverişsiz bir kurumdu. İç savaş, kısmen de olsa bu engeli kaldırdı. Genel olarak bakıldığında, plantasyon köleliği kapitalizme baskıcı yollardan uyarlanmanın yalnızca en uç örneğidir. Plantasyon köleliğini demokrasiye elverişsiz kılan üç etmenden söz edilebilir. Bun-

lardan birincisi, toprak sahibi üst sınıfın, güçlü baskı aygıtlarına sahip olan ve böylece insan özgürlüğüne uymayan bütün bir siyasal ve toplumsal iklimi dayatan bir devlete gereksinim duyması olasılığının bulunmasıdır. İkincisi, kırsal bölgelerin, malların gemilerle uzak bölgelere gönderilmek üzere geçici olarak depolandığı yerler olmaktan öte bir anlam taşımaması olasılığı bulunan kentler üzerinde üstünlük kurmasına yol açmasıdır. Son olarak, elitin çalıştırdığı işgücüyle ilişkilerini, emekçilerin ayrı bir ırktan oldukları plantasyon ekonomisinde büsbütün ağırlaştıran, insanlık dışı sonuçları vardır.

Ticarete yönelik tarıma geçişin son derece önemli bir adım oluşturduğu belli olduğuna göre, böyle bir adımın hangi koşullarda atılıp, hangi koşullarda atılamadığını nasıl açıklayabiliriz? Bunu çağdaş bir sosyolog olasılıkla kültürel koşullarla açıklamaya çalışacaktır. Ticari tarımın geniş çapta gerçekleştirilemediği ülkelerde, onurla ilgili kavramlar, para biçimindeki kazançlara ve çalışmaya karşı olumsuz tutumlar gibi aristokratik geleneklerin gelişmeyi frenleyici etkileri üzerinde durabilecektir. Araştırmamın başlangıç aşamalarında, ben de böyle açıklamalar arama eğilimindeydim. Ama topladığım bilgiler çoğalınca, bu tür bir araştırma yoluna karşı kuşkucu bir tutuma girmeme yol açan nedenler ortaya çıktı; yine de kültürel koşullarla açıklama çabasının gündeme getirdiği sorunlar, daha sonra tartışılmayı hak eder niteliktedir.

İnandırıcı olabilmesi için, kültürel bir açıklamanın, örneğin İngiltere'nin toprak sahibi yukarı sınıfları arasında, askerlik göreneklerinin, statü ve onur anlayışının, öteki ülkelerden, diyelim ki Fransa'dakinden önemli ölçüde zayıf olduğunu göstermesi gerekir. Her ne kadar İngiliz aristokrasisi Fransız aristokrasisinden daha az kapalı bir grup oluşturmuşsa ve burada soyluluğun yitirilmesine ilişkin resmi bir kural yoktuysa da, bu kültürel farklılıkların ekonomik davranış farklılıklarını açıklamaya yeteceği kuşkuludur. Ya kolonicilikten ve fetihten vazgeçip, tahıl dışsatımına yönelen Doğu Alman soylularına ne demeli? Belki göz önünde bulundurulması gereken ve bunlardan da önemli olan bir başka olgu, ticarete ilişkin dürtülerin İngiltere'deki kadar güçlü olmadığı anlaşılan ülkelerin toprak sahibi seçkinleri arasında bile, yerel koşulların elverişli olduğu bölgelerde, ticarete girmeyi deneyen ve bunu başaran azımsanamayacak azınlıklarla karşılaşılmasıdır. Rusya'nın bazı bölümlerinde dışsatıma yönelik tarım böyle gelişmiştir.

Bu tür gözlemler insanı, ticari tarımı benimsemekte, her şeyden önce yakın kasaba ve kentlerde bir pazar bulunması ve ağır yüklerin taşınabilmesi için demiryollarının döşenmesinden önce, başta suyolları olmak üzere, elverişli ulaştırma olanaklarının varlığı gibi farklılıkların önemini vurgulamaya götürür. Toprak ve iklim farklılıklarının önemi apaçık olmakla birlikte, burjuvazi bu alanlarda da dramın baş aktörü olarak görünmektedir. Siyasal kaygıların da önemli bir rolü olmuştur. Asya'da yaygın biçimde, bir dereceye kadar da Devrim öncesinin Fransasında ve Rusya'da görüldüğü üzere, toprak beylerinin yan gelip, yattıkları yerlerden rantlarını toplamak için devletin baskı aygıtını kullanma olanağını buldukları yerlerde, daha az baskıcı yollara geçmeyi özendirici etmenlerin bulunmayacağı bellidir.

Köylüler arasında ticarete yönelik tarım sorunu, demokrasi bakımından toprak beyleri arasında olduğu kadar önem taşımamakla birlikte, burada onun hakkında da bir şeyler söylemek gerek. Köylülüğün bir başka toplumsal formasyona [sınıfa] dönüşerek köylü sorununun ortadan kalkması, demokrasi için genellikle en iyi çözüm olarak görünür. Yine de, İskandinavya'nın ve İsviçre'nin küçük eşraf demokrasilerinde köylüler, ticarete yönelik tarımın oldukça uzmanlaşmış biçimlerine, özellikle kent pazarları için mandıra ürünleri üretimine geçerek demokratik sistemlerin bir öğesini oluşturabilmişlerdir. Köylülerin bu tür değişikliklere inatla ayak direttikleri, örneğin Hindistan gibi yerler için, nesnel koşullar çevresinde bir açıklama kurmak güç olmasa gerek. Buralarda genellikle gerçek bir pazar bulunmamaktadır. Açlıktan ölmenin sınırında yaşayan köylüler için modernleşmek (çağdaşlaşmak) özellikle onun sağlayacağı yararların başkalarına gitmesi olanağı yaratan türden yerleşik kurumların bulunduğu yerlerde son derece riskli bir iştir. Dolayısıyla, bu koşullar altında anlamlı tek uyum, akıl almaz derecede düşük bir yaşam standardı ve beklenti düzeyinin varlığıdır. Son olarak, koşulların farklı olduğu yerlerde bazen kısa bir zaman dilimi içinde çok büyük değişikliklerle karşılaşılabilindiğini belirtmeliyiz.

Buraya dek tartışma, iki büyük değişken, toprak sahibi yukarı sınıfların monarşiyle ilişkileriyle, pazar için üretimin gereklerine gösterdikleri tepki üzerinde yoğunlaştı. Bu tartışma sırasında değinilip geçilen üçüncü büyük değişkense, toprak sahibi yukarı sınıfların kentlilerle, onların özellikle kabaca "burjuvazi" diyebileceğimiz yukarı tabakasıyla olan ilişkisidir. Bu iki grup

arasında ya da bu iki gruba karşı kurulan koalisyonlar, siyasal önderlerin atlarını sınırları içinde oynatabilecekleri bir dizi fırsat, olanak ya da olanaksızlık yaratarak, siyasal eylemin içinde yürütüleceği temel çevreyi ve çerçeveyi oluşturmuştur ve dünyanın bazı bölgelerinde bugün bile oluşturmaktadır. Dolayısıyla, son derece genel çizgileriyle belirtilecek olursa, sorunumuz toprak sahibi yukarı sınıflarla kent halkı arasında kurulan hangi tür ilişkilerin, çağdaş dönemde görece özgür bir toplumun gelişmesine katkıda bulunduğunu ortaya çıkarmaya çalışmaktır.

Bu işe, kent ile kır arasında ve nüfusun bu iki kesiminin kendi içlerinde bazı doğal bölünme çizgilerinin bulunduğunu anımsamakla başlamak en iyisi. İlk olarak, kentin ucuz yiyecek gereksinimi ve ürettiği mal türlerine yüksek fiyatlar koyma eğilimiyle, kırsal bölgelerin yiyecek fiyatlarının yüksek, zanaatçının dükkânından ve fabrikadan satın aldığı malların fiyatlarının düşük olması isteği arasında, hepimizin bildiği çıkar çatışması vardır. Pazar ekonomisinin yayılmasıyla bu çatışma, gittikçe önem kazanabilir. Kırsal bölgelerde toprak beyi ile köylü, kentte usta ile kalfa ve fabrika sahibi ile endüstri işçisi arasındaki gibi sınıf farklılıkları, bu kır-kent bölünmesini dikine kesmektedir. Köylülerle işçilere karşı kentteki ve kırdaki üst sınıfların çıkarlarının çakıştığı yerlerde, demokrasiye elverişli olmayan bir sonucun doğması olasılığı yüksektir. Ancak bu, böyle bir ittifakın büyük ölçüde içerisinde oluştuğu tarihsel koşullara da yakından bağlıdır.

Toprak sahibi aristokrasinin belli başlı kesimleriyle kentlilerin yukarı katmanları arasında böyle bir çıkar çakışmasının çok önemli bir örneği, Tudor ve Stuart hanedanları dönemi İngilteresinde görüldü. Ne var ki, söz konusu çıkar çakışması, çağdaşlaşmanın erken bir aşamasında ve her iki grubun krallık erkine karşı çıkmalarına yol açacak koşullar içinde gerçekleşmişti. Bu iki özellik, doğurduğu demokratik sonuçlar bakımından yaşamsal bir önem taşır. Aynı dönemin, manufaktürcülerin büyük ölçüde kral ve saray aristokrasisi için silahlar ve lüks tüketim maddeleri üretme işine daldıkları Fransa'nın durumundan farklı olarak, İngiliz burjuvazisi dışsatım ticaretinde köklü çıkarları olan güçlü ve bağımsız bir sınıftı.

Toprak sahibi soyluluk ve *gentry* açısından bakıldığında da, bir dizi elverişli etmenin bulunduğu görülür. Yün ticareti, koyun otlakçılığı uğruna çitleme hareketlerine yolaçarak, on altıncı

yüzyılda, hatta daha da önce kırsal bölgeleri etkilemiş bulunuyordu. İngiltere'nin koyun yetiştiren ve bir azınlık, ama etkili bir azınlık oluşturan yukarı sınıfının, yünü yabancı ülkelere satacak kentlere gereksinimi vardı; ki bu, tahıl yetiştiren *Junker*'lerin işlerini çökmekte olan kentleri atlayarak yürüttükleri Doğu Almanya'daki durumdan son derece farklıydı.

İngiltere'de, İç Savaş'tan önce, toprak sahibi yukarı sınıflarla kentli yukarı sınıfların, özgürlükten yana sonuçlar doğuracak biçimde birleşip karışmaları, büyük ülkeler arasında benzeri görülmeyen tekil bir bileşimdi. Bu birleşmenin bir parçasını oluşturduğu, ondan daha kapsamlı olgu, insanlık tarihinde belki ancak bir kez karşılaşılabilecek bir durumdu: İngiliz burjuvazisi on yedinci yüzyıldan başlayıp, on dokuzuncu yüzyılın büyük bir bölümünü kapsayan bir süre boyunca, ilk burjuvazi olduğu ve dış rakipleri daha güçlerini toplayamadıkları bir sırada gelişmiş bulunduğu için, insanlara özgürlük tanınmasından çok büyük maddi yararlar sağlayacak bir konumdaydı. Bununla birlikte, İngiliz deneyiminden, kentlerdeki ve kırlardaki yukarı sınıfların önemli kesimlerinin işbirliğinin, parlamenter demokrasinin gelişmesine elverişli bir ortam yaratma koşulları hakkında, geçici ve genel varsayımlar biçiminde bazı çıkarsamalar yapmak yararlı olabilir. Daha önce de belirtildiği gibi, söz konusu birleşmenin krallık bürokrasisine karşı gerçekleşmiş olması büyük önem taşımaktadır. İkinci bir koşul, ticaret ve endüstri önderlerinin toplumun başat öğesi olma yoluna girmiş bulunmaları olarak görünmektedir. Bu koşullar altında toprak sahibi üst sınıflar, burjuva ekonomik davranışları geliştirebilmektedirler. Bu yalnızca burjuvaları taklit etmekle değil, genel koşullarla ve kendi yaşam koşullarının gerektirdiği tepkilerle gerçekleşir. Tüm bunlar, ekonomik gelişmenin ancak erken bir evresinde gerçekleşebilecek şeyler olarak görünmektedir. Dolayısıyla, yirminci yüzyılda herhangi bir yerde yinelenmeleri hiç de olası değildir.

Burjuva davranışını benimsemek, daha sonraki bir evrede, İngiltere'de on dokuzuncu yüzyılda olduğu gibi, temelde burjuva nitelikleri gösteren bir toplumda, toprak sahibi üst sınıfların siyasal komuta makamlarını ellerinde tutmalarını kolaylaştırmaktadır. Burada başka üç önemli etmenin daha bulunduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi, ticaretle ve endüstriyle uğraşan çevrelerle eski toprak sahibi sınıflar arasında, oldukça derin bir karşıtlığın bulunmasıdır. İkincisi, toprak sahibi sınıfların olduk-

ça sağlam ekonomik temellere dayanıyor olmalarıdır. Bu iki etmen de reform isteklerine karşı sağlam bir üst sınıf muhalefet cephesinin oluşmasını engeller ve halkın desteğini kazanmak için aralarında belli bir rekabetin doğmasına yol açar. Son olarak, toprak sahibi seçkinlerin, bazı aristokratik bakış açılarını ticaretle ve endüstriyle uğraşan sınıflara geçirebilecek güçte olmalarının gerektiğini ileri süreceğim.

Bu değer aktarımında, eski bir mülkün yeni para gücüyle ittifak kurarak varlığını sürdürmesini sağlayan sınıflar arası evlilikleri aşan bir yan vardır. Burada bugün, ancak şöyle böyle kavrayabilecek durumda olduğumuz birçok ince tutum değişikliği söz konusudur. Bunların yalnızca sonuçlarını biliyoruz: Burjuva-toprak beyi etkileşiminde, Almanya'da görüldüğü gibi, aristokrat tutumların güçlenmesinden çok burjuva tutumların ağır basması gerekiyor. Bu değerler geçişmesinin (ozmosun) hangi düzeneklerle oluştuğu belirsiz. Bunda eğitim düzeninin önemli bir rol oynadığına kuşku bulunmamakla birlikte, tek başına eğitimin belirleyici bir etmen olabilmesi pek olası görünmüyor. İngiltere'de pek bol olan biyografi yazınında yapılacak bir keşif gezisi, toplumsal yapıyla ilgili açık tartışmalar konusunda, bazen cinsellik konusunda görüldüğü kadar güçlü bir İngiliz tabusunun bulunmasına karşın birçok ipucu verebilir. Toplumsal, ekonomik ve siyasal bölünme çizgilerinin birbirleriyle örtüşüp üst üste binmedikleri yerlerde, çatışmaların, demokratik bir uzlaşmayı dışlayacak ölçüde ateşli ve sert geçmesi olasılığı fazla değildir.

Böyle bir sistemin bedeli kuşkusuz, daha çok sistemin sürmesinde çıkarları bulunanların hoş görmeleri anlamında geniş bir "hoşgörülebilir" kötüye kullanma eğiliminin sürmesi olacaktır.

İngiliz köylülüğünün yazgısına kısa bir bakış, demokrasinin gelişmesinin, kendi başına önemli etmenlerinden birine bir kez daha ışık tutar. İngiltere'nin çitlemeler yoluyla bulduğu "köylü sorununa sonul çözüm" bazı yazarların bizi düşünmeye yöneltikleri kadar acımasız ve köklü bir çözüm olmayabilirse de, endüstri devriminin bir bölümünü oluşturan çitlemelerin, köylü sorununu İngiliz siyasal yaşamının gündeminden çıkardığı görüşünün doğruluğundan kuşku duyulamaz. Dolayısıyla İngiltere'de, Almanya'da ve Japonya'da olduğu gibi toprak sahibi yukarı sınıfların gerici amaçlarına hizmet edecek kitlesel bir köylü de-

posu yoktu. Aynı biçimde, İngiltere'de Rusya'daki ve Çin'deki köylü devrimlerinin kitlesel temelleri de ortadan kalkmıştı. Son derece farklı nedenlerle, Birleşik Devletler de, köylü sorununun yarattığı siyasal rahatsızlıklardan kurtulabildi; Fransa ise kurtulamadı ve Fransız demokrasisinin on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllardaki istikrarsızlığının nedenlerinden biri de bu olgudur.

Çitlemelerin herkesçe kabul edilen acımasızlığı, bizi, demokrasiye barışçı geçiş olanaklarının sınırlılıklarıyla yüzleştirir ve demokrasinin kuruluşundan önceki açık ve şiddete başvurulan çatışmaları unutmamamızı sağlar. Burada devrimci şiddetin rolünü anımsatacak diyalektik ilişkiyi yeniden kurmanın zamanı geldi. Devrimci şiddetin büyük bölümünün, belki de en önemli özelliklerini oluşturan bölümünün kökleri, Batı demokrasisine varacak yol boyunca karşılaşılan tarım sorunlarında yatmaktaydı. İngiliz İç Savaşı mutlak monarşiyi dizginledi ve tacir kafalı büyük toprak beylerini, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda köylü toplumunun yıkılmasında üzerlerine düşen rolü oynamak üzere serbest bırakmış oldu. Fransız Devrimi, bazı kesimleri çalıştırdıkları işgücünü denetimde tutmak için baskıcı düzenekleri gerektiren yeni üretim biçimlerine geçmiş olmakla birlikte, genelde hâlâ pazar öncesi çağda yaşayan toprak sahibi seçkinlerin erkini kırdı. Bu anlamda Fransız Devrimi, daha önce de belirtildiği gibi, sonunda demokrasiye elverişli kurumlar yaratmanın seçenek yollarından birini oluşturdu. Son olarak, Amerikan İç Savaşı'nın da, aynı biçimde, demokratik gelişmenin önünde bir engel oluşturan, ama [Fransa'dan farklı olarak] kapitalizmin bir parçası biçiminde gelişmiş bulunan toprak sahibi seçkinlerin erkini kırdığını belirtmeliyiz.

Bu şiddete dayalı üç altüst oluşun, liberal ve burjuva demokrasiyi ister desteklediğine ister köstebeklediğine inanılsın, bunların bütün oluşturan bir sürecin birer önemli parçası olduklarını kabul etmek zorunludur. Tek başına bu olgu bile, onların "burjuva devrimleri" ya da "liberal devrimler" olarak adlandırılmalarının yanlış olmadığını gösteren bir kanıt oluşturur. Bununla birlikte, devrimleri ya da herhangi bir önemli tarihsel olayı sınıflandırmanın büyük güçlükleri vardır. Daha ileriye gitmeden, bu noktayı tartışmamız yararlı olacak.

Bazı son derece genel nedenler, bu türün birkaç büyük kategoriye ayrılmasını gerekli kılmaktadır. Feodalizm, mutlak monarşi ve kapitalizm gibi bazı kurumsal düzenlemelerin, yüksel-

dikleri, egemen oldukları ve çöktükleri apaçık bir gerçek olarak görülür ya da görülmelidir. Belli bir dizi kurumlar bütününün, örneğin kapitalizmin İtalya, Hollanda, İngiltere, Fransa ve Birleşik Devletler'de gelişmesinde görüldüğü gibi önce bir ülkede, sonra diğerinde gelişmesi, tarihin genel olarak devrimci bir yol izlediği görüşüne ters düşmez. Hiçbir ülke tek başına tüm aşamalardan geçmez gelişmeyi, kendi durumunun ve kurumlarının olanak verdiği ölçüde, belirli bir noktaya dek götürür. Üretim araçlarında özel mülkiyetten yana bir devrim de, bazı evrelerde başarılı olma şansına sahipken, bazı evrelerde böyle bir şansa sahip değildir. Bu devrim, on dördüncü yüzyıldan on altıncı yüzyıla kadar uzanan süre içinde umutsuz derecede erken doğmuş ve önemsiz bir akım olarak görünebilirken, yirminci yüzyılın ikinci yarısında son derece çağdışı bir duruma düşebilir. Belli bir ülkenin belli bir anda içinde bulunduğu somut tarihsel koşulların üstünde ve ötesinde, dünyanın başka bölgelerinde ulaşılan teknik zanaatların, ekonomik ve siyasal örgütlenmenin durumu gibi bir devrimin başarıya ulaşıp ulaşamayacağını büyük ölçüde belirleyen dünya çapında etkili koşullar vardır.

Bu düşünceler bizi, devrimlerin, gelişmelerine katkıda bulundukları kurumsal sonuçlar açısından sınıflandırılmaları gerektiği sonucuna götürür. Böyle büyük sınıflandırmalar kullanmak istememek ve kullanıldığında doğan kavram kargaşası, bir devrime kitle desteğini sağlayanların, onu yönetenlerin ve sonuçta ondan yararlananların çok farklı gruplar olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu ayrım ele alınan her örnekte akılda tutulmak koşuluyla, İngiliz İç Savaş'ını, Fransız Devrimi'ni ve Amerikan İç Savaşı'nı, burjuva demokratik devrim *türünün* aşamaları olarak görmek hem doğrudur hem de aralarındaki benzerlikler kadar farklılıkları saptamak bakımından gereklidir.

Bu terimi severek kullanmayışımızın bazı nedenleri var ve hangi bakımlardan yanıltıcı olabileceğini göstermek de yararlı olur. Bazı yazarlara göre "burjuva devrimi" kavramı, kentlerdeki ticaretle ve manufaktürle uğraşan sınıfların ekonomik erkinin, daha çok toprağa dayanan eski yönetici sınıfın hâlâ elinde bulunan siyasal erkle çatışmaya düşeceği noktaya dek düzenli olarak artmasını gerektirir. Bu çatışma noktasında, ticaretle ve endüstriyle uğraşan sınıfların, siyasal erkin dizginlerini ele geçirmelerine ve çağdaş parlamenter demokrasinin başlıca özelliklerini biçimlendirmelerine yol açacak devrimci bir patlamanın olacağı

varsayılır. Böyle bir anlayış tümüyle yanlış değildir. Fransa'da bile *ancien régime*'in dayattığı kösteklere düşman olan burjuvazinin bir bölümünün ekonomik erkinin arttığını gösteren bazı güçlü göstergeler var. Bununla birlikte, burjuva devrimine böyle bir anlam vermek, gerçekte olup biteni karikatürleştirecek derecede basitleştirmek olur. Bunun gerçekten bir karikatür olduğunu gösterebilmek için şu üç noktayı anımsamak yeter: 1) İngiltere'de, İngiliz toprak aristokrasisinin, siyasal aygıt üzerindeki denetimini tüm on dokuzuncu yüzyıl boyunca elinde tutmasını sağlayan bir olgu olarak, kapitalizmin kırsal bölgelerde önemli bir yer tutması; 2) Fransa'da, katıksız burjuva ivmesinin güçsüzlüğü, burjuvazinin, eski düzenle sıkı bağlar içinde bulunması, devrim sırasında radikal müttefiklere [köylülere ve işçilere] yaslanması, köylü ekonomisinin çağdaş döneme dek sürmesi; 3) Birleşik Devletler'de plantasyon köleciliğinin, endüstri kapitalizminin bir parçası olarak doğup gelişmiş olması ve kapitalizmden çok demokrasinin önünde bir engel oluşturması olgusu.

Az önce belirtildiği gibi, asıl güçlük "burjuva devrimi", "köylü devrimi" gibi deyişlerin, devrimi yapanlarla ondan yararlananları aralarında bir ayırım yapmadan aynı kefeye koymasından kaynaklanmaktadır. Aynı biçimde bu terimler, devrimlerin hukuksal ve siyasal sonuçlarıyla, bu devrimlerde etkin rol almış grupları birbirine karıştırmaktadır. Yirminci yüzyıl köylü devrimleri, kitle desteğini, komünist hükümetlerce uygulamaya konan çağdaşlaşma programlarının başlıca kurbanı olacak köylülerden almıştı. Bununla birlikte, bu terimleri, tutarsızlıklarının açıkça bilincinde olarak kullanmayı sürdüreceğim. Köylü devrimlerini tartışırken, yirminci yüzyılda bu devrimlerin sonucunun komünizm olduğunun bilincinde olarak, söz konusu devrimlerin gerisindeki başlıca halk gücünü oluşturan köylülerden söz ediyor olacağız. Burjuva devrimlerini tartışırken, bu terimi kullanmamızın dayanağı, bu devrimlerin doğurduğu bir dizi hukuksal ve siyasal sonuç olacak. Tutarlı bir terminoloji, yeni terimlerin bulunmasını gerektirmektedir; ama böyle bir girişimin kavram kargaşasını daha da artırmasından korkarım. Asıl sorun da herhalde etiketlerin doğru kullanılmasından çok, neyin ve niçin öyle olduğunun ortaya konmasıdır.

Artık [İngiliz] Püriten Devrim'in, Fransız Devrimi'nin ve Amerikan İç Savaşı'nın, bugün çağdaş Batı demokrasisi olarak adlandırılabilecek noktaya varan uzun bir siyasal değişme süreci

içinde oldukça büyük çapta şiddete başvurulan, toplumu altüst eden hareketler olduklarının, bu gibi konular ne kadar aydınlatılabilirse o kadar açık olarak ortaya çıkmış bulunduğunu kabul edebiliriz. Bu sürecin ekonomik nedenleri vardır; ama tek nedeni ekonomik değildir. Bu süreç sırasında yaratılan özgürlükler birbirleriyle sıkı bir ilişki içindedir. Çağdaş kapitalizmin doğuşuyla bağlantılı olarak ortaya çıkmış bulunan bu özgürlükler, özgül bir tarihsel dönemin damgasını taşır. Liberal ve burjuva toplum düzeninin asal öğeleri, oy kullanma hakkı, yasaları yapan, dolayısıyla yürütme organının önerilerinin otomatik olarak benimsendiği bir onay yeri olmaktan öte bir organ olan bir yasama organında temsil edilme hakkı, ve, hiç değilse kuramda, doğuşa ya da soydan devredilen konuma bakarak hiçbir özel ayrıcalık tanımayan bir nesnel hukuk sisteminin bulunması, mülkiyet haklarının güvenlik altına alınması ve bu hakların kullanılmasının önündeki, geçmişten kalma engellerin kaldırılması, dinsel hoşgörü, konuşma özgürlüğü ve barışçıl amaçlı bir araya gelme, toplanma hakkıdır. Uygulamada bunlar tam olarak yerine getiriliyor olmasalar bile, hemen herkesçe çağdaş liberal bir toplumun ayırıcı belirtileri olarak kabul görür.

Böyle bir toplumu türeten bütün bir tarihsel sürecin en belirgin özelliği, tarım kesiminin denetim altına alınması oldu. Bu, daha iyi bilinen bir olgu olan işçi sınıfının disiplin altına alınması kadar önemli, ve elbette onunla çok yakından ilişkili bir olaydı. Öyle ki, İngiliz deneyimine bakarak insanın, önde gelen toplumsal etkinlik olarak tarımdan kurtulmanın, başarılı bir demokrasinin önkoşullarından biri olduğunu söyleyesi geliyor. Bu amaçla, toprak sahibi yukarı sınıfın siyasal hegemonyasının kırılması ve biçiminin değiştirilmesi gerekti. Köylünün de, kendisinin ve efendisinin tüketimi için üretmek yerine, pazar için üretimde bulunan bir çiftçiye dönüştürülmesi gerekiyordu. Bu süreç içinde, toprak sahibi yukarı sınıflar, ya İngiltere'de olduğu gibi kapitalist ve demokratik dalganın önemli bir bölümünü oluşturdular ya da ona karşı çıktılarsa, devrimin ve iç savaşın çarkları arasında ezilip bir kıyıya atıldılar. Kısacası, toprak sahibi yukarı sınıflar ya burjuva devrimine yardım ettiler ya da devrim onları yıkıp yok etti.

Bu tartışmayı kapatmadan önce, demokrasinin gelişmesi için çok önemli olduğu apaçık görülen belli başlı koşulları ortaya koymak ve ulaşılan sonuçların doğruluğunu sınamak için, bu

koşulları Hindistan deneyimiyle karşılaştırmak yararlı olacak. Böyle bir çaba sonucunda, söz konusu koşullardan bazılarının varlığının, Hindistan'da parlamenter demokrasinin başarılı yönleriyle ya da bu yönlerin tarihsel kökenleriyle kanıtlanabilecek bir bağlantısının bulunduğu gösterilebilirse; öte yandan başka bazı koşulların bulunmamasının, Hint demokrasisinin karşılaştığı güçlüklerle ve engellerle bağlantısının bulunduğu görülürse, ulaştığımız sonuçları daha büyük bir güvenle savunabiliriz.

Yaptığımız çözümlemede, demokratik gelişmenin ilk koşulu olarak karşımıza "*gereğinden çok güçlü bir krallık ile gereğinden fazla bağımsız bir aristokrasinin bulunmadığı bir dengenin kurulması*" çıktı. Mogul Hindistanında, tahtın erki en yüksek noktasındayken, yukarı sınıfların erkinden kat kat fazlaydı. Mülkiyet hakları herhangi bir güvence altında bulunmayan soylu, Moreland'ın ünlü deyişiyle, yönetici erkin ya uşağıydı ya da düşmanı. Mogul sisteminin gerilemesi, terazinin öteki kefesinin ağır basmasına yol açarak, yukarı sınıfları, birbirleriyle savaşan küçük yerel prenslerden oluşan bir siyasal sistem kurmak üzere serbest bıraktı. Bununla birlikte, daha sonra İngilizlerin on sekizinci yüzyılda Hint topraklarında, kendi ülkelerindekilere benzer güçlü, ilerici bir köy eşrafı yaratma girişimleri tam bir başarısızlığa uğradı. Hindistan toplumu, demokrasinin ikinci koşulunu, ya toprak sahibi aristokrasinin ya da köylülüğün "*ticarete yönelik tarımın uygun bir biçimine yönelmesi*" gereğini de yerine getiremedi. Tersine, İngilizlerin kurduğu hukukun ve düzenin koruyucu şemsiyesi, nüfusun artması olanağını yaratıp, tefecilerle birlikte, köylülerin kendilerinin yemedikleri ürünlerin çoğunu kendilerine çekebilen asalak bir toprak beyleri sınıfının doğmasına yol açtı. Bu durum ise kapital birikimini ve endüstrinin gelişmesini büyük ölçüde engelledi. Bağımsızlık gelince, bir dereceye dek köylülerin, köyün ülküleştirilmiş geçmiş günlerine dönme özleminin desteğiyle geldiği için, bu, kırsal bölgelerde çağdaşlaşmanın önüne yeni engeller koydu, hatta gerçek bir çağdaşlaşmayı tehlikeli bir biçimde geciktirdi. Bu koşulların, sağlam temellere dayanan bir demokrasinin kurulmasının ve işlemesinin önündeki en büyük engeller arasında bulunduğu, uzun boylu açıklamaları gerektirmeyecek kadar ortada.

Öte yandan, İngilizlerin ayrılması, toprak sahibi seçkinlerin siyasal ağırlığını büyük ölçüde azalttı. Hatta bağımsızlık sonrası reformlarının, toprak sahiplerinin erkini tümüyle yok ettiğini

ileri sürenler bile vardır. Demokratik kurumların gelişmesi bu sınırlar içinde Batı modelini izledi. Ama daha önemlisi, İngiliz işgalinin, sırtını toprak sahibi seçkinlere dayayarak ve İngiltere'deki ticaret çevrelerinin çıkarlarından yana yontarak kentte yaşayan ve ticaretle uğraşan sınıfların önemli bir kesimini muhalefete itmesi, böylece güçlü bir toprak seçkinleri sınıfıyla zayıf bir burjuvazinin koalisyonunu, bundan sonraki bölümde daha ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi, Avrupa'da ve Asya'da sağcı yetkeci (otoriteryan) rejimlerin ve akımların toplumsal kaynağını oluşturan uğursuz koalisyonu önlemiş olmasıdır. Demek ki, yerine getirilmiş bulunan iki koşul, *"toprak sahibi aristokrasinin zayıflaması, köylülere ve işçilere karşı bir aristokrasi-burjuvazi koalisyonunun önlenmesi"* idi.

Hindistan demokrasisi, en azından biçimsel yapısının ve onun yanı sıra yasal (resmen tanınan) bir muhalefetin varlığıyla protesto ve eleştiri kanallarının açık olması anlamında demokrasinin özünün önemli bir bölümünün devrimci bir şiddet evresinden geçilmeksizin kurulabildiği önemli bir örnek oluşturmakta. (Sepoy Askeri Ayaklanması, daha çok geriye yönelik bir hareket olduğu için devrimci bir şiddet eylemi sayılmaz.) Bununla birlikte, beşinci bir koşulun, *"geçmişle devrimci bir kopuş"* koşulunun yokluğu ve bugüne dek bu yönde herhangi güçlü bir akımın bulunmayışı, Hindistan'ın sürüp giden gerikalmışlığının ve liberal demokrasinin bu ülkede karşılaştığı olağanüstü güçlüklerin nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Hindistan üzerine çalışan bazı araştırmacılar, Hindistan'ın Batı eğitimiyle yetişmiş küçük elitinin, demokrasiyi kolaylıkla yıkabilecek bir konumda olmalarına karşın, ona bağlı kalışları konusunda duydukları şaşkınlığı dile getirmişlerdir. İyi de niçin onu yıkmak istesinler? Demokrasi, bu aydınların ayrıcalıklarının sürmesini sağlayan toplumsal yapıda büyük çapta herhangi bir revizyona gidilmesini reddetmelerini haklı kılmaya yaramıyor mu? Yine de, onlara haksızlık etmiş olmamak için, böyle bir revizyon işinin, en öğretisel radikal kişiler dışındaki herkesi bunun sorumluluğunu üstlenmekten korkutacak kadar ağır bir görev olduğunu belirtmeliyiz. Bu nokta, insanın üzerinde daha fazla durmasını isteyecek çekicilikte olsa da, Hindistan'ın siyaseti burada bizi bir demokrasi kuramının doğruluğunu sınamamıza yardımcı olduğu ölçüde ilgilendirmektedir. Demokrasinin Hindistan'daki başarıları ve eksiklikleri, bugün [1960'ların ortasında] hâlâ karşı karşıya bulunduğu

engeller ve belirsizlikler, tüm bunlar, öteki ülkelerin deneyimlerinden süzülerek çıkarılmış beş koşul ile akla yakın biçimde açıklanabilmektedir. Kuşkusuz bu, hiçbir biçimde söz konusu kuramın doğruluğunun kanıtını oluşturmaz. Ancak söz konusu beş koşulun, Hindistan tarihinin anlamlı yönlerini aydınlatmakla kalmadığını, Hindistan tarihinin de, söz konusu kuramı güçlü bir biçimde desteklediğini sanıyorum.

VIII

Tepeden İnme Devrim ve Faşizm

Toplumu çağdaş endüstri dünyasına götüren ikinci anayolu, kendini en açık olarak Almanya ve Japonya örneklerinde gösteren "kapitalist ve gerici yol" olarak adlandırmıştık. Almanya'da ve Japonya'da kapitalizm, hem tarım hem endüstri kesimine iyice yerleşmiş ve onları endüstri ülkelerine dönüştürmüştü. Ama bunu herhangi bir devrimci halk ayaklanması olmaksızın yapmıştı. Bu ülkelerde devrim yönünde (Japonya'da Almanya'dakinden çok daha zayıf olmak üzere) bazı eğilimler görülmüşse de, bu eğilimler her iki ülkede de hedefinden saptırılmış ve ezilmiştir. Söz konusu yenilgilerin ve Batılı demokratik kurumlara yönelmenin gerisindeki itici güçlerin zayıflığının tek nedeni olmamakla birlikte, bu sonuca katkısı olan nedenlerden biri, bu ülkelerin kırsal bölgelerinde var olan toplumsal koşullar ve kapitalist dönüşümün aldığı özgül biçimdir.

Kırsal bölgelerde, iyi kârlar elde edilmesi anlamında ekonomik bakımdan başarılı bazı kapitalist dönüşüm biçimleri görülebilir; ama bunlar, oldukça açık nedenlerle hiç de on dokuzuncu yüzyıl Batı dünyasında görülenler türünde, özgür kurumların gelişmesine elverişli biçimler olmayabilir. Bu biçimler zaman zaman iç içe geçmiştir; yine de iki genel türü ayırmak güç değil. Bunlardan birinde, toprak sahibi bir üst sınıf, Japonya'da olduğu gibi, daha önceki köylü topluluğunu az çok olduğu gibi sürdürerek, kır toplumunda, yalnızca köylülerin ellerinden alıp pazarda

satarak kâr elde etmesini sağlayan bir "artı" yaratmalarına olanak verecek değişiklikleri gerçekleştirir. Diğerinde, toprak sahibi yukarı sınıf, plantasyon köleliği doğrultusunda tümüyle yeni düzenlemeler geliştirebilir. Çağdaş dönemde açık kölecilik ancak kolonici işgalciler sınıfının tropik bölgelere girişinin bir ürünü olabilirdi. Ama Doğu Avrupa'nın bazı bölgelerinde yerli soylular, plantasyon köleliğine benzer sonuçlara varan yollarla, köylüleri yeniden toprağa bağlayarak serfliği geri getirebildiler. Bu üçüncü yol, öteki iki yolun ortasında bir yerlerde yer almaktadır.

Köylü toplumunu olduğu gibi sürdürmek, ama ondan daha fazla artı sızdırmak sistemi de, büyük tarım birimlerinde köle ya da yarı köle emeği kullanmak da, "artı"yı çekebilmek, emek gücünü bulunduğu yerde tutabilmek ve genel olarak sistemi çalıştırabilmek için zora dayalı siyasal sistemlere başvurulmasını gerektirir. Bu yöntemlerin bazıları, kuşkusuz dar anlamda "siyasal" sıfatının içine girmeyen yollardır. Özellikle köylü toplumunun olduğu gibi korunduğu yerlerde, toprak beyinin konumunu sağlam temellere dayandırmak için, geleneksel ilişkilerden ve tutumlardan yararlanmak üzere her türlü girişimde bulunulur. Bu siyasal yöntemlerin önemli sonuçları olacağını düşünerek onlara bir ad vermek yararlı olur. İktisatçılar, bir sistemde büyük miktarda emek mi büyük miktarda kapital mi kullanıldığına bakarak, "emek-yoğun" tarım ve "kapital-yoğun" tarım ayrımı yaparlar. Aynı biçimde, köleliğin yalnızca aşırı türünü oluşturduğu "emek-baskıcı" *(labor-repressive)* sistemlerden söz etmek de yararlı olabilir. Böyle bir kavramın zorluğu, haklı olarak, gelmiş geçmiş sistemlerden hangisinin emek baskıcı olmadığı sorusundan kaynaklanır. Yapmaya çalıştığım, toprağı işlemek ve diğer sınıfların tüketeceği tarımsal artıyı yaratmak için gerekli işgücü sağlamak üzere, bir yanda ("siyasal" terimini az önce önerdiğimiz gibi geniş anlamda kullanarak) siyasal düzeneklere, öte yanda işgücü pazarına dayanmak arasında bir fark bulunduğunu önermektedir. Her iki durumda da altta kalanlar büyük acılar çeker.

"Emek-baskıcı" tarım sistemi kavramını işe yarar kılabilmek için, bu yolla çalıştırılan insanların çok sayıda olmaları koşulunu öne sürmek gerekebilir. Aynı zamanda, bu sistemin içine nelerin girmediğinin, örneğin on dokuzuncu yüzyıl ortalarının Amerikan aile çiftliğinin bu sistemin içine sokulamayacağının açıkça belirtilmesi yerinde olur. Bu durumda da aile üyelerinin

emeğinin sömürülmesi söz konusudur; ama bu, göründüğü kadarıyla dıştan sağlanan pek az destekle, daha çok aile reisinin kendisinin gerçekleştirdiği bir sömürüdür. Gene, kiralanmış işçilerin, kendilerine önerilen işleri kabul etmeyip başka yere gidebilmek gibi önemli bir gerçek özgürlüğe sahip oldukları durumlar, uygulamada ender olarak gerçekleşse bile, "emek-baskıcı" sıfatını taşıyan sistemin içine sokulamayacaktır. Son olarak, ticaret öncesi ve endüstri öncesi tarım sistemlerinde, üstbeyin gördüğü adalet ve güvenlik hizmetleriyle çiftçinin ürün biçimindeki katkısı az çok dengeliyse, bunların mutlaka "emek-baskıcı" sistemler sayılmasının gerekmeyeceğini belirtmeliyiz. Söz konusu dengenin, nesnel olarak saptanıp saptanamayacağı, köylü devriminin nedenleri arasında yeniden karşımıza çıktığında, bir sonraki bölümde ele alınması daha uygun olan ve tartışmaya açık bir noktadır. Burada, çağdaşlaşma sürecinde kurulan emek baskıcı tarım sistemlerinin, köylülerin öteki sistemlerde çektiklerinden daha büyük acılara yol açmayacağını belirtmekle yetinelim. Japon köylüleri bu sistemde, İngiliz köylülerinden daha az sıkıntı çekmişlerdir. Burada üzerinde durduğumuz sorun ise daha farklı: Emek baskıcı sistemlerin, nasıl ve niçin demokrasinin gelişmesine elverişsiz bir ortam yarattıklarını ve faşizme varan kurumlar bütününün önemli bir öğesini oluşturduklarını araştırmaktır.

Parlamenter demokrasinin kırsal kökenlerini tartışırken, monarşiden sınırlı bir bağımsızlığın, her yerde var olan bir durum olmamakla birlikte, demokrasiye elverişli koşullardan birini oluşturduğunu görmüştük. Emek baskıcı bir tarım sistemi, merkezi otoriteye karşıt bir eylem sonunda kurulmuş olsa bile, sonradan siyasal destek arayışı içindeki monarşiyle birleşip kaynaşabilir. Bu durum, aynı zamanda soyluluk arasında askeri bir ahlakın demokratik kurumların doğup gelişmesine elverişli olmayan bir biçimde korunup sürdürülmesine yol açabilir. Prusya devletinin gösterdiği evrim, bunun en açık örneğini verir. Söz konusu gelişmelere, bu çalışmanın birçok yerinde değindiğimizden, burada en kaba çizgilerine indirgeyip kısa bir anımsatmada bulunmakla yetinelim.

Kuzeydoğu Almanya'da, on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda görülen, bir başka bağlamda hakkında daha söyleyeceğimiz sözler bulunan malikâne sistemine geri dönüş, köylülüğün feodal yükümlülüklerinden özgürleşme arayışıyla, onunla el ele giden

ve İngiltere ile Fransa'da sonunda Batı demokrasisine varan kent yaşamının gelişmesine sekte vurdu. Bunun tek değilse de en önemli nedeni, tahıl dışsatımlarındaki gelişmeydi. Prusya soyluluğu, Töton Düzeni* içinde özgürlüğe yakın bir konumda olan köylülerin zararına olarak, elinde tuttuğu toprakları genişletti ve köylüleri serfleştirdi. Aynı sürecin bir parçası olarak soyluluk, dışsatım yollarını keserek kentleri de kendine bağımlı duruma düşürdü. Daha sonra Hohenzollern yöneticileri, soylularla kentlileri birbirlerine karşı çıkararak, soyluluğun bağımsızlığını yıkmayı ve zümreleri ezmeyi başardılar; böylelikle parlamenter hükümete doğru gidişin aristokrat öğesini devre dışı bıraktılar. Bu gidişin on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda vardığı sonuç, krallık bürokrasisiyle toprak aristokrasisinin askerleşmiş bir bileşimi olan "Kuzeyin Spartası"nın yaratılması oldu.[1]

Yönetici sınıfın doğası gereği üstün olduğu anlayışıyla statü sorunlarında aşırı duyarlı olma gibi, varlıklarını yirminci yüzyıla kadar sürdüren bazı çarpıcı özellikler toprak aristokrasisinden geliyordu. Yeni kaynaklardan beslenen bu anlayışlar, daha sonra ırksal üstünlük kavramlarında vulgarize edilip, bir bütün olarak Alman halkına seslenebilecek bir biçime sokulabildi. Krallık bürokrasisiyse, aristokratların tüm direnmelerine karşın, sınıfın ve bireyin üstünde ve üzerinde bulunduğu ileri sürülen bir kurumu, on dokuzuncu yüzyıldan önce "ulus" olgusundan söz etmek anakronik (çağdışı) olacağı için, ulus diyemeyeceğimiz bir kuruma mutlak ve körü körüne boyun eğme idealini getirdi. Prusya disiplini, boyun eğme ve bir askerin kaya gibi sert niteliklerine duyulan hayranlık, daha çok Hohenzollern hanedanının merkezi bir monarşi yaratma çabalarından doğmuştu.

Bütün bunların, amansız bir yazgının on altıncı yüzyıldan başlayarak Almanya'yı, hiçbir biçimde geri dönülemeyecek bir yolda faşizme doğru süreklemeye başladığı anlamına gelmeyeceği besbelli. On dokuzuncu yüzyılda endüstrinin hızlanmaya başlamasıyla birlikte, başka bazı ve çok önemli etmenlerin de devreye girmesi gerekti. Ki az sonra bunlar üzerinde durmamız gerekecek. Aynı zamanda faşizme yönelen ana akımın içinde çok önemli çeşitlilikler ve faşizmin yerini alabilecek başka biçimler vardı; daha kesin ve teknik bir terimle belirtilmesi istenirse, tepeden inme devrim yoluyla tutucu çağdaşlaşma ana akımının için-

* Töton Şovalyelik Düzeni (ç.n.).

1 Bkz. Rosenberg, *Bureaucracy*; Carsten, *Origins of Prussia*.

de birbirine seçenek oluşturan yolların (alt seçeneklerin) bulunduğu söylenebilir. Japonya'da, yetkeye sonuna dek boyun eğme anlayışı, denklemin monarşik tarafından çok feodal tarafından gelmiş görünür.[2] Ve yine faşizmin icad edildiği yer olan İtalya'da, güçlü bir ulusal monarşi yoktu. Mussolini, monarşiye denk düşecek bir simge bulabilmek için, ta Eski Roma'ya dek geriye gitmek zorunda kaldı.

Çağdaşlaşma yolunun daha sonraki bir evresinde, toprak sahibi yukarı sınıfların etkili kesimleriyle yeni doğmakta olan ticaret ve manufaktür çıkarları arasında kurulan, kaba ama işlerliği olan koalisyon gibi yeni ve son derece önemli bir etmen ortaya çıkabiliyor. Bu, yirminci yüzyıl ortalarına kadar sürmüş olmakla birlikte daha çok bir on dokuzuncu yüzyıl siyasal bileşimiydi. Marx ve Engels, Almanya'da ölü doğan 1848 devrimine ilişkin tartışmalarında, devrimin öteki önemli nitelikleri konusunda yanılmakla birlikte, bu çok önemli noktaya doğru tanı koymuşlardı: İktidarı ele geçirip bileğinin hakkıyla yönetemeyecek kadar zayıf ve bağımlı olan ticaret ve endüstri sınıfı, bu yüzden para yapma hakkını yönetme hakkıyla değiş tokuş ederek, kendisini toprak sahibi aristokrasi ile krallık bürokrasisinin kollarına atmıştı.[3] Buna, ticaret ve endüstri öğelerinin, zayıf olsa bile, yararlı bir siyasal müttefik sayılacak kadar güçlü olduğu ya da çok kısa sürede böyle bir duruma gelebileceği eklenmeli. Yoksa devreye, sonu komünizme varan bir köylü devrimi girebilir. Nitekim, böyle bir koalisyon kurma yolundaki başarısız çabalardan sonra, hem Rusya'da hem Çin'de olan buydu. Söz konusu koalisyonunun kurulmasından bir süre sonra, duruma bir başka öğe daha katılmış görünür: Emek baskıcı tarım sistemlerinin, öteki ülkelerdeki teknik bakımdan daha ileri tarımın rekabeti karşısında, er geç güçlüklerle karşılaşmaları. Amerikan İç Savaşı'nın bitmesinden sonra, buğday dış alımlarının yarattığı rekabet koşulları, Avrupa'nın birçok bölgesinde güçlüklere yol açtı. Böyle bir rekabetin gerici bir koalisyon üzerindeki etkisi, dayandığı ekonomik temellerin çökmekte olduğunu gören, dolayısıyla yönetimi elinde tutabilmek için siyasal kaldıraçlara dönen toprak sahibi yukarı sınıflar arasında yetkeci ve gerici eğilimleri hızlandırmak yönünde olacaktır.

2 Sansom, *History of Japan*, c. I, s. 368.

3 Bkz. Marx, *Selected Works*, c. II, daha çok Engels'in kaleme aldığı "Almanya: Devrim ve Karşıdevrim" yazısı.

Söz konusu koalisyonun yerleşebildiği yerlerde, bu koalisyonu uzun bir tutucu, hatta yetkeci hükümetler dönemi izledi; ancak bu yönetimlere "faşizm" denebilmesi için daha pek çok şey gerekir. Bu tür sistemlerin nerede başlayıp nerede bittiklerini gösteren tarihsel sınırlar genellikle oldukça bulanıktır. Ölçüyü oldukça bol tutarak yapılacak bir saptamayla, bu yönetim türünün, Almanya'da Stein-Hardenberg reformlarından başlayıp Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna; Japonya'da Tokugava Şoganlığı'nın [1868'de] düşüşünden 1918'e kadar sürdüğü söylenebilir. Bu yetkeci yönetimler, demokrasinin bazı kurumlarına, özellikle yetkileri sınırlı bir parlamentoya sahipti. Bu yönetimlerin tarihlerinde, sonunda Almanya'da Weimar Cumhuriyeti döneminde, Japonya'da 1920'lerde, İtalya'da Giolitti yönetimi zamanında istikrarsız demokrasilerin kurulmasına varan, demokrasiyi genişletme yolunda bir dizi girişim görüldü. Ne var ki, bu demokrasilerin günün sorunlarıyla başa çıkamamaları ve temel yapısal değişiklikleri gerçekleştirmede isteksizlik ya da güçsüzlük nedeniyle başarısızlığa uğramaları faşist rejimlere kapıları açmış oldu.[4] Bu yönetimlerin toplumsal anatomilerinin bir öğesi (ama bu nitelikteki öğelerden yalnızca biri) köylülerin kentli tabakalarla birleşerek devrimci bir atılım yapamamalarının bir sonucu olarak, toprak sahibi seçkinlerin siyasal erkin oldukça büyük bir bölümünü ellerinde tutmayı sürdürmeleri olmuştur.

Bu temeller üzerinde yükselen yarı parlamenter yönetimlerden bazıları, az çok barışçı bir tepeden inme ekonomik ve siyasal devrim gerçekleştirerek, ülkelerini çağdaş endüstri ülkesi olma yolunda oldukça ileri noktalara kadar götürebildi. Almanya bu yönde en çok yol alan ülke oldu; Japonya'nın aldığı yol da, Almanya'nınki kadar olmamakla birlikte az değildi; İtalya onlardan çok az, İspanya ise en az yol alan ülkelerdi. Bu durumda, tepeden inme devrimlerle çağdaşlaşma yoluna giren böyle bir yönetim, başka yerlerde tabandan yukarıya bir devrimin yardımıyla yapılabilen işlerin pek çoğunu yapmak zorunda kaldı. Endüstrileşmenin önündeki "feodal" engellerin sökülüp atılması için şiddete dayanan bir halk devriminin az çok zorunlu olduğu düşüncesi, Alman ve Japon tarihlerinin izledikleri yolun gösterdiği

4 Polonya, Macaristan, Romanya, İspanya, hatta Yunanistan az çok buna benzer yollardan geçti. Yeterli olmadığını kabul ettiğim bilgilerime dayanarak, Latin Amerika ülkelerinin çoğunun otoriter yarı parlamenter yönetim evresinde bulunduklarını ileri sürmekten kendimi alamayacağım.

gibi tam bir saçmalıktır. Ama eski düzeni tepeden inme yollarla alaşağı etmenin siyasal sonuçları, onun tabandan gelen bir devrimle alaşağı edilmesinin sonuçlarından son derece farklıdır. Bu yarı parlamenter yönetimler, tutucu çağdaşlaşma yolunda ilerlediklerinden, eski toplumsal yapıyı olabildiğince korumaya ve onun parçalarını yeni yapıya yerleştirmeye çalıştılar. Bu tutumun doğurduğu sonuç, az çok mutfakları çağdaş elektrikli araçlarla donanmış, ama banyoları yetersiz ve su kaçıran boruları yeni badanalanan duvarlarla örtülmeye çalışılan Vicroria döneminden kalma evlere benzer. Sonunda da bu "idare-i maslahatçılık" çöker.

Önlem paketlerinin çok önemlilerinden biri, siyasal düzenin rasyonelleştirilmesiyle ilgiliydi. Bu, toprakların Japonya'da feodal *han* birimi, Almanya'da ve İtalya'da bağımsız devletler ve prenslikler gibi geçmişleri çok eskilere dayanan geleneksel birimlere bölünmelerine son verilmesi anlamına geldi. Gerçi geçmişten kopuş, Japonya'nınki dışında tam değildi. Ama merkezi hükümet, zamanla otoritesini sağlam temellere oturttu ve ülkenin her yanını kapsayan birörnek mahkemeler sistemine geçildi. Yine devlet, ülke yöneticilerinin isteklerini uluslararası politika arenasında duyurabilecek güçte ve ülkeden ülkeye değişen derecelerde kudretli bir askeri aygıt yaratmayı becerdi. Güçlü bir merkezi hükümetin kurulması ve ticaret alanındaki iç gümrük engellerinin kaldırılması, ekonomik bakımdan etkili olan ekonomik birimin boyutlarının büyümesi anlamına geldi. Ekonomik birimin boyutlarında böyle bir artış olmadan, tüm ülkeler birbirleriyle barış içinde ticaret yapmayı istemedikçe, bir endüstri toplumunda bulunması gereken çapta bir işbölümü ortaya çıkamazdı. Endüstrileşen ilk ülke olan İngiltere, dünyanın hammadde ve pazar yönünden yararlı ve girilebilecek her bölgesine el atmış bulunuyordu; ama bu durum, öteki ülkelerin ona yetişip devleti, ele geçirdikleri pazarları ve ikmal kaynaklarını güvence altına almak için kullanmalarıyla yavaş yavaş bozuldu.

Siyasal düzenin rasyonelleştirilmesinin bir başka yönü de, yeni bir toplum türüne uygun vatandaşların yaratılmasıydı. Kitlelerin okuryazar ve basit teknik becerilere sahip duruma getirilmeleri gerekiyordu. Ulusal bir eğitim sistemi kurulmasının, hükümetleri dinsel otoritelerle sürtüşmeye düşürmesi olağandır. Dinsel bağımlılıklar ulusal sınırları aşan bir nitelik gösteriyorsa ya da iç barışı bozabilecek biçimde birbirleriyle yarışma içindey-

seler, dinsel bağlılıkların yerine, yeni bir soyutlama olan "devlet"e bağlılığın konması gereklidir. Japonya'nın bu konuda karşılaştığı sorun Almanya'daki, İtalya'daki ya da İspanya'daki kadar büyük değildi. Ama Japonya'da bile, Şinto dininin az çok yapay bir biçimde yeniden canlandırılmasının gösterdiği gibi, azımsanamayacak güçlüklerle karşılaşılmıştı. Bu tür güçlüklerin aşılmasında, bir dış düşmanın varlığı son derece yararlı olabilir. Böyle bir durumda, toprak sahibi aristokrasinin askeri geleneklerine yurtsever ve tutucu seslenişler, bu önemli grup içindeki bölgeci eğilimlere ağır basabilir ve aşağı tabakanın yeni düzenin sağladığı yararlardan hak etmediği bir pay almak üzere öne sürdüğü ısrarlı isteklerini, geri plana itebilir.[5] Siyasal düzenin rasyonelleştirilmesi ve genişletilmesi görevlerinin yerine getirilmesinde, bu on dokuzuncu yüzyıl hükümetleri, öteki ülkelerde mutlak monarşilerin çoktan tamamladıkları bir işi yapmaktaydı.

Tutucu çağdaşlaşmanın izlediği yolun çarpıcı olgularından biri İtalya'da Cavour, Almanya'da Stein, Hardenberg ve hepsinden ünlüsü Bismarck, Japonya'da Meici dönemi devlet adamları gibi parlak ve seçkin bir siyasal önderler grubunun ortaya çıkmasıdır. Bu durumun nedenleri açık olmamakla birlikte, benzeri durumlarda benzeri önderlerin ortaya çıkması, salt bir rastlantı ürünü olmasa gerek. Bu önderlerin tümü, kendilerini monarşiye adamış, monarşiyi reform, çağdaşlaşma ve ulusal birleşmeyi sağlama amaçları için kullanmak isteyen ve kullanabilen, zamanlarının ve ülkelerinin siyasal yelpazesinin tutucu kanadından kişilerdi. Tümü de aristokrat olmakla birlikte, eski düzene karşıt ya da eski düzenin şu ya da bu nedenle dışında kalmış kimselerdi. Bu önderlerin aristokratik geçmişlerinin, komuta etme alışkanlıklarını ve politika yeteneklerini desteklediğini düşünerek, tarımcı *ancien régime* düzenlerinin, yeni bir toplumun kurulmasına bu yolda katkıda bulunmaları gibi bir düşünce akla gelebilir. Ama bu noktada ters yönde etkiler vardı. Söz konusu kimselerin aristokrasi içinde birer yabancı gibi durduklarına bakılarak, aristokratlar tabakasının çağdaş dünyanın meydan okumasını yalnızca kendi düşünsel ve siyasal kaynaklarına dayanarak karşılama yeteneğinde olmadığı söylenebilir.

5 Tutucu [Kont] Cavour'un daha radikal Garibaldi ile başının büyük derde girmesinin nedenlerinden biri, belki de İtalyan toprak sahibi aristokrasisi arasında askerlik geleneklerinin güçlü olmamasıydı.

Sözünü ettiğimiz tutucu rejimlerin en başarılıları, yalnızca eski düzeni yıkmakla değil, yerine yeni bir düzen kurmakla da önemli bir işi gerçekleştirdi. Devlet endüstrinin kurulmasına birçok yoldan önemli destekler sağladı. Kaynakları bir araya getirip endüstri kuruluşlarının yaratılmasına yönlendirerek bir ilksel kapitalist birikim makinesi gibi çalıştı. İşgücünün dizgine alınmasında, hiç de salt baskıcı olmayan yollarla yine önemli bir rol oynadı. Silahlanma, endüstrinin gelişmesine önemli bir ivme sağladı. İzlenen koruyucu gümrük politikaları da öyle. Tüm bu önlemler, bir noktada, tarımdan insanların ya da kaynakların çekilmesini gerektiriyordu. Dolayısıyla, siyasal sistemin en önemli özelliğini oluşturan iş ve tarım kesimlerinin yukarı tabakaları arasındaki koalisyonun, zaman zaman ciddi gerginliklerle karşı karşıya kalmasına yol açtı. Bazen gerçek, bazen düş ürünü, bazen de, Bismarck'ın iç politika amaçları için bilinçli olarak yarattıkları gibi, üretilmiş olabilen yabancı tehdidi öğesi bulunmasaydı, büyük toprak sahipleri, tüm süreci tehlikeye sokacak biçimde, koalisyondan çekilebilirlerdi. Ancak toprak sahiplerinin işadamlarıyla kurdukları koalisyondan ayrılmayış nedenleri, tümüyle yabancı tehdidine dayanılarak açıklanamaz.[6] Koalisyonun her iki ortağının köylüleri ve endüstri işçilerini yerli yerinde tutabildikleri sürece, elde ettikleri maddi çıkarlar ve öteki ödüller, gangsterlerin diliyle ya da oyun kuramı terimleriyle söylersek, "parsalar" (*payoff*) da son derece önemliydi. Azımsanamayacak bir ekonomik gelişmenin görüldüğü yerlerde, "*sozialpolitik*"in* icat edildiği Almanya'da olduğu gibi, endüstri işçileri de bundan önemli kazançlar elde edebildiler. Daha geri kalmış ülkelerde, bir dereceye dek İtalya'da, belki ondan da büyük çapta İspanya'da ise, yerli halkın kanını emme derecesinde sömürme eğilimi vardı.

Tutucu çağdaşlaşma yolunun başarılı olabilmesi, belli bazı koşulların varlığını gerektirmiş görünüyor. Önce daha çok toprak sahibi sınıflar arasında yoğunlaşmakla birlikte, onlarla sınırlı kalmayan kavrayışı kıt öğeleri sürükleyebilecek yetenekte bir

6 Almanya'da, on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru doğan böyle bir durumun parlak bir çözümlemesi için bkz. Kehr, *Schlachtflottenbau*. Weber, "Entwickelungstendenzen in der Lage der. Ostelbischen Landarbeiter", *Gesammelte Aufsätze* içinde, özellikle s. 471-476'da *Junker*'lerin konumu son derece açık bir biçimde ortaya konmaktadır.

* Sosyal politika kavramı ve kurumları (ç.n.).

önderlik bulunmalıdır. Japonya, işin başında, bu öğeleri denetleyebilmek için gerçek bir ayaklanmayı, Satsuma isyanını bastırmak zorunda kalmıştı. Gericiler, ülkelerini çağdaşlaştıran önderlerin, aşağı sınıfların iştahını kabartan ve bir devrime ortam hazırlayan değişikliklere gidip, her zaman ödünler vermekten başka bir şey yapmadıkları gibi akla yatkın kanıtlar ileri sürebilirler.[7] Aynı biçimde, siyasal önderliğin elinde, kendisini hem toplumdaki aşırı gerici baskıların hem de radikal ve halktan gelen baskıların etkisinden kurtarabilmesi için asker, polis gibi baskı aygıtlarını içeren (Alman *Gegen Demokraten helfen nur Soldaten** deyişinin gösterdiği gibi, yeterince güçlü bir demokratik aygıtın bulunması ya da kendisinin böyle bir aygıtı kurması gerekir. Hükümetin [devletin] toplumdan ayrılması [farklılaşması] gerekir ki bu, Marksizmin basitleştirilmiş yorumlarının düşündürdüğünden çok daha kolaylıkla gerçekleşebilen bir şeydir.

Kısa vade için güçlü bir tutucu yönetimin çok açık üstünlükleri vardır. Böyle bir hükümet, hem ekonomik gelişmeyi destekleyip hem de onu denetleyebilir. Çağdaşlaşmanın her biçiminde bunun gerçek bedelini ödeyen aşağı sınıfların, böyle bir yönetim altında fazla bir sorun çıkarmamalarını sağlayabilir. Ne var ki, Almanya ve ondan da fazla Japonya, toplumsal yapılarını değiştirmeksizin çağdaşlaşmak gibi, özünde çözümsüz olan bir düğümü çözmeye çalışıyordu. Bu açmazdan kurtulmanın tek yolu, yukarı sınıfları birleştiren militarizmdi. Militarizm uluslararası gerginliği artırdı; bu ise, endüstrinin gelişmesini daha da zorunlu bir duruma soktu; Almanya'da bir Bismarck, bir süre için dizginleri elinde tutabilmiş olsa bile, bunun nedeni, bir dereceye dek, o tarihlerde militarizmin daha kitlesel bir olgu durumuna gelmemiş olmasıydı. Köklü yapısal reformları gerçekleştirebilmek, yani toprakta çalışanlara baskı yapmadan (endüstride de aynı biçimde davranarak) ticari tarıma geçebilmenin gereklerini yerine getirmek, kısacası çağdaş teknolojiyi insanların yararı için akıllıca kullanabilmek, bu yönetimlerin siyasal görüşlerini aşan

7 Bu görüşler, Fransız Devrimi'ne gösterilen tepkilerin bir parçası olarak, İngiltere'de sık sık ileri sürülmekteydi. Bunların birçoğu Turberville'in, *House of Lords* adlı yapıtında derlenmiş bulunmaktadır. *Tory* reformu on dokuzuncu yüzyıl İngilteresinde işleyebildi; bununla birlikte işlemesi, hiç değilse bir ölçüde, bunun aslında yalancıktan bir kavga olmasındandı; burjuvazi kazanmıştı; ancak çok bön olanlar onun bu gücünü görememişlerdi.

* "Demokratlara yalnızca askerler karşı koyabilirler" (ç.n.).

bir işti.[8] Bu sistemler sonunda dıştaki yayılma girişimleri sırasında çöktü; ne var ki, bu çöküş gericiliği "faşizm" biçiminde halka yaymayı denemelerinden önce gerçekleşmeyecekti.

Bu sonul evreyi tartışmadan önce, öteki ülkelerde görülen, başarısız kalmış gerici eylemlere bir göz atmak yararlı olabilir. Yukarıda değinildiği gibi, bu gerici belirtiler, örnek olarak ele aldığımız tüm ülkelerde, şu ya da bu aşamada ortaya çıkabilir. Diğer ülkelerde niçin başarıya ulaşamadığını anlamak, başarıya ulaştığı durumların gerisindeki nedenlerin daha iyi kavranmasına yarayabilir. İngiltere, Rusya ve Hindistan gibi birbirlerinden son derece farklı ülkelerde görülen söz konusu eğilimlere kısa bir göz atmak, çok çeşitli tarihsel deneyimlerin altında saklanan ortak noktaların ortaya çıkmasına yardımcı olabilir.

Fransız Devrimi'nin sonlarına doğru başlayıp 1822 yılı dolaylarına dek süren bir tarihsel kesitte, İngiliz toplumu hem az önce tartıştığımız örnekleri hem de Amerikan demokrasisinin o tarihlerde içinde bulunduğu sorunlarını anımsatan bir gerici evreden geçti. Bu yılların büyük bir bölümü boyunca İngiltere, devrimci bir eğilime ve onun varislerine karşı savaşıyordu; ve bu savaş, zaman zaman doğrudan ülkenin ulusal varlığını sürdürme savaşımı olarak görünmekteydi. Günümüzde olduğu gibi o zaman da, ülkelerde reform yapılması gereğini savunanlar, her türlü kötülüğü kendinde toplamış bir düşmanın uşakları olarak görüldüler. Yine günümüzde olanlara benzer biçimde, Fransa'daki devrimci akımın başvurduğu şiddet, baskılar, ihanetler, devrimin İngiliz destekleyicilerini rahatsız edip şevklerini kırdı ve devrimin Manş Denizi'ni geçen parıltılarını söndürmeye kararlı olan gericilerin bu yoldaki çalışmalarını kolaylaştırdı; yaptıklarının daha bir anlayışla karşılanmasını sağladı. Büyük Fransız tarihçisi Elie Halévy, 1920'li yıllarda, "soylular ve orta sınıf, İngiltere'nin dört bir yanında bir terör yönetimi kurdular; bu [radi-

8 Bu konuda sınırlı bir ufka sahip olanlar, kuşkusuz yalnızca Alman ve Japon hükümetleri değildi. İkinci Dünya Savaşı'ndan beri Batı demokrasisi, kabaca benzer nedenlerle, gittikçe daha fazla buna benzer özellikler göstermeye başladı; ama söz konusu nedenler elbette artık tarımsal sorunlarla ilgili değildi. Marx, bir yerlerde, burjuvazinin gerileme evresinde, bir zamanlar karşı çıkıp savaştığı tüm kötülükleri ve irrasyonellikleri kendisinin türettiğini söyler. Aslında sosyalizm de kendini kabul ettirme, yerleşme evresinde aynı şeyleri yaparak, yirminci yüzyıl demokrasisinin neredeyse gizlemeye gerek görmediği apaçık bir sinik ikiyüzlülükle, çamura ve kana batmış özgürlük bayrağını dalgalandırmasına olanak vermiş oldu.

kallerin] gürültülü gösteriler[in]den daha sessiz olan, ama onlarınkinden daha korkunç bir terördür"[9] diye yazarken, durumu dramatik bir biçimde abartan biri değildi. Halévy'nin bu satırları yazmasından bu yana geçen elli yıla yakın bir süre içinde yaşanan olaylar, duyarlılığımızı köreltip etik ölçütlerimizin düzeyini düşürdü. Günümüzde bir kimsenin o evreyi bir terör yönetimi olarak yazması olası görünmüyor. Baskının doğrudan kurbanı olanların sayısı fazla değildi. Paterloo [1819] katliamında, ad benzerliği nedeniyle acı bir alayla Wellington'un çok ünlü Waterloo zaferini çağrıştıran bu olayda, topu topu on bir kişi öldürülmüştü; ama, parlamento reformu yapılması isteğiyle güçlenen akım yasadışı sayılmış, basın susturulmuş, birazcık radikallik kokan dernekler yasaklanmış, birçok vatana ihanet davası açılmış, halkın arasına casuslar ve "*agents provocateur*" (kışkırtıcı ajanlar) salınmış, Napoléon ile savaş sona erdikten *sonra* "*Habeas Corpus*"* askıya alınmıştı. Ortalıkta gerçek ve yaygın bir baskı kol geziyordu ve bunları, ancak muhalefetin susmayan bazı seslerinin, örneğin, Parlamento'da büyük bir yüreklilikle konuşan Charles James Fox (ölümü 1806) gibi bir aristokratın, orada burada vatana ihanet ya da benzeri suçlamalar yöneltilen sanıkları mahkûm etmeyi kabul etmeyen bir yargıcın ya da bir jurinin karşı koyuşu bir dereceye dek hafifletebildi.[10]

İngiltere'de bu gerici dalga niçin geçici bir evre olmaktan öteye gidemedi? İngiltere niçin bir başka Almanya olmak üzere bu yolda yürümeyi sürdürmedi? Bu sorulara, ne Anglosakson özgürlükleri ne Magna Carta,** ne Parlamento ve benzeri ku-

---

9 Halévy, *History of the English People*, c. II, s. 19.

* *Habeas Corpus:* İngiliz kamu hukukunda yasadışı tutuklamaya karşı vatandaşın yargıç ya da mahkeme önüne ancak bir yargıç kararıyla çıkarılabileceğini buyuran çok eski bir kural (ç.n.).

10 Bu dönemde yaşamın, İngiltere'nin aşağı sınıfları için gerçekte nasıl olduğunun yetkin ve ayrıntılı betimlemesi, Thompson, *Making of Working Class*'da görülebilir. Hükümetin aldığı belli başlı önlemler ve bunların sonuçlarının bazıları, Cole ve Postgate, *British People*, s. 132-134, 148-149, 157-159, 190-193'te izlenebilir. Bunlara ek olarak bazı değerli ayrıntılar için bkz. Halévy, *History of the English People*, c. II, s. 23-25. Baskıya karşı aristokratik muhalefet, Trevelyan, *History of England*, c. III, s. 89-92'de ve Turberville, *House of Lords*, s. 98-100'de bulunacaktır.

** İngiliz kralı John'un iç savaş tehlikesi üzerine ve soyluların zorlamasıyla 1215'te çıkardığı, İngiliz halkına bireysel haklar, dokunulmazlıklar ve özgürlükler tanıyan anayasal belge niteliğinde bir "büyük koşul" olup, bazı değişikliklerle 1216, 1217 ve 1225'te yeniden çıkarıldıktan sonra günümüze dek yürürlükte kalmıştır (ç.n.).

rumlarla ilgili olarak yapılan edebiyat bir yanıt olabilir. Baskı önlemleri Parlamento'dan büyük çoğunluk oylarıyla geçmişti.

Bu sorunun yanıtının önemli bir bölümü, yüz yıl önce bazı aşırı radikal İngilizlerin, İngiltere'de mutlak monarşinin büyüsünü bozmak için monarklarının kellesini uçurmuş olmalarında aranabilir. Nedensellik ilişkilerinin daha derin bir düzeyinde, İngiltere'nin daha önceki tüm tarihinin kara ordusuna değil de donanmaya dayanmasının, adaletin, krallık memurları yerine "sulh [hukuk] yargıçları" tarafından dağıtılmasının, merkezi hükümetin eline, Kıta Avrupasının güçlü monarklarının ellerindekinden çok daha zayıf bir baskı aygıtı bırakılmasının yattığı söylenebilir. Dolayısıyla, bir Alman sistemi kurmak için gerekli malzemeler ya hiç yoktu ya da yeterince gelişmemiş durumdaydı. Yine de dönüp geçmişe baktığımızda, geleceği parlak görünmeyen başlangıç noktalarından büyük toplumsal ve siyasal değişikliklerin doğduğunu görebildiğimiz için, burada da koşullar elverişli olsaydı benzeri kurumların yaratılabileceğini söyleyebiliriz. İnsan özgürlüklerinin geleceği bakımından, ne iyi ki, koşullar buna uygun değildi. Endüstrileşme yönündeki ivme, İngiltere'de çok erkenden başlamıştı ve bu İngiliz burjuvazisinin Taht'a ve toprak sahibi aristokrasiye fazlaca bağımlı olmasını gerektirmeyen bir durum yaratmıştı. Son olarak, doğrudan doğruya toprak sahibi yukarı sınıfların da köylüleri baskı altında tutmaları gerekmiyordu. Onların tek isteği, ticari çiftçiliğe geçebilmek için, köylülerin yollarının önünden çekilmeleriydi ve gereksindikleri emek gücünü sağlamak için, çoğu durumda ekonomik önlemlere başvurmaları yetiyordu. Tutturdukları, başkalarınınkine benzemeyen bu yolda ekonomik bakımdan başarılı olunca, önderliklerini sürdürmek için baskıcı siyasal önlemlere pek fazla gerek duymadılar. Dolayısıyla İngiliz manufaktür ve tarım çevreleri, on dokuzuncu yüzyılın geri kalan bölümü boyunca, halkı yanlarına çekebilmek için, oy hakkını yavaş yavaş genişleterek birbirleriyle yarıştılar. 1832 Reform Yasası, Tahıl Yasaları'nın 1846'da kaldırılışı, fabrika yasalarının *gentry* tarafından desteklenmesi gibi örneklerde görüldüğü üzere, birbirlerinin bencil önlemlerine şiddetle karşı çıkıp onları yenilgiye uğrattılar.

Gericiliğin İngiltere'deki evresinde, özellikle radikallere düşmanlığın ürünü olan bazı ayaklanmalarda faşist eğilimlerin filizleri gizliydi. Ama birer filiz olmaktan öteye gidemediler. Zaman serpilmelerine izin vermeyecek kadar erkendi. Faşist belir-

tileri, tarihin daha ileri bir noktasında, dünyanın bir başka yerinde, Rusya'da 1905'ten sonraki kısa aşırılık evresinde, çok daha belirgin bir biçimde görebiliriz. Bu, o günün Rus ölçülerine göre bile aşırıydı; öyle ki, faşizmi aslında Rus gericilerinin icat ettikleri tezi bile ileri sürülebilir. Dolayısıyla, Rus tarihinin bu evresi, faşist belirtilerin 1) bir ülkeye özgü toplumsal ve kültürel arkaplandan bağımsız olarak endüstrinin gelişmesinin yarattığı gerginliklere yanıt niteliğinde ortaya çıkabildiğini, 2) tarımsal yaşamdan beslenen pek çok köklerinin bulunabildiğini, 3) bir ölçüde parlamenter demokrasi yönünde görülen, ama yeterince güçlü olmayan eğilimlere tepki olarak ortaya çıktığını, 4) ama endüstrileşme ya da son derece ağır basan bir tarımsal arkaplan bulunmadıkça gelişemediğini göstermesi bakımından çok aydınlatıcıdır; ve sayılan bu noktaların, Çin'in ve Japonya'nın yakın tarihlerinin de ortaya koyduğu gerçekler olmakla birlikte, en iyi kanıtlarını Rus tarihinde bulduğunu belirtelim.

1905 devriminden az önce, Rusya'nın cılız ticaret ve endüstri sınıfı, baskıcı çarlık bürokrasisine karşı bazı hoşnutsuzluk belirtileri ve liberal anayasacı düşüncelere göz kırpma isteği gösterdi. Ne var ki, işçilerin başvurduğu grevler ve 17 Ekim 1905 tarihli İmparatorluk Bildirisi'nde, grevcilerin bazı isteklerinin yerine getirileceği yolunda verilen sözler, endüstricilerin yeniden çarcı kampa dönmelerini sağladı.[11] "Kara 100'ler"* akımı böyle bir ortamda ortaya çıktı. Bu akımın temsilcileri, bir ölçüde Amerikan deneyiminden esinlenerek "linç" sözcüğünü Rusçaya soktular ve *zakon linçe* (linç yasası) uygulamasını istediler. "İhanet" ve "fesat" olarak niteledikleri şeyleri bastırmak için Alman Nazilerinin Fırtına Birlikleri [SS] benzeri şiddet eylemlerine başvurdular. Propagandalarında, Rusya, "çıfıt" diye nitelenen kimseleri ve yabancıları ortadan kaldırabilirse, herkesin "gerçek Rus" geleneklerine ve yollarına dönerek mutlu yaşayabileceğini ileri sürdüler. Bu Yahudi düşmanı yerlicilik, kentlerdeki geri, kapitalizm öncesi, küçük burjuva öğeler ve küçük soylular arasında oldukça büyük bir ilgi gördü. Ancak yirminci yüzyılın başlarının, hâlâ çok geri olan köylü Rusyasında, sağcı aşırılığın bu türü, sağlam bir halk desteği bulamadı. Köylüler arasında daha çok farklı ulusların bir arada yaşadıkları, her türlü kötülüğün Yahudilerle

11 Giterıiann, *Geschichte Russlands*, c. III, s. 403, 409-410; Berlin, *Russkaya burzhuaziya*, s. 226-227, 236.

* Bkz. 567n.

ve yabancılarla açıklanmasının köylülerin kendi yaşam deneyimleri açısından bir anlam taşıdığı yerlerde başarıya ulaşabildi.[12] Herkesçe bilindiği gibi, siyasal bakımdan aktif olduğu durumlarda Rus köylüleri devrimciydiler ve sonunda eski rejimi paramparça eden büyük gücü onlar oluşturdular.

Rusya'dan daha geri değilse bile en azından onun kadar geri bir ülke olan Hindistan'da da benzeri akımlar, kitleler arasında aynı biçimde kök salmayı başaramadılar. Kuşkusuz 1945'te ölen Subhas Chandra Bose, Eksen Devletleri için çalışan, diktatörlükten yana duygular dile getiren ve halk kitlelerinden oluşan çok geniş bir izleyici yığını bulunan biriydi. Faşizme beslediği olumlu duyguları, kamuoyuna açıkladığı öteki düşünceleriyle tutarlı olmakla ve anlık coşkuların ya da fırsatçılığın ürünü olarak görünmemekle birlikte, Subhas Chandra Bose, daha çok İngiliz düşmanı yurtseverliğin aşırı ve belki yanlış yönlendirilmiş bir sözcüsü kabul edilir ve bu niteliğiyle Hindistan geleneğine malolmuştur.[13] Ayrıca Hindistan'da oraya buraya dağılmış, bazıları Avrupa totaliter partilerinin otokratik disiplinine benzer bir disiplin geliştirmiş, yerli değerleri yücelten bir dizi Hindu siyasal örgütü vardı. Etkileri, Pakistan'ın ayrılması ("Bölünme") sırasında gündeme gelen kargaşa ve ayaklanma ortamında, İslam düşmanı ayaklanmaların gelişmesine yardımcı olup, olasılıkla benzeri örgütlerce yönetilen İslam saldırılarına karşı savunma organları olarak çalıştıkları dönemde en yüksek noktasına ulaştı. Programları ekonomik içerikten yoksundur ve daha çok Hinduların barışçı, kastlarla bölünmüş ve zayıf oldukları yolundaki basmakalıp düşüncelere karşı savaşmaya çalışan bir tür militan, yabancı düşmanı bir Hinduizmden oluşur. Bugüne dek seçmenlerden pek az oy toplayabilmişlerdir.[14]

Faşizmin Hindu türünün zayıf olmasının nedenlerinden biri, Hindu dünyasının kast, sınıf ve etnik ayrılıklar çizgileriyle bölünmüşlüğü olsa gerek. Öyle ki, nüfusun belli bir kesimine seslenen, faşist özü belli ve bu kesime çekici gelebilecek bir söylem, diğerlerini kendisine düşman edebilmekte, evrensel tüm insan-

12 Levitskii "Pravyya partii", *Obshchestvennoye dvizheniye v Rossii*, c. III, s. 347-372, bkz. özellikle s. 432, 370-376, 401, 353-355.

13 Bkz. Samra, "Subhas Chandra Bose", Park ve Tinker (eds.), *Leadership and Political Institutions* içinde, s. 66-86, özellikle 78-79.

14 Lambert, "Hindu Communal Groups", Park ve Tinker (eds.), *Leadership and Political Institutions* içinde, s. 211-224.

lıkçı (üniversal panhumanist) bir çizgi tutturmaya çalışan daha genel bir sesleniş ise, faşist niteliklerini yitirmeye başlamaktadır. Bu bağlamda, hemen tüm aşırı Hindu gruplarının paryalığa, "dokunulmaz"lık anlayışına ve kastın yol açtığı öteki kısıtlılıklara karşı çıktıklarını belirtmekte yarar var.[15] Bununla birlikte asıl neden, çok daha yalın bir gerçek, olasılıkla Gandi'nin, nüfusun çok büyük kitlelerinin, köylülerin ve ev endüstrilerinde çalışan zanaatçıların yabancı ve kapitalist düşmanı duygularına daha önceden sahip çıkması olabilir. İngiliz işgalinin yaratmış olduğu koşullarda, Gandi bu duygular ile işadamları sınıfının büyük kesiminin çıkarlarını birbirine bağlayabildi. Öte yandan toprak sahibi seçkinler, genellikle daha uzak durdular. Onun için, Hindistan'da gerici eğilimlerin güçlü olduğu ve Bağımsızlık'tan beri ekonomik gelişmede geri kalınmasına yardımcı oldukları söylenebilir. Ancak kitlesel bir nitelik taşıyan daha büyük akımlar, faşizmden farklı bir tarihsel tür içine girer.

Faşizmden önce Almanya'da, Japonya'da ve İtalya'da görülen demokratik yenilgileri ele almanın da aynı derecede yararlı olacağı açıksa da, buradaki amacımız bakımından faşizmin, demokrasi olmadan, bazen daha tantanalı biçimde "kitlelerin tarih sahnesine çıkışı" denen olay gerçekleşmeden gündeme gelmesinin olanaksızlığını göstermek bakımından bu örnekler yeterlidir. Faşizm, gericiliği ve tutuculuğu halk arasında yayma ve plebleştirme (aşağı tabakalara mal etme) yolunda bir girişimdi; böylece faşizm yolunu tutturan tutuculuğun bazı yönlerini, bir önceki bölümde tartıştığımız özgürlük ile olan güçlü bağını yitirmesi kaçınılmazdı.

Faşizm altında "nesnel yasa" anlayışı ortadan kalktı. En önemli özelliklerinden biri de, tüm insanların özünde eşit oldukları düşüncesi başta olmak üzere, hümaniteryen (insanerekli) ideallere şiddetle karşı çıkmasıydı. Faşist dünya görüşü, hiyerarşi, disiplin ve boyun eğmenin kaçınılmazlığını vurgulamakla kalmadı, aynı zamanda bunların başlı başına birer değer olduğunu öne sürdü. Yoldaşlık gibi romantik kavramlar, faşist dünya görüşünün bu yönlerini yumuşatmış gibi görünmekteyse de, söz konusu yoldaşlık boyuneğişte yoldaşlıktı. Bir başka özelliği, şiddete yapılan vurguydu. Bu vurgu, şiddetin politikadaki olgusal önemini serinkanlı ve rasyonel bir biçimde kabul edişin çok ötesine giderek, "sertlik" davranışının kendisine gizemli bir tapış nokta-

15 Lambert, "Hindu Communal Groups", s. 219.

sına varır. Kendisini coşkulara daha az kaptırdığı zamanlarda faşizm, sıcak burjuva rahmine, hatta burjuva öncesi köylü rahmine dönme sözü veren "sağlıklı" ve "normal" bir psikolojiye sahip olmasına karşın, kan ve ölüm, faşizmde genellikle erotik bir çekicilik kazanır.[16]

Böylece, yirminci yüzyıl faşizmini, önceli olan on dokuzuncu yüzyıl tutuculuğundan ve yarı parlamenter rejimlerden ayırt eden en önemli özelliğin plebce bir kapitalizm düşmanlığı olduğu görülüyor. Pleb antikapitalizmi, hem kapitalizmin kırsal ekonomi alanına girip buradaki eski düzeni sarsmasının hem de kapitalist endüstrinin rekabetçi evre sonrası döneminin yarattığı gerginliklerin bir ürünüdür. Dolayısıyla, faşizm en eksiksiz biçimine kapitalist endüstrileşmenin gelişmesinin, tepeden inme bir tutucu devrim çerçevesinde en ileri noktasına ulaştığı ülke olan Almanya'da sahip oldu. Rusya, Çin ve Hindistan gibi geri bölgelerde ancak zayıf ve ikincil önemde bir akım olarak su yüzüne çıktı. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce kapitalizmin oldukça iyi işlediği ya da kusurlarının demokratik çerçeve içinde düzeltilmesi girişiminde bulunulabilen ve savaşın sağladığı ekonomik patlamanın yardımıyla bunda başarılı olunan İngiltere, Birleşik Devletler gibi ülkelerde, pek fazla tutunup kök salamadı. Büyük kapitalistlere beslenen düşmanlığın önemli bölümü uygulamada rafa kaldırılacaktı; ama buradan giderek faşist önderleri yalnızca büyük iş çevrelerinin ajanları olarak görme yanılgısına da düşmemeli. Faşizmin, kapitalizmin tehdit ettiği kentsel orta sınıfın alt katmanlarına çekici geldiği çoğu kez belirtilen bir noktadır. Burada kendimizi, faşizmin çeşitli ülkelerde köylülükle kurduğu, ülkeden ülkeye değişen ilişkilerle ilgili kanıtların kısa bir incelemesiyle sınırlayabiliriz. Almanya'da kırsal bölgelerde tutuculuğa kentsel bir taban kazandırma çabaları Nazilerden çok önce başlamıştı. Profesör Alexander Gerschenkron'un belirttiği gibi, Nazi öğretisinin temel öğelerini, *Junker*'lerin, kendi denetimleri altında bulunmayan küçük çiftlik bölgelerinin köylü desteğini kazanmak için, 1894'te kurdukları Tarımcılar Birliği yoluyla yaptıkları, genellikle başarılı girişimlerde son derece açık bir biçimde görülebilir. *Führer* yüceltmesi, korporatif devlet düşüncesi, militarizm ve Nazilerin "yağmacı" ve "üretici" kapital ayrı-

16 Faşizmin atavistik (atacı) olduğunu söylemek, onu öteki hareketlerden yeterince ayırt edici bir niteleme olmaz. Bundan sonraki bölümde az çok ayrıntılarına girmeye çalıştığım devrimci hareketler de atavistiktirler.

mıyla büyük benzerlik gösteren Yahudi düşmanlığı gibi düşünceler, köylüler arasındaki kapitalizm düşmanı duygulara seslenmede kullanılan araçlardı.[17] 1929 büyük ekonomik bunalımına kadar uzanan sonraki yıllarda, azımsanamayacak sayıdaki gönençli köylünün yerlerini, yavaş yavaş cüce işletme sahibi köylülere bırakmakta olduklarını gösteren birçok ipucu var. 1929 depresyonu ise, daha derin ve genel bir bunalıma yol açtı; kırsal kesimin bu bunalıma tepkisi nasyonal sosyalizm biçimini aldı. Görece özgür son seçim olan 31 Temmuz 1932 seçimlerinde kırsal bölgelerin Nazilere sağladığı destek, ortalama % 37,4 ile, tüm ülkede aldıkları oy oranının hemen hemen aynısıydı.[18]

Nazi oylarının kırsal bölgelerde dağılımını gösteren haritaya bakılır ve bu harita toprak fiyatlarını, tarım türlerini[19] ya da küçük, orta ve büyük çiftliklerin dağılımını gösteren haritalarla karşılaştırılırsa,[20] ilk izlenim, kırsal bölgelerde Nazizmin, bu öğelerden herhangi biriyle tutarlı bir ilişki göstermediği yolunda olacaktır. Bununla birlikte haritalar daha dikkatli bir biçimde incelenirse, Nazilerin seslerini en çok mülkleri "bulundukları bölgelere göre" daha küçük olan ve daha az kârlı bir tarım yapan köylülere duyurmayı başardıklarını gösteren pek çok kanıt bulunabilecektir.[21]

17 Gerschenkron, *Bread and Democracy*, s. 53, 55.

18 Temmuz 1932 seçimlerinde kırsal oylar için, Loomis ve Beegle'in *Stadtkreise*'dan alarak "Spread of German Nazism" adlı makalelerine (s. 726'ya) koydukları, Nazi oylarının bu bölgelerdeki dağılımını gösteren haritaya bkz. Nazilerin tüm olarak Almanya'da aldıkları oyun oranı için Dittmann'ın, *Das politische Deutschland* adlı yapıtında derlediği, 1919'dan 1933'e kadarki seçimlerin sonuçlarını gösteren istatistiklere bakınız.

19 Loomis ve Beegle'in yapıtındaki söz konusu haritayı, Sering (ed.), *Deutsche Landwirtschaft* adlı yapıtına ekli harita VIII, harita VIIIa ve harita I ile karşılaştırın.

20 Bu harita, *Statistik des Deutschen Reichs*'in sonuna ek olarak basılmıştır ve bunlardaki kadar ayrıntılı olmamakla birlikte, tek bir sayfalık harita eki biçiminde, Sering (ed.), *Deutsche Landwirtschaft*, harita IV'te de bulunmaktadır.

21 Özel çalışmalardan, kapitalizmin yarattığı koşullar altında güç günler yaşayan "küçük adam"ın, Nazi seslenişlerine en çok kulak veren, onlardan en çok etkilenen kimse olduğu görüşünü destekleyen kanıtlar sağlanabilir. Schleswig-Holstein'da, Nazilerin % 80 ile % 100 arasında oy topladıkları köy topluluklarına, *Geest* adıyla bilinen, verimsiz topraklar üzerinde küçük çiftliklerin bulunduğu, yetiştirdikleri danalar ve domuzlar için hiç de kararlı olmayan pazar koşullarından çok fazla etkilenen bölgeydi. Bu konuda bkz. Heberle, *Social Movements*, s. 226, 228. Hanover'in bazı bölgeleri de aynı bileşimi göstermek-

Kapitalizmin gelişmesi nedeniyle acı çeken, kapitalizmin yarattığı, düşman belledikleri kentli aracıların ve bankerlerin denetiminde olduğu anlaşılan fiyat ve ipotek sorunlarının altında kıvranan küçük köylülere, Nazi propagandası "özgür toprağın özgür insanı" biçiminde ülküleştirilmiş bir romantik köylü imgesi sundu. Köylü, Nazilerce inceden inceye işlenen radikal sağ ideolojinin anahtar siması durumuna geldi. Naziler, köylü için toprağın, bir geçim aracı olmaktan öte bir şey, beyaz yakalı emekçinin (memurun) dairesine, endüstri işçisinin iş yerine duyduğundan çok daha sıkı bağlarla bağlandığını ve *Heimat** dedikleri şeyin duygusal yüklemlerini taşıyan bir nesne olduğunu vurgulamaya çok düşkündüler. Fizyokratlarla liberallerin düşünceleri, radikal sağın bu öğretilerinde karman çorman bir araya getirilmiş bulunuyordu.[22] Hitler, *Mein Kampf* adlı kitabında, "küçük ve orta köylülerden oluşan sağlam bir soy, bugün karşılaştığımız türden toplumsal kötülüklere karşı, hâlâ en iyi koruyucudur" diyordu. Ona göre böyle bir köylülük, bir ulusun günlük ekmeğini sağlamasının tek yoluydu. Şöyle sürdürüyordu Hitler: "Endüstri ve ticaret, sağlıksız önderlik konumlarını bırakarak gereksinim ve eşitlik ilkeleri üzerine oturtulmuş bir ulusal ekonominin genel çerçevesi içindeki yerlerini alırlar. Öyleyse endüstri ve ticaret, artık ulusu beslemenin temellerini oluşturamaz, ancak bu amaca yardımcı olabilir."[23]

Amaçlarımız açısından, Nazilerin iktidara gelmelerinden sonra bu düşüncelere ne olduğunu incelemenin kazandıracağı bir şey yok. Bu doğrultuda şurda burda ufak adımlar atılmışsa da, bunların çoğu, ister istemez endüstriye dayanma durumunda olan güçlü bir savaş ekonomisinin gereklerine ters düştüğü için yarım kaldı. Endüstriden yüzgeri etme düşüncesi, saçmalığı apaçık ortada bir görüştü.[24]

---

tedir. Nuremberg'in yakınında, toprak fiyatlarının görece düşük olduğu, orta büyüklükte aile çiftliklerinin bulunduğu ve kent pazarına bağımlı, genellikle marjinal bir tarımın yürütüldüğü bir bölgede de, Nazi oyları % 71 ile % 83 arasında değişmekteydi, bkz. Loomis ve Beegle, "Spread of German Nazism", s. 726, 727. Aynı sonuçları veren daha başka kanıtlar, Bracher ve başkaları, *Machtergreifung*, s. 389-390'da özetlenip sunulmuş bulunmaktadır.

* Vatan (ç.n.).

22 Bracher ve başkaları, *Machtergreifung*, s. 390-391.

23 Hitler, *Mein Kampf*, s. 151, 152. Nazilerin izlediği politikanın belli başlı olgusal özellikleri için aynı zamanda bkz. Schweitzer, "Nazification", *Third Reich* içinde, s. 576-594.

24 Tarım Programının başına gelenler için, Wunderlich, *Farm Labor*, "The Period of National Socialism" başlığını taşıyan üçüncü kesime başvurabilirsiniz.

Almanya'da olduğu gibi Japonya'da da, "sözde radikal" bir kapitalizm düşmanlığı, Japon köylüleri arasında küçümsenemeyecek çapta yandaş buldu. Burada da, sahte kapitalizm düşmanlığı yolunda ilk hareket, toprak sahibi yukarı sınıflardan geldi. Öte yandan, bu akımın genç subaylar arasında görülen "suikast takımları" gibi çok daha aşırıcı biçimleri, köylüler adına konuştuklarını ileri sürmüşlerse de, köylüler arasından fazla bir izleyici toplayabilmiş görünmezler. Aşırılık, köylülerin kitle tabanını oluşturduğu bir akım olan "saygıdeğer" Japon tutuculuğunun ve askeri saldırganlığının genel çerçevesi içinde nasıl olsa özümlenecekti. Japonya örneği daha önceki bir bölümde ayrıntılarıyla tartışıldığından, burada bu konu üzerinde daha fazla durmaya gerek yok.

İtalyan faşizmi, Almanya'da ve Japonya'da görülen sahte radikal ve köylü yanlısı tutumun aynısını sergiler. Öte yandan, İtalya'da bu düşünceler, daha çok koşullardan yararlanmak, fırsatını yakalayıp akımı genişletmek için, inanılmadan, sinikçe kullanılmış süslemeler niteliğinde kalır. Sinik fırsatçılık kuşkusuz Almanya'da ve Japonya'da da görülen bir özellikti; ama İtalya'da çok daha göze batan bir biçim aldı.

1914 savaşından hemen sonra, Kuzey İtalya'nın kırsal bölgelerinde, bir yanda Sosyalist sendikalarla Hıristiyan Demokrat sendikaların, diğer yanda büyük toprak sahiplerinin yer aldığı saflar arasında şiddetli bir kavga başladı. Ignazio Silone'ye göre, bu noktada, yani 1919-1920'de Mussolini, faşizmin kırsal bölgeleri ele geçirebileceğine inanmadığı, onun her zaman kentsel bir akım olacağını düşündüğü için, kırsal alanda olup bitenlere önem vermemişti.[25] Ne var ki, toprak sahipleriyle, ücretli tarım işçilerini ve kiracı çiftçileri temsil eden sendikalar arasındaki savaşım, faşizme, bulanık sularda balık avlamak için beklenmedik bir fırsat sundu. Kendilerini Bolşevizme karşı uygarlığın kurtarıcıları olarak sunan, idealistlerden, terhis edilmiş eski subaylardan ve düpedüz kabadayılardan oluşan "*fasci*"* takımları, çoğu durumda polisin örgütlü desteğinden güç alarak kırsal sendikaların merkezlerini basıp dağıttılar ve 1921 yılı içinde kırsal bölgelerdeki solcu hareketi yok ettiler. Faşist saflara geçenler arasında, toprak sahipleri sınıfının orta basamaklarına yükselmiş köylüler, hatta sendikaların her şeyi kendileri yapmak isteyen

25 Silone, *Fascismus*, s. 107.

* Tam adları, "*Fasci di Combattimento*" (Savaşım Birlikleri) (ç.n.).

(tekelci) uygulamalarından nefret eden kiracı köylüler bulunmaktaydı.[26] Bu yılın yaz aylarında Mussolini, "Faşizm yok olmak istemiyorsa, daha kötüsü intihar etmek istemiyorsa, artık kendine bir öğreti edinmelidir... Toplantı tarihine daha iki ay varken Ulusal Meclis'imizin toplanmasından önce, faşizmin felsefesinin yaratılmasını istiyorum"[27] yolundaki ünlü saptamasını yaptı.

İtalya'nın faşist önderleri, ancak bundan sonra faşizmin İtalya'yı "kırsal yaşama geçirmekte" (kırsallaştırmakta) olduğunu, köylülerin davasını savunduğunu ya da faşizmin daha çok "kırsal bir olgu" olduğunu ileri sürmeye başladılar. Bu savlar saçmaydı. Toprağı işleyip aynı zamanda onun sahibi olanların sayısı 1921'den 1931'e kadar beş yüz bin kişi eksildi; kiralarını para ya da üründen pay olarak ödeyen kiracıların sayısı ise dört yüz bin arttı. Faşizm, aslında, tarım işçilerinin, küçük çiftçilerin ve tüketicilerin harcanması pahasına büyük tarımı ve büyük endüstriyi kolladı.[28]

Geri dönüp faşizme ve onun önceli olan akımlara baktığımızda, köylülüğün yüceltilmesi temasının, köylü ekonomisinin çok büyük güçlükler karşısında bulunduğu bir zamanda, hem Batılı hem Asyalı uygarlıklarda, gericiliğin bir belirtisi olarak göründüğünü söyleyebiliriz. "Sonsöz" bölümünde bu yüceltmenin en bereketli evresinde aldığı, çeşitli yerlerde karşılaşılan biçimlerinden bazılarına değinmeye çalışacağım. Bu tür düşüncelerin, yukarı sınıfların köylülere yutturduğu aldatmacalardan başka bir şey olmadığını söylemek doğru değildir. Çünkü söz konusu düşünceler, köylülerin yaşam deneyimlerinde yankı bulabildiği için benimsenmiş ve ülke ne kadar endüstrileşmiş, ne kadar çağdaşlaşmışsa köylüler arasında o kadar geniş bir kabul görmüştür.

Böyle bir yüceltmenin gericiliğin bir belirtisi olduğu yolundaki değerlendirmeye karşıt bir kanıt olarak, Jefferson'un küçük çiftçiye düzdüğü övgüler ve John Stuart Mill'in köylülerin aile çiftçiliğiyle ilgili savunması gösterilebilir. Ancak bu iki düşünür de, liberal kapitalizmin erken evrelerine özgü bir tutumla, köylülerden çok bağımsız mülk sahiplerini savunuyorlardı. Onların

26 Schmidt, *Plough and Sword*, s. 34-38; Silone, *Fascismus*, s. 109; Salvemini, *Fascist Dictatorship*, s. 67, 73.

27 Schmidt, *Plough and Sword*, s. 39-40'ta aktarılmış bulunmaktadır.

28 İlgili rakamlar ve ayrıntılar için bkz. Schmidt, *Plough and Sword*, s. v, 132-134, 66-67, 71-113.

düşüncelerinde, yer yer kırsal yaşama romantik bir yaklaşımın izlerini taşıyan öğelere rastlanırsa da, daha sonradan geliştirilen biçimlerde görülen militan şovenizm ve hiyerarşinin, boyuneğişin yüceltilmesi gibi öğelerden hiçbiri yoktur. Yine de tarım sorunlarına ve kır toplumuna yaklaşımları, liberal düşünürlerin kendi yaşadıkları dönemde gelip dayandıkları sınırların ne olduğunu çok iyi göstermektedir. Bu tür düşüncelerin yirminci yüzyılda gerici amaçlara hizmet edebilmesi için, yeni bir renk kazanması ve farklı bir bağlam içinde ortaya çıkması gerekti; yirminci yüzyılda sıkı çalışmayı ve küçük mülkiyeti savunmanın anlamı, bunları on dokuzuncu yüzyılın ortasında ya da on sekizinci yüzyılın sonlarında savunmanın taşıdığı siyasal anlamdan tümüyle farklıdır.

IX

Köylüler ve Devrim

Çağdaşlaşma süreci, tarihte, başarısızlığa uğrayan köylü devrimleriyle başlar; yirminci yüzyılda başarıya ulaşan köylü devrimleriyle doruğuna çıkar. Köylünün yalnızca "tarihin nesnesi", köylülüğün de tarihsel değişikliklerin üzerinden ezip geçtiği, ama kendisi bu değişikliklere ivme kazandıran güçlere hiçbir katkıda bulunmayan bir toplumsal yaşam biçimi olduğu görüşünü artık ciddiye almanın olanağı yoktur. Tarihin cilvelerini kavrayanların çok iyi bildikleri gibi, köylü çağdaş dönemde makine kadar etkili bir devrim ajanı olmuş, makinenin başarılarına koşut olarak o da kendi başına etkili bir tarihsel aktör durumuna gelmiştir. Bununla birlikte, köylünün devrimci katkısı her yerde aynı olmadı; Çin'de ve Rusya'da belirleyici oldu, Fransa'da son derece önemli bir katkıydı, Japonya'da çok küçük oldu. Hindistan'da bugüne dek önemsiz bir katkı olarak göründü; ilk patlamaları savuşturulduktan sonra, Almanya'da ve İngiltere'de, sözü edilmeye değmeyecek kadar az oldu. Bu sonuç bölümünde işimiz, ne tür toplumsal yapıların ve hangi tarihsel durumların köylü devrimlerini tutuşturduğunu, hangilerinin ise söndürdüğünü ya da önlediğini ortaya çıkarabilmek umuduyla, söz konusu olguları birbirleriyle ilişkilendirerek ortaya sistemli bir değerlendirme koymak olacak.

Böyle bir işin altından kalkmak kolay olmayacak. Gelenekselleşmiş genel açıklamalar, burada incelenen malzemelere hiç

uymayan sonuçlara varabilmekte. Tek bir etmen üzerinde duran hiçbir kuram doyurucu görünmemektedir. Yanlış bulguların da işe yaradığını düşünerek, önce bir yana bırakmamız gereken kuramları kısaca gözden geçireceğiz.

Çağdaş bir araştırmacının seçebileceği kuramlardan ilki, köylünün durumunun, ticaretin ve endüstrinin gelişmesinin üzerinde yarattığı etkilerle gerilediği düşüncesine dayandırılarak yapılan basit ekonomik yorumdur. Köylünün durumunun belirgin bir biçimde bozulduğu yerlerde, devrimci patlamalar beklemek akla uygun görünüyor. Hindistan örneği, özellikle Çin ile yan yana konduğunda, bir kez daha bir kuramın doğruluk derecesini sınama olanağı sunmakta. Hindistan köylüsünün ekonomik durumundaki gerilemenin, Çin'de on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda köylünün durumunda görülen bozulmadan daha kötü olduğunu gösteren belirti yok. Bu konuda iki ülkeden de sağlanan kanıtların yeterli olmadığı kabul edilmeli. Hindistan'da yerel ve etkisiz köylü ayaklanmaları oldu. Bununla birlikte, Çin ve Hindistan arasında var olan farklılıkların, geçtiğimiz bir buçuk yüzyıl içinde Çin ve Hint köylülerinin siyasal davranışları arasındaki zıtlığı açıklamaya yeteceğini sanmıyorum. Söz konusu farklılıkların, yüzyıllarca geriye uzandığını da düşünürsek, hiçbir basit ekonomik açıklamanın yeterli olmayacağı anlaşılır.

Ekonomik açıklamanın bu türüne, gereğinden fazla basit olduğu söylenerek karşı çıkılabilir. Buradaki devrimci durumu yaratan, yalnızca köylülerin maddi durumlarının bozulması değil, tüm yaşam biçimlerine, yani doğrudan köylü varlığının temellerini oluşturan mülkiyete, aileye ve dine yönelik toptan bir tehlikeyle karşılaşılması mıydı acaba? Eldeki kanıtlar, bu soruya da "hayır" yanıtını vermemizi gerektiriyor. Kitlesel çapta ayaklananlar, çitlemelerin akıntısında sürüklenen İngiliz köylüleri değil, yalnızca böyle bir "tehdit" ile karşı karşıya bulunan Fransız köylüleriydi. Rus köylü toplumu da, 1917'de sapasağlam ayaktaydı. yine bu bölümde daha sonra ayrıntılarına girme fırsatını bulacağım üzere, on altıncı yüzyılda kanlı bir ayaklanmaya kalkışanlar, malikâne sistemine geri dönüşle ve serfliğin yeniden getirilmesiyle okka altına giden Doğu Alman köylüleri değil, eski yaşam biçimlerini genellikle sürdüren, hatta geliştiren Güney ve Batı Almanya köylüleriydi. Gerçekten bu konuda, yeri gelince göreceğimiz gibi, yukarıdakinin tam tersi varsayımlar gerçeğe çok daha fazla yaklaşmaktadır.

On dokuzuncu yüzyılın romantik ve tutucu geleneğine bağlı yazar ve düşünürlerin ortaya attıkları bir başka iyi bilinen tezde, soylu aristokratın, kırsal bölgede, köylüleri arasında yaşadığı yerlerde, şiddetli köylü ayaklanmalarının patlak vermesi olasılığının, aristokratın başkentte yaşayıp kendini oranın lüks yaşamına kaptırdığı yerlerden çok daha az olduğu ileri sürülmektedir. Bu düşüncenin kökeninde, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda, Fransız ve İngiliz aristokratlarının yazgıları arasında görülen zıtlık yatsa gerek. Ne var ki on dokuzuncu yüzyılın Rus toprak beyinin çoğu zaman ömrünün büyük bölümünü malikânesinde geçirmiş olması, köylüleri, malikâneleri yakmaktan ve sonunda *dvoriyanstvo*'yu tarihin sahnesinden sürüp çıkarmaktan alıkoymadı. Fransa için bile, tezin geçerliliği su götürür. Çağdaş araştırmalar soyluların hepsinin saraya takılıp kalmış olmadıklarını, birçoğunun kırsal bölgede, ahlak bakımından örnek bir yaşam sürmüş olduğunu göstermiş bulunuyor.

Topraksız emekçilerden oluşan geniş kır proletaryasının, ayaklanmanın ve devrimin gizilgüç kaynağını oluşturduğu düşüncesi gerçeğe biraz daha yakın olabilir. Ne var ki, Hindistan kır proletaryasının dev büyüklüğü ve inanılmaz bir sefillik içinde bulunması bu tezi yadsır görünüyor. Öte yandan, bu proletaryanın birçok üyesi, çok küçük bir toprak parçasıyla ve kast sistemiyle kurulu düzene bağlanmış bulunmaktadır. Bu tür bağların gevşek olduğu ya da (farklı bir ırktan insanların son derece ucuza kiralanan emekleriyle veya köle emeğiyle işletilen plantasyon ekonomilerinde olduğu gibi) hiçbir zaman bulunmadığı yerlerde ise, ayaklanma olasılığı çok daha yüksektir. Amerika'nın Güney'indeki köle sahipleri, bu korkularını gereğinden fazla abartmış görünürlerse de, başka yerlerde, eski Roma'da, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda Haiti'de ve Karayiplerin başka yerlerinde, yirminci yüzyılda İspanya'nın bazı bölgelerinde ve yakın bir tarihte de Küba'nın şeker plantasyonlarında ayaklanma korkusunu haklı kılan nedenler vardı. Daha dikkatli bir araştırmayla bu varsayımın doğruluğu gösterilebilirse de, tarihsel önemi büyük olayları açıklamaya yetmeyecektir. Rusya'nın 1905 ve 1917 devrimlerinde, bu tür bir proletaryanın önemli bir etkisi olmadı.[1] Çin örneği Rus devrimi kadar iyi belgelendirilmiş olma-

1 Robinson, *Rural Russia*, s. 206'da, bu noktada hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak açıklamalar vermektedir.

makla birlikte, çeşitli nedenlerle yaşadıkları topraklardan sürülüp çıkarılmış, oradan oraya dolaşan köylü çetelerinin, bu ülke devrimlerinde önemli bir rolü olmuşsa da, 1927 ve 1949 devrimci ayaklanmalarının, çok geniş mülkler üzerinde çalışan kır proletaryasının devrimi olmadıkları kesin. On dokuzuncu yüzyılın devrimci patlamaları da kır proletaryasının devrimi değildi. Dolayısıyla, bu anlayış da genel bir açıklama getirmeye yetmeyecektir.

Maddi açıklamalardan bir sonuç alınamayınca, doğal olarak dinin rolüyle ilgili varsayımlara başvuranlar çıkabilir. İlk bakışta bu yol insanı biryerlere götürecekmiş gibi görünür. Hinduizm, Hint köylülüğünün edilgenliğini açıklamada bizi oldukça ileri noktalara götürebilir. Daha genel olarak yönetici sınıfın rolüne meşruluk kazandıran, azla yetinmeyi ve bireysel yazgıyı kabullenmeyi vurgulayan bir uyum kuramına yaslanmış bir organik kozmoloji, normları köylülerce benimsendiğinde, pekâlâ ayaklanmaya ve başkaldırmaya karşı bir engel hizmeti görebilir. Burada hemen bir güçlükle karşılaşılır. Bu tür dinler, kentli ve dinadamı sınıfların ürünüdür. Köylüler tarafından ne ölçüde benimsendikleri tartışmalıdır. Genelde eğitim görmüş tabakanın inancından farklı, alttan alta varlığını sürdüren, çoğu örnekte ona açıkça ters düşen bir inancın varlığı köylü toplumlarının özelliklerinden birini oluşturur. Kuşaktan kuşağa, ağızdan ağıza iletilen böyle bir yeraltı geleneğinin, ancak bazı parçalarının tarihsel kayıtlara geçmiş olması ve bu durumda bile çarpıtılmış biçimleriyle geçirilmiş olması çok olasıdır.

Dinin toplumun iliklerine dek işlediği Hindistan'da bile, Brahmanlara karşı duyulan yaygın düşmanlığın sayısız belirtilerini görmekteyiz. Hint köylüsü ve öteki köylüler, büyü ve ayinlerin etkililiğine inanmakla birlikte, bunları yönetenlere ve bu işleri karşılığında kendilerinden bir bedel sızdırmalarına kızarlar. Din adamlarından kurtulma, Tanrıya ve büyünün kaynağına aracısız ulaşabilme arayışı, zaman zaman dinden sapma ve başkaldırma biçiminde patlamalar göstererek, çok eski tarihlerden beri hem Avrupa'da hem Asya'da alttan alta kaynayıp işleyen akımlar oluşturmuştur. Bu bağlamda da, ne zaman hangi koşulların köylüleri bu hareketleri benimsemeye ve ne zaman benimsememeye ittiğini bilmemiz gerekir. Aynı zamanda bunların, önemli köylü ayaklanmalarına eşlik eden evrensel olgular olup olmadığını bilmeliyiz. Fransız Devrimi'nden az önce ve Fransız

Devrimi sırasında köylüler arasında görülen çalkantılarda herhangi bir dinsel etmenin varlığını gösteren fazla bir belirti yok. Rus devriminde, ister dinsel ister din dışı biçimleriyle olsun, kentlerden kaynaklanan devrimci düşünceler köylüler üzerinde fazla bir etki yapmış görünmez. G. T. Robinson, 1917 öncesi Rus köylü yaşamıyla ilgili çalışmasında, dıştan gelip köylüleri etkileyen dinsel ve öteki düşünsel akımların tümüyle tutucu kamptan gelmiş olduklarını gösterip kentlerden yayılan devrimci düşüncelerin rolüne ilişkin görüşlere şiddetle karşı çıkar.[2] Yeni araştırmalar, kuşkusuz köylülüğün kendi içinden çıkan ve dinsel terimlerle dile getirilen gizli derneklerin rolünü ortaya çıkarabilir. Bununla birlikte, bu tür açıklamaların, Rusya örneğinde ya da herhangi bir toplum bakımından anlamlı olabilmesi için, bu düşüncelerin somut toplumsal koşullarla ilişkisini gösterecek bilgilerin edinilmesi gerekir. Dinin tek başına sorunu çözemeyeceği ortada.

Tüm bu varsayımların kusuru, köylünün üzerinde gereğinden fazla durmasıdır. Herhangi bir endüstri öncesi ayaklanma üzerinde bir an düşünülünce, böyle bir ayaklanmanın, büyük ölçüde onu kışkırtmış olan üst sınıfların yaptıklarına bakılmaksızın kavranamayacağı görülür. Tarım toplumlarındaki ayaklanmaların göze çarpan bir başka özelliği, başkaldırdıkları toplumun niteliğine uygun bir biçim alma eğilimi taşımasıdır. Çağdaş dönemde, başarılı bir devrim, toplumun şiddet yoluyla baştan başa altüst edilmesinin ilk adımını oluşturduğundan, bu eğilim aynı açıklıkla görünmemektedir. Daha önceki köylü devrimlerinde bu eğilim çok daha belirgindir. Ayaklananlar, *Bauernkrieg*'de [1524-1525'te] olduğu gibi "eski yasa" denen şeye dönülmesi için, Rus ayaklanmalarında görüldüğü gibi, "gerçek çar" ya da "iyi çar" tahta geçirilsin diye savaşırlar. Geleneksel Çin de, çürümekte olan bir hanedanın yerine yeni ve güçlü bir hanedanın konması, yani özünde aynı olan bir toplumsal yapının yeniden kurulması (restorasyonu) ile sonuçlandı. Öyleyse, köylülüğe bakmadan önce toplumun bütününe bakmak gerekir.

Bu düşünceleri aklımızda tutarak, çağdaşlık öncesi (premodern) bazı tarım toplumu türlerinin, köylü ayaklanmalarına öteki tarım toplumu türlerinden daha açık olup olmadığı ve bu farklılıkların açıklanmasında hangi yapısal özelliklerden yararla-

2 Robinson, *Rural Russia*, s. 144.

nılabileceği sorusunu sorabiliriz. Hindistan ile Çin arasındaki zıtlık, bu tür farklılıkların var olduğunu ve uzun sürede siyasal sonuçlar doğurduğunu göstermeye yeter. Aynı biçimde, öteki küçük başkaldırmaları bir yana bıraksak da, Hindistan'da en azından bir büyük köylü ayaklanması girişiminin (1948'de patlak veren Haydarabad ayaklanmasının) görülmüş olması bile, çağdaşlaşma yoluna girmiş hiçbir toplumsal yapının devrimci eğilimlere tümüyle bağışık olamayacağını düşündüren güçlü bir kanıttır. Öte yandan bazı toplumların bu tür ayaklanmalara çok daha açık olduğuna kuşku yok. Şu an için, çağdaşlaşma yolunda karşılaşılan sorunların hepsini bir yana bırakıp, özellikle çağdaşlık öncesi toplumların yapısal farklılıkları üzerinde durmamızda yarar var.[3]

Hindistan ile Çin arasındaki zıtlıktan yola çıkarak, belki de az önce tartıştıklarımızdan çok daha akla yatkın bir varsayım öne sürülebilir. Hint toplumu, birçok bilginin belirttiği üzere dev gibi, ama genellikle çok ilkel, omurgasız bir canlıya benzemektedir. Varlığını sürdürebilmesi için, eşgüdüm sağlayan bir erke, bir monarka ya da biyolojik benzetmemizi sürdürürsek, bir beyine gereksinimi yoktu. Çağımıza dek Hint tarihinin büyük bir bölümü boyunca, tüm altkıtaya iradesini dayatacak merkezi bir otorite hiç olmadı. Hint toplumu, balıkçıların öfkeyle parçalara ayırdığı, ama her parçasından yeni bir denizyıldızı oluşan canlıyı andırmaktadır. Ne var ki, bu benzetme tam oturmamakta. Hint toplumu hem daha ilkel hem de benzetmenin düşündüreceğinden çok daha farklılaşmış bir yapıya sahiptir.

İklim, tarımsal uygulamalar, vergi sistemleri, dinsel inançlar ve diğer birçok toplumsal ve kültürel özellik, ülkenin bir ye-

---

3 "Bağışıklık" *(immune)* ve "açık olma" *(vulnerable)* deyişlerinin de göstereceği gibi, İngiliz terminolojisi devrimlerin çözümlenmesinde tutucu bir eğilimi dayatmaktadır: Bu deyişlerde, sağlıklı bir toplumun devrimlere karşı "bağışıklığı" bulunduğu gibi bir anlam saklıdır. Dolayısıyla bu satırların yazarının söz konusu varsayımı yadsımasının nedenlerini ortaya koyması gerekmektedir. Devrimlerin niçin olduklarının ya da niçin olmadıklarının çözümlenmesinin, onu onaylama ya da onaylamama yolunda herhangi bir *mantıksal* uzantısı yoktur; hiç bir araştırmacı bu tür seçimlerden kurtulmuş olmasa da, devrimleri çözümlemeye kalkmış olmak, onların onaylanması gibi bir mantıksal sonuç doğurmaz. Burada, karşı savı geliştirmeye kalkmadan, hasta toplumların, devrimlere olanak tanımayan toplumlar oldukları yolunda sağlam bir görüşün ileri sürülebileceğinden kuşkulu olduğumu belirtmekle yetineceğim.

rinden diğer yerine belirgin biçimde değişmekteydi. Buna karşılık kast, hepsinde ortak olan ve her yerde yaşamın her yönünü örgütleyen bir çerçeve sunmaktaydı. Söz konusu farklılıklara ve bir bölümünün, kendine ya da toplumun geri kalan bölümüne zarar vermeden, hiç değilse ölümcül bir zarar vermeden, öteki bölümlerinden ayrılabildiği bir topluma kast olanak vermekteydi. Şu anda araştırdığımız sorun açısından daha önemli olan bir nokta da, kastın aynı zamanda bunun tersine bir işlev göstermesiydi. Yeni bir durum yaratan herhangi bir girişim, herhangi bir yerel çeşitlenme, yeni bir kastın temelini oluşturmaktan öte bir sonuç yaratamadı. Bu, yalnızca yeni dinsel inançların doğması sorunu değildir. Hint toplumu için kutsal olanla kutsal olmayan şeyler ayrımı son derece belirsiz olduğu ve dinsel bir renge bürünen kast kuralları insan davranışlarının hemen her yönünü kapsadığı için, çağdaşlık öncesi dönemlerde yapılan herhangi bir yenilik ya da yenilik girişimi yeni bir kastın temelini oluşturabiliyordu. Öyle ki, topluma karşı çıkmak ve ona savaş açmak bile, bu eylemin haydut kastları ya da dinsel mezhep kastları biçiminde toplumun bir parçası olmasına yol açıyordu. Çin'de de babadan oğula devredilen haydutluğun bulunduğu biliniyor.[4] Çin bağlamında, bir haydutlar kastının bulunmayışının haydutlar arasına katılmayı çok kolaylaştırması dışında, haydutluğun anlamı da, Hindistan'dakinden çok farklıydı. Çin'de toprak beyinin, köylüden toplumsal artıyı çekmeye yarayan düzenlemelerin bir parçası olacak güçlü bir merkezi erke gereksinimi vardı. Oldukça yakın zamanlara dek, Hindistan'da kast böyle bir düzenlemeyi gereksiz kılmıştı. Bu nedenle, Çin toplumunun beyine benzer bir şeye, merkezde eşgüdüm sağlamaktan öte bir yetkeye gereksinimi vardı. Haydutlar Çin toplumu için bir tehlike oluşturuyorlardı ve haydutluk köylü ayaklanmalarına dönüşebiliyordu.

Bu kısa tartışmadan çıkan, bilginlerin dikenli konularda kendilerini korumak için kullanmayı alışkanlık edindikleri ünlü *ceteris paribus** deyişinin ardına sığınılarak ileri sürülebilecek genel varsayım şöyle ortaya konabilir: Bütünlüğünü korumak ve tabandaki köylüden artıyı çekebilmek için, son derece yaygın yaptırımlara dayalı ve pek çok bölüme ayrılmış bir toplumda, doğacak her muhalefet, toplumda yeni bir bölümün yaratılması

4 Hsiao, *Rural China*, s. 462.

* "Öteki etmenlerin aynı kalması koşuluyla" anlamına gelen Latince deyiş (ç.n.).

biçimini alabileceğinden, böyle bir toplumun köylü ayaklanmalarına karşı neredeyse bağışık olduğu söylenebilir. Öte yandan, bir tarım bürokrasisine ya da artıyı çekmek için merkezi bir otoriteye dayalı bir toplum, bu tür ayaklanmalara en açık, böyle ayaklanmalardan en fazla etkilenecek toplum türüdür. Gerçek erkin, güçsüz bir monarkın sözde kalan yetkesi altında birden çok odağa dağıldığı feodal sistemler ise, bu ikisi arasında bir yerde bulunur. Böyle bir varsayım, hiç değilse bu çalışmada gözden geçirilen belli başlı olgulara uymaktadır. Köylü ayaklanması, geleneksel Çin'de ve çarlık Rusyasında büyük bir sorun oluşturuyordu; ortaçağ Avrupasında bu kadar büyük bir sorun oluşturmamakla birlikte, her an su yüzüne çıkabilen bir tehlikeydi; on beşinci yüzyıldan başlayarak Japonya tarihinde oldukça göze çarpan bir nitelik aldı; Hindistan tarihindeyse hemen hemen hiç sözü edilmeyen bir olaydır.[5]

Doğrudan doğruya çağdaşlaşma sürecine dönersek, üst sınıfların ticari tarıma geçmeyi başarmalarının ya da başaramamalarının doğan siyasal sonuç üzerinde çok büyük bir etki yaptığını bir kez daha görürüz. Toprak sahibi üst sınıfların, ticari etkilerin kırsal yaşamın içine işlemesini sağlayacak biçimde pazar için üretime geçtikleri yerlerde, köylü devrimleri cılız girişimler olarak kaldı. Bu devrim karşıtı geçişin gerçekleştirilebildiği birbirinden farklı birçok yol vardır. Meici Japonyasının erken dönemlerinde, kendini hızla yenileyen toprak sahibi üst sınıf, geleneksel köylü toplumunun özelliklerinin çoğunu bir "artı" çekme düzeneği olarak alıkoydu. Diğer önemli örneklerde, ya İngiltere'de olduğu gibi köylünün toprakla bağı koparılarak ya da Prusya'da serfliğin yeniden getirilmesinde görüldüğü gibi, toprak bağı güçlendirilerek, köylü toplumu yıkıldı. Buna karşılık eldeki kanıtlar, toprak sahibi aristokrasinin kendi safları içinde güçlü bir ticari dürtü geliştiremediği yerlerde, devrimci bir hareketin doğup gelişmesinin ve ciddi bir tehlike yaratmasının çok daha büyük bir olasılık oluşturduğunu gösteriyor. Bu durumda söz konusu aristokrasi, pek az bağla bağlı bulunduğu köylü toplu-

5 Japonya'da görülen ayaklanmaların Avrupa'nın çağdaşlaşmasının ilk evrelerindeki ayaklanmalara benzer bazı özellikler göstermesi, Japonya'nın, Avrupa'nın mutlak monarşi yönetimleri altında ayrıcalıkları ve *status quo*'yu koruma çabalarına benzeyen, çok merkezileşmiş bir feodalizme sahip olması gerçeğine uygun düşen bir olgudur, bkz. Sansom, *History of Japan*, c. II, s. 208-210.

muna zarar verebilecek, ama onu ortadan kaldıramayacaktır. Bu arada, değişen bir dünyada yaşam biçimini eskisi gibi sürdürmek için köylülerden daha büyük bir "artı" çekmeye çalışması beklenebilir. On dokuzuncu yüzyıl Fransasında ve on dokuzuncu yüzyıl ile yirminci yüzyılda Rusya'da ve Çin'de olan buydu.[6]

1524-1525'te patlak veren büyük Alman köylü savaşı *Bauernkrieg*, bu ilişkileri şaşırtıcı bir biçimde ortaya koymaktadır; hele Almanya'nın bu ayaklanmanın çok şiddetli geçtiği bölgeleriyle, önemsiz bir olay olarak kaldığı bölgeleri karşılaştırılırsa. *Bauernkrieg*, çağdaş dönemin başlangıcında, Avrupa'da baş gösteren en önemli köylü ayaklanması olduğuna göre, burada üzerinde kısa da olsa durmak yerinde olur. Bu ayaklanmanın niteliği de, İngiliz toplumunda görülen değişikliklerle karşılaştırıldığında, en açık biçimde gözler önüne serilecektir. İngiltere'de toprak sahibi yukarı sınıfların etkili bir kesimi, koyun yetiştirmek için "insan" değil "toprak" istemekteydi. Alman *Junker*'leri ise insan, daha kesin olarak belirtmek gerekirse, dışsatım için yetiştirdikleri tahılı üreten "toprağa bağlı insan" istiyorlardı. Bu iki ülkenin daha sonraki tarihlerinin gösterdiği farklılığın kökleri bu yalın farka dayanır.

Prusya'da tahıl dışsatımının başlaması, daha önceleri görülen ve sonunda parlamenter demokrasinin zaferine varan Batı Avrupa'nınkine benzer eğilimlerin tersyüz olmasına yol açtı. On dördüncü yüzyılın ortasında Prusya, o aşamaya farklı bir yoldan gelmiş de olsa, Batı Avrupa'ya benzeyen bir ülkeydi. O tarihlerde gönençli ve görece özgür köylülerin ülkesiydi. Daha sonra kuzeydoğu Almanya olacak bölgenin Prusya dışındaki yerlerinde olduğu gibi, buralara yerleştirilecek Alman göçmenlere elverişli

6 Hindistan, köylü toplumunun, çağdaş bir devrimin nedeni olarak varlığını sürdürmesiyle ilgili bu genellemeye uymayan kuraldışı bir örnek olarak görülebilir. Bu durum bir dereceye dek çağımız öncesi Hindistan toplumunun yapısında saklı bulunan ayaklanmaya ve devrime engel oluşturan bazı kösteklerin varlığıyla, bir dereceye dek, çağdaşlaşmanın bu ülkede günümüze dek izlediği yolla açıklanabilir. Hepsinden önemlisi, çağdaşlaşmanın Hindistan kırsal bölgelerinde ancak yeni yeni başlayabilmiş olmasıdır. Hindistan'ın gerçekte yukarıdaki genellemenin kuraldışı bir örneğini oluşturmadığı görüşünün dayandığı belli başlı temeller bunlardır. Hindistan, ileride belki böyle bir örnek oluşturabilir. Tarihsel genellemeler, fiziğin yasaları gibi değişmez yasalar değildir. Tarihin aldığı yol, daha çok, bu tür genellemelerde dile getirilen daha önceki koşulların dayattığı zorunluluklardan kurtulma çabasını yansıtır.

koşullar sunmak gereği yanı sıra, Töton Şovalyeliği* biçimini alan güçlü bir merkezi otoritenin ve canlı bir kent yaşamının varlığı bu özgürlüğün belli başlı nedenleriydi. Alman köylülerinin, topraklarını satabilme, miras bırakabilme ve ürünlerini yakındaki kasaba ve kent pazarlarında satma hakları vardı. Bağlı bulundukları feodal beylere para ve çalışma olarak yapmaları gereken ödemeler fazla değildi; beyin, köyün iç olayları üzerindeki yetkileri son derece sınırlı olup, daha çok "yüksek yargı" alanında, yani ağır suçların işlenmesi durumunda söz konusuydu. Bunun dışındaki işleri köylüler yönetirlerdi.[7]

Alman göçmenlerinin yerleştirildiği bölgedeki köylere insanlar, *locator* denen, genellikle soylu toprak sahipleri adına çalışan, ona bölgeye yerleşecek köylüleri sağlayan, bu köylüleri bulundukları yerden alıp getiren, işleyecekleri mülkleri dağıtan, köyün tarlalarını ölçen ve bu hizmetleri karşılığında, ötekilerinden daha büyük bir mülkün sahibi ve bölgenin, hak ve yetkileri babadan oğula geçen muhtarı olan kimselerce yerleştirilirdi.[8] Dolayısıyla, Kuzeydoğu Almanya'nın köylüleri, haklarını yukarıdan verilen beratlar *(handfesten)* ile alan, bir anlamda yapay topluluklardı. Bu konuda durumları, haklarını bağlı bulundukları beyle uzun savaşımları sonunda elde etmiş bulunan güneyin Almanca konuşan bölgelerinin köylülerinkinden farklıydı. Bu farklılık, kuzeydoğuda ileride görülecek boyun eğdirme hareketine karşı bir direnme gösterilmeyişinin nedenlerinden bir bölümünü açıklayabilirse de, olasılıkla bundan daha önemli başka etmenler de vardı. Güney ile bir başka farklılık, Almanların Slav topraklarına yerleştirilmelerinden kaynaklanan, etnik bakımdan karışık bir nüfusun varlığıydı. Bununla birlikte, Alman köylüleri genellikle boş topraklarda kuruldular ve Slav köylüleri de çok geçmeden Alman köylülerinin sahip olduklarıyla aynı elverişli hukuksal konumu elde ettiler.[9]

* İngilizcesi: "*Teutonic Order*", tam adı "*Töton Şovalyelik Tarikatı*" olan dinsel-askeri hayır örgütü; Haçlı Seferleri sırasında 1190'da Filistin'de kurulmuş, 1233'te Prusya'yı fethetmeye ve Hıristiyanlaştırmaya girişmiş, bunda başarılı olarak ortaçağda güçlü bir devlet konumuna yükselttikleri Prusya'nın yöneticisi olmuştur (ç.n.).

7 Köylülerin içinde bulundukları durumun ayrıntıları için bkz. Carsten, *Origins of Prussia*, kesim I, özellikle s. 29-31, 41, 62, 64, 73-74. Stein, *Agrarverfassung*, c. I, s. 431-434'te bazı hukuksal malzemeyi özet olarak eklemekte.

8 Carsten, *Origins of Prussia*, s. 30-31.

9 Carsten, *Origins of Prussia*, s. 32, 34-35, 37-39.

On dördüncü yüzyılın sonlarına doğru, daha sonra köylülerin serfleştirilmesine yol açacak bazı değişiklikler görülmeye başladı. Kentler geriledi. Merkezi otorite zayıfladı. Ama hepsinden önemlisi, tahıl dışsatımı olanaklarının kendini göstermiş olmasıdır. Bu sistemlerin birlikte etkisi, kırsal bölgelerdeki siyasal dengeyi değiştirdi. Krallık erkinin zayıflamasının bir sonucu olarak paranın değerinde görülen düşüş ve tarımda görülen, soyluluğu köylüleri daha fazla sıkıştırmaya yönelten bunalım gibi, Köylü Savaşı'nın çıkmasına yardımcı olan olaylar Almanya'nın öteki bölgelerini ve Avrupa'yı da vurmuştu.[10]

Bu gelişmelerin köylüler üzerinde doğurduğu sonuçlar yıkıcı oldu. Feodal beyler köylülerin kendilerine ödemek durumunda oldukları para biçimindeki ödemelere önem vermez olup, bunun yerine "demesne"lerini ekip biçmeye ve sınırlarını genişletmeye önem verdiler. Bunun için köylülerin emeği gerekiyordu. Efendilere emek biçiminde ödenen hizmetler artırıldı; köylüler toprağa bağlandı. Mülkleri olan toprakları satabilme ve miras bırakabilme hakları ellerinden neredeyse alındı ve artık malikâne toprakları dışından kimselerle evlenmelerine izin verilmez oldu. Bu değişikliklerin çoğu, tahıl fiyatlarında bir patlamanın görüldüğü dönem olan on altıncı yüzyılda gerçekleşti. Bu durumda, emeğin kıtlığının köylülerin yararına olmayıp, kaçmalarını önlemek için sert bir disiplin altına alınmalarına ve hiç de zengin olmayan çok sayıda soylunun, güçlü bir merkezi hükümetin desteği olmaksızın "emek baskıcı" bir sistem kurabilmelerine yol açtığını belirtmekte yarar var. Gerçekte Töton Şovalyeliği'nin 1525'te resmen sona ermesi, az önce belirtilen sonuçlara yol açan en önemli siyasal olaylardan biri oldu.[11]

Alman göçmenlerinin yerleştirilmesi (kolonizasyon) sırasında, köyler genellikle soyluların malikânelerinden ayrı yerlerde bulunuyor ve genellikle bağımsız organizmalar biçiminde yaşıyorlardı. Feodal beylerin köylere sızmaya başlamasıyla on beşinci yüzyılın ikinci yarısında bu durum değişti;[12] feodal beyler köylere, köylülerin mülkünü, özellikle muhtarın *(mayor)* ötekilerinden daha geniş mülkünü ele geçirerek ekonomik; adalet dağıtımını tekellerine alarak siyasal yollardan sızdılar.[13] Köy topluluğunun böylece

10 Carsten, *Origins of Prussia*, s. 115.

11 Carsten, *Origins of Prussia*, bölüm XI, özellikle s. 149-150, 154, 163-164.

12 Aubin, *Geschichte des gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisses*, s. 155-156.

13 Stein, *Agrarverfassung*, c. 1, s. 437-439.

ele geçirilişi ve özerkliğinin yıkılışı göz önüne alınmadan, oraya buraya dağılmış olarak yaşayan bir miktar soylunun iradesini köylülere nasıl dayatabildiği kolay kolay anlaşılamaz.

On yedinci yüzyılın sonunda, bu bölgedeki soyluların çoğu malikânelerinde, ne aşağıdaki ne de yukarıdaki herhangi bir resmi otoritenin denetleyebildiği birer küçük despot oldular. On altıncı ve on yedinci yüzyıl *Junker*'lerinin "kapitalist" devrimi, hemen tümüyle toplumsal ve siyasal bir devrimdi. İlgili yazında, *Junker*'lerin üstünlük konumuna geçmeleriyle birlikte herhangi bir önemli teknik gelişmenin gerçekleştirildiğini gösteren bir ipucu yok. Üçlü-tarla sistemi* Yedi Yıl Savaşları'na [1756-1763] dek, neredeyse bölgenin her yerinde karşılaşılan evrensel bir uygulamaydı. Ve On sekizinci yüzyılda bölgenin tarım yöntemleri özellikle büyük *Junker* malikânelerinde yürütülen tarım yöntemleri, Almanya'nın Batı bölgelerindeki yöntemlerin çok gerisine düştü.[14]

Köylüler bu gidişe sınırlı bir direnme gösterdiler. Önemli tek başkaldırma, Töton Şovalyeliği'nin kaldırılmasından az sonra, 1525'te Koningsberg yakınlarında patlak verdi. Bu başkaldırıyı izleyen gücün bir dereceye dek Koningsberg kentinin kendisinden ve gelişmelerden en fazla zarara uğrayacak olan göneçli özgür köylülerden gelmiş olmasında şaşılacak bir yan yok. Hareketin hızla bastırılması, *Bauernkrieg* bölgesinin tersine, lonca yaşamı fazla gelişmemiş olan kentlerin hareketi yeterince desteklememelerinin sonucuydu.[15]

---

* İngiliz ve Rus köylerinde uygulanan köyün ortak topraklarıyla ilgili bir sistem olup, ortak topraklar üç parçaya bölünür, her yıl iki parçası ekilip bir parçası nadasa bırakılarak otlak olarak yararlanılmaları sağlanırdı (ç.n.).

14 Stein, *Agrarverfassung*, c. I, s. 463-464.

15 Carsten, "Bauernkreig", s. 407. Almanya'da serfliğin [yeniden] kurulmasına gösterilen direnmenin zayıflığı, aynı tarihlerde Rusya'da serfliğin kurulması sırasında ve sonrasında görülen çalkantılarla büyük zıtlık gösterir. Aralarındaki bu farklılığın ana nedeni, olasılıkla daha önce dikkati çektiğimiz bir olgu, yani Rusya'da serfliğin bir siyasal duruma tepki olarak gelişme göstermesiydi. Mutlak monarşinin yerleşmesini sağlayan sürecin bir parçası olarak Rus serfliği, çarın, geçimlerini sağlamak için memurlarına bağışladığı toprakların işletilmesi yöntemi oldu. Aynı zamanda Rusya'da serflik köye, köylülere, Prusya'da olduğundan çok daha az zarar vermiş görünür. Özerkliğinin büyük bölümünü yitirmişse de Rus köy komünü (*mir* ya da daha doğru bir deyişle *sel'skoe obshchestvo*) varlığını büyük ölçüde sürdürdü. On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Rusya'da görülen değişikliklerin yetkin bir incelemesi için bkz. Blum, *Lord and Peasant*, 8.-14. bölümler; köylü çalkantıları için bkz. s. 258, 267-268; *mir* için, s. 510-512.

1524-1525 *Bauernkrieg* hareketine yol açan durum, başlıca özellikleri bakımından Kuzeydoğu Almanya'daki durumla neredeyse taban tabana zıttı ve akla iki yüzyıldan daha uzun bir süre sonra Fransız Devrimi'ne yol açacak olan bazı özellikleri getirir nitelikteydi. *Bauernkrieg* ve onu hazırlayan sayısız ayaklanma, bugün Batı Avusturya dediğimiz bölgeden başlayıp, neredeyse tüm İsviçre'yi kapsayan Güneybatı Almanya'nın bazı bölümlerine ve Yukarı Ren Vadisi'nin büyük bir bölümüne kadar uzanan çok geniş bir alana yayıldığı için, yerel koşullar arasında, doğal olarak, çok büyük farklılıklar vardı ve bu farklılıklar, ayaklanmanın nedenlerinin saptanmasını güçleştirip, bu nedenler üzerinde bugüne dek süren şiddetli tartışmaları besleyip durdu.[16]

Bununla birlikte, değişik bilginler arasında şu noktalar üzerinde oldukça yaygın bir görüş birliği vardır: Almanya'nın bu bölgesinde, toprak sahibi prensler, kuzeydoğudakiler kadar zayıf olmadıkları gibi, gittikçe güçlenmekteydiler ve kendi soyluluk çevrelerini denetlemek üzere çağdaş, birörnek bir kamu yönetimi kurma yolunda ilk adımları atmaktaydılar. Ancak bu mutlakçılık biçimi, İmparator, Almanların enerjisini Papalık ile yapılan boşuna bir savaşımda harcadığı için küçük ve bölük pörçük bir mutlakçılıktı. Almanya'nın bu bölgesinde kent yaşamı da canlandı; ortaçağın sonları Alman *"Burger"*inin (kentinin) altınçağıydı.

Dolayısıyla, köylüler zaman zaman kentli pleblerin desteğini kazanabildiler. Ama köylülerin hangi toplumsal tabakayla ittifak yapıp hangilerine karşı çıktıkları konusunda bir genellemeye gitmek çok yanıltıcı olur. Çeşitli yerlerdeki ve çeşitli zamanlardaki durumlar birlikte ele alınırsa, akla gelebilecek hemen her gruba karşı olmuşlardı ve herhangi bir grupla ittifaka gitmişlerdi: Renanya'da manastır mülklerine karşı soylularla,[17] soylulara karşı öteki gruplarla, soylularla birlikte başka gruplara karşı ya da burjuvaziye ve yörenin prenslerine karşı ittifak kurdular.[18] Öyle ki, güvenle söylenebilecek tek şey, çatışmanın daha çok hali vakti yerinde köylülerin ılımlı istekleriyle başlayıp geliştikçe radikalleştiği ve sonunda Thomas Münzer'in dünyanın sonunu ilân eden vahiy türü görüşlerine vardığıdır. Ayaklanmanın adım adım radikalleşmesinin nedeni, bir ölçüde başlangıçtaki ılımlı isteklerinin kabul edilmeyişi,[19] bir ölçüde de, köylülerin, ekono-

16 Franz, *Bauernkrieg*'ın sonuna ekli üç haritaya bakınız.

17 Waas, *Grosse Wendung*, s. 13-15, 19.

18 Franz, *Bauernkrieg*, s. 84, 32, 26.

19 Waas'ın *Grosse Wendung* adlı yapıtındaki tezine bakınız.

mik, siyasal ve toplumsal yakınmalarını haklı göstermek için Reformasyon'dan kaynaklanıp yayılan yeni dinsel düşüncelere sarılma eğilimleriydi.[20] Kentlerle bağlantının da, daha önceki tarihlerde ilk belirtileri oralarda görülen radikal motiflerin su yüzüne çıkmasına belli bir katkısı olmuştur.[21] Radikalleşme, on sekizinci yüzyıl sonrası Fransa'sındakine benzer biçimde zengin köylüler ve yoksul köylüler olarak ikiye bölünme durumundaki köylülerin alt tabakalarının yakınmalarından da beslenmiş olabilir; ne var ki, böyle bir bağlantıyı aydınlatan herhangi bir belgeyle karşılaşmış değilim.

Zamanın soyluluğu, bölgesel prenslerin yetkelerini kurma yolundaki çabalarından ve ticaret ekonomisinin yayılmasının yarattığı daha genel etkilerden olmak üzere ikili bir baskı altındaydı. Paraya gereksinimleri vardı ve bunu becerebildikleri zaman eski hakları yeniden canlandırarak ya da köylülere bakılırsa yeni yükümlülükler yaratmayı deneyerek, çeşitli yollarla elde etmeye çalıştılar. Gerçekten köylü hoşnutsuzluğunun ilk kıpırtıları, "*das alte Recht*" ("eski haklar") denen şeye sarılma ya da eski hukuka dönme çabaları biçimini aldı.[22] Soyluların orada burada küçük çaplarda denedikleri bir yana bırakılırsa, asıl yapamadıkları şey, çiftliklerinde pazar için üretime girişmekti. *Bauernkrieg* bölgeleri ile *Junker* Almanyası arasındaki temel farklılık burada yatar.

Doğrudan doğruya köylülere gelince, geniş bir kesimin ekonomik ve toplumsal konumu bir süredir gelişme göstermekteydi. Bir bilginin yirmi beş yıl kadar önce gözlemlediği gibi, Almanya'nın bu bölgesinde, ortaçağın sonlarında köylülerin ve kentlilerin (*bürger*) gönenci (refahı) ayaklanmaya genel bir kötüleşmenin neden olduğunu inanmamıza artık olanak vermeyecek kadar artmıştı.[23] Bu olgu kuşkusuz, zor durumda kalan soyluların, bulabildikleri her türlü yola başvurarak, köylüleri sıkıştırıp onlardan bir şeyler elde etmeye çalıştıkları görüşüyle hiç de çelişmez.[24] Yüzyıllardır köylü topluluğuyla onun bağlı olduğu

20 Nabholz, "Ursachen des Bauernkriegs", s. 144-167'de Zürih bölgesinde bu bağlantının varlığını çok açık olarak ortaya koymaktadır, özellikle s. 162-163, 165, 167'ye bakınız.

21 Örneğin Niklashausen'in yazısında, bkz. Franz, *Bauernkrieg*, s. 45-52.

22 Franz, *Bauernkrieg*, s. 1-40.

23 Waas, *Grosse Wendung*, s. 40-42.

24 Bu konudaki kanıtlar, bir Sovyet bilgini olan Smirin'in, *Ocherki istorii politicheskoi bor'by v Germanii* adlı yapıtının II. bölümünde sunulmuş bulunmaktadır. Smirin, "senyörlüğün dönüşü" olgusunun varlığını kanıtlamak

feodal bey arasında, her iki yanın sahip olduğu haklar konusunda, bir o yanın bir bu yanın ağır bastığı bir köşe kapmaca oyunudur sürüp gitmekteydi; ama bu, iki tarafın da birçok konuda ortak çıkarlarının bulunmasını dışlamıyordu. Bu savaşımın sonuçları zaman zaman topluluğun gün görmüş yaşlılarına sorulup, doğruyu söylediklerine yemin ettikleri yanıtlarının yazıya dökülmesiyle derlenen ve *Weistum* olarak bilinen kayıtlarda, yani örf hukuku *(Rechtsgewohnheiten)* kodlarında kristalleştirilirdi. Zamanımıza dek kalabilen kayıtlar, 1300 yılından sonra *Weistümer** sayısında büyük bir artış olduğunu, 1500-1600 arasında en yüksek sayıya ulaşıp 1600'den sonra hızla azaldığını gösteriyor.[25] Bunların ve öteki belgelerin ortaya koyduğu şey, bağlı olduğu feodal beyle yavaş yavaş değişen çatışmalı (antagonistik) bir işbirliği içinde bulunan, mülkiyet farklılıkları gittikçe artan, ama yine de üyeleri birbirlerine sımsıkı bağlı bir köy topluluğunun varlığıdır.[26] Bey için çalışma [angarya] ve beyin malikâne topraklarının (demesne'nin) ekilip biçilmesi biçimindeki ödentilerin önemi azalırken, para biçimindeki ödentilerin arttığı görülmektedir ki; bu, kuzeydoğudaki durumun tam tersine bir gelişmedir. Feodal toprak işleme sistemi yer yer adacıklar biçiminde varlığını sürdürmüşse de, çok sayıda köylü, toprakta mülkiyet haklarına yakın bir *de facto* (fiili) sahiplik konumuna kavuştuğu için, söz konusu toprak sistemi neredeyse tanınmaz duruma gelmişti.[27]

Ayaklanmanın erken evrelerinde, köylü isteklerinde genellikle eski "*Weistümer*"den alınan temalar yineleniyordu.[28] Bu olgu da, ayaklanmanın, köylü topluluğunun saygıdeğer ve hali

için elinden gelen her şeyi yapmakta ve zaman zaman kanıtları, yılda üç gün senyör için çalışmanın bu tür ödemelerin fazlalığının bir göstergesi olduğunu söylediği (s. 60'daki) durumda olduğu gibi, ahmakça bir noktaya dek götürmektedir. Ama Smirin (s. 85'te) köylülerin belirsizlikten ve yükümlülüklerinin çok çeşitli oluşundan rahatsız olduklarını belirtirken, olasılıkla doğru bir yargıda bulunmaktadır.

* *"Wiestum"*un çoğulu (ç.n.).

25 Wiessner, *Sachinhalt und Wirtschaftliche Bedeutung der Weistümer*, s. 26-29.

26 Wiessner, "Geschichte des Dorfes", s. 43-44, 60, 70-71. Açıklamalar Avusturya ile sınırlı olmakla birlikte, aynı tür farklılıkların başka yerlerde de doğmaya başlamış olması büyük bir olasılıktır.

27 Zürih bölgesi için, Nabholz, "Ursachen des Bauernkriegs", s. 158-159; Avusturya için, Wiessner, "Geschichte des Dorfes", s. 49, 50, 67; Almanya için, Waas, *Grosse Wendung*, s. 37-38.

28 Waas, *Grosse Wendung*, s. 34-35.

vakti yerinde üyelerinin "yasal" yakınmaları[29] ile başladığını gösteren bir başka sağlam ipucudur.

Bauernkrieg yenilgiye uğratıldı ve kanlı bir biçimde bastırıldı. Ayaklanmanın radikal kanatları da tutucu kanatları da yeraltına itildi. Aristokratların bu zaferi nedeniyle (ki daha önce gördüğümüz gibi kuzeydoğuda farklı nedenlere dayanan ve pek az direnmeyle karşılaşılan bir zafer elde etmişlerdi) Almanya'da liberal bir demokrasinin kurulması yüzyıllarca gecikecekti. Almanya on dokuzuncu yüzyıla dek, yeniden harekete geçip bu yönde yine başarısızlıkla sonuçlanacak adımları atmaya başlayamadı. İngiliz soylusuyla (*squire*) Alman *Junker*'inin zaferleri, toprak sahibi yukarı sınıfın ticari tarıma geçmeyi, hemen hemen birbirlerinin tam tersi yollardan başardığını gösteriyor. Köylülüğün siyasal eyleminin dayandığı temelleri yıkmakta da kesinlikle birbirlerinin tersi yollar izlediler. Yenilgiye uğramış bile olsa, köylülerin siyasal eylemi, yukarı sınıfların köylü toplumuna karşı ekonomik bir saldırıya geçmek yerine, köylülerden aldıkları paranın tutarını artırmaya çalıştıkları *Bauernkrieg* bölgelerinde güçlü olmayı sürdürdü.

Somut bir örnek üzerinde yaptığımız bu inceleme gezisinin, toprak sahibi yukarı sınıfların ticari tarımın meydan okumasına gösterdikleri başlıca tepki yollarından hangilerinin köylü ayaklanmalarına elverişli, hangilerinin elverişsiz durumlar yarattığını görmemize yeteceğini umuyorum. Çağımızda köylü devrimlerinin en büyük önemi taşıdıkları belli başlı bölgeler olan Çin ve Rusya, toprak sahibi yukarı sınıfların genellikle ticaret ve endüstri dünyasına başarılı bir geçiş yapamamaları ve köylüler arasında egemen olan toplumsal örgütlenişi yıkamamaları bakımından birbirine benzerlikler gösterir.

Şimdi, artık aristokrasinin davranışını bir yana bırakıp, doğrudan doğruya köylülük içinde etkili olan etmenler hakkında biraz daha çözümleyici nitelikte bir tartışmaya girebiliriz. Köylülüğün çağdaşlaşmanın er ya da geç kurbanı olduğu yolundaki yalın ve acımasız gerçek dışında, çağdaşlaşmanın köylüler için anlamı nedir? Genel olarak, çeşitli köylü topluluklarının farklı toplumsal örgütlenme biçimlerine sahip olmalarıyla, doğrudan doğruya çağdaşlaşma sürecinin zamanının ve niteliğinin, köylülüğün çağdaşlaşmaya tepkisinin devrimci bir biçim mi yoksa

29 Franz, *Bauernkrieg*, s. 1-40 ile karşılaştırınız.

edilgin bir biçim mi alacağını belirlemede önemli bir etkide bulunmasının beklenebileceği besbelli. Peki ama bu değişkenler arasında ne gibi bir bağlantı vardır? Önce bu karmaşık süreçte hangi değişkenlerin oluştuğunu görelim.

Tarımda ekonomik çağdaşlaşmanın anlamı, pazar ilişkilerinin daha önce görülenden çok daha geniş alanlara yayılması ve geçimlik çiftçiliğin yerini, giderek artan oranda pazar için üretimin almasıdır.[30] İkinci olarak, politika alanında başarılı bir çağdaşlaşma, geniş bir bölge üzerinde barışın ve düzenin kurulmasını, güçlü bir merkezi yönetimin yaratılmasını içerir. Bu iki süreç arasında evrensel, her yerde karşılaşılan bir bağlantı yoktur. Roma ve Çin, çağdaş bir toplum yönünde herhangi önemli bir ivme yaratmadan, zamanlarının en güçlü ve gelişmiş yönetimlerini kurdular. Ne var ki, on beşinci yüzyıldan beri dünyanın çeşitli bölgelerinde çağdaşlaşmaya yol açan olgu, bu ikisinin birlikte var olmasıdır. Devletin erkinin yayılması ve pazar ekonomisinin girişi, tarihin birbirinden çok farklı zamanlarında da gelişse, köylünün feodal beye olan bağımlılığını, köy içindeki işbölümünü, köyün yetke sistemini, köylülük içindeki sınıf gruplaşmalarını, toprak işleme ve kiralama sistemini ve mülkiyet haklarını etkiler. Bu dış güçlerin etkisi bir noktada, teknolojide ve tarımdaki verimlilik düzeyinde değişikliklere yol açabilir. Daha önce gördüğümüz gibi, Tokugava döneminin sonlarına doğru, Japonya'da köylülük içinde görece önemli teknik gelişmeler yönünde bazı adımlar atılmışsa da, bilebildiğim kadarıyla dünyada, tarım alanında doğrudan köylülerin başlattığı tek bir büyük teknik devrim örneği yoktur. Teknolojik değişiklikler bugüne dek Batı'da çok daha önemli olagelmiştir; Asya'nın pirince dayalı ekonomilerindeyse, verimlilikte görülen artışlar daha çok insan gücünün daha yoğun biçimde kullanılmasıyla sağlanmıştır.

Birbirleriyle bağlantılı bu değişiklikler kümesinde, üç nokta siyasal bakımdan özellikle önemlidir: Bunlar, köylü topluluğuyla üstbey arasındaki bağın niteliği, köylülük içindeki mülkiyet

30 Çağdaşlık öncesi (premodern) dönemin köylerinde pazarların bulunmadığı hiçbir biçimde söylenemez. Öte yandan, kentin banliyölerinde yaşayan çağdaş işadamı bile, evinin arka bahçesinde bir miktar domates yetiştirmekten onur duyabilir. Kavramlarla çalışmayan bir bilginlik türü, farklı tarihsel kategorilerin varlığını; bu tür ufak tefek olguları göstererek sarsmak çabasından hoşlanıyor olmasaydı, bu noktalara dikkati çekmeye bile gerek duymayacaktık. Önemli olan, kuşkusuz, kırsal alanda pazarın oynadığı rolün niteliği, onun toplumsal ilişkiler üzerindeki etkisidir.

farklılıkları ve sınıf bölünmeleriyle topluluğun gösterdiği dayanışmanın ya da birliğin ve bütünlüğün derecesidir. Bu üç etmen birbirleriyle sımsıkı ilişkili olduğu ölçüde, bunlardan her birinde nasıl bir çağdaşlaşma kalıbı izlendiğini ortaya koyma çabalarında, örtüşmelerden ve yinelemelerden kaçınabilmek olanaksızdır.

Sürecin başlama noktasına dönülürse, birçok tarım uygarlığında, köylü toplulukları ya da köyler ve onların dış dünyayla olan ilişkileri arasında çok büyük bazı benzerliklerin bulunduğu görülecektir. İşe, bu toplulukların genel konumlarını çok genel terimlerle çizerek bir taslak biçiminde ortaya koyarak başlamakta yarar var; bunu yaparken, bu taslağa uymayan, siyasal bakımdan önemli birçok farklı başlangıcın bulunduğunu baştan kabul etmeliyiz. Dahası, önce genel planı kavrarsak, bu farklılıkların neler olduğunu görmemizin kolaylaşacağını söyleyebiliriz. Tartışmamızı, çevresi ekilip biçilen tarlalarla kuşatılmış derli toplu bir yerleşim yeri olarak algılanan köylerle sınırlı tutacağım. Tek tek evlerin dağınık yerleşmeleri biçimindeki sistem de oldukça yaygınsa da, belki koloni dönemlerinde ve boş uç topraklara göç döneminde Birleşik Devletler'in bazı bölgeleri dışında, çağımız öncesi tarihlerde dünyanın hiçbir yerinde ağır basan bir eğilim olarak görünmez. Amerikan çiftçilerine "köylü" denilmesine karşı çıkılmasının bir nedeni de budur.

Bağlı bulunulan beyin (üstbeyin) köyün yaşamında, dolaylı dolaysız yaşamsal bir rolü oldu. Feodal toplumlarda bu üstbey, senyör; bürokratik Çin'de İmparatorluk bürokrasisinin adamı olan toprak beyi; Hindistan'ın bazı bölümlerinde, bürokratik memur ile feodal senyör arasında ortada bir noktada bulunan *zemindar** idi. Bu laik üstbeyin genel görevi, dış düşmanlara karşı güvenliği sağlamaktı. Genellikle, ama her zaman her yerde olmamak koşuluyla adalet dağıtır ve köyde oturanlar arasında çıkan uyuşmazlıkları çözüp karara bağlardı. Bu laik üstbeyin yanı sıra, genellikle bir de rahip bulunurdu. Onun göreviyse, egemen toplumsal düzene meşruluk kazandırılmasına yardımcı olmak ve tek tek köylülerin elindeki geleneksel ekonomik ve toplumsal olanaklarla altından kalkılamayacak talihsizliklerin, felaketlerin nedenini açıklamak ve bunlarla başa çıkmanın yollarını bulmaktı. Bu işlevleri yerine getirmelerinin karşılığı olarak, üstbey ve rahip, köylüden emek, tarım ürünleri, hatta ticaret öncesi tarih-

* Bkz. s. 387 (ç.n.).

lerde, ötekiler kadar yaygın olmamakla birlikte para biçiminde bir ekonomik artı alırlardı. Söz konusu ödeme yükümlülüklerinin köylüler arasında bölüştürülme biçimi büyük farklılıklar gösterirdi. Köylünün toprağı ekip biçme hakkı ve ondan elde ettiği ürünlerin bir bölümünü kendi kullanımı için alıkoyması, genellikle bu yükümlülüklerini yerine getirmesine bağlıydı.

Üstbey ile köylü topluluğu arasındaki bu ilişkiden doğan bağların güçlü olduğu yerlerde köylü ayaklanmalarına (ve sonra köylü devrimlerine) yönelik eğilimin güçlü olmadığı tezini destekleyen birçok kanıt var. Hem Çin'de hem Rusya'da bu bağlar zayıftı ve bu iki ülkenin köylü toplumlarının yapıları birbirleriyle düşünülebilecek en büyük farklılığı göstermesine karşın, köylü ayaklanmaları bu ülkelerde yapısal bir nitelik gösterdi. Köylü devriminin denetim altında tutulduğu Japonya'da ise, söz konusu bağ son derece etkiliydi. Elimizdeki kanıtlar arasında kesin olarak anlamlandıramadığımız ve çelişkili görünen bazı noktalar vardır. Hindistan'da, dar anlamda siyasal erk, İngiliz işgali öncesinde bazı bölgeler dışında köye dek ulaşamadı. Ama otoriteyle din adamları aracılığıyla güçlü bir bağlantı vardı.

Söz konusu bağın, toplumsal istikrarın etkili bir öğesi olabilmesi için, iki koşulun varlığı asal bir önem taşısa gerek. Birincisi, köylülerle üstbey arasında toprak ya da öteki kaynaklar için sert bir rekabetin var olmaması koşuludur. Bu, yalnızca el altında ne kadar toprağın bulunduğu sorunu değildir. Köylülerin toprağa aç olup olmamalarını belirleyen etmenler arasında, toplumsal kurumların niteliği de toprağın miktarı kadar önemlidir. Buradan giderek, birincisiyle sıkı ilişkili ikinci koşul olarak şunu ileri süreceğim: Siyasal istikrarın var olmasını veya rahibin, yani tarım takviminin ve köyün birlik ve bütünlüğünün gerektirdiği hizmetleri yapan ve karşılığında bunlarla orantılı ayrıcalıklar ve maddi ödüller alan kimselerin köy topluluğunun birer üyesi durumunda bulunmalarını gerektirir. Bu nokta, ateşli kavgalara konu olan genel sorunları gündeme getirdiği ölçüde, daha enine boyuna tartışmayı gerektirmektedir.

Buradaki sorun, yukarı sınıfın aldığı ödüllerin ve ayrıcalıkların, yaptığı hizmetlerle orantılı olduğu görüşünden kaynaklanmaktadır. Feodal bir toplumda, beyin sağladığı korumanın ve dağıttığı adaletin karşılığı olarak ödenmek üzere, yılın belli dönemlerinde, tam olarak kaç tavuğun, kaç yumurtanın verilmesi, beyin tarlalarında kaç iş günü çalışılması "adil" bir ödeme ola-

caktır? Bu, ancak bilek gücünün sınanmasıyla kararlaştırılabilecek tümüyle keyfi bir konu değil midir? Sorunu daha genel olarak ortaya koymak gerekirse, "sömürü" kavramı siyasal bir klişe olmaktan öteye gitmeyen, herhangi bir nesnel ölçüte bağlanıp ölçülemeyen, tümüyle öznel bir kavram değil midir? Günümüz toplum bilimcilerinin çoğunluğu, büyük bir olasılıkla bu sorulara "evet öyledir" yanıtını vereceklerdir. Böyle bir tutum takınıldığında, az önce ileri sürülen önerme incir çekirdeğini doldurmayan bir totolojiye dönüşür. Çünkü o zaman önerme, köylüler aristokrasinin ayrıcalıklarını kabul ettikleri ve kendilerinin onlara karşı yükümlülüklerini meşru saydıkları sürece ayaklanmazlar demeye gelir. Köylülerin bunları *niçin* kabul ettikleri sorusuysa, verilen yanıttan önceki durumda olduğu kadar yanıtlanmamış bir soru olarak kalır. Bu tutumun çerçevesi içinde kalarak söz konusu soruya verilebilecek tek yanıt, herhangi bir ödül dizisi öteki herhangi bir başka dizi kadar keyfi olacağından, "güç ve aldatma" olabilir. Bana öyle geliyor ki bu noktada sömürünün bütün öznel yorumları iflas etmekte ve açıktan açığa kendi kendileriyle çelişkiye düşmektedir. Köylünün ürettiğinin onda dokuzunun alınması, nasıl olur da üçte birinin alınmasından ne daha az ne daha fazla keyfi sayılabilir?

Bunun zıddı, sömürünün ilke olarak nesnel bir kavram olduğu görüşünün, genelde daha anlamlı olduğunu ve hiç değilse bir açıklama olanağı sunduğunu düşünüyorum. Buradaki sorun ise, niteliksel olarak farklı etkinliklerin, örneğin savaşmakla toprağı sürmenin, belli bir toplumun varlığını sürdürmesine ne kadar katkıda bulunduğunun nesnel biçimde değerlendirilip değerlendirilemeyeceğidir. (İktisatçılar böyle bir değerlendirmenin yapılabileceğini, hiç değilse rekabetçi bir pazar ekonomisinde yapılabileceğini söylemektedirler; fakat bu noktadan öteye gitmeye pek istekli olduklarını sanmıyorum.) Bana, yansız bir gözlemcinin söz konusu noktadan öteye gidebilmesi olanaklı görünüyor; ve bunu şu sıradan soruları sorarak yapabileceğimi sanıyorum: 1) Söz konusu etkinlik toplum için gerekli bir eylem midir? Bu etkinlik kesilirse ya da biçimi değişirse ne olurdu? 2) Halkın bu etkinliği etkili bir biçimde yürütebilmesi için hangi kaynaklar gereklidir? Bu tür sorulara verilecek yanıtlar her zaman önemli belirsizlik öğeleri taşısa da, aynı zamanda ortak bir nesnel çekirdeği bulunur.

Toplumun işleyebilmesi için yeterince geniş sınırlar içinden bakılırsa, sömürünün nesnel niteliği o kadar apaçıktır ki, bir de onun açıklanabilmesi için nesnellikten vazgeçmenin gerektiği bile söylenebilir. Bir köylü topluluğunun, bağlı bulunduğu üstbeyi tarafından ne zaman korunduğunu ve ne zaman beyin onu düşmanlara karşı koruma yeteneğini yitirdiğini ya da düşmanlarıyla "birlik" olduğunu söylemek hiç de güç değildir. Barışı koruyamayan Çin'in birçok bölgesinde on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda olduğu gibi, köylülerin yiyeceğinin çoğunu ellerinden alan, kadınlarını eline geçiren bir üstbey, besbelli ki sömürücüdür. Bu durum ile nesnel olarak adil durum arasında, yapılan hizmetlerle köylülerden alınan "artı" arasındaki orantının tartışmaya açık olduğu pek çok derece bulunur. Bu tür tartışmalar filozoflara çekici gelebilir. Ama böyle tartışmalar toplumu parçalanmaya götürmez. Burada ileri sürülen tez, yalnızca savaşanların, yönetenlerin ve dua edenlerin katkılarının köylü tarafından açıkça algılanması ve köylülerin bunlara karşılık yaptıkları ödemeler ile yararlanılan hizmetler arasında büyük bir oransızlığın bulunmamasının gerektiğini savunmaktadır. Bu görüşü bir başka yoldan dile getirirsek, adalet hakkında halkın sahip olduğu görüşlerin, akla uygun ve gerçekçi temellerinin bulunduğunu; bu temellerden ayrılan düzenlemelerin, olasılıkla ayrıldığı oranda, aldatmayı ve zor kullanmayı gerektirdiğini söyleyebiliriz.

Çağdaşlaşmanın bazı biçimleri, köylü topluluğuyla toprak sahibi üst sınıflar arasındaki ilişkilerde kurulmuş olan herhangi bir dengeyi özel olarak bozabilecek ve onları birbirlerine bağlayan bağlarda yeni gerginlikler yaratabilecek niteliktedir. Krallık otoritesinin, pahalı bir saray görkemi nedeniyle olduğu kadar, gittikçe büyüyen askeri kuruluşların ve kamu bürokrasisinin giderlerini karşılayabilmek için, köylülerin üzerlerindeki yükü artırıp ağırlaştırdığı yerlerde, mutlak monarşinin gelişmesi, köylü ayaklanmalarının patlak vermesine önemli bir katkıda bulunabilir.[31] Bourbon kralları ve Rus çarları, birbirlerinden çok farklı yollarla da olsa, soyluların dizginlerini ellerinde tutabilmek için, köylülerin büyük acılar çekmesi pahasına bu araçları birlikte kullandılar. Buna karşı köylülerin gösterdikleri tepki, Rusya'da Fransa'dakinden de şiddetli olmak üzere zaman zaman patlamalar biçimini aldı. İngiltere'de Tudorlar ve Stuartlar tümüyle farklı

31 Söz konusu ilişkinin on yedinci yüzyıl Fransasındaki durumu hakkında ayrıntılı bir açıklama için bkz. Porchnev, *Soulèvements populaires.*

bir durumla karşılaştılar ve bir ölçüde de köylüleri, ticarileşen soyluların "antisosyal" davranışlarına karşı koruma girişimleri nedeniyle, krallarından birinin başından oldular. Japonya'da Tokugava Şogan'ları, büyük bir kararlılıkla dış dünyaya sırt çevirdiler ve Avrupa'nın mutlak monarklarının yaptıkları gibi, pahalı bir askeri ve sivil kamu yönetimi aygıtı geliştirmek zorunda kalmadılar. Bu ülkede köylü huzursuzlukları, şoganlık döneminin ikinci yarısına dek önemli bir boyuta ulaşamadı.

Merkezi bir monarşinin yaratılması, genellikle köylülerin hemen bağlı bulundukları üstbeyin, köylüleri koruma işlevini devlet yararına yitirmesi anlamına geldi. Hem Fransa'da hem Rusya'da bu değişiklik, beyin köylüden bir sürü yükümlülüğü yerine getirmesini isteme haklarına fazla dokunulmayan bir yoldan gerçekleşti. Krallık, soyluluğu kendinden tümüyle soğutmayı göze alamadığı için, söz konusu beylik haklarına artık devletin bu yeni gücü arka çıkıyordu. Ayrıca, bir yandan beyin gereksinim duyduğu ya da gereksinimi olduğunu düşündüğü kentlerde yapılmış malların yavaş yavaş kırsal bölgelere sızması, bir yandan da sarayda sürdürülen gösterişçi tüketim, beyi köylüden daha fazla artı sızdırmak zorunda bıraktı. Ticari çiftçiliğin yaygın bir biçimde kurulamaması, köylüleri sıkıştırmaktan başka bir yolun bulunmadığı anlamına geldiği için durumu daha da kötüleştirdi. Daha önce gördüğümüz gibi, ticari tarım yönünde herhangi bir eğilim varsa, o da "emek baskıcı" bir nitelikteydi. Fransa'da, Rusya'da ve Doğu Avrupa'nın öteki bölümlerinde küçük feodal bey, belki de kendine saray, iyi bir evlilik ya da ticari çiftçilik seçeneklerinin tümü kapalı olduğu için toplumun en gerici siması durumuna geldi. Böyle bir gidişle köylü hoşnutsuzluğu arasındaki, pek çok tarihçinin belirttiği ilişkiyi yeniden açıklama çabasına girmeye gerek yok.

Köylülerin ayaklandıkları yerlerde, onlardan ekonomik artı çekmenin geleneksel yöntemleri varlıklarını sürdürürken, hatta daha da ağırlaştırılırken, bunlara yeni ve kapitalist nitelikli yöntemlerin eklendiğini gösteren belirtiler vardır. Bu *ancien régime*'in yıkılmasına yardımcı olan köylü hareketinin, güçlü feodalizm düşmanlığı kadar güçlü kapitalizm düşmanı öğeler taşıdığı on sekizinci yüzyıl Fransasında durum böyleydi. Rusya'da, çarın tepeden inme bir yolla serfliği kaldırması köylüleri hoşnut etmeye yetmedi. Çok geçmeden, köylülerce zamanında ödene-

meyen tazminat ödentilerinin* birikmesinin gösterdiği gibi, tazminat miktarları çok büyük, dağıtılan topraklar çok küçüktü. Kırsal bölgelerde kapsamlı bir çağdaşlaşmanın gerçekleşemediği bir durumda, tazminat ödentileri köylüden "artı" çekmenin yeni bir yoluna dönüştü ve köylünün toprağı üzerinde "tam hak sahibi" sayılmasını önledi. Çin'de de köylü, Komintang rejiminde somutlaşan eski vergi toplayıcısı memur ile ticarete yönelik tarımla uğraşan toprak beyi bileşimine karşı duyduğu kızgınlığı davranışıyla dile getirdi.

Bu olgular, köylünün sırtındaki toplam yükün, bu koşullar altında ister istemez arttığı anlamına gelmez. Gerçekten köylünün ekonomik durumunda görülen bir gelişmenin ayaklanmanın ön aşamasını oluşturabileceği tarihin iyi bilinen bir gerçeğidir.[32] Bu olgu, 1381 ayaklanması öncesindeki İngiliz kırsal bölgelerinde, on altıncı yüzyıl Almanyasında patlak veren *Bauernkrieg* olayında ve 1789 öncesi Fransız köylülüğünün durumunda doğrulanmaktadır. En önemlilerini Rusya'nın ve Çin'in oluşturduğu öteki örneklerde ise, köylülerin sırtındaki yük büyük bir olasılıkla artmıştı.

Her ne olursa olsun, ticaret ve endüstri dünyasına geçişin erken evreleri sırasında bir *ancien régime*'in başına gelebilecek en büyük tehlikelerden biri, köylülüğün kaymak tabakasının desteğini yitirmektir. Bunun yaygın açıklamalarından biri, bu tabakanın durumunda görülen sınırlı gelişmenin gittikçe artan isteklere yol açıp sonunda devrimci bir patlamaya varacağı yollu psikolojik niteliktedir. Bu "yükselen beklentiler devrimi" düşüncesi bazı şeyleri açıklayabilir; ama gücü genel bir açıklama sağlamaya

* Köylülere beye ait olup işledikleri toprakların bırakılması karşılığında feodal beye ödenen tazminatların (ç.n.).

32 Böyle bir gelişme nesnel sömürünün, ayaklanmanın bir nedeni olduğu teziyle çelişkili görülebilirse de, söz konusu tezle mutlaka çelişkili olması gerekmez. Bağlı bulunulan üstbey ile köylü topluluğu arasındaki ilişki, köylüler eskisinden daha fazla yoksullaşmaksızın, hatta maddi durumlarında gelişme görülmesine karşın daha sömürücü bir biçim alabilir. Beyin köylüden aldıklarının artıp, köyün güvenliği için yaptığı katkıların azaldığı yerlerde olacak şey budur. Genel bir ekonomik gelişmeye koşut olarak beyin katkısında görülen azalmanın ve beyin "aldıklarını" artırma çabalarının çok büyük kızgınlıklara yol açması beklenebilir. Bu nesnel sömürü kavramının doğruluk derecesinin çeşitli olgularla sınanması güç, ama çabasına değer bir girişim olurdu. Ben bunu yapmadım; böyle bir düşünce aklıma, elde ettiğim verileri anlamlı kılma yolundaki uzun çabalarım sırasında geldi ve onu kanıtlarla az çok desteklenen bir çalışma varsayımı olarak sundum.

yetmez. Çünkü hem Rusya hem Çin örneklerinde, yirminci yüzyıl gelişmeleriyle ilgili olarak bile, elimizdeki kanıtların tanınamayacak derecede çarpıtılmasına yol açar. Zengin köylülerin, belli bazı tarihsel koşullara ve bu koşulların köylü toplumunun farklı biçimleri üzerine yapacağı etkiye bağlı olarak, eski düzene karşı çıkabilmelerinin çok çeşitli yolları vardır.

Değişikliklerin köylü yaşamının hangi evresine rastladıkları ve söz konusu değişikliklerden aynı zamanda etkilenen köylülerin sayısı da, kendi başlarına yaşamsal önem taşıyan etmenlerdir. Hatta bunların yiyecek, barınak, giyecek gibi maddi değişikliklerden, birdenbire görülen önemli değişiklikler saklı tutulmak koşuluyla, daha önemli olabileceğini düşünüyorum. Ekonomik durumun yavaş yavaş kötüleşmesi, kurbanları tarafından zamanla normal bir durum olarak görülüp kabul edilebilir. Özellikle ortada açık bir seçeneğin görülmediği durumlarda, gittikçe artan yoksullaşma, yavaş yavaş köylülerin "haklı" ve "doğru" olan ile ilgili ölçütlerine ayak uydurabilir. Köylüleri (ve yalnız onları değil başkalarını da) çileden çıkaran şey, pek çok kişiyi aynı anda vuran ve benimsenmiş kurallarla göreneklere ters düşen, yeni ve ani bir dayatma ya da istektir. Öteden beri uysallığıyla tanınan Hint köylüsü bile, 1860'lı yıllarda, İngiliz üstbeylerinin onları birdenbire genişleyen dokuma pazarı için, son derece düşük ücretlerle çivit üretmeye zorlamaya kalkmalarına tepki göstermiş, bu tepki Bengal'in birçok bölgesinde köylülerin kitlesel biçimde karşı çıkmalarına yol açmış ve bir kırsal ayaklanma korkusu yaratmıştı.[33] Devrimcilerin Vendée ayaklanmasında, rahiplere karşı aldıkları önlemler, Bengal'dekine çok benzer sonuçlar yarattı. Örnekleri artırmak gerekmez. Önemli olan nokta, böylesi koşullar altında, bireysel sıkıntıların, birdenbire kolektif sıkıntılar biçiminde görünür olmasıdır. Eğer bu koşulların etkisi önerdiğimiz türdeyse (birdenbire, yaygın ise, bununla birlikte toplu direnmeyi işin ta başında umutsuz gösterecek kadar ağır değilse) herhangi bir köylü toplumunda ayaklanma ya da devrim için bir dayanışma hareketi başlatabilir. Görebildiğim kadarıyla hiçbir köylü toplumu türünün böyle bir gidişe bağışıklığı yoktur. Yine de patlamaya yatkınlık yönünden köylü toplumu türleri arasında belli farklılıklar görülür.

Bu çalışma sırasında, köylü topluluklarında, işbirliğinin ve onunla bağlantılı olarak işbölümünün derecelerinin büyük fark-

33 Natarajan, *Peasant Uprisings*, IV. bölümde, bu olayın radikal bir bakış açısından yapılmış aydınlatıcı bir değerlendirilmesi bulunmaktadır.

lılıklar gösterdiğini gördük. Bir uca, birbirlerinden yalıtılmış çiftliklerinde yaşayan, uygar toplumların köylüleri için hiç de tipik olmayan durumlarıyla Vendée köylüleri konabilir. Diğer uca, son derece bütünleşmiş ve bu niteliğini çağdaş dönem boyunca da sürdüren Japon köyü konabilir. Genel olarak, köylüler arasındaki dayanışma derecesinin, bu, bireyin içinde yaşadığı tüm bir toplumsal ilişkiler ağının ortaya dökülüşü olduğu için, onların siyasal eğilimleri üzerinde önemli bir etki yapacağı açıktır. Bununla birlikte, pek çok başka etmenle iç içe bulunduğundan, bu etmenin önem derecesini saptama işinin birçok güçlüğü vardır. Kanıtlardan çıkardığıma göre, dayanışma yokluğu (ya da her zaman şu ya da bu tür bir işbirliği bulunacağından, daha doğru bir deyişle, zayıf bir dayanışma durumu) herhangi bir siyasal eylemin önüne aşılması kolay olmayan güçlükler çıkarır. Dolayısıyla, az önce tartıştığımız türden birdenbire şoklar, tutucu eğilimleri aşındırıp köylüleri bir şiddet eylemi yolunda ayağa kaldırabilirse de, zayıf bir dayanışmanın doğurduğu sonuç tutucu bir tutumdur. Öte yandan, dayanışmanın güçlü olduğu yerlerde, bunun tutucu biçimleriyle ayaklanmaya ya da devrime elverişli biçimlerini birbirinden ayırmak gerekir.

Dayanışmanın başkaldırıcı ve devrimci biçiminde, kurumsal düzenlemeler, sıkıntıları ve yakınmaları tüm köylü toplumuna yayacak ve onu üstbeye düşman bir dayanışma grubu durumuna sokacak niteliktedir. On dokuzuncu yüzyılın sonlarıyla yirminci yüzyılın başlarında, Rus köylerinde böyle bir durumun doğduğunu gösteren ipuçları var. *Mir* içinde mülkün belli aralıklarla yeniden bölüştürülmesinin doğurduğu başlıca sonuçlardan biri, genel bir toprak açlığı yaratması, yoksul ve zengin köylüleri aynı sorun çevresinde birleştirmesi olarak görünür. *Mir*'e daha önce verilen resmi desteği çeken ve Romanofların çatırdayan tahtını desteklemek için sağlam bir *yeoman* (köy zenginleri) sınıfının Rus versiyonunu yaratmaya çalışan Stolypin'in vargısı da kuşkusuz buydu.[34] Burada, Çin komünistlerinin de, iktidarı ele

34 Robinson, *Rural Russia*, yapıtında s. 153'te, toprak beylerinin 1905 köylü ayaklanmalarında en ağır kayıplar verdikleri yerler olan yirmi *guberniya** arasından on altısında, yeniden bölüşülebilen toprakların tek tek köylü hanelerinin işleyip mirasla geçirebildikleri mülklerden çok daha ağır bastığına değinmekte. Hükümetin köylüler arası dayanışmadan duyduğu korkular için, aynı kaynağın 264. sayfasına bkz. [**Guberniya*, I. Petro zamanında, 1708'de ülkenin sekiz eyalete bölünmesiyle kurulan yerel yönetim birimlerinin adıdır. 1719'da eyaletler alt eyaletlere *(provintsi)* onlar da bölgelere *(distrikti)* bölünmüştür. Eyaletin yöneticisi vali *(gubernatör)* idi ç.n.]

geçirmeden önce, köyün böyle bir dayanışmaya pek yatkın olmayan toplumsal malzemesinden bu tür bir dayanışma yaratmak zorunda kaldıklarını anımsatmakta yarar var.

Dayanışmanın bunun zıddı olan türü, tutucu dayanışma ise, birlik ve bütünlüğünü, bugünden sıkıntı içinde olanlarla ileride sıkıntıya düşebilecek olanları egemen toplumsal yapıya bağlamakla sağlar. Japonya ve Hindistan malzemesinin gösterdiği gibi bu, bir yandan pek az mülkü olanlara, son derece aşağı da olsa toplumca tanınan bir yer, bir sığınak sağlarken, gerisinde güçlü yaptırımlar bulunan bir işbölümüyle yapılır. Radikal ve tutucu dayanışma biçimleri arasındaki farkı kavramamıza yarayacak ipucu büyük bir olasılıkla burada yatmaktadır. Radikal dayanışma, Rus sisteminde olduğu gibi kıt bir kaynağın, yani toprağın hakça dağıtımı yolunda bir girişimi temsil ediyor olabilir; tutucu dayanışma ise işbölümü temeline dayanıyordu. İnsanların ortak bir iş çevresinde işbirliğine yöneltilmeleri, genellikle kıt kaynakların kullanımında barışçı bir işbirliğine gitmelerinden daha kolay gibi görünüyor.[35]

Aynı noktayı biraz farklı bir biçimde dile getirmek için mülkiyet düzenlemelerinin, köylüleri toplumun egemen düzenine bağlama yolları, dolayısıyla doğurdukları siyasal sonuçlar bakımından büyük farklılıklar gösterdiği söylenebilir. Bir kimsenin Çin köyünün tam üyesi olabilmesi, böylece akrabalık ağının ve dinsel yükümlülüklerinin tutucu etkileri altında kalabilmesi için, ne kadar küçük olursa olsun belirli bir mülke sahip olabilmesi gerekiyordu. Çağdaşlaşma sürecinin, bu minumumun altına düşen köylülerin sayısını artırdığı apaçık, hatta böyle bir durum çağdaşlaşma öncesi dönemlerde de doğmuş olabilir; ki bu radikal bir gizilgüç kaynağının varlığı anlamına gelir. Öte yandan Japon ve Hint köyleri, hem çağdaşlaşma öncesinde hem de çağdaş dönemlerde, çok küçük mülkü olanlara ya da hiç mülkü bulunmayanlara, düşük de olsa meşru bir konum (statü) sağlamaktaydı.

Her çeşit siyasal eylem üzerinde yavaşlatıcı etki gösteren zayıf dayanışma türü daha çok çağdaş bir olgudur. Kapitalist hukuksal çerçevenin yerleşmesinden, ticaretin ve endüstrinin köyü

35 Bunu anlamak için basit bir örnek vermek gerekirse, büyük bir ailenin bir kumsalda karmaşık bir piknik örgütlediğini düşünelim; çocuklardan biri ateş yakmak için çalı çırpı topluyor, öteki ateş yakıyor, başkaları başka işler üstlenmiş... sonra bir de aynı ailede sabahları banyoya hücum edildiğinde olanları gözümüzün önüne getirelim.

derin bir biçimde etkilemesinden sonra, köylü toplumu yeni bir tutucu istikrar biçimine ulaşabilir. Fransa'nın çoğu bölgesinde, Batı Almanya'nın bazı bölgelerinde ve Batı Avrupa'nın başka yerlerinde on dokuzuncu yüzyılın birinci yarısında olan budur. Marx, küçük köylü mülklerinden oluşan Fransız köylerini patates çuvallarına benzettiğinde, bu durumun özünü yakalamış bulunuyordu.[36] Buradaki anahtar özellik, kooperatif ilişkiler ağının yokluğudur. Bu durum çağdaş köy toplumunu ortaçağ köyünün tam zıddı olan bir konuma getirir. Güney İtalya'da bu tür bir köyle ilgili olarak geçenlerde yapılan bir çalışma, köyü oluşturan aile birimleri arası rekabet ve çekememezliğin, köyde her tür etkili siyasal eylem biçimini nasıl engellediğini göstermektedir. Kapitalizmin bir karikatürü olan bu "hiçbir ahlak tanımayan ailecilik" *(amoral familism)* olgusunun kökleri de bu köyde tarihin derinliklerine uzanmaktadır ve İtalya'nın başka bölgelerindeki kooperatif (işbirliği) ilişkilerin tam tersine bir gelişmenin uç örneğidir.[37] Bundan daha önemli, daha genel nitelikte etmenler, köyün ortak haklarının ve tarım döngüsü içinde bazı işlerin ortaklaşa yürütülmesinin tarihe karışması; aile emeğiyle işlenen küçük toprakların olağanüstü bir önem kazanması ve kapitalizmin gerektirdiği yarışmacı ilişkiler olabilir. Endüstrinin gelişmesinin daha ileri bir aşamasında, bu tür atomlaşmış küçük köy topluluğu, Almanya'nın bazı bölgelerinde görüldüğü gibi kapitalizm düşmanı gerici duyguların kırsal alandaki yatağı durumuna geldi.

Özetle, köylü ayaklanmalarının en önemli nedenlerinin, tarımda yukarı sınıfların önderliği altında bir ticaret devriminin gerçekleşmemesi ve buna koşut olarak köyün geleneksel toplumsal kurumlarının varlıklarını, yeni baskı ve gerginliklerle karşı karşıya kalacakları çağdaş döneme dek korumaları olmuştur. Köylü topluluğunun varlığını sürdürdüğü yerlerde devrimden kaçınmak isteniyorsa, bu toplumun, Japonya'da olduğu gibi, kırsal bölgelerdeki egemen sınıfla sıkı bir bağ içinde tutulabilmesi gerekir. Dolayısıyla, köylü devrimine katkısı olan önemli bir neden, köylü toplumunu yukarı sınıflara bağlayan kurumsal bağların zayıflığıyla bu ilişkinin sömürücü niteliği olagelmiştir. Aynı genel tablonun bir başka belirtisi, rejimin zengin köylü tabakasının desteğini yitirmesi oldu; bunun da nedeni, bu tabaka-

36 Bkz. Marx, "Eighteenth Brumaire", s. 415.

37 Bkz. Banfield, *Moral Basis of a Backward Society*, bölüm 8, özellikle 147., 150.-154. sayfalar.

nın üyelerinin daha kapitalist tarım biçimlerine geçmeleri on sekizinci yüzyıl Fransasında görülüğü gibi, geleneksel yükümlülükleri daha da artırarak konumunu korumaya çalışan aristokrasiye karşı bağımsızlıklarını kazanmak istemeleridir. Bu koşulların bulunmadığı veya bunların tersinin bulunduğu yerlerde, köylü devrimleri ya patlak veremedi ya da patlak verdikleri durumda kolaylıkla bastırıldı.

Çin'i de içine alarak, büyük tarımcı bürokrasilere dayalı mutlak monarşiler, köylü devrimine uygun koşulların bir araya gelmesine özellikle elverişliydi. Çünkü bu bürokrasilerin gücü, bağımsız bir ticaret ve manufaktür sınıfının oluşmasını önlemeye yeterlidir. Bu bürokrasiler, olsa olsa on yedinci yüzyıl Fransasında olduğu gibi, kendi içinde parçalanmış ve savaşla görkem uğruna krallığa göbek bağıyla bağlanmış bir ticaret ve manufaktür sınıfının oluşmasına destek olur. Taht, burjuvaziyi dizginleyerek, burjuva devrimci atılımı biçimindeki daha ileri bir çağdaşlaşma eğilimini frenler. Bu etki Fransa'da bile göze çarpmaktaydı. Rusya ve Çin ise, burjuva devriminden kaçayım derken, köylü devrimlerine yakalanma durumuna düştü. Dahası tarımcı bir bürokrasi, istediği ağır vergiler nedeniyle, köylüleri kentlerdeki yerel elitle ittifaka iterek, krallık memurlarıyla halk kitlelerini karşı karşıya getirmek gibi çok tehlikeli bir durumla yüzleşir.[38] Son olarak, köyde oturan üstbeylerin koruma ve adalet dağıtma işlevlerini ellerinden alıp kendisi üstlendiği ölçüde, mutlak monarşinin, köylüleri yukarı sınıflara bağlayan son derece önemli bağı zayıflattığı söylenebilir. Ya da bu işlevlerin tümünü değil gelişigüzel bazılarını üzerine alırsa, kendini, köylülerden kaynak çekmekte yerel seçkinlerle yarışma içinde bulması olası-

38 *Fronde** ayaklanması öncesinde ve ayaklanma sırasında görülen kargaşada, bu durum özellikle belirgindir, bkz. Porchnev, *Soulèvements populaires*, s. 118-131, 392-466. Bu yazar, herhangi bir kuşkuya yer bırakmayacak açıklıkla, *Fronde*'un aristokratların şeytanca bir oyunundan öte bir olay olduğunu göstermektedir. Şimdiye dek savunduğum görüşün bir paçasını oluşturduğundan, burada yinelemek gereğini duymadan, Porchnev'in ve öteki Marksist yazarların, mutlak monarşiyi feodalizmle özdeşleştirme çabalarını kabul etmediğimi belirtmekle yetineceğim. [*Fronde* (ayaklanması) Fransa'da XIV. Louis'nin çocukluğuna rastlayan 1648-1653 arasında patlak veren bir dizi ayaklanmaya ve iç savaş niteliğindeki kapışmaya verilen ad olup; bu ad, çocukların yöneticileri atlatarak oynadıkları bir sokak oyunundan alınmıştır. Ayaklanmaların amacı krallık yetkisini kısıtlamaktı. *Fronde*'un yenilgisi, yolu XIV. Louis'in mutlakçılığına açtı (ç.n.)].

lığı vardır. Böyle bir durumda, yörenin ileri gelenleri, pekâlâ köylülerin yanında yer alma düşüncesine kapılabilirler.

Köylüler arasındaki dayanışma türlerinin çeşitliliği, özellikle egemen sınıfa karşı çıkan bir köylü toplumunun odak noktasını ve halkın, yöneticilerin adalet kavramlarıyla çatışan "adalet" ve "adaletsizlik" kavramlarının temelini oluşturdukları ölçüde önemlidir. Tutucu ve radikal sonuçlar doğurmaları, köylünün birlik ve bütünlüğünü sağlayan kurumların özgül biçimlerine bağlıdır. Köylüler arasındaki dayanışma, egemen sınıflardan yana işleyebilir ya da onlara karşı bir silah olarak kullanılabilir, bazen de birinden ötekine geçilebilir. Bazı çağdaşlık öncesi dönem toplumlarında ise, Çin'de olmuş göründüğü gibi çok daha düşük bir birlik yaratan bir işbölümüyle karşılaşılabilir. Dolayısıyla, çağdaşlaşmanın etkisiyle oluşan devrimci gizilgüç, bir tarımcı toplumdan ötekine büyük farklılıklar gösterir. Öte yandan, atomlaşmanın herhangi bir siyasal eylemi şiddetle frenleyen ve son derece tutucu siyasal sonuçlara yol açan daha aşırı biçimleri, genellikle kapitalizmin daha ileri bir aşamasında ortaya çıkar. İleri endüstriciliğin daha ulaşamadığı yerlerdeyse, böyle bir bencil yoksulluk kültürü ancak geçici bir aşama olabilir.

Buraya dek üzerinde durulan etmenler, daha çok köylüler arasında devrimci bir gizilgücün nasıl olduğunu açıklayabilir. Bu gizilgücün siyasal bakımdan etkili bir biçime dönüşüp dönüşmemesi, köylülüğün yakınmalarıyla öteki tabakaların yakınmalarının örtüşme durumuna bağlıdır. Köylüler kendi başlarına hiçbir zaman bir devrim yapmayı başaramamışlardır. Öteki yaşamsal önem taşıyan noktalarda yanılmış olmakla birlikte, Marksistlerin bu konuda söyledikleri kesinlikle doğrudur. Köylülere başka sınıflardan önderler gerekir. Ancak yalnızca önderlik yetmez. Ortaçağda ve ortaçağın sonlarında görülen köylü ayaklanmaları, aristokratlarca ya da kentlilerce yönetildiği halde yine de ezilmişlerdi. Bu nokta, köylü bir kez şahlandı mı, onu ister istemez büyük değişikliklerin izleyeceğini düşünen ve hepsi de Marksist olmayan çağdaş deterministlerin kulaklarına küpe olmalı. Gerçekten, bastırılan köylü ayaklanmaları başarıya ulaşanlardan kat kat fazladır. Köylü ayaklanmalarının başarıya ulaşması, pek çok koşulun, ancak çağdaş dönemde görüldüğü gibi alışılmadık bir biçimde bir araya gelmesini gerektirir. Söz konusu başarıysa, salt yıkma başarısı olmuştur. Köylüler eski yapıyı yerle bir edecek dinamiti sağlamışlardır. Bunu izleyen "yeniden

yapılanma" işine hiçbir katkıları olmadı; tersine, Fransa'da bile bu işin ilk kurbanları onlar oldu. Devrimci bir patlamanın olanak içine girebilmesi için, yukarı sınıfların aralarından çıkan ileriyi görebilen bazı kişilerle her zaman karşılaşılabilmesine karşın, belli tarihsel koşulların bir ürünü olarak bu sınıfların büyük bir körlük içinde olmaları gerekir.

Köylü hareketi, doğal olarak, seçkinlerin bir kesimini, çağımızda özellikle bir avuç hoşnutsuz aydını kendine çekip önder edinse de, müttefiklerini seçkinler arasında bulmayacaktır. Aydınlar, kendilerini kitlesel çapta hoşnutsuzluk yaratan sorunlarla ilgili davalara bağlamadıkça, aydın olarak politikada fazla etkili olamazlar. Arayışlar içindeki hoşnutsuz aydın, siyasal önemiyle hiç de orantılı olmayan ölçüde dikkatleri üzerine çekmiştir. Bunun nedeni, bir dereceye dek söz konusu arayışlarından geriye yazılı kayıtların kalması, bir dereceye dek de doğrudan tarihi yazanların kendilerinin aydın olmalarıdır. Bir devrimin önderlerinin kazayla profesyonel devrimciler, yani aydınlar olmaları nedeniyle, onun köylü hoşnutsuzluğundan beslendiğini yadsımak son derece yanıltıcı bir numaradır.

Köylü hoşnutsuzluğunun kendine bulabileceği müttefikler, bir ülkenin ulaşmış olduğu ekonomik gelişmeye ve daha özgül tarihsel koşullara bağlıdır; bu etmenler, aynı zamanda müttefiklerin ne zaman silahlarını köylü hareketine çevirip, onun kanatlarını yolacağını ya da onu düpedüz yok edeceğini belirler. *Bauernkrieg* [Köylü Savaşı] sırasında Alman köylüleri, rejime karşı çıkan toprak aristokratlarından olduğu kadar kentlerden de belli bir yardım gördüler, ama hiçbir sonuca ulaşamadılar; toprak sahibi seçkinlerin toplayabildiği kolektif güç yine de köylülerinkinin kat kat üstündeydi. Fransa'da köylü hareketi, esas olarak bu hareketin oluşumundan önce feodal gericilik, hali vakti yerinde köylüleri düzene düşman ettiği için burjuva istekleriyle örtüştü. Köylülerle burjuvazi arasındaki bu ilişki bana pek sağlam görünmediği gibi, dahası birçok burjuvanın kırsal bölgelerde mülk edindiği ve köylü çalkantılarından rahatsız olduğu düşünülürse, söz konusu ilişki pekâlâ bir düşmanlığa da dönüşebilirdi. Köylülerin diğer büyük devrimci müttefiki Parisli kalabalıklardı; ancak burada müttefik terimi, izledikleri politikaların eşgüdüm içinde olduğu ya da bu iki tabakanın da gerçekten tutarlı politikalara sahip oldukları anlamına alınmamalı. *Sans-culotte*'lar (Baldırıçıplaklar) esas olarak devrimde, genellikle Marksist kuramın

bizi inandırmaya çalıştığından çok daha önemli bir rol oynayan küçük zanaatçılardan ve vasıflı işçilerden oluşuyordu.

1917 Rusyasında ticaret ve endüstriyle uğraşan sınıflar, öfkeli köylülere uygun düşen bir müttefik değildi. Rus burjuvazisi, ticaret ve endüstrinin bulunduğu yerlerde yüksek bir teknoloji düzeyinin varlığına karşın, ülke bir bütün olarak ele alındığında, Fransa örneğindeki burjuvaziden çok daha küçük ve çok daha zayıftı. Batılı anayasacı düşüncelere belli bir yakınlık duysa da, Rus burjuvazisi, daha çok askeri nedenlerle bir tür serada kapitalist bir gelişme başlatan çarlık yönetimine pek çok bağla bağlıydı. Belki hepsinden önemlisi, Rus köylüsünün kayda değer hiçbir kesiminin, Fransız köylülerinin yaptığı gibi, feodalizmin kalıntılarına karşı çıkarak mülkiyet haklarını güvence altına almaya ilgi göstermemiş olmasıydı. Rus köylüsünün istekleri kaba denebilecek kadar basitti: Toprak beyinden kurtulmak, toprağı bölüp paylaşmak ve elbette savaşa son vermek. Belli bir burjuva hava taşıyan ana parti olan Anayasacı Demokratlar, önceleri köylülerin isteklerini kabul etmeyi düşünmüşlerdi. Ama köylülerin doğrudan doğruya mülkiyete saldırmaları, sorun bu tutumu takınmayı gerektirecek biçimde gündeme geldiğinde, sindirebilecekleri bir şey değildi. Öte yandan toprağın bölüşülmesi düşüncesinde, endüstri işçilerini, hiç değilse o sırada rahatsız edecek bir yan yoktu. Savaşın durdurulması, bu insan kıyımının asıl kurbanları olan köylülere çekici gelmekteydi ve hiçbir konuda ödün vermeye yanaşmayan bir hükümeti savunmaya ilgisiz kalmaktaydılar. Bolşeviklerin köylüler arasında pek yandaşları yoktu. Ancak kurulu düzenle bağları olmayan tek parti olarak köylü isteklerine, siyasal iktidarı ele geçirme uğruna geçici olarak ödün verebilirlerdi. Gerçekten hükümeti ele geçirdikten sonra ve İç Savaş kargaşasının ardından bu ödünleri verdiler. Ama daha sonra, kendilerini iktidara getirenlerin üzerine yürüyüp köylüleri, sosyalist yoldan ilksel kapitalist birikimi [ilksel kapital birikimini -ç.n.] sağlamanın başlıca dayanağı ve kurbanları yapmak üzere kolektif çiftliklere sürdüler.

Çin'de koşulların, kısmen olaylar kapsamlı bir tarihşel araştırma konusu edilemeyecek kadar yakın tarihte geçtiği için, Rusya'dakinden daha az bilinen bir başka bileşimiyle karşılaşırız. Komünistlerin, sonunda sırtına abanarak zafere ulaştıkları köylülerin müttefiki olan herhangi bir tabakadan söz etmek, Komintang'a karşı duyulan soğukluğun tüm sınıflara yayılmış olmasına

karşın, belki de bir ölçüde bu yüzden hiç de kolay değil. Çağdaş bir bilginin inandırıcı biçimde kanıtladığı gibi komünistler, devrimci ve emperyalizm karşıtı savaşımda öncü olarak proletaryanın önemini vurgulayan Marksist görüşlere bağlı kaldıkları sürece fazla bir ilerleme gösteremediler.[39] Zamanla kitlesel bir köylü desteği sağladılar. Bununla birlikte, kentli önderler olmasaydı köylülerin Kızıl Ordu'yu örgütlemeleri ve bu devrimi kendinden öncekilerden ayırıp, kendinden sonrakiler için bir model yapan partizan savaşını yürütmeleri olanaksızdı. Hasımları üzerinde de ilginç bir etkisi oldu partizan savaşının: Gerilla savaşından "dersler" çıkarma bakımından, bazı Batılıların kapıldığı coşku, on dokuzuncu yüzyılda Japonların demokrasi konusunda kapıldıkları coşkuyu anımsatır. Japonlar demokrasinin ödünç alınabilir ve bir kez alındı mı ardı sıra hasmın sahip olduğu bütün diğer üstünlükleri getireceğini sandıkları basit bir teknik olduğuna inanmışlardı.

Hem Rusya'da hem Çin'de, gerileme sürecini köylü devrimine gerek olmadan bir noktada durdurma şansı, ticaretle ve manufaktürle uğraşan sınıflar arasında, liberal kapitalizmin ile gerici kapitalizmin dayandırılabileceği temeller bulunmadığı için son derece azdı. Aynı şeyin Hindistan için de geçerli olup olmayacağı sorusuna sağlam bir yanıtı ancak zaman verecek. Çin'e dayanarak Hindistan hakkında sonuç çıkarmak, tarımsal toplum yapıları önemli noktalarda birbirlerinin tam zıddı olduğu için aptalca bir tutum olur. Günümüzün Hindistan hükümetinin tarım programı Hindistan'ın yiyecek sorununu çözmekte başarısızlığa uğrarsa (ki elde karamsar bir değerlendirmeye götüren pek çok kanıt bulunmaktadır) öyle ya da böyle bir siyasal kargaşayla karşılaşması yüksek bir olasılıktır. Ama bu kargaşanın mutlaka komünistlerin önderliğini yaptıkları bir köylü devrimi olacağı söylenemez. Sağa kayma veya bölge sınırları doğrultusunda bir parçalanma ya da ikisinin şu ya da bu biçimde bir arada gerçekleşmesi, Hindistan'ın toplumsal yapısı açısından değerlendirildiğinde çok daha olası görünüyor. Hindistan'daki durum, insanı, bugüne dek yirminci yüzyılın en ayırt edici özelliklerinden birini oluşturmuş bulunan büyük köylü devrimleri dalgasının, artık gücünü tüketmiş olup olmadığını sormaya götürür. Bu soruya ciddi bir yanıt aramak için yapılacak herhangi bir girişim, Latin

39 Bkz. Schwartz, *Chinese Communism*.

Amerika'nın ve Afrika'nın ayrıntılı olarak incelenmesini gerektirecektir, ki bu, üstlenemeyeceğim, başkalarına bırakılması gereken çok büyük ve ağır bir görevdir. Bununla birlikte, bir görüşümü belirtmeden edemeyeceğim. Çağdaşlaşma süreci sırasında, köylü yaşam koşullarının, genellikle onları demokratik kapitalizmin, bugün artık doruk noktasını geride bırakmış gibi görünen bu tarihsel oluşumun müttefiki yaptığı durumlar enderdir. Eğer köylü devrimleri dalgası, önümüzdeki yıllarda dünyanın gerikalmış bölgelerine doğru yayılmayı sürdürürse, alacağı biçimin demokratik kapitalizm olması zayıf bir olasılıktır.

Sonsöz

Gerici ve Devrimci İmgelem

Yeni bir toplum yaratma ya da yeni bir toplumun doğuşunu engelleme çabalarıyla birlikte gelen çatlamalar ve kopmalar, birbirine az çok benzer durumlarda, bir toplumun nasıl olması ya da nasıl olmaması gerektiği yolunda benzer düşüncelerin doğmasına yol açar. Toplumun radikal ve tutucu eleştirilerini karşılaştırmalı bir çerçeve içinde gereğince inceleyebilmek, kuşkusuz bir başka cildi gerektirecek çapta bir iştir.[1] Burada, yalnızca toprak sahibi yukarı sınıflarla köylülerin karşılaştıkları belli bazı tarihsel deneyim türleriyle ilgili oldukları ölçüde, bu çok geniş düşünceler yelpazesinden alınmış birkaç tema üzerinde kısaca durmakla yetineceğim. Ele alacağım düşüncelerin kendileri, ayrıntılı olarak tanıtmayı gerektirmeyecek kadar bildik görüşler. Bunlar, insanlığın özgür toplum konusundaki genel anlayışının bir parçası ya da böyle bir anlayışa yönelik saldırılar olarak, aynı kategori içine giren ve birbirleriyle ilginç ilişkiler içinde bulunan düşüncelerdir. Bu düşüncelerle ilgili görüşlerim kısa olmakla kalmayıp, umarım, sözcüğün olumlu anlamıyla kışkırtıcı, yani başkalarını bu sorunları daha yakından incelemeye özendirici olacak. İşe başlarken, düşüncelerle toplumsal hareketler arasında bulunduğunu düşündüğüm ilişkiyle ilgili araştırmalarının

1 İleride, radikal bir eleştirinin hangi koşullarda ortaya çıkıp hangi koşullarda böyle bir çıkışta bulunmayı başaramadığını daha dikkatle incelemek isterdim.

sonucunda ulaştığım, ama bu çalışma boyunca çok tutarlı biçimde sadık kalmayı beceremediğim anlayışı açıkça ortaya koymakta yarar var.

Söz konusu sorunla, toprak sahibi yukarı sınıfların ticari tarıma geçmelerini destekleyen ya da köstekleyen güçlerin neler olduğunu ele alırken birden çok kez karşılaştık. Doğan sonuçları açıklarken, yaygın biçimde benimsenen ideallere, davranış kurallarına ya da değerlere ne kadar ağırlık verilmeli? Elimizdeki kanıtların, açıklamada, çeşitli grupların karşı karşıya kaldıkları "durumlar" konusuna ağırlık verilmesi gerektiğini ortaya koyduğunu düşünüyorsam da, dikkatli bir okuyucu, düşüncelerin ya da bir başka terimi kullanacak olursak "kültürel temaların" şu ya da bu biçimde bu açıklamalara sızmış olmasından kuşkulanabilir. Bundan kuşkulanması hiç de yersiz değildir. Kültürel temaların görmezlikten gelinecek nitelikte şeyler olduğunu sanmıyorum ve bu tür açıklamalarda önemli bir gerçek payının yattığını düşünüyorum. Karşı çıktığım şey, onların açıklamalarda kullanılış biçimleri, bilimsel yansızlık ve nesnellik görüntüsü altında güçlü bir tutucu yanlılığın aracı olarak kullanılmasıdır. Böyle bir yanlılığın *(bias)* bilinçli olarak yapılan bir namussuzluğun ürünü olmadığını belirtmeye gerek yok. Ciddi düşünürler arasında bilerek aldatma çok ender rastlanan bir durumdur; ve bunlar, düşünceye kendi yapısı ve toplumsal ortamı gereği uzun vadede dayatılan yönün yanında önemsiz kalır.

Günlük gözlemlerimiz, insanların tek tek ve toplu olarak "nesnel" bir duruma, bir kimyasal maddenin test tüpüne birlikte konduğu bir başka kimyasal maddeyi etkilemesine benzer bir tepki göstermediklerini anlatmaya yeter. Katı davranışçılığın bu biçiminin tümüyle yanlış olduğunu düşünüyorum. İnsanlarla "nesnel" durum arasında, her zaman araya giren bir değişken, çeşitli isteklerden, beklentilerden ve geçmişten getirilen diğer düşüncelerden oluşan bir tür filtre vardır. İnsanlarla nesnel durum arasına giren ve "kültür" olarak adlandırılabilecek olan bu ara değişken, nesnel durumun bazı bölümlerini perdelerken, başka bazı bölümlerini gerçekte olduğundan daha önemli gösterir. Bu kaynaktan beslenebilen algılama ve davranış farklılıklarının bir sınırı vardır. Bununla birlikte, kültürel açıklamalardaki gerçek payı, bir insan grubuna, bir fırsat ya da denenmeye değer bir yol gibi görünen şeyin, farklı tarihsel deneyimlerden geçmiş ve farklı toplum biçimi içinde yaşayan bir başka gruba böyle gö-

rünmeyebileceğini göstermesidir. Kültürel açıklamanın zayıflığı, kuşkusuz anlamları üzerinde görüş ayrılığı doğabilecek bu tür olguların dile getirilişinde değil, açıklamaya sokuluş biçimindedir. İdealizm cinini kültürel açıklamalardan kovmaya çalışan materyalist çabalar, yanlış cin üzerinde şamata etmektedir.

Asıl cin, olasılıkla fizikten alınmış bir deyimle, toplumsal durağanlık *(inertia)* anlayışıdır. Çağdaş toplum biliminde, toplumsal sürekliliğin açıklamayı gerektirmeyen bir olgu olduğu varsayımı yaygındır. Bunun bir sorun bile olmadığı varsayılır.[2] Asıl açıklanması gereken şey değişmedir. Böyle bir varsayım, araştırmacının toplumsal gerçekliğin bazı yaşamsal yönlerini görmesini engeller. Kültür ya da daha az teknik bir terimi kullanırsak gelenek, bir toplumda birlikte yaşayan bireylerin dışında ya da onlardan bağımsız olarak var olan bir şey değildir. Kültürel değerler, tarihin gidişini etkilemek üzere gökten inmez. Bunlar, bir gözlemcinin, insan gruplarının, ya farklı durumlarda ya farklı zamanlarda veya hem farklı durumlarda hem farklı zamanlarda gösterdikleri davranışlar arasındaki bazı benzerliklere dayanarak yaptığı soyutlamalardır. Grupların ve bireylerin kısa zaman kesitleri içinde nasıl bir davranış gösterecekleri konusunda bu tür soyutlamalara dayanılarak, çoğu kez doğru tahminlerde, bulunulabilirse de, bu soyutlamalar söz konusu davranışları açıklamaya yetmez. Davranışı kültürel değerlerle açıklamak, dönüp dolaşıp başlangıç noktasına gelen döngüsel bir nitelik taşır. Toprak sahibi bir aristokrasinin ticarete yönelik girişime ayak direttiğini görürsek, bu olguyu, aristokrasinin geçmişte de böyle davrandığını, hatta aristokrasinin onu bu tür etkinliklere düşman kılan bazı geleneklere sahip olduğunu söylemekle *açıklamış* olmayız: Sorun, geçmişin ve o günün deneyimleri içinde böyle bir bakış açısının nasıl doğup kendisini nasıl sürdürdüğünün belirlenmesinde yatmaktadır. Kültürün uygulamaya ilişkin ampirik bir anlamı varsa, o da insanın kafasına yerleşmiş, kültür terimini bilimsel dile sokan ve sonunda halk tarafından da kullanılmasına yol açan Tylor'un ünlü tanımının son cümleciğiyle belirtecek olursak, "insanın toplumunun üyesi olarak edindiği" belli biçimlerde davranma eğilimi olmasıdır.

Durağanlık varsayımı, yani kültürel ve toplumsal sürekliliğin açıklama gerektirmediği düşüncesi, aslında hem kültürel

2 Parsons, *Social System*, s. 205'te bu görüşü, açıkça kuramlarının örgütleyici varsayımlarından biri olarak kullanmaktadır.

hem de toplumsal sürekliliğin, her kuşakta çoğu kez büyük acılarla ve sıkıntılarla yeniden yaratılmasının gerektiği gerçeğini gözlerden kaçırmaktadır. Bir değerler sistemini sürdürebilmek ve aktarabilmek için insanlar, yumruklanır, itilir kakılır, tutukevine yollanır, toplama kamplarına atılır, kandırılır, rüşvetle satın alınır, kahraman yapılır, gazete okumaya özendirilir, bir duvar dibine dikiltilip kurşunlanır, hatta bazen onlara sosyoloji öğretilir. Kültürel durağanlıktan söz etmek, öğreti aşılamak (endoktrinasyon) eğitim ve kültürü bir kuşaktan ötekine aktarmak üzere kullanılan tüm karmaşık süreçlerin hizmet ettiği somut çıkarları ve ayrıcalıkları görmeden geçmektir. On dokuzuncu yüzyılda Çin *gentry*'sinin bir üyesinin, karşısına çıkan ekonomik fırsatlar konusunda, genellikle bir yirminci yüzyıl Amerikan işadamı çiftçisinden farklı kararlara varabileceği noktasında birleşebiliriz. Ama böyle farklı davranmasının nedeni sınıf yapısı, ödüllendirme sistemleri, ayrıcalıkları ve yaptırımlarıyla, egemen grupların hegemonyasını ve otoritesini yıkabilecek olan bazı ekonomik kazanç yollarını cezalandıran Çin İmparatorluk toplumunda yetişmiş olmasıdır. Son olarak, sosyolojik açıklamanın hareket noktası için değerleri almanın, değerlerin değişen koşullara göre değişeceği gibi apaçık bir gerçeğin kavranmasını güçleştireceğini söyleyebiliriz. Demokratik düşüncelerin Amerika'nın Güney'inde uğradığı çarpıtılma, pamuk ve kölelik olguları göz önüne alınmaksızın kavranamayacak olan çok bilinen bir örnektir. İnsanların dünyayı nasıl algıladıklarına ve gördükleriyle ilgili olarak neyi yapmak isteyip neyi yapmak istemediklerine ilişkin bir anlayışa sahip olmadan edemeyiz. Bu anlayışı, insanların ona ulaştıkları yoldan soyutlamak, onu tarihsel bağlamından koparmak ve kendi başına bağımsız bir etmen konumuna yükseltmek, yansız olduğu söylenen araştırmacının, yönetici grupların genellikle en acımasız yönetimlerini haklı kılmak için ileri sürdükleri gerekçelere teslim olması anlamına gelir. Ne yazık ki, akademik sosyal bilimcilerin bugün yaptıkları büyük ölçüde, işte budur.

Şimdi, bu noktada artık daha somut sorunlara geçebiliriz. Özgür toplum kavramına yapılan, geçmişi toprak sahibi yukarı sınıfların tarihsel deneyimlerine dek izlenebilecek olan düşünsel katkıları burada eksiksiz olarak tartışmamız söz konusu değildir. Okuyucuya, İngiliz parlamenter demokrasisini büyük ölçüde bu sınıfın yarattığını; onu Birinci Dünya Savaşı'nın eşiğine dek çalıştırma sorumluluğunu bu sınıfın üstlendiğini, o tarihten beri

de son derece etkili olageldiğini anımsatmakla yetineceğiz. Meşru yetkeyle ve açık toplumla ilgili çağdaş anlayışın çoğu, aslında kendi içinde birleşmiş olmaktan çok uzak olduğu bilinen bu sınıfla krallık yetkesi arasındaki savaşımlardan beslenmiştir. Burada bu sınıfın özgür toplum kavramına katkılarını eksiksiz tartışmak yerine, tek bir tema, "amatör ideali" üzerindeki görüşlerimi sunacağım; çünkü bu idealin başına gelenler, bir zamanlar egemen olan sınıfın ideallerinin ve gerekçelerinin, bazı koşullarda nasıl Marksistlerin "eleştirel" ve "ilerici" dedikleri kuramlar durumuna gelebildiklerini göstermektedir. Bu konu, toprak sahibi aristokrasiyi aşan uzantıları nedeniyle incelenmeye değer. Yine köylülerle ilgili tartışmalarda görüleceği gibi, özgür toplum düşüne önemli katkıları yapanlar, can çekişen sınıflar olabilir. Toprak sahibi aristokrasi, birçok ülkede amatör idealinin gelişip serpildiği doğal toplumsal iklimi sağlamışsa da, kuşkusuz, bu idealin beslendiği çok daha derinde yatan kökleri de vardı. Bu idealin şu ya da bu biçimine endüstri öncesi toplumların çoğunda rastlanması olasıdır. Amatör idealini oluşturan düşünceler kümesinin başlıca özellikleri şöyle anlatılabilir: Aristokratik statünün edinilmiş yeteneklerin ürünü olmaktan çok, doğuştan edinilen, nitel olarak üstün bir varlık biçimini gösterdiği düşünüldüğü için, aristokrattan herhangi bir yönde fazla ısrarlı ve hırslı bir çaba göstermesi beklenmiyordu. Üstün olması olağandı; ama bu, uzun araştırmalar sonucu tek bir etkinlik dalında edinilmiş üstünlük olmamalıydı; böyle bir üstünlük plebce olurdu. Işin kalıtsal yönünün her şeyi belirleyen etmen olmadığını görmekte yarar var. Gerçekten, amatör ve centilmen kavramları, hem klasik çağın Yunan'ı hem İmparatorluk Çin'i gibi, kalıtsal konumu kurumsal olarak belli bir düzeyin, örneğin köleliğin üstünde kalan kesimde en aza indirmiş bulunan toplumlarda da önemliydi. Bununla birlikte, bu tür toplumlarda da, tam anlamıyla aristokratik bir statüye ancak sınırlı sayıda kişinin erişme yeteneğine sahip olduğuna inanılırdı. Onlar için gerçek bir yönetici-centilmen, insanlığın nitelikçe farklı bir türüydü. Daha belirgin bir sınıf ya da kast yapısına sahip öteki toplumlarda olduğu gibi bu toplumlarda da aristokratın her şeyi daha iyi yapması, ama bunlardan hiç birini, hatta sevişmeyi bile *fazla iyi* yapmaması beklenirdi. Batı toplumunda, endüstri toplumunun zaferiyle, bu anlayış büyük ölçüde ortadan kalktı. Örneğin Birleşik Devletler'de, amatörü olumlayan bir amatör-profesyonel ayrımı, yalnız-

ca yaşamın, sokaktaki adamın fazla ciddiye almadığı alanlarında yaşamaktadır. Amatör bir atletten ya da amatör bir aktörden hatta bazı çevrelerde amatör tarihçiden söz edilebilir; ama, amatör bir işadamından ya da amatör bir avukattan, aşağılayıcı bir etiket olarak kullanılması dışında söz edildiği pek görülmez.

Bekleneceği gibi, geleneksel amatör anlayışı, en açık biçimde *gentry*'nin geniş bir kesimini de içeren geniş anlamıyla "aristokrasi"nin, varlığını en az zarara uğramış olarak sürdürebildiği yer olan İngiltere'de günümüze dek gelebilmiştir. Namier, "İngiltere'de başka her yerden çok sayıda aristokrat, düşünsel işlerle uğraşmış, aynı biçimde, bilim adamları, doktorlar, tarihçiler ve ozanlar, soyluluk unvanı verilerek aristokrat yapılmışlardır... Almanya'da ise, baron ya da kont yapılan tek bir *gelehrter* (bilgin) bile olmamıştır" gözleminde bulunur. Zenginliğin ulaşılmak istenecek başlı başına bir amaç olduğu yolundaki görüşe karşı eleştirel bir tutum takınması, aristokrasinin yaşamın estetik boyutunu korumasında yardımcı oldu. Bugün bile sanatın, edebiyatın, felsefenin ve [uygulamaya yönelik olmayan] saf bilimin, ciddi geçim sağlama işini süsleyen yan etkinlikler olmayıp, insan yaşamının en yüce amacını oluşturduklarına inanan tek tük insanlar vardır. Bu tür düşüncelerin ciddiye alınabilmesi, dahası gerçekten ciddiye alınmış olması, saygınlığıyla ve koruyuculuğuyla bu düşüncelere arka çıkan bir grup olarak bağımsız bir aristokrasinin varlığını sürdürmesinin ürünüdür; hiçbir aristokrasi bunları uyduğu gerçek davranış kurallarının temeli yapmış olmasa da böyledir bu.

Aynı biçimde teknisyeni, herhangi bir efendinin hizmetinde kuru bir beyin olarak gören eleştirel tutum da, aristokratların amatör kavramından türemiştir. Yine Namier, bu düşüncelerin yirminci yüzyıl İngilteresindeki önemiyle ilgili olarak şunları söyler:

"Düşüncelerimizi, bir bilinç yitirme nöbeti sırasında, İmparatorluğumuza benzer biçimde kazayla edinmiş gibi göstermeyi severiz. Uzmanlaşma, ister istemez zihnin çarpıtılmasını, dengelerin bozulmasını getirir; ve İngilizlere özgü bilimdışı görünme tutkusu, insan kalma isteğinden kaynaklanır... Geleneksel İngiliz kültürünün, mesleklerin uygulamaya yönelik, kültürün ise aylak sınıfların işi olması gerektiği yolundaki anlayışı nedeniyle, İngiltere'de değer verilmeyen şey, soyut bilginin meslek konusu olmasıdır."[3]

3 Her iki alıntı için bkz. Namier, *England*, s. 14-15.

Bu ideal, en iyi durumda, eğitim görmüş insanın, bilimlerin ve zanaatların siyasal ve toplumsal uzantılarını değerlendirebilmesi için, genel konuları ve temel kavramları yeterince doğru ve olup bitenden haberli bir biçimde anlaması gerektiğini ileri sürer.

Bugün bile böyle bir amaç, ütopyacı bir ideal gibi görünmez. Buna karşı ileri sürülen basmakalıp görüş olan bilinemeyecek kadar çok şeyin bulunduğu düşüncesi, temel sorunu, "bilinmeye değer olan nedir?" sorusunu gözden kaçırır. Söz konusu görüş, kendi sınırlı bilgi alanının, diğerlerinin bilgi alanlarına göre taşıdığı göreli önemi açıkça tartışırken, onlarla başedemeyeceğinden korkan teknisyene ve kavramsal nihiliste (*conceptual nihilist*) ideolojik bir paravana sağlar. Böylece, aristokratlar ile plebler arasındaki eski kavga, yeni biçimler altında, akademik kurumların duvarları gerisinde hâlâ sürüp gitmektedir.

Tüm bu temaların birçok olumsuz yönü vardır. Amatör ideali, yüzeyselliğin ve yeteneksizliğin bir kılıfı olarak kullanılabilir ve kullanılmıştır da. Aristokrasi bir yandan estetik boyutun bağımsızlığının korunmasına yardımcı olurken, bir yandan da gösteriş ve dalkavukluk merakı üzerinde etkilerde bulunmuştur. Bunda salt züppeliğin, yani toplumsal ayrılıklar yaratıp, ona buna hiçbir rasyonel temele dayanmayan bazı saygınlıklar yüklemenin önemli bir payı oldu. Veblen'in *Theory of the Leisure Class** adlı yapıtında çizdiği alaycı karikatür, gerçeğin önemli noktalarına parmak basmaktadır. Son olarak, Avrupa aristokrasinin, hatta İngiliz aristokrasisinin son derece güçlü bir düşün düşmanı (antientelektüel) karaktere sahip olduğunu kabul etmeliyiz. *Gentry* düzeyindeki ve üzerindeki birçok çevrede, spor ve bahçe konuları dışında herhangi bir konu açma girişimi belirgin bir şaşkınlığa, hatta o kimsenin "Bolşi"** sempatizanı olduğu yolunda kuşkulara yol açar. Düşüncenin saygın her koruyucusuna savunması güç davalara arka çıkan her eksantrik (sıradışı) kişiye ve elbette bağımsızlığını gerçek düşünsel başarılara ulaşmada bir sıçrama tahtası olarak kullanan her aristokrata karşılık, boş ve incir çekirdeğini doldurmayan şeylerle geçirilen pek çok yaşam vardır. Her bir Bertrand Russell'a karşılık, sayısız Albay Blimp*** yaşamıştır. Aristokrasinin varlığını sürdürmesi, düşünsel yaşa-

* Thorstein Veblen, *Aylak Sınıf*, çev. İnci User (Marmara Üniv. Yay., 1995)

** "Bolşevik"in kısaltılmış biçimi (ç.n.).

*** Bkz. s. 355n.

mın korunmasına yardımcı olduğu kadar, zihnin nefes alamayıp boğulmasına da büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Bu kefelerden hangisinin ağır bastığını ortaya çıkarmak amacıyla ciddi bir girişimde bulunulmuş değilse de, aristokrasiye ayrılan ekonomik kaynakların ve insan kaynaklarının ancak çok küçük bir bölümünün düşünce ve sanat yaşamı uğruna kullanıldığını düşünüyorum. Bu durumda, özgür toplum anlayışına ve bu anlayışın yaşama geçirilmesine yarayan aristokratik katkının, korkunç bir toplumsal bedel karşılığında sağlandığını söyleyebiliriz.

Amatör kavramını olumlu bir katkı olarak düşünmemize olanak veren bazı haklı gerekçeler bulunmakla birlikte, birçok başka düşünce hakkında daha çok olumsuz değerlendirmeler yapmayı gerektiren nedenler var. Şimdi tartışacağımız düşünceler, tümüyle farklı bir toplumsal bağlamdan doğmuştu. Gerçi toplumsal kuramlar, ekonomik bakımdan elindekini yitirme süreci içinde ve belki de yeni ve yabancı bir ekonomik güç kaynağının tehdidi altında (İç Savaş öncesinde Güney'de ortaya çıkan bazı Amerikan düşünce akımlarının altındaki korku gibi) olmakla birlikte, siyasal erki sımsıkı ellerinde tutmayı başarabilen toprak sahibi yukarı sınıflar arasında gelişmeye elverişlidir. Bu kitabın birçok yerinde ticaret ilişkilerinin bir köylü ekonomisinin temellerini oymaya başladığı yerlerde, toplumdaki tutucu öğelerin, köylüyü toplumun belkemiği olarak öven söylevler atmaya başlayabildiklerine değinme fırsatımız oldu. Bu olgu, ne çağımızla ne de Batı uygarlığıyla sınırlıdır. Söz konusu söylemin, sertliğin erdemleri, militarizm, ahlakça "çürümüş" (dekadan) yabancıları aşağılama ve düşün düşmanlığı (antientelektüalizm) gibi anahtar öğeleri Batı'da, en azından kendi *latifundium*'unu köle emeğiyle işleten Baba Caton (İÖ 234-149)* zamanı gibi erken bir tarihte ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu düşünceler kümesine, onun adından esinlenilerek "Katonculuk" demek yerinde olur. Bazı otoritelere göre, benzeri bir söylevcilik (retorik) Çin'de, yine geleneksel köylü ekonomisinin çözülme tehlikesiyle karşı karşıya geldiği İÖ 4. yüzyıl dolaylarında "Hukukçular" (Legalistler) adıyla tanınan akımın üyeleri arasında da görülmüştü.

---

* *Marcus Porcius Caton:* Romalı devlet adamı ve yazar olup, sansür yüksek memurluğu görevi süresi, tarihe sıkı bir ahlaksal denetim ve tutuculuk yılları olarak geçmiştir. Caton, aynı zamanda tarımla ve tarihle ilgili yazılar yazmıştı (ç.n.).

Katonculuğun işlevi, kısa bir yorumdan öte bir açıklamayı gerektirmeyecek kadar ortada. Bu, siyasal erki elinde tutanların sarsılan konumlarına payanda olan baskıcı bir toplumsal düzeni haklı gösterme çabasıdır. Köylüleri zor duruma düşüren değişikliklerin gerçekliğini yadsır. Daha köklü toplumsal değişikliklere, özellikle devrimci değişikliklere gidilmesi gereğini kabul etmez. Hatta Katonculuk, köylülere verilen zararın baş sorumlularının vicdanlarını rahatlatma girişimi de olabilir, ne de olsa Roma köylülüğünü yıkan askeri yayılmaydı.

Kantonculuğun çağdaş biçimleri de, pazar ilişkilerinin tarımsal bir ekonomiye gittikçe artan bir biçimde sızması karşısında, toprak sahibi yukarı sınıfların baskıcı ve sömürücü yöntemlere başvurmasından doğar. Bu akımın belli başlı düşüncelerini, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl *Junker* çevrelerinde, Japonya'da *Nohon-şugi* akımında, yirminci yüzyılın başında Rusya'daki "Kara 100'ler" hareketinde* ve Fransa'da Vicy yönetiminin vitrinini süslemek üzere su yüzüne çıkan aşırı tutuculukta[4] ön planda buluruz. Bunların belli başlıcaları, Amerikan İç Savaşı öncesinde Güney'in savunucuları arasında da görülür. Katonculuk, yirminci yüzyılda ise, Çang Kay-şek'in Çin ile ilgili program niteliğindeki açıklamaları kadar, Avrupa ve Asya faşizmlerinin önemli bir öğesiydi. Doğal olarak, tüm bu hareketler arasında bazı farklılıklar vardır. Bununla birlikte, birbirleriyle ilişkili düşüncelerden ve eğilimlerden oluşan bir kaba taslağın hepsince paylaşıldığını görmek güç olmasa gerek.

Söz konusu belirtiler kümesi içinde anahtar nitelik taşıyan bir öğe, Katonculuğun ardındaki, yerleşik çıkarları tehdit etme durumunda olan toplumsal koşulların gerçekçi bir biçimde çözümlenmesini gözlerden saklayan ve haklı bir ahlaksal yenilenmeye duyulan gereksinim üzerinde edilen bitmek tükenmek bilmeyen sözlerdir. Daha çok ahlaksal erdemlerden söz eden politika ve düşün önderlerine kuşkuyla bakmak iyi bir yaklaşım olabilir. Böylece nice küçük sahtekarın içyüzünü görmek kolaylaşır. Bu ahlak söyleminin içerikten yoksun olduğunu söylemek pek

* Kara 100'ler, Çarlık Rusyasında liberal ve devrimci akımlara karşı kurulan, bu çevrelere terör salıp Yahudilere karşı pogromlar (katliam akınları) düzenleyen körinançlı terör örgütüdür. Aynı zamanda bkz. s. 516 (ç.n.).

4 Bu konuda, dikkati önemli sorunlardan bazılarına çeken ve Fransa'daki gelişmeler üzerinde derine inen özlü bir çalışma için *Times Literary Supplement*, September 7, 1962 sayısındaki "The Folklore of Royalism" başlıklı yazıya bakınız.

doğru değildir; Katonculuğun neden yana olduğunu ortaya çıkarmak, neye karşı olduğunu ortaya koymak kadar kolay olmamakla birlikte, onun ahlaksal yenilenmenin özgül bir türü ardında koştuğu söylenebilir. Katoncu görüşlerin her yanına ahlakçılık tutkusu sızmıştır. Söz konusu ahlak anlayışı belli bir hedefe ulaşmayı amaçlamaz; yani önerilen politikaların insanları mutlu kılmak gibi bir amacı bulunmadığı gibi (mutluluk ve ilerlemenin, kokuşmuş burjuva düşleri olarak kınanıp bir yana itildiği anımsanırsa) halkı zenginleştirmek gibi bir amacı hiç mi hiç yoktur. Söz konusu ahlak ilkeleri, geçmişte geçerliliğini her nasılsa ortaya koymuş olan bir yaşam biçimine katkıda bulundukları düşünüldüğü için önemlidir. Elbette geçmişe ilişkin Katoncu görüşlerin romantik çarpıtmalardan başka bir şey olmadığını açıklamaya bile gerek yok.

Söz konusu yaşam biçiminin organik bir bütün olduğu düşünülür; ve elbette toprakla bağlantılı olması onu organik kılan en önemli öğeyi oluşturur. Gerçekten, "organiklik" ve "bütünlük" Katonculuğun pek sevdiği bulanık terimlerdir. Kırsal alana özgü organik yaşamın, çağdaş bilimin ve çağdaş kent uygarlığının atomlaşmış, çözülüp dağılmakta olan dünyasından üstün olduğu varsayılır.[5] Köylüye yüklenen toprağa bağlılık niteliği, çok övülen, ama hakkında pek az şey yapılan bir konudur. Geriye dönük özlemlerle ve çağrışımlarla yüklü geleneksel dinsel sofuluk moda olur. Japon Şinto örneğinde görüldüğü gibi, gelenek de tümüyle olmasa bile büyük ölçüde, düzenden yanadır. Çoğu kez ırkla ya da en azından toplumla ilgili biyolojik mecazlarla (metaforlarla) beslenen boyuneğme, hiyerarşi sözleri parola durumuna gelir. Ancak hiyerarşinin, kişiden bağımsız çağdaş bürokrasi karakterine bürünmesi söz konusu değildir. Gerçekten de "yoldaşlık" ve "insan sıcaklığı" üzerine pek çok söz edilir. İngilizce karşılıkları olan *community* (topluluk), *association* (dernek) ve *home* (vatan, yurt) sözcüklerinin taşıdığından çok daha duygusal vurgular taşıyan *Gemeinschaft* (topluluk), *Genossenchaft* (yoldaşlık), *Heimat* (yurt) gibi sözcüklerin, yalnızca Almancada değil, başka dillerde de ortalığı bulandırdıkları görülür.

5 Katonculuk, büyük ölçüde çağdaş bilime ve çağın endüstri uygarlığına yöneltilen protestoya yaslanmaktadır. Bu protestonun tümünün saçma olduğu kuşkusuz söylenemez. Bu tür protestoların birçoğu Spengler'de de görülür. Ama Spengler'in arkaizmin (eskiciliğin) hiçbir zaman yürümeyeceği düşüncesi, Katonculuğa tümüyle yabancı bir görüştür.

Gerçekten, insan sıcaklığı üzerinde önemle durmak, ahlaksal silkinme kadar önemli bir öğe olarak görünür. İnsan sıcaklığıyla ahlaksal silkinmenin ideolojinin bütünü içinde bir araya gelmeleri, cinsellik konusunda takınılan çelişik tutumlara yol açar. Katonculuğun genellikle düşün ve endüstri düşmanı bakış açısının bir parçası olarak, çağdaş kent uygarlığının, insan ilişkilerini soğuk ve kişisellikten yoksun (impersonel) kılarak cinselliğin değerini düşürdüğü ileri sürülür. Örneğin *Lady Chatterley'in Âşığı* kitabında yapıldığı gibi, kadının cinsel soğukluğu ve erkeğin cinsel erksizliği konuları üzerinde durularak cinsellik yüceltilir. Öte yandan cinselliğin yurdun, ailenin ve devletin dayandığı temel olması gerektiği düşünüldüğünden, bütün bu tutkularda, şehvet düşkünlüğünden duyulan bir suçluluk havası vardır. Bu çelişki, Nazi Almanyasında SS'lerin işret âlemleri ve SS kahramanının yasadışı çocuk yapmaya özendirilmesi eğilimiyle, kadınlar için *Kinder, Kirche, Küche* (Çocuk, Kilise, Mutfak) deyişinde dile getirilen "sağlıklı" aile ortamını canlandırmaya çalışan daha genel ilke arasında da karşımıza çıkar. Bu tutumun siyasal uzantıları, bilindiği gibi "kanla düşünme" ve herhangi bir şeyin rasyonel çözümlemesinin "soğuk" ya da eylemin ayakbağı oluyor diye "mekanik" bulunup kabul edilmemesidir. Eylem ise, genellikle kavga anlamında "sıcak" bir şeydir. Ölümü ve yok oluşu erotik temalarla kuşatma çabası da, Katonculuğun, özellikle Japonya'da aldığı biçimde son derece göze çarpan bir özelliğidir. Yaşam, sonuçta ölülere kurban edilir. Mars [savaş tanrısı] Venüs'ü [aşk tanrıçasını] kucaklayıp içinde eritir. *Dulca et decorum est...** İnsan sıcaklığı ile ilgili bu tür söylevlere karşın Katonculuk, insan sevgisini bir yumuşaklık biçimi olarak görüp kuşkuyla karşılar.[6]

Burada başka garip çelişkiler ve ikircikler de söz konusudur. Katonculuk, kafayı Baudelaire biçimi ölüme ve çözülüp yok olmaya takma gibi "sağlıksız" bir saplantıyı dehşetle karşılar. Bu saplantıyı "yabancı" ile ve "dekadan kozmopolitlik" ile özdeşleştirir. Sanatın "sağlıklı", geleneksel ve her şeyden önce kolay kav-

* Tamamı, "*Dulce et decorum est pro patrie mori*": Vatan için ölmek tatlı ve güzeldir (ç.n.).

6 Ortaçağ Hıristiyanlığı da bir değer olarak ölümü yaşamın önüne koymuş olabilir; ama o bunu şiddete ve yok etmeye aynı önemi açıkça vermeden yapmaktaydı. Yumuşaklık, acıma, bağışlama uygulamada Hıristiyanlığa egemen olmuş öğeler değilse de, onu Katonculuktan ayıran niteliklerdir.

ranır olması gerekir. Katoncu sanat görüşleri, folk ve yöresel sanat odakları çevresinde toplanır ve bu, eğitim görmüş kentli sınıflar için köylü göreneklerini, danslarını ve kutlamalarını canlandırma çabası anlamına gelir. Siyasal iktidara bir kez ortak olunca, sanatla ilgili Katoncu görüş, geleneksel ve akademik sanat biçimlerini geliştirmek üzere toplumsal birlik ve bütünlüğü sürdürmekle ilgilenen tüm rejimlerde görülen genel eğilimlere katılır. Bu noktada, sık sık belirtildiği gibi, Nazi sanatı ile Stalinci sanat arasında şaşırtıcı bir benzerlik vardır. Her ikisi de *Kunstbolschewismus** ve "köksüz kozmopolitlik" karşısında aynı derecede şiddetle suçlayıcı bir tutum takınmışlardı. Benzeri eğilimler, Augustus dönemi Romasında da görülebilir.[7]

Katoncu düşüncelerin neyi onayladıklarını belirtirken, Katoncu kuramların neye karşı olduklarına da şöyle bir değinmek durumunda kalmıştık. Somut olarak belirtmek gerekirse, Katoncu kuramlar tacirlere, tefecilere, büyük finans kapitale, kozmopolitliğe ve düşünceye (aydınlara) düşmandır. Amerika'da Katonculuk, kentli kurnaz düzenbazlara ve daha genel olarak, en ilkelinden folk bilgeliğinin ötesine giden herhangi bir düşünme yoluna karşı kızgınlık biçimini aldı. Japonya'da kendini, şiddetli bir zengin düşmanı (antiplütokratik) duygu biçiminde ortaya koydu. Kent, dürüst köylüleri aldatmaya ve baştan çıkarmaya hazır gizli nifakçılarla dolu bir kanser yarası olarak görülmekteydi. Bu duyguların, pazar ekonomisi karşısında ciddi bir dezavantajı bulunan köylülerin ve küçük çiftçilerin günlük deneyimlerinden çıkarılmış gerçekçi bir temele dayandığı da elbette doğruydu.

Nefret duygularına (bunları gerçekten bilebildiğimiz kadarıyla) ve nedenlerine gelince, kırsal alanda radikal sağ ile radikal sol arasında bir seçim yapabilme olanağı fazla değildi. Bu ikisi arasındaki başlıca farklılık, çekilen acılara ve sıkıntılara ne ölçüde gerçekçi bir çözümleme getirildiğine ve gelecekte olabilecek-

* *Kunstbolschewismus*: Bolşevik sanat anlayışı (ç.n.).

7 Syme, *Roman Revolution*'da, XVIII.-XIX. bölümlerde, özellikle s. 460-468'de Vergilius ve Horace üzerine dört dörtlük tartışmaya bkz. Aynı zamanda, Petronious'un gözden düşmesine, Romalı tarihçilerin Neron'un ve Caligula'nın sanatsal ilgilerine karşı tutumlarına dikkat ediniz. Stalinci sanatın Katoncu olarak nitelediğim ya da Katonculuktan beslendiğini söylediğim özellikler taşıması olgusu, burada yaptığım yorumun tümüne büyük bir kuşku düşürüyormuş gibi görünebilir. Ama sosyalizmin, özellikle Stalin zamanında, tarihsel düşmanlarının en baskıcı niteliklerinden bazılarını alıp benimsediğini söylemek gülünç müdür?

lerle ilgili imgelere dayanır. Katonculuk toplumsal nedenleri gizler ve ortaya gelecekte de sürüp gidecek bir boyuneğme imgesi koyar. Radikal gelenek nedenler üzerinde durur ve sonunda ulaşılacak bir kurtuluş imgesi ortaya atar. İkisinde de benzer duyguların ve nedenlerin bulunması, birinin ya da ötekinin siyasal bakımdan önem taşıyan bir güç olarak ortaya çıkmasının, durumdan duyulan hoşnutsuzluğun ustaca yönlendirilmesindeki beceriye (manipülasyona) bağlı olduğu anlamına gelmez; bunu, psikolojik savaş yöntemleriyle radikalleşmiş köylüleri tutucu davalara çekmek ya da bunun tersine, tutuculaşmış köylüleri radikal davalara çekmek üzere birçok kez başvurulan girişimlerin uğradığı yenilgiler kanıtlamaktadır. Söz konusu psikolojik ve örgütsel beceriler önemlidir, ama bunlar, ancak becerikli önderlerin harekete geçirmek istedikleri köylülerin günlük deneyimleriyle uyumlu oldukları zaman işe yarar.

Demek ki Katonculuk, yalnızca köylüler hakkında, köylülere yüklenen bir üst sınıf masalı değildir; aynı zamanda pazar ekonomisinin girişiyle düştükleri duruma bir açıklama sunduğu için köylülerce de benimsenir. Bu masalın, aynı güçler tarafından tehdit edilen bir toprak aristokrasisinin yaşam koşullarından süzülüp gelen bir dizi düşünceden oluştuğu da apaçık ortadadır. Liberal demokraside doruğuna ulaşan aristokratik tepkinin belli başlı temalarına bir göz atılırsa, bu temaların bir başka kilidi açacak biçime sokulmuş olarak Katonculukta da bulunduğu görülecektir. Kitle demokrasisi eleştirisi, meşru otoritenin ve göreneğin önemiyle ilgili görüşler, zenginliğin erkine ve salt teknik uzmanlıklara karşı olma, tüm bunlar Katoncu şamatanın temalarını oluşturur. Ve yine bu temaların bir araya getirilme biçimi, daha da önemlisi sonul amaçları bakımından, Katonculukla aristokratik liberalizm, tümüyle birbirlerinden farklıdır. Katonculukta bu düşünceler, baskıcı erkin güçlendirilmesi amacına hizmet eder. Aristokratik liberalizmdeyse, akıldışı yetkeye karşı kullanılacak düşünsel silahlar olarak bir araya getirilmişlerdir. Öte yandan Katonculukta, herhangi bir çoğulculuk kavramı, yani hiyerarşiyi ve boyuneğmeyi dizginlemenin istenir bir şey olduğu düşüncesi yoktur.

Yukarıda da belirtildiği gibi çağdaş Katonculuk, daha çok kapitalist tarımın emek baskıcı biçimlerine geçme girişimiyle bir arada bulunur. Aynı zamanda baştan sona endüstri düşmanı ve çağdaşlık düşmanı bir akımdır. Katonculuğun yayılmasının ve

başarısının önündeki sınırlılıklar burada yatıyor olabilir. Veblen'in aşırı bir temkinle, ama yine de vurgulayarak ortaya koyduğu, makinenin ilerlemesinin, şu ya da bu yoldan insanların akıldışı davranışlarını tarihin derinliklerine gömebileceği umudunda, bu son derece önemli gerçeğin bir payının bulunduğunu belirtmek isterim. Emek baskıcı, yani sömürücü tarımın aşırı biçimleri, kapitalist gelişmeye önemli katkılarda bulunmuş olabilir; örneğin, Amerikan köleliğiyle, hem İngiliz hem Amerikan endüstri kapitalizmi arasında böyle bir ilişki vardı. Ancak endüstri kapitalizmi aynı bölgeye "emek baskıcı" bir sistemle birlikte yerleşmekte büyük güçlüklerle karşılaştı.[8] Boyunduruk altına alınmış bir halkı orada tutabilmek için üst sınıflar akıl, kent, madde düşmanı ve bunlar kadar net olmasa da burjuva düşmanı, giderek her tür ilerleme anlayışını dışlayan bir dünya görüşü geliştirmek zorunda kalır. Ve endüstricilik, aşağı sınıfların durumunda, er ya da geç somut iyileşmeler sağlanmasını bekleyen, son derece maddeci bir gelişme anlayışına sahip olan halkın itmesi olmadan nasıl sağlam bir biçimde tutunabilir ki? İlerleyen endüstriciliğin tersine Katonculuk, sonunda romantik nostaljinin daha çok kentli ve kapitalist biçimleriyle birleşerek kendi kendini yok olmaya mahkûm eder. Aşırı sağın düşünsel bakımdan daha saygıdeğer olan bu biçimleri, geçtiğimiz yirmi yılda Batı'da, özellikle Birleşik Devletler'de giderek daha etkili akımlar olmaya başladı. Katonculuk, bir gün geleceğin tarihçilerine (eğer böyle bir tarihçi kalmışsa) bu tehlikeli karışıma en patlayıcı maddeleri katmaktan öte katkısı olmayan bir akım olarak görünecektir.

Toprak sahibi yukarı sınıfların deneyimlerinden çıkan düşüncelerden, köylülerin deneyimlerinden beslenen düşüncelere geçer geçmez, bu konudaki malzemeler oraya buraya dağılmış tek tük ve otantiklikleri kuşkulu bilgiler olduğundan, tarihçi büyük bir güçlükle karşılaşır. Gerçekten, köylüler arasında yaygın olan düşünceleri saptamak, köylülerin kendilerinin çok az kayıt bırakmış olmaları ve köylülere yüklenen pek çok düşüncenin,

8 Japonya, buna uymayan bir örnek olarak gösterilebilir. Endüstrileşmenin önündeki bu engeller, belki de yalnızca plantasyon türüne yakın bir tarım ekonomisinde önemliydi. Almanya'daki *Junker* bölgeleri kırsal niteliklerini büyük ölçüde korudu; ve elbette Rus toplumu da, bir bütün olarak kırsal özelliğini 1917'ye dek korumuştu. Ama Japonya'da güçlüklerle karşılaşılmıştı ve kırsal ideolojinin büyük bir bölümünün uygulamada silkilip atılması zorunluluğu doğmuştu.

onlara bunları yüklemek için siyasal gerekçeleri bulunan kentlilerce yüklenmiş olması nedeniyle olağanüstü güçtür. Kaba bir taslak durumunda bile olsa, köylülerin benimsedikleri bütün düşünceleri saptamak gibi bir işe girişmek durumunda değilim. Bunun yerine, çağdaş toplumun devrimci eleştirisinin bildik temalarıyla, köylülerin, çağdaş toplumun saldırısına uğrayan dünyalarıyla ilgili kendi deneyimleri arasındaki olası bağlantıları ortaya çıkarmaya çalışacağım. İnsanların çağdaş endüstri uygarlığını yargılayıp mahkûm etmede kullandıkları yarı bilinçli ölçütlerin ardında yatan adalet ve adaletsizlik anlayışlarının, genellikle düşünüldüğünden çok daha önemli bir kaynağını köy dünyasının oluşturduğu kanısındayım.

Köylülerin gerçek görüşlerini, kentli tutucuların ve radikal düşünürlerin, kendi siyasal amaçları uğruna köylülere yüklediklerı düşüncelerden ayırabilmek için, çağdaş dünyanın etkilerinin duyulmaya başlanmasından önceki köylü yaşamının koşullarına bir kez daha göz atmakta yarar var. Bunu yaptığımızda, yinelenen bazı özellikler göze çarpar. Doğal tehlikelere karşı bir sigorta yolu ve aynı zamanda bazı durumlarda bağlı bulunulan üstbey için toplanan vergilerin ve öteki ödentilerin toplanma yöntemine bir tepki olarak, dünyanın birçok yerinde köylüler, kaynakların eşit paylaşımı yönünde yapısal bir eğilim taşıyan toprak işleme *(tenure)* sistemleri geliştirmişlerdir. İşlenen arazinin, köye ait toprakların çeşitli yerlerine dağılmış şerit biçiminde toprak parçalarından oluştuğu sistemle, Avrupa'da ve Asya'da sık sık karşılaşılır. Buna ek olarak, toprağın bölüştürülmemiş bölümü olan köyün ortak topraklarından herkesin eşit olarak yararlanması geleneği vardır. Köyün ortak toprakları, sığırın, insanların omuzlarındaki yükün bir bölümünü aldığı Avrupa'da daha önemli olmakla birlikte, Asya'da da bulunur; örneğin Japonya'da, gübre gibi tarımı destekleyen kalemlerin kaynağıdır.* Önemli farklılıklar göstermesine karşın, bu düzenlemelerin temelinde yatan ana düşünce son derece açıktır. Topluluğun ortaklaşa yürüttüğü var olma savaşımında, ona karşı görevlerini yerine getirebilmesi için, topluluğun her üyesinin yeterli kaynağa erişebilmesi gerekir.[9] Bağlı bulunulan bey ve rahip de dışarıda

* Söz konusu olan, kırlardaki otların toplanıp ezilip çürütülmesiyle elde edilen kompost gübredir (ç.n.).

9 Çin'de, köyün ortak topraklarının olmadığı anlaşılıyor; ama klan kurumu, bulunduğu yerlerde, "bir üyenin, bazı toplumsal işlevleri yapabilmesi için,

bırakılmaksızın herkesten beklenen bir katkı vardır. Çeşitli eğilimlerden aydınlarca romantikleştirilen bu düşüncelerin temeli, yine de köylünün günlük yaşam deneyiminin olgularına dayanmaktadır.

Öyleyse bu deneyim, köylü törelerinin ve kendilerinin ve başkalarının davranışlarını yargıladıkları ahlak ölçütlerinin boy attığı toprağı oluşturur. Söz konusu ahlak ölçütlerinin özü, adaletin ve asal toplumsal görevlerin yerine getirilebilmesi için asgari bir toprağın zorunluluğunu vurgulayan kaba bir eşitlik düşüncesidir. İlgili ahlak ölçütleri, genellikle şu ya da bu türden bir dinsel yaptırıma bağlanmıştır ve olasılıkla bu noktaların üzerinde önemle durması nedeniyle, köylünün dini, diğer sınıfların dininden ayrılır. Çağdaşlaşma süreci sırasında köylüler başlarına gelenleri değerlendirmek ve bir ölçüde açıklamak için bu ölçütleri uyguladılar. Eski hakların yeniden canlandırılması konusu, bu yüzden sık sık vurgulanırdı. Tawney'in çok iyi gözlemlediği gibi köylü radikal, kendisine toplumun temellerini oyduğu söylenirse şaşırır; çünkü öteden beri haklı olarak sahip olduğu şeyleri geri almaya çalışmaktan başka bir şey yapmadığını düşünür.[10]

Ticaret ve endüstri dünyası, köy topluluğunun yapısını parçalamaya başlayınca, Avrupa köylüleri buna özgürlük, eşitlik ve kardeşlik temalarını vurgulayan, ama kentlilerin, özellikle gönençli burjuvaların bunlardan anladıklarından farklı şeyler anlayan bir radikalizm biçimiyle tepki gösterdiler. Avrupa'nın ve Asya'nın her yerinde, kırsal bölgelerin çağdaşlaşmaya gösterdikleri tepki akımı bazen kentlerle birleşerek, bazen kentlerdeki akımın tersine bir yol tutturarak kendi yatağında ilerledi. Köylü için söz konusu üç temadan en önemlisi, özgürlük değil "eşitlik" idi. Ve az sonra daha somut olarak göstermeye çalışacağım gibi, eleştirinin temelinde, burjuva eşitlik anlayışını sarsan köylü deneyimi vardı. Kısaca anlatmak gerekirse köylüler: "Eğer zengin, yoksulu hâlâ eziyorsa sizin ince siyasal düzenlemelerinizin anlamı nedir?" diye sordular. Köylüler için özgürlük artık kendilerini korumaz olan, ama topraklarını ellerinden almak ve onları bu topraklar üzerinde kendisi için, hiç karşılığında çalıştırmak üzere eski ayrıcalıklarını kullanan üstbeyden kurtulmak anlamına geliyordu. Kardeşlik ise, işbirliği temelinde var olan bir ekonomik

gerekli kaynaklara ulaşma olanağı bulmalıdır" düşüncesine az çok benzer bir görüşe dayalıdır.

10 Tawney, *Agrarian Problem*, s. 333-334, 337-338.

ve yersel (teritoryal) birim olan köyün ötesinde fazla bir anlam taşımıyordu. Bu düşünce köylülerden, çağdaş yaşamın kişisellikten kopmasıyla (depersonalizasyon ile) ve bürokrasinin büyüklüğünün yol açtığı felaketlerle ilgili kuramlar geliştiren, gözlerini romantik bir bakışla geçmişe çevirerek, köyde görmek istediklerini gören aydınlara geçmiş olsa gerek. Bu kuramların, köyündeki günlük deneyimi mal mülk ve kadınlarla ilgili kısır çekişmeleri aşmayan köylüye çok garip ve anlaşılmaz geleceğini sanıyorum. Kardeşlik, köylü için, yerselciliğin bir biçimi olarak, daha çok bir şeylere karşı çıkma anlamında "olumsuz" bir düşünceydi. Köylünün kentleri beslemek gibi soyut bir düşüncesi yoktu. Organik toplum anlayışının özgecilikle (alturizmle) uzaktan yakından bir ilişkisi yoktur. Köylü için, köyün içinden olmayan "yabancılar"* daha çok vergi ve borç kaynağı demekti ve bugün de bu anlama gelmektedir. Kendi köylülerine gelince, çoğu kez onlar da kendine bir zarar gelmemesi için dikkat edilmesi gereken yaratıklar olarak görülse de, tarım döngüsünün yaşamsal önem taşıyan evrelerinde birlikte çalışmak zorunda olduğu kimselerdi. Dolayısıyla, işbirliği (kooperasyon) grup içinde ağır basan temayken, yabancılara karşı ağır basan tutum, somut deneyimlerin ve koşulların ürettiği bir durumdu.

Ana çizgileriyle sunduğumuz düşünceler, borca batmış ve tacirlerin yükselişi karşısında ezilen küçük zanaatçılara ve ustalara da çekici geliyordu. Kentlerde yaşayan bu küçük adamların bir bölümü okuryazar olduğu için, çekilen sıkıntıları, çoğu zaman onlar ya da sürüden ayrılan bir din adamı yazıp ileride tarihçiler tarafından tartışılmak üzere kayda geçirmişti. Bu durum, söz konusu belgelerdeki köylülere özgü öğeleri ayırabilmeyi bir kat daha güçleştirmektedir. Bununla birlikte, İngiliz İç Savaşı'nın ve Fransız Devrimi'nin aşırı solcu sözcülerine *Digger*'lara ve "Gracchus" Babeuf'e, her ikisinin de adları bir şeyler açıklayan bu kimselere** ya da 1917 öncesi Rus radikalizminin bazı kollarına bakılırsa, bunların köylü yaşamıyla ve sorunlarıyla olan bağlantılarını görmek güç olmayacaktır.

Bazı somut ayrıntılar, burada da, yaptığımız genel gözlemlere bir içerik kazandırmaya yardım edebilir. İngiliz İç Savaşı sıra-

* Ing. *"outsiders"*, köy topluğunun dışında kalanlar "dışarıdakiler" (ç.n.).

** *Digger*'lar "kazıcılar" anlamına geliyordu; "Gracchus" ise, Roma'da pleb devrimine kalkışan kardeşlerin adından esinle Babeuf'a takılmış sandır (ç.n.).

sında, 16 Nisan 1649'da Devlet Konseyi'ne, küçük ama sayıları gittikçe artan bir çetenin, Surrey'de, St. George's Hill'de, toprağı kazmaya başladıkları, buralara, yerelması, havuç ve fasulye ektikleri ve bunları yapanların kafalarında bazı siyasal amaçların bulunduğu yolunda can sıkıcı haberler ulaştı. Konsey bu durum hakkında ne yapılması gerektiğine daha bir karar veremeden, içlerinde Gerrard Winstanley'in de bulunduğu *Digger* önderleri, davranışlarının haklılığını anlatmak ve benimsedikleri tarım komünizminin programının ana çizgilerini açıklamak üzere karşılarına çıktılar. Yetkililerle bu ve sonraki çatışmalarında ortaya çıktığı üzere, programlarının en anlamlı özelliği, toplumsal reform a gitmeden siyasal demokrasinin yetersiz kalacağı yolundaki eleştirileriydi. "Biliyoruz ki" diyordu Winstanley, "avam halktan tüm yoksullar toprağı serbestçe kullanıp ondan yararlanmadıkça, İngiltere özgür bir ülke olamaz; bu özgürlük tanınmazsa bizler, avam halkın yoksulları, kralın günlerinde olduğumuzdan daha kötü bir durumda olacağız; çünkü o zaman, baskı altında olmakla birlikte bizim olan bir miktar toprağımız vardı; ama bugün mülklerimiz, özgürlük satın almak için harcandı ve biz hâlâ Mannours tiranlığının Lordlarının baskısı altında eziliyoruz." Radikal bir azınlıktan oluşmakla birlikte *Digger*'lar, tekil bir akım değildi; başta çitleme hareketlerinin hızla ilerlediği yerlerde olmak üzere benzeri başka akımlar da vardı. Ama bu hareketler fazla bir yol alamadı ve mülkiyete karşı erken doğmuş bu saldırı, kısa sürede ezilerek yok edildi.[11]

Georges Lefebvre'in incelediği Kuzey Fransa'nın bir bölümüne ait köylü [yakınmalarını içeren] *cahier*'leri,* halkın dörtte üçü hâlâ kırsal yaşam sürmekle birlikte, çağdaşlaşmanın ağır etkileri altında kalan bir bölgenin köylü tutumlarını önemli ölçüde aydınlatıyor. Bazı tarihçiler *cahier*'leri köylü sorunları hakkında doğrulukları kuşkulu kaynaklar olarak görmekle birlikte, Lefebvre, birkaç kuşkulu nokta dışında, genellikle kabul edilebileceklerini gösteren inandırıcı nedenler vermektedir. Söz konusu kuşku-

11 Bkz. James, *Social Problems*, s. 99-106; bu alıntı 102. sayfadadır. Söz konusu metinlerin tam derlemesi ve değerlendirilmesi için bkz. Sabine (ed.), *Works of Winstanley*; bu yapıtın 269.-277. sayfalarındaki "A Declaration from the Poor Oppressed People of England" [İngiltere'nin Ezilen Yoksul Halkından Bir Açıklama], yukarıda ele alınan noktalar bakımından özellikle geçerli bir metindir.

* Söz konusu *Chaier*'ler için bkz. s. 99.

lu noktalar, daha çok olumsuzdur: Bekleneceği gibi köylüler, o sırada Paris'i ayağa kaldırmaya neden olan siyasal erkin örgütlendirilmesi sorunuyla fazla ilgili değildiler. Onun dışındaki sorunlara gelince, burada sözü çok kesin konuşan Lefebvre'ye bırakalım:

"Pour presque tous les paysans, être libre c'était être débarasseé du seigneur; liberté, égalité, deux mots pour une seule chose qui était l'essence même de la Révolution."[12]*

Lefebvre, aynı zamanda Devrim'in aşırı radikal kanadının ünlü bir önderi olan François-Emile (ya da "Gracchus") Babeuf hakkında iki kısa, ama aydınlatıcı çalışmanın yazarıdır.[13] Babeuf'ün düşünceleri, kitaplardan (özellikle Rousseau'nun ve Mably'nin kitaplarından) alınmış kuramlarla, köylü ortamında doğup yetiştiği yer olan Picardy'deki deneyimlerinin bir karışımıdır. Bu deneyimleri arasında kendisini en fazla etkileyeni, aristokrasinin hizmetinde küçük bir feodal hukukçu *(commissaire feudiste)* olarak çalışırken yaptığı iş sırasında, ticari etkilerin hızla yayılmaya başladığı bu bölgede senyörlerin köylüler üzerindeki haklarının hukuksal temellerini incelerken edindiği deneyimdir.[14] Okuduklarıyla yaşadıklarının bir bileşiminden, servet ve mülkiyet eşitsizliklerinin, ikiyüzlü bir hukuka uyma örtüsü altına gizlenmiş çalmanın, şiddetin ve düzenbazlığın ürünü olduklarına iyice inanmasına yol açtı. Önerdiği çare, egemen mülkiyet ilişkileri sisteminin yıkılması ve yerine bölüşümde eşitliğin ve üretimde komünal örgütlenmenin konulmasıydı. Kendisinin, liberal bir soyluya yazıp, sonradan temkinli davranarak göndermekten vazgeçtiği, kısa bir süre önce bulunan bir mektubuna göre, 1786 gibi erken bir tarihte, Babeuf, toprak beyine kira ödeme sistemini alıkoymakla birlikte, çevredeki büyük çiftliklerin, Sovyet kolektif çiftliklerine çok benzeyen bir şeye dönüştürülmesini düşünmüştü.[15] Üretime, kullanım gerekleri ve herkes

12 Lefebvre, *Paysans du Nord,* s. 253; aynı zamanda bkz. s. x, 344, 350-351.

* "Hemen hemen tüm köylüler için özgür olmak senyörden kurtulmaktı; özgürlük, eşitlik aynı şeyi, Devrim'in özünü belirten iki sözcük" (ç.n.).

13 Bkz. Lefebvre, *Etudes,* s. 298-314.

14 Picardy'nin toplumsal koşullarının daha ayrıntılı bir betimlemesi için bkz. Dalin, *Grakkh Babef,* bölüm 3; aynı zamanda, bir *feudiste* olarak edindiği deneyimin, kendisi için ne anlama geldiğini açıklayan Babeuf'den yapılmış bir alıntı için 104. sayfaya bakınız.

15 Babeuf'ün, Marksizm Leninizm Enstitüsü arşivlerinde bulunan, 1 Haziran 1786 tarihli mektubu için bkz. Dalin, *Grakkh Babef,* s. 95-109; *fermes collectives* (kolektif çiftlikler) hakkında bkz. s. 99; bu sayfada Dalin, Babeuf'ün 1785 yılının bir *mémoire*'sinde (anılarında) *fermes collectives* düşüncesini sa-

için rahat bir yaşam standardı ilkelerinin rehberlik etmesini sağlamak kadar, eşitliğin bozulmamasını sağlamak için güçlü bir merkezi denetim gerektiği sonucuna vardı.[16]

Kendisinden önceki Winstanley gibi, Babeuf de siyasal eşitliği, ekonomik haklarla desteklenmemesi durumunda düpedüz bir aldatmaca olarak görmekteydi. Robespierre'in düşüşüyle noktalanan sosyal demokrasinin yenilgiye uğramasının ardından, burjuva demokrasisinin zafere ulaşmasına yönelttiği eleştiriler, başlardaki duraksamalardan sonra, son derece iğneleyici bir nitelik kazandı. Babeuf'ün 1797'de yaşamıyla ödediği bir girişim olan "Eşitlerin Nifakı" akımı içinde ne gibi öğelerin bulunduğu uzmanları ilgilendiren bir tartışma konusudur. Ama bizim açımızdan önemli olan nokta açıktır. Babeufçüler gözlerini gerçek bir eşitliğin kurulacağı geleceğe çevirmişlerdi: "Böylesine büyük bir amaç" diyorlardı, "şimdiye dek benimsenip yaşama geçirilmiş değildir. Uzun zaman aralarıyla, bazı deha sahiplerinin, bazı bilginlerin bu amaçtan alçak ve titreyen bir sesle söz ettikleri görüldü. Ama hiçbiri gerçeğin tümünü söyleme yürekliliğini gösteremedi... Fransız Devrimi başka bir devrimin, çok daha büyük, çok daha yüce bir devrimin, devrimlerin sonuncusu olacak bir devrimin habercisinden başka bir şey değildir."[17]

Böylece Babeuf örneğinde de köylü deneyimi, sonradan radikal düşüncenin geçer akçesi olacak bir görüşe, burjuva toplumu eleştirisine katkıda bulunmuş oluyordu. Lefebvre, proletarya diktatörlüğü kadar silahlı başkaldırma geleneğinin de, tarihsel kayıtlarda ilk kez Babeuf ile gün ışığına çıkan, daha sonra on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar yeraltına dönecek olan düşünceler bütününün bir parçasını oluşturmuş olabileceğini ileri sürer.

On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılların Rus köylü topluluğunda, köylülerin, kendini toprakların belli aralarla yeniden

vunduğunu ileri sürmektedir. Advielle, *Babeuf*, c. II (kesim 2), s. 1-14'te olduğu gibi alınan bu 25 Kasım 1785 tarihli *mémoire* metninde, böyle bir düşüncenin herhangi bir iziyle karşılaşmadım. Söz konusu terim, Babeuf'ün Dubois de Fosseux ile mektuplaşmalarının bu kitabın sonundaki dizininde de geçmemektedir.

16 Bkz. Dommanget, *Babeuf*, özellikle s. 103-121, 250-264. Bu yapıtın 268. sayfasında, Babeuf'ün mülkiyet hakkının insanlığın en üzücü hatalarından birinin ürünü olduğunu belirttiği yazılıdır. Bu düşüncesinin, bu kısa tartışmayla ilgili öteki yönleri s. 91, 96, 186, 209-211'de bulunmaktadır.

17 Postgate, *Revolution from 1789 to 1906*, s. 54, 55'te [İngilizceye] çevrilmiş olan "Manifeste des Égaux"dan alınmıştır.

bölüştürülmesinde ortaya koyan eşitlik kavramları, fizik koşullar kadar, vergileme sistemine gösterilen tepkilerin de ürünüydü. Bunların odağında, her ailenin, bir bütün olarak köy toplumuna yüklenen ödentilerden ve vergilerden payına düşeni ödeyebilmesini sağlamaya yetecek kadar toprağa sahip olması gerektiği varsayımı yatmaktadır. Çok iyi bilindiği gibi, Rus Popülistleri, hedeflerini ve çağdaş endüstri toplumuyla ilgili eleştirilerinden birçoğunu, köy topluluğunun ülküleştirilmiş biçiminden çıkardılar. On dokuzuncu yüzyılın Marx-öncesi radikallerini bir araya getiren bu grup, aralarındaki birçok farklılıklara karşın, eşitliği ilk ilkeleri olarak benimsemiş ve demokrasinin siyasal biçimlerinin açlık çeken insanlar için hiçbir anlamının ve hiçbir yararının bulunmadığı savı üzerinde genel bir uzlaşmaya varmıştı.[18] Demek ki, kentli düşünürün rolü Fransa'da ve Rusya'da zamanla daha önemli olmuşsa da, İngiltere'de, Fransa'da ve Rusya'da demokrasiye yöneltilen bu ünlü eleştirinin kaynağında köylü deneyimlerinin bulunduğu açıktır.

Rus köylülerinin açıkça benimsedikleri diğer siyasal varsayımları saptayabilmek, herkesce bilinen nedenlerle, Batı Avrupa'da olduğundan daha güçtür. Ama, karşılaşılan engellere karşın, bu özel alanda şimdiye dek hiç yapılmamış ciddi araştırmalar yapılabilirse, ortaya pekâlâ aydınlatıcı malzemeler çıkarılabilir.[19] Rus köylülerinin on dokuzuncu yüzyılda, özellikle azatlık* zamanında [1861'de] gerçekten ne yaptıklarına bakılarak bir yargıda bulunulursa; ilk isteklerinin, bağlı bulundukları üstbeyin toprağında hiçbir karşılık almadan çalışmaya [angaryaya] son vermek olduğu söylenebilir. Kendi toplumlarıyla üstbeyi bağlayan bağın sömürülmelerine neden olduğunu anlayınca, bağı koparmak ve köylü topluluğunu doğrudan doğruya kendileri yönetmek istediler. Köylülerin "gerçek özgürlük" sözünden anladıkları şey buydu.[20] Çarın, soyluluğa karşı kendi yanlarında

18 Venturi, *Roots of Revolution*'daki Berlin'in "giriş" yazısı, s. vii, x, xvi, xxvii.

19 Yabancı ve yerli gözlemciler, köylülerin ağzından, sürekli olarak "kendilerinin toprak beyine, toprağın kendilerine ait olduğu" yolunda sözler ederler. Bunun bazı örnekleri için bkz. Venturi, *Roots of Revolution*, s. 68-69. Bu deyiş ne ölçüde gerçek köylü düşüncesini temsil etmektedir, ne ölçüde aristokratların bir çarpıtmasıdır? Köylülerin davranışları, kendilerinin toprakbeyine ait olduklarını düşündükleri savından kuşkulanmayı gerektirecek yöndedir.

* Serflerin azat edilip özgür bırakılmaları (ç.n.).

20 Venturi, *Roots of Revolution*, s. 211, 218.

yer alan bir müttefik olduğunu düşünerek, çarlığı korumaya oldukça istekliydiler; kuşkusuz çarın müttefikleri olduğu yolundaki bu yanlış düşünce, on dokuzuncu yüzyıl boyunca birçok acıklı ve dramatik sonuç doğurdu, ama daha eski tarihsel deneyimin bir ölçüde temellendirdiği bir görüştü. Köyün özerk olduğu anlayışı, önemli bir köylü geleneğiydi ve yarattığı dip dalgaları, büyük bir olasılıkla bugün bile sönmüş değil. Bunun son kez açıkça dile getirilişi, belki de 1921'de patlak veren ve Bolşeviklerce bastırılışı, *Digger*'ların bastırılışının İngiliz Devrimi'nin "sırrı"nı açıklaması gibi, Rus Devrimi'nin "sırrı"nı ortaya koyan Kronstadt ayaklanmasının "Komünistsiz Sovyet" sloganıyla oldu.

Asya'da ise, köylü hoşnutsuzluğu, komünistlerce ele geçirildiği noktaya dek çok çeşitli biçimler aldı. Bu hoşnutsuzluğun düşünsel içeriği hakkında pek az bilgimiz var. Onun için, Avrupa köylü hareketleriyle bunlar arasında görülen birkaç benzerliğe ve farklılığa değinerek bu konuyu kapatabiliriz. Hindistan'da köylü hoşnutsuzluğu, bugüne dek ciddi denebilecek bir devrimci renge bürünmedi; ve bu yüzden daha çok kardeşlik temasının Gandi tarafından yorumlanan biçimiyle, yani burada da ülküleştirilmiş bir köy topluluğuna geri dönüş düşüncesiyle sınırlı kaldı. Çin, her biri yaygın bir tarımsal bunalım fırtınasının ardından gelen, ardı arkası kesilmeyen bir dizi dinsel ayaklanmaya tanık oldu. Çin köylüsünün, tıpkı Avrupa'da ortaçağda ve çağdaş dönemin başlarında dinsel bir biçimde ortaya çıkan köylü hoşnutsuzluklarında olduğu gibi, ortaya çıkarılabilecek birçok başka niteliği bulunsa gerek. Bununla birlikte, Batı kaynaklarında, Çin'de herhangi bir toplumsal eleştiri yapıldığı yolunda (karmaşık bir uygarlığın hastalığına bir çare olarak ilkel yalınlık düzenine geri dönmekten yana Taocu düşünce bir yana bırakılırsa) az önce tartıştığımız Batı köylü düşüncesiyle karşılaştırılabilecek pek az ipucu bulunmaktadır.[21] El yordamıyla, bunun iki nedenden kaynaklandığı ileri sürülebilir. Doğrudan doğruya Konfüçyüsçü ortodoksluğun kendisi, geçmiş bir altınçağa özlemle bakan, geçmişe yönelik bir düşünceydi; dolayısıyla, içinde yaşanılan gerçekliği eleştirmek için model arayan köylülerin geçmişe bakmalarını etkilemiş olabilir. Aynı biçimde, yukarı sınıfların Konfüçyüsçülüğünün laik özellikleri, köylü hoşnutsuzluğunun gizemci ve dinsel biçimler almasını, köylüler arasında zaten çok

21 Yang, *Religion*, s. 114; aynı zamanda bu yapıtın "Religion and Political Rebellion" [Din ve Siyasal Başkaldırma] başlıklı IX. bölümüne bakınız.

güçlü olan böyle eğilimler yoluyla ortaya dökülmesini destekleyen etmenlerden birini oluşturmuş bulunabilir. Bunlardan daha önemli bir düşünce de şu olabilir: Çin'de siyasal demokrasi herhangi bir yerli geleneğe yaslanmadığı için, Çin köylülerinden siyasal demokrasinin eşitlikçi bir eleştirisini geliştirmelerini beklemek pek anlamlı olmazdı. Japon köylüleri arasında Tokugava yönetimi sırasında görülen kıpırdanmalar ve kargaşalar hiçbir zaman tutarlı bir siyasal görünüme bürünmüş görünmez ya da hiç değilse tarihsel kayıtlarda böyle bir ize rastlanmadığını söyleyebiliriz. Çağdaş dönemlerde ise köylü hoşnutsuzluğu tutucu bir biçim aldı. Buraya kadarki tartışmalarımız sırasında, köylü radikalizminin geçmişe özlem duyan ve gerici yönlerine birden çok kez değinme olanağı doğdu. Bunlara gericiliğin ağzı söz yapan temsilcileri sahip çıkıp yüceltmiş olmakla birlikte, yalnızca onların uydurmaları olarak görülemez. Bu konuda bir uyarıda bulunmakla yetinip, şimdi daha kapsamlı bir tartışmaya geçebiliriz.

Köylü hoşnutsuzluğunun kendisini sık sık gerici biçimlerde dile getirmesi nedeniyle, Marksist düşünürler, köylü radikalizmine genellikle kınama ve kuşku karışımı bir duyguyla ya da en iyi durumda, kollayıcı bir küçümsemeyle bakarlar. Bu körlüğe gülmek ve Marksistlerin başarılarının köylü devrimlerinin ürünü olduğunu vurgulamak, neredeyse en sevilen Marksizm-karşıtı oyun durumuna gelmiştir; öyle ki bu tutum çok daha önemli sorunların gözden kaçırılmasına neden olmaktadır. Çağdaş devrimlerin, Alman *Bauernkrieg* ve İngiliz Püriten Devrimi hareketleriyle başlayıp Batı'da Birleşik Devletler'e ve doğuda Fransa'ya, Almanya'ya, Rusya'ya ve Çin'e doğru yayılışları sırasında elde ettikleri başarılar ve uğradıkları başarısızlıklar gözden geçirildiğinde iki nokta gözümüze çarpar. Birincisi, bir evredeki ütopyacı radikal düşünceler, bir sonraki evrede benimsenmiş kurumlar ve basmakalıp felsefi görüşler durumuna gelmektedir. İkincisi, radikalizmin önemli toplumsal tabanını, köylüler ve kentlerdeki küçük zanaatçılar oluşturmuşlardır. Bu gerçeklere dayanılarak insan özgürlüğünün kaynaklarının, yalnızca Marx'ın onları gördüğü yerde, iktidarı ele geçirmek üzere olan sınıfların özlemlerinde değil, belki ondan da fazla, ilerleme dalgasının suları altında boğulmak üzere olan bir sınıfın ölüm feryatlarında yattığı sonucuna ulaşılabilir. Endüstricilik yayılmasını sürdürdüğüne göre, uzak bir gelecekte bu sesleri sonsuza dek susturabilir ve devrimci radikalizmi, çiviyazısı kadar çağdışı (anakronik) yapabilir.

Bir Batılı bilgin için devrimci radikalizm hakkında iyi sözler söylemek, beyninin derinliklerinde kök salmış zihni reflekslerine ters düşeceği için kolay değildir. Adım adım, tek tek yapılan reformların insan özgürlüğünü ileriye götürecek bir yol olarak, şiddete dayanan devrimden üstün olduğunu gösterdiği varsayımı iliklerimize o kadar işlemiştir ki, bu varsayımın gerçeğe uyup uymadığı sorusu bile uygun karşılanmayabilir. Bu kitabın sonuna yaklaşırken, son bir kez daha, dikkatleri çağdaşlaşmanın karşılaştırmalı tarihinden çıkarılan kanıtın bu konuda bize söyleyeceği şeye çekmek isterim. İstemeden de olsa kabul etmek zorunda kaldığım bu kanıt, ılımlılığın bedelinin, en az devrimin bedeli kadar gaddarca olduğunu, hatta onunkini aştığını gösteriyor.

Hakça davranırsak, bugüne dek yazılmış neredeyse tüm tarihin, devrimci şiddete karşı baskın bir yanlılık eğilimi dayattığı gerçeğini kabul etmeliyiz. Gerçekten, bu yanlılığın ne kadar derine indiğini kavrayınca insanın dehşete düşmemesi olanaksız. Baskıya direnenlerin başvurdukları şiddetle, baskı uygulayanların şiddetini eşdeğer görmek yeterince yanıltıcı olurdu. Ama iş bununla da kalmıyor. Spartaküs'ün zamanından başlayıp, Robespierre'den geçerek günümüze gelene dek, baskı altındakilerin eski efendilere karşı güç kullanmış olmaları, hemen hemen evrensel bir kınamaya konu olmuştur. Bu arada "normal" toplumun her gün uyguladığı baskılara, tarih kitaplarının çoğunda, geri planda, belli belirsiz değinilip geçilir. Devrim öncesi dönemlerin adaletsizlikleri üzerinde önemle duran radikal tarihçiler bile, genellikle, ilgilerini ayaklanmanın başlamasından önceki çok kısa bir zaman kesimi üzerinde yoğunlaştırırlar. Bu yoldan, onlar da, kasıtlı olmasa bile tarihsel gerçekleri çarpıtırlar.

İnsanı rahatlatan adım adım ilerleme (gradualizm) efsanesine karşı ileri sürülebilecek kanıtlardan biri budur. Bundan daha önemli bir başka kanıt, devrime başvurmaksızın alınan yolun bedeliyle ilgilidir. Gerçek bir devrim yapılmadan çağdaşlaşmanın sonucu olan faşizmin ve onun saldırgan savaşlarının trajedileri iyi biliniyor. Günümüzün gerikalmış ülkelerinde ise, başkaldırmayanların acıları sürmektedir. Hindistan'da bu acıların, büyük ölçüde, Asya ortamında demokratik yavaşlığa ödenen bir bedel olduğunu gördük. Bu durumu "demokratik durağanlık" olarak adlandırmak, gerçeği fazla zorlamak olmasa gerek. Devrime gidilmeyişinin bu olumsuz sonuçları yanı sıra, devrimden yana ileri sürülebilecek olumlu kanıtlar da var. Batının demokratik ül-

kelerinde devrimci şiddet (ve aynı zamanda şiddetin öteki biçimleri) daha sonraki barışçı değişmelere olanak yaratan bütün bir tarihsel sürecin bir parçasını oluşturmuştu. Komünist ülkelerde de devrimci şiddet, baskıcı geçmişten kopuşun ve daha az baskıcı bir gelecek kurma çabasının bir parçası oldu.

Adım adım ilerleme görüşü artık kökünden sarsılmış görünüyor. Ama işte tam bu noktada, devrimci görüş de çökmekte. Günümüzde var olan sosyalist devletlerin, Batılı demokratik kapitalizmden daha yüksek bir özgürlük biçimini temsil etme savlarının, uygulamaya değil vaade dayandığı doğruluğundan kuşku edilemeyecek bir gerçek. Bolşevik Devrimi'nin Rusya halkına kurtuluşu getirmediği yolundaki apaçık olgunun yadsınacak bir yanı yoktur. Bolşevik devrimi hakkında söylenebilecek en iyi şey kurtuluş "olanağını" getirmiş olabileceğidir. Stalinci Rusya, insanlığın gördüğü en kanlı tiranlıklardan biriydi. Çin hakkında çok daha az şey bilinmekle birlikte, buradaki komünist zafer, hemen hemen bir yüzyıl sürmüş yaygın bir haydutluk, yabancı baskısı ve devrim döneminden sonra, halk kitleleri için kişisel güvenlikte bir artış anlamına gelmiş olabilirse de, Çin'de de, sosyalizm savlarının uygulamaya değil vaade dayandığını söylemek yanlış olmaz. Gerçekten de komünistler, kendi endüstrileşme biçimleri altında, halk kitlelerinin sırtlarındaki sıkıntıların yükünün, endüstrileşmenin daha önceki kapitalist biçimlerinde çektiklerinden daha az olduğunu ileri süremezler. Bu noktada dünyanın herhangi bir yerinde halk kitlelerinin endüstri toplumunu istediklerini gösteren bir kanıtın bulunmadığını; tersine, bunu istemediklerini gösteren pek çok kanıtın bulunduğunu anımsatmakta yarar var. Sonuçta, bugüne kadar gerçekleştirilmiş bütün endüstrileşme biçimleri, acımasız bir azınlığın işi, tepeden inme devrimler olmuştur.

Bu suçlamaya komünistler, rejimlerinin baskıcı özelliklerinin büyük ölçüde, çevrelerinin yırtıcı kapitalist düşmanlarla kuşatılmış bulunduğu bir durumda, kendi endüstrilerinin temelini büyük bir hızla atma zorunluğunun bir sonucu olduğu yanıtını verebilirler. Ama ben, gerçekte olanların çoğunu bu gerekçeyle savunma olanağının bulunduğunu sanmıyorum. Stalinci baskının ve terörün çapı ve derinliği, herhangi bir "devrimci zorunluluk" anlayışına sığınılarak haklı kılınması bir yana, açıklaması bile yapılamayacak kadar büyüktü. Stalinci terörün birçok açıdan, örneğin İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden önce

subay birliklerinin önemli bir bölümünün yok edilmesinde ya da endüstriyi de içine alarak, Sovyet kamu yönetimi yapısında kaosla, taşlaşmış bir sertliğin karışımı bir duruma yol açmış olmasında görüldüğü gibi, devrimci amaçları desteklemekten çok onlara köstek olduğu söylenebilir. Bu konuda tüm suçu Stalin'e yüklemek de doğru olmaz. Stalin döneminin çirkin yanlarını besleyen kurumsal kökler vardı. Belli bir düşünceler ve kurumlar dizisi olarak komünizm, sorumluluğu Stalinciliğe yükleyip kaçamaz. Devrimci diktatörlüklerin, genelde insanı en çok isyan ettiren yanlarından biri, terörü, en az devrimcilerin kendileri kadar, belki onlardan da fazla eski düzenin kurbanı olmuş küçük insanlara karşı kullanmalarıdır.

Bir de, komünist devrimlerin üzerinden, onları doğru olarak yargılayamayacak kadar kısa süre geçtiği, geçmişin devrimlerinin kurtarıcı, özgürleştirici sonuçlarının ortaya çıkmasının uzun bir zaman aldığı savı vardır. Ne bu sav ne de komünizmin dehşetlerinin kapitalizme karşı kendisini savunmasından doğduğu yolundaki bir önceki sav hafife alınıp bir kıyıya itiliverilecek görüşlerdir. Bununla birlikte, bu savlarda hem geçmişe hem de geleceğe bakışlarında kolay kolay kabul edilemeyecek bir safdilliğin bulunduğunu düşünmemizi gerektirecek nedenler var. Geçmiş hakkında söyledikleri naiftir, çünkü her yönetim baskıcı yanlarının sorumlusu olarak düşmanlarını gösterir. Düşman çekilip gitseydi, tüm halk, ondan sonra sonsuza dek mutluluk içinde yaşayabilecekti! Tüm egemen elitlerin, hatta birbirleriyle savaştıkları zaman bile, düşmanlarının varlığının sürmesinde çıkarlarının bulunduğu düşünülebilir. Gelecekle ilgili olarak da safdil, naiftirler; çünkü bir devrimin uğradığı yozlaşmanın, egemenliğin elde tutulmasını gerektiren çıkarlar yarattığını hesaba katmazlar. Özetle, komünist savunma, gelecekle ilgili olarak eleştirel rasyonelliğin teslim bayrağını çekmesi anlamına gelen bir iman gerektirmektedir.

Ama ben böyle bir teslimcilikten çok, hem Batılı liberalizmin hem de komünizmin (özellikle komünizmin Rus biçiminin) tarihsel aşınmaya uğradıklarını gösteren belirtilerin çoğaldığı görüşünü ileri süreceğim. Tarihsel görevlerini tamamlamış bu iki öğreti de, giderek çeşitli baskıcı biçimlerini haklı göstermeye ve gizlemeye çalışan ideolojilere dönüşmeye başlamıştır. Bu bakımdan, aralarında çok büyük farklılıkların bulunduğunu uzun boylu anlatmaya ise hiç gerek yok. Komünist baskı hep kendi halkı-

na yönelikti ve bugüne dek de daha çok kendi halkına yönelik bir baskı olarak kaldı. Liberal toplumun baskısı ise, hem emperyalizmin daha eski evrelerinde hem de günümüzde geri kalmış bölgelerdeki devrimci hareketlere karşı girişilen silahlı savaşımda, büyük ölçüde dışa, başkalarına yönelik bir baskı olagelmiştir. Bununla birlikte, özgürlük söylevleri ardında gizlenerek sürdürülen bu ortak baskıcı uygulamalar, asıl üzerinde durulması gereken nokta olabilir. Durum böyleyse, dürüst düşünme adına yapılması gereken, baskıcı eğilimlerin aşılması umuduyla her iki sistemin söz konusu baskıcı yönlerini ortaya koymak ve bunun için de her iki hazır görüş (prekonsepsiyon) dizisinden de uzaklaşmaktır. Söz konusu baskıcı eğilimlerin gerçekten aşılıp aşılamayacağı son derece belirsiz bir nokta. Güçlü yerleşik çıkarlar, daha az baskıcı bir dünyaya ulaşmak için yapılması gereken değişikliklere karşı çıktıkları sürece, özgür bir toplum yaratma vaatlerinden hiçbiri şu ya da bu derecede devrimci zorlamaya başvurma gereğinden vazgeçemez. Ancak bu, sonul bir zorunluluk ve siyasal eylemde başvurulacak son çaredir ve zaman ve mekân içinde rasyonel olarak haklı kılınması, burada ele alınması olanaksız büyük çeşitlilikler gösterir. Batının öteden beri savunduğu özgür ve rasyonel toplum düşünün bir hayal olarak kalıp kalmayacağını kimse bilemez. Ama eğer geleceğin insanları bugünün zincirlerini kıracaklarsa, bu zincirleri hangi güçlerin ürettiğini iyi anlamalıdırlar.

İstatistikler ve Tutucu Tarihyazıcılığı Üstüne Bir Not

Belli bazı sorunlar hakkında bilgi edinmek için olduğu kadar, genel bir yönerge aramak üzere öteki bilginlerin yazdıklarına bakan herhangi biri, er geç kuşaklar arasında, en az Turgenyev'in ünlü romanındaki ["Babalar ve Oğullar"] kadar şiddetli bir çatışmanın bulunduğunu görmesi olasılığı vardır. Aynı olaylar dizisinin tutucu ve radikal yorumları, oldukça düzenli bir biçimde birbirini izler. Herhangi birinin, önce, diyelim ki bir Taine'in ya da Michelet'nin yazdıklarına göz atıp, sonra da Fransız Devrimi'nin herhangi bir standart çağdaş açıklamasını okuduktan sonra, kendi düşüncelerinde oluşan değişikliklerden de çıkarabileceği gibi, bu çatışma tarihi kavrayışı artırır. İnsanlarla ilgili olaylar hakkındaki bilgimizin, belki de insan doğasının bir gereği olarak başka türlü gelişemeyeceğini söyleyebiliriz.

Ne var ki, geçmişin böyle birikimsel (kümülatif) bir yoldan kavranması için ödediğimiz pek çok bedel ve yitirdiğimiz pek çok şey vardır. Yitirdiğimiz şeylerden bir bölümü, son kuşağın bazı soruları gerçekten az çok kalıcı olarak çözmüş bulunduğu görüşünü eleştirisiz benimseme eğiliminden kaynaklanır. Bu eğilimin, siyasal sağda olduğu kadar siyasal solda da uzun erimde varlığını sürdürüp sürdürmeyeceği hiç de belli değil. Böyle bir eğilimin iki nedenle, soldan çok sağda bulunduğunu düşünüyorum. Bu nedenlerden birincisi, bir dereceye dek rastlantısaldır. Elinizdeki kitabın yazılması, siyasal iklimin tutucu olduğu bir döneme ve bil-

ginler atmosferinde, kendi toplumumuzu kavrayışımızı artırabilecek eski yapıtlara revizyonist yellerin estirildiği bir zamana rastladı. Kitabın yazılmasının bitirildiği tarihteyse, bu akıma karşı bir akımın başladığı görülebiliyordu. Öteki neden daha yalındır: Öğretisel (doktriner) solun yanlılığının çoğu kez komik görünecek kadar kaba olması. Kimse bunu görmekte güçlük çekmiyor.

Bu nedenlerle, aşağıdaki görüşler, daha çok tutucu yan tutmanın belli bir biçimine yöneliktir. Amaçları da, konunun uzmanı olmayan meraklı kişileri ve işe yeni başlamış bilginleri, tutucu revizyonizmin aşırı biçimlerine, duygusallıktan arınmış çağdaş bilimsel ve sayısal (kantitatif) araştırmaların eski yorumları yıktığını ve söz konusu eski yorumların önemli herhangi bir yönüne bağlı kalınmasının "dinsel inancın ikrarı"* olarak görülüp bundan başka bir şey olmadığı öne sürülen görüşlere karşı uyarmaktır. Doğaldır ki, "dinsel inancın ikrarı" gibi deyişlerle, pek çok yazarı daha emin bir ılımlılığa yönelten yayınlardan çok, sözlü tartışmalarda karşılaşılmaktadır. Bu tür eleştirilerin dayandığı istatistik kanıtların yakından incelenmesiyse, az sonra tartışılacak olan bazı önemli örneklerde görüleceği gibi, istatistiklerin aslında eski görüşleri onayladıklarını göstermektedir. Doğrudan doğruya teknik nitelikte bir tartışmadan sonra, bu görüşlerin özellikleri hakkında bazı düşünceler ileri süreceğim. Bununla birlikte, daha işin başındayken, gözlemlerimin nasıl bir anlayışa dayandığını açıklamak isterim. İstatistikte özel bir beceri sahibi olmamakla birlikte, rakamları üzerinde durmaya değer bulmayıp elinin tersiyle iten "makine-kırıcı" zihniyete de katlanamadığımı belirtmeliyim. Hümanist zihniyetin bu yozlaşmasını Luditlerden esinlenerek "makine-kırıcı" olarak adlandırmak, bana aslında Luditlere yapılmış bir haksızlıkmış gibi geliyor; çünkü Luditler çok daha akıllıydılar. Öte yandan bu "Ek", her türlü revizyonizme yöneltilen gizli bir karalama olarak görülmemeli. Bu kitabın dayandığı literatürün belli bir bölümünü bilen herhangi biri, ileri sürdüğüm savlardan bazılarıyla önde gelen revizyonist yapıtlarda ileri sürülen savlar arasındaki benzerliği görecektir. Son olarak, yapıtları az sonra tartışılacak yazarların, varılan gerici sonuçları, ilgili dalın uzmanları arasında üzerinde görüş birliğine varılan düşüncelermiş gibi gösterme biçimindeki insanla ilgili çalışmalarda ileri sürülen görüşlerin en yanıltıcısının rahatlığına sahip olmadıklarını belirtmeliyim.

* İng. "affirmation of religious myth" (dinsel mitosun onayı) (ç.n.).

Önce Brunton ile Pennington'un Uzun Parlamento dönemiyle ilgili önemli çalışmalarını ele almak isterim. Bu, İngiliz İç Savaşı'nın gerisinde, herhangi bir kapsamlı toplumsal bölünmenin bulunduğunu kabul etmek istemeyen etkili bir tarihyazıcılığı geleneğinin önde gelen yapıtlarındandır.[1] Söz konusu araştırma, ilk bakışta böyle bir bölünmenin bulunmadığı savını destekler ve özellikle de Tawney'in görüşlerini yadsır görünmektedir.

Bu istatistiksel çalışma, bir yerde, Uzun Parlamento'da Kralcılar ile Parlamentocular arasındaki tek önemli farkın yaşla ilgili olduğunu ileri sürmektedir: Kralcılar genellikle daha gençtiler. Büyük ve küçük *gentry,* tutucu ve gelişmekte olan toprak beyleri, başkent ve taşra tacirleri, her iki yanda, birbirlerinden çok farklı olmayan oranlarda bulunuyorlardı.[2] Tawney bu çalışmaya yazdığı "Sunuş" yazısında cömertçe şu gözlemde bulunur:

"Yalnızca elinizdeki kitapta ele alınmış olan Avam Kamarası üyeliği söz konusu olduğunda, kitapta bulunan rakamlardan varılacak sonuç ortada. Bu, Kralcılar ile Parlamentocular arasındaki bölünmenin ekonomik çıkarla ve toplumsal sınıflarla pek az bağlantısının bulunduğudur. Bunun tersini gösteren aynı kapsamda kanıtların getirilmesine dek bu sonucu geçerli saymak gerekir."[3]

Oysa, sınıflar ve ekonomik çıkarların önemi hakkında oldukça güçlü kanıtlar, doğrudan doğruya bu çalışmada vardır ve bunlar, her nasılsa Tawney'in gözünden kaçmıştır. İyi birer bilgin olan yazarlar, bu etmenlerin önemini ortaya koyan ayrıntılı rakamlar sunuyorlar. Bunlar, Uzun Parlamento'nun üyeleri arasındaki Parlamentocuların ve Kralcıların güçlerinin bölgelere göre (coğrafi) dağılışına göz atılır atılmaz görülüyor. Söz konusu rakamlar Tablo 4'te verilmiş bulunmaktadır. Parlamentocuların çoğunlukta olduğu bölgelerle azınlıkta kaldıkları bölgelere bir bakalım. Bu rakamlar, Kasım 1640 ile Ağustos 1642 arasında,

1 Brunton ve Pennington, *Long Parliament.* İç Savaş hakkındaki bilgileri bulanık olan bazı okuyucuların, Uzun Parlamento'nun 3 Kasım 1640'tan 16 Mart 1660'a kadar tüm İç Savaş boyunca varlığını sürdürdüğünü anımsamaya gereksinimleri olabilir. Kralın 30 Ocak 1649'da idam edilmesinden birkaç hafta önce Albay Pride, Uzun Parlamento'yu "temizledi" ve onu bir Kuyruk (*Rump*) durumuna düşürdü. Üyeleri, kralın idamından önce, sonra ve Cromwell'in protektörlüğü sırasında (1653-1658 arasında) bizi burada ilgilendirmeyen çeşitli olaylarla bağlantılı olarak önemli bir değişkenlik gösterdi.

2 Brunton ve Pennington, *Long Parliament,* s. 19-20.

3 Brunton ve Pennington, *Long Parliament,* s. xix; aynı zamanda bkz. s. xviii.

yani iki taraf arasındaki düşmanlığın su yüzüne çıkmasından az önceki dönemde Parlamento'da yer alan "ilk" 552 üyeyle ilgilidir.

Tablo 4
UZUN PARLAMENTONUN (1640-1642) Üyeleri*

Parlamento Yanlılarının Güçlü Olduğu Bölgeler:

	Doğu		Midland		Güneydoğu	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kralcılar	14	20	32	37	28	27
Parlamento Yanlıları	55	80	51	59	70	68

Parlamento Yanlılarının Azınlıkta Olduğu Bölgeler:

	Kuzey		Batı		Güneybatı	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kralcılar	37	55	43	67	82	50
Parlamento Yanlıları	28	42	20	31	78	48

* *Kaynak*: Brunton ve Pennington, *Long Parliament*, s. 187, Tablo I'den uyarlanmıştır. Parlamentonun "ilk" üyelerinden kimlerin amaçlandığının açıklanması için aynı zamanda s. 2'ye ve bunların bölgelere göre dağılımları için Ek V'e bakınız.

Herhangi bir sosyal tarihçi, İç Savaş hakkında hiçbir şey bilmiyor olsa bile, bu rakamlara baktığında, İngiltere'nin birbirinden farklı coğrafya bölgelerinin, tarihsel nedenlerle, birbirleriyle şu ya da bu biçimde olmak üzere çatışmak durumunda olan oldukça farklı toplumsal yapılar geliştirmiş bulunduklarını tahmin edebilir. (Yalnızca güneybatıda böyle bir bölünme neredeyse yok gibidir.) Bu farklılıklar kuşkusuz tarihçilerce çok iyi bilinmektedir. Trevelyan bunların anlamını, güçlü bir sezgiyle kavramış ve ülkenin çeşitli bölgelerinde çeşitli tabakalar arasında görülen sınıf çıkarlarıyla geleneksel üstlere sadakat bağları, dinsel ilkeler ile yansız kalma isteklerinin karışımını, son derece canlı bir biçimde anlatmıştır. Sonuç, kapitalist ve daha genel olarak çağdaş düşünüş ve davranış biçimlerinin, eski toplumsal yapı içinde ilerlemeye çalıştığı bir toplumda olması beklenebilecek şeylere çok yakındır. Bu yeni dünyanın merkezi, etkileri en güçlü olarak güneye ve doğuya doğru yayılan Londra'daydı. Kralın gücüyse, Püriten imanlı bölgeler ve limanlar dışında, daha geri kalmış bölgelerde, özellikle kuzeyde ve batıda fazlaydı.[4]

4 Trevelyan, *History of England*, c. II, s. 185-187. Brunton ve Pennington'un yapıtının eleştirisi için aynı zamanda bkz. Hill, *Puritanism*, s. 14-24; Hill, (s. 16'da) bölgesel farklılıklara dikkati çekmektedir.

Bu bölgesel farklılıkları doğru dürüst açıklayabilmek, bir ek notunun ve benim sınırlı bilgimin ötesine geçer; güneybatıdaki neredeyse eşit bölünme ise, tüm içtenliğimle söylemeliyim ki, benim için bir bilmece. Bununla birlikte, Brunton ile Pennington'un verdikleri rakamların bölgelere göre dağılımına bakıldığında, çitlemeye giden toprak beyi ile Parlamentoculuk davası arasında bir ilişki bulunduğunu gösteren birçok ipucunun elde edildiğini söylemekte yarar var. Midlands (Orta İngiltere) ve doğu, Tawney'e göre, on altıncı yüzyıl çitleme hareketlerinin toplumsal bakımdan en yıkıcı etkilerini duyurduğu yerlerdir.[5] Buraları aynı zamanda Parlamentocuların büyük çoğunluklar elde ettikleri bölgelerdir. Parlamentocuların güçlü oldukları belli başlı bölgeler olan güney ve doğu hakkında, elimizde olup bitenleri daha açık olarak kavrayabilmemize yetecek kadar bilgi var. Güney'de, Kent ve Essex'de, bölgenin büyük bir bölümü, daha önceden çitlemelerle kapatılmış olduğundan, on altıncı yüzyılda fazla bir altüst oluş görülmedi. Kent, özellikle araştırılmış bir bölgedir ve *gentry*'si Anglikancılık ve yerleşik mülkiyet haklarına beslenen saygı karışımı bir tutumun sonucunda, oldukça isteksiz bir biçimde Parlamentoculuk davasına katıldıktan sonra, belli bir keşmekeş döneminin ardından Restorasyon'u [Krallığın yeniden kurulmasını] sevinçle karşılamış. İç Savaş'ta yansızlık tutumunun klasik örneği olmuş görünür.[6] Doğu'da, Cromwell'in memleketi olan Suffolk da, özel bir araştırmaya konu edilmiş bir yer olup Parlamentocu güçlerin kalesiydi. Parlamentocu güçlerin buradaki önderleri, geçenlerde yayımlanan bir monografide "kontluğun beyinlerinin çoğundan ve zenginlerinin çoğundan oluşan, ötekilere kapalı bir yerel kulüp" olarak tanımlanmıştır. Öteki doğu yerleşimlerinde olduğu gibi, hem kır hem de kent ekonomisi olağan dışı bir gelişme göstermişti. Aynı zamanda, ticaret ve tarım girişimlerinin, birbiriyle olağanüstü bir geçişlilik kazandığı bir yerdi. Toprak sahipleri arasında "ticaretle sıkı bağlar içinde bulunmayan pek az aile vardı ve Suffolklu toprak sahipleri, malikânelerindeki tarım işletmeciliğinde, başka bölgelerin hiç de gerisinde değillerdi."[7]

Parlamentocuların önde gelen bir kalesiyle ilgili bu betimleme, Tawney'in tezinden yola çıkılarak bulunması umulan şeye

5 Tawney, *Agrarian Problem*, s. 8.

6 Tawney, *Agrarian Problem*, s. 8; Everitt. "County Committee of Kent", s. 9.

7 Everitt, *Suffolk*, s. 16-17.

neredeyse tıpı tıpına uymaktadır. Brunton ve Pennington'un istatistiklerine ve bu istatistiklerin gerisindeki toplumsal farklılıklara daha dikkatle bakıldığında, Tawney'in görüşlerini yıkmaktan çok, onları destekleyen güçlü kanıtlar sağladığını söyleyebilirim.

On sekizinci yüzyılın sonlarıyla on dokuzuncu yüzyılın başında görülen çitleme hareketinin şiddetli etkisi üzerinde duran eski yazıların gerçeğe uymadığını göstermeyi amaçlayan istatistik kanıtlar hakkında da aynı yargıya varılabilir. "The Size of Farms in the Eighteenth Century" (On Sekizinci Yüzyılda Çiftliklerin Büyüklükleri) başlıklı yazısında Mingay, çitlemelerin ve öteki etmenlerin sonucunda küçük çiftliklerin gerilemesi sorununu tartışmaktadır. Bir gerileme vardı sonucuna ulaşan bu denemenin bütününe bir diyeceğim yok. Gerçekten, yazı, "atılgan toprak beyi"nin, dar anlamda ekonomik alandan çok, hukuk ve politika alanlarında oynadığı rol örneğinde olduğu gibi pek çok soruyu aydınlatıcı, değerli bilgiler sunmaktadır. Yorumun kuşkulu yanı, yazının başındaki bir dizi istatistik gözlemle ilgilidir. Anladığıma göre Mingay'ın burada savunduğu görüş, on dokuzuncu yüzyıl sayımlarında elde edilen istatistiklerin ortaya koyduğu İngiliz kır toplumu tablosunun, küçük çiftliklerin durumunda bir önceki yüzyıla göre çok ciddi bir gerileme olduğu yönündeki herhangi bir sava uymayan bir görünüm sunduğu yolundadır. "On sekizinci yüzyılda küçük çiftliklerin 'ortadan kalktığına' inanmak isteyen herhangi bir kimsenin, onların on dokuzuncu yüzyılda böyle güçlü olarak nasıl yeniden ortaya çıkabildiklerini açıklamaya hazır olması gerekir" demektedir. Sayımdan sağlanan kanıtı Mingay (Clapham, *Economic History*, c. II, s. 263-264'e yaptığı bir göndermeyle) tek cümlede şöyle özetler: "1831'de, çiftliklerin yarıya yakın bölümü, aile üyelerinin emeği dışında bir emek kullanmıyordu ve 1851'de 5 akr ve daha büyük bir toprağı elinde tutanların % 62'si 100 akr'dan* daha az toprağa sahipti. 1885'teki sayım sonuçları da hemen hemen aynı görünümü verir..."[8]

Mingay'ın bu gözlemlerinden, küçük çiftçilerin on dokuzuncu yüzyılın oldukça ileri tarihlerine dek gelişmelerini sürdürdükleri ve kırsal nüfusun "neredeyse yarısı" ile "yüzde 62'si"

* Yaklaşık 40 hektardan (40 dönümden) (ç.n.).

8 Mingay, "Size of Farms", s. 470.

arası gibi önemli bir bölümünü oluşturdukları izlenimine kolaylıkla varılabilir. Güçlüğün bir bölümü terminoloji sorunlarından kaynaklanmaktadır. Bir İngiliz bilim dergisinde yazan Mingay, kuşkusuz İngilizcedeki *"farmer"* (çiftçi) sözcüğünün genellikle elindeki toprakları kiraladığı emekçilerin yardımıyla ya da böyle bir yardım almaksızın ekip biçen "kiracı çiftçi"yi *(tenant)* anlattığını açıklama yükümlülüğü altında değildi. Bu terim *(farmer)* toprağın mülkiyetine sahip olup, onu ekip biçen için daha ender olarak kullanılır. Böylece, doğrudan *"farmer"* teriminin kullanılmasıyla, kırsal bölgelerin yaşamında önemli bir rol oynayan insan grupları, yani toplumsal merdivenin tepesindeki toprak sahipleriyle, merdivenin altındaki tarım işçileri, dışarıda bırakılmaktadır. Ne var ki, sözcüğün İngilizcedeki anlamını anımsatmak da Mingay'ın gözlemlerini yerli yerine oturtmaya yetmemektedir. Anlamak istediğimiz şey, olabildiğince açık biçimde İngiliz toplumunun durumudur, ki bu da, o toplum hakkında çizdiğimiz resme, küçük çiftçiler dışındaki öğelerin de sokulması demektir. Böyle bir şey yapılır yapılmaz, Mingay'ın rakamlarının bıraktığı izlenimin baştan başa değiştiği görülür. Küçük çiftçiler ve küçük çiftlikler pekâlâ varlıklarını sürdürmüş olabilir. Ama on dokuzuncu yüzyılda içinde bulundukları toplumsal çevre düşünülürse, salt *(tout court)* varlıklarını sürdürmelerinden söz etmenin bile, açıkça yanlış olmasa bile, anlamsız kaçacak bir duruma geldiği söylenebilir. İngiliz kır toplumu bu yüzyılda, daha çok az sayıda büyük toprak sahibiyle neredeyse hiç toprağı bulunmayan, çok büyük bir rençperler kitlesinden oluşan bir toplum olmuştu; yani küçük çiftçiliğin marjinal olduğu bir ülkeydi.

Gerçek rakamlara geçmeden önce bir benzetme, karşı çıkışımın niteliğini daha açık olarak ortaya koyabilir. Çeşitli tarihlerde, üzerinde çeşitli türlerde konutların yer aldığı, yüzyıla bir çiftlik evleri kümesiyle başlayıp, aynı yüzyılı cam ve çimento yığını bir metropolis olarak kapayan Manhattan Adası büyüklüğünde bir toprak parçası düşünün. Böyle bir yerde küçük evlerin (hatta ahşap evlerin) sayısında, hırslı spekülatörlerin bazı yerlerdeki derme çatma evlerin hepsini, yerlerine gökdelenler dikmek üzere yıkınaları sırasında bile pekâlâ bir artış olmuş olabilir. Ama bu örnekte küçük evlerin varlıklarını sürdürdükleri üzerinde durmak, çok daha önemli değişiklikler görmezlikten gelindiği için son derece yanıltıcı olacaktır.

Şimdi rakamlara geçelim. Az çok güvenilir ilk sayımın yapıldığı 1831'de, Büyük Britanya'da, yuvarlak rakamla 961.000 aile tarımla uğraşıyordu.[9] Bunlardan:

I. 144.600'ü, üzerinde yaşadıkları toprakları ücretli emek (rençper, İng. *hired labor*) tutarak işleyen çiftçi aileleriydi.

II. 130.500'ü, üzerinde yaşadıkları toprakları ücretli emek tutmadan işleyen, küçük çiftçi sayılabilecek ailelerdi.

III. 686.000'i rençper (İng. *laboring*) aileleriydi.

Mingay'ın, 1831'de çiftçilerin yarıya yakın bir bölümünün aile üyelerinin emeği dışında emekçi çalıştırmadıkları yolundaki sözleri, besbelli II. grubun neredeyse I. grup kadar büyük olduğu ve bu iki grubun, çiftçilerin tümünü oluşturduğu olgusuna gönderme yapıyor. Bu gözlemi doğrudur. Ancak II. grup, tarımla uğraşan toplam hanelerin yalnızca *yedide biri* dolaylarındadır. Bu gerçek, bana öyle geliyor ki, küçük çiftçilerin varlıklarını sürdürmelerinin, ona da varlık sürdürme denirse, ne anlama geldiği konusunda çok daha açık bir fikir vermektedir.

Aynı eleştirel gözlemler, Mingay'ın 1851 sayımından elde edilen bilgilerle ilgili yorumları için de geçerlidir. O tarihte İngiltere'de, İskoçya'da ve Galler'de, toprakla olan ekonomik ve toplumsal bağlantısını sürdüren 2,4 milyona yakın kişi vardı. Bunlar kabaca şu gruplara ayrılmış bulunuyordu:

A. 35.000 kadarı mülk sahibiydi. Bu kategoriye unvan sahibi aristokratlarla, hâlâ etkisini koruyan *gentry* üyelerinin girdiği düşünülebilir.

B. 306.000 kadarı çiftçiydi (bu sayıya çobanlar da girmektedir, ama bunların sayısı yalnızca 3.000 dolayındaydı). Çiftçiler, toprağı büyük toprak sahiplerinden kiralayarak ve büyük çoğunluğu tuttukları rençperlerin emeğiyle ya da aile üyelerinin emeğiyle işleyerek, ekilip biçilen toprakların aslan payını ellerinde tutuyor görünmektedirler.

C. 1.461.000 kadarı da, toprakta kol gücüne dayalı işler gören ve daha çok kendi ailelerinden başka ailelerin yanında çalışan kadın ve erkek işçilerdir.

Geriye kalan, yukarıdaki tabloya alınmayan bölüm ise, çiftçilerin eşleri, çocukları ve diğer akrabalarından oluşan "diğerleri" kategorisiydi.[10] Clapham'ın yapıtından aldığı, 1851 sayımla-

9 Great Britain, Census of 1831 (Büyük Britanya, 1831 Sayımı), *Parliamentary Papers*, XXXVI, ix.

10 Büyük Britanya, 1851 Sayımı, *Parliamentary Papers*, LXXXVIII, xci ve c. Tüm rakamlar en yakın bine yuvarlanarak verilmiştir.

nıyla ilgili rakamları tartışmasında Mingay, yukarıda belirtiğimiz gibi, 5 akr ve daha geniş toprakları elinde bulunduranların % 62'sinin 100 akr'dan daha az toprağının bulunduğunu ileri sürmektedir. Ancak Clapham'ın rakamları, *yalnızca* benim tablomda (B) grubu olarak adlandırılan grupla ilgilidir. Öteki iki grubu, (A) ve (C) gruplarını tartışmamaktadır. Clapham bu noktayı son derece açık olarak belirtir.[11] Bununla birlikte, doğrudan doğruya sayım rakamlarına başvurulmaksızın, bu sınırlılığın ne anlama geldiği anlaşılmayabilir. Mingay'ın kısa gözlemlerinin yarattığı yanıltıcı izlenimin ilk kaynağa, doğrudan doğruya sayım rakamlarına gitmeyişinden kaynaklanıp kaynaklanmadığını elbette bilemem.

Konuyu kapatırken, bu istatistiklerin kaba tahminlerden başka bir şey olmadığını bir kez daha belirtmek gerekiyor. Verilen yüzdeler kesin rakamlar olarak görülmemeli. Yine de bu istatistikler, on sekizinci yüzyılda yaşanan toplumsal değişikliklerin, küçük çiftçileri, İngiliz toplumsal peysajının önemli bir siması olmaktan çıkardığı yolundaki eski tezle tam bir uyum içindedir.

Tartışacağımız üçüncü ve sonuncu çalışma, ilk ikisinden daha eski, Fransız Devrimi'nde Terör'ün etkisini istatistiklerle ortaya koyan Greer'in yapıtıdır. Sınıf çatışmasının önemini açıkça yadsımasıyla bu çalışmanın tezi, Brunton ve Pennington'un Uzun Parlamento ile ilgili çözümlemelerine çok benzemektedir. Terör'ün kurbanlarının toplumsal bileşimi ile ilgili çalışmasında Greer, idam edilenlerin % 84'ünün Üçüncü Tabaka'dan olduğunu ortaya çıkardı. Bu bulguya dayanarak vardığı sonuç şu: "Fransız toplumundaki bölünme, yatay değil dikeydi. Terör sınıflar arası değil, sınıf içi bir savaştı"[12] Bu sonuç büyük ilgi gördü ve elbette fazla sorgulanmadan doğru kabul edilirse, herhangi bir sosyolojik yorumla açıkça çelişmekteydi. Bazı akademisyenleri, Mathiez'i* ve benzerlerini modası geçmiş görmeye götüren işte bu tür "kanıt"lardır. Ancak bilimsel geleneğin en üstün dü-

11 Clapham, *Economic History*, c. II, s. 263-265.

12 Greer, *Incidence of the Terror*, s. 97-98. Idam edilenlerin, kurbanların ancak azınlığını oluşturduğu, öteki kurbanlar hakkında bir bilginin bulunmadığı unutulmamalı. Bu tür bilgilerin ortaya konmasının Greer'in savını değiştirmesini gerektirip gerektirmeyeceği sorusunu sormaya gerek yok; çünkü bu konu ortaya çıkarılıp doğrulukları kabul edilmiş olgular çerçevesinde de tartışılabilir.

* Albert Mathiez, *La Vie chère et le mouvement social sousla Terreur* (Paris 1927) adlı kitabın yazarıdır (ç.n.).

zeyini tutturan Greer, bu paradoksu çözmeye ve vardığı sonucu geçersiz kılmaya yetecek veriler de sunmaktadır.

İlgimizi, "Üçüncü Tabaka"nın en aşağı katmanıyla birlikte kurbanların % 79'undan fazlasını oluşturmuş bulunan işçi sınıfıyla ve köylülerle sınırlı tutarak, bu kimselerin söz konusu kara yazgılarıyla ne zaman ve nerede karşılaştıklarını sorabiliriz. Yanıt apaçıktır. Bunların büyük çoğunluğu, devrimcilerin Vendée ve Lyon karşı devrimlerine karşı giriştikleri bastırma hareketinin kurbanları olarak ölmüşlerdir. İstatistik kanıt da bu sonucu doğrular nitelikte olmakla birlikte, söz konusu rakamları buraya yeniden sunmak pek anlamlı olmayacak; çünkü bu rakamlar, Greer'in kusuru olmamakla birlikte son derece eksiktir. Örneğin, Vendée karşıdevriminin en dramatik aşamalarından birinde, iki bin kadar kişinin, Loire ırmağının sularında boğulmasına ilişkin rakamlar olsun, Toulon'da sekiz yüz kadar canı almış olabilecek kitlesel kurşuna dizme olayı olsun hesaba katılmamıştır.[13]

Öyleyse Fransız toplumundaki bölünme devrimcilerle karşıdevrimciler arasındaydı. Peki bu dikine bir bölünme miydi? Greer'in de çok açık olarak belirttiği gibi, karşı devrimcilerin coğrafi tabanı, toplumsal yapısı Fransa'nın öteki bölgelerinden farklı olan sınırlı bir bölgede bulunuyordu. Bu, Fransa'nın tümünde köylüyü köylüyle, burjuvayı burjuvayla karşı karşıya getiren bir savaş değildi. Kuşkusuz her iki yanda, kabaca aynı toplumsal tabakadan kimseler savaşıyordu. Ancak birbirlerine karşıt amaçlar için, eski düzenin yeniden canlandırılması ya da kaldırılması amacı için savaşmaktaydılar. Yanlardan birinin ya da ötekinin kazanması, sınıf ayrıcalıklarının zaferi ya da yenilgiye uğratılması demekti. Terör yönetiminin, hiç değilse ana çizgileri bakımından, bir sınıf savaşı aracı olduğunu yadsımak olanaksız görünmektedir.

Ayrıca, şiddetin kullanıldığı herhangi bir çatışmada, kurbanların toplumsal bileşiminin, *tek başına* o savaşın toplumsal ve siyasal niteliği hakkında fazla bir şey açıklamayacağı görüşünü savunmayı gerektirecek bazı genel nedenler vardır. Diyelim ki, hükümetin zenin toprak beyleriyle bir avuç zengin işadamının denetimi altında bulunduğu bir Latin Amerika ülkesinde bir devrim başlamış olsun, ve yine diyelim ki, büyük bir bölümü askere alınmış köylülerden oluşan ordunun bir kesimi kopup hü-

13 Greer, *Incidence of the Terror*, s. 35-37, 115; aynı zamanda bkz. s. 165, Tablo VIII.

kümeti devirmeye ve komünist bir rejim kurmaya çalışan asilere katılmış bulunsun. İki tarafı karşı karşıya getiren birkaç meydan savaşından sonra, istatistikçinin, her iki yanın verdiği kayıpların daha çok köylüler olduğunu göreceği açıktır. Böyle bir durumda, ana bölünmenin dikey olduğu sonucuna varmak, siyasal savaşımların anahtarının sınıf savaşında yattığını yadsımak, saçmalamaktan başka bir şey olmayacaktır. Öte yandan, eğer asiler hiçbir toplumsal istek ileri sürmez ve salt bir grup toprak beyi ve işadamı önderin yerine bir başkasını getirmeye çalışırlarsa, işte o zaman, şu ya da bu türden bir dikine bölünmenin bulunduğunu ileri sürmeyi gerektiren nedenler var demektir. Kısaca, önemli olan, kimin savaştığı değil, ne için savaşıldığıdır. İşin bu yönü ortaya, şimdi ele alacağım daha genel sorunlar çıkarır.

Buraya dek tartışmalar yalnızca istatistik kanıt çerçevesinde yürütüldü. Ancak istatistiksel eleştirinin herkesçe bilinen, istatistiği aşan bazı temaları vardır. Bu noktaları ortaya koyabilmek için, az önce tartıştığımız konuyla ilgili olarak ileri sürülen görüşün genel doğrultusunu yeniden formülleştirme özgürlüğümü kullanacağım. Bu görüşün alttan alta kanıtlamaya çalıştığı şey şöyle özetlenebilir: Ezenlere karşı girişilen büyük devrimler olduğunu düşünülen hareketlerde, sayılarla, gerçekte baskıya karşı pek az başkaldırmanın görüldüğü ya da bu yolda hiçbir başkaldırmanın görülmediği gösterilebilir. Püriten Devrimi ile Fransız Devrimi'nde, birbirleriyle savaşan taraflar arasında hiçbir önemli fark yoktur. Bu iki devrimin tarafları arasında önemli farklılıkların bulunduğu gösterilememiştir. Aynı biçimde, İngiltere'de baskıcı bir yukarı sınıf tarafından yürütülen devrimci bir toplumsal yapı değişikliği olduğu düşünülen çitleme hareketinde, aslında fazla bir baskı uygulanmadığını sayılarla gösterme olanağı vardır. Hareketin kurbanları gelişip serpilmişlerdir. Bu durumda, tüm radikal gelenek, duygusal boş sözlerle doldurulmuş demektir.

Böyle bir formülleştirme, görüşlerini tartıştığımız yazarların amaçlarını aşmış olabilir, ama uzantılarının hangi noktalara varabildiğini de iyi gösterir. Önemli olan, böyle bir bakış açısının var olduğu ve tartışılmasının gerekli olduğudur. Böyle bir tez, önce kendi terimleri çerçevesinde yanıtlandırılmalıdır. İstatistiklerin bu sonucu doğrulamadığını daha önce göstermeye çalıştım. Şimdiyse, istatistikler bu ve benzeri tezleri azımsanamayacak ölçüde aydınlatsalar da, ortada, sayısal kanıtlamaların uygulana-

mayacağı, saymanın yanlış bir yöntem durumuna düşeceği bir noktanın bulunabileceğini ileri sürerek ortaya yeni bir sav atacağım. Bir toplumsal örgütlenme türünden diğerine, diyelim ki feodalizmden endüstri kapitalizmine geçişteki nitel (kalitatif) değişikliklerin çözümlenmesinde istatistik yöntemlerinden yararlanmanın bir üst sınırı olabilir.

"Var olan her şey nicelik olarak vardır" sözünü Lord Kelvin'in söylediği aktarılır. Ama bu özdeyiş, var olan her şeyin aynı derecede ölçülebileceği ya da tüm farklılıkların sayısal farklılıklara indirgenebileceği anlamına gelmez. Bilebildiğim kadarıyla, istatistikçiler de böyle bir sav ileri sürmezler; hele matematiğin genel savının bu olduğu hiç söylenemez. Toplumsal yapıdaki değişikliklerin, gerçekten, istatistiksel ölçmelerde belli bir yansıması olur. Örneğin, çeşitli mesleklerdeki insanların sayılarında, zaman içinde görülen değişiklikler, toplumsal yapıda gerçekleşen değişiklikler hakkında pek çok şeyi açıklar. Ama söz konusu dönemin uzun ya da toplum yapısındaki değişikliklerin çok belirgin olduğu durumlarda, ölçü biriminde güçlüklerle karşılaşılır.[14] İki toplumda kırsal ve kentsel nüfus arasındaki oranın aynı olması, bunlardan biri savaş öncesi Güney'ine, ötekisi ticaret öncesi bir topluma benziyorsa, birbirlerinden çok farklı anlamlara gelir. Ve gene, istatistiksel araştırma, kategorilerini dikkatle tanımlayarak, bu güçlüklere bir noktaya dek çare bulabilir. Ne var ki bu tür düzeltmelerin bir üst sınırı vardır ve ondan sonra sorun bir ilke sorunu durumuna gelebilir. Saymak, ister istemez ölçülen dışındaki bütün öteki farklılıkların görmezlikten gelinmesine yol açar. Kanıtların benzer birimlere indirgenmesini gerektirir. İnsanlar, yaşa, cinsiyete, "medeni hâl"e ya da bir sürü öteki ölçüte göre istatiksel kümelere dağıtılmalıdır. Saymanın gereklerinin, er geç yapısal farklılıkları görmezlikten gelmeyi zorunlu kılacağını söyleyebilirim. Araştırmacı, yapısal farklılıkları yakalayabilmek için ne kadar fazla tanımlama yaparsa, üzerinde çalıştığı istatistiksel kümeler o kadar küçülür, o kadar az yararlı

14 Güvenilir istatistiksel veri elde etme sorununu, yalınlık adına tartışmaya almadım. Bu, son derece önemli bir sorundur. Kimse, Morgenstern'in istatistik toplamada ileri yöntemler kullanan toplumlarda karşılaşılan bu tür sorunları ortaya koyan *Accuracy of Economic Observations* adlı yapıtıyla Thorner'lerin geri kalmış bir ülkeyle ilgili olarak bu sorunların neler olduğunu ortaya çıkaran *Land and Labour in India* adlı yapıtı (özellikle XIII. bölümü) üzerinde kafa patlatmadan, istatistiksel verilere dayanmaya kalkmasın derim.

ve az güvenilir olur. Sonuçta, farklı kümelerin büyüklükleri yapısal değişikliklerin sonuçlarıdır; değişikliklerin kendileri değildir.

Söz konusu değişmeler, insanların birbirleriyle ilişkilerinde doğan nitel değişikliklerdir. İnsanların mal mülk sahibi olup, az sayıda basit araç ile ve kendi elleriyle mal üretmeleriyle, mal mülk sahibi olmadan, bir başkası için çalışıp, karmaşık makinelerle mal üretmeleri arasındaki türden farklılıklarla ilgilidir. Bir an için son derece yansız ve soyut terimler kullanırsak, bunların toplumsal kalıpların biçimindeki değişiklikler olduklarını söyleyebiliriz. Biçimlerdeki ve kalıplardaki farklılıklar, bana herhangi bir sayısal farklılığa indirgenebilecek, aynı ölçütle ölçülebilecek şeyler olarak görünmüyor.[15] Bununla birlikte, insanları en çok ilgilendiren farklılıklar tam da bu türdendir. Bunlar, değişmenin en şiddetli çatışmaları yarattığı büyük tarihsel davaların kaynağı olan farklılıklardır.

İstatistik yöntemlerin doğaları gereği sınırlı kalmalarına karşın, söz konusu nitel değişikliklerin nesnel bir biçimde betimlenip açıklanması hâlâ olanaklı mıdır? İlkece olanaklı olduğunu düşünüyorum; ama elbette kanıtlardaki eksiklikler ve tarihçinin bir insan olarak başarısızlıkları nedeniyle nesnellik, yaklaşıldıkça uzaklaşan bir ideal olarak kalacaktır. Nesnellik küçük (g) ile yazılan "gerçek"e inanmak, toplumsal olayların saptanabilir nedenlerle oluştukları anlayışını benimsemek demektir. Böyle bir nesnellik kavramı, hem egemen tutucu güçlerden hem de radikal geleneğin bazı türlerinden çok farklı değerlendirmelere yol açabileceği için, dayandığı varsayımları kısaca gözden geçirmeye çalışacağım.

Nesnelliğin, ilkece olsa bile olanaklı olduğunu kabul etmeyen saygın bir düşünsel gelenek vardır. Bu yadsıma, tarihsel olayların nedenleriyle, onların sonuçlarını ya da anlamlarını karıştırmaktan kaynaklanabilir. Amerikan İç Savaşı'nın nedenleri, Fort Sumter'da ateşin ilk açıldığı anda işlevini tamamlamıştı. Herhangi bir tarihçinin bu nedenler hakkındaki görüşü, gerçek-

15 Bu bağlamda, Whitehead, *Modes of Thought*, s. 195'teki şu sözlere bakınız: "Demek ki, her türlü nicelik sorununun ötesindeki asıl sorun, doğayı kavramak için gerekli olan yapı (*pattern*) sorunudur. Nicelik, önceden tasarlanmış bir yapı yoksa hiçbir şeyi belirlemez."
Whitehead'in doğa bilimlerinin ve matematiğin süreçleriyle ilgili uyarıları çok ciddiye alınmalı; çünkü Whitehead, birçok başka eleştirmenden farklı olarak konuştuğu şeyin ne olduğunu çok iyi bilmekteydi.

te olanlar üzerinde en küçük bir etki bile yapamaz. İç savaşın sonuçları ise başka bir sorundur. Bu savaşın sonuçlarından bugün hâlâ etkileniyoruz ve belki de insanlık tarihi sürdükçe etkileneceğiz. Tezin, tarihin her zaman belirsizlik taşıdığı yolundaki bu ikinci yanı, bana son derece geçerli görünüyor. Tarihçilerin İç Savaş'ın nedenleriyle ilgili olarak yazdıkları (yazarların onları yazarkenki niyetleri ne olursa olsun) *bugün* hâlâ polemik sonuçlar doğuruyor. Bu anlamda, yansızlık olanaksızdır ve bir yanılsamadır. Bu anlayışın gereği olarak tarihçi, kendisi bilincinde olsun olmasın, olgularını seçip düzenlemek için bazı ilkeler benimsemek zorundadır. Aynı şey, güncel olayları inceleyen bir sosyolog için de söylenebilir. Bazı şeyleri göz önüne alıp bazı şeyleri almamaları, bazı şeylere dikkati çekip bazı şeyleri geçiştirmeleri yüzünden, bu ilkeler, siyasal ve ahlaksal sonuçlar doğurur. Dolayısıyla, kaçınılmaz olarak ahlaksal ilkelerdir. Bu savaşımdan kaçma olanağı yoktur. Yan tutmayan bir tutum takınmaya çalışarak bu savaşımdan kaçma eylemi bile, aslında *status quo*'yu destekleyen bir tür apolitik sahte nesnellik tutumu içine girmek olur.

Yansızlığın olanaksızlığı güçlü bir savdır; hiç değilse bana inandırıcı gelen bir savdır. Ancak bu savın bizi nesnel toplumsal ve tarihsel çözümleme olanağının yadsınmasına götürdüğünü sanmıyorum. Aynı olaylar dizisine farklı perspektiflerden bakmak, birbirleriyle çelişkili değil, birbirlerini tamamlayan ve birbirleriyle uyum içinde yorumlara götürebilir. Dahası, nesnel doğruya ulaşmanın ilkece olanaklı olduğunun yadsınması, kapıları ardına dek düşünsel namuzsuzluğun en kötü biçimlerine açmaya varabilir. Bu tutumun kaba bir biçimi şöyle demeye gelebilir: "Yansızlık olanaksız olduğuna göre, okka altında olanın yanında yer alacağım, ona hizmet etmek için tarih yazacağım; bu yolla da yüce gerçek'e ulaşılmasına yardımcı olacağım." Bu, düpedüz bir sahtekârlıktır. İnsan olaylarını inceleyen herhangi bir araştırmacı, kaçınılması olanaksız temel ahlak ilkeleri ve tercihleri ne olursa olsun, er ya da geç, son derece rahatsız edici kanıtlarla karşılaşmaya mahkûmdur. İşte o zaman bu kanıtlarla dürüst olarak hesaplaşmakla yükümlüdür.

Büyük (G) ile yazılan "Gerçek"in çeşitleri, bana kalırsa haklı olarak öfkeli suçlamalara yol açmaktadır. Ama bu, nesnelliğin ve küçük (g) ile yazılan "gerçek"in gönül rahatlığı ortamı sağladığı anlamına gelmez. Nesnellik, herkesin üzerinde uzlaştığı bir sağduyuyla aynı şey değildir. Kendi toplumumuzun erdemlerini,

onun çirkin ve acımasız yanlarını bir yana bırakarak ve çekici yanlarıyla acımasız yanları arasındaki bağlantı sorunuyla yüzleşmekten kaçarak yüceltmek, en ölçülü akademik tonla yapılmış olsa bile özürlü bir tutum olmaktan kurtulamaz. *Status quo*'dan yana ılımlı görüşlerin "nesnel", bunun dışındaki her şeyin "boş sözler" (retorik) niteliği taşıdığını düşünme yolunda güçlü bir eğilim vardır.

Nesnelliğin yan tutmanın bir biçimi olarak bu yanlış yorumu, bugün Batı'da görülen en yaygın tutumlardan biridir. Bu tutum, nesnelliği önemsizlikle ve anlamsızlıkla karıştırmaktadır. Daha önce sözü edilen nedenlerle, siyasal kurumlar hatta olaylar hakkında söylenen en yalın ve açık gerçek bile, ister istemez polemiğe açık sonuçlar doğuracaktır; bazı grup çıkarlarına zarar verecektir. Her toplumda egemen gruplar, toplumun çarklarının nasıl döndüğünü saklamaya en fazla yatkın olanlardır. Dolayısıyla, doğruları gün ışığına çıkaran çözümlemeler, terimin sıradan kullanılışıyla "nesnel" yargılar olmaktan çok, çoğu zaman onların eleştirel bir ton taşıyan yansıları olarak görülme durumundadır. Bu, geçmişlerini aydınlatma yolunda onun az çok içten açıklamalarına izin verme noktasına gelebilirse, komünist ülkeler için de geçerli olacaktır. Tarihsel süreçlerin kurbanlarına sempatiyle, kazananların savlarına ise kuşkucu bir tutumla yaklaşmak, toplumla ilgili araştırma yapan herkese, egemen mitoloji tarafından teslim alınmasını önleyen önemli bir kalkan oluşturur. Nesnel olmaya çalışan bir bilginin, kâğıt kalem kadar bu duygulara da sahip olması gerekir.

Kaynakça

Aşağıda sunulan kaynakçada üç tür yapıt bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Giriş bölümünde belirtildiği gibi, Almanya ve Rusya sosyal tarihiyle ilgili yorumlarımı dayandırdığım yapıtlar grubudur. İkinci ve başvuru kaynaklarının ana grubunu oluşturan tür, her birinde ayrı bir ülkenin tartışıldığı bölümlerde yararlanılmış bulunan yapıtlardan oluşmaktadır. Üçüncü ve sonuncu türü, öteki gruplara konulamayıp bunların dışında kalan yapıtların toplanıp bir araya konduğu çeşitli yapıtlar grubudur. Dolayısıyla sunulan, hiçbir anlamda, ne tam, eksiksiz bir kaynakça, ne de seçilmiş yapıtlar kaynakçasıdır. Yalnızca gözden geçirdiğim ana kaynakları göstermektedir.

Almanya

Aubin, Gustav, *Zur Geschichte des gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisses in Ostpreussen von der Gründung des Ordensstaates bis zur Steinschen Reform*, Leipzig, 1911.

Bracher, Karl Dietrich, Wolfgang Sauer ve Gerhard Schulz, *Die nationalsozialistische Machtergreifung*, Köln ve Opladen, 1960.

Carsten, F. L., *The Origins of Prussia*, Londra, 1954, yeni baskısı 1958.

Carsten, F. L., "Der Bauernkrieg in Ostpreussen 1525", *International Review for Social History*, c. III (1938), s. 398-409.

Dittmann, Wilhelm, *Das politische Deutschland vor Hitler*, Zürih, 1945.

Franz, Günther, *Der deutsche Bauernkrieg*, Darmstadt, 1956.

Gerschenkron, Alexander, *Bread and Democracy in Germany*, Berkeley, 1943.

Hamerow, Theodore S., *Restoration, Revolution, Reaction: Economics and Politics in Germany, 1815-1871*, Princeton, 1958.

Heberle, Rudolf, *Social Movements: An Introduction to Political Sociology*, New York, 1951.

Hitler, Adolf, *Mein Kampf*, 141. baskı, Münih, 1935.

Kavgam (Manifesto Kitap, 2005).

Kehr, Eckard, *Schlachtflottenbau und Parteipolitik 1894-1901*, Berlin, 1930.

Krieger, Leonard, *The German Idea of Freedom*, Boston, 1957.

Loomis, Charles P. ve J. Allen Beegle, "The Spread of German Nazism in Rural Areas", *American Sociological Review*, c. XI (December, 1946), s. 724-734.

Nabholz, Hans, "Zur Frage nach den Ursachen des Bauernkriegs 1525", *Ausgewählte Aufsätze zur Wirtschaftsgeschichte* (Zürih, 1954) içinde yeniden basıldı, ilk 1928'de basılmış.

Preradovich, Nicholaus von, *Die Führungsschichten in Österreich und Preussen (1804-1918)*, Wiesbaden, 1955.

Rosenberg, Hans, *Bureaucracy, Aristocracy and Autocracy: The Prussian Experience 1660-1815*, Cambridge, Massachusetts, 1958.

Schorske, Carl E., *German Social Democracy 1905-1917*, Cambridge, Massachusetts, 1955.

Schweitzer, Arthur, "The Nazification of the Lower Middle Class and Peasants", International Council for Philosophy and Humanistic Studies tarafından basılan denemeler derlemesi olan *The Third Reich* (Londra, 1955) içinde, s. 576-594.

Sering, Max (ed.), *Die deutsche Landwirtschaft unter volks-und weltwirtschaftlichen Gesichtspunkten dargestellt...*, Sonderheft 50, Neue Folge, *Berichte uber Landwirtschaft* (Berlin, 1932) olarak basıldı.

Smirin, M. M., *Ocherki istorii politicheskoi bor'by v Germanii pered reformatsiei*, 2. baskı, Moskova, 1952.

Stein, Robert, *Die Umwandlung der Agrarverfassung Ostpreussens durch die Reform des neunzehnten Jahrhunderts*, c. I, Jena, 1918.

Waas, Adolf, *Die grosse Wendung im deutschen Bauernkrieg*, Münih, 1939.

Weber, Max, "Entwickelungstendenzen in der Lage der Ostelbischen Landarbeiter," *Gesammelte Aufsätze zur Sozial-und Wirtschaftsgeschichte* (Tübingen, 1924) içinde, s. 470-507.

Wiessner, Hermann, *Beiträge zur Geschichte des Dorfes und der Dorfgemeinde in Österreich*, Klagenfurt, 1946.

Wiessner, Hermann, *Sachinhalt und Wirtschaftliche Bedeutung der Weistümer im Deutschen Kulturgebiet*, Baden 1934.

Wunderlich, Frieda, *Farm Labor in Germany 1810-1945*, Princeton, 1961.

Rusya

Berlin, P. A., *Russkaya burzhuaziya v staroye i novoye vremya*, Moskova, 1922.

Blum, Jerome, *Lord and Peasant in Russia: From the Ninth to the Nineteenth Century*, Princeton, 1961.

Gitermann, Valentin, *Geschichte Russlands*, 3 c., Zürih, 1944-1949.

Kliuchevskii, V., *Kurs russkoi istorii*, 5 c., Moskova, 1937.

Levitskii, V. "Pravyya partii", *Obshchestvennoye dvizheniye v Rossii v nachale XX-go veka*, III. c. (St. Petersburg, 1914) içinde, s. 347-472.

Maynard, Sir John, *Russia in Flux: Before October*, Londra, 1946.

Miliukov, P., *Ocherki po istorii russkoi kultury*, St. Petersburg, 1909.

Robinson, Geroid T., *Rural Russia Under the Old Regime: A History of the Landlord Peasant World and a Prologue to the Peasant Revolution of 1917*, New York, 1932.

Venturi, Franco, *Roots of Revolution: A History of the Populist and Socialist Movements in Nineteenth Century Russia*, İng. çev. Francis Haskell, Londra, 1960.

İngiltere

Ashton, T. S., *An Economic History of England: The Eighteenth Century*, Londra, 1955.

Aston, Trevor (ed.), *Crisis in Europe 1560-1660: Essays from Past and Present*, Londra, 1965.

Aydelotte, W. O., "The Business Interests of the Gentry in the Parliament of 1841-1847", Clark, *The Making of Victorian England* içine konmuş ek olarak, s. 290-305.

Bowden, Peter J., *The Wool Trade in Todur and Stuart England,* Londra, 1962.

Briggs, Asa, *The Age of Improvement,* Londra, 1959.

Briggs, Asa (ed.), *Chartist Studies,* Londra, 1962.

Brunton, D. ve D. H. Pennington, *Members of the Long Parliament,* Londra, 1954.

Cam, Helen M., "The Decline and Fall of English Feudalism", *History,* yeni dizi, c. XXV. no. 99 (December, 1940), s. 216-233.

Campbell, Mildred, *The English Yeoman under Elizabeth and the Early Stuarts,* 2. baskı, Londra, 1960.

Carus-Wilson, E. M. (ed.), *Essays in Economic History,* c. I, Londra, 1954, c. II, Londra, 1962.

Cecil, Lord David, *Melbourne,* New York, 1954 yeniden baskısı.

Census of Great Britain in 1851: An Analytical Index, Londra, 1854.

Chambers, J. D., "Enclosure and Labour Supply in the Industrial Revolution", *Economic History Review,* ikinci dizi, c. V, no. 3, (1953), s. 319-343.

Clapham, J. H., *An Economic History of Modern Britain,* 3 c., Cambridge, 1950-1952 yeniden baskısı.

Clark, G. Kitson, *The Making of Victorian England,* Londra, 1962.

Cole, G. D. H. ve Raymond Postgate, *The British People, 1746-1949,* New York, 1947.

Cooper, J. P., "The Counting of Manors", *Economic History Review,* ikinci dizi, c. VIII, no. 3 (April, 1956), s. 377-389.

Davies, E., "The Small Landowner, 1780-1832, in the Light of the Tax Assessments", Carus-Wilson (ed.), *Essays: in Economic History* içinde yeniden basıldı, s. 270-294.

Deane, Phyllis ve W. A. Cole, *British Economic Growth 1688-1959: Trends and Structure,* Cambridge, 1962.

Everitt, Alan Milner, "The County Committee of Kent in the Civil War", *Occacional Papers,* no. 9 (1957) Univertisy College of Leicester, Department of English Local History tarafından yayımlanmıştır.

Everitt, Alan Milner (ed.), *Suffolk and the Great Rebellion 1640-1660,* Ipswich, 1961.

Firth, C. H., *Cromwell's Army*, 3. baskı, Londra, 1921; 1962'de yeniden basıldı.

Gallagher, John ve Ronald Robinson, "The Imperialism of Free Trade", *Economic History Review*, ikinci dizi, c. VI, no. 1 (August, 1953), s. 1-15.

Gonner, E. C. K., *Common Land and Enclosure*, Londra, 1912.

Goodwin, A. (ed.), *The European Nobility in the Eighteenth Century*, Londra, 1953.

Great Britain, Census of 1831, *Parliamentary Papers*, Session: 29 January - 29 August 1833, c. XXXVI, Accounts and Papers, c. 12.

Great Britain, Census of 1851, *Parliamentary Papers*, Session: 4 November 1852 - 20 August 1853, Accounts and Papers, c. 32, kesim I.

Habbakkuk, H. J., "English Landownership, 1680-1740", *Economic History Review*, c. X, no. 1 (February, 1940), s. 2-17.

Halévy, Elie, *A History of the English People in the Nineteenth Century*, İng. çev. E. I. Watkin, 6 c., gözden geçirilmiş 2. baskı, Londra, 1949-1952.

Hammond J. L. ve Barbara Hammond, *The Village Labourer 1760-1832*, Londra, 1911.

Hardacre, Paul H., *The Royalists During the Puritan Revolution*, Lahey, 1956.

Hexter, J. H., *Reappraisals in History*, Evanston, 1961.

Hill, Christopher, *Puritanism and Revolution*, Londra, 1958.

Hoskins, W. G., *The Midland Peasant: The Economic and Social History of a Leicestershire Village*, Londra, 1957.

James, Margaret, *Social Problems and Policy During the Puritan Revolution 1640-1660*, Londra, 1930.

Johnson, Arthur H., *The Disappearance of the Small Landowner*, Oxford, 1909, 1963'te yeniden basıldı.

Kerridge, Eric, "The Returns of the Inquisition of Depopulation", *English Historical Review*, c. LXX. no. 275 (April, 1955), s. 212-228.

Langer, William, "Europe's Initial Population Explosion", *American Historical Review*, c. LXIX (1963), s. 1-17.

Levy, Hermann, *Large and Small Holdings*, yazar tarafından ve eklemelerle yapılmış İngilizce çevirisi, Cambridge, 1911.

Lipson, E., *The Economic History of England*, c. I: *The Middle Ages*, 1937 tarihli 7. baskının Londra, 1956 yeniden baskısı;

c. II ve III, *The Age of Mercantilism*, 1943 tarihli 3. baskısının, Londra, 1956 yeniden baskısı.

Manning, Brian, "The Nobles, the People, and the Constitution", Aston (ed.), *Crisis in Europe 1560-1660*, içinde, s. 247-269.

Mather, F. C., "The Government and the Chartists", Briggs (ed.), *Chartist Studies* içinde, s. 385-394.

Mingay, G. E., *English Landed Society in the Eighteenth Century*, Londra, 1963.

Mingay, G. E., "The Land Tax Assessments and the Small Landowner", *Economic History Review*, ikinci dizi, c. XVII, no. 2 (December, 1964), s. 381-388.

Mingay, G. E., "The Size of Farms in the Eighteenth Centry", *Economic History Review*, ikinci dizi, c. XIV, no. 3 (April, 1962), s. 469-488.

Namier, Sir Lewis, *England in the Age of the American Revolution*, 2. baskı, Londra, 1961.

Nef, John U., *Industry and Government in France and England 1540-1640*, 1940 baskısından yapılmış Ithaca, 1957 yeniden baskısı.

Plumb, J. H., *England in the Eighteenth Century*, Penguin Books, 1950.

Power, Eileen, *The Wool Trade in English Medieval History*, Oxford, 1941.

Sabine, George H., (ed.), *The Works of Gerrard Winstanley*, Ithaca, 1941.

Semenov, V. F., *Ogorazhivaniya i krest'yanskiye dvizheniya v Anglii XVI veka*, Moskova, 1949.

Stone, Lawrence, *The Crisis of the Aristocracy 1558-1641*, Oxford, 1965.

Tate, W. E., "Members of Parliament and the Proceedings upon Enclosure Bills", *Economic History Review*, c. XII (1942), s. 68-75.

Tawney, R. H., *The Agrarian Problem in the Sixteenth Century*, Londra, 1912.

Tawney, R. H., "The Rise of the Gentry 1558-1640", Carus-Wilson (ed.), *Essays in Economic History* içinde yeniden basıldı, s. 173-214.

Thirsk, Joan, "The Restoration Land Settlement", *Journal of Modern History*, c. XXVI, no. 4. (December, 1954), s. 315-328.

Thirsk, Joan, *Tudor Enclosures*, Londra, 1959.

Thompson, E. P., *The Making of the English Working Class*, Londra, 1963.

Thompson, F. M. L., *English Landed Society in the Nineteenth Century*, Londra, 1963.

Trevelyan, G. M., *History of England*, 3 c., gözden geçirilmiş 2. baskısından yapılmış yeni baskısı, New York, 1953-1956.

Trevor-Roper, H. R., "The Gentry 1540-1640", *Economic History Review Supplement*, no. I (1953).

Turberville, A. S., *The House of Lords in the Age of Reform 1784-1837*, Londra, 1958.

Woodward, E. L., *The Age of Reform 1815-1870*, Oxford, 1949.

Yule, George, *The Independents in the English Civil War*, Cambridge, 1958.

Zagorin, Perez, "The English Revolution 1640-1660", *Journal of World History*, c. II, no. 3 (1955), s. 668-681.

Zagorin, Perez, "The Social Interpretation of the English Revolution", *Journal of Economic History*, c. XIX (1959), s. 376-401.

Fransa

Advielle, Victor, *Historie de Gracchus Babeuf et du Babouvisme*, 2 c., Paris, 1884.

Augé-Laribé, Michel, *La Politique agricole de la France de 1880 à 1949*, Paris, 1950.

Barber, Elinor G., *The Bourgeoisie in Eighteenth Century France*, Princeton, 1955.

Bloch, Marc, *Les Caractères originaux de l'histoire rurale française*, 2 c., 2. baskı, Paris, 1955-1956.

Bloch, Marc, "La lutte pour l'individualisme agraire dans la France du XVIIIe siècle", *Annales d'histoire économique et sociale*, c. II, no. 7 (15 Temmuz 1930), s. 329-381 ve no. 8 (15 Ekim 1930), s. 511-556.

Bloch, Marc, "Sur le passé de la noblesse française; quelques jalons de recherche", *Annales d'histoire économique et sociale*, c. VII (Temmuz, 1936), s. 366-378.

Bois, Paul, *Paysans de l'Ouest*, Le Mans, 1960.

Bourgin, Georges (ed.), *Le Partage des biens communeaux*, Paris, 1908.

Carré, Henri, *La Noblesse de France et l'opinion publique au XVIIIe siècle*, Paris, 1920.

Cobb, Richard, *Les Armées révolutionnaires,* 2 c., Paris, 1961-1963.

Cobban, Alfred, "The *Parlements* of France in the Eighteenth Century", *History,* yeni dizi, c. 35 (February-June, 1950), s. 64-80.

Cobban, Alfred, *The Social Interpretation of the French Revolution,* Cambridge, 1964.

Dalin V. M., *Grakkh Babef,* Moskova, 1963.

Dommanget, Maurice, *Pages choisies de Babeuf,* Paris, 1935.

Duby, Georges, *L'Economie rurale et la vie des campagnes dans l'occident médiéval,* 2 c., Paris, 1962.

"The Folklore of Royalism", *Times Literary Supplement* (Londra), September 7, 1962.

Ford, Franklin L., *Robe and Sword: The Regrouping of the French Aristocracy After Louis XIV,* Cambridge, Massachusetts, 1953.

Forster, Robert, *The Nobility of Toulouse in the Eighteenth Century,* Baltimore, 1960.

Forster, Robert, "The Noble Wine Producers of the Bordelais in the Eighteenth Century", *Economic History Review,* ikinci dizi, c. XIV, no. 1 (August, 1961), s. 18-33.

Forster, Robert, "The Provincial Noble: A Reappraisal", *American Historical Review,* c. LXVIII, no. 3 (April, 1963), s. 681-691.

Göhring, Martin, *Die Ämterkäuflichkeit im Ancien Régime,* Berlin, 1938.

Göhring, Martin, *Die Frage der Feudalität in Frankreich Ende des Ancien Régime und in der französischen Revolution (bis 17 Juli 1793),* Berlin, 1934.

Goubert, Pierre, *Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730,* Paris, 1960.

Greer, Donald, *The Incidence of the Terror during the French Revolution,* Cambridge, Massachusetts, 1935.

Guérin, Daniel, *La Lutte de classes sous la première république,* 2 c., Paris, 1946.

Hunter, Neil, *Peasantry and Crisis in France,* Londra, 1938.

Jaurès, Jean, *Histoire socialiste de la Révolution française,* édition revue par A. Mathiez, c. VI: *La Gironde* (Paris, 1923).

Labrousse, C. E., *La Crise de l'économie française à la fin de l'ancien régime et au début de la Révolution,* 2 c., c. I (Paris, 1944).

Labrousse, C. E., *Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIIIe siècle,* Paris, 1932.

Lavisse, Ernest (ed.), *Histoire de France illustrée depuis les origines jusqu' à la Révolution,* c. VII (Paris, 1911).

Lefebvre, Georges, *Etudes sur la Révolution française,* Paris, 1954.

Lefebvre, Georges, *La Grande Peur de 1789,* Paris, 1932.

Lefebvre, Georges, *Les Paysans du Nord pendant la Révolution française,* Bari, 1959.

Lefebvre, Georges, *Questions agraires au temps de la Terreur,* gözden geçirilmiş 2. baskı, La Roche - sur - Yon, 1954.

Lefebvre, Georges, *La Révolution française,* Paris, 1957.

Lhomme, Jean, *La Grande bourgeoisie en pouvoir 1830-1880,* Paris, 1960.

Mathiez, A., *La Révolution française,* 3 c., 12. baskı, Paris, 1954-1955.

Mathiez, A., *La Vie chère et le mouvement social sous la Terreur,* Paris, 1927.

Nef, John U., *Industry and Government in France and England, 1540-1640,* Ithaca, 1957, 1940 baskısından yapılmış yeni baskısı.

Porchnev, Boris, *Les Soulèvements populaires en France de 1623 à 1648,* Paris, 1963.

Postgate, R. W. (ed.), *Revolution from 1789 to 1906,* New York, 1962.

Rudé, George, *The Crowd in the French Revolution,* Oxford, 1959.

Sagnac, Philippe, *La Formation de la société française moderne,* 2 c., Paris 1945.

Saint Jacob, P. de, *Les Paysans de la Bourgogne du Nord au dernier siècle de l'ancien régime,* Paris, 1960.

Sée, Henri, *Evolution commerciale et industrielle de la France sous l'ancien régime,* Paris, 1925.

Sée, Henri, *Histoire économique de la France,* 2 c., Paris, 1939.

Soboul, Albert, *Les Sans-culottes parisiens en l'an II,* 2. baskı, Paris, 1962.

Soreau, Edmond, "La Révolution française et le proletariat rural", *Annales historiques de la Révolution française,* c. IX, no. 50 (Mart-Nisan, 1932), s. 116-127.

Tilly, Charles, *The Vendée,* Cambridge, Massachusetts, 1964.

Usher, Abbot Payson, *The History of the Grain Trade in France 1400-1710,* Cambridge, Massachusetts, 1913.

Wright, Gordon, "Agrarian Syndicalism in Postwar France", *American Political Science Review,* c. XLVII, no. 2 (June, 1953), s. 402-416.

Wright, Gordon, "Catholics and Peasantry in France", *Political Science Quarterly,* c. LXVIII, no. 4 (December, 1953), s. 526-551.

Wright, Gordon, *Rural Revolution in France,* Stanford, 1964.

Amerika Birleşik Devletleri

Andreano, Ralph (ed.), *The Economic Impact of the American Civil War,* Cambridge, Massachusetts, 1962.

Aptheker, Herbert, *American Negro Slave Revolts,* New York, 1943.

Beale, Howard K., *The Critical Year: A Study of Andrew Johnson and the Reconstruction,* New York 1958'de yeniden yayımlanmış kopyası, ilk baskısı 1930.

Beale, Howard K., "What Historians Have Said About the Causes of the Civil War", *Theory and Practice in Historical Study,* Social Science Research Council, Tarihyazıcılığı Komitesi'nin bir raporu, (New York, 1946) içinde, s. 53-102.

Beard, Charles A. ve Mary R., *The Rise of American Civilization,* 2 c. birarada, gözden geçirilmiş baskı, New York, 1940.

Bennett, H. S., *Life on the English Manor: A Study of Peasant Conditions, 1150-1400,* Cambridge, 1956, ilk baskısı 1937.

Cochran, Thomas C., "Did the Civil War Retard Industrialization?", Andreano (ed.), *Economic Impact of the American Civil War* içinde yeniden basıldı, s. 148-160.

Conrad, Alfred H. ve John R. Meyer, "The Economics of Slavery in the Ante Bellum South, *Journal of Political Economy,* c. LXVI, no. 2 (April, 1958), s. 95-130.

Craven, Avery O., *The Coming of the Civil War,* 2. baskı, Chicago, 1957.

Craven, Avery O., *The Growth of Southern Nationalism,* Baton Rouge, 1953.

Current, Richard Nelson, *Old Thad Stevens: A Story of Ambition,* Madison, 1942.

Davis, Lance E. ve başkaları, *American Economic History,* Homewood, 1961.

Elkins, Stanley M., *Slavery: A Problem in American Institutional and Intellectual Life,* Chicago, 1959, New York, 1963 yeni baskısı yapıldı.

Foner, Philip S., *Business and Slavery: The New York Merchants and the Irrepressible Conflict,* Chapel Hill, 1941.

Gates, Paul W., *The Farmer's Age: Agriculture 1815-1860,* New York, 1962.

Gray, Lewis C., *History of Agriculture in Southern United States to 1860,* New York, 1941.

Hacker, Louis M., *The Triumph of American Capitalism,* New York, 1940.

Nevins, Allan, *The Emergence of Lincoln,* c. I: *Douglas, Buchanan and Party Chaos 1857-1859,* c. II, *Prologue to Civil War 1859-1861,* New York, 1950.

Nevins, Allan, *Ordeal of the Union,* c. I, New York, 1947.

Nichols, Roy F., *The Disruption of American Democracy,* New York, 1948.

North, Douglass, C., *The Economic Growth of the United States 1790-1860,* Englewood Cliffs, 1961.

Owsley, Frank L., *Plain Folk of the Old South,* Baton Rouge, 1949.

Phillips, Ulrich B., *Life and Labor in the Old South,* Boston, 1929.

Randall, J. G. ve David Donald, *The Civil War and Reconstruction,* 2. baskı, Boston, 1961.

Rayback, Joseph G., "The American Workingman and the Antislavery Crusade", *Journal of Economic History,* c. III, no. 2 (November, 1943), s. 152-163.

Schlesinger, Arthur M., Jr., *The Age of Jackson,* Boston, 1945.

Shannon, Fred A., *American Farmers Movements,* Princeton, 1957.

Sharkey, Robert P., *Money, Class, and Party: An Economic Study of Civil War and Reconstruction,* Baltimore, 1959.

Shortreed, Margaret, "The Antislavery Radicals: From Crusade to Revolution 1840-1868", *Past and Present,* no. 16 (November, 1959), s. 65-87.

Stampp, Kenneth M., *The Causes of the Civil War,* Englewood Cliffs, 1959.

Stampp, Kenneth, M., *The Era of Reconstruction 1865-1877,* New York, 1965.

Stampp, Kenneth M., *The Peculiar Institution,* New York, 1956.

[Stevens, Thaddeus], *Reconstruction, Speech of Hon. Thaddeus Stevens of Pennsylvania, delivered in the House of Representatives... December 18, 1865,* Washington, 1865.

Woodward, C. Vann, *Reunion and Reaction,* gözden geçirilmiş baskı, New York, 1956.

Zahler, Helene S., *Eastern Workingmen and National Land Policy, 1829-1862,* New York, 1941.

Çin

Agrarian China: Selected Source Materials from Chinese Authors, Londra, 1939.

Allen, G. C. ve A. G. Donnithorne, *Western Enterprise in Far Eastern Commercial Development,* Londra, 1954.

Balázs, Etienne, "Les aspects significatifs de la société chinoise", *Etudes Asiatiques,* c. VI (1952), s. 77-87.

Balázs, Etienne, *Chinese Civilization and Bureaucracy: Variations on a Theme,* Balázs'ın yazılarından seçmeler, İng. çev. H. M. Wright, baskıyı hazırlayan Arthur F. Wright, New Haven, 1964.

Beal, Edwin George, Jr., *The Origin of Likin* (1853-1864), Cambridge, Massachusetts, 1958.

Berkov, Robert, *Strong Man of China: The Story of Chiang Kai-shek,* Cambridge, Massachusetts, 1938.

Bland, J. O. P. ve E. Backhouse, *China Under the Empress Dowager,* Londra, 1911.

Brandt, Conrad, *Stalin's Failure in China 1924-1927,* Cambridge, Massachusetts, 1958.

Brandt, Conrad, Benjamin Schwartz, John K. Fairbank, *A Documentary History of Chinese Communism,* Cambridge, Massachusetts, 1952.

Buck, John Lossing, *Land Utilization in China,* Chicago, 1937.

Cameron, Meribeth E., *The Reform Movement in China 1898-1912,* Stanford, 1931.

Chang, Chung-li, *The Chinese Gentry,* Seattle, 1955.

Chang, Chung-li, *The Income of the Chinese Gentry,* Seattle, 1962.

Ch'en, Jerome, *Mao and the Chinese Revolution,* Londra, 1965.

Chiang Kai-shek, *China's Destiny,* yetkili çevirmeni Wang Chung-hui, New York, 1947.

Chiang, Siang-tseh, *The Nien Rebellion*, Seattle, 1954.

China - United States Agricultural Mission, *Report* (U.S. Office of Foreign Agricultural Relations, Rapor no. 2) Washington, 1947.

Ch'ü, T'ung-tsu, *Local Government in China under the Ch'ing*, Cambridge, Massachusetts, 1962.

Crook, David ve Isabel Crook, *Revolution in a Chinese Village: Ten Mile Inn*, Londra, 1959.

DeGroot, J. J. M., *Sectarianism and Religious Persecutions in China*, 2 c., Amsterdam, 1903-1904.

Eberhard, Wolfram, *Chinas Geschichte*, Bern, 1948.

Eberhard, Wolfram, *Conquerors and Rulers: Social Forces in Medieval China*, Leiden, 1952.

Fei, Hsiao-tung, *Peasant Life in China: A Field Study of Country Life in the Yangtze Valley*, New York, 1946.

Fei, Hsiao-tung ve Chih-i Chang, *Earthbound China: A Study of Rural Ecomomy in Yunnan*, Londra, 1948.

Feuerwerker, Albert, *China's Early Industrialization: Sheng Hsuan-huai (1844-1916) and Mandarin Enterprise*, Cambridge, Massachusetts, 1958.

Feuerwerker, Albert, "China's History in Marxian Dress", *American Historical Review*, c. XLVI, no. 2 (January, 1961), s. 323-353.

Fitzgerald, C. P., *Revolution in China*, Londra, 1952.

Franke, Wolfgang, *The Reform and Abolition of the Traditional Chinese Examination System*, Cambridge, Massachusetts, 1960.

Freedman, Maurice, Chung-li Chang'ın "The Chinese Gentry" adlı kitabını tanıtma yazısı, *Pacific Affairs*, c. XXIX, no. 1 (March, 1956), s. 78-80.

Fried, Morton H., *The Fabric of Chinese Society: A Study of the Social Life of a Chinese County Seat*, New York, 1953.

Gamble, Sidney D., *Ting Hsien: A North China Rural Community*, New York, 1954.

Hinton, Harold C., *The Grain Tribute System of China, 1845-1911*, Cambridge, Massachusetts, 1956.

Ho, Ping-ti, *The Ladder of Success in Imperial China*, New York, 1962.

Ho, Ping-ti, *Studies on the Population of China 1368-1953*, Cambridge, Massachusetts, 1959.

Holcombe, Arthur N., *The Chinese Revolution,* Cambridge, Massachusetts, 1930.

Hsiao, Kung-chuan, *Rural China: Imperial Control in the Nineteenth Century,* Seattle, 1960.

Isaacs, Harold R., *Tragedy of the Chinese Revolution,* gözden geçirilmiş baskı, Stanford, 1951.

Jamieson, George ve başkaları, "Tenure of Land in China and Condition of the Rural Population", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland,* Kuzey Çin Dalı (Şangay), c. XXIII (1888), Şangay yayını, 1889, s. 59-174.

Johnson, Chalmers A., *Peasant Nationalism and Communist Power: The Emergence of Revolutionary Power 1937-1945,* Stanford, 1962.

Khokhlov, A. N., "Agrarnye otnosheniya v Kitai vo vtoroi polovine XVIII-nachale XIX v.", *Kratkie soobshcheniya narodov Azii,* no. 53 (1962), s. 95-115.

Lamb, Jefferson, D. H., *Development of the Agrarian Movement and Agrarian Legislation in China 1912-1930,* Pekin, 1931.

Lang, Olga, *Chinese Family and Society,* New Haven, 1946.

Lattimore, Owen, "The Industrial Impact on China, 1800-1950", *First International Conference of Economic History, Stockholm, August, 1960,* (Paris, 1960) içinde, s. 103-113.

Lee, Mabel Ping-hua, *The Economic History of China,* New York, 1921.

Levy, Marion J. Jr. ve Kuo-shen Shih, *The Rise of the Modern Chinese Business Class,* mimografi, New York, 1949.

Linebarger, Paul M., *The China of Chiang K'ai-shek,* Boston, 1941.

Liu, F. F., *A Military History of Modern China 1924-1949,* Princeton, 1956.

Liu, Hui-chen Wang, *Traditional Chinese Clan Rules,* Locust Valley, 1959.

Maspero, Henri ve Jean Escarra, *Les Intitutions de la Chine,* Paris, 1952.

Morse, H. B., *Trade and Administration of the Chinese Impire,* Londra, 1908.

North, Robert C., *Moscow and the Chinese Communists,* Stanford, 1953.

Schwartz, Benjamin I., *Chinese Communism and the Rise of Mao,* Cambridge, Massachusetts, 1951.

Shen, N. C., "The Local Government of China", *Chinese Social and Political Science Review*, c. XX, no. 2 (July, 1936), s. 163-201.

Tawney, R. H., *Land and Labour in China*, Londra, 1932, New York, 1964'te yeniden basıldı.

Weber, Max, "Konfuzianismus und Taoismus", *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, c. I (4. baskı, Tübingen, 1947), s. 276-536.

Wittfogel, Karl A., *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*, New Haven, 1957.

Wright, Mary Clabaugh, *The Last Stand of Chinese Conservatism*, Stanford, 1957.

Yang, C. K., *The Chinese Family in the Communist Revolution*, Cambridge, Massachusetts, 1959.

Yang, C. K., *A Chinese Village in Early Communist Transition*, Cambridge, Massachusetts, 1959.

Yang, C. K., *Religion in Chinese Society: A Study of Contemporary Social Functions of Religion and Some of Their Historical Factors*, Berkeley, 1961.

Yang, Martin C., *A Chinese Village: Taitou, Shantung Province*, New York, 1945.

Japonya

Allen, G. C., *A Short Economic History of Modern Japan: 1867-1937*, Londra, 1946, 2. baskı, Londra, 1962.

Asakawa, K., "Notes on Village Government in Japan, Part I", *Journal of the American Oriental Society*, c. XXX (1910), s. 259-300 ve "Notes on Village Government in Japan, Part II", c. XXX (1911), s. 151-216.

Beardsley, Richard K. ve başkaları, *Village Japan*, Şikago, 1959.

Beasley, W. G., "Feudal Revenue in Japan at the Time of Meiji Restoration", *Journal of Asian Studies*, c. XIX, no. 3 (May, 1960), s. 255-271.

Bellah, Robert N., *Tokugawa Religion: The Values of Pre-Industrial Japan*, Glencoe, 1957.

Benedict, Ruth, *The Chrysanthemum and the Sword*, New York, 1946. (*Krizantem ve Kılıç*, İş Bankası Y., 1966).

Borton, Hugh, *Japan Since 1931: Its Political and Social Developments*, New York, 1940.

Borton, Hugh, *Peasant Uprisings in Japan of the Tokugawa Period,* New York, 1937.

Brown, Delmar M., *Nationalism in Japan,* Berkeley, 1955.

Cohen, Jerome B., *Japan's Economy in War and Reconstruction,* Minneapolis, 1949.

Colegrove, Kenneth W., *Militarism in Japan,* Boston, 1936.

Courant, Maurice, "Les clans japonais sous les Tokougawa", *Conférences faites au Musée Guimet, 15,* kesim I, (Paris, 1903-1905).

Craig, Albert M., "The Restoration Movement in Choshu", *Journal of Asian Studies,* c. XVIII, no. 2 (February, 1959), s. 187-197.

Craig, Albert M., *Choshu in the Meiji Restoration,* Cambridge, Massachusetts, 1961.

Crowley, James B., "Japanese Army Factionalism in the Early 1930's", *Journal of Asian Studies,* c. XXI, no. 3 (May, 1962), s. 309-326.

Dore, R. P., "Agricultural Improvement in Japan: 1870-1900", *Economic Development and Cultural Change,* c. IX, no. 1, kesim II (October, 1960), s. 69-91.

Dore, R. P., *Land Reform in Japan,* Oxford, 1959.

Dore, R. P., "The Meiji Landlord: Good or Bad?", *Journal of Asian Studies,* c. XVIII, no. 3 (May, 1959), s. 343-355.

Dore, R. P. ve C. D. Sheldon, *Journal of Asian Studies,* içindeki mektupları, c. XVIII, no. 4 (August, 1959), s. 507-508 ve c. XIX, no. 2 (February, 1960), s. 238-239.

Embree, John F., *Suye Mura: A Japanese Village,* Şikago, 1939.

Fukuda, Tokuzo, *Die Gesellschaftliche und Wirtschaftliche Entwickelung in Japan,* Stuttgart, 1900.

Hall, John W., "Feudalism in Japan - A Reassessment", *Comparative Studies in Society and History,* c. V, no. 1 (October, 1962), s. 15-51.

Harootunian, Harry D., "The Economic Rehabilitation of the Samurai in the Early Meiji Period", *Journal of Asian Studies,* c. XIX, no. 4 (August, 1960), s. 433-444.

Honjo, E., *Social and Economic History of Japan,* Kyoto, 1935.

Ike, Nobutaka, *The Beginnings of Political Democracy in Japan,* Baltimore, 1950.

Ladejinsky, W., "Farm Tenancy and Japanese Agriculture", *Foreign Agriculture* (Bureau of Agricultural Economics, U.S.

Department of Agriculture tarafından çıkarıldı), c. I, no. 9 (September, 1937), s. 425-446.

La Mazelière, Antoine Rous de, *Le Japon, histoire et civilisation...*, 8 c., Paris, 1907-1923.

Lockwood, William W., *The Economic Development of Japan*, Princeton, 1954.

Maruyama, Masao, *Thought and Behavior in Modern Japanese Politics*, Oxford, 1963.

Matsui, Shichiro, "Silk Industry", *Encyclopaedia of the Social Sciences*, (New York, 1937), c. XIV, s. 52-57.

Morris, Morris D., "The Problem of the Peasant Agriculturist in Meiji Japan, 1873-1885", *Far Eastern Quarterly*, c. XV, no. 3 (May, 1956), s. 357-370.

Murdoch, James, *A History of Japan*, 3 c., Londra, 1925-1926.

Nasu, Shiroshi, *Aspects of Japanese Agriculture*, New York, 1941.

Norman, E. Herbert, "Ando Shoeki and the Anatomy of Japanese Feudalism", *Transactions of the Asiatic Society of Japan*, 3. dizi, c. II, (December, 1940).

Norman, E. Herbert, *Japan's Emergence as a Modern State: Political and Economic Problems of the Meiji Period*, New York, 1940.

Norman, E. Herbert, *Soldier and Peasant in Japan: The Origins of Conscription*, New York, 1943.

Ohkawa, Kazushi ve Henry Rosovsky, "The Role of Agriculture in Modern Japanese Economic Development", *Economic Development and Cultural Change*, c. IX, no. 1, kesim II (October, 1960), s. 43-67.

Ramming, Martin, "Die Wirtschaftliche Lage der Samurai am Ende der Tokugawaperiode", *Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für Natur und Völkerkunde Ostasiens*, c. XXII, kesim A (Tokyo, 1928), s. 1-47.

Reischauer, Edwin O., "Japanese Feudalism", Rushton Coulburn (ed.), *Feudalism in History*, Princeton, 1956 içinde.

Reischauer, Robert K., *Japan: Government-Politics*, New York, 1939.

Sansom, Sir George, *A History of Japan*, 3 c., c. I: *To 1334* (Stanford, 1958); c. II: *1334-1615* (Stanford, 1961); c. III: *1615-1867* (Stanford, 1963).

Sansom, Sir George, *Japan: A Short Cultural History*, New York, 1943.

Sansom, Sir George, *The Western World and Japan,* New York, 1950.

Scalapino, Robert A., *Democracy and the Party Movement in Pre-war Japan,* Berkeley, 1953.

Scott, J. W. Robertson, *The Foundations of Japan,* New York, 1922.

Sheldon, Charles David, *The Rise of the Merchand Class in Tokugawa Japan 1600-1868,* Locust Valley, 1958.

Smith, Thomas C., *Agrarian Origins of Modern Japan,* Stanford, 1959.

Smith, Thomas C. "The Land Tax in the Tokugawa Period", *Journal of Asian Studies,* c. VIII, no. 1 (November, 1958), s. 3-19.

Smith, Thomas C., "Landlords' Sons in the Business Elite", *Economic Development and Cultural Change,* c. IX, no. 1, kesim II (October, 1960), s. 93-107.

Smith, Thomas C., *Political Change and Industrial Development in Japan: Government Enterprise, 1868-1880,* Stanford, 1955.

Storry, Richard, *The Double Patriots: A Study of Japanese Nationalism,* Boston, 1957.

Taeuber, Irene B., *The Population of Japan,* Princeton, 1958.

Takekoshi, Y., "Land Tenure, China and Japan", *Encyclopaedia of the Social Sciences,* (New York, 1937), c. IX, s. 112-118.

Takizawa, Matsuyo, *The Penetration of Money Economy in Japan and Its Effects upon Social and Political Institutions,* New York, 1927.

Tanin, O. ve E. Yohan, *Militarism and Fascism in Japan,* New York, 1934.

Totten, George O., "Labor and Agrarian Disputes in Japan Following World War I", *Economic Development and Cultural Change,* c. IX, no. 1 kesim II, (October, 1960), s. 192-200.

Tsunoda, Ryusaku ve başkaları (der.), *Sources of Japanese Tradition,* New York, 1958.

Hindistan

Anstey, Vera, *The Economic Development of India,* 4. baskı, Londra, 1952, ilk 1929'da yayımlandı.

Baden-Powell, B. H., *The Indian Village Community,* Londra, 1896.

Baden-Powell, B. H., *Land Systems of British India,* 3 c., Oxford, 1892.

Bailey, F. G., *Caste and the Economic Frontier,* Manchester, 1959.

Beals, Alan R., *Gopalpur: A South Indian Village,* New York, 1963.

Blunt, E. A. H., *Caste System of Northern India,* Londra, 1931.

Blunt, E. A. H., "Economic Aspect of the Caste System", Mukerjee, *Economic Problems* içinde, s. 63-81.

Braibanti, Ralph ve Joseph J. Spengler (eds.), *Administration and Economic Development in India,* Durham, 1963.

Brayne, F. L., *The Remaking of Village India,* 2. baskı, Oxford, 1929.

Brecher, Michael, *Nehru: A Political Biography,* Oxford, 1959.

Brown, D. Mackenzie, "Traditions of Leadership", Park ve Tinker (eds.), *Leadership and Political Institutions in India* içinde, s. 1-17.

Buchanan, Francis, *An Account of the District of Bhagalpur in 1810-1811,* Patna, 1939.

Buchanan, Francis, *An Account of the District of Purnea in 1809-1810,* Patna, 1928.

Buchanan, Francis, *An Account of the District of Shahabad in 1809-1810,* Patna, 1934.

Buchanan, Francis, *A Journey from Madras through the Countries of Mysore, Canara, and Malabar...,* 3 c., Londra, 1807.

Cambridge History of India, 6 c., Cambridge, 1922-1937.

Campbell, Sir George, *Modern India,* Londra, 1852.

Chattopathyaya, Haraprasad, *The Sepoy Mutiny 1857: A Social Study and Analysis,* Kalkūta, 1957.

Chaudhuri, S. B., *Civil Disturbances During the British Rule in India 1765-1857,* Kalkūta, 1955.

Chaudhuri, S. B., *Civil Rebellion in the Indian Mutinies 1857-1859,* Kalkūta, 1957.

Cohn, Bernard S., "The Initial British Impact on India", *Journal of Asian Studies,* c. XIV, no. 4 (August, 1960), s. 424-431.

Colebrooke, Sir Henry Thomas, *Remarks on the Husbandry and Internal Commerce of Bengal,* Kalkūta, 1804.

Darling, Sir Malcolm, *The Punjab Peasant in Prosperity and Debt,* 4. baskı, Oxford, 1947.

Davis, Kingsley, *The Population of India and Pakistan,* Princeton, 1951.

Dey, Sushil K., "Community Projects in Action in India", Park ve Tinker (eds.), *Leadership and Political Institutions in India* içinde, s. 347-357.

Dube, S. C., *India's Changing Villages,* Ithaca, 1958.

Dube, S. C., *Indian Village,* Londra, 1955.

Dubois, (Abbé) Jean Antoine, *Hindu Manners, Customs and Ceremonies,* Henry K. Beauchamp tarafından çevrilip yayına hazırlandı, Oxford, 1897.

Dumont, René, *Terres vivantes: Voyages d'un agronome autour du monde,* Paris, 1961.

Dupuis, Jacques, *Madras et le Nord du Coromandel,* Paris, 1960.

Dutt, Romesh, *The Economic History of India in the Victorian Age,* 7. baskı, Londra, 1950, ilk 1903'te yayımlandı.

Dutt, Romesh, *The Economic History of India Under Early British Rule,* 7. baskı, Londra, 1950, ilki 1901 yayını.

Epstein, T. Scarlett, *Economic Development and Social Change in South India,* Manchester, 1962.

Far Eastern Economic Review (Hongkong) 1963 ve 1960-1964 *Yearbooks* sayıları.

Ford Foundation, *Report,* bak. India: Agricultural Production Team.

Gadgil, D. R., *The Industrial Evolution of India in Recent Times,* 4. baskı, Oxford, 1942, ilk 1924'te yayımlandı.

Gadgil, D. R., *Notes on the Rise of the Business Communities in India,* Gokhale Institute of Politics and Economics, Poona, elemanlarınca hazırlanmış ve yayımlanması düşünülmemiş olan ön rapor. D. R. Gadgil'in sunuş yazısıyla, New York, 1951.

Gandhi, M. K., *Economic and Industrial Life and Relations,* V. B. Kher tarafından derlenip yayına hazırlanmıştır. 3 c., Ahmedabad, 1957.

Gandhi, M. K., *Speeches and Writings of Mahatma Gandhi,* 4. baskı, Madras, 1933.

Gopal, S., *The Permanent Settlement in Bengal and Its Results,* Londra, 1949.

Gough, Kathleen, "The Social Structure of a Tanjore Village", Marriott (ed.), *Village India* içinde, s. 36-52.

Great Britain [Büyük Britanya Hükümeti], Indian Famine Commission (Hindistan Kıtlık Komisyonu), *Report of the Indian Famine Commission... Presented to Parliament,* kesim I ve II, Londra, 1880.

Great Britain, Indian Statutory Commission (Hindistan Resmi Komisyonu), *Report of the Indian Statutory Commission... Presented by the Secretary of State for the Home Department to Parliament... May, 1930,* 17 c., Londra, 1930.

Great Britain, Royal Commission on Agriculture in India (Hindistan Tarımını İnceleme Krallık Komisyonu), *Report... Presented to Parliament June, 1928,* özeti, Londra, 1928.

Habib, Irfan, *The Agrarian System of Mogul India 1556-1707,* Londra, 1963.

Harrison, Selig, *India: The Most Dangerous Decade,* Princeton, 1960.

Hutton, J. H., *Caste in India,* Cambridge, 1936.

India [Hindistan Hükümeti], Agricultural Production Team (Tarımsal Üretimi İzleme Grubu), *Report of India's Food Crisis and Steps to Meet It,* Ford Vakfı desteğiyle, Ministry of Food and Agriculture and Ministry of Community Development and Cooperation tarafından çıkarıldı, (April, 1959).

India, Cabinet Secretariat, Central Statistical Organisation, *Statistical Abstract, India, 1957-1958,* yeni dizi, no. 8, Yeni Delhi, 1959.

India, Cabinet Secretariat, Indian Statistical Institute, *The National Sample Survey. Eighth Round: July 1954 - March 1955, no. 10: First Report on Land Holdings, Rural Sector,* Delhi, 1958.

India, *Census 1951,* farklı eyaletlerde yayımlanmış çok ciltli, c., c. VI (Batı Bengal, Sikkim ve Chandernagore), kesim I A (Rapor), Delhi, 1953.

India, Directorate of Economics and Statistics, *Studies in Agricultural Economics,* c. III, 3. sayı (Delhi, 1960), içinde "Food Statistics in India". [Yiyecek İstatistikleri]

India, Famine Inquiry Commission, *Final Report,* Delhi, 1945.

India, Ministry of Labour, *Agricultural Labour Enquiry,* c. I, *All India,* Yeni Delhi, 1954.

India, Planning Commission, *Third Five Year Plan,* Delhi, 1961.

Indian National Congress [Hindistan Kongre Partisi], All-India Congress Committee, *Congress Bulletin,* January-February, 1959.

Kaye, John William, *A History of the Sepoy War in India 1857-1858,* 3 c., Londra, 1864-1876.

Khan, N. A., "Resource Mobilization from Agriculture and Economic Development in India", *Economic Development and Cultural Change*, c. XII, no. 1 (October, 1963), s. 42-54.

Lamb, Helen "The Indian Merchant", Singer (ed.), *Traditional India*, içinde, s. 25-35.

Lambert, Richard D., "Hindu Communal Groups", Park ve Tinker (eds.), *Leadership and Political Institutions in India* içinde, s. 211-224.

Lewis, Oscar, *Village Life in Northern India*, Urbana, 1958.

Madras in Maps and Pictures, Director of Information and Publicity (Hindistan Turizm ve Tanıtma Genel Müdürlüğü) tarafından çıkarıldı, Madras, 1959.

Majumdar, R. C., H. C. Raychaudhuri ve K. Datta, *An Advanced History of India*, Londra, 1950.

Marriott, McKim (ed.), *Village India: Studies in the Little Community*, American Anthropological Association, rapor no. 83, June, 1955.

Mayer, Adrian C., *Caste and Kinship in Central India*, Londra, 1960.

Mayer, Albert ve başkaları, *Pilot Project, India: The Story of Rural Development at Etawah, Uttar Pradesh*, Berkeley, 1958.

Mellor, Andrew, *India Since Partition*, Londra, 1951.

Metcalf, Thomas R., "Struggle over Land Tenure in India 1860-1868", *Journal of Asian Studies*, c. XXI, no. 3 (May, 1962), s. 295-308.

Metcalf, Thomas R., "The British and the Moneylender in Nineteenth-Century India", *Journal of Modern History*, c. 34, no. 4 (December, 1962), s. 295-307.

Metcalf, Thomas R., "The Influence of the Mutiny of 1857 on Land Policy in India", *The Historical Journal*, c. 4, no. 2 (1961), s. 152-163.

Misra, B. B., *The Indian Middle Classes*, Oxford, 1961.

Mitra, Ashok, "Tax Burden for Indian Agriculture", Braibanti ve Spengler (eds.), *Administration and Economic Development in India*, içinde, s. 281-303.

Moreland, W. H., *The Agrarian System of Moslem India*, Cambridge, 1929.

Moreland, W. H., *From Akbar to Aurangzeb: A Study in Indian Economic History*, Londra, 1923.

Moreland, W. H., *India at the Death of Akbar*, Londra, 1920.

Moreland, W. H. ve A. C. Chatterjee, *A Short History of India,* 4. baskı, Londra, 1957.

Mukerjee, Radhakamal (ed.), *Economic Problems of Modern India,* c. I, Londra, 1939.

Nair, Kusum, *Blossoms in the Dust,* Oxford, 1961.

Nanda, B. R., *Mahatma Gandhi: A Biography,* Boston, 1958.

Natarajan, L., *Peasant Uprisings in India 1850-1900,* Bombay, 1953.

Neale, Walter C., *Economic Change in Rural India: Land Tenure and Reform in Uttar Pradesh 1850-1955,* New Haven, 1962.

O'Malley, L. S. S., *Popular Hinduism,* Cambridge, 1935.

Overstreet, Gene D. ve Marshall Windmiller, *Communism in India,* Berkeley, 1959.

Park, Richard L. ve Irene Tinker (eds.), *Leadership and Political Institutions in India,* Princeton, 1959.

Patel, Govindlal D., *The Indian Land Problem and Legislation,* Bombay, 1954.

Patel, Surendra, J., *Agriculturel Labourers in Modern India and Pakistan,* Bombay, 1952.

Qureshi, Anwar Iqbal, *The Economic Development of Hyderabad,* Bombay, 1949.

Raghavaiyangar, S. Srinivasa, *Memorandum on the Progress of the Madras Presidency during the Last Forty Years of British Administration,* Madras, 1893.

Raju, A. Sarada, *Economic Conditions in the Madras Presidency 1800-1850,* Madras, 1941.

Retzlaff, Ralph H., *A Case Study of Panchayats in a North Indian Village,* Berkeley, 1959.

Rudolph, Lloyd I. ve Susanne H. Rudolph, "The Political Role of India's Caste Associations", *Pacific Affairs,* c. XXXIII, no. 1 (March, 1960), s. 5-22.

Rudolph, Susanne H. "Consensus and Conflict in Indian Politics", *World Politics,* c., XIII, no. 3 (April, 1961), s. 385-399.

Samra, Chattar Singh, "Subhas Chandra Bose", Park ve Tinker (eds.), *Leadership and Political Institutions in India* içinde, s. 66-86.

Senart, Emile, *Caste in India,* İng. çev. E. D. Ross, Londra, 1930.

Singer, Milton (ed.), *Traditional India: Structure and Change,* (American Folklore Society, "Bibliographical and Special Series", c. X), Philadelphia, 1959.

Singh, Baij Nath, "The Impact of Community Development on Rural Leadership", Park ve Tinker (eds.), *Leadership and Political Institutions in India* içinde, s. 361-365.

Smith, Wilfred Cantwell, "Hyderabad: Muslim Tragedy", *Middle East Journal,* c. IV, no. 1 (January, 1950), s. 27-51.

Spear, T. G., *Twilight of the Mughuls,* Cambridge, 1951.

Srinivas, M. N., *Caste in Modern India,* Londra, 1962.

Stokes, Eric, *The English Utilitarians and India,* Oxford, 1959.

Tavernier, Jean-Baptiste, *Travels in India,* İng. çev. V. Ball, 2. baskı, yayına hazırlayan William Crooke, Oxford, 1925.

Thirumalai, S., *Postwar Agricultural Problems and Policies in India,* New York, 1954.

Thorner, Daniel ve Alice Thorner, *Land and Labour in India,* Londra, 1962.

Times of India: Directory and Year Book, 1960-1961, Bombay, Delhi, Kalkūta ve Londra, 1961.

Tinker, Hugh, "The Village in the Framework of Development", Braibanti ve Spengler (eds.) *Administration and Economic Development in India* içinde, s. 94-133.

Woodruff, Philip, *The Men Who Ruled India,* c. I: *The Founders,* c. II: *The Guardians,* Londra, 1953.

Genel ve Öteki Çeşitli Kaynaklar

Annuaire internationale de statistique agricole, 1937-1938, International Institute of Agriculture tarafından çıkarıldı, Roma, 1938.

Banfield, Edward C., *The Moral Basis of a Backward Society,* Glencoe, 1958.

Coulborn, Rushton (ed.), *Feudalism in History,* Princeton, 1956.

Foreign Agriculture, U.S. Department of Agriculture (ABD Tarım Bakanlığı) tarafından çıkarılan haftalık süreli yayın, Washington, D.C.

Hintze, Otto, *Staat und Verfassung: Gesammelte Abhandlungen zur allgemeinen Verfassungsgeschichte,* der. Gerhard Oestreich, 2. baskı, Göttingen, 1962.

Homans, George C., *The Human Group,* New York, 1950.

Klein, Julius, *The Mesta: A Study in Spanish Economic History 1273-1836,* Cambridge, Massachusetts, 1920.

Lévi-Strauss, Claude, *La Pensée sauvage*, Paris, 1962. (*Yaban Düşünce*, Hürriyet Yayınları, 1984).

Marx, Karl, *Selected Works*, çeviriyi yayına hazırlayan C.P. Dutt, 2 c., New York, tarih yok. (*Onsekizinci Brumeire*, Yazılama Ya., 2009).

Morgenstern, Oskar, *On the Accuracy of Economic Observations*, gözden geçirilmiş 2. baskı, Princeton, 1963.

Parsons, Talcott, *The Social System*, Glencoe, 1951.

Pirenne, Henri, *Histoire économique de l'occident médiéval*, [Brüksel], 1951 (*Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, İletişim, 2009).

Postgate, R. W., (ed.), *Revolution from 1789 to 1906: Documents selected and edited with Notes and Introductions*, Londra, 1920, New York, 1962'de yeniden basıldı.

Salvemini, Gaetano, *The Fascist Dictatorship in Italy*, Londra, 1928.

Schmidt, Carl P., *The Plough and the Sword: Labor, Land, and Property in Fascist Italy*, New York, 1938.

Schweinetz, Karl de, Jr., *Industrialization and Democracy: Economic Necessities and Political Possibilities*, New York, 1964.

Silone, Ignazio, *Der Fascismus*, Zürih, 1934 (*Fontamara*, Evrensel Basım Yayını, 1995).

Syme, Sir Ronald, *The Roman Revolution*, Oxford, 1956.

United Nations: Food and Agriculture Organization, *Production Yearbook*, c. XIV (1960) ve c. XVI (1962).

Whitehead, Alfred N., *Modes of Thought*, New York, 1938; 1958'de yeniden basıldı.

DİZİN

a. Ad Dizini
b. Kavram Dizini

a. Ad Dizini

A

Advielle, Victor, 609*
Allen, G. C., 225n, 286n, 287n, 304n, 305n, 337n, 338n, 347n, 348n, 356n, 366n, 367n, 614, 617
Almond, Gabriel, 684
Amos, 119n
Ando Şoeki, 295n, 296n
Andreano, Ralph, 612
Anstey, Vera, 411n, 420n, 423n, 425n, 435n, 620
Aptheker, Herbert, 186n, 612
Araki, General Sadao, 362
Asakawa, K., 286n, 287n, 315, 315n, 316n, 317n, 318n, 319n, 617
Ashton, T. S., 54n, 57n, 605
Aston, Trevor, 41n, 605
Aubin, Gustav, 535n, 603
Augé-Laribé, Michel, 146n, 609
Augustinus, St., 153, 153n
Augustus, 570
Aydelotte, W. O., 67n, 606

B

Babeuf, François-Emile, 575, 575n, 577n, 578, 578n
Backhouse, E., 614
Baden-Powell, B. H., 394n, 195, 407n, 408n, 410, 412n, 620, 621
Bailey, F. G., 398n, 621
Balázs, Etienne, 213n, 614
Banfield, Edward C., 260n, 551n, 626
Barber, Elinor G., 101n, 609
Barére, Camille, 117, 117n
Baudelaire, 569
Beal, Edwin George, Jr., 235n, 614
Beale, Howard K., 154n, 612
Beals, Alan R., 452n, 468n, 470n, 621

* Siyah sayılar yazarların yapıtlarının Kaynakça'daki sayfalarını göstermektedir.

Beard, Charles A., 165, 170n, 171n, 172n, 173, 173n, 174n, 178, 195, 196, 196n, 197, 197n, 612
Beard, Mary R., 165, 170n, 171n, 172n, 173, 173n, 174n, 178, 196n, 197, 197n, 612
Beardsley, Richard K., 321n, 367n, 369n, 370n, 371n, 617
Beasley, W. G., 287n, 617
Beegle, J. Allen, 520n, 521n, 604
Bellah, Robert N., 296n, 617
Benedict, Ruth, 356n, 617
Bendix, Reinhard, 688
Bennett, H. S., 162n, 612
Bergson, Abram, 24
Berkov, Robert, 238n, 614
Berlin, P. A., 516n, 579n, 605
Bernier, François, 384, 390
Bismarck, 231, 269, 285, 510, 511, 512
Blackhouse, E., 233n
Bland, J. O. P., 233n, 614
Blimp, Albay, 355, 355n, 565
Bloch, Marc, 72, 72n, 73n, 74, 74n, 75n, 98, 106n, 107n, 114n, 609
Blum, Jerome, 536n, 605
Blunt, E. A. H., 399n, 402n, 621
Bois, Paul, 88n, 130, 130n, 131n, 132n, 135n, 136n, 137n, 609
Boncerf, 98
Borton, Hugh, 298n, 312n, 313, 313n, 367n, 617, 618
Bose, Suphas Chandra, 517, 517n
Bourgin, Georges, 116n, 609
Bowden, Peter J., 34n, 38n, 606
Bracher, Karl Dietrich, 521n, 603
Braibanti, Ralph, 458n, 461n, 467n, 472n, 477n, 621
Brandt, Conrad, 237n, 238n, 276n, 614
Brayne, F. L., 458, 458n, 621
Brecher, Michael, 375n, 436n, 437n, 438n, 442n, 454n, 621
Briggs, Asa, 63n, 606
Brown, D. Mackenzie, 346n, 403, 621
Brown, Delmar M., 618
Brown, John, 183
Brunton, D., 589, 589n, 590, 590n, 591, 592, 595, 606
Buchanan, Francis Hamilton, 393, 393n, 394, 394n, 398n, 399n, 400n, 409, 409n, 420n, 428, 429, 434n, 621
Buchanan, James, 172
Buck, John Lossing, 241n, 271n, 614
Buda, 318
Burke, 334

C

Calas, 94, 94n
Calicula, 570n
Cam, Helen M., 31n, 32n, 606
Cameron, Meribeth E., 227n, 231n, 233n, 614
Campbell, George, 399n, 621
Campbell, Mildred, 37n, 38n, 39n, 606
Careven, Avery O., 178n, 182n, 612
Carnot, 117
Carré, Henri, 82, 82n, 83n, 94n, 609
Carsten, F. L., 506n, 534n, 535n, 536n, 603, 604
Carus-Wilson, E. M., 606
Caton, Marcus Porcius, 566, 566n
Cavour, Kont, 510, 510n
Ceasar, 119n
Cecil, David, 63n, 606
Cengiz Han, 378
Ch'en, Jerome, 276, 614
Ch'ü, T'ung-tsu, 217n, 220n, 221n, 230n, 255n, 256n, 257n, 615

Chambers, J. D., 54n, 56n, 606
Chang, Chih-i, 245n, 261n, 271n, 272n, 615
Chang, Chung-li, 213n, 214n, 215n, 217n, 218n, 220n, 223n, 234n, 235n, 614
Charles, I. (Kral), 40, 44, 45
Chatterjee, A. C., 381n, 389n
Chattopadhyaya, Haraprasad, 412n, 413n, 415n, 416n, 621
Chaudhuri, S. B., 444n, 445n, 621
Chiang Kai-shek, bak. "Çang Kay-şek."
Chiang, Siang-tseh, 268n, 269n, 270n, 615
Chung-li Chang, 615
Cihan, Şah, 389
Cihangir (Şah), 389, 391
Clapham, J. H., 55n, 592, 594, 595, 595n, 606
Clark, G. Kitson, 62n, 66n, 67n, 69n, 606
Clay, Henry, 163, 181, 182n
Clive, Robert, 405
Cobb, Richard, 126n, 610
Cobban, Alfred, 93n, 106n, 116n, 123n, 610
Cochran, Thomas C., 197n, 612
Cohen, Jerome B., 360n, 361n, 363n, 366n, 618
Cohn, Bernard S., 409n, 621
Colbert, Jean Babtiste, 76, 93, 95, 385, 385n
Cole, G. D. H., 514n, 606
Cole, W. A., 54n, 606
Colebrooke, Henry Thomas, 409n, 621
Colegrove, Kenneth W., 356, 618
Collier, David, 693, 693n
Collier, Ruth Berins, 693, 693n
Commodore Perry, bkz. "Perry"
Conrad, Alfred H., 160n, 161n, 612
Cooper, J. P., 43n, 606
Cornvallis, Charles, 408, 430, 430n
Coulborn, Rushton, 284n, 483n, 626
Courant, Maurice, 299n, 618
Craig, Albert M., 287n, 292n, 298n, 301n, 336n, 618
Cromwell, 43, 43n, 44, 44n, 45, 46, 47, 589n, 591
Crook, David, 241n, 260n, 262n, 264n, 271n, 274n, 275, 279n, 615
Crook, Isabel, 241n, 260n, 262n, 264n, 271n, 274n, 275n, 279n, 615
Crowley, James B., 362n, 618
Current, Richard Nelson, 188n, 189n, 191, 192n, 612
Curzon, Lord, 464

Ç

Çang Kay-şek, 238, 238n, 243n, 244, 247, 248, 248n, 249, 249n, 250, 250n, 260, 276, 308, 309, 567, 614

D

Dalin, V. M., 577n, 610
Dan, Baron, 359
Darling, Malcolm, 421, 421n, 422n, 423n, 424n, 430, 430n, 431, 431n, 458, 621
Datta, K., 624
Davies, E., 606
Davis, Kingsley, 421n, 621
Davis, Lance E., 196n, 612
De Gaulle, Charles, 207, 207n
Deane, Phyllis, 54n, 606
DeGroot, J. J. M., 221n, 615
Dey, Sushil K., 459n, 622
DiBenetto, Rose, 24

Disraeli, 80
Dittmann, Wilhelm, 520n, 604
Dolivier, Pierre, 117, 118, 118n
Dommanget, Maurice, 578n, 610
Donald, David, 154n, 157n, 159n, 193, 194n, 195n, 613
Donnithorne, A. G., 225n, 614
Dore, R. P., 293n, 328n, 336n, 339, 339n, 340, 340n, 341n, 343n, 348n, 354n, 355n, 356, 356n, 357n, 366n, 368n, 369, 369n, 370n, 371n, 372, 372n, 618
Douglas, Stephen A., 182, 182n, 183n
Dube, S. C., 460n, 463n, 467n, 622
Dubois, Jean Antoine, 398n, 622
Duby, Georges, 72n, 73n, 610
Dul (Çin) İmparatoriçe, 233, 233n
Dumont, René, 467n, 469, 469n, 470, 470n, 622
Dumouriez, General, 121
Dupuis, Jacques, 467n, 622
Dutt, Romesh, 411, 411n, 622
Downing, Brian M., 696, 696n, 697, 697n

E

Eberhard, Wolfram, 211n, 223n, 254, 615
Ebu Fazıl, 379n
Egret, Jean, 100
Eisenstadt, S. N., 688
Ekber (Şah), 89, 378, 379n, 380, 381, 384, 384n, 385, 386, 387, 389, 392, 393, 395, 405, 406, 414n, 422n, 456, 464, 486
Elizabeth, I. (Kraliçe), 376, 378, 404
Elkins, Stanley M., 174n, 613
Embree, John F., 370n, 372n, 618
Engels, Friedrich, 507, 507n
Epstein, T. Scarlett, 467n, 468n, 472n, 622
Escarra, Jean, 222n, 616
Everitt, Alan Milner, 591n, 606
Evrenzib (Şah), 384, 384n, 389, 390

F

Fainsod, Merle, 24
Fairbank, John K., 614
Fei, Hsiao-tung, 245n, 260, 260n, 261n, 271n, 272n, 615
Feng, Y. T., 25
Feuerwerken, Albert, 210n, 225n, 227n, 615
Firth, C. H., 44n, 607
Fitzgerald, C. P., 252, 252n, 615
Foner, Philip S., 167n, 182, 183n, 185n, 613
Ford, Franklin L., 99n, 100n, 610
Forster, Robert, 76, 79n, 80n, 81n, 83, 83n, 84, 85n, 86, 86n, 87, 87n, 97n, 610
Fosseux, Dubois de, 578n
Fox, Charles James, 514
Franco, 247
Franke, Wolfgang, 211n, 615
Franz, Günther, 537n, 538n, 539n, 604
Freedman, Maurice, 213n, 615
Freud, 207n
Fried, Morton H., 615
Friedman, Edward, 16, 695, 695n
Fukuda, Tokuzo, 289n, 618
Fussell, G. E., 39n

G

Gadgil, D. R., 411n, 420n, 423n, 424n, 430n, 431n, 436n, 622
Galbraith, John Kenneth, 687
Gallagher, John, 69n, 607

Gamble, Sidney D., 243n, 260n, 262n, 615
Gandi, 378, 437, 439n, 450, 453, 454, 455, 474, 518, 580, 622
bkz. kavram dizini, "Gandicilik", "Gandi'nin düşünceleri".
Garibaldi, 510n
Gates, Paul W., 157n, 160n, 613
George, Lloyd, 69
Gerschenkron, Alexander, 519, 520n, 604
Giolitti, Giovanni, 508
Gitermann, Valentin, 516n, 605
Gonner, E. C. K., 54n, 55n, 607
Goodwin, A., 607
Gopal, S., 408n, 622
Goto Şociro, 353
Goubert, Pierre, 104n, 109n, 610
Gough, Kathleen, 470n, 622
Gourevitch, Peter A., 704, 704n, 705
Göhring, Martin, 74n, 88n, 91n, 93, 93n, 94, 94n, 96n, 98n, 99n, 100n, 108n, 110n, 610
Gracchus Kardeşler, 575n
Gray, Lewis C., 160n, 613
Greeley, Horace, 191, 191n
Greer, Donald, 140n, 141n, 142, 142n, 595, 595n, 596, 596n, 610
Griffiths, Percival, 408n
Guérin, Daniel, 117n, 120n, 126n, 128n, 129n, 140n, 610

H

Habakkuk, H. J., 51n, 53n, 607
Habib, Irfan, 379n, 384n, 388n, 390n, 391n, 392n, 394n, 395n, 399n, 401n, 408n, 623
Hacker, Louis M., 157n, 196, 613
Halévy, Elie, 513, 514, 514n, 607
Hall, John W., 284n, 289n, 618
Hamerow, Theodore S., 604
Hamilton, Alexander, 156
Hammond, Barbara, 49n, 50n, 52n, 54n, 57n, 607
Hammond, J. L., 49n, 50n, 52n, 54n, 57n, 607
Hardacre, Paul H., 45n, 607
Hardenberg, Prens von, 510
Harootunian, Harry D., 335n, 336n, 618
Harrison, Selig, 446n, 450n, 623
(Haydarabad Nizamı), 447
Hayes, 194
Heberle, Rudolf, 520n, 604
Hébert, 125, 127
Henry, IV., 75n, 89, 96
Henry, VIII., 32
Hexter, J. H., 33n, 35n, 607
Hideyoşi, 288
Hill, Christopher, 32n, 590n, 607
Hinton, Harold C., 215n, 268n, 615
Hintze, Otto, 483, 483n, 626
Hitler, 247, 289, 363, 364, 521, 521n, 604
Ho, Ping-ti, 213n, 214n, 216n, 218n, 221n, 222n, 230n, 234n, 615
Hobsbawn, Eric, 266n
Holcombe, Arthur N., 237n, 616
Homans, George C., 259n, 626
Honjo, E., 293n, 618
Horace, 570
Hoskins, W. G., 55n, 56n, 57n, 607
Hsiao, Kung-chuan, 214n, 216, 217n, 222n, 253n, 254n, 256n, 257n, 258n, 262n, 266n, 269n, 270n, 271n, 273n, 531n, 616
Hunter, Neil, 146n, 610
Huntington, Samuel P., 684, 688
Hutton, J. H., 400n, 623

I

Ike, Nobutaka, 306n, 314n, 315n, 335n, 346n, 347n, 351n, 352n, 353n, 618

Isaacs, Harold R., 237n, 238n, 272, 272n, 616

İ

İeyasu, bkz. "Tokugava İeyasu"
İnoue, Junnosuke, 359
İnukay, Ki, 359, 367n
İto, 354
İvan, Korkunç, 484

J

Jackson, Andrew, 156, 157, 158, 169, 170
James, Margaret, 41n, 42n, 45n, 47n, 576n, 607
Jamieson, George, 228n, 616
Jaurès, Jean, 95, 95n, 103, 610
Jefferson, 156n, 523
John (1167-1216), Kral, 514n
Johnson, Andrew, 190
Johnson, Arthur H., 49n, 50n, 54n, 607
Johnson, Chalmers A., 277n, 616

K

Kafka, 403
Katznelson, Ira, 693, 693n
Kaye, John William, 397n, 412n, 415n, 623
Kehr, Eckard, 511n, 604
Keller, Albert Galloway, 682
Kelvin, Lord, 598
Kerridge, Eric, 33n, 607
Khan, N. A., 477n, 624
Khokhlov, A. N., 214n, 228n, 616
Kirchheimer, Otto, 25
Klein, Julius, 34n, 626
Kliuchevskii, V., 605
Konfüçyüs, bak. kavram dizininde "Konfüçyüsçülük".
Krieger, Leonard, 604

L

La Mazelière, Antoine Rous de, 336, 336n, 619
Labrousse, C. E., 78, 78n, 79n, 97n, 101, 101n, 102n, 610
Ladejinsky, W., 343n, 344n, 366n, 618
Lafayette, 114
Lamb, Helen, 435n, 624
Lamb, Jefferson D. H., 243n, 616
Lambert, Richard D., 517n, 518n, 624
Lang, Olga, 260n, 272n, 616
Langer, William L., 24, 607
Lattimore, Owen, 213n, 217, 217n, 224n, 616
Laud, 40
Lavisse, Ernest, 75n, 76n, 82n, 92n, 93n, 94, 94n, 102n, 103n, 611
Lazarsfeld, Paul, 687
Lee, Mabel Ping-hua, 216n, 616
Lefebvre, Georges, 88n, 105, 105n, 107n, 109n, 110n, 111, 111n, 112n, 113n, 114n, 115n, 116n, 121n, 123n, 125n, 126, 126n, 127n, 128n, 129, 141, 141n, 146, 146n, 576, 577, 577n, 578, 611
Lévi-Strauss, Claude, 401n, 627
Levitskii, V., 517n, 605
Levy, Hermann, 54n, 607
Levy, Marion J. Jr., 224n, 225n, 616
Lewis, Oscar, 424n, 467n, 623
Lhomme, Jean, 145n, 611
Li, Hung-chang, 226
Lincoln, 159, 165n, 172, 182n, 186, 187, 189, 201
Linebarger, Paul M., 242n, 243, 243n, 249n, 616
Lipset, Seymour Martin, 688
Lipson, E., 35n, 40n, 41n, 607

Liu, F. F., 246n, 258n, 616
Liu, Hui-chen Wang, 213n, 616
Lockwood, William W., 361n, 619
Loomis, Charles P., 520n, 521n, 604
Louis, XIV., 73, 74, 75, 76n, 82, 89, 90, 92, 92n, 118, 207, 207n, 290, 385n, 552n
Louis, XV., 94
Louis, XVI., 60, 64, 100, 102, 112, 114, 115, 148
Louis, XVII., 121
Low, David, 355n
Luebbert, Gregory M., 693, 693n, 694
Lund, Renville, 270n

M

Mably, 577
Maclagan, E. D., 431n
Mahatma, 439; bkz. "Gandi".
Majumdar, R. C., 436n, 624
Manning, Brian, 41n, 608
Mao, 276, 276n
Marat, 114n
Marcuse, Herbert, 25
Marriott, McKim, 467n, 470n, 624
Mars, 569
Maruyama, Masao, 360n, 619
Marx, 81, 351, 401, 401n, 484, 507, 507n, 513n, 531, 531n, 579, 581, 627
Maspéro, Henri, 222n, 616
Mather, F. C., 64n, 608
Mathiez, Albert, 95n, 102n, 115n, 118, 118n, 119n, 120n, 121n, 122, 122n, 123n, 124n, 125n, 128n, 595, 595n, 611
Matsui, Shichiro, 366n, 619
Maupeou, 94, 100
Mayer, Adrian C., 624
Mayer, Albert, 467n, 624
Maynard, John, 605
Melbourne, Lord, 63n
Mellor, Andrew, 449n, 624
Metcalf, Thomas R., 412n, 417n, 423n, 426n, 624
Meyer, John R., 160n, 161n, 612
Michelet, 587
Miliukov, P., 605
Mill, John Stuart, 523
Mills, Wright C., 685, 685n, 686, 687, 687n, 688, 690
Mingay, G. E., 52n, 53n, 54n, 60n, 592, 592n, 593, 594, 595, 608
Misra, B. B., 435n, 436n, 437n, 624
Mitra, Ashok, 458n, 461n, 477n
Molines, Michael, 443n
Montesquieu, 79, 94
Moore, Elizabeth Carol, 25, 683, 708
Moreland, W. H., 379n, 380, 380n, 381n, 382n, 383n, 384, 384n, 385, 385n, 386n, 387, 389, 389n, 390n, 392n, 393n, 394n, 395n, 422n, 499, 624, 625
Morgenstern, Oskar, 598n, 627
Morris, Morris D., 328n, 329n, 343n, 619
Morse, H. B., 231n, 616
Mukerjee, Radhakamal, 399n, 426n, 430n, 625
Munro, Thomas, 399n
Murdoch, James, 289n, 290n, 292n, 300n, 301n, 619
Mussolini, 364, 507, 522, 523
Münzer, Thomas, 537

N

Nabholz, Hans, 538n, 539n, 604
Nair, Kusum, 434n, 625

Namier, Lewis, 50n, 51, 51n, 53n, 564, 564n, 608
Nanda, B. R., 439n, 441n, 442n, 625
Napier, Charles, 414n
Napoléon, 129, 514
Nasu, Shiroshi, 340n, 341n, 619
Natarajan, L., 444n, 445n, 548n, 625
Neale, Walter C., 452n, 458n, 625
Necker, 111
Nef, John U., 40n, 89n, 598, 611
Nehru, 375, 375n, 380, 431, 436n, 437, 437n, 448, 450, 453, 454, 455, 456, 458, 459, 461, 474, 482
Neron, 570n
Neumann, Franz, 687
Nevins, Allan, 162, 162n, 163n, 164, 164n, 165, 165n, 167n, 168n, 169n, 171n, 173n, 178n, 180, 181n, 182n, 183n, 613
Nichols, Roy F., 178n, 613
Niklashausen, 538n
Norman, E. Herbert, 295, 295n, 296n, 297n, 299n, 304n, 306n, 313n, 314n, 316n, 329n, 330n, 333n, 334n, 335n, 338n, 341n, 342n, 351, 351n, 619
North, Douglass C., 157n, 158n, 166n, 170n, 171n, 613
North, Robert C., 616

O

O'Malley, L. S. S., 393n, 397n, 625
Ohkawa, Kahushi, 337n, 339n, 340n, 348n, 619
Oldenburg auf Januschau, Herr von, 65
Overstreet, Gene D., 448n, 625
Owsley, Frank L., 158n, 613

P

Paigne, Jeffery, 692, 692n
Palmer, Foster M., 25
Park, Richard L., 403n, 459n, 469n, 517n, 625
Parsons, Talcott, 561n, 627, 684, 687
Patel, Govindlal D., 399n, 456n, 457n, 625
Patel, Sardar Vallabhhai J., 454, 454n, 455
Patel, Surendra J., 433n, 625
Pennington, D. H., 589, 589n, 590, 590n, 591, 592, 595, 606
Perikles, 201
Perry, Commodore, 286, 289
Petro, Birinci, 549n
Petro, Büyük, 484
Petronious, 570n
Phillips, Ulrich B., 161n, 613
Pirenne, Henri, 222n, 627
Pitt, William, 60, 60n
Plumb, J. H., 60n, 608, 682, 682n, 690
Porchnev, Boris, 104n, 545n, 552n, 611
Postgate, Raymond, 514n, 578n, 606, 611, 627
Power, Eileen, 31n, 608
Preradovich, Nicholaus von, 67n, 604
Pride, Albay, 589n
Proteus, 299n

Q

Quesnay, 98n
Qureshi, Anwar Iqbal, 446n, 625

R

Raghavaiyangar, S. Srinivasa, 428, 428n, 429, 429n, 625

Raju, A. Sarada, 411n, 625
Ramming, Martin, 287n, 293n, 297, 297n, 619
Randall, J. G., 154n, 157n, 159n, 178n, 193n, 194n, 195n, 613
Rayback, Joseph G., 188n, 613
Raychaudhuri, H. C., 624
Reischauer, Edwin O., 284n, 619
Reischauer, Robert K., 333n, 354n, 358n, 359n, 360n, 619
Reisman, David, 687
Retzlaff, Ralph H., 461n, 625
Ricardo, 410
Robespierre, 112, 118, 121, 123, 126, 127, 128, 140, 149, 578, 584
Robinson, Geroid T., 527n, 529, 529n, 549n, 605
Robinson, Ronald, 69n, 607
Rosenberg, Hans, 506n, 604
Rosovsky, Henri, 337n, 339n, 340n, 348, 619
Ross, George, 681n, 704, 704n, 705
Rouget de Lisle, 115
Rousseau, 250, 577
Roux, Jacques, 121, 122, 122n
Rudé, George, 115n, 610
Rudolph, Lloyd I., 471n, 625
Rudolph, Susanne H., 471n, 625
Russell, Bertrand, 565
Russell, Earl, 159
Russell, John, 64
Rueschemeyer, Dietrich, 693, 693n

S

Sabine, George H., 576n, 608
Sagnac, Philippe, 75n, 90n, 92n, 104n, 611
Saigo, 346n
Saint Jacob, P. de, 107n, 611
Saint-Just, 126, 127
Salvemini, Gaetano, 523n, 627
Samra, Chattar Singh, 519n, 625
Sansom, George, 285n, 288n, 289n, 303n, 306n, 305, 305n, 306, 306n, 330n, 507n, 532n, 619, 620
Say, 98n
Scalapino, Robert A., 305n, 306n, 330n, 333n, 335n, 347n, 351n, 352n, 354n, 357n, 359n, 360n, 620
Schlesinger, Arthur M. Jr., 613
Schmidt, Carl P., 623n, 627
Schorske, Carl E., 65n, 604
Schulman, Marshall D., 24
Schwartz, Benjamin I., 237n, 276n, 556n, 614, 616
Schweinetz, Karl de, 9n, 627
Schweitzer, Arthur, 521n, 604
Scott, J. W. Robertson, 342, 342n, 620
Scott, James C., 16, 692, 692n
Scott, Rebecca J., 700, 700n
Sée, Henri, 73n, 75n, 88n, 96n, 101n, 102, 102n, 104n, 611
Semenov, V. F., 40n, 608
Senart, Emile, 398n, 625
Sering, Max, 520n, 604
Seward, 171n
Shannon, Fred A., 193n, 613
Sharkey, Robert P., 188n, 196n, 613
Sheldon, Charles David, 290n, 291n, 293n, 294n, 295n, 301n, 618, 620
Shen, N. C., 244n, 617
Sherlok, Holmes, 355
Shih, Kou-shen, 224n, 225n, 616
Shortreed, Margaret, 188n, 613
Silone, Ignazio, 522, 522n, 523n, 627
Singer, Milton, 435n, 467n, 625
Singh, Baij Nath, 469n, 626
Skocpol, Theda, 14, 680n, 691, 691n, 692, 692n, 694, 694n, 695, 708

Smirin, M. M., 538n, 539n, 604
Smith, Adam, 35
Smith, Dennis, 682n
Smith, Thomas C., 287n, 288n, 313, 313n, 316n, 318n, 319, 319n, 320n, 321, 321n, 322n, 323n, 324n, 325n, 326n, 327, 327n, 328n, 329n, 332n, 334n, 335, 335n, 336n, 344n, 346n, 368n, 620
Smith, Tony, 681n, 704, 704n, 706
Smith, Wilfred Cantwell, 446n, 447n, 626
Soboul, Albert, 122n, 125n, 127n, 128n, 611
Soreau, Edmond, 117n, 611
Spartaküs, 582
Spear, T. G., 395n, 396n, 406n, 626
Spencer, Herbert, 335
Spengler Joseph J., 458n, 461n, 467n, 472n, 477n, 621
Spengler, Oswald, 568n
Srinivas, M. N., 467n, 626
Stalin, 289, 570n, 583, 584
Stampp, Kenneth M., 154n, 159n, 168n, 178, 190n, 192n, 613
Stein, Baron von, 510
Stein, Robert, 534n, 535n, 536n, 604
Stephens, Evelyne, 693, 693n
Stephens, John, 693, 693n
Stevens, Thaddeus, 187, 188, 188n, 189, 189n, 190, 190n, 191, 191n, 192, 192n, 614
Stokes, Eric, 407n, 626
Stolypin, 549
Stone, Lawrence, 42n, 608
Storry, Richard, 362n, 620
Strafford, 40
Sumner, Charles, 191n
Sun Yat-sen, 248, 249, 250, 260
Syme, Ronald, 570n, 627

T

Tacitus, 119n
Taeuber, Irene B., 334n, 342n, 620
Taine, 587
Takekoshi, Y., 340n, 620
Takizawa, Matsuyo, 318n, 620
Tanin, O., 348n, 356n, 362n, 363n, 620
Tate, W. E., 50n, 608
Tavernier, Jean-Baptiste, 383, 383n, 626
Tawney, R. H., 32, 33n, 35n, 36, 36n, 37n, 38n, 39n, 40, 40n, 42n, 43n, 46, 240, 240n, 241n, 245n, 272n, 574, 574n, 589, 591, 591n, 592, 608, 617
Thirsk, Joan, 33n, 46n, 51n, 608
Thirumalai, S., 424n, 432n, 626
Thompson, E. P., 57n, 514n, 609
Thompson, F. M. L., 63n, 68n, 609
Thorner, Alice, 432n, 433n, 457n, 462n, 598n, 626
Thorner, Daniel, 432n, 433n, 457, 457n, 462n, 598n, 626
Tilak, B. G., 437
Tilden, 194
Tilly, Charles, 129n, 130, 130n, 131n, 132n, 133, 133n, 134n, 135n, 136n, 137n, 138n, 611, 688, 692, 692n, 696, 696n
Tinker, Hugh, 626
Tinker, Irene, 403n, 459n, 461n, 467n, 469n, 472n, 517n, 625
Tocqueville, Alexis de, 46, 113, 145
Tokugawa Ieyasu, 285
Totten, George O., 366n, 620
Trevelyan, G. M., 514n, 590, 590n, 609
Trevor-Roper, H. R., 41n, 43n, 609

Tseng Kou-fan, 269
Tsunoda, Ryusaku, 362n, 620
Turberville, A. S., 65n, 512n, 514n, 608
Turgenyev, 587
Turgot, 95, 98, 100, 102, 103
Turner, 174
Tylor, E. B., 561

U

Ueki Emori, 335
Usher, Abbot Payson, 77n, 611

V

Vallandigham, C. J., 173
Veblen, Thorstein, 188, 309, 482, 565, 572
Venturi, Franco, 579n, 605
Venüs, 569
Vergilius, 570n
Vichinac, Judith Eisenberg, 681n, 701, 701n
Victoria, Kraliçe, 64
Voltaire, 94

W

Waas, Adolf, 537n, 538n, 539n, 605
Wallerstein, Immanuel, 684, 688
Walpole, 52, 52n
Walzer, Michael, 688, 700, 700n
Weber, Max, 81, 84, 162, 220, 220n, 274n, 452n, 511n, 605, 617, 687
Webster, 181, 182n
Weiner, Jonathan, 14, 14n
Wellington Dükü, 64
Wellington, 516
Whitehead, Alfred N., 599n, 627
Wickham-Crowley, 692, 692n
Wiener, Jonathan, 691n
Wiessner, Hermann, 539n, 605
Windmiller, Marshall, 448n
Winstanley, Gerrard, 576n, 578
Wittfogel, Karl A., 210n, 211n, 484, 617
Woodruff, Philip, 405n, 412n, 414n, 475n, 626
Woodward, C. Vann, 194n, 614
Woodward, E. L., 65n, 609, 682, 682n, 690
Wright, Gordon, 146n, 612
Wright, Marry Clabaugh, 224n, 231n, 232, 232n, 235n, 247n, 251, 617
Wunderlich, Frieda, 521n, 605

Y

Yamagata, General Arimoto, 346n, 352, 353, 354, 356
Yang, C. K., 245n, 260n, 261n, 264n, 265n, 272n, 274n, 279n, 280, 280n, 580n, 617
Yang, Martin C., 245n, 617
Yehova, 119, 119n
Yohan, E., 348n, 356n, 362n, 363n
Young, Arthur, 53n
Yule, George, 43n, 44n, 609

Z

Zagorin, Perez, 43n, 45n, 48n, 609
Zahler, Helene S., 172n, 173n, 614
Zolberg, Aristide R., 693, 693n

b. Kavram Dizini*

A

ABD Anayasasında On Dördüncü Değişiklik, 195
ABD'de bölgeler arası farklar, 179
ABD'de bölgeler arası ittifaklar, 170, 171, 172, 180, 193
ABD'de farklı toplum biçimleri, 156, 157
ABD'de köylülüğün bulunmayışı, 542, bkz. "Amerika Birleşik Devletleri"
abolisyonizm, 188
absentee landlords, 66, 229, 427
acı çekme:
- Çin'de, 434
- devrimle ilişkileri, 139
- emek baskıcı sistemlerde, 505
- Hindistan'da, 410, 433, 443, 468, 475
- bkz. "köylülerin çektikleri sıkıntılar".
"açık tarla" sistemi, 57, 106, 130
açlık, Hindistan'da, 378; bkz. "kıtlık".
adalet işlevi, 255, 256, 286, 505, 543
adalet kavramı, köylünün, 553, 573, 582
adım adım değişmecilik, 29, 29n, 582
Adil Kira Yasası, Hindistan, 466
"adların düzeltilmesi" Çin düşüncesi, 209
afyon çekme alışkanlığı, Çin'de, 271
ahlakçılık, 291, 318, 355, 567, 569, bkz. "Katonculuk"
ahlaksal açıklama, ABD İç Savaşı'nı, 178, 178n, 179
aile:
- ABD'de, 171
- Çin'de, 212, 258, 260n, 265, 265n, 278-280
- İngiltere'de, 56-57
- Japonya'da, 321-323
ailecilik, bkz. "amoral familizm".
Ain-i Akbari, 379n
akademik sosyal bilimcilerin hatası, 562
akrabalık bağı, varsayımsal, Japonya'da, 289

* Ross, Skocpol, Smith, Vicniach'ın "Barrington Moore'un "Toplumsal Kökenleri" ve Ötesi" adlı, Türkçe çeviriye ekli yazıda geçen adlar dizine alınmış, kavramlar "Kavram Dizini"ne alınmamıştır (y.n.).

Albay Blimp tipi, 355-355n, 565
Almanya:
- ABD ile karşılaştırılması, 155, 169, 173, 185, 198, 482
- burjuvazisinin güçsüz kalışının sonucu, 487
- İngiltere ile karşılaştırılması, 62, 65-68, 485, 487, 493, 494, 514, 533
- İtalya ile karşılaştırılması, 506, 508, 509, 510
- İspanya ile karşılaştırılması, 508
- Japonya ile karşılaştırılması, 310, 337, 349, 351, 360, 363, 364
- tutucu yoldan çağdaşlaşması, 504, 511
altyapı-üstyapı ilişkisi, 97, 131, 236, 270
amatör ideali, 563-565
Amerika Birleşik Devletleri:
- Almanya ile karşılaştırılması, 155, 169, 173, 185, 198, 482
- çağdaşlaşma yolu, 481
- Fransa ve İngiltere ile karşılaştırılması, 151, 186, 199, 481, 489, 494-497
- Japonya ile karşılaştırılması, 185, 198, 481
- Rusya ile karşılaştırılması, 199
Amerikan aile çiftliği, 504
Amerikan Devrimi, 151, 153, 496
Amerikan İç Savaşı yorumu, 151-156, 176-178, 179, 185
amoral familizm, 551
ampirik kategorilerin yararı, 24
anarşizm, 361, 437,
Anayasacı Demokratlar Partisi, Rusya'da, 555
anayasal belgeler, 303n
anayasal yönetim, 233, 437
ancien régime'in ölüm fermanı, 113
angarya:
- Almanya'da, 539
- Hindistan'da, 456
- Japonya'da, 316
- Rusya'da, 579
"Anglosakson uzlaşma dehası", 153, 184
"anlamak zordur yapmak kolaydır" deyişi, 248
anlık aydınlanma, 138
antientelektüalizm, 565; bkz. "düşün düşmanlığı".
antikapitalizm, bkz. "kapitalizm düşmanlığı".
antikomünizm, bkz. "komünizm düşmanlığı".
antiplütokrasi, bkz. "zengin düşmanlığı".
aracıların kaldırılması, Hindistan'da, 456
araştırma yöntemi hataları, 433n
aristokrasi:
- aristokrasi - burjuvazi ilişkisi, 59-60, 491, 499-500, 507
- aristokrasi-demokrasi ilişkisi, 380, 562
- aristokrasi-monarşi ilişkisi, 491
- aristokrasinin kökünün kazınmasının önemi, 145
- aristokrasinin ticarete yönelik tarıma geçişi, 487
- ayrıca bkz. "sınıflar", "soylular".
aristokratik liberalizm, 571
aristokratlar, 563, 564, 565
aristokrat-tacir bağlantısı, 63n
"artı" çekme yolları:
- ABD'de, 192
- Çin'de, 228
- Fransa'da, 88, 90, 97, 124, 125
- Hindistan'da, 377, 382, 401, 408, 418, 419, 423, 427, 479, 543

- İngiltere'de, 419, 427, 479, 543
- Japonya'da, 288, 316, 373, 451, 504
"artı"-kültür ilişkisi, 79, 226, 228
"artı"nın kullanılma yolları, 474, 565
asalaklık, 232, 341, 435; bkz. "sömürü".
asalak toprak beyleri, Hindistan'da, 377, 407, 409, 410, 419, 451
asiller, bkz. "aristokratlar", "soyluluk".
asker düşmanlığı, Japonya'da, 362
Askeri Ayaklanma, Hindistan'da, 1857'de, bkz. "Sepoy Askeri Ayaklanması".
askeri darbeler, 114, 238, 358, 359, 362
askeri diktatörlük, Japonya'da, 358, 359, 360, 361
askeri endüstriler; Japonya'da, 349, 363
askeri okul öğrencilerinin kökenleri, Japonya'da, 362
askerler, bkz. "ordu", "sınıflar", "*samuray*".
assignant, 127, 135
assolement forcé, 106, 106n
astronomi bilgisi-köylüler, Çin'de, 254
Asya-Avrupa karşılaştırması, 206
Asya toplumlarının önemi, 17
"Asya türü mutlak monarşi", 376
aşırı özgürlük, 250
ataerkil bağlılık, Hindistan'da, 391
ataerkil denetim, Japonya'da, 322
ataerkillik, Çin'de, 265
atomlaşmış toplum, 260, 263, 553
Avrupa-Asya karşılaştırması, 206
Avrupalılar kastı, 403
avukatlar:
- Fransa'da, 66
- Hindistan'da, 435, 453
Avusturya, 539n
ayaklanma-devrim farkı, 252
ayaklanma-eşkıyalık farkı, 268
ayaklanmalar, bkz. "Askeri Ayaklanma", "başkaldırma", "köylü ayaklanmaları".
ayaktakımının ayaklanışı, Hindistan'da, 363
aydın düşmanlığı, 570; bkz. "düşün düşmanlığı".
aydınlanmış despotizm, 102
aydınlar:
- devrimle ilişkileri, 554
- Hindistan'daki konumları, 436, 437
Aykoku Seyrişa, 314
aylak toprak sahipliği-kültür ilişkisi, 66, 229
ayrıcalıklar, 93, 229, 484; bkz. "topluluk ayrıcalıkları".
ayrıcalıklar-"artı" ilişkisi, 97
Azatlık İlânı, ABD'de, 159, 186

B

"baba" kral imgesi, 40
bağımlılık yemini, rahiplerin hükümete, 137
bağımsız soyluluğun önemi, 486
Baldırıçıplaklar, 103, 112, 120, 120n, 122n, 123, 125, 127, 128, 140, 142, 149, 186, 554
Banianlar komisyoncu kastı, 383
bankacılık, Hindistan'da, 435
bankalara düşmanlık, 171
"barbar" kavramı, 227, 227n, 294
barışçı çözüm mitosu, 30
barışçı yolun bedeli, 375 vd., 451 vd., 583
barışı koruma işlevi, 218, 266, 268, 285, 291

Barışı Koruma Yasası, Japonya, 352, 358
baruku, 368n
baskı:
- Çin'de, 484
- Hindistan'da, 391, 425, 451
- Japonya'da, 345, 348, 352
- komünist ülkelerde, 583, 585
- liberal toplumda, 585
baskı aygıtı olarak devlet, 62, 63, 88, 142, 200
Bastil baskını, 111
başkaldırma, 578; bkz. "Askeri Ayaklanma", "köylü ayaklanmaları".
başkentte yaşama zorunluluğu, 290, 290n, 304
Batı bölgesi, ABD'de, 156, 180
Batı demokrasisinin ufkunun sınırlılığı, 512n
Batı etkisi:
- Çin'de, 226, 227, 230
- Hindistan'da, 413
- Japonya'da, 307, 330
Batı feodalizmi, 483
Batılıların tarih yorumu, 210n, 311
Batı toplumuna bakışlar, 307
Bauernkrieg, 533-540
Bengal, 392, 393, 409, 426
Beş Yıllık Plan'lar, Hindistan'da, 455, 457
Beyaz Terör, Fransa'da, 129
bilgin memurlar, Çin'de, 211, 223, 234
bilim adamları topluluğunun anlamı, 25
bilimsel yansızlık sorunu, 560-561
1688 Görkemli Devrim'i, 49
1830 Devrimi, 145
1848 Devrimi, 507
1905 Rus Devrimi, 526, 527
1911 Çin Devrimi, 248
1917 Sovyet Devrimi, 277, 527
bireycilik, 35, 135, 263
birörnek kamu yönetimi, 509
birörnek yasalar, mahkemeler, 509
"bolluk ambarları", 119, 124
Bolşevik Devrimi'nin getirdiği, 584
Bolşeviklerin köylülerle ilişkileri, 555
bonnes villes, 89
Bordeaux, 79, 80, 89, 117, 141
boş toprakları ekme hakkı, 60, bkz. "*vaine pature*".
borç köleliği, Hindistan'da, 446
boş zaman-kültür ilişkisi, 79
Bourbon restorasyonu, 144
boykot cezası, kast düzeninde, 400, 473
Brahman-köylü ilişkisi, 397, 445
Brahmanlar, 397, 398, 398n, 414, 435, 445, 528
burjuva-demokrasi bağlantısı, 487, 500
burjuva demokratik devriminin aşamaları, 495
"burjuva devrimi" kavramının kapsamı, 21
burjuva devrimi-radikal devrim etkileşimi, 142, 143
burjuva devrimi yolu, çağdaş toplum, 481, 495
burjuva eşitlik anlayışının eleştirisi, 574, 576
burjuva toplumunu eleştirme, 578
burjuvazi:
- ABD'de Antebellum güneyinde yokluğu, 162, 163
- Çin'de zayıflığı, 222-226, 227-238, 245-247
- çöküş evresindeki davranışı, 512
- genel olarak, 487, 491-493

- Hint burjuvazisi, 383-386, 418, 434-436, 442-443, 453
- İngiliz burjuvazisi, 40-41, 47, 51, 60, 63, 65-70, 487
- Japon burjuvazisi, 294-296, 346-350, 352
- militarizmle ilişkisi, 226
- Rus burjuvazisinin çara bağımlılığı, 555
- toprak sahibi oluşu, 35n, 132
- toprak sahibi sınıfla ilişkisi, 491
burjuvazinin "feodalleşmesi", 148
bürokrasi:
- Çin'de, 211, 290
- Fransa'da, 92n
- Hindistan'da, 380, 468, 470, 476
- Japonya'da, 286, 289, 295, 310
- köylülükle ilişkisi, 468, 470
- Rusya'da, 283, 484
- "tarımsal bürokrasi", 22, 90, 283, 376, 381, 483-486, 532
büyük devlet adamları, 474, 510
büyük çiftlikler:
- Çin'de, 228, 228n, 239
- Hindistan'da, 432, 457
- İngiltere'de, 592-595
- Japonya'da, 286, 321, 325, 336, 336n
büyük firmalar, Japonya'da, 347, 360; bkz. *"zaybatsu"*.
"Büyük Korku", 110, 111
büyüklere saygı, Çin'de, 264
büyük mülk-küçük mülk bütünleşmesi, Japonya'da, 321, 369

C

cahier'ler, 99, 99n, 108, 133, 576
cahillik, Hindistan'da, 475
Calas olayı, 94, 94n
can çekişen sınıfın katkısı, 563
Charles I'in idamı, 44, 45
Chartist'ler, 64, 64n
cinsel hiyerarşi, Hindistan'da, 414, 415
cinsellik anlayışı, sağcı akımlarda, 569
Ciyuto, Japon liberal partisi, 314, 351-352
Clay-Webster Uzlaşması, 181, 181n
corvée, 102; bkz. "angarya".
cottager'lar, 56, 56n
Cromwell diktatörlüğü, 44
Cumhuriyetçiler, bkz. "Radikal Cumhuriyetçiler".
curé, Vendée bölgesindeki önemi, 136, 137

Ç

çağdaş devleti yaratma, Japonya'da, 333
çağdaşlaşma, 31, 306-307, 417, 483-486, 541, 545-549
çağdaşlaşmanın kurbanları, 107, 478, 540
çağdaşlaşma yolları, 21, 205, 206, 475, 477, 481
çağdaşlık düşmanlığı, 571
çağdaş ordu kurma sorunu, 509
çalışma yasaları, bkz. "Fabrika Yasaları".
çapa tarımı-işbirliği ilişkisi, 260
çar kavramı, 529
Çarlık Rusya'sı:
- ABD ile karşılaştırılması, 199
- Almanya ile karşılaştırılması, 536n
- Çin ile karşılaştırılması, 284, 525, 548
- faşist yöntemleri, 516
- Fransa ile karşılaştırılması, 490, 491, 526
- Japonya ile karşılaştırılması, 362
- bkz. "Rusya".
çetecilik, 266; bkz. "haydutluk ve eşkıyalık".

Çiftçilik Yasası, ABD, 172
çiftlikler, 169-177, 185, 196, 591-595
Çin:
- Avrupa ile karşılaştırılması, 219n, 271
- Fransa ile karşılaştırılması, 219n
- Hindistan ile karşılaştırılması, 376, 377, 382, 401, 430, 448, 529-531
- Japonya ile karşılaştırılması, 221, 222, 252, 259-262, 283
- köyünde ortak toprakların bulunmaması, 573n
- Mançu Çin'indeki eksiklik, 486
- Rusya ile karşılaştırılması, 283, 548
Çin Komünist Partisi, 275-277
çitlemeler:
- demokrasiye geçişle ilişkisi, 592
- Fransa'da, 97
- genel olarak, 391-395, 495
- Hindistan'da bulunmayışı, 424
- İngiltere'de, 33n, 35-41, 48-58, 391-395
- Japonya'da bulunmayışı, 330
- karşısında İngiliz krallık politikası, 40, 41
çivit üretimi-Hindistan'ın sömürülmesi bağlantısı, 548
çoğulcu görüş geleneği, 486
çönin, 292; bkz. "tacirler" (Japonya'da).
çöşü fiefi, 292, 313

D

dağınık yerleşim, köylerde, 542, 549
darbe-devrim farkı, 46
dayanışma, güçlü, zayıf, devrimci, tutucu biçimleri, 549
daymyo, 287, 290, 291, 303, 304, 305, 306, 333, 334
değerlerin kültürel açıklamalarının değeri, 349, 350, 490, 560-562
değerlerin sınıftan sınıfa geçmesi, 493
değerler, sosyolojik açıklama yolu olarak, 562
demesne, 72, 487, 535
"demir-çavdar evliliği", 20, 68, 173, 348
demiryolları, 170, 194, 196
demokrasi:
- Almanya'da, 540
- aristokrasi ile ilişkisi, 380, 562
- burjuvazi ile ilişkisi, 487
- çağdaşlaşmayla ilişkisi, 377, 378
- emek baskıcı sistemle ilişkisi, 505
- emperyalist politikalarla ilişkisi, 377, 378
- eşrafla ilişkisi, 491
- feodal miras ile ilişkisi, 483, 484
- genel olarak, 371, 482, 484, 508
- Hindistan'daki engelleri, 380-382, 476
- Japonya'daki durumu, 355-359, 370
- kapitalizmle ilişkisi, 482
- köy kurullarıyla ilişkisi, 460, 475, 476
- köylülükle ilişkisi, 59
- köylü sorunu ile ilişkisi, 491, 494, 498
- mutlak monarşiyle ilişkisi, 486
- plantasyon sistemiyle ilişkisi, 420
- şiddete başvurmayla ilişkisi, 143, 147, 495, 498
- tarımsal değişmeyle ilişkisi, 475, 477
- tarihsel önkoşulları, 485, 497-501

demokrasi anlayışları, 476
demokrasi kuramının irdeleyicisi olarak Hindistan deneyimi, 375, 376
demokrasinin beş koşulu, 499-500
demokrasinin öğeleri, 482-483
demokrasi tanımlamaları, 482
demokrasiye farklı başlangıç noktaları, 483
"demokratik durağanlık", 582
demokratik gradualizm, 144
despotluklar, 484
determinist tarih anlayışının eleştirisi, 35n
devlet:
- baskı aygıtı olarak, 62, 63, 64, 88, 491
- ilkel kapitalist birikim aracı olarak, 511
- genel olarak, 317
- bkz. "endüstride devlet girişimleri".
devlet-din sürtüşmesi, 510
devlete bağlılık, Japonya'da, 317, 510
devlete boyun eğme kavramı, 507
devlet-toplum farklılaşması, 512
devrim:
- "burjuva devrimi" terimi, 299, 495-496
- kavramı, 324
- kurbanları, 141, 142, 583, 595
- yükselen beklentiler devrimi, 547
- bkz. "iç savaş", "şiddet", "radikalizm", 1688, 1830, 1848, 1905, 1911, 1917 devrimleri, "Amerikan Devrimi", "Fransız Devrimi", "burjuva devrimi", "köylü devrimi", "Püriten Devrim".
devrimci eğilimler, Hindistan'da, 443
devrimcilerin yabancı hükümetle özdeşleşmeleri sorunu, 450
devrimci sloganların gericilikte kullanılışı, 94
devrimci şiddet, 30, 48, 58, 59, 141, 142, 143, 597
devrimci terör, 138; bkz. "Beyaz Terör", "Kızıl Terör".
"devrimci zorunluluk", 583
devrimden kaçınmanın bedeli, 375
devrime kitle desteği sağlayan, onu yöneten, ondan yararlanan sınıflar ayrımı, 496, 596, 597
devrimi yapanlar-devrimin hukuksal, sınıfsal sonuçları ayrımı, 497 v.i.s.*
devrim kurbanları olarak köylüler, 554, 555
dış dünyaya kapanma, Japonya'da, 286
dış düşman gereği, 511, 583
dış pazar sorunu, 441
dış politikada yayılmacılık, Japonya'da, 350
dış tehlike:
- Çin'de, 219
- Japonya'da, 292, 300, 302, 307, 332, 349
Digger'lar, 45, 576, 580
din:
- genel olarak, 525, 529, 574
- Hindistan'da, 391, 393, 393n, 396, 397, 398, 413, 438, 450, 475, 543
- Japonya'da, 289
- köylü davranışlarıyla ilişkisi, 395-398, 499, 528, 580
- köylü devrimleriyle ilişkisi, 526-528, 537

* v.i.s. = "ve izleyen sayfalar" (y.n.).

- köylü dininin farklılığı, 574
- Prusya'da köylü ayaklanmalarında, 537
- bkz. "Hinduizm", "İslam".
din adamları:
- genel olarak, 181, 529, 576
- Hindistan'da, 377, 413, 542
- bkz. "Brahmanlar", *"curé"*.
Dinadamları (Rahiplerin) Temel Yasası, Fransa, 124, 137
din-devlet sürtüşmesi, 510
din savaşı, 31, 45, 449
din savaşı-devrim ilişkisi, 449, 580
din savaşları-kast ilişkisi, 396, 397, 447, 448
dinsel gizli dernekler, 137, 138, 529
dinsel gizli etkinlikler, 137, 138
direnme hakkı, 483, 484
doğacı sanat anlayışı, 570
Doğu Almanya, 488
Doğu Avrupa'da malikâne sistemine dönüş, 488
"doğu despotizmi" kavramı, 376, 404, 484
doğu despotluğu-su (kanalları) denetimi bağlantısı, 217, 484
Doğu Hindistan Kumpanyası, İngiliz, 404
"dokunulmazlar", 396
domen, 72; bkz. "demesne".
durağan toplumsal yapı, Çin'de, 219n
"dünyanın atölyesi" İngiltere, 62
düşmanca ortakyaşam, 292
"düşmanın gerekliliği", 185, 584
düşünce yasağı, Japonya'da, 358
düşün düşmanlığı, 565, 566, 570
düşünsel (entelektüel) kaos, 179

E

edilgin direniş, Hindistan'da, 378, 438
Edo, Japon başkenti, 290, 295
eğitim düzeyi, Japonya'da, 330
eğitimin çağdaşlaştırılması, Çin'de, 232, 233
eğitimin değerlerin geçişmesi (ozmozu) ile ilişkisi, 494
eğitim sisteminin kurulması, 509
ekonomi anlayışları, kullanım ve kâr amaçlı, 48, 102, 103
ekonomik açıklamaların yetersizliği, 178
ekonomik bunalım-demokrasi ilişkisi, Japonya'da, 356, 357
ekonomik bunalım dönemleri, 102
ekonomik durum-devrim ilişkisi, 525, 526
ekonomik eşitlik, bkz. "mülkiyet eşitliği".
ekonomik özgürlük, 35, 37
ekonominin merkezi denetimi, 360
eleştirel düşünce:
- Japonya'da, 296, 296n
- genel, 600
eleştiri etiği, 131n
elitçilik, Japonya'da, 249
elzanaatları:
- Çin'de, 271
- Fransa'da, 132, 141
- Hindistan'da, İngiliz endüstrisinden etkilenişi, 377, 410-411, 441, 442, 443
- Japonya'da, 325, 329, 329n
emek baskıcı sistem-faşizm ilişkisi, 504, 505
emek baskıcı sistem-demokrasi ilişkisi, 504 v.i.s.
emek baskıcı sistemler, 155, 198, 345, 504-505, 507, 535, 567, 572

emek bolluğunun etkisi, 262, 337
emek kıtlığının etkisi, 535
emek yoğun tarım, Çin'de, 239, 261
emperyalist eğilimler:
- Çin'de, 226
- Japonya'da, 346, 346n, 349, 350, 361
emperyalizm-demokrasi ilişkisi, 69
emperyalizmin etkisi, Hindistan'da, 377, 380
enclosure, 48; bkz. "çitlemeler".
endoktrinasyon, 562
endüstride devlet girişimleri:
- Hindistan'da, 455
- Japonya'da, 328
endüstride özel sektör:
- Hindistan'da, 455
- Japonya'da, 328; bkz. *"zaybatsu"*.
endüstri düşmanlığı, 441, 573
endüstrileşme, çabalar, engeller:
- ABD'de, 572
- Almanya'da, 572n
- Çin'de, 583
- devlet desteği ve girişimiyle, 510
- Hindistan'da, 416, 435, 451, 455, 456
- Japonya'da, 302, 328, 335, 347, 356, 360-363
- önündeki feodal engeller, 508
- Rusya'da, 572n, 583
- tepeden inme yollarla, 481
enflasyon, 176
enflasyon-devrim ilişkisi, 121
"eski haklar"a sarılma, 538, 574
Estates Généraux, 92, 108, 109
estetik boyut, 564
"Eşitlerin Nifakı", 578
eşitlikçi dünya görüşü, 163
eşitlikçi köy toplumu, 57
eşitlikçi kuramlar, 107
eşitlik düşüncesinin köylü yaşamındaki kaynakları, 573, 574, 575
eşitlik isteği, 577, 578, 579
eşkıyalık, bkz. "haydutluk ve eşkıyalık".
eşraf demokrasileri, İskandinavya'da ve İsviçre'de, 491
eve iş verme sistemi:
- Hindistan'da, 420
- Japonya'da, 314
evrimci değişme, bkz. "barışçı değişme".

F

Fabrika Yasaları, İngiltere, 65
faize (ticarete) karşı tutum, 378, 422
faizler, Hindistan'da, 424, 462
"fermer" (çiftçi) sözcüğünün farklı anlamları, 36n, 593
"fasci" örgütleri, İtalya'da, 522, 522n
faşist demagoji, 344
faşizm:
- Almanya'da, 519
- çağdaşlaşma yolu olarak, 22, 206, 207
- demokrasiyle ilişkisi, 485
- emek baskıcı sistemle ilişkisi, 505
- erotizmle ilişkisi, 518, 519
- genel olarak, 145, 481, 508, 518-523, 567
- icat edildiği ülke (Rusya), 516
- İtalya'da, 522-523
- Japonya'da, 344, 359-363, 364-372
- kırlardaki tabanı, 520
- Rusya'da, 516
- tutucu yarı parlamenter rejimle farkı, 519

Federalistler, ABD'de, 196, 196n
feodal ayrıcalıklar, Japonya'da, 305, 330, 334
feodal bağlılık, 358
feodal bey, 546; bkz. "toprak beyleri".
feodal bey-köylü ilişkisi, 36, 87, 486, 541-544, 546, 547
feodalizm:
- Batı-Doğu feodalizmleri farkı, 284n, 289
- bürokrasiyle ilişkisi, 286, 310
- çağdaşlaşmayla ilişkisi, 284, 308, 310
- Çin için kullanılması sorunu, 210
- genel olarak, 284, 284n
- gericilikle ilişkisi, 308, 309, 310, 372
- Japonya'da, 290-302, 305-310
- merkezi biçimi, 289
- yeniden feodalleşme, 294
feodalizm düşmanlığı, 298, 332
feodalizmi anlayış farkları, 31n, 210
feodalizm-tarımcı bürokrasi ayrımı, 310
feodal romantizm, 309
feodal sözleşme, 289, 484
feodal toplum-köylü ayaklanması ilişkisi, 532, 532n
feodal toplumun tabakaları, 483
finans oligarşisi, Japonya'da, 333, 351, 362
fiyat denetimi:
- Çin'de, 272
- Fransa'da, 123, 124, 125, 126
- Hindistan'da, 454, 454n
fizyokratik düşünceler, 294, 354
fizyokratlar, 98, 98n, 521
Flurzwang, 106
folklorumsu sosyoloji anlayışı, 158n
Fransa:
- Çin ile karşılaştırılması, 219n
- İngiltere ile karşılaştırılması, 71-76, 77, 82-83, 85, 88, 98, 101, 105, 147
- Japonya ile karşılaştırılması, 345
- köylü sorunu, 494
- Rusya ile karşılaştırılması, 491, 526
- ticari tarıma geçiş biçimi, 490
Fransız Devrimi:
- aristokrasiyi ezmesinin önemi, 489, 495
- çağdaş topluma götürüşü, 481
- demokrasiyle ilişkisi, 495
- nedenlerinin ve sonuçlarının özeti, 147-149
- ordusu, 123, 124
- takvimi, 125, 125n
Fransız Komünist Partisi, 147
Fronde, 89, 93, 309, 552, 552n
fuday, 321

G

Gandicilik, 460, 476
Gandi'nin düşünceleri:
- bağımsızlık (*svarac*) düşüncesi, 438
- endüstriye karşı tutumu, 441, 442, 443
- fiyat denetimi karşısındaki tutumu, 454
- grevlere karşı tutumu, 442
- Hint ulusçuluğu ile ilişkisi, 378, 436-443
- İngilizlere bakışı, 441
- kapitalizm düşmanlığı, 441
- kent ve kentli düşmanlığı, 441
- köylülere karşı tutumu, 441, 443, 444
- köyü yüceltmesi, 441, 443
- mülkiyet anlayışı, 439, 440

- *svadeşi* [biz-öteki] kavramı, 438, 439, 440, 442
- şiddete başvurmama (*satyagraha*) ilkesi, 438, v.i.s.
- ülküleştirilmiş köy imgesi, 458, 580
- yerlici düşünceleri, 438, 442
- yukarı sınıflarla ilişkisi, 437, 439, 442
gangsterlik, 226, 251, 266
gazeteciler, 172, 181, 453
geçmişe özlem:
- ABD'de, 164
- Almanya'da, 529
- Çin'de, 232, 251
- Fransa'da, 99, 119, 122
- genel olarak, 574
- Hindistan'da, 398, 399n, 414, 415
- Japonya'da, 299
geçmişi ülküleştirme:
- Hindistan'da, 416, 437, 439
"geçmişle devrimci kopuş", 500, 508
geleceğe bakış, 578
gelenekler:
- genel olarak, 39, 292, 350, 561
- Hindistan'da, 414, 418, 470
- Japonya'da, 340n
- Katonculukta, 568
geleneklerin oluşması, 39
geleneksel tarım yöntemleri, Hindistan'da, 468
Genç Subaylar Hareketi, Japonya'da, 355, 356, 358, 359, 443, 522
genellemelerin getirdiği sorunlar, 20, 24
genin, 321
gentry, Çin'de:
- Ç'ing hanedanı sonlarındaki rolü, 213-219, 254
- gerilemesi ve anarşinin doğuşu, 225, 234-244
- köylü ayaklanmalarıyla ilişkisi, 252-259
- terimin Çin için kullanılması sorunu, 213-214
- toprak rantından sağladığı gelirler, 217n
- ticarete açılmış tarımla ilişkisi, 226-229
gentry, İngiltere'de, 37, 37n, 41, 42-45, 60-66, 69
"gerçek" anlayışları, 599-600
gerici (reaksiyoner) akımlar, 61n
gericilik:
- Almanya'da, 512
- Çin'de, 247-248, 580
- genel olarak, 559 vd, 566 vd.
- Hindistan'da, 416, 437, 449, 513, 516-518
- İngiltere'de, 513-515
- Japonya'da, 314, 354, 355
- komünizmin kökenleriyle ilişkisi, 251
- ticarette rekabetle artışı, 508
"gerikalmışlığın avantajları", 482
gerikalmışlık:
- günümüz ülkelerinde, 583
- Hindistan'da, 419
girişimcilik yeteneği, Hindistan'da, 452
Gironde, bkz. "Jirondenler".
gizli dernekler, 267, 529
gizli dinsel etkinlikler, Fransa'da, 138
Gopalpur (Hint) çiftçisinin yoksulluğu, 452
goşi'ler, 299n
Göç Yasaları, ABD, 196
"Gök Tanrı'nın Buyruğu" kavramı, 484
Görkemli Devrim (1688), 49
görkem ve savaş politikası:
- Fransa'da, 90, 545, 546
- Hindistan'da, 389

gösterişçi tüketim, 382, 435, 462, 546
Gözüdönmüşler, Fransız Devrimi'nde, 121
gradualizm, bkz. "adım adım değişmecilik".
Grande Peur (Büyük Korku), 110, 111
greniers d'abondance (bolluk ambarları), 119, 124
grevler, Hindistan'da, 445, 445n
gübre kullanımı:
- Hindistan'da, 468
- Japonya'da, 324, 340
güçler dengesi-memurlukların satılması ilişkisi, 94
Güller Savaşı, 32, 32n, 486
gümrük (vergileri) tarifeleri:
- ABD'de, 168, 173, 188, 195, 195n
- Çin'de, 231
- Fransa'da, 109
- Japonya'da, 348
Güney Bölgesi, ABD'de, 180

H

hadımlık, Çin'de, 223
halkı denetleme sistemleri, bkz. "*pao-çia*".
"Halkın Geçimi" sloganı, 248
Haydarabad ayaklanması, 446-448, 530
haydutlar kastı, Hindistan'da, 402, 402n
haydutluk ve eşkıyalık:
- Çin'de, 219, 235, 256, 265, 266, 267, 268
- Fransa'da, 110
- Hindistan'da, 402, 402n
Hayes-Tilden Uzlaşması, 194
Herald gazetesi (New York), 183n
hesapçı bakış açısı, 162
heymin (Japon avam halkı) 336
Hıristiyan değerleri, 569, 569n
Hıristiyan düşünceleri, 117
Hindistan:
- bağımsızlığına kavuşması, 436 v.i.s.
- bağımsızlık sonrası, 451, v.i.s.
- batılı aydınları, 500
- "Bölünme"si, 449
- çağdaşlaşma örneği oluşu, 22
- çağdaşlaşmasının önündeki engeller, 376
- Çin ile karşılaştırılması, 252, 260, 261, 376, 382, 401, 430, 448, 529-531
- demokrasisi, 418, 436, 474, 498
- demokrasisinin önkoşulları, 498, 500
- demokrasinin önündeki engeller, 378, 500
- devrimci akımı, 447
- Ekber dönemindeki eksikliği, 486
- ekonomik durgunluğu, 377
- geleceği, 556, 557
- gerici akımları, 517, 518
- Hindu sistemi zamanındaki durumu, 386
- İngiliz emperyalizminin etkisi, 383, 436, 518
- İngiliz yönetiminin etkileri, 248, 249, 403, v.i.s.
- İslamlığına karşı İngiliz politikası,413, 415, 447, 449
- Japonya ile karşılaştırılması, 377, 385, 393, 395, 396, 416, 418, 443, 465, 469
- kıtlıkları, 392, 393
- köyünün toplumsal yapısı, 392, v.i.s., 460, 461
- Mogul yönetimi dönemi, 378

- pazar sorunu, 492
- siyasal düzeninin geleceği, 557
- tarımdaki başarısızlığı, 393, 394
- Topluluk Kalkınması Programı, 458-472
- vergi, toprak sorununa "kalıcı çözüm", 408-411, 426
- yerli şefleri, 380
Hindistan Cumhuriyeti, 453-460
Hindistan Ulusal Kongre Partisi, 436-442, 453-455, 467
Hinduizm, 379, 396, 415, 439
Hinduizme karşı İngiliz politikası, 414-415
Hindu krallıkları, 379
Hindu kültü, 415, 437, 439
Hindular, 415, 446, 454
Hindu-Müslüman topluluk savaşları, 450
Hindu yerliciliği, 449, 517
Hindu yönetimi zamanı düzeni, 386
Hint:
- burjuvazisi, 418, 435 vd.
- elzanaatlarına İngiliz endüstrisinin etkisi, 410-411
- komünizmi, 448, 448n
- köylülüğü, 435, 436, 437, 452
- köylüsünün uysallığı, 392, 397, 435, v.i.s., 443, 444, 445, 528
- sosyalizmi, 442, 453-456, 459
- toplumunun durağanlığı, 474
- toplumunun parçalanmışlığı, 446
- toplumunun yapısı, 530, 531
- ulusçuluğu, 443
hsiang-yüeh, Konfüçyüsçü ahlak telkinleri, 257
hukuk devleti kurma çabaları, 441, 483
hukukun çağdaşlaştırılması, 95
hükümet darbeleri:
- Çin'de, 238
- Japonya'da, 355, 356, 358, 359
hümaniteryan idealler, 518

I

ılımlılar:
- ABD'de, 165
- Hindistan'da, 454
ılımlılık:
- Amerikan İç Savaşı'nı önleyemeyişi, 164, 165, 181-184
- Hindistan'daki maliyeti, 475
- şiddete dayanan değişmeyle karşılaştırılması, 444-445
ırkçılık, 506
ıstıraplar, bkz. "çekilen acılar".

İ

İç barış, bkz. "barışçı koruma işlevi".
iç gümrük engellerinin kaldırılması, Japonya'da, 509
İç Savaş, Amerika'da, 180-186, 194, v.i.s., 495, 599
İç Savaş, İngiltere'de, 40-48, 587-595
idamlar, Fransız Devrimi'nde, 141-142
"idealizm cini", 561
ideolojiler, 584
"İkinci Amerikan Devrimi", 195
ilerlemenin kurbanları, 38, 52, 52n, 107
ilkelere bağlılığın rolü, 46
ilksel kapitalist birikim, 328, 331, 511, 555
"imece" (emek takası), Çin'de, 261
imparatora "tapınma", Japonya'da, 355, 361, 364

imparatorluk kurumu, Japonya'da, 307
İmparatorluk Yönetimini Destekleme Derneği, Japonya'da, 360, 364
imparatorluk yönetiminin işlevleri, Çin'de, 256
ineğin işlevi, kutsallığı, Hindistan'da, 393, 393n
İngiliz:
- aristokratlarının "burjuvalaşması", 494
- burjuvazisi, 493
- iç savaşı, bkz. "İç Savaş, İngiltere'de".
- köylülüğünün demokrasiyle ilişkisi, 494
İngiliz Devrimi, 21
İngilizlere öykünme, Fransa'da, 82
İngiliz Uluslar Topluluğu, 184, 184n
İngiltere:
- ABD ile karşılaştırılması, 152, 186, 199, 481, 495, 497
- adalet sistemi, 514, 515
- Almanya ile karşılaştırılması, 62, 65-68, 485, 487, 493, 494, 514, 533
- aristokrasisinin burjuvazisiyle ittifakı, 493
- "dünyanın atölyesi" olması, 62
- donanmaya dayanmasının sonuçları, 515
- Fransa ile karşılaştırılması, 71-76, 77, 82-83, 85, 88, 98, 101, 105, 147
- geçici gerici evresi, 513, 514, v.i.s.
- Japonya ile karşılaştırılması, 337, 345
- krallarının başının kesilmesinin önemi, 515
- monarşisinin zayıflığının sonuçları, 515
ipekböcekçiliği, Japonya'da, 338, 338n, 365-367
İslam ayaklanmaları, Hindistan'da, 445, 445n
İslam-Hindu topluluk savaşları, 449, 450, 517
İslamlar, Hindistan'da, 413, 413n, 415, 444, 444n, 445
İslamlar kastı, 403
İspanya, 233, 247, 273, 508, 508n, 510
istatistiğin yetersizliği, 475, 587 v.i.s., 596, 597, 598
istatistiklerin güvenilirlik derecesi, 458, 595
istatistik yöntem, yorum sorunları, 36, 42n, 56, 66, 67, 68, 77, 78, 142
işadamları:
- Hindistan'da, 437, 454
- Japonya'da, 346-347, 363
işbirliği eğilimi, köyde, 575
işçi-işveren ilişkileri, ABD'de, 174
işçi-köylü sürtüşmesi, 135, 237
işçiler, 238, 511, 555
İşçi Partisi, Japonya, 359
işçi sınıfı:
- disiplin altına alınması, 498
- Fransa'daki durumu, 596; bkz. "Baldırıçıplaklar";
- Hindistan'daki durumu, 442, 453, 474
- Japonya'daki durumu, 353
- bkz. "proletarya".
işgücü kıtlığı, Japonya'da, 326
işletmecilik katkısı, 87
işsizlik, Çin'de, 270
İtalya, 233, 364, 508, 509, 510

J

Jakobenler, 117, 118
Japon:
- avam halkı (*heymin*), 336

- 1889 anayasası, 315, 350
- 1890 imparatorluk buyruğu, 330
- çağdaşlaşmasının izlediği yol, 284
- demokrasisi, 358, 359, 556
- devriminin niteliği, 284
- ekonomik mucizesi, 338, 339
- faşizmi, 283, v.i.s., 294
- ipekböcekçiliği, 366
- kapitalizmi, 342
- kibarlığı, 370
- köylüsünün boyun eğiciliği, 368
- köyünde toplumsal dayanışma, 340, 373
- köyünün yapısı, 368, 368n
- liberalizmi, 306, 306n, 350, 351; bkz. "*Ciyuto*".
- tarımcı bürokrasisi, 485
- yakın tarihinin evreleri, 348-352

Japon-Batı Deniz Antlaşmaları, 356, 358

Japon İmparatorluk Yönetimini Destekleme Derneği, 360, 364

Japon işçi partisi, 359

Japon liberal partisi (*Ciyuto*), 314, 351-352

Japon ordusu:
- Alman ordusuyla ortak ve farklı rolleri, 363
- genel olarak, 296, 297, 304, 305, 306, 314, 330, 333, 334, 352, 354, 355, 356, 362, 363, 364
- 26 Şubat Olayı'ndaki rolü, 360

Japonya:
- ABD ile karşılaştırılması, 185, 198, 481
- Almanya ile karşılaştırılması, 310, 337, 349, 351, 360, 363
- Barışı Koruma Yasaları, 352, 358
- burjuva devriminin olmayışı, 310
- Çin ile karşılaştırılması, 221, 222, 253, 259-262, 283
- feodalizmi, 484
- fiefleri, 288, 289
- Fransa ile karşılaştırılması, 345
- Hindistan ile karşılaştırılması, 277, 385, 393, 395, 396, 416, 418, 443, 465, 469
- imparatorluğunun restorasyonu, 285, 292, 299, 300-301, 309
- İngiltere ile karşılaştırılması, 337, 345
- köylü devriminin olmayışı, 311
- köyünün sıkı toplumsal yapısı, 314, 315
- "saray dışındaki sülaleler"i, 288
- "savaşan derebeyleri" dönemi, 288
- Sovyet Rusya ile karşılaştırılması, 328
- tanrısal yöneticiye bağlılık, 484
- Tokugava Şoganlığı, 285

Jat'lar çiftçi kastı, 430

Jirondenler, 114, 114n, 122, 141

Junker'ler, 488, 519, 538, 540, 567

Jurnée, 112, 115n, 121

K

kadın hakları, Hindistan'da, 414; bkz. "*sati*".

kahramanlara göre yazılan tarihin değeri, 487

kahramanlık, 246, 249

"kalıcı çözüm", Hindistan toprak sorununa, 407-410, 426

Kalküta, 435, 463

kamu ambarları sistemi, Çin'de, 256

Kamu Güvenliği Komitesi, Fransız Devrimi'nde, 123, 124, 127

kamuoyu (kanaat önderi), 181, 323, 344

Kanlı Temizlik (1934), Nazilerce, 362
Kansas-Nebraska yasası, 182, 182n
kantitatif araştırmaların değeri, 588, 598
kaos, 179, 234
kapitalist çiftlikler:
- Hindistan'da, 467, 468
- Japonya'da, 355
kapitalist demokrasi yolu, çağdaşlığa, 23, 30n, 47, 129, v.i.s.
kapitalist devrim, 151, v.i.s., 536
kapitalist gerici yol, çağdaşlığa, 22, 559, v.i.s.
kapitalizm:
- ABD'de bölgesel ekonomik farklılıklarla ilişkisi, 157, 162-175
- Çin burjuvazisi açısından, 222-226, 237-238, 246, 448, 450
- Fransa'da köylü düşmanı ittifakta, 88, 99, 117
- Japon toprak beyliği ile ilişkisi, 333-335, 341
- köy ile ilişkisi, 551
- siyasal yapıların farklılığıyla ilişkisi, 31, 32, 481
kapitalizm-devlet ilişkisi, Japonya'da, 357
kapitalizm düşmanlığı:
- Almanya'da, 521, 522
- faşizmle ilişkisi, 519-524
- Fransa'da, 104, 122, 129
- genel olarak, 519
- Hindistan'da, 439-443, 491, 518, 519
- Japonya'da, 295, 314, 332, 349, 360, 362, 363, 365, 367, 521
- Katonculukta, 570
karaborsa, 140; bkz. "spekülasyonlar".
kara ölüm (Veba), 31
Kara 100'ler akımı, Rusya'da, 516, 567, 567n
karışık ekim, Hindistan'da, 394
karşı devrim, Fransa'da, 111, 114, 129, v.i.s., 596
karşılaştırmalı çalışmaların önemi, 19, 20
kast:
- Avrupalılar kastı, 403
- ayaklanmalardaki rolü, 445
- bankerler kastı, 383
- barışçılığı savı, 517, 518
- boykot cezası, 400, 473, 473n
- devrimle ilişkisi, 448
- dikey hareketlilik olanağı, 403, 448
- ekonomik ve toplumsal temeli, 398
- genel olarak, 379, 379n, 396, 470, 470n, 517, 531
- haydutlar (Tag'lar) kastı, 402
- Hint köylüsünün uysallığı ile ilişkisi, 396, 397, 447
- İslam kastı, 403
- köydeki işlevleri, 376, 378, 379, 380, 396-401, 419, 445, 448
- merkezi yönetimi gereksiz kılması, 377, 401
- muhalefeti sistemin içine çekmesi, 377, 400, 531
- toprak sahipliğiyle ilişkisi, 398, 423, 424
- yerel işbölümü örgütü olması, 399
katliamlar:
- Çin'de, 234, 277
- Fransa'da, 115, 116, 139, 596
- İngiltere'de, 514
Katonculuk, 566-572
kavramlarla çalışmanın önemi, 206
kendine yeterlilik politikası, Gandi'nin, 438, 439
kent-kır çatışması, 491, 492, 493
kent-kır ilişkisi, Hindistan'da, 441

kentler:
- Çin'de, 228
- Hindistan'da, 383, 441
- Japonya'da, 295
kentlere göç, Hindistan'da, 473, 476
kentlerin çağdaşlaşma rolü, 48
kentlerin soyluluğa bağımlı kılınmaları, Prusya'da, 500, 535
kılıç soyluluğu, 73, 75, 80, 83
kır-kent çıkar çatışması, 491, 492
kır proletaryası:
- Çin'de, 528
- genel olarak, 527
- Hindistan'da, 409, 443, 450, 467, 473, 527
kırsal ideoloji, Japonya'da, 572n
kırsal sınıfların endüstrileşmedeki rolleri, 29
kır toplumunu ülküleştirmenin anlamı, 297
kıtlık:
- Çin'de ayaklanmalarla ilişkisi, 268, 269
- Çin'de köylü uysallığıyla ilişkisi, 270, 275
- Hindistan'da coğrafi nedenleri, 392
- Hindistan'da ölümlere yol açması, 475
kıtlık raporları, Hindistan'da, 421n, 423, 429
"Kızıl Terör", Fransa'da, 141
kilise:
- Fransa'da soyluların atandıkları kurum olarak, 75
- İngiltere'deki rolü, 32, 45
- mülkleri, 537
- mülklerine el konulması, 32, 45
- vergi yükleyebilmesi, 137
kiracılık kategorileri, 240; bkz. "ortakçılık".
kiracı çiftçilik:
- Hindistan'da, 425, 430, 431
- Japonya'da, 326, 356
kiracılık, zincirleme biçimiyle, Hindistan'da, 426, 429
Kira Yasası, Hindistan'da, toprakta, 466
kişiye bağlılığın rolü, 46
kitlelerin tarih sahnesine çıkışı, 518
kiyetizm (*Quietism*), 443, 443n
klan ve babasoyçizgili soyağacı:
- Çin'de, 213-218
- genel olarak, 573, 573n
- köylülükle yukarı sınıfları birbirine bağlayan bağ olarak, 258, 259, 274
- Nien isyancılarının dayanağı olarak, 268
- servet edinmeyle ilişkisi, 212
- siyasal makam edinmeyle ilişkisi, 212
- toprak edinmeyle ilişkisi, 253, 264-266, 280, 573n
klasik kültürün önemi, 217, 223, 318
kolektif çiftlikler, 124, 577, 577n
kolonicilik, 82, 101n, 420, 490
Komintang, 226, 234, 237, v.i.s., 277
kompradorlar, 224, 224n
komünist baskının niteliği, 584
komünistler:
- Asya'da, 580
- Çin'de, 237-241, 241n, 269, 275, 276, 277, 278, 279, 280
- Çin köylüleriyle ilişkileri, 555
- Fransa'da, 138
- Hindistan'da, 447, 448, 450, 467, 473
- Rus köylüleriyle ilişkileri, 555
Komünist Partisi, Fransız, 147
"Komünistsiz Sovyet" sloganı, 580

komünist yol, çağdaşlığa, 22, 205, 206, 207, 481
komünizm:
- Çin'de, 234, 241, 269, 273, 275-280
- Fransa'da, 116
- genel olarak, 116, 583, 584
- Hindistan'da, 448, 448n, 450, 467, 473
- İngiltere'de, 575, 576
komünizm (Bolşevizm) düşmanlığı, 238, 238n, 522
Konfüçyüsçülük, 218, 223, 232, 248, 258, 274, 289, 318, 580
Kongre Partisi, Hindistan, 436; bkz. "Hindistan Ulusal Kongre Partisi".
konsensusun değeri, 184
Konvansiyon meclisi, Fransız Devrimi, 117, 125, 127, 128
kooperatif ilişkiler, 551
kooperatifler, Hindistan'da, 460n, 462
Kornstad ayaklanması, 580
korumacı gümrük politikaları, ABD'de, 195, 195n
koruma işlevi, feodal beyin, 543, 545, 546
kostüm soylulan, 74, 80, 99
"koyunlar insanları yediler" deyişi, çitleme sırasında, 39
köle ayaklanması, ABD'de, 183, 186
kölecilik, Amerikan plantasyonlarında:
- Antebellum güneyi ekonomisiyle bağlantısı, 157-162, 165, 167, 171-172, 180
- İç Savaş sonrası radikal programda, 185-197
- kapitalizm ile ilişkisi, 154-159, 161-162, 175-178, 185, 187, 194, 197, 198, 489, 497, 572
- kölelerin devrimci gizilgücü, 186, 527
- bkz. "emek baskıcı sistemler".
köleciliğin rasyonalizasyonu, 159
köleler, Hindistan'da, 398n, 399n
kölelerin azadı, ABD'de, 159, 187
köleliğin kaldırılması akımı,
- ABD'de, 171, 171n, 176, 187
köy, Çin'de:
- geleneksel dönemdeki yapısı, 258-265
- Hint köyleriyle karşılaştırılması, 261
- Japon köyleriyle karşılaştırılması, 261, 262
köy, Fransa'da:
- Devrim öncesi dönemde yapısı, 104, 110, 113n
- ondokuzuncu yüzyılda mülkiyet hakları, 146
köy, Hindistan'da:
- Çin köyleriyle karşılaştırılması, 261
- demokrasiye hazır olmayışı, 475
- merkezi erke karşı yerel kast ve erk birimi oluşu, 379, 380
- Topluluk Kalkınması Programı'ndaki durumu, 458, 465
köy, İngiltere'de:
- çitlemelerden etkilenişi, 52-58
- ortaçağda malikânelerle ilişkisi, 38-39
köy, İtalya'da: atomlaşma ve politika dışı kalma eğilimleri, 260
köy, Japonya'da:
- birlik ve bütünlük sağlayan yapısı, 314-323, 330-332
- topluma uyum, saygı kaynağı oluşu, 368-372

köy, Prusya'da: erken dönemdeki özerkliğinin yok oluşu, 533-536
köy: *ayrıca bkz.* "köylülük", "köyün ortak toprakları", "köylü dayanışması", "*mir*".
köy-*buraku* farkı, 368n-369n
köyde dayanışma, 548
köy demokrasisi, Hindistan'da, 460
köy kalkındırma akımı, ABD'de, 458
köylü ayaklanmaları:
- Almanya'da, bkz. "*Bauernkrieg*";
- aristokratik paternalizm mitosuyla ilişkisi, 133, 527
- ayaklanmaya açık ve kapalı olanlar, 532, 548, 549
- Çin'de geleneksel toplumun yaygın özelliği olarak, 252, 264-271, 542-544, 552-554, 580-581
- Fransa'da, kentli yoksullarla bağlantısı, 104
- geçmişi geri getirme amacıyla ilişkisi, 529, 538, 580, 581
- genel olarak, 20
- hızlı değişmeye tepki olarak, 138, 548
- Hindistan'da, İngilizler zamanında, 444-446, 449
- Hindistan'da, Mogul yönetimi sırasında, 387, 388, 390, 396
- İngiltere'de, 1600'den önce, 31, 40, 40n, 41, 41n
- İngiltere'de, 1600'den sonra, 57n, 63n
- Japonya'da, Tokugava sırasında ve öncesinde, 297-299, 312-315, 393
- Japonya'da, Meici hanedanı zamanında, 313-315
- köylülerin ekonomik durumlarıyla ilişkisi, 114, 119, 138, 270
- mutlak monarşiyle ilişkisi, 545
- Prusya'da, Königsberg ayaklanması, 536
köylü ayaklanmalarına açık toplumlar, 532, 548, 549
köylü ayaklanmalarına kapalı toplumlar, 532, 549
köylü dayanışması, tutucu ve devrimci biçimleri, 548-555
köylü deneyiminden kaynaklanan düşünceler, 572
köylü devrimleri, 434, 525, v.i.s.
köylü dininin farklılığı, 574
köylü hoşnutsuzluğu, 580, 581
köylü-kentli ittifakı kuramamanın sonucu, 508
köylüler:
- borçlanmaları, Hindistan'da, 424
- devrimci gizilgüçleri, Hindistan'da, 445, 446
- devrimin yıkıcı güçleri, 553
- feodal beye bağlılıkları, 311
- nasyonal sosyalizme oy vermeleri, 519-521
- Prusya'da serfleştirilmeleri, 506
- ticari tarıma geçmeleri, 490, 491
- yeniliklere karşı tutumları, Hindistan'da, 469, 470, 471
köylülere klasik kültür edinme yasağı, Japonya'da, 318
köylülere silah taşıma yasağı, Japonya'da, 318
köylülerin çektiği sıkıntılar:
- Bolşevik Devrimi'nde, 555
- Çin'de, on dokuzuncu yüzyıl ayaklanmalarına etkisi, 269-271
- Çin komünistlerine taktik olanağı vermesi, 278-281
- Fransa'da, Devrim öncesinde, 104-109
- Fransa'da, Vendée bölgesinde, 131-135

- Hindistan'da, İngiliz yönetiminde, 445
- Japonya'da, Meici döneminde, 311-315
köylülerin kaçmaları:
- Çin'de, 219
- Hindistan'da, 390, 394, 394n
- Japonya'da, 312, 313
- Rusya'da, 312, 313
köylülerin mülksüzleştirilmesi:
- Hindistan'da, 429, 457
- Japonya'da, 327, 329, 329n, 338
köylülerin serfleştirilmesi, Prusya'da, 506, 535
köylülüğün yüceltilmesi, ülküleştirilmesi, 521, 523, 579
Köylülük:
- ABD'de bulunmayışı, 91
- birlik ve bütünlüğü, 549-554
- Çin köylülüğünün: baskıya tepki olarak kaçması, 219; Batı etkisinde kalışı, 272, 273, 274; dayanışma ve devrim gizilgücü, 272-275; merkezi erkle bağlarının zayıflığı, 255-259, 542-543; yukarı sınıflarla bağları, 253
- eşitlik kavramını somut olarak anlayışı, 573-580
- Fransız köylülüğü: köylü sorunu, 495; Komünist Partisi'ni desteklemeleri, 147
- Hint köylülüğü: baskıya tepki olarak kaçması, 394; merkezi erkle bağlarının zayıflığı, 401, 402; uysallığı, 397, 403, 444, 448; zorunlu ekip biçme görevi yüklenişi, 388, 389
- İngiliz köylülüğü: çitlemelerin etkisi, 53-58; çöküşü, 57
- Japon köylülüğü: baskıya tepki olarak kaçması, 312; devrimin görülmeyişiyle ilgisi, 311; iki dünya savaşı arası durumu, 330-332, 367-368; ordunun asker kaynağı oluşu, 362, 367; otorite odaklarına bağlılığı, 206, 322, 323, 368
- terimin ("köylülük") kullanış sorunları, 151, 151n
- yıkılmasıyla demokrasinin ilişkisi, 59
köylülük-devrim ilişkisi, 494-496
köylülük-gericilik ilişkisi, 494-496
köylü mülkiyetinin sonuçları, 147
köylünün adalet kavramı, 553, 573
köylünün eşitlik anlayışı, 573-579
köylünün özgürlük anlayışı, 579, 574
köylü oligarşisi, köy içinde:
- Hindistan'da, 470
- Japonya'da, 368
köylü sorunu, 492, 494
köylü-soylu cephesi, 68, 69, 70
köylü-tacir sürtüşmesi, Japonya'da, 313
köylü tutuculuğu, 258
köylü-ulusçuluk ilişkisi, 367, 492
köylü-üstbey ilişkisi, 541, 542, 543, 551
köyün ortak toprakları:
- Çin'de bulunmayışı, 573n
- Fransa'da, 98, 105-106, 116, 116n, 123
- genel olarak, 573
- İngiltere'de, bkz. "çitlemeler".
- Japonya'da, çağdaşlık öncesinde, 320
- ortaçağ Batı toplumlarında, 487
köyün özerkliği, Rusya'da, 580
köyün toplumsal yapısı, 550, 551
köy yaşamının ülküleştirilmesi:
- Hindistan'da, 439, 458
- Japonya'da, 362
kralcılar:
- Fransa'da, 129

- İngiltere'de, İç Savaş'ta, 589, v.i.s.
krallık erkinin dozu-demokrasi ilişkisi, 485, 486
krallık politikası, Fransa'da, 89, 90, 144, 148
krallık-soyluluk dengesi, 486, 499
kuge, 333
kulak-yeoman karşılaştırması, 38
kuram düşkünlüğü, 19
Kurucu Meclis, Fransız Devrimi'nde, 111, 113, 114
Kuzey bölgesi, ABD'de, 155, 179
Kuzeydoğu bölgesi, ABD'de, 156, 165, 180
"Kuzeyin Spartası" Prusya, 506
Küba, 178n, 273
"küçük adam"ın Nazizmden etkilenmesi, 520n
küçük fabrika sistemi, Japonya'da, 347
"küçük insanlar", 56, 473, 520n
küçük mülkler:
- Çin'de, 228
- Fransa'da, 146
- Hindistan'da, 446
- İngiltere'de, 53, 53n, 594
- Japonya'da, 321, 322
kültür, 561, 562
kültürel etmenlerle açıklamaların değeri, 81, 84, 490, 560-561
kültür tanımı, Tylor'un, 561
kültürün yeniden üretilmesi, 562

L

laiklik:
- Çin'de, 580
- Hindistan'da, 454
- Japonya'da, 364
latifundiyanlar, 239, 273n
Latin Amerika, 174n, 508n, 556
Legalistler, Çin'de, 566
lejitimist ayaklanma, Fr.'da, 129
Leveller'lar (İngiltere'de), 45
liberal baskının niteliği, 585
liberaller:
- çağımızda, 486
- genel olarak, 443
- İngiltere'de, 63, 63n
- Japonya'da, bkz. "*Ciyuto*".
liberalizm akımı:
- genel olarak, 394
- Japonya'da, 306, 314, 350, 351, 352
liberal partiler:
- İngiltere'de, bkz. "*Whig*'ler";
- Japonya'da, 343, 351
likin vergisi, Çin'de, 235
linç yasası, Rusya'da, 516
locator, 534
loi agraire, 117, 118
Lolardy, 31
loncalar:
- Almanya'da, 536
- Fransa'da, kaldırılmaları, 102
- Japonya'da, 346
Luditler, 588
"lumpenaristokrasi", 292
lumpenlik-devrim ilişkisi, 292
lüks eğilimi:
- Fransa'da, 89
- Hindistan'da, 384, 427
- Japonya'da, 290, 355
lüks ile ticaretin gelişmesi ilişkisi, 546
Lyon, 121, 141, 596

M

Macaristan, 508n
Madras Başkanlık Bölgesi'nde toprak ağalığı, 409, 410, 428n
Madras'ta yüksek verimli pirinç üretimi, 466
maître valet, 86
makine ile devrim ilişkisi, 525
makinelerin düşünüşe etkisi, 526
Makyavelcilik, Gandi'de, 438

malikâneler:
- Çin'de, 228
- Fransa'da yeniden kuruluşları, 74, 75
- genel olarak, 72
- ideal modeli, 53
- Rusya'da, 484
mâlikane sistemine geri dönüşler, 74, 105, 488, 505-506, 526
Mançuryanın işgali, 358, 363
mandarin'ler, Çin'de "memur bilginler", 211-225
mandarin-samuray karşılaştırması, 308
manufaktür:
- Fransa'da, 492
- Hindistan'da, 411
manufaktür çıkar çevreleri, 507
marjinal köylüler, 272-273
Marksistlerin Hindistan yorumu, 383-410
Marksistlerin tarih anlayışları, 210, 210n, 216, 225
Marksist yorumlar, 487
Marksizmin köylü yorumu, 581, 583
Marksizmin mutlak monarşi yorumu, 552n
Marksizmin tarih yorumu, 512
Marsilya, 115, 121, 141
Marseilleise Marşı, 115
Marx ve Marksizm:
- ABD Güney'i üzerine, 158
- burjuvazinin çöküşü üzerine, 512, 513
- Çin'de nüfus baskısı üzerine, 216
- Çin endüstriciliği üzerine, 225
- Çin feodalizmi üzerine, 210
- çitlemeler üzerine, 49
- Fransız köylüleri üzerine, 551
- Japonya üzerine, 351
- mutlak monarşi-feodalizm ilişkisi üzerine, 552, 552n
matbaanın etkisi, Çin'de, 223
Maximum général kararı, Fransız Devrimi'nde, 125
mecliste sınıfların temsili, Almanya'da, 67, 67n
Meici yönetimi politikaları, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 322, 332, 337
mekanik çözümlemelerin yetersizliği, 44
memur-bilginler sınıfı, Çin'de, 211, 224
memurlar:
- Çin'de, bkz. "memur bilginler", "mandarin'ler".
- Hindistan'da, Mogullar zamanında, 387
- Japonya'da, 357
- bkz. "*mandarin*'ler", "bürokrasi".
memura toprak biçiminde ödeme:
- Hindistan'da, 380, 381
- Rusya'da, 220
memurluğa alışta sınav sistemi, Çin'de, 211, 211n, 222, 234
memurluk makamları, 74, 98, 113, 220
memurluk makamlarının satılması:
- Çin'de, 234
- Fransa'da, 90
memur maaşlarını ödeme sorunu, tarımsal bürokrasilerde, 90, 91, 220
merkantilizm, 225
merkezkaçcı güçler, Çin'de, 253
merkezi devleti kurma sorunu:
- genel olarak, 509
- Japonya'da, 303, 304
- Prusya'da, 506
merkezi devletin işlevi-despotluk ilişkisi, 484
merkezi feodalizm, 289

merkezi hükümet-yerel otorite sürtüşmesi:
- Çin'de, 230, 231, 234
- Hindistan'da, 389, 401, 416
- Japonya'da, 286, 299, 299n, 303
merkezi yönetim-çağdaşlaşma ilişkisi, 541
meşruiyet sorunu, 307, 542
meşrutiyet bkz. "anayasacı yönetim".
metairie, 86
mezralar, 130, 136, 241n
militarizm, Japonya'da, 512; bkz. "ordu".
militarizm yoluyla sınıfları birleştirme, 512
milliyetçilik, bkz. "ulusçuluk".
Minseyto, Japon partisi, 359
mir, 316, 536n
Missouri Uzlaşması, 161
misyonerlik, Hıristiyan, 415
Mitsubişi, 361
Mitsui, 301, 301n, 361
Mogul Hindistanı ordusu, 378
Mogul hukuk sistemi, 384
"Mogullar", 378
Mogul vergi sistemi, 377
Mogul yağmacılığı, 384-386
monarşinin dizginlenmesi, bkz. "mutlak monarşi".
monarşinin geri getirilmesi, bkz. "restorasyon".
monarşi-aristokrasi ilişkisi, 492
muhtar kanalıyla toplumsal denetim, Japonya'da, 319, 320
mura, 368n
mutlakçılık, bkz. "mutlak monarşi".
mutlak monarşi:
- aristokratları kendine bağlaması, 41, 89-96, 148, 219
- Fransa'da, 74, 91, 98-101, 148
- gelir kaynakları, 41, 90-95, 148
- Genel olarak, 44, 483-486
- Japonya'da merkezi feodalizm biçiminde, 285-298
- köylü ayaklanmalarıyla ilişkisi, 545
- köylü devrimiyle ilişkisi, 532-537
- Prusya'da, 536
- Rusya'da, 536n
mutlak monarşinin ayak diretmesinin sonuçları, 485
mutlak monarşinin çağdaşlaşmayla ilişkisi, 485
mülkiyete saldırı, 526
mülkiyet anlayışı, Gandi'nin, 439
mülkiyet eleştirisi, 576, 576n, 577, 577n, 578, 578n
mülkiyet eşitliği, 117
mülkiyet güvencesizliği, bkz. "el koyma".
mültezimler, bkz. "vergi toplayıcıları".
müsadere, bkz. "el koyma".
Müslüman vergi toplayıcıları, Hindistan'da, 445, bkz. "İslam"

N

Nago, 321
Nagpur Kararı, 460, 460n
nakit para gereksinimi, 96, 106, 193, 292, 329, 366, 488, 538
Nanking, 245
Nantes Fermanı, 75, 75n
nasyonalizm, bkz. "ulusçuluk".
nasyonal sosyalizme oy veren köylüler, 520
Napolyon Savaşları, 51, 53, 60, 61, 144, 169
Nation gazetesi, ABD, zenginlerin topraklarının bölüştürülmesi üzerine, 192, 192n
nativizm, 449; bkz. "yerlicilik".
Naziler, 520, 521, 521n
Nazizm, 519, 520, 520n, 521
Nehru'nun (hükümetinin) sorumluluğu, 461, 474

NEP benzeri koşullar, Hindistan'da, 473
nesnellik sorunu, 560, 599, 600
nesnel sömürü kavramı, 544-545, 547n
Nien Ayaklanması, 267
nitelik farklılıklarının önemi, 599
noblesse d'épée, 73; bkz. "kılıç soyluluğu".
noblesse de robe, 74; bkz. "kostüm soyluluğu".
Nohon-şugi, 354, 361, 367, 567
nüfus artışı:
- çağdaşlaşmayla ilişkisi, 34n
- Fransa'da, 85
- Hindistan'da, 432, 475
- Japonya'da, 342
nüfus artışı-toprak fiyatı ilişkisi:
- Çin'de, imparatorluk zamanında, 216
- Hindistan'da, İngilizler zamanında, 409, 418, 421, 421n
- Japonya'da, 342
nüfus baskısı, Hindistan'da, 446

O

ofis, 74, 74n; bkz. "memurluk makamları".
okuryazarlığın önemi, 509
oligarşik yapı, Japon köyünde, 331
oligarşi, Japonya'da, 332, 354
Ondördüncü Değişiklik, ABD Anayasası'nda, 195
ordu:
- Almanya'da, 364
- Çin'de, 219, 237, v.i.s.
- Fransa'da, 123, 125, 126, 129
- Hindistan'da, 375, 379
- İngiltere'de, 515
- Japonya'da, 287, 298, 332, 346n, 354, 356, 358, 361
- bkz. "askerler", *"samuray"*.
ordunun çağdaşlaştırılması, Japonya'da, 297
ormandan yararlanma, ortaçağda, 487
ormanların talan edilmesi, Çin'de, 240
ortaçağ feodalizmi ekonomisi, mülkiyet anlayışı, 35, 36
ortaçağ toplum düzeni, 487
ortakçılar:
- ABD'de, 193
- Fransa'da, 88
- Hindistan'da, 466
- bkz. "yarıcılık", toprak kiracılığı".
ortak topraklar, bkz. "köyün ortak toprakları".
"orta sınıf", Japonya'da, 334

Ö

öç alma eylemleri, devrimlerde, 115, 139, 279
öğrencilere karşı tutum, Japonya'da, 358
önderlik sorunu:
- ABD'de, 178, 181
- Almanya'da, 510
- Çin'de, 232, 249, 270
- Fransa'da, 71, 94, 136
- genel olarak, 510, 553
- Hindistan'da, 445, 474
- Japonya'da, 510
- komünistlerin önderliği, Çin'de, 555
önfaşizm, Japonya'da, 345, 357
örf hukuku (eski haklar), 538, 539
örgütlenme silahı, 270
özelleştirme, Japonya'da, 328

özel mülkiyet:
- ABD'de, 167, 191, 192, 193
- feodalizmde, 34
- Fransa'da, 91, 116n, 119
- Hindistan'da, 410, 423, 439, 443
- İngiltere'de, 34, 116n
- Japonya'da, 358
özel mülkiyet devrimi, üretim araçlarında, 496
özerk kentler, 294
özerk kişilerin ve grupların önemi, 484
özgür (ücretli) emek, 176, 325
özgür emek-köle emeği rekabeti, ABD'de, 176, 187
özgürlük, 498, 576, 585
özgürlük, eşitlik, kardeşlik ilkeleri, köylü açısından, 574
özgürlük türleri-sınıflar ilişkisi, 498
özgür toplum koşulları, 29, 289, 484, 492, 493, 559, 562, 585
övünen sınıfların değeri, 345

P

Pakistan, 430, 449
Pakistan'ın ayrılmasında ölenlerin, göçenlerin sayısı, 449
pamuk, 103, 165-168, 184, 185, 198, 420
pamuk, yün üretimi-kapitalizm ilişkisi, 155
pançayat, 460, 468, 475
pao-çia:
- Çin köyünde denetim aracı olarak, 257, 263
- Japon faşizmi sırasında canlandırılışı, 372
- Japon Tokugava yönetiminde vergi toplama aracı olarak, 317, 318, 332
para, 534; bkz. "nakit", "pazar ekonomisi".
para ekonomisinin etkileri, 472, 473, 474; bkz. "pazar ekonomisi".
para kullanma:
- Çin'de, 271
- Hindistan'da, 421
- Japonya'da, 325, 328n
para yapma hakkını yönetme hakkıyla değişme, 507
parlamentarizm-baskıcı değişme ilişkisi, 59
parlamenter demokrasi, bkz. "demokrasi".
Parlamentocular, İngiliz İç Savaşı'nda, 589-591
"*parlamento*"lar, Fransa'da, 93, 100
partilere karşı tutum, Japonya'da, 360, 364
patizan savaşı, 556
paryalar, 396, 434, 439, 439n, 442, 450, 470, 518
pasif mukavemet, bkz. "edilgin direniş", "şiddete başvurmama".
Paterloo katliamı, 514
paternalistik koruma, denetim:
- Hindistan'da, 410, 458
- Japonya'da, 317, 322, 327, 354, 370
paternalizm, bkz. "baba kral imgesi".
patriarkal tutum, Çin'de, 244
paulette (1604), 91, 91n
pax Britannica, Hindistan'da, 417
pax Tokugava, 292, 295, 305, 309
pazar (ekonomisi):
- çağdaş Çin'de köylüleri borçlandırışı, 271, 272
- çağdaşlaşmayla ilişkisi, 539, 541
- Çin'de sınırlı kalışı, 227, 271

- Fransa'da, farklı bölgelerde farklı etkileri, 76, 77, 83-85, 87, 88, 119, 146
- Hindistan'da gösterdiği sınırlı gelişme, 467, 472
- Hindistan'da, Mogul ve İngiliz yönetimlerinde, 419-424, 432, 461, 491, 492
- İngiltere'de, ticarileşmenin başlarında, 31-34, 36-38, 41, 48
- Japonya'da toplumsal etkileri, 329-332, 337-338, 356, 364-365, 372-373
pazar için üretim gereğine sınıfların farklı tepkileri, 491, 537
pazarlar:
- genel olarak, 541, 541n
- Hindistan'da, 409, 409n
- Japonya'da, 323-324
- ortaçağda, 488
Pencap, 421, 430
pirinç fiyatları sorunu, Japonya'da, 347
pirinç tarımı, üretimi:
- Çin'de, 320
- genel olarak, 465-466
- Hindistan'da, 465, 466
- Hindistan'da (1948-1963 arasında) üretim miktarları, 462
- Hindistan'da, Japonya'ya göre veriminin düşüklüğü, 465
- Hindistan ile Japonya pirinç üretiminde emeğin örgütlendirilişinin farklılığı, 393
- Japonya'da, 320, 338, 347, 366, 465
Planlama Kurulu, Hindistan, 455
plantasyon betimlemesi, 162n
plantasyon köleciliği-endüstri kapitalizmi ilişkisi, 157-165
plantasyon köleliği-demokrasi ilişkisi, 489, 504
plantasyonlar, Hindistan'da, 420, 444n-445n
plantasyon sistemi, 193
plantasyon sistemi-demokrasi çelişkisi, 198
Plassey savaşı, 405
pleblerin devrimdeki rolleri, 44, 45
plebler, pleblik, 519, 537
plütokrasi, 171, 188, 362
polis:
- Çin'de, 238
- Japonya'da, 352
polis devleti, 289
politikacı kavramı, 180, 181
Polonya, 508n
Popülistler, Rusya'da, 579
primogeniture, 218
proleterleşme, 56, 141
proletarya:
- Çin'de, 434
- Fransa'da, 120, 120n
- genel olarak, 556
- Hindistan'da, 476
- bkz. "kır proletaryası".
proletarya diktatörlüğü, 578
protofaşizm, 168n, 247
proto-proletarya, 120n
Prusya:
- Batı Avrupa ile karşılaştırılması, 533 vd.
- demokrasiye elverişsiz koşulları, 505 vd.
- genel olarak, 483, 533 vd.
- İngiltere ile karşılaştırılması, 488, 493, 533
- "Kuzeyin Spartası" olması, 506
- Rusya ile karşılaştırılması, 536
psikolojik açıklamaların değeri, 344-345
psikolojik savaş, 571
psikolojizm, 451
Püriten Devrim, 481; bkz. "İç Savaş, İngiltere'de", "İngiliz Devrimi".

R

radikal akımlar:
- genel olarak, 571, 581
- Japonya'da, 349, 358
- sağ radikallik, 572; bkz. "radikal sağ".
- bkz. "radikalizm, devrimci biçimi".
Radikal Cumhuriyetçiler, ABD'de, 187-193
radikal devrim, 119, 120, 129, 141
radikal devrim-burjuva devrimi bağlantısı, 142
radikal eleştirel bakış açısı, 559
radikalizm, devrimci biçimi:
- ABD'de İç Savaş öncesinde yokluğu, 178, 186, 187
- burjuva toplumunu eleştiri yolu olarak, 574-579, 581-585
radikalizmin kırsal sağcılarla ilişkisi: 516
- genel olarak, 581-582
- Japonya'da, 314, 355, 356, 357, 361-363, 365, 373
radikal sağ:
- Almanya'da, 364
- Japonya'da, 358, 359, 360, 364
rahipler (papazlar), Fransa'da, 115, 117, 124, 129, 136
Rahiplerin Sivil Temel Yasası (Fransız Devrimi'nde), 124, 137
rechtsgewohnheiten (örf hukuku), 539
reenkarnasyon (ruhgöçü) kuramı, 397
reform çabaları:
- Çin'de, 232-234, 239, 248, 250
- Hindistan'da, 413
- İngiltere'de, 30n, 60, 493, 576
- Japonya'da, 298, 304, 337
reformlara karşı gericilerin tutumu, 512, 512n, 514
Reform Yasası (1832 İngiliz), 30n, 47, 63
restorasyon:
- Fransa'da, 144
- İngiltere'de, 591
- Japonya'da, 292, 298-300
rençperler, 86, bkz. "tarım işçileri".
riyotvari, 410, 412, 429-431
Romanoflar, 549
Romanya, 508n
Roma'nın sanat anlayışı, 570, 570n
ronin, 292
roturier, 100
ruhgöçü, bkz. "reenkarnasyon".
Rus:
- köylülerinin devrimciliği, 517
- köylülerinin düşünceleri, 529
- köylülüğünün feodalizme sahip çıkması, 555
Rus Popülistleri, 579
Rusya:
- Çin ile karşılaştırılması, 283
- faşizmi, 516
- genel olarak, 486
- malikâneleri, 484
- soyluluğunun belinin kırılışı, 484
- soyluluğunun burjuva devrimi olmadan özerkliğini kazanmasının sonucu, 486
- bkz. "Sovyet Rusya", "çarlık Rusya'sı".
rüşvet ve suiistimal:
- Çin'de, 90, 220, 253
- Fransa'da, 90, 91
- Hindistan'da, 385, 391
- Japonya'da, 347
rütbe düşürme, Fransa'da, 81

S

Sadyagraha (şiddete başvurmama), 438
sağ aşırılık, 572
Sahipsiz Toprak Radikalleri, ABD'de, 187, 187n
sahte radikalizm, Japonya'da, 349
sakicilik, şarapçılık-demokrasi ilişkisi, 351
samuray:
- maaşlarında kesinti, 305
- *mandarin* ile karşılaştırılması, 308
- Meici dönemindeki durumları, 301, 305, 306, 314, 333-336, 346, 350
- Tokugava Japonya'sı feodal savaşçıları olarak, 290-293, 297, 298, 301
sanat, bkz. "doğacı sanat anlayışı", "Roma'nın sanat anlayışı".
sans-culotte, 103; bkz. "Baldırıçıplaklar".
Sanskritleştirme, 448, 448n
sati (dul yakma), 403, 414
Satsuma Ayaklanması, 306, 360
Satsuma fiefi, Japonya'nın Prusya'sı, 299, 306
savaş beyleri, Çin'de, 226, 229, 235, 236, 265, 267
savaş-devrim ilişkisi, 114, 277
savaş endüstrisi:
- Çin'de, 225
- Japonya'da, 247, 363
savaş ve görkem politikası, Fransa'da, 90
savurganlığın yasaklanması, Japonya'da, 223, 286
saygı-mülkiyet ilişkisi, 264
"saygın faşizm", 360
saygının, kibarlığın temelindeki gerçek, Japonya'da, 370
sayımlar, İngiltere'de, 594
sayısal ölçümlerin yetersizliği, 101
seçimler:
- Almanya'da, 520, 520n, 521
- Hindistan'da, 375
- Japonya'da, 357, 359
seçim sistemi sorunları, Fransa'da, 108
seçme seçilme hakları:
- İngiltere'de, bkz. "Reform Yasası";
- Japonya'da, 315, 357
Sekigahara savaşı, 285
sel'skoe obschestvo, 536n; bkz. "mir".
sendikalar:
- İtalya'da, 522
- Japonya'da, 358, 360, 365
senyörlerin adaleti, 87
senyörlüğün dönüşü:
- Almanya'da, 538, 538n
- Fransa'da, 97-98, 133
senyörlüğün yıkılışının önemi, 149
senyörlük hakları, 85, 86, 87, 123
Sepoy (Askeri) Ayaklanması (1857), 411-416
Sepoy ayaklanmasının Hint toplumundaki çatlaklarla ilişkisi, 413
serflere azatlık:
- Fransa'da, 113, 114n
- Rusya'da, 546, 579, 579n
serfliğin geri getirilişi:
- Almanya'da, 488, 535, v.i.s., 536n, 538n
- Rusya'da, 536n
serfliğin geri getirilişinin çağdaş topluma geçişle ilişkisi, 504
serflik:
- Almanya'da, 536, 536n
- Fransa'da, 73

- Hindistan'da, 398n
- Prusya'da, 536, 536n
- Rusya'da, 536n
sınıf aracı olarak devlet, 345
sınıf çıkarı-iktidar ilişkisi, 67
sınıf çıkarlarının gizlenmesi, Hindistan'da, 471
sınıf çizgilerinin bulanıklığı, 240, 293, 321, 432, 466
sınıf (ittifakları) koalisyonları:
- ABD'de, 169, 171
- Çin'de, 235, 238, 247
- Fransa'da, 88, 100
- genel olarak, 21-22, 25, 492, 500, 507, 537, 553, 554
- Hindistan'da, 377, 436, 500
- İngiltere'de, 51
- Japonya'da, 292, 348
- bkz. "demir-çavdar evliliği".
sınıflararası geçişkenlik, 100
sınıflandırma sorunları, 496
sınıflar, can çekişen sınıfların katkısı, 563
sınıfları militarizm yoluyla birleştirme, 511, 512
sınıfların yasalar önünde eşitliğinin ilanı, Japonya'da, 304
sınıflar, toprak sahibi, yukarı:
- ABD'de, 504, 562, 567, 572
- Çin'de, bkz. "bürokrasi", "*gentry*", "toprakbeyleri";
- Fransa'da, taç ile ilişkileri, 75-76, 88, 99-101, 102, 114
- genel olarak, 483-486, 487, 506, 511, 532, 562
- Hindistan'da, Mogul aristokrasisi, 380, 381, 382, 390
- İngiltere'de, taç ile ilişkileri, 34, 41, 43-45, 58, 69, 488, 563, 589-591, 597
- Japonya'da, bkz. "*daymyo*", "*samuray*", "toprak beyleri";
- ticaretin girişine farklı tepkileri, 73-75, 76-89, 96-100, 129-132, 147, 148, 488-490
sınıf önyargıları, 506
sınıf özdeşleştirmesi, 68, 368
sınıf savaşı:
- Çin'de, 242
- Fransa'da, 141, 142
- genel olarak, 594-597
- İngiltere'de, 30, 31, 45, 46, 66n
- Japonya'da, 323, 344, 348, 348n, 365
- bkz. "iç savaş".
simbiyotik antagonizm, 292
Siyahlar (zenciler), ABD'de:
- köleyken devrimcilikten yoksunlukları, 165
- günümüzdeki [1965] uzantıları, 152, 200
- vatandaşlık hakları tanınması, 200
siyasal birlik sorunu, Hindistan'da, 380
siyasal düzenin rasyonelleştirilmesi, 509, v.i.s.
siyasal düzeni seçme olanakları, 485
siyasal eşitliğin yetersizliği, 578
"siyasal savaş", Japonya'da, 298
sobornost, 319, 319n
sosloviy, 484
sosyalist akım, Hindistan'da, 437, 439, 442
sosyalistleri koğuşturma, Japonya'da, 358
sosyalist uygulamalar, Fransa'da, 124
sosyalizmin baskıcı yanı, 570
sosyalizmin ikiyüzlülüğü, 513n, 583
Sovyet Rusya, 251, 583-584
soylu-köylü ortak cephesi, 68, 305
soylular:
- Alman-İngiliz soyluları karşılaştırması, 65, 540

- Fransa'da, 74, 75
- Fransa'da, Devrim öncesinde, 72, 74, 80, 98, 99-100, 104, 148
- Japonya'da, 291, v.i.s.
soylulara ticaret yasağı:
- Fransa'da, 81, 82, 83
- Japonya'da, 291
soyluluk beratları, 88, 116
soyluluk rütbesinin düşmesi, 81
soyluluk satın alma, 92, 93
sömürgecilik, 153
sömürü:
- Amerikan aile çiftliğinde, 504-505
- Çin'de, 219, 223, 235, 244
- genel olarak, 551, 567
- Hindistan'da, 391, 397, 422, 441
- İspanya'da, 273n
- İtalya'da, 523
- Rusya'da, 580
sömürü-devrim ilişkisi, 272
"sömürü" kavramının nesnel temeli, 544, 545, 547n
söylentiler, 110, 124, 412
sözde akrabalık ilişkisi, Japonya'da, 321, 322
sözleşme ilişkileri-statü ilişkileri ayrımı, 310
sözleşme kavramı:
- Avrupa feodalizminde, 484
- feodal Japonya'daki zayıflığı, 289
- genel olarak, 484
spekülasyonlar (karaborsacılık):
- ABD'de, 168, 170, 174
- Çin'de, 256, 272
- Fransa'da, 121, 140
- Hindistan'da, 421-423
Stalincilik, 583
Stalinci terör, 583
stände, 229, 483
Star Chamber (İngiliz meclisi), 41, 41n, 45, 47
statükoculuğun anlamı, 242, 428, 601
suiistimal, bkz. "rüşvet ve suiistimal".
suikastlar, Japonya'da, 354, 358, 367, 367n, 522
su (kanalları) denetimi-"doğu despotizmi" ilişkisi, 217, 484
sulama ve su denetleme:
- Çin'de, 217, 253, 262, 268
- Hindistan'da, 392, 401, 430, 466, 470
- Japonya'da, 320
Sumitomo, 361
suyolu (kanallar) taşımacılığı, 38, 79, 170
suyolu taşımacılığının ticari tarıma geçişteki önemi, 491
Svadeşi (Gandi'nin "biz-öteki" ayrımı), 438-442
Svarac (Gandi'nin bağımsızlık ilkesi), 438

Ş

Şakay Tayşuto (Japon İşçi Partisi), 359
şarap üretiminin önemi, Fransa için, 77, 78, 79, 80
şarap ticareti-Fransız Devrimi ilişkisi, 79
şarap ticareti-yün ticareti karşılaştırması, 79-80
şeng-yüan, 221
şerit sistemi, tarımda, 38, 39, 134, 262, 573
şiddet, 58, 348, 518, 578, 583; bkz. "devrimci şiddet".
şiddet-barışçı değişme ilişkisi, 30, 57-60
şiddet-demokrasi ilişkisi, 59

şiddete (zora) başvurma:
- ABD'de, 176, 194
- Çin'de, 247, 266, 279
- Fransa'da, 122, 139, 142, 143
- Hindistan'da, 378, 434, 437, 443, v.s.i.
- İngiltere'de, 64
- bkz. "terör".
- Japonya'da, bkz. "suikastlar".
şiddete başvurmama ilkesi, 378, 435 vd.
şiddetin görevi, 44
şiddet politikası, 117, 118, 348, 350, v.i.s.
şikâyetnameler, bkz. "*cahiers*".
Şinto dini, 354, 510, 568
şizoku, 305, 336
Şogan, 288, 290, 291, 293
Şoganlık, Japonya'da, 285, 286, 287, 289

T

tabandan gelen devrim, 112, 509
"tabandan gelme faşizm", 360
tacir kültürü, 295
tacirler:
- Çin'de *mandarin*'liğe girişleri, 223
- İngiltere'yi çağdaş topluma götürüşleri, 40
- Hindistan'daki durumları ve tutumları, 383, 384, 385, 435
- Japonya'daki durumları ve tutumları, 291-296, 333, 352
- soylularla çatışmaları, İngiltere'de, 60, 60n
Tac Mahal'in maliyeti, 389
Tag'lar (haydut) kastı, 402
tahıl dışsatımının önemi, Prusya'da, 535
tahıl ikmali:
- Çin'de, 215n
- Fransa'da, 215n
tahıl sorunu, Fransa'da, 76, 124
tahıl ticaretine kısıtlamalar:
- Fransa'da, 109, 114
- İngiltere'de, bkz. "Tahıl Yasaları".
- Japonya'da, 347, 348
Tahıl Yasaları, İngiltere'de, 63, 63n, 65
Taiping Ayaklanması, 234, 235, 247, 267, 269
takvim sorunları, Fransız Devrim'inde, 125n
Taocu düşünce, Taoizm, 274, 580
tarıma devlet desteği, Japonya'da, 343
tarımcı bürokrasiler, 283, 376, 380, 485, 532; bkz. "tarımsal bürokrasi".
Tarımcılar Birliği, Almanya'da, 519
tarımcı radikaller, Japonya'da, 361
tarımda düşük verimlilik, Hindistan'da, 395, 461, 462, 463, 464
tarım demokrasisi, ABD'de, 156
tarım işçileri, "rençperler":
- devrimle ilişkileri, 527
- Fransa'da zengin köylülerle ilişkileri, 86, 105, 107, 116, 126, 146
- Fransa'da Vendée karşı devrim bölgesinde bulunmayışları, 135, 138
- İngiltere'de çitlemelerden etkilenişleri, 56-57, 594
- Hindistan'da, alt kast ve kast dışı gruplar olarak, 396, 396n, 409, 432-434
- Japonya'da, ücretli emeğin doğuşuyla ilişkileri, 325
- bkz. "kır proletaryası", "*cottager*"ler".
"tarım kapitalizmi ruhu", 84
tarım proletaryası, Çin'de, 261

tarımsal bürokrasi:
- bürokratik mevkilerin satın alınması, 234
- Çin'de bürokrasi üyelerinin giriş sınavıyla alınmaları, 211, 228
- genel olarak, 22, 90, 283, 376, 381, 382, 483-486, 509, 532
- Hindistan'daki durum ve tutumları, 376, 377, 380-392
- Japonya'daki merkezi feodal niteliği, 286, 289, 294
- Rusya'daki durum ve tutumları, 284, 484, 546
tarımsal krediler, Hindistan'da, 461, 462
tarımsal verimliliğin artışı, Japonya'da, 315, 324, 329, 331, 339, 465
tarımsal yayın, Japonya'da, 324
tarım teknolojisi:
- Çin'de geriliği, 239, 240, 260
- Fransa'da Devrim öncesindeki geriliği, 77-84
- Hindistan'da, değişmeye engel oluşturuşu, 452
- Hindistan'da, düşük verimlilikle ilişkisi, 392-395, 404, 418, 424, 424n, 452, 468, 469
- İngiltere'de, büyük çiftliklerde yarattığı gelişmeler, 37, 38, 51-53, 53n
tarla açma, 38, 425
tarihi kahramanlara dayandırma, 487
tarihsel benzerlikler-yüzeysel benzerlikler ayrımı, 207, 207n
tarihsel evrimin evreleri, 495, 496
tarihsel süreklilik sorunu, 373
tarihte özdeşlik, 251
tarih kitaplarında yan tutma eğilimi, 582
tarihyazıcılığında revizyonizm, 587-588
"taşımacılık devrimi", 170
taşra soylusu, Fransa'da, 83
tayınlama, 123
tefeciler:
- ABD'de, 193
- Hindistan'da, 377, 418, 421, 422, 422n, 424, 462, v.i.s.
- Japonya'da, 297, 314, 329
tefecinin işlevleri, 422
"tehlikeli düşünceler", Japonya'da, 304
teknoloji, 308, 541; bkz. "tarım teknolojisi".
Telingana (Hint köyü) Ayaklanması, 446-447
tepeden inme devrim:
- Almanya'da, 481
- Çin'de, 279
- faşizmle ilişkisi, 503, v.i.s.
- genel olarak, 22, 583
- Japonya'da, 283 vd., 302, 306, 481
- Rusya'da, 206
"tepeden inme faşizm", 360, 503, v.i.s.
Termidor, 112, 128, 194
terminoloji-devrimlerin çözümlenmesi sorunu, 530n
terör:
- Çin'de, 221, 221n
- Fransa'da, "Beyaz Terör", 129
- Fransa'da, "Kızıl Terör", 141
- Fransız Devrimi'nde, 102, 111, 116, 118, 139 vd., 595, 596
- İngiltere'de, on sekizinci yüzyılda, 513
- Japonya'da, 358, 359, 362
- Sovyet Rusya'da, Stalin döneminde, 583
Terör dönemi, Fransız Devrimi'nde, 595, v.i.s.
terriers, 88
tezek yakma, Hindistan'da, 393, 393n
Thug, 402, bkz. "Tag'lar".

ticareti kınayıcı tutum:
- Çin'de, 232
- Fransa'da, 81, 82
- Japonya'da, 293, 294, 347
ticaretin önündeki kültürel, yasal engeller, 82, 83, 435
ticaret kafası, 32, 383
ticaret-kültür ilişkisi, 79
ticari tarım:
- biçiminin önemi, 489
- burjuvaziyle bağlantısı, 491, 492
- demokrasinin koşulu olarak, 499
- geçiliş koşulları, 490, v.i.s.
- suyollarıyla ilişkisi, 491
ticari zihniyet, 35n, 79, 83, 84
tokenizm, 175n
Tokugava Şoganlığı, 285-286
topluluk ayrıcalıkları, 93, 229, 484
topluluk duyguları, 449
Topluluk Kalkınması Programı, Hindistan, 456, 456n, 458, 459-472, 475
toplumda yatay, dikey bölünmeler, 595
toplum kalkınması, bkz. "topluluk kalkınması".
toplumsal akışkanlık, 67
toplumsal değişme, 561
toplumsal denetim sistemleri:
- Hindistan'da, 399, 400, 401
- Japonya'da, 311, 323, 332, 358, 371; bkz. "*pao-çia*".
"toplumsal laboratuvar" deneyimi, Çin'de, 243
toplumsal süreklilik varsayımı, 561
toplumsal yapı farklılıklarının önemi, 307
toplumsal yapıyı değiştirmeden çağdaşlaşma çabası, 512
toplumsal yarar kavramı, 52
toplumun radikal eleştirileri, 559
toplumun tutucu eleştirileri, 559
toprağı başında bulunmayan toprak beyi:
- Hindistan'da, 427
- Çin'de, 229
toprağın bolluğunun etkileri, Hindistan'da, 388, 394, 422
toprağın satılamazlığı:
- Hindistan'da, 380, 421
- Japonya'da, 304, 304n
toprak beyi-kiracı ilişkileri:
- Hindistan'da, 425-428
- Japonya'da, 326, 327, 343, 344, 365
toprak beyleri:
- Çinde: asalak yönleri, 216, 236-245; bürokrasiyle bağlantıları, 210-220, 221-222, 228; kiracıyla ilişkileri, 228
- Fransa'da: asalak yönleri, 72, 80, 81, 86-88, 96, 97, 491;
- Toulouse'u ticarete yöneltişleri, 85-88; Vendée'de bulunmayışları, 130, 132-136
- Hindistan'da: asalak yönleri, 409-410, 416 vd., 425-429, 451, 500, v.i.s., tefecilerin toprak beyi oluşları, 423-424; "yoksul toprak beyleri", 427-428, 457
- Japonya'da: asalak yönleri, 341-344; köylü kökenden gelenleri, 327, 331, 337, 339, 341; yetke yapısıyla ilişkileri, 331-333, 349, 357, 367-370, 373
- Rusya'da, durum ve tutumları, 491, 526
- aynı zamanda bkz. "*gentry*", "*Nohon-şugi*", "sınıflar", "*zemindar'lar*".
toprak dağılımı ve kiracılığı:
- Almanya'da, 520, 520n

- Amerika'da, Güney'de, 157-158, 190-192
- Çin'de, 214-217, 228-229, 240-242, 245, 258, 259, 263-264, 272-273, 279-280
- Fransa'da, 72-73, 86-88, 104, 105-106, 116, 134-149
- Hindistan'da, 387-390, 393-396, 423-426, 428-430, 431-433, 446, 458, 459
- İngiltere'de, 36-38, 45, 51-57, 592-595
- İtalya'da, 523
- Japonya'da, 286, 312, 325-327, 338, 339, 340, 365, 366

toprak fiyatlarının yükselmesi, Hindistan'da, 421
toprak kavramının "meta" yönünde değişmesi, 32, 34, 35, 304, 305, 421
toprak kiraları:
- Çin'de, 244
- Hindistan'da, 424
- Japonya'da, 343

toprakların aristokratlarca geri alınması, Fransa'da, 144
toprakların az sayıda kişinin elinde toplanması:
- Hindistan'da, 428-430, 432-434, 466-467
- Japonya'da, 338, 340-341

toprakların bölüşülmesi:
- ABD'de, 172, 190, 192, 196
- Çin'de, 214n, 279, 280
- genel olarak, 573
- Fransa'da, 105, 107n, 117, 118
- Hindistan'da, 460
- Rusya'da, 549, 549n

toprakların temizlenip tarıma açılması, Hindistan'da, 425
toprak mülkiyeti-köyün birliği ilişkisi, 264
toprak mülkiyeti, statü simgesi olarak, 68
toprak reformu:
- ABD'de, 190, 192
- Çin'de, 242, 269, 279
- Hindistan'da, 454, 456, 457
- Japonya'da, 368

toprak sahibi (yukarı) sınıflar:
- burjuvaziyle ilişkileri, 491, 492
- düşünceleri, bkz. "Katonculuk".
- genel olarak, 567
- Hindistan'da, 438

Toprak Sahipleri Derneği, Japon, 344
toprak satış yasağı:
- Hindistan'da, 423
- Japonya'da, 304, 304n

topraksız köylüler, Çin'de, 273
toprak vergisi-verimlilik ilişkisi, Japonya'da, 336, 337, 343
Toprak Vergisi Yasası, Japon, 328, 342
totaliterlik:
- Çang Kay-şek'in kuramında, 251
- Çin'de, çağdaşlık öncesinde, 257-258
- endüstrileşmeyle ilişkisi, 17
- Japonya'da, feodal dönemde, 317, 371
- Japonya'da, günümüzde, 349, 355, 371, 372

totaliter partiler, Japonya'da, 360
Toulon, 141
Toulouse, 84-87
Töton Şovalyeliği, 534, 534n, 535
Tuileries sarayının ele geçirilişi, 112, 115, 118
Tung-çih Restorasyonu (1862-1874), 232, 247
tutuculuk:
- ABD'de, tarım eliti-iş çevreleri koalisyonuyla ilişkisi, 191-194, 200

- Almanya'da, toprak sahibi elit-yeni doğan burjuvazi koalisyonuyla ilişkisi, 485, 488, 493, 506-511, 515
- Çin'de, kırsal ve kentsel elitlerle ilişkisi, 236, 251, 257, 258
- devletin rasyonalizasyonuyla ilişkisi, 509-511
- Hindistan'da, Gandi'nin geçmişi ülkûleştirişinde, 443
- Hindistan'da, köylünün burjuvaziyle ittifakında, 442, 453-454
- İngiltere'de, toplumsal temelleri ve yabancı tehdidiyle ilişkisi, 59-66, 511-516
- Japonya'da, köylülüğün yüceltilmesinde, 297
- Japonya'da, tarımsal elit-doğmakta olan burjuvazi koalisyonuyla ilişkisi, 301-302
- bkz. "Katonculuk", "Konfüçyüsçülük", "gericilik", "*Nohonşugi*".

tutucu eleştiri, 559

U

ulusçu aşırılık, 367
ulusal bilinçlilik, Japonya'da, 284
ulusal birlik sorunu:
- ABD'de, bkz. "İç Savaş".
- Çin'de, 239, 309
- Hindistan'da, 447
- ulusal eğitim sisteminin kurulmasının önemi, 509

ulusçuluk:
- aşırı yurtseverlikle bağlantısı, Japonya'da, 354-358, 360-363, 367
- Çin'de, 238
- Hindistan'da, 379, 399n, 410, 436, v.i.s., 442, 474
- Hindistan'da, köylü uysallığı ile ilişkisi, 377, 440, 441
- Hint ulusçuluğunda şiddete başvurmama, 437-445
- Japonya'da, Meici yönetimi zamanında, 344, 345-346, 346n, 354-358, 359-363

Uttar-Pradeş, 434
uzmanlaşmacılık, 153, 184, 564
Uzun Parlamento, 45, 589, 589n, v.i.s.
Uzun Yürüyüş, Çin Komünistlerinin, 276

Ü

ücretli emek, Japon kırsal bölgelerinde, 326
"Üçüncü Tabaka", 596
üretim araçlarında özel mülkiyet devrimi, 496
üstbey-köylü ilişkisi, 542
üstyapı, bkz. "altyapı-üstyapı ilişkileri".

V

vaine pâture, 106, 106n
vatan kavramının faşizm için anlam ve önemi, 521, 568
veba, bkz. "kara ölüm".
Vendée, 121, 123
Vendée karşı devrimi, 123, 129-142, 596
Ventose kararnameleri, 127
vergilendirme:
- Çin'de, imparatorluk döneminde, 219, 231, 235
- Çin'de, mükelleflerin kolektif sorumluluğu, 262
- Hindistan'da, İngiliz yönetiminde aranan çözümler, 406, 410; bkz. "*zemindari*", "*riyotvari*".
- Hindistan'da, Mogul dönemi vergi mültezimliği, 386, 395
- Hindistan'da ve Japonya'da zıt sonuçları, 395

- Japonya'da, 288, 311, 314, 315, 328, 342
vergilendirme-verimlilik ilişkisi, Japonya'da, 316
vergi sistemleri, Hindistan'da, 395; bkz. *"riyotvari"*, *"zemindari"*.
vergi sistemine tepkiler, Rusya'da, 579
vergi toplayıcıları, Hindistan'da, Müslüman, 445
vergi yükü, Çin'de, 278
verimlilik, bkz. "tarımsal verimliliğin artışı".
Versailles, 76, 82, 102
Victoria dönemi, 66
Vichy yönetimi, Fransa'da, 567

W

Waterloo Savaşı, 61, 514
Weimar Cumhuriyeti dönemi, 508
Weistum, Weistümer, 539, 539n

Y

yabancı düşmanlığı:
- Çin'de, 224
- Hindistan'da, 517
- Japonya'da, 286, 292
- köylüde, 575
yabancı tehlikesi, bkz. "dış tehlike".
- Yağlı kartuş söylentisi, 412
Yahudi düşmanlığı:
- Almanya'da, 520
- Rusya'da, 516
Yahudilere benzeyen kast, 383
yakınma-devrim ilişkisi, 553
yamen, 221, 255
yansızlık sorunu, 560-562, 599-600
yapay ayrımların evrenselliği, 400, 401
yargı soyluları, Fransa'da, 99
yarıcılık, 466; bkz. "ortakçılık", "toprak kiracılığı".
- ABD'nin güneyinde, İç Savaş'tan sonra, 193
- Çin'de, imparatorluk zamanında, 214
- Çin'de, günümüzde, 216
- Fransa'da, 88
yarı parlamenter yönetimler, 508
Yasuda, 361
yayılma politikaları, bkz. "emperyalist eğilimler".
Yemin Koşulu (1868), Japon, 303n
yeniden feodalleşme:
- Almanya'da, 538, 538n
- Japonya'da, 294
"yeniden inşa" dönemi:
- ABD'de, 191, 196
- Çin'de, 243, 249
yeniden inşa döneminde köylünün rolü, 553-554
"yeni düzen", 360
yeni soyluluk:
- Fransa'da, 67, 67n, 74
- Japonya'da, 334
yerel bölücülük, devrim taktiği olarak, 450
yerelcilik, 575
yerel çıkarlar, Fransa'da, 124
yerel despotluklar, Hindistan'da, 387
yerel yöneticiler sorunu, Hindistan'da, 389
yerleşik çıkarlar, 470, 585
yerlicilik:
- Hindu örneğinde, 438, 449, 517
- Rusya'da, Yahudi düşmanlığıyla bağlantısı, 516
26 Şubat [1936] Olayı, Japonya'da, 360

yoksullaşma:
- Fransa'da, 75, 140
- İngiltere'de, 57
yoksulluk:
- ABD'de, 169
- Çin'de, 213, 239, 263-272
- Fransa'da, 77, 107, 140
- Hindistan'da, 433, 441, 446, 475-476
- İngiltere'de, 57
- Japonya'da, 312, 323
yoksulluk-devrim ilişkisi, 273, 447
yoksulluk-görkem ilişkisi, Hindistan'da, 382
yoksulluk yardımı, İngiltere'de, 57
"yoksul toprak beyleri", Hindistan'da, 427
yorum yöntemleri, 419
yöneticiden özerk kişi ve grupların önemi, 484
Yunanistan, 508n
yurtsever aşırılık:
- Hindistan'da, 517
- Japonya'da, 309, 314, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 361n
Yurtsever Doğruluk Derneği, Japon, 314
yüksek burjuvazi, Fransa'da, 145
"yükselen beklentiler devrimi", 547
yün ticareti, 31-33, 33n, 34, 492
yün ticareti-demokrasi ilişkisi, 31, 492
yün ticareti-şarap ticareti karşılaştırması, 79-80

Z

zakon linçe (Rusya'da linç), 516
zamanlama öğesi, toplumsal etmenlerin etkileşimindeki rolü, 310
zanaatçılar, 384, 555, 575, 581; bkz. "elzanaatları".
zaybatsu, 346, 347-348, 361, 361n
zemindari, 410, 412
zemindar'lar:
- Hint hükümetinin haklarında izlediği politika, 457, 542
- İngiliz yönetimi Hindistanı'ndaki durumları, 408-410, 425-432
- Mogul yönetimi Hindistanı'ndaki durum ve tutumları, 388-391
zengin düşmanlığı:
- Fransa'da, 118, 118n, 119
- Japonya'da, 361, 570
- Katonculukta, 570
zengin köylüler, Hindistan'da, 423, 424
zenginler yönetimi, bkz. "plütokrasi".
zengin-yoksul bölünmesi, Japonya'da, 278
zincirleme kiracılık, Hindistan'da, 426, 429
zora başvurma, 122; bkz. "şiddete başvurma", "terör".
zora dayalı siyasal sistemler, 504; bkz. "emek baskıcı sistem".
zorlama:
- Hindistan'da, 452, 477
- Japonya'da, 478
- bkz. "şiddet", "baskı".
zorunlu askerlik:
- Fransa'da, 138
- Japonya'da, 305, 330, 330n, 332
zorunlu eğitim, Japonya'da, 330
zor yoluyla İslamlığa geçirme, Hindistan'da, 449
zümre dokunulmazlığı, 484

Barrington Moore'un *Toplumsal Kökenler*'i ve Ötesi: 1960'lardan Günümüze Toplumsal Tarih Çözümlemesi*

George Ross, Theda Skocpol, Tony Smith ve Judith Eisenberg Vichniac

Barrington Moore'un 1966'da yayınlanan *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri: Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü*[1] adlı kitabı, yeni araştırma gündemlerinin oluşması ve geniş kapsamlı (makroskopik) toplum bilimi üstüne yeniden düşünülmesi için esin kaynağı oldu. Bir yandan yeni bir dönemin habercisi, bir yandan karşılaştırmalı araştırmanın örnek bir uygulaması olan kitap ayrıca, özgürlük ve ezilmenin toplumsal etkileri gibi ahlaki yönden önemli sorulara yanıt arayan, demokrasinin, devrimlerin, komünizmin ve faşizmin çağdaş dünya tarihindeki yerini sorgulayan bir eserdi. İleri sürdüğü kanıtlar kadar, bunlardan da önemli olarak ortaya koyduğu entelektüel ve yöntemsel örneğin gücü sayesinde *Toplumsal Kökenler* Amerika Birleşik Devletlerinde ve başka yerlerde araştırmacılara yeni ufuklar açtı.

Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri hakkında günümüzde bu yargıya varmak, kitabın yayınlandığı sırada bunu yapmaktan çok daha kolaydır. Ancak kitabın böyle bir etki yapabileceğini o günden öngören eleştirmenler de olmuştur. J. H.

* George Ross, Theda Skocpol, Tony Smith ve Judith Eisenberg Vichniac, "Barrington Moore's *Social Origins*, and Beyond: Historical Social Analysis since the 1960s", Theda Skocpol (ed.) *Democracy, Revolution and History*, Ithaca ve Londra, 1998, Cornell University Press, s. 1-21.

1 Barrington Moore, Jr., *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World* (Boston:Beacon Press, 1966).

Plumb'un *New York Times Book Review*'da yazdığı şu satırlar buna iyi bir örnektir: "Bu, yapmaya çalıştığı şeyler kadar, başardıklarıyla da son derece önemli bir kitaptır... Kitabın başından sonuna kadar hem bilimsel, hem özgün hem de çok ender rastlanan bir yeteneğin, insana dair gerçeğin derin bilincine vakıf bir aklın işleyişine tanık oluyoruz... Bu kitabın bütün bir genç Amerikalı tarihçiler kuşağını etkilemesini ve onları gerçekten anlamlı sorunlara yönlendirmesini bekliyorum."[2] Plumb'un öngörüsü şunları yazan C. Vann Woodward'un sözlerinde de yankılanmakta: Barrinton Moore, Jr. bu büyük ve çok iyi düşünülmüş kitabında Batı'nın ve Doğu'nun belli başlı uluslarının çağdaş endüstri toplumuna erişmek için kat ettikleri tarihsel yolların haritasını çıkarıyor... Karşılaştırmalı tarihte bir köşe taşı olan kitap, bugün bulunduğumuz noktaya nasıl vardığımızı öğrenmeye çalışan tüm ülkelerin bilim adamları için boy ölçüşecek bir çalışmadır."[3]

İngiltere, Fransa, ABD, Almanya, Japonya ve Hindistan'ın birkaç yüzyıl boyunca geçirdikleri toplumsal, ekonomik ve siyasal dönüşümlerin haritasını çıkarmak gibi iddialı kapsamına karşın *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri,* cömert fonların desteğini alan dev bir "çok disiplinli" araştırma ekibi tarafından gerçekleştirilmiş değildi. Tersine bu, klasik eğitimden geçmiş, çalışma odasında tek başına çalışan bir bilim adamının eseriydi.[4]

Bilime Adanmış Bir Yaşam

Disiplinli bir çalışma tarzına sahip, katı bir insan olan Barrington Moore, Jr., 1913'te dünyaya geldi ve New York şehri ile Rhode Island'daki Newport'ta büyüdü. Williams College'de tamamladığı lisans eğitimi sırasında eski Yunanca ve Latince'yi öğrenmiş, sosyoloji doktorası için Yale Üniversitesi'nde Albert Galloway Keller'in denetiminde çalışmıştı. II. Dünya Savaşı sırasında Birleşik Devletlerin askeri çabasına destek olmak amacıyla strateji analizcisi olarak görev yaptıktan sonra tüm yaşamını hoca ve araştırmacı olarak akademik dünyada geçirdi. 1945-1947 arasında Chicago Üniversitesi'nin çokdisiplinli Toplum Bilimleri Bölü-

2 J. H. Plumb, "How It Happened", *New York Times Book Review* 71 (1966).

3 C. Vann Woodward, "Comparative Political History", *Yale Review* 56 (1967).

4 Dennis Smith, *Barrington Moore: A Critical Appraisal* (Armonk, N. Y. : M. E. Sharpe, 1983), s. 3. Bu Moore'un hayatı ve eserleri üstüne yazılmış çok iyi bir değerlendirmedir.

münde ders verdi. Daha sonra Harvard Üniversitesi'ne geçti ve çalışmalarını buradaki Rusya Araştırmaları Merkezi'ne bağlı olarak, bölümün yönetsel sorumluluklarına ve mesleki politikalarına hemen hiç karışmadan sürdürdü. Moore yıllarca Harvard'ın lisans ve lisansüstü öğrencilerinin katıldıkları küçük seminer türü sınıflara ders verdi, klasik toplum kuramı ve kapsamlı karşılaştırmalı tarih araştırmalarının zorluklarını göğüsleyebileceğini düşündüğü dikkatle seçilmiş bir avuç öğrenciyle ilgilendi. Bu arada giderek genişleyen ilgi alandaki bilimsel çalışmalarını karısı Elisabeth (yakınları için Betty) C. Moore'la yakın işbirliği içinde sürdürmekteydi.

Betty'nin ebeveyni yirminci yüzyıl başlarında Japonya'dan Birleşik Devletlere göç etmişlerdi. Kısıtlı olanaklarına karşın beş çocuklarına (Betty üçüncüsüydü) iyi bir eğitim verebildiler. Betty Berkley Üniversitesi'nin Dilbilim bölümünden yüksek lisans derecesi almış ve II. Dünya Savaşı'nın başladığı dönemde aynı bölümde ders vermeye başlamıştı. Pearl Harbor'un ardından Batı yakasından ayrılmak zorunda kaldı ve Adalet Bakanlığı'nda, Barrington Moore'un görev yaptığı dairede bir iş buldu. 1944'te evlendiler. Kırk sekiz yıla yakın süren bir evliliğin ardından Betty, 1992 yılının "Sevgililer Günü"nde öldü.

1980'in sonlarında yaptığı bir konuşmada Barry kitaplarının "aile emeğine" dayalı olduğunu anlatmıştı. Betty, her kitabın ikinci elyazması taslak ortaya çıktıktan sonra olmak üzere Moore'un bütün kitaplarının redaksiyonunu yapmış ve yayıncılığı ilgilendiren tüm ayrıntılarla yakından ilgilenmiştir. İlk kitabını yayınlamadan önce yaptıkları bir anlaşma gereğince Barry'nin yazılarından kazandığı yayın haklarının tümü Betty'ye ödenecekti. Çift, ağır çalışma tempolarına uygun bir yaşam tarzı benimsemişlerdi. Gündelik yaşamın gereklerini birlikte yerine getirir, düşünceler, meslekdaşlar, dostlar konusunda herşeyi paylaşırlardı. Bir şehir kızı olmasına karşın Betty sonunda Barry'nin kayak ve yelken sevgisini de paylaştı ve bunlar bilimsel çalışma dışında kalan boş zamanlarının başlıca eğlencesi oldu.

Moore aslında" Rusya uzmanı" olsa da, uzmanlık alanına giren konularda bile dar bir yaklaşım benimsemekten uzaktır. Moore'un Sovyetler Birliği ve buradaki komünist diktatörlük üstüne çalışmaları, evrensel önemdeki bu ulusal soruna karşılaştırmalı ve kuramsal açılımlar getirmiştir.[5] Daha önemlisi, *Toplum-*

5 Örneğin, bkz. Barrington Moore, Jr., "The Influence of Ideas on Policies as Shown in the Collectivisation of Agriculture in Russia", *American Political*

sal Kökenler'den çok önce ve çok sonra yayımladığı tüm eserlerinde Moore insanlık durumuyla ilgili kapsamlı düşünceler sergilemiştir. 1940'larda, "Toplumsal Tabakalaşma ve Toplumsal Denetim" ve "Sınıf Mücadelesine Karşılaştırmalı Bir Bakış" makalelerini yazdı.[6] 1958'de Moore, Siyasal İktidar ve Toplumsal Kuram adını taşıyan dikkate değer bir derleme yayınladı. Burada, "Endüstri-öncesi Toplumlarda Totaliter Unsurlar", "Yeni Skolastisizm ve Siyaset İncelemesi", "Endüstri Toplumlarında Uyumluluk Üstüne Düşünceler" ve "İlerleme, Devrim ve Özgürlük Kavramları Üzerine" gibi birbirinden putkırıcı yedi "inceleme" bir araya getirilmişti. Moore'un 1966'da yayınlanan *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*'nin dışında geniş kapsamlı başka kitapları da vardı: 1972'de yayınlanan İnsanların Sefaletinin Sebepleri ve Bunları Yoketmenin Yolları Üzerine Bazı Öneriler ve 1978'de yayınlanan Adaletsizlik: Boyuneğme ve Başkaldırının Toplumsal Temelleri.[7]

Barrington Moore, Jr. meslek yaşamı boyunca Talcott Parsons, Gabriel Almond, Samuel P. Huntington ya da Immanuel Wallerstein gibi başka etkili toplum bilimcilerin yaptıkları faaliyetlerden her zaman uzak durdu. Akademisyenlerin bilimsel toplantılarına hemen hiç katılmadığı gibi, meslek etkinliklerine başkanlık yapmak ya da meslek örgütlerinin yönetimine girmek gibi önerileri kabul etmedi. Toplum bilimlerinde büyük kavramsal şemalara fazla değer vermeyen Moore, kuramsal paradigmalar üstüne verilen kavgalara taraf olmak istemediği gibi, çömezlerini bir araya getiren bir "okul" oluşturma yolunda herhangi bir çabası da olmadı. Zaten öğrencilerin bu kendine özgü ve zor hocayla çalışabilmek için hayli uğraşmaları gerektiği gibi, sonradan iş piyasasında onlara "arka çıkması"nı da beklememeleri ge-

---

Science Review 41, no 3 (1947): 733-43; Moore, *Soviet Politics-The Dilemma of Power: The Role of Ideas in Social Change* (Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1954); ve Moore, *Terror and Progress. USSR: Some Sources of Change and Stability in the Soviet Dictatorship* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1954).

6 Barrington Moore, Jr. , "The Relation between Social Stratification and Social Control", *Sociometry* 5, no. 3 (1942): 230-50; ve Moore, "A Comparative Analysis of Class Stuggle", *American Sociological Review 10*, no. 1 (Şubat 1945): 31-37.

7 Barrington Moore, Jr., *Reflections on the Causes of Human Misery and on Certain Proposals to Eliminate Them* (Boston:Beacon Press, 1972); ve Moore, *Injustice: The Social Bases of Obedience and Revolt* (White Plains, N. Y.: M. E. Sharpe, 1978).

rekirdi. Öğrencilerin Moore'dan öğrendikleri belirli bir araştırma üslubu ve bilim adamlığı yaşamına yol gösteren bir dizi heyecanlandırıcı değerdi. Gerek öğrencileri gerek meslekdaşları ondan, varsayımları yeniden sorgulamayı, tarihsel ve toplumsal değişmeleri daha derinliğine araştırmayı öğrendiler.

İlk bakışta, Moore'un bu kendine özgü kariyeri ve "fildişi kule" yaklaşımından çağdaş bilimler dünyasını bir dönemece getiren şeyler çıkacağını beklemek zor görünüyor. Kuşkusuz, 1960'lar ve 1970'lerde Moore'un şahsını aşan toplumsal ve entelektüel güçler ortaya çıkmıştır. Gene de, bu eğilimler Moore'un bilimsel çalışmasıyla aynı telden çalıyordu ve bir ölçüde de olsa, başta *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenler*'i olmak üzere onun eserlerinden etkilenmişti.

Tarihsel ve Karşılaştırmalı Araştırmaya Dönüş

1950'lerde ve 60'lı yılların başında Amerikan akademik dünyasını ziyaret edenler, II. Dünya Savaşı'ndan sonraki kritik yıllarda üniversitelerin gerçekleştirdiği atılım ve gelişme sonucu kendilerini kanıtlamış saygın toplum bilimi disiplinleri ve bilim adamlarıyla karşılaştılar. Toplum bilimlerinde araştırma imparatorlukları kurulmuş, hocaların ücretleri artmış, toplum bilimi dersleri eskiden doğa bilimleri ve edebiyat dallarıyla sınırlı olan yüksek okulların lisans programlarına girmiş ve sayıları hızla artan doktora programlarını tamamlayan mezunlar tüm ülke, hatta dünya genelinde açılan yeni meslek konumlarını doldurmaya başlamışlardı. Keynesgil çağın ulusal ekonomik refahını yaratan yöneticilere akademik danışmanlık yapmalarından dolayı toplum bilimlerine duyulan bu ilgiden ilk yararlananlar iktisatçılar oldular. Ancak, yabancı ülkeler üstüne uzmanlaşanlar, toplum bilimciler ve kendilerine artık "siyaset bilimci" adını verenler de bu yolda oldukça başarılıydılar.

Savaş sonrasında yükselen bu ilk dalgayı yakalayan akademik toplum bilimleri genellikle tarihe kayıtsızdılar ve Birleşik Devletler'deki yerleşik düzeni sorgulamadan benimsiyorlardı. Wright C. Mills'in bir manifesto niteliğindeki 1959 tarihli eseri, *Toplumbilimsel İmgelem*'de *(The Sociological Imagination)* işaret ettiği gibi Amerikalı akademisyenlerin ilgisini ya "büyük teori" ya da "soyutlanmış olgusalcılık"[8] çekmekteydi. Başka bir deyişle,

8 Wright C. Mills, *The Sociological Imagination* (New York: Oxford University Press, 1959).

ya acilen bütün zamanlar ve bütün ülkeler için geçerli bir takım teoriler geliştirmeye çalışıyorlar, ya da çağdaş Amerikayı ilgilendiren sınırları belli toplumsal sorunlar hakkında istatistik toplamaya yönelik olgusal araştırmalar yürütüyorlardı. Bugünden bakıldığında böyle olması belki de kaçınılmazdı. Vakıfların ve hükümetin araştırmaya akıttığı bol miktarda para karşısında toplum bilimciler doğayı inceleyen bilim adamlarından hiç de farklı olmadıklarını kanıtlamaya soyunmuşlardı. Jeopolitik ve ekonomik açılardan Amerika dünyanın geri kalanından, geçici olarak da olsa koparken Batı dünyası Komünist Doğu'ya karşı verdiği zorlu soğuk savaş içine hapsolmuştu. Ülke içinde ya da dışında çalışan araştırmacıların kendilerine sunulan yeni araştırma ve hesaplama teknikleri yardımıyla toplayıp düzene koyacakları binlerce olgu vardı. "Çağdaşlaşma" ve "karşılaştırmalı kalkınma" konusuna akıl yoran yapısal-işlevselciler gibi kuramcılar, bütün yolların doruğunda dönemin Amerika'sının durduğu yere çıkmasının beklendiği (ya da en azından umulduğu) bir dünya hakkında olabilecek en kapsamlı genellemeleri yapma derdindeydiler. Bilim adamları Amerika'nın "sorunlar"ından söz ediyor ve bunları dikkatli bir incelemeye tabi tutuyor olsalar da, yaptıkları araştırmalar ya tümüyle akademik kalıyor ya da hedefi çok belli bir reformculuğa hizmet ediyordu.

Bu bakış açısıyla sorunu olan Wright C. Mills, savaş sonrası Amerikan toplum biliminde egemen olan bilme, akıl yürütme biçimlerini acımasızca eleştirmekteydi. Amacı kavram üretmekten başka bir şey olmayan kavramsal çabaları yerden yere vuruyor, teknik inceliklere baş koymanın araştırmacıyı anlamlı sorunlar sormaktan uzaklaştırabileceğini ileri sürüyordu. Akademik statükonun yol açtığı çarpıklıklara karşıt olarak Mills, toplum biliminin, toplumsal yapılar, tarihsel dönüşümler ve bunların içinde ve bunlara karşı eyleyen insan-aktörlerin manevra yetenekleri hakkında rasyonel bilgi edinme vaadini ancak tarihsel ve eleştirel olmakla yerine getirebileceğini savundu. Toplumu incelerken çağdaş gelişmeler ışığında yenilenecek "klasik gelenek"ten yararlanılmasını isteyen Mills, bilim adamlarından geçmişin ve bugünün insanlık durumuyla ilgili canalıcı soruları sormalarını bekliyordu. Ona göre bilim adamları iktidar ilişkilerini ve toplumsal değişme süreçlerini incelerken tarihsel kanıta ve karşılaştırmalı yaklaşıma yer vermeliydiler; varsayımları, kuramları ve teknikle-

ri kendileri için değil, önemli içerik arayışlarıyla ilintileri bağlamında tartışmalıydılar. Son olarak böyle bir eleştirel, tarihsel toplum biliminin seslenmesi gereken kitle, statükoyu etkin kılmaktan öte bir derdi olmayan yöneticiler değil, öğrenciler ve düşünen insanlar olmalıydı.

Mills'in, eğer yaşasaydı, Barrington Moore'un 1966'da *Toplumsal Kökenler*'i yayınlamasını yürekten alkışlayacağından, kitabı kendi toplumsal inceleme vizyonunu hayata geçiren bir eser olarak göreceğinden emin olabiliriz. Çünkü Mills ve Moore birbirine yakın iki bilimsel zihindi. Moore, Mills'in Toplumbilimsel İmgelem'in elyazmalarını okudukları için teşekkür ettiği bir düzine kadar meslekdaştan biriydi. Moore'un Sovyetler Birliği üzerine geçmişte yaptığı çalışmalar, Mills'in klasik geleneği sürdüren çağdaş toplum incelemelerinin iyi örneği olarak andığı az sayıda eser arasında yer alıyordu. Toplumbilimsel İmgelem, öncelikle Talcott Parsons ve Paul Lazersfeld'inkiler gibi çağdaş toplum bilimi çalışmalarını eleştirirken, bir elin parmaklarını geçmeyen sayıdaki iyi örnek arasında Franz Neumann, David Riesman, Max Weber ve John Kenneth Galbraith'in yanı sıra Barrington Moore, Jr.'in eserlerini saymaktaydı.

Mills'in *Toplumsal Kökenler*'i alkışlayacağı yönündeki beklentinin en iyi göstergesi, Toplumbilimsel İmgelem'in "Tarihten Yararlanma" başlığını taşıyan kilit bölümündeki tavsiyeleriyle Moore'un başyapıtında kullandığı yaklaşımı yanyana koyduğumuz zaman ortaya çıkar. Mills, "Tarihin sunduğu çeşitliliğe, toplumbilimsel soruları yanıtlamaktan çok, bunları doğru sorabilmek için ihtiyaç duyarız" diye yazar. "Eldeki tarihsel ve bugün var olan bütün toplumsal yapıları incelemeliyiz. Eğer var olan çeşitliliğin tümünü göz önünde bulundurmazsak... önermelerimiz olgusal yönden geçerli olamaz".[9] Öte yandan uzun zaman dilimlerini de göz önünde bulundurmalıyız, der Mills: "Tarihsel olmayan çalışmalar genellikle ya durağandırlar ya da dar bir ortamı çok kısa vadede ele alırlar. Bu da olağandır, zira kapsamlı yapıların farkına ancak bunlar değiştikleri zaman varırız; aynı şekilde değişmenin farkına varmak da ancak yeterli uzunlukta bir zaman dilimi göz önüne alındığında mümkündür."[10] *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri* bu vizyonu Mills'in 1959'da iyi örnek olarak anabileceği herhangi bir çağdaş toplum

9 Mills, *Sociological Imagination*, ss. 146-147.

10 Mills, *Sociological Imagination*, s. 149.

bilimi eserinden çok daha iyi karşılamaktaydı. Çünkü Barrington Moore'un bu anıtsal çalışması, siyasal iktidarın çağdaş dünyadaki örgütlenme biçimlerine, yani liberal demokrasi, faşizm ve komünizme götüren "farklı yolların" nedensel ve ahlaki gerçeklerini irdelemekteydi. *Toplumsal Kökenler* insanın özgürlüğü, çektiği acılar ve modernleşmenin maliyeti konularında yanıtlanması ahlaki yönden zor sorular sormaktaydı. Kitabın yazarı, varsayımlarla tarihsel kanıtlar arasında gidip gelerek ve altı ülkeyi, İngiltere, Fransa, ABD, Almanya, Rusya, Japonya ve Hindistan'ı karşılaştırarak yol almaktaydı. Son olarak kitap, 1300'lerden yirminci yüzyıla kadar geçen sürede meydana gelen tarihsel dönüşümleri gözden geçirmekteydi.

Toplumsal Kökenler, Amerikan akademi dünyasında tarih ve karşılaştırmalı tarihsel toplum bilimi araştırmalarının gelişmesinde önemli bir rol oynadı. Elbette, bu gelişme tek bir esere (ya da yazara) bağlanamayacağı için ileri sürdüğümüz savı kanıtlamak zordur. 1960'lardan başlayarak tarih ve karşılaştırmalı tarih araştırmalarının canlanmasına katkıda bulunan pekçok isimden ve değişik kuramsal-siyasal yönelimden söz edilebilir. Moore'un yanı sıra böyle bir listede yer alabilecek kişiler arasında Reinhard Bendix, Samuel P. Huntington, Charles Tilly, S. N. Eisenstadt, Michael Walzer, Seymour Martin Lipset ve Immanuel Wallerstein'in adları sayılabilir.

Daha önemlisi, eğer 1960'lı yıllarda ve sonrasında, aynı anda meydana gelen bir dizi demografik, jeopolitik ve toplumsal kopuş olmasaydı, yerleşik akademik toplum bilimlerinde gördüğümüz bu, köklü ve sürekli tarihsel "dönüş" de olamazdı. Amerika, sonunda kaybeden tarafı olduğu Vietnam savaşını sürdürürken patlak veren sivil (medeni) haklar ve öğrenci hareketleri, Amerikan kamuoyunun olan biteni sorgulamadan benimseme eğilimini sarstı. 1970'lere gelindiğinde Birleşik Devletler artık II. Dünya Savaşı sonrasında olduğu gibi, diğer endüstri toplumlarına egemen konumda olmaktan çıkmıştı. Dışarıda ve içerde meydana gelen bu gelişmeler Mills'in eleştirdiği büyük teori ve dar olgusal çalışma türü araştırmaların yeterliliği konusunda bir dizi soru uyandırdı ve eleştirel ve geniş kapsamlı yeni bilimsel araştırmaların önünü açtı. Gerçek dünyada bu değişiklikler olurken bir yandan da Amerikan üniversiteleri, eleştirel, tarihsel yönelimli toplum bilimleri alanında öğrenmek, öğretmek ve araştırma yapmak isteyen gençlerin akınına uğradı. Bugün orta yaşa

gelmiş, o zaman genç olan "altmışlar kuşağından" bilim adamları, Amerikan toplum bilimlerinde 1970'lerden bu yana genel kabul gören entelektüel merakları paylaşan ve buna uygun yeni, dört dörtlük mesleki programlar başlatan kişiler oldular. Eleştirel yaklaşımlı tarihsel araştırmaların Amerikan toplum bilimlerinde sağlam bir yer edinmesi, Amerikan Toplumbilim Derneği içinde Karşılaştırmalı ve Tarihsel Araştırmalar Bölümü (kuruluşu 1982-83), siyaset biliminde Gelişmiş Endüstri Toplumları Siyasal İktisadı Üzerine Konferans Grubu (kuruluşu 1978) gibi birimlerin, Siyaset ve Toplum (kuruluşu 1970), Kuram ve Toplum (kuruluşu 1974), Amerikan Siyasal Gelişme Araştırmaları (kuruluşu 1986) gibi dergilerin* ve Amerikan Siyasal Bilimler Derneği içinde Siyaset ve Tarih Bölümü'nün (başlangıcı 1989) kurulmasıyla gerçekleşti.

1970'li ve 80'li yıllarda karşılaştırmalı ve tarihsel toplum bilimlerinin gelişmesine ve kurumlaşmasına pek çok kişinin ve gücün katkısı olmuşsa da, derindeki entelektüel gelişmeler üzerinde katalizör etkisi yapan Barrinton Moore'un, özellikle *Toplumsal Kökenler*'de ortaya koyduğu bilimsel katkının merkezi rolü ihmal edilemez. Moore kuramsal ya da yöntemsel bir reçete geliştirmiş değildi. Yaptığı, bazı büyük sorunlar konusunda bağımsız bir eleştirel anlayışla çalışmak ve yazmaktan ibaretti. Ancak Moore'un *Toplumsal Kökenler*'i yazdığı sırada çağdaş dünyada varolan otoriter rejimlere karşılık liberal demokrasinin nasıl, hangi bedel ödenerek kurulduğunu ve geleceğinin ne olacağını bilebilmek çok önemliydi. Moore, Batı'nın Amerikan ve Avrupa tarihinde görülen ilerleme ve özgürlük değerlerine sahip çıkma iddiasını önemsemekle birlikte bunun ne ölçüde geçerli olduğunu eleştirel olarak da irdelemekteydi. Pek çok genç araştırmacının egemen akademik bağnazlıktan bağımsızlıklarını ilan edebilmek için entelektüel açıdan Marksizm'e ilgi duyduğu bir sırada Moore, çağdaş dünyada devrimler ve demokrasi konusunda Marx'ın ortaya attığı varsayımları hem kullanmakta hem de köklü biçimde değiştirmekteydi. Yaptığı, Marksgil, Webergil ve başka kuramsal yaklaşımları birbirine katarak kullanmaktı. Bunu yaparken, olguları ve nedenlerini dikkatle ve kapsamlı, karşılaştırmalı-tarihsel, en önemlisi de dar kafalı olmayan bir anlayışla incelemek gerektiğini vurguluyordu.

* *Politics and Society, Theory and Society, Studies in American Political Development.*

Yayınlandığı sırada pek çok kişi *Toplumsal Kökenler*'i genel çağdaşlaşma kuramları ve olgusal toplum bilimlerinden kesin bir kopuş gerçekleştiren, gerçek anlamda radikal (köktenci) bir çalışma olarak gördü. Oysa gerçekte *Toplumsal Kökenler* toplum bilimlerinin eski geleneklerini terk etmek yerine, onları gözden geçirmiş ve yeni bir canlılık kazandırmıştı. "Çağdaşlaşma"yı evrimsel bir kaçınılmazlık olarak değil, farklı yollardan varılabilecek bir sonuç olarak görmekteydi. Kuramsal eklektizme ve geniş kapsamlı karşılaştırmalı toplum bilimi hayal gücüne yeni bir pırıltı kazandırdı. Her şeyden önemlisi de, Wright C. Mills'in inançla savunduğu "kavramların tarihselliği ve tarihsel malzemenin vazgeçilmezliği" anlayışına yaslanan bir çözümleme tarzı geliştirerek kanıtın anlamını genişletti.

Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri bu sayede Barrington Moore'u şahsen tanımamış ya da doğrudan etkilenmemiş pek çok kişiyi, özellikle genç araştırmacıyı kışkırttı ya da onlara esin kaynağı oldu. Moore'un öğrencisi ya da onunla entelektüel ilişki içinde olan başka araştırmacılar onunkine yakın çalışmalar yaptılar ve kimi durumlarda da Moore'un şahsen hiç ilgilenmediği tarihsel ve karşılaştırmalı araştırmaları kurumsallaştırma çabalarına giriştiler. Buradaki önemli nokta, Moore'un örnek eserinin tutkuyla yapılan toplum bilimi araştırmalarını- ki bundan, büyük ve ahlaki yönden önemli konulara eğilen, meseleyi salt bir teknik ya da yorum olayı olarak görmeyip tersine, bunlara akıl yoluyla ve kapsamlı kanıtlar geliştirerek yaklaşan araştırmaları kastediyoruz- önlemek bir yana bunları canlandıran tartışmalara ve yeni arayışlara yol açmış olmasıdır.

Diktatörlüğün ve Demokrasinin Kökleri

J. H. Plumb ve C. Vann Woodward gibi *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*'ni erken bir tarihte önemseyen eleştirmenler eserin getirdiği yanıtlardan çok, sorduğu sorular ve oluşturduğu örnek nedeniyle etkili olacağını ileri sürürken doğru bir noktaya parmak basmışlardı. *Toplumsal Kökenler*'in yayınlanmasından bu yana geçen otuz yıl boyunca diktatörlük ve demokrasinin hangi köklerden türediğine açıklama getiren tezler, Moore'un gerçekleştirdiği türden, hatta daha kapsamlı karşılaştırmalı ve tarihsel araştırmalar yapmak isteyen bilim adamları tarafından tekrar tekrar ele alındı. *Toplumsal Kökenler*'in esin kay-

nağı olduğu ya da kışkırttığı tarihsel-karşılaştırmalı araştırmaların ve kuramsal tartışmaların hepsini gözden geçirmek için tek bir makale, hatta bir kitap yeterli olamaz.[11] Gene de bu kitabın [içinde okuduğunuz yazının da bulunduğu Theda Skocpol (ed.) *Democracy, Revolution and History*,* derlemesinin] I. bölümünde yer alan son yıllarda yayınlanan çeşitli kitaplara ve makalelere göz atarak, *Toplumsal Kökenler*'de geliştirilen nedensel açıklamaların esin kaynağı olduğu değişik araştırma alanlarının belli başlılarına değinme fırsatını bulacağız.

Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri'nin merkezinde yer alan tez, çağdaşlık öncesi Avrupa ve Asya'sının bürokratik krallıklarından yirminci yüzyılın faşizmine uzanan antidemokratik olan ve liberal olmayan rejimlerin temelinde sosyoekonomik nedenlerin bulunduğunu ileri sürmektedir. Vaka incelemelerinde Moore her zaman çeşitli kurumsal, sosyoekonomik ve konjonktürel faktörleri bir arada ele almıştır. Gene de açıklamalarında önceliği, görece "güçsüz" ticari-kapitalist gruplarla (kentli burjuvaziler ve pazar için üretim yapan çiftçiler dahil olmak üzere) "emek baskıcı" toprak sahibi üst sınıflar arasındaki egemen sınıf ittifaklarına vermiştir. Moore, bu tür ittifakların alt sınıfları çalıştırmak ve siyasi yönden denetim altında tutmak amacıyla merkezi ve baskıcı devlet otoritesini kurduklarını ve ona yaslandıklarını ileri sürer. Fransa, Rusya ve Çin gibi tarihi örneklerde baskıcı egemen sınıf ittifakları ve kurdukları tarımsal-bürokratik rejimler devrimlerle yıkılmış, bu da kapitalist ticaret burjuvazisinin varolup olmamasına bağlı olarak ya adım adım liberal demokrasiye geçişe (Fransa) ya da komünist diktatörlüklere yol açmıştır. Almanya ve Japonya gibi başka durumlarda ise Moore, baskıcı egemen sınıf ittifaklarının zamana direnebildiklerini, bunun da faşizme götüren yolu açtığını ileri sürer. Moore'a göre tarihsel olarak başını emek baskıcı soyluların çektiği bu baskıcı ittifakların pençesinden kurtulabilen tek örnek İngiltere'dir ve Moore İngiltere'nin bu özelliğini burada on altıncı yüzyıldan başlayarak pazar için tarımsal üretime geçilmesine ve bunu soyluların gerçekleştirmesine bağlamaktadır. Moo-

11 Jonathan Wiener, "Review of Reviews: The Barrington Moore Thesis and Its Critics", *History and Theory* 15 (1976): 146-75, *Toplumsal Kökenler*'e yayınlanmasından hemen sonra tepki veren eleştirileri değerlendirmekte ve kitabın önünü açtığı araştırma konularına işaret etmektedir.

* Theda Skocpol (ed.) *Democracy, Revolution and History*, Ithaca ve Londra, Cornell University Press, 273 s.

re, Birleşik Devletlerin bile çağdaşlaşma sürecinde emek baskıcı üst sınıfların damgasından kurtulamadığı görüşündeydi. Çünkü Moore Güneyli köle sahiplerinin ve onlara karşı ancak kısmen başarılı olan İç Savaş'ın Birleşik Devletlerin o tarihten sonraki demokratik gelişmesini engellediğini düşünüyordu.

Barrington Moore klasik Marksgil kuramın sınıf ilişkileri ve bunların siyasete etkisiyle ilgili düşüncelerinden kuvvetle esinlenmiş olmakla birlikte, bunlara yeni bir yaklaşım getirdi. *Toplumsal Kökenler*'in özgül katkısı, kapitalist burjuvazi ya da ücret karşılığı çalışan proletaryanın siyasi rollerini değil, "çağdaş dünyanın oluşumunda soylunun ve köylünün" rolünü ön plana çıkarmasında yatıyor. Moore, Fransa, Rusya ve Çin'de eski bürokratik düzenleri yıkan "dinamit"i, aşağıdan ayaklanma başlatan köylü topluluklarının sağladığını vurgular. Bourbon Fransa'sı, Çarlık Rusya'sı ve İmparatorluk ve Cumhuriyet Çin'inde aşağıdan yapılan devrimlerin yıktığı devrim-öncesi eski rejimleri ayakta tutan şeyin, ticari tarımın aldığı baskıcı biçimler ve bu ilişkilerden yararlanan toprak sahibi üst sınıflar olduğu kanısındadır.

Toplumsal Kökenler'den sonra devrimlerin nedenlerini ele alan çok canlı karşılaştırmalı-tarihsel yazında köylülere ve toprak beylerine ağırlık veren çözümlemelerde büyük bir patlama oldu. Moore'dan esinlenerek devrimlerde toplumsal ilişkilerin ve tarımsal sınıfların yerini ele alan çalışmalar sayılamayacak kadar çoksa da, öne çıkanlar arasında Charles Tilly'nin Vendée (1967), Jeffery Paige'in Tarımsal Devrim (1975), James Scott'un Köylülerin Ahlaki Ekonomisi (1976), Theda Skocpol'un Devletler ve Toplumsal Devrimler (1979) ve Timothy Wickham-Crowley'in Latin Amerika'da Gerillalar ve Devrim (1992) adlı eserlerini anmak gerekir.[12] Devrimlerin nedenleri ve sonuçları konusunda Moore'un ileri sürdüğü bütün görüşlere katılmasalar da, bu çalışmaların, Moore'dan yola çıktıklarını ve çağdaş dünyada aşağı-

12 Charles Tilly, *The Vendée: A Sociological Analysis of the Counterrevolution of 1793* (New York: Wiley, 1967); Jeffery M. Paige, *Agrarian Revolution: Social Movements and Export Agriculture in the Underdeveloped World* (New York: Free Press, 1975); James C. Scott, *The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southern Asia* (New Haven: Yale University Press, 1976); *Theda Skocpol, States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China* (New York: Cambridge University Press, 1979); [*Devletler ve Toplumsal Devrimler*, İmge Kitabevi Yayınları, 2003] ve Timothy Wickham-Crowley, *Guerillas and Revolution in Latin America: A Comparative Study of Insurgents and Regimes since 1956* (Princeton: Princeton University Press, 1992).

dan yapılan devrimlerde kilit rol oynayan aktörler arasında kentli proletaryadan çok köylülerin rolünü vurgulayan Moore'un yorumunu doğrulayan sonuçlara vardıklarını söylemek doğru olur.

Ancak daha genel olarak *Toplumsal Kökenler*'den sonra demokrasi ve otoriterlik konusunda yürütülen karşılaştırmalı tarihsel araştırmaların Moore'un kilit savlarını sorguladıkları görülür. Örneğin Moore çağdaş dünyada demokrasi mücadelesinde kentli sınıfların rolüne fazla önem vermez. Oysa yakın dönemde yapılan kimi kapsamlı tarihsel araştırmalar bu sınıfların oynadığı rolü yeniden gün ışığına çıkarmıştır. Bu eserlerin başlıcaları, kısa süre önce ölen Gregory M. Luebbert'in Liberalizm, Faşizm ya da Sosyal Demokrasi: İki Savaş Arası Dönem Avrupa'sında Toplumsal Sınıflar ve Rejimlerin Siyasal Kökenleri; Dietrich Rueschemeyer, Evelyne ve John Stephens'in Kapitalist Kalkınma ve Demokrasi; Ira Katznelson ve Aristide Zolberg'in İşçi Sınıfı Formasyonu: Batı Avrupa ve Birleşik Devletlerde On Dokuzuncu Yüzyıl Kalıpları ve Ruth Berins Collier ile David Collier'nin Siyasal Arenanın Oluşumu: Latin Amerika'da Kritik Bağlantılar, İşçi Hareketi ve Rejim Dinamikleri'dir.[13] Bu eserlerin yazarları Barrington Moore'un *Toplumsal Kökenleri*'ne olan entelektüel borçlarını açıkça ve şükranla dile getiriyorlar. Çağdaşlaşan dünyada siyasal rejim dönüşümlerinin tarih içinde değişen sınıf ittifaklarıyla ilişkilendirilerek anlaşılabileceğini onlar da kabul ediyorlar. Ancak bu yazarlar, bu gibi ittifaklarda kentli orta ve işçi sınıflarının, tarımsal sınıfların yanı sıra vazgeçilmez müttefikler olduğunu inandırıcı biçimde gösteriyorlar. Eğer amacımız liberal demokratik rejimlerin kurulması ve yaşamasını sağlayan koşulları anlamak ise, o zaman kentli sınıfların eğilimlerini, faaliyetlerini ve örgütlerini, Moore'un yaptığı denli arka plana itmememiz gerekiyor.

Moore'un *Toplumsal Kökenler*'in attığı büyük adım içinde önemsizleştirdiği "örgütler" arasında siyasal partiler de vardı.

13 Gregory M. Luebbert, *Liberalism, Fascism, or Social Democracy: Social Classes and the Political Origins of Regimes in Western Europe* (New York: Oxford University Press, 1991); Dietrich Rueschemeyer, Evelyne Stephens ve John Stephens, *Capitalist Development and Democracy* (Chicago: University of Chicago Press, 1992); Ira Katznelson ve Aristide R. Zolberg, der., *Working-Class Formation: Nineteenth-Century Patterns in Western Europe and the United States* (Princeton: Princeton University Press, 1986); ve Ruth Berins Collier ile David Collier, *Shaping the Political Arena: Critical Structures, the Labor Movement, and Regime Dynamics in Latin America* (Princeton: Princeton University Press, 1991).

Yukarıda saydığımız çalışmaların hepsi, belirli bir seçmen tabanına yaslanan siyasal partileri, sınıf politikalarının ve sınıflar arası ittifakların oluşumuna yardım ve aracılık eden kurumsal düzenlemeler olarak ele almışlardır. Gregory Luebbert'in çok açık olarak gösterdiği gibi, Avrupa'nın çağdaşlaşma sürecinde sınıf ittifaklarının kurulması ya da kurulamaması, Moore'un *Toplumsal Kökenler*'de sözünü ettiği ekonomik çıkarlar kadar, her ülkenin tarihi içinde ortaya çıkan ve seçmen politikalarını ifade eden kurumsal düzenlemelere ve siyasal partiler yelpazesine de bağlı olmuştur. Bu kitaba [okuduğunuz bu yazının da içinde bulunduğu derlemesine] katkısında* Theda Skocpol Birleşik Devletler konusunda benzer bir çözümleme geliştirmektedir. İleri sürdüğü görüş, Moore'un on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Amerika'daki siyasal partilerin örgüt yapılarına ve aralarındaki seçim rekabetine daha dikkatle bakmış olsa, İç Savaş'ın Amerika'da çağdaş demokrasinin kuruluş sürecine yaptığı katkıyla ilgili tezini daha sağlam verilere dayandırabilirdi yolundadır. Birleşik Devletler'deki siyasi partiler esas olarak müşteri toplamaya yönelikti ve Kuzey'deki farklı sınıflardan erkek seçmen çoğunluklarını harekete geçirmeye çalışıyorlardı. Bu yüzden, on dokuzuncu yüzyıl sonlarında siyasal partiler arasında ortaya çıkan rekabet, varlıklı iş çevrelerine yönelik politikaların yanı sıra, İç Savaş'tan sağ çıkan Birlik askerlerine yönelik toplumsal harcamaların artmasına da neden olmuştu. Moore, *Toplumsal Kökenler*'in Birleşik Devletlere ayrılan bölümünde haklı olarak, İç Savaş'ta köleliğe karşı verilen mücadelenin taşıdığı demokratik potansiyelin, Yeniden Kuruluş dönemi sonunda Birlik ordularının Güney'den çekilmekle özgürlüğüne kavuşan eski köleleri yoksul ve baskıcı siyasal şiddete karşı korumasız bırakmaları sonucu yitirildiğini vurgular. Gene de Moore, Amerikan İç Savaşı'nın Birleşik Devletlerin sonunda liberal bir demokrasi olmasına katkıda bulunduğu kanısındadır. Skocpol, Cumhuriyetçi Parti'nin on dokuzuncu yüzyıl sonu ile yirminci yüzyıl başlarında kurduğu hegemonyada partinin halkçı temellerinin ve toplumsal refaha yaptığı katkının rolü göz önüne alındığı takdirde Moore haklıdır, der. Kuramsal açıdan Moore bunu yapmaya hazırlıklı değildi, ama, benimsediği sınıf çözümlemesi yaklaşımı pekâlâ, siyasetin, seçimler, parti yapı-

* Theda Skocpol, "Did the Civil War Further American Democray? A Reflection on the Expansion of Benefits for Union Veterans, Skocpol (ed.) *Democracy, Revolution and History* içinde, s. 73-101.

ları gibi kurumsal düzenlemelerine gerekli yer verilerek tamamlanabilirdi.

Elbette, siyasi partilerin mutlaka seçim amaçlı olmaları da gerekmez. Çağdaş dünya tarihinin en etkili partilerinden bazıları disiplinli Leninci partiler idi. Bunlar, devlet gücünü genellikle otoriter bağlamlarda ele geçirmeyi ve sonradan bu gücü diktatörlük yoluyla kullanmayı amaçlayan ideolojik yönelimli partilerdir. Bu kitabın [Skocpol (ed.) *Democracy, Revolution and History* derlemesinin] 5. bölümünde Edward Friedman Çin ve Hindistan örneklerini yeniden ele alarak,* Moore'un *Toplumsal Kökenler*'de Leninci örgütlerin ve çağdaşlaşma stratejilerinin yirminci yüzyılın Üçüncü Dünya ülkelerinde gerek demokrasi gerek kalkınma bakımından yaratabileceği engelleri görmezden gelişini irdelemektedir. Friedman, İngiliz sömürgeciliği sonrası dönemde Hindistan'ın gerek ekonomik gerekse demokratik bakımlardan Moore'un 1966'daki öngörüsünden daha başarılı olduğunu ileri sürerken, Moore'un yirminci yüzyılda ulusal kalkınmanın önünü ancak aşağıdan yukarı yapılan köylü tabanına dayalı ve şiddete başvuran devrimlerin açabileceği yollu görüşüne karşı çıkmaktadır. Nitekim *Toplumsal Kökenler*'de Moore Çin Devrimi üstüne yaptığı çözümlemeyi (ve Rus Devrimine ayrılan kısa tartışmayı) eski rejimlerin düşme aşamasına dek götürmüş, Friedman'ın yaptığı gibi toplumsal devrimin gerçekleşmesinden sonra siyasetin ve ulusal ekonomik kalkınmanın ne yönde geliştiğini ele almamıştır. Zaten devlet iktidarını ele geçirenler de köylüler değildi. Ulusal yetkiyi ülkeyi diktatörlükle yönetmeye girişen Leninci partiler ele geçirmiş, muhalefeti tasfiye etmiş ve kendi ideolojilerinin öngördüğü ulusal kalkınma stratejilerini uygulamaya koymuşlardı. Bu stratejiler çoğu zaman, onlara iktidar yolunu açan halk sınıflarının aleyhine sonuçlar verdi.

Toplumsal Kökenler'de ortaya atılan, otoriter politikalara karşı liberal politikaların kökleriyle ilgili temel sorulara yanıt bulmak için başka bir çözümleme yolu daha geliştirilmiştir. Yazıları bu kitapta da [Skocpol (ed.) *Democracy, Revolution and History* derlemesinde de] yer alan Moore'dan esinlenmiş kimi araştırmacılar dikkatleri Moore'un vurguladığı sosyoekonomik ve sınıfsal faktörlerden jeopolitiğin, savaşın ve bunlarla bağlantı-

* Edward Friedman, "Devolopment, Revolution, Democracy and Dictatorship: China vesus India", Skocpol (ed.) *Democracy, Revolution and History* içinde, s. 102-123.

lı bürokratik devlet kurumlarının rolüne çevirerek, bunların liberal ve demokratik politikaların oluşumuna hangi tarihsel koşullarda izin verdiğini, hangi koşullarda engel olduğunu incelemişlerdir. *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*'nin kuramsal ve karşılaştırmalı tarihsel tezinin özünü gözden geçirme ve değiştirme yönünde yapılan belki de en iddialı girişimlerden biri Brian Downing'e aittir. 1992'de Amerikan Siyaset Bilim Derneği'nin Gabriel Almond ödülünü kazanan doktora tezine dayalı, Askeri Devrim ve Siyasal Değişme: Erken Çağdaş Avrupa'da Demokrasi ve Otokrasinin Kökenleri[14] adlı eserinde Downing'in ortaya attığı, [Skocpol'un derlemesine] bu kitaba yaptığı katkıda* okura sunulan ana tezler ile Charles Tilly'nin kitapta [derlemede] hemen onu izleyen "Haklar Nereden Geliyor?"** makalesi arasında pek çok benzerlik vardır.

Birbirinden biraz değişik ama birbirini tamamlayan biçimde Downing ve Tilly, kralların birbirlerine karşı verdikleri yoğunluğu giderek artan savaşlarda asker ve para bulmak için değişik yollara başvurdukları erken çağ Avrupa devletleri için jeopolitik kısıtların ve olanakların hayati bir önem taşıdığını gösteriyorlar. Savaşın hangi koşullarda yapıldığı ve krallarla değişik toplumsal sınıfların kaynak yaratırken pazarlık yaptıkları bürokratik ve temsili kurumlar, çağdaş Avrupa uluslarının izledikleri değişik siyasal yolları derinden etkilemiştir. Britanya ve Hollanda gibi bazı ülkeler otoriter-bürokratik gelişmeleri baştan önlemiş ya da kısa süreli tutabilmişlerdir. Fransa ve Prusya gibi başka ülkeler ise, kralların özellikle komşularıyla yaptıkları kara savaşlarında gerekli olan kaynakları toplayabilmek için içerdeki muhalefeti bastırmak zorunda kalmaları sonucu, güçlü merkezi bürokrasiler ve devamlı ordular kurma yoluna gitmişlerdir. Downing ve Tilly kuşkusuz sınıf ilişkilerini, bu arada Barrington Moore'un bizlere önemini öğrettiği tarımsal alandaki ilişkileri çözümlemeyi de ihmal etmiyorlar. Ancak, bu yazarlar jeopolitik ve ekonomik gelişmeler arasındaki karşılıklı ilişkilerle devlet kurmada kilit rol oynayan kralların tacirler, soylular ve köylü topluluklarıy-

14 Brian M. Downing, *The Military Revolution and Political Change: Origins of Democracy and Autocracy in Early Modern Europe* (Princeton: Princeton University Press, 1992).

* Brian M. Downing, "War and the State in Early Modern Europa", Skocpol (ed.) *Democracy, Revolution and History* içinde, s. 25-54.

** Charles Tilly, "Where Do Rights Come From?", Skocpol (ed.) *Democracy, Revolution and History* içinde, s. 55-72.

la kurdukları ilişkileri incelemeye özel bir önem vermektedirler. Downing'in çok inandırıcı biçimde gösterdiği gibi, farklı sınıflar ve siyasal aktörler arasındaki pek çok manevra, çatışma ve ittifak feodal dönemden devralınan değişik ulusal kurumların damgasını taşır. Avrupa devletlerini liberal ya da otoriter yönde yeniden kuran bu aktörler aynı zamanda, erken çağdaş dönem Avrupa tarihi boyunca hiç eksik olmayan kara ve deniz savaşlarında sık sık karşı karşıya gelmişlerdir.

Anlamlı olan, Moore'un kendisinin de erken çağdaş Avrupa üstüne yaptığı karşılaştırmalı çözümlemeye getirilen bu yeni yorumları büyük ölçüde kabul ediyor olmasıdır. Moore'un kendi vardığı sonuçları sorgulayanlar da dahil olmak üzere yeni düşüncelere açıklığını gösteren somut bir örnek, Downing'in kitabını desteklemek amacıyla kaleme aldığı satırlarda görülebilir. "Kitabın basılmadan önceki bir kopyası önüme geldiğinde" der Moore, "niyetim tanımadığım bir genç araştırmaya yardımcı olabilmek için metne şöyle bir göz atmaktı. Ne var ki, kendimi kitabı sonuna kadar satır satır okumaktan alamadım. Yazarın şiddet ve baskı araçlarının liberal ve demokratik eğilimleri önlemedeki rolüne yaptığı vurgu yeni bir bilimsel açılımdır ve yazar bunu başarıyla gerçekleştirmiştir. Karşılaştırmalı tarihin mükemmel bir örneği ile karşı karşıyayız. Bu kitap benim *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri* kitabıma göre ileri doğru atılmış büyük bir adımdır."[15] Downing de bu kitaptaki [Skocpol'ün söz konusu derlemesindeki] katkısının sonunda "diktatörlük ve demokrasinin kökenlerini sınıf temelinde arayan açıklamalar, askeri örgütün, jeopolitiğin ve kaynak seferberliğinin önemini tanıyan açıklamalarla tamamlanmalıdır" derken Moore'un *Toplumsal Kökenler*'inin gücünü koruduğunu teslim etmektedir. Downing *Toplumsal Kökenler*'in kendisi ve pek çok başka araştırmacı için esin kaynağı olduğunu açıkça belirtiyor. Kısacası, Moore'un ana tezlerinden bazılarıyla hemfikir olmayanlar bile, çağdaş dünyadaki liberal ve otoriter eğilimleri anlamak için verilen büyük bilimsel uğraşta kendilerini onun yanında bulmaktadırlar. Moore da eleştirmenlerini aynı gözle görüyor.

Politikada Gruplar ve Kimlikler

Barrington Moore'un eserinin açtığı büyük tarihsel yol ideolojiler, kimlikler ve çıkarlar gibi toplumsal kurgularla ilgili soruları

15 Downing'in *Military Revolution* kitabının kapağına yazdığı yazıya bakınız.

görece önemsizleştirme eğilimindedir ve bu [Skocpol'un derlediği] kitabın ikinci bölümü bu konulara odaklanmıştır. Eserinin değişik yerlerinde Moore, grupların kendilerini başka bazı gruplara göre, onları (ötekini) dışlayarak ya da küçümseyerek tanımlama yoluna gitmelerinin ne denli yaygın olduğuna değinir. Grupların kendini kollama stratejilerinin bir parçası olarak ötekini şeytanlaştırmanın insan toplumunun ne kadar sık görülen, neredeyse önlenemez bir boyutu olduğunu, en azından Moore kadar gerçekçi birinin görmemiş olması beklenemezdi. Önemli grupların benimsedikleri "eylem yönelişlerinin" toplumsal kökenli olduğuna dair daha geniş Webergil soru da önemlidir. Ancak, yüzyıllar içinde gerçekleşen toplumsal gelişme noktasından bakıldığında, bir grubun kendini dışta kalanlara göre tanımlama süreci artık bir "veri" olarak kabul edilebilir. Devam eden yapılarla kabaca ortak ilişki içinde olan geniş toplumsal grupların oluşturdukları kimlikler, ortak çıkarlar ve ötekilere dair birbiriyle çatışan tanımlar, kökenleri nasıl açıklanırsa açıklansın, dikkatli araştırmacıların gözünden kaçmayan toplumsal olgulardır. Moore'u ilgilendiren asıl mesele, daha çok, bir kez bu gruplar kendilerini sağlama aldıktan sonra, uzun zaman dilimleri içinde olup bitenler idi.

Bu açıdan bakıldığında *Toplumsal Kökenler*'in önerdiği şema ilginçtir. Burada çağdaş yönetişim biçimlerinden belli başlılarının, liberal, faşist ya da komünist rejimlerin ana damarı, çağdaşlık-öncesi, özellikle tarımsal toplum grupları arasında kapitalist çağdaşlaşmayla karşı karşıya geldikleri zaman oluşan ittifaklarda ve çatışmalarda aranmaktadır. Tarımsal çıkarlar ve kimlikler, pazara açılma aşamasında tarımsal yapıların geçirdiği evrime göre çok farklı biçimlerde kurulmuştur. Örneğin, *Junker*'lerinki ya da Güneyli Amerikan köle sahiplerininki gibi plantasyon sistemlerini denetleyen seçkinler, kapitalizme geçiş aşamasında çıkarlarını koruyabilmişlerse, çağdaşlık-öncesinden gelen liberal olmayan düşüncelerini de çağdaş döneme taşıyabilirler. Bunun olduğu yerlerde liberal olmayan çağdaşlık tohumları yeşermiş, demokratik olmayan yukardan aşağıya çağdaşlaşma mümkün olmuştur. Böyle bir ortamda, burjuvazinin liberal eğilimleri törpülenebilirdi. Sonradan, yirminci yüzyılda bu çağdaşlık-öncesi düşünceler halkın katılımını öngören düşüncelerle ister istemez karşılaştığında, söz konusu ideolojilerin faşizme sapması pek mümkündü; zira çağdaşlık-öncesi liberal olmayan düşünceler halkçı se-

ferberlik için kullanılmaya elverişliydi. Buna karşılık, kapitalist-öncesi tarımsal yapıların farklı olduğu ya da tarımsal grupların kapitalizmin ortaya çıkmasıyla köklü biçimde değiştiği yerlerde liberal siyasal seçeneklerin, çoğu zaman yaşanan şiddetli krizlere rağmen zafer kazanması mümkün oldu. Son olarak, tarım seçkinlerinin kapitalizmin gelişmesini hepten engellemeleri de pekâlâ mümkündü ki, bu durumda yukardan aşağıya çağdaşlaşmanın değişik bir biçimi olan komünist devrimin tabanı yaratılmış oluyordu.

Ekonomik üretim yapılarına dayalı düşüncelerin, kimlik tanımlarının ve çıkar kavramlarının hepsi, Moore'un çözümlemesi açısından önemliydi. Moore'un açıklamaya çalıştığı sonuçlar, toplumları ve toplum içindeki grupları belirli siyasi "eylem yönelişleri"ne cesaretlendiren siyasi düşünce sistemleri ve kurumların üstünlüğü ele geçirdiği durumlardı. Bu sonuçların yüreğinde ideolojik olarak tanımlanmış sınıf çıkarlarının gerekleri olan, toplumun alması istenen biçim, uygun görülen yaşama tarzı ve bütün bunlara düşman gibi algılanan grupların doğası gibi şeyler yer alıyordu. Bu bakımdan, örneğin *Junker*'lerin, *noblesse de robe*'un, İngiliz *gentry*'sinin, Brahmanların ya da Çin mandarinlerinin kendilerine özgü düşüncelerini bilmek, Moore'un uzun vadedeki gelişme yollarına getirdiği açıklama için çok önemliydi. Ancak Moore, başka meseleler üzerinde yoğunlaşabilmek için bu düşüncelerin toplumsal olarak kurgulanışını gereğinden fazla sorunsallaştırmaktan kaçınmıştır.[16]

Toplumsal Kökenler'de Moore, çağdaş siyasal altüst oluşlar ve otoriter rejimleri hazırlayan aydınlar ile ideolojik devrimci hareketler konusunda çok fazla şey söylememişti. Kuşkusuz, Fransız devriminde Jakobenler ile Rus ve Çin devrimlerinde Komünistlere değinmişti. Ancak, Moore gerek bu insanlar gerek siyaset ve ulus kurma sürecini neden belli bir açıdan gördükleri meselesi üzerinde pek durmamıştı. Moore'un *Toplumsal Kökenler*'de ele aldığı devrimci değişim durumlarını inceleyen Michael

16 Gene de bu son noktayı fazla abartmamakta yarar vardır. Yeterince tartışılmamış bir klasik olan *Injustice* (Adaletsizlik) adlı kitabında Moore, işçiler arasında çıkar tanımının gelişmesine dair Marksgil iddiaları Alman işçi sınıfı üzerinde yapılmış görgül araştırmalarla karşılaştırır. Bulgusu, Marksgil şemanın işçi sınıfı çıkarının temeldeki toplumsal yapı tarafından belirlendiği yollu önermesinin büyük ölçüde yanıltıcı olduğudur. İşçi sınıfı radikalizmi ile ilgili iddiaların esas olarak sol aydınlardan ve örgüt seçkinlerinden kaynaklandığı görülmektedir.

Walzer bu kitaba [Skocpol'un derlemesine] yaptığı katkıda* doğrudan bu devrimci öncülerin eylemlerini ve düşüncelerini gözden geçiriyor. Walzer aynı zamanda sınıflar ile ideolojik öncüler arasındaki ilişkilere bakarak liberal ve demokratik sonuçlara ancak, devrimleri destekleyen sınıf "ortaklarının", dünyayı kendi ideolojik vizyonlarına uygun olarak yeniden kurmak isteyen Jakoben ve Leninci öncülere karşı, kendilerini ortaya koyabildikleri ölçüde ulaşılabildiği yollu kışkırtıcı bir varsayım ileri sürüyor. Böylece Walzer, Fransa'da Jakobenler iktidardan düşerken, Rusya ve Çin'de Komünistlerin esas olarak tarım ağırlıklı devrim sonrası toplumlarda egemen olmayı sürdürebilmelerine alternatif bir açıklama öneriyor.

Grupların çıkar söylemleriyle ilgili toplumsal kurguları sorunsallaştırmada Walzer'den daha öteye giden başkaları da var. [Skocpol'un derlemesindeki] II. bölümdeki öbür iki denemede olduğu gibi. Rebecca Scott'un kafasını kurcalayan mesele,** ırk kavramının sınıf çıkarıyla ilişki içinde toplumsal olarak nasıl kurgulandığıyla ilgili. Moore'un da Hindistan'da kast olgusunu tartışırken belirttiği gibi, belirli grupları ırksal azınlık olarak adlandırmak ve damgalamak eski bir alışkanlıktır. Kapitalist gelişme ve sömürgeciliğe bağlı olarak gerçekleşen uluslar ötesi nüfus hareketlerinin, demokratik olduğunu savunan toplumlarda çok renkli bir nüfus yaratması bu konunun yakıcı bir çağdaş sorun olmasına yol açmıştır. İnsanları ırkları yüzünden damgalamak demokratik varsayımlarla çelişen bir toplumsal dışlama biçimidir ve yaygınlığı patlamaya hazır çatışma durumları yaratmaktadır.

Scott'un hareket noktası ırkın farklı şekillerde tanımlanabileceği gözlemidir. Yazar, on dokuzuncu yüzyıl sonlarında görece kısa dönemler için Louisiana ve Küba'da şeker üreten tarım ekonomilerini incelemek amacıyla Moore'unkine benzer çözümleme araçları kullanmaktadır. Sınıf çatışması ve ittifaklarının yapısı ve buna bağlı olarak ırka getirilen toplumsal tanımlamanın ortamdan ortama değiştiği görülmektedir. Louisiana'da iç savaş sonrasında ayakta kalabilmeye çalışan plantasyon seçkinleri, düşük

* Michael Walzer, "Intellectuals, Social Classes, and Revolutions", Skocpol (ed.) *Democracy, Revolution and History* içinde, s. 127-142.

** Bkz. Rebecca J. Scott, "Building, and Breaching the Colour Line: Rural Collective Action in Louisiana and Cuba, 1865-1912,, Skocpol (ed.) *Democracy, Revolution and History* içinde, s. 143-166.

ücretli ortakçı üretimine direnmek için siyah ve beyazların oluşturabilecekleri ortak cepheye karşı durmak zorundaydılar. Bu sorunla baş edebilmek için böl ve yönet amaçlı keskin bir ırkçılığa başvurdular. Böylece Amerikan Güney'inin zaten var olan apartheid'ini sağlamlaştırmaya ufak bir katkıları oldu. Küba'da sürmekte olan İspanyol sömürgeciliğine direniş ise ırka, siyahlarla beyazların dış düşmana karşı birlikte mücadele vermelerinin yumuşattığı çok farklı bir tanım verilmesine yol açtı. Adanın sonradan Amerikalılar tarafından işgal edilmesi beraberinde Amerikalıların ırk tanımını ithal etme çabalarını getirdiyse de, bunlar tam olarak başarılı olamadı. Scott'un ırk tanımlarının değişkenliğine duyduğu ilgi onu, tarihsel gelişmelerin kendine özgü koşulları olabileceği ve değişik koşulların farklı sonuçlara götürebileceği yollu çok ilginç yoruma getirdi. Bu, Moore'un köklü inançlarına hayli yakın bir yorumdur.

Judith Eisenberg Vichniac'ı* ilgilendiren de benzer bir bilmecedir. Oldukça benzer tarihsel kökenleri olduğu düşünülürse, nasıl oldu da Fransız ve Alman Yahudilerinin on dokuzuncu yüzyıl sonunda benimsedikleri yurttaşlık hakları ve buna getirilen toplumsal tanımlar birbirinden çok farklı olabildi? Her iki durumda da başlangıçta Yahudi toplulukları dışlanan, damgalanmış azınlık gruplarıydı. Ancak Fransa'da Yahudiler kültürel antisemitizmin (Yahudi düşmanlığının) varlığını sürdürmesine karşın yurttaşlık haklarından neredeyse tam eşit olarak yararlandıkları bir statüye geçtiler. Merkeziyetçi olmayan Almanya'da ise Yahudilerin toplumla kaynaşma eğilimi on dokuzuncu yüzyıla kadar Fransa'dakine az çok yakın bir yol izlerken, nihai ulusal birleşmeye eşlik eden liberal olmaktan uzak ve yabancı düşmanı (ksenefob) milliyetçilik yeniden güçlü bir antisemitizme ve Yahudileri gerçek Alman olmayanlar diye tanımlamaya yol açtı. Yirminci yüzyılda yaşanan korkunç olayları hazırlayan, bu durumdu.

Vichniac'ın karşılaştırmalı tarihsel çözümlemesi *Toplumsal Kökenler*'inkini oldukça yakından izlemektedir. Ancak, Fransız ve Alman ulusal gelişmelerinin Yahudi azınlıkları nasıl birbirinden farklı şekilde tanımlamaya yol açtığını incelemek olan hedefi Moore'unkinden farklıdır. Merkezinde Devrim'in yer aldığı

* Bkz. Judith Eisenberg Vichniac, "Religious Toleration and Jewish Emancipation in France and in Germany", Skocpol (ed.) *Democracy, Revolution and History* içinde, s. 167-188.

Fransa'yı çağdaşlaştıran sınıf çatışması ve sınıf ittifakı kalıpları, evrenselci bir siyasal felsefenin yerleşmesine yol açtı ki, bu felsefe, belirli toplumsal grupları Fransız saymamayı ve dışlamayı çok zorlaştırıyordu. Fransız toplumunda antisemitizmin sürmesine karşın bu felsefe Yahudileri korumakta ve toplumla bütünleştirmekteydi. Almanya'yı merkezileştiren ve çağdaşlaştıran kalıplar ise burjuva devriminin yenik düşmesi ve dolayısıyla yurttaşlıkla ilgili liberal demokratik kavramların zaafa uğraması gibi çok farklı sonuçlara götürdü. Sonradan Alman Yahudileri genelgeçer antisemitizme karşı sağlam bir yurttaşlık talebiyle ortaya çıkamadılar. Tersine, görünmez bir azınlık ve giderek hedef haline geldiler.

Toplumsal Kökenler'in araştırmaları etkilemeye başladığı sıralarda kökü derinde yatan toplumsal yapıların ve siyasal değerlerin demokrasinin gelişmesini önleyici etkileşimler yapabileceği pek akla getirilmezdi. Pek çok araştırmacı, çağdaşlaşmanın ve endüstrileşmenin kaçınılmaz olarak toplumsal ilerlemeye götüreceğini varsaymaktaydı. Moore'un tezleri ekonomik yönden gelişen tüm ülkelerin mutlaka "çağdaş" kurumlar kuracağını ya da hoşgörülü, demokratik değerlere sahip olacağını söylemenin mümkün olmadığı yollu aklı başında bir uyarıydı. Bugün, "tarihin sonu" ve demokrasinin mutlak üstünlüğü gibi yeni iddialar da bizi heyecanlandırmamalıdır. Üçüncü binyıla adım attığımız günlerde, [Skocpol'un derlemesindeki] II. bölümdeki denemelerin kanıtladığı gibi, yeni kesimlerin liberal olmayan düşüncelere sahip çıktığına ve demokrasinin önüne yeni yapısal engellerin dikildiğine tanık olabiliriz. Bunları anlamak için, yapısal dönüşümlerle ilgili uzun vadeli bir çözümlemeyi grupların kimlikleri, dünya görüşleri ve söylemlerini anlama çabasıyla birleştirmek gerekmektedir.

Yirminci Yüzyılın Ortasından Bu Yana Küresel ve Ulusal Politikalar

Theda Skocpol (der.) "Demokrasi, Devrim ve Tarih yapıtın III. bölümünde ele alınan uluslararası güçlerin iç siyasetteki gelişmeler üzerindeki etkileri meselesi Moore'un çalışmasında yer alsa da, merkezi bir konumda değildir. Çoğu karşılaştırmalı toplum bilimi araştırmasında olduğu gibi Moore'un *Toplumsal Kökenler*'i de uzun zamandan beri yerleşik nitelik kazanmış toplumların

geçmişten miras kalan değerler ve uygulamalarla oluşmuş karmaşık organizmalar olarak anlaşılabileceği varsayımına dayandırılmıştır. Bu toplumlardaki örgütlü sosyoekonomik çıkarlar ve siyasal kurumların birbirleriyle etkileşim düzeyi onlara farklı bir kimlik kazandırmıştır. Bir ülke halkının başka bir ülkenin başarılarını taklit etmeye çalışması gibi durumlar dışında, toplumların genellikle kendi kendilerine yeterli dünyalar oluşturdukları düşünülür. Böyle olunca, Moore'un *Toplumsal Kökenler*'de İngiliz yönetimi altındaki Hindistan hakkında söylediklerinde olduğu gibi, ancak çok güçlü yabancı etkilerin yerel olayların gelişmesini etkileme şansı olacaktır. Bu da, *Toplumsal Kökenler*'de tarım toplumlarının çağdaşlaştırılmasıyla ilgili küresel ikilemle karşı karşıya bulunan belirli ülkelere ayrılan alt bölümlerin mantığını açıklar.

Bununla birlikte son çeyrek yüzyılda Amerikan toplum bilimi, sık sık karşılaştırmalı ve uluslararası araştırmaların "arakesiti" olarak adlandırılan, karakteri ancak küresel düzlemde incelendiği zaman anlaşılabilen güçlerle, kimliği ancak tek bir toplum düzleminde incelendiğinde anlaşılabilen güçlerin birbirleriyle etkileşim içinde olduğu alanlara ilgi duymaya başladı. Moore'un, ekonomik çağdaşlaşma gibi bir meselenin küresel olduğunu bildiğinden, dolayısıyla bir ülkede meydana gelen, örneğin başarılı endüstrileşme gibi bir olayın, o ilk örneğin başarısını kendi yollarından tekrarlamaya çalışan başka ülkeleri etkilemesini olağan karşıladığından kuşku edilemez. Gene de, çoğu geleneksel karşılaştırmacı gibi Moore'a göre de, böylesi bir savunmacı çağdaşlaşma ancak, buna girişen ülkenin toplumsal yapısına uygun olarak yapılabilecektir ki, demokratik, faşist ve komünist kalkınma yolları arasında yaptığı ünlü ayrım da buradan kaynaklanır. Yazılarının en belirgin özelliği -genel olarak karşılaştırmacılık için olduğu gibi- Moore'un sınıf çatışması, milliyetçilik ya da ideoloji gibi uluslararası olayları esas olarak her bir halkın içinde ortaya çıktığı şekliyle ele alması, yerel kimliklerinden bağımsız olarak uluslararası düzeyde ele alınması gereken güçler olarak görmemesidir.

Buna karşılık [Skocpol'ün derlemesindeki] III. bölümde yer alan çeşitli yazarlar dünya çapında güçlerin yerel toplumsal ve siyasal gelişmeleri Moore'un çözümleme kategorilerinin izin verdiğinden çok daha fazla etkilediği kanısındadırlar. Peter Goure-

vitch, George Ross ve Tony Smith'in bakış açısına göre* uluslararası arena, rakip güçlerin kendi davranışlarını göreli avantajlarına uygun olarak sürekli ayarladıkları -zaman zaman öngörülmeyen sonuçlar da doğuran- yoğun bir devletlerarası rekabet ortamıdır.

Bu yazarlara göre, özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesi, ulus ötesi güçlerin farklı halkların ekonomik, toplumsal ve siyasal gelişmesi üzerinde yaptığı etkileri ortaya çıkarmak bakımından önemli olmuştur. Japonya ve Amerika'da ekonomik yönetim tarzlarını inceleyen Gourevitch'e ve Avrupa Topluluğunun (ki 1993'te Avrupa Birliği adını aldı) 1980'lerin ortalarında dünya ekonomisi içindeki rekabet şartlarına nasıl tepki verdiğini inceleyen Ross'a göre, tek tek ülkeleri ilgilendiren kritik gelişmeler dünya ekonomisinin dinamiklerini yansıtmaktadır.

Gourevitch'e göre, Soğuk Savaş'ın bitmesinin anlamı, siyasal ekonomistlerin eskiye göre kapitalizmle merkezi planlama arasındaki farktan çok, kapitalizmin kendi içindeki farklarla ilgilenmek zorunda kalmalarıdır. Japonya'nın endüstri yönetim tarzı üzerine yaptığı inceleme, Amerikalıların kendi üretim sistemlerini ve uluslararası rekabet içindeki konumlarını Japonya'dan etkilenerek nasıl değerlendirdiklerini ortaya koymuştur. Kuşkusuz birçok açıdan Gourevitch, Moore'un çalışmasının temel varsayımlarını doğrulamaktadır. Amerikalıları Japonların çoğu zaman daha ileri tarzlarını benimsemekten alıkoyan şeyin, Amerikan kültürel, sınıfsal ve yönetimsel sistemlerinde Japonlara özgü tarza karşı gelişen direnç olduğunu saptamıştır. Başka bir deyişle, Amerika'nın Japonya'dan bir şeyleri ödünç alabilmesi Amerikanın kendi tarihi ve kültürü tarafından koşullandırılmıştır ki bu, Moore'un da kolaylıkla kabul edeceği gibi Japonya ve Amerika'nın birbirinden farklı iki toplum olduklarını söylemekten öte bir anlam taşımamaktadır. Bu durumda Moore'un (ülkeye özel) iç güçlerin uluslararası güçlerden önce geldiği yollu ısrarının geçersizleşmesinden çok, Gourevitch'in dinamik bir dünya ekonomisi içinde endüstriyel güçler arasındaki etkileşim-

* Bkz. Peter A. Gourevitch "The Political Sources of Democracy: The Macropolitics of Microeconomic Policy Disputes", s. 210-229.
George Ross, "Fin de Siècle Globalization, Democratization, and the Moore Theses: A Auropean Case Study", s. 230-255.
Tony Smith, "The International Origins of Democracy: The American Ocupation of Japan, and Germany", s. 191-209.
Skocpol (ed.) *Democracy, Revolution and History* içinde.

leri ele alan çalışması gibi çalışmalarla desteklenmesinden söz etmek gerekir.

Ross'un yaklaşımı biraz daha farklıdır. Gourevitch gibi o da, Avrupa'nın birleşme sürecini etkilediği ölçüde, uluslararası ekonomik değişmenin sosyopolitik sonuçlarıyla ilgilenmektedir. Ross küresel kapitalist ekonomide sık sık karşılaşılan anarşik sapmaların bugün Avrupa Birliği denilen şey üzerinde etki yapan güçlü bir uluslararası "çevre" yarattığını saptamaktadır. Ross ulus üstü kuruluşların eylemlerini inceleyerek Moore'un çözümleme araçlarından Gourevitch'den fazla uzaklaşmaktadır. Gerçekten Ross, Birlik üyesi ülkelerde temel bazı sosyoekonomik ve siyasal değişiklikler yaratan Avrupa Komisyonu'nun rolü üzerinde özel olarak durmaktadır. Bununla birlikte onu son kertede ilgilendiren mesele, bu değişen sosyopolitik yapıların demokrasinin ilerlemesi ya da gerilemesi üzerinde nasıl bir etki yaptığı sorusuna yanıt bulmak olduğundan, Moore'unkine hayli yakındır.

Ross'a göre 1980'lerin ortalarında, ekonomik bütünleşme yönündeki hareketi 1986-87'de kabul edilen Tek Yasa (Single Act) ve 1992'de benimsenerek ekonomik ve parasal birliğe adım adım ilerlenmesini öngören Maastricht Antlaşması ile canlandıran bir dizi koşul bir araya gelmişti. Bu koşullar arasında uluslararası ekonomik rekabetin Avrupa üzerinde yarattığı etki, bu meydan okumayla baş edebilmek için Avrupa Birliği'nin önde gelen üye ülkelerinin egemenliklerinden ödün vermeleri, Avrupa Komisyonu Başkanlarının, Birliğin önünü açan bir liderlik ortaya koymaları sayılabilir. 1993'ten bu yana Avrupa bütünleşmesine direnen ulusal eğilimlerde görülen yükselişin kanıtladığı gibi, ulus-devlet birçok ülkede canlı ve mücadelecidir. Çoğu karşılaştırmalı araştırmacı da bunun böyle olmasını olağan karşılamaktadır. Ancak, belirli uluslar ile Avrupa Birliği arasındaki egemenlik aktarımı günümüz Avrupa Birliği'nde son derece önemli bir faktör haline gelmiştir. Egemenlik aktarımı ve bu konu etrafında çıkan çatışmaları anlamak, uluslararası ilişkiler ve ulus üstü süreçleri geleneksel olarak karşılaştırmalı araştırmaların yapageldiğinden çok daha fazla önemsemeyi gerektirmektedir.

Ross'un vardığı sonuç, çözümlemesini dönüp dolaşıp yeniden *Toplumsal Kökenler*'in ruhuna bağlayan gerçekçi ve kötümser bir değinmeyle noktalanmaktadır. Egemen Avrupa ulusları-

nın önderleri açık ekonomik meydan okumalar karşısında devlet görev ve yetkilerinin bazılarından vazgeçmeyi kabul etmişlerdir. Ancak bu yapılırken bir yandan da zor iç meselelerden bazılarını demokrasi standartları Avrupa uluslarının içinde geleneksel olarak oluşandan çok daha düşük kalan bir karar düzeyine aktarmışlardır. Demek ki, Avrupa bütünleşmesi için özel bazı açılımlar sağlayan yapısal sorunlar ve siyasal fırsatlar, Avrupa'nın değerli demokratik mirasına yer yer önemli darbeler de indirmektedirler.

Tony Smith'in yazdıkları, Moore'un çağdaşlaşmaya götüren faşist, komünist ve demokratik yollar üçlemesine, bunları birbirinin alternatifi olarak görmek yerine halk egemenliğine dayalı bir devlette milliyetçi taleplere yönetsel biçim vermek için yarışan rakipler şeklinde tarif ederek, yeni bir yorum getirmektedir. Nitekim 1930'lu yıllarda tam ya da yarı endüstrileşmiş bütün ülkelerde rakip faşist, komünist ve demokratik güçler iktidarı ele geçirmek için hem birbirleriyle hem de muhafazakâr hareketlerle yarışmaktaydı ve bu, İspanya İç Savaşı'nın ortaya koyduğu gibi bir süre sonra, yerel olduğu kadar uluslararası nitelikte bir mücadele olacaktı. II. Dünya Savaşı'nda demokratik ve komünist güçler faşizmin gücünü kırdılar. Sonradan Almanya ve Japonya'yı işgal eden Amerikalıların etkisiyle bu iki ülke serbest pazara dayalı demokrasilere dönüştü ve Amerika'nın başını çektiği demokrasilerin Sovyet komünizmine karşı kazandığı zafere belli bir katkıda bulundu.

Bir kez daha Moore'un çözümlemelerinin terk edilmesinden değil, yabancı bir askeri gücün gerçekleştirdiği işgalin yerel toplumları anlamlı derecede değiştirme yeteneğine sahip olabileceğini vurgulayan yaklaşımlarla tamamlanması gereğinden söz ediyoruz. Smith, Moore'un öngörmesi bekleneceği gibi, Japonya ve Almanya'nın bugün tamamen kendileri olduklarını saptamaktadır. Ama, vardığı sonuçlardan biri de, geleneksel karşılaştırmalı araştırmalardan farklı olarak, Amerikan işgalinin bu iki önemli ülkenin savaş sonrası karakteri üzerinde marjinal sayılamayacak, bunu aşan bir etki yaptığı, bunun da kendi başına, Doğu ile Batı arasındaki mücadelede rol oynayan uluslararası sistemin karakteri üzerinde belirleyici olduğudur.

Bütün bu yazarlar, karşılaştırmalı araştırmacıların uzun süre, tek tek ülkeleri ele alan çalışmalar yapmakta direnmeleri so-

nucu tarihsel değişmeye, yazık ki, "her horoz kendi çöplüğünde öter" deyişini anımsatan dar bir açıdan yaklaşıldığını ileri sürüyorlar. Karşılaştırmalı araştırmacılar kendilerini ülke bazındaki çalışmalarla sınırlandırarak düşüncelerin, tekniklerin ve kurumsal biçimlerin kendine özgü bir dinamikle dünya çapındaki yayılışına gerekli ilgiyi göstermemişlerdir.

Kuşkusuz karşılaştırmalı ve uluslararası araştırmaların arakesitinde yer alan konular, bu incelediklerimizle sınırlı değildir. Örneğin, milliyetçilik hem uluslararası hem tek tek ülkelere özgü boyutları olan ve bunlardan yalnız birindeki ifade biçimine indirgenmesi doğru olmayacak bir konudur. Aynı şekilde, feminizm artık dünya çapında bir güç olmuştur ve gerek karakterini gerek etkisini tek tek ülkeler bazında incelemekle yetinmek doğru değildir. Halkın ekonomik örgütlenmesi alanında ortaya çıkan devletçilik ve korporatizm karşıtı yeni eğilimler için de aynı şey söylenebilir. Bir kuşak önce Keynesgil düşüncenin yayılmasında olduğu gibi, ekonomik çözümleme ve yöneticilikte meydana gelen bu yeni gelişme de uluslararası bir ideolojik karakter kazanmıştır ve etkisine aldığı her yerde, yerli toplumsal ve siyasal güçler üzerinde derin izler bırakmaktadır.

Moore ve genel olarak geleneksel karşılaştırmacılar, bu dünya çapındaki güçlerin uluslararasılaşmadan önce belirli ülke halklarının deneyimleri içinde şekillendiklerini vurgulamakta haklıdırlar. Ayrıca Moore, bu uluslararası güçlerin sonradan farklı ortamlarda farklı etkiler yaptığını ileri sürdüğü ve farklılığı yaratan şey yerel toplumsal yapılar olduğundan, bunların kendi başına incelenmesi gerektiğini söylediği zaman da haklıdır. Dünya çapında güçlerin yerel olayları şekillendirme gücüne sahip olması demek, tek tek toplumların kendi hareket yasaları doğrultusunda dikkatle çözümlenmesi gereğinden vazgeçilmesi demek değildir. Örneğin, siyasal gelişmeyi inceleyen "dünya-sistemleri"* düşüncesi ve "bağımlılık" yaklaşımı zaman zaman bu yanılgıya düşmüştür. Burada değindiğimiz yazarlar ise, Moore'un çözümleme tarzını, dünya çapında güçlerin yerel gelişmeler üzerinde yaptığı bağımsız ve güçlü etkiler konusunda kendi yaptıkları katkılarla tamamlamaktan söz etmektedirler. Ama, somut toplumsal ve siyasal sistemlerin kendine özgü karakterlerini ve güçlü uluslararası etkileri bile kendi koşullarına uydurma kapasitelerini anlamanın önemini inkâr etmiyorlar.

* *Dünya Sistemi*, (der.) A. G. Frank, B. K. Gills, çev. Esin Soğancılar; *Dünya Tarihi*, William H. McNeill, çev. Alâeddin Şenel (y.n.).

Moore'un sonradan yaptığı çalışmalar kadar onun çalışmalarından esinlenen başka araştırmalarda, 1966'da *Toplumsal Kökenler*'e yazdığı önsözün son satırlarında yer alan görüşlerin ne denli gerçek olduğunu biliyoruz. Ahlaki yönden taraf tutan karşılaştırmalı araştırma yapmanın zorluklarına değinirken Moore, "bilinmeyen kıtaları keşfe çıkan kâşifle olan benzerliklere" işaret eder:

> Onun görevi, ondan sonra gelecek gezginler takımı için dümdüz ve dosdoğru bir anayol açmak olamaz. Onlara rehberlik edecekse, kendisinden beklenebilecek olan şey, kendisinin ilk keşfi sırasında boşuna zaman harcamasına yol açan ileri geri gidişlerden kaçınabilmesi, yoldaşlarının çalılıkların en sık yerlerine düşmelerini önleme özenini göstermesi ve onlara rehberlik ederken, daha önce yanından geçtiği en tehlikeli uçurumlar konusunda onları uyarması olabilir. Sakar bir adım atar da kendisi bir tuzağa düşerse, yol arkadaşları arasında kendisine gülmekle kalmayacak, elini uzatıp onu yine ayakları üzerine kaldıracak biri de mutlaka çıkacaktır. Bu kitabı, doğruyu aramaya çıkmış böyle bir yoldaş takımı için yazdım.[17]

Çıkardığı yolculuklar çok çetin olsa da, Moore çevresine böyle pek çok yoldaş toplamıştı. Moore'un kaşif dostları, onun ilk kez gittiği yerlere dönerek daha iyi geçitler bulmaya, başkaları da onun bıraktığı noktadan hareketle bilinmeyen bölgeleri keşfetmeye koyuldular.

Skocpol (ed.) *Democracy, Revolution and History* derlemesinde gösterildiği gibi Moore'un tezlerinden ve verdiği örnekten esinlenen çok kişi olduğu için, onun *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*'nde gerçekleştirdiği büyük başarının izini sürerek ilerleyen, geri dönen, sonra yeniden başka bir yönde ilerleyen yolların hepsi, 1960'lardan bu yana tarihsel toplum bilimlerinde [tarihsel sosyolojide] geliştirilen en verimli kuramların ve araştırmaların önünü açmıştır. Moore'un yoldaşlarının yolculukları kadar, sırası geldiğinde yoldaşların rehberlik ettiği yolculuklar bugün de sürüyor. Daha yıllarca sürecek olan bu serüvenlerin bizi yeni gerçeklere ulaştırma vaadi hiç tükenmiyor.

Çeviren: Şirin Tekeli

17 Moore, *Social Origins*, s. xvii-xviii; *Toplumsal Kökenler*, s. 24.

Barry ve Betty Moore, Haziran 1944.

Barrington Moore, Jr.

Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri

Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü

Çevirenler: Şirin Tekeli - Alâeddin Şenel

Toplumbilimlerinde günümüzde saygın bir duruma gelen "tarihsel sosyoloji" ekolünün ilk kalıcı örneklerinden birini veren Barrington Moore'un *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri* yapıtı bir "toplumbilim klasiği" sayılmaktadır.

Moore bu yapıtında, çağdaşlaşmaya varan iç yolu incelemektedir. İngiliz Püriten Devrimi, Fransız Devrimi, Amerikan İç Savaşı ile "burjuva devrimi"nin oluşturduğu, kökeninde ve özünde şiddetin yattığı birinci yolun, "demokratik kapitalizm" sonucuna ulaştığını ileri sürmektedir.

Çağdaşlaşmaya varan bir başka yolun, "köylü devrimi" ile gerçekleştirilen komünist diktatörlük olduğunu Çin örneğinde göstererek, bu yolun feodal güçleri temizlediği ölçüde ileride özgür topluma varabilecek kapıları açtığı görüşündedir.

Üçüncüsünü, ne bir köylü devrimi ne de burjuva devrimi geçiren; çağdaşlaşmaya, aristokrasi ile onun denetimindeki güçsüz bir burjuvazinin, alt sınıfların devrimi ve Batı emperyalizminin tehdidi karşısında kurduğu "demir ve çavdarın evliliği" denen sınıf koalisyonuyla Japonya'nın izleyip, "Asya faşizmi" dediği yolun oluşturulduğunu göstermektedir.

Demokrasiye az çok ulaşıp çağdaşlaşmaya tam olarak ulaşamayan Hindistan ise, bir dördüncü yolun örneğidir. Moore bu örnekte devrime başvurulmayan "barışçı değişme" dediği yolun kitlelere ödetilen ağır bedeli üzerinde durmaktadır.

Etik yargılarından ve eleştirel yaklaşımından hiçbir siyasal düzenin kaçmasına izin vermeyen Barrington Moore, kurulu düzenler hakkında şu saptamada bulunmaktadır: "Kültürel ve toplumsal sürekliliğin açıklama gerektirmediği düşüncesi... (bunların) her kuşakta, çoğu kez büyük acılarla ve sıkıntılarla yeniden yaratılmasının gerektiği gerçeğini gözlerden kaçırmaktadır. Bir değerler sistemini sürdürebilmek ve aktarabilmek için insanlar yumruklanırlar, itilip kakılırlar, tutukevlerine yollanırlar, toplama kamplarına atılırlar, kandırılırlar, rüşvetle satın alınırlar, kahraman yapılırlar, gazete okumaya özendirilirler, bir duvar dibine dikilitilip kurşunlanırlar ve hatta bazen onlara sosyoloji öğretilir" (s. 561-562).

Bu Türkçe baskıya, Moore'un yolunu izleyen George Ross, Theda Skocpol, Tony Smith ve Judith Eisenberg Vichniac'ın *Barrington Moore'un Toplumsal Kökenleri ve Ötesi: 1960'lardan Günümüze Toplumsal Tarih Çözümlemesi* (1998) yazısı eklenmiştir.

İMGE kitabevi

imge·com·tr
internet kitabevi

ISBN 978-975-533-384-7
9 789755 333847

kapak Resmi: Francisco Goya - *Isyancıların Ölümü* (1808)